

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İÇ ETKENLER
AÇISINDAN RUS DIŞ POLİTİKASININ YÖNELİMLERİ:
YELTSİN VE PUTİN DÖNEMLERİ**

Doktora Tezi

Merve İrem YAPICI

Ankara–2009

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İÇ ETKENLER
AÇISINDAN RUS DIŞ POLİTİKASININ YÖNELİMLERİ:
YELTSİN VE PUTİN DÖNEMLERİ**

Doktora Tezi

Merve İrem YAPICI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Erel TELLAL

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İÇ ETKENLER
AÇISINDAN RUS DIŞ POLİTİKASININ YÖNELİMLERİ:
YELTSİN VE PUTİN DÖNEMLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç.Dr.Erel TELLAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Erel TELLAL
Prof. Dr. Mustafa Aydın
Prof. Dr. Melik M. Fırat
Doç. Dr. Oktay F. Tamersener
Doç. Dr. M. Fat. Çelikkale

İmzası

E. TELLAL
MUSTAFA AYDIN
MELİK FIRAT
OKTAY TAMERSENER
M. FAT. ÇELİKKALE

Tez Sınavı Tarihi ..25.06.2008.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(25.1.06/2009.)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

..MERVE..İREM.....YAPICI.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iv
TABLO, GRAFİK VE HARİTA LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: EKONOMİK SİSTEM

I. LIBERAL EKONOMİYE GEÇİŞ	14
A. Gaydar Dönemi ve “Şok Terapi”	17
1. “Şok Terapi”nin Öncülü <i>Perestroyka</i>	17
2. “Şok Terapi”: Piyasa Ekonomisine Hızlı Geçiş.....	22
a. Ekonomik Adem-i Merkezileşme	23
b. Sanayi Lobisinin Muhalefeti	27
c. Sanayi Lobisine Sızan Genç Girişimciler ve Yaşanan Bölünme	33
B. Çernomırdin Hükümetleri ve İstikrarsız Ekonomi Politikası	41
1. Kurumlar Arası Gerginlik	41
2. “Piyasa Romantizmi”nin Sonlandırılması: “Kara Salı”	47
3. Liberal Ekonomi Politikasına Dönüş	54
a. Oligarkların Yükselişi	58
b. Oligarklar Arasında Yaşanan Bölünme	64
C. 1998 Ekonomik Krizi ve Primakov Hükümeti	70
II. DEVLET DENETİMİNDE KAPİTALİZM.....	79
A. Yukos Operasyonu Öncesi: Putin’in İki Bileşenli Ekonomi Projesi	84
1. İlimli Liberalizm	84
2. Merkezi Otoriteyi Güçlendirme Çabaları.....	86
a. Oligarklar ile Mücadele.....	86
b. Bölgeler/Bölgesel Liderler ile Mücadele	95
B. Yukos Operasyonu ve “ <i>Siloviki</i> Kapitalizmi”	99
1. Ekonomide Artan Devlet Müdahalesi	104
2. <i>Siloviki</i> Kapitalizmi: Oligarklardan “Silovark”lara Geçiş	110

İKİNCİ BÖLÜM: SİYASİ SİSTEM

I. İKTİDARIN ZAAFİYETİ.....	121
A. Gorbaçov’un Siyasi Reformları ve SSCB’den RF’ye Geçiş Süreci	122
1. <i>Glasnost</i> (Açıklık).....	124
2. <i>Demokratizatsiya</i> (Demokratikleşme)	125

3. Yeltsin'in İktidara Gelme Süreci ve SSCB'nin Dağılması	132
B. Yarı Başkanlık Sisteminde Yaşanan Tıkanma	141
1. Siyasi Gruplar Arasında Yaşanan Çekişme	144
a. Atlantikçiler	144
b. Otoriterler	150
c. Merkezçiler	157
2. Siyasi Adem-i Merkezileşme	166
C. "Güçlü Başkanlık" Sistemi	172
1. 1993 Anayasası	175
2. Ordunun Artan Etkinliği ve Askeri Doktrin	178
3. Siyasi Gruplaşmalar Arasında Değişen Dengeler	185
a. 1995 Parlamento Seçimleri: RFKP'nin Zaferi	188
b. 1996 Başkanlık Seçimleri: Generallere Karşı Oligarkların Artan Siyasi Gücü	192
c. 1997 Ulusal Güvenlik Konsepti	198
ç. Yeltsin-Duma İlişkisi	201
d. 1999 Duma Seçimleri: Merkezçiliğin Yükselişi	205

II. MUTLAK İKTİDAR 211

A. "Güçlü Başkanlık" Sisteminin Kuvvetlendirilmesi	216
1. Duma Üzerinde Artan Denetim	216
2. Federal Reformlar	219
3. Merkezi Yürütme Gücünde Değişen Dengeler	224
a. Ulusal Güvenlik Konsepti	226
b. Askeri Doktrin	228
c. Dış Politika Konsepti	235
4. 2003 Duma Seçimleri: Birleşik Rusya'nın Zaferi	238
B. "Yönetilen Demokrasi"	246
1. Beslan Faciası: Rusya'nın 11 Eylülü	249
2. İkinci Reform Paketi	253
3. "Yönetilen Demokrasi"/"Egemen Demokrasi" Tartışmaları	262
4. 2007 Duma Seçimleri: Putin Planı'nın Zaferi	268

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DIŞ POLİTİKA

I. SÜPER GÜCÜN ÇÖKÜŞÜ 272

A. Batı Yanlısı Dış Politika	272
1. Dış Politikada "Yeni Düşünce"	272
2. Atlantikçi Dış Politika	275
B. Atlantikçilikten Merkezçiliğe Kayış	281
1. Bosna Savaşı	281
2. "Yakın Çevre" Politikası	290
a. Kafkas Cumhuriyetleri	294

b. Baltık Cumhuriyetleri.....	301
c. Orta Asya Cumhuriyetleri	305
ç. Doğu Avrupa Cumhuriyetleri.....	312
3. Batı Dünyası ile İlişkiler	325
C. Yeniden Atlantikçilik.....	330
1. Batı'ya Yönelik Muhalefetin Sınırlandırılması.....	331
2. Primakov'a Karşı Oligarkların Zaferi	337
a. NATO ile İlişkilerde Yeni Açılım: Kurucu Senet.....	339
b. Rusya'nın G-7'ye Katılımı.....	342
c. "Yakın Çevre"de Değişen Dengeler.....	346
Ç. Primakov'un Oligarklar ile Mücadelesi	360
II. AYAĞA KALKAN RUSYA.....	366
A. ABD'ye Karşı Avrupa Merkezli Dış Politika	369
1. Temel Ticaret Ortağı AB ile İlişkiler	370
2. BDT Coğrafyasına Yönelik Açılımlar	376
3. ABD ile Sorunlu İlişkiler	385
B. 11 Eylül: Pragmatik Dış Politikanın Sürekliliği.....	392
1. Terörizme Karşı İşbirliği Bağlamında ABD ile İlişkiler.....	394
2. Avrupa Devletleri ile Geliştirilen Ekonomik İlişkiler.....	400
3. Rusya ve ABD Arasında Mücadele Sahası: "Yakın Çevre"	404
C. Merkezilikten Otoriterliğe Kayış.....	411
1. Rusya ile ABD Arasında Yaşanan Kutuplaşma.....	413
2. "Yakın Çevre" ile İlişkilerde Enerjinin Araçsallaştırılması.....	422
3. AB ile Sorunlu İlişkiler	432
SONUÇ	439
EKLER.....	461
KAYNAKÇA	466
ÖZET.....	553
ABSTRACT.....	554

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABM	Anti Balistik Füze Anlaşması
AET	Avrasya Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
APEC	Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	Güneydoğu Asya Ülkeleri Teşkilatı
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	Barış İçin Ortaklık
BM	Birleşmiş Milletler
BP	British Petroleum
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GUAM	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova
GUAM	Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova
IFOR	Uygulama Gücü
IMF	Uluslararası Para Fonu
KGAÖ	Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
LDP	Liberal Demokrat Parti
LUK	Langepaz, Urengoi ve Kogalym
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OAIÖ	Orta Asya İşbirliği Örgütü
RF	Rusya Federasyonu
RFKP	Rusya Federasyonu Komünist Partisi
RSFSC	Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
RSGB	Rusya Sanayiciler ve Girişimciler Birliği
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

START
ŒİÖ
TACIS

Stratejik Silahların Azaltılması AnlaŒması
Œangay İŒbirliđi Örgütü
BDT Ülkelerine Yönelik Teknik Yardım Programı

TABLO, GRAFİK VE HARİTA LİSTESİ

TABLolar

Tablo 1. Rusya Federasyonu Nüfusunun Etnik Dağılımı	4
Tablo 2. Eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde Rus Nüfusun ve Devlete Adını Veren Etnik Grubun Toplam Nüfusa Oranı	6
Tablo 3. En Etkili Rus Siyasetçileri Listesinde Oligarkların Konumu	64
Tablo 4. Gazprom ve İtera'nın BDT Ülkelerine Yönelik Gaz İhracatı (milyar m ³)	93
Tablo 5. Rus Federe Birimlerinin Bazılarında Etkili Olan Büyük İşletmeler.....	98
Tablo 6. 2006 Yılı İtibariyle Oligarklardan "Silovark"lara Geçiş	116
Tablo 7. Partilerin ve Temsil Ettikleri Siyasi Grupların Seçimlerdeki Oy Oranları (%)	245
Tablo 8. 1990'lar Boyunca Sovyet Coğrafyasında Görev Yapan Rus Askeri....	359
Tablo 9. 2003–2007 Dönemi Rus Dış Ticaretinde AB Payı (Milyon Euro).....	371
Tablo 10. 2007 Yılı Rus Dış Ticaretindeki Temel Ortaklar.....	371
Tablo 11. Rusya'nın AB'ye İhracatında İlk Beş Sırada Yeralan Ülkeler (milyon dolar).....	375
Tablo 12. Rusya'nın AB'den İthalatında İlk Beş Sırada Yeralan Ülkeler (milyon dolar).....	375

GRAFİKLER

Grafik 1. Rusya Federasyonu Nüfusunun Etnik Dağılımı	5
Grafik 2. 2004–2007 Arasında Petrol Sektöründe Devlet Mülkiyetinin Oranı ..	107

HARİTALAR

Harita 1. Rusya Federasyonu	3
Harita 2. RF'deki Yedi Temel Bölge	222
Harita 3. 2008 Yılı İtibariyle RF Federe Birimleri	258
Harita 4. Moldova-Transdinyester	322
Harita 5. Azeri Petrollerinin Taşınmasında Kullanılan Boru Hatları.....	353
Harita 6. Kaliningrad Bölgesi	403
Harita 7. ABD ve Rusya'nın Desteklediği Doğalgaz Boru Hatları	418
Harita 8. Nabucco Projesi	433
Harita 9. Rusya'nın Avrupa'ya Uzanan Doğalgaz Boru Hatları	435

GİRİŞ

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ile birlikte, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve yaklaşık 45 yıl süren iki kutuplu dünya düzeni sona ermiştir. Rakip sosyo-ekonomik sistemlerin ve ideolojilerin mücadelesini sonlandıran bu olay, Batı'nın, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) zaferi olarak yorumlanmış, Batı sisteminin artık rakipsiz kaldığı ileri sürülmüştür. Nitekim ABD Başkanı George Bush tarafından 1991 yılında ilân edilen “yeni dünya düzeni” ile birlikte, “piyasa ekonomisi, demokrasi ve insan hakları”na dayalı Batı liberalizminin dünyayı yöneteceği iddia edilmiş, hatta Francis Fukuyama'nın “Tarihin Sonu” tezine¹ atıfta bulunularak bu zaferin ebedi olduğu çünkü söz konusu Batı değerlerinin insanlık tarihinin en üst noktasında yer aldığı ileri sürülmüştür². Bu süreçte dünya hegemonu olarak ortaya çıkan ABD, “yeni dünya düzeni”ni gerekirse savaş yoluyla koruyacağını 1991 yılında gerçekleştirilen Körfez Savaşı ile kanıtlamıştır.

SSCB'nin dağılması sonucunda oluşan “yeni dünya düzeni”, iddia edildiği gibi uluslararası sisteme istikrar getirememiştir. Bu dönemde yeni çatışma ve istikrarsızlık kaynaklarının ortaya çıktığı, özellikle bölgesel çatışmalarda artışın yaşandığı gözlenmiştir. Komünist ideolojinin bıraktığı boşluğun milliyetçilik ile doldurulduğu eski Sovyet Bloğu ülkelerinde sınır anlaşmazlıklarına dayalı yeni çatışmalar meydana gelirken, oluşan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar sonucunda

¹ Francis Fukuyama, “The End of History?”, *The National History*, Yaz 1989, c. 16, s. 3-18.

² Baskın Oran, “Tarih'in Sonu” tezinin Bush'un ilân ettiği “yeni dünya düzeni”nin kuramsal temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir. Baskın Oran, “1990-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye-Dönemin Bilançosu”, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 210.

göç, kitle imha silahlarının yayılması ve terörizm sorunları baş göstermiştir³. Özellikle 11 Eylül ile doruk noktasına ulaşan uluslararası terörizm sorunu, 1991’de zaferini ilân eden Batı sistemine yönelik ciddi bir tehdit oluşturmuş, 1990’ların başında “yeni dünya düzeni”ne ilişkin oluşan iyimser tabloyu sonlandırmıştır.

SSCB’nin dağılması sonucunda ortaya çıkan bir diğer önemli sorun, nükleer silahlara ilişkindir. Zira elinde nükleer silah bulunduran pek çok devletin iki kutuplu sistemin sıkı kontrolünden kurtulması, bu silahların ve silah teknolojisinin terörist grupların eline geçebileceği endişesini doğurmuştur⁴. Özellikle eski Sovyet Cumhuriyetleri’nden Ukrayna, Belarus ve Kazakistan’ın nükleer silahlara sahip bağımsız devletler olarak uluslararası sistemde yerlerini almaları, başta ABD olmak üzere Batı dünyasının Sovyet sonrası coğrafyaya yönelimini hızlandırmıştır.

Bu noktada SSCB’nin ardılı konumundaki Rusya Federasyonu’nun (RF) 1991 sonrasında oluşan yeni sistemde hâlâ önemini koruduğunu söylemek mümkündür. Zira RF büyük oranda nükleer güce sahiptir ki, bundan dolayı iki kutuplu sistem sona erse bile nükleer güce dayalı Soğuk Savaş’ın teknik olarak devam ettiği ileri sürülebilmektedir⁵. Üstelik RF’nin tek önemi, sahip olduğu nükleer silahlardan kaynaklanmamaktadır. Avrupa’dan Asya’ya uzanan geniş coğrafyası, sahip olduğu doğal kaynakları ve atom santralleri bu devleti, uluslararası sistemin önemli aktörleri arasına yerleştirmektedir⁶.

³ Celeste A. Wallander, “Institutional Assets and Adaptability: NATO after the Cold War”, **International Organization**, Güz 2000, c. 54, s. 4, s. 718.

⁴ Richard N. Haass, **The Reluctant Sheriff: the United States after the Cold War**, New York, Council on Foreign Relations, 1997, s. 31.

⁵ Erel Tellal, “Soğuk Savaş Neden Yeniden Sona Erdi?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Nisan/Haziran 2002, c. 57, s. 2, s. 207.

⁶ Alexei Arbatov, “Russian Foreign Policy Alternatives”, **International Security**, Güz 1993, c. 18, s. 2, s. 6. Zeynep Dağı, “Rusya’nın Yakın Çevre Politikası”, İhsan D. Dağı (der.), **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998, s. 79.

Harita 1. Rusya Federasyonu

Kaynak: <<http://thebreakthrough.org/blog/2008/05/02/russia%20map.gif>> (23.04.2009).

Kendi dışındaki diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin iki katı yüzölçümüne sahip olan RF (bkz. Harita 1), 1991 sonrasında SSCB'nin varisi olarak uluslararası sistemdeki yerini almıştır. Nüfusu eski SSCB nüfusunun yarısından fazla olan RF, Sovyet petrolünün % 90'ına, doğalgazının % 80'ine, altın madenlerinin % 70'ine ve elektrik üretiminin % 62'sine sahiptir⁷. 2007 yılı sonu itibariyle 79.432 milyar varil ile dünyadaki en büyük sekizinci petrol rezervine sahip olan RF, dünya petrol rezervlerinin % 6,4'ünü elinde bulundurmaktadır. Doğalgaz rezervleri ve ihracatı açısından ise bu ülke, dünyada ilk sırada yer almaktadır. 2007 yılı sonunda dünyadaki doğalgaz rezervlerinin % 25,17'si, 44.64 trilyon metreküp doğalgaz

⁷ Erel Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", Oran (der.), a.g.e., s. 542.

rezervi ile RF’de bulunmaktadır⁸. Ayrıca RF, dünyadaki en büyük ikinci kömür rezervine sahiptir⁹.

RF, nüfus bileşimi açısından eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde Ermenistan, Azerbaycan ve Litvanya’dan sonra en homojen yapıya sahiptir. 2002 Nüfus Sayımı’na göre 145 milyonu aşan RF nüfusunun % 79,83’ü etnik Ruslardan oluşmaktadır. Rusların dışındaki diğer etnik gruplardan sadece Tatarlar, Ukraynalılar, Başkırlar ve Çuvaşlar ülke nüfusunun % 1’ini aşabilmişlerdir (bkz. Tablo 1, Grafik 1). Üstelik RF’nin milliyetler düzeyinde tanımlanan 26 federe biriminden sadece sekizinde bu birimlere adını veren etnik grup, o federe birimdeki nüfusun yarıdan fazlasını oluşturmaktadır¹⁰. Buna karşın diğer eski Sovyet

Tablo 1. Rusya Federasyonu Nüfusunun Etnik Dağılımı

Milliyet	1989 Nüfus Sayımı Sonuçları		2002 Nüfus Sayımı Sonuçları	
	Nüfus	Toplam Nüfusa Oran	Nüfus	Toplam Nüfusa Oran
Rus	119.865.946	81,53	115.889.107	79,83
Tatar	5.522.096	3,75	5.554.601	3,83
Ukraynalı	4.362.872	2,97	2.942.961	2,03
Başkır	1.345.273	0,91	1.673.389	1,15
Çuvaş	1.773.645	1,21	1.637.094	1,13
Çeçen	898.999	0,61	1.360.253	0,94
Ermeni	532.390	0,36	1.130.491	0,78
Diğer	12.705.135	8,65	13.518.084	9,31
Milliyetini Belirtmeyen	15.513	0,01	1.460.751	1,00
Toplam	147.021.869	100	145.166.731	100

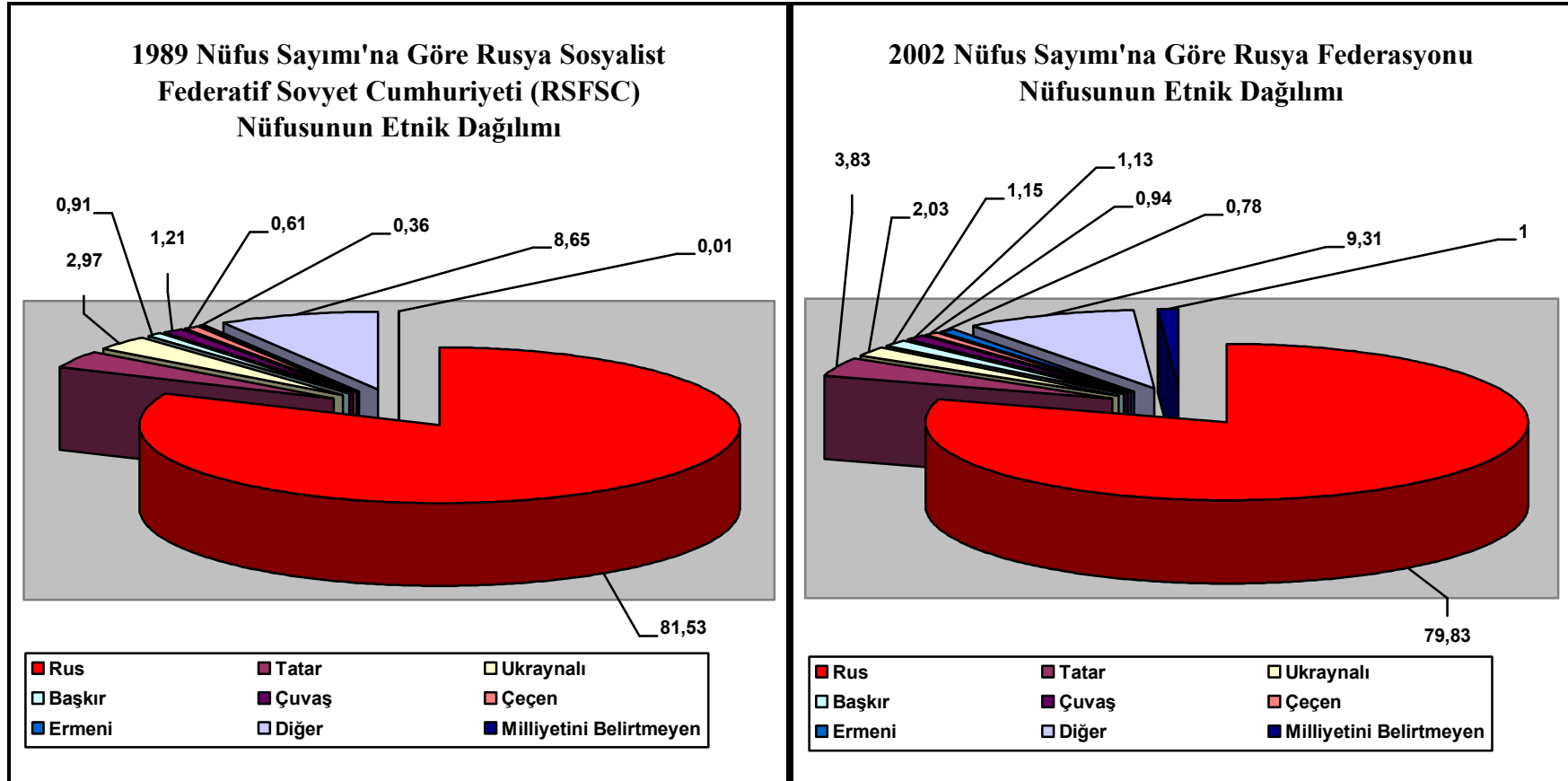
Kaynak: “Vserassiskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda”, <<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>> (24.04.2009).

⁸ “Oil and Gas in Russian Federation”, <<http://www.mbenidi.com/indy/oilg/as/ru/p0005.htm>> (23.04.2009).

⁹ “Russia”, **Energy Information Administration**, <<http://www.eia.doe.gov/cabs/Russia/Background.html>> (23.04.2009).

¹⁰ Bu federe birimler Çeçenya, Çuvaşya, Dağıstan, Kuzey Osetya, Tuva, İnguşetya, Kabardin-Balkar ve Kalmukya Cumhuriyetleri’dir. 2005 yılından itibaren federe birimler arasında gerçekleştirilen birleştirmelerden önce varlığını koruyan Komi-Permyak ve Agin-Buryat Özerk Alanları (*okrug*) da söz konusu birimlere örnek verilmiştir. Bekir Demir, “Rusya Federasyonu Cumhuriyetleri’ndeki Siyasi, Ekonomik ve Etnik Yapının Federasyon Milli Güvenliği Üzerindeki Etkisi”, İhsan Çomak (der.), **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s. 59. Ancak 2008 yılı itibariyle çeşitli bölgeler ile birleştirilerek yöre (*krai*) haline getirilen bu alanların varlıklarına son verilmiştir.

Grafik 1. Rusya Federasyonu Nüfusunun Etnik Dağılımı

Kaynak: “Vserassiskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda”, <<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>> (24.04.2009).

Cumhuriyetleri’nde RF’nin bölgedeki pozisyonunu kuvvetlendirecek ölçüde Rus nüfus bulunmaktadır. Özellikle Kazakistan, Letonya ve Estonya’da nüfusun % 25’inden fazlasını Rusların oluşturduğu görülmektedir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Eski Sovyet Cumhuriyetleri’nde Rus Nüfusun ve Devlete Adını Veren Etnik Grubun Toplam Nüfusa Oranı

Eski Sovyet Cumhuriyetleri	Rus Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)		Devlete Adını Veren Etnik Grubun Toplam Nüfusa Oranı (%)	
	1989	1999/2002	1989	1999/2002
Kazakistan	37,8	30,0	40,4	53,4
Letonya	34,0	29,6	52,0	57,7
Estonya	30,3	25,6	61,5	67,9
Ukrayna	22,0	17,2	72,4	77,5
Kırgızistan	21,4	12,5	52,0	64,9
Belarus	13,2	11,4	77,5	81,2
Moldova	13,0	11,3	64,4	69,8
Litvanya	9,4	6,3	79,6	83,4
Türkmenistan	9,4	5,0	71,8	74,5
Özbekistan	8,3	5,0	71,0	77,8
Gürcistan	6,3	3,2	69,6	71,9
Azerbaycan	5,6	2,2	82,5	90,0
Tacikistan	7,6	1,1	62,1	79,9
Ermenistan	1,6	0,6	93,3	95,8

Kaynak: Timothy Heliak, “Migration of the Russian Diaspora after the Breakup of the Soviet Union”, *Journal of International Affairs*, Bahar 2004, c. 57, s. 2, s. 113.

“Süper güç” statüsünü kaybetmiş olsa bile, sahip olduğu coğrafya, nüfus, doğal zenginlikler ve nükleer güç sayesinde etkili bir uluslararası aktör olma potansiyelini koruyan RF, 1990’lar boyunca içeride yaşadığı ekonomik ve siyasi dönüşümden dolayı bu potansiyelini uygulamaya geçirememiştir. RF’nin ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin döneminde kapitalist sisteme eklenme çabası içine giren Rusya, sancılı bir dönüşüm süreci geçirmiş, ülkede uygulanan reformlar ekonomik çöküş ve siyasi kargaşayı beraberinde getirmiştir. Gerçekleştirilen özelleştirmeler sonucunda zenginleşen küçük bir zümreye karşılık halkın giderek yoksullaşması,

kapitalizmi yerleştirme çabalarına paralel olarak organize suçlar ve yolsuzluk gibi sorunların ön plana çıkması, bu olumsuzlukların siyasi kurumlar arasında güç mücadelelerine yol açması ve merkezi iktidarda yaşanan güç kaybı sonucunda ademi merkezileşmenin giderek artması, 1990'lar Rusya'sına "kriz" söyleminin hâkim olmasına yol açmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu bu durum, RF'nin uluslararası arenadaki etkinliğini sınırlandırmış, Yeltsin iktidarının dış politikadan çok iç politika üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Rusya'nın uluslararası arenaya etkili bir aktör olarak yeniden dönüşü, Vladimir Putin iktidarı ile özdeşleştirilmektedir. 2000'li yıllarda ülke içinde sağlanan ekonomik ve siyasi istikrar, daha etkin bir dış politikayı beraberinde getirmiş, Putin iktidarının ABD'nin tek taraflı eylemlerine yönelik artan eleştirileri, Rusya'nın ABD'ye karşı bir denge unsuru hatta alternatif oluşturduğu şeklinde değerlendirilmiştir¹¹. Nitekim "Batı tarzı liberal demokrasi"ye karşı kendi "egemen demokrasi" kavramını ortaya atan Putin iktidarının, "yeni dünya düzeni"nin önemli muhaliflerinden biri haline geldiğini söylemek mümkündür. Bunun sonucunda 2008 yılı itibariyle ABD yönetim çevrelerinde, "enerji gücü" olarak tanımlanan RF'nin ABD güvenliğine yönelik önemli tehditlerden biri haline geldiği ileri sürülmüştür¹².

Bu çalışmanın amacı, giderek daha etkin bir uluslararası aktör haline gelen RF'nin dış politika yönelimlerini ülke içindeki gelişmeler bağlamında açıklamaktır. 1991–2008 yılları arasındaki süreci kapsayan çalışmada, Yeltsin ve Putin iktidarı iç etkenler ve buna bağlı olarak dış politikada yaşanan değişimler açısından karşılıklı

¹¹ Fırat Purtaş, "Rusya'ya ve Rus Dış Politikasına Panoramik Bir Bakış", **Stratejik Analiz**, Nisan 2007, s. 84, s. 22-23.

¹² ABD Ulusal Tahkikat Başkanı Michael Makonnell, 2008 yılında yayınladığı raporunda enerji kozunu elinde bulunduran Rusya'nın ABD için en önemli tehditlerden biri haline geldiğini ileri sürmüştür. Igor Yavliyanski, "Rassiya-Glavnaya Ugroza Bezapasnosti SŞA", **Izvestiya**, 08-10.02.2008, s. 1-2.

olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın temel varsayımı, her iki dönemde varolan farklı ülke içi koşulların dış politika yönelimlerinde değişime yol açtığıdır.

Çalışmanın kuramsal çatısını, uluslararası ilişkilerdeki geleneksel yaklaşıma tepki olarak 1950'li yıllarda ortaya çıkmış olan dış politika analizi oluşturmaktadır. Realizmle özdeşleştirilen geleneksel yaklaşım, uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devleti rasyonel davranan bütüncül bir öge olarak ele almış¹³ ve devletin diğer devletlerin politikalarına göre hareket eden veya davranışları uluslararası yapı tarafından şekillendirilen bir tür “bıardo topu” ya da “kara kutu” olduğunu ileri sürmüştür¹⁴. Bu bağlamda realizm, bütün devletleri yekpare gören bakış açısıyla, sadece devletler arasındaki güç dengesine odaklanmış, devletlerin iç yapılarının uluslararası davranışlarına etkisini gözardı etmiştir¹⁵. Realizmin bu anlayışına karşı ilk tepki, dış politika analizinin merkezinde yer alan karar verme yaklaşımından gelmiştir. Richard C. Snyder, H. W. Bruck ve Burton Sapin tarafından 1954 yılında kaleme alınan “Uluslararası Politika Öğretisine Yönelik Bir Yaklaşım Olarak Karar Verme” (*Decision Making as an Approach to the Study of International Politics*) başlıklı çalışma ile ortaya atılan bu yaklaşım, dış politika kararlarını açıklamada karar verici grupların yapısı ve karar verme sürecine odaklanmış¹⁶, devleti, realist soyutlamadan farklı olarak resmi karar alıcılarla özdeşleştirmiştir¹⁷. Böylece karar verme yaklaşımı, devleti rasyonel davranan bütüncül ögeler olarak değil, alt

¹³ M. Fatih Tayfur, “Dış Politika”, Atila Eralp (der.), **Devlet ve Ötesi - Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 79-80. Oktay F. Tanrısever, “Yöntem Sorunu: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması”, Atila Eralp (der.), **Devlet, Sistem ve Kimlik – Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 103.

¹⁴ J. David Singer, “The Level-of-Analysis Problem in International Relations”, **World Politics**, Ekim 1961, c. 14, s. 1, s. 81. Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri – Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, İstanbul, Alfa, 2002, s. 510.

¹⁵ Atila Eralp, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, Eralp (der.), **Devlet, Sistem ve Kimlik ...**, s. 87.

¹⁶ Valerie M. Hudson, “Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations”, **Foreign Policy Analysis**, Mart 2005, c. 1, s. 1, s. 5-7.

¹⁷ Tayfur, **a.g.m.**, s. 82.

birimlerden oluşan ve politikalarını bu birimlerin belirlediği plüralist bir yapı olarak tanımlamıştır¹⁸.

Karar verme yaklaşımının temelini oluşturan Snyder, Bruck ve Sapin'in çalışması, karar vericiler ve bu aktörlerin olayları algılama biçimleri üzerine odaklanırken, aktörlerden bağımsız iç etkenleri gözardı etmiştir¹⁹. Bu bağlamda karar verme yaklaşımı, dış politikayı karar verici birey ya da gruplara indirgemiş, bu aktörlerin kararlarını etkileyen psikolojik faktörleri inceleyerek dış politikayı açıklama yoluna gitmiştir²⁰. Karar vericilerin kişilikleri, ideolojileri ve algılarından bağımsız olarak içinde buldukları çevreyi inceleme dışında tutan karar verme yaklaşımının bundan dolayı dış politikayı açıklamada yetersiz kaldığını söylemek mümkündür. Bu noktada oluşan boşluğu 1956 tarihli "Uluslararası Politika Bağlamında İnsan-Çevre İlişkisi Hipotezleri" (*Man-Milieu Relationship Hypotheses in the Context of International Politics*) başlıklı çalışmayla Harold ve Margaret Sprout doldurmuştur. Karar verme yaklaşımını tamamlayan, bu bağlamda dış politika analizine ikinci önemli katkıyı sağlayan söz konusu çalışma, ülke içindeki ortamın, ekonomik, toplumsal ve siyasi faktörlerin karar vericiler ve karar alma süreçleri üzerindeki etkisini vurgulaması açısından önem taşımaktadır²¹.

Sproutlar, çalışmalarında karar vericilerin iki tür çevreye sahip olduklarını vurgulamışlardır ki, bunlar psikolojik (*psychomilieu*) ve fiili (*operational milieu*) çevrelerdir²². Psikolojik çevre, tarihsel miras, ideoloji ve kişisel özellikler sonucunda

¹⁸ Valerie M. Hudson ve Christopher S. Vore, "Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow", **Mershon International Studies Review**, Ekim 1995, c. 39, s. 2, s. 210.

¹⁹ Hyam Gold, "Foreign Policy Decision-Making and the Environment: the Claims of Snyder, Brecher, and the Sprouts", **International Studies Quarterly**, Aralık 1978, c. 22, s. 4, s. 572, 579-581.

²⁰ Michael Brecher, Blema Steinberg ve Janice Stein, "A Framework for Research on Foreign Policy Behavior", **The Journal of Conflict Resolution**, Mart 1969, c. 13, s. 1, s. 77.

²¹ Hudson, **a.g.m.**, s. 10. Hudson ve Vore, **a.g.m.**, s. 217.

²² Bu kavramlar için bkz. James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraff, **Contending Theories of International Relations**, 5. Baskı, New York, Longman, 2001, s. 164-165.

karar vericiler tarafından algılanan çevreyi, fiili çevre ise karar vericilerin algılarından bağımsız olan “gerçek” çevreyi tanımlamaktadır²³. Karar vericilerin psikolojik çevresine odaklanan Snyder ve arkadaşlarının göz ardı ettiği fiili çevre, Joseph Frankel’in de belirttiği üzere, karar vericileri sınırlandırmakta, bu bağlamda dış politikanın belirlenmesinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır²⁴. 1963 yılında yayınladığı “Dış Politika Yapımı: Karar Verme’ye İlişkin Bir Analiz” (*The Making of Foreign Policy: an Analysis of Decision-Making*) başlıklı eserinde Sproutların psikolojik/fiili çevre ayrımına vurgu yapan Frankel, psikolojik çevrenin dış politikaya ilişkin olası kararları, fiili çevrenin ise olası eylemleri sınırlandırdığını ileri sürmüştür²⁵. Ancak fiili çevrenin unsurları konusunda yazarlar arasında bir görüş birliğinin oluştuğunu söylemek zordur.

Dış politika yapımında etkili olan fiili çevrenin iki ana unsurdan oluştuğu söylenebilir. Bu unsurlardan ilkinin dış politika amaçlarının belirlenmesinde uzun dönemli bir etkiye sahip olan yapısal faktörler oluşturmaktadır ki, bu faktörlerin arasında ülkenin coğrafi konumu, büyüklüğü, iklimi, nüfus yapısı, kültürel ve tarihsel geçmişi yer almaktadır. Fiili çevrenin ikinci unsurunu oluşturan konjonktürel faktörler ise ülkenin dış politikası üzerinde orta ya da kısa dönemli etkilere sahip olan dinamik faktörlerdir. Ülke ekonomisinde ve siyasetinde yaşanan değişimler, bu faktörlere örnek olarak gösterilebilir²⁶. Dış politika analizine katkıda bulunan yazarlar, çalışmalarında genellikle söz konusu faktörlerden bir ya da birkaçını incelemişler, dış politikayı farklı faktörler ile açıklama yoluna gitmişlerdir²⁷.

²³ Gold, **a.g.m.**, s. 570-571.

²⁴ Brecher, Steinberg ve Stein, **a.g.m.**, s. 77. Dougherty ve Pfaltzgraff, **a.g.e.**, s. 555.

²⁵ Joseph Frankel, “Towards a Decision-Making Model in Foreign Policy”, **Political Studies**, Şubat 1959, c. 7, s. 1, s. 3-4.

²⁶ Mustafa Aydın, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs”, **Middle Eastern Studies**, Ekim 1999, c. 35, s. 4, s. 155.

²⁷ Dış politikayı farklı iç etkenler açısından açıklayan çalışmalar için bkz. Hudson, **a.g.m.**, s. 12-13.

Bu noktada fiili çevrenin pek çok unsurunu ele alan ve bu unsurların dış politika üzerindeki etkisini araştıran Michael Brecher'in çalışması önem kazanmaktadır. İlk olarak 1969 tarihli makalesinde gerek psikolojik gerek fiili çevrenin dış politika karar alma süreçlerine etkisini inceleyen Brecher, fiili çevrenin dış ve iç çevre olarak ikiye ayrıldığını, iç çevrenin de beş faktörden oluştuğunu ileri sürmüştür. Bu faktörler, askeri kapasite, ekonomik kapasite, siyasi yapı, çıkar grupları ve rakip siyasi seçkinler olarak sıralanmıştır²⁸. Karar vericilerden bağımsız bu iç etkenlerin yanı sıra karar vericiler ve onların psikolojik çevreleri ile dış etkenlerin de vurgulandığı bu çalışmada dış politika sürecini şemalaştıran Brecher, oluşturduğu modeli 1970'li yıllarda yayınladığı eserlerinde²⁹ İsrail örneğinde uygulamaya geçirmiştir³⁰.

Görüldüğü üzere Brecher, fiili çevrenin yapısal unsurlarından çok konjonktürel unsurlarına odaklanmış, ülkedeki askeri, ekonomik ve siyasi durumun dış politikaya etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Bu çalışma, Brecher'in ortaya attığı dış politika modeline dayanmakta, 1991–2008 yılları arasındaki Rus dış politikasını ülkedeki ekonomik kapasite, askeri kapasite, siyasi yapı, çıkar grupları ve bu faktörlerden etkilenen karar vericiler bağlamında açıklamaktadır. Ancak iç etkenlere odaklanan çalışmada dış politikanın şekillenmesinde etkili olan ülke dışı faktörler de gözardı edilmemiştir. Özellikle dış politikanın incelendiği çalışmanın üçüncü

²⁸ Brecher, Steinberg ve Stein, **a.g.m.**, s. 80.

²⁹ Bu eserler şunlardır: Michael Brecher, **The Foreign Policy System of Israel: Setting, Images, Process**, London, Oxford University Press, 1972. Michael Brecher, "Images, Process and Feedback in Foreign Policy: Israel's Decisions on German Reparations", **The American Political Science Review**, Mart 1973, c. 67, s. 1, s. 73-102. Michael Brecher, "Inputs and Decisions for War and Peace: the Israel Experience", **International Studies Quarterly**, Haziran 1974, c. 18, s. 2, s. 131-177. Michael Brecher, **Decisions in Israel's Foreign Policy**, London, Oxford University Press, 1974.

³⁰ Stephen J. Andriole, Jonathan Wilkenfeld ve Gerald W. Hoppo, "A Framework for the Comparative Analysis of Foreign Policy Behavior", **International Studies Quarterly**, Haziran 1975, c. 19, s. 2, s. 172-173.

bölümünde uluslararası sistemdeki gelişmeler ve diğer devletlerin politikaları Rus dış politikasını etkilediği ölçüde ele alınmıştır.

Brecher'in modelinde yer alan iç etkenler, üç bölümden oluşan bu çalışmada "Ekonomik Sistem" ve "Siyasi Sistem" başlığı altında ilk iki bölümde incelenmiştir. Çalışmanın "Ekonomik Sistem" başlıklı ilk bölümünde, kapitalizmi yerleştirme çabaları doğrultusunda izlenen ekonomi politikaları, bu politikalar sonucunda oluşan ve ülke siyaseti üzerinde giderek daha fazla söz sahibi olan ekonomik çıkar grupları ve yine bu politikalara bağlı olarak değişen ülkedeki ekonomik adem-i merkezileşme düzeyi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yeltsin ve Putin dönemlerinin iki ayrı başlık altında ele alındığı bu bölümde, her iki dönemde devlet yönetimine hâkim olan kadroların ekonomik hedefleri vurgulanarak, ekonomi politikalarında yaşanan farklılaşma ve bu farklılaşma sonucunda ülke ekonomisinde yaşanan değişimlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

"Siyasi Sistem" başlıklı ikinci bölüm, dış politika üzerinde etkili olan siyasi ve askeri unsurlara odaklanmıştır. Bu bölümde, Parlamento ve başkanlık yönetimi içerisinde temsil edilen siyasi gruplar, bu grupların seçimler sonucunda ülke siyasetinde değişen ağırlıkları, anayasa uyarınca başkanlık yönetimi ile Parlamento'nun ülke siyasetindeki konumlanışları, ordu ile güvenlik birimlerinin siyaset üzerindeki etkisi ve siyasi adem-i merkezileşmenin düzeyine bağlı olarak bölge liderlerinin ülke yönetiminde değişen ağırlıkları ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. İlk bölümde olduğu gibi bu bölümde de Yeltsin ve Putin dönemleri iki ayrı başlık altında ele alınmış, söz konusu dönemlerde ülke siyasetinde yaşanan değişimlerin karşılıklı olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Üçüncü ve son bölümü oluşturan “Dış Politika” başlıklı bölüm, ilk iki bölümde analiz edilen ülke içi faktörlerin sonucu olarak dış politikada yaşanan değişimleri ele almaktadır. Bu bağlamda söz konusu bölümde, önceki bölümlerde saptanmış olan ülke ekonomisi ve siyasetindeki dönüm noktalarının dış politika üzerindeki etkisi, incelenen dış politika uygulamaları aracılığıyla kanıtlanmaya çalışılmıştır. Diğer bölümlerdeki gibi bu bölümde de Yeltsin ve Putin iktidarları arasında karşılaştırmalı analize gidilmiştir.

Görüldüğü üzere çalışmanın her üç bölümünde önce Yeltsin ardından Putin dönemi ele alınmış, söz konusu iki dönem arasında iç etkenler ve buna bağlı olarak dış politikada yaşanan farklılığın ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. RF'nin SSCB'nin ardılı olduğu gerçeğinden hareketle, çalışmanın tüm bölümlerinde ilk olarak SSCB'nin son yıllarındaki gelişmeler incelenmiş, böyle bir incelemenin Yeltsin iktidarının ilk yıllarını anlamak açısından gerekli olduğu düşünülmüştür. Çalışmanın önemi, giderek yükselen bir güç olarak RF'nin iç ve dış siyasetine yönelik kapsamlı bir analizi gerçekleştirmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: EKONOMİK SİSTEM

I. LİBERAL EKONOMİYE GEÇİŞ

Devletlerin sahip oldukları ekonomik gelişmişlik düzeyi ile ürettikleri dış politika seçenekleri arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda zayıf ekonomili devletlerin bağımsız bir dış politika izlemelerini beklemek zordur. Bu genel durum RF için de geçerlidir. Boris Yeltsin iktidarının en başından itibaren izlenen ekonomik liberalleşme politikası, ülkenin ekonomisini çöküşe sürüklerken, yaşanan bu kriz Rusya'nın dış politika tercihlerini sınırlamış, güçsüzlüğünün önemli bir faktörü olmuştur. Yeltsin döneminde Rusya, Batı'ya muhalif bir dış politikayı takip edebilecek ekonomik ve mali imkânlarla sahip olamamış, Batılı devlet ve örgütlerle işbirliği, ekonomik istikrarın ayrılmaz bir gereği gibi görülmüş, böylelikle Rusya'nın Batı karşıtı politik, askeri veya ekonomik ittifaklara girme ihtimali de zayıflamıştır³¹.

Boris Kagarlitski'nin ifade ettiği gibi, Yeltsin, Gaydar ve diğer Rus “reformcular”ın, ne normal bir burjuvazinin ne de piyasa altyapısının bulunduğu bir ülkeye liberal kapitalizmi getirmeye çalışmaları, “vidayı çekiçle çakmaya çalışmak”tan farksız bir eylem olmuştur³². Kapitalizmi yerleştirme çabaları sonucunda 1998 yılına kadar Rus Gayri Safi Yurtiçi Hâsılası'nda (GSYİH) büyük bir düşüş gerçekleşmiş, uygulanan “şok terapi” başarısızlıkla sonuçlanmış ve yapılan özelleştirmeler büyük ölçüde yolsuzluk ve yozlaşmayı beraberinde getirmiştir³³.

³¹ Gerhard Mangott, “Dizlerinin Üzerine Çöken Dev: Rusya'nın Küresel Rolü Üzerindeki Yapısal Kısıtlamalar”, Yılmaz Tezkan (der.), **Kadim Komşumuz Yeni Rusya**, İstanbul, Ülke Kitapları, 2001, s. 70.

³² Boris Kagarlitski, **Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?**, çev. Kaya Şahin, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s. 7.

³³ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Anders Aslund, “Ten Myths about the Russian Economy”, Andrew C. Kuchins (der.), **Russia after the Fall**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2002, s. 110-124. Clifford G. Gaddy ve Barry W. Ickes, “Stability and Disorder: an Evolutionary Analysis of Russia's Virtual

1992 yılının başlarında dönemin Başbakan Yardımcısı (1992 Haziranı ile Aralığı arasında Başbakanı) Yegor Gaydar tarafından uygulanan “şok terapi”, fiyatların serbest bırakılmasına ve özelleştirme faaliyetlerine girişilmesine neden olurken, gerçekleştirilen özelleştirmeler ile üst düzey bürokratlar işadama dönüşmüş³⁴, fakir halkın karşısında çok zengin küçük bir zümre oluşmuştur. Tüketici ve üretici fiyatları inanılmaz boyutlarda artarken, çalışanların pek çok hakkı ellerinden alınmış³⁵, yaşanan bu ekonomik çöküş beraberinde suç oranlarındaki artışı getirmiş ve mafya örgütlenmeleri ile Rus kentleri güvensiz yerler haline gelmiştir.

Üretimde yaşanan beklenmedik düşüş, oluşan geniş bütçe açığı ve sürekli artan enflasyon, Rusya’yı büyük sanayi devlerinin örgütü G-7’ye, Uluslararası Para Fonu’na (IMF) ve Dünya Bankası’na bağımlı hale getirmiş; yaşanan ekonomik kriz bir yandan Batı’ya olan bağımlılığı arttırırken, diğer yandan da ülke içinde geniş bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Özellikle Parlamento içinde oluşan muhalefetin temel eleştiri noktası iktidarın uyguladığı ekonomik program olmuş³⁶, yoksulluk içinde yaşayan halk, giderek daha fazla muhalefetin yanında yer almış ve “şok terapi”ye karşı oluşan tepkisini 1993 Parlamento Seçimleri’nde göstermiştir.

Economy”, Victoria E. Bonnell ve George W. Breslauer (der.), **Russia in the New Century: Stability and Disorder?**, Oxford, Westview Press, 2001, s. 103-125. Stefan Hedlund ve Niclas Sundstrom, “The Russian Economy after Systemic Change”, **Europe-Asia Studies**, Eylül 1996, c. 48, s. 6, s. 887-914. Vladimir Tikhomirov, “The Second Collapse of the Soviet Economy: Myths and Realities of the Russian Reform”, **Europe-Asia Studies**, Mart 2000, c. 52, s. 2, s. 207-236.

³⁴ Erel Tellal, “Rusya Federasyonu’nda Siyasi Gelişmeler”, Oran (der.), **a.g.e.**, s. 541. 1989 senesinde parti-devlet nomenklaturası, gerçekte hiçbir şey yitirmediklerinin bilincinde olarak, mülkiyete karşılık iktidarı kolayca devretmişler, Sovyet yapımı Çayka marka limuzinlerinden ve koyu renkte Volga’larından inerek zarif Mercedes’lere ve BMW’lere binmişlerdir. Kagarlitski, **a.g.e.**, s. 14.

³⁵ Özelleştirmeler yasal işçi haklarını erozyona uğratmış, mesela çalışanların pazarlık hakkı iyice daraltılırken, pek çok işçi aylarca ücret almadan çalışmak zorunda kalmıştır. Wendy Slater, “The Orthodox Ethic: Thoughts on the Russian Economy from the Nationalist Opposition”, **Journal of Contemporary History**, Temmuz 1999, c. 34, s. 3, s. 384. Mike Bowker, **Russian Foreign Policy and the End of the Cold War**, Aldershot, Dartmouth, 1997, s. 167.

³⁶ Mesela Devlet Başkan Yardımcısı Aleksandr Rutskoy, uygulanan “şok terapi”yi “ekonomik soykırım” olarak nitelemiş, Gaydar ve ekibine ‘pembe pantolonlu ve sarı botlu küçük adamlar’ ismini takmıştır. Bowker, **a.g.e.**, s. 167. Rutskoy’un ‘pembe pantolonlu veletler’ ismini verdiği genç teknokratlar ekibi, bir bankanın ya da finans kuruluşunun başında bulunmamışlar, bir üretim tesisini yönetmemişlerdi. Teknokratlıkları soyut ve ‘idealist’ti; Batılı yuppilerle olan tek benzerlikleri tüketim alışkanlıklarıydı. Kagarlitski, **a.g.e.**, s. 21.

Dış politika, devletin ekonomisinin imkân ve sınırlılıkları gibi, devletin yönetim kademesince savunulan iktisadi hedeflerden de etkilenebilmektedir. Bu bağlamda devlet yönetimlerine hâkim olan kadroların, iktisadi hedeflerine ulaşabilmek için dış politikayı araçsallaştırma yoluna gittikleri görülmektedir. Özellikle 1992–1993 arası dönemde, Yeltsin’in, içeride kapitalist ekonomik sistemi yerleştirme amacı doğrultusunda dış politikayı bir araç olarak kullandığı söylenebilir³⁷. Nitekim Rusya’nın dışarıda herhangi bir düşmanı olmadığını savunan Yeltsin iktidarı, Batılı ülkelerle geliştirilecek çok yönlü işbirliğinin içerideki ekonomik dönüşüm sürecini kolaylaştıracağını ileri sürmüştü³⁸ ve G-7 ülkeleriyle olabildiğince hızlı bir entegrasyonu amaçlamıştır. Batı’nın sanayileşmiş devletlerini Rusya’nın piyasa ekonomisine geçişte ihtiyaç duyduğu ekonomik yardımın temel tedarikçisi olarak gören Yeltsin iktidarı, bu yardımı elde etme amacıyla Batı merkezli bir dış politika anlayışının takipçisi olmuştur.

Ekonomik gelişmişlik düzeyi ve siyasi iktidarların iktisadi hedefleri kadar, ekonomik çıkar gruplarının da Rus dış politikasının şekillenmesinde belirleyici olduklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Yeltsin iktidarının ilk yıllarında çeşitli sektörlerdeki devlet işletmelerinin yöneticilerinden oluşan “sanayi lobisi” daha muhafazakâr bir ekonomi ve dış politika konusunda iktidar üzerinde etkili olurken, 1990’ların ortalarından itibaren parçalanan bu “sanayi lobisi”, yerini enerji ve bankacılık sektörünün önde gelen temsilcilerine bırakmıştır³⁹. “Oligark” olarak

³⁷ İç politika amaçlarına ulaşmada dış politikayı bir araç olarak kullanma fikri, Rusya’da 1980’lerin sonlarında Gorbaçov’un ‘yeni düşünce’ anlayışıyla ortaya çıkmıştır. Yeltsin iktidarının ilk dönemlerinde olduğu gibi Gorbaçov döneminde de Rus ekonomisindeki dönüşümün Batı’nın geniş mali ve teknik yardımları ile desteklenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bobo Lo, **Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy**, London, The Royal Institute of International Affairs, 2003, s. 53.

³⁸ Eduard Solov’ev, “The Foreign Policy Priorities of Liberal Russia”, **Russian Politics and Law**, Mayıs/Haziran 2006, c. 44, s. 3, s. 53.

³⁹ McFaul’e göre, Gazprom, petrol şirketleri ve bankerler gibi ekonomik çıkar grupları, dış politika kararlarını etkileyen temel sosyal güçler olarak, siyasi düşüncelerle hareket eden grup ve bireylerin yerini almaya

adlandırılan ve ekonomide olduğu kadar siyasette de etkili olan bu zenginler grubu, dış politika kararlarının alınmasında belirleyici rol oynamıştır.

Sonuç olarak, ülkedeki ekonomik sistem hem içinde barındırdığı kırılganlıklar hem de yarattığı ekonomik sınıflar üzerinden dış politikayı etkilerken, siyasi iktidar da iktisadî hedeflerine uygun bir dış politika oluşturmaya çalışmıştır. Ancak Yeltsin döneminde ekonominin dış politika üzerindeki etkisini anlayabilmek için, ülke ekonomisini derinlemesine incelemek ve çeşitli kırılma noktalarını saptamak gerekmektedir. Bundan dolayı da tarihsel bir analize gitmek daha makul görülmektedir. Zira liberal ekonomist Gaydar'ın yönetimindeki 1992 yılı ekonomi politikası ile, devletçi görüşleriyle bilinen ve 1993–1998 yılları arasında görev yapan Viktor Çernomırdin Hükümeti'nin ekonomi politikası arasında bazı farklılıklar gözlenmiş, üstelik Çernomırdin dönemi de kendi içinde bazı alt dönemlere ayrılmıştır. 1998 yılında meydana gelen ekonomik kriz ise ekonomik sistemde önemli bir dönüşüme neden olmuş ve ekonomide yaşanan bu değişimler etkisini dış politikada da hissettirmiştir.

A. Gaydar Dönemi ve “Şok Terapi”

1. “Şok Terapi”nin Öncülü *Perestroyka*

Mikhail Gorbaçov'un iktidara geldiği 1985 yılına kadar merkezi planlama mekanizmasının hâkim olduğu Sovyet ekonomisi⁴⁰, uygulamadan kaynaklanan sorunlar neticesinde etkinliğini kaybetmiş ve 1985 yılı itibariyle tıkanma noktasına gelmişti. Üretim, dolaşım ve bölüşüm süreçlerinin devlet tarafından planlandığı bu

başlamışlardır. Michael McFaul, “A Precarious Peace: Domestic Politics in the Making of Russian Foreign Policy”, *International Security*, Kış 1997–1998, c. 22, s. 3, s. 24.

⁴⁰ 1985 yılına kadar Sovyetler Birliği'nde uygulanan ekonomi politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. David A. Dyker, *Restructuring the Soviet Economy*, London, Routledge, 1992. Abram Bergson ve Herbert S. Levine (der.), *The Soviet Economy: toward the Year 2000*, London, Allen & Unwin, 1983. Philip Hanson, *The Rise and Fall of the Soviet Economy: an Economic History of the USSR from 1945*, London, Longman, 2003.

ekonomik sistemde yaşanan tıkanma⁴¹, çözüm arayışlarını beraberinde getirmiş ve Gorbaçov döneminde planlama mekanizması içinde piyasa kategorilerinin kullanımının artırılmasını öngören “piyasa sosyalizmi” anlayışı geliştirilmiştir⁴². Gorbaçov tarafından 1986 yılında yeniden yapılanma (*perestroyka*) adıyla ileri sürülen bu anlayış, işletmelerin özerkliklerinin genişletilmesi ve farklı mülkiyet biçimlerinin teşvik edilmesi gibi uygulamalara dayanmaktaydı. Bu doğrultuda 1987 yılında kabul edilen “Devlet İşletmeleri Kanunu”⁴³, devlet mülkiyetindeki işletmelere ve yöneticilerine önemli ölçüde özerklik sağlarken, üretim düzeyinin ve bazı fiyatların kontrolünü merkeze bırakmaktaydı. Diğer yandan 1988 yılında yürürlüğe giren Kooperatifler Kanunu ise, özel mülkiyeti tamamen yasallaştırmasa da, kooperatifler şeklinde yeni firmaların oluşturulmasına olanak sağlamakta ve küçük ölçekli bireysel mülkiyet alanını genişletmekteydi⁴⁴.

1989 yılına kadar göreceli olarak başarıyla sürdürülen *perestroyka* reformları, 1989–1991 arası dönemde ciddi bir ekonomik bunalımın oluşmasına yol açmış, piyasa yönelimi ve merkezi planlama kurumlarının bir arada var olması, üretim ve dolaşım sürecinde tıkanıklıkları beraberinde getirmişti. Üretim, merkezi planlamaya uygun bir biçimde gerçekleştirilirken, dağılım ve değişim ilişkileri işletme özerkliği çerçevesinde göreceli biçimde piyasa kategorilerine dayalı olarak düzenlenmiş, bunun

⁴¹ 1980’lerin başına gelindiğinde sanayi ile tarım, ağır sanayi ile hafif sanayi, üretim malları üreten sanayi ile tüketim malları üreten sanayi arasındaki uyumsuzluk artık taşlaşmış ve ekonominin gelişme yollarını tıkayan boyutlara ulaşmıştı. Sovyet ekonomisinin belli başlı bütün göstergelerinin alarm işaretleri verdiği 1980’lerin ilk döneminde, milli gelir artış hızındaki düşüş oldukça çarpıcıydı. Doğu Perinçek, **Stalin’den Gorbaçov’a**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1991, s. 73–74.

⁴² H. Yasemin Özügürlü, “Rusya’da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu”, **VI. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi**, Ankara, ODTÜ, 11–14 Eylül 2002, s. 8–9, <<http://www.econ.utah.edu/~chrbar/erc2002/pdf/P310.pdf>> (01.03.2008).

⁴³ Anthony Phillips’e göre bu kanun, Gorbaçov’un merkezi planlı sistem ile serbest piyasa arasında “üçüncü yol” bulma girişimlerinin önemli bir parçası olmakla beraber, fiyatların genelde merkez tarafından belirlenmesine devam edildiği için başarıya ulaşamamıştır. Fiyatlar gerçek değeri yansıtmadığı için kârlılık sağlanamamış, bunun sonucunda devlet teşvikleri “kazançsız” işletmelere akmaya devam etmiştir. Anthony Phillips, “The Political Economy of Russia: Transition or Condition”, Mike Bowker ve Cameron Ross, **Russia after the Cold War**, Harlow, Longman, 2000, s. 123.

⁴⁴ Marek Dabrowski, Vladimir Mau, Konstantin Yanovskiy vd., **Russia: Political and Institutional Determinants of Economic Reforms**, Moscow, Case Reports, 2004, s. 16.

sonucunda ortaya çıkan piyasa dengesizliği ise ekonomik kriz sürecini tetiklemişti⁴⁵. Özellikle, oluşan hiperenflasyon ve makro ekonomik dengesizlikler, ekonomideki olumsuz gidişatı aşabilmek amacıyla çeşitli girişimlerin gündeme gelmesine sebep olmuş, 1990 senesinde Stanislav S. Şatalin ve Grigori Yavlinski tarafından önerilen “500 Gün Planı” Sovyet ekonomisini 16 ay gibi kısa bir sürede tam anlamıyla piyasa ekonomisine dönüştürmeyi hedeflemişti⁴⁶. Ne var ki ilk başlarda Gorbaçov tarafından desteklenen bu plan, gerek tarım ve savunma sanayisi lobilerinden kendilerine verilen devlet teşviki sonlandırılacağı için gelen muhalefet, gerek Komünist Parti içinden gelen baskılar, gerekse de Başbakan Nikolay Rijkov idaresindeki hükümetin sunduğu alternatif plan önerileri⁴⁷ sonucunda uygulamaya konulamamıştı⁴⁸.

Başlangıçta desteklediği “500 Gün Planı”nı reddederek, Sovyet sosyalizmine olan bağlılığını ortaya koyan Gorbaçov, reformların kontrolden çıktığı ve devrime dönüşme tehlikesi barındırdığını düşünerek, 1990 yılının sonlarından itibaren ekonomik reformlara, hatta en muhafazakâr olanlarına bile uzak bir duruş sergilemeye başlamıştı⁴⁹. Böyle bir duruşun sergilenmesinde, hiç kuşkusuz cumhuriyetlerin ekonomik ve siyasi özerklik taleplerini giderek genişletmeleri ve

⁴⁵ Özüğurlu, **a.g.m.**, s. 14-15.

⁴⁶ Şatalin Planı olarak da bilinen bu plan, siyasi gücün merkezden bölgelere aktarılmasını yani adem-i merkezileşmeyi savunurken, merkezi planlama kurumlarının tamamen ortadan kaldırılmasını ve sosyalist mülkiyete verilen üstünlüğün sona erdirilmesini öngörmekteydi. James R. Millar, “Putin and the Economy”, Dale R. Herspring (der.), **Putin’s Russia: Past Imperfect, Future Uncertain**, Lanham, Rowman and Littlefield Publishers, 2003, s. 114.

⁴⁷ Rijkov’un alternatif planı, merkezi kontrolün çok daha yavaş bir şekilde sonlandırılmasını öngörmüş, Şatalin Planı’nın tamamen özelleştirme projelerini reddetmişti. “Gorbachev Endorses a Proposal for Free Enterprise in 500 Days”, **The New York Times**, 12.09.1990, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C0CE0D6163CF931A2575AC0A966958260&sec=&spon=&pagewanted=1>> (23.02.2008).

⁴⁸ İlk başlarda bu plana destek olan Gorbaçov, kısa sürede desteğini geri çekmiş, Sovyet sosyalizminden ve bir federasyon olarak Sovyetler Birliği’nden vazgeçmediğini göstermeyi amaçlamıştır. Nitekim tam bir özelleştirme ile sosyalizmden kapitalizme geçişi öngören, cumhuriyetlerin özerkliklerini artırarak Sovyetler Birliği’ni bir konfederasyona çevirmeyi amaçlayan bu plan, Gorbaçov’un Sovyet sistemini devam ettirme arzusu ile bağdaşmamıştır. Jeffrey Surovell, “Gorbachev’s Last Year: Leftist or Rightist?”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1994, c. 46, s. 3, s. 469–471.

⁴⁹ James R. Millar, “The Russian Economy: Putin’s Pause”, **Current History**, Ekim 2001, c. 100, s. 648, s. 338.

SSCB'nin dağılma tehlikesinin belirmesi etkili olmuştu. Nitekim merkezi hükümetten bağımsız bir şekilde ekonomi politikalarını belirlemeye başlayan birlik cumhuriyetleri, ekonomik kriz ile mücadele edebilmek amacıyla farklı yöntemler denemişler, özellikle Baltık Cumhuriyetleri serbest fiyat düzenlemeleri ve özelleştirme sürecini temel alan liberal ekonomi politikalarını uygulamaya geçirmişlerdi⁵⁰.

1991 yılına gelindiğinde, SSCB'nin içinde bulunduğu ekonomik bunalım aşılamamış, bölgelerin ve işletmelerin vergilerini ödememeleri sonucunda merkezi yönetim iflasın eşiğine gelmiş ve geniş bir bütçe açığı oluşmuştu. Bunu takiben 1991 Ağustosunda reform sürecini sonlandırmak, SSCB'nin küresel ekonomiye açılmasını engellemek ve merkezi planlı ekonomiyi yeniden tesis etmek amacıyla gerçekleştirilen başarısız darbe girişimi SSCB'nin dağılması ile sonuçlanmış ve RF'de serbest piyasa ekonomisini benimseyen Yeltsin iktidarının yönetime gelmesi, neoliberal politikaların izlenmesini kolaylaştırmıştı. Özetle, Gorbaçov döneminde ekonomik durgunluğu aşmak amacıyla üçüncü yol olarak sunulan *perestroyka* reformları, hedeflenen ekonomik canlanmayı sağlayamamış, tam tersine varolan bunalımı daha da körükleyerek, SSCB'nin dağılmasına yol açmıştır. *Perestroyka* reformlarının yetersizliği ve varolan olumsuz ekonomik koşullar, daha radikal reformlara duyulan ihtiyacı arttırırken, piyasa ekonomisine hızlı bir geçişi arzulayan Yeltsin iktidarı da ihtiyaç duyulan reformların gerçekleşmesi için uygun siyasi zemini yaratmıştır⁵¹.

⁵⁰ Vladimir Mau, "Perestroika: Theoretical and Political Problems of Economic Reforms in the USSR", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 1995, c. 47, s. 3, s. 405.

⁵¹ Padma Desai, "Russian Retrospectives on Reforms from Yeltsin to Putin", **Journal of Economic Perspectives**, Kış 2005, c. 19, s. 1, s. 87.

1991 Haziranı'ndaki seçimlerde SSCB'ye bağlı Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin (RSFSC) Başkanı seçilen Boris Yeltsin, 28 Ekim 1991'de 5. Halk Temsilcileri Kongresi'nde⁵² yaptığı konuşmada, özelleştirme, liberalleşme ve piyasa ekonomisinin tesisi yoluyla ekonomik istikrarın sağlanmasını öngören yeni bir program açıklamış, bu programın uygulanabilirliği için de dış yardımın önemine vurgu yapmıştı. Konuşmasında IMF ve Dünya Bankası'na resmi olarak üyelik başvurusunda bulduklarını ifade eden Yeltsin, ekonomik reformlar için bu kurumlarla işbirliği yapmanın gerekliliğini vurgulamıştı⁵³. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorlukları aşmak amacıyla Yeltsin'e ve onun önerdiği ekonomi politikalarına dayanmak durumunda kalan Kongre de, Kasım 1991'de bir yıllık bir süre için ekonomi politikasını belirleme ve yürütme görevini Yeltsin'e vermiş⁵⁴, onu hükümeti bağımsız bir şekilde kurma⁵⁵ ve bölgesel yetkilileri atama gibi olağanüstü yetkilerle donatmıştır⁵⁶.

Ekonomi politikalarını uygulayabilmek için yasamadan bir yıllığına da olsa önemli yetkileri almayı başaran Yeltsin, Kasım ayı içinde hemen yeni bir hükümet oluşturmuş, genç ekonomistlerden oluşan bu hükümete Haziran 1992'ye kadar kendisi başbakanlık yapmıştır⁵⁷. 1991 Aralığı'nda SSCB'nin resmen dağılması ile

⁵² SSCB'de 1989'dan itibaren Halk Temsilcileri Kongresi, Yüce Sovyet ile birlikte yasama gücünü oluşturmaya başlamış, Gorbacov döneminde Birlik'te ortaya çıkan bu iki kanatlı parlamento yapısı, kendisini RSFSC'de de göstermiştir. Alexei Avtonomov, "The President and Parliament in Contemporary Russia", Bowker ve Ross (der.), **a.g.e.**, s. 52, 55.

⁵³ Nigel Gould-Davies ve Ngaire Woods, "Russia and the IMF", **International Affairs**, Ocak 1999, c. 75, s. 1, s. 5.

⁵⁴ Timothy J. Colton ve Cindy Skach, "The Russian Predicament", **Journal of Democracy**, Temmuz 2005, c. 16, s. 3, s. 115.

⁵⁵ 1978 yılında yürürlüğe giren ve 1993 yılına kadar uygulamada kalan Sovyet Anayasası'na 1990 yılında yapılan eklemeler sonucunda, hükümeti kurma ve görevden alma konusunda başkanın yetkileri sınırlı bırakılmıştı. Buna göre, başkan Parlamento onayı olmadan başbakanı atayamayacak, diğer bakanların atanmasında sadece başbakanın seçimlerini onaylayacak ya da reddedecek ve yine Parlamento'nun onayı olmadan hükümeti tek taraflı olarak görevden alamayacaktı. Hükümet temel olarak Parlamento'ya karşı sorumlu tutulurken, Parlamento'nun her iki kanadı da hükümete güvenoyu vermeme yetkisi ile donatılmıştı. Petra Schleiter, "Mixed Constitutions and Political Instability", **Democratization**, Bahar 2003, c. 10, s. 1, s. 5.

⁵⁶ Avtonomov, **a.g.m.**, s. 56.

⁵⁷ <<http://countrystudies.us/russia/68.htm>> (23.02.2008).

ortaya çıkan RF'nin ilk hükümeti olan bu hükümette ekonomi politikasını Başbakan Yardımcısı ve bir sonraki hükümetin Başbakanı Yegor Gaydar yönetmiştir.

2. “Şok Terapi”: Piyasa Ekonomisine Hızlı Geçiş

2 Ocak 1992'de uygulanmaya başlanan Gaydar'ın “şok terapi” olarak tanımlanan ekonomik reform programı, sosyalist ekonominin yerine hızlı bir şekilde piyasa ekonomisinin kurulmasını amaçlamış, bunun için de fiyatlar ve ticaretin serbestleştirilmesi, oluşacak talep yönlü enflasyonu engellemek için sıkı para politikasının uygulanması yani para arzının kısıtlanması ve özelleştirmeler ile mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi gibi önlemlere dayanmıştır⁵⁸. Nitekim bu programın uygulamaya konması ile bir gece içinde perakende fiyatlar üzerindeki kontrol % 90 oranında kaldırılırken, ticaret ve faiz oranları da hızlı bir şekilde serbestleştirilmiş, özellikle savunma harcamalarında öngörülen % 68'lik bir indirimle devlet bütçesinde kısıntıya gidilmiş ve devlet teşvikleri büyük oranda azaltılmıştır. Ancak fiyatların serbest bırakılması enflasyon sorununu da beraberinde getirmiş, üstelik Rusya Merkez Bankası'nın izlediği gevşek para politikası bu sorunun daha da büyümesine neden olmuştur⁵⁹.

Fiyatların serbest bırakılması sonrasında ürünlere yönelik talebin azalması, işletmeleri nakit sıkıntısı ile karşı karşıya bırakırken, aldıkları devlet teşviklerinin sınırlandırılması da bu işletmelerin içinde buldukları mali sıkıntıyı ağırlaştırmıştır. Satın aldıkları ürünlerin ödemesini yapamayan ve çalışanlarına maaşlarını

⁵⁸ Philip Hanson, “The Russian Economic Crisis and the Future of Russian Economic Reform”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 1999, c. 51, s. 7, s. 1142.

⁵⁹ 1992 yılında fiyatlar % 1100 oranında artmıştır. Theodore P. Gerber ve Michael Hout, “More Shock than Therapy: Market Transition, Employment, and Income in Russia, 1991–1995”, **The American Journal of Sociology**, Temmuz 1998, c. 104, s. 1, s. 4. Aslında Ocak 1992'de fiyatların serbest bırakılmasıyla hükümet, para arzı üzerinde sıkı bir kontrol uygulamaya başlamış, ancak Şubat ayının başından itibaren Merkez Bankası'nın gevşek para politikası uygulamasına geçmesi, bu kontrolü etkisiz kılmıştır. 1992 yılının ikinci ve üçüncü çeyreklerinde para arzı % 34 ve % 39 oranlarında artmış, 1992 yılının sonunda yılbaşındaki oranın 18 katına ulaşmıştır. “Economy of Russia”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia> (25.02.2008). “Monetary and Fiscal Policies”, <http://www.photius.com/countries/russia/economy/russia_economy_monetary_and_fiscal_~1320.html> (25.02.2008).

dağıtamayan pek çok işletme, artan üretim maliyetlerini karşılayamaz duruma gelmiş ve tek çözüm yolu olarak üretimde azalmaya gitmiştir ki, bunun sonucunda da GSYİH 1992 senesi içinde % 18 oranında azalma göstermiştir⁶⁰. Diğer yandan yaşadıkları bu ekonomik sıkıntılar, işletme yöneticilerinin örgütlenerek iktidarın ekonomik programına karşı muhalefete geçmelerine neden olmuştur.

a. Ekonomik Adem-i Merkezileşme

Uygulanan ekonomik program sonucunda bir yandan enflasyonda artış ve üretimde düşüş gibi olumsuzluklar baş gösterirken, diğer yandan artan adem-i merkezileşme ile devletin ekonomik bütünlüğünün kaybolması gibi bir sorun patlak vermiştir. Gaydar'ın politikalarının her bölgede uygulanamayacağını ileri süren ve bölgesel farklılıkların dikkate alınarak ekonomik programın yeniden şekillendirilmesini isteyen bölgesel liderler⁶¹, 1992 Martı'nın sonlarında imzalanan ve federe birimler⁶² ile merkez arasındaki yetki dağılımını belirleyen Federal Anlaşma'nın muğlâklıklarından yararlanarak, ekonomik özerkliklerini geliştirmenin yollarını aramışlardır. Bu arada ekonomik adem-i merkezileşmeyi teşvik edici politikalar izleyen Gaydar'ın⁶³ etkisindeki federal hükümet de, 7 Mart 1992'de bölgesel ve yerel yönetimlere fiyat serbestleştirmeleri konusunda kendi politikalarını

⁶⁰ Gerber ve Hout, **a.g.m.**, s. 4. 1990-1998 yılları arasında GSYİH oranlarındaki değişim için bakınız. Tikhomirov, **a.g.m.**, s. 209.

⁶¹ Mart 1992'de Krasnyayarsk'ta biraraya gelen Sibiryâ bölgelerinin temsilcileri, tarımın geri kaldığı ve hammadde üretiminin ağırlıklı olduğu bölgelerinde, Gaydar'ın tüketici fiyatlarını liberalleştirilmesi sonucunda oluşan yüksek gıda fiyatlarının ve aynı süreçte azalan üretimden dolayı hammaddeye duyulan ihtiyaçtaki azalmanın yarattığı baskıdan şikâyet etmişlerdir. Elizabeth Teague, "Center-Periphery Relations in the Russian Federation", Roman Szporluk (der.), **National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia**, New York, M. E. Sharpe, 1994, s. 34.

⁶² 2005 yılına kadar RF, 32'si milliyetler düzeyinde 57'si de coğrafi düzeyde tanımlanan toplam 89 federe birimden oluşmaktaydı. Milliyetler düzeyinde tanımlanan 32 birim, 21 cumhuriyet, 10 özerk okrug (alan) ve 1 özerk oblasttan (bölge) oluşmaktaydı. Coğrafi düzeyde tanımlanan 57 birim ise, 6 krai (yöre), 49 oblast (bölge) ve 2 anakent yönetiminden oluşmaktaydı. Bu birimlerin listesi için bkz. Feryal Kalkavan, "Rusya Federasyonu'nda Federalizm ve Ünitarizm Tartışmaları", Erhan Büyükkakıncı (der.), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s. 13.

⁶³ Gaydar'ın amacı, ekonomik olarak güçlü "mini ortak pazarlar" yaratarak Rusya'nın piyasa ekonomisine geçişini sağlamak olmuştur. Teague, **a.g.m.**, s. 38.

belirleme izni vermiş, bunun sonucunda bazı bölgeler fiyatların liberalizasyonunda merkezi “şok terapi” yöntemi yerine, aşamalı bir stratejiyi benimsemişlerdir⁶⁴.

Aslına bakılırsa, Rusya’da bölgeselleşmenin ve buna bağlı olarak ayrılıkçılığın, 1991 yılındaki ekonomik kriz ortamında artış gösterdiği söylenebilir. Nitekim bu dönemde merkezi hükümet, ekonomik koşullardan dolayı geleneksel dağıtım mekanizmalarını kullanarak bölgelere gerekli tüketim malları ve üretim kaynaklarını sağlayamamış, bu durumda yaşamı devam ettirmek yerel otoritelerin temel görevi haline gelmiştir. Ayrıca, ekonomik kriz sonucunda oluşan kıtlık nedeniyle yerel otoriteler bölgesel pazarlar üzerindeki kontrollerini genişletmişler, diğer bölgelerden alıcıların kendi pazarlarına ulaşımını engellemişlerdir. Bunun sonucunda da RSFSC’yi oluşturan bölgeler ve cumhuriyetler, sınırlarında gümrük kontrollerine benzer kontroller oluşturarak Rus ekonomik alanını parçalamışlardır⁶⁵.

Bölgesel özerkliğin artış gösterdiği bir ortamda uygulamaya konulan ekonomik reform paketi, varolan bölgeselleşme eğilimini daha da kuvvetlendirmiş, bir yandan federal hükümet fiyatları serbestleştirme ve özelleştirme konusunda bölgelere kendi politikalarını uygulama fırsatı tanırken, diğer yandan bölgeler de hukuka aykırı olarak ülkenin ekonomik bütünlüğünü sarsacak girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin, 1992’de enflasyonun yol açtığı nakit para sıkıntısını engellemek amacıyla para arzını genişletmek isteyen bölgeler, Moskova tarafından yasaklanmasına rağmen para benzeri araçları piyasaya sürmeye başlamışlar⁶⁶ ve gıda

⁶⁴ Anar Somuncuoğlu, “Rusya Federasyonu’nda Merkez-Bölge İlişkilerinin Ekonomik Boyutu”, Tezkan (der.), **a.g.e.**, s. 26.

⁶⁵ Vladimir Mau, **The Political History of Economic Reform in Russia, 1985–1994**, London, The Centre for Research into Communist Economies, 1996, s. 93–94.

⁶⁶ 1992 senesinde varolan nakit para sıkıntısını aşmak için Nijniy Novgorod bölgesinde mağazalarda para yerine geçen “bölgesel yönetim bonoları” çıkarılırken, Yakutistan’da toplam 14 milyon rublelik çekler yönetim tarafından piyasaya sürmüştü, Kemerovo’da ise herbiri 250 rubleye eşit olan yerel piyango biletleri basılmıştır. **Y.a.g.e.**, s. 94, 122. Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 27. Teague, **a.g.m.**, s. 40.

arzını sağlamak için diğer bölgelere karşı ticaret yasakları uygulamışlardır⁶⁷. Yine pek çok bölge, merkez tarafından yasaklanmasına rağmen ekonomik sorunlarını çözmek amacıyla yabancı ülkeler ile dış ticaret ilişkisi içine girmiştir. Örneğin, Irkutsk bölgesi Kırgızistan ile, Yaroslavl bölgesi de Ukrayna ile ekonomik işbirliği anlaşmasına imza atarken, diğer bölgeler Batılı yatırımcıları kendi topraklarına çekmenin yollarını aramışlardır⁶⁸.

Artan bölgeselleşme eğilimine karşı merkez-bölge ilişkilerini belirlemek amacıyla 1992 yılında imzalanan Federal Anlaşma ise, bir yandan cumhuriyetlere geniş haklar tanıyarak bu birimlerin özerkliklerini genişletmiş, diğer yandan içerdiği belirsizlikler⁶⁹ nedeniyle federe birimlere hareket serbestisi getirmiştir. RF içerisindeki yirmi bir cumhuriyeti ‘egemen devlet’ olarak tanımlayan söz konusu anlaşma, bu cumhuriyetlerin doğal kaynaklar, dış ticaret ve yerel bütçe konusundaki yetkilerinin genişletileceğini ilân etmiştir. Nitekim söz konusu anlaşmayı imzalamaları karşılığında federal merkez tarafından Başkurdistan Cumhuriyeti’ne dış ticaret üzerinde daha fazla yetki verilirken, Saha Cumhuriyeti’ne de doğal kaynakları üzerinde daha geniş bir mülkiyet hakkı tanınmıştır. Ancak benzeri hak ve yetkiler, cumhuriyetlerin altında bir statüye sahip olan bölgelere (oblast) verilmeyerek, eşit olmayan yani “asimetrik” bir federal yapının oluşumuna gidilmiştir⁷⁰.

⁶⁷ Güney Rusya’da yer alan Krasnodar’da tarım ürünlerinin diğer bölgelere akışını kısıtlayacak bir gümrük sistemi kurulmuş ve ihracat üzerinden gümrük vergisi alınmıştır. Teague, **a.g.m.**, s. 39. Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 27-28.

⁶⁸ Teague, **a.g.m.**, s. 40.

⁶⁹ Örneğin, bu anlaşmada merkezin tek başına üstleneceği sorumluluklar açıkça belirtilirken, federe birimlerle ortaklaşa gerçekleştireceği faaliyetler konusunda bir muğlaklık söz konusudur. Kamu güvenliği, düzenin ve hukukun sağlanması, etnik azınlıkların haklarının korunması, çevrenin korunması, sınır bölgelerinin yönetimi ve vergilerin toplanması (bu konuda federe birimlerden sadece cumhuriyetlerin merkez ile ortak sorumluluğa sahip olduğu belirtilmiştir) gibi konular ortaklaşa faaliyetler içinde sayılırken, bu faaliyetlerin ne şekilde yürütüleceği açıkça belirtilmemiş, bundan dolayı da neyi kimin yapması gerektiği konusunda bir anlaşmazlık söz konusu olmuştur. **Y.a.g.m.**, s. 36.

⁷⁰ Steven L. Solnick, “The Political Economy of Russian Federalism”, **Problems of Post-Communism**, Kasım/ Aralık 1996, c. 43, s. 6, s. 14-16.

Federe birimlerde artan ekonomik özerklik, kendisini bütçe finansmanında da hissettirmiş, 1992 sonbaharında aralarında Başkurdistan, Çeçenya, Tataristan ve Saha Cumhuriyetleri'nin de yer aldığı yaklaşık yirmi cumhuriyet ve bölge, federal merkeze vergi gelirlerini ödemeyi aksatmış ya da sonlandırmıştır⁷¹. Federal bütçe yapısındaki adem-i merkezileşme sonucunda konsolide bütçe içerisinde federal bütçe gelirlerinin payı azalırken, bölgesel bütçe gelirlerinin payı artmış, 1990 yılında GSYİH'nın % 8,5'ini oluşturan bölgesel bütçe gelirleri, 1992'de % 13'lük bir orana ulaşmıştır⁷². Bölgesel bütçe gelirlerindeki bu artışın en önemli nedeni, toplanan vergilerden merkeze aktarılması gereken payın kısılmış olmasıdır⁷³.

Federe birimlerin merkeze vergi aktarımını durdurmasının arkasında ekonomik reform programının yarattığı baskılar yer almaktadır. Şöyle ki, ekonomik program uyarınca alınan önlemler sonucunda rublenin değerinde yaşanan düşüş, elde edilen gelirlerin değerinde düşüşe yol açarken, gelir vergisi ve katma değer vergisinin toplanmasında pek çok zorlukla karşılaşılması bütçeler üzerinde oluşan baskıyı daha da arttırmıştır. Sonuçta elde edilen gelir ve bu gelirin değerinde yaşanan düşüş, bölgelerin merkeze yönelik vergi aktarımında kısıntıya gitmesi ile sonuçlanmıştır. Üstelik aynı nedenlerden dolayı merkez bütçede yaşanan sıkıntı sonucunda, merkez de bölgelere yönelik mali transferleri ve sorumlulukları⁷⁴ yerine getirememiş, bu durumda merkeze bağımlılığı iyice azalan federe birimler, merkezin

⁷¹ Daniel Treisman, "The Politics of Intergovernmental Transfers in Post-Soviet Russia", **British Journal of Political Science**, Temmuz 1996, c. 26, s. 3, s. 303.

⁷² Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 30.

⁷³ 1992 yılı itibariyle GSYİH'nın % 13'üne yani 2.28 trilyon rubleye ulaşan bölgesel bütçe gelirlerinin % 86'luk gibi önemli bir kısmı, dört farklı vergiden kaynaklanmaktadır. Aralık 1991'de kabul edilen Vergilendirme Kanunu uyarınca bu vergilerden gelir vergisi, doğrudan bölgesel bütçelere aktarılırken, kâr vergisi, katma değer vergisi ve tüketim vergisi bölgeler ile merkez arasında paylaşılır. Kâr vergisi üzerinde bölgelerin payı, 1992'nin ilk çeyreğinde % 53,1 iken, bu oran aynı yılın ikinci ve üçüncü çeyreklerinde % 59,3'e çıkarılmıştır. Treisman, **a.g.m.**, s. 306.

⁷⁴ Bu sorumluluklar arasında sermaye yatırımları, sosyal programların yönetilmesi ve özelleştirme çabaları yer almaktadır. James Voorhees, "Russian Federalism and Reform", **Demokratizatsiya**, Güz 1994, c. 2, s. 4, s. 553.

finans etmesi gereken programların maliyetlerini üstlenmişler ve vergi gelirlerine daha çok ihtiyaç duymuşlardır⁷⁵.

Özetle, SSCB'nin son yıllarında özerkliklerini arttırmaya başlayan federe birimler, 1992 senesinde uygulanan "şok terapi" programının yarattığı olumsuz koşullar neticesinde merkezden daha bağımsız hareket eder hale gelmişlerdir. Ekonomik baskılarla baş edebilmek için her biri farklı farklı uygulamalara yönelmişler ve ülkenin ekonomik bütünlüğünü bir anlamda yok etmişlerdir. Üstelik girişimlerini engelleyecek etkin bir merkezin yokluğu, federe birimlerin işini kolaylaştırmıştır. Aynı dönemde ekonomik sorunlarla uğraşan merkezi hükümet, oluşan enflasyonu federal bütçe açığını kapatarak düşürmeye çalışmış ve bu amaçla da önceden üstlendiği federe birimlerdeki sosyal güvenlik ve sübvansiyonları finanse etme sorumluluğunu yerel hükümetlere bırakmıştır. Üstelik bu harcamaları destekleyecek mali yardımların da yapılmaması, merkezin federe birimler üzerindeki ağırlığını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır⁷⁶.

b. Sanayi Lobisinin Muhalefeti

Enflasyon sorununa karşı bütçe açığını kapatma yolunda önlemler alan, bundan dolayı da teşvik, hibe ve fiyat düzenlemeleri şeklinde gerçekleştirilen hükümet yardımlarında kesintiye giden Gaydar ve ekibi, bu politikalarından dolayı 1992 baharında zaten zor durumda olan işletmelerin muhalefetine maruz kalmıştır. Hükümetin bonolar aracılığıyla dışarıdan hisse sahibi olmaya olanak tanıyan özelleştirme programı da, işletmelerin mülkiyet hakkının sadece yöneticilere aktarılması gerektiğini savunan sanayi lobisi⁷⁷ (devlet işletmelerinin yöneticileri)

⁷⁵ Y.a.g.m., s. 553.

⁷⁶ Teague, a.g.m., s. 41.

⁷⁷ Sanayi lobisi içerisinde farklı alanlardaki üreticilerin ittifakını görmek mümkündür ki, buna verilecek en belirgin örnek askeri sanayi ile tarımsal sanayi yöneticileri arasında oluşan ittifaktır. Zira bunlardan ilki,

tarafından eleştirilen bir diğer konu olmuştur⁷⁸. SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan Rusya Sanayiciler ve Girişimciler Birliği⁷⁹ (RSGB) aracılığıyla etkili bir lobicilik faaliyetine girişen işletme yöneticileri, amaçlarını gerçekleştirmek doğrultusunda birkaç parti ve örgütü içeren Yurttaşlık Birliği (*Grajdanskii Sayuz-Civic Union*)⁸⁰ isimli bir blok oluşturmuşlar ve böylece Gaydar'ın ekonomi politikasına yönelik muhalefetlerinde siyasi bir taban da elde etmişlerdir⁸¹.

Parlamento'daki en geniş bloğu oluşturan Yurttaşlık Birliği⁸², ekonomik reformun kademeli olarak gerçekleştirilmesi ve devlet otoritesinin ülkenin "sanayi ve bilimsel potansiyelini" korumak amacıyla kullanılması gerektiğini ileri sürmüştür. Batılı ekonomistlerin doğrultusunda hareket eden Gaydar ve ekibi, mali istikrarı yani parasal düzeyde bir istikrarı hedeflerken, bu blok ürün düzeyinde bir istikrarı hedeflemiş ve üretimde yaşanan keskin düşüşü önlemeye çalışmıştır⁸³. "Liberal demokrasi" modelini desteklemekle beraber piyasa ekonomisine yönelik daha yavaş bir geçişi savunan ve devletçi ya da merkezci olarak etiketlenen bu grup,

ikincisinin alacağı kredilerle kendisinin ürettiği ve talebinde 1992 yılı itibariyle keskin bir düşüşün meydana geldiği tarım makinelerini alabileceğini düşünmekte ve bundan dolayı sadece kendisi için değil tarımsal sanayi için de devlet kredisinin verilmesini savunmaktadır. Mau, **a.g.e.**, s. 72.

⁷⁸ Rusya Sanayiciler ve Girişimciler Birliği gibi oluşumlar altında örgütlenen yöneticiler, Yeltsin'in kitlesel özelleştirme programının mülkiyeti yeniden dağıtmaktan ziyade, parası olanların yani eski karaborsacıların, mafyanın ya da yabancıların eline teslim edeceğini ileri sürmüşlerdir. Michael McFaul, "State Power, Institutional Change, and the Politics of Privatization in Russia", **World Politics**, Ocak 1995, c. 47, s. 2, s. 229.

⁷⁹ Sanayici Arkadi Volski tarafından 1990 Mayıs'ında Sovyet Parlamentosu'nda oluşturulan sanayiciler grubu, SSCB'nin dağılması sonrasında RSGB adıyla yeniden biraraya gelmiştir. En büyük yönetici lobisi olarak RSGB, 6000 sanayi işletmesini temsil ettiğini iddia etmektedir. Andrew Barnes, "Property, Power, and the Presidency: Ownership Policy Reform and Russian Executive-Legislative Relations, 1990-1999", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2001, c. 34, s. 1, s. 48. Timothy Frye, "Russian Privatization and the Limits of Credible Commitment", David L. Weimar (der.), **The Political Economy of Property Rights: Institutional Change and Credibility in the Reform of Centrally Planned Economies**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, s. 89.

⁸⁰ Mayıs 1992'de oluşturulan Yurttaşlık Birliği, Nikolay Travkin'in Rusya'nın Demokratik Partisi, Alexander Vladislavyev'in Yenilenme Birliği, Aleksandr Rutskey'un Özgür Rusya Halklarının Partisi ve Yüce Sovyet'te küçük fakat etkili bir grup olan Yeni Nesil-Yeni İsimler Grubu gibi parti ve grupları içinde barındırmıştır. Mau, **a.g.e.**, s. 73, 121. "Political Groups and Parties", **NUPI Center for Russian Studies**, <<http://www.nupi.no/cgi-win/Russland/polgrupp.exe?Civic+Union>> (09.03.2008).

⁸¹ "Chaos Gives Russian Lobbyist Power", **The New York Times**, 02.08.1992, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E0CE7DB153BF931A3575BC0A964958260>> (09.03.2008).

⁸² Söz konusu blok, Parlamento'daki sandalyelerin % 40'ını elinde bulundurduğunu iddia etmektedir. Frye, **a.g.m.**, s. 89.

⁸³ <<http://www.answers.com/topic/civic-union>> (11.03.2008).

Rusya'nın ekonomik gelişimi için daha korumacı bir plan benimsemiş ve Batı ile ekonomik bütünleşme konusuna liberal hükümetten farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu gruba göre, Rus ürünleri için temel pazarlar Rusya'nın kendisi, eski Sovyet Cumhuriyetleri ve onlar gibi, kaliteli ve pahalı Batı mallarını satın alacak güçten yoksun olan Üçüncü Dünya ülkeleridir. Bu durumda bir pazar olarak Batı'ya ulaşım ihtiyacı ortadan kalkmaktadır. Batı'ya duyulan ihtiyacın ortadan kalkması da, onu bir “dost” olarak görme eğilimini zayıflatmaktadır. Üstelik sanayi üretiminin devamlılığına vurgu yapan bu grup, dünya silah piyasası tüm Rus askeri üretimini emmediği için askeri üretimi haklı kılma çabası içine girmiş ve bunun için de Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) genişlemesi gibi Batı merkezli dışsal tehditlere vurgu yapmak durumunda kalmıştır⁸⁴.

Parlamento aracılığıyla ekonomi politikası konusunda Yeltsin'e baskı yapmaya başlayan işletme yöneticileri, Nisan 1992'deki 6. Halk Temsilcileri Kongresi'nde hükümetin ekonomi politikasına yönelik ilk eleştirilerini dile getirmişlerdir. Bu eleştirilerin hemen ardından da Haziran 1992'de yapılan değişiklikler ile sanayi lobisinin temsilcilerinden Vladimir Şumeyko⁸⁵, Grigori Khizha⁸⁶ ve Viktor Çernomırdin⁸⁷ gibi isimler hükümete dâhil edilmiştir. Bu üç

⁸⁴ Glenn Chafetz, “The Struggle for a National Identity in Post-Soviet Russia”, *Political Science Quarterly*, Kış 1996–1997, c. 111, s. 4, s. 678.

⁸⁵ 1990 yılında Parlamento'ya seçilen Vladimir Şumeyko, Krasnodar'da eski bir işletme yöneticisidir. RSGB'nin kurucusu Arkadi Volski'ye yakınlığıyla bilinen ve sanayicilerin partisi Yenilenme'nin kurucularından biri olan Şumeyko, Haziran 1992'de birinci başbakan yardımcılığı görevine getirilmiştir. Parlamento'da hükümeti temsil etme görevini üstlenen Şumeyko, yasama ile ilişkileri idare etme sorumluluğunu üstlenmiştir. Stephen White, Graeme Gill ve Darrell Slider, *The Politics of Transition: Shaping a Post-Soviet Future*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, s. 175. Iulia Shevchenko, *The Central Government of Russia: From Gorbachev to Putin*, Aldershot, Ashgate, 2004, s. 81.

⁸⁶ Büyük bir askeri üretim tesisinin eski yöneticisi ve St. Petersburg Vali Yardımcısı olan Khizha, Leningrad Sanayi İşletmeleri Birliği'nin de başkanlığını yürütmüştür. O da Şumeyko gibi 1992 Haziranı'nda başbakan yardımcılığı görevine getirilmiştir. White, Gill ve Slider, *a.g.e.*, s. 175. “New Kremlin Team Raises Questions on Yeltsin's Aim”, *The New York Times*, 14.06.1992, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E0CE2DC1630F937A25755C0A964958260&sec=&spon=&pagewanted=all>> (12.03.2008).

⁸⁷ 1978–1982 yılları arasında Komünist Parti Merkez Komitesi'nin Ağır Sanayi bölümünde çalışan Çernomırdin, 1982 yılında SSCB Doğalgaz Sanayisi Bakan Yardımcılığı görevine getirilmiş, 1983–1985 yılları arasında bakan yardımcılığı görevinin yanı sıra Tumen bölgesindeki doğalgaz kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla hizmet veren Glavyumengazprom şirketinin yönetimini üstlenmiştir. 1985–1989 yılları arasında Sovyet Gaz Sanayisi Bakanı

ismin başbakan yardımcılığı görevine getirilmesinin bir ay sonrasında ise Merkez Bankası'nın başına sanayi lobisine yakınlığıyla bilinen Viktor Geraşenko getirilmiştir. Geraşenko yönetimindeki Merkez Bankası'nın zor durumdaki işletmelere yoğun bir şekilde kredi⁸⁸ ve devlet yardımı dağıtmaya başlaması, bir yandan bütçe açığının genişlemesine, diğer yandan da enflasyon oranının hızlı bir şekilde artmasına neden olmuştur. Ancak Geraşenko, üretimin enflasyon artışından daha önemli olduğunu ve devletin büyük işletmelerin ölümüne göz yumamayacağını ileri sürerek, karşılaşılan olumsuzluklara rağmen uygulamalarına devam etmiştir⁸⁹. Üstelik Geraşenko'nun hükümetten ziyade sanayi çıkarlarının temsil edildiği Parlamento'ya karşı sorumlu olması da, onun uygulamalarını kolaylaştırıcı bir etki yaratmıştır⁹⁰.

Üreticilerin, sendikaların⁹¹ ve eski bir bürokratik yapı olan Devlet Bankası'nın baskıları altında, fiyat artışlarını dengelemek amacıyla para basma programına başlayan hükümet⁹², 1992 yılının başlarında Gaydar ve ekibi tarafından ortaya atılan özelleştirme programını da Kongre ve sanayi lobisi ile sürtüşme yaşamamak amacıyla tartışmaya açmıştır⁹³. Yapılan tartışmaların sonucunda, Devlet Özelleştirme Komitesi Başkanı Anatoli Çubais'in önerileriyle şekillendirilen ve

olarak görev yapan Çernomyrdin, 1989 yılında Petrol ve Gaz Bakanlığı devlet gaz şirketi Gazprom'a dönüştürülünce, bu şirketin başına geçmiştir. Haziran 1992'de ise Yeltsin tarafından enerjiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevine getirilmiştir. "Victor Chernomyrdin", **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Viktor_Chernomyrdin> (11.03.2008). Shevchenko, **a.g.e.**, s. 73.

⁸⁸ Geraşenko başkanlığının ilk ayında Merkez Bankası, kredi dağıtımında % 40'lık bir artış gerçekleştirmiştir. McFaul, "State Power, Institutional Change, ...", s. 235'ten Steven Erlanger, "Russian Aide Says Central Bank is Trying to Undermine Reforms", **New York Times**, 15 Eylül 1992.

⁸⁹ "Russian Central Bank Chief Quits over Ruble", **The New York Times**, 15 Ekim 1994, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D02E3DB153CF936A25753C1A962958260>>. (21.03.2008).

⁹⁰ Gould-Davies ve Woods, **a.g.m.**, s. 6.

⁹¹ Artan işsizlikten yakınan sendikalar ile yönetici örgütleri arasında bir uzlaşma sağlanmış, Mayıs 1992'de RSGB ile Bağımsız Sendikalar Federasyonu arasında hükümet karşıtı bir anlaşma imzalanmıştır. Mau, **a.g.e.**, s. 72.

⁹² Üreticilere kredi ve sübvansiyon sağlayabilmek için para arzının genişletilmesi, enflasyon artışının en temel nedeni olmuştur. Alexei Arbatov, "The Vicissitudes of Russian Politics", Vladimir Baranovsky (der.), **Russia and Europe: the Emerging Security Agenda**, Stockholm, SIPRI-Oxford University Press, 1997, s. 80.

⁹³ Gaydar verdiği bir demeçte, Mayıs ve Haziran ayının başlarında sanayi lobisinden gelen yoğun baskılara karşı direnmenin olanaksız olduğunu belirtmişti. McFaul, "State Power, Institutional Change ...", s. 231'den "Yegor Gaidar, Former Acting Prime Minister", **Kommersant-Daily**, 12.05.1993, s. 10. "Gaidar vs. Gaidar?", **New Times**, Nisan 1993, s. 17, s. 18.

Çekoslovakya usulü bono sisteminin özelleştirmeler için en uygun yol olduğunu ileri süren bu programa⁹⁴ pek çok yeni ekleme yapılmıştır. Bu eklemelerle işletmelerdeki % 51’lik çoğunluk hissesinin o işletmedeki çalışanlara dağıtılabileceği kabul edilmiş, böylece işletme dışından önemli miktarda hisse sahibi olunması engellenmiştir. 11 Haziran 1992’de Parlamento’nun alt kanadı Yüce Sovyet’in onayladığı ve bu eklemeleri içeren yeni “Özelleştirme Programı” ise, her ne kadar tüm taleplerini karşılamasa da⁹⁵ sanayi lobisinin hükümet ile vardığı uzlaşının bir göstergesi olmuştur.

Güçlü bir şekilde örgütlenen işletme yöneticilerinin siyasi arenada bu kadar etkili olabilmelerinin sebebi, 1980’lerin sonlarından itibaren gerçekleştirdikleri sermaye birikiminden kaynaklanmaktaydı⁹⁶. “Kendiliğinden gelişen özelleştirme süreci” (*spontaneous privatization process*) olarak adlandırılan 1987–1991 arası dönemde, devlet işletmelerinin mali özerkliklerindeki artışa bağlı olarak elde edilen kârların işletme bünyesinde kalması sağlanmış, ayrıca bu dönemde kurulmasına izin verilen kooperatifler⁹⁷ aracılığıyla sermaye birikiminin oluşumu kolaylaştırılmıştı. Şöyle ki, devlet işletmelerinin yöneticileri ürettikleri ürünleri önce resmi fiyattan kendilerine bağlı kooperatiflere satmışlar, ardından da kooperatifler aracılığıyla daha

⁹⁴ Çubais’e göre, bono yoluyla herkese hisse sahibi olma hakkı tanınmakta, böylece devlet mülkiyeti sıradan Rus vatandaşlarına devredilerek halkın ekonomik reform programına yönelik desteği sağlanmaktaydı. Peter Rutland, “Privatisation in Russia: One Step forward: Two Steps Back?”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1994, c. 46, s. 4, s. 1111.

⁹⁵ İşletme yöneticileri aslında hisselerin tamamının işletme içinde dağıtılmasını isterken, % 51’lik bir orana razı olmuş, üstelik bu hisselerin ücretsiz dağıtımını talep ederken, belli bir meblağ ödemeyi kabul etmek durumunda kalmışlardır. Dahası hükümetin bu hisselerin ikincil piyasalarda satışına onay vermesi, işletme dışından hissedarların oluşmasına neden olacağı için yöneticiler tarafından istenmeyen bir durum yaratmıştır. Barnes, **a.g.m.**, s. 48-49.

⁹⁶ Kagarlitski’ye göre, uygulamada özelleştirme 1992’nin çok öncesinde, mülkiyet hakları hiçbir denetim olmaksızın devlet işletmelerinin yöneticilerine aktarıldığında başlamıştı. İşletme yöneticileri tarafından kurulan yeni kooperatiflere ve şirketlere devlet sektöründen çeşitli fonlar pompalanmış, mülklerin özelleştirilmesi için gerekli olan sermaye birikimi sağlanmıştı. Kagarlitski, **a.g.e.**, s. 87.

⁹⁷ Üyelerinin ortak olarak sahibi olduğu kooperatifler, hükümet kurumlarının kontrolünden bağımsız bir şekilde ekonomik faaliyette bulunmuşlar, kendi üretimlerini kendileri planlayıp, fiyatları serbestçe belirlemişlerdir. Kazançlarını diledikleri gibi değerlendirme hakkına sahip olan kooperatifler, genelde hizmet, inşaat ve ticaret sektöründe faaliyet göstermişlerdir. Sovyet döneminde kooperatiflerin gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Darrell Slider, “Embattled Entrepreneurs: Soviet Cooperatives in an Unreformed Economy”, **Soviet Studies**, Ekim 1991, c. 43, s. 5, s. 797–821.

yüksek kârlar ile piyasaya sunmuşlardı. Ayrıca, işletme yöneticileri merkezi planlama örgütünden aldıkları yetkilere bağlı olarak merkezi idareden devlet işletmelerine aktarılan gelirlerin bir kısmını ve devlet işletmelerinin üretim faaliyeti sonucunda elde ettikleri kârları, kooperatiflere kaydırarak, devlet varlıklarını özel birikimleri için kullanmışlardı⁹⁸. Sonuçta, devlet işletmelerinin ürünlerini kooperatifler aracılığıyla piyasa fiyatına satarak kâr elde eden ve elde edilen bu kârlar ile devletin işletmelere yönelik mali yardımlarını sahibi oldukları bu kooperatiflere aktaran işletme yöneticileri, bu sayede kişisel servet edinmişlerdi. Bu sermaye birikimi de onları özelleştirme sürecinde söz sahibi yapmıştı.

Diğer yandan, işletme yöneticilerinin işçi sendikaları ile oluşturdukları hükümet karşıtı geniş ittifak da, sosyal tabanı olmayan hükümeti taviz vermeye zorlamıştı. RSGB Başkanı Arkadi Volski ile Bağımsız Sendikalar Federasyonu⁹⁹ Başkanı Igor Kloçkov arasında doğan ve özelleştirilen işletmelerin önemli oranda hissesinin işletme çalışanlarına devrini savunan bu uzlaş¹⁰⁰, işletme mülkiyetinin işçilere transferine karşı çıkan hükümeti zor durumda bırakmıştı. Zira hükümet, bu baskılara karşı çıkması durumunda Parlamento'daki merkezci oluşum bir yana, komünistlerin de tepkisini çekeceğinin farkındaydı.

Hükümetin özelleştirme politikasını yürüten Çubais, halka bono dağıtımı yoluyla mülkiyetin hızlı bir şekilde el değiştireceğini ve ekonomi politikalarına

⁹⁸ Hilmiye Yasemin Özüğurlu, "Eski Merkezi Planlı Ekonomilerde Özelleştirme: Rusya Örneği", **Usak Stratejik Gündem**, <<http://www.stratejikkundem.com/makale.php?id=323>> (22.03.2008).

⁹⁹ 1991 yılında 66 milyon üyeye sahip olan Bağımsız Sendikalar Federasyonu, Rusya'daki sendikalı işçilerin % 95'ini temsil etmektedir. Ancak sahip olduğu geniş üye sayısına rağmen, pek çok işçinin bilinçli bir seçimden ziyade alışkanlık ya da zorlamalar yoluyla üye olduğu bu örgütün gerçek anlamda işçileri temsil ettiği konusunda şüpheler oluşmuştur. Örgütün pek çok eylemde işletme yöneticileri ve işveren örgütleri ile ortak hareket etmesi ve yöneticileri üye olarak kabul etmesi, bu şüpheleri güçlendirmiştir. Paul Kubicek, "Civil Society, Trade Unions and Post-Soviet Democratisation: Evidence from Russia and Ukraine", **Europe-Asia Studies**, Ocak 2002, c. 54, s. 4, s. 609.

¹⁰⁰ Eylül 1991'de başlayan taraflar arasındaki ilişkiler Mayıs 1992'de ortak bir bildirinin yayınlanması ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu gelişmelerin ardından sosyal ortaklık mekanizması yaratma çabası içine giren hükümet, üçlü bir komisyon oluşturmuş, ancak Haziran 1992'de Volski ve Kloçkov bu komisyondan çekilerek, hisseleri halka ve yabancı yatırımcılara dağıtma çabası içindeki hükümete karşı bağımsız bir ittifak oluşturmuşlardır. Eric Lohr, "Arkadii Volsky's Political Base", **Europe-Asia Studies**, Ocak 1993, c. 45, s. 5, s. 821.

yönelik halk desteğinin sağlanacağını ileri sürmekteydi. Söz konusu yöntemde halka dağıtılan 10.000 rublelik bonolar aracılığıyla dileyen, özelleştirilen işletmelerde hisse sahibi olabilecek, dileyen de bu bonoları satarak nakit para elde edebilecekti. Bonoların satılabilir özelliğe sahip olması, nakite ihtiyaç duyan fakir halkın bu bonoları değerinin oldukça altından satmasına ve böylece işletmelerin normal değerlerinin altında çok daha çabuk bir şekilde özelleştirilmesine yol açacaktı¹⁰¹. İşletme yöneticileri ise, özelleştirilecek işletmelerin önemli hisselerinin çalışanlara devredilmesi durumunda, kendi mevkilerini koruyacaklarını, işletme üzerindeki kontrollerini genişleteceklerini ve büyük ölçüde hisse edineceklerini düşünüyorlardı. Zira satılabilir hisselerle sahip olan işçiler, bu hisseleri işletme dışı bir yatırımcıdan ziyade, işsiz kalma korkusuyla yöneticilere satacak ve böylece yöneticilerin bu yolla hisse sahibi olması kolaylaşacaktı¹⁰². Yani, işletme yöneticileri için üzerinde baskı kurduğu işçilerden hisse satın almak ya da onların hisseleri üzerinde etkili olmak, yabancı yatırımcı ile mücadele ederek halktan bono satın almaktan daha kolaydı.

c. Sanayi Lobisine Sızan Genç Girişimciler ve Yaşanan Bölünme

1992 yılının ortalarına kadar birliğini koruyan sanayi lobisinin içinde Ağustos ayı itibariyle bölünmeler yaşanmış, Rusya'nın en büyük ve örgütlü partilerini içinde bulunduran Yurttaşlık Birliği parçalanmaya başlamıştı. Bu parçalanmalar Haziran 1992'de hükümet ile sanayi lobisi arasında özelleştirmelere ilişkin oluşan uzlaşının Yeltsin ve ekibi tarafından ihlal edilmesine yol açmıştı. Büyük Rus işletmelerinin yöneticilerini temsil ettiğini iddia eden Volski, pek çok sanayici tarafından hükümeti

¹⁰¹ Kagarlitski'ye göre, özellikle işletme yöneticileri 1992 öncesinde sermaye birikimi sağlamış olsalar bile, bu dönemde ne karborsada, ne de "yasal" iş çevrelerinde devlet işletmelerini satın almaya yetecek kadar maddi kaynak yoktu. Bundan dolayı da bono sistemi aracılığıyla yeni zenginlerin işletmeleri ucuza kapatmalarının önü açılmıştı. Kagarlitski, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁰² Nitekim özelleştirme sürecinde yöneticiler işçileri, hisselerini dışarıya satmaları, hisseleri üzerindeki yönetici kontrollerini engellemeleri ya da yönetime hisse satışına karşı çıkmaları durumunda işten çıkarmakla tehdit etmişlerdir. Hillary Appel, "Voucher Privatisation in Russia: Structural Consequences and Mass Response in the Second Period of Reform", **Europe-Asia Studies**, Aralık 1997, c. 49, s. 8, s. 1436-1437.

yeterince eleştirmedeği gerekçesiyle suçlanırken, Parlamento'daki Sanayi Birliği Grubu gibi daha muhafazakâr oluşumlar, yöneticileri temsil etme konusunda Yurttaşlık Birliği ile rekabete başlamıştı¹⁰³. Yuri Gekht tarafından yönetilen Sanayi Birliği, RSGB içindeki devlet teşviklerinin devam etmesi gerektiğini ileri süren savunma sanayi ve büyük işletme yöneticilerinin oluşturduğu radikal kanat (*direktora*) ile yakın ilişki içindeydi. Öyle ki, 14 Ağustos 1992'de sanayi lobisi içinde radikal kanadı oluşturan bu kesim, Gekht başkanlığında büyük bir yöneticiler konferansı düzenlemişti. Hızlı bir özelleştirmeden ve radikal ekonomik reformlardan yana olan küçük işletme yöneticileri ile ticaret ve finans sektörlerindeki yöneticilerin (*biznesmen*) RSGB'ye üye olarak alınması ve bunlara örgüt içinde geniş bir söz hakkı tanınması¹⁰⁴, radikal kanadın Volski'ye yönelik en önemli eleştiri noktasıydı.

RSGB içinde giderek ağırlığını hissettiren ve genelde finans sektöründe yer alan genç girişimcilerden oluşan liberal kanat, tıpkı büyük işletme yöneticileri gibi *perestroyka* döneminde sermaye birikimine başlamış ve giderek zenginleşmişti. Komünist Parti'ye kadro yetiştirmek amacıyla kurulan gençlik örgütü Komsomol da, bu grubun zenginleşmesinin temel aracı olmuştu. Şöyle ki, Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin aldığı karara dayanarak 1987 yılında Komsomol'a bağlı Gençlik Bilim ve Teknoloji Geliştirme Koordinasyon Merkezi¹⁰⁵ kurulmuş, bu merkez ve buna bağlı şubelerin ticari prensipler uyarınca faaliyet göstermelerine, işletmelerle

¹⁰³ Michael McFaul, "Thwarting the Specter of a Russian Dictator", **Demokratizatsiya**, Kış 1993, c. 1, s. 2, s. 4.

¹⁰⁴ Örneğin, radikal ekonomik reformları destekleyen Vladimir Tikhonov ve Lev Vainberg gibi küçük işletme yöneticileri, RSGB içinde başkan yardımcılığı gibi önemli pozisyonlara getirilmişlerdi. Lohr, **a.g.m.**, s. 819-820.

¹⁰⁵ Odağında bu kurumun yer aldığı merkezler, SSCB'deki ilk ticari yapılar olarak kabul edilmiş ve yeni Rus girişimcilerinin önemli bir bölümünün bu merkezlerden geldiği görülmüştür. Örneğin Konstantin Borovoy, Komsomol işletmeleri içerisinde yer alan bir bilgisayar teknikeri iken, 1990'ların başlarında ülkenin en önde gelen hammadde borsasını kurmuş ve kendi siyasi partisini oluşturmuştur. Komsomol merkezinden kooperatife geçiş yapan ve sonrasında ise kendi aracı/broker şirketini kuran Igor Safaryan da bu kişilere verilebilecek diğer bir örnektir. Ancak belki de bu kişiler arasında en ilgi çekici isim oldukça medyatik bir zengin olan Mikhail Hadarkovski'dir. Hadarkovski, Komsomol sekreter yardımcılığından Menatep Bank'ın başkanlığına geçiş yapmıştır. Olga Kryshantovskaya ve Stephen White, "From Soviet Nomenklatura to Russian Elite", **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1996, c. 48, s. 5, s. 716.

anlaşma imzalamalarına, 1988 sonrasında ise tüketim malları üretmelerine ve yabancı şirketlerle ekonomik ilişkiler geliştirmelerine izin verilmişti. Ayrıca 1988 yılında yürürlüğe giren ve Komsomol'dan gelen baskılar sonucunda değiştirilen Kooperatifler Kanunu ile bu gençlik örgütünün kooperatifler kurmasının önü açılmıştı. Batı'ya giden genç işadamları kullanılmış eski bilgisayarları bedava denilebilecek kadar ucuza aldıktan sonra bu kooperatifler aracılığıyla neredeyse araba fiyatına satmaya başlamışlar ve bu aracı faaliyetten yüksek kârlar elde etmişlerdi¹⁰⁶.

1990 yılına gelindiğinde, Komsomol'a bağlı bir gençlik ticaret bankası ve ithalat-ihracat merkezi kurulmuş, yaklaşık bir milyon kişinin istihdam edildiği gençlik kooperatiflerinin sayısı 17.000'e ulaşmıştı. Banka parasını¹⁰⁷ nakit paraya çevirmek gibi önemli bir işleve sahip olan Komsomol ve ona bağlı gençlik merkezleri, hiçbir devlet kurumunun yapmaya izinli olmadığı bu faaliyet üzerinden hem önemli kârlar elde etmişler¹⁰⁸, hem de yönetici seçkinlerin finansal işlemlerini yürüterek zenginleşmelerine yardımcı olmuşlardı¹⁰⁹. Ayrıca Komsomol sayesinde bu tarz finansal işlemler konusunda tecrübe edinen ve sermaye birikimi gerçekleştiren

¹⁰⁶ "Rusya Gündemi", <http://www.turkrus.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=161> (01.04.2008). Örneğin Komsomol'un genç ve parlak liderlerinden biri olan Hadarkovski, Komünist Parti'nin mali kaynaklarıyla kendisine ait bir ticari kooperatif kurmayı başarmış ve bununla servetinin ilk kısmını elde ederek Menatop adlı özel bir bankayı hayata geçirmiştir. Fikret Ertan, "Mihail Hadorkovski", *Zaman*, 29.10.2003, <<http://arsiv.zaman.com.tr/2003/10/29/yazarlar/fikretertan.htm>> (02.04.2008).

¹⁰⁷ *Perestrojka* döneminde, nakit para (*keş-naliçniye*) ve banka parası (*nominal-beznaliçniye*) olmak üzere iki ayrı para türü bulunmaktaydı. Kryshtanovskaya ve White, *a.g.m.*, s. 718. Banka parası, devlet işletmeleri ile devletin kurumları arasında geçerli olan bir para birimidir. Banka parasının yaratılmış olmasının nedeni, devlet işletmeleri ile devlet kurumlarının döner sermayeleri için gerekli küçük bir miktar dışındaki bütün nakit fonlarını Devlet Bankası Gosbank'a yatırmak zorunda olmalarıydı. Herhangi bir işletme, üretimden plana göre belirlenmiş miktarı, ikmal ve tedarik planınca ve sözleşmelerce belirlenmiş işletme ve kuruluşlara gönderdiğini belgelediğinde, resmi fiyatlara dayalı olarak hesaplanan tutar işletmenin banka hesabına alacak olarak, teslimatın yapılacağı işletmenin banka hesabına ise borç olarak işlenmekteydi. Dolayısıyla işletmeler sadece çalışanlarına ücret ödemeleri ve belli bir düzeyi aşmayan diğer ödemeler için nakit bulundurmaya durumundaydı. Nakit para ise, bireyler arası ve bireylerle devlet işletme ve kurumları arasındaki mali ilişkilerde kullanılmaktaydı. Özügürlü, "Rusya'da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu", s. 7-8. William Tompson, "Old Habits Die Hard: Fiscal Imperatives, State Regulation and the Role of Russia's Banks", *Europe-Asia Studies*, Kasım 1997, c. 49, s. 7, s. 1161-1162.

¹⁰⁸ Söz konusu işlem üzerinden elde edilen kârın % 30'u Komsomol merkezlerinde kalmaktaydı. Christos Kalantaridis, *Understanding the Entrepreneur: an Institutional Perspective*, Aldershot, Ashgate, 2004, s. 118.

¹⁰⁹ Kagarlitski, *a.g.e.*, s. 88.

girişimciler, SSCB'nin yıkılması sonrasında çok sayıda bankanın kuruluşuna ön ayak olmuşlar¹¹⁰, sahip oldukları bu bankalar aracılığıyla bono özelleştirmelerinde yer almışlardı¹¹¹. Komsomol içerisinde yetişen ve çeşitli ticari ve finansal faaliyetlerde bulunan genç girişimcilerin yanı sıra, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) 1991'deki çöküşüyle beraber partinin mallarını ve finansal varlıklarını ele geçiren ve finansal alanın piyasalaşmasıyla birlikte finans spekülâtorleri haline gelen parti yöneticileri de RSGB'deki liberal kanadın içinde yer almaktaydı¹¹².

Fiyatların ve ticaretin serbestleştirilmesine yönelik “şok terapi” programı ilk uygulamaya girdiğinde, bundan en fazla kâr elde edenler, hiç kuşkusuz Komsomol'dan gelme genç girişimciler olmuştu. *Perestroika* döneminden itibaren içinde yer aldıkları ticari faaliyetlerin serbestleştirilmesi, bu grubun etkinliğini arttırırken, Rusya'nın önemli ihracat mallarının iç fiyatları ile dünya fiyatları arasında oluşan farklılık da zenginleşmelerini kolaylaştırmıştı. Zira petrol ve çeşitli madenlerin iç fiyatlarının devlet kontrolünde ve düşük düzeyde tutulmaya devam edilmesi¹¹³ sonucunda, bu girişimciler söz konusu ihraç ürünlerini dünya fiyatlarının altında bir fiyata üreticilerden satın almışlar ve dünya fiyatlarından ihraç ederek kâr

¹¹⁰ Rusya'da iş dünyası içerisinde Komsomol'un etkisini en iyi şekilde gösteren sektör bankacılık sektörü olmuştur. Rusya'daki pek çok büyük ticari banka, “gençlik bilim ve teknoloji geliştirme merkezleri” olarak adlandırılan Komsomol işletmeleri içerisinde çıkmış, eski Komsomol çalışanları bu bankaların yeni müdürleri olmuştur. Menatep (Mikhail Hadarkovski), Inkobank (Vladimir Vinogradov), Stoliçniyi (Aleksandr Smolenski), Most (Vladimir Gusinski), Oneksim (Vladimir Potanin), LogoVaz (Boris Berezovski) bu bankaların önde gelenleridir. Victor Yasmann, “New Russian, Banks and the Election Campaign”, **Prism**, 01.12.1995, c. 1, s. 5, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=1&issue_id=100&article_id=1214> (02.04.2008).

¹¹¹ Marshall Goldman'a göre, *perestroika* döneminde nakit birikimi sağlayan bu genç girişimciler, 1992 sonrasında bu birikimleriyle banka açmışlar ve bu bankaları bonoların finansmanında etkili bir araç olarak kullanmışlardır. Bono alımı sayesinde bu kişiler tarafından ele geçirilen şirketlerin herbiri böylece birer bankaya sahip olmuş ve bu bankalar şirketler ve sahipleri için birer ATM makinesi şeklinde işlem görmüştür. Marshall I. Goldman, “Render Unto Caesar: Putin and the Oligarchs”, **Current History**, Ekim 2003, c. 102, s. 666, s. 322. “The Piratization of Russia: an Interview with Marshall Goldman”, **Johnson's Russia List**, 13.05.2003, <<http://www.cdi.org/russia/johnson/7179-9.cfm>> (02.04.2008).

¹¹² Kagarlitski, **a.g.e.**, s. 88.

¹¹³ Gaydar'ın fiyat ve ticaret reformlarının sonucunda, tüketici mallarının önemli bir kısmının (ekmek ve süt gibi toplumsal olarak önemli ürünlerin fiyatları devlet kontrolünde tutulmaya devam etmiş) perakende fiyatları serbestleştirilirken, pek çok sanayi ürününün fiyatları devlet kontrolünde tutulmaya devam etmiştir. Bunun sonucunda tüketici ile sanayi ürünlerinin fiyatları arasında ve Rusya'nın temel ihraç ürünleri olan petrol, gaz ve ham metallerin iç ve dünya fiyatları arasında artan bir dengesizlik meydana gelmiştir. Vladimir Tikhomirov, **The Political Economy of Post-Soviet Russia**, New York, Palgrave, 2000, s. 228–229.

elde etmişlerdi. Yani, ticari aracılık yapan bu grup, üreticilerden iç fiyatların üzerinden ancak dünya fiyatlarının altından aldıkları hammaddeleri, dışarıya ve özellikle de Batı'ya dünya fiyatlarından ihraç ederek kazanç sağlamışlardı¹¹⁴. 1992 yılında dış ticaretten elde ettikleri birikimler ile özel bankalar ve finans kuruluşları açan genç girişimciler, 1992–1993 arası dönemde ufak tüccarlardan bankerlere, ticaret odası ya da borsa başkanlarına dönüşmeye başlamışlardı¹¹⁵.

Büyük işletme yöneticilerinin tersine “şok terapi” programından büyük bir fayda elde eden genç girişimciler, yine de sağlanan devlet teşvikleri ve bunun sonucunda oluşan enflasyonist politika konusunda ilk grup ile aynı görüşleri paylaşmaktaydı. Şöyle ki, pek çok ufak işletme ve finansal kuruluşun ekonomik gücü ve hatta varlığı bütçe teşviklerine ve uygun kredilere büyük ölçüde bağlı iken, oluşan enflasyon da ticari ve aracı faaliyetler için büyük kârlar sağlamaktaydı¹¹⁶. Ayrıca temel ihraç ürünlerinin üretimi ve bunun için de devlet tarafından desteklenmesi, ticarete atılmış girişimciler için önemliydi. Ne var ki, *direktora* ile *biznesmen* arasında enflasyonist bir politika konusunda sağlanan uzlaş, özelleştirmelere ilişkin oluşan görüş ayrılıklarını törpülemeye yetmemişti¹¹⁷.

1992 yazının sonlarında RSGB içinde yaşanan bölünmeye (*direktora-yönetici-radikal kanat* ve *biznesmen-işadamı-liberal kanat*) paralel bir şekilde Yurttaşlık Birliği içinde de bir parçalanma göze çarpmaktaydı. Ağustos 1992’de RSGB içerisindeki uzmanlar tarafından hazırlanan ve Yurttaşlık Birliği’ne sunulan

¹¹⁴ Örneğin 1992–1993 döneminde hiçbir kereste ihracatı, aracı şirket hizmeti olmadan gerçekleşmemiştir. Roy Medvedev, **Post Soviet Russia: a Journey Through the Yeltsin Era**, New York, Columbia University Press, 2000, s. 155, 174–175.

¹¹⁵ Tikhomirov, **a.g.e.**, s. 228-229.

¹¹⁶ Mau, **a.g.e.**, s. 75.

¹¹⁷ Oluşan bu görüş ayrılığını yumuşatmak isteyen Volski, 1992 Temmuzunda *biznesmen* içinde etkili bir isim olan ve Ekonomik Özgürlük Partisi’nin kurucusu Konstantin Borovoy ile Yapıcı Güçler Konseyi adında bir oluşuma imza atmıştı. Ne var ki, Borovoy’un taktik bir adımı olarak görülebilecek bu oluşum, özelleştirme konusunda taraflar arasındaki görüş farklılıklarını törpüleyememişti. Borovoy’un temsil ettiği *biznesmen* grubu, bonolar aracılığıyla daha fazla işletme ve toprağın özelleştirilmesini savunurken, Volski’nin temsil ettiğini iddia ettiği *direktora* grubu ise, işletme çalışanlarına devir yoluyla özelleştirmelerden yanaydı. Lohr, **a.g.m.**, s. 820.

“alternatif ekonomik program”, bu parçalanmayı açık bir şekilde gözler önüne sermekteydi. Şöyle ki, bu grubu oluşturan partilerden Nikolay Travkin’in Rusya’nın Demokratik Partisi, RSGB içerisindeki liberal kanatın görüşlerine benzer bir biçimde özelleştirmenin yabancılar da dâhil tüm alıcılara devlet mülkünün satışı şeklinde gerçekleşmesini savunmakta ve bundan dolayı da söz konusu programı reddetmekteydi. Diğer taraftan grubun öteki bileşeni Aleksandr Rutskey’un Özgür Rusya Halklarının Partisi, devlet işletmelerinin o işletmedeki çalışanlara ücretsiz devri şeklindeki bir özelleştirmeyi savunmakta ve bu argümanı içeren programı desteklemekteydi¹¹⁸.

Yaşanan bölünmeden faydalanan ve bu bölünmeyi güçlendirmeye çalışan Yeltsin, giderek kötüleşen ekonomik durum karşısında halkın desteğini de kazanabilmek amacıyla¹¹⁹, Parlamento’nun tatilde olduğu 14 Ağustos 1992’de bono yoluyla özelleştirmelere ilişkin kararnameyi imzalamış ve Ekim ayından itibaren bono dağıtımına başlamıştır. İşletme çalışanlarına yönelik ayrıcalıkları gözetmeden, dağıtılan bonolar aracılığıyla herkese hisse sahibi olma şansı tanıyan bu sistem, Yurttaşlık Birliği’nin radikal kesimi (Rutskey ve partisi) ve *direktora* tarafından keskin bir dille eleştirilmiş, hatta bu eleştiriler ekonomideki olumsuz gidişata karşı Parlamento’da oluşan sağ ve sol grupların muhalefetiyle birleşerek Aralık 1992’deki Halk Temsilcileri Kongresi’nde yaptırıma dönüşmüştür. Şöyle ki, Kasım 1991’de ekonomi politikasını belirleme yetkisini bir yıllığına Yeltsin’e devreden Parlamento,

¹¹⁸ Buna ek olarak Temmuz 1992’de *Nezavisimaya Gazeta* tarafından yapılan sosyolojik bir araştırmada Yurttaşlık Birliği’ni oluşturan üç temel partinin üyelerinin temel ekonomik sorunlara ilişkin derin görüş ayrılıkları yaşadığı sonucuna varılmıştı. **Y.a.g.m.**, s. 826’dan “Civic Alliance-Different Views but the Same Interests”, **Nezavisimaya Gazeta**, 22.07.1992, s. 2.

¹¹⁹ 1992 Haziranı’ndan Eylülü’ne kadar geçen sürede bir yandan tüketim mallarının fiyatlarındaki inanılmaz artış ve halkın yaşam standartlarındaki düşüş devam ederken, diğer yandan sosyal devlet anlayışı yok olmuş; sağlık, eğitim, kültür ve bilime yönelik devlet harcamaları önemli oranlarda azalmıştır. Medvedev, **a.g.e.**, s. 23.

Yeltsin'in bu yetkinin uzatılması talebini reddetmiş¹²⁰, böylece başkan ile Parlamento arasında 1993 yılı boyunca sürecek olan güç mücadelesine zemin hazırlanmıştır. Ayrıca Yurttaşlık Birliği'nin, milliyetçi-komünist ittifakına dayanan ve "kızıl-kahve koalisyonu" olarak adlandırılan Ulusal Kurtuluş Cephesi Bloğu ile uzlaşarak¹²¹ Parlamento'da büyük bir baskı yaratması sonucunda Yeltsin, Aralık 1992'de Gaydar yerine merkezci Çernomırdin'i başbakanlığa getirmek durumunda kalmıştır.

Çernomırdin dönemine geçmeden önce, belirtilmesi gereken son nokta incelenen dönem içerisinde Batı'dan gelen ekonomik yardımların düzeyidir. Haziran 1992'de IMF'ye tam üye olan Rusya'da uygulanan "şok terapi" ekonomik programı, Batı'nın desteğine dayanılarak gerçekleştirilmiş, ne var ki verilen vaatlere rağmen Batı'dan gelen ekonomik yardım düzeyi düşük seviyelerde kalmıştır. 1992 ortalarına kadar Rusya ile ilgilenmeyen, Rusya'ya ancak 1992 Temmuzunda 1 milyar dolarlık yardım gönderen IMF¹²², Gaydar ve ekibine beklenen yardımı sağlayamadığı gibi, ülke içerisinde ekonomi politikasına yönelik oluşan muhalefetin de temel eleştirisi noktalarından biri olmuştur. Bu eleştirilerin temel nedeni IMF ile sanayi lobisinin bakış açısı farklılığıydı. Bu dönemde IMF, Rus Hükümeti'nden öncelikle hiperenflasyondan sakınması, enflasyonu olabilecek en düşük seviyeye düşürmesi ve bunun için de sıkı bir para politikası izlemesi konusunda talepte bulunurken¹²³, buna

¹²⁰ Barnes, **a.g.m.**, s. 49-50.

¹²¹ 1992 Kasımı'nda her iki bloktan temsilciler biraraya gelerek, ekonomi programında ve hükümet üyelerinde istenilen değişikliklerin yapılmaması durumunda hükümete güvenoyu vermeme konusunda anlaşmışlardır. Gordon M. Hahn, "Opposition Politics in Russia", **Europe-Asia Studies**, Ocak 1994, c. 46, s. 2, s. 316.

¹²² Stefan Hedlund, "Russia and the IMF: a Sordid Tale of Moral Hazard", **Demokratizatsiya**, Kış 2001, c. 9, s. 1, <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_200101/ai_n8944035/pg_13> (08.04.2008).

¹²³ 1992'nin ilk çeyreğinde IMF talepleri doğrultusunda hareket eden hükümet, sıkı para politikası izleyerek ve devlet teşviklerinde kesintilere giderek küçük bir bütçe fazlası elde etmişti. Ayrıca, Şubat ayı sonlarında ihracat kotalarının kaldırılması, enflasyon ve bütçe açığının düşürülmesi gibi politikaları uygulama takvimini belirleyen kapsamlı bir memorandum kabul edilmiş ve tam üyeliğin verilmesi beklentisiyle bu memorandum IMF'ye gönderilmişti. Ne var ki, Nisan 1992'de Halkların Temsilcisi Kongresi'nde ortaya çıkan, dış yardımı kabul etmeme konusunda hükümete baskı yapan ve Haziran ayı içerisinde hükümet içerisinde yer almaya başlayan

karşılık sanayi lobisi üretim için teşviklerin arttırılması ve bundan dolayı para arzının genişletilmesi gerektiğini savunmaktaydı¹²⁴.

Yurttaşlık Birliği, IMF ve Dünya Bankası'ndan gelen tavsiyelerin göz ardı edilmesi gerektiğini, çünkü bu Batılı kurumların sanayi üretimini düşürerek ve hammadde ihracatını arttırarak Rusya'yı bir Üçüncü Dünya ülkesine çevirme amacı taşıdıklarını ileri sürmüştür¹²⁵. Yabancı ekonomik yardıma yönelik bağımlılığa ve Rus piyasalarına yabancıların kontrolsüz girişine karşı çıkan bu blok, Rusya'nın uluslararası silah piyasalarındaki etkinliğinin azaltılmasına yönelik ABD girişimlerini¹²⁶ de eleştirmiştir¹²⁷. Aslında merkezilerin bu görüşleri, milliyetçi ve komünistlerin oluşturduğu "kızıl-kahve koalisyonu"nun görüşleri ile o dönemde büyük bir benzerlik göstermiştir. Zira ikinci grup da, IMF'nin Rusya'yı hammadde kolonisine dönüştürme amacı taşıdığını ve silahsızlanma rejiminin ABD'nin askeri üstünlüğüne hizmet eden bir durum yarattığını ileri sürmüş¹²⁸, ancak ilk grup kendi çıkarına fayda sağlayacak bir özelleştirmeden ve serbest piyasa ekonomisine yavaş bir geçişten yana tavır sergilerken, ikinci grup devletleştirmeyi ve piyasa ekonomisine karşıtlığı savunmuştur. Üstelik yukarıda da ifade edildiği gibi, ilk grup, elindeki sermaye birikimi, güçlü örgütlenme, sendikalarla işbirliği ve ikinci grupla liberal ekonomistler arasında "uzlaştırıcı" olması gibi nedenlerle hükümet politikası üzerinde daha çok etkinlik sağlayabilmiş ve hatta hükümete sızabilmiştir.

muhafif güçler, IMF taleplerine uygun politikaların uygulanmasını zorlaştırmıştı. Gould-Davies ve Woods, **a.g.m.**, s. 6.

¹²⁴ John Odling-Smee, "The IMF and Russia in the 1990s", **IMF Staff Papers**, 2006, c. 53, s. 1, s. 155.

¹²⁵ McFaul, "Thwarting the Specter ...", s. 3.

¹²⁶ 1991 yılında Hindistan ile SSCB arasında uzay teknolojisi ve füze satışına ilişkin imzalanan anlaşma, Nisan 1992'de ABD tarafından boykot edilince, Rus Hükümeti geri adım atmış ve Hindistan'a yönelik teknoloji arzını sonlandırmıştır. Üstelik Rus Hükümeti bu dönemde eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle yapacağı askeri anlaşmalar konusunda ABD Hükümeti'ni bilgilendirmeyi ve bu konuda ABD'nin koyduğu çeşitli sınırlamalara uymayı kabul etmiştir. Neil Malcolm, "Foreign Policy Making", Neil Malcolm, Alex Pravda, Roy Allison ve Margot Light (der.), **Internal Factors in Russian Foreign Policy**, Oxford, Oxford University Press, 1996, s. 141-142. Margot Light, "Foreign Policy Thinking", Malcolm, Pravda, Allison ve Light (der.), **a.g.e.**, s. 84.

¹²⁷ Hahn, **a.g.m.**, s. 315.

¹²⁸ Slater, **a.g.m.**, s. 385-386. Chafetz, **a.g.m.**, s. 673, 679.

B. Çernomırdin Hükümetleri ve İstikrarsız Ekonomi Politikası

1. Kurumlar Arası Gerginlik

1992 Aralığı'nda Viktor Çernomırdin'in Gaydar'ın yerine başbakanlığa getirilmesi, pek çok politikacı tarafından "gizli bir darbe" olarak yorumlanmış, Parlamento'nun desteklediği Çernomırdin Hükümeti'nin uluslararası finans kuruluşları ve Batılı ekonomistlerin beklentilerine aykırı davranacağı tahmin edilmişti. Ancak Gaydar muhalifleri, onun görevden alınmasını kutlarken, Çernomırdin, bazı düzenlemeler yapmak kaydıyla Gaydar'ın reform programının uygulanması konusunda Yeltsin ile anlaşmaya bile varmıştı. Bu anlaşma uyarınca Çernomırdin, Gaydar reformlarının hızını yavaşlatacak ve Rusya'yı karma bir ekonomi yolunda ilerletecekti¹²⁹. Bu durumda aslında değişen hiçbir şey olmayacaktı. Zira Haziran 1992'de hükümete sanayi lobisinden isimlerin alınması ve Gaydar'ın ekonomi politikasının oluşturulmasındaki kontrolünün zayıflaması ile zaten "şok terapi" yerine, Gaydar ekibinin tabiriyle "karma" bir plan uygulanmaya başlamıştı¹³⁰.

Aslına bakılırsa, Çernomırdin'in başbakanlığa getirilmesinde, sanayi lobisinin baskıları kadar Gaydar ve ekibinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. "Şok terapi" programına karşı Çernomırdin'e oranla daha sert bir duruş sergileyen Güvenlik Konseyi Başkanı Yuri Skokov'un da başbakanlığa aday gösterilmesi, Gaydar ve diğer liberallerin "kötünün iyisi" olarak gördükleri Çernomırdin'i tercih etmelerine neden olmuştu. Özelleştirmeler ve enerji ihracatına dayalı bir ekonomi politikasından fayda sağlayacak olan doğalgaz sektörünün

¹²⁹ Shevchenko, a.g.e., s. 73.

¹³⁰ Michael McFaul, *Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin*, Ithaca, Cornell University Press, 2002, s. 183.

temsilcisi Çernomırdin, ticaret serbestliğini savunmakta ve bu noktada liberal ekonomistlerle uzlaşmaktaydı¹³¹.

Zaten, devlet başkanıyla uzlaşma yanlısı Çernomırdin'in başbakanlığa getirilmesi, Yeltsin tarafından hükümette diğer önemli pozisyonlara liberal ekonomistlerin yerleştirilmesi nedeniyle, tamamen merkezcuların zaferi olarak yorumlanamazdı. Çernomırdin Hükümeti'nde yer alan Gaydar ekibinin önemli isimleri arasında özelleştirme politikalarını yürüten Devlet Özelleştirme Komitesi Başkanı Anatoli Çubais ve Maliye Bakanlığı'na getirilen Boris Federov¹³² yer almaktaydı. Özellikle Gaydar'a kıyasla çok daha uzlaşmaz bir liberal olan Federov, ekonomi politikası konusunda tüm yetkileri üzerine almış¹³³, 6 Ocak 1993'te fiyat kontrolünün tesisine ilişkin Çernomırdin'in yayınladığı kararnamenin, hükümet politikasını yansıtmadığını ileri sürerek, iptal edilmesini sağlamıştı¹³⁴.

Çernomırdin ile Federov arasında ekonomi politikası konusunda yaşanan zıtlasma, üreticiye verilen destekler konusunda da kendisini göstermişti¹³⁵. Üreticilere teşvik ve kredi dağıtımını yoluyla üretimi desteklemeyi birinci önceliğine koyan Çernomırdin'e karşı, IMF talepleri doğrultusunda bir para politikası uygulamak isteyen Federov, harcamaları kısarak enflasyonu engellemeyi

¹³¹ Jerry F. Hough, **The Logic of Economic Reform in Russia**, Washington, Brookings Institution Press, 2001, s. 147-148.

¹³² 1990 yılında Rus Hükümeti'nin Maliye Bakanı olarak görev yapan Federov, aynı yılın sonunda görevinden istifa ederek, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Gelişim Bankası'nın Londra'daki sermaye piyasaları grubuna katılmış, 1992 yılının sonlarında da Dünya Bankası'na Rusya'nın yönetim kurulu üyesi olarak geçiş yapmıştır. 1993 yılının başında ise hükümetin Maliye Bakanı olarak görev yapması için Yeltsin tarafından Moskova'ya davet edilmiştir. Jeffrey Sachs, "Moscow Meltdown", **The New Republic**, 23-30 Ağustos 1993, c. 209, s. 8/9, s. 26.

¹³³ Shafiqul Islam, "Russia's Rough Road to Capitalism", **Foreign Affairs**, Bahar 1993, c. 72, s. 2, s. 59.

¹³⁴ Federov Çernomırdin ile rekabette zafere ulaşırken, Dış Ekonomik İlişkilerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Aleksandr Şokhin, Rusya'nın 1993 yılında 20 milyar dolara ulaşan uluslararası borcunun ertelenmesi için görüşmelerde bulunmaktaydı. Çernomırdin'in fiyat kontrolüne ilişkin kararnamesinin iptal edilmesi, borcun ertelenmesi için verilen bir taviz olarak görülmüştür. Hough, **a.g.e.**, s. 149.

¹³⁵ Başbakan Çernomırdin ya da Devlet Bankası Başkanı Geraşenko, ne zaman ülke için çalışması gerekli olan işletmelere yönelik mali yardım kararı alsalar, kısa süre içerisinde Federov ya da Çubais tarafından bu kararın durdurulduğuna tanık olmuşlardır. Medvedev, **a.g.e.**, s. 39.

amaçlamıştı¹³⁶. Bu amacı doğrultusunda harekete geçen Federov, kredi kontrolünü sağlamak için yeni kredilere ilişkin alınan tüm kararları koordine etmekten sorumlu bir Kredi Komitesi oluşturmuş, Çernomırdin tarafından tarım sektörüne verilmiş hükümet teşviklerini iptal etmiş ve ithalat teşviklerini kaldırmıştı¹³⁷.

Hükümetin özünü oluşturan başbakan yardımcılarının (Federov, Çubais, Aleksandr Şokhin, Sergey Şakray gibi) başbakanı gözardı ederek “şok terapi” politikaları izlemesi sonucunda, Mart 1993’te Yurttaşlık Birliği’nin liderlerinden Aleksandr Vladislavyev, yeni başbakanın kendi görüşlerini paylaşan kişilerden oluşan bir ekip kurma olanağından mahrum bırakılmasının, Rus Hükümeti’ni tuhaf bir duruma soktuğunu açıklamıştı¹³⁸. 10–13 Mart tarihleri arasında toplanan 8. Halk Temsilcileri Kongresi de, Yeltsin’in referandum talebini reddetmiş ve başkanın yetkilerini sınırlandıran anayasa değişikliklerini gündeme getirmişti¹³⁹. Başkan ile iktidara muhalif grupların hâkim olduğu Parlamento arasında yaşanan bu gerginlik, büyük ölçüde izlenen ekonomi politikalarından duyulan hoşnutsuzluktan kaynaklanmıştır¹⁴⁰. Bu hoşnutsuzluğun 1 Mart’ta pek çok devlet şirketinin iflasına ilişkin şartları belirleyen İflas Kanunu’nun yürürlüğe girmesi¹⁴¹ ile artış gösterdiğini söylemek mümkündür.

¹³⁶ Federov, 20 Ocak 1993’te yılsonuna kadar aylık % 5 enflasyon oranına ulaşmayı hedefleyen bir plan açıklamıştı. “Russia’s Road to Ruin”, **Economist**, 06.02.1993, c. 326, s. 7797, s. 52.

¹³⁷ Peter Boone ve Boris Federov, “The Ups and Downs of Russian Economic Reforms”, Wing Tyhe Woo, Stephen Parker ve Jeffrey D. Sachs (der.), **Economies in Transition: Comparing Asia and Eastern Europe**, Cambridge, The MIT Press, 1997, s. 169. Ancak Federov’un tüm hükümet teşviklerini kontrolü altına alma çabasına rağmen, bölgesel hükümetlerin işletmelere yönelik teşviklerini arttırmaları sonucunda verilen teşvikler, GSYİH’nin % 10’u civarında kalabilmişti. Joseph R. Blasi, Maya Kroumova ve Douglas Kruse, **Kremlin Capitalism: the Privatization of the Russian Economy**, New York, Cornell University Press, 1997, s. 126.

¹³⁸ Hough, **a.g.e.**, s. 149.

¹³⁹ Bowker, **a.g.e.**, s. 172. James Sherr, “Yeltsin Rolls the Dice”, **National Review**, 12 Nisan 1993, c. 45, s. 7, s. 36-37.

¹⁴⁰ Yurttaşlık Birliği’nin liderlerinden ve aynı zamanda Devlet Başkan Yardımcısı Aleksandr Rutskoy, 15 Nisan 1993 tarihinde Yüksek Sovyet kürsüsünden yaptığı konuşmada, Yeltsin kabinesindeki bazı bakanların yolsuzluklara bulaştıklarını iddia etmiş ve uygulanan ekonomi politikalarını eleştirmiştir. Asem Nauşabay Hekimoğlu, **Rusya’nın Dış Politikası I**, Ankara, Vadi Yayınları, 2007, s. 66.

¹⁴¹ “Russia’s Road to Ruin”, s. 52.

Diğer yandan Parlamento ile güç mücadelesi içine giren Yeltsin, 20 Mart'ta televizyondan yaptığı konuşmada referandum yapılacağını ve geçici bir başkanlık yönetiminin (özel yönetim) tesis edildiğini halka duyurmuş¹⁴², bunu takiben 25 Nisan'da ülke çapında başkana ve onun politikalarına yönelik desteği sorgulayan bir referandum¹⁴³ düzenlenmiştir. Bu arada referandum öncesi şansını arttırmak için popülist girişimlerde bulunan Yeltsin'in, Gaydar muhaliflerinden Oleg Lobov'u 15 Nisan'da Birinci Başbakan Yardımcılığı'na ve Ekonomi Bakanlığı'na getirmesi, hükümet içerisinde muhafazakârların etkisinin arttığı görüntüsünü vermiştir. Ne var ki, referanduma katılan halkın çoğunluğunun Yeltsin'e (% 58,4) ve 1992 yılından itibaren onun uyguladığı ekonomi politikalarına (% 52,7) destek vermesi¹⁴⁴, “şok terapi”den yana olan liberal hükümet üyelerinin elini güçlendirmiştir.

Referandum sonrası eylemlerine hız veren liberaller, üç ay içerisinde fiyatları önemli ölçüde serbest bırakmışlar, özelleştirme uygulamalarını hızlandırmışlar ve Maliye Bakanlığı aracılığıyla Mayıs 1993'te IMF ile anlaşma¹⁴⁵ imzalanmasını sağlamışlardır.¹⁴⁶ Yapılan bu anlaşma doğrultusunda, devlet teşviklerini büyük oranda azaltarak bütçe açığını kapatmaya çalışan Federov ve ekibi, 1993 Temmuz'unun ortalarından itibaren Merkez Bankası ve Parlamento tarafından bu “reform” çabalarını engelleyici girişimler ile karşılaşmışlardır. Örneğin, 23

¹⁴² “Yeltsin Decrees ‘Special Rule’”, *Time*, 29.03.1993, c. 141, s. 13, s. 13.

¹⁴³ Referandumda katılımcılara dört soru yöneltilmiştir. Bunlar, bir başkan olarak Yeltsin'e güvenilip güvenilmediği, onun ekonomik reformlarının desteklenip desteklenmediği, erken başkanlık ve erken Parlamento seçimlerinin istenip istenilmediğine ilişkin sorulardır. “Rezultatı Vserassiiskova Referenduma 25 Aprelya 1993 Goda”, *Elbrusoid*, <<http://www.elbrusoid.org/content/kbr/p515.shtml>> (11.04.2008). “Rezultatı Vserassiiskova Referenduma 25 Aprelya 1993 Goda”, <<http://vibor.arsvest.ru/referendum/ref25ap1993.htm>> (11.04.2008).

¹⁴⁴ Referandum sonuçlarının ülke genelindeki ve bölgeler düzeyindeki ayrıntılı sonuçları için bkz. Alex Kireev, “Russia April Referendum 1993”, *Electoral Geography*, <<http://www.electoralgeography.com/new/en/countries/r/russia/russia-april-referendum-1993.html>> (11.04.2008).

¹⁴⁵ Mayıs 1993'te Rus Hükümeti'nden ve Rusya Merkez Bankası'ndan temsilciler, Maliye Bakanı Federov başkanlığında IMF temsilcileri ile 1.5 milyar dolarlık bir kredi temini konusunda anlaşmaya varmışlardır. Varılan anlaşmaya göre, verilecek bu kredi para arzı genişletilmeksizin bütçe açığının kapatılması için kullanılacaktı. Sıkı şartlara bağlanan bu kredi anlaşmasının ayrıntıları için bkz. Ernesto Hernandez-Cata, “Russia and the IMF”, *Problems of Post-Communism*, Mayıs/Haziran 1995, c. 42, s. 3, s. 22–23.

¹⁴⁶ Anders Aslund, *How Russia Became a Market Economy*, Washington DC, Brookings Institution Press, 1995, s. 55–56.

Temmuz'da Merkez Bankası Başkanı Geraşenko, 1993 öncesinde basılmış tüm ruble banknotlarının geçersiz olduğunu ve sadece kısıtlı sayıda eski banknotun yenisiyle değiştirileceğini açıklamış; Federov ve Yeltsin'in Moskova dışında olmasından yararlanan Çernomırdin de hükümetinin bu girişimi desteklediğini ilân etmiştir. Çernomırdin'in desteği ile Merkez Bankası'nın halkın elindeki nakit birikimlere aniden el koyması sonucunda halkın Yeltsin ve onun hükümetine olan güveni büyük ölçüde sarsılmıştır¹⁴⁷.

Diğer yandan, yine Temmuz ayı içerisinde Parlamento'dan geçirilen bütçenin hükümet politikalarının tersine yüksek harcamalar içermesi ve GSYİH'nin % 25'i oranında bir açığı barındırması, hiperenflasyon tehlikesini beraberinde getirmiş ve Yeltsin ile hükümetteki liberalleri endişelendirmiştir¹⁴⁸. Ayrıca Ağustos ayında enflasyonu düşürmek için eski Sovyet Cumhuriyetleri'ni ruble sahasından çıkarma kararı alan hükümete¹⁴⁹ karşı Geraşenko'nun Eylül ayında yeni bir ruble sahasının oluşturulması yönündeki girişimlere destek vermesi ekonomi politikasına yönelik muhalefetin bir diğer göstergesi olmuştur. Görüldüğü üzere 1993 yılı, hükümet ile Parlamento ve Merkez Bankası arasında ekonomi politikası konusunda sürekli çekişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur.

Bu arada ifade edilmesi gereken husus, Çernomırdin'in ekonomi politikasına ilişkin yaklaşımında yaşanan değişimlerdir. Özellikle 1993 yazından itibaren Çernomırdin, merkezi ekonomik planlamayı tesis etmeye çalışan Ekonomi Bakanı Lobov'a karşı daha birkaç ay öncesinde politikalarını çok eleştirdiği Federov'un

¹⁴⁷ **Y.a.g.e.**, s. 56. Sachs, **a.g.m.**, s. 27. Jeffrey Sachs, "Betrayal", **The New Republic**, 31.01.1994, c. 210, s. 5, s. 16.

¹⁴⁸ Bu dönemde yapılan tahminlere göre, bu bütçenin yürürlüğe girmesi durumunda Rusya'daki para arzı ayda en az % 50 oranında artacak, yılsonunda ise hiperenflasyon oluşacaktı. "The Reformer Who Came Back?", **Economist**, 25.09.1993, c. 328, s. 7830, s. 59.

¹⁴⁹ Shevchenko, **a.g.e.**, s. 73.

yanında yer almaya başlamıştır¹⁵⁰. Bu politika değişikliğinin ardında yatan neden, hem Yeltsin'in referandumdaki başarısından sonra Çernomırdin'in hükümet içinde ağırlığı olan liberallere yaklaşarak başbakanlık koltuğunu korumak istemesi, hem de Mayıs ayında alınan bir kararla Gazprom'un özelleştirilmesinin sektör içindekiler ile sınırlı tutulmuş olması ve bu sayede Çernomırdin'in de gaz sektöründe önemli oranda hisse elde etmiş olmasıdır¹⁵¹. Bu nedenlerle Federov'a yakın durmaya başlayan Çernomırdin, fiyatların, sermaye yatırımlarının ve hatta ücretlerin merkezi olarak düzenlenmesine ve özelleştirmelerin yavaşlatılmasına ilişkin Lobov'un Yeltsin'e sunduğu önerinin¹⁵² karşısında yer almış ve Lobov'un görevden alınarak, yerine 18 Eylül'de Gaydar'ın Ekonomi Bakanı olarak atanmasını olumlu karşılamıştır¹⁵³.

Yüce Sovyet tarafından onaylanan ve hiperenflasyon tehlikesini barındıran bütçenin yasama ile yürütme arasında doğurduğu gerginlik sonucunda, Yeltsin 21 Eylül'de Halkların Temsilcisi Kongresi ve Yüce Sovyet'in feshedilmesine ilişkin 1400 sayılı kararnameyi çıkarmış¹⁵⁴, böylece başkan ile Parlamento arasında

¹⁵⁰ Çernomırdin'in Federov'u desteklemeye başladığının ilk göstergesi, Federov'un ekonomik programını 6 Ağustos'ta kabineye hükümetin programı olarak sunmuş olmasıdır. Enflasyonun azaltılmasını, üretimde istikrarın sağlanmasını ve bütçe açığının kapatılmasını hedefleyen 300 sayfalık bu plan, 1994'ün ortalarına kadar enflasyonun ayda % 7'lik bir orana ve bütçe açığının da GSYİH'nın % 10'una düşürülmesini öngörmüştür. 1993 yazında Parlamento'nun onayladığı ve sosyal harcamalarda ve buna bağlı olarak da bütçe açığında artış öngören bütçe planı da, Çernomırdin tarafından eleştirilmiştir. Steven Erlanger, "New Promises, Familiar Drift, in the Kremlin", *The New York Times*, 07.08.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE6D6173EF934A3575BC0A965958260&sec=&spon=&pagewanted=all>> (13.04.2008).

¹⁵¹ Hough, *a.g.e.*, s. 150, 155. Mart 1995'te verdiği bir demeçte Boris Federov, kendi Maliye Bakanlığı döneminde özelleştirilen Gazprom'un hisselerinin % 1 ila % 5'inin önemli şirket yöneticilerinin eline geçtiğini, Çernomırdin'in de % 1'lik bir hisseye sahip olarak Rusya'nın en zengin on adamından biri haline geldiğini belirtmiştir. Stefan Hedlund, *Russia's 'Market' Economy: a Bad Case of Predatory Capitalism*, London, UCL Press, 1999, s. 131.

¹⁵² Yeltsin, Lobov'un sunduğu bu öneriyi Parlamento ile güç mücadelesinde Batı'nın desteğini kazanabilmek için ilk başlarda taktik olarak desteklemiş ve bunda başarıya ulaşmıştır. Zira IMF Planı'na karşı Lobov Planı'nın öne çıktığı hissine kapılan IMF yetkilileri, 14-15 Eylül'de Moskova'da gerçekleştirdikleri toplantıda, Kremlin'i kendi ekonomik programlarına çekmek için ellerindeki "havuç"u yani ikinci 1.5 milyarlık krediyi ortaya çıkarmışlardır. Hough, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁵³ Steven Erlanger, "West is Welcoming Reformer's Return in Moscow", *The New York Times*, 18.09.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE3DE163DF93BA2575AC0A965958260&sec=&spon=&pagewanted=1>> (17.04.2008).

¹⁵⁴ Veto haklarını tüketen Yeltsin'in önünde iki seçenek vardı; ya bütçe yasasını imzalamayarak veya Parlamento'yu feshederek anayasayı çiğneyecek ya da hiperenflasyonu kabul edecekti. Aslund, *a.g.e.*, s. 56.

ekonomi politikası konusunda yaşanan anlaşmazlık, anayasal bir krize dönüşmüştü. 3-4 Ekim’de pek çok vekilin içinde kalarak direndiği Parlamento binasının hükümet güçleri tarafından bombalanmasıyla sona eren bu kriz, yeni bir seçim sürecine ve anayasa yapımına yol açarak ülke siyasetinde önemli değişikliklere yol açmış, buna paralel olarak ekonomi politikasında da dönüşümlere neden olmuştu. Nitekim Parlamento’nun dağıtıldığı 4 Ekim’den seçimlerinin yapıldığı 12 Aralık’a kadar geçen süre içerisinde hükümet, ekonomi politikasını tek başına yürütmüş ve “şok terapi” politikalarını 1992’nin başlarından beri ilk defa tam anlamıyla uygulamıştı. Bu dönemde Merkez Bankası yürütmenin kontrolü altına sokulmuş, ruble sahası dağıtılmış, tarım sektörü ekmek ve tohum fiyatları da dâhil olmak üzere tamamen serbestleştirilmiş, toprağın özelleştirilmesine girişilmiş, tüm destek kredileri kaldırılmış, bütçe açığı GSYİH’nin %10’una çekilmiş, enflasyon oranı düşürülmüş ve ruble döviz kuru istikrar kazanmıştı¹⁵⁵.

Parlamento’nun feshedilmesinden seçimlerin gerçekleştirilmesine kadar geçen süreçte Parlamento baskısından muaf bir şekilde radikal ekonomik politikalar uygulamaya girişen hükümet, 12 Aralık’ta gerçekleştirilen Parlamento seçimlerinden Yeltsin muhalifi güçlerin galip çıkması sonucunda muhafazakâr bir ekonomi programına dönüş yapmıştır. Yani 1993 Ekimi’nde Parlamento’nun feshedilmesi, kısa vadede radikal orta vadede ise muhafazakâr ekonomi politikalarının uygulanmasına neden olmuştur.

2. “Piyasa Romantizmi”nin Sonlandırılması: “Kara Salı”

Halk Temsilcileri Kongresi ve Yüce Sovyet’ten meydana gelen Rus Parlamentosu, feshedilmeden önce yukarıda da ifade edildiği gibi merkezilerin ve

¹⁵⁵ Y.a.g.e., s. 56. Gould-Davies ve Woods, a.g.m., s. 9.

daha keskin muhalifler olarak tanımlanan milliyetçi ve komünistlerin ağırlıkta olduğu bir kurumdu¹⁵⁶. Merkeziler Yurttaşlık Birliği şemsiyesi altında toplanırken, sağ ve solun uç kesimleri de Rus Birliği Bloğu altında ortak muhalefet sergilemeye başlamışlardı¹⁵⁷. Ancak RF’de ilk kez gerçekleştirilen seçimler ile Parlamento’nun bu yapısı ve kompozisyonu değişmiş, yeni bir anayasanın ve Parlamento’nun oylandığı ve pek çoğu yeni kurulan 13 partinin rekabetine sahne olan bu seçimlerden Vladimir Jirinovski’nin başkanlığını yaptığı milliyetçi Liberal Demokrat Parti (LDP) oyların % 22,92’sini alarak birinci parti olarak çıkmıştı¹⁵⁸.

LDP’nin yanısıra Rusya Federasyonu Komünist Partisi (RFBKP) ve Tarım Partisi gibi Yeltsin’in uyguladığı ekonomik reformların tamamen karşısında yer alan muhalif partiler de, Rusya’nın Seçimi ve Rusya Birlik ve İttifak Partisi gibi reform yanlısı partiler karşısında seçimlerde önemli bir başarı elde etmişlerdi¹⁵⁹. Bu başarının ardında yatan en önemli neden, hiç kuşkusuz ekonomideki olumsuz gidişattı. Nisan 1993 Referandumu öncesinde Yeltsin ve kabinesinin ekonominin düzeleceğine ilişkin verdikleri vaatler gerçekleşmemiş, Aralık 1993’te tüketim malları fiyatı Nisan ayının beş katına çıkarken, maaşlarda önemli bir artışa gidilmemişti¹⁶⁰. Üstelik 1993 yılı sonunda GSYİH, 1991’deki oranın % 78,1’ine düşerken, sanayi üretimi yine 1991’deki oranın % 70,7’sine, tarımsal üretim de %

¹⁵⁶ 1993 Martı itibarıyla Halk Temsilcileri Kongresi’nde herhangi bir partiye üye olmayan vekiller önemli bir çoğunluğu oluştururken, parti ve bloklar içerisinde Yurttaşlık Birliği ve RFBKP’nin ağırlığı hissedilmekteydi. 1993 Martı ve öncesinde Kongre’deki parti dağılımı için bkz. “Congress of Soviets of RSFSR”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Congress_of_People's_Deputies> (17.04.2008).

¹⁵⁷ “Kızıl-kahve koalisyonu”nu yansıtan Ulusal Kurtuluş Cephesi Bloğu, Parlamento dışında faaliyet gösterirken Rus Birliği Bloğu Parlamento içinde oluşturulmuş bir bloktu. Arbatov, “Russian Foreign Policy ...”, s. 13.

¹⁵⁸ Thomas F. Remington ve Steven S. Smith, “The Development of Parliamentary Parties in Russia”, **Legislative Studies Quarterly**, Kasım 1995, c. 20, s. 4, s. 467.

¹⁵⁹ Seçimlerin sonucunda, Gaydar yönetimdeki Rusya’nın Seçimi 70, Başbakan Yardımcıları Şakray ve Şokhin’in liderliğindeki Rus Birlik ve Uzlaşma Partisi 19, LDP 64, RFBKP 48 ve Tarım Partisi 33 sandalye elde etmiş, böylece liberal ekonomik reformlara karşı olan partiler Parlamento’da sayıca üstün duruma geçmişlerdir. Seçimler sonucundaki sandalye dağılımı için bkz. “Results of Previous Elections to the Russian State Duma”, **Russia Votes**, <http://www.russiavotes.org/duma/duma_elections_93-03.php?PHPSES_SID=577dfbfa3e357d2b4e638830191a24ef> (19.04.2008).

¹⁶⁰ Medvedev, **a.g.e.**, s. 133.

87'sine kadar gerilemişti. 1992 yılı oranlarının da altında kalan bu oranlara¹⁶¹ paralel bir şekilde, halkın yaşam düzeyinde belirgin bir düşüş gözlenmiş, ortalama yaşam süresi bir önceki yıla kıyasla % 3–4 oranında gerilemişti¹⁶².

Devlet sektörünü güçlendirerek, özelleştirmeyi sınırlandırarak, üreticiler üzerindeki vergileri azaltarak ve toprak üzerinde devlet mülkiyetini sağlayarak ekonomide yeniden yapılanmayı savunan LDP, yabancı yardımın sona erdirilmesi ve dünya piyasalarına silah satışının arttırılması gerektiğini ileri sürmekteydi¹⁶³. Ancak protesto oylarının büyük bir çoğunluğunun LDP'ye gitmesinde bu söylemler kadar, seçimlerde radikal milliyetçi yaklaşımlar sergileyen tek parti olması ve gerçekleştirdiği propaganda çalışmaları da etkili olmuştu. SSCB'nin dağılması sonrasında Rus toplumunda oluşan “kaybetmişlik” duygusu ve RF sınırları dışında kalan etnik Rusların yaşadıkları zorluklar, halk düzleminde milliyetçiliği yaygınlaştırırken, LDP dışındaki diğer milliyetçi örgütlenmelerin Parlamento'nun feshedilmesi sürecinde yasaklanması da, tek seçenek olarak görülen LDP'nin oylarını arttırmıştı¹⁶⁴. Diğer yandan, “ben sizden biriyim, tıpkı sizin gibiyim” söylemi ile halkı etkilemeye çalışan Jirinovski, diğer muhalif parti liderlerinin aksine

¹⁶¹ 1992'de GSYİH, sanayi üretimi ve tarımsal üretim 1991'deki oranların sırasıyla % 85'i, % 82'si ve % 91'i düzeyinde gerçekleşmiştir. Bertram Silverman ve Murray Yanowitch, **New Rich, New Poor, New Russia: Winners and Losers on the Russian Road to Capitalism**, New York, M. E. Sharpe, 2000, s. 17.

¹⁶² 1993 yılı sonunda ortalama yaşam süresi, erkeklerde 1992'deki oranın % 95'ine, kadınlarda ise % 97,4'üne gerilemiştir. Tikhomirov, **a.g.e.**, s. 234. Yaşam süresindeki bu düşüşün temel nedenleri, yetersiz beslenme sonucu oluşan hastalıklar, artan düzeyde alkol, sigara ve uyuşturucu kullanımı ve sağlık sisteminin finansmanında devletin yetersizliği olarak sıralandırılabilir. Michael Ellman, “The Russian Economy under Yeltsin”, **Europe-Asia Studies**, Aralık 2000, c. 52, s. 8, s. 1425–1427.

¹⁶³ Richard Sakwa, “The Russian Elections of December 1993”, **Europe-Asia Studies**, Mart 1995, c. 47, s. 2, s. 205. LDP'nin parti programı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Liberal Democratic Party of Russia”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Liberal_Democratic_Party_of_Russia> (20.04.2008). “Programma”, **LDP Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www.ldpr.ru/partiya/prog/965/>> (20.04.2008).

¹⁶⁴ Ulusal Kurtuluş Cephesi, Rus Ulusal Meclisi ve Rus Birliği gibi milliyetçi örgütlenmeler Parlamento'nun silah gücüyle dağıtılması sonrasında yasaklanmış ve milliyetçi olarak görülen oluşumlar içinden bir tek LDP seçimlere katılabiştir. Medvedev, **a.g.e.**, s. 133.

televizyonlarda uzun süre konuşarak, daha doğrusu konuşmasına izin verilerek, etkili bir propaganda gerçekleştirebilmişti¹⁶⁵.

Sonuç olarak 1993 Seçimleri, verimsiz ve rekabet edemeyen işletmelere hükümet teşviklerinin verilmesini, ekonominin devlet kontrolünde tutulmasını ve korumacı ticaret politikalarının uygulanmasını öngören “enflasyonistler”in, dış ticaret ve yatırımın serbestleştirilmesini, sıkı kredi politikalarını, devlet işletmelerinin hızlı bir şekilde özelleştirilmesini savunan “anti-enflasyonistler” karşısındaki zaferini yansıtmaktaydı¹⁶⁶. Duma’daki koltukların 2/3’ünü elde eden ilk grupta RFKP, Tarım Partisi ve ekonomik milliyetçiliğe yönelen LDP yer alırken, Gaydar’ın partisi Rusya’nın Seçimi, Yabloko ve Rusya Birlik ve İttifak Partisi gibi partiler de ikinci gruba dâhil olmuşlardı.

Merkezciler ise, bölünerek girdikleri¹⁶⁷ seçimlerden büyük bir başarısızlıkla ayrılmışlardır. Yurttaşlık Birliği yerine Ekim 1993’te kurulan İstikrar, Adalet ve İlerleme İçin Yurttaşlık Birliği, oyların ancak % 1,93’ünü alabilmişken, Yurttaşlık Birliği’nden ayrılarak seçimlere bağımsız olarak katılan Rusya’nın Demokratik Partisi, oyların % 5,52’sini alabilmiştir¹⁶⁸. McFaul’e göre, özelleştirmeler sonrasında eski devlet işletmelerinin yöneticileri arasında kurulmuş olan birleşik lobi dağılmaya başlamış, çeşitli sektörel ve bölgesel sanayi örgütlerine dönüşmüştür. Örneğin askeri-sanayi kompleksinden pek çok işletme, RFKP gibi muhalif partilerle ittifak kurmuş,

¹⁶⁵ Kagarlitski’ye göre, diğer milliyetçi hareketler yasaklanırken LDP’nin yasaklanmamış olması ve RFKP ile Tarım Partisi’nin propaganda yapmasına izin verilmezken, LDP’nin bu konuda desteklenmiş olması, iktidarın komünist ve milliyetçi muhalefeti yıpratmak için Jirinovski’ye ihtiyaç duyduğunu ve onu kullandığını göstermektedir. Kagarlitski, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁶⁶ Vladimir Mau, “The Ascent of the Inflationists”, **Journal of Democracy**, Nisan 1994, c. 5, s. 2, s. 32–33.

¹⁶⁷ Asker kökenli Rutskey’un başkanlığını yaptığı ve Yurttaşlık Birliği’nin bileşenlerinden olan Özgür Rusya Halklarının Partisi, 1993 yılı boyunca içinde bulunduğu bloğun diğer bileşenlerini hükümeti destekledikleri gerekçesiyle eleştirmiş ve giderek komünist-milliyetçi unsurlara yaklaşmaya başlamıştı. Parlamento’nun feshedilmesi sonrasında Rutskey hapse konulurken, partisi kapatılmış, bloğun diğer iki bileşeni de seçimlere ayrı ayrı katılmıştır. Gordon M. Hahn, “Russia’s Polarized Political Spectrum”, **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 1996, c. 43, s. 3, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=6&hid=103&sid=e5c636dd-b2df-4ce5-a92f-b133b7588469%40sessionmgr8&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9605260651>> (24.04.2008).

¹⁶⁸ Sakwa, **a.g.m.**, s. 202-203, 213.

Savunma İşletmeleri İttifakı ve İmalatçılar Birliği gibi yeni oluşumlara eklenmiştir¹⁶⁹. Bu bölünmede özelleştirmelerin çalışanlara hisse dağıtımını yoluyla gerçekleştirilmesi için ortaklaşa hareket etme gerekliliğinin, gerçekleştirilen özelleştirme uygulamalarından¹⁷⁰ sonra ortadan kalkmış olması kadar, serbest ticaretten fayda sağlayan enerji sektörü başta olmak üzere temel ihraç ürünü sektörlerinin, ticaret serbestliğinden zarara uğrayan savunma sanayisi ve tüketim malları sanayisi gibi sektörlerden uzaklaşarak bankerlerle birlikte reformculara yaklaşması da etkili olmuştur¹⁷¹. Böylece, merkeziler ya sert muhaliflere ya da rejim yandaşlarına dönüşmeye başlamışlardır.

Reformist kanadın seçimlerden yenilgi ile çıkması sonucunda, Gaydar ve Federov gibi bir önceki dönemin gözde ekonomistleri hükümetten ayrılırken, Başbakan Çernomyrdin, “piyasa romantizmi”ne bir son verilmesi gerektiği yönünde açıklamalarda bulunmuştur¹⁷². Ekonomi politikası üzerindeki kontrolünü genişleten Başbakan ve göreve yeni getirilen *muhafazakâr* yardımcılar¹⁷³, fiyatlar ve ücretler üzerinde kısmi devlet kontrolünün sağlanması, sanayi ve tarımın belli kesimlerine yardım ve teşviklerin artırılması, ekonomik çöküş ve sonrasında oluşacak sosyal

¹⁶⁹ McFaul, “A Precarious Peace: ...”, s. 19.

¹⁷⁰ 1992 yılı sonlarında başlayan ilk dönem özelleştirme uygulamalarının sonuçlarına bakıldığında, işletme yöneticilerinin bu özelleştirmelerden kârlı çıktığını söylemek mümkündür. Zira 1 Temmuz 1994 itibarıyla özelleştirilen 14.000 orta ve büyük ölçekteki işletmenin % 51’lik hissesi düşük fiyatlardan işletme çalışanlarına devredilmiştir. Frye, **a.g.m.**, 91.

¹⁷¹ Alex Pravda, “The Public Politics of Foreign Policy”, Malcolm, Pravda, Allison ve Light (der.), **a.g.e.**, s. 185-186.

¹⁷² McFaul, **a.g.e.**, s. 246. Çernomyrdin’e göre, Rusya ne geçmişe dönecek ne de piyasa ekonomisi olma çabasına bir son verecektir. Ancak Batı’nın ekonomik metodlarının transferi Rusya’ya faydadan çok zarar getirmektedir. Sıkı bütçe ve para kontrollerine dayanan Batı kaynaklı “şok terapi” yerine, üretim, yatırım ve yaşam standartlarındaki düşüşü önleyecek yeni, militan bir politika izlenmelidir. David M. Kotz, “End of the Market Romance”, **The Nation**, 28 Şubat 1994, s. 263.

¹⁷³ Özellikle SSCB döneminde sanayi ya da tarımda çalışmış olan yeni Başbakan Yardımcıları sanayi politikasından sorumlu Oleg Soskovets, tarım politikasından sorumlu Aleksandr Zaveryukha ve Yuri Yarov, tarım ve sanayiye yönelik teşviklerin artırılması ve bu yolla devletin ekonomiye daha çok müdahale etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu kişiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mark Hopkins, “The Challenge Facing Chernomyrdin”, **New Leader**, 14.02.1994, c. 77, s. 2, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=10&hid=12&sid=e5c636dd-b2df-4ce5-a92f-b133b7588469%40sessionmgr8&bdata=JnNpdGU9ZWVhc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9405316319>> (29.04.2008).

patlamaya karşı sosyal güvenlik önlemlerinin alınması gerekliliğini ileri sürmüşler¹⁷⁴ ve reformların hızını yavaşlatmayı denemişlerdir. Bu arada askeri-sanayi kompleksin temsilcisi Oleg Soskovets ve tarım lobisinden Aleksandr Zaveryukha gibi muhafazakâr isimlerin başbakan yardımcılığına getirilmeleri sonrasında, kabinedeki dengeyi sağlayabilmek amacıyla Ekonomi Bakanlığı'na Şokhin ve diğer bir başbakan yardımcılığına da Çubais getirilmiştir¹⁷⁵.

Reformistlerle muhafazakârlar arasında denge sağlayarak gücünü arttırmaya çalışan Çernomırdin, o dönemdeki popüler çizgiyi takip ederek, reformistleri suçlar demeçlerde bulunmuş ve parasal istikrarı sağlama amacını bir kenara koymuştur. Ne var ki, Duma'da etkili bir şekilde temsil edilen tarım lobisine ve Federasyon Konseyi aracılığıyla lobicilik faaliyetinde bulunan savunma sanayisine verilen destekler ve Haziran sonunda onaylanan gevşek bütçe sonrasında ortaya çıkan yüksek enflasyon sorunu, Çernomırdin'i parasal istikrar konusunda duyarlı olmaya zorlamıştır¹⁷⁶. Oluşan bu zorunluluğun sonucunda Çernomırdin, Haziran ayında makroekonomik istikrarın sağlanmasını kolaylaştıracak para ve maliye politikalarının izleneceğini açıklamış, ancak tarım ve sanayi lobisinin ek krediler için artan baskıları ve Merkez Bankası'nın sübvansiyonlu oranlardan işletmelere kredi açması sonucunda bu açıklama havada kalmıştır¹⁷⁷. Sonuçta, para ve kredi kontrollerinin gevşetilmesiyle giderek korkunç boyutlara ulaşan enflasyon oranı, "Kara Salı" olarak tabir edilen 11 Ekim 1994'te rublenin % 27 oranında değer kaybetmesi ile sonuçlanmış, bu olay ekonomide olduğu kadar siyasette de değişimlere yol açmıştır.

¹⁷⁴ Arbatov, "The Vicissitudes of Russian ...", s. 82.

¹⁷⁵ Hopkins, **a.g.m.**, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=10&hid=12&sid=e5c636dd-b2df-4ce5-a92f-b133b7588469%40sessionmgr8&data=JnNpdGU9ZWhvc3QtG1ZlZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9405316319>> (29.04.2008).

¹⁷⁶ Anders Aslund, "Russia's Success Story", **Foreign Affairs**, Eylül/Ekim 1994, c. 73, s. 5, s. 62-64.

¹⁷⁷ "Economy of Russia", **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia#1994> (30.04.2008).

1993 Aralığı'nda gerçekleştirilen seçimlerle birlikte oylanan ve kabul edilen yeni anayasa, ekonomi politikalarını belirleme yetkisini yürütmeye bırakmış ve yasamanın bu konudaki yetkilerini iyice sınırlandırmıştı¹⁷⁸. Yürütmenin yasamanın kontrolünden önemli ölçüde muaf tutulması, “şok terapi” ekonomik reformlarının uygulanması için en uygun kurumsal çerçeveyi yaratmış olsa da¹⁷⁹, seçim sonuçlarına ve iktisadi lobilerin artan baskısına¹⁸⁰ cevaben, bu lobilerden temsilcileri içinde barındıran hükümetin Ekim 1994'e kadar izlediği ekonomi politikası, “şok terapi” reformlarının uygulanmasını geciktirmiştir.

Bir sonraki döneme geçmeden önce belirtilmesi gereken nokta, ekonomik özerklikleri giderek artan federe birimlerin bu dönemde ülkenin ekonomi politikası üzerinde yarattıkları baskılardır. 1994 yılı içerisinde özellikle işletme yöneticileri ile yerel hükümetler arasında çeşitli bağlantı ve örtüşmelerin yaşandığı gözlenmiş, Duma'daki “Yeni Bölgesel Politika” grubu ile Yuri Skokov'un başkanlığını yaptığı “Tüketim Ürünleri Üreticileri Federasyonu” arasındaki yakın bağlantı göze çarpmıştır. Yine Parlamento'nun üst kanadını oluşturan ve bölgesel yöneticilerden oluşan Federasyon Konseyi'nin 1994 yazında askeri-sanayi komplekse fayda sağlayacak şekilde savunma harcamalarının arttırılması için yarattığı baskı, iki grup arasındaki bağlantıyı açıkça gözler önüne sermektedir. İşletme yöneticileri ile yerel yönetimler arasındaki bu bağlantının nedeni, 1994 yılında gerçekleştirilen yerel

¹⁷⁸ Kabul edilen anayasa ile bütçe yapımı Parlamento'nun yetkisi altında tutulmaya devam edilse bile, bütçe yazımı ve bütçe harcamaları üzerinde yürütme kontrolünün sağlanması ve bütçe konularına ilişkin şeffaflığın ortadan kalkmış olması ile finansal politikanın kontrolü Parlamento'dan yürütmeye kaymıştır. Diğer yandan, yeni anayasa ile Merkez Bankası'nın ucuz kredi temini yoluyla kendi sanayi politikasını izlemesi yasaklanmış, Başkan'a Merkez Bankası Başkanı'nı belirleme ve görevden alma hakkı tanınmıştır. Michael McFaul, “Why Russia's Politics Matter?”, *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat 1995, c. 74, s. 1, s. 93.

¹⁷⁹ Gould-Davies ve Woods, *a.g.m.*, s. 9.

¹⁸⁰ Savunma sanayi ve tarım lobisinin yanısıra, kömür ve ağır sanayi grupları da daha fazla devlet teşviki için hükümeti baskı altında tutmuşlardır. McFaul, *a.g.e.*, s. 250.

meclis seçimleri sonucunda daha çok eski işletme yöneticileri ve kolektif çiftlik başkanlarının yerel meclislerde yer almış olmalarıdır¹⁸¹.

3. Liberal Ekonomi Politikasına Dönüş

1993 Aralığı'ndan itibaren fiyatlar ve ticaretteki serbestleştirmenin hızını yavaşlatan Çernomirdin, 11 Ekim 1994 tarihinde gerçekleşen ruble krizinden sonra liberalleşmeye hız vermiş ve devletin ekonomiye müdahalesine karşı daha sert bir tutum sergilemiştir. Bu arada Yeltsin de, söz konusu krizin oluşumundan sorumlu tuttuğu Maliye Bakanı Sergey Dubunin ile Merkez Bankası Başkanı Viktor Geraşenko'yu görevlerinden alarak, yerlerine reformist görüşleriyle tanınan Andrey Vavilov ve Tatyana Paramonova'yı getirmiştir¹⁸². Böylece Ruslar tarafından “Kara Salı” olarak tabir edilen ruble krizi, hükümetin 1993 Aralığı öncesinde olduğu gibi daha reformist bir çizgiye kaymasına neden olmuştur¹⁸³.

Ruble krizinden alınan derslerle daha sıkı bir maliye ve para politikası izlemeye başlayan hükümetin 1995 yılı bütçesi, aylık enflasyon oranını % 1'e, yıllık bütçe açığını da % 8'e indirmeyi planlamış ve bir önceki yılın bütçesine oranla finansal açıdan çok daha sert bir nitelik taşımıştır¹⁸⁴. Devlet işletmelerine verilen destekleri ve para arzını kısıtlayarak enflasyonu ve bütçe açığını düşürmeye çalışan hükümetin, 1995 yılı itibariyle makroekonomik istikrarı sağlamada ve enflasyon ile bütçe hedeflerine ulaşmada başarılı olduğunu söylemek mümkündür¹⁸⁵. Bu arada enflasyonist olmayan yollarla bütçe açığını kapatmaya çalışan hükümetin, Merkez

¹⁸¹ Philip Hanson, “Regions, Local Power and Economic Change in Russia”, Alan Smith (der.), **Challenges for Russian Economic Reform**, Washington, Brookings Institution, 1995, s. 25–26, 38.

¹⁸² Parlamento'daki muhalif vekiller ise, bankalar, hükümet, petrol ihracatçıları ya da Batılı ajanlar tarafından oluşturulan bir komplo sonucunda bu krizin patlak verdiğini iddia etmişlerdir. Lynda L. Maillet, “Russia's 'Black Tuesday' Political Fallout from the Ruble's Crash”, **East/West Letter**, Eylül/Ekim 1994, c. 3, s. 5, <<http://www.okno.com/ewltr/archive/vol3/ru-ruble.html>> (02.05.2008).

¹⁸³ McFaul, **a.g.e.**, s. 246-249.

¹⁸⁴ McFaul, “Why Russia's Politics ...”, s. 94.

¹⁸⁵ Gould-Davies ve Woods, **a.g.m.**, s. 10, 12. 1995 Ocağı'nda % 117,8 olan enflasyon oranı, Aralık 1995'te % 103,2'ye düşmüştür. Bütçe açığı ise bir önceki yıla oranla % 2,9 oranında azalma göstermiştir. Tikhomirov, **a.g.e.**, s. 240-241.

Bankası kredileri yerine iç ve dış borçlanmaya yönelmesi, hem Batılı finansal kuruluşlar ile ilişkilerin sıkılaştırılmasına hem de devlet bonolarına yatırımı çekici kılmak amacıyla hükümetin bonolar üzerine koyduğu yüksek faiz oranı sonucunda, yatırımın üretimden finansal piyasalara kaymasına neden olmuştur¹⁸⁶. 1992–1994 yılları arasında gevşek para politikaları uygulayan Merkez Bankası’ndan ucuz krediler temin eden ve hiperenflasyondan faydalanarak spekülasyonla kâr elde eden bankalar (*biznesmen*), 1994 sonlarında düşmeye başlayan enflasyon oranı ile bono piyasasına yönelmişler¹⁸⁷ ve devlet bütçesinin fonlarını yöneterek gelir elde etmeye çalışmışlardır¹⁸⁸.

İç ve dış borçlanma yoluyla bütçe açığını kapatmaya çalışan hükümet, işletme çalışanlarına devir ve halka bono dağıtımını yoluyla gerçekleştirilen ilk tur özelleştirmeleri¹⁸⁹ 1994 ortalarında sona erdirerek, bütçeye kaynak yaratmak amacıyla ikinci tur *nakit* özelleştirmelere başlamıştır. Ancak 1995’in ilk yarısında nakit para karşılığında henüz özelleştirilmemiş işletmelerin ve kısmen özelleştirilmiş işletmelerdeki devlet hisselerinin satışı, bütçeye hükümetin beklediği ölçüde bir katkı sağlayamamış ve alternatif özelleştirme yöntemleri tartışılmaya başlanmıştır¹⁹⁰. Bunun sonucunda başkana ve çevresine yakın birkaç büyük bankaya kredi karşılığında özelleştirilen şirketlerdeki devlet hisseleri üzerinde yönetim hakkı

¹⁸⁶ Y.a.g.e., s. 237.

¹⁸⁷ 1995 yılı itibariyle enflasyonu kontrol altına almaya çalışan Merkez Bankası’nın yeni bir döviz kuru “koridoru” oluşturması ve dolar karşısında rublenin değerinde yaşanacak düşüş ve yükselişlerin bu dar “koridor” çerçevesinde sınırlı tutulmuş olması sonucunda, bankalar döviz kurunda yaşanan keskin iniş çıkışlar üzerinden spekülasyon yapma şansını kaybetmişlerdir. David E. Hoffman, **The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia**, New York, Public Affairs, 2003, s. 297–298.

¹⁸⁸ Hans-Henning Schroder, “El’tsin and the Oligarchs: the Role of Financial Groups in Russian Politics between 1993 and July 1998”, **Europe-Asia Studies**, Eylül 1999, c. 51, s. 6, s. 964.

¹⁸⁹ Bu dönemde özelleştirilen işletmelerin % 75’inin çoğunluk hissesi (% 51) çalışanlara devredilmiştir. McFaul, “Why Russia’s Politics ...”, s. 92.

¹⁹⁰ Hükümet, 1995’in ilk yarısında nakit özelleştirmelerden ancak 22.3 milyar dolar, yani planladığı gelirin % 2,5’ini elde edebilmiştir. Bu başarısızlığın ardında yatan neden, yeterli gelire sahip olmayan ve varolan kurumsal düzenlemelere güven duymayan pek çok Rus’un yatırım faaliyeti içine girmemesidir. Yabancı yatırımcıların çoğunluğu ise ülke içindeki siyasi istikrarsızlıklardan ve Parlamento’nun çekincesinden dolayı bu sürece katılmaktan çekinmişlerdir. Tikhomirov, a.g.e., s. 241. Olga Kuznetsova ve Andrei Kuznetsov, “The State as a Shareholder: Responsibilities and Objectives”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 1999, c. 51, s. 3, s. 436.

tanınması gündeme gelmiş ve Yeltsin'in çıkardığı bir kararname ile Kasım 1995'ten itibaren "kredi karşılığında hisse" (*loans for shares*) uygulamasına başlanmıştır. Özellikle petrol ve metaller gibi temel ihraç sektörlerindeki işletmelerin konu edildiği bu uygulama ile ilk başlarda kredi karşılığında hisselerin kontrol hakkı devredilirken, kredilerin geri ödenememesi ve bu durumun süreklilik arz etmesi nedeniyle bir yıl sonrasında hisselerin mülkiyeti devredilmeye başlanmıştır¹⁹¹. Üstelik Kasım ve Aralık 1995'te gerçekleştirilen işlemlerde, hisse kontrolü için teklif edilen miktarlar hisselerin piyasa değerinin ortalama % 30 oranında altında seyretmiş ve krediler geri ödenemediği için hisseler bu pazarlık fiyatından el değiştirmiştir¹⁹². Birkaç büyük bankanın bu yolla önemli işletmeleri değerlerinin altından ele geçirmesi sonucunda oluşan finansal-sanayi grupları ya da diğer bir tabirle oligarklar, Rus iç ve dış politikasının temel belirleyicileri haline gelmişlerdir.

Sovyet dönemi işletmelerinin güçlü bir Parlamento aracılığıyla ucuz kredi için enflasyonist taleplerde bulunduğu bir sistemden, küçük bir finansal-sanayi grubunun etkili olduğu yeni bir düzene geçiş yapan Rusya'da¹⁹³, 1993 sonrasında sanayi lobisinin parçalanmasıyla beraber iktisadi çıkar grupları arasında farklılaşmanın yaşandığı gözlenmiştir. Bu bağlamda iktisadi çıkar grupları Rus ekonomisini oluşturan tarım, hafif sanayi, ağır sanayi, savunma sanayi, doğal kaynaklar ve finans sektörü olmak üzere altı farklı gruba ayrılmıştır. Uluslararası rekabet gücünden ve yatırımdan yoksun olan ilk dört sektör muhafazakâr ve korumacı bir ekonomi politikasını desteklerken, uluslararası rekabet yeteneğine sahip

¹⁹¹ Thane Gustafson, **Capitalism Russian-Style**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 43–44.

¹⁹² Phillips, **a.g.m.**, s. 131. Tikhomirov, **a.g.e.**, s. 241.

¹⁹³ Gould-Davies ve Woods, **a.g.m.**, s. 12. 1994'e kadar geçen süreçte Rus siyasetinde etkili olan sanayi örgütlenmelerinin yerini, 1994 sonrasında finansal gruplar almaya başlamıştır. Schroder, **a.g.m.**, s. 966.

son iki sektör liberal bir ekonomi politikasını savunmuştur¹⁹⁴. İlk başlarda daha muhafazakâr bir ekonomi politikasını destekleyen enerji/doğal kaynaklar sektörü, temsilcisi Çernomırdin'in başbakanlığa getirilmesinden sonra yararlandığı vergi muafiyetleri ve serbest ticaretin getirileri ile reformistlere yaklaşmıştır. Nitekim başbakanlığa gelir gelmez, gerek doğrudan mali yardımlar¹⁹⁵ gerekse de vergi muafiyeti¹⁹⁶ yoluyla enerji sektörünü destekleyen Çernomırdin, kendisini iktidara taşıyan sanayi lobisinin diğer bileşenlerine sırt çevirmekle suçlanmıştır¹⁹⁷. Ancak 1994 Ekimi'nde ortaya çıkan ruble krizinin de Çernomırdin'in daha liberal bir ekonomi politikasına kaymasında etkili olduğunu gözardı etmemek gerekir.

1995–1996 yıllarında parasal düzeyde kısmen sağlanan istikrar, üretim düzeyinde sağlanamamış, sanayi ve tarımsal üretimdeki azalmaya paralel bir şekilde GSYİH'da da düşüş gözlenmiştir. Ancak, üretimde yaşanan düşüşler konusunda enerji ve yakıt sektörlerinin istisna oluşturduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim diğer sektörlerde düşüşlerinin yaşandığı 1996 yılında¹⁹⁸ elektrik, petrol, gaz ve kömür sektörlerindeki üretimde belirgin bir değişiklik yaşanmamıştır¹⁹⁹. Elde ettikleri kârların vergi dışı tutulmasıyla devlet bütçesinden dolaylı da olsa fonlanan

¹⁹⁴ Robert Stowe, "Foreign Policy Preferences of the New Russian Business Elite", **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 2001, c. 48, s. 3, s. 52–56.

¹⁹⁵ Aralık 1992'de başbakanlığa getirilen Çernomırdin'in ekonomi alanında verdiği ilk kararı enerji sektörüne 200 milyar dolarlık yeni bir kredi açmak olmuştur. Medvedev, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁹⁶ Dünya Bankası'nın tahminine göre, eğer Gazprom 1995 yılı içerisinde ödemesi gereken vergiyi ödeseydi, bütçe geliri GSYİH'nın % 3'ü oranında artacaktı. Gould-Davies ve Woods, **a.g.m.**, s. 14.

¹⁹⁷ Avtonomov, **a.g.m.**, s. 57.

¹⁹⁸ Tarım, hafif ve ağır sanayinin yanında savunma sanayinde de düşüşler gözlenmiş, 1992-1996 yılları arasında Rusya'nın savunma harcamaları Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) % 15-25'inden % 5'ine düşmüştür. Ocak 1992'de 3.8 milyon olan askeri görevlilerin sayısı da Ekim 1996'da 2.5 milyona düşürülmüştür. Leon Aron, "The Foreign Policy Doctrine of Post-Communist Russia and Its Domestic Context", Michael Mandelbaum (der.), **The New Russian Foreign Policy**, New York, Council on Foreign Relations Book, 1998, s. 43. Sovyet döneminde yıllık ortalama 545 askeri uçak üretilirken, 1997 yılında bu tarz uçaklardan tek bir tane bile üretilmemiştir. Elnur Soltanov, "A Political Economy of Russian Foreign Policy: the Effects of Natural Resource-Financial Sectors on the Formation of Russian Foreign Policy in the Context of the International Market", (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2004, s. 14.

¹⁹⁹ Alexei Vedev, "Key Economic Trends in Russia in 1996–1997", <<http://www.ier.hit-u.ac.jp/COE/Japanese/Newsletter/No.4.english/vedev.html>> (06.05.2008).

bu ihracat sektörleri²⁰⁰, GSYİH, üretim ve ihracattaki paylarını giderek arttırarak ulusal ekonominin kilit sektörleri haline dönüşmüşlerdir²⁰¹. Bu arada oluşturulan para koridoru sonucunda döviz kurunda yaşanan düşüş, Rusya açısından ithalatı ucuza getirirken, ihracatı pahalılaştırmış, rekabet edemeyen sektörlerde üretim iyice düşerken, ithalata bağımlılık artmıştır²⁰².

1995 yılında gerçekleştirilen ikinci tur özelleştirmelerde bankaların enerji sektöründeki önemli işletmeleri ele geçirmesi sonucunda, yaşlı petrol ve gaz baronları ile genç bankacı zenginler arasında Rus ekonomisini yönetme konusunda bir ortaklık kurulmuştur²⁰³. Ekonomi üzerinde olduğu kadar siyaset üzerinde de etki yaratan bu finansal-sanayi grupları, oligark olarak tanımlanmışlar ve özellikle 1996 Başkanlık Seçimleri sonrasında siyasi güçlerini arttırmışlardır.

a. Oligarkların Yükselişi

Yukarıda da ifade edildiği gibi Komsomol'dan gelme genç bankerler (*biznesmen*), “kredi karşılığı hisse” uygulamasından yararlanarak 1995–1996 yıllarında önemli işletmelerde hisse sahibi olmuşlardı. Örneğin, Vladimir Potanin'in sahip olduğu Oneksimbank, dünya nikelinin % 20'sini üreten Norilsk Nikel'i ve Rusya'nın dördüncü büyük petrol şirketi Sidanco'nun % 51'lik hissesini değerinin oldukça altından ele geçirirken, Mikhail Hadarkovski'nin sahip olduğu Menatep Bank da Gazprom'dan sonra Rusya'daki ikinci büyük firma olan Yukos Petrol Şirketi'nin % 80'ine sahip olmuştu. Diğer yandan Mikhail Fridman'ın Alfa Bank'ı, Tumen Petrol Şirketi'nin büyük bir kısmı üzerinde, Boris Berezovski'nin finans imparatorluğu Logovaz ise, Sibneft Petrol Şirketi ile Aeroflot Havayolu Şirketi

²⁰⁰ Özügürlü, “Eski Merkezi Planlı...”, <<http://www.stratejiktugdem.com/makale.php?id=323>> (22.03.2008).

²⁰¹ 1999 yılı sonlarında dönemin Başbakanı Putin, yazdığı bir makalede bu sektörlerin GSYİH'daki payının % 15'e, toplam sanayi üretimindeki paylarının % 50'ye ve ihracattaki paylarının ise % 70'e ulaştığını ifade etmiştir. Ellman, **a.g.m.**, s. 1422.

²⁰² Tikhomirov, **a.g.e.**, s. 239-240.

²⁰³ McFaul, “A Precarious Peace: ...”, s. 19.

üzerinde hak sahibi olmuştu²⁰⁴. Üstelik bankalar kuran ve önemli petrol şirketlerini değerlerinin altından satın alan bu oligarklar, medyaya da el atmışlar ve bu sayede kamuoyunu etkileme şansına kavuşmuşlardı. Nitekim Vladimir Gusinski'nin sahip olduğu Most Bank, NTV televizyonu ve *Sivodnya* gazetelerinin yönetimini üstlenirken, ORT ve TV6 kanalları ile *Nezavisimaya Gazeta* ve *Novaya Izvestiya* gazeteleri de Berezovski'nin eline geçmişti. Potanin'in Oneksimbank'ı ise *Komsomolskaya Pravda*, *Izvestiya*, *Ruskii Telegraf* ve *Ekspert* gazetelerinin kontrolünü üstlenmişti²⁰⁵.

1996 Haziranı'nda gerçekleşecek başkanlık seçimlerinde Yeltsin karşısında RFKP lideri Gennadi Züganov'un kazanma ihtimali belirince, Mart 1996'da Davos'taki Uluslararası Ekonomi Forumu'nda biraraya gelen büyük finansal-sanayi gruplarının yöneticileri, seçimlerde Yeltsin'i destekleme kararı almış ve Yeltsin'in seçim kampanyasını finanse etmek konusunda anlaşmışlardı²⁰⁶. Nitekim söz konusu finansal grupların mali desteği ve ellerinde buldukları medyanın propaganda gücü olmasaydı, Yeltsin'in başkanlık seçimlerini kazanması zorlaşacaktı²⁰⁷. Kendi güçlerinin zayıflamasını istemeyen ve statükonun devamı için Yeltsin'i destekleyen

²⁰⁴ **Y.a.g.m.**, s. 18-19. Phillips, **a.g.m.**, s. 13.

²⁰⁵ Peter Rutland, "Putin and the Oligarchs", Herspring (der.), **a.g.e.**, s. 135. Chris Groner, "The Post-Communist Media: Comparative 'Oligarchisation' and After", **Slovo**, Bahar 2006, c. 18, s. 1, s. 17-20.

²⁰⁶ Kampanyanın yürütülmesindeki temel sorumluluğu Anatoli Çubais'e veren iş dünyasının önde gelenleri, Yeltsin'e desteklerini gösteren bir deklarasyona imza atmış ve yedi banka yöneticisi (Berezovski, Potanin, Gusinski, Hadarkovski, Smolenski, Fridman ve Aven) Yeltsin'in seçim kampanyasının desteklenmesi için aralarında *semibankırşhina* olarak tabir edilen bir birlik oluşturmuşlardır. Schroder, **a.g.m.**, s. 967-970. *Semibankırşhina* tabiri, Çarlık döneminde kullanılan ve yedi Rus soylusunun yönetimi anlamına gelen *Semiboyarşhina* kelimesinden türetilmiş, buradaki *boyar* (soylu) kelimesi yerine *bank* (banka) kelimesi getirilerek "yedi bankanın yönetimi" anlamı kazandırılmıştır. William Safire, "On Language; Crony Capitalism", **The New York Times**, 01.02.1998, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F00EFDA103BF932A35751C0A96E958260>> (12.05.2008).

²⁰⁷ Yabloko Partisi lideri Grigory Yavlinsky'e göre, seçim kampanyaları adil olmayan ve eşitsiz bir ortamda gerçekleştirilmişti. Yeltsin'in seçim kampanyasına en azından 500 milyon dolar harcanmış, bu rakam Rus başkanlık seçimlerindeki resmi harcama limiti olan 2.9 milyon doların oldukça üzerinde yer alırken, aynı sene içerisinde Bill Clinton'un ABD'deki seçimler için harcadığı 113 milyon doları da yaklaşık dörde katlamıştı. Avrupa Medya Enstitüsü'nün yaptığı bir araştırmaya göre de, Yeltsin'in kampanya süresince yazılı ve görsel tüm medyada yer alma oranı % 53 iken, en yakın rakibi Züganov'un ise medyada görünme oranı % 18'de kalmıştır. Grigory Yavlinsky, "Russia's Phony Capitalism", **Foreign Affairs**, Mayıs/Haziran 1998, c. 77, s. 3, s. 72-73.

oligarklar²⁰⁸, bu desteklerinin karşılığında Yeltsin'in ikinci dönem devlet başkanlığı süresince politikaya diledikleri gibi müdahale etmişler²⁰⁹ ve ekonomik güçleri kadar siyasi güçlerini de arttırmışlardır. Verdikleri destekten ötürü oligarkları siyasi arenaya taşıyarak ödüllendiren Yeltsin, 1996 sonbaharında Berezovski'yi Güvenlik Konseyi Sekreter Yardımcılığı'na, Potanin'i de Başbakan Yardımcılığı'na getirmiştir.

Hükümet içinde yer alarak ya da siyasi bağlantılar yoluyla politika yapımında etkili olan oligarklar, bankacılık ya da finans sektöründen gelen ve “kredi karşılığında hisse” uygulamasından faydalanarak finansal-sanayi gruplarının oluşumuna öncülük eden girişimcilerden ibaret değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, özellikle enerji sektöründe yer alan işletmelerin yöneticileri de, ekonomik dönüşüm sürecindeki özelleştirmelerden faydalanarak zenginleşen, ekonomik zenginliklerini siyasi güce dönüştürebilmiş ve oligark ya da “tycoon” (parababası) olarak adlandırılan söz konusu grubun içinde yer almaktadırlar²¹⁰. Burada belirtilmesi gereken nokta, petrol ve gaz sektöründeki işletmelerin özelleştirme sürecinin diğer işletmelerden farklı gerçekleştirilmiş olduğudur. Zira bu sektörlerdeki işletmelerin büyük bir kısmı, *perestroyka* döneminde bakanlıkların işletmeye dönüştürülmesi ile meydana gelmiş ve yöneticileri de üst düzey bakanlık

²⁰⁸ Farklılaşan yapıları ve çıkarları dolayısıyla tek bir birim olarak görülemeyecek finansal grupları, Yeltsin'i destekleme doğrultusunda birleştiren ortak bir amaç bulunmaktaydı ki bu amaç sosyal ve siyasi statükunun devamlılığın sağlanmasıydı. Schroder, **a.g.m.**, s. 973.

²⁰⁹ Sinan Oğan, “Kremlin'in Oligarşi Savaşı ve Rus İç Politikasında Beklentiler”, **Stradigma**, <http://www.stradigma.com/turkce/aralik2003/makale_06.html> (21.12.2007).

²¹⁰ Goldman'a göre, özelleştirme sürecinden faydalanarak zenginleşen üç grup bulunmaktadır. Bunlardan ilki, eski işletme yöneticileridir ki diğer iki gruba oranla daha az zenginleşen bu grup siyaset üzerinde çok fazla etkili olamamıştır. İkincisi, Sovyet döneminde Komünist Parti, KGB, ordu ya da bakanlıkların üst düzey çalışanlarından ya da diğer bir tabir ile nomenklaturadan oluşan gruptur ki bu grup özellikle bakanlıkların özelleştirilmesi ile büyük bir zenginliğe kavuşmuştur. Üçüncü grup ise, nomenklaturaya dâhil olmayan genç girişimciler yani *biznesmen* grubudur. Siyasi arenada etkili olan ikinci ve üçüncü grup oligark olarak adlandırılmaktadır. Goldman, **a.g.m.**, s. 321-322. Cox, bu üç grubun oluşum sürecini, devlet işletmelerinin, bakanlıkların ve bankacılık sisteminin özelleştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Sean M. Cox, “The Politics of Russia's Financial-Industrial Groups”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 2000, s. 1, s. 29-30.

personelinden yani nomenklaturadan oluşmuştur²¹¹. Bakanlıkların işletmeye dönüşme sürecinin en bilinen örneği, Gaz Bakanı olarak görev yapan Çernomırdin'in bakanlığını Gazprom'a dönüştürmesidir²¹². İşletme yöneticilerine dönüşmüş bu eski nomenklatura üyeleri, 1994 ortalarına kadar süren ilk etap özelleştirmelerde, yönettikleri işletmelerin önemli hisselerini ele geçirmişlerdir.

Eski nomenklatura oligarkları arasında en bilinenler, Vagit Alekperov, Viktor Çernomırdin ve Rem Vahirev'dir. 1990-91 yıllarında önce Petrol Bakan Yardımcısı ve sonrasında Petrol Bakanı olarak görev yapan Alekperov, söz konusu bakanlığın kontrolündeki Langepaz, Urengoi ve Kogalym (LUK) petrol havzalarını bakanlıktan ayırarak Lukoil petrol şirketi altında birleştirmiş ve bu şirketin başına da kendisi geçmiştir²¹³. RF'deki birinci tur özelleştirmeler sırasında, bu şirketin önemli hisselerini ele geçiren Alekperov²¹⁴, diğer oligarklar gibi bankacılık ve medya sektörüne de el atmıştır²¹⁵. Ne var ki, ilk grup oligarklar bankacılık sektöründen enerji sektörüne geçiş yaparken, Alekperov ve bu grupta yer alan diğer oligarklar tam tersi bir istikamet izlemişlerdir.

²¹¹ *Perestroyka* döneminde bakanlıkların işletmeye dönüştürülmesi, genelde benzer süreçlerin yaşanması ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte bakanlar genellikle ya emekli ya da bakanlıktan dönüştürülen yeni işletmelere danışman olmuşlardır. İşletmenin başına ise, eski bakan yardımcılarında biri getirilmiştir. Kryshtanovskaya ve White, **a.g.m.**, s. 720.

²¹² Gaz Bakanlığı'nın Gazprom'a dönüşüm süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Gazprom Aktivna İgral Protif Nas", **Kommersant Vlast**, 28.01.2008, s. 3 (756), <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=845604>> (13.05.2008).

²¹³ "Vagit Alekperov-Oil Magnate", **Frontline World**, <<http://www.pbs.org/frontlineworld/stories/moscow/alekperov.html>> (13.05.2008). Petrol Bakanlığı'ndaki bir diğer üst düzey yönetici Vladimir Bogdanov da, Alekperov'un yolunu izleyerek kendi denetim altındaki Surgut'taki petrol havzalarını bakanlıktan ayırarak başkanı olduğu Surgutneftegaz şirketini oluşturmuştur. Marshall I. Goldman, "The Privatization of Russian State Industry: Some Lessons for China", Shuanglin Lin ve Shunfeng Song (der.), **The Revival of Private Enterprise in China**, Aldershot, Ashgate Publishing, 2007, s. 190.

²¹⁴ Alekperov'un Lukoil'deki hisselerinin değerinin 4.2 ila 4.3 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir. John Helmer, "Alekperov's Ace-Is It Diamonds or Clubs?", **The Russia Journal**, 20.04.2005, <<http://www.russiamjournal.com/node/19421>> (15.05.2008). Business Week'in 2000 yılındaki raporuna göre, Lukoil hisselerinin % 20'si şirket yöneticileri ve çalışanları tarafından kontrol edilmektedir. "A Guide to the Oil Majors", **The Moscow Times**, 20.06.2000, <<http://internal.moscowtimes.ru/stories/2000/06/20/045.html>> (15.05.2008).

²¹⁵ Lukoil'in yanısıra Alekperov'un sahip olduğu banka ve medya organları şunlardır: Imperial Bank, TV-31, REN-TV, TCN, Russian Oil Magazine ve Izvestiya. "Vagit Alekperov", **Global Business Leaders**, <<http://globalbusinessleaders.org/WebPage/LeaderBio.aspx?leaderCd=1003&levelCd=c03r039>> (17.05.2008).

Bakanlığının bir kısmını özelleştiren Alekperov'un tersine Çernomırdin ve Vahirev, bakan ve bakan yardımcısı olarak görev yaptıkları Gaz Bakanlığı'nın tümünü şirketleştirmişler yani Gazprom'a dönüştürmüşlerdir²¹⁶. 1989'dan 1992'ye kadar Gazprom'un başkanlığını yürüten Çernomırdin'in 1992'de başbakanlığa getirilmesi sonucunda, o zamana kadar Çernomırdin'in yardımcısı olarak görev yapan Vahirev Gazprom'un başına geçmiştir. 1994 yılında özelleştirilen Gazprom'un % 40'lık hissesi devletin elinde kalırken, % 15'lik hissesi ucuz fiyatlardan şirket çalışanlarına, % 10'luk hissesi ise şirketin yönetim kuruluna devredilmiştir²¹⁷. Böylece Vahirev, her ne kadar çalışanlara yeterince hisse devredilmediği için bu özelleştirme yönteminden memnun kalmasa da, hisselerin % 6'sının kontrolünü ele geçirerek, şirketteki en büyük hisseye sahip bireysel hissedar konumuna yükselmiştir²¹⁸. Üstelik Gazprom'un özelleştirilmesinde istisnai olarak, çalışanların hisselerini şirket dışı yatırımcılara satabilmesi için şirket yönetiminden izin alma zorunluluğu getirilmesi, işletme yöneticilerinin çıkarına hizmet etmiştir²¹⁹. Bu arada Alekperov gibi Vahirev de, enerji sektörünü takiben medyaya el atmış ve NTV'de % 30, Rus Devlet Televizyonu'nda da % 3 oranında hisse elde etmiştir²²⁰. Ayrıca Gazprom'un yandaş şirketi Itera aracılığıyla Vahirev'in Gazprom'u hortumladığı ve sahibi olduğu bu şirkete Gazprom'dan fon aktarımında bulunduğu söylentileri 2000'li yılların başlarında Rus siyasetine damgasını vurmuştur²²¹.

²¹⁶ Goldman, "Render Unto Caesar: ...", s. 321–322.

²¹⁷ Bu özelleştirme sürecinde şirket hisselerinin % 28,7'si halka bono dağıtımı yoluyla özelleştirilmiştir. Oliver Quast ve Catherine Locatelli, "Russian Natural Gas Policy and Its Possible Effects on European Gas Market", **Energy Policy**, Şubat 1997, c. 25, s. 2, s. 125.

²¹⁸ Cox, **a.g.m.**, s. 36.

²¹⁹ Appel, **a.g.m.**, s. 1436. Gustafson, **a.g.e.**, s. 47.

²²⁰ "Russia's New Robber Barons Act Up", **World Bank**, <<http://worldbank.org/html/prddr/trans/apr97/pgs11-12.htm>> (16.05.2008).

²²¹ Fiona Hill ve Florence Fee, "Fueling the Future: the Prospects for Russian Oil and Gas", **Demokratizatsiya**, Güz 2002, c. 10, s. 4, s. 478.

1995–1998 yılları arasında giderek güçlenen, hükümet içerisinde kendi bakanlarını ve görevlilerini barındıran, ekonomide olduğu kadar siyasette de etkili olan süper zengin oligarklar, yukarıda izah edilen iki grubu da içerecek şekilde, yaklaşık 15 kişiden oluşmaktadır. Bunlar arasında en çok bilinen isimler, Boris Berezovski, Vladimir Gusinski, Vladimir Potanin, Rem Vahirev, Vagit Alekperov, Mikhail Fridman ve Mikhail Hadarkovski'dir²²². Söz konusu kişilerin sahip oldukları finansal-sanayi grupları, 1996 yılı itibariyle Rus GSYİH'nın % 25-30'unu kontrol etmiş²²³ ve 1999 yılına kadar devam eden "kredi karşılığı hisse" uygulaması ile mali destekte buldukları hükümeti kendilerine bağlamışlardır²²⁴. Hükümet gelir elde etmek için bu gruplara ihtiyaç duyarken, bu gruplar da önemli devlet işletmelerinin mülkiyetini ele geçirmek, yasadışı özelleştirmelerin devamlılığını sağlamak ve vergi muafiyeti elde edebilmek için hükümet üzerinde etkili olmanın yollarını aramışlardır²²⁵. Amaçlarına ulaşabilmek için de seçim kampanyası finanse etmek, medya aracılığıyla propaganda yapmak, hükümet içine doğrudan ya da kilit isimlerle yakın ilişki kurarak dolaylı yoldan sızmak gibi yöntemleri kullanmışlardır.

1996 Seçimleri sonrasında hükümete sızan oligarklar, sahibi oldukları işletmelerin vergilerden büyük ölçüde muaf tutulmasını sağlarken, bütçe açığını kapatmaya çalışan hükümeti önemli bir gelir kaynağından yoksun bırakmışlardır. Hatta öyle ki bu durum IMF Başkanı Michel Camdessus tarafından da eleştirilmiştir. Hükümet ile bir grup büyük işletme arasındaki yakın ilişkinin vergi muafiyetine kadar varmasının önemli bir sorun teşkil ettiğini belirten Camdessus, Rusya'daki

²²² Olga Kryshantovskaya ve Stephen White, "The Rise of the Russian Business Elite", **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 2005, c. 38, s. 3, s. 294.

²²³ Donald N. Jensen, "How Russia Is Ruled?-1998", **Demokratizatsiya**, Yaz 1999, c. 7, s. 3, s. 358. Berezovski 1996 yılında verdiği demeçte, Yeltsin'in seçim kampanyasını finanse eden yedi oligarkın Rus ekonomisinin yarısını elinde bulundurduğunu açıklamıştır. Kryshantovskaya ve White, "The Rise of the Russian ...", s. 297.

²²⁴ Cox, **a.g.m.**, s. 38.

²²⁵ Jensen, **a.g.m.**, s. 358.

sistemi “dost kapitalizmi” (*crony capitalism*) olarak adlandırmıştır²²⁶. Diğer yandan bu oligarklar, *Nezavisimaya Gazeta*’da her yıl yayınlanan ve yapılan araştırmalar sonucunda ülke içerisindeki en etkili 100 siyasetçinin belirlendiği listeye 1996 yılından itibaren dâhil olmuşlar ve 2000 yılına kadar bu listede üst sıralarda yer almışlardır²²⁷ (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. En Etkili Rus Siyasetçileri Listesinde Oligarkların Konumu

	1996	1997	1998	1999	2000
Berezovski B.A.	98	6	4	5	4
Potanın V. O.	84	20	19	53	47
Vahirev R.I.	-	13	8	12	7
Gusinski V.A.	-	15	15	19	15
Hadarkovski M.B.	-	28	25	72	60
Alekperov V. Yu.	-	25	23	26	26
Fridman M.M.	-	-	59	94	54
Aven P.I.	-	-	-	98	39
Abramoviç R.A.	-	-	-	29	5
Mamut M.A.	-	-	-	-	21
Smolenski A.P.	-	26	31	-	-
Vinogradov V.V.	-	55	51	-	-
Nevzlin L.B.	-	-	90	-	-
Yevtuşenkov V.	-	-	-	36	-
Listeye Dâhil Olan Oligarkların Sayısı	2	8	10	10	10
Ortalama sıralama	91	24	33	44	28

Kaynak: Olga Kryshstanovskaya ve Stephen White, “The Rise of the Russian Business Elite”, *Communist and Post-Communist Studies*, Eylül 2005, c. 38, s. 3, s. 298.

b. Oligarklar Arasında Yaşanan Bölünme

Sosyal ve ekonomik statükonun devamlılığı konusunda birleşen finansal-sanayi grupları ve bunların başındaki oligarkları, yaşadıkları çıkar çatışmasından dolayı tek bir birim olarak görmek son tahlilde doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

²²⁶ Gould-Davies ve Woods, *a.g.m.*, s. 15. Bu süreçte Yeltsin yönetimi toplumda yaratılan artı değerle birlikte alınan dış yardımları kayırmacı bir şekilde dağıtmış, Berezovski, Smolenski, Potanın gibi banker oligarşisinin yanında Çernomırdin ve Nemtsov gibi siyaset adamları bu dağıtımdan daha “eşit” yararlanmışlardır. Erel Tellal, “Rusya Federasyonu’ndaki Gelişmeler Nasıl Değerlendirilmeli?”, *Mülkiye Dergisi*, c. 24, s. 220, s. 212.

²²⁷ Bu listeye bakıldığında özellikle Berezovski ve Vahirev’in diğer oligarklara oranla Rus siyasetinde daha etkin olduklarını söylemek mümkündür. Vahirev’in etkinliği, hükümetin nakit gelirlerinin % 25’ini sağlayan, dünya gaz rezervlerinin % 25’ini kontrol eden, Rusya ile komşularını bağlayan boru hatlarına hâkim olan ve Çernomırdin aracılığıyla çıkarlarının hükümette temsil edildiği Gazprom’u yönetiyor olmasından kaynaklanmıştır. Berezovski ise, Yeltsin’in ailesi ve özellikle kızı Tatyana Diyaçenko ile kurduğu yakın ilişkiler sayesinde siyasette daha etkili olabilmektedir. Cox, *a.g.m.*, s. 37. Jensen, *a.g.m.*, s. 358.

Nitekim özelleştirme sürecinin devamlılığı için 1996 Seçimleri'nde Yeltsin'i destekleme konusunda birleşen oligarklar, 1997 ve 1998 yıllarında birbirleriyle rekabet eder hale gelmişlerdir²²⁸. Özellikle 1997 yılında yaşanan özelleştirme sürecinden pay kapabilmek için rekabet eden ve iki kampa bölünen oligarklar, bir tarafta Berezovski ve Gusinski'nin, diğer tarafta ise Potanin ve onun hükümetteki destekçileri Çubais ve Boris Nemtsov'un yer aldığı ve "Bankerler Savaşı" olarak adlandırılan mücadeleyi başlatmışlardır²²⁹.

1997 yazında Syvazinvest telekomünikasyon devinin özelleştirme sürecinde iki taraf arasında yaşanan anlaşmazlık, medyanın araçsallaştırıldığı bir mücadeleye dönüşmüş²³⁰, Başbakan Yardımcıları Nemtsov ve Çubais (kendi ürünü olan) "haydut kapitalizmi" yerine "yasal kapitalizm" yaratma söylemleri altında Potanin ve destekçisi ABD'li yatırımcı George Soros'a ihaleyi vermek ile suçlanmıştır²³¹. 1997 Martı'nda Başbakan Yardımcılığı'na getirilen Çubais ve Nemtsov'un önceden kazananın belli olduğu özelleştirme ihaleleri yerine, daha çok para teklif edenin kazanacağı yeni bir usulün benimsendiğini açıklamaları²³² ve Syvazinvest ihalesini daha yüksek bir teklifte bulunan Potanin'e vermeleri, diğer oligarklar tarafından Soros bağlantısına sahip Potanin'in kayırılması olarak yorumlanmıştır. Aslında bu suçlamalar asılsız da değildir. Zira Potanin'in Özelleştirme Bakanı Alfred Kokh ve Çubais ile yakın ilişkileri²³³, keza Syvazinvest ihalesine Potanin ile ortaklaşa katılan

²²⁸ Schroder, **a.g.m.**, s. 973.

²²⁹ Mark Ames, "The Kremlin's Clan Warfare: the Putin Era Ends", **The Exile**, <http://www.exile.ru/articles/detail.php?ARTICLE_ID=13442&IBLOCK_ID=35&PAGE=1> (20.05.2008).

²³⁰ Yavlinsky, **a.g.m.**, s. 70.

²³¹ James Meek, "The Three Men Named Boris", **Indian Express**, 05.09.1998, <<http://www.indianexpress.com/res/web/ple/ie/daily/19980905/24850654.html>> (20.05.2008).

²³² Söz konusu özelleştirmenin gerçekleşmesinden önce, Potanin, Gusinski ve Berezovski Çubais'i ziyaret ederek, onu özelleştirme yöntemi konusunda ikna etmeye çalışmışlar ve bir plan sunmuşlardı. Bu plana göre, Syvazinvest şaibeli bir yöntem ile Gusinski'ye gidecek, özelleştirme sürecinde bir sonraki büyük firma olan Birleşik Enerji Sistemleri de Potanin'e verilecekti. Ne var ki Çubais bu planı kabul etmemiştir. Hoffman, **a.g.e.**, s. 380-381.

²³³ Ekim 1997'de *Financial Times*'de yayımlanan bir habere göre, özelleştirme üzerine bir kitap yazan Kokh, bunun karşılığında 100.000 dolarlık bir avans almış ve ona bu ödemeyi yapan İsveç Şirketi Servina Trading'in

Soros'un Nemtsov ve Çubais'e olan yakınlığı²³⁴ başta Berezovski ve Gusinski olmak üzere diğer oligarkların suçlamalarını haklı çıkarmaktadır. Böylece, “oligarşik kapitalizm”i “halkların kapitalizmi”ne çevirme iddiasındaki Çubais ve Nemtsov, Syvazinvest özelleştirmesi ile finans baronlarına karşı devlet otoritesinin yeniden tesis edildiğini göstermeyi amaçlarken, diğer oligarklara karşı belli bir finansal grupla birlikte hareket ettiklerine ilişkin yargıları güçlendirmişlerdir²³⁵.

Zudin'e göre, Çubais ve Nemtsov'un temsil ettiği ve Potanin'in de desteklediği “genç reformcular” ile Berezovski'nin temsil ettiği oligarklar arasındaki anlaşmazlığın ideolojik bir boyutu bulunmaktadır. Ekonomik dönüşüm sürecinin başlarında ortaklık eden bu iki grup, ilk grubun özel sektörü, devlet karşısında ikinci plana itmesi ile ayrılmaya başlamıştır. Çubais'in savunduğu *liberal devletçilik* ve Nemtsov'un savunduğu *popülist kapitalizm*, büyük özel sermayenin siyasi özerkliğini reddederken, reform sürecindeki bir ekonomide devletin temel ortağının yabancı sermaye olduğunu savunmaktadır. Berezovski'nin *ulusal kapitalizm* anlayışı ise, milli sermayenin önceliğini vurgulamış, devlet ile ilişkilerinde büyük ulusal sermayenin ikincilliğine vurgu yapan Nemtsov ve Çubais'in aksine, bu ilişkinin taraflarını eşit ortaklar olarak tanımlamıştır²³⁶. Yani kısacası, oligarkların siyasete

Potanin'in sahip olduğu Oneksimbank ile bağı olduğu saptanmıştır. Şöyle ki; Potanin'in İsveç'teki yatırımı Bank Unexim'in bir yetkilisinin, daha önceleri Servina Trading'te müdür olduğu ve bu kitabı finanse ettiği ortaya çıkmıştır. Yine Syvazinvest satışından bir ay sonra Kokh ile Potanin'in Fransa'da birlikte tatil yaptığına ilişkin video görüntüleri medyaya sızmıştır. **RFE/RL Newline**, Ekim 1997, c. 1, s. 3, <<http://www.friends-partners.org/friends/news/omri/1997/10/971002I.html>> (22.05.2008). Hoffman, **a.g.e.**, s. 391. Kokh-Potanin ilişkisinin bir benzeri Çubais ile Potanin arasında yaşanmış, Rus özelleştirme tarihine ilişkin bir kitapta yazdığı bölümler karşılığında 90.000 dolar ücret alan Çubais'e bu ödemeyi Potanin ile bağlantısı olan bir yayınevini yaptığı anlaşılmıştır. Russell Bova, “Democratization and the Crisis of the Russian State”, Gordon B. Smith (der.), **State-Building in Russia: the Yeltsin Legacy and the Challenge of the Future**, New York, M.E. Sharpe, 1999, s. 35.

²³⁴ Bazı yazarlara göre, Çubais hakkında “gerçek bir reformcu” ifadesini kullanan Soros, onun Rus siyasetindeki etkinliğinin destekçisiydi. Vera Butler, “George Soros-Mr. Lucifer”, <<http://www.northstarcompass.org/nsc0209/soros.htm>> (22.05.2008). Ayrıca Soros'u Rusya'ya yatırım yapması konusunda teşvik eden Nemtsov, Soros ile Potanin arasında arabuluculuk yapan ve Soros'u Potanin ile birlikte Syvazinvest ihalesine girmeye teşvik eden ABD vatandaşı Boris Jordan'ın Rusya'ya çoklu giriş vizesinin Berezovski'nin girişimleriyle iptal edilmesi sonrasında, devreye girerek Jordan'a yeni bir vize vermiştir. Hoffman, **a.g.e.**, s. 377, 391.

²³⁵ Bova, **a.g.m.**, s. 34.

²³⁶ Aleksei Iu. Zudin, “Oligarchy as a Political Problem of Russian Postcommunism”, **Russian Social Science Review**, Kasım/Aralık 2000, c. 41, s. 6, s. 14–16.

müdahalesini kendi özerkliklerinin sınırlandırılması olarak gören Çubais ve Nemtsov, yabancı sermayenin ve Rusya'daki uzantısı Potanin'in de desteğiyle Berezovski'nin temsil ettiği oligarkların etkinliğini sınırlandırmaya çalışmıştır.

Yeltsin ile görüşen Çubais-Nemtsov ikilisi, sahibi olduğu medya aracılığıyla kendilerini eleştiren Berezovski'nin Kasım ayında Güvenlik Konseyi Sekreter Yardımcılığı görevinden alınmasını sağlarken, Berezovski de buna misilleme olarak Çubais'in rüşvet aldığına ilişkin haberler yayımlamış²³⁷ ve hükümetin düşürülmesine kadar varacak bir skandalı ortaya çıkarmıştır²³⁸. Bu arada oligarklar arasında yaşanan çekişme hükümetin içine de sıçramış, Potanin'in destekçisi Çubais ile Berezovski'nin destekçisi Çernomyrdin karşı karşıya gelmiştir. Yaklaşan Parlamento ve başkanlık seçimlerinde desteklediği parti ya da isimlerin kazanabilmesi için kendi rejimine yönelik desteği sağlamayı amaçlayan Yeltsin de, oligarkların çıkarlarını siyasete yansıtan ve yolsuzluk ile suçlanan hükümeti görevden almıştır. Güçlü finansal-sanayi gruplarına karşı devletin özerkliğinin sağlandığını gösterme çabasındaki Yeltsin'in hükümeti görevden almasında oligarkları temsil eden hükümet üyelerinin mücadelesi ve yolsuzluk suçlamaları kadar, yine oligarkların çıkarlarına uygun bir şekilde toplanamayan vergiler ve yaşanan ödeme krizi de etkili olmuştur²³⁹.

1997 yılında bütçe açığını kapatmak için özelleştirme gelirlerinin yanısıra, iç ve dış borçlanma yolunu seçen hükümet, sonbaharda patlak veren Asya Krizi'nin uluslararası finans piyasalarından borçlanmayı pahalılaştırması nedeniyle zor duruma

²³⁷ Robert H. Donaldson ve Joseph L. Noguee, **The Foreign Policy of Russia - Changing Systems, Enduring Interests**, New York, M.E Sharpe, 2002, s. 172.

²³⁸ Çubais'in yazdığı bir kitap karşılığında Potanin destekli bir yayınevinden yüksek avans aldığı ve Yeltsin'in seçim kampanyasında oligarklardan topladığı paraları zimmetine geçirdiği ortaya çıkmıştır. Hoffman, **a.g.m.**, s. 394.

²³⁹ Gordon M. Hahn, "From Chernomyrdin to Krienko: the Rise of the Nizhnii Novgorod Group", **Problems of Post-Communism**, Eylül/Ekim 1998, c. 45, s. 5, s. 4-6.

düşmüştür²⁴⁰. Dışarıdan yüksek miktarda borç almakta zorlanan hükümetin iç borçlarını ve hatta maaşları ödemekteki sıkıntısı artarken, yine Asya Krizi'nin etkisiyle düşen petrol fiyatları da, ihracat gelirlerinde ve dolayısıyla bütçe gelirlerinde belirgin bir düşüşe neden olmuştur²⁴¹. Bir yandan biriken borçlar ve azalan gelirler, diğer yandan yabancı yatırımcıların Rusya'ya yönelik yatırımlarında yaşanan düşüş ve Rusya'dan dışarıya yönelik sermaye akışı, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumu daha da ağırlaştırmıştır²⁴².

Ekonomideki kötü gidişatın ve hükümet içinde yaşanan çıkar çatışmalarının sonucunda, Yeltsin 23 Mart 1998'de Çernomırdin ve kabinesini, reformların dinamizmini kaybettiği gerekçesiyle görevden almış, Çernomırdin yerine başbakanlığa “genç bir reformist” olarak tanımlanan eski Enerji Bakanı Sergey Kriyenko'yu getirmiştir²⁴³. Nemtsov tarafından 1997'de Nijniy Novgorod bölgesinden Moskova'ya getirilen ve o dönemde kabinede enerji bakanı olarak görev alan Kriyenko, Moskova merkezli tekellerden ve finansal-sanayi gruplarından, yerel üretime ve küçük işletmelere finansal kaynak aktarımında bulunulması gerektiğini ileri sürmüş ve Moskova merkezli oligarklara karşı mücadele eden bölgesel liderlerin/baronların sözcülüğünü üstlenmiştir²⁴⁴.

²⁴⁰ Tikhomirov, **a.g.e.**, s. 247-254.

²⁴¹ 1970'lerin sonlarında 40 dolar olan petrolün varil fiyatı, 1991-1997 arası dönemde 17-20 dolara, Ocak 1998'de ise 11 dolara düşmüştür. Devlet Duması Bütçe Komitesi'ne göre, 1998 Ocağı'ndan Martı'na kadar, dünya petrol fiyatlarındaki düşüşün sonucunda, Rus hazinesi 1.5 milyar dolar kayba uğramıştır. Medvedev, **a.g.e.**, s. 283-285.

²⁴² Hanson, “The Russian Economic Crisis ...”, s. 1154-1155.

²⁴³ Bazı yazarlara göre, Çernomırdin Hükümeti'nin görevden alınmasında Yeltsin ve ailesine yakınlığıyla bilinen Berezovski de etkili olmuştur. Syvazinvest ihalesini Çubais'in müttefiki Potanin'e kaptıran Berezovski, 1998 Mayıs'ında gerçekleştirilecek Rosneft özelleştirmesine ilişkin fiyat düşürme talebinin Çubais ve Çernomırdin tarafından reddedilmesi sonucunda Yeltsin üzerinde baskı kurarak hükümetin düşürülmesini sağlamıştır. Ariel Cohen ve Yevgeny Volk, “Yeltsin Gambit: Political Crisis in Moscow”, **The Heritage Foundation**, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/em522.cfm>> (23.05.2008). Ancak Yeltsin ile olduğu kadar Çernomırdin ile de yakın bağlara sahip olan Berezovski'nin Çernomırdin'in 2000 Başkanlık Seçimleri için adaylığını desteklediği unutulmamalıdır. Bruce W. Nelan, “You're Fired! You're Hired”, **Time**, 06.04.1998, <<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,988085-2,00.html>> (23.05.2008).

²⁴⁴ Moskova merkezli tekeller, elde ettikleri hükümet bağlantısı sayesinde vergi muafiyetlerinden yararlanırlarken, Moskova dışındaki bölgelere elektrik, demiryolları ve boru hatları için oldukça yüksek tarifeler

Batı tarafından ciddi ve profesyonel bir reformist olarak görülen Kriyenko, oligarklar ile yakın ilişkilere sahip Çernomırdin'in tersine bu grubun siyasi ve ekonomik etkisini kırmaya çalışmış²⁴⁵, bütçe düzenlemesini ekonomi politikasının önceliğine koyarak, sıkı bir vergi toplama kampanyası başlatmıştır²⁴⁶. Ancak bu arada Kriyenko'nun da tıpkı Nemtsov gibi Potanin ile kurduğu yakın ilişkiler gözden kaçmamış, üstelik bu yakın ilişkiler ABD merkezli finans kuruluşları vasıtasıyla gerçekleşmiştir²⁴⁷. Bu durumda, Kriyenko Hükümeti'nin getirdiği yenilik, oligarkların siyasi etkinliğinde yarattığı değişiklikten ibaret olmuştur. Nitekim hükümet değişikliğiyle beraber Çernomırdin'e yakın isimlerin ve özellikle Gazprom'un siyasi etkinliği zayıflarken, Potanin'in hükümet ile bağları güçlenmiştir. Bu bağların en açık göstergesi ise, büyük iş çevrelerine karşı özellikle vergi toplama konusunda daha sert bir politika izlemeye karar veren hükümete karşı oluşturulan "oligark isyanı"na Potanin'in katılmamış olmasıdır²⁴⁸.

Görüldüğü üzere, gerçekleşen hükümet değişikliği ile Yeltsin'in yaklaşan başkanlık seçimlerinde rakip olarak gördüğü Çernomırdin ve çevresindeki oligarkların etkisi azaltılmış; Nemtsov ve Potanin kazanan taraf olmuştur. Hatta bazı yazarlara göre, Yeltsin'in hükümet değişikliğine gitmesinin temel amacı tam da bu

uygulayarak, bölgelerdeki üretim maliyetinin artmasına neden olmuşlardır. Hahn, "From Chernomyrdin to Kirienko: ...", s. 5, 14.

²⁴⁵ Jyotsna Bakshi, "Moscow Grapples with Political and Economic Crises: Implications for Foreign Policy", **Strategic Analysis**, Mayıs 1999, c. 23, s. 2, s. 315.

²⁴⁶ 1997 yılında bütçe gelirleri GSYİH'nın % 33,4'üne denk düşerken, bu oran 1998 yılının ilk yarısında % 36,5'e çıkmıştır. Sergei Arkhipov, Said Batkibekov, Sergei Drobyshevsky, Tatiana Drobyshevskaya v.d., "The Crisis of the Russian Financial System: Key Factors, Economic Policies and Initial Results", Yegor Gaidar (der.), **The Economics of Russian Transition**, Cambridge, MIT Press, 2003, s. 256.

²⁴⁷ Başbakan olmadan önce sahip olduğu banka ve gaz şirketinin başında bulunan Kriyenko, Nijniy Novgorod bölgesinin etkili iş adamlarından biriydi. Söz konusu bölgedeki küçük işletmelere kredi sağlayan Uluslararası Finans Kurumu'nun ve yine söz konusu bölgede Bölgesel Özelleştirme Merkezi açan Uluslararası Kalkınma için ABD Birimi Harvard Project'in Potanin ile yakın bağlara sahip olduğu bilinmektedir. Hahn, "From Chernomyrdin to Kirienko: ...", s. 13.

²⁴⁸ Gusinski ve Berezovski'nin öncülük ettiği bu ayaklanmaya, çeşitli petrol firmaları da dâhil olmuş ve hükümete muhalefet konusunda birleşen bu iş çevreleri, "Rus Hükümeti ve Başkanı'na Yönelik Petrol ve Gaz Şirketleri Liderlerinin Söylevi"ni yayımlamışlardır. Oluşan bu muhalefete Potanin ve Fridman dışındaki bütün oligarklar dâhil olmuşlardır. Zudin, **a.g.m.**, s. 17-21.

sonucu yaratabilmektir. Bu arada dikkat çeken nokta, bu dönemde IMF ile ilişkilerde yaşanan gelişmedir. IMF ile görüşmelerde kendi temsilcisi olarak Çubais'i atayan Yeltsin, Batı'ya, çok fazla güven duydukları bu kişinin hâlâ hükümetin işlerini yönlendirdiğini göstermek istemiştir²⁴⁹. 1997 yılının başlarından itibaren Rus Hükümeti'nin büyük işletmeler ile yakın ilişkiye girmemesi ve vergi toplama yükümlülüğünü aksatmaması gerekliliği üzerinde duran IMF yetkilileri, söz konusu taleplerinin dikkate alındığı Kriyenko döneminde Rusya'nın maliye politikasını güçlendirmeye çalışmışlar ve 20 Temmuz'da 4.8 milyar dolarlık yeni bir kredi konusunda karara varmışlardır²⁵⁰. Ne var ki, bu borç paketi de yaklaşmakta olan finansal krizi önlemeye yetmemiştir.

C. 1998 Ekonomik Krizi ve Primakov Hükümeti

Uygulanan vergi politikası ve alınan dış yardımlara rağmen, bütçe açığının kapatılamaması ve ödeme krizinin giderek yükselmesi sonucunda, Kriyenko Hükümeti 17 Ağustos 1998'de ruble devalüasyonuna, iç borçların silinmesine ve dış borçlarda da 90 günlük moratoryuma gidilmesine ilişkin kararını açıklamış²⁵¹, hiperenflasyon tehlikesini barındıran bu karar söz konusu hükümetin görevden alınmasına neden olmuştur²⁵². Bu arada Kriyenko Hükümeti'ne karşı Berezovski'nin öncülüğünde yürütülen oligark isyanı, Yeltsin'e Çernomırdin'i tekrar başbakanlığa getirmesi konusunda baskıda bulunmuş, hatta Berezovski, Yeltsin'i bu konuda ikna

²⁴⁹ Medvedev, **a.g.e.**, s. 302-303.

²⁵⁰ Verilen bu kredi ile finans piyasalarında güven yeniden sağlanıncaya kadar, kısa dönemli sermaye çıkışlarını yönetebilmesi için Rusya'ya ek kaynak sağlanması amaçlanmıştır. Odling-Smee, **a.g.m.**, s. 170-171.

²⁵¹ 1998 Krizi'nin nedenleri ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Padma Desai, "Why Did the Ruble Collapse in August 1998?", **The American Economic Review**, Mayıs 2000, c. 90, s. 2, (Papers and Proceedings of the One Hundred Twelfth Annual Meeting of the American Economic Association), s. 48-52. Abbigail J. Chiodo ve Michael T. Owyang, "A Case Study of a Currency Crisis: the Russian Default of 1998", **Federal Reserve Bank of St. Louis Review**, Kasım/Aralık 2002, c. 84, s. 6, s. 7-17.

²⁵² Homi Kharas, Brian Pinto ve Sergei Ulatov, "An Analysis of Russia's 1998 Meltdown: Fundamentals and Market Signals", **Brookings Paper on Economic Activity**, 2001, s. 1, s. 2.

edebilmek için onun yakın çevresi ile olan bağlantılarını da kullanmıştır²⁵³. Bu baskıların sonucunda Çernomırdin'i bir kez daha başbakanlığa aday gösteren Yeltsin, Duma'nın üst üste iki kez bu atamayı reddetmesi sonucunda, uzlaşmak istediği Duma'daki muhalefetin önerisine uyarak, Dışişleri Bakanı Yevgeni Primakov'u başbakanlığa getirmiştir²⁵⁴.

Eylül 1998'de başbakan olarak göreve başlayan Primakov, genç reformistlerin yerine kendisi gibi Sovyet deneyimine sahip daha yaşlı ve muhafazakâr isimleri hükümete taşımıştır. Örneğin, eski Sovyet Planlama Komitesi Gosplan'ın Başkanı Yuri Maslyukov ekonomi politikasından sorumlu başbakan yardımcılığına getirilirken, Ekim 1994'te yaşanan ruble krizinden önce Merkez Bankası Başkanı olarak görev yapan Geraşenko da eski görevine geri getirilmiştir²⁵⁵. Bu atamalar, Primakov'un devletin güçlü bir ekonomik role sahip olması gerektiğine ilişkin anlayışının bir yansıması olarak yorumlanmıştır²⁵⁶. Devletin ekonomiye müdahalesinin bir sonucu olarak da, zor durumdaki banka ve sanayileri desteklemek için para basılacağı ve merkezi kredi dağıtımına yeniden başvurulacağı beklenmiştir²⁵⁷. Ne var ki büyük oranda para basılacağına ilişkin beklentiler boşa çıkmış, çöken sanayilere destek sözü sadece lafta kalmıştır²⁵⁸. Bu beklentilerin

²⁵³ Berezovski, Çernomırdin'in tekrar başbakanlığa getirilmesi konusunda Yeltsin'in politikaları üzerinde etkiye sahip kızı Tatyana Diyaçenko ve Başkanlık İdaresi Başkanı, aynı zamanda damadı Valentin Yumaşev ile görüşmelerde bulunmuş ve bu görüşmeler sonucunda üçlü bir mutabakata varılmıştır. David Hoffman, "Tycoons Take the Reins in Russia", <<http://www.radioislam.org/islam/english/jewishp/russia/tycoon.htm>> (28.05.2008).

²⁵⁴ Aslına bakılırsa Yeltsin'in Çernomırdin'i üçüncü kez aday olarak gösterme ve reddi halinde Duma'yı feshetme yetkisi vardı. Ancak Duma'nın geri adım atmayacağı ve bir krize yaklaşıldığının anlaşılması üzerine, yaklaşan seçimleri de göz önüne alan Yeltsin bu konuda ıstemelememiş ve Duma ile uzlaşmanın yollarını aramıştır. Yaşar Onay, **Rusya ve Değişim**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2002, s. 141. Avtonomov, **a.g.m.**, s. 65-66.

²⁵⁵ Thierry D. Buchs, "Financial Crisis in the Russian Federation: Are the Russians Learning to Tango?", **Economics of Transition**, Kasım 1999, c. 7, s. 3, s. 694.

²⁵⁶ Devletin ekonomik rolü konusunda kendisine Roosevelt'in 'New Deal' modelini örnek alan Primakov, devlet müdahalesi olmaksızın normal bir piyasa ekonomisinin işleminin zor olduğunu ileri sürmüştür. Robert V. Daniels, "Evgenii Primakov: Contender by Chance", **Problems of Post-Communism**, Eylül/Ekim 1999, c. 46, s. 5, s. 31.

²⁵⁷ Buchs, **a.g.m.**, s. 694.

²⁵⁸ Daniel Treisman, "After Yeltsin Comes... Yeltsin", **Foreign Policy**, Kış 1999/2000, s. 117, s. 77.

gerçekleşmemesi, hem yüksek enflasyon tehdidinden hem de IMF ve diğer Batılı kreditoörlere olan bağımlılıktan kaynaklanmıştır²⁵⁹.

Ancak Primakov Hükümeti, başta Berezovski olmak üzere oligarkların bir kısmına karşı giriştiğı mücadelesini sonuna kadar devam ettirmiştir. O kadar ki, oligarkların yolsuzluğuna karşı açtığı kampanya, Primakov'un 1999 Mayıs'ında Yeltsin tarafından görevden alınması ile sonuçlanmıştır²⁶⁰. Ancak o da bir önceki hükümet gibi, oligarklar ile mücadelesinde seçici olmuş, "Kremlin oligarkları" olarak da tanımlanan, Yeltsin ve "aile"sine yakınlığı ile bilinen Berezovski ve Smolenski gibi oligarklara karşı soruşturma açılmasını sağlarken, Vahirev ve Alekperov gibi petrol ve gaz oligarkları ile yakın ilişkiler içine girmiştir²⁶¹. Özellikle Berezovski'ye yönelik açılan yolsuzluk soruşturması, Primakov ile bir grup oligark arasında, medyanın araçsallaştırıldığı bir mücadeleye dönüşmüştür²⁶².

²⁵⁹ Neil Robinson, "The Economy and the Prospects for Anti-Democratic Development in Russia", **Europe-Asia Studies**, Aralık 2000, c. 52, s. 8, s. 1409.

²⁶⁰ Rutland, "Putin and the Oligarchs", s. 137.

²⁶¹ Kriyenko döneminde Gazprom'un vergilerini ödemesi için başlatılan kampanya, Primakov'un göreve gelmesi ile yumuşamış, Ortadoğı uzmanı Primakov'un deneyimli olduğu Irak'ta önemli iş bağlantıları bulunan Lukoil ile samimi ilişkiler kurduğu gözlenmiştir. Treisman, "After Yeltsin Comes... Yeltsin", s. 77-79.

²⁶² Yeltsin'in iki kızından biri olan Yelena'nın eşi Valery Okulov'u söz sahibi olduğu Aeroflot şirketinin başkanlığına getiren Berezovski, diğer yandan Yeltsin'in diğer kızı Tatyana Diyaçenko ile de sıkı bir iş ilişkisi içine girmiş ve böylece aileyi etkisi altına almıştı. Buna karşılık Aeroflot'dan elde edilen geliri, söz konusu firmada yönetici olarak çalışan yakın arkadaşları Nikolay Gluskov ve Aleksander Krasnaker ile İsviçre'de kurduğu iki şirket aracılığıyla zimmetine geçirmeye başlamış ve hatta bazı hesaplamalara göre Berezovski ve arkadaşlarının Aeroflot'dan 600 milyon dolara yakın parayı kendi şirketlerine geçirdiğı ortaya çıkmıştı. Rusya ve İsviçre'de eşzamanlı olarak Berezovski'nin yasadışı finansal operasyonları hakkında soruşturmalar başlamış, Yuri Sukuratov'un başında bulunduğu Rusya Savcılığı, Berezovski'nin kontrolü altındaki tüm şirketleri incelemeye almıştı. Panik olan ve ülkeyi terkeden Berezovski ve Smolenski gibi Kremlin oligarkları, demokrasiye aykırı hareket etmek ve siyasi soruşturma açmak ile suçladıkları Primakov'a karşı medya aracılığıyla siyasi bir kampanya başlatmışlar ve soruşturmayı yürüten Başsavcı Sukuratov'un uygunsuz görüntülerini sahibi oldukları medyada yayımlamışlardı. Bu olay üzerine istifa etmesi beklenen Sukuratov'un beklentileri boşa çıkarması ve görevine devam etmesi üzerine Yeltsin, Şubat 1999'da başsavcıyı söz konusu soruşturma boyunca görevden alan bir kararnameyi imzalamış, bu andan itibaren Primakov'un Kremlin oligarkları ile mücadelesi de, başkan ile başbakan arasında yaşanan bir mücadeleye dönüşmüştü. Güvende olduklarını düşünen Berezovski ve Smolenski Rusya'ya geri dönerken, Primakov ve Sukuratov da Kremlin ailesinden gelen baskılara karşı koymak için kendi oligarklarından ve bölgelerden destek almışlardı. Yeltsin'in kararnamesi karşısında görevden ayrılmayı reddeden Sukuratov, bu konuda bölge yöneticilerinin temsil edildiğı Federasyon Konseyi'nden destek almış, söz konusu Konsey Yeltsin'in kararnamesini reddetmişti. Anayasaya göre, başsavcının görevden alınması ve yerine yenisinin atanması için mutlaka Federasyon Konseyi'nin onayı gerekli idi. Ne var ki, Federasyon Konseyi'nin itirazına rağmen Anayasa Mahkemesi'nin Yeltsin'in kararnamesini hukuken geçerli bulması sonucunda, Sukuratov ile beraber soruşturmayı yürüten tüm savcılık ekibi, soruşturmadan alınmış ve hemen arkasından da 13 Mayıs 1999'da Primakov'un görevine son verilmiştir. Sergei Khrushchev, "Russia after Yeltsin: a Duel of Oligarchs", **Mediterranean Quarterly**, Yaz 2000, c. 11, s. 3, s. 8-11.

1998 Ağustosunda Berezovski öncülüğündeki bir kısım oligarkın güç kaybına uğramasında Primakov'un açtığı yolsuzluk soruşturmaları kadar, 1998 Krizi'nin yarattığı ekonomik ortam da etkili olmuştur. Zira rublenin ani devalüasyonu, 1998 öncesinde Rus piyasasını yöneten finansal kurumların çöküşüne ve pek çok bankanın iflasına yol açmış, Vladimir Vinogradov'un Inkombank'ı ve Aleksandr Smolenski'nin SBS-Agro'su batarken, söz konusu iki oligark da tüm etkinliklerini yitirmişlerdir²⁶³ (bkz. Tablo 3). 1998 Krizi ile kayba uğrayan ve Primakov ile mücadele eden finans oligarklarının karşısında, 1998 devalüasyonu ile maliyetleri düşen ve 1999 yılında petrol fiyatlarındaki artış ile gelirleri yükselen Gazprom ve Lukoil ile başlarındaki enerji oligarklarının²⁶⁴, başbakanın da desteği ile güçlendiklerini söylemek mümkündür²⁶⁵.

Para basarak yüksek enflasyona yol açmaktan kaçınan ve federal bütçe açığı için Batı merkezli kredi kuruluşlarına dayanan Primakov'un²⁶⁶ sekiz ay süren başbakanlığı döneminde Rus ekonomisinde bir canlanma yaşanmış, ancak bu canlanma önemli ölçüde 1998 Krizi'ne bağlı olarak gelişmiştir. Zira, bu kriz ile beraber rublenin değer kaybedişi ve reel ücretlerdeki düşüş ithal mallarını oldukça pahalılaştırdı, yerli malların üretimi artmış²⁶⁷ ve özellikle ithal ikamesi mallarda gerçekleşen bu artışın sonucu olarak da milli gelir 1999 yılında % 1,7 oranında yükselmiştir. Yine 1998 Krizi'nin ardından ihracatın % 70-75'lik bölümünü teşkil

²⁶³ Kryshantovskaya ve White, "The Rise of the ...", s. 294, 299.

²⁶⁴ Lee S. Wolosky, "Putin's Plutocrat Problem", **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 2000, c. 79, s. 2, s. 19. Buchs'a göre, devalüasyon kararının alınmasında, böyle bir karar sonucunda rekabet gücü artacak ve iç borçları düşecek olan sanayi oligarkları etkili olmuştur. Buchs, **a.g.m.**, s. 692.

²⁶⁵ Patricia Kranz, "Fall of an Oligarch: Can Vladimir Potanin Save His Empire?", **BusinessWeek**, <http://www.businessweek.com/1999/99_09/b3618098.htm> (30.05.2008).

²⁶⁶ 14 Aralık 1998 tarihinde Duma'ya sunulan 1999 yılı bütçe planı, daha önceki bütçeler gibi IMF'yi tatmin etmek ve yabancı krediye daha kolay ulaşmak amacıyla kaleme alınmıştır. Şubat ayında Rus Parlamentosu'nda kabul edilen ve dış yardıma dayanan söz konusu bütçeye göre, açığı kapatmak için 2.1 milyar dolar kadar yabancı krediye ihtiyaç vardır. Hanson, "The Russian Economic Crisis ...", s. 1158.

²⁶⁷ 1998'in son çeyreğinde üretimde gerçekleşen % 4,6'lık keskin düşüş, 1999 yılına gelindiğinde sona ermiş, hatta 1999 yılının ilk çeyreğinde % 1,5'lik ufak bir artış göstermiştir. Khrushchev, **a.g.m.**, s. 4.

eden doğalgaz ve petrol gibi doğal kaynak ürünlerinin dünya piyasalarında değerlerinin artması da, Rus ekonomisinde büyümeye yol açmıştır²⁶⁸. Sonuç olarak, 1998 Krizi'ni takiben uygulanan ithal ikameci politikaların, ihracatta yaşanan artışın ve artan enerji fiyatlarının 1999 yılı itibariyle Rus ekonomisinde yeni bir süreci başlattığını söylemek yanlış olmayacaktır²⁶⁹.

Ülke ekonomisinde önemli değişimlere yol açan 1998 Krizi, ekonomik adem-i merkezileşmeyi de en üst düzeye çıkarmıştır. Bu krizin hemen ardından ithal ürünlerin fiyatlarında yaşanan artış, çöken bankaların çalışan ve emekli maaşlarını ödemeyi durdurması, enflasyonun halkın gelirlerinde erimeye neden olması v.b. sorunlar karşısında, federe birimler ekonomik özerkliklerini genişletici tedbirlere başvurmuşlardır. Örneğin ithalatın giderek pahalılaşması ve oluşan kıtlıklar sonucunda bazı bölgelerin yönetimleri, temel ürünlerin kendi toprakları dışına ihraç edilmesini yasaklamış ve fiyatlar üzerinde kontrol tesis etmişlerdir²⁷⁰. Hatta öyle ki, yazın patlak veren krizin ve bölgeler arasında yayılan ticaret yasaklarının sonucunda Moskova ve çevresi ciddi bir gıda sıkıntısıyla karşı karşıya kalmıştır²⁷¹.

1990'lar boyunca federal düzeyde yaşanan gelişmelere paralel bir şekilde, federe birimlerde de yönetim ile iş çevreleri arasında çok yakın bir ilişkinin kurulduğu gözlenmiştir. 1992 yılında başlayan özelleştirme süreciyle beraber yerel işletme yöneticilerinin çoğu şirket sahibine dönüşürken, yerel hükümet temsilcileri

²⁶⁸ İlyas Kamalov, **Putin Dönemi Rus Dış Politikası: Moskova'nın Rövanşı**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008, s. 12.

²⁶⁹ Ellman, **a.g.m.**, s. 1421.

²⁷⁰ 27 Ağustos 1998'de Krasnayarsk'ın yöneticisi Aleksandr Lebed, fiyat artışlarının % 10'u geçmesini yasaklamıştır. Kemerova bölgesinin yöneticisi Aman Tuleev ve Lebed, federal yasalarda yasaklanmasına rağmen gıda ihracatı üzerine sınırlamalar koyarken, Tataristan ve Altay süt ve et ihracatını sınırlamışlardır. Radoslav K. Petkov ve Natan M. Shklyar, "Russian Regions after the Crisis: Coping with Economic Troubles Governors Reap Political Rewards", **Demokratizatsiya**, Güz 1999, c. 7, s. 4, s. 527, 532-533.

²⁷¹ Gıda sıkıntısıyla karşı karşıya kalan Moskova'nın Belediye Başkanı Yuri Lujkov, Federasyon Konseyi'nin toplantısında bölge yönetimlerini Moskova'dan bölgelere transit yollarını kapatmakla tehdit etmek zorunda kalmıştır. Fakat bu tehdit de bölgelerin tutumunu değiştiremeyince, Moskova şehri ve bölgesinin ortak kararıyla ithal malları da dâhil olmak üzere gıda mallarının bölge dışına çıkması yasaklanmış ve bu misillemeden sonra bölgeler ticaret yasaklarını yumuşatmaya başlamışlardır. Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 28.

de bu iş çevrelerinin siyasi desteğini kazanabilmek amacıyla merkezi hükümetten söz konusu yerel işletmelere teşvik verilmesi konusunda çaba sarfetmişlerdir. Yerel işletmelere devlet teşvikinin sağlanması için Federasyon Konseyi aracılığıyla merkezi hükümet üzerinde baskı yaratan bölge yöneticileri, bunun karşılığında yapılan yerel seçimlerde iş dünyasının desteğini arkalarında hissetmişlerdir²⁷². Hatta federe birimlerde siyasi iktidar ile iş dünyası arasındaki ilişki, bazı işadamlarının vali olarak görev yapmasına kadar varmıştır²⁷³.

1998 Finansal Krizi sonrasında Moskova merkezli oligarklar ve özellikle Kremlin oligarkları önemli ölçüde etkinliklerini kaybederken, aynı durum federe birimlerde geçerli olmamış ve iş çevreleri ile siyaset arasındaki yakın ilişkiler sürekliliğini korumuştur. Hatta söz konusu kriz sonrasında bu ilişkilerin daha da güçlendiğini ve yerel iş çevrelerinin giderek palazlandığını söylemek mümkündür. Zira, Moskova merkezli finans oligarklarının tersine, gaz ve petrol sanayisinin yerel üretimini üstlenen pek çok bölge oligarkı, kriz sonucunda oluşan devalüasyondan fayda sağlayarak güçlenmiştir²⁷⁴. Ayrıca iflas eden Moskovalı işadamları bölge şubelerini kapatırlarken, bu şubeler yeniden özelleştirme ya da millileştirme yoluyla yerel yönetimler ya da onlar ile ilişki içindeki şirketler tarafından ele geçirilmiştir²⁷⁵.

²⁷² Bölgesel yönetim ile yerel iş dünyası arasındaki yakın bağlara verilecek en belirgin örnekler, Sibiryа bölgeleri, Primorski Kray ve Rustov Oblastı'dır. Sibiryа bölgelerinden Krasnayarsk'ta yerel alüminyum patronu Anatoli Bykov, yapılan yerel seçimlerde Aleksandr Lebed'in kampanyasını finanse ederken, Tümen bölgesinde eski vali Leonid Roketski, valilik yaptığı süreçte Tümen Petrol Şirketi'nin yönetim kuruluna başkanlık etmiş, bir sonraki seçimde kazanamayınca söz konusu şirket onu görevden alarak, yerine yeni vali Sergey Sobjanin'i getirmiştir. Primorskii Kray'ında ise Yevgeni Nazdratenko, yerel iş çevrelerinin ortaklığı PAKT'ın desteği ile vali olarak seçilebilmiş ve yerel işletmeleri korumak amacıyla bölgeye dışarıdan büyük işletmelerin girmesini önlemeye çalışmıştır. Rostov Oblastı'ndaki vali Vladimir Çub da, Rostov'daki en güçlü yerel işletme Doninvest'in kuruluşuna yardımcı olmuş, bölgenin tüm banka hesaplarını Doninvestbank'a kaydırarak, bu grubun oluşumu için gerekli finansmanı sağlamıştır. Robert W. Orttung, "Business and Politics in the Russian Regions", **Problems of Post-Communism**, Mart/Nisan 2004, c. 51, s. 2, s. 49–50.

²⁷³ Bu isimlere örnek olarak, Kalmykia'dan Kirsan Iliumzhinov, Nenents'den Vladimir Butov ve Petrozavodsk'tan Sergei Katanandov gösterilebilir. **Y.a.g.m.**, s. 50.

²⁷⁴ Justin Dargin, "The Birth of Russia's New Energy Class", **Asia Times**, 06.12.2007, <http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/IL06Ag01.html> (04.06.2008).

²⁷⁵ 1998–2000 yılları arasında mülkiyetin yeniden dağılımı söz konusu olmuş, borçların iptali karşılığında eski sahiplerinden alınan mülkler, ya millileştirme yoluyla devlete verilmiş, ya da yeniden özelleştirme yoluyla başka özel kişilerin eline geçmiştir. Millileştirme yoluyla yani yerel devlet işletmeleri aracılığıyla mülkiyetin ele

Örneğin yerel vergi otoriteleri, ödenmeyen borçları nedeniyle Rosneft'in Sakhalinmorneftegaz, Termneft, Stropolneftegaz ve Krasnodarneftegaz yerel şubeleri üzerindeki kontrolünü ele geçirmişlerdir. Diğer yandan, 1998 Krizi'nden yararlanarak merkeze vergi aktarımını durduran pek çok bölge yöneticisi ya da oligarkı, bu dönemde yaklaşan seçimleri de kullanarak merkezden kopardıkları çeşitli tavizler yoluyla zenginliklerini daha da arttırmışlardır. Örneğin, Samara valisi Konstantin Titov, bölgeye yönelik federal borçların silinmesi karşılığında bazı büyük işletmelerde hisse elde ederken, ulusal elektrik enerjisi tekeli Birleşik Enerji Sistemleri'nin % 33'lük hissesi Yeltsin'in kararıyla bölgesel hükümetlere devredilmiştir²⁷⁶. Sonuçta 1998 Krizi'nin yarattığı ortamdan yararlanan bölgesel baronlar, hem güç durumdaki merkezden çeşitli tavizler kopararak, hem de iflas eden ya da etme aşamasına gelen şirketlerin bölgelerindeki şubelerini ele geçirerek zenginleşmişler ve etkinliklerini arttırmışlardır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Primakov'un özellikle Berezovski karşısında giriştiği mücadele ve açtığı yolsuzluk soruşturmaları, Mayıs 1999'da başbakanlık görevinden alınması ile sonuçlanmış ve bu kararın arkasında Berezovski'nin olduğu tahmin edilmiştir. Bu iddialar, Primakov'dan sonra başbakanlığa getirilen Sergey Stepaşin Hükümeti'nde Başkanlık İdaresi'nin başına ve başbakan yardımcılığı görevlerine Berezovski'ye yakın isimlerin atanması ile daha da güçlenmiştir²⁷⁷. Ne var ki, başbakanlığa getirilen Stepaşin'in 1998'de Birleşik Enerji Sistemleri'nin

geçirilmesine, Pskov bölgesinin valisi Yevgeni Mikhailov'un uygulamaları örnek olarak gösterilebilir. Diğer yandan yeniden özelleştirme yoluyla mülkiyetin yerel oligarklara aktarımına en açık şekilde Kursk'ta rastlanmıştır. Kryshtanovskaya ve White, "The Rise of the ...", s. 303–304.

²⁷⁶ Petkov ve Shklyar, **a.g.m.**, s. 537.

²⁷⁷ Berezovski'ye yakınlığıyla bilinen işadamı Aleksandr Voloşin, Başkanlık İdaresi'nin başına getirilirken, Berezovski'nin başbakanlık için desteklediği Nikolay Aksyonenko da ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevine getirilmiştir. Khrushchev, **a.g.m.**, s. 12.

başına geçen Çubais ile kurduğu yakın bağlar²⁷⁸, hükümet içinde oligarklar üzerinden yaşanan tartışmaları alevlendirmiş ve söz konusu hükümet Berezovski ve Çubais'in önderliğindeki iki büyük grup arasındaki çekişmeye sahne olmuştur²⁷⁹. Oligarkları birleştirmede başarılı olamayan Stepaşin'in yaklaşan Parlamento seçimleri için güçlü bir aday olarak beliren Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov'un Anavatan Hareketi ile bölge valilerinden oluşan Tüm Rusya akımının birleşmesini önleyememesi ve Yeltsin açısından gelecek seçimde kazanma şansı düşük bir başkan adayı olarak görülmesi sonucunda, Stepaşin Hükümeti Ağustos 1999'da görevden alınmıştır²⁸⁰. Yani başbakanlık koltuğunu ülkeyi iyi yönetecek birini görevlendirmekten ziyade kendi halefini bulmak için kullanan Yeltsin'in hükümet değişikliği kararı, yaklaşan seçimlere yönelik politikasının bir parçası olmuştur²⁸¹.

Yeltsin açısından halefinin kimliği oldukça önem taşımaktaydı. Çünkü Rusya'nın gelecekteki başkanının, Duma'nın da baskısı altında, Yeltsin'in elinden tüm imtiyazlarını ve hatta dokunulmazlığını almasını önleyecek hiçbir garanti mekanizması yoktu. Yeltsin ve çevresine her zaman sadakatini gösteren Vladimir Putin, yarattığı "güvenilecek başkan" imajı sayesinde Ağustos 1999'da başbakanlık görevine getirilmiş ve Aralık ayında başkan vekili olarak, Yeltsin ve "aile"sine, haklarında yapılacak herhangi bir suçlamaya karşı dokunulmazlık sağlayan başkanlık kararnamesini imzalayarak bu imajını daha da kuvvetlendirmiştir²⁸². Üstelik hem Çubais hem de Berezovski ile olan yakın ilişkileri ve her iki grup oligark tarafından da desteklenmesi, Putin'in başbakanlığa getirilmesini kolaylaştırmıştır. 1998

²⁷⁸ Çubais'in Stepaşin hakkındaki olumlu demeçleri için bkz. "Chubais on Stepashin and the Irreversibility of Russian Reform", **Carnegie Endowment**, <<http://www.carnegieendowment.org/events/index.cfm?fa=eventDetail&id=118>> (06.06.2008).

²⁷⁹ M. Murat Taşar, "Kremlin'deki Yeni Çar: Vladimir Vladimiroviç Putin", Tezkan (der.), **a.g.e.**, s. 136.

²⁸⁰ Nuri Yıldırım, "Yeltsin 'Aile'si Seçime Hazırlanıyor", **Milliyet**, 12.08.1999, <<http://www.milliyet.com.tr/1999/08/12/entel/ent.html>> (06.06.2008).

²⁸¹ Peter Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", Tezkan (der.), **a.g.e.**, s. 157.

²⁸² **Y.a.g.m.**, s. 157-158.

Temmuzu'nda Federal İstihbarat Servisi Başkanı olarak görev yapan Putin'in, Berezovski hakkında açılan soruşturmaları yürüten Başsavcı Skuratov'un görevden alınmasında etkili olması, Berezovski'nin desteğini de beraberinde getirmiştir²⁸³. Çubais ile Putin arasındaki yakın ilişkiler ise, Putin'in başbakanlığı döneminde Birleşik Enerji Sistemleri'nin başındaki Çubais'in şirket içindeki konumunu güçlendirecek kararlar alması sonucunda ortaya çıkmıştır. Alınan kararlar ile söz konusu şirketin hisselerinin % 50'sine sahip olan devletin, Çubais'i görevden alması zorlaştırılmış ve böyle bir sonuca ulaşmak için hissedarların % 75'nin oyu gerekli kılınmıştır. Bu karar, bazı yazarlar tarafından Çubais'in Putin'e yönelik desteğinin bir karşılığı olarak yorumlanmıştır²⁸⁴.

Sonuç olarak, Yeltsin ve oligarkları tarafından onları kovuşturmaldan muaf tutacak ve oligarşik kapitalizmi devam ettirecek güvenilir bir halef olarak görülen Putin, başkanlığa giden yolda önemli bir makam olan başbakanlığa getirilmiştir. Bunun ardından da devlet başkanı olarak seçilebilmesi için popülaritesini artırma çabası içine girilmiş ve patlak veren II. Çeçenya Savaşı bu çabaların başarıya ulaşmasını kolaylaştırmıştır²⁸⁵. Ayrıca 31 Aralık 1999 tarihinde, görev süresi dolmadan başkanlıktan istifa eden Yeltsin, böylece seçim tarihinin üç ay öncesine yani 2000 yılının Mart ayına çekilmesini ve Putin'in en popüler olduğu dönemde seçimlerin gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

²⁸³ Skuratov'un uygunsuz görüntülerini televizyonlara verdiği iddia edilen Putin, bu olayın hemen ardından Haziran 1999'da Berezovski'nin Güney İspanya'daki yazlığına geçmiş ve basına sızan bu ziyaret esnasında Putin'in Çeçen direnişçiler ile görüşmelerde bulunduğu ileri sürülmüştür. Ağustos ayında Yeltsin'in Putin'i başbakan olarak açıklamasının ardından ise Berezovski, yazlığının bulunduğu İspanya'nın güneyindeki tatil beldesinde büyük bir kutlama gerçekleştirmiş ve "reform politikasını yürütebilecek irade gücüne sahip tek kişinin Putin olduğu" yönünde açıklamalarda bulunmuştur. "A Putin Era Retrospective", *The Exile*, 21.12.2007, <http://www.exile.ru/articles/detail.php?ARTICLE_ID=15282&IBLOCK_ID=35> (09.06.2008). Wolfgang Seiffert, **Vladimir V. Putin**, İstanbul, Gendaş Kültür, 2004, s. 29.

²⁸⁴ Khrushchev, **a.g.m.**, s. 13.

²⁸⁵ Michael McFaul, "Russia under Putin: One Step Forward, Two Steps Back", *Journal of Democracy*, Temmuz 2000, c. 11, s. 3, s. 20.

II. DEVLET DENETİMİNDE KAPİTALİZM

2000 yılında gerçekleştirilen seçimler sonucunda başkanlık koltuğuna oturan Putin'in temel amacı, Rusya'da düzeni ve istikrarı sağlamaktır. Bunun için de bölgesel liderlerin ve oligarkların artan gücüne karşı merkezi otoriteyi tesis etmek yani devleti güçlendirmek ve ekonomik atılımı gerçekleştirmek niyetindeydi²⁸⁶. Üstelik 1999 yılı itibariyle ekonomide yaşanan dönüşüm ve artan petrol fiyatları da Putin'in işini kolaylaştırmaktaydı. Yoksulluğun, ödeme ve borç krizinin vahim boyutlara ulaşmasına rağmen, 1998 yılında 11 dolar olan petrolün varil fiyatının 2000 yılında 35 dolara ulaşması ticaret dengesinde bir fazlanın oluşmasına neden olmuş ve ülkedeki yabancı para rezervlerini üçe katlamıştı²⁸⁷. Ayrıca rubledeki değer kaybı sonucunda uygulanan ithal ikameci politika, yerli sanayi üretiminde artışa yol açarken, ithalatta % 50 oranında bir azalmayı beraberinde getirmiş ve ticaret dengesini olumlu yönde etkilemişti²⁸⁸. Bu gelişmelerin sonucunda da 2000 yılında GSYİH yaklaşık % 9 oranında bir artış göstermiş, enflasyon % 20'nin altına çekilmiş, resmi altın ve nakit rezervleri 13 milyar dolardan 28 milyar dolara yükselmişti²⁸⁹.

Görüldüğü üzere Putin, 1998 Krizi sonrasında ekonomide canlanmanın yaşandığı bir dönemde başkanlık koltuğuna oturmuş ve ekonomik hedeflerine ulaşmada içinde bulunduğu koşulların avantajından faydalanmıştır. Bu bağlamda,

²⁸⁶ Putin hem 1999 Aralığı'nın sonunda hükümetinin internet sitesinde yayımlanan makalesinde, hem de Şubat 2000'de yayımlanan Genel Manifesto'da güçlü bir devletin altında düzenin yeniden sağlanması ve Rusya'nın piyasa ekonomisi olma yolundaki geri kalmışlığının aşılması gerekliliğini vurgulamıştır. Martin Nicholson, "Putin's Russia: Slowing the Pendulum without Stopping the Clock", *International Affairs*, Ekim 2001, c. 77, s. 4, s. 869.

²⁸⁷ Richard Sakwa, *Putin: Russia's Choice*, London, Routledge, 2004, s. 184.

²⁸⁸ Goldman'a göre, 1999 yılından itibaren ekonomide yaşanan canlanmanın aynı senenin Ağustos ayında başbakanlığa seçilen Putin'in yönetimi ile bir ilişkisi yoktur. Ekonomide yaşanan dönüşüm, Putin iktidarından ziyade 1998 Krizi'nin orta vadedeki bir sonucu olarak görülmelidir. Zira sanayi üretimindeki artış Putin'in Ağustos'ta başbakanlığa gelmesinden aylar önce, Mart 1999'da görülmeye başlanmıştır. Goldman, "Render Unto Caesar: ...", s. 325.

²⁸⁹ Millar, "The Russian Economy: ...", s. 336.

fiyat artışına bağlı olarak enerji gelirlerinde yaşanan artışı daha da yükseltmek için, enerji üretiminde artışa gidilmiş, 1999 yılından 2004 yılına kadar Rusya'nın petrol üretimi % 48 oranında arttırılarak günde 9 milyon varile çıkartılmıştır²⁹⁰. Ayrıca enerji sektörüne bağlı olarak Rus ekonomisinde sağlanan büyümenin Putin döneminde iyi bir şekilde yönetildiğini de belirtmek gerekir. Nitekim bu dönemde GSYİH'daki artışa paralel biçimde, kamu harcamalarında da artışa gitmekten kaçınılmış, petrol fiyatlarının yükselmesinden kaynaklanan gelirlerin önemli bir kısmı, devlet borçlarının kapatılması için oluşturulan İstikrar Fonu'na aktarılmıştır. Bu fon sayesinde devletin dış borcu 2007 yılı itibariyle GSYİH'nın % 5'inin altına düşmüş, iç borç ise bu seviyenin de altına çekilmiştir²⁹¹.

Piyasa reformlarına bağlı olan Putin, önceleri yerli sanayiye korumak için gümrük vergilerinin kullanılmasından yana olsa da, iktidara geldikten sonra bu yaklaşımından uzaklaşmış, devlet korumacılığının ekonomik olarak imkânsız olduğunu ileri sürmüştür²⁹². Modern bir ekonomi geliştirmek, ülkenin enerji kaynaklarını “ulusal çıkarlar”ın hizmetine sunmak, ekonomideki oligarşik yapıyı kırmak, mülkiyet hakkını korumak ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmek isteyen Putin²⁹³, bu amaçlarını gerçekleştirmek ve yolsuzlukları önlemek için ekonomik faaliyetleri yasal bir çerçeve üzerine oturtmuştur. Ekonomi Bakanı German Gref tarafından hazırlanan ve Temmuz 2000'de hükümet tarafından kabul edilen ekonomik program uyarınca, 2001 yazından itibaren Duma'dan pek çok yasa geçirilmiş ve geçirilen bu yasalar ile bütçe, vergi ve yapısal konularda çeşitli

²⁹⁰ 2001 yılının sonunda günlük 7 milyon varile yükseltilecek petrol üretiminin, 2009 itibariyle 11 milyon varile ulaşması hedeflenmektedir. Fiona Hill, “Moscow Discovers Soft Power”, **Current History**, Ekim 2006, c. 105, s. 693, s. 343. Peter Lavelle, “What Does Putin Want?”, **Current History**, Ekim 2004, c. 103, s. 675, s. 316.

²⁹¹ Philip Hanson, “The Russian Economic Puzzle: Going Forwards, Backwards or Sideways?”, **International Affairs**, Eylül 2007, c. 83, s. 5, s. 870-871.

²⁹² Rutland, “Putin'in İktidar Yolu”, s. 186.

²⁹³ Lavelle, **a.g.m.**, s. 314.

düzenlemeler gerçekleştirilirken, yolsuzlukların ve kara para aklama gibi ekonomik suçların önüne geçilmeye çalışılmıştır²⁹⁴.

1995–1998 yılları arasında sağlanan makro-ekonomik istikrarın tekeli, vergi, yargı, bankacılık ve toprak reformları gibi mikro-ekonomik yapısal reformlar ile desteklenmemesi ve büyük firmalar üzerine gerekli bütçe kısıntılarının uygulanamaması sonucunda, devlet giderek iç ve dış borca dayanmaya başlamış ve Asya Krizi'nden çok daha kolay etkilenir hale gelmişti. Bu gerçeğin farkında olarak yapısal reformlara önem veren Putin, devraldığı sanayi öz sermayesinin modernleşmesi ya da yenilenmesi gerektiğini, bundan dolayı da özellikle yabancı yatırıma ihtiyaç duyulduğunu belirtmiş, yatırımı çekecek uygun koşulları yaratmayı ve girişimi teşvik edici kurumlar inşa etmeyi amaçlamıştır²⁹⁵. Bunun için de, yukarıda da ifade edildiği gibi, tarımsal alan dışında toprak üzerinde mülkiyet hakkı tanıyan, ekonomiye bürokratik müdahaleyi azaltan, kara para aklama fırsatını zorlaştıran ve kâr vergisini düzenleyen yeni yasalar 2001 yılından itibaren Duma'dan geçirilmiştir²⁹⁶.

İktidarının ilk yıllarında yerli ve yabancı yatırımı arttırmak için yapısal reformlara girişen Putin'in özellikle stratejik enerji sektöründe özel girişim karşısında devleti ikinci plana attığını ileri sürmek mümkün değildir²⁹⁷. Hanson'a göre, 2003 yılında gerçekleştirilen Yukos Operasyonu sonucunda ekonomide devlet müdahaleciliği artmış ve Putin'in ekonomi politikası "bir noktaya kadar liberal"

²⁹⁴ Nicholson, **a.g.m.**, s. 880-881.

²⁹⁵ William Tompson, "Putin's Challenge: the Politics of Structural Reform in Russia", **Europe-Asia Studies**, Eylül 2002, c. 54, s. 6, s. 933-934.

²⁹⁶ **Y.a.g.m.**, s. 935. Nicholson, **a.g.m.**, s. 881.

²⁹⁷ Putin'e göre 2000 yılından itibaren Rusya'daki ekonomik büyümenin itici gücünü teşkil eden enerji sektörü, tamamen yerli ya da yabancı özel sektörün inisiyatifine bırakılamayacak kadar değerlidir. Michael McFaul ve Kathryn Stoner-Weiss, "Putin's Russia", **Foreign Affairs**, Mayıs/Haziran 2008, c. 87, s. 3, s. 163.

özellik taşımıştır²⁹⁸. Özellikle iktidarının ikinci döneminde bir yandan gaz ve petrol şirketlerinde önemli hisselerine sahip olanları hisse satışına zorlayarak bu şirketlerdeki devlet kontrolünü arttıran Putin, diğer yandan da otomobil ve uçak üretimi, gemi yapımı, nükleer enerji, elmas gibi sektörlerde devlete ait büyük şirketler kurduğunu²⁹⁹.

Yeltsin döneminde olduğu gibi Putin döneminde de ekonomik gelişmişlik düzeyi ve ulaşılmak istenilen ekonomik amaçlar dış politikasının eğilimini belirlemiştir. Bu bağlamda, Batı yatırımını çekmeyi, ticari ilişkileri geliştirmeyi ve Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyeliği amaçlayan Putin iktidarı, bu amaçlarına uygun bir dış politika izlemeye çalışmış, üstelik ekonomide yaşanan düzelme daha bağımsız hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Batı ile ekonomik bütünleşmeye önem vermesine rağmen, Batı'nın ve özellikle de ABD'nin politikalarını yeri geldiğinde eleştirebilmesi, Putin'in ekonomide sağlanan düzelmeye paralel bir şekilde bağımsız hareket edebildiğinin bir göstergesi olmuştur³⁰⁰. Ancak Putin döneminde yaşanan büyümeye rağmen Rus ekonomisinde bazı sorunların devam ettiğini de belirtmek gerekir. Nitekim tek bir sektöre dayalı hale gelen Rus ekonomisinin "Hollanda Hastalığı"na³⁰¹ tutulmuş olabileceği iddia edilmiş, enerjiden elde edilen gelirlerin

²⁹⁸ Philip Hanson, "Putin and Russia's Economic Transformation", **Eurasian Geography and Economics**, Eylül 2004, c. 45, s. 6, s. 425.

²⁹⁹ Andrew E. Kramer, "The Kremlin Flexes, and a Tycoon Reels", **International Herald Tribune**, 08.07.2007, <<http://www.iht.com/articles/2007/07/08/business/russia.php>> (13.06.2008).

³⁰⁰ Rus çıkarlarını zedeleyecek durumlarda Batılı ülkelerle işbirliğini bir kenara koyabilecek olan Putin, Rusya'nın tek doğal müttefikinin Batı olduğu görüşünü reddetmiş, Batı ya da Doğu eğilimli bir dış politika izlemenin hata olacağını, Rusya'nın çıkarlarının her yerde olduğunu ifade etmiştir. Samuel Charap, "The Petersburg Experience: Putin's Political Career and Russian Foreign Policy", **Problems of Post-Communism**, Ocak/Şubat 2004, c. 51, s. 1, s. 57.

³⁰¹ Hollanda Hastalığı, ani zenginlik kaynağına kavuşan bir ekonomide mevcut üretim faktörlerinin diğer üretim alanlarından çekilip yeni kaynağına yönelmesi sonucunda toplam üretimin azalmasına denmektedir. İlk olarak 1960'lı yıllarda Hollanda'da doğalgaz bulunması sonucunda gözlemlendiği için Hollanda Hastalığı adını almıştır. "Hollanda Hastalığı", **Vikipedi**, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Hollanda_hastal%C4%B1%C4%9F_%C4%B1> (13.10.2007).

diğer sektörlerde üretime dönüştürülememesinin ithalatı giderek arttıracacağı ve Rus ekonomisini daha kırılgan bir yapıya sokacağı ileri sürülmüştür³⁰².

Bir yandan ekonomik amaçlarına ulaşmak için dış politikayı araçsallaştıran Putin, diğer yandan özellikle iktidarının ikinci döneminde Rusya'nın uluslararası arenadaki konumunu kuvvetlendirmek için dış politikada ekonomik faktörleri kullanma yoluna gitmiştir³⁰³. Yani bir anlamda ekonomik faktörleri özellikle de enerji sektörünü bir dış politika aracı haline dönüştürmüştür. Bunun için de enerji politikaları ile boru hatları stratejisinin merkezi karar alma organlarınca belirlenmesini sağlamış³⁰⁴ ve yukarıda da ifade edildiği gibi iktidarının ikinci döneminde gaz ve petrol şirketleri üzerindeki devlet kontrolünü arttırmıştır.

Yeltsin döneminde olduğu gibi Putin döneminde de, ekonomik çıkar grupları farklı düzeylerde de olsa dış politika oluşumunda etkili kılınmışlardır. Ancak Putin döneminde öne çıkan çıkar grupları Yeltsin döneminden farklılık göstermiş, üstelik oligarkların “silovark”lara³⁰⁵ dönüştürülmesi sürecinde yaşandığı üzere, bu grupların nitelikleri değiştirilmiştir. Bu dönüşüm sürecinde, uygulanan ekonomi politikalarına paralel bir şekilde 2003 tarihindeki Yukos Operasyonu önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Bundan dolayı da Putin dönemi ekonomi politikasının Yukos Operasyonu öncesi ve sonrası şeklinde analiz edilmesi öngörülmektedir.

³⁰² Purtaş, **a.g.m.**, s. 23. Eugene B. Rumer ve Celeste A. Wallander, “Russia: Power in Weakness”, **The Washington Quarterly**, Kış 2003/2004, c. 27, s. 1, s. 63–64.

³⁰³ Rusya'nın etkili bir aktör olarak dikkate alınması için, dış politikada ekonomik araçlara yani “yumuşak güç”e başvuran Putin, özellikle “Yakın Çevre” politikasında bu stratejisini güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Bu konuda bkz. Andrei P. Tsygankov, “If Not by Tanks, then by Banks? The Role of Soft Power in Putin's Foreign Policy”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 2006, c. 58, s. 7, s. 1079–1099.

³⁰⁴ Erhan Büyükkakıncı, “Vladimir Putin Dönemi Rus Dış Politikasına Bakış, Söylemler, Arayışlar ve Fırsatlar”, **Büyükkakıncı (der.), a.g.e.**, s. 161.

³⁰⁵ Siyaset ve büyük iş çevrelerine hâkim olan güvenlik servisleri ya da silahlı güçlerden gelme kişileri tanımlamak için Daniel Treisman tarafından kullanılan bu terim, siloviki (güç yapıları) ve oligark kelimelerinin birleşiminden oluşturulmuştur. Daniel Treisman, “Putin's Silovarchs”, **Orbis**, Kış 2007, c. 51, s. 1, s. 142.

A. Yukos Operasyonu Öncesi: Putin'in İki Bileşenli Ekonomi Projesi

2000 Mayıs'ında başkanlık koltuğuna oturan Putin, Rusya'da ekonomik atılımı gerçekleştirebilmek için hem liberal bir ekonomi politikası izlemeye çalışmış, hem de hukukun üstünlüğü söylemini kullanarak güçlü bir devlet yaratma çabası içine girmiştir. Yani Putin, projesinin iki boyutunu oluşturan güçlü hükümet ile ekonomik liberalizasyonu harmanlayarak ekonomik atılımı gerçekleştirmeye çalışmıştır³⁰⁶. Devleti güçlendirme stratejisini hem oligarklar hem de bölgesel liderler ile mücadele üzerine oturtan ve devletin ekonomik bütünlüğünü sağlamayı amaçlayan Putin, özellikle 2001 yılından itibaren liberal bir ekonomi politikası izlemeye başlamış, ancak uyguladığı politika, hükümetindeki ortodoks liberallerin görüşleri kadar radikal olmamıştır.

1. İlmli Liberalizm

Putin'in ekonomi politikası üzerinde etkili olan kişileri iki temel grup altında incelemek mümkündür. Bunlardan ilki, *neoliberallerin* oluşturduğu gruptur ki, bu grupta Başbakan Yardımcısı ve Maliye Bakanı Aleksey Kudrin, Ekonomik Gelişim ve Ticaret Bakanı German Gref ve Başkanlık Ekonomi Danışmanı Andrey Illarianov bulunmaktadır. Bu grubun Gref'in başkanlığında hazırladığı ve "Gaydarizmin yeni bir versiyonu" olarak sunulan ekonomi programı, hükümet harcamalarının düşürülmesini, devletin ekonomiden uzak tutulmasını, piyasa ekonomisi için yasal bir çerçevenin oluşturulmasını ve önemli ekonomik yetkilerin federe birimlere aktarılmasını öngörmüştür³⁰⁷. Diğer yandan, ikinci bir grup olan ve eski Başbakan Primakov ile Duma Ekonomi Komitesi Başkanı Sergey Glazev'in desteğini kazanan *devletçiler*, Habarovsk Bölge Valisi Viktor İşayev başkanlığında Gref Planı'na

³⁰⁶ Mikhail Beliaev, "Putin's Russia: Is It a Doable Project?", *Demokratizatsiya*, Kış 2004, c. 12, s. 1, s. 13-14.

³⁰⁷ Alexander Lukin, "Putin's Regime: Restoration or Revolution?", *Problems of Post-Communism*, Temmuz/Ağustos 2001, c. 48, s. 4, s. 45-46.

tamamen aykırı başka bir ekonomi planı hazırlamışlardır³⁰⁸. Gref Planı'nda "mülkiyet hakkı" öncelikli konu olarak ele alınırken, söz konusu planda Rus halkının "genel refahı"na odaklanılmıştır. Yine ilk planda devlet, özel işletmeler arasındaki mücadelenin kurallarını belirleyen ve bu kurallara uyulmasını sağlayan yasal bir denetçi olarak tasarlanırken, ikincisinde üretim ve tüketimde iyileşmeyi sağlayacak, yatırımı altyapı, sanayi ve tarıma yönlendirecek temel bir ekonomik aktör olarak ele alınmıştır. Bir diğer karşıtlık olarak, Gref Planı yabancı yatırımı çekmeyi amaç edinirken, İshayev Planı ülkenin kendi üretici güçlerini genişletmeyi hedeflemiştir³⁰⁹.

2000 yılı bu iki karşıt grubun "plan mücadelesi"ne sahne olurken, neoliberal programa çok daha yakın görünen Putin, çözümü 2001 yılından itibaren Gref Planı'nın yumuşatılmış halini uygulamakta bulmuştur³¹⁰. Bu bağlamda Gref Planı'nın daha düşük ve şeffaf vergi uygulamasına ilişkin önerisi kabul edilerek yasalaştırılırken³¹¹, sosyal harcamaların kısılmasına ve önemli ekonomik yetkilerin bölgelere aktarılmasına ilişkin önerisi reddedilmiştir³¹². Hatta enerji ihracatı sayesinde sağlanan ekonomik büyüme, Putin tarafından bu plana ters bir şekilde emekli ve devlet memurlarının maaşlarına yansıtılmış, maaşlarda sağlanan bu artış halk nezdinde Putin'in popülaritesini arttırmıştır³¹³. Ancak sosyal harcamalarda

³⁰⁸ Her ne kadar bu plan, Gref Planı'nı "tamamlayıcı" bir plan olarak sunulmuş olsa da, aslında onu tamamen yadsımış ve tam tersi bir politikayı ileri sürmüştür. Richard E. Ericson, "The Russian Economy", **Columbia University Department of Economics Discussion Paper Series**, Şubat 2002, s. 0102-07, s. 23. Millar, "The Russian Economy: ...", s. 341.

³⁰⁹ Jonathan Tennenbaum, "The Ishayev Report: an Economic Mobilization Plan for Russia", **Executive Intelligence Review**, 02.03.2001, <<http://www.larouchepub.com/other/2001/2809ishayevreportintro.html>> (17.06.2008).

³¹⁰ Yevgeny Yasin, "Putin's Undercover Liberalism", **Project Syndicate**, <<http://www.project-syndicate.org/commentary/yasin1>> (17.06.2008).

³¹¹ 2001 yılı bütçesinde gerçekleştirilen vergi indirimleri sonucunda, gelir vergisi oranı % 13'e, kâr vergisi de % 24'e çekilmiştir. Nicholson, **a.g.m.**, s. 881. Beliaev, **a.g.m.**, s. 16.

³¹² Gref Planı işsizlik, barınma ve sosyal hizmetler için ödenen miktarın azaltılması ve kapsamının daraltılması gerektiğini ileri sürmüş ancak uygulamada bu tarz bir değişikliğe gidilmemiştir. Lukin, **a.g.m.**, s. 46-47. Ericson, **a.g.m.**, s. 22.

³¹³ Nicholson, **a.g.m.**, s. 882.

kısıntıya gitmeyen ve halkın desteğini sağlamaya çalışan Putin, yabancı yatırıma verilen öncelik konusunda Gref Planı'nın takipçisi olmuş ve bu doğrultuda ekonomiye yönelik bürokratik müdahaleyi azaltan, mülkiyet hakkını genişleten ve kara para aklamayı önleyen çeşitli yasa tekliflerini Duma'nın onayına sunmuştur. Özellikle devlet gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan enerji kaynaklarının işletimi ve boru hatlarının yapımı için yabancı yatırıma duyulan ihtiyacın farkında olan ve bu farkındalık sonucunda da yatırımı çekecek koşulları yaratmaya çalışan Putin, hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı olarak işleyecek bir piyasa ekonomisini oluşturmayı amaçlamıştır³¹⁴. Bu amaç doğrultusunda da özellikle oligarkların kural tanımazlıklarına ve usulsüzlüklerine karşı, devleti güçlendirme yoluna gitmiştir.

2. Merkezi Otoriteyi Güçlendirme Çabaları

a. Oligarklar ile Mücadele

2000 Martı'nda gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde oligarkların büyük bir kısmı Putin'i desteklemiş, özellikle Berezovski, elindeki medya silahını kullanarak güçlü bir Putin propagandası sergilemişti. Şubat 2000'de çıkarılan bir karar ile Berezovski ve Abramoviç'in ortaklaşa sahip oldukları Sibneft'in Rus alüminyum sektörünün % 70'lik kısmını ele geçirmesine onay verilmesi, Berezovski'nin desteğine verilen bir cevap niteliğindedir³¹⁵. Ne var ki pek çok oligarkın desteğini arkasında hisseden Putin³¹⁶, iktidara gelir gelmez ilk iş olarak bu gruba karşı ayrıcalıklı bir politika izlemeyeceğini ve tüm iş dünyasına eşit mesafede duracağını açıklamıştı³¹⁷. Hatta daha seçilmeden önce “sermaye etkisini iktidara dayatanlar bir

³¹⁴ John Hardt, “Putin’s Window of Economic Opportunity”, **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 2005, c. 52, s. 4, s. 14–15.

³¹⁵ Khrushchev, **a.g.m.**, s. 26. Rutland, “Putin’in İktidar Yolu”, s. 173-174.

³¹⁶ Gazprom (Vahirev), Lukoil (Aleksperov) ve Birleşik Enerji Sistemleri (Çubais) de ortak bir bildiri ile 1.4 milyon çalışanını Putin için oy vermeye çağırmişti. Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 114.

³¹⁷ Sergei Guriev ve Andrei Rachinsky, “The Role of Oligarchs in Russian Capitalism”, **Journal of Economic Perspectives**, Kış 2005, c. 19, s. 1, s. 146. İktidara geldiği ilk günlerde Putin’e oligarklarla ilişkisinin nasıl

sınıf gibi davranmaktan vazgeçsinler” sözleriyle oligarklara gözdağı vermiş, ancak bu söylem başta Berezovski olmak üzere oligarklar tarafından oy kazanmaya yönelik bir seçim propagandası olarak yorumlanmış ve ciddiye alınmamıştır³¹⁸. Ne var ki oligarkların etkinliğini kırmak konusunda Putin’in ne kadar ciddi olduğu, Berezovski ve Gusinski’nin 2000 yılı içerisinde sistem dışına itilmesiyle açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

1996 yılından itibaren ekonomide olduğu kadar siyasette de etkili olan oligarklar karşısında devlet gücünün tesisini amaçlayan Putin, bu doğrultuda tüm oligarklara karşı cephe almak yerine, siyasete bulaşarak iktidarın gücünü sarsacak eylemlere girişenleri safdışı etmeye çabalamıştır. Bunun için de ilk olarak sahip oldukları etkili medya araçlarıyla iktidara muhalefet eden Gusinski ve Berezovski’nin üzerine yürümüştür³¹⁹. Putin’in Gusinski ile olan anlaşmazlığı daha başbakanlığı döneminde başgöstermiş, Gusinski’nin 1999 Duma Seçimleri’nde Primakov ve Lujkov’un liderliğindeki Kremlin muhalifi Anavatan Tüm Rusya Hareketi’ne destek vermesi Putin’in tepkisini çekmiştir. Buna karşılık 1999 yılında devletin hissedarı olduğu ORT ve RTR televizyonlarına hükümet destekli kredi verilirken, 1998 Krizi’yle zor duruma düşen Gusinski’nin televizyon kanalı NTV’ye böyle bir yardımda bulunulmamıştır³²⁰. Bunun ardından 2000 yılındaki başkanlık

olacağı sorulduğunda, küçük bir fırın sahibiyle ya da ayakkabı tamircisiyle nasılsa oligarklarla da öyle olacağını açıklamıştır. Goldman, “Render Unto Caesar: ...”, s. 325.

³¹⁸ Sinan Oğan, **Rusya’da Siyaset ve Oligarşi**, Ankara, ASAM Yayınları, 2003, s. 4.

³¹⁹ Özellikle güçlü televizyon kanalları üzerindeki kontrolleri aracılığıyla siyasete müdahale eden bu oligarklar, Putin’in ilk hedefi olmuşlardır. Söz konusu televizyon kanallarının sıkı bir devlet kontrolüne konması hedeflenmiştir. Jakob Rigi, “State and Big Capital in Russia”, **Social Analysis**, Bahar 2005, c. 49, s. 1, s. 202. Sakwa’ya göre, Putin’in öncelikle Gusinski’nin üzerine yürümesinin tek nedeni, NTV gibi önemli bir televizyon kanalını elinde bulunduruyor olmasıdır. Zira Gusinski’nin diğer oligarklardan daha fazla yolsuzluğa bulaşmış olduğu iddia edilemez. Richard Sakwa, “Putin and the Oligarchs”, **New Political Economy**, Haziran 2008, c. 13, s. 2, s. 186.

³²⁰ Mali açıdan gittikçe zor duruma düşen NTV, yine de iktidara muhalif yayın yapmaya devam etmiş ve özellikle Çeçenya Müdahalesi’ne ilişkin Putin’i eleştiren haberler yayınlamıştır. Bu televizyon kanalında Putin’i bir genelev kraliçesi, elinde kaynak makinesi olan bir cerrah v.b. karakterlerde gösteren bir kukla gösterisinin yapılması da Putin ile Gusinski arasındaki gerilimi daha da arttırmıştır. Rutland, “Putin’in İktidar Yolu”, s. 174.

seçimlerinde diğer oligarkların tersine Gusinski'nin, Putin'in rakibi Grigori Yavlinski'ye destek vermesi³²¹, iki taraf arasındaki gerilimi daha da tırmandırmıştır.

Putin'in iktidara gelmesinden sonra, elindeki medya araçlarıyla Çeçen Savaşı'nı ve merkezin güçlendirilmesine ilişkin alınan tedbirleri eleştiren Gusinski, Putin iktidarının Berezovski ile Yeltsin'in "aile"sinin kontrolü altında olduğunu ileri sürmüştür³²². Söz konusu eleştirilerin giderek artması sonucunda Mayıs 2000'de Gusinski'ye ait Medya-Most ofislerine polislerce baskın düzenlenmiş, vergi kaçırdığı ve Gazprom'a olan 380 milyon dolarlık borçlarını ödemediği gerekçesiyle söz konusu oligark gözaltına alınmıştır. Üç gün boyunca hapiste tutulan Gusinski, sonrasında ülkeyi terketmiş ve Medya-Most üzerindeki kontrolünü Gazprom'a devretmek durumunda kalmıştır³²³.

İktidara gelmesinde Putin'e destek olan ve özellikle 1999 Duma Seçimleri'nde Kremlin partisi Birlik'in başarısında önemli katkısı bulunan Berezovski ise, Putin'in başkanlığa gelmesi sonrasında kontrolü altında bulunan ORT kanalında yaptığı yayınlar nedeniyle iktidarın tepkisini çekmiştir³²⁴. II. Çeçen Savaşı'na karşı olmasına rağmen başkanlık kampanyasında Putin'i destekleyen Berezovski, seçimlerden sonra hükümetin Çeçen politikasını daha sert bir dille

³²¹ Avrupa Medya Enstitüsü'nün yaptığı araştırmaya göre, başkanlık seçimlerinde Yavlinski'ye oy veren seçmenler, en çok Gusinski'nin kanalı NTV'yi beğendikleri ve izlediklerini açıklamışlardır. Stephen White, Sarah Oates ve Ian McAllister, "Media Effects and Russian Elections, 1999–2000", **British Journal of Political Sciences**, Nisan 2005, c. 35, s. 2, s. 199–200.

³²² 1997 yılı itibarıyla Potanin ve Çubais'e karşı Gusinski ve Berezovski arasında doğan ittifak, 1999 Duma Seçimleri öncesinde parçalanmış, Putin ve Kremlin yanlısı Berezovski'nin kanalı ORT, Kremlin karşıtı Gusinski'nin sahip olduğu Medya Most'un devlete ve Gazprom'a olan borçlarını ifşa etmişti. Ancak Putin'in başkanlık koltuğuna oturması ve oligarklara karşı mücadele kararı alması üzerine iki oligark tekrar işbirliği yoluna gitmiştir. Groner, **a.g.m.**, s. 15.

³²³ S. Mohsin Hashim, "Putin's *Etatization* Project and Limits to Democratic Reforms in Russia", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2005, c. 38, s. 1, s. 38. Gusinski Temmuz 2000'de Medya Bakanı Mikhail Lesin ile borçlarının silinmesi ve hakkındaki suçlamalarının kaldırılması karşılığında NTV üzerindeki kontrolünden vazgeçmek üzere bir anlaşma yapmış ve bu anlaşmanın ertesinde Gusinski'nin ülkeyi terketmesine izin verilmiştir. Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", s. 174–175.

³²⁴ Tompson'a göre 1999–2000 Seçimleri'nde Kremlin karşıtı bir politika izleyen Gusinski, bu muhalefeti nedeniyle cezalandırılırken, Putin destekçisi Berezovski'yi verdiği destek bile kurtaramamıştır. Zira Putin, düşük bir popülariteye sahip olan Berezovski'ye borçlu olduğu izlenimini yaratmak istememiştir. William Tompson, **Putin and the 'Oligarchs': a Two-Sided Commitment Problem**, London, Chatnam House, 2004, s. 5.

eleştirmeye başlamış ve hatta 1999 yılında Moskova’da gerçekleştirilen ve 300’den fazla kişinin ölümüne sebep olan apartman bombalama eyleminin Çeçen isyancılardan ziyade, Rus Güvenlik Servisi FSB tarafından gerçekleştirildiği iddiasına medyasında yer vermiştir³²⁵. Ayrıca 2000 yazında Rus nükleer denizaltısı Kursk’un Barents Denizi’nde batması ve içindeki mürettebattan tek bir kişinin bile kurtarılamaması sonrasında ORT kanalında Putin’in bu konudaki politikasını eleştiren haberlere yer verilmiş ve hükümetin başarısız kurtarma operasyonunu şiddetli bir şekilde eleştiren mürettebat yakınları ile yapılan röportajlar yayımlanmıştır³²⁶.

Putin’in iktidara geldikten sonra oligarkların etkinliğini sınırlandırmaya ilişkin söylemlerde bulunmasına cevaben, onun politikalarını açık bir şekilde eleştirmeye başlayan Berezovski, bu noktada Gusinski ile birlik olmuş ve hatta NTV’nin devlet kontrollü Gazprom’a geçmesi ile buradan ayrılan personele kendi kanalı TV6’da iş vermiştir³²⁷. Bu arada Putin’in Haziran başında bölgeler ve yöneticilerine karşı merkezi yönetimin güçlendirilmesine ilişkin Duma’ya gönderdiği yasa tasarılarını sert bir dille eleştiren Berezovski³²⁸, Duma üyeliğinden 19 Temmuz’da istifa etmiş ve Putin’in iktidarı merkezileştirme çabalarına karşı az sayıda entelektüel ve sinema oyuncusunu biraraya getiren yeni bir hareketi başlatmıştır³²⁹. Ancak aynı dönemde devletin sahip olduğu Vneşekonombank’ın

³²⁵ Bu iddiaya karşılık, FSB de Berezovski’nin bazı Çeçen isyancı grupları finanse ettiğini ileri sürmüştür. Thomas M. Nichols, “Putin’s First Two Years: Democracy or Authoritarianism?”, **Current History**, Ekim 2002, c. 101, s. 657, s. 310.

³²⁶ Patrick E. Tyler, “Russian Media Mogul Says Kremlin Is Trying to Silence Him”, **The New York Times**, 05.09.2000, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9405E6DF1F30F936A3575AC0A9669C8B63>> (24.06.2008). Michael Freedman, “Boris Berezovsky Is Giving Russian Democracy a Bad Name”, **Forbes**, 21.05.2007, <<http://www.forbes.com/business/global/2007/0521/046.html>> (24.06.2008).

³²⁷ Hashim, **a.g.m.**, s. 38.

³²⁸ Bölgeleri ve valileri kontrol altında tutmaya yönelik bu tasarılar karşısında Berezovski, ülkenin yapısının değiştirilmeye çalışıldığını, demokrasi ve ülke bütünlüğünün tehdit edildiğini ve başkana çok fazla güç verildiğini ileri sürmüştür. Gregory Feifer, “Russia’s Real Rulers”, **World Policy Journal**, Güz 2000, c. 17, s. 3, s. 80.

³²⁹ Rutland, “Putin’in İktidar Yolu”, s. 175.

Berezovski'ye 100 milyon dolarlık borcunu ödemesi için baskıda bulunmaya başlaması üzerine Berezovski, ORT televizyonundaki % 49'luk hissesini devlete devretmek durumunda kalmış³³⁰, üstelik sadece ORT üzerindeki kontrolünü değil, ortağı olduğu Sibneft'teki hisselerini ve Rusya'daki yerleşik statüsünü de kaybetmiştir³³¹. Zira Primakov döneminde Berezovski'nin Aeroflot üzerinden yolsuzluk yaptığına ilişkin açılan ancak sonradan kapatılan soruşturma, bu dönemde yeniden başlatılmış ve hakkında tutuklama kararı çıkartılan Berezovski, Londra'ya kaçmak durumunda kalmıştır³³².

Putin ile mücadeleleri sonucunda mal varlıklarını kaybeden ve ülkeyi terketmek zorunda kalan Berezovski ve Gusinski dışında, diğer oligarklar da iktidara karşı temkinli davranmaları konusunda uyarılmışlardır. Nitekim 2000 Haziranı boyunca Norilsk Nikel'in sahibi Potanin, Lukoil'in başkanı Alekperov ve Birleşik Enerji Sistemleri'nin başındaki Çubais, özelleştirmeler sırasında usulsüzlük yapmak ve vergi kaçırmak ile suçlanmışlardır³³³. Ancak bu hareketlerin hiçbirisi tutuklama ya da dava açılmasıyla sonuçlanmamış ve söz konusu girişimlerin oligarşiyi uyarmak maksadına hizmet ettiği düşünülmüştür.

Oligarklara iktidara muhalefet edemeyeceklerini ve devletin gücü karşısında kırılgan olduklarını gösterme çabasında başarıya ulaşan Putin, 28 Temmuz 2000

³³⁰ Hashim, **a.g.m.**, s. 38. Berezovski, ORT'deki hisselerini satması konusunda Putin yönetiminin kendisini baskı altında tuttuğunu ve hisselerini hapse konulan Aeroflot yöneticilerinden Nikolay Gluşkov'un serbest bırakılması karşılığında devlete sattığını iddia etmiştir. Bazı kaynaklara göre Berezovski hisselerini Sibneft'teki ortağı Abromoviç'e, Abromoviç ise devlete satmıştır. Ancak sonuçta hisseler devlete geçmiş ve ORT, Perviy Kanal (Kanal 1) adıyla yayın yapmaya başlamıştır. "Channel One", **Wikipedia**, <<http://en.wikipedia.org/wiki/C1R>> (25.06.2008).

³³¹ Eric Helque, "The Oligarchs and the President", **Russian Life**, Mart/Nisan 2004, c. 47, s. 2, s. 27.

³³² Alec Rasizade, "The Historic Significance of Putin's Revanchism", **Contemporary Review**, Yaz 2006, c. 288, s. 1681, s. 144.

³³³ Potanin'in Norilsk Nikel'in özelleştirilmesine ilişkin süreçte usulsüzlük yaptığına ilişkin soruşturma öncelikle Moskova şehir savcılığı tarafından başlatılmış, ancak Putin'in Potanin ile bu konuda yaptığı görüşmeden sonra federal savcılar bu soruşturmanın yürütülmesini üstlenmişler ve herhangi bir dava açılmadan konunun kapatılmasını sağlamışlardır. Bu süreçte başsavcılık, Potanin'in söz konusu özelleştirmede eksik ödemiş olduğu iddia edilen 140 milyon doları geri ödemesi halinde suçlamanın geri çekileceğini ifade etmiştir. Tompson, **a.g.e.**, s. 4. Feifer, **a.g.m.**, s. 81. Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", s. 175, 189-190.

tarihinde iş dünyasından 21 temsilci ile biraraya gelmiştir. Gerçekleştirilen toplantı sonrasında, vergilerini ödedikleri ve siyasete müdahil olmadıkları sürece, oligarkların, 1990’larda şaibeli bir şekilde elde ettikleri mal varlıkları hakkında soruşturmaya tabi tutulmayacaklarına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır³³⁴. Ancak görünen o ki, Putin imzalanan bu anlaşma ile oligarklardan tamamen siyasetin dışında durmalarını değil, muhalif siyaset yapmamalarını talep etmiştir. Zira sahip olduğu petrol şirketi Sibneft’in önemli gelir kaynaklarından biri olan Çukotka bölgesinde Abramoviç’in vali olmasına göz yumulması, siyaset yasağının olmadığına da açık bir göstergesidir³³⁵.

Söz konusu toplantının ardından pek çok oligark, daha önceleri orta büyüklükteki sanayi işletmelerinin yöneticilerinden oluşan ve 1998 yılından itibaren bir kısım oligarkın da dâhil olduğu RSGB’ye³³⁶ katılarak, bu oluşumun içinde önemli konumlara yükselmişler³³⁷ ve yönetimini ele geçirdikleri bu oluşumu kendi lobcilik faaliyetleri için kullanmaya başlamışlardır³³⁸. Özellikle ekonomi politikası ve dış politika konusunda oligarkların çıkarlarını hükümete karşı temsil eden RSGB, Putin ile yıllık toplantılar düzenlemiştir³³⁹, hükümet ve Parlamento’ya çeşitli kanun değişiklikleri konusunda önerilerde bulunmuştur. RSGB aracılığıyla genellikle düşük

³³⁴ Philip Hanson ve Elizabeth Teague, “Big Business and the State in Russia”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 2005, c. 57, s. 5, s. 662–663. Kamuoyuna sızdırılan bu anlaşma her ne kadar yazılı olarak yayımlanmamış olsa da, Putin’in iktidarda kaldığı ilk dönem boyunca oligarklarla ilişkilerinin temel belirleyicisi olmuştur. Guriev ve Rachinsky, **a.g.m.**, s. 146.

³³⁵ Peter J.S. Duncan, “‘Oligarchs’, Business and Russian Foreign Policy: From El’tsin to Putin”, **SSEES UCL Centre for the Study of Economic and Social Change in Europe: Economics Working Paper**, Ekim 2007, s. 83, s. 10.

³³⁶ Oligarklar, Yeltsin döneminin ilk yıllarında sanayi lobisinin/işletme yöneticilerinin etkili bir aracı olan RSGB’ye 1998 yılında üye olmuşlar ve bu oluşumu büyük iş çevrelerinin çıkarlarını savunan bir örgüte dönüştürmüşlerdir. RSGB, vergi indirimleri, parasal işlemlerin liberalizasyonu, işleyen bir toprak piyasasını destekleyecek kanuni düzenlemeler v.b. konularda oligarkların ortak çıkarlarını yansıtan bir baskı aracı olarak işlem görmeye başlamıştır. Hanson ve Teague, **a.g.m.**, s. 661.

³³⁷ 2000 Eylül’ünde Alekperov, Çubais, Fridman ve Potanin’in RSGB Konseyi’nde koltuk elde etmeleri sonucunda bu oluşumun kontrolü büyük ölçüde oligarklara geçmiştir. **Y.a.g.m.**, s. 661.

³³⁸ RSGB’nin yönetimini üstlenen oligarklar, bu oluşum altında her biri farklı reform alanı ile (örneğin, vergi, sanayi politikası, dış ticaret, toprak, yargı reformları gibi) uğraşacak çoklu görev güçleri oluşturmaya başlamışlardır. Guriev ve Rachinsky, **a.g.m.**, s. 145.

³³⁹ Duncan, **a.g.m.**, s. 10.

ve şeffaf vergiler, bürokratik reformlar, doğal tekellere ilişkin reformlar, Rusya'nın DTÖ'ye üyeliği ve hatta pragmatik bir dış politika konusunda lobi çalışmalarında bulunan oligarklar³⁴⁰, bu sayede hükümet karşısında toplu bir şekilde hareket etme fırsatına kavuşmuşlardır.

İktidarının ilk yıllarında Putin'in oligarklara karşı mücadelesi, ellerindeki medya silahı sayesinde iktidara muhalif politikalar izleyen Berezovski ve Gusinski ile sınırlı olmamıştır. Rusya için stratejik öneme sahip Gazprom'un giderek devlet kontrolünden uzaklaşması, mal varlıklarının önemli bir kısmının yönetim kuruluna danışılmadan Vahirev'in sahip olduğu iddia edilen yan kuruluş Itera'ya satılması ve Gazprom'un içeriden hortumlandığı söylentileri üzerine, sözleşmesinin yenileneceği 2001 Mayıs'ında Vahirev görevden alınarak, yerine Putin'in St. Petersburg'dan arkadaşı Aleksey Miller getirilmiştir³⁴¹. Miller'in başkanlığa getirilmesi, hem şirket üzerinde devlet kontrolünün artırılmasına, hem de şirketin ticaret politikasında değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Gazprom yöneticilerinin işbirliği ile kurulan ve ABD'de kayıtlı olan Itera şirketi, önceki yıllarda eski Sovyet coğrafyasına yönelik gaz ticaretini büyük ölçüde Gazprom'un elinden almış³⁴² ve hatta Itera'nın Gazprom yöneticileri tarafından bu ticaretten kişisel kazanç sağlamak amacıyla kurulduğu iddia edilmiştir. Yeni Gazprom başkanı Miller ise, eski Sovyet coğrafyasına/Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine yönelik gaz ticaretini

³⁴⁰ Sergei Guriev ve Andrei Rachinsky, "Oligarchs: the Past or the Future of Russian Capitalism?", **New Economic School Center for Economic and Financial Research: Working Paper Series**, Temmuz 2004, s. 9, <http://pdc.ceu.hu/archive/00001893/01/OwnershipConcentration_Aug2004.pdf> (27.06.2008).

³⁴¹ Hill ve Fee, **a.g.m.**, s. 478.

³⁴² Rus yönetimli gaz ticaret firması Itera, 1994 yılından itibaren BDT piyasasına yönelik gaz arzına başlamış, Gazprom'un Itera'yı en önemli ihracat pazarlarından birine gaz arzı ile ödüllendirmesi, iki şirketin aynı kişiler tarafından yönetildiği kuşkusunu da beraberinde getirmiştir. Chloe Bruce, "Fraternal Friction or Fraternal Fiction? The Gas Factor in Russian-Belarusian Relations", **Oxford Institute for Energy Studies**, Mart 2005, s. 12.

Itera'dan geri almış, Avrupa ile olduğu kadar BDT coğrafyasıyla da ticari ilişkileri doğrudan geliştirme yolunda adımlar atmıştır³⁴³.

Tablo 4. Gazprom ve Itera'nın BDT Ülkelerine Yönelik Gaz İhracatı (milyar m³)

	Gazprom	Itera	Toplam
1996	73.0	23.2	96.2
1997	72.1	19.84	91.94
1998	52.4	29.1	81.5
1999	47.2	41.3	88.5
2000	43.4	44.99	88.87
2001	39.6	50.0	89.6
2002	42.3	44.9	87.2
2003	44.1	14.08	58.27

Kaynak: Jonathan P. Stern, *The Future of Russian Gas and Gazprom*, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 69.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere, 2001 yılına gelindiğinde söz konusu bölgeye yönelik ihracatta Gazprom Itera'nın arkasına düşmüş, ancak Miller yönetimi ile beraber bu durum değişmeye başlamıştır. Özellikle 2003 yılının ihracat rakamlarına bakıldığında, Gazprom'un Itera'nın oldukça önüne geçtiği görülecektir. 1992 yılında Florida'da gıda ve petrol ürünleri dağıtımını yapmak amacıyla küçük bir şirket olarak kurulan Itera, 2000 yılına gelindiğinde Rusya'nın üçüncü büyük gaz üreticisi haline gelmiş, kurucuları ve sahipleri bir sır gibi saklanan bu şirket, Moskova'da pek çok ofis açmıştır³⁴⁴. Ufak bir şirketin bu kadar büyümesinde, Gazprom yöneticilerinin etkili olduğu ve özellikle BDT ticaretini Itera aracılığıyla gerçekleştirmesinin bu şirkete büyük kazanç sağladığı ileri sürülmüştür³⁴⁵. Üstelik Gazprom'da küçük bir hisseye sahip olan eski Maliye Bakanı Federov'un da 2000

³⁴³ Duncan, **a.g.m.**, s. 18.

³⁴⁴ Elizabeth Lebras, "Itera's Success Raises Suspicions", **The St.Petersburg Times**, 14.11.2000, <http://www.sptimes.ru/index.php?action_id=2&story_id=13241> (28.06.2008).

³⁴⁵ 20 Kasım 2000'de **Business Week**'te yayımlanan bir makaleye göre Gazprom, vergi ödeme sistemi aracılığıyla Itera'ya büyük kazanç sağlayacak düzenlemelerde bulunmuştur. Gazprom, Sibirya bölgesel yönetimine 1998 ve 1999 yıllarındaki vergi borcunu bin metrekübu 2 dolar gibi ucuz bir fiyattan gaz ile öderken, Itera da, aynı zamanda Gazprom yönetim kurulu üyesi olan bölge valisi aracılığıyla, bu pazarlık fiyatından söz konusu bölgeden aldığı gazı bin metrekübu 60 dolar gibi bir fiyattan dünya piyasalarına satmıştır. Yani vergi ödemesini ucuz gaz üzerinden yapan Gazprom, valilerin de aracılığıyla, bu gazın aynı fiyattan Itera'ya satılmasını ve bu sayede Itera'nın 1999 yılı boyunca 1.8 milyar dolar gelir elde etmesini sağlamıştır. Paul Starobin ve Catherine Belton, "Gazprom on the Grill", **BusinessWeek**, 20.11.2000, <http://www.businessweek.com/2000/00_47/b3708212.htm> (28.06.2008).

Aralığı'nda vurguladığı üzere, Gazprom'un giderek küçüldüğü ve üretiminin azaldığı dönemlerde Itera'nın büyüme eğilimi göstermesi iki şirket arasında gizli bir ilişkinin olduğu şüphelerini daha da arttırmıştır³⁴⁶.

Sonuçta Putin, başkanlığının ilk yıllarında kendi iktidarına aykırı politikalar izleyen oligarkların üzerine yürümüş, bunların ellerindeki medya araçlarını devletleştirmiş ve Vahirev olayında görüldüğü üzere stratejik konumda olanların yerlerine kendine yakın isimleri getirmiştir. Tüm oligarkları etkisiz hale getirmek gibi bir amaç gütmeyen Putin, oligarkların mal varlıklarını yeniden kamulaştırmaktan ziyade, “oligarkları millileştirmeyi” daha doğrusu iktidarın çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini sağlamayı hedeflemiştir³⁴⁷. Oligarkların mal varlıklarına el koyması durumunda, yabancı yatırımı çekmeyi ve Batı ile ekonomik bütünleşmeyi sağlamayı amaçlayan politikasının başarısızlığa uğrayacağını düşünen Putin, bundan dolayı böyle bir yola gitmeyi düşünmemiştir. İktidarın siyasi ve iktisadi politikalarıyla uyumlu hareket ettikleri sürece oligarklara ve mülkiyetlerine dokunmayan Putin, böylece hem yabancı yatırımı caydırmamış, hem de devlet kontrolünü tesis etmiştir³⁴⁸. Üstelik bu dönemde dış ekonomi politikası konusunda oligarkların görüşleri ve çıkarlarını dikkate almaya özen gösterilmiş³⁴⁹, özellikle 2000–2004 yılları arasında çeşitli bakanlıklar ve üst düzey bürokratlar ile oligarkları temsilen RSGB arasında düzenli görüşmeler yapılmıştır.

³⁴⁶ Jan S. Adams, “Russia’s Gas Diplomacy”, **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 2002, c. 49, s. 3, s. 15–16. 2000 yılında Gazprom’un üretimi % 4,1’lik bir düşüşle 532.2 milyar m³ olurken, aynı yıl Itera’nın üretim % 170 artarak 18 milyar m³e çıkmıştır. Fikret Ertan, “Esrarengiz Şirket Itera”, **Zaman**, 25.04.2001, <<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=-4430>> (28.06.2008).

³⁴⁷ Lavelle, **a.g.m.**, s. 316.

³⁴⁸ Janina Sleivyte, “Putin’s Regime and Consolidation of the State”, **Baltic Defence Review**, 2004, c. 2, s. 12, s. 70–71.

³⁴⁹ Örneğin, DTÖ ile görüşmeleri yürüten delegasyonun başkanı Maxim Medvedkov, Rusya’nın DTÖ’ye üyelik görüşmelerindeki pozisyonunu belirlemek için iş dünyasının farklı kesimlerinden pek çok isim ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu ve benzeri görüşmeler ile oligarklar, hem çıkarlarını korumuşlar, hem de dış politikanın ekonomik amaçlarının belirlenmesine katkı sağlamışlardır. Samuel Charap, “Inside out: Domestic Political Change and Foreign Policy in Vladimir Putin’s First Term”, **Demokratizatsiya**, Yaz 2007, c. 15, s. 3, s. 344.

b. Bölgeler/Bölgesel Liderler ile Mücadele

Putin'in merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik girişimlerinin ikinci ayağını bölgeler ve yöneticilerine karşı izlenen politika oluşturmuştur. Ağustos 1998 Krizi sonrasında merkezi yönetimin hem bölgelere yönelik ekonomik sorumluluklarını yerine getirememesi, hem de yaklaşan seçimler için bölgelerin desteğini kazanmak istemesi³⁵⁰ sonucunda adem-i merkezileşme giderek artmış ve Putin iktidarının öncelikle ele aldığı konulardan biri olmuştur.

Merkezileşmeyi yeniden sağlamak için bir takım düzenlemelere girişen Putin, bu bağlamda bölgelerin ekonomik özgürlüklerini sınırlandırmaya yönelik bir dizi önlem almıştır. Öncelikle Vergi Kanunu'na getirilen yenilikler ile bölgelerin vergi gelirlerinde elde edeceği pay, merkezin karşısında azaltılmış³⁵¹ ve 2001 federal bütçesinde elde edilen bölgesel vergi gelirlerinin % 55'i merkeze aktarılırken, % 45'i bölgelere bırakılmıştır³⁵². Merkezi hükümetin vergi gelirleri üzerindeki kontrolünü arttırması, federal bütçeye katkısı olan zengin bölgeler için olumsuz bir etki yaratırken, federal transferleri alan zayıf bölgeler için daha fazla transfer alma imkânı yarattığından, olumlu bir gelişme olarak görülmüştür. Zaten getirilen vergi reformu ile daha fazla vergi toplayıp elde ettiği geliri yeniden dağıtma kapasitesine

³⁵⁰ 1998 Krizi sonrasında Yeltsin, merkezdeki siyasi muhaliflerine karşı bir tehdit olarak, bölgelere federal gücün daha fazla adem-i merkezileşmesi sözünü vermişti. 20 Nisan 1999'da 19 bölge valisi ile yaptığı toplantıda, o zamana kadar merkez ile federe birimler arasında imzalanmış 46 anlaşmanın gözden geçirileceğini ve bunun neticesinde federe birimlere daha fazla özerklik verileceğini taahhüt etmişti. Graeme P. Herd, "Russia and the Politics of 'Putinism'", **Journal of Peace Research**, Ocak 2001, c. 38, s. 1, s. 108.

³⁵¹ Daha önceleri Katma Değer Vergisi'nden elde edilen gelirlerin % 15'i bölgelere aktarılırken, 2001 yılı itibarıyla bu vergi üzerinden elde edilen gelirin tamamı federal hazineye bırakılmıştır. Buna karşılık daha önceleri Moskova ile bölgeler arasında paylaştırılan kişisel gelir vergisi ise, artık sadece bölgelere aktarılmaya başlanmıştır. Duckjoon Chang, "Federalism at Bay: Putin's Political Reforms and Federal-Regional Relations in Russia", **Hokkaido University Slavic Research Center**, 2005, <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/pdf_seminar/20050516/ChangDukJoon.pdf> (02.07.2008).

³⁵² Getirilen bu değişiklikler öncesinde bölgeler vergi gelirlerinin % 50'sini kontrol etmekteydiler. Mark A. Smith, "Putin an End to Centrifugalism?", Graeme P. Herd ve Anne Aldis (der.), **Russian Regions and Regionalism: Strength through Weakness**, London, Routledge Curzon, 2003, s. 32.

sahip, mali açıdan daha baskın bir federal merkezin yaratılması ve bu sayede sosyo-ekonomik simetrisinin sağlanması hedeflenmiştir³⁵³.

Ekonomik merkezileşme doğrultusunda alınan bir diğer önlem, Bütçe Kanunu'nda 2000 yılında yapılan düzenlemeler ile bölgelerin dış borçlanma hakkının ellerinden alınması olmuştur³⁵⁴. Yine bu kanunda yapılan değişiklikler ile 1990'lar boyunca çeşitli konularda bölgelere devredilen ve finanse edilmeyen harcama sorumluluklarının önemli bir kısmı yeniden merkeze aktarılmış³⁵⁵, böylece hem bölgeler üzerindeki finansal yük hafifletilmiş, hem de merkezin kontrolü arttırılmıştır. Örneğin, çocuk ödeneği, maluliyet tazminatı vb. sosyal harcamalar 2001 yılı itibariyle merkez tarafından karşılanmaya başlamıştır³⁵⁶. Ayrıca konut yardımının dağıtılmasına ilişkin sistemde bir değişime gidilmiş, daha önceden merkez tarafından bölgesel yönetimler aracılığıyla dağıtılan bu yardımlar, valilerin tahsis edilen bu parayı başka amaçlar için kullanmış olmalarından dolayı, artık doğrudan merkez tarafından dağıtılmaya başlamıştır³⁵⁷.

Putin döneminde bölgelerin ekonomik özerkliklerini daraltmak amacıyla getirilen bir diğer değişiklik de, bölgesel bütçelerin ve harcama faaliyetlerinin merkezin denetimine bırakılmış olmasıdır. Bütçe Kanunu'nda yapılan düzenlemeler ile federal transferlerden faydalanabilmek için bir ön koşul olarak bölgelere bütçe hesaplarını federal hazinenin bölge şubelerine kaydırma zorunluluğu getirilmiştir.

³⁵³ Bu reform özellikle Tataristan ve Başkurdistan gibi güçlü ve kendine yeten bölgeleri vurmuştur. Başkurdistan, geçmişte bölgesel vergi gelirlerinin % 18-20'sini merkeze aktarıırken, 2001 yılı itibariyle % 50'sini aktarmak durumunda kalmıştır. Üstelik daha önceleri varolmayan ya da olsa bile önemli bir rolü bulunmayan federal hazine temsilcileri aracılığıyla, vergi toplanmasına ilişkin merkezi kontrol sıkılaştırılmıştır. James Alexander, "Federal Reforms in Russia: Putin's Challenge to the Republics", **Demokratizatsiya**, Bahar 2004, c. 12, s. 2, s. 252.

³⁵⁴ Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 34-35.

³⁵⁵ 1998 yılı itibariyle sağlık, eğitim, altyapı, barınma v.b harcama sorumluluklarının bölgelere *de facto* devrine ilişkin bkz. Era Dabla-Norris, Jorge Martinez-Vazquez ve John Norregaard, "Fiscal Decentralization in Russia: Economic Performance and Reform", **Conference on Post-Election Strategy**, Moscow, 2000, s. 4-5.

³⁵⁶ Christian Ganske, "The Impact of Putin's Regional Policy on the Political Economy of Partial Economic Reform in Russia's Regions", **Weltpolitik**, Kasım 2003, s. 39, <<http://www.weltpolitik.net/texte/russland/ganske.pdf>> (03.07.2008).

³⁵⁷ **Y.a.g.m.**, s. 39-40'tan Pavel Isaev, "Regional Aspects of Putin's Social Policy", **East West Institute Russian Regional Report**, Şubat 2002, s. 27.

Ancak bu yeni uygulama ile bölgesel paranın merkezi yönetimi değil, bölgesel bütçelerin federal hükümet tarafından denetlenmesi amaçlanmıştır³⁵⁸.

Bu arada Putin'in bölgelere karşı aldığı tedbirlere paralel bir şekilde, Moskova merkezli büyük iş çevreleri bölgelerdeki yatırımlarını ve faaliyetlerini arttırmışlar³⁵⁹, üstelik bu konuda başkandan destek görmüşlerdir. Zira bölgesel işletmeleri satın alarak, bu işletmelerin eski yöneticileri ile valiler arasındaki yakın ilişkinin önünü kesen oligarklar, böylece bölgelerdeki ekonomik düzeni değiştirmişler³⁶⁰ ve valilerin pozisyonunu zayıflatmışlardır. Daha önceleri seçim desteği karşısında yerel iş çevrelerine, devlet kaynaklarına ulaşım, uygun yasal çerçeve ve icra makamları karşısında koruma sağlayan valiler, büyük iş çevrelerinin bölgelerine genişlemesi sonucunda, kendilerine ihtiyaç duymayan ve geniş finansal kaynaklara ulaşabilen yeni ve güçlü aktörlerle karşı karşıya kalmışlardır.³⁶¹

³⁵⁸ **Y.a.g.m.**, s. 42-43.

³⁵⁹ Büyük iş çevrelerinin bölgelere doğru genişlemesi çeşitli aşamalar sonucunda gerçekleşmiştir. 1992–1993 yıllarında Gazprom ve Birleşik Enerji Sistemleri gibi tekellerin oluşturulduğu ilk aşamada, farklı bölgelerde bu tekellere bağlı yerel işletmeler kurulmuş, etnik cumhuriyetlerin liderleri dışında henüz aktif bir oyuncu olarak sahneye çıkmamış bölgesel otoriteler, bu şirketlerdeki devlet hissesinin kontrolü ile uğraşmamışlardır. İkinci özelleştirme dalgasının yaşandığı 1995 yılında başlayan ikinci aşamada, pek çok banka bölgelerdeki söz konusu sanayilerde pay elde etmiş, aynı dönemde bölgelerde valilerin kontrolü altında güçlü bölgesel iş grupları kurulmaya başlamıştır. 1995'ten 1998 Finansal Krizi'ne kadar geçen süreyi oluşturan üçüncü aşamada ise, oligarşik bankacılık grupları bölgelerdeki genişlemesine devam etmiş, çeşitli sanayi kollarında hisse almanın yanında, buralarda banka şubeleri açmış ya da yerel bankaları satın almıştır. Ancak bölgesel iş ve siyasi seçkinlerin yakın bağlar kurduğu bu dönemde valiler büyük iş çevrelerinin bölgelerinde genişlemesine karşı durmuşlar ve sonuçta da 2000'li yıllara kadar oligarkların bölgelerinde etkili olmalarına izin vermemişlerdir. Natalia Zubarevich, "Big Business and Its Role in the Federal Reform", Peter Reddaway ve Robert W. Ortung (der.), **The Dynamics of Russian Politics: Putin's Reform of Federal-Regional Relations Volume II**, Lanham, Rowman and Littlefield, 2005, s. 217–218.

³⁶⁰ Satın aldıkları işletmelerin çalışma sistemini değiştiren oligarklar, işletmelerin "gönüllü" bağışlarla bölgedeki kamu sektörünü daha fazla desteklemesine izin vermemişlerdir. Örneğin, 2000 Ekimi'nde oligarklardan Oleg Deripaska'nın yönetimindeki Sibiryaya Alüminyum, Nijniy Novgorod'daki araba şirketi GAZ'ı satın almış ve ardından o zamana kadar söz konusu şirketin sorumluluğunda olan bölgedeki kreşlerin finansmanını bölge yönetimine devretmiştir. Ganske, **a.g.m.**, s. 49-51.

³⁶¹ Robert W. Ortung, "Business and State in the Russian Regions", **Ponars Policy Memo 305**, Kasım 2003, s. 1. Bölgesel işletmelerin yeni sahipleri ile valiler arasındaki ilişki, eskisi kadar yakın olmamış, eski işletme yöneticilerinin aksine yeni yöneticiler, valilerin iş yönetimine keyfi bir şekilde dâhil olmalarına izin vermemişler ve yerel otoriteler ile daha kurumsallaşmış bağlar kurmayı tercih etmişlerdir. Ganske, **a.g.m.**, s. 51.

Tablo 5. Rus Federe Birimlerinin Bazılarında Etkili Olan Büyük İşletmeler

Federe Birim	Büyük İşletmeler
Astrahan	Gazprom, Lukoil
Çeçenya	Rosneft
Çukotka	Sibneft
Çuvaşya	Lukoil
Dağıstan	Rosneft
Evenkiya	Yukos
Kabardin-Balkar	Rosneft
Kaluga	Interros, TNK
Karelya	Alfa, TNK
Krasnoyarsk	Interros, Base Element, Yukos
Leningrad	Surgutneftegaz, Slavneft
Nijniy Novgorod	Lukoil, Sibur, Alfa
Novosibirsk	Yukos, Alfa
Pskov	Surgutneftegaz, Zil
Samara	AvtoVaz, Yukos
Yamal-Nenets	Gazprom, Rosneft, Sibneft, Yukos

Kaynak: Robert W. Orttung, "Business and Politics in the Russian Regions", **Problems of Post-Communism**, Mart/Nisan 2004, c. 51, s. 2, s. 52-54.

1998 Krizi sonrasında ayakta kalan oligarkların pek çoğu, devalüasyonun Rusya'ya yatırımı kârlı hale getirmesi sonucunda, 1998 öncesinde yurtdışına akıttıkları zenginliklerini ülkelerine yatırım yaparak değerlendirmeye başlamışlardır. Bu eğilim özellikle Putin ile oligarklar arasında 2000 yazında imzalanan anlaşma neticesinde daha da artış göstermiştir. Böylece, valilerin etkinliğini kırmak isteyen Putin ile kendi iş faaliyetlerini genişletmek için yerel iş çevreleri ile valiler arasındaki yakın bağları kesmek isteyen oligarklar arasında bir işbirliği sağlanmıştır³⁶². Bu işbirliği sonucunda oligarklar, ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirdikleri bölgelerde giderek valiler üzerindeki etkinliklerini arttırmışlar ve hatta valilerin kendilerini ya da kendilerine yakın isimleri Federasyon Konseyi'ne temsilci olarak göndermelerini sağlamışlardır³⁶³. Valilerin seçim kampanyasını

³⁶² Orttung, "Business and Politics ...", s. 51.

³⁶³ Orttung, "Business and State ...", s. 1-2.

finans etme karşılığında, onlara her istediklerini yaptırtan oligarklar³⁶⁴, böylece bölgelerin gizli yöneticileri haline gelmişlerdir. Hatta bu durum Abramoviç'in Çukotka valiliğine seçilmesinde görüldüğü üzere, Putin destekli oligarkların aynı zamanda valiliğe soyunmasına ve bölgelerin doğrudan kontrolünü üstlenmesine kadar varmıştır.

Kendine sadık hale getirdiği oligarkları valilere karşı kullanmaya başlayan Putin, valiler ile mücadelesinde zorlayıcı tedbirler kadar yapıcı tedbirlere de başvurmuştur. Ekonomi düzleminde attığı adımlar ile valilere merkez ile işbirliğine yanaştıkları durumda ekonomik olarak güçlendirilecekleri mesajını vermiştir³⁶⁵. Bu konuda Tataristan'ı "pilot bölge" olarak seçen Putin iktidarı, buranın başkenti Kazan'ın tarihi merkezini yeniden inşa etmiş, kentte inşa edilen yeni bir köprü ile Rusya'nın en yeni metrosunu hizmete açmıştır.

B. Yukos Operasyonu ve "Siloviki Kapitalizmi"

Putin ile oligarklar arasında 2000 Temmuzunda sağlanan uzlaşma sonucunda, oligarklar iktidara muhalif eylemlere girişmekten kaçınırken, Putin iktidarı da onların zenginliklerine dokunmamaya özen göstermiştir. Ne var ki, bu uzlaşmaya dayalı olarak iki taraf arasında kurulan göreceli güç dengesi, Rus petrol devi Yukos'un (Nisan 2003'te Sibneft ile birleşmesinin ardından Yukos-Sibneft adını almıştır) başındaki Hadarkovski'nin giderek artan ekonomik gücüne paralel bir şekilde, siyasette de aktif olma çabası ve iktidara muhalif faaliyetlerde bulunması sonucunda darbe almış ve oligarklar siyasi iktidar karşısında güç kaybına uğramışlardır³⁶⁶.

³⁶⁴ Örneğin, seçim kampanyasının finansmanı karşılığında oligarklar, kendi istedikleri isimlerin vali yardımcısı olarak seçilmesini sağlamışlardır. **Y.a.g.m.**, s. 2.

³⁶⁵ Utku Yapıcı, **Yeni Soğuk Savaş – Putin, Rusya ve Avrasya**, İstanbul, Başlık Yayınları, 2007, s. 82.

³⁶⁶ 2000–2003 arası dönemde iki taraf arasındaki ilişkinin "kuvvetler ayrılığı sistemi"ne göre yürütüldüğünü savunan Yakovlev, Yukos Olayı'nın bu ilişkileri sonlandırdığını ve siyasi iktidarı oligarklar karşısında kesin bir zafere ulaştırdığını ileri sürmüştür. Ona göre, bu zaferin kanıtı 2003 Parlamento ve 2004 Başkanlık Seçimleri'nde Putin iktidarına verilen geniş destek olmuştur. Andrey Yakovlev, "Government, Business and the Driving Forces

İyi yönetim ve artan petrol üretimi sonucunda dünyanın sayılı petrol şirketlerinin arasına giren Yukos'un³⁶⁷ ve bu sayede Rusya'nın en zengin adamı haline gelen Hadarkovski'nin önlenemeyen yükselişi, Kremlin'de endişeye yol açarken, bu endişeler Hadarkovski'nin siyasete bulaşması ile daha da artmıştır. Muhalif partilerin temel finans kaynağı haline gelen Hadarkovski'nin³⁶⁸, Duma'da yaklaşık 100 vekil tarafından desteklendiği ve bu yüzden de petrol şirketleri üzerindeki vergileri arttırmak için hükümetin giriştiği çabaların Duma engeline takılarak sonuçsuz kaldığı³⁶⁹ yolundaki söylentiler giderek artarken, verdiği demeçler sonrasında Hadarkovski'nin 2008 Başkanlık Seçimleri'nde aday olmaya karar verdiği yargısı da güçlenmiştir³⁷⁰. Bunun üzerine Yukos'a karşı başlatılan operasyonda, önce söz konusu şirketin üst düzey çalışanları³⁷¹, ardından da Hadarkovski, dolandırıcılık, sahtekârlık, zimmete mal geçirme ve vergi kaçırma suçlarından tutuklanarak cezaevine konmuştur. Bu tutuklamanın ardında yatan en önemli sebep olarak, Putin ile oligarklar arasında, 2000 Temmuzunda sağlanan

Behind Economic Development in Russia: Before and After the 'Yukos Case'", **Social Sciences**, 2005, c. 36, s. 3, s. 47.

³⁶⁷ Yıllık % 12'lik üretim artışıyla yüksek üretim standartlarına ulaşan Yukos, 2004 yılı itibariyle Rusya'nın en büyük petrol üreticisi konumuna yükselmiş, bu şirketin Sibneft ile gerçekleştirdiği birleşmenin ardından dünyanın dördüncü büyük petrol şirketi olacağı tahmin edilmiştir. Ayrıca şirket içinde şeffaflığı sağlama amacıyla olan Hadarkovski'nin, bu amaca yönelik olarak deneyimli Batılı yöneticileri şirketin mali yönetim kadrolarına taşıması sonucunda, Yukos'un Rusya'da en iyi şekilde yönetilen şirket olduğu iddia edilmiştir. Şeffaflık ve kurumsal yönetim açısından Yukos'un Rusya'daki diğer işletmelere örnek teşkil ettiği ileri sürülmüştür. Marshall I. Goldman, "The Yukos Affair", **Current History**, Ekim 2004, c. 103, s. 675, s. 321-322. Thomas Land, "Putin Pursues Russia's Oil Oligarchs", **Contemporary Review**, Ağustos 2004, c. 285, s. 1663, s. 67.

³⁶⁸ Hadarkovski, 2003 Duma Seçimleri öncesinde piyasa yanlısı ve reformist olarak tanımlanan Yabloko ve Sağ Güçler Birliği gibi muhalif partilere destek vermiş ve hatta 100 milyon dolarlık yardımda bulunduğu bu muhalif partiler arasında RPKP'nin de yer aldığı iddia edilmiştir. Ian Bremmer, "The Russian Roller Coaster", **World Policy Journal**, Kış 2003/2004, c. 20, s. 4, s. 25. Goldman, "Render unto Caesar: ...", s. 326.

³⁶⁹ Petrol vergisi konusunda Duma'da etkili bir lobicilik faaliyetine girişen Hadarkovski'nin başarıya ulaştığını söylemek mümkündür. Peter H. Solomon, "Vladimir Putin's Quest for a Strong State", **International Journal on World Peace**, Haziran 2005, c. 22, s. 2, s. 6.

³⁷⁰ Goldman, "The Yukos Affair", s. 322. Hadarkovski, Alman Der Spiegel dergisine yapmış olduğu bir açıklamada, 2008 yılında başkanlığa aday olabileceğinin sinyallerini vermiştir. Oğan, **a.g.m.**, <http://www.stradigma.com/turkce/aramak/2003/makale_06.html> (21.12.2007).

³⁷¹ Yukos Operasyonu, Haziran 2003'te şirketin güvenlik şefi Aleksey Piçugin'in tutuklanması ile başlamış ve bir ay sonrasında şirketin üst düzey yöneticilerinden Platon Lebedev'in tutuklanmasıyla hız kazanmıştır. 2 Temmuz 2003 tarihinde tutuklanan Lebedev, ülkenin en büyük gübre şirketi Apatit'te 1994 yılında elde ettiği 280 milyon dolarlık hisseleri ile bağlantılı olarak hapse konulmuştur. Goldman, "The Yukos Affair", s. 322. Sakwa, "Putin and the Oligarchs", s. 187.

uzlaşmanın muhalif siyasi eylemlere girişen Hadarkovski tarafından çiğnenmesi gösterilmektedir³⁷².

Aslına bakılırsa, Hadarkovski'nin tutuklanması, sadece siyasete olan ilgisi ile açıklanamamaktadır. Onun Çin'e petrol boru hattı döşeme projesi ve büyük bir ABD'li petrol şirketi ile ortak çalışma konusunda anlaşmaya yeşil ışık yakması, devletin boru hatları konusundaki tekeli sarsacak ve enerji politikasını zedeleyecek girişimler olarak algılanmış, dolayısıyla Kremlin'i endişeye sevk etmiştir³⁷³. Bu noktada devlet kontrolündeki petrol şirketlerinin de Kremlin'i Yukos Operasyonu konusunda teşvik ettiklerini belirtmek gerekir. Özellikle de Transneft ulaşım ve Rosneft petrol şirketleri Hadarkovski'nin Çin'e yönelik boru hattı projesine şiddetle karşı çıkmışlar³⁷⁴, bu projeye karşılık Rusya'nın Uzakdoğusu'ndan Japonya'ya uzanan ve kendi yönetimleri altında gerçekleşecek olan Pasifik boru hattını savunmuşlardır³⁷⁵. Yukos'un rakipleri arasında yer alan Rosneft'in ve başkanı Sergey Bagdançikov'un Kremlin üzerindeki etkisi bir yana, Hadarkovski'nin enerji politikası konusunda Kremlin'den farklı bir çizgi izlemesi de iktidarın tepkisine yol açmıştır. Rusya'nın Batı dünyasına olabildiğince fazla ham petrol satması gerektiğini düşünen Hadarkovski'ye karşı Rus Enerji Bakanlığı, Suudi Arabistan ile işbirliğine gidilmesi ve uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının düşmesini önleyerek daha fazla gelir elde edilmesi fikrini desteklemiştir³⁷⁶.

³⁷² David M. Woodruff, "Khodorkovsky's Gamble: From Business to Politics in the Yukos Conflict", **Ponars Policy Memo 308**, Kasım 2003, s. 1.

³⁷³ "The Tycoon and the President", **Economist**, 21.05.2005, c. 375, s. 8427, s. 26.

³⁷⁴ Oğan, **a.g.e.**, s. 23-24.

³⁷⁵ Pak K. Lee, "China's Quest for Oil Security: Oil (Wars) in the Pipeline", **The Pasific Review**, Haziran 2005, c. 18, s. 2, s. 274-277. Özellikle Doğu Sibirya petrollerine sahip olma konusunda Yukos ile rekabete girişen Rosneft, bu petrolerin dağıtımı konusunda da yine söz konusu şirket ile sürtüşme yaşamış, Çin hattına karşılık Rus Uzakdoğusu'na uzanan boru hattını savunmuştur. Woodruff, **a.g.m.**, s. 3.

³⁷⁶ Oğan, **a.g.e.**, s. 24.

Halk arasında refahın daha dengeli bir dağılımını amaçlayan Putin'in büyük gelir farklılıklarını azaltmak üzere vergi kontrolünü yeniden düzenlemek istemesi, Yukos Operasyonu'nun bir diğer nedeni olarak gösterilmektedir. Nitekim ödemesi gereken vergileri ödemeyerek ekonomiyi zora sokan ve halkın gözünde bir numaralı vergi kaçakçısı konumuna düşen Hadarkovski'nin, 2000 yılında iktidara verdiği vergi ödeme sözünü de tutmayarak varolan uzlaşmayı çiğnemesi, Putin'in harekete geçmesini hızlandırmıştır³⁷⁷. Hadarkovski'nin hapse atılmasını, Vergi Kanunu'nun uygulanmasına bağlayan Putin, Yukos'a karşı girişilen operasyonu, yolsuzlukla mücadelenin bir parçası olarak tanımlamış, amaçlarının belirli kişilerle uğraşmak değil, düzeni sağlamak olduğunu ifade etmiştir³⁷⁸.

Hadarkovski'nin, ABD'deki Musevi lobisinin önde gelen isimlerinden ünlü diplomat Henry Kissinger aracılığıyla, Yukos-Sibneft'teki büyük hissesini ABD petrol devi Exxon-Mobil'e satma çabası da Putin'in Yukos Operasyonu'nun ardında yatan en önemli nedenlerden birisidir³⁷⁹. Petrol devi Yukos-Sibneft'in ABD'li şirketlere geçme tehlikesi karşısında, Hadarkovski'nin % 44'lük hissesini millileştiren Putin, böylece hem ABD'nin petrol piyasasına egemen olma çabasına bir son vermiş, hem de devletin enerji sektöründeki konumunu kuvvetlendirmiştir. Putin döneminde Kremlin'in hâkim gücü olan ve *siloviki* olarak adlandırılan grup da, doğal kaynaklara yönelik yabancı yatırımın sınırlandırılması gerektiğini ileri sürmüştü.

³⁷⁷ Yukos Operasyonu ile diğer petrol şirketlerine gözdağı vermek isteyen Putin, bu çabasında başarılı olmuş ve bu olay sonrasında petrol sektöründen elde edilen vergilerde artış sağlanırken, halkın omuzlarındaki vergi yükü de hafifletilmiştir. Lavelle, **a.g.m.**, s. 315-316.

³⁷⁸ Land, **a.g.m.**, s. 71.

³⁷⁹ Güler Kömürçü, "Kaçırınız, Moskova'da Önemli Bir Operasyon Oldu", **Aksam**, 04.11.2003, <<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/11/04/yazarlar/yazarlar154.html>> (07.07.2008).

ve ekonomik milliyetçiliği savunarak Hadarkovski'nin girişimlerine karşı Yukos Operasyonu'nun itici gücünü oluşturmuştur³⁸⁰.

Diğer yandan hapse atılan ya da ülkeden kaçmaya zorlanan Gusinski ve Berezovski gibi Hadarkovski'nin de Yahudi kökenli olması, Yukos Operasyonu'nun anti-semitik amaçlarla gerçekleştirildiği yargısını güçlendirmiştir. Bu operasyonunun arkasında olduğu iddia edilen *siloviki* grubunun Rus Ortodoks Kilisesi'ni ön plana çıkararak ve yabancı düşmanlığını kışkırtan görüşleri, bu iddiayı doğrular niteliktedir³⁸¹. Bu durum, Rus iç politikasında yaşanan gelişmelerin dış politikaya taşınmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle Hadarkovski'nin tutuklanmasının ardından İsrail ile yapılan diplomatik görüşmelerde Yahudi kökenli oligarklara karşı yapılan operasyonlar gündeme gelmiş ve İsrail yönetimi bu konudaki hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir³⁸². Yahudi göçünü engellediği için Moskova'ya Jackson-Vanik düzenlemesi³⁸³ ile cezalandıran ABD yönetimi de, benzer bir şekilde Yahudi asıllı Hadarkovski'nin tutuklanmasını eleştirmiş, üstü kapalı olarak Rus yönetimini ayrımcılık yapmak ile suçlamıştır³⁸⁴.

Yukarıda sayılan nedenlere dayandırılan Yukos Operasyonu, Rus ekonomisi açısından önemli sonuçları da beraberinde getirmiştir. İlk olarak, iktidar ile oligarklar

³⁸⁰ Ian Bremmer ve Samuel Charap, "The Siloviki in Putin's Russia: Who They Are and What They Want", **The Washington Quarterly**, Kış 2006/2007, c. 30, s. 1, s. 84-89.

³⁸¹ Yahudi karşıtlığıyla bilinen *siloviki*, Severstal'ın başındaki Aleksey Mordaşev ve Surgutneftegaz'ın başındaki Vladimir Bogdanov gibi "Rus olanlar"ı "iyi" oligark, Batı eğilimli Yahudileri ise "hain" oligark olarak nitelendirmektedir. **Y.a.g.m.**, s. 89.

³⁸² Dönemin İsrail Başbakanı Ariel Şaron, Hadarkovski'nin tutuklandığı günlerde Moskova'ya gerçekleştirdiği resmi ziyarette, Hadarkovski'nin tutuklanmasından duydukları endişeleri dile getirmiş ve Rus yetkililerin anti-semitik eğilimleri çağrıştıran davranışlardan kaçınmaları gerektiğini ifade etmiştir. Fikret Ertan, "Yukos, Putin ve Şaron", **Zaman**, 11.11.2003, <<http://arsiv.zaman.com.tr/2003/11/11/yazarlar/butun.htm>> (08.07.2008).

³⁸³ 1974 yılında kabul edilen bu düzenlemeye göre, ABD yönetimi, göç hakkını sınırlayan bazı ülkelere "en çok gözetilen ulus hakkı"ni tanımamaya karar vermiştir. Bu düzenleme hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Jackson-Vanik Amendment", **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Jackson-Vanik_amendment> (08.07.2008).

³⁸⁴ ABD'li petrol şirketinin Yukos'un büyük hisselerini ele geçirmesine ramak kala Putin'in gerçekleştirdiği operasyon ile bu devri engellemesi, doğal olarak Bush yönetiminin tepkisini çekmiştir. ABD Dışişleri Sözcüsü Richard Boucher, yasaların uygulanmasına saygılı olduklarını, ancak son gelişmelerin yasaların sadece belirli insanlara yönelik uygulandığına dair soruları gündeme getirdiğini ifade etmiştir. "Yukos Rusya'yı Sarstı", **Radikal**, 29.10.2003, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=93688>> (11.07.2008).

arasındaki ilişkinin şekli değişmiş, “oligarkların esareti” olarak adlandırılan yeni bir süreç başgösterirken, devletin ekonomiye yönelik müdahalesinde önemli bir artış gözlenmiştir. “Oligarşik kapitalizm”den “*siloviki* kapitalizmi”ne geçişin yaşandığı bu süreçte³⁸⁵, yeni milyarlarlar olarak oligarkların yerini “silovark”lara bırakması, dış politika üzerinde etkili olabilecek ekonomik aktörlerin niteliklerinde yaşanan dönüşümü simgelemesi açısından bu operasyonun yarattığı ikinci önemli sonuç olarak göze çarpmaktadır.

1. Ekonomide Artan Devlet Müdahalesi

Daha önce de ifade edildiği gibi, iktidarının ilk döneminde kendi siyasi ve iktisadi politikalarına uygun hareket ettikleri sürece oligarklara ve mülkiyetlerine dokunmayan Putin, özel sektör ile yapıcı bir ilişkinin ekonomik büyümeye fayda sağlayacağını düşünmüş ve dış ekonomi politikasında oligarkların görüşlerini dikkate almaya özen göstermişti. Ne var ki, oligarklar ile devlet arasındaki ilişkide bir dönüm noktası olarak kabul edilen Yukos Olayı sonrasında iki taraf arasında dış ekonomi politikasında varolan işbirliği kaybolmuş, Putin, diyalog yerine oligarklara karşı baskıya dayalı bir politika izlemeye başlamıştır³⁸⁶. Federal ve bölgesel otoritelerin oligarşik sermayenin kontrolü altına girdiği, “devletin esareti” olarak adlandırılan Yeltsin döneminin aksine, Yukos Olayı sonrasında yani Putin iktidarının ikinci döneminde devletin büyük iş çevreleri üzerinde tam hâkimiyeti sağlanmış ve “oligarkların esareti” söz konusu olmuştur³⁸⁷. Peregudov’un “devlet korporatizmi”

³⁸⁵ Yukos Operasyonu ile Rusya’da oligarşik kapitalizmden *siloviki* kapitalizmine geçişin yaşandığına ilişkin iddialar için bkz. Sheila M. Puffer ve Daniel J. McCarthy, “Can Russia’s State-Managed, Network Capitalism Be Competitive? Institutional Pull versus Institutional Push”, **Journal of World Business**, 2007, c. 42, s. 1, s. 6.

³⁸⁶ Alexander Budberg, “The Great Watershed Year”, **Russia in Global Affairs**, Ocak/Mart 2005, c. 3, s. 1, s. 87-88.

³⁸⁷ Bu konuda bkz. Andrei Yakovlev, “The Evolution of Business - State Interaction in Russia: From State Capture to Business Capture”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 2006, c. 58, s. 7, s. 1033-1056. Yasin’e göre, Putin Yukos Olayı sonrasında, büyük iş çevrelerine karşı ılımlı tavrından uzaklaşarak, baskıya dayalı bir politika izlemeye başlamıştır. Yevgeny Yasin, “A Battle between Business and Bureaucracy”, **Russia in Global Affairs**, Temmuz/Eylül 2004, c. 2, s. 3, s. 62.

(*gasudarstvennava korparatizma*) olarak adlandırdığı bu yeni modelde³⁸⁸ devlet işletmeleri güçlendirilirken, yürütme, ‘devletçi’ etiketinin kolayca yapıştırılabildiği kendisine sadık özel işletmeler kurdurmuş ve bu devlet kontrollü işletmeler küçük ve orta büyüklükteki firmalar üzerinde hâkimiyet sağlamıştır. Böylece iş dünyasının yürütmenin içine sızdığı Yeltsin döneminin tersine, Putin iktidarının ikinci döneminde yürütme, iş dünyasına nüfuz etmeye başlamıştır³⁸⁹.

Ekonomide artan devlet müdahaleciliği ilk olarak kendisini enerji sektöründe göstermiş, özellikle önde gelen petrol şirketleri devlet kontrolüne geçirilmiştir. Hadarkovski’nin hükümetten bağımsız bir şekilde enerji politikasını belirlemeye çalışması ve Rusya’nın petrol devi Yukos’u yabancı yatırıma açma girişimleri, petrol sektörünün büyük oranda devletleştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Söz konusu sektörde yaşanan devletleştirme doğal olarak ilk önce Yukos’tan başlamış ve bu şirketin temel üretim birimi Yuganskneftegas 2004 yılında devlet şirketi Rosneft tarafından satın alınmıştır³⁹⁰.

Yukos Olayı sonucunda bir kısım oligark, kendi petrol imparatorluklarının da yıkılacağı ve devlet işletmelerine dönüştürüleceği kaygısıyla, şirketlerini ya da sahip oldukları hisseleri devlet işletmelerine satmaya başlamışlar ve petrol sektörünün devletleştirilmesini kolaylaştırmışlardır. Örneğin Potanin, 2005 sonlarında Sibirya’daki en geniş petrol sahasında sahip olduğu % 26’lık hisseyi Rosneft’e satarken, Abramoviç de petrol şirketi Sibneft’i devlet kontrollü Gazprom’a devretmiştir³⁹¹. Temmuz 2007’de ise milyarder Mikhail Gutseriyev iktidardan gelen

³⁸⁸ Sergei Peregodov, “Biznes i Vlast v Rassii: K Noviy Modeli Atnaşeni”, <<http://www.politcom.ru/2004/pvz379.php>> (12.07.2008).

³⁸⁹ Charap, “Inside out: Domestic ...”, s. 345.

³⁹⁰ “Kak Natsionaliziruyut Rassiyu: Neftegazoviy Sektor”, **Kommersant**, 17.09.2007, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=804680>> (12.07.2008).

³⁹¹ Puffer ve McCarthy, **a.g.m.**, s. 7.

baskılar sonucunda Russneft'teki görevinden ve şirket üzerindeki kontrolünden feragat etmek durumunda kalmıştır³⁹².

Oligarkları hisse satışına zorlayan Putin yönetimi, benzer stratejiyi Rus petrol sektöründeki yabancı yatırımcılara karşı da kullanmıştır. Oligarkları hisse satışına zorlamak için, Yukos örneğini de ileri sürerek, 1990'lı yıllarda özelleştirme sürecinde yaşanan usulsüzlükleri ya da vergi kaçırma girişimlerini koz olarak elinde tutan iktidar, yabancı yatırımcıya karşı da yerine getirilmeyen lisans şartlarını ya da gerçekleştirilen çevre ihlallerini ileri sürerek baskıda bulunmuştur. Örneğin, 2006 Aralığı'nda Royal Dutch Shell ve Japon ortakları, iddia edilen çevre ihlallerinden dolayı Sakhalin II petrol ve doğalgaz geliştirme kuruluşundaki % 51'lik hisselerini Gazprom'a satmak durumunda kalmışlardır³⁹³. Yine benzer şekilde, İngiliz-Rus ortaklığı BP-TNK da Haziran 2007'de lisans şartlarını yerine getirmediği gerekçesiyle Sibirya'daki Kovikta doğalgaz sahasındaki çoğunluk hissesini Gazprom'a devretmek durumunda kalmıştır³⁹⁴.

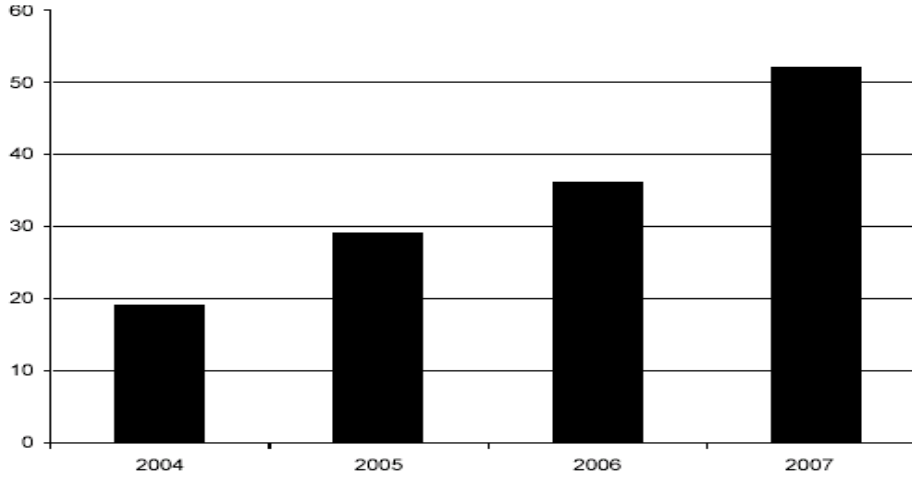
Grafik 2'de de görüldüğü üzere, yukarıdaki hisse satışları sonucunda 2007 yılı itibariyle devletin petrol piyasasındaki mülkiyeti % 50'nin üzerine çıkmış, bir başka ifadeyle söz konusu sektörün yarıdan fazlası devletin eline geçmiştir. Ancak,

³⁹² Stefan Hedlund, "Rents, Rights, and Service: Boyar Economics and the Putin Transition", **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 2008, c. 55, s. 4, s. 34. Vergi kaçırma ve yasadışı ortaklıklar yapma suçuyla yargılanan Gutseriyev hapis cezasına çarptırılmış, Russneft'teki hisseleri ise mahkeme kararıyla dondurulmuştur. Şirketini satması konusunda kendisine yapılan baskılara direnen ve Putin karşıtı olarak bilinen Gutseriyev, kendisine karşı açılan kampanyanın, Kremlin'in petrol piyasasını devletleştirme çabasının bir parçası olduğunu iddia etmiştir. "Russia Freezes Russneft's Shares", **International Herald Tribune**, 08.08.2007, <<http://www.iht.com/articles/2007/08/08/business/rusoil.php>> (02.08.2008). Andrew E. Kramer, "Mikhail Gutseriev, the Owner of Russneft, Accuses Putin of Forcing a Sale", **International Herald Tribune**, 30.07.2007, <<http://www.iht.com/articles/2007/07/30/business/ruble.php>> (02.08.2008).

³⁹³ Hedlund, "Rents, Rights, and Service: ...", s. 34. Kramer, "The Kremlin Flexes, ...", <<http://www.iht.com/articles/2007/07/08/business/russia.php>> (13.06.2008). Nadeem Walayat, "Shell Sells Controlling Block of Shares in Sakhalin-2 to Gazprom for \$7.5 Billion", **The Market Oracle**, 22.12.2006, <<http://www.marketoracle.co.uk/Article174.html>> (03.08.2008).

³⁹⁴ Nic Fildes, "BP Ceddes Kovykta Gas Field Stake to Gazprom", **The Independent**, 23.06.2007, <<http://www.independent.co.uk/news/business/news/bp-ceddes-kovykta-gas-field-stake-to-gazprom-454352.html>> (04.08.2008). Söz konusu sahadaki konsorsiyumun yıllık 9 milyar metreküp doğalgaz üretime mecburiyetine karşın 34 milyon metreküp üretim yaparak lisans anlaşmasına uymaması sonucunda hükümet, TNK-BP'yi lisansını iptal etmek ile tehdit etmiştir. "Sabrı Taşan Putin'den Sert Mesaj, BP'nin Doğalgaz Lisansı İptal mi Ediliyor?", **TürkRus**, <<http://www.turkrus.com/content/view/4575/160/>> (04.08.2008).

Grafik 2. 2004–2007 Arasında Petrol Sektöründe Devlet Mülkiyetinin Oranı

Kaynak: Philip Hanson, “The Russian Economic Puzzle: Going Forwards, Backwards or Sideways”, *International Affairs*, Eylül 2007, c. 83, s. 5, s. 876.

devletin ekonomide artan etkinliği petrol piyasası ile sınırlı kalmamıştır. Bu bağlamda gaz sektöründe de devlet mülkiyetinde bir artışın yaşandığı gözlenmiştir ki, bu artışın en önemli kaynağı devlet şirketi Rosneft’in 2005 Mayıs’ında Gazprom’un % 10,7’lik hissesini satın almasıdır³⁹⁵. Böylece Gazprom hisselerinin çoğunluğu, bu satış aracılığıyla devletin eline geçmiştir³⁹⁶.

Enerji sektörü dışında havacılık, makine üretimi, madencilik ve otomotiv gibi stratejik öneme sahip diğer sektörlerde de devlet kontrollü şirketlerin kurulması, bu sektörlerdeki özel işletmelerde geniş oranda hisse elde edilmesi ya da bu özel işletmelerin iktidara yakın işadamlarının kontrolü altında birleştirilmesi yoluna gidilmiştir³⁹⁷. Söz konusu sektörlerde oluşturulan devlet kontrollü şirketlerin başında

³⁹⁵ “Gazprom’ Paluçil Tsennaye Ukazanie”, *Kommersant*, 31.05.2005, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=581654>> (05.08.2008).

³⁹⁶ Michael Rothschild, “Bankers Scramble to Tap Russian Contacts”, *International Herald Tribune*, 24.11.2005, <<http://www.iht.com/articles/2005/11/23/business/ruble.php?page=1>> (05.08.2008). Daha önceleri hisselerin yaklaşık % 40’ını elinde tutan hükümet, bu satış sonrasında hisselerin % 50,01’ine sahip olmuştur. “Kak Natsionaliziruyut Rassiyu: ...”, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=804680>> (12.07.2008).

³⁹⁷ Peter Finn, “Kremlin Inc. Widening Control Over Industry”, *Washington Post*, 19.11.2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/11/18/AR2006111801012_pf.html>. (06.08.2008).

Birleşik Gemi Yapımı Şirketi, uçak yapımı ile uğraşan Birleşik Havacılık Şirketi³⁹⁸, sivil nükleer sanayi alanında faaliyet gösteren Atomenergoprom ve nanoteknolojinin gelişimi ile ilgilenen Rosnanotekh yer almaktadır³⁹⁹. Bu şirketlerin arasına son olarak Kasım 2007’de askeri ve sivil amaçlarla kullanılmak üzere ileri teknolojiye sahip sanayi ürünleri üreten ve ihraç eden Rostekhnologii isimli şirket katılmıştır. Rus savunma sanayisi işletmelerini birleştiren bu şirketin merkezinde Rusya’nın temel silah ticaret şirketi olarak işlem gören devlet şirketi Rosoboroneksport yer almış ve bu şirketin genel müdürü Sergey Çemezov Rostekhnologii’nin başına getirilmiştir⁴⁰⁰. Özel sektör şirketleri ile karmaşık ilişkileri ve ortak yatırımları bulunan Gazprom gibi devlet kontrolündeki kamu kuruluşlarının aksine, “goskorporatsiya” olarak adlandırılan bu yeni kamu kuruluşlarının özerk ve dışa kapalı olacağı ileri sürülmüştür⁴⁰¹.

Diğer bir yöntem ise iktidarın, stratejik öneme sahip özel işletmelerin başına hükümete yakın isimleri getirterek etkisini arttırmasıdır. Bu yola özellikle otomotiv sanayisinde başvurulmuştur. Söz konusu sanayiye millileştirmeyi amaçlayan Putin iktidarı, bu amacı doğrultusunda devlet şirketi Rosoboroneksport’u devreye sokmuş ve bu şirket aracılığıyla önde gelen araba üreticilerinden AvtoVaz’ın kontrolünü ele geçirmiştir. Çoğunluğu özel sermayenin elinde olan bu şirketin yönetimine Rosoboroneksport yöneticileri getirilerek, hükümetin dolaylı yoldan da olsa şirket üzerinde kontrolünü tesis etmesi sağlanmıştır⁴⁰².

³⁹⁸ Hem sivil hem de askeri uçak üretimi ile uğraşan bu şirket, pek çok uçak üretim şirketinin devlet kontrolü altında birleştirilmesi sonucunda oluşturulmuştur. Devlet, bu şirketin sahibi olmasa bile temel hissedarı konumundadır. Stephen Blank, “Ivanov, Chemezov and State Capture of the Russian Defence Sector”, **Problems of Post-Communism**, Ocak/Şubat 2008, c. 55, s. 1, s. 51–52.

³⁹⁹ Hanson, “The Russian Economic Puzzle: ...”, s. 878.

⁴⁰⁰ “Rostekhnologii”, **InvestingRussia**, <<http://www.investinginrussia.ru/rus/ppp/rostekhnologii/>> (06.08.2008).

⁴⁰¹ “Rusya Devletçiliğe Dönüyor”, **Rusya.Ru**, 13.10.2007, <<http://rusya.ru/tur/index/news?id=3828>> (06.08.2008).

⁴⁰² 2005 yılında AvtoVaz’ı içine düştüğü krizden kurtarmak için söz konusu şirketin hissedarlarının vekâletlerini varolan yönetimden ziyade hükümet tarafından seçilen ve çoğu Rosoboroneksport yöneticilerinden oluşan takıma

Hükümetin hem devlet şirketi Rosoboroneksport aracılığıyla hem de doğrudan hisse satın alma yoluyla kontrolünü tesis ettiği diğer bir sektör de madencilik sektörüdür. Dünyanın en büyük titanyum üreticisi VSMPO-Avisma'nın % 68'lik hissesi Ekim 2006'da Rosoboroneksport tarafından satın alınırken⁴⁰³, bu sayede titanyum piyasasındaki kontrolünü genişleten hükümet de ABD'ye karşı önemli bir koz elde etmiştir. Zira ABD'li uçak üreticisi firma Boeing, ihtiyaç duyduğu titanyumun % 40'ını VSMPO-Avisma'dan temin etmektedir⁴⁰⁴. Diğer yandan, Şubat 2006'da Ekonomi Bakanı German Gref, hükümetin Rus elmas tekeli Alrosa'nın çoğunluk hisselerini ele geçirme niyetini açıklamıştır. Ardından 2008 yılı içerisinde hükümet, söz konusu şirketteki % 37'lik hissesini % 51'e çıkartmıştır⁴⁰⁵. Böylece De Beers'ten sonra dünyanın ikinci büyük elmas üreticisi olan şirket, Rus Hükümeti'nin kontrolüne geçirilmiştir⁴⁰⁶. Ayrıca Putin iktidarının son aylarında, devletin altın sektöründe de etkinliğini artırma çabası içine girdiği görülmüştür⁴⁰⁷.

Devletin hisse satın alarak, kendine ait yeni işletmeler kurarak ve varolan işletmelerde yönetim değişikliğine giderek ekonominin özellikle stratejik önemdeki sektörlerinde etkin olma çabası, Putin iktidarının son günlerinde gerçekleştirilen hukuksal girişimler ile tamamlanmıştır. Bu bağlamda petrol, gaz, havacılık ve medya

birakmaları sonucunda, şirketin yönetimi Rosoboroneksport yöneticilerine geçmiştir. Böylece Rosoboroneksport'un genel müdürü Sergey Çemezov, aynı zamanda Avtovaz'ın yönetim kurulu başkanlığı görevini de üstlenmiş ve kendi ekibini yönetim kuruluna taşımıştır. "Kak Natsionaliziruyut Rassiyu: Bezgraniçnyy 'Rosoboroneksport'", **Kommersant**, 15.10.2007, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=813945>> (08.08.2008). Puffer ve McCarthy, **a.g.m.**, s. 7.

⁴⁰³ Eylül 2006'da Renaissance Capital'dan söz konusu şirketteki % 41'lik hissesini satın alan Rosoboroneksport, bir ay sonrasında ise şirketin Genel Müdürü Vladislav Tetyukhin'den % 27'lik hissesini satın almış ve böylece VSMPO-Avisma hisselerinin % 68'ine sahip olmuştur. "Rosoboroneksport Raises Stake in VSMPO-Avisma", <<http://www.metal.com.ru/analytics/publication/publication.php?id=442>> (08.08.2008).

⁴⁰⁴ "Russia Slams U.S. over Sanctions", **RFE/RL Newslines**, 09.01.2007, <<http://www.hri.org/cgi-bin/brief/?/news/balkans/rferl/2007/07-01-09.rferl.html>> (09.08.2008).

⁴⁰⁵ Felix Lowe, "Russian Government Increases It Stake in Diamond Miner Alrosa", **Daily Telegraph**, 25.06.2008, <<http://www.telegraph.co.uk/money/main.jhtml?xml=/money/2008/06/24/bcnalrosa124.xml>> (09.08.2008).

⁴⁰⁶ Avi Krawitz, "VTB Sells 10% Stake in ALROSA for \$377M", **Rapaport News**, 15.07.2008, <<http://www.diamonds.net/news/NewsItem.aspx?ArticleID=22356>> (10.08.2008).

⁴⁰⁷ Çoğunluk hissesine devletin sahip olduğu Alrosa, 2007 yılı içerisinde ülkenin en büyük altın üreticisi Polyus Zolata'nın % 22'lik hisselerini satın almak için görüşmelerde bulunmuştur. "Gasudarstva Skupaet Zolata", **RIA Novosti**, 21.08.2007, <<http://rian.ru/analytics/20070821/72767133.html>> (10.08.2008).

gibi önemli sektörlerde yabancı yatırımı sınırlandıran yeni bir yasa tasarısı 5 Mayıs 2008’de Putin tarafından imzalanarak yürürlüğe konmuştur⁴⁰⁸. Bu yasa ile stratejik öneme sahip 42 sektörde yer alan işletmelerde özel yabancı girişimin çoğunluk hissesine sahip olabilmesi için Rus ekonomi ve güvenlik uzmanlarından oluşan bir komisyondan yetkilendirme alması zorunluluğu getirilmiştir. Yabancı devlet şirketlerine ise, aynı zorunluluk, söz konusu işletmelerde hisselerin % 25’inden fazlasını satın almak istemesi durumunda getirilmiştir⁴⁰⁹.

Görüldüğü üzere 2004–2008 yılları arasındaki süreci kapsayan Putin iktidarının ikinci dönemi ekonomide artan devletleştirme girişimlerine sahne olmuştur. Bu girişimlere yol açan olay olarak Yukos Operasyonu gösterilmektedir. Ne var ki, petrol sektöründe yabancı yatırımın ağırlığını arttırma girişimleri karşısında gerçekleştirilen bu operasyonu tek başına devletleştirme çabalarının itici gücü olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Zira gerek Yukos Olayı’nın gerekse devletleştirme girişimlerinin perde arkasında önemli bir güç bulunmaktadır ki, bu güç Kremlin’de giderek etkinliğini arttıran *siloviki*dir.

2. *Siloviki* Kapitalizmi: Oligarklardan “Silovark”lara Geçiş

Rusça’da “güç yapıları” anlamına gelen *silovye struktury* kelimesinden türetilen *siloviki*, silahlı güçler, istihbarat birimleri ve kolluk kuvvetleri gibi güç yapılarında daha önce çalışmış ya da halen çalışmakta olan yetkilileri tanımlamak için kullanılan bir kelimedir⁴¹⁰. Ancak kabaca “güç adamları” anlamına gelen *siloviki*⁴¹¹ giderek, Putin iktidarında önemli görevlere getirilen ve daha önce güç

⁴⁰⁸ Ariel Cohen, “Russia’s Presidential Transition: Vladimir Putin Remains in Charge”, **The Heritage Foundation**, 06.05.2008, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/wm1917.cfm>> (10.08.2008).

⁴⁰⁹ “Russian Law to Limit Investment”, **BBC News**, 05.05.2008, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/7384358.stm>> (11.08.2008).

⁴¹⁰ Bremmer and Charap, **a.g.m.**, s. 86.

⁴¹¹ “Russia under Putin: the Making of a Neo-KGB State”, **Economist**, 23.08.2007, <http://www.economist.com/world/displaystory.cfm?story_id=9682621> (11.08.2008). *Siloviki*, *silovik* kelimesinin çoğuludur.

yapılarında çalışmış olan siyasetçileri tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır⁴¹². Ne var ki bu tanımlama da tam olarak Rus siyasetinde kullanıldığı biçimde *siloviki* teriminin karşılığını verememektedir. Zira Putin döneminde yönetici seçkinler içinde artan bir ağırlığa sahip olan *siloviki*, sadece ortak geçmişe değil, ortak fikir ve çıkarlara da sahip olan bir topluluktur ve her güç yapısından gelme siyasetçi bir *silovik* olarak adlandırılmaz⁴¹³. Bu durumda *silovikiyi* tanımlamak için onları ortak paydada birleştiren değerlere bakmak gerekecektir.

Silovik ideolojisinin en temel unsurunu güçlü devlet anlayışı oluşturmaktadır. Bu anlayışa göre, gücün merkezileşmesi ve yürütme erkinin kuvvetlendirilmesi temel hedef iken, ekonomide ve özellikle de özel sektöre bırakılmayacak kadar önemli doğal kaynaklar sektöründe devletin kontrolü sağlanmalıdır⁴¹⁴. Ülkenin doğal kaynaklarının Rus halkına ait olduğu savunan *siloviki*, bu sektöre yönelik yabancı yatırımın sınırlandırılması gerektiğini ileri sürerek, ekonomik milliyetçiliğin savunucusu olmuştur⁴¹⁵. Öte yandan *silovik* ideolojisinin bir diğer unsurunu ise Batı karşıtlığı oluşturmaktadır⁴¹⁶. ABD ve NATO'yu Rus devletini yıkmaya çalışan dış tehditler olarak gören *siloviki*, bundan dolayı Rusya'nın güçlü bir orduya ve silah sanayisine ihtiyaç duyduğunu, devletin savunmaya ve yeni silah teknolojilerinin geliştirilmesine bütçede önemli bir pay ayırması gerektiğini ileri sürmüştür⁴¹⁷. Ayrıca bu gruba göre, Rusya'nın uluslararası arenada eski saygınlığına kavuşması için

⁴¹² Bettina Renz, "Putin's Militocracy? An Alternative Interpretation of Siloviki in Contemporary Russian Politics", **Europe-Asia Studies**, Eylül 2006, c. 58, s. 6, s. 903.

⁴¹³ Örneğin, eski bir istihbarat çalışanı, Putin'in arkadaşı ve aktif bir siyasetçi olan Sergey Stepaşin Rus siyasetinde bir *silovik* olarak kabul edilmemektedir. Bremmer ve Charap, **a.g.m.**, s. 86.

⁴¹⁴ Olga Kryshstanovskaya ve Stephen White, "Inside the Putin Court: a Research Note", **Europe-Asia Studies**, Kasım 2005, c. 57, s. 7, s. 1071, 1073.

⁴¹⁵ Bremmer and Charap, **a.g.m.**, s. 89.

⁴¹⁶ Stephen White'a göre *siloviki*'nin "ulusal proje"si, vatanseverlik, Batı karşıtlığı, yabancı düşmanlığı, militarizm, Ortodoksluğun güçlendirilmesi ve otoriterlik gibi unsurlara dayanmaktadır. Stephen White, "Elite Opinion and Foreign Policy in Post-Communist Russia", **Perspectives on European Politics and Society**, Haziran 2007, c. 8, s. 2, s. 154.

⁴¹⁷ Bremmer ve Charap, **a.g.m.**, s. 89. Kryshstanovskaya ve White, "Inside the Putin Court: ...", s. 1073.

“Yakın Çevre” üzerindeki egemenliğini ve etkinliğini tesis etmesi ve hatta eski Sovyet Cumhuriyetleri ile olabilecek en geniş ölçekte bütünleşme yoluna gitmesi gerekmektedir⁴¹⁸.

Bu fikirler etrafında birleşen *siloviki*, Putin döneminde Kremlin’deki temel gruplardan biri olmuş ve özellikle 2004 yılı itibariyle Rus ekonomisindeki kilit sektörlerin kontrolünü ele geçirmiştir. Bu grubun önde gelen temsilcileri arasında söz konusu dönemde Başkanlık İdaresi Başkan Yardımcısı olarak görev yapan Igor Seçin⁴¹⁹, Putin’in danışmanlarından Viktor Ivanov⁴²⁰ ve Federal Güvenlik Servisi Başkanı Nikolay Patruşev yer almaktadır⁴²¹. 2006 yılına kadar Başsavcılık ardından da Adalet Bakanlığı görevini üstlenen Vladimir Ustinov, Savunma Bakanı ve Başbakan Birinci Yardımcısı olarak görev yapan Sergey Ivanov ve Dışişleri Bakanlığı’nı yürüten Sergey Lavrov da bu grubun üyeleri arasında geçen isimlerdendir.

Siloviki dışında Kremlin’de etkili olan bir diğer grubu ise, pek çoğu St. Petersburg’tan gelme *liberal-teknokratlar* oluşturmaktadır. Hükümette özellikle ekonomiye ilişkin kilit konumlarda yer alan bu grubun üyeleri arasında German Gref⁴²², Leonid Reiman⁴²³, Ilya Hlebanov⁴²⁴ ve Aleksey Kudrin⁴²⁵ gibi isimleri

⁴¹⁸ Jorgen Staun, “Siloviki versus Liberal-Technocrats: the Fight for Russia and Its Foreign Policy”, **DIIS Report**, Temmuz 2007, s. 9, s. 30.

⁴¹⁹ Eski bir KGB görevlisi olan Seçin, Putin’in Petersburg Belediyesi’nde çalıştığı dönemden mesai arkadaşıdır. Seçin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Seçin, Igor”, **Lenta.ru**, <<http://lenta.ru/lib/14160890/full.htm>> (12.08.2008).

⁴²⁰ Seçin gibi eski bir KGB çalışanı olan Ivanov, Putin iktidarı boyunca personelden sorumlu başkanlık kadrosunun üst kademelerinde yer almış ve Putin’in en yakın mütteliklerinden biri olarak ün yapmıştır. Ivanov hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Viktor Ivanov”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Viktor_Ivanov> (12.08.2008).

⁴²¹ Greg Walters ve Staff Writer, “Study: Siloviki’s Struggle for Assets Not Over”, **Johnson’s Russia List**, <<http://www.cdi.org/russia/johnson/9185-10.cfm>> (12.08.2008).

⁴²² German Gref Mayıs 2000-Eylül 2007 tarihleri arasında Rusya Federasyonu Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı görevini yürütmüştür. Eylül 2007’de gerçekleşen kabine değişiklikleri sırasında görevden alınan Gref, Kasım 2007’de devlet bankası Sberbank’ın genel müdürlüğü görevine getirilmiştir. Bkz. “Sberbank Approves Gref as New Head”, **The Moscow Times**, 29.11.2007, <<http://www.moscowtimes.ru/article/1009/42/352013.htm>> (12.08.2008). “German Gref – O Sberbanke: ‘Nauçu Slona Tantsevat’”, **İzvestiya**, 29.11.2008, <<http://www.izvestia.ru/economic/article3110790/>> (12.08.2008).

saymak mümkündür⁴²⁶. Ancak bu grubun liderliğini, Putin döneminde Gazprom'un yönetim kurulu başkanlığını yürüten ve başbakan yardımcısı olarak görev yapan, 2008 Mayısı'ndan itibaren ise Putin'in yerine devlet başkanlığı koltuğuna oturan Dimitri Medvedev⁴²⁷ üstlenmiştir. Yine bu grubun önde gelen isimleri arasında Gazprom'un yöneticisi Aleksey Miller, Putin'in danışmanlarından Vladislav Surkov ve başkanlık temsilcisi Dimitri Kozak yer almaktadır⁴²⁸.

Liberal-teknokratlara göre Rusya, tıpkı *silovikin*in savunduğu gibi, güçlü ve merkezileşmiş bir yürütme gücü tarafından idare edilmelidir. Zira halk demokratik reformlara hazır olmadığı için bu reformların yürütme otoritesi tarafından yukarıdan dayatılması gerekmektedir⁴²⁹. Ancak farklı nedenlerle de olsa devletin güçlendirilmesi konusunda *siloviki* ile ortak görüşü paylaşan *liberal-teknokratlar*, ekonomik gelişim konusunda bu gruptan farklı bir çizgi izlemişlerdir. Ekonominin özellikle de stratejik sektörlerin kısmen millileştirilmesine tamamen karşı çıkmayan liberaller, bu yeniden-millileştirmelerin daha geniş bir zaman dilimi içerisinde ve hukuka uygun olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Yukos Olayı'nı Rusya'ya yönelik yatırıma zarar vereceği gerekçesiyle endişeyle izleyen bu grup,

⁴²³ Leonid Reiman özellikle iletişim sektöründe faaliyet gösteren bir işadamdır. Kasım 1999 tarihinden itibaren Rusya Federasyonu Bilgi ve İletişim Bakanlığı görevini yürütmektedir. "Leonid Dododjanoviç Reiman – Biografiçeskaya Spravka", **RIA Novosti**, 12.05.2008, <<http://www.rian.ru/spravka/20080512/107151268.html>> (12.08.2008).

⁴²⁴ Hlebanov 1997–1998 yıllarında St. Petersburg'da ekonomi ve sanayi politikasından sorumlu belediye başkan yardımcılığı görevini yürüttü. Mayıs 1999'da askeri sanayiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevine, Şubat 2002'de ise Sanayi, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı görevine getirildi. 1 Kasım 2003 tarihinden itibaren Kuzeybatı Federal Bölgesi devlet başkanı temsilciliği görevini yürütmektedir. Bkz. "Klebanov, İlya", **Lenta.ru**, <<http://www.lenta.ru/lib/14160982/>> (12.08.2008).

⁴²⁵ Aleksey Kudrin 2000 yılından itibaren Rusya Federasyonu Maliye Bakanlığı görevini yürütmektedir. 1990–1996 yılları arasında St. Petersburg belediyesinde bürokrat olarak çalışmıştır. "Kudrin Aleksey Leonidoviç: Zamestitel Predsedatelya Pravitelstva – Ministr Finansov", **Rusya Federasyonu Maliye Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www1.minfin.ru/ru/ministry/structure/management/?id4=8>> (12.08.2008). Gref'in 2007 Eylülü'nde görevden alınmasının ardından Kudrin, Putin'in kabinesindeki tek liberal reformcu olarak kalmıştır.

⁴²⁶ Lilia Shevtsova, **Putin's Russia**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2005, s. 86.

⁴²⁷ "Prezident Rassii - Dmitriy Anatolyeviç Medvedev", **Kremlin Resmi İnternet Sitesi**, <http://www.kremlin.ru/articles/D_Medvedev.shtml> (12.08.2008).

⁴²⁸ Staun, **a.g.m.**, s. 30.

⁴²⁹ Kryshchanovskaya ve White, "Inside the Putin Court: ...", s. 1069.

özel sektörün Rusya açısından önemli olduğunu savunmuştur⁴³⁰. Sonuçta *liberal-teknokratlar*, Batı liberalizmine göre daha müdahaleci, *silovikiye* oranla daha piyasa yanlısı bir çizgi izlemişlerdir⁴³¹.

Bu iki grup dışında, en azından 2004 yılına kadar Kremlin’de etkili olan bir diğer grup ise, Yeltsin’in “aile”sini temsil eden grup olmuştur. Aslına bakılırsa, bu grubun Kremlin dışına itilmesi öncesinde, Putin yönetiminde etkili olan gruplar Moskova ve Petersburg grubu olarak ikiye ayrılmış, oligarkların da içinde yer aldığı “aile” ya da Moskova grubuna karşı, *liberal-teknokratlar* ile *silovikiyi* birleştiren Petersburg grubunun mücadelesi ileri sürülmüştür⁴³². Ancak Yukos Operasyonu sonrasında oligark-aile grubunun Kremlin’deki en önemli temsilcisi ve Başkanlık İdaresi’nin başındaki Aleksandr Voloşin’in Ekim 2003’te görevden alınması, ardından yine bu grubun temsilcilerinden Başbakan Mikhail Kasyanov ve hükümetinin 2004 Şubatı’nda görevine son verilmesi, söz konusu grubun Kremlin üzerindeki etkisinin ortadan kalkması ile sonuçlanmıştır⁴³³. Böylece, oligarklar ile yakın bağları bulunan bu liberallerin siyasi arenadan uzaklaştırılması, oligarklara karşı devletin güçlendirilmesi gerektiğini savunan ama kendi içinde de bölünmeler yaşayan Petersburg ekibinin zaferi olarak yorumlanmıştır. Hatta bu zafer daha çok bu ekibin içinde yer alan *silovikin*in zaferi olarak görülmüştür.

Yukos Operasyonu öncesinde Rusya’da ekonomi politikasının daha çok Petersburg ekibi içinde yer alan *liberal-teknokratlar* tarafından şekillendirildiğini

⁴³⁰ Y.a.g.m., s. 1071. Staun, a.g.m., s. 31.

⁴³¹ Bremmer ve Charap, a.g.m., s. 85.

⁴³² Oğan, a.g.e., s. 27-28. Daniel Treisman, “Russia Renewed?”, **Foreign Affairs**, Kasım/Aralık 2002, c. 81, s. 6, s. 60-61. Rutland’a göre, St. Petersburg ekibinin liberaller ve güvenlikçiler yani *siloviki* olmak üzere iki kanadı bulunmaktadır. Rutland, “Putin and the Oligarchs”, s. 167.

⁴³³ Sheila Barter, “Putin Moves Against Old Guard”, **BBC News**, 24.02.2004, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3517867.stm>> (13.08.2008).

söylemek mümkündür⁴³⁴. Zira hem uygulamaya geçirilen “yumuşatılmış” Gref Planı ve buna bağlı olarak izlenen “ılımlı liberalizm” politikası, hem de Gusinski ve Berezovski örneklerinde görüldüğü üzere oligarkları millileştirme çabaları, bu grubun etkisini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Ne var ki, hem özel sektörün devamlılığını hem de devletin güçlendirilmesi gerektiğini savunan bu gruba karşı, ekonomide devlet hâkimiyetini savunan *siloviki*, Yukos Operasyonu sonrasında ekonomi politikasının hâkimiyetini ele geçirmiş gibi görünmektedir. “Aile” ekibine karşı *liberal-teknokratlar*la aynı çizgide yer alan *siloviki*, bu ekibin tasfiye edilmesiyle birlikte, liberallere karşı daha açık bir mücadele içine girmiş ve bu mücadelede ön plana geçmiştir.

2005 yılında Putin yönetimindeki sayıları 6000’i bulan *siloviki*⁴³⁵, liberallere oranla Rus siyasetinde daha ağırlıklı bir role sahip olmuştur. Başkanlık İdaresi üzerinde hâkimiyet sağlayan *siloviki*, 10’dan fazla hükümet birimini kontrol etmiş, Gref ve Kudrin gibi liberallerin bakanlık kadrolarını doldurmuş ve yine teknokratlardan Miller ve Medvedev’in başında bulunduğu Gazprom’un yönetim kadrosunda yer almıştır⁴³⁶. Putin iktidarının ikinci döneminde ekonomide artan devlet müdahaleciliği, *silovikin*in Rus siyaseti üzerindeki etkisini açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Rus siyasetinde olduğu kadar ekonomisinde de etkili olan bu grup, 2004-2005 yıllarında pek çok devlet işletmesinin başına geçmiş ve Rusya’nın yeni milyarderleri olarak anılmaya başlamıştır. Özelleştirmeler sonucu zenginleşen oligarkların tersine, “silovark” olarak adlandırılan bu yeni nesil işadamları, servetlerini şirketlerin

⁴³⁴ “The Siloviki March: Power Play in Kremlin”, 04.03.2005, <http://www.earlywarning.com/articles/2005_03_04_russia_silovki> (13.08.2008).

⁴³⁵ Puffer ve McCarthy, **a.g.m.**, s. 6.

⁴³⁶ Bremmer ve Charap, **a.g.m.**, s. 87-88.

kamulaştırılması sonrasında elde etmişler ve Rus ekonomisinin neredeyse yarısını ele geçirmişlerdir⁴³⁷. Rusya'nın en büyük petrol şirketlerinden Rosneft'in başına geçen Igor Seçin, ulusal havayolları şirketi Aeroflot ile savunma sanayinin önde gelen şirketlerinden Almaz-Antei'nin yönetim kurulu başkanlığını üstlenen Viktor Ivanov, Rosoboroneksport ve AvtoVaz'ın kontrolünü ele geçiren Sergey Çemezov⁴³⁸ ve Rus Demiryolları Şirketi'nin yönetimini üstlenen Vladimir Yakunin⁴³⁹ “silovark”ların önde gelenleri arasında yer almaktadır⁴⁴⁰. 2005 yılına kadar Savunma Bakanı olarak görev yapan ve 2006 yılında kurulan Birleşik Havacılık Şirketi'nin yönetim kurulu başkanlığına getirilen Sergey Ivanov'u da bu listeye eklemek mümkündür⁴⁴¹.

Tablo 6. 2006 Yılı İtibariyle Oligarklardan “Silovark”lara Geçiş

Oligarklar	Temel Oligark Kontrollü Şirketler (1996)	Temel Oligark Kontrollü Şirketler (2006)	Temel “Silovark” Kontrollü Şirketler (2006)	“Silovark”lar
Boris Berezovski, Roman Abramoviç	<i>AvtoVaz, Aeroflot, ORT, Sibneft</i>		<i>Aeroflot Almaz-Antei</i>	Viktor Ivanov
			<i>Rosoboron-eksport, AvtoVaz</i>	Sergey Çemezov
Mikhail Hadarkovski	<i>Yukos/ Yuganskneftegaz</i>		<i>Rosneft, Yuganskneftegaz</i>	Igor Seçin
Vladimir Potanin	Norilsk Nikel	Norilsk Nikel	Russian Railroads	Vladimir Yakunin
Mikhail Fridman	Alfabank, TNK	Alfabank, TNK-BP		

Kaynak: Daniel Treisman, “Putin’s Silovarchs”, *Orbis*, Kış 2007, c. 51, s. 1, s. 146.

⁴³⁷ Steven Eke, “Rusya Ekonomisi ‘Mutlu Azınlığın’”, *BBC Turkish*, 27.07.2005, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/07/050727_russia_economy.shtml> (14.08.2008).

⁴³⁸ 1983–1988 yılları arasında Dresden’de çalışan ve bu dönemde Putin ile tanışan Çemezov, 2004 yılında Rosoboroneksport’un, Kasım 2007’de ise Rostekhnologii’nin yönetim kurulu başkanlığına getirilmiştir. Çemezov hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Sergey Viktoroviç Çemezov”, <http://www.peoples.ru/state/statesmen/sergey_chemezov/> (14.08.2008).

⁴³⁹ 1985–1991 yılları arasında Birleşmiş Milletler’deki (BM) Sovyet diplomatik misyonunda çalışan ve bu dönemde KGB için casusluk yaptığı ileri sürülen Yakunin, Putin iktidarının ilk yıllarında Ulaştırma Bakanlığı’nda görev yapmış, 2005 yılında ise Rusya Demiryolları’nın yönetim kurulu başkanlığına getirilmiştir. Yakunin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Vladimir Ivanoviç Yakunin”, <<http://www.peoples.ru/finans/manager/yakunin/>> (14.08.2008).

⁴⁴⁰ Brian Whitmore, “Inside the Corporation: Russia’s Power Elite”, *RFE/RL*, 15.10.2007, <<http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/russia/2007/russia-071015-rferl03.htm>> (14.08.2008).

⁴⁴¹ Ebru Kunt Akın ve Çağdaş Bayram, “Rusya’da Seçim Rüzgârları ile Yüze Çıkan İç Çekişmeler”, *Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz Bülteni*, Aralık 2007, s. 8, s. 9.

Devlet işletmelerinin başına geçen “silovark”lar, aynı zamanda bankacılık sektörüne de el atmışlar ve Rossiya Bank, Vneşekonombank ve Mejprombank gibi bankaları kendilerine bağlamışlardır⁴⁴². Rossiya Bank’ın yönetim kurulu başkanlığına *siloviki* grubundan Yuri Kovalçyuk⁴⁴³, Vneşekonombank’ın yönetim kurulu başkan yardımcılığına ise yine bu gruptan Yuri Zaostrovsev getirilirken⁴⁴⁴, Mejprombank “silovik banker” olarak bilinen Sergey Pugaçev tarafından kontrol altına alınmıştır⁴⁴⁵.

Tablo 6’da görüldüğü üzere, 1990’lı yıllarda zenginleşen oligarklardan Potanin ve Fridman, Putin döneminde iş dünyasında etkin olmaya devam etmişlerdir. *Siloviki* ile kurdukları yakın bağlar sayesinde güçlerini koruyabilen bu oligarklara Oleg Deripaska, Anatoli Çubais ve Vagit Alekperov’u da eklemek mümkündür⁴⁴⁶. Özellikle “Kremlin’in adamı” olarak anılan Potanin, Putin’e olan bağlılığını her fırsatta kanıtlayarak Norilsk Nikel’i elinde tutmaya devam edebilmiştir⁴⁴⁷. Bunun sonucunda “silovark”lar ile onlara sadık kalarak zenginliklerini korumaya çalışan bu oligarklar, Putin iktidarının ikinci döneminde Rusya’nın zenginler listesinde yer almışlardır. Üstelik bu listedeki isimler giderek çoğalmış ve Rusya’daki dolar milyarderlerinin sayısı 2007 Martı itibariyle 49’a yükselmiştir⁴⁴⁸. Bu durum gelir

⁴⁴² Bremmer ve Charap, **a.g.m.**, s. 88.

⁴⁴³ Yuri Kovalçyuk aynı zamanda Rossiya Bank hisselerinin % 42’sine sahiptir. “Twelve Who Have Putin’s Ear”, **RFE/RL**, 15.10.2007, <<http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/russia/2007/russia-071015-rferl02.htm>> (15.08.2008).

⁴⁴⁴ Bir Rus gazetesinin iddiasına göre Rosneft’in Yuganskneftegaz’ı satın almasında, ona Vneşekonombank kaynaklık etmiştir. Yekaterina Derbilova ve Boris Safranov, “Rosneft’ Viruçil Vneşniy Dolg”, **Vedomosti**, 15.08.2005, <<http://www.vedomosti.ru/newspaper/article.shtml?2005/08/15/95809>> (15.08.2008).

⁴⁴⁵ Mark Ames, “Carving Up Moscow’s Property Pie”, **The Guardian**, 10.08.2006, <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2006/aug/10/markamesonmoscow>> (15.08.2008).

⁴⁴⁶ Kryshchanovskaya ve White, “Inside the Putin Court: ...”, s. 1072. 2005 yılında gazeteciler arasında yapılan bir araştırma sonucunda, en etkili 15 Rus işadammının belirlendiği listede bu isimler de yer almıştır. Puffer ve McCarthy, **a.g.m.**, s. 5.

⁴⁴⁷ 2004 yılında Beslan’da Çeçen militanlar tarafından gerçekleştirilen okul baskını esnasında, hükümeti eleştirir tarzda haberler yapması nedeniyle sahibi olduğu *Izvestiya* gazetesinin editörünü görevden alan Potanin, ardından bu gazeteyi de devlet tekeli Gazprom’a satmıştır. Kramer, “The Kremlin Flexes, ...”, <<http://www.iht.com/articles/2007/07/08/business/russia.php>> (13.06.2008).

⁴⁴⁸ Mart 2007’deki Forbes dergisinin haberine göre, dünya üzerindeki Rus dolar milyarderlerinin sayısı 53’ü bulmakta, fakat bunların 49’u Rusya’da yaşamaktadır. Hanson, “The Russian Economic Puzzle: ...”, s. 872. Yine

dağılımında önemli farklılıkların oluşmasına neden olmuş, ülkenin bu en zengin kesimi ile en fakir kesimi arasında ciddi oranda bir gelir dengesizliği oluşmuştur⁴⁴⁹. Ne var ki Rus halkının net gelirinde 2000–2007 yılları arasında yaşanan yükselme ve yoksulluk oranında yaşanan düşüş, bu dengesizliğin gözardı edilmesini ve halkın Putin’e yönelik desteğini devam ettirmesini sağlamıştır. Yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun oranı 7 yılda % 30’dan % 14’e gerilerken, ortalama ücret 2200 rubleden (90 dolar) 12500 rubleye (500 dolar), ortalama emekli aylıkları ise 823 rubleden (33 dolar) 3500 rubleye (140 dolar) çıkmıştır. Daha da önemlisi ücretler ve emekli aylıklarındaki artışın enflasyondaki artıştan çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır⁴⁵⁰.

Ekonomide özellikle de stratejik enerji sektöründe devletin kontrolünü savunan ve bu bağlamda Rusya’daki millileştirmelerin kaynağını oluşturan *siloviki*, devlet işletmelerinin başına geçer geçmez DTÖ üyeliğine, piyasa reformlarına ve yabancı yatırıma daha ılımlı yaklaşmaya başlamış⁴⁵¹ ve hatta kendi ekonomik çıkarlarının gerçekleştirilmesine olumlu katkı sağlayacağını düşündüğü liberal Medvedev’in devlet başkanlığına getirilmesinde etkili olmuştur. Zira *silovikiye* göre ancak Medvedev gibi Batı’da “liberal” olarak algılanan bir lider, kontrolleri altındaki büyük devlet şirketlerine yeni uluslararası pazarların kapısını açabilir ve yabancı

Forbes dergisine göre, 2004 yılında sayısı 36’yı bulan Rus oligarklarından 33’ü Moskova’da yaşamakta iken, New York’ta ise bu sayının yarısından azı kadar milyarder yaşamaktaydı. Marshall I. Goldman, “Russia’s Middle Class Muddle”, **Current History**, Ekim 2006, c. 105, s. 693, s. 323.

⁴⁴⁹ 2005 yılı itibarıyla Rusya’daki en zengin % 10’luk kesimin ortalama geliri, en fakir % 10’luk kesimin gelirinden 14.8 kat daha fazla iken, Moskova’da en zengin % 10’luk kesim, en fakir % 10’luk kesimin kazandığından 51 kat daha fazla kazanmaktaydı. Zbigniew Brzezinski, “Putin’s Choice”, **The Washington Quarterly**, Bahar 2008, c. 31, s. 2, s. 108’den Natalia Biyanova, “Increasing Income Differentiation Could Lead to a Social Explosion”, **Gazeta**, 08.02.2005.

⁴⁵⁰ “Russia’s Economy under Vladimir Putin: Achievements and Failures”, **RIA Novosti**, 01.03.2008, <<http://en.rian.ru/analysis/20080301/100381963.html>> (16.08.2008).

⁴⁵¹ Clay Risen, “Will the US Normalize Trade with Russia?”, **The New Republic**, 01.03.2007, <http://www.ncsj.org/AuxPages/010307TNR_PNTR.shtml> (16.08.2008).

yatırımı Rusya'ya çekebilirdi⁴⁵². Özellikle de Batı ile yakın ticari ilişkilere sahip petrol ve gaz “silovark”ları ile DTÖ üyeliğinden fayda sağlayabilecek, rekabetçi çelik sektörü “silovark”larının daha pragmatik bir çizgiye kaydığını, buna karşı Üçüncü Dünya ülkelerine satış yapan silah ve nükleer yakıt ihracatçıları ile rekabetçi olmayan otomotiv sektöründeki “silovark”ların katı milliyetçi retorikten uzaklaşmadıklarını söylemek mümkündür⁴⁵³. Bu bağlamda “silovark”lar arasında devletleştirmeler sonrasında yaşanan bölünme, Yeltsin döneminde gerçekleştirilen ilk tur özelleştirmeler sonrasında sanayi lobisi içerisinde yaşanan bölünme ile paralellik göstermiştir. Zira her iki durumda da enerji ve diğer ihracat sektörlerini ele geçiren ekonomik seçkinler liberal bir ekonomi politikasına yanaşmaya başlamışlar ve içinde buldukları gruptan ayrılmışlardır.

Sonuç olarak, Yeltsin iktidarının ikinci döneminde iş dünyasının siyaset üzerindeki etkisi artar ve önde gelen işadamları siyasi seçkinlere dönüşürken, Putin iktidarının ikinci döneminde ekonomide devletin etkinliği artmış ve buna bağlı olarak bir kısım siyasi seçkin işadamına dönüşmüştür. Üstelik Putin iktidarının son yılı itibariyle ekonomik verilere bakıldığında, ülke ekonomisinde önemli bir ilerlemenin yaşanmış olduğu görülmektedir. 2007 yılı itibariyle % 7’lik bir büyüme oranına sahip olan Rus ekonomisi, 2008 yılı içerisinde dünyanın en büyük onuncu ekonomisi haline gelmiştir⁴⁵⁴. 2007 yılında 56 milyar dolarlık bütçe fazlasına sahip olan Rusya’da⁴⁵⁵ ticaret fazlası 152 milyar dolara⁴⁵⁶, uluslararası rezervler 474 milyar dolara ulaşmıştır⁴⁵⁷.

⁴⁵² Victor Yasman, “Russia: the Kremlin’s Evolving Foreign-Policy Stance”, **RFE/RL**, 29.02.2008, <<http://www.rferl.org/content/article/1079560.html>> (15.08.2008).

⁴⁵³ Treisman, “Putin’s Silovarchs”, s. 150.

⁴⁵⁴ Lilia Shevtsova, “Think Again: Vladimir Putin”, **Foreign Policy**, Ocak/Şubat 2008, s. 164, s. 35.

⁴⁵⁵ “Russian Budget Surplus Reaches \$ 56 bln Jan-Aug”, **RIA Novosti**, 11.09.2007, <<http://en.rian.ru/business/20070911/78010350.html>> (15.08.2008).

Rus ekonomisinde yaşanan büyümenin en önemli sebebi olarak, enerji fiyatlarında yaşanan artış gösterilmektedir ki, 2008 yılında petrolün varil fiyatının 100 doların üzerine çıktığı gözönüne alınırsa böyle bir yargının çok da yanlış olmadığını söylemek mümkündür⁴⁵⁸. Ancak görünen o ki, gerçekleştirilen devletleştirmeler de sanayi üretimindeki büyümeye önemli bir katkı yapmış ve 2003 yılında % 3,7 olan sanayi sektöründeki büyüme oranı 2007 yılında % 6,3'e ulaşmıştır⁴⁵⁹. Ayrıca bu başarıda petrol gelirlerinin iyi bir şekilde yönetilmesinin, bu sayede IMF ve Paris Kulübü'ne olan tüm borçların ödenmesinin⁴⁶⁰ de etkili olduğunu belirtmek gerekir. Ne var ki, enflasyon oranında yaşanan artışın durdurulamaması, hammaddeye dayalı bir ekonominin yaratılması ve özellikle gıdada ithalata bağımlı hale gelinmesi, Putin döneminde ekonomide beliren olumsuzluklar olarak göze çarpmaktadır.

⁴⁵⁶ "Russia 2007 Trade Surplus \$ 152.8 bln-Customs", **Reuters**, <<http://in.reuters.com/article/asiaCompanyAndMarkets/idINL0754820420080207>> (15.08.2008).

⁴⁵⁷ "International Reserves of the Russian Federation in 2007", **The Central Bank of the Russian Federation**, <http://www.cbr.ru/Eng/statistics/credit_statistics/print.asp?file=inter_res_07_e.htm> (16.08.2008).

⁴⁵⁸ Rus Finans Bakanı Aleksey Kudrin'in 2008 Martı'nda yapmış olduğu açıklamaya göre, 2000-2007 yılları arasında petrol fiyatlarında yaşanan bir artışın sonucu olarak Rusya, fazladan 475 milyar dolar gelir elde etmiştir. "High Oil Prices Bring Russia Extra \$475 Bln in Past 8 Years", **RIA Novosti**, 01.04.2008, <<http://en.rian.ru/russia/20080401/102669349.html>> (16.08.2008).

⁴⁵⁹ "Russia's Economy under Vladimir ...", <<http://en.rian.ru/analysis/20080301/100381963.html>> (16.08.2008).

⁴⁶⁰ IMF'ye olan borçları Şubat 2005'te gerçekleştirdiği 3.3 milyar dolarlık ödeme ile sonlandıran Putin iktidarı, Paris Kulübü'ne olan borçları ise 2006 Ağustosunda yaptığı 23.7 milyar dolarlık ödeme ile sona erdirmiştir. "Rusya IMF'ye Borcunu Bitirdi", **Radikal**, 04.02.2005, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=142401>> (16.08.2008). "Russia Has Paid off IMF Debts", <http://www.upi.com/Business_News/2005/02/01/Russia-has-paid-off-IMF-debts/UPI-66111107283700/> (16.08.2008). "Russia Pays off USSR's Entire Debt, Sets to Become Crediting Country", **Pravda**, 22.08.2006, <<http://english.pravda.ru/russia/economics/22-08-2006/84038-paris-club-0/>> (16.08.2008).

İKİNCİ BÖLÜM: SİYASİ SİSTEM

I. İKTİDARIN ZAAFIYETİ

Bir devletin siyasi sistemi, o devletin dış politikasını belirleyen en önemli iç etkenlerden biridir⁴⁶¹. Siyasi sistem, dış politika karar alma süreçleri ve karar vericiler üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Zira hangi kurum ya da aktörlerin dış politika karar alma sürecinde etkili olacağı ülkede varolan siyasi sistem ile doğrudan bağlantılıdır⁴⁶². Ayrıca siyasi faktörlerin karar vericilerin dış politika girişimlerini etkilediği ve ülke içindeki siyasi muhalefeti dindirebilmek amacıyla liderlerin çeşitli dış politika açıklamalarında buldukları gözlenmektedir⁴⁶³. Yeltsin dönemi Rusyası'na bakıldığında, varolan siyasi sistemin ve bu sistemin ön plana çıkardığı çeşitli aktörlerin dış politikayı doğrudan etkilediğini söylemek mümkündür.

1993 Aralığı'nda kabul edilen yeni anayasa öncesinde yarı başkanlık, sonrasında ise “güçlü-başkanlık” olarak adlandırılan Yeltsin döneminin siyasi

⁴⁶¹ Uluslararası ilişkiler disiplinde siyasi sistem ile dış politika arasında bağlantı kuran çalışmaların çoğu, ülkedeki siyasi rejim türü ile savaş yanlısı dış politika arasındaki ilişkiye vurgu yapmıştır. Bu çalışmalarda ortaya atılan “demokratik barış” argümanına göre demokratik rejimler, barışçıl bir dış politikaya sahip olmakta ve birbirleriyle savaşmamaktadırlar. Demokrasilerin birbirleriyle savaşmayacağı fikrini, Immanuel Kant'ın 200 yıl önce ortaya attığı “ebedi barış” projesine kadar geri götürmek mümkün iken, “demokratik barış” argümanının bir akademik öğreti haline gelmesi, 1980'lerde Michael Doyle'nin çalışmaları sonucunda mümkün olmuştur. Bu öğretiye göre, liberal demokrasilerde yer alan kurumsallaşmış demokratik süreçler ve uzlaşya dayalı liberal kültür, çatışmaların barışçıl çözümünü dayatırken müdahaleci zihniyeti dışlamaktadır. Bu konuda bkz. Michael Doyle, “Liberalism and World Politics”, **American Political Science Review**, Aralık 1986, c. 80, s. 4, s. 1151-1169. John M. Owen, “How Liberalism Produces Democratic Peace?”, **International Security**, Güz 1994, c. 19, s. 2, s. 87-125.

⁴⁶² Örneğin, Thomas Risse-Kappen 1991 yılında yayınladığı makalesinde, kamuoyu ile dış politika arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarabilmek için içerideki siyasi yapıların incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre ülke içindeki mevcut siyasi sistem, kamuoyunun dış politika üzerinde etkisini belirleyen temel faktördür. Thomas Risse-Kappen, “Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policy in Liberal Democracies”, **World Politics**, Temmuz 1991, c. 43, s. 4, s. 479-512.

⁴⁶³ Putnam, dış politika yapımını “iki düzeyli bir oyun”a (*two-level game*) benzetmektedir. Ona göre devlet liderleri dış politikayı oluştururken, hem uluslararası hem de ulusal düzeydeki bir oyunu eşzamanlı olarak oynamaktalar, bir düzeyde yaşanan gelişmeleri, diğerinde alınan kararları etkilemek için kullanmaktadırlar. Robert D. Putnam, “Diplomacy and Domestic Politics”, **International Organizations**, Yaz 1988, c. 42, s. 3, s. 427-460. Farnham'a göre, ülke içindeki mevcut siyasi yapı, karar vericilerin dış politika sorunlarına yönelik yaklaşımlarını doğrudan etkilemektedir. Zira karar vericiler, ülke içindeki siyasi muhalefeti en aza indirgeyecek ve uzlaşmayı sağlayacak şekilde bir dış politika alternatifini yaratmaya çalışırlar. Barbara Farnham, “Impact of the Political Context on Foreign Policy Decision-Making”, **Political Psychology**, Haziran 2004, c. 25, s. 3, s. 441-463.

sistemi, genel olarak başkanı ön plana çıkarmıştır. Başkanın ülke siyasetinin temel belirleyicisi haline getirildiği bu sistemde, diğer siyasi kurumların etkinliği sınırlandırılmıştır. Ancak bu, dış politika yapımında temel aktör olarak beliren Yeltsin'in karar alma sürecinde muhalif grupların baskı ve taleplerini gözardı ettiği anlamına gelmemiştir. Zira ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz, Yeltsin'in koltuğunu korumasını zorlaştırırken, tekrar seçilebilmek için çeşitli tavizlerde bulunmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda başkanı sınırlandıran ordu, oligarklar, Parlamento ve bölge liderleri de ülke siyasetinde etkili olmuşlardır. Yeltsin döneminin siyasi sistemini detaylı bir şekilde incelemeyen önce Gorbaçov dönemine bakmak gerekir. Zira gerek RF'nin kuruluşunu ve Yeltsin'in iktidara gelişini, gerekse Yeltsin'in ilk yıllarında varolan siyasi sistemi anlamak açısından SSCB'nin son dönemini ele almak kaçınılmazdır.

A. Gorbaçov'un Siyasi Reformları ve SSCB'den RF'ye Geçiş Süreci

1980'lerin ortalarında Sovyet ekonomisinde yaşanan durgunluğu aşabilmek amacıyla *perestroyka* sürecini başlatan Mikhail Gorbaçov, bu sürecin başarıya ulaşabilmesi için siyasi yapıda değişime gitmeyi gerekli görmüştü. Çünkü dönüştürülmeye çalışılan düzenden en çok çıkar sağlayan bürokrasi, ekonomik reform girişimlerine büyük bir tepki göstermiş ve *perestroyka* sürecini tıkayacak en önemli engel olarak görülmüştü. Bu engeli aşmak, dolayısıyla bürokratik hegemonyayı zayıflatmak için *glasnost* (açıklık) ve *demokratizatsiya* (demokratikleşme) politikalarını uygulamaya geçiren Gorbaçov, bu politikalar aracılığıyla *perestroykanın* başarıya ulaşmasını hedeflemiştir⁴⁶⁴.

⁴⁶⁴ Erel Tellal, "SSCB ile İlişkiler", Oran (der.), **a.g.e.**, s. 159-160. Öncelikle siyasi reformdan çok ekonomik reformu hedefleyen Gorbaçov, ekonomik reform çabasının üçüncü yılında varolan parti ve devlet kurumları ile bu reformları gerçekleştiremeyeceğini anlamıştır. Bundan dolayı da kurumsal düzenleme içinde görev alan muhaliflerini zayıflatmak ve toplum içindeki reform yandaşlarını güçlendirmek için yönetim kurumlarında

SSCB’de devlet yönetimi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin (SBKP) tekelinde idi. Her ne kadar bakanlar kurulu gibi önemli hükümet organları olsa da, uygulanacak politikaya hükümet yetkililerinden çok üst düzey parti çalışanları karar vermekte, kuvvetler ayrılığının olmadığı bu sistemde partinin tüzüğü yasa yerine geçmekteydi⁴⁶⁵. Devlet ile parti arasında neredeyse hiçbir ayrımın olmadığı Sovyet siyasi sisteminde, yürütme kadar yasama organı Parlamento da SBKP’nin kontrolü altında bulunmaktaydı⁴⁶⁶. 1977 yılında kabul edilen Sovyet Anayasası’nın 6. maddesi, Sovyet toplumunun, siyasi sisteminin ve tüm kamu örgütlenmelerinin başat gücü olarak tanımladığı SBKP’nin Rus siyasetindeki bu baskın konumunu yasallaştırmaktaydı⁴⁶⁷.

Bu siyasi yapıda partiyi, dolayısıyla devleti yöneten Sovyet hâkim sınıfının ekonomik temeli devlet mülkiyetiydi. Mevki sahipleri, devlet mülkiyeti sayesinde üretimi ve artı değeri kontrolleri altında tutuyorlardı. *Perestroyka*, bu ekonomik kontrolü sınırlandıracağı için siyasi bürokrasi tarafından kendi konumlarını zayıflatacak bir tehdit olarak görülmekteydi⁴⁶⁸. Bürokrasi ve parti içinde *perestroyka* sürecine karşı oluşan bu muhalefeti ancak siyasi reformlar yoluyla etkisiz hale getirebileceğini farkedenden Gorbaçov, ilk iş olarak hükümet ile toplum arasındaki

değişikliğe giderek, *perestroyka* sürecini başarıya ulaştırmayı amaçlamıştır. Michael McFaul, “Lessons from Russia’s Protracted Transition from Communist Rule”, **Political Science Quarterly**, Bahar 1999, c. 114, s. 1, s. 113.

⁴⁶⁵ Avtonomov, **a.g.m.**, s. 50.

⁴⁶⁶ Aleksandr V. Lukin, “The Transitional Period in Russia: Democratization and Liberal Reforms”, **Russian Social Science Review**, Temmuz/Ağustos 2000, c. 41, s. 4, s. 12. Ulusal ve yerel düzeyde yapılan Parlamento seçimleri, tüm adayların parti yetkilileri tarafından onaylanması gerekliliğinden dolayı, etkili bir yasama gücünün oluşumuna katkı sağlayamamıştır. Avtonomov, **a.g.m.**, s. 50- 51.

⁴⁶⁷ Richard Sakwa, “From the USSR to Postcommunist Russia”, Stephen White, Alex Pravda ve Zvi Gitelman (der.), **Developments in Russian Politics 4**, Durham, Duke University Press, 1997, s. 8.

⁴⁶⁸ Perinçek’e göre Sovyet hâkim sınıfı, işletme yöneticileri ve siyasi bürokrasiden oluşmaktadır. *Perestroyka*, bu hâkim sınıf içinde bir yandan siyasi bürokrasinin konumunu zayıflatırken, diğer yandan işletme yöneticilerinin konumlarını güçlendirmektedir. Perinçek, **a.g.e.**, s. 101.

yabancılaşmayı azaltmak ve halkın ekonomik reformlara yönelik desteğini sağlayabilmek amacıyla *glasnost* politikasını uygulamaya geçirmişti⁴⁶⁹.

1. *Glasnost* (Açıklık)

Gorbaçov'a göre devlet işlerinden ve önemli kararların alınmasına yol açan olaylardan habersiz olan Sovyet halkı, *perestroyka* sürecini desteklemek konusunda herhangi bir girişimde bulunamazdı⁴⁷⁰. Bundan dolayı da bilgi akışına yönelik sınırlandırılmaların azaltılması, medyaya daha fazla özgürlük getirilmesi, yasaklı konuların tartışmaya açılması ve eleştiriye hoşgörüyle yaklaşılması gerekmektedir. Bu uygulamaları içeren *glasnost* politikasının yürürlüğe konması ile, ülke gündeminden haberdar olan, bilinçlenen ve düşüncelerini dile getirebilen halkın siyasi bürokrasiyi baskı altında tutabileceği düşünülmüştü⁴⁷¹. Ayrıca getirilen bu açıklık/şeffaflık politikası ile siyasi seçkinlerin ellerindeki gücü suistimal etmelerinin önüne geçilmesi ve halka karşı doğrudan sorumlu kılınmalarının sağlanması amaçlanmıştı⁴⁷².

Kısaca fikir ve ifade özgürlüğü olarak tanımlanabilecek *glasnost* politikasının 1986 yılında yürürlüğe konulması ile beraber, *Moscow News*, *Ogonek* ve *Kommunist* gibi ünlü yayın organlarının başına reform yanlısı editörler getirilmiş ve bu yayın organlarında içinde bulunulan dönemin sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlarına ilişkin köşe yazıları yayınlanmıştır. Bununla beraber daha önce yasaklanan tarih kitapları tekrar yayınlanmaya⁴⁷³, ülkedeki toplumsal durumu eleştiren filmler gösterilmeye başlanmış ve ifade özgürlüğünü sınırlandıran yasalara yeni düzenlemeler

⁴⁶⁹ John M. Battle, "Uskorenie, Glasnost and Perestroika: the Pattern of Reform under Gorbachev", **Soviet Studies**, Temmuz 1988, c. 40, s. 3, s. 370.

⁴⁷⁰ Stephen White, "From Communism to Democracy?", White, Pravda ve Gitelman (der.), **a.g.e.**, s. 22.

⁴⁷¹ "Glasnost", **Wikipedia**, <<http://en.wikipedia.org/wiki/Glasnost>> (22.08.2008).

⁴⁷² David Lane, **Soviet Society under Perestroika**, New York, Routledge, 1992, s. 77.

⁴⁷³ Aleksandr Soljenitsin'in "Gulag Arşipelago" adlı eseri, daha önceleri yasaklı olup da bu dönemde yayınlamaya başlayan eserler arasında en bilinenidir. Mike Bowker, "Introduction", Bowker ve Ross, **a.g.e.**, s. 4.

getirilmiştir⁴⁷⁴. Ayrıca bu dönemde oluşturulan sistem muhalifi toplumsal örgütlenmeler, 1989 ve 1990 yıllarındaki seçimlerde sergiledikleri güçlü propaganda ile halkı yönlendirmişler ve zamanla “reformist komünistler”in sosyal tabanı olmaktan çıkarak bağımsız siyasi örgütlenmelere dönüşmüşlerdir. Ancak toplumu varolan sistem ve parti karşısında hareketlendirmeyi amaçlayan Gorbaçov’un siyasi reform çabası *glasnost* ile sınırlı kalmamış, bunu, anayasal yollarla partinin etkinliğinin sınırlandırılmasını amaçlayan *demokratizatsiya* politikası takip etmiştir. 1987 Ocağı’ndan itibaren üzerinde tartışılan *demokratizatsiya*, 1988 Haziranı’nda gerçekleştirilen 19. Parti Konferansı ile birlikte uygulamaya geçirilmiştir⁴⁷⁵.

2. *Demokratizatsiya* (Demokratikleşme)

Meclisin yeniden canlandırılmasını ve kuvvetler ayrılığının tesis edilmesini sağlamak amacıyla yürürlüğe konulan *demokratizatsiya*, 19. Parti Konferansı’nda “Sovyet Toplumunun Demokratikleşmesi ve Siyasi Sistemin Reformu” başlıklı önerinin kabul edilmesi ile uygulamaya geçirilmiştir. Bu konferansın birkaç ay sonrasında, alınan karara uygun olarak SSCB Halk Temsilcileri Kongresi’nin Seçim Yasası ve SSCB Anayasası’nda Değişiklik ve Düzenlemelere İlişkin Yasa’nın Yüce Sovyet tarafından onaylanarak yürürlüğe girmesi ile söz konusu politikanın uygulanması hızlandırılmıştır⁴⁷⁶. Bu yasalar uyarınca üyelerinin büyük bir kısmı serbest seçimler sonucunda belirlenecek olan Halk Temsilcileri Kongresi oluşturulmuş ve böylece Parlamento bu Kongre ile Yüce Sovyet’ten oluşan iki

⁴⁷⁴ SBKP’nin 1987 yılındaki toplantısında, Ceza Yasası’nın Sovyet karşıtı propagandaya ilişkin 70. ve 190. maddelerine getirilen düzenlemeler ile vatana ihanet suçlamasına yol açacak eylem tanımının kapsamı daraltılmıştır. Yapılan bu değişiklik sonrasında serbest bırakılan yüzlerce siyasi suçlu, Rusya’da yeni doğmakta olan muhalefetin ve çeşitli toplumsal örgütlenmelerin başına geçmişlerdir. McFaul, **a.g.e.**, s. 47.

⁴⁷⁵ 1987 Ocağı’nda SBKP Merkez Komitesi’nin toplantısında, işyerleri, Parlamentolar ve partinin içerisinde rekabetçi seçimlerin yapılması konusunda çağrıda bulunulmuş, aynı yılın Haziran ayında gerçekleştirilen ikinci toplantıda, işçilere kendi yöneticilerini seçebilme hakkının verilmesine ilişkin bir plan kabul edilmiştir. Richard Sakwa, **Russian Politics and Society**, London, Routledge, 2002, s. 9-10.

⁴⁷⁶ Russell Bova, “Political Dynamics of the Post-Communist Transition: a Comparative Perspective”, **World Politics**, Ekim 1991, c. 44, s. 1, s. 127.

kanatlı bir yapı haline dönüştürülmüştür. 2250 vekilden oluşan bu yeni Kongre’de söz konusu vekillerin 2/3’ünün rekabetçi seçimler ile halk tarafından, geri kalan 1/3’ünün ise toplumsal örgütlere ayrılan kota uyarınca⁴⁷⁷ (ki bu kota SBKP için 100 vekildir) belirlenmesine ve Yüce Sovyet’teki 542 vekilin bu Kongre tarafından kendi üyeleri arasından seçilmesine karar verilmiştir⁴⁷⁸.

26 Mart 1989 tarihinde gerçekleştirilen Kongre seçimleri, 30 Aralık 1922 tarihinde kurulan SSCB’de bir yasama organı için gerçekleştirilen ilk rekabetçi seçimler olarak kabul edilmektedir⁴⁷⁹. Bu seçimler sonucunda parti içindeki sistem muhalifi ve reform yanlısı pek çok isim vekillığe seçilirken⁴⁸⁰, muhafazakârların güç kaybına uğradığı görülmüştür. Her ne kadar SBKP dışında başka partilerin seçimlere katılması yasaklanmış olsa da, bağımsız vekillik sayesinde partiye muhalif isimler de Kongre’de yer alabilmişlerdir. Diğer yandan pek çok seçim bölgesinde parti üyelerinin birbirlerine karşı oy toplama mücadelesi içine girmesi, parti içi ayrılıkları güçlendirerek parti disiplinini zayıflatmıştır. Üstelik Gorbaçov’un 1989 Aralığı’nda Lenin’in getirdiği parti içi hizipleşme yasağını kaldırması söz konusu ayrılıkları daha da körüklemiştir⁴⁸¹.

Seçimlere dayalı bir parlamento yapısı ile yasama erkini muhafazakâr parti kadrolarından bağımsızlaştırmayı amaçlayan Gorbaçov, kuvvetler ayrılığı sisteminin

⁴⁷⁷ Kendilerine belirli sayıda koltuk tahsis edilen toplumsal örgütlere ticaret odaları, Komsomol, Müzik Topluluğu Birliği ve Alkolle Mücadele Birliği gibi örgütlenmeler örnek olarak gösterilebilir. Bunlara ne kadar koltuk verileceği yasayla saptanmamış, bu konu her seçim döneminde Merkezi Seçim Komisyonu’nun kararına bırakılmıştır. **Y.a.g.m.**, s. 128.

⁴⁷⁸ Sakwa, **Russian Politics and Society**, s. 10. McFaul, **a.g.e.**, s. 48-49. Avtonomov, **a.g.m.**, s. 52-53.

⁴⁷⁹ Brovkin’e göre, bu seçimler 1918’den bu yana SSCB’de gerçekleştirilen ilk rekabetçi seçimler olmuştur. Vladimir N. Brovkin, “The Making of Elections to the Congress of People’s Deputies (CPD) in March 1989”, **The Russian Review**, Ekim 1990, c. 49, s. 4, s. 417. Ne var ki SSCB’nin 1922’de kurulduğu göz önüne alınırsa, bu seçimlerin SSCB tarihindeki ilk rekabetçi seçimler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁴⁸⁰ Robert V. Daniels, “Gorbachev’s Reforms and the Reversal of History”, **The History Teacher**, Mayıs 1990, c. 23, c. 3, s. 244. Gorbaçov’a ve partinin liberal kanadına göre seçimlerde sandalyelerin % 85’ini elde eden SBKP üyeleri çoğunlukla liberal kanadın içinde yer almaktadır. SBKP içerisinde yer alıp, radikal bir sistem muhalifi olan Boris Yeltsin, Gavril Popov, Yuri Afanasyev ve Sergey Stankeviç gibi isimler bu seçimler sonucunda sandalye elde etmişlerdir. McFaul, **a.g.e.**, s. 72-73.

⁴⁸¹ Avtonomov, **a.g.m.**, s. 53.

üçüncü ayağını oluşturan yargı mekanizmasını güçlendirme yolunda da girişimlerde bulunmuştur⁴⁸². Bu doğrultuda 1988 Haziranı'ndaki 19. Parti Konferansı'nda kurulmasına karar verilen SSCB Anayasal Denetim Komisyonu, 1989 Aralığı'nda toplanan Halk Temsilcileri Kongresi'nde alınan karar uyarınca faaliyete geçirilmiştir⁴⁸³. Hükümetin kararlarının anayasaya uygunluğunu denetleyecek olan bu kurum⁴⁸⁴, Anayasa Mahkemesi gibi geniş yetkilere sahip olmasa ve çoğu durumda aldığı kararlar sadece tavsiye niteliği taşısa da⁴⁸⁵, hiçbir kurum ya da kişinin hukukun ve anayasanın üzerinde olamayacağını partiye gösterme amacı taşımış ve 1991 yılında kurulan RSFSC Anayasa Mahkemesi'nin öncülü olarak kabul edilmiştir⁴⁸⁶.

Yasama ve yargı erklerini getirdiği düzenlemeler ile güçlendirmeye çalışan Gorbaçov, yürütme erki içerisinde de partinin konumunu zayıflatmak için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda SBKP'ye tekelleşmiş bir yönetim hakkı sağlayan 1977 Anayasası'nın 6. maddesini Şubat 1990'da iptal etmiş⁴⁸⁷ ve bunu

⁴⁸² 1986-1988 yılları arasında yargı reformu konusunda yaşanan tartışmalar için bkz. Joel C. Moses, "Democratic Reform in the Gorbachev Era: Dimensions of Reform in the Soviet Union, 1986-1989", **Russian Review**, Temmuz 1989, c. 48, s. 3, s. 262-264.

⁴⁸³ Carla Thorson, "Why Politicians Want Constitutional Courts: the Russian Case", **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 2004, c. 37, s. 2, s. 191.

⁴⁸⁴ 1988 Aralığı itibariyle gerçekleştirilen anayasal düzenlemeler sonucunda anayasanın 125. maddesinde, oluşturulan söz konusu kurumun görevi bu şekilde belirtilmiştir. Stephen White, "Democratization' in USSR", **Soviet Studies**, Ocak 1990, c. 42, s. 1, s. 10.

⁴⁸⁵ Siyasi arenadaki hâkimiyetlerinin uzun bir süre daha devam edeceğine inanan Sovyet yönetici kadroları, gücü ellerinde tutmak için bazı tavizler vermeleri gerektiğini düşünmüşler ve bunun sonucunda da kısmen rekabetçi olan seçimlere onay vermişlerdir. Ancak bu tavizleri, kendi güçlerini sınırlandıracak bir yargı organına geniş yetkiler verilmesini destekleme boyutuna kadar varmamıştır. Üstelik seçimler sonucunda oluşturulan yeni Parlamento'da yer alan pek çok politikacı da yargıya karşı derin bir şüphe ile yaklaşmış ve oluşturulan bu yeni kuruma çok fazla yetki verilmesinin karşısında yer almıştır. Daha da önemlisi SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin liderleri, bu kuruma çok fazla yetki verilmesi durumunda merkezi yürütme gücünün bu yargı organını kullanarak cumhuriyetler üzerindeki kontrolünü genişletebileceğini düşünmüşler, bundan dolayı da bu kurumun yetkilerinin sınırlı kalması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Sonuçta hem yasama, hem yürütme hem de federe birimlerden gelen baskılar sonucunda 1989 yılındaki Halk Temsilcileri Kongresi'nde bu kurumun daha çok tavsiye niteliğinde kararlar almasına ve merkez ile federe birimler arasındaki anayasal tartışmalarda yer almamasına karar verilmiştir. Thorson, **a.g.m.**, s. 191.

⁴⁸⁶ Avtonomov, **a.g.m.**, s. 53-54.

⁴⁸⁷ Ağustos 1989'da Polonya'da savaş sonrası ilk komünist olmayan hükümetin işbaşına gelmesini takiben Doğu Avrupa'da ayaklanmalar başlamış ve Doğu Almanya, Çekoslovakya, Bulgaristan ve Romanya'daki komünist rejimler iktidardan uzaklaştırılmıştır. O dönemde özellikle maden işçilerinin gerçekleştirdiği grevleri ve sokak gösterilerini göz önüne alarak, aynı durumun kendi başlarına da gelebileceği kaygısıyla hareket eden SBKP

takiben başkanlık sisteminin kurulduğunu ilân ederek partinin gücü ve etkinliğini daha da sınırlandırmıştır⁴⁸⁸. 15 Mart 1990 tarihinde Halk Temsilcileri Kongresi tarafından SSCB'nin ilk ve tek başkanı olarak seçilen Gorbaçov, kendisine on beş siyasetçiden oluşan bir Başkanlık Konseyi oluşturmuş⁴⁸⁹ ve partinin yerine geçerek devlet yönetimini üstlenmiştir. Bu arada 1977 Anayasası'nın iptal edilen 6. maddesinin yeniden düzenlenmesi, çok partili siyasi sistemin oluşumuna katkı sağlamıştır⁴⁹⁰. SBKP kadar diğer partilerin, ticaret birliklerinin, kamusal örgütlenmelerin ve kitle hareketlerinin Sovyet politikalarının şekillendirilmesine katkı sağlayacağını belirten yeni 6. madde, Sovyet siyasi sisteminde zaten var olan SBKP harici partilerin sayısında bir artışa neden olmuş⁴⁹¹, 3 Ekim 1990'da kabul edilen Örgütlenmeler Yasası da bu partiler için gerekli yasal zemini oluşturmuştur⁴⁹².

Devleti partiden özgürleştirme çabasında adem-i merkezileşmenin önemli bir araç olarak kullanılabileceğini ileri süren Gorbaçov, egemenlik kaynaklarının partideki konumlarından çok devletteki konumlarına dayandırılması durumunda cumhuriyetlerdeki liderlerin, kurumsal değişiklikleri gerçekleştirmede kendisine destek olabileceklerini düşünmüştür. Bunun için de cumhuriyetlerin özerkliklerinin artırılması çabası içine girmiştir. Bu bağlamda 1990 yılında cumhuriyetlerde

Merkez Komitesi, Şubat 1990'da gerçekleştirdiği toplantıda Anayasa'nın 6. maddesinin kaldırılması konusunda ılımlı bir tavır sergilemiştir. Sakwa, **Russian Politics and Society**, s. 13.

⁴⁸⁸ Avtonomov, **a.g.m.**, s. 54.

⁴⁸⁹ "Mikhail Gorbachev", **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Mikhail_Gorbachev> (26.08.2008).

⁴⁹⁰ Sakwa'ya göre 9 Mayıs 1988'de Demokratik Birlik'in (*Demokratiçeski Sayuz*) kuruluşu, Gorbaçov dönemindeki çok partili siyasetin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Batı tarzı liberal demokrasinin ve piyasa ekonomisinin savunuculuğunu yapan bu parti, güçlü bir şekilde komünist karşıtı bir çizgiyi takip etmiştir. Sakwa, **Russian Politics and Society**, s. 173-174. Aslına bakılırsa *glasnost* uygulaması ile birlikte Moskova Popüler Halk Cephesi, Anayasal Demokratlar, Yurttaşlık Haysiyeti, Moskova Kürsüsü gibi gayri resmi yeni siyasi örgütlenmeler oluşturulmuş, ancak *perestroyka* yanlısı bu örgütlenmeler sosyalizmi yıkmak gibi bir amacı taşımamışlar ve Komünist Parti'nin yıkılmasından çok yeniden yapılandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda 1988 Mayıs'ında kurulan ve Gorbaçov'un reformlarına karşı tüm Sovyet sisteminin değiştirilmesini savunan Demokratik Birlik, 70 yıl sonunda SBKP'ye karşı duran ilk muhalif siyasi parti olmuştur. McFaul, **a.g.e.**, s. 63-65.

⁴⁹¹ Stephen White, "Political Parties", Bowker ve Ross (der.), **a.g.e.**, s. 69. Richard Sakwa'ya göre, bu yasa değişikliğinin gerçekleştirildiği süreçte SSCB'de yaklaşık 500 parti ve 60.000 bağımsız örgütlenme bulunmakta idi. Avtonomov, **a.g.m.**, s. 54'den Richard Sakwa, **Gorbachev and His Reforms 1985-1990**, London, Philip Allan, 1990, s. 203.

⁴⁹² Ronald J. Hill, "Parties and Public Organisations", White, Pravda ve Gitelman (der.), **a.g.e.**, s. 89.

gerçekleştirilen seçimler, hükümetin daha alt düzeylerinde, gücün partiden devlete aktarılmasını hızlandıracak kurumsal bir reform olarak görülmüştür. Ne var ki, yerel meclislere seçilecek vekillerin muhafazakâr parti bürokratlarını zayıflatarak devletin özerkliğini güçlendireceği beklentisiyle seçimleri onaylayan Gorbaçov, bu seçimlerden beklediği sonucu alamamıştır. Zira söz konusu seçimler ile birlikte meclislerin özerkliği, sadece partinin orta düzey muhafazakâr yetkililerine karşı değil, aynı zamanda üst düzey liberal liderliğine karşı da güçlendirilmiştir⁴⁹³.

1990 yılında cumhuriyetlerde gerçekleştirilen Parlamento seçimleri, büyük oranda eski sisteme muhalif olan “radikal reformistler”in zaferine sahne olmuştur. Pek çok cumhuriyetin parlamentosuna komünizm karşıtları seçilirken, RSFSC’de Moskova, Leningrad ve Sverdlovsk şehirlerinin meclisleri “demokratik blok” olarak tanımlanan grubun kontrolü altına geçmiştir⁴⁹⁴. RSFSC özelinde bakıldığında seçimlere tek parti olarak SBKP katılmış olsa bile, bu partinin kendi içinde yaşadığı bölünmelerden dolayı seçimlerin partisiz geçtiğini ve daha çok gruplaşmalar arasındaki rekabete dayandığını söylemek mümkündür. “Milliyetçiler”, “geleneksel komünistler”, “reformist komünistler” ve “demokratlar” olarak tanımlanan dört geniş grubun rekabetine sahne olan bu seçimlerde⁴⁹⁵, 1990 Ocağı’nda kurulan Demokratik Rusya⁴⁹⁶ (*DemRossiya*) örgütlenmesi altında faaliyet gösteren “demokratlar”, Rusya Halk Temsilcileri Kongresi’ndeki sandalyelerin % 20’sini ele geçirmişlerdir⁴⁹⁷. Üstelik 1989 Seçimleri’nin aksine bu seçimlerde Komünist Parti ya da ona bağlı

⁴⁹³ McFaul, *a.g.e.*, s. 54, 56.

⁴⁹⁴ Gavin Helf ve Jeffrey W. Hahn, “Old Dogs and New Tricks: Party Elites in the Russian Regional Elections of 1990”, *Slavic Review*, Güz 1992, c. 51, s. 3, s. 511. Moskova Şehir Meclisi’ne seçilen 472 vekilin büyük bir çoğunluğu Demokratik Rusya Bloğu’nun altında faaliyet gösteren kişiler olmuştur. Terry D. Clark, “A House Divided: a Roll-Call Analysis of the First Session of the Moscow City Soviet”, *Slavic Review*, Kış 1992, c. 51, s. 4, s. 674.

⁴⁹⁵ Sakwa, *Russian Politics and Society*, s. 141-142.

⁴⁹⁶ Demokratik Rusya Hareketi’nin kuruluşu ve gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Marc Garcelon, “The Estate of Change: the Specialist Rebellion and the Democratic Movement in Moscow, 1989-1991”, *Theory and Society*, Şubat 1997, c. 26, s. 1, s. 39-85.

⁴⁹⁷ Sakwa, *Russian Politics and Society*, s. 14.

örgütlenmelere belli oranda kota ayrılmaması, Parlamento’da yer alan komünistlerin sayısında bir azalmaya yol açmış ve bu seçimlerin bir önceki seçimlerden daha “demokratik” olduğu yargısını güçlendirmiştir⁴⁹⁸.

Gorbaçov önderliğindeki “reformist komünistler”⁴⁹⁹, “piyasa sosyalizmi” gibi karma bir ekonomik sistem ile muhafazakârlardan arındırılmış ve gücü az da olsa sınırlandırılmış bir SBKP yaratarak komünist sistemi reforme etme çabası içine girmişlerdir. Buna karşılık 1989 yılında yapılan Kongre seçimlerinden itibaren giderek güçlenen Gorbaçov karşıtı “radikal reformistler”/“demokratlar”⁵⁰⁰ ise Gorbaçov’un yeniden yapılandırmaya çalıştığı sistemi tamamen yıkmayı amaçlamışlar⁵⁰¹ ve piyasa ekonomisi ile demokrasiye hızlı bir geçişi savunmuşlardır⁵⁰². Bu bağlamda Gorbaçov’un parti içindeki muhafazakârların gücünü sindirebilmek için giriştiği siyasi reform hareketleri, muhafazakârlar kadar Gorbaçov’un önderliğindeki “reformist komünistler”in de muhalefete maruz kalmalarına yol açmış ve Sovyet karşıtlığı ile ayrılıkçılığı da beraberinde getirmiştir. Bu durum en açık şekilde 1990 Seçimleri’nde kendisini göstermiş, bu seçimler sonucunda Baltık, Gürcistan, Ermenistan ve Moldova Cumhuriyetleri’nin

⁴⁹⁸ McFaul, **a.g.e.**, s. 78.

⁴⁹⁹ Demokratik Platform ve Demokrasi İçin Komünistler oluşumları altında biraraya gelen SBKP reformistleri, 1990 Martı’ndan sonra yaşanan çok partili sisteme geçiş ile birlikte Rusya’nın Cumhuriyetçi Partisi, Özgür Rusya Partisi ve Demokratik Reform Hareketi isimli parti ve hareketleri kurmuşlardır. Bu parti ve hareketlerin 1991 yazında açıklanan programlarına bakıldığında, aralarındaki görüş farklılıklarına rağmen hepsinin karma bir ekonomik sistemi savundukları görülecektir. Siyasi sistem olarak kimi parlamenter bir cumhuriyeti savunurken, kimi başkanlık ile parlamenter sistemin bir karmasını savunmuş, devletin yapısına ilişkin olarak da kimi federal kimi de üniter devlet yapısının SSCB için daha uygun olacağını ileri sürmüştür. Bu parti ve hareketlerin programları için bkz. Marcia A. Weigle, “Political Participation and Party Formation in Russia, 1985-1992: Institutionalizing Democracy?”, **Russian Review**, Nisan 1994, c. 53, s. 2, s. 259. SBKP’nin liberal kanadı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ronald J. Hill, “The CPSU: from Monolith to Pluralist?”, **Soviet Studies**, 1991, c. 43, s. 2, s. 225-228.

⁵⁰⁰ 1989 Seçimleri sonrasında “radikal demokratlar” olarak adlandırılan vekiller, Bölgeler Arası Grup adlı bir blok oluşturmuşlar ve bir kısmı SBKP içinden seçilen bu vekiller, giderek Gorbaçov’un karşısında yer almaya başlamışlardır. Gorbaçov’u reform düşmanı olarak görmeye başlayan bu grup, onun savunduğu evrimsel metotlara karşı devrimi savunmuştur. McFaul, **a.g.e.**, s. 74.

⁵⁰¹ Komünist Parti’nin tamamen devrilmesine ve SSCB’nin dağılmasına karşı olan Gorbaçov, komünist sistemin sınırları içerisinde gerçekleştirilecek bir reform süreci tasarlamış, ancak “radikal reformistler” tarafından sergilenen muhalefet karşısında reform sürecini ya sonlandırmak ya da derinleştirmek durumunda kalmıştır. Archie Brown, **The Gorbachev Factor**, New York, Oxford University Press, 1996, s. 155.

⁵⁰² Chafetz, **a.g.m.**, s. 671.

Parlamentoları Sovyet karşıtı ayrılıkçıların kontrolü altına girmiştir⁵⁰³. Burada belirtilmesi gereken nokta, özellikle RSFSC’de giderek güçlenen “radikal demokratlar”ın, pek çok cumhuriyette 1990 Seçimleri ile vekilliğe getirilen milliyetçi grupları ve bu grupların bağımsızlık taleplerini desteklemiş olduğudur⁵⁰⁴. Böylece 1990 Seçimleri ile güçlenen milliyetçi ve “radikal demokrat” gruplar arasında Sovyet karşıtlığı temelinde bir ortaklık oluşmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi özellikle 1989 Seçimleri sonrasında Kongre’de temsil hakkı kazanan “radikal demokratlar” ile SBKP’nin reformist kanadı arasında bir ayrılaşma oluşmaya başlamış, SBKP’nin yönetimi altında kalmaktansa bağımsız bir güç olmayı tercih eden “demokratlar”, siyasi reformların daha da ileriye götürülmesini talep etmişlerdir. Çok partili bir siyasi sistemin oluşumunu savunan bu grubun “reformist komünistler”den ayrılmasında siyasi talepleri kadar⁵⁰⁵, ekonomide yaşanan olumsuz gidişat ve daha radikal reformlara duyulan ihtiyaç da etkili olmuştur. Çok partili siyasi rejimin yasallaşmasıyla birlikte kurulan pek çok partiyi⁵⁰⁶ kendi çatısı altında birleştiren Demokratik Rusya Hareketi, “demokratlar”ın temel platformu olmuş ve kendi içinde yaşadığı bölünmelere

⁵⁰³ George W. Breslauer, “The Stirrings of Democratization: an Introduction”, Ed. A. Hewett ve Victor H. Winston (der.), **Milestones in Glasnost and Perestroika: Politics and People**, Washington, The Brookings Institute, 1991, s. 242.

⁵⁰⁴ 1990 yılında Yeltsin ve başında bulunduğu Demokratik Rusya Hareketi, Baltık Cumhuriyetleri’nin bağımsızlığı ile diğer birlik cumhuriyetlerinin ayrılıkçı eğilimlerini desteklemiş ve SSCB’nin dağılmasının Rusya için bir kayıp olmayacağını, Rus milli devletinin RSFSC sınırları ile örtüşüğünü ileri sürmüştür. Vera Tolz, “Conflicting ‘Homeland Myths’ and Nation-State Building in Postcommunist Russia”, **Slavic Review**, Yaz 1998, c. 57, s. 2, s. 271, 284. Demokratik Rusya Hareketi’ne göre, self determinasyon yani halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, demokratik bir değerdir ve bu bağlamda da desteklenmesi gerekir. Weigle, **a.g.m.**, s. 258.

⁵⁰⁵ *Glasnost* politikası ile oluşturulan gayri-resmi siyasi örgütlenmelerin, siyasi sürece dâhil olmadan sadece toplumsal roller üstlenmesi ve ihtiyaç duydukları sosyal tabanı oluşturması gerektiğini düşünen parti reformistleri, bu örgütlenmeler çerçevesinde gerçekleştirilen eylemler sonrasında 1989 Seçimleri’ni gerçekleştirmeye karar vermişler ve “demokratlar”ın hâkim olduğu bu örgütlenmelerin devlet kurumlarında temsil edilmesini sağlamışlardır. Bu temsilin kendi partileri aracılığıyla gerçekleşmesini talep eden “demokratlar”, çok partili bir siyasi rejimin kurulmasına ilk başlarda karşı olan Gorbaçov’u 1990 Seçimleri’nde elde ettikleri başarı sonrasında ikna edebilmişlerdir. Gorbaçov’un başkanlık sistemine geçişini eleştiren bu grup, çok partili parlamenter sistemin tesisini savunmuştur. **Y.a.g.m.**, s. 240-256.

⁵⁰⁶ 1991 yılı itibarıyla *DemRossiya*’nın bileşen partileri şunlardır: Rusya’nın Demokratik Partisi, Rusya’nın Cumhuriyetçi Partisi, Rusya Sosyal Demokrat Parti, Rusya Hıristiyan Demokratik Parti, Anayasal Demokratlar ve Özgür Demokratik Parti. **Y.a.g.m.**, s. 260. Bu partiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Michael McFaul ve Sergei Markov, **The Troubled Birth of Russian Democracy: Parties, Personalities and Programs**, Stanford, Hoover Institution Press, 1993.

rağmen 1990 yılında Gorbaçov'a karşı RSFSC'nin bağımsızlığını savunmuştur⁵⁰⁷. Böylece Gorbaçov tarafından *perestroyka* reformları için uygun siyasi ve toplumsal zemini yaratmak amacıyla uygulanan siyasi reformlar amacını aşmış ve bağımsızlık talepleri ile SSCB'nin parçalanması sürecini hızlandırmıştır.

3. Yeltsin'in İktidara Gelme Süreci ve SSCB'nin Dağılması

1990 Seçimleri'nde RSFSC Halk Temsilcileri Kongresi'ne vekil olarak seçilen Demokratik Rusya Hareketi'nin liderlerinden Boris Yeltsin, aynı yılın Mayıs ayında yapılan Kongre toplantısında söz konusu hareketin desteği ile Yüce Sovyet'in başkanlığına getirilmiştir. Bu göreve getirildikten sonra Gorbaçov ve Sovyet Hükümeti'ne karşı açık bir siyasi savaş başlatan Yeltsin, 12 Haziran 1990 tarihinde Kongre'nin de onayıyla Rusya Federasyonu'nu egemen bir devlet olarak ilân etmiştir. Siyasi güç mücadelesi ortamında Rus egemenliğinin ilânı, Gorbaçov'un otoritesi ve politikalarına yönelik doğrudan bir tehdit olarak algılanmış, bu bağlamda demokratik blok tarafından olduğu gibi Rusya Komünist Partisi⁵⁰⁸ tarafından da desteklenmiştir⁵⁰⁹.

Çalışmanın birinci bölümünde aktarıldığı üzere *perestroyka* süreci, SSCB içerisinde ekonomik adem-i merkezileşmeye yol açmış, bu durum da beraberinde siyasi adem-i merkezileşmeyi getirmiştir. Üstelik gerçekleştirilen yerel seçimler sonucunda pek çok cumhuriyetin meclisinde milliyetçilerin çoğunlukta yer alması,

⁵⁰⁷ Geir Flikke, "From External Success to Internal Collapse: the Case of Democratic Russia", **Europe-Asia Studies**, Aralık 2004, c. 56, s. 8, s. 1209.

⁵⁰⁸ 1989 Seçimleri sonrasında SSCB Halk Temsilcileri Kongresi'nde birleşerek bir grup oluşturan "demokratlar" a karşı, RSFSC'de yer alan muhafazakâr komünistler de siyasi bir örgütlenme çabası içine girmişlerdir. Bu çabaların sonucunda 15-16 Temmuz 1989'da SBKP'nin Leningrad'taki örgütlenmesinin himayesi altında, Rusya Birleşmiş İşçi Cephesi oluşturulmuş ve RSFSC'de faaliyet gösteren bu örgütlenme Gorbaçov'un kurumsal reformlarına karşı Komünist Parti'nin otoritesinin yeniden tesis edilmesini savunmuştur. Söz konusu örgütlenme Ocak 1990'da Rusya Komünist Partisi'nin oluşumuna hazırlık yapması için Komünist İnisiyatifi Hareketi'ni oluşturmuş ve bu hareketin gerçekleştirdiği hazırlıklar sonucunda Rusya Komünist Partisi 19-20 Haziran 1990 tarihlerinde kurulmuştur. Michael Urban, Vyacheslav Igrunov ve Sergei Mitrokhin, **The Rebirth of Politics in Russia**, New York, Cambridge University Press, 1997, s. 169-170.

⁵⁰⁹ McFaul, a.g.e., s. 86-88.

bağımsızlık taleplerinin daha güçlü bir şekilde dile getirilmesine yol açmıştır. Yeltsin liderliğindeki Rus Hükümeti'nin bu bağımsızlık taleplerini kışkırtması sonucunda⁵¹⁰, SSCB'nin bütünlüğünü korumayı amaçlayan Gorbaçov 1990 Aralığı'nda hükümetindeki muhafazakâr komünistlerin ağırlığını arttırmak durumunda kalmıştır⁵¹¹. SSCB'nin parçalanması tehlikesi karşısında reform sürecini yavaşlatan ve hükümetini muhafazakârlaştıran Gorbaçov⁵¹², Ocak 1991'de Baltık Cumhuriyetleri'ndeki ayrılıkçı eğilimleri zayıflatmak üzere bu bölgelere Sovyet askerini göndermiştir. Gerçekleştirilen harekât sonrasında bağımsızlık propagandası yapan medya organları Sovyet askerinin kontrolü altına geçirilmiştir⁵¹³. Bu olaylar karşısında Baltık Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığını desteklediğini açıklayan Yeltsin, 19 Şubat 1991'de ulusal televizyon kanalından yaptığı konuşmada diktatörlük kurmakla suçladığı Gorbaçov'u istifaya davet etmiştir⁵¹⁴. Oluşan kutuplaşma karşısında Gorbaçov, halkı "eşit egemen cumhuriyetlerden oluşan yenilenmiş bir birlik" konusunda referanduma çağırması, 17 Mart 1991'de gerçekleştirilen referandum sonucunda SSCB'deki katılımcıların % 76,2'si, RSFSC'deki

⁵¹⁰ SSCB cumhuriyetlerini egemenlik ilanı konusunda teşvik eden Yeltsin'in girişimleri sonucunda, 1990 yılının Haziran ve Ekim ayları arasında Özbekistan, Moldova, Ukrayna, Belarus, Türkmenistan, Tacikistan ve Kazakistan egemenliklerini ilân etmişlerdir. Ermenistan ise bir adım daha ileri giderek bağımsızlık ilânında bulunmuştur. Bu "egemen cumhuriyetler" ile görüşmelerde bulunan Yeltsin, bir kısmı ile ikili anlaşmalara dahi imza atmıştır. Cameron Ross, **Federalism and Democratisation in Russia**, Manchester, Manchester University Press, 2002, s. 19.

⁵¹¹ Gorbaçov Aralık 1990'da muhafazakâr komünistlerden Boris Pugo'yu İçişleri Bakanı, Gennady Yeganev'i Başkan Yardımcısı ve Valentin Pavlov'u Başbakan olarak görevlendirmiştir. Bu atamalar üzerine Temmuz 1985'ten itibaren Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenen Eduard Şevardnadze, darbe tehdidinde de vurgu yaparak görevinden istifa etmiştir. McFaul, **a.g.e.**, s. 90.

⁵¹² Gorbaçov, artık *perestroykaya* yönelik esas tehdidin muhafazakârlardan değil, milliyetçi ve sosyalizm karşıtı güçlerden geldiğini kabullenmiştir. Surovell, **a.g.m.**, s. 474.

⁵¹³ Letonya ve Litvanya Cumhuriyetleri'ndeki önemli gazetelerin yazı işlerinin ve yayınevlerinin kontrolünü ele geçiren Sovyet silahlı güçleri, televizyon istasyonlarına da baskınlar düzenlemişlerdir. 13 Ocak 1991'de Litvanya Televizyon İstasyonu'na gerçekleştirilen baskında 15 kişi öldürülmüştür. McFaul, **a.g.e.**, s. 90. Sakwa, **Russian Politics and Society**, s. 22.

⁵¹⁴ Michael E. Urban, "Boris El'tsin, Democratic Russia and the Campaign for the Russian Presidency", **Soviet Studies**, 1992, c. 44, s. 2, s. 190.

katılımcıların ise % 71,3'ü “evet” oyu kullanarak SSCB'nin devamını onaylamıştır⁵¹⁵.

SSCB'nin “yenilenmiş bir birlik” olarak devam etmesinden yana oy kullanan RSFSC halkı, aynı referandumda Rusya'da bir başkanlık sisteminin kurulması yönündeki soruya % 69,9 oranında “evet” cevabı vermiştir. Bu arada Rusya topraklarında patlak veren Gorbaçov karşıtı ve Yeltsin yanlısı madenci grevleri, bu sorunu çözme iddiasında bulunan Yeltsin'in elini güçlendirmesine katkı sağlamıştır. Yüce Sovyet, bu grevlere bir çözüm getireceği beklentisiyle Yeltsin'e kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi tanımış ve Rus başkanlık seçimlerinin Haziran ayında yapılmasına karar vermiştir⁵¹⁶. Nisan ayı içerisinde Rus madenlerinin RSFSC'nin kontrolüne bırakılmasına ilişkin başarılı görüşmelerde bulunan Yeltsin'in bu sorunu çözmesi⁵¹⁷, hem başkanlık seçimlerinde başarılı olmasında hem de Gorbaçov ile güç mücadelesinde öne geçmesinde etkili olmuştur.

SSCB'deki gibi bir başkanlık sistemi yaratarak Rusya üzerindeki gücünü genişletmeye çalışan Yeltsin, 12 Haziran 1991'de gerçekleştiren seçimlerin sonucunda RSFSC'nin (aynı zamanda bir Sovyet Cumhuriyeti'nin) ilk başkanı olarak seçilmiş, bu bağlamda diğer Sovyet Cumhuriyetleri'ne örnek teşkil etmiştir⁵¹⁸. Yapılan seçimlerin sonucunda oyların % 57,3'ünü alan Yeltsin'i, % 16,85 ile eski

⁵¹⁵ Sakwa, **Russian Politics and Society**, s. 22-23. Jerry F. Hough, **Democratization and Revolution in the USSR 1985-1991**, Washington, Brookings Institution Press, 1997, s. 12.

⁵¹⁶ Surovell, **a.g.m.**, s. 477-478.

⁵¹⁷ Mayıs 1991'de merkezi hükümet, Kuzbas, Rostov ve Komi bölgelerindeki madenlerin kontrolünün RSFSC yargısına bırakılmasına karar vermiştir. John B. Dunlop, “Russia: Confronting a Loss of Empire, 1987-1991”, **Political Science Quarterly**, Kış 1993/1994, c. 108, s. 4, s. 613.

⁵¹⁸ 1991 yılının sonlarına doğru diğer Sovyet Cumhuriyetleri de benzer bir yolu takip etmişler ve başkanlık seçimleri düzenlemişlerdir. Bu seçimler sonucunda Ukrayna'da Kravçuk, Kazakistan'da Nazarbayev ve Özbekistan'da Kerimov başkanlığa seçilmiştir. Stephen White, Ian McAllister ve Olga Kryshtanovskaya, “El'tsin and His Voters: Popular Support in the 1991 Russian Presidential Elections and after”, **Europe-Asia Studies**, 1994, c. 46, s. 2, s. 285.

Sovyet Başbakanı Nikolay Rijkov ve % 7,81 ile Vladimir Jirinovski takip etmiştir⁵¹⁹. Yeltsin'in bu seçimlerde başarılı olmasında madenci grevlerinin yanı sıra, 1991 yılı itibariyle Sovyet ekonomisinde yaşanan çöküş ve giderek muhafazakârlaşan SSCB Hükümeti'nin uygulayacağı ekonomi politikasından duyulan endişe etkili olmuştur. Yaşanan ekonomik çöküşten dolayı Sovyet yönetimini suçlayan ve Gorbaçov'un uygulamayı reddettiği "500 Gün Planı"nı hararetle savunan Yeltsin⁵²⁰, Rusya'nın Sovyet Hükümeti'nden bağımsız bir şekilde ekonomi politikasını belirlemesi ve radikal reformlara yönelmesi durumunda ekonomik koşulların düzeleceğine ilişkin söylemleri ile halkı etkilemiştir⁵²¹. Böylece "egemen devletler"den oluşacak bir SSCB'nin devamlılığını savunan Rus halkı, yaşanan ekonomik çöküş sonucunda radikal ekonomik reformların uygulanması, bunun için de muhafazakâr Sovyet otoritesine karşı Rus egemenliğinin genişletilmesi gerektiğine karar vermiştir.

Yeltsin'in artan popülaritesi ve örgütlü madencilerin dayattığı iç savaş tehdidi sonucunda, 1990 yılının sonlarından itibaren daha muhafazakâr bir çizgiye kayan Gorbaçov'un Yeltsin ve radikal reformistler ile yeniden yakınlaşmaya başladığı görülmüştür⁵²². Bu yakınlaşmanın en temel göstergesi, birliği ne olursa olsun koruma çabasındaki Gorbaçov'un 1991 yazında yeni bir birlik anlaşmasının imzalanmasını

⁵¹⁹ Altı adayın yarıştığı seçim sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Rassiya-Prezidentskiye Vıbori 1991", **Elektoralnaya Geografiya**, <<http://www.electoralgeography.com/ru/countries/r/russia/1991-presidential-elections-russia.html>> (03.09.2008).

⁵²⁰ Egemenlik ilânında bulunan RSFSC ve başındaki Yeltsin Hükümeti ile 1990 yazı boyunca muhafazakâr komünistlere karşı uzlaşma yolu arayan Gorbaçov, bu bağlamda Yeltsin destekli "500 Gün Planı"nı tartışmaya açmıştır. Sovyet Başbakanı Rijkov'un ekonomi planının Rusya toprakları üzerinde uygulanamayacağını ileri süren Yeltsin Hükümeti ile ekonomik reform programı konusunda anlaşmak isteyen Gorbaçov, bu sayede birliği koruyabileceğini düşünmüştür. Ne var ki, çalışmanın ilk bölümünde de aktarıldığı üzere, SBKP içindeki muhafazakârların artan tepkisi ve "500 Gün Planı"nın gerçekçi olmayan öngörülleri sonucunda Gorbaçov bu plan üzerinde müzakerelerde bulunmaktan vazgeçmiştir. Bu görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. McFaul, **a.g.e.**, s. 98-103.

⁵²¹ **Y.a.g.e.**, s. 96-97.

⁵²² Surovell, **a.g.m.**, s. 478-480.

öngören Novo-Ogarevo Süreci'ni⁵²³ başlatmış olmasıdır⁵²⁴. Başlatılan bu süreç ile birlikte Gorbaçov, Yeltsin ve dokuz birlik cumhuriyetinin lideri biraraya gelerek, SSCB'yi egemen cumhuriyetlerden oluşan bir konfederasyona dönüştüren yeni bir birlik anlaşmasının imzalanması konusunda mutabakata varmışlardır⁵²⁵.

Oluşan mutabakat sonucunda bahar ve yaz ayları boyunca kurulacak yeni birlik konusunda görüşmelerde bulunan liderler, taslağı oluşturulan yeni birlik anlaşmasının⁵²⁶ 20 Ağustos 1991 tarihinde imzalanması konusunda karara varmışlardır. Ne var ki Sovyet Hükümeti ve SBKP içindeki muhafazakâr komünistler, Gorbaçov'un yenilenmiş birlik anlaşması konusundaki uzlaşmacı tavrı karşısında çok sert bir tepki göstermişler ve böyle bir anlaşmanın SSCB'nin dağılmasına yol açacağını ileri sürmüşlerdir. Bu tepkilerin bir sonucu olarak da söz konusu anlaşmanın imzalanmasına bir gün kala sertlik yanlısı sekiz hükümet görevlisinin başında bulunduğu Olağanüstü Hâl Devlet Komitesi, Gorbaçov'un tatilde bulunmasından da yararlanarak ülke yönetimini ele geçirdiğini ilân etmiştir⁵²⁷. 19-21 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilen bu darbe girişiminin mimarları⁵²⁸, Sovyet devleti ile ekonomisini yıkmayı amaçlayan iç ve dış güçlere karşı bir tepki

⁵²³ Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. John Dunlop, "One of a Kind: the Gorbachev-to-Yelt'sin Transition", Uri Ra'anana (der.), **Flawed Succession: Russia's Power Transfer Crises**, Lanham, Lexington Books, 2006, s. 117-118.

⁵²⁴ Anders Aslund, "Purge or Coup?", **Moscow Times**, 09.01.2008, <<http://www.iese.com/publications/opeds/oped.cfm?ResearchID=865>> (05.09.2008).

⁵²⁵ 23 Nisan 1991 tarihinde imzalanan ve "9+1 Anlaşması" olarak bilinen bu anlaşmaya Baltık, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri'nin liderleri dışındaki tüm cumhuriyet liderleri katılmıştır. Marc Zlotnik, "Yeltsin and Gorbachev: the Politics of Confrontation", **Journal of Cold War Studies**, Kış 2003, c. 5, s. 1, s. 152.

⁵²⁶ Bu Anlaşma'nın taslak metni için bkz. Zbigniew Brzezinski ve Paige Sullivan, **Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data, and Analysis**, New York, M. E. Sharpe, 1997, s. 14-19.

⁵²⁷ Brian D. Taylor, "The Soviet Military and the Disintegration of the USSR", **Journal of Cold War Studies**, Kış 2003, c. 5, s. 1, s. 43.

⁵²⁸ Darbe girişiminin mimarı sekiz Sovyet yetkilisi şu kişilerdir: Olağanüstü Durum Komitesi Başkanı ve Devlet Başkan Yardımcısı Gennady Yanayev, SSCB Savunma Konseyi Başkan Yardımcısı Oleg Baklanov, KGB Başkanı Vladimir Kırucokov, Başbakan Valentin Pavlov, İçişleri Bakanı Boris Pugo, Çiftçiler Birliği Başkanı Vasili Starodubstev, SSCB Devlet İşletmeleri Birliği Başkanı Aleksandr Tizyakov ve Savunma Bakanı Dimitri Yazov. Victoria E. Bonnell ve Gregory Freidin, "Introduction", Victoria E. Bonnell, Ann Cooper ve Gregory Freidin (der.), **Russia at the Barricades: Eyewitness Accounts of the August 1991 Coup**, Armonk, M. E. Sharpe, 1994, s. 11.

olarak böyle bir girişimde bulduklarını ileri sürmüşlerdir. SBKP dışındaki partilerin işleyişini askıya alan, gösteri ve yürüyüşleri yasaklayan, Sovyet radyo ve televizyonunun kontrolünü ele geçiren darbe yönetimi, darbeyi yasadışı ilân eden ve halkı genel greve çağıran Yeltsin'in ve onun önderliğindeki Rusya Parlamentosu'nun direnişle karşılaşmıştır. Sokaklara dökülen halkın ve Rus liderliğinin muhalefeti ile birlikte ordu, medya ve fabrikalardan yükselen direniş ve darbe planlayıcılarının gerekli cesaret ve kararlılığı gösterememeleri sonucunda bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁵²⁹.

SSCB'nin dağılmasını önlemek amacıyla gerçekleştirildiği ileri sürülen bu başarısız darbe girişimi, amacının tam tersi yönde bir sonuca yol açarak SSCB'nin dağılma sürecini hızlandırmıştır⁵³⁰. Nitekim bu girişimin hemen ertesinde SSCB'ye bağlı cumhuriyetler peşpeşe bağımsızlık ilânında bulunmuşlardır⁵³¹. Darbeye direnen Yeltsin karşısında popülaritesi iyice azalan Gorbaçov, 24 Ağustos'ta SBKP liderliğinden istifa ettiğini açıklamış ve bu olayın hemen ertesinde SSCB Yüce Sovyeti SBKP'nin faaliyetlerinin askıya alınması konusunda karara varmıştır⁵³². Faaliyetleri askıya alınan SBKP, Yeltsin tarafından Kasım ayında Rusya'da yasaklanırken, partinin malları ve banka hesapları Rus otoritelerinin kontrolüne

⁵²⁹ Sakwa, **Russian Politics and Society**, s. 30. Darbecilerin başında etkili bir liderin bulunmaması ve Yeltsin Hükümeti'nin Sovyet ordusu içindeki önemli isimlerle kurduğu yakın ilişkiler darbenin başarısızlığının en temel nedenlerindedir. Bu nedenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. John B. Dunlop, "The August 1991 Coup and Its Impact on Soviet Politics", **Journal of Cold War Studies**, Kış 2003, c. 5, s. 1, s. 115-116.

⁵³⁰ Bu darbe girişimi, bir yandan söz konusu anlaşmanın imzalanmasını önlerken, diğer yandan merkezi otoritenin cumhuriyetlerin lehine hızlı bir şekilde ortadan kalkmasına yol açmıştır. Dimitri Simes, "Russia Reborn", **Foreign Policy**, Kış 1991/1992, s. 85, s. 55.

⁵³¹ Ağustos ayının 20'sinde Estonya, 21'inde Letonya, 24'ünde Ukrayna, 25'inde Belarus, 27'sinde Moldova, 30'unda Azerbaycan, 31'inde Kırgızistan ve Özbekistan, Eylül ayının 9'unda Tacikistan, 23'ünde Ermenistan ve Ekim ayının 27'sinde Türkmenistan bağımsızlık ilânında bulunmuştur. Sakwa, **Russian Politics and Society**, s. 32. Dunlop, "The August 1991 ...", s. 116.

⁵³² Walter C. Clemens, "Who or What Killed the Soviet Union? How Three Davids Undermined Goliath?", **Nationalism and Ethnic Politics**, Bahar 1997, c. 3, s. 1, s. 157. "General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union", <http://www.absoluteastronomy.com/topics/General_Secretary_of_the_Communist_Party_of_the_Soviet_Union> (07.09.2008).

bırakılmıştır⁵³³. Ayrıca 22 Ağustos 1991 tarihinde RSFSC'nin ekonomik egemenliğine ilişkin Yeltsin'in çıkardığı bir kararname ile Rusya topraklarındaki tüm Sovyet işletme ve örgütlenmelerinin Rus yönetiminin kontrolü altına geçirildiği ilân edilmiştir⁵³⁴. Yine benzer bir kararname ile Sovyet bakanlıkları Rus Hükümeti'nin kontrolü altına bırakılmıştır⁵³⁵.

Yeltsin tarafından SBKP'nin etkinliğine son verilip Sovyet bakanlıkları Rus kontrolüne geçirilirken, 4 Kasım 1991 tarihinde biraraya gelen Sovyet Cumhuriyetleri'nin liderleri, savunma, dışişleri, demiryolları, elektrik ve nükleer güç bakanlıkları dışındaki tüm Sovyet bakanlıklarını kaldırma konusunda anlaşmaya varmışlardır⁵³⁶. Sovyet otoritesinin yıkılmasına paralel bir şekilde yeni bir birlik anlaşmasının imzalanması konusunda cumhuriyetler arasında gerekli uzlaşımın sağlanamaması⁵³⁷ SSCB'nin dağılma sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçteki dönüm noktası 8 Aralık 1991 tarihinde Rusya, Ukrayna ve Belarus Başkanları tarafından Minsk'te imzalanan ve SSCB'nin "uluslararası hukukun bir öznesi ve jeopolitik bir gerçeklik" olarak sona erdiğini açıklayan Minsk Anlaşması olmuştur⁵³⁸. BDT'nin kurulduğunu ilân eden bu anlaşma ile SSCB'nin egemen cumhuriyetlerden oluşan bir konfederasyona dönüştürülmesi çabaları sona ermiştir⁵³⁹. Minsk Anlaşması'nı

⁵³³ Sakwa, **Russian Politics and Society**, s. 30. Diğer cumhuriyetlerin liderleri de Yeltsin'in izlediği yolu takip ederek, faaliyetlerini yasakladıkları SBKP'nin kendi toprakları üzerindeki mallarına el koymuşlardır. McFaul, **a.g.e.**, s. 132.

⁵³⁴ Dunlop, "The August 1991 ...", s. 116.

⁵³⁵ Yeltsin, Sovyet kurumlarını dağıtıp yerine yeni Rus kurumları inşa etmektense, varolan bu kurumları Rusya'nın kontrolü altına almayı amaçlamıştır. Birlik otoritesinin yeniden sağlanmasından yana olan Yeltsin, bunun Rusya'nın kontrolü altında gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. McFaul, **a.g.e.**, s. 132-134.

⁵³⁶ **Y.a.g.e.**, s. 138.

⁵³⁷ Gorbaçov'u darbe için uygun koşulları yaratmak ve darbeye karşı gerekli direnişi göstermemek ile suçlayan Yeltsin, yine de SSCB lideri ile yeni bir birlik anlaşmasının imzalanması konusunda çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Ancak iki lider arasında aşılabilen rekabet ve gerginlik, yeni bir birlik anlaşmasına ilişkin Novo-Ogarevo'da başlayan görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. 25 Kasım'da başlayan görüşmeler, Gorbaçov'un toplantıyı terketmesi ile son bulurken, Belarus ve Rusya liderleri Ukrayna'nın da katılımıyla Minsk'te üçlü bir toplantı düzenlemeye karar vermişlerdir. Zlotnik, **a.g.m.**, s. 155-158.

⁵³⁸ Roman Solchanyk, **Ukraine and Russia: the Post-Soviet Transition**, Lanham, Rowman and Littlefield, 2001, s. 62.

⁵³⁹ SSCB'nin dağılmasından ziyade kendi liderliğinde yeniden yapılandırılmasını isteyen Yeltsin'in, Gorbaçov'u istifaya zorlamak amacıyla bu anlaşmayı imzaladığı iddia edilmiştir. Sovyet kurumlarını RSFSC Hükümeti'nin

takiben 21 Aralık 1991 tarihinde imzalanan Almaata Anlaşması ile Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Moldova da BDT'ye dâhil olmuşlardır⁵⁴⁰. Bu anlaşmalar ile SSCB'nin varlığına son verilmesi, başkanlık görevini anlamsızlaştırarak, 25 Aralık 1991'de Gorbaçov'un istifasına yol açmıştır⁵⁴¹.

Bir sonraki bölüme geçmeden önce belirtilmesi gereken son nokta, SSCB'nin dağılma sürecinde birliğe paralel bir şekilde RSFSC içerisinde artan siyasi adem-i merkezileşmedir. İlk bölümde de belirtildiği üzere 1991 yılında yaşanan ekonomik kriz, RSFSC'deki cumhuriyetlerin ekonomik özerkliklerinde bir artışa neden olmuştur. Bu durum kaçınılmaz olarak siyasi özerklik taleplerini de beraberinde getirmiştir. Üstelik egemenlik ilânında bulunan Sovyet Cumhuriyetleri, RSFSC içindeki özerk cumhuriyetlere örnek teşkil etmiş, SSCB içinde yaşanan sürecin RSFSC içinde de yaşanabileceği düşünülmüştür. Bu dönemde RSFSC'yi oluşturan özerk cumhuriyetlerden⁵⁴² bir kısmının hem nüfus hem de alan olarak Sovyet

kontrolü altına alan ve Gorbaçov'un yerine yeni birliğin başkanı olmayı hedefleyen Yeltsin, BDT'yi Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki bağları kopartan bir oluşum olarak değil yeni bir konfederasyon olarak ele almıştır. Ancak Ukrayna ve Belarus Devlet Başkanları, bu anlaşmayı imzalarken tamamen bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla hareket etmişlerdir. SSCB'den daha eşitlikçi olsa bile "Sovyet sonrası konfederasyon" fikrine uzak durmuşlardır. Bu bağlamda tarafların anlaşmayı imzalarken farklı amaç ve düşüncelerle hareket ettiklerini söylemek mümkündür. Angela Stent ve Lilia Shevtsova, "Russia's Election: No Turning Back", **Foreign Policy**, Yaz 1996, s. 103, s. 104-105.

⁵⁴⁰ Minsk Anlaşması'na dâhil edilmeyen Orta Asya Cumhuriyetleri'nin liderleri, 13 Aralık'ta "Slav Birliği"ne karşı "Avrasya Birliği"ni kurmak amacıyla Aşkabat'ta bir araya gelmişlerdir. Ancak bu toplantıda eski birliği "Slav" ve "Müslüman" olarak bölmenin tehlikeli sonuçlara yol açabileceği kabul edilerek, BDT kurucu ülkeleri ile eşit statüye sahip olmak koşuluyla bu oluşuma katılma kararı alınmıştır. Brzezinski ve Sullivan, **a.g.e.**, s. 42.

⁵⁴¹ George W. Breslauer, **Gorbachev and Yeltsin as Leaders**, New York, Cambridge University Press, 2002, s. 107.

⁵⁴² RSFSC, 31'i milliyetler düzeyinde 57'si de coğrafi düzeyde tanımlanan toplam 88 birimden oluşmakta idi. Etnik federe birimler, 16 özerk cumhuriyet, 5 özerk *oblast* (bölge) ve 10 özerk *okrug*tan (alan) oluşurken, coğrafi federe birimler 49 *oblast* (bölge), 6 *krai* (yöre) ve 2 anakent yönetiminden oluşmaktaydı. Kathryn Stoner-Weiss, "Federalism and Regionalism", White, Pravda ve Gitelman (der.), **a.g.e.**, s. 230-231. Ancak RF'de bu özerk cumhuriyetlerin sayısı 21'e ulaşmıştır. Bunun nedeni, Adıge, Gorno-Altay, Karaçay-Çerkes ve Hakasya özerk bölgelerinin kendilerini cumhuriyet olarak ilân etmeleri ve Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nin bölünerek Çeçenya ve İnguşetya adıyla iki ayrı cumhuriyete dönüşmesidir. Böylece RSFSC'de 16 olan özerk cumhuriyet sayısı RF'de 21'e çıkmış, 5 olan özerk bölge sayısı da 1'e düşmüştür. Jeff Kahn, "The Parade of Sovereignities: Establishing the Vocabulary of the New Russian Federalism", **Post Soviet Affairs**, Ocak/Mart 2000, c. 16, s. 1, s. 59.

Cumhuriyetleri'nden büyük olması, bu düşünceyi kuvvetlendirmiştir⁵⁴³. Aynı süreçte siyasi güç mücadelesi içindeki Gorbaçov ile Yeltsin'in birbirlerine karşı bu cumhuriyetleri yanlarına çekmek istemeleri ve mücadelelerini söz konusu cumhuriyetler üzerinden yürütmeleri de RSFSC içindeki adem-i merkezileşmeyi hızlandırmıştır.

Bu bağlamda Gorbaçov'un Yeltsin karşısındaki ilk hamlesi, 1990 Nisanı'nda SSCB Yüce Sovyeti'nde kabul edilerek yürürlüğe giren SSCB ile Federasyonun Bileşenleri Arasındaki Güç Dağılımına İlişkin Yasa olmuştur. Söz konusu yasa RSFSC içindeki özerk cumhuriyetleri "federasyonun bileşenleri" olarak tanımlarken, özellikle ekonomi ve sosyo-kültürel alanlarda bu cumhuriyetlere birlik cumhuriyetleri ile eşit haklar tanımıştır⁵⁴⁴. Bu yasanın ardından Gorbaçov, yeni bir birlik anlaşması konusunda yapılan görüşmelerde özerk cumhuriyetlerin birlik cumhuriyetleri ile eşit temsil hakkına sahip olduklarını ileri sürmüştür⁵⁴⁵. Gorbaçov'un bu girişimleri karşısında Yeltsin, Ağustos 1990'da Tataristan Cumhuriyeti'nin başkenti Kazan'a düzenlediği gezi esnasında tüm özerk cumhuriyetleri kastederek "yutabildiğiniz kadar özerklik alın" söylemini ortaya atmıştır⁵⁴⁶. Özerkliklerini arttırmaları konusunda cumhuriyetleri teşvik eden bu söylemin sonucunda 30 Ağustos 1990 tarihinde Tataristan kendisini SSCB'nin 16. cumhuriyeti olarak ilân etmiştir. Bunu takiben RSFSC'ye bağlı diğer özerk cumhuriyetler de egemenlik ilânında bulunmaya başlamışlardır⁵⁴⁷. 15 Aralık 1990

⁵⁴³ Örneğin Tataristan ve Başkurdistan özerk cumhuriyetleri, Estonya, Letonya ve Moldova gibi Sovyet cumhuriyetlerinden alan ve nüfus olarak daha büyüktür. Ross, **a.g.e.**, s. 20.

⁵⁴⁴ Mikhail Filippov ve Olga Shvetsova, "Asymmetric Bilateral Bargaining in the New Russian Federation: a Path Dependence Explanation", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 1999, c. 32, s. 1, s. 69.

⁵⁴⁵ **Y.a.g.m.**, s. 70. Ross, **a.g.e.**, s. 20.

⁵⁴⁶ Matthew Evangelista, "Will Russia Go the Way of the Soviet Union?", Michel Seymour (der.), **The Fate of the Nation-State**, Montreal, McGill-Queen's University Press, 2004, s. 181.

⁵⁴⁷ Egemenlik ilânında bulunan ilk özerk cumhuriyet Kuzey Osetya olmuştur. RSFSC'nin egemenlik ilânını kendisine örnek alan bu cumhuriyeti, sırasıyla Kareliya, Hakasya, Komi ve Tataristan takip etmiştir. 2 Temmuz 1991'e kadar süren egemenlik ilânları hakkında bkz. Kahn, **a.g.m.**, s. 62.

tarihinde RSFSC Anayasası'na getirilen düzenlemeler ile 16 özerk cumhuriyet RF'nin "bileşen cumhuriyetler"i statüsüne yükseltilmiştir⁵⁴⁸.

B. Yarı Başkanlık Sisteminde Yaşanan Tıkanma

Bu başlık altında, SSCB'nin dağılarak yerini RF'ye bıraktığı 1991 Aralığı ile Parlamento'nun feshedildiği ve yeni bir anayasa yapımına girişildiği 1993 Ekimi arasındaki dönem⁵⁴⁹ incelenecektir. Bu dönemin temel özelliği, Gorbaçov döneminden devralınan siyasi sistemin çok fazla değiştirilmeden devam ettirilmesidir. SSCB'nin dağılması sürecinde SBKP'yi yasaklayan ve Sovyet bakanlıklarını Rus kontrolü altına geçiren Yeltsin, birliğin Aralık 1991'de dağılmasından sonra siyasi sistemi yeniden yapılandırma konusunda hiçbir ciddi adım atmamıştır. Öncelik verdiği ekonomik reformlar karşısında siyasi reformları ikinci plana atan Yeltsin iktidarı⁵⁵⁰, yeni bir anayasa ve seçim hazırlığına girişmemiş, reformlarını destekleyecek bir siyasi parti kurma yoluna gitmemiş ve Yüce Sovyet ile Halk Temsilcileri Kongresi başta olmak üzere pek çok Sovyet kurumunun devamını desteklemiştir⁵⁵¹. SSCB'nin dağılması öncesinde Gorbaçov'a karşı mücadelesinde

⁵⁴⁸ John T. Ishiyama, "The Russian Proto-Parties and the National Republics: Integrative Organizations in a Disintegrating World?", **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1996, c. 29, s. 4, s. 397.

⁵⁴⁹ Bu dönem bazı yazarlar tarafından Birinci Rusya Cumhuriyeti olarak adlandırılmaktadır. Bu tanımlama için bkz. Thomas M. Nichols, **Russian Presidency: Society and Politics in the Second Russian Republic**, Basingstoke, Macmillan, 1999. Eugene Huskey, "Democracy and Institutional Design in Russia", **Demokratizatsiya**, Güz 1996, c. 4, s. 4, s. 453-473. McFaul, "Lessons from Russia's ...", s. 103-130. Schleiter, **a.g.m.**, s. 1-26.

⁵⁵⁰ Ekim 1991'de verdiği bir demeçte Yeltsin şöyle demektedir: "Biz siyasi özgürlük için savaştık. Şimdi sıra ekonomik özgürlüğü sağlamaya geldi." Bu demeç, iktidarı ele geçiren Yeltsin'in öncelikle ekonomik reforma yöneleceğinin en açık işareti olmuştur. Rus Hükümeti'ndeki siyasetçilerin pek çoğu da, demokratik bir siyasi sistem için öncelikle kapitalist bir ekonomik sistemin yaratılması gerektiğine inanmışlardır. O güne kadar siyasi reformun sağlanması konusunda ısrarcı olan Demokratik Rusya Hareketi bile, RF'nin bağımsızlığı sonrasında ekonomik reformun önceliğine vurgu yapmaya başlamıştı. McFaul, **a.g.e.**, s. 144-146.

⁵⁵¹ Michael McFaul, "Evaluating Yeltsin and His Revolution", Kuchins (der.), **a.g.e.**, s. 29-30. 1991 Aralığı'nda yapılması planlanan yerel seçimleri iptal eden Yeltsin, kriz içindeki ülke ekonomisinin söz konusu seçimlerin maliyetlerini kaldıramayacağını ileri sürmüştür. Yeltsin'e göre bu seçimler, komünistlerin zaferine sahne olabilir ve bölge yönetimlerine kendi yandaşlarını taşımasını zorlaştırabilirdi. Bu nedenlerden dolayı yeni bir seçim sürecine karşı çıkan Yeltsin, yeni bir anayasa yapımını da ertelemişti. Taslağı oluşturulan yeni anayasanın federal birliğin parçalanmasına yol açabileceğini düşünen Yeltsin, ekonomik reform süreci karşısında bu sorunu ikinci plana atmıştı. Kendisini destekleyen bir partinin oluşturulmasına da karşı çıkmıştı; çünkü kendisini partiler üstü ve tüm halkın başkanı olarak görmekte, yıllarca SBKP yönetimi altında yaşayan halkın parti alerjisi içinde olduğunu düşünmekteydi. Partinin kendi özgürlüğünü sınırlandırmasından endişe duyan Yeltsin, Ağustos Darbesi'ne karşı işbirliği yaptığı Kongre'yi bir müttefik olarak görmekteydi. McFaul, **a.g.e.**, s.149-156.

siyasi reform sürecini ve Parlamento'nun güçlendirilmesini destekleyen Yeltsin⁵⁵², iktidarı ele geçirdikten sonra bu söylemlerinden vazgeçmiş ve ülke yönetiminde ağırlığını hissettirmiştir.

1990 yılında anayasada yapılan değişiklikler ile SSCB'de yarı başkanlık olarak adlandırılan bir siyasi sistem oluşturulmuştu. Yeltsin'in başkan olarak seçilmesiyle birlikte RSFSR'de de uygulamaya geçirilen bu sistem, başkanlık ve parlamenter sistemlerin bir karması niteliğindedir⁵⁵³. Başkan ile Parlamento arasında yetki dağılımına gidilen bu sistemde, Parlamento'ya karşı sorumlu bir hükümet ile başbakan bulunmaktaydı. Bu durum yürütme içerisinde bir yanda başkanın diğer yanda başbakanın bulunduğu bir parçalanmanın oluşmasına neden olmaktaydı. Ancak başkanın otoritesine yönelik en önemli tehdit, başbakandan çok Parlamento'dan gelmekteydi. Yasa çıkarma, bütçeyi onaylama, hükümetin politikalarını kontrol etme ve başkanlık kararnamelerini iptal etme gibi yetkilere sahip olan Parlamento, başkan tarafından feshedilememekteydi⁵⁵⁴. RSFSR'de oluşturulan bu sistem başkan ile Parlamento arasında oluşan Sovyet karşıtı ittifak nedeniyle sorunsuz bir şekilde işlemişti. Ancak SSCB'nin dağılması sonrasında bu ittifakın ortadan kalkması ve uygulanan radikal ekonomik reform programı Parlamento ile başkan arasında sorunlu bir sürecin başlayacağına işaret etmekteydi⁵⁵⁵.

Ekonomik reform programının uygulanması için güçlü bir yürütme erkine duyulan ihtiyaç, Yeltsin'in siyasi reformlara ilişkin önceki söylemlerini bir tarafa

⁵⁵² Radikal ekonomik ve siyasi reformların savunuculuğunu üstlenen Yeltsin, RSFSR Yüce Sovyeti'nin başkanı olarak görev yaptığı sırada, Parlamento'nun otoritesinin artırılması gerektiğini ileri sürmüştür. RSFSR başkanı olarak seçildikten sonra ise, Gorbaçov Hükümeti'ne karşı Parlamento ile yakın ilişkiler kurma çabası içine girmiştir. John P. Willerton, "Presidential Power", White, Pravda ve Gitelman (der.), **a.g.e.**, s. 42.

⁵⁵³ Huskey, **a.g.m.**, s. 454.

⁵⁵⁴ **Y.a.g.m.**, s. 455. Willerton, **a.g.m.**, s. 43. Parlamento başkanının başkan karşısındaki geniş yetkileri için bkz. Colton ve Skach, **a.g.m.**, s. 118.

⁵⁵⁵ Huskey, **a.g.m.**, s. 458.

bırakmasında etkili olmuştu⁵⁵⁶. Hatta bu ihtiyaç, varolan yarı başkanlık sisteminde geçici yöntemlerle başkan lehine düzenlemelere gidilmesini beraberinde getirmişti. Nitekim Kasım 1991’de Yeltsin bir yıllık bir süre için ülkeyi kararnamelerle yürütme yetkisini Parlamento’dan almayı başarmış ve bağımsız bir şekilde hükümetini oluşturmuştu⁵⁵⁷. SSCB’nin son dönemlerinde yapılan anayasal düzenlemeler ile Parlamento karşısında ikincil duruma düşürülen ve bu kurumun onayı olmadan hükümeti oluşturmasına izin verilmeyen başkan, böylece geçici bir süre için de olsa ülke yönetiminde temel belirleyici konumuna yükselmişti⁵⁵⁸. Sovyet siyasi sisteminde köklü değişikliklere gitmeyi tercih etmeyen Yeltsin, getirdiği geçici çözümler ile elini güçlendirmeye çalışmış ve bu sayede ekonomik reformların uygulanmasını kolaylaştıracağını düşünmüştü.

SSCB’nin dağılma sürecinde içinde bulunulan ekonomik koşulların etkisiyle bu yetkileri başkana vermekte tereddüt etmeyen Parlamento, “şok terapi” reform programının uygulamaya girmesi ile başkana karşı keskin bir muhalefete başlamıştı. Parlamento’nun Yeltsin’e verilen yetkileri Aralık 1992’de sonlandırmasıyla bu muhalefet, başkan ile Parlamento arasında açık bir güç mücadelesine dönüşmüş ve Parlamento’nun başkan tarafından feshedilmesi ile sonuçlanmıştı. Ekonomi politikası nedeniyle oluşan bu mücadele, Parlamento ile Başkanlık İdaresi’nde etkin olan siyasi grupların farklılığından kaynaklanmaktaydı. Yani her iki kurumun içerisinde farklı siyasi grupların ön planda olması, ekonomi politikası konusunda anlaşmazlığın

⁵⁵⁶ Peter Shearman, “Defining the National Interest: Russian Foreign Policy and Domestic Politics”, Roger Kanet ve Alexander V. Kozhemiakin (der.), **The Foreign Policy of Russian Federation**, London, Macmillan, 1997, s. 14.

⁵⁵⁷ Kongre’nin onayına sunmadan yeni kabineyi belirleyen Yeltsin, kendisini başbakanlığa, serbest piyasa ekonomisini hararetle savunan Yegor Gaydar, Aleksandr Şokhin ve Genadiy Burbulis’i de başbakan yardımcılığına getirmişti. McFaul, **a.g.e.**, s. 147.

⁵⁵⁸ Willerton, **a.g.m.**, s. 42.

oluşmasına yol açmıştı. Bu bağlamda aslında kurumlar arasında oluşan mücadele, siyasi gruplar arasında yaşanan çekişmenin doğal bir sonucuydu.

1. Siyasi Gruplar Arasında Yaşanan Çekişme

a. Atlantikçiler

Liberaler, Demokratlar, Batıcılar, Atlantikçiler ya da Uluslararası Kurumsalcılar olarak adlandırılan bu grup, demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi gibi Batı değerlerinin Rusya’da uygulanması gerektiğini ileri sürmüştür⁵⁵⁹. Rusya’yı Batı tarihi ve kültürünün bir parçası olarak gören grup, söz konusu değerler üzerinden Batı ile ortaklığın geliştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Yeltsin ve dönemin Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev’in liderliğini üstlendiği söz konusu gruba göre Rusya, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile beraber sınırları dışından kendisine yönelik herhangi bir tehditle karşı karşıya bulunmamaktadır. Rusya’ya yönelik temel tehditler kendi sınırları içerisinde gelmekte, bu iç tehditler ile uğraşmak için de modern bir ekonomi ve demokratik bir siyasi sistemin oluşturulması gerekmektedir. İçerideki bu reform sürecini kolaylaştırmak için dış politika araçsallaştırılmalı⁵⁶⁰, bu doğrultuda da Batı ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi yoluna gidilmelidir⁵⁶¹.

Devletler arasındaki çatışmaların çözümü konusunda uluslararası örgütlerin ve diplomasiin önemli bir rol oynadığını ileri süren bu grup, uluslararası ortamın

⁵⁵⁹ Alla Kassianova, “Russia: Still Open to the West? Evolution of the State Identity in the Foreign Policy and Security Discourse”, **Europe-Asia Studies**, Eylül 2001, c. 53, s. 6, s. 824.

⁵⁶⁰ Bu gruba göre Rus dış politikasının temel amacı, içerideki reform sürecini kolaylaştıracak bir uluslararası ortam yaratabilmektir. Bunun için de gelişmiş Batılı ülkeler ile ilişkiler güçlendirilmeli ve uluslararası kurumlara üyelik sağlanmalıdır. Margot Light, “In Search of an Identity: Russian Foreign Policy and the End of Ideology”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2003, c. 19, s. 3, s. 44.

⁵⁶¹ Andrei Tsygankov, “From International Institutionalism to Revolutionary Expansionism: the Foreign Policy Discourse of Contemporary Russia”, **Mershon International Studies Review**, Kasım 1997, c. 41, s. 2, s. 250. Bu gruba göre Rus dış politikasının temel hedefi AB, NATO, IMF, Dünya Bankası, OECD, GATT ve G-7 gibi Batılı ekonomik, siyasi ve askeri örgütlere üyeliği sağlamaktır. Alexander A. Sergunin, “Discussions of International Relations in Post-Communism Russia”, **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2004, c. 37, s. 1, s. 20-21.

genel olarak barışçıl bir niteliğe sahip olduğunu savunmaktadır⁵⁶². Uluslararası işbirliği yoluyla uluslararası güvenliğin sağlanabileceğine ilişkin oluşan inanç, güvenliği sağlamak amacıyla güçlü askeri yapılanmaya gitme zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda ekonomik kaynaklar savunma harcamalarından çok içerideki reform sürecine aktarılabilir⁵⁶³. Uluslararası toplumun önde gelen ülkeleri ile işbirliği, çatışmaları çözümlenmenin en etkili yolu olduğuna göre, “Yakın Çevre”deki Rusların ya da Rusça konuşanların hakları barışçıl yollardan korunmalı, askeri müdahale seçeneğine uzak durulmalıdır⁵⁶⁴. Rus diasporasının korunmasına yönelik askeri bir müdahale, çatışmacı bir uluslararası ortama ilişkin görüşleri kuvvetlendirir. Oysa Rus kamuoyunun uluslararası sistemin barışçılı, Batılı devletlerin de müttefik olduğuna ikna olması, Batı ile işbirliğine dayanan içerideki reform sürecinin başarılı olmasını kolaylaştıracaktır⁵⁶⁵.

Sonuçta ülke içindeki ekonomik reform sürecinde Batı yardımına duyulan ihtiyaç, Batı'nın bir müttefik olarak algılanması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan Batı merkezli dış politika da “Yakın Çevre”deki sorunların dahi Batılı devlet ve kurumlarla işbirliği yoluyla çözülmesini öngörmüştür. Söz konusu politika, Rusya'nın BDT ülkeleriyle ilişkilerini ikinci plana itmiştir. Zira BDT içerisinde üstlenilecek öncü bir rol, Batı ile ilişkilere zarar

⁵⁶² Atlantikçilere göre, Rusya'nın eşsiz ve benzersiz bir medeniyet olduğu düşüncesi, onun uluslararası sistem ile bütünleşmesini engellemiş, uluslararası sistemin “yabancı”, “yoz” ve Rusya'ya “karşı” olarak “ötekileştirilmesi”yle sonuçlanmıştır. Uluslararası sistemin “yabancılaştırılması”yla süreklileştirilen çatışma durumu sonucunda, düşman bir dış dünyaya karşı güvenlik öncelikli bir soruna dönüşmüş, ekonominin ve toplumun militarizasyonu gerekli görülmüştür. Yeni dönemde refah içinde bir devlet/toplum kurmak için öncelikle çatışmacı bir dış politika öngören bu geleneğin sorgulanması gerekmektedir. Rusya'nın uluslararası sistem ve ekonomi ile barış içinde bütünleşmesi, Rusya'yı “tarihsel bir misyona sahip ülke” olarak değil, “normal” bir ülke olarak tanımlamakla mümkündür. Zeynep Dağı, **Rusya'nın Dönüşümü: Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002, s. 148-149.

⁵⁶³ Tsygankov, **a.g.m.**, s. 258, 261. Chafetz, **a.g.m.**, s. 675-676.

⁵⁶⁴ 1994 sonlarında Çeçenya'ya gerçekleştirilen askeri müdahaleye karşı en eleştirel yaklaşımı bu grubun önde gelen isimlerinden Gaydar sergilemiştir. Alex Pravda, “The Politics of Foreign Policy”, White, Pravda ve Gitelman (der.), **a.g.e.**, s. 212-213.

⁵⁶⁵ Chafetz, **a.g.m.**, s. 680, 684.

verebilecek⁵⁶⁶, bu topluluğa dâhil olan ülkelere yönelik geliştirilecek “özel bir misyon”, Rusya’nın “emperyal” bir anlayışa dönmesi anlamına gelecektir. “Emperyal” bir bölgesel misyon ise Rusya’nın uluslararası siyasi ve ekonomik sistem ile bütünleşmesini geciktirecektir⁵⁶⁷.

Rusya’nın sınırları ve Rus ulusunun kimliği konusunda bu grubun yaklaşımına bakılacak olursa, Rus milletinin etnik merkezli tanımının (*russkaya*) reddedilerek, yurttaşlığa dayalı bir millet tanımının (*rassiskaya*) kabul edildiği ve Rusya’nın sınırlarının RF’nin sınırları ile özdeşleştirildiği görülecektir. Etnik kimliklerine bakılmaksızın tüm RF vatandaşlarının Rus milleti olarak tanımlandığı bu anlayışa göre, söz konusu milleti biraraya getiren şey, etnik bağlar değil devlet kurumlarına ve anayasaya bağlılıktır⁵⁶⁸. 1991 sonbaharından 1992 yılının sonlarına kadar Yeltsin Hükümeti’nin bu anlayış çerçevesinde bir Rus kimliği yaratma çabası içine girdiği görülmektedir. Nitekim 28 Kasım 1991 tarihinde kabul edilen Rus Yurttaşlık Yasası’nda etnik kökenine bakılmaksızın RF toprakları üzerinde yaşayan herkes RF vatandaşı olarak kabul edilmiştir⁵⁶⁹. Yurttaşlık kazanabilmek için Rus dilini bilme koşulunu dahi getirmeyen bu yasa, etnik Ruslara ya da Rusça

⁵⁶⁶ Light, “Foreign Policy Thinking”, s. 46.

⁵⁶⁷ Dağı, a.g.e., s. 150.

⁵⁶⁸ SSCB’nin dağılması esnasında bu yaklaşımı ilk kez ortaya atan kişi, 1992 yılının Mart ve Kasım ayları arasında Devlet Milliyetler Komitesi Başkanı olarak görev yapan Valeri Tişkov olmuştur. Rus Hükümeti’ne sadece etnik Ruslar için değil tüm Rusya vatandaşları için anlam ifade edecek ortak değerler ve semboller yaratma çağrısında bulunan Tişkov, devletin bütünlüğünün sağlanması için yurttaşlığa dayalı bir kimlik yaratılmasını zorunlu görmüştür. Vera Tolz, “The Search for a National Identity in the Russia of Yeltsin and Putin”, Yitzhak Brundy, Jonathan Frankel ve Stefani Hoffman (der.), **Restructuring Post-Communist Russia**, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s. 164. Tişkov’un getirdiği öneriler arasında tüm yurttaşlara yeni RF pasaportlarının dağıtılması ve Sovyet döneminden kalma pasaportların kullanımdan kaldırılması yer almaktadır. Bu pasaportlarda etniklik anlamına gelen milliyet kısmı yer almamalı, bundan böyle milliyet vatandaşlık ile aynı anlamda kullanılmalıdır. Yine Tişkov’a göre, RF’de federalizm SSCB’deki gibi etnik temelli olmamalı, onun yerine coğrafi bir zemine dayanmalıdır. Tişkov’un yurttaşlığa dayalı millet tanımının yaygınlaştırılmasına ilişkin önerileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Vera Tolz, “Forging the Nation: National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia”, **Europe-Asia Studies**, Eylül 1998, c. 50, s. 6, s. 1005-1006.

⁵⁶⁹ RF dışındaki diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri’nde ikamet edenlere de bu yasa uyarınca RF vatandaşlığı alma hakkı tanınmıştır. Bunun için söz konusu kişilerin 1 Eylül 1991 tarihi itibarıyla SSCB’nin parçasını oluşturan cumhuriyetlerde ikamet ediyor olmaları, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bu cumhuriyetlerin vatandaşlığına geçmemiş olmaları ve Rus Hükümeti’nden onay almış olmaları gerekmektedir. Lowell Barrington, “The Domestic and International Consequences of Citizenship in the Soviet Successor States”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1995, c. 47, s. 5, s. 739.

konuşanlara diğer eski SSCB yurttaşları karşısında herhangi bir öncelik tanımamıştır. Bu bağlamda 1992 yılının sonlarına kadar hükümeti oluşturan çoğunluk, “Yakın Çevre”deki Rusça konuşan göçmenleri topraksal ve siyasi olarak tanımlanmış Rus milletinin (*rassiskaya*) bir parçası olarak görmemiştir⁵⁷⁰.

Yukarıda özetlenen Atlantikçi grubun görüşleri, Halk Temsilcileri Kongresi içerisinde Demokratik Rusya Hareketi tarafından desteklenmiş ve 1991 Kasımı’nda Yeltsin tarafından oluşturulan hükümet aracılığıyla uygulamaya geçirilmiştir. Özellikle Dışişleri Bakanı Kozirev, Ekonomi Bakanı Yegor Gaydar, Özelleştirme Bakanı Anatoli Çubais, Başbakan Yardımcısı Genadiy Burbulis ve Enformasyon Bakanı Mikhail Poltoranin, bu grubun hükümet içerisindeki önde gelen temsilcileri olarak Atlantikçi anlayışı politikalarına yansıtılmışlardır⁵⁷¹. Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi, Yüce Sovyet ve akademik camia içerisinde ise bu grubun etkinliği zayıf kalmıştır⁵⁷².

“Şok terapi” programı ile Atlantikçi anlayışı uygulamaya geçiren hükümet, bu politikasına ilişkin yalnızca Demokratik Rusya Hareketi’nden destek görmüştür. Kongre’deki diğer siyasi oluşumlar tarafından eleştirilen bu ekonomi politikası, tüccar ve bankerlere (*biznesmen*) fayda sağlamış olsa da⁵⁷³, söz konusu ekonomik çıkar grupları Gaydar’ın politikasına destek vermek için siyasi arenada faaliyet göstermekten kaçınmışlardır. Bu durumda hükümetin temsil ettiği Atlantikçi

⁵⁷⁰ Tolz, “Forging the Nation: ...”, s. 1008-1009.

⁵⁷¹ Arbatov, **a.g.m.**, s. 9. Bu isimlere 1993 sonrasında Rus siyasetinde etkin olan Boris Federov, Boris Nemtsov ve Grigori Yavlinski gibi isimleri de eklemek mümkündür. Michael McFaul, “Russia’s Many Foreign Policies”, **Demokratizatsiya**, Yaz 1999, c. 3, s. 7, s. 398.

⁵⁷² Dışişleri Bakanlığı içerisinde Georgi Kunadze, Vitali Çurkin ve Fedor Şelov-Kovediaev gibi az sayıda isim, Yüce Sovyet içerisinde ise Viktor Şeynis, Sergey Yuşenkov, Viladimir Kuznetsov, Gleb Yakunin ve Galina Starovaitova’dan oluşan küçük bir grup bu görüşlerin savunuculuğunu üstlenmiştir. Akademik camiada yer alan Atlantikçilere örnek olarak Nikolay Kosolapov, Konstantin Sarkisov ve Andrey Kortunov gibi isimler verilebilir. Arbatov, **a.g.m.**, s. 9-10.

⁵⁷³ Bu konuda bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 36–37.

anlayışın bu dönemde ekonomik bir tabandan mahrum kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır⁵⁷⁴.

1991-1992 yıllarında Atlantikçi grubu temsil eden Yeltsin Hükümeti'nin savunduğu Batı değerleri doğrultusunda ekonomik sistemde gerçekleştirdiği dönüşümü, siyasi sistemde de gerçekleştirdiğini söylemek zordur. Zira demokrasi söylemleri altında yukarıda da ifade edildiği gibi otoriter bir rejimin kurulması yolunda adımlar atılmış ve bu durum ekonomik reform programının başarıya ulaşması için bir gereklilik olarak görülmüştür. Ancak Demokratik Rusya Hareketi içerisindeki bazı gruplar Yeltsin'in bu politikasını sert bir şekilde eleştirmişler ve söz konusu hareket içerisinde parçalanmaya neden olmuşlardır⁵⁷⁵.

Ülkedeki siyasi sistemin yapısı ve Yeltsin'in koşulsuz desteklenmesi konusunda Demokratik Rusya içerisinde yaşanan bölünme bu hareketin etkinliğini oldukça sınırlandırmıştır. Üstelik pek çok önemli ismin bu örgütlenmeden ayrılarak Başkanlık İdaresi'ne eklenmesi, Demokratik Rusya'nın Kongre içindeki pozisyonunu daha da zayıflatmıştır⁵⁷⁶. Siyasi partilere biçilmiş rolün açık bir şekilde tanımlanmadığı bir siyasi sistemde hükümet bürokrasisi içinde yer almak partiye

⁵⁷⁴ McFaul'e göre Demokratik Rusya'nın ekonomik reform programına yönelik desteği maddi çıkarlara dayanmamaktadır. Bu programdan kârlı çıkan ekonomik çıkar gruplarının üyesi olmadığı Demokratik Rusya Hareketi, akademisyenlerden ve bürokratlardan oluşmaktadır. Bu hareketin liderleri için komünist restorasyon tehdidi halen varlığını sürdürmekte, piyasa ekonomisinin gelişimi bu tehdidin ortadan kaldırılması için en uygun stratejiyi oluşturmaktadır. Yani Demokratik Rusya'nın ekonomik reform programına yönelik desteği, maddi çıkarlardan çok komünist tehdide karşıtlıktan kaynaklanmaktadır. McFaul, **a.g.e.**, s. 164.

⁵⁷⁵ Demokratik Rusya içerisinde yaşanan ilk bölünme, örgütün Kasım 1991'deki ikinci kongresinde federasyonun yapısı konusunda yaşanan tartışmalar sonucunda gerçekleşmiştir. Söz konusu örgütün liderliği Rusya'daki özerk cumhuriyetlerin referanduma dayalı bağımsızlık ilânı ile merkezi hükümetin kontrolünden ayrılma hakkı olduğunu savunurken, kendilerini Ulusal Uzlaşma Bloğu olarak adlandıran bir grup, RF'deki cumhuriyetlerin bağımsızlık taleplerine destek vermenin devletin bütünlüğünü sarsacağını ileri sürmüştür. Yaşanan bu ilk bölünmeden sonra, 1992 yılının başlarında yürütme erkinin güçlendirilmesi ve Yeltsin'in desteklenmesi konusunda Demokratik Rusya içerisinde yeni bir tartışma başlamıştır. Yürütme erkine karşı yasama erkinin güçlendirilmesini ve politika yapımında siyasi partilerin etkinliğinin artırılmasını savunan bir grup, içinde buldukları oluşumun tıpkı diğer partiler gibi devletten bağımsızlığını kazanması gerektiğini ileri sürmüştür. Demokratik Rusya'nın Yeltsin ve hükümetini koşulsuz desteklemek yerine onları sınırlandırmak ile yükümlü olduğunu savunan bu grubun liderliğini Sosyal Demokrat Parti'nin Başkanı Oleg Rumiantsev ve Demokratik Rusya'nın eşbaşkanlarından Yuri Afanasyev üstlenmiştir. Demokratik Rusya içinde yaşanan söz konusu parçalanma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Weigle, **a.g.m.**, s. 262-264. Flikke, **a.g.m.**, s. 1225-1229.

⁵⁷⁶ McFaul, **a.g.e.**, s. 174.

bağlanmaktan daha cazip hale geldiği için Demokratik Rusya içindeki pek çok isim, hükümete geçiş yapmayı tercih etmiştir⁵⁷⁷. Böylece kendi içinde parçalanmış ve etkili bir liderlik oluşturamayan bu hareket, Yeltsin'in seçim sürecini ertelemesinin de etkisiyle amaçsız ve işlevsiz bir hale gelmiştir⁵⁷⁸.

Demokratik Rusya örneğinde görüldüğü üzere, 1993 Seçimleri'ne kadar geçen süreçte Atlantikçi akım, siyasi partiler düzleminde önemli ölçüde bir etkiye sahip olamamıştır. Bu akımın partiler aracılığıyla güçlenme olasılığı, hem varolan oluşumdan kaynaklanan sorunlar hem de Yeltsin iktidarının partileşme konusundaki irade eksikliği⁵⁷⁹ sonucunda zayıflamıştır. Ancak 1993 Aralığı'nda Parlamento seçimlerinin gerçekleşmesine karar verilmesiyle birlikte, Atlantikçi görüşleri temsil edecek yeni partilerin kurulması yoluna gidilmiştir. Rusya'nın Seçimi⁵⁸⁰, Yabloko⁵⁸¹,

⁵⁷⁷ Demokratik Rusya temsilcisi olarak değil, bağımsız bireyler olarak hükümete geçiş yapan örgüt yöneticilerinin yanı sıra, bu hareket içindeki diğer bazı isimler de yeni doğmakta olan özel sektöre geçiş yapmıştır. **Y.a.g.e.**, s. 174-175.

⁵⁷⁸ Seçim süreci, kendi başına partilerin gelişimi için itici gücü oluşturmaktadır. 1993 Aralığı'na kadar seçimlerin düzenlenmemesi doğal olarak partiler üzerinde olumsuz bir etki yaratmış ve bölünmeleri hızlandırmıştır. Sakwa, **Russian Politics and Society**, s. 175-176. Weigle, **a.g.m.**, s. 261.

⁵⁷⁹ Arbatov'a göre, reformistlerden oluşan Yeltsin Hükümeti, kendilerine destek olacak geniş bir siyasi taban yaratmak yerine Yeltsin'in Ağustos Darbesi sonucunda oluşan popülaritesine güvenmiştir. Başkanı iktidara taşıyan Demokratik Rusya Hareketi kısa sürede unutulmuş, bu oluşumdan gelen tavsiyeler gözardı edilmiştir. Arbatov, **a.g.m.**, s. 16. 1991 Kasım'ında Parlamento'dan aldığı yetkiler sonucunda devlet yönetiminde ağırlığını hissettiren Yeltsin, ekonomik reform programının belirlenmesi ve uygulanması sürecine Demokratik Rusya Hareketi'nden hiçbir yetkiliyi davet etmemiştir. Onun yerine bu görev, partiden bağımsız ve Yeltsin ile kişisel bağları bulunan bir ekibe verilmiştir. Grigori V. Golosov, "Who Survives? Party Origins, Organizational Development, and Electoral Performance in Post-Communist Russia", **Political Studies**, Eylül 1998, c. 46, s. 3, s. 524.

⁵⁸⁰ Radikal ekonomik reformların uygulayıcısı Gaydar, Başkanlık İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Sergey Kovalev ve Sosyal Koruma Bakanı Ella Pamfilova'nın liderliğinde Temmuz 1993'te oluşturulan Rusya'nın Seçimi Bloğu, Anatoli Çubais, Andrey Kozirev, Boris Federov, Mikhail Poltoranin ve Genadiy Burbulis gibi tanınmış isimleri ve çeşitli "demokratik" hareketleri biraraya getirmiştir. "Liberal Batıcı" bir yaklaşıma sahip olan bu parti, radikal piyasa reformlarını ve Rusya'nın uluslararası ekonomik ve siyasi sistem ile bütünleşmesini savunmuştur. Mesut Hakkı Çaşın, **Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2006, s. 259. Sakwa, "The Russian Elections of December 1993", s. 199-200.

⁵⁸¹ 1993 Ekimi'nde Grigory Yavlinski tarafından kurulan Yabloko Bloğu, Vladimir Lukin, Yuri Boldirev, Yevgeni Ambartsumov gibi ekonomik reformları savunan ancak "şok terapi" programından hoşnut olmayan kişileri biraraya getirmiştir. Kendisini iktidara muhalif "demokratik" bir güç olarak tanımlayan ve demokrasi, hukukun üstünlüğü, sivil toplum, piyasa ekonomisi gibi değerleri ön plana çıkaran bu blok, Gaydar'ı devlet tekellerine dokunmamak ile suçlamış, Batı ile olduğu kadar eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerin de geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Rusya'yı Batılı ya da Doğulu olarak tanımlamaktan kaçınan bu blok, Rusya'nın eşsiz bir medeniyet olduğunu ileri sürmüştür. İktidara muhalefet amacıyla izlediği bu yaklaşımından dolayı 1990'lar boyunca "ılımlı liberal" olarak nitelendirilen Yabloko, 2000'lerde Rusya'nın Avrupalı bir güç olduğunu ileri sürerek, Atlantikçi tavrını açık bir biçimde sergilemiştir. Sirke Makinen, "On the Geopolitical Discourses of the Russian Yabloko Association, 1993-2001", **Geopolitics**, Bahar 2003, c. 8, s. 1, s. 157-172. Sakwa, "The Russian Elections of December 1993", s. 200-201. "Political Groups and Parties-Yabloko", **NUPI Centre for Russian Studies**, <<http://www2.nupi.no/cgi-win//Russland/polgrupp.exe?Yabloko>> (06.10.2008).

Rusya Birlik ve İttifak Partisi ve Rusya Demokratik Reform Hareketi gibi Atlantikçi akımı temsil eden bu yeni partiler, 1993 Seçimleri'ne katılarak birbirleriyle mücadele içine girmişlerdir. Bunlar arasından en büyük başarıyı % 15,51'lik oy oranıyla seçimlerden ikinci parti olarak çıkan Rusya'nın Seçimi göstermiş, onu % 7,86'lık oy oranıyla beşinci sırada yer alan Yabloko takip etmiştir. Rusya Birlik ve İttifak Partisi % 6,73, Rusya Demokratik Reform Hareketi ise % 4,08 oranında oy elde edebilmiştir⁵⁸². Böylece seçimlere dört ayrı parçaya bölünmüş olarak katılan Atlantikçi blok, oyların toplam % 34,21'ini ele geçirmiş ve bu oran 1991 Haziranı'ndaki başkanlık seçimlerinde Yeltsin'e verilen % 57,3'lük destek gözönüne alındığında, büyük bir başarısızlık olarak yorumlanmıştır⁵⁸³.

b. Otoriterler

Aşırılıkçı Avrasyacılar⁵⁸⁴, fundamentalist milliyetçiler⁵⁸⁵, otoriterler⁵⁸⁶ ya da radikal muhafazakârlar⁵⁸⁷ olarak adlandırılan bu grup, komünistler ile radikal milliyetçilerin bir takım ortak amaç ve ilkeler doğrultusunda biraraya gelmeleri sonucunda oluşmuştur. Bu çok farklı iki siyasi grubu biraraya getiren anlayışın temelinde “Batı karşıtlığı” yer almaktadır. Liberal ve Batılı olan herşeye karşı çıkan bu grup, devletçi bir ekonomiyi ve otoriter bir siyasi sistemi savunmuş, Rusya'nın “büyük güç” statüsüne kavuşmasını ABD ve müttefiklerine karşı durma yeteneğine

Rusya'da Avrasyacı akımın öncülerinden Aleksandr Dugin, 2000'li yılların başlarında yaptığı bir söyleşide Yabloko Partisi'ni açıkça Atlantikçi bir parti olarak nitelendirmiştir. Hakan Güneş, “Orta Asya Ülkeleri Siyasal Kültür ve Dış Politikasında Avrasyacılık”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2004/2005, c. 6, s. 23, s. 219'dan “‘Eurasia’ Movement To Conduct Founding Congress”, **Strana.ru**, 19.04.2001, <<http://strana.ru/politics/parties/2001/04/19/987683190.html>>.

⁵⁸² Darrell Slider, Vladimir Gimpel'son ve Sergei Chugrov, “Political Tendencies in Russia's Regions: Evidence from the 1993 Parliamentary Elections”, **Slavic Review**, Güz 1994, c. 53, s. 3, s. 714.

⁵⁸³ Sakwa, “The Russian Elections of December 1993”, s. 212.

⁵⁸⁴ Bu tanım için bkz. Erel Tellal, “Avrasya'da Türkiye-Rusya İlişkileri”, Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan (der.), **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006, s. 36-37.

⁵⁸⁵ Bu tanım için bkz. Light, “In Search of ...”, s. 44. Light, “Foreign Policy Thinking”, s. 34. Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 127.

⁵⁸⁶ Bu tanım için bkz. Chafetz, **a.g.m.**, s. 672.

⁵⁸⁷ Bu tanım için bkz. Pravda, “The Politics of Foreign Policy”, s. 212.

bağlamıştır⁵⁸⁸. Batı'nın belirlediği evrensel değerlere, onun liberal demokrasisine, hukuk devletine, parlamentarizmine ve insan hakları söylemlerine karşı çıkan Avrasyacılık akımının⁵⁸⁹ etkisi altında kalan bu grup, Rusya'yı Doğu ile Batı arasında kendine özgü Avrasyalı bir medeniyet olarak tanımlamıştır⁵⁹⁰. Rus kimliğini “Batı karşıtlığı” üzerinden oluşturma çabası içine giren grup, özgün bir uygarlık olan Rusya'nın, bireyci ve çatışmacı Anglo-Sakson medeniyetinin tersine dayanışmacı ve toplumcu olduğunu ileri sürmüştür⁵⁹¹.

Realist bir bakış açısıyla hareket eden bu gruba göre, uluslararası ortama işbirliğinden çok çatışma hâkimdir ve güç, devletler arasındaki ilişkileri belirleyen temel faktördür. Bu bağlamda, Rusya iç ve dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için Batı'ya güvenmek yerine kendi gücünü arttırmaya çalışmalı, Batı'nın araçları olarak görülen uluslararası kuruluşlardan uzak durmalıdır⁵⁹². Ulusal güvenliğin en önemli unsurunu oluşturan askeri kapasite geliştirilmeli, nükleer güçler modernize edilmeli ve ABD'nin askeri üstünlüğüne hizmet eden silahsızlanma rejimine karşı çıkılmalıdır⁵⁹³. Ayrıca Rusya'nın çatışmacı bir uluslararası ortamda varlığını sürdürebilmesi yeniden imparatorluk tesis etmesine bağlıdır. ABD'nin liderliğini üstlendiği Batı medeniyetine karşı mücadelede başarılı olabilmek için Rusya, büyük Avrasya İmparatorluğu'nu yeniden oluşturmalıdır⁵⁹⁴.

⁵⁸⁸ Chafetz, **a.g.m.**, s. 672-673, 679.

⁵⁸⁹ Christian F. Wehrschutz, “Rus Fikriyatının Parçası Olarak Avrasyacılık”, Erol Göka ve Murat Yılmaz (der.), **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, İstanbul, Kızıl Elma Yayıncılık, 1998, s. 27. İlk olarak 1920'li yılların başında Avrupa'daki Rus göçmenler arasında tartışılan Avrasyacılık akımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Çomak, “Rusya'da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık”, Çomak (der.), **a.g.e.**, s. 151-161.

⁵⁹⁰ Sergunin, **a.g.m.**, s. 23.

⁵⁹¹ Dağı, **a.g.e.**, s. 159.

⁵⁹² Andrei P. Tsygankov, “Hard-Line Eurasianism and Russia's Contending Geopolitical Perspectives”, **East European Quarterly**, Güz 1998, c. 32, s. 3, s. 318.

⁵⁹³ Pravda, “The Politics of Foreign Policy”, s. 214.

⁵⁹⁴ Bu gruba göre dünya siyasetine ulus-devletlerden çok imparatorluklar arasındaki mücadele hâkim olmaktadır. Tsygankov, “Hard-Line Eurasianism ...”, s. 318.

SSCB'nin dağılmasını büyük bir felaket olarak yorumlayan bu grup, Sovyet coğrafyasının Rusya'nın doğal bir uzantısı olduğunu ileri sürmüştür ve Avrasya'da güçlü bir Rus devletinin kurulmasını öncelikli hedef olarak belirlemiştir⁵⁹⁵. Ancak bu noktada söz konusu grup içerisinde komünistler ile milliyetçiler arasında bir ayrımın yaşandığı gözlenmiştir. "Modernleşmeciler"⁵⁹⁶ olarak adlandırılan komünist kanat, yeni Rus İmparatorluğu'nun eski SSCB sınırları içerisinde yer alması gerektiğini savunurken⁵⁹⁷, "yayılmacılar"⁵⁹⁸ olarak adlandırılan milliyetçi kanat yeni imparatorluğun bu sınırlar ile yetinemeyeceğini ileri sürmüştür.

Ünlü yazar ve siyasetçi Aleksandr Dugin'in⁵⁹⁹ öncülüğündeki "yayılmacılar"a göre, tarih boyunca kıta güçleri ile deniz güçleri arasında bir mücadele söz konusu olmuştur. 19. yüzyıldaki Rus İmparatorluğu bu mücadeledeki en önemli kıta gücünü teşkil etmiştir. ABD liderliğindeki deniz medeniyetinin dünyayı etki altına almasını önlemek ve Soğuk Savaş sonrasında oluşan jeopolitik boşluğu doldurmak için bir kıta gücü olarak Rusya merkezli Avrasya İmparatorluğu'nun canlandırılması gerekmektedir. Bu imparatorluğun sınırları olabildiğince genişletilmeli, özellikle güneyden sıcak denizlere inmenin yolları aranmalıdır⁶⁰⁰.

Rus devletinin sınırlarını eski SSCB sınırlarının ötesine taşıyan bu yaklaşım, Avrasya coğrafyasında yıllarca içiçe yaşayan halkların yeni bir ulus yarattıklarını iddia etmiştir. Bu iddiaya göre, Çarlık İmparatorluğu'nun topraklarını kapsayan

⁵⁹⁵ Dağı, **a.g.e.**, s. 162.

⁵⁹⁶ Bu tanım için bkz. Tsygankov, "Hard-Line Eurasianism ...", s. 321.

⁵⁹⁷ Bu kanadın önde gelen temsilcilerinden RFKP'nin Başkanı Gennadi Züganov ve Nikolay Nartov, eserlerinde bu argümanı ileri sürmüşlerdir. Andrei P. Tsygankov, "Mastering Space in Eurasia: Russia's Geopolitical Thinking after the Soviet Break-up", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2003, c. 36, s. 1, s. 120.

⁵⁹⁸ Bu tanım için bkz. Tsygankov, "Hard-Line Eurasianism ...", s. 322. Tsygankov, "From International Institutionalism ...", s. 252.

⁵⁹⁹ Dugin'in görüşleri için bkz. Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği-Avrasyacı Yaklaşım**, çev. Vügar İmanov, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.

⁶⁰⁰ "Güneye Son Açılım" adlı kitabında Jirinovski, sıcak denizlere ulaşabilmek amacıyla yeni Rus imparatorluğunun etki alanının Afganistan, Irak ve Türkiye'yi de içine alacak şekilde genişletilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Graham Smith, "The Masks of Proteus: Russia, Geopolitical Shift and the New Eurasianism", **Transactions of the Institute of British Geographers**, Aralık 1999, c. 24, s. 4, s. 483-484. Vladimir Kolossov ve Rostislav Turovsky, "Russian Geopolitics at the Fin-de-siecle", **Geopolitics**, Yaz 2001, c. 6, s. 1, s. 144-145.

“Rusya-Avrasya”, Slav, Fin, Tatar-Türk ve Moğol kökenli farklı halkların uzun bir süreç sonucunda homojenleşmesi ile oluşmuş ayrı bir kültürel ve tarihsel varlıktır. Bu farklı etnik gruplar süreç içerisinde ortak kültürel ve tarihsel mirası paylaşan tek bir ulus haline dönüşmüşler ve “çok etnikli Avrasya ulusu”nu yaratmışlardır⁶⁰¹. Rusya halkının bu “çok etnikli Avrasya ulusu”ndan meydana geldiğini ileri süren “yayılmacılar”⁶⁰² göre, oluşturulacak yeni Rus İmparatorluğu’nun egemenliğinde yaşayan insan topluluklarını ulus yapan şey, kültürel ve dinsel kaynaşma ile birarada uyumlu yaşayabilme özelliğidir⁶⁰³.

“Modernleşmeciler” olarak adlandırılan komünist kanat ise, Batı tehdidine karşı ayakta kalabilmek için komünizme geri dönülmesi ve SSCB’nin yeniden inşa edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁶⁰⁴. Rusya’nın Sovyet sınırları içerisinde askeri ve ekonomik kapasitesini geliştirmesi gerekliliğine vurgu yapan Josef Stalin’in “tek ülkede sosyalizm” yaklaşımı bu grubu etkisi altına almış, milliyetçi fikirler ile komünist fikirlerin bir sentezini yapması, söz konusu grubun “milliyetçi komünistler” olarak etiketlendirilmesine yol açmıştır⁶⁰⁵. Rusya’nın sosyalist bir Avrasya anavatanına dönüştürülmesi gerektiğini savunan bu gruba göre, ezelden beri komünist olan Rus ulusu, Avrasya’da sosyalizmin yeniden inşa edilmesi konusunda öncü rolü üstlenecektir. Bu bağlamda sosyalist bir Avrasya’nın kurulması, Rus halkının diğer Avrasya halkları ve milletlerini biraraya getirebilmesine bağlıdır. Yani sosyalizm Avrasya’ya Rus hegemonyasının yeniden tesis edilmesiyle birlikte

⁶⁰¹ Tolz, “Conflicting ‘Homeland Myths’ ...”, s. 272.

⁶⁰² Dar bir etnik milliyetçilik üzerinden Rus kimliğinin açıklanamayacağını ileri süren Dugin’e göre, Rus halkı Fin, Slav, Türk-Moğol gibi etnik unsurların sentezini içinde barındırmaktadır. Alan Ingram, “Alexander Dugin: Geopolitics and Neo-Fascism in Post-Soviet Russia”, *Political Geography*, Kasım 2001, c. 20, s. 8, s. 1046’dan Aleksandr Dugin, “The Magic Disillusion of a Nationalist Intellectual: Discussions and Interviews”, <<http://arctogaia.com/public/eng-inter1.htm>>.

⁶⁰³ Tolz, “Forging the Nation ...”, s. 997.

⁶⁰⁴ Smith, *a.g.m.*, s. 486.

⁶⁰⁵ Andrei P. Tsygankov, *Russia’s Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*, Lanham, Rowman&Littlefield Publishers, 2006, s. 62.

gelecektir. Bu durumda oluşturulan yeni birlikte Rus ulusu “eşitler arasında birinci” konumunda yer alacaktır⁶⁰⁶.

Görüldüğü üzere “yayılmacılar” imparatorluk coğrafyasında yaşayan halkın farklı etnik kimliklere sahip tek bir ulustan meydana geldiğini ileri sürerken, “modernleşmeciler”, birlik halkının farklı milletlerden meydana geldiğini savunmuşlardır⁶⁰⁷. Bu grup, Rus ulusal kimliğini emperyal misyon ile açıklamış ve Rusların temel görevinin Sovyet sınırları içerisinde ulus-üstü bir devlet yaratmak olduğunu ileri sürmüştür⁶⁰⁸. Bundan dolayı da kimi yazarlar tarafından “saldırgan realistler” olarak adlandırılmıştır⁶⁰⁹. Rus kimliğinin özüne Slavlığı yerleştiren grup, Ukraynalıları, Belarusları ve vatandaşlığına bakılmaksızın “Yakın Çevre”de yaşayan tüm Rusları ve Rusça konuşanları Rus ulusunun bileşenleri olarak tanımlamıştır⁶¹⁰.

Rusya’nın Batı karşıtı, kendine özgü bir uygarlık olduğu ve Batı tehdidine karşı Avrasya coğrafyasında yeni bir imparatorluk kurması gerektiği konusunda birleşen otoriterler, düşünsel düzlemdeki birlikteliklerini siyasi düzleme taşıyarak hükümet karşısında etkili olmanın yollarını aramışlardır. Bu bağlamda çeşitli komünist ve milliyetçi parti oluşumları⁶¹¹ Ekim 1992’de biraraya gelerek “kızıl-kahve koalisyonu” olarak adlandırılan Ulusal Kurtuluş Cephesi’ni oluşturmuşlardır. Parlamento dışında faaliyet gösteren ve otoriterlerin merkezi olarak görülen bu

⁶⁰⁶ Smith, **a.g.m.**, s. 486-487.

⁶⁰⁷ Tolz, “Conflicting ‘Homeland Myths’ ...”, s. 272-273.

⁶⁰⁸ Tolz, “Forging the Nation...”, s. 995-996. Dağı, **a.g.e.**, s. 126.

⁶⁰⁹ Bu tanım için bkz. Tsygankov, “From International Institutionalism ...”, s. 251-252. Sergo A. Mikoyan, “Russia, the US and Regional Conflict in Eurasia”, **Survival**, Güz 1998, c. 40, s. 3, s. 115.

⁶¹⁰ Züganov “Derjava” ve “Za Gorizontom” adlı eserlerinde Rus kimliğine ilişkin bu görüşleri ileri sürmüştür. Tolz, “Forging the Nation ...”, s. 1011’den G. Züganov, **Za Gorizontom**, Moscow, Informpechat, 1995, s. 38.

⁶¹¹ Yeltsin’in 1991 Ağustosundaki darbe girişiminin ardından SBKP ve onun Rusya’daki uzantısı Rusya Komünist Partisi’ni yasaklaması sonucunda, Halk Temsilcileri Kongresi’ndeki komünistler geçici bir vâris olarak Emegın Sosyalist Partisi’ni oluşturmuşlardı. Bu parti ile beraber Rus Komünist İşçileri Partisi ve Bolşeviklerin Komünist Partisi gibi siyasi yaşamına devam eden komünist oluşumlar söz konusu ittifakın komünist kanadını oluşturmuşlardır. Milliyetçi kanat ise Rusya Tüm Halkların Birliği, Rus Ulusal Birliği ve Rus Ulusal Meclisi gibi siyasi oluşumlardan meydana gelmiştir. John Barber, “Opposition in Russia”, **Government and Opposition**, Güz 1997, c. 32, s. 4, s. 603. Yusupzhon Abdurakhmanov, “Ideological Orientations of the Russian Electorate in State Duma Elections”, **Perspectives on European Politics and Society**, Mayıs 2005, c. 6, s. 2, s. 211.

oluşum, Parlamento içerisinde Rus Birliği Bloğu⁶¹² aracılığıyla temsil edilmiştir⁶¹³. 1993 yılı itibariyle Parlamento'daki sandalyelerin 1/3'ünü elinde bulunduran bu blok⁶¹⁴, otoriterlerin Rus siyasetinde etkilerini arttırmalarının önemli bir aracı olmuştur⁶¹⁵.

Kapatılan Rusya Komünist Partisi'nin liderlerinden Gennadi Züganov, “kızıl-kahve koalisyonu”nun oluşturulmasında büyük çaba sarfetmiş ve Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin eşbaşkanlarından biri olarak görev yapmıştır. 1992 yılının sonlarında Anayasa Mahkemesi'nin RFKP'nin faaliyete geçmesine onay vermesi üzerine⁶¹⁶ Züganov, bu partinin yeniden kurulması için çalışmalara başlamış ve Şubat 1993'te gerçekleştirilen kongre ile RFKP'nin başkanlığına getirilmiştir⁶¹⁷. 1993 Aralığı'nda gerçekleştirilen Parlamento seçimlerinde % 12,40 oranında oy elde ederek üçüncü sırada yer alan RFKP, seçim bildirgesinde amacının geniş bir “yurtsever-komünist blok” oluşturmak olduğunu ileri sürmüştür⁶¹⁸. Bu arada Parlamento'nun hükümet tarafından güç kullanılarak dağıtıldığı 3-4 Ekim Olayları'na katıldıkları gerekçesiyle çeşitli parti ve siyasi örgütlenmeler yasaklanmış, bunların arasında Ulusal Kurtuluş Cephesi ve Rus Komünist İşçileri Partisi yer almıştır⁶¹⁹. Böylece “kızıl-kahve

⁶¹² Rus Birliği Parlamento Bloğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nicolai N. Petro, “Conservative Politics in Russia: Implications for US-Russian Relations”, George Ginsburgs, Alvin Z. Rubinstein ve Oles M. Smolansky (der.), **Russia and America: from Rivalry to Reconciliation**, New York, M. E. Sharpe, 1993, s. 50.

⁶¹³ Arbatov, **a.g.m.**, s. 13. Abdurakhmanov, **a.g.m.**, s. 211-212.

⁶¹⁴ Rus Birliği Bloğu, 1992 yılının sonlarından itibaren Kongre'deki tüm vekillerin % 40'ını ve Yüce Sovyet'teki vekillerin de % 50'den fazlasını kontrol altında tuttuğunu iddia etmiştir. McFaul, **a.g.e.**, s. 178.

⁶¹⁵ Luke March, **The Communist Party in Post-Soviet Russia**, Manchester, Manchester University Press, 2002, s. 26.

⁶¹⁶ Anayasa Mahkemesi Başkanı Valeri Zorkin'in kararına göre, SBKP'nin ve Rusya'daki varisinin üst düzey organlarının Yeltsin tarafından yasaklanması yasal olmakla birlikte, partinin alt düzeydeki organlarının dağıtılması yasal bir durum yaratmamıştır. Bundan dolayı partinin kendisini aşağıdan yeniden inşa etme ve parti örgütlenme ağını yeniden oluşturma hakkı bulunmaktadır. Richard Sakwa, “The Russian KPRF: the Powerlessness of the Powerful”, Andras Bozoki ve John T. Ishiyama (der.), **The Communist Successor Parties of Central and Eastern Europe**, Armonk, M. E. Sharpe, 2002, s. 242.

⁶¹⁷ John T. Ishiyama, “Strange Bedfellows: Explaining Political Cooperation between Communist Successor Parties and Nationalists in Eastern Europe”, **Nations and Nationalism**, Ocak 1998, c. 4, s. 1, s. 76.

⁶¹⁸ Sakwa, “The Russian Elections of December 1993”, s. 204.

⁶¹⁹ White, “Political Parties”, s. 70-71.

koalisyonu”nun Parlamento dışındaki odağı ve bileşenlerinden bir kısmı yasaklı hale getirilerek, bu bileşen partilerin 1993 Seçimleri’ne katılımları engellenmiştir.

RFKP dışında 1993 Seçimleri’ne katılmasına izin verilen diğer otoriter partiler, Tarım Partisi⁶²⁰ ve LDP’dir. RFKP gibi “modernleşmeci” kanatta yer alan Tarım Partisi’ni ortak değerleri paylaştığı RFKP’den ayıran temel faktör tabanını oluşturan seçmen grubu olmuştur. Zira RFKP kentli kesim, özellikle de emekliler tarafından desteklenirken, Tarım Partisi’nin seçmen grubunu kırsal kesimdeki kolektif çiftlik çalışanları oluşturmuştur⁶²¹. LDP’nin % 22,92 oy oranıyla birinci çıktığı 1993 Seçimleri’nde bu parti, % 7,99 oy oranıyla dördüncü sırada yer almıştır.

“Yayılmacı” kanadın seçimlerdeki tek temsilcisi LDP’nin başarısında, birinci bölümde de aktarıldığı üzere⁶²² ekonomik reform programına duyulan tepki kadar, SSCB’nin dağılması sonrasında Rus toplumunda oluşan hayal kırıklığı ve “büyük güç” statüsüne tekrar ulaşma arzusu etkili olmuştur. Üstelik SSCB’nin dağılması ile birlikte RF sınırları dışında kalan Rusların ya da daha geniş bir ifadeyle Rusça konuşanların haklarının korunmasına ilişkin kaygılar, toplumdaki milliyetçi eğilimlerin güçlenmesini kolaylaştırmıştır⁶²³. LDP dışındaki diğer ultra-milliyetçi parti ve örgütlenmelerin Parlamento’nun feshedilmesi sürecinde yasaklanması da tek seçenek olarak görülen bu partinin zafere ulaşmasında etkili olmuştur⁶²⁴.

⁶²⁰ 23 Şubat 1993 tarihinde kurulan Tarım Partisi, birbirini tamamlayıcı üç örgütsel yapının amalgamı görüntüsündedir. Bu yapıları parti, işçi derneği ve tarım işçileri sendikası oluşturmaktadır. Moshe Haspel, Thomas F. Remington ve Steven S. Smith, “Electoral Institutions and Party Cohesion in the Russian Duma”, **The Journal of Politics**, Mayıs 1998, c. 60, s. 2, s. 425.

⁶²¹ Slider, Gimpelson ve Chugrov, **a.g.m.**, s. 716-717. Tarım Partisi, 1993 ve 1995 Seçimleri’nde kırsal bölgelerden önemli ölçüde sandalye elde etmiştir. Bu konuda bkz. Robert G. Moser, “Independents and Party Formation: Elite Partisanship as an Intervening Variable in Russian Politics”, **Comparative Politics**, Ocak 1999, c. 31, s. 2, s. 153.

⁶²² Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 49.

⁶²³ Alexander V. Kozhemiakin, “Democratization and Foreign Policy Change: the Case of the Russian Federation”, **Review of International Studies**, Ocak 1997, c. 23, s. 1, s. 66-67.

⁶²⁴ Ulusal Kurtuluş Cephesi’nin yanı sıra Rusya Tüm Halkların Birliği, Rus Ulusal Meclisi gibi ultra-milliyetçi örgütlenmelerin yasaklanması, bu örgütlenmelere destek verenlerin desteklerini LDP’ye kaydırmalarına neden olmuştur. Andrei P. Tsygankov, “Zhirinovskiy’s Strategy to Succeed Yeltsin and How to Thwart it?”, **Demokratizatsiya**, Güz 1994, c. 2, s. 4, s. 538.

Görüldüğü üzere, 1993 Seçimleri'ne kadar olan süreçte Parlamento içerisinde Rus Birliği Bloğu altında temsil edilen otoriterler, 1993 Seçimleri sonrasında toplam % 43,31 oranında oy alan RFKP, Tarım Partisi ve LDP aracılığıyla temsil edilmeye başlamıştır. Parlamento içerisinde önemli bir yer teşkil eden bu grup, 1992 yılından itibaren başkanlığın Parlamento karşısında güçlendirilmesine karşı çıkmış ve Parlamento'nun en yüce devlet organı olması gerektiğini savunmuştur⁶²⁵. Böylece Rusya'da demokrasinin yerleştirilmesi gerektiğini savunan Atlantikçiler, hâkim oldukları Başkanlık İdaresi'ni güçlendirmeye çalışırken, otoriter bir siyasi rejimin kurulmasından yana olan otoriterler, etkin oldukları Parlamento'nun güçlendirilmesini amaçlamışlardır.

c. Merkeziler

İlimli Avrasyacılar⁶²⁶, pragmatik milliyetçiler⁶²⁷, devletçiler⁶²⁸, savunmacı realistler⁶²⁹ ya da merkeziler⁶³⁰ olarak adlandırılan bu grup, birbirine tamamen zıt ilk iki grubun dengeleyicisi niteliğindedir. Her iki grup ile bazı ortak görüşlere sahip olan bu grup, ne tam olarak “demokrat” ne de “otoriter”dir. Batı tarzı liberal demokrasiyi benimsemekle beraber, piyasa ekonomisine yönelik yavaş bir geçişi savunan grup, devletin ekonomideki etkinliğine hızlı bir şekilde son verilmesine karşı çıkmıştır⁶³¹. Söz konusu gruba göre, Rusya tarih, din ve jeopolitik misyon bakımlarından Batı'dan farklı, eşsiz bir uygarlıktır. Büyük bir Avrasya gücü olarak Rusya'nın, Doğu ile Batı uygarlıkları arasında köprü işlevi görmek, Hristiyanlık,

⁶²⁵ McFaul, **a.g.e.**, s. 169, 171.

⁶²⁶ Bu tanım için bkz. John O'Loughlin ve Paul F. Talbot, “Where in the World is Russia? Geopolitical Perceptions and Preferences of Ordinary Russians”, **Eurasian Geography and Economics**, 2005, c. 46, s. 1, s. 28, 31. Tellal, “Avrasya'da Türkiye-Rusya İlişkileri”, s. 36-37.

⁶²⁷ Bu tanım için bkz. Light, “In Search of ...”, s. 44-45. Light, “Foreign Policy Thinking”, s. 34. Donaldson ve Nogee, **a.g.e.**, s. 126.

⁶²⁸ Bu tanım için bkz. Chafetz, **a.g.m.**, s. 676. Tsygankov, **a.g.e.**, s. 4-6.

⁶²⁹ Bu tanım için bkz. Tsygankov, “From International Institutionalism ...”, s. 252.

⁶³⁰ Bu tanım için bkz. Pravda, “The Politics of Foreign Policy”, s. 212. Çaşın, **a.g.e.**, s. 256-257. Sakwa, “The Russian Elections of December 1993”, s. 202.

⁶³¹ Chafetz, **a.g.m.**, s. 673.

İslam ve Budizmi birleştirmek ve Avrasya’da istikrarı sağlamak gibi misyonları bulunmaktadır⁶³². Rusya, bu misyonları yerine getirebilmek için tekrar “büyük güç” statüsüne kavuşmalı ve eski Sovyet Cumhuriyetleri’yle yeniden bütünleşmenin yollarını aramalıdır. Ancak böyle bir bütünleşmeyi sağlamak için güç kullanma yoluna gitmekten çok caydırıcı ve işbirliği odaklı politikalara başvurulmalıdır⁶³³.

Uluslararası sistem, devletler arasındaki ortak değerlerden çok, anarşi ile tanımlanmaktadır. Bu sistemde devletleri amaçlarına ulaştıracak en önemli araç askeri güç; uluslararası istikrar ve güvenliği sağlayacak tek mekanizma güç dengesidir. Bundan dolayı Rusya’nın yapması gereken şey Batı ile koşulsuz bir işbirliğinden çok, güç dengesini sağlamak olmalıdır⁶³⁴. ABD’nin üstünlüğüne dayanan tek kutupluluğa karşı çıkılmalı, bunun için de Çin ve Hindistan gibi farklı güç odakları ile ABD’nin gücünü dengeleyecek ittifaklara girilmelidir⁶³⁵. Ancak bu durum Rusya’nın tamamen Batı karşıtı olması gerektiği anlamına gelmez. Zira Rus çıkarlarına dayalı olarak Batılı ülkelerle pragmatik işbirliği olasılığı her zaman mevcuttur⁶³⁶. Bir devletin daimi dostları ya da müttefikleri olmayacağını, sadece çıkarları olduğunu ileri süren bu anlayış, Rusya’nın etkili bir güç olmasının ne Batı karşıtlığına ne de Batı yandaşlığına dayandırılmayacağını savunmaktadır⁶³⁷.

Rusya içinde demokrasinin oluşturulması ve korunması gerektiğini savunan merkeziler, demokratik (olarak tanımlanan) rejimlerin ve bunlar tarafından kurulan

⁶³² Smith, **a.g.m.**, s. 487. Tsygankov, “From International Institutionalism ...”, s. 254-255.

⁶³³ Tsygankov, “From International Institutionalism ...”, s. 255. Merkezci görüşün özünü, Rusya’nın yeniden süper güç olması ve eski Sovyet Cumhuriyetleri’nin barışçıl yöntemlerle biraraya gelmeleri fikri oluşturmaktaydı. Konfederasyon şeklinde gerçekleşecek bu yeni oluşuma, Orta Asya Cumhuriyetleri, Kafkaslar, Ukrayna ve Belarus’un gönüllü bir şekilde katılacakları varsayılmıştı. Otoriterler ile merkeziler arasındaki en önemli görüş ayrılığı bu noktada ortaya çıkmaktaydı. Zira otoriterler eski SSCB’nin ya da bu coğrafya üzerindeki yeni bir Rus İmparatorluğu’nun *her ne pahasına olursa olsun* yeniden kurulmasını savunmaktaydılar. Onay, **a.g.e.**, s. 116.

⁶³⁴ Chafetz, **a.g.m.**, s. 677.

⁶³⁵ John O’Loughlin, Gearoid O Tuathail ve Vladimir Kolosov, “Russian Geopolitical Culture and Public Opinion: the Masks of Proteus Revisited”, **Transactions of the Institute of British Geographers**, Eylül 2005, c. 30, s. 3, s. 331.

⁶³⁶ Ortak değerlerden çok ortak çıkarlara dayalı olarak geliştirilecek bu işbirliğinde taraflar arasında tam bir eşitlik söz konusu olmalıdır. Tsygankov, “From International Institutionalism ...”, s. 259, 261.

⁶³⁷ Chafetz, **a.g.m.**, s. 679.

uluslararası örgütlerin uluslararası istikrar ve güvenliğin garantörü oldukları iddiasını reddetmektedirler⁶³⁸. Bu grubun önemli temsilcilerinden biri olan Yevgeni Primakov, eski Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki Rus diasporasına yönelik ayrımcılığın engellenmesi konusunda uluslararası örgütlerin etkili olamadıklarını, bundan dolayı Rusya'nın bu konuda tüm inisiyatifi ele alması gerektiğini ileri sürmüştür⁶³⁹. İç savaşların ve İslami fundamentalizm tehdidinin hâkim olduğu Sovyet coğrafyasında siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayabilecek tek güç olan Rusya'nın, dış politika önceliğinde eski Sovyet Cumhuriyetleri yer almalıdır⁶⁴⁰. Bu coğrafyadaki Rus diasporasının varlığı ve Rusya'nın BDT içerisindeki ekonomik ağırlığı, bölgeye yönelik politikanın araçlarını oluşturmaktadır⁶⁴¹. Dış politika önceliğine Sovyet coğrafyasının yerleştirmesinde güvenlik kaygıları kadar jeoekonomik unsurlar da etkili olmakta, özellikle bu gruba dâhil olan sanayi lobisinin ekonomik çıkarları "Yakın Çevre" merkezli bir dış politikayı zorunlu kılmaktadır⁶⁴².

Merkezcilerin Rus kimliğine ilişkin yaklaşımları, dış politika eğilimlerinin açıklanmasında önemlidir. Tüm Ukraynalılar ile Belarusların Rus ulusuna dâhil edilemeyeceğini savunan bu gruba göre, "Yakın Çevre"deki Ruslar ve Rusça konuşanlar⁶⁴³ Rus ulusunun bileşenleridir. Sayıları 30 milyonu bulan bu kişilerin anavatanı Rusya'dır. Bundan dolayı da vatandaşlığına bakılmaksızın bu diasporanın

⁶³⁸ Bu gruba göre demokratik olarak tanımlanan siyasi sistemlere sahip ve uluslararası örgütlere üye olan Moldova ve Baltık ülkeleri, Avrasya'daki istikrarı tehdit etmektedir. Ayrıca Çin'in uyguladığı doğum kontrol politikası ya da Cezayir'in parlamenter seçimleri iptal etmesi gibi anti-demokratik olarak nitelendirilen uygulamalar, uluslararası istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. **Y.a.g.m.**, s. 681, 683.

⁶³⁹ **Y.a.g.m.**, s. 677.

⁶⁴⁰ Bölgede yaşanan iç savaşların Rusya'ya sıçraması ya da İslami fundamentalizmin Çeçenya, Dağıstan ve Tataristan gibi Müslüman Cumhuriyetleri etkisi altına alması ihtimali Rus güvenliğine yönelik en önemli tehditler olarak görülmektedir. Smith, **a.g.m.**, s. 489.

⁶⁴¹ Ilya Prizel, **National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 249.

⁶⁴² **Y.a.g.e.**, s. 250. Bu konuda bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 28-29.

⁶⁴³ "Yakın Çevre"de yaşayan Ruslar, Sovyet pasaportlarının milliyet kısmında "Rus" yazan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Rusça konuşanlar ise, pasaportları uyarınca Rus olmayan milletlerin halkından olup anadil olarak ya da sadece Rusça konuşan kişileri kapsamaktadır. Tolz, "Forging the Nation ...", s. 1003'den Rogers Brubaker, **Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 142-144.

korunması Rus Hükümeti'nin temel önceliğidir⁶⁴⁴. Özellikle Moldova, Estonya ve Letonya gibi Rus diasporasına karşı ayrımcı politikalar izleyen devletler, diplomatik baskı altında tutulmalı, hatta gerekirse diasporanın korunması için son çare olarak askeri yöntemlere başvurulmalıdır⁶⁴⁵. Ancak diasporaya ilişkin sorunların sınır değişimleriyle çözülmesinden uzak durulmalı, bunun yerine Sovyet coğrafyasının Rusya'nın etki alanı olduğu ABD ve diğer ülkelere kabul ettirilmelidir⁶⁴⁶.

Yukarıdaki görüşleri savunan merkezci grup, hem Başkanlık İdaresi'nde hem de Parlamento içerisinde temsil edilmiş, özellikle 1992 yılının ortalarından itibaren Rus siyasetinde etkili olmuştur. Başkanlık İdaresi içerisinde bu grubun sözcülüğünü Batı merkezli dış politikaya karşı ilk muhalefeti sergileyen Başkanlık Danışmanı Sergey Stankeviç⁶⁴⁷, Başkanlık Konseyi üyelerinden Andranik Migranyan⁶⁴⁸ ve Başkan Yardımcısı, aynı zamanda Yurttaşlık Birliği'nin kurucularından Aleksandr Rutskoy üstlenmiştir⁶⁴⁹. 1992 Temmuzunda Yeltsin tarafından başkana dış politika

⁶⁴⁴ Tolz, "Forging the Nation ...", s. 1012.

⁶⁴⁵ Light, "Foreign Policy Thinking", s. 60.

⁶⁴⁶ Tolz, "Forging the Nation ...", s. 1002. RF'nin sınırlarını Rus devletinin sınırları olarak kabul eden bu grup, BDT ülkelerinin egemenlik alanlarına müdahale edilemeyeceğini ve sınırlarına dokunulamayacağını ileri sürmüştür. Graham Smith, "Transnational Politics and the Politics of the Russian Diaspora", **Ethnic and Racial Studies**, Mayıs 1999, c. 22, s. 3, s. 507. Smith, "The Mask of Proteus ...", s. 489-490. Güvenlik, ekonomik çıkarlar ve diasporanın korunması amacıyla bölgeye yönelen Rusya'nın "süper güç" statüsünü tekrar kazanabilmesi için de bu bölgede aktif olması gerekmektedir. "Emperyal bir güç"ten ziyade "süper güç" olmayı hedefleyen Rusya'nın, bunun için "Yakın Çevre"nin kendi etki sahası olduğunu tüm dünyaya kabul ettirmesi gerekmektedir. Rusya, küresel bir "süper güç" olabilmek için öncelikle kendi bölgesinin lideri olmak zorundadır. David Kerr, "The New Eurasianism: the Rise of Geopolitics in Russia's Foreign Policy", **Europe-Asia Studies**, Eylül 1995, c. 47, s. 6, s. 982.

⁶⁴⁷ 1992 Şubatı'nda Dışişleri Bakanı Kozirev'in, bakanlıktaki konferansta Rus ulusal çıkarlarını ilk defa formüle etme girişimleri karşısında ciddi bir tepki gösteren Stankeviç, Asya ile Avrupa arasında kültürel bir köprü olarak tanımladığı Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki etnik Rusların haklarını koruması gerektiğini ileri sürmüştür. Tsygankov, **a.g.e.**, s. 65'ten "Rossiya v Novom Mire", **Mezhdunarodnaya Zhizn**, 1992, s. 3-4. Ilımlı Avrasyacı görüşleriyle tanınan Stankeviç, Doğu ile Batı eğilimleri arasında bir dengenin sağlanması gerektiğini, Rusya'nın Ortodoksluk ve İslam'ı birleştirmek gibi bir misyona sahip olduğunu ve Rusya'nın BDT ülkelerine yönelik politikasını Rus diasporasının şekillendirdiğini ileri sürmüştür. Nicole J. Jackson, **Russian Foreign Policy and the CIS: Theories, Debates and Actions**, London, Routledge, 2003, s. 57, 61.

⁶⁴⁸ Migranyan, tüm Sovyet coğrafyasının Rusya'nın etki sahası olduğunu ileri sürmüş, Parlamento'daki Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Yevgeni Ambartsumov ile birlikte Rusya'nın Monroe Doktrini niteliğini taşıyacak bir dış politika belgesi konusunda çalışmalarda bulunmuştur. **Y.a.g.e.**, s. 61-64. Tsygankov, **a.g.e.**, s. 65.

⁶⁴⁹ 1992 yılında yaptığı bir açıklamada Rutskoy, kendisini "bir merkezci ve bir *derjavnik*" olarak tanımlamıştır. *Derjavnik*, devletin sahip olduğu büyük güç statüsünü belirten *derjavnost* kelimesinden türetilmiş olup, bu statüye ulaştırılacak politikaları savunan kişilere denilmektedir. Sven Gunnar Simonsen, "Nationalism and the Russian Political Spectrum: Locating and Evaluating the Extremes", **Journal of Political Ideologies**, Ekim 2001, c. 6, s. 3, s. 268.

ile güvenlik konularında önerilerde bulunması için kurulan Güvenlik Konseyi⁶⁵⁰ de, bu grubun hâkimiyeti altına girmiş, özellikle söz konusu kurumun başkanı Yuri Skokov, merkezci fikirlerin Rus dış politikasında uygulanması için önemli girişimlerde bulunmuştur⁶⁵¹.

Birinci bölümde de aktarıldığı üzere, Nikolay Travkin'in Rusya'nın Demokratik Partisi, Aleksandr Rutskey'un Özgür Rusya'nın Halk Partisi ve Aleksandr Vladislavyev'in Yenilenme Birliği⁶⁵² gibi parti ve grupları biraraya getiren Yurttaşlık Birliği Bloğu, merkezci görüşün siyasi arenadaki temel temsilcisi olmuştur⁶⁵³. 1992 Eylülünden itibaren Parlamento'daki vekillerin % 30 - 40'ı tarafından desteklendiğini iddia eden bu blok, otoriterleri temsil eden Rus Birliği Bloğu ile Parlamento'daki büyük çoğunluğu oluşturmuştur⁶⁵⁴. 1992 yılı boyunca ekonomik dönüşüm için hükümetin planına alternatif önerilerde bulunan Yurttaşlık Birliği, 1993 Ocağı'nda Rusya'nın ulusal çıkarlarını Avrasya'da "büyük güç" statüsüne kavuşmasına bağlayan kendi Dış Politika Konsept Belgesi'ni ilân

⁶⁵⁰ 1991 Kasımı'nda Parlamento'dan aldığı olağanüstü yetkilerle hükümetini oluşturan Yeltsin, normal şartlarda Parlamento'ya karşı sorumlu tutulan hükümeti, tamamen kendi etkisi altına alamayacağını farkındaydı. Bundan dolayı da başkanlık yönetimi altında hükümete paralel bir şekilde işlev göreceği yeni pozisyon ve kurumlar yaratma yoluna gitmişti. Bu pozisyonların başında başkana karşı sorumlu tutulan ve Halk Temsilcileri Kongresi tarafından görevden alınmayacak olan başkanlık danışmanlığı yer almakta idi. Bu doğrultuda kurulan en önemli kurum ise Güvenlik Konseyi olmuştur. McFaul, **a.g.e.**, s. 147-148.

⁶⁵¹ 1992 yazında Skokov'un başkanlığında biraraya gelen dışişleri, savunma ve güvenlik bakanlıklarından yetkililer, Kozirev'in dış politika vizyonuna karşı "RF'nin Dış Politika Yönergesi" adlı bir belgeyi kaleme almışlardır. Bu belgede Rusya, Doğu ile Batı arasında köprü işlevi gören, "Yakın Çevre"de hayati çıkarlara sahip bir dünya gücü olarak tanımlanmıştır. Tsygankov, **a.g.e.**, s. 65. 1993 Nisanı'nda kabul edilen ve merkezçilerin görüşlerini yansıtan Dış Politika Konsepti de, Skokov'un başkanlığındaki Güvenlik Konseyi'nin hazırladığı tasarılar sonucunda şekillenmiştir. Light, "Foreign Policy Thinking", s. 69-70.

⁶⁵² Vladislavyev'in başkanlığını üstlendiği Yenilenme Birliği, Arkadi Volski'nin başkanlığındaki RSGB'nin siyasi kanadını oluşturmuştur. Bu oluşumun üyeleri arasında pekçoğu askeri üretim ile uğraşan 2000'den fazla büyük işletmenin yöneticileri yer almıştır. Daniel Treisman, "Between the Extremes: the Moderate Reformist and Centrist Blocs", Timothy J. Colton ve Jerry F. Hough (der.), **Growing Pains: Russian Democracy and the Election of 1993**, Washington, Brookings Institution Press, 1998, s. 146. Lynn D. Nelson ve Irina Y. Kuzes, **Property to the People: the Struggle for Radical Economic Reform in Russia**, Armonk, M. E. Sharpe, 1994, s. 82.

⁶⁵³ Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 28.

⁶⁵⁴ 1993 Seçimleri öncesinde Parlamento'da Rus Birliği 355, Yurttaşlık Birliği 357, Demokratik Blok da 107 vekil ile temsil edilmiştir. Görüldüğü üzere bu dönemde Parlamento'nun yaklaşık % 85'ini otoriterler ve merkezçiler, % 15'ini de Atlantikçiler oluşturmuştur. Jeffrey Gleisner, Leonti Byzov, Nikolai Biryukov v.d., "The Parliament and the Cabinet: Parties, Factions and Parliamentary Control in Russia (1990-1993)", **Journal of Contemporary History**, Temmuz 1996, c. 31, s. 3, s. 453.

etmiştir⁶⁵⁵. Bu blok haricinde Yüce Sovyet'in Başkanı Ruslan Hasbulatov ve Parlamento Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Yevgeni Ambartsumov gibi isimler, söz konusu grubun Parlamento içerisinde sözcülüğünü üstlenmişlerdir⁶⁵⁶.

Parlamento ve Başkanlık İdaresi dışında bu grup, çeşitli hükümet dışı kuruluşlar aracılığıyla da temsil edilmiştir. Bu kuruluşların başında merkezilerin ekonomik tabanını oluşturan sanayi lobisini çatısı altında biraraya getiren RSGB yer almaktadır. Yurttaşlık Birliği'nin işbirliği yaptığı hükümet dışı bir diğer kuruluş da Dış ve Savunma Politikası Konseyi'dir. Bu konsey, dış politikada merkezci bir yaklaşımı öngören çeşitli konsept belgeleri yayınlamış, bu belgelerde "Yakın Çevre"yi merkeze alan politikalar izlenmesini ve Batı ile pragmatik bir ilişki tarzının belirlenmesini savunmuştur⁶⁵⁷. Sergey Karaganov'un başkanlığında biraraya gelen bu konsey, 1992 yılında Rusya'nın ABD büyükelçisi olarak görev yapan Viladimir Lukin, Duma BDT İşleri Komitesi Başkanı Konstantin Zatulin, Sergey Stankeviç, Yevgeni Ambartsumov ve Grigori Yavlinski gibi isimleri içerisinde barındırmıştır⁶⁵⁸.

Görüldüğü üzere güçlü bir şekilde örgütlenen, pek çok düzeyde temsil edilen ve geniş bir ekonomik tabana sahip olan bu grup, özellikle 1992 yılı ortalarından itibaren Rus siyasetinde giderek etkisini arttırmıştır. Bu etkiyi, ilk bölümde de analiz edildiği gibi, 1992 Haziranı'nda yapılan hükümet değişikliklerinde ve aynı yılın Aralık ayında Çernomırdin'in başbakanlığa getirilmesinde görmek mümkündür⁶⁵⁹. Dış politika açısından bu grubun en önemli başarısı olarak 1993 Nisanı'nda ilân

⁶⁵⁵ Tsygankov, **a.g.e.**, s. 66.

⁶⁵⁶ Arbatov, **a.g.m.**, s. 12.

⁶⁵⁷ Konsey'in 1992 Ağustosunda yayınladığı "Rusya için Strateji" belgesi, 1993 Nisanı'nda kabul edilen Dış Politika Konsepti'nin şekillenmesinde etkili olmuştur. Light, "Foreign Policy Thinking", s. 61-67. Tsygankov, **a.g.e.**, s. 65-66.

⁶⁵⁸ Jackson, **a.g.e.**, s. 64.

⁶⁵⁹ Bu konuda bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 29-39.

edilen RF Dış Politika Konsepti⁶⁶⁰ gösterilmektedir. Dış politika konusunda üç temel siyasi grup arasında pragmatik milliyetçi ya da merkezci bir çizgide uzlaş sağlandığının kanıtı olarak sunulan bu belge⁶⁶¹, Moskova'nın "Yakın Çevre"de ekonomik ve güvenlikle ilgili meselelerde daha aktif bir rol oynaması gerektiğini ileri sürmüştür. Batılı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinden bahsederken, RF ile Batı arasındaki çıkar farklılıklarına da vurgu yapan bu konseptte göre⁶⁶², Sovyet coğrafyasında istikrar ve güvenliğin sağlanması Rusya'nın sorumluluğundadır. Bu amaçla BDT içerisinde etkili bir kolektif güvenlik sistemi oluşturulmalı, BDT'nin dış sınırlarının korunmasında üye ülkelerle işbirliğine gidilmelidir. Ayrıca eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde yaşayan Rusların ve Rusça konuşanların haklarının korunması amacıyla söz konusu ülkeler ile anlaşmalar imzalanmalıdır⁶⁶³.

Rusya'nın karşı karşıya bulunduğu ekonomik tehditlere de vurgu yapan bu belge, Rus ekonomisinin hızlı bir şekilde dış dünyaya açılmasının ekonomik çöküşe neden olacağını, bundan dolayı da daha korumacı bir ekonomik sistemin benimsenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Rusya'nın dünya ekonomisinin hammadde ve enerji deposu haline gelme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu iddia eden bu

⁶⁶⁰ İlk başlarda kendisini resmi dış politika doktrinleri ile sınırlandırmaktan kaçınan Kozirev, özellikle Parlamento'da yoğunlaşan muhalif siyasi grupların baskıları sonucunda Şubat 1992'de RF Dış Politika Konsepti'ne ilişkin taslak metnini Parlamento'daki Dış İlişkiler Komitesi'ne üzerinde tartışılması için sunmuştur. Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan bu taslak metin, uzun tartışmalar sonucunda üzerinde değişiklikler yapılarak Ekim 1992'de kabul edilmiş ve 1993 yılının başında yayınlanmıştır. Ancak bu arada Dışişleri Bakanlığı ile rekabet halindeki Dış ve Savunma Politikası Konseyi ile Güvenlik Konseyi de 1992 yazında söz konusu metinden daha sert bir içeriğe sahip olan kendi taslak metinlerini yayınlamışlardır. Böylece özellikle Güvenlik Konseyi ile Dışişleri Bakanlığı arasında bir taslak krizi yaşanmaya başlamış, ancak 1993 Nisanı'nda başkan tarafından kabul edilerek ilân edilen resmi Dış Politika Konsepti, daha sert bir içeriğe sahip olan Güvenlik Konseyi'nin taslağına dayandırılmıştır. Sonuç olarak RF'nin temel dış politika eğilimlerini tespit eden bu belge, kurumlar arasında oluşan mücadele sonucunda son halini almıştır. Hannes Adomeit, "Russia as a 'Great Power' in World Affairs: Images and Reality", *International Affairs*, Ocak 1995, c. 71, s. 1, s. 52-53. Light, "Foreign Policy Thinking", s. 61-70.

⁶⁶¹ Light, "In Search of ...", s. 45-46. Light, "Foreign Policy Thinking", s. 61-70. Aron, **a.g.m.**, s. 24-25.

⁶⁶² Rusya ile Batı arasındaki balayı döneminin sona erdiğini ilân eden bu belgeye göre, iki taraf arasında zaman zaman çıkar çatışması yaşanabilmektedir. Ancak bu durum ortak çıkarlara dayalı bir işbirliğinin geliştirilemeyeceği anlamına gelmez. Sonuçta Rusya'nın Batı ile ilişkilerini belirleyen şey, çıkarlarıdır. Light, "In Search of ...", s. 47.

⁶⁶³ İdil Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: 'Yakın Çevre' ve Türkiye", Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), **En Uzun On Yıl**, İstanbul, Buke Yayınları, 2000, s. 440-441.

konsepte göre, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ekonomik bağları geliştirmek Rus ekonomisine fayda sağlayacaktır⁶⁶⁴.

1992 ve 1993 yıllarında ekonomide yaşanan krizin aşılabilmesi, Batı yardımını çekmek amacıyla izlenen dış politikanın istenilen sonucu yaratamaması ve Batı yardımının beklenen düzeyin oldukça altında kalması⁶⁶⁵, Atlantikçilerin kendilerini destekleyecek geniş bir siyasi ve ekonomik taban oluşturamaması, otoriterlerin ve merkezçilerin özellikle Parlamento aracılığıyla oluşturduğu yoğun muhalefet, sermaye birikimine sahip sanayi lobisinin desteğine duyulan ihtiyaç gibi nedenler sonucunda, iktidar özellikle dış politika alanında pragmatik milliyetçi bir çizgiye doğru kaymaya başlamıştır. Bunun en açık göstergesi yukarıda açıklanan Dış Politika Konsepti olmuştur. Ancak bu durum Parlamento'daki otoriterler ile Başkanlık İdaresi'ndeki Atlantikçiler arasında özellikle ekonomi politikası konusunda yaşanan mücadeleyi sona erdirmeye yetmemiş⁶⁶⁶, bu mücadele 1993 Ekimi'nde Parlamento'nun feshedilmesi ile sonuçlanmıştır⁶⁶⁷.

Bu arada, 1993 yılı itibariyle merkezçilerin giderek güç kaybına uğradıklarını söylemek mümkündür. Bunun en temel nedeni, söz konusu grubun ekonomik tabanını oluşturan sanayi lobisi içinde yaşanan bölünmedir. İlk başlarda *direktora* ve *biznesmen* olarak bölünen bu lobi, gerçekleştirilen özelleştirmeler ile birlikte *reformistler* ve *muhafazakârlar* olarak ikiye ayrılmıştır. Önceleri *direktora* içerisinde yer alan enerji sektörü yöneticileri, özelleştirmeler sonucunda *biznesmen* ile birlikte *reformist* grubu oluştururken, başta savunma sanayi olmak üzere rekabetçi olmayan sektörlerin yöneticileri *muhafazakâr* grubun içinde yer almışlardır. Özelleştirmeler

⁶⁶⁴ Light, "Foreign Policy Thinking", s. 68.

⁶⁶⁵ Neil Malcolm ve Alex Pravda, "Democratization and Russian Foreign Policy", **International Affairs**, Temmuz 1996, c. 72, s. 3, s. 541.

⁶⁶⁶ Light, "Foreign Policy Thinking", s. 70.

⁶⁶⁷ Bu süreç için bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 41-47.

ile birlikte sanayi lobisi ile işçi sendikaları arasında varolan ittifak da sona ermiş, böylece ekonomik tabanı parçalanan Yurttaşlık Birliği'nin bütünlüğünü koruması zorlaşmıştır⁶⁶⁸. Bu bağlamda, Hasbulatov ve Parlamento'daki otoriterlerle işbirliği yapmaya başlayan askeri-sanayi kompleksinin temsilcisi Rutskey⁶⁶⁹, iktidara yaklaşan *reformist* grubun temsilcisi Vladislavyev ile görüş ayrılığı içine düşmüştür⁶⁷⁰. Oluşan bu kutuplaşma karşısında söz konusu bloğun üçüncü bileşeni Travkin, 1993 Haziranı'nda Yurttaşlık Birliği'nden ayrılarak bloğun parçalanmasına neden olmuştur⁶⁷¹. Bu parçalanmanın sonucunda 1993 Seçimleri'nde merkezileri temsil eden Volski'nin başkanlığındaki İstikrar, Adalet ve İlerleme İçin Yurttaşlık Birliği⁶⁷² oyların ancak % 1,93'ünü, Travkin'in liderliğindeki Rusya'nın Demokratik Partisi ise % 5,52'sini alabilmiştir.

Sonuçta 1992 yılı içerisinde dengeleyicilik işlevini yerine getiren merkezilerin 1993 yılı içerisinde parçalanarak zayıflaması, Parlamento ile başkan ve onların temsil ettiği otoriterler ile Atlantikçiler arasındaki mücadelenin kızışmasına neden olmuştur. Hatta bu mücadele ortamı içerisinde merkezilerin giderek eriyip, mücadelenin tarafları haline dönüştüklerini söylemek mümkündür. Bu durum kendisini seçim sonuçlarında göstermiştir.

⁶⁶⁸ Marcia A. Weigle, **Russia's Liberal Project: State-Society Relations in the Transition from Communism**, University Park, Pennsylvania State University Press, 2000, s. 244.

⁶⁶⁹ Islam, **a.g.m.**, s. 59. Gordon M. Hahn, **Russian Revolution from Above, 1985-2000: Reform, Transition, and Revolution in the Fall of the Soviet Communist Regime**, London, Transaction, 2002, s. 512.

⁶⁷⁰ 1993 Referandumu öncesinde Yeltsin'i eleştiren Rutskey ve Travkin'e karşı, Vladislavyev'in başkanlığındaki Yenilenme Birliği ve destekçisi Volski, Yeltsin'i açıkça eleştirmekten kaçınmışlardır. Hahn, **a.g.e.**, s. 512.

⁶⁷¹ Treisman, "Between the Extremes ...", s. 146-147. Vera Kaplan ve Boris Morozov, "Toward a Multi-Party System, 1985-93", Nurit Schleifman (der.), **Russia at the Crossroads: History, Memory and Political Practice**, London, Frank Cass, 1998, s. 215.

⁶⁷² 1993 Seçimleri öncesinde Rutskey, 3-4 Ekim Olayları'na katıldığı gerekçesiyle tutuklanırken, liderliğini üstlendiği Özgür Rusya'nın Halk Partisi de kapatılmıştır. Travkin ve Rutskey'un ayrılması sonrasında Volski, Yurttaşlık Birliği'ni canlandırmaya çalışmış ve ismini İstikrar, Adalet ve İlerleme İçin Yurttaşlık Birliği olarak değiştirmiştir. Ekim 1993'te kurulan bu yeni oluşumun kurucuları arasında Volski'nin başkanlığındaki RSGB, Yenilenme Birliği ve Oleg Rummyantsev'in başkanlığındaki Sosyal Demokratik Merkez yer almaktadır. David Cratis Williams, John T. Ishiyama, Marilyn J. Young v.d., "The Role of Public Argument in Emerging Democracies: a Case Study of the 12 December 1993 Elections in the Russian Federation", **Argumentation**, Mayıs 1997, c. 11, s. 2, s. 185. Sakwa, "The Russian Elections of December 1993", s. 202.

2. Siyasi Adem-i Merkezileşme

1992-1993 yıllarında otoriterlerin ve merkezilerin hâkim olduğu Parlamento ile Atlantikçilerin hâkim olduğu başkanlık yönetimi arasında yaşanan mücadele, ülkedeki adem-i merkezileşme sürecini hızlandırmıştır. Tıpkı Gorbaçov ile Yeltsin arasında yaşanan mücadelede olduğu gibi, başkan ile Parlamento'nun birbirlerine karşı federe birimlerin desteğini sağlamak istemeleri, merkez-çevre ilişkilerinin siyasi mücadele konusu haline dönüşmesine neden olmuştur⁶⁷³.

1990 yılında peşpeşe egemenlik ilânında bulunan RSFSR içindeki özerk cumhuriyetler, 1991 yılında bağımsızlık taleplerini dile getirmeye başlamışlardı. Bunların içerisinde sadece Çeçenya bağımsızlık ilânında bulunsa da⁶⁷⁴, Yeltsin bu cumhuriyetlerdeki liderlerin ayrılıkçı talepleri kışkırtarak RF'nin bölünmesine yol açacakları korkusunu taşımaktaydı⁶⁷⁵. Bu endişe, merkez ile federe birimler arasındaki ilişkinin yeni baştan tanımlanacağı yeni bir anayasanın yapılmasını gündeme getirmişti⁶⁷⁶. Bu doğrultuda Yüce Sovyet Anayasa Komisyonu Başkanı Oleg Rummyantsev'in başkanlığında hazırlanan yeni anayasa taslakları, eşit haklara sahip coğrafi birimlerden oluşan bir federasyonun yaratılmasını öngörmekteydi. Bu taslaklara göre, milliyetler düzeyinde tanımlanan birimlerin tümü ortadan

⁶⁷³ Teague, **a.g.m.**, s. 21-22. Robert Sharlet, "The Prospects for Federalism in Russian Constitutional Politics", **Publius**, Bahar 1994, c. 24, s. 2, s. 119-120.

⁶⁷⁴ John W. Slocum, "A Sovereign State within Russia? The External Relations of the Republic of Tatarstan", **Global Society**, Ocak 1999, c. 13, s. 1, s. 54. Ancak Tataristan da Çeçenya örneğini takip ederek 1992 Martı'nda tam bağımsızlık için referanduma gitmiştir. McFaul, "Lessons from Russia's ...", s. 118.

⁶⁷⁵ 1990-1992 yılları arasında etnik cumhuriyetlerdeki milliyetçi hareketler hız kazanmıştı. Bu dönemde söz konusu cumhuriyetlerdeki milliyetçi gruplar kongreler düzenlemişler, diaspora da dâhil olmak üzere kendi uluslarına liderlik edecek kurumlar yaratmışlardı. Oluşturulan bu kurumların arasında Dünya Tatar Kongresi, Dünya Çuvaş Konseyi, Çeçen Halkının Ulusal Kongresi gibi oluşumlar yer almaktaydı. 1991 yılına kadar birleşik bir cumhuriyet olan Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'nde Çeçen Halkının Ulusal Kongresi'nin iktidara gelmesi ile birlikte, Çeçen Cumhuriyeti bağımsızlığını ilân etmiş ve böylece Çeçen-İnguş Cumhuriyeti ikiye ayrılmıştı. Nikolai Petrov, "Federalism", Michael McFaul, Nikolai Petrov ve Andrei Ryabov (der.), **Between Dictatorship and Democracy: Russian Post-Communist Political Reform**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2004, s. 219.

⁶⁷⁶ 1978 RSFSR Anayasası'na göre, federe birimler içerisinde özerk cumhuriyetler bölgelere oranla çok daha fazla hak ve yetkiye sahiptiler. Cumhuriyetlere bayrak, ulusal marş, anayasa, başkan ve yasalara sahip olma hakkı verilirken, aynı haklar bölgelere tanınmamıştı. Yani cumhuriyetler bölgelerin aksine devlet olma iddiasında bulunabileceklerdi. Teague, **a.g.m.**, s. 26.

kaldırılacak ve ülke, *zemli* (araziler) olarak adlandırılan 50 coğrafi birime bölünecekti⁶⁷⁷. Ancak Ekim 1991’de ikinci taslağın yayınlanmasından sonra, kendi konumlarını sarsan bu taslağa karşı özerk cumhuriyetlerden itirazlar yükselmişti. Hatta başta Saha ve Tataristan olmak üzere bazı cumhuriyetler, bu tasarının iptal edilmemesi durumunda federasyondan ayrılacaklarını ileri sürmüşlerdi⁶⁷⁸. Bunun üzerine Halk Temsilcileri Kongresi, anayasa taslağını görüşmeyi reddederek bu taslağı Anayasa Komisyonu’na geri göndermiş, böylece yeni bir anayasanın yapımı 1993 yılına ertelenmişti.

Merkez-çevre ilişkilerinin anayasa aracılığıyla düzenlenmesi zorlaşırken, egemenliklerini ilân eden cumhuriyetleri takiben bölgeler de özerkliklerini arttırma çabası içine girmişlerdi. Cumhuriyetlerin sahip oldukları haklara sahip olmayan bölgeler, benzer haklara sahip olabilmek için kendilerini cumhuriyet olarak ilân etme yoluna gitmişlerdi⁶⁷⁹. Bu girişimler karşısında Yeltsin, bölgelerdeki merkezi otoritenin gücünü arttırmak için bazı kurumsal düzenlemelerde bulunmuştu. Bu düzenlemelerin başında Bölge Parlamentosu yerine doğrudan merkezi yürütme gücüne karşı sorumlu kılınan valilik kurumunun oluşturulması gelmekteydi⁶⁸⁰. Bölge Parlamentosu Yürütme Komitesi Başkanı’nın yerini alacak olan bu valiler için 8 Aralık 1991’de seçimlerin yapılması kararlaştırılmış, ancak Yeltsin, merkezi otoritenin gücünü zayıflatabileceği gerekçesiyle bu seçimleri erteleyerek valileri

⁶⁷⁷ 1990 Kasımı’ndaki ilk taslaktan sonra 1991 Ekimi’nde ikinci anayasa taslağını yayınlayan Rummyantsev, Federal Almanya Cumhuriyeti’ndeki *Lander* sistemini kendisine örnek olarak almıştır. Nicholas J. Lynn ve Alexei V. Novikov, “Refederalizing Russia: Debates on the Idea of Federalism in Russia”, **Publius**, Bahar 1997, c. 27, s. 2, s. 193.

⁶⁷⁸ Daniel S. Treisman, **After the Deluge: Regional Crises and Political Consolidation in Russia**, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999, s. 33.

⁶⁷⁹ Krasnayarsk yöresi Yenisey Cumhuriyeti’ne, Primorski yöresi Uzakdoğu Cumhuriyeti’ne dönüşmek isterken, Tümen, Sverdlosk ve Kurgan bölgeleri birleşerek Ural Cumhuriyeti’ni oluşturmayı amaçlamışlardır. Teague, **a.g.m.**, s. 32.

⁶⁸⁰ Vera Tolz ve Irina Busygina, “Regional Governors and the Kremlin: the Ongoing Battle for Power”, **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1997, c. 30, s. 4, s. 402.

atama yoluna gitmişti⁶⁸¹. Merkezi otoritenin bölgelerdeki gücünü arttırmak için Yeltsin'in getirdiği ikinci düzenleme ise, valiliğe paralel bir şekilde oluşturulan başkanlık temsilciliğiydi. Yeltsin'in bölgelerdeki gözü ve kulağı olarak tanımlanan bu temsilciler⁶⁸², görevli oldukları bölgelerde başkanlık kararnamelerinin uygulanmasını sağlayacaklardı⁶⁸³.

Bu arada federasyon içindeki güç dengesi sorununu çözmek için yeni bir anayasa yapımında yaşanan zorluk, Yeltsin'i bu konuda federe birimler ile anlaşma yapılması fikrine götürmüştü. Bunun sonucunda Mart 1992'de Tataristan ve Çeçenya hariç tüm federe birimler ile bir dizi anlaşma yapılmış, bu anlaşmalar Federal Anlaşma adı altında bütünlenmişti⁶⁸⁴. Federe birimlerin Yeltsin karşısındaki önemli bir zaferi olarak yorumlanan bu anlaşma, özellikle milliyetler düzeyinde tanımlanan 21 cumhuriyete kendi doğal kaynakları üzerinde kontrol hakkı⁶⁸⁵, anayasa ve yasalarını belirleme hakkı, Parlamento ve başkanlarını seçme özgürlüğü vermektedir. Kendi ulusal marşlarına, hatta bayraklarına sahip olabilecek bu cumhuriyetler, RF'nin ortak resmi dilinin yanı sıra kendi dillerini oluşturma hakkına da sahiptiler⁶⁸⁶. Anlaşmada ulusal self-determinasyon hakkına sahip "egemen devletler" olarak tanımlanan bu cumhuriyetlere, üstü kapalı olarak federasyondan ayrılma hakkı tanınmıştı. Ancak coğrafi düzeyde tanımlanan bölgelerin benzer haklara sahip olamaması, anlaşmanın eşitsizliğe dayalı federal yapıyı sürdürdüğünün

⁶⁸¹ McFaul, **a.g.e.**, s. 148-149. Yeltsin'e göre, seçimle işbaşına gelen valiler, kendi iktidarına karşı gelebilirlerdi. Martin Nicholson, "Characterising Centre-Periphery Relations in the Yeltsin Era", *Herd ve Aldis (der.)*, **a.g.e.**, s. 12.

⁶⁸² Eugene Huskey, **Presidential Power in Russia: the New Russian Political System**, London, M. E. Sharpe, 1999, s. 185.

⁶⁸³ Ancak pek çok bölgede bu temsilciler, başkanlık kararlarının uygulanması konusunda yeterli otorite ve etkiye sahip olamamışlardır. Üstelik valilerin bu temsilcilerin güçlendirilmesine karşı çıkmaları ve onları anayasa dışı ilân etmeleri, bu temsilcileri daha da zayıflatmıştır. Filippov ve Shvetsova, **a.g.m.**, s. 71.

⁶⁸⁴ İlk başta Çeçenya ve Tataristan hariç cumhuriyetlerle, sonrasında da yöre ve bölgelerle anlaşmalar imzalanmıştır. Bu bağlamda tek bir anlaşmadan çok anlaşmaların olduğunu söylemek mümkündür. **Y.a.g.m.**, s. 72.

⁶⁸⁵ Cameron Ross, "Federalism and Democratization in Russia", **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 2000, c. 33, s. 4, s. 406.

⁶⁸⁶ Kalkavan, **a.g.m.**, s. 15.

göstergesiydi. Örneğin, bölgelere kendi anayasalarını oluşturma ya da valilerini seçme hakkı tanınmamış, bu valilerin Moskova tarafından atanması kararlaştırılmıştı. Böylece 23 milyon kişinin yaşadığı cumhuriyetlere, 123 milyon kişinin yaşadığı bölge ve yörelerden daha fazla hak tanınmıştı⁶⁸⁷.

Bölgeler karşısında cumhuriyetlere önemli ayrıcalıklar tanıyan bu anlaşma, Yeltsin'in mücadele içine girdiği Parlamento karşısında cumhuriyetlerin desteğini kazanmak istemesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde hem başkan hem de Parlamento, bir yandan federasyonun dağılmasını önlemek isterken, diğer yandan federe birimlerin desteğini kazanmaya çalışmışlardır⁶⁸⁸. Yeltsin'in imzalanan Federal Anlaşma ile bu konuda başarıya ulaştığını söylemek mümkündür. Buna karşılık Parlamento, oluşan asimetric federal yapıdan faydalanarak cumhuriyetlere karşı bölgeleri yanına çekmenin, böylece Yeltsin ile güç mücadelesinde elini kuvvetlendirmenin yollarını aramıştır⁶⁸⁹. Sonuçta Federal Anlaşma ile başlayan ve 1993 Ekimi'ne kadar devam eden süreçte başkan ile Parlamento, aralarındaki mücadeleye federe birimleri de dâhil etmişler, hatta mücadelelerini bu birimler üzerinden yürütmüşlerdir.

Yeltsin ile Parlamento arasında federe birimler üzerinden yaşanan mücadele, kendisini en açık biçimde anayasa taslaklarının hazırlanması sürecinde göstermiştir. Federal Anlaşma ile kazandıkları hakların yeni Rus anayasasına geçirilmesini talep eden cumhuriyetlere karşı Rummyantsev ile destekçisi Hasbulatov, bölgelerin haklarını ön plana çıkarmışlar⁶⁹⁰ ve taslak çalışmalarında federe birimler arasındaki

⁶⁸⁷ Cameron Ross, "Federalism and Regional Politics", Bowker ve Ross (der.), **a.g.e.**, s. 88.

⁶⁸⁸ Paul C. Trogen ve Lon S. Felker, "Regionalization in Russia", Ali Farazmand (der.), **Handbook of Comparative and Development Public Administration**, 2. Baskı, New York, Marcel Dekker, 2001, s. 327.

⁶⁸⁹ Parlamento ile mücadelesinde federe birimlerin desteğini sağlamak isteyen Yeltsin, önceliğini cumhuriyetlere ve bölgesel yönetimlerin yürütme erkine vermiştir. Parlamento ise Yeltsin karşısında, bölgelerin ve bölgesel meclislerin desteğini kazanmanın yollarını aramıştır. Nicholson, "Characterising Centre-Periphery ...", s. 8.

⁶⁹⁰ Teague, **a.g.m.**, s. 42.

eşitsizliklerin giderilmesini amaçlamışlardır⁶⁹¹. Bu arada Yeltsin, anayasa yapımı üzerindeki tüm yetkiyi Parlamento'ya veren 1978 RSFSC Anayasası'na rağmen, anayasa taslağı hazırlama görevini Rumyantsev'in komisyonundan almaya çalışmış, bu doğrultuda 1992 baharında yardımcısı Sergey Şakray'ı yeni bir anayasa taslağı hazırlaması konusunda görevlendirmiştir⁶⁹². Yeltsin'in bu hamlesini, 1993 Referandumu sonrasında Parlamento'nun taslağına alternatif bir taslak oluşturmakla görevlendirilen Anayasa Konvansiyonu'nun kurulması izlemiştir⁶⁹³. Böylece yeni bir anayasanın yapımı konusunda Parlamento ile rekabete girişen Yeltsin, bu süreçte cumhuriyetleri yanına çekebilmek için türlü tavizler vermeye başlayacaktır.

Bu tavizlerin ilki Yeltsin tarafından oluşturulan ve bir danışma kurumu olarak işleyecek olan Cumhuriyetlerin Başkanları Konseyi olmuştur⁶⁹⁴. Bunu yeni Parlamento'nun üst kanadı olarak görev yapacak ve her bir federe birimin yasama ve yürütme başkanlarından oluşacak olan Federasyon Konseyi'ne ilişkin öneri takip etmiştir. Ağustos 1993'te bölge ve cumhuriyetlerin liderleri ile biraraya gelen Yeltsin, bu toplantıda Federasyon Konseyi'nin oluşturulacağını açıklamış, ancak cumhuriyetlerden beklediği desteği alamamıştır⁶⁹⁵. Cumhuriyetlerin bu öneriye karşı çıkmalarının nedeni, Federal Anlaşma uyarınca sahip oldukları "özel statü"yü

⁶⁹¹ Sharlet, **a.g.m.**, s. 120.

⁶⁹² Treisman, **a.g.e.**, s. 34.

⁶⁹³ Eli M. Salzberger ve Stefan Voight, "On the Delegation of Powers: with Special Emphasis on Central and Eastern Europe", **Constitutional Political Economy**, Mart 2002, c. 13, s. 1, s. 34. Anayasa Konvansiyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alexei Trochev, **Judging Russia: Constitutional Court in Russian Politics 1990-2006**, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, s. 73-76.

⁶⁹⁴ 1992 baharında Yeltsin'in talebi üzerine Şakray tarafından hazırlanan anayasa taslağı cumhuriyetler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Oluşan bu tepkiyi dindirebilmek amacıyla Yeltsin, 23 Ekim 1992 tarihinde cumhuriyetlerin başkanlarını biraraya getiren, danışma ve işbirliğini güçlendiren, bu federe birimlerin siyasi ağırlığını arttıran söz konusu konseyi oluşturmuştur. Bu konsey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Michel Lesage, "The Crisis of Public Administration in Russia", **Public Administration**, Bahar/Yaz 1993, c. 71, s. 1/2, s. 127. Teague, **a.g.m.**, s. 43.

⁶⁹⁵ Darrell Slider, "Federalism, Discord and Accommodation: Intergovernmental Relations in Post-Soviet Russia", Theodore H. Friedgut ve Jeffrey W. Hahn (der.), **Local Power and Post-Soviet Politics**, New York, M. E. Sharpe, 1994, s. 262.

kaybedecek ve bölgeler ile eşit pozisyona getirilecek olmalarıdır⁶⁹⁶. 1993 yazında Anayasa Konvansiyonu tarafından onaylanan Yeltsin'in anayasa taslağı, önerdiği Federasyon Meclisi konusunda cumhuriyetlerden yeterli desteğı bulamasa da, bu birimleri RF içindeki egemen devletler olarak tanımlayarak gönüllerini kazanmıştır⁶⁹⁷.

1993 yılı itibariyle Parlamento'ya karşı anayasa yapımında etkili olmayı ve bu yolla başkanlığı güçlendirecek bir anayasanın kabulünü sağlamayı amaçlayan Yeltsin, bu konuda yukarıda da ifade edildiğı gibi ayrılıkçılık tehdidini kullanan cumhuriyetlerin desteğini almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda da Federal Anlaşma'ya paralel bir biçimde cumhuriyetlere önemli haklar tanıyan bir taslağı ortaya atmıştır⁶⁹⁸. Ancak bu taslak sonrasında cumhuriyetler ile eşit haklar isteyen ve Parlamento ile birlikte hareket eden bölgelerin ciddi muhalefetine maruz kalmıştır.

Giderek daha fazla sayıda cumhuriyet ilânında bulunan bölgeler⁶⁹⁹, Eylül 1993'te Yeltsin'in Parlamento'yu feshetme tehdidine karşı biraraya gelerek büyük bir kongre düzenlemişlerdir. Hasbulatov başkanlığında düzenlenen bu kongre, bölge meclislerindeki vekilleri biraraya getirmiştir⁷⁰⁰. Novosibirsk'te düzenlenen bir diğer kongrede ise Sibiryadaki 15 bölgenin meclis başkanları Yeltsin karşısında Parlamento'yu desteklemek amacıyla biraraya gelmişlerdir⁷⁰¹. Bölgelerin ve özellikle

⁶⁹⁶ Teague, **a.g.m.**, s. 46.

⁶⁹⁷ Treisman, **a.g.e.**, s. 35.

⁶⁹⁸ Aslında taslağın orijinalinde tüm federe birimlerin eşitliğine vurgu yapılmaktaydı. Fakat Tataristan'dan gelen baskılar sonucunda taslakta değişiklik yapılarak, cumhuriyetlere kendi anayasalarını, bayraklarını ve milli marşlarını kabul etme hakkı getirilmiştir. Serge Schmemann, "Constitutional Conference Backs Draft of a New Charter for Russia", **The New York Times**, 13.07.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE6DB1F3FF930A25754C0A965958260&n=Top%2FReference%2FTimes%20Topics%2FSubjects%2FR%2FRef orm%20and%20Reorganization>> (20.10.2008).

⁶⁹⁹ 1993 yazında Sverdlosk bölgesi kendisini Urallar Cumhuriyeti olarak ilân ederken, Primorski yöresi Deniz Cumhuriyeti, Krasnyarsk ve Irkutsk bölgeleri Doğu Sibiry Cumhuriyeti ve Şeliabinski bölgesi de Güney Ural Cumhuriyeti olarak ilân etmiştir. Teague, **a.g.m.**, s. 45.

⁷⁰⁰ McFaul, **a.g.e.**, 194.

⁷⁰¹ 30 Eylül 1993'te biraraya gelen bu meclis başkanları, Yeltsin'i 21 Eylül'de çıkardığı Parlamento'yu fesih kararını geri alması konusunda uyarılmışlardır. Bu uyarının dikkate alınmaması durumunda, bir Sibiry

de Bölge Parlamentoları'nın desteğini sağlayan Federal Parlamento, 1993 Temmuzunda çıkardığı bir yasa ile yeni bir anayasanın öncelikle Kongre tarafından onaylanması, sonrasında ise ulusal referanduma sunulması gerektiğini karara bağlamıştır⁷⁰². Anayasayı onaylama yetkisine sahip olan Kongre'de Hasbulatov başkanlığındaki büyük çoğunluk, Anayasa Konvansiyonu tarafından kabul edilen taslağa, başkanlığı güçlendirmesi ve Kongre'yi işlevsiz hale getirmesi nedeniyle karşı çıkmıştır⁷⁰³. Hatta Kongre, Rummyantsev'in taslağına dayalı yeni bir anayasanın Ekim 1993'te onaylanması konusunda karara varmıştır⁷⁰⁴. Bunun üzerine tek taraflı ve anayasaya aykırı olarak harekete geçen Yeltsin, Parlamento'yu feshetme kararı almış, böylece hem anayasa taslağı hem de bütçe konusunda Parlamento ile yaşadığı krizi çözmeye çalışmıştır.

C. "Güçlü-Başkanlık" Sistemi

Başkanlık ile Parlamento arasında 1992 yılında hükümetin uyguladığı ekonomi politikası nedeniyle başlayan rekabet, 1993 yılında ülkeyi yönetme mücadelesine dönüşmüştü. Yeltsin ve Hasbulatov'un önderliğindeki bu mücadele, seçimle işbaşına gelen ve bundan dolayı kendisini egemen ilân eden her iki kurumun anayasa yapımında söz sahibi olmak istemesi sonucunda iyice kızışmıştı⁷⁰⁵. Oluşan bu krizi aşabilmek için önce kararname yoluyla sonra da güç kullanarak Parlamento'yu fesheden Yeltsin⁷⁰⁶, yeni anayasanın da oylanacağı Parlamento

Cumhuriyeti kuracaklarını ve vergi ödemeyerek Trans-Sibirya Demiryolu'nu bloke edeceklerini ileri sürmüşlerdir. Teague, **a.g.m.**, s. 47.

⁷⁰² McFaul, **a.g.e.**, s. 194.

⁷⁰³ Nikita Lomagin, "Democratization and Foreign Policy of Russia", <<http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/lomagin.pdf>> (11.09.2007).

⁷⁰⁴ McFaul, **a.g.e.**, s. 194.

⁷⁰⁵ Huskey, **a.g.m.**, s. 458.

⁷⁰⁶ Yeltsin'in 21 Eylül 1993 tarihinde Parlamento'nun feshedilmesine ilişkin çıkardığı 1400 sayılı kararname, Anayasa Mahkemesi'nin aynı gün içerisinde olağanüstü bir şekilde toplanmasına neden olmuştu. Söz konusu toplantıda Yeltsin'in bu kararnameinin anayasaya aykırı olduğu ilân edilmişti. Aynı gece Yüce Sovyet'te yapılan başkana yönelik güven oylamasında 127 oy ile güvensizlik sonucuna varılmış ve Rutskey, yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmişti. Bu durumu açık bir başkaldırı olarak değerlendiren Yeltsin, Parlamento binasının kuşatma

seçimlerinin 12 Aralık 1993 tarihinde yapılmasına karar vermişti. Söz konusu tarihte gerçekleştirilen seçimlerle birlikte onaylanan yeni anayasa, ülke siyasetinde yeni bir dönemin başlangıç noktasını teşkil etmekteydi⁷⁰⁷. Yeltsin'in 31 Aralık 1999'da istifa etmesi ile son bulan bu dönemde, yetkileri arttırılan başkan, ülke yönetimindeki temel aktör konumuna yükseltilmiş, "güçlü-başkanlık" olarak adlandırılan bir siyasi sistem oluşturulmuştu⁷⁰⁸.

1993 Anayasası ile oluşturulan "güçlü-başkanlık" sistemi, diğer devlet kurumlarını ve ulusal Parlamento'yu kendi üstünlüğü ile gölgeleyen geniş bir yürütme gücüne, tüm kamu harcamalarını kontrol eden, kararnamelerle kanun çıkarma yetkisine sahip olan bir başkana ve bu başkana kovuşturma açılmasını zorlaştıran hatta imkânsızlaştıran kurallara dayanmaktadır. Parlamento'ya yürütme erki üzerinde çok kısıtlı bir denetim hakkı getiren, yargıyı ise tamamen başkanın kontrolüne bırakan bu sistemi otokrasi ile karıştırmamak gerekir⁷⁰⁹. Zira bu sistemde başkan düzenli olarak gerçekleştirilen seçimler sonucunda iktidara gelmektedir. Seçimleri otoriter yönetimini yasallaştırmak için kullanan başkan, "delegatif demokrasi" olarak da adlandırılan bu sistemde kurumlara değil sadece seçmenlere karşı sorumluluk üstlenmektedir⁷¹⁰. 1993 Anayasası ile oluşturulan bu sistemin, bir

altına alınmasını emretmişti. 4 Ekim'de milletvekillerinin içinde kalarak direniş gösterdiği Parlamento binası ordunun yardımıyla bombalanmış, pek çok kişinin ölümüne yol açan bu girişim milletvekillerinin teslim olmasıyla son bulmuştu. Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 67.

⁷⁰⁷ Bu dönem bazı yazarlar tarafından İkinci Rusya Cumhuriyeti olarak adlandırılmaktadır. Bu konuda bkz. Kathryn Stoner-Weiss, **Local Heroes: the Political Economy of Russian Regional Governance**, Princeton, Princeton University Press, 1997, s. 5. Robert B. Ahdieh, **Russia's Constitutional Revolution: Legal Consciousness and the Transition to Democracy**, Philadelphia, Pennsylvania State University Press, 1997, s. 78.

⁷⁰⁸ Timm Beichelt, "Autocracy and Democracy in Belarus, Russia and Ukraine", **Democratization**, Aralık 2004, c. 11, s. 5, s. 121. Neil Robinson, "The Politics of Russia's Partial Democracy", **Political Studies Review**, Nisan 2003, c. 1, s. 2, s. 150. Stephen Holmes, "Superpresidentialism and Its Problems", **East European Constitutional Review**, Güz 1993/Kış 1994, c. 3, s. 1, s. 123-124.

⁷⁰⁹ Zoltan Barany, "Superpresidentialism and the Military: the Russian Variant", **Presidential Studies Quarterly**, Mart 2008, c. 38, s. 1, s. 18'den Steven M. Fish, "The Executive Deception: Superpresidentialism and the Degradation of Russian Politics", Valerie Sperling (der.), **Building the Russian State: Institutional Crisis and the Quest for Democratic Governance**, Boulder, Westview Press, 2000, s. 178-179.

⁷¹⁰ Paul Kubicek, "Delegative Democracy in Russia and Ukraine", **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1994, c. 27, s. 4, s. 429-430. Guillermo O'Donnell tarafından ortaya atılan "delegatif demokrasi" kavramı

önceki dönemde varolan yarı başkanlık sisteminden temel farkı, yürütme sorumluluğunu başkan ile paylaşan başbakan ve hükümetin Parlamento'ya karşı sorumluluğunun kaldırılmış olmasıdır⁷¹¹. Ayrıca hükümet üzerindeki yetkileri arttırılan başkana, bir önceki dönemden farklı olarak Parlamento'yu feshetme yetkisi getirilmiştir⁷¹².

Anayasa ile başkanın yetkilerinin Parlamento karşısında arttırılması, Parlamento'nun ülke siyasetinde etkisini kaybettiği anlamına gelmemiştir. Kompozisyonu 1995 ve 1999 Seçimleri'yle değişime uğrayan Parlamento'nun ülke siyasetindeki ağırlığı ve etkisi süreç içerisinde farklılık göstermiştir. Öte yandan 3-4 Ekim Olayları sonrasında ordunun başkan üzerinde giderek etkisini arttırdığını ve 1993 Kasımı'nda ilân edilen Askeri Doktrin ile bu etkinin en üst noktaya ulaştığını söylemek mümkündür⁷¹³. Her ne kadar bu etki, ele alınan dönemden önce ortaya çıkmışsa da, sonuçlarını bu dönemde uygulanan politikalarda görmek mümkündür. Bu dönemde başkan üzerinde etkili olan diğer aktörler ise, federe birimler ile oligarklardır. 1994 yılında patlak veren I. Çeçenya Savaşı ile giderek hızlanan adem-i merkezileşme, başkanın otoritesinin federe birimler karşısında zayıflamakta olduğunun göstergesidir. Bununla birlikte ilk bölümde aktarıldığı üzere, özellikle 1996 Seçimleri'nden itibaren oligarklar ülke siyasetini belirleyen temel aktörler konumuna gelmişlerdir. Böylece 1993 Anayasası ile geniş yetkilere sahip olan başkan, çeşitli aktörler tarafından sınırlandırılmak durumunda kalmıştır.

hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Andrei Tsygankov, "Manifestations of Delegative Democracy in Russian Local Politics: What Does It Mean for the Future of Russia?", **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1998, c. 31, s. 4, s. 332.

⁷¹¹ Huskey, **a.g.m.**, s. 460-461.

⁷¹² Thomas E. Graham, "Fragmentation of Russia", Kuchins (der.), **a.g.e.**, s. 45.

⁷¹³ David J. Betz ve Valery G. Volkov, "A New Day for the Russian Army? Reforming the Armed Forces under Yeltsin and Putin", Anne C. Aldis ve Roger N. McDermott (der.), **Russian Military Reform 1992-2002**, London, Frank Cass, 2003, s. 44.

1. 1993 Anayasası

Yukarıda da ifade edildiği gibi Aralık 1993'te kabul edilen anayasanın temel özelliği, başkanın yetkilerini önemli ölçüde genişletmiş olmasıdır. Anayasanın 80. maddesine göre, iç ve dış politikanın ana hatlarını belirleme görevi, RF'yi uluslararası ilişkilerde temsil edecek olan başkana verilmiştir. Başkana verilen diğer yetkiler arasında hükümet toplantılarına başkanlık etme (83. madde), referandum ve seçim çağrısında bulunma (84. madde), Parlamento'ya yasa teklifi sunma (84. madde) ve olağanüstü hal ilân etmeyi (88. madde) saymak mümkündür⁷¹⁴. 86. madde uyarınca devletin dış politikasını yönetme konusunda yetkilendirilen başkana, uluslararası anlaşmaları imzalama ve uluslararası görüşmelerde bulunma hakkı tanınmıştır. Böylece 1978 Anayasası uyarınca Parlamento'ya verilen dış politikayı belirleme görevi, bu anayasa ile başkana geçmiştir⁷¹⁵.

1993 Anayasası, Parlamento'nun yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu anayasa ile Sovyet Parlamentosu'nun yerini alt kanadını Duma'nın, üst kanadını da Federasyon Konseyi'nin oluşturduğu yeni bir Parlamento almıştır⁷¹⁶. 450 vekilinin yarısı nisbi temsil, diğer yarısı da dar bölgesel çoğunluk sistemine göre belirlenen Duma, kanun tasarıları önermekte ve bu tasarıları onaylanması için Federasyon Konseyi'ne göndermektedir. Her bir federe birimden iki temsilcinin yer aldığı Federasyon Konseyi, önüne gelen tasarıları veto edebilir⁷¹⁷. Bu durumda ya oluşan krizi aşmak için ortak bir komisyon kurulur, ya da Duma içerisinde sağlanan

⁷¹⁴ Anayasanın başkanın yetkileri ile ilgili 80-93. maddeleri için bkz. "Prezident Rassiskoy Federatsii-Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii", <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-6.htm>> (27.10.2008). "Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii", <<http://www.gov.ru/main/konst/konst14.html>> (27.10.2008).

⁷¹⁵ Malcolm, **a.g.m.**, s. 107.

⁷¹⁶ Anayasanın Parlamento ile ilgili 94-109. maddeleri için bkz. "Federalnaye Sabraniye-Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii", <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>> (27.10.2008).

⁷¹⁷ Andrei Shleifer ve Daniel Treisman, **Without a Map: Political Tactics and Economic Reform in Russia**, Cambridge, MIT Press, 2000, s. 12.

2/3'lük çoğunluk vetoyu hükümsüz kılar⁷¹⁸. Tasarıların Federasyon Konseyi'nden geçmesi durumunda, yasalaşması için son olarak başkanın onayı gerekmektedir. Başkanın tasarımı veto etmesi halinde, Parlamento'nun her iki kanadında sağlanan 2/3'lük çoğunluk bu vetonun kaldırılmasını sağlayabilecektir⁷¹⁹.

Başkanın Parlamento karşısındaki üstünlüğü, en açık biçimde hükümet ve başbakanın atanmasına ilişkin maddelerde görülmektedir. 111. maddeye göre başkan, başbakanlık için önerdiği adayın Duma tarafından üç kez reddedilmesi durumunda Duma'yı feshetme yetkisine sahiptir. 117. madde ise, Duma'nın hükümete üç aylık bir süre içerisinde iki kez güvenoyu vermemesi durumunda başkanın Duma'yı feshedebileceğini öngörmektedir⁷²⁰. Böylece başbakan ve hükümetin belirlenmesinde her ne kadar Duma'nın onayı olmak zorundaysa da, başkan bu onayın sağlanması için gerekli zorlayıcı tedbirlere başvurma hakkına sahiptir. Ayrıca başbakanın önerileri doğrultusunda hükümeti oluşturan başkanın, Duma'nın onayına gerek kalmadan hükümeti görevden alma yetkisi bulunmaktadır. Böylece hükümet ve üyelerinin Parlamento'dan çok başkana karşı sorumlu hale geldiğini söylemek mümkündür⁷²¹.

Başkanın geniş yetkiler ile donatılması, Parlamento'nun başkana karşı hiçbir yaptırım gücü taşımadığı anlamına gelmemektedir. Anayasanın 102. maddesine göre oldukça zor koşullara bağlanmış olsa da Parlamento'nun başkanı görevden alma yetkisi bulunmaktadır⁷²². Bunun için Duma'daki 2/3'lük çoğunluğun başkanın vatana

⁷¹⁸ Avtonomov, **a.g.m.**, s. 59.

⁷¹⁹ Thomas F. Remington, "The Evolution of Executive-Legislative Relations in Russia since 1993", **Slavic Review**, Güz 2000, c. 59, s. 3, s. 514.

⁷²⁰ Anayasanın hükümet ile ilgili 110-117. maddeleri için bkz. "Pravitelstva Rassiskoy Federatsii-Konstitutsiya Rassikoy Federatsii", <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-8.htm>> (28.10.2008).

⁷²¹ Remington, **a.g.m.**, s. 512. Alexander Sokolowski, "Bankrupt Government: Intra-Executive Relations and the Politics of Budgetary Irresponsibility in El'tsin's Russia", **Europe-Asia Studies**, Haziran 2001, c. 53, s. 4, s. 543.

⁷²² John P. Willerton, "Putin and the Hegemonic Presidency", Stephen White, Zvi Gitelman ve Richard Sakwa (der.), **Developments in Russian Politics 6**, New York, Palgrave, 2005, s. 24.

ihamet ve benzer ağırlıktaki suçlardan yargılanması yönünde oy kullanması, Duma'nın kararı sonucunda Yüce Divan'a giden davada başkanın söz konusu suçları işlediğinin saptanması, Anayasa Mahkemesi'nin Duma'nın yaptığı işlemlerde herhangi bir ihlalde bulunmadığı yönünde karara varması ve son olarak da Federasyon Konseyi'ndeki 2/3'lük çoğunluğun başkanın görevden alınmasını onaylaması gerekmektedir⁷²³. Görüldüğü üzere, başkanın Parlamento tarafından görevden alınması, pek çok kurumun dâhil olduğu zorlu bir süreci gerektirmektedir.

1993 Anayasası uyarınca, başkan, yargı erki üzerinde de etkili bir denetim olanağına kavuşmuştur⁷²⁴. Zira 128. maddeye göre, RF Anayasa Mahkemesi, RF Yüksek Mahkemesi ve RF Yüksek Hakem Mahkemesi hâkimleri, başkanın önerisiyle Federasyon Konseyi tarafından atanırken, diğer federal mahkemelerin hâkimleri başkan tarafından atanmaktadır⁷²⁵. Hâkimlerin atanmasında belirleyici olan başkan, başsavcının göreve atanması ve görevden alınmasında da Federasyon Konseyi'ne öneride bulunmaktadır⁷²⁶. Böylece yargı erkindeki atamalarda Federasyon Konseyi ile başkan arasında bir yetki dağılımına gidildiğini söylemek mümkündür.

Son olarak, anayasanın ülkenin federal yapısı ile ilgili maddelerine⁷²⁷ bakılacak olursa, bir çelişkinin varolduğu görülecektir. Zira 5. maddenin 1. fıkrasında, RF'yi oluşturan tüm federe birimlerin eşitliğine vurgu yapılırken, 2. fıkrasında devlet olarak tanımlanan cumhuriyetlerin kendi anayasalarına, idari-

⁷²³ Remington, **a.g.m.**, s. 515. Huskey, **a.g.m.**, s. 461.

⁷²⁴ Anayasanın yargı erki ile ilgili 118-129. maddeleri için bkz. "Sudebnaya Vlast-Konstitutsiya Rassikoy Federatsii", <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-9.htm>> (28.10.2008).

⁷²⁵ "Rusya Federasyonu Anayasası", çev. Alesker Aleskerli, <<http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>> (28.10.2008).

⁷²⁶ **Y.a.g.m.**, <<http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>> (28.10.2008).

⁷²⁷ Anayasanın federal yapıya ilişkin maddeleri 65-79. maddelerdir. Ancak anayasal sistemin temellerine ilişkin 1. bölümdeki 5. madde de federe birimler ile ilgilidir. Bu maddeler için bkz. "Federativnaye Ustroistva-Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii", <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-5.htm>> (28.10.2008). "Asnovi Kanstitutsiyonnava Straya-Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii", <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-3.htm>> (28.10.2008).

bölgesel yapılanmalar olarak nitelendirilen diğer birimlerin ise ancak kendi tüzüklerine sahip olabilecekleri belirtilmiştir⁷²⁸. 68. maddenin 2. fıkrası, cumhuriyetlerin kendi dillerini koruma ve geliştirme hakkına sahip olduklarını ileri sürerek, söz konusu eşitsizliği belirginleştirmiştir⁷²⁹. Üstelik anayasada merkez ile federe birimler arasındaki yetki paylaşımının kesin bir biçimde belirlenememesi ve muğlâk ifadelere yer verilmesi, 1994 yılı itibariyle cumhuriyetler ile merkez arasında ikili anlaşmaların yapılmasına, böylece federal yapıdaki asimetrinin güçlenmesine neden olmuştur⁷³⁰.

2. Ordunun Artan Etkinliği ve Askeri Doktrin

1993 Ekimi'ne kadar Parlamento ile başkanlık yönetimi arasındaki mücadeleye dâhil olmaktan kaçınan ordu⁷³¹, 3-4 Ekim Olayları'nda Yeltsin'in yanında yer alarak, Parlamento'nun düşürülmesinde etkili olmuştur. Ordunun bu gönülsüz girişimi, Yeltsin'e olan bağlılığından çok Yüce Sovyet başkanına karşıtlığından kaynaklanmıştır. Hasbulatov ve yandaşlarının ordu içindeki Yeltsin karşıtlarını kışkırtarak bu kurumu içeriden bölme girişimleri, üst düzey komutanların tepkisini çekmiş, Savunma Bakanı Pavel Graçev'in Parlamento'ya yönelik sert

⁷²⁸ "Asnovi Kanstitutsiyonna Straya-Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii", <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-3.htm>> (28.10.2008).

⁷²⁹ Muhammet Karadağ, "Rus Federalizminin Tarihi Gelişimi ve Geleceği", Çomak (der.), **a.g.e.**, s. 35.

⁷³⁰ Merkez ile cumhuriyetler arasındaki yetki dağılımının anayasadan ziyade ikili anlaşmalar ile belirlenmesi, federalizmin yapısının "anayasal" değil, "akdi" olduğu yargısını güçlendirmiştir. Constantin I. Zubkov, "Russian Federalism Today: Strong Federation or Twilight of the Federalist Choice?", **Perspectives on European Politics and Society**, Ağustos 2005, c. 6, s. 2, s. 287. McFaul'e göre, anayasada egemenlik haklarının olmadığı ilân edilen cumhuriyetler ile merkezi hükümetin ikili anlaşmalar yapmasına izin verilmesi, asimetrik federalizmin devam ettirildiğinin bir kanıtıdır. Michael McFaul, "Russian Democracy: Still Not a Lost Cause", **The Washington Quarterly**, Kış 2000, c. 23, s. 1, s. 169.

⁷³¹ 1992 Marti'nda Rusya Savunma Bakanlığı'nı oluşturan Yeltsin, Mayıs ayında bu bakanlığın komutası altındaki Rus Ordusu'nu kurmuş ve başına Savunma Bakanı olarak General Pavel Graçev'i atamıştır. Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 157. Shevtsova'ya göre, 1993 Ekimi'ne kadar Rus askerinin siyasete müdahil olmamasının temel nedeni, ordu içerisinde yaşanan bölünmedir. Askeri yetkililer arasındaki siyasi görüş farklılıklarından kaynaklanan bu bölünme, ordunun bütüncül bir siyaset izlemesini engellediği gibi, kurumlar arasında varolan çatışmanın orduya sıçrayabileceği endişesini de yaratmıştır. Lilia Shevtsova, "Russia's Fragmented Armed Forces", Larry Jay Diamond ve Marc F. Plattner (der.), **Civil-Military Relations and Democracy**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1996, s. 115.

eleştirilerde bulunmasına neden olmuştur⁷³². Ordu içinde kendi silahlı güçlerini yaratmak isteyen Parlamento'nun, askeri güçlerin maaş artışına yönelik talebini reddetmesi ve asker sayısında % 70'e varan bir indirim kararı vermesi, ordu içindeki Parlamento karşıtı eğilimleri daha da güçlendirmiştir⁷³³. Ancak üst düzey ordu kademesini Parlamento karşısında harekete geçiren kırılma noktası, Parlamento'nun 21 Eylül 1993'te varolan hükümete alternatif bir hükümet oluşturarak, General Vladislav Açalov'u bu hükümetin savunma bakanı olarak ilân etmesi olmuştur⁷³⁴.

4 Ekim 1993'te Parlamento binasını bombalayarak Yeltsin'e yardımcı olan ordu, böylece iç siyasi mücadelelere karışmama politikasına bir son vermiştir. Yardımları karşılığında Yeltsin iktidarından önemli tavizler koparmayı bekleyen ordu⁷³⁵, ülke siyaseti üzerindeki etkinliğini arttırmış, bu etki artışının en temel göstergesi de 1993 Kasımı'nda ilân edilen Askeri Doktrin olmuştur⁷³⁶. Ordunun 1993 Ekimi'ne kadar iç siyasi çekişmelerden uzak durması, 1992 ve 1993 yıllarında özellikle dış politika alanında belirgin çıkarlara sahip olmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin üst düzey askeri yetkililer, Japonya'ya Kuril Adaları konusunda taviz verilmesine, Kaliningrad bölgesindeki Rus askeri varlığının azaltılmasına ve Rus askerinin Baltık Cumhuriyetleri'nden hızlı bir şekilde geri çekilmesine karşı çıkmışlar; Moldova, Kırım, Gürcistan ve Tacikistan'a yönelik

⁷³² Aşırı milliyetçi duruşları ile tanınan General Albert Makaşov ve General Vladislav Açalov liderliğinde kurulan Subaylar Birliği isimli örgüt, Parlamento'dan aldığı destekle ordu içinde ordu gibi hareket etmekteydi. 1993 baharında Savunma Bakanı Graçev, Parlamento'yu Subaylar Birliği'nin toplantılarına destek olmakla suçlamıştı. Stephen Sestanovich, "Russia Turns the Corner", *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat 1994, c. 73, s. 1, s. 85-86. Onay, *a.g.e.*, s. 111.

⁷³³ Shevtsova, "Russia's Fragmented Armed ...", s. 115. Onay, *a.g.e.*, s. 111.

⁷³⁴ Sestanovich, *a.g.m.*, s. 87.

⁷³⁵ Askeri güçler yardım karşılığında Yeltsin'den şu konularda taviz koparmayı beklemişti: Askeri harcamalarda artış, asker sayısında küçük oranda bir düşüş, daha geniş bir askeri özerklik, iç ve dış politika konularında daha sert bir duruş ve Yeltsin Hükümeti'nin politikaları üzerinde orduya daha geniş bir söz hakkı. Pavel K. Baev, *The Russian Army in a Time of Troubles*, London, Sage Publications, 1996, s. 56-57.

⁷³⁶ Barany, *a.g.m.*, s. 20. Shevtsova, "Russia's Fragmented Armed ...", s. 116.

askeri müdahaleyi savunmuşlardır⁷³⁷. Yani ordunun 1993 Ekimi'ne kadar Sovyet coğrafyasında Rus kontrolünü yeniden sağlama çabası içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu çabaların resmileşmesi ise ilân edilen Askeri Doktrin ile gerçekleşmiştir.

Oluşturulmasında ordunun ağırlıklı bir rol oynadığı doktrin⁷³⁸, RF'nin nükleer güce ilk başvuran taraf olmama konusundaki genel taahhüdünden vazgeçtiğini ilân etmiştir⁷³⁹. RF'ye yönelik askeri tehdit ve tehlike kaynaklarının sıralandığı doktrinde, Moskova'nın işbirliği alanında önceliği BDT ülkelerine vereceği ve BDT içinde kolektif savunma mekanizmalarının oluşturulmasına çalışacağı vurgulanmıştır. Ayrıca RF ve BDT'nin güvenliğini sağlamak amacıyla gerektiğinde ülke dışında da RF askerinin konuşlandırılabilmesi kabul edilmiştir⁷⁴⁰. Böylece Moskova, çıkarlarını tehdit altında hissettiği her durumda *ulusal güvenlik sahası* olarak tanımladığı “Yakın Çevre”ye askeri müdahalede bulunma hakkını bu doktrin ile ilân etmiştir⁷⁴¹. Öte yandan, uluslararası alanda artık ideolojik karşıtlığın geçerli olmadığı, ortaklık ve işbirliğinin önem kazandığı belirtilmiş⁷⁴², politikaları

⁷³⁷ Zbigniew Brzezinski, “The Premature Partnership”, *Foreign Affairs*, Mart/Nisan 1994, c. 73, s. 2, s. 72-73.

⁷³⁸ Genelkurmay Akademisi ve Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan Askeri Doktrin taslağı, Mayıs 1992'de yayımlanmıştı. Nükleer savaş olasılığının tamamen ortadan kalkmadığını vurgulayan bu taslak, eski Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki Rus vatandaşları ile etnik ve kültürel olarak kendilerini Rusya'ya ait olarak tanımlayanların haklarının çiğnenmesi durumunda Rus Silahlı Kuvvetleri'nin devreye girmesini öngörmüştü. 18 ay boyunca üzerinde tartışılan ve bir türlü onaylanamayan bu doktrin taslağı, ancak Parlamento'nun düşürülmesinden sonra 2 Kasım 1993 tarihinde Güvenlik Konseyi'nin onayını alabilmiştir. İdil Tuncer, “The Security Policies of the Russian Federation: the ‘Near Abroad’ and Turkey”, *Turkish Studies*, Güz 2000, c. 1, s. 2, s. 99-100.

⁷³⁹ Bu doktrinde nükleer silaha sahip olmayan veya nükleer silahların yayılmasını önleme konusunda yapılan anlaşmaya taraf olan ülkelere karşı nükleer güç kullanılmayacağı genel olarak kabul edilmekle birlikte, buna istisnalar getirilmiştir. Nükleer silaha sahip olmayan, ancak nükleer silaha sahip bir ülke ile ittifak içinde bulunan bir ülke, RF'ye ya da RF'nin müttefiklerine saldırırsa veya bu yöndeki bir saldırıya destek olur ise, RF'nin nükleer gücünü kullanabileceği öngörülmüştür. Osman Metin Öztürk, *Rusya Federasyonu Askeri Doktrini*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001, s. 35-36. Rusya nükleer politikasında gerçekleştirdiği bu değişimle, büyük güç statüsünü korumayı ve konvansiyonel silahlardaki zayıflığını telafi etmeyi amaçlamıştır. Zeynep Dağı, “Rusya'nın Güvenlik Politikası ve Türkiye”, Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir (der.), *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2002, s. 182.

⁷⁴⁰ Christoph Bluth, “Russian Military Forces and Reform”, Bowker ve Ross (der.), *a.g.e.*, s. 226.

⁷⁴¹ Tuncer, “Rusya Federasyonu'nun Yeni ...”, s. 444.

⁷⁴² Buna bağlı olarak Birleşmiş Milletler Şartı'na atıf yapılmış, uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü, devletlerin egemenliklerine ve toprak bütünlüklerine saygı gösterilmesi ve içişlerine karışılmaması gibi hususlar altı çizilerek belirtilmiştir. Cengiz Erişen, “Rusya Federasyonu'nda Ulusal Güvenlik Yaklaşımı ve Askeri Doktrinler”, Büyükkıncı (der.), *a.g.e.*, s. 175.

federasyonun politikalarıyla çatışmayan her ülke RF'nin ortağı olarak kabul edilmiştir. Doktrinde, RF için asıl tehdidin ABD, NATO ya da bir bütün olarak Batı'dan değil, BDT ülkelerinde varolan ya da olması muhtemel yerel savaş ve silahlı çatışmalardan kaynaklandığı vurgulanmıştır⁷⁴³.

Görüldüğü üzere Genelkurmay ile Savunma Bakanlığı'nın şekillendirdiği Askeri Doktrin, “Yakın Çevre”de askeri müdahaleyi de içeren aktif bir siyasetin izlenmesi gerekliliğine vurgu yapmakta, bu bağlamda Atlantikçi görüşe karşı merkezci görüşü ön plana çıkarmaktadır. Aslında bu belgenin, Dış Politika Konsepti'nin tamamlayıcısı niteliğinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira o belgede yer alan fikirler bu doktrine de yansımış, “Yakın Çevre”deki etkinlik askeri güçler ile tamamlanmıştır. *Avrasyacıların* zaferi olarak yorumlanan bu doktrin, Yeltsin iktidarının 1993 yılı başlarında merkezci çizgiye kayan dış politika eğilimini ordunun da baskısıyla devam ettirdiğinin bir göstergesidir⁷⁴⁴. Ancak 1993 yılı içerisinde kabul edilen ve merkezci çizgiyi yansıtan söz konusu belgeler, en azından uzun vadede sadece kâğıt üzerinde kalmış, öngördükleri dış politika, ekonomik koşullar ve ülke siyasetinde ağırlığı olan oligarklar nedeniyle etkili bir şekilde uygulanamamıştır.

Bu bağlamda, dış politikada Atlantikçilik karşıtı bir yaklaşımı savunan ordunun Rus siyasetindeki etkinliği de uzun süreli olmamıştır. 1992 ve 1993 yıllarında Parlamento'ya paralel bir şekilde Kozirev'in politikalarına karşı muhalefet

⁷⁴³ Tuncer, “Rusya Federasyonu'nun Yeni ...”, s. 442-444. Dağı, **a.g.m.**, s. 181.

⁷⁴⁴ Tuncer, “The Security Policies ...”, s. 102. Dağı, **a.g.e.**, s. 188. Light'a göre Askeri Doktrin, “Yakın Çevre”de Rus askerinin konuşlanmasına ve BDT ülkeleri ile ilişkilerde güç kullanımına olanak sağladığı için pragmatik milliyetçi çizgiden çok fundamentalist milliyetçi çizgiye yakındır. Light, “Foreign Policy Thinking”, s. 72-73. Ancak RF'ye düşman herhangi bir devletin olmadığını belirtmesi, ABD ve genel olarak Batı'ya ilişkin herhangi olumsuz bir yargıyı içermemesi ve uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümüne vurgu yapması, bu doktrin otoriter yaklaşıma yakın olmadığını göstermektedir.

sergileyen⁷⁴⁵, ancak 1993 Ekimi'ndeki krizde yukarıda da açıklanan nedenlerden dolayı başkanı destekleyen ordu ve Savunma Bakanlığı, 1994 yılında patlak veren Çeçenya Savaşı'nın 1996 yılında hüsrarla sonuçlanmasıyla birlikte Rus siyasetindeki etkisini de kaybetmiştir⁷⁴⁶. Üstelik bu dönemde savunma harcamalarında beklenen düzeylerde bir artış gerçekleşmemiş⁷⁴⁷, Rus ordusunun içinde bulunduğu zaafiyet Çeçenya Savaşı ile birlikte kendisini göstermiştir⁷⁴⁸. Ayrıca 1993 Anayasası ile birlikte silahlı kuvvetler başkana tabi kılınmış, üst düzey generallerin atamaları, kuvvet kullanımı ve Askeri Doktrin ile ilgili kararların Parlamento tarafından değil, başkan tarafından alınmasına karar verilmiştir⁷⁴⁹. Bununla yetinmeyen Yeltsin, Ocak 1994'te çıkardığı bir kararname ile tüm *güç yapılarını* doğrudan kendisine bağlamış⁷⁵⁰, bu bağlamda Savunma, Dışişleri ve İçişleri Bakanlıkları başbakanın ziyade başkana karşı sorumlu kılınmışlardır⁷⁵¹.

Ancak bu bakanlıkları kendisine bağlayan Yeltsin'in, 1996 yılına kadar dış politika kararlarında Dışişleri Bakanlığı'ndan çok Savunma Bakanlığı'na söz hakkı tanıdığı söylenebilir. Atlantikçi gruba mensup Dışişleri Bakanı Kozirev'e karşı daha

⁷⁴⁵ Malcolm, **a.g.m.**, s. 133. Charles Clover, "Dreams of the Eurasian Heartland: the Emergence of Geopolitics", **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 1999, c. 78, s. 2, s. 10.

⁷⁴⁶ Yeltsin, 2000 yılında yayınlanan anı kitabında, 1993-1996 yılları arasındaki süreçte ülkenin generallerin kararlarına bağımlı bir şekilde yönetildiğini itiraf etmiştir. Boris Yeltsin, **Geceyarısı Günlükleri**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s. 77.

⁷⁴⁷ Savunma harcamalarının federal bütçeye oranı 1993 yılında % 16,6 iken, 1994'te % 20,9'a 1995 yılında % 21,3'e çıkmış, ancak rubledeki değer kaybından dolayı savunma bütçesinin dolar cinsinden değerinde önemli bir azalma gözlenmiştir. Erişen, **a.g.m.**, s. 184-185.

⁷⁴⁸ 1994-1995 yıllarında kaynak aktarımının yetersiz düzeyde kalması, askeri modernizasyonun sağlanamaması, yeterli düzeyde askeri eğitimin yapılamaması gibi nedenlerle Rus Ordusu'nun güç kaybına uğradığını söylemek mümkündür. Benjamin S. Lambeth, "Russia's Wounded Military", **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 1995, c. 74, s. 2, s. 88-90. Koşullara uygun bir biçimde giyinme imkânından yoksun bırakılan Rus askeri, maaşını zamanında alamamıştır. Çeçenya'da yaşanan savaş, ordunun içinde bulunduğu zayıflığın göstergesi olmuştur. Paul Marantz, "Russian Foreign Policy During Yeltsin's Second Term", **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1997, c. 30, s. 4, s. 348. Büyükakıncı'ya göre, ordu 1993 Olayları'nda ve Çeçenya Savaşı'nda önemli rol üstlendiği halde, dış politika karar alma sürecinde etkin aktör pozisyonunu uzun süre taşıyamamıştır. Bunun en önemli gerekçesi izlenen ekonomi politikasıdır; asker maaşlarının azalması ve savunma sanayisinin modernizasyonunda başarısız olunması, profesyonel anlamda belirgin bir itibar kaybını da beraberinde getirmiştir. Büyükakıncı, **a.g.m.**, s. 157.

⁷⁴⁹ Dale R. Herspring, "Putin and the Re-emergence of the Russian Military", **Problems of Post-Communism**, Ocak/Şubat 2007, c. 54, s. 1, s. 18.

⁷⁵⁰ Barany, **a.g.m.**, s. 19.

⁷⁵¹ Sokolowski, **a.g.m.**, s. 568.

sert bir dış politikayı savunan Savunma Bakanı Graçev, 1994-1995 yıllarında dış güvenlik politikasının yönetimini üstlenmiş gözükmektedir. Özellikle Rusya'nın NATO ile olan ilişkilerini bu dönemde Graçev'in tek başına yürüttüğünü söylemek yanlış olmayacaktır⁷⁵². Öte yandan Ekim 1993'teki olaylar ile birlikte içerideki güç mücadelelerinde ordunun ne kadar önemli bir rol oynadığının farkına varan Yeltsin, askerlerin maaşlarında ve emekli aylıklarında artışa gitmiş, onlara gelir vergisinden muafiyet sağlamış ve askeri üslere sık sık ziyaretler düzenlemiştir⁷⁵³. Ancak üst düzey generallerin 1994 yılı itibariyle Rus siyasetinde artan etkinliklerinin en temel göstergesi Çeçenya Savaşı olmuştur⁷⁵⁴.

Daha önce de ifade edildiği gibi, 1991 yılında bağımsızlığını ilân eden ve 1992 yılında Federal Anlaşma'yı imzalamayan Çeçenya Cumhuriyeti, 1994 yılı itibariyle merkezin otoritesini tanımayan tek cumhuriyet olarak belirmiştir⁷⁵⁵. 1994 yılının ilk yarısında Çeçenya Krizi'ni aşmak için çeşitli diplomatik girişimlerde bulunan ancak başarılı olamayan federal liderlik⁷⁵⁶, bu konudaki politikasını giderek sertleştirmiş ve yılsonunda Çeçenya'ya askeri müdahalede bulunmuştur. Özellikle

⁷⁵² Ayrıca bu dönemde ordu ve Savunma Bakanlığı'na paralel bir şekilde, bir diğer "güç yapısı" olarak görülen istihbarat servislerinin de Rus siyaseti üzerindeki etkinliklerini arttırdıklarını söylemek mümkündür. Zira 1993 Kasımı ve 1994 Eylülü'nde Dış İstihbarat Servisi'nin hazırladığı ve NATO genişlemesi hakkındaki olumsuz görüşleri içeren raporlar büyük ses getirmiştir. Pravda, "The Politics of Foreign Policy", s. 223-224. Malcolm, **a.g.m.**, s. 138, 145-147.

⁷⁵³ Adomeit, **a.g.m.**, s. 48.

⁷⁵⁴ 1994 sonbaharında Çeçenya'ya yönelik askeri müdahale seçeneği, bu seçenekten yana olanların başkan üzerindeki etkilerini arttırmasıyla birlikte ön plana çıkmıştır. "Savaş partisi" olarak adlandırılan ve içinde Savunma Bakanı General Graçev, Federal İstihbarat Servisi Başkanı General Sergey Stepaşin, Güvenlik Konseyi Sekreteri General Oleg Lobov, Devlet Başkanlığı Güvenlik Şefi General Aleksandr Korjakov, Başbakan Yardımcıları Oleg Soskovets ve Nikolay Yegorov'un yer aldığı grup 1994 Kasımı'nda Kremlin'deki kontrolü ele geçirmiştir. Michael McFaul, "Eurasia Letter: Russian Politics after Chechnya", **Foreign Policy**, Yaz 1995, s. 99, s. 153-154.

⁷⁵⁵ Aslında Tataristan da Çeçenya ile benzer yolları takip etmiş, ancak 15 Şubat 1994 tarihinde RF yönetimi ile sorumluluk ve yetki paylaşımını belirleyen ikili bir anlaşmaya imza atmıştır. Tataristan'ın bu anlaşma ile RF içerisinde yer aldığını kabul etmesi sonrasında, geride tek ayrılıkçı cumhuriyet olarak Çeçenya kalmıştır. **Y.a.g.m.**, s. 153. Mustafa Şahin, **Avrupa Birliği'nin Self-Determinasyon Politikası**, Ankara, Nobel, 2000, s. 119-120. Yapıcı, **a.g.e.**, s. 143.

⁷⁵⁶ Yeltsin, Mart 1994'te çıkarılan Duma kararı uyarınca, hükümetine Çeçen Hükümeti'nin temsilcileri ile görüşmelerde bulunacak bir delegasyonun oluşturulması çağrısında bulunmuştur. Ancak oluşturulan delegasyonun başına Çeçen direnişine karşı çok sert bir muhalefet sergileyen Sergey Şakray'ın getirilmesi, bir anlaşmanın imzalanması olasılığını daha en başından yok etmiştir. Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tracey C. German, **Russia's Chechen War**, New York, Routledge Curzon, 2003, s. 96-97.

Savunma Bakanı Graçev'in askeri müdahale kararının alınmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür⁷⁵⁷. Graçev ve çevresindeki üst düzey ordu mensupları, Çeçenya'ya yönelik askeri müdahale seçeneğini, özellikle ordunun yolsuzluklarına ilişkin gündemdeki tartışmaları⁷⁵⁸ unutturmak ve dikkatleri yeni bir savaşa kaydırmak için hararetle savunmuşlardır. Ayrıca savaş aracılığıyla bütçeden daha fazla pay alacaklarını ve asker sayısında indirimle gidilmesini önleyeceklerini düşünmüşlerdir⁷⁵⁹.

Savunma Bakanlığı'nın yanı sıra Güvenlik Konseyi de, Çeçenya'ya yönelik askeri müdahale kararının alınmasında etkili olmuştur. Buna karşın Çernomirdin başta olmak üzere hükümet içinde yer alan pek çok isim, Çeçenya Krizi'nin diplomatik yollarla çözülmesini savunmuş, ancak askeri müdahale kararının alınmasını önleyememiştir⁷⁶⁰. Yeltsin'in 10 Aralık 1994 tarihinde Çeçenya'ya asker gönderme kararı almasında ordu ve güvenlik birimleri kadar 1993 seçim sonuçları da belirleyici olmuştur. Zira bu seçimlerde Yeltsin ve reform yanlısı Rusya'nın Seçimi Partisi'nin beklenilenin çok altında % 15,51'lik bir oy oranı elde etmesi, buna karşın

⁷⁵⁷ Rusya Güvenlik Konseyi Çeçenya'ya yönelik askeri müdahale seçeneğini tartışırken, Savunma Bakanı Graçev, Rus Hava Kuvvetleri'nin iki saat içerisinde Çeçen direnişçileri safdışı edebileceğini ileri sürmüş ve Güvenlik Konseyi'nin müdahale kararı almasında etkili olmuştur. Dmitri V. Trenin ve Aleksei Malashenko, **Russia's Restless Frontier: the Chechnya Factor in Post-Soviet Russia**, Washington, Carnegie, 2004, s. 108.

⁷⁵⁸ Savunma Bakan Yardımcısı General Matvey Burlakov, Rus askeri güçlerinin Almanya'dan çekilmesi esnasında Rus Ordusu'na ait silah ve teçhizatı yasadışı yollarla satmak ve kişisel kazanç elde etmekle suçlanmaktaydı. Burlakov'a yönelik suçlamalar ve açılan davalar, *Moskovski Komsomolets* gazetesinde görev yapan gazeteci Dimitri Holodov'un yaptığı araştırmalar sonucunda elde ettiği belgelere dayanmaktaydı. Rus ordusundaki bu yolsuzluğu ortaya çıkaran Holodov'un Kasım 1994'te suikaste uğrayarak hayatını kaybetmesi, bu işin arkasında Graçev'in olduğuna ilişkin şüpheleri de beraberinde getirmişti. Bunun üzerine Yeltsin bir açıklama yaparak "sağlam bir devlet adamı" olarak tanımladığı Graçev'i savunmuş, onun böyle bir olaya karışabileceğine inanmadığı söylemişti. McFaul, "Eurasia Letter: Russian ...", s. 154. Robert V. Baryliski, **The Soldier in Russian Politics: Duty, Dictatorship, and Democracy under Gorbachev and Yeltsin**, New Brunswick, Transaction Publishers, 1998, s. 289-290.

⁷⁵⁹ James Hughes, "Chechnya: the Causes of a Protracted Post-Soviet Conflict", **Civil Wars**, Kış 2001, c. 4, s. 4, s. 25.

⁷⁶⁰ Yürütme gücü içerisinde Birinci Başbakan Yardımcısı Çubais, Başkanlık Danışmanları Yuri Baturin, Viyaçeslav Kostikov, Georgi Satarov, Parlamento'da ise Gaydar ve Rusya'nın Seçimi Partisi'nin diğer liderleri Çeçenya'ya yönelik askeri müdahale seçeneğinin karşısında yer almışlardır. McFaul, "Eurasia Letter: Russian ...", s. 156. Hasbulatov, Nisan 1996'da yaptığı açıklamada I. Çeçenya Savaşı'nın Yeltsin'in savaşı olduğunu çünkü ne hükümetin ne de Parlamento'nun böyle bir savaş ilânında bulunmadığını belirtmiştir. Matthew Evangelista, **The Chechen Wars: Will Russia Go the Way of the Soviet Union?**, Washington, Brookings Institution Press, 2002, s. 11.

Jirinovski liderliğindeki LDP'nin % 23'lük oy oranıyla birinci parti olarak seçilmesi, Yeltsin'i imajında ve söylemlerinde değişiklik yapmaya itmiştir. 1996 Haziranı'nda gerçekleştirilecek başkanlık seçimlerini kazanabilmek için "demokratlar"ın söylemlerinden uzaklaşarak Jirinovski'nin söylemlerine yaklaşan Yeltsin'in Çeçenya'yı bombalama kararı alması, onun yeni milliyetçi ve sertlik yanlısı eğiliminin en açık göstergesi olmuştur⁷⁶¹.

3. Siyasi Gruplaşmalar Arasında Değişen Dengeler

Daha önce de ifade edildiği gibi, 1993 Seçimleri'yle Parlamento'daki en büyük grubu oluşturan otoriterler, 1994 yılı itibariyle yürütme içerisinde önemli pozisyonlar elde etmeye başlamışlardı. Zira milliyetçi bir çizgiye doğru kayan Yeltsin, 1994 Ocağı'nda oluşturulan yeni hükümete bu gruptan isimleri dâhil etmişti. Yeltsin'in böyle bir girişimde bulunmasının altında yatan esas neden, Duma'nın güvenoyunu kazanabilecek bir hükümet oluşturma isteğiydi. Çünkü anayasanın 109. maddesine göre hükümete iki kez güvenoyu vermemesi durumunda Duma'yı feshedebilecek olan başkan, Parlamento seçimlerini takip eden bir yıl içerisinde bu yetkisini kullanamamaktaydı⁷⁶². Bu durumda Duma'ya karşı yaptırım gücünü kullanamayan Yeltsin, hükümeti Duma'nın onayını alabilecek şekilde oluşturmak zorundaydı. Nitekim 1994 Ocağı'nda gerçekleştirilen değişiklikler ile, Atlantikçi gruba mensup Yegor Gaydar, Boris Federov ve Ella Pamfilova hükümetten ayrılırken, Oleg Soskovets, Aleksandr Zaveryukha ve Nikolay Yegorov gibi otoriter grupta yer alan isimler başbakan yardımcılığına getirilmişti⁷⁶³.

⁷⁶¹ Michael McFaul, **Russia's 1996 Presidential Election: the End of Polarized Politics**, Stanford, Hoover Institution Press, 1997, s. 15-16.

⁷⁶² Edward Morgan-Jones ve Petra Schleiter, "Governmental Change in a President-Parliamentary Regime: the Case of Russia 1994-2003", **Post-Soviet Affairs**, Nisan/Haziran 2004, c. 20, s. 2, s. 147.

⁷⁶³ Yuri N. Afanasyev, "Russian Reform is Dead: Back to Central Planning", **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 1994, c. 73, s. 2, s. 21. Bu konuda ayrıca bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 51-52.

Otoriterlerin Rus siyasetinde artan etkilerine paralel bir biçimde, Yeltsin'in Parlamento ile uzlaşma arayışına girdiği gözlenmiştir. Yeltsin'in uzlaşma çabalarını hızlandıran olay, Duma'da yapılan oylama sonucunda Parlamento'nun 1993 Ekimi'nde feshedilmesine ilişkin araştırmalarda bulunacak bir komitenin kurulmasına karar verilmesidir. Bunun üzerine harekete geçen Yeltsin, 1991 Darbe Girişimi'ne ve 1993 Parlamento İsyanı'na karışan siyasi mahkûmların affedilmesi karşılığında, Duma'nın araştırma komitesi kararından vazgeçmesini istemiştir⁷⁶⁴. Bu konuda varılan anlaşma sonucunda Yeltsin, söz konusu siyasi mahkûmlar için af ilân ederken⁷⁶⁵, Duma başkanı ve siyasi partiler 1994 Nisanı'nda Yeltsin tarafından hazırlanan Yurttaşlık Uzlaşısı'nı (*Civic Accord*) imzalamışlardır⁷⁶⁶. Parlamentolar, hükümet yetkilileri, işadamları ve dini liderler tarafından imzalanan bu uzlaşma metnine göre, imzacılar iki yıllık bir süre içerisinde erken seçim talebinde bulunmayacaklar, çatışmadan uzak duracaklar ve anayasa değişikliği konusunu gündeme getirmeyeceklerdir⁷⁶⁷. Ülkedeki siyasi iktidar mücadelesini sonlandırmayı amaçlayan bu anlaşmayı RFKP⁷⁶⁸, Tarım Partisi ve Yabloko dışındaki tüm partiler imzalamışlardır⁷⁶⁹.

⁷⁶⁴ Geir Flikke, "Party Organization in Transitional Parliaments: the Case of the Russian State Duma", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Haziran 2002, c. 18, s. 2, s. 37.

⁷⁶⁵ Jirinovski ve Züganov, ilân edilen genel affı Yeltsin'e karşı kazanılmış bir zafer olarak değerlendirmişlerdir. Onay, **a.g.e.**, s. 111'den Alexander Rahr, "Russia's Future: with or without Yeltsin", **RFL/Research Report**, 29 Nisan 1994, c. 3, s. 17, s. 1.

⁷⁶⁶ Yeltsin, 1994 Nisanı'nda ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamak için çeşitli siyasi güçler arasında bir işbirliği anlaşması oluşturma çabası içine girmiştir. Yeltsin'in çabaları sonucunda 28 Nisan 1994 tarihinde çeşitli siyasi gruplar arasında, Rusya'daki siyasi ortamı istikrara kavuşturmak amacıyla Yurttaşlık Uzlaşısı denilen belge imzalanmıştır. Çeçenya hariç bütün bölge ve cumhuriyet liderlerinin imzaladığı uzlaşma metni, federal hükümet ile Parlamento'nun siyasi ve ekonomik yükümlülüklerini tanımlamıştır. Caşın, **a.g.e.**, s. 253-254.

⁷⁶⁷ "Civic Accord Signed", **NUPI Centre for Russian Studies**, <<http://www2.nupi.no/cgi-win//Russland/krono.exe?2953>> (04.11.2008). "The Parliament", <<http://countrystudies.us/russia/70.htm>> (04.11.2008).

⁷⁶⁸ Jirinovski başkanlığındaki LDP'nin bu anlaşmayı imzalaması, yürürlükteki anayasayı desteklemesi, Çeçenya Savaşı ve bütçe konularında hükümet ile işbirliği içine girmesi, RFKP'nin sistem karşıtı tek parti olarak kalmasına neden olmuştur. Syed Mohsin Hashim, "KPRF Ideology and Its Implications for Democratization in Russia", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 1999, c. 32, s. 1, s. 79. Züganov, Yurttaşlık Uzlaşısı'nın başkanlık diktatörlüğünün bir yansıması olduğunu belirtmiş ve Duma Başkanı Ivan Rybkin'in böyle bir anlaşmayı imzalama yetkisi olup olmadığının Duma'da oylamaya sunulması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak bu önerisi Duma'da kabul görmemiştir. Flikke, "Party Organization in ...", s. 38.

⁷⁶⁹ Caşın, **a.g.e.**, s. 254.

Parlamento içerisinde bir başkanlık partisi ya da koalisyonu oluşturmaktan kaçınan Yeltsin, bu kurumda yer alan tüm siyasi güçler ile yakın ilişki kurmanın yollarını aramıştır. Bu stratejinin bir parçası olarak, Parlamento'nun her iki kanadından önde gelen parlamenterleri 1994 yılında Güvenlik Konseyi ve Personel Politikası Konseyi (*Sovet po kadrovoi politike*) gibi kilit başkanlık kurumlarına getirmiştir⁷⁷⁰. Ayrıca 1994 Mayıs'ında veto etmesi beklenen Vekillerin Statüsü Yasası'nı imzalayarak vekillere daha geniş bir dokunulmazlık hakkı tanımıştır. Ekim 1993'teki olayların tekrar yaşanmasını istemeyen Yeltsin'in Parlamento ile uzlaşma çabalarında, söz konusu kurumun sahip olduğu yetkiler de önemli rol oynamıştır. Örneğin Federasyon Konseyi, 1994 yılında Yeltsin'in başsavcılık makamına aday olarak gösterdiği Aleksey Ilyuşenko'yu üç kez reddetmiş, Anayasa Mahkemesi'ne gösterdiği pek çok adayı geri çevirmiştir⁷⁷¹.

Yeltsin'in Parlamento ve farklı siyasi gruplarla uzlaşma çabalarına sahne olan 1994 yılı, Çeçenya Savaşı'nın patlak vermesi ile sonlanırken, bu savaş Yeltsin ile Parlamento'daki temel destekçisi Rusya'nın Demokratik Seçimi⁷⁷² arasındaki yakın ilişkiyi sona erdirmiştir. Çeçenya'ya yönelik bombardımanı eleştiren parti lideri Gaydar, Rusya'nın toprak bütünlüğünün barışçıl yollardan korunması gerektiğini ileri sürmüştür. Gaydar'ın Çeçenya Savaşı'na yönelik muhalefeti, bir yandan Yeltsin ile olan bağlarını kopartırken, diğer yandan parti içinde bölünmelere neden olmuştur⁷⁷³. 1995 Aralığı'nda gerçekleştirilen Parlamento seçimleri öncesinde

⁷⁷⁰ Huskey, **a.g.m.**, s. 462'den "Novaya Nomenklatura ili Novaya Kadrovaya Politika?", **Rossiiskie Vesti**, 23.09.1994, s. 1.

⁷⁷¹ Remington, **a.g.m.**, s. 505. Huskey, **a.g.m.**, s. 463.

⁷⁷² Gaydar'ın başkanlığındaki Rusya'nın Seçimi, 1994 Haziranı'nda ismini Rusya'nın Demokratik Seçimi olarak değiştirmiştir.

⁷⁷³ Gaydar'ı Yeltsin'in arkasında durmamakla eleştiren Dışişleri Bakanı Kozirev ve partinin Yürütme Komitesi Başkanı milyarder Oleg Boyko partiden ayrılırken, Lev Ponomarev ve Gleb Yakunin gibi isimler Gaydar'ı Yeltsin karşısında yeterince sert olmamakla suçlamışlardır. Bu arada Yeltsin'i desteklemediği gerekçesiyle Gaydar ile yollarını ayıran Boris Federov, bir kısım parti üyesi milletvekilini de yanına alarak 12 Aralık Birliği

içeriden parçalanmış ve giderek güç kaybına uğrayan Rusya'nın Demokratik Seçimi, söz konusu seçimlerde ülke barajını aşamamış ve Parlamento'ya girememiştir⁷⁷⁴.

a. 1995 Parlamento Seçimleri: RFBK'nin Zaferi

1993 Seçimleri ile kurulan ilk Duma, sadece iki yıl boyunca görev yapacak geçici bir kurum olarak oluşturulmuş, dört yıllık bir süre boyunca hizmet verecek yeni bir Parlamento için seçimlerin 1995 Aralığı'nda yapılmasına karar verilmişti⁷⁷⁵. 17 Aralık 1995 tarihinde gerçekleştirilen seçimlere 43 parti katılmış, bunlardan sadece dördü % 5'lik ülke barajını aşarak Duma'da temsil edilebilmişti⁷⁷⁶. Atlantikçi görüşün temsilcisi olarak seçimlere katılan 12 *liberal* partiden % 6,9'luk oy oranıyla barajı aşan tek parti Yavlinski'nin başkanlığındaki Yabloko olmuştur. Bu grupta yer alan Rusya'nın Demokratik Seçimi % 3,9, Federov'un başkanlığındaki İleri Rusya % 2, Pamfilova-Gurov-Lysenko Bloğu % 1,6 oranında oy elde ederken, geride kalan sekiz parti % 1 oranını aşamamıştır⁷⁷⁷.

Yabloko'nun bir üst sırasında yer alarak, % 10,1 oy oranıyla Parlamento'da temsil hakkı kazanan Evimiz Rusya Partisi (*Naş Dom Rossiya*), 1993 Seçimleri'nde Rusya'nın Seçimi Partisi'nin üstlendiği "hükümet partisi" sıfatını bu seçimlerde

adında yeni bir Parlamento fraksiyonu oluşturmuştur. McFaul, "Eurasia Letter: Russian ...", s. 157-158. Kağaritski, **a.g.e.**, s. 163. Çaşın, **a.g.e.**, s. 259.

⁷⁷⁴ Söz konusu parti, 1995 Aralığı'ndaki seçimlere Yuri Çerişenko başkanlığındaki Çiftçi Partisi ve Aleksandr Yakovlev başkanlığındaki Sosyal Demokrat Parti ile biraraya gelerek oluşturduğu Rusya'nın Demokratik Seçimi-Birleşik Demokratlar Bloğu altında katılmıştır. 1995 Şubatı'nda partisinin Yeltsin'i ikinci bir dönem daha desteklemeyeceğini açıklayan Gaydar, "özgürlük, mülkiyet, yasa" sloganını benimsemiş, tarımın özelleştirilmesini, askeri harcamalarda kısıntıya gidilmesini, devletin rolünün azaltılmasını ve küçük işletmelerin desteklenmesini savunmuştur. Stephen White, Matthew Wyman ve Sarah Oates, "Parties and Voters in the 1995 Russian Duma Elections", **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1997, c. 49, s. 5, s. 769. Çeçenya Savaşı sonrasında Gaydar ile yollarını ayıran Boris Federov, Ella Pamfilova ve Irina Hakamada kurdukları yeni partiler ile seçimlere katılmışlar, ancak onlar da % 5 barajını aşamamışlardır. Matthew Wyman, "The Russian Elections of 1995 and 1996", **Electoral Studies**, Mart 1997, c. 16, s. 1, s. 83.

⁷⁷⁵ Avtonomov, **a.g.m.**, s. 60.

⁷⁷⁶ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 97.

⁷⁷⁷ Atlantikçi grubun içinde yer alan ve % 1 oranını aşamayan sekiz parti şunlardır: Irina Hakamada'nın başkanlığındaki Ortak Hedef Partisi, Sergey Şakray'ın başkanlığındaki Rusya Birlik ve İttifak Partisi, Gavril Popov'un başkanlığındaki Sosyal Demokratlar Bloğu, Konstantin Borovoy'un başkanlığındaki Ekonomik Özgürlük Partisi, Hristiyan Demokratik Birlik-Rusya'nın Hristiyanları, Bağımsızlar Bloğu, Federal Demokratik Hareket ve 89 Bloğu. M. Steven Fish, "The Predicament of Russian Liberalism: Evidence from the December 1995 Parliamentary Elections", **Europe-Asia Studies**, Mart 1997, c. 49, s. 2, s. 193-194.

taşıyan parti olmuştur⁷⁷⁸. Duma seçimlerinde hükümeti temsil etmek, 1996 yazındaki başkanlık seçimlerinde ise Yeltsin’i desteklemek amacıyla 12 Mayıs 1995 tarihinde Başbakan Çernomırdin tarafından kurulan bu parti, bazı yazarlarca merkezci görüşü savunan bir parti olarak yansıtılmıştır⁷⁷⁹. Seçim öncesinde ilân edilen parti programında Çeçenya Savaşı’nı desteklediği, statükonun devamlılığını savunduğu ve piyasa ekonomisinin sosyal korumacı bir anlayışla birlikte geliştirilmesine vurgu yaptığı için merkezci olarak etiketlenen bu parti⁷⁸⁰, aslında Atlantikçi gruba mensup *liberal* partilerden çok da farklı değildir. Zira “hükümet partisi” olan bu parti, Çeçenya Savaşı’nı desteklerken, hükümetin 1994 Ekimi’ndeki ruble krizinden itibaren izlediği liberal ekonomi politikasına⁷⁸¹ da destek vermiştir. Bu bağlamda Evimiz Rusya, fiyatların ve ticaretin serbest bırakılmasını, para arzı üzerinde sıkı bir kontrol sağlanmasını, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesini ve zarar eden işletmelere yönelik teşviklerin azaltılmasını savunmuştur⁷⁸². Üstelik kendisi de bir oligark olan Çernomırdin’in partisi, büyük iş çevreleri tarafından desteklenmiş⁷⁸³, hatta “oligarkların partisi” olarak anılmıştır⁷⁸⁴.

Görüldüğü üzere, seçimlere katılan 12 *liberal* partiden tek farkı Çeçenya Müdahalesi’ni ve dolayısıyla hükümeti desteklemesi olan Evimiz Rusya Hareketi,

⁷⁷⁸ Kathryn Stoner-Weiss, “The Limited Reach of Russia’s Party System: Underinstitutionalization in Dual Transition”, **Politics and Society**, Eylül 2001, c. 29, s. 3, s. 390. Richard Rose, Evgeny Tikhomirov ve William Mishler, “Understanding Multi-Party Choice: the 1995 Duma Election”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1997, c. 49, s. 5, s. 802-803.

⁷⁷⁹ Laura Belin ve Robert W. Orttung, **The Russian Parliamentary Elections of 1995: the Battle for the Duma**, Armonk, M. E. Sharpe, 1997, s. 34. White, Wyman ve Oates, **a.g.m.**, s. 771. Fish, “The Predicament of Russian ...”, s. 194. White, “Political Parties”, s. 75.

⁷⁸⁰ White, Wyman ve Oates, **a.g.m.**, s. 771. White, “Political Parties”, s. 75.

⁷⁸¹ Bu politika hakkında bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 54-58.

⁷⁸² Theodore P. Gerber, “Market, State, or Don’t Know? Education, Economic Ideology, and Voting in Contemporary Russia”, **Social Forces**, Aralık 2000, c. 79, s. 2, s. 482-483.

⁷⁸³ White, “Political Parties”, s. 75. Corky Siemaszko, “Power Play Risks Chaos”, **Daily News**, 03.09.1998, <http://www.nydailynews.com/archives/news/1998/09/03/1998-09-03_power_play_risks_chaos.html> (09.11.2008).

⁷⁸⁴ “Our Home is Russia”, <<http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Our-Home-Is-Russia>> (09.11.2008).

seçimlerde Atlantikçi grubu temsil eden 13. parti olarak değerlendirilebilir⁷⁸⁵. Öte yandan ülkenin toprak bütünlüğüne vurgu yapması nedeniyle, *liberal* partilerden daha milliyetçi bir çizgi izlediği görüntüsü yaratan bu partinin, LDP oylarını çekmeyi amaçladığı söylenebilir. Zira Kremlin yanlısı iki parti kurdurarak otoritelere giden oyları engellemeyi amaçlayan Yeltsin, LDP'nin alternatifi olarak merkez-sağda Evimiz Rusya Partisi'ni ön plana çıkarmıştır⁷⁸⁶. Yeltsin tarafından desteklenen Kremlin yanlısı ikinci parti ise, RFKP'ye alternatif olarak kurulan merkez-soldaki Ivan Rybkin Bloğu'dur⁷⁸⁷. Duma Başkanı Rybkin⁷⁸⁸ tarafından oluşturulan bu blok, özelleştirme politikalarının kademeli bir şekilde uygulanmasını, stratejik ve kârlı işletmelerin devlete bırakılmasını, hammadde ihracatına yüksek düzeylerde gümrük uygulanmasını ve yerel üreticilerin korunmasını desteklemiştir⁷⁸⁹. Savunduğu merkezci görüşlere rağmen, başkan yanlısı olmakla eleştirilen bu parti sol kanattaki seçkinlerden destek bulamamış⁷⁹⁰, % 1,1 oy oranıyla seçimlerden başarısızlıkla ayrılmıştır.

RFKP'ye giden oyları çekebilmek amacıyla başkan tarafından kurdurulan bu parti dışında, merkezci görüşü temsil eden diğer partiler de seçimlerde ülke barajını aşacak bir başarı gösterememişlerdir. 1995 Eylülü'nde Yurttaşlık Birliği'nin yeni bir

⁷⁸⁵ McFaul'e göre, diğer 12 parti ile birlikte Evimiz Rusya da seçimlere katılan *reformist* partilerin arasında yer almaktadır. Bu konuda bkz. McFaul, **Russia's Unfinished Revolution ...**, s. 286. McFaul, "Russia's Many Foreign Policies", s. 398.

⁷⁸⁶ Stephen White, "Russia, Elections and Democracy", **Government and Opposition**, Yaz 2000, c. 35, s. 3, s. 308. Jonathan W. Riggs ve Peter J. Schraeder, "Russia's Political Party System as an Impediment to Democratization", **Demokratizatsiya**, Bahar 2004, c. 12, s. 2, s. 271.

⁷⁸⁷ Yeltsin Çernomırdin'i hükümet programını destekleyecek bir merkez-sağ parti oluşturmakla görevlendirirken, Rybkin'i ise hiçbir zaman açıkça bir hükümet bloğuna katılmayacak olan sol kanattaki partilerin ve seçkinlerin desteğini kazanacak "sadık bir muhalefet" yaratmakla görevlendirmiştir. Belin ve Ortung, **a.g.e.**, s. 32.

⁷⁸⁸ Rybkin, 14 Ocak 1994'te Duma Başkanı olarak seçilmeden önce, Yeltsin karşıtlığıyla tanınan bir politikacı idi. RSFSC Yüce Sovyeti'nde Rusya'nın Komünistleri Grubu'nun başkan yardımcılığını üstlenen Rybkin, Ekim 1993'teki kriz esnasında, Parlamento binasının içinde kalarak direniş göstermişti. RFKP, Tarım Partisi ve LDP'nin desteğiyle Duma Başkanı olarak seçilmesinin ardından, Yeltsin'in uzlaşmacı yaklaşımının da etkisiyle, hükümet ile işbirliği çabası içine girdiği gözlenmiştir. **Y.a.g.e.**, s. 36.

⁷⁸⁹ White, Wyman ve Oates, **a.g.m.**, s. 773.

⁷⁹⁰ İlk başlarda Rybkin'in merkez-sol bir blok oluşturma çabalarını destekleyen Bağımsız Sendikalar Federasyonu, Sanayi Partisi ve General Boris Gromov, seçim öncesinde bu bloğu fazlasıyla Yeltsin yanlısı olduğu gerekçesiyle terk etmişlerdir. Kendi partisi olan Tarım Partisi tarafından eleştirilen Rybkin, başkan yanlısı tavrı nedeniyle parti yönetim kurulundan ihraç edilmiştir. McFaul, **Russia's Unfinished Revolution ...**, s. 282.

versiyonu olarak kurulan Emek Partisi⁷⁹¹, oyların sadece % 1,6'sını elde ederken, Svyatoslav Fiyodorov'un başkanlığındaki İşçilerin Özyönetim Partisi % 4,1, Rusya'nın Kadınları % 4,7 oranında oy elde edebilmiştir. % 1 oranını aşamayan diğer birkaç parti ile birlikte⁷⁹², merkezci grup bu seçimlerde ancak % 15 civarında oy toplayabilmiştir⁷⁹³.

Atlantikçi grupta yer alan Yabloko ve Evimiz Rusya dışında % 5 barajını aşan diğer iki parti otoriter grupta yer alan LDP ve RFKP olmuştur. Atlantikçi ve merkezci gruplarda yaşanan parçalanmanın tersine, iki Duma seçimi arası dönemde bütünlüğünü koruyan ve örgütlenmesini geliştiren RFKP⁷⁹⁴, oyların % 22'sini alarak seçimleri birinci sırada tamamlamıştır. Bir önceki seçimlerde aldığı oy oranını % 10 civarında arttıran RFKP'nin bu başarısında ülke çapında gerçekleştirdiği başarılı örgütlenme kadar, Yeltsin ve hükümetine yönelik uzlaşmaz muhalefeti de etkili olmuştur. Otoriter grupta yer alan diğer parti LDP'nin özellikle Çeçenya'ya yönelik askeri müdahale konusunda Yeltsin iktidarını desteklemesi⁷⁹⁵, Çeçenya Savaşı'na karşı tepki gösteren halkın⁷⁹⁶ RFKP'ye yönelmesinde belirleyici olmuştur. Benzer bir biçimde LDP'nin Yurttaşlık Uzlaşısı'nı imzalarken, RFKP'nin imzalamayı

⁷⁹¹ Merkezci grubu temsil eden bu parti, Sendika Başkanı Mihail Şimakov, eski Başbakan Yardımcısı Vladimir Şıçerbakov ve Yurttaşlık Birliği'nin eski eşbaşkanlarından Arkadi Volski tarafından kurulmuş, programında başta askeri-sanayi kompleks olmak üzere ulusal sanayinin önceliğine vurgu yapmıştır. White, Wyman ve Oates, **a.g.m.**, s. 773.

⁷⁹² Bu partilerin arasında Anavatanım, Anavatanın Dönüşümü, İstikrarlı Rusya, Duma 96 ve Etnikler Arası Birlik'i saymak mümkündür. Fish, "The Predicament of Russian ...", s. 198. Gerber, **a.g.m.**, s. 483.

⁷⁹³ McFaul, **Russia's 1996 Presidential ...**, s. 28.

⁷⁹⁴ 1993-1995 arası dönemde her il, ilçe ve köyde temsilcilikler oluşturan RFKP, halk ile olan bağlarını sıkı tutmaya çalışmıştır. Partinin Parlamento dışında da etkinlik göstermesi amacıyla kaynak aktarımında bulunan parti liderliği, Rusya'nın tüm bölgelerine seyahatler düzenlemiştir. *Reformistler*, Paris ve Washington'a giderlerken, komünistler Kursk ve Bryansk'ı ziyaret etmişlerdir. Öte yandan Komsomol'u ve RFKP'nin gençlik kanadını yeniden aktif hale getiren parti liderliği, sendikalar ve kadın kuruluşları ile olan bağlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Böylece 1995 yılı itibarıyla RFKP'nin ülke çapında bir örgütlenme olarak rakipsiz kaldığını söylemek mümkündür. McFaul, **Russia's Unfinished Revolution ...**, s. 282-283. Fish, "The Predicament of Russian ...", s. 201.

⁷⁹⁵ White, Wyman ve Oates, **a.g.m.**, s. 774.

⁷⁹⁶ Nisan 1996'da Rus halkı üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, katılımcıların % 51'i Rus askerinin Çeçenya'dan koşulsuz şekilde geri çekilmesini ve Çeçenya'ya bağımsızlık verilmesini savunurken, sadece % 14'ü Rusya'nın zafer ilân edene kadar savaşması gerektiğini savunmuştur. Yitzhak M. Brundy, "In Pursuit of the Russian Presidency: Why and How Yeltsin Won the 1996 Presidential Election", **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 1997, c. 30, s. 3, s. 257.

reddetmesi, halkın gözünde RFKP'yi temel muhalefet partisi haline getirmiştir⁷⁹⁷. Ekonomide yaşanan çöküş ve Çeçenya'da bir türlü sonuçlanamayan savaştan dolayı reformistlere tepki gösteren halk, bu bağlamda ilk tercih olarak RFKP'ye yönelmiş, LDP % 11,2'lik oy oranıyla seçimleri ikinci sırada tamamlayabilmiştir⁷⁹⁸.

Otoriter grubun temsilcisi olarak bu seçimlere katılan diğer partilerden “modernleşmeci” ya da komünist kanatta yer alan Tarım Partisi % 3,8, Komünistler-Çalışan Rusya % 4,6, Halkın Gücü % 1,6 oranında oy elde ederken, “yayılmacı” ya da milliyetçi kanatta yer alan Rus Cemaatleri Kongresi % 4,3, Derjava % 2,6, Stanislav Govorokhin Bloğu % 1 oranında oy toplayabilmiştir⁷⁹⁹. Sonuç olarak, otoriterler % 20'si “yayılmacı”, % 32,8'i de “modernleşmeci” kanattan olmak üzere seçimlerde toplam % 52,8'lik bir oy oranına sahip olmuşlardır. Bu grubu % 27,1 ile Atlantikçiler ve % 14,6 ile merkezçiler takip etmiştir.

b. 1996 Başkanlık Seçimleri: Generallere Karşı Oligarkların Artan Siyasi Gücü

RFKP'nin büyük bir zaferle ayrıldığı seçimlerin sonucunda otoriterlerin Parlamento'daki sandalyelerin çoğunluğunu ele geçirmesi⁸⁰⁰, tıpkı 1993 Seçimleri sonrasında olduğu gibi Yeltsin'i hükümette değişiklik yapmaya itmiştir. Duma'nın güvensizlik oyu vermesini önleyecek şekilde hükümette yeni düzenlemelere girişen Yeltsin, 1996 Ocağı'nda Dışişleri Bakanı Kozirev'i, Birinci Başbakan Yardımcısı Çubais'i ve Başkanlık İdaresi Başkanı Sergey Filatov'u görevden alarak, yerlerine

⁷⁹⁷ Neil Robinson, “Classifying Russia's Party System: the Problem of ‘Relevance’ in a Time of Uncertainty”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Mart 1998, c. 14, s. 1-2, s. 165.

⁷⁹⁸ Fish, “The Predicament of Russian ...”, s. 198.

⁷⁹⁹ *Y.a.g.m.*, s. 198. Gerber, *a.g.m.*, s. 483. White, Wyman ve Oates, *a.g.m.*, s. 783.

⁸⁰⁰ Seçim sonucunda sandalye dağılımları şu şekildedir: RFKP: 157, Evimiz Rusya: 55, LDP: 51, Yabloko: 45, Tarım Partisi: 20, Diğerleri: 45, Bağımsızlar: 77. Bu sandalyelerin bir kısmı, partilerin aldığı oy oranına, bir kısmı ise tek adaylı bölgelerdeki çoğunluk sistemine göre belirlenmiştir. White, Wyman ve Oates, *a.g.m.*, s. 783. Ian McAllister ve Stephen White, “Split Ticket Voting in the 1995 Russian Duma Elections”, *Electoral Studies*, Aralık 2000, c. 19, s. 4, s. 570.

otoriter gruba yakın isimleri getirmiştir⁸⁰¹. Bu isimler Kozirev'in yerine Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Yevgeni Primakov, Çubais'in yerine Birinci Başbakan Yardımcısı olarak görevlendirilen Vladimir Kadannikov⁸⁰² ve Başkanlık İdaresi'nin başına geçirilen Nikolay Yegorov'dur⁸⁰³. Yeltsin'in hükümette bu tarz bir değişikliğe gitmesinde, Duma'nın onayını alma kaygısı kadar, yaklaşan başkanlık seçimlerinin de etkili olduğu söylenebilir. Halkın RFKP'ye yönelik desteğini gözönüne alan Yeltsin, başkanlık seçimlerini kazanabilmek için bu partinin söylemlerine yakın bir duruş benimsemeye başlamış ve reformist ekibini değiştirme kararı almıştır⁸⁰⁴.

Ancak yaşanan ekonomik çöküş ve Çeçenya Savaşı'ndan ötürü 1996 yılı başlarında halk desteği % 5'e kadar düşen Yeltsin⁸⁰⁵, Başbakan Yardımcısı Oleg Soskovets tarafından yürütülen ve "otoriter" söylemleri içeren seçim propagandasından Mart 1996'da vazgeçmek durumunda kalmıştır. Bunda en önemli rakip Züganov'a karşı aynı söylemleri benimseyerek başarılı olunamayacağı düşüncesi kadar⁸⁰⁶, propaganda çalışmaları esnasında ortaya çıkan skandallar da etkili olmuştur⁸⁰⁷. Mart 1996'da oligarklar ile görüşen Yeltsin, seçimlere ancak

⁸⁰¹ Jerry F. Hough, Evelyn Davidheiser ve Susan Goodrich Lehmann, **The 1996 Russian Presidential Election**, Washington, Brookings Institution Press, 1996, s. 62-63. Stent and Shevtsova, **a.g.m.**, s. 93.

⁸⁰² Rusya'nın en büyük otomobil fabrikasının başkanı olan Kadannikov, korumacı bir ekonomi politikasını ve yüksek gümrük vergilerini savunmaktaydı. Yeltsin'in Çubais'in yerine Kadannikov'u getirmesi, radikal ekonomi politikasına son verileceği izlenimini yaratma çabasından kaynaklanmaktaydı. **Y.a.g.e.**, s. 63. McFaul, **Russia's 1996 Presidential ...**, s. 17.

⁸⁰³ Sert bir milliyetçi olarak tanımlanan Yegorov, bu göreve getirilmeden önce Milletlerden Sorumlu Bakan olarak görev yapmış ve Çeçenya'ya yönelik askeri müdahale kararının alınmasında etkili olmuştur. Yegorov hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Andrei Kortunov ve Andrei Shoumikhin, "The Chechen Crisis in Evolution: Implications for Russian Statehood", **Comparative Strategy**, Temmuz 1996, c. 15, s. 3, s. 268-269.

⁸⁰⁴ Yeltsin'in başkanlık kampanyasını ilk başlarda yöneten Başbakan Yardımcısı Oleg Soskovets, Yeltsin'in seçimlerde başarılı olabilmesi için reform politikalarını ve ekibini değiştirmesi gerektiğini ileri sürmekteydi. Bu tavsiyeler doğrultusunda hem ekibini hem de söylemlerini değiştiren Yeltsin, ithalat gümrüklerinin arttırılacağını ve Rus işletmelerinin korunacağını açıklamış, hükümetini sosyal harcamaların arttırılması yönünde uyarmıştı. NATO'yu eleştiren demeçlerde bulunan Yeltsin, SSCB'nin dağılmasından yakınmış, yakın zamanda eski SSCB Cumhuriyetleri ile birleşileceğini vaatmiştir. Kagarlitski, **a.g.e.**, s. 175. McFaul, **Russia's Unfinished Revolution ...**, s. 292.

⁸⁰⁵ John Lloyd, "The First Second Election: Russia at the Polls", **The Political Quarterly**, Ocak/Mart 1997, c. 68, s. 1, s. 9.

⁸⁰⁶ 1996 Martı'nda yapılan anketlerde Züganov'un 10 puan gerisinde görünen Yeltsin, kampanya stratejisini değiştirmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Brundy, **a.g.m.**, s. 259.

⁸⁰⁷ Başkanlık seçimlerinde her aday adayının aday olarak kaydedilebilmesi için belirli sayıda imza toplaması gerekmektedir. Yeltsin'in kampanyasını yürüten Soskovets, imza toplamak için sivil toplum kuruluşlarını ve halk

reformist kanadın adayı olarak katılırsa başarılı olacağına ikna olmuş ve başkanlığını Çubais'in üstlendiği yeni bir kampanya ekibi oluşturmuştur⁸⁰⁸. Oligarkların finanse ettiği bu yeni kampanyada Yeltsin gerçek bir "demokrat" olarak yansıtılmış, Çeçenya Savaşı'nın sona erdirileceği ilân edilmiştir⁸⁰⁹. Medya araçlarının etkili bir şekilde kullanıldığı bu kampanya çalışmaları esnasında, en güçlü rakip Züganov'un dışındaki diğer adayların tarafsızlaştırılması için girişimlerde bulunulmuştur. Bu bağlamda bir diğer aday General Aleksandr Lebed'in birinci tur sonunda seçimlerden çekilmesi karşılığında, Yeltsin Hükümeti'nde önemli bir göreve getirileceği sözü verilmiştir⁸¹⁰.

16 Haziran 1996 tarihinde gerçekleştirilen ve hiçbir adayın başkan seçilmek için gerekli % 51 oranını yakalayamadığı birinci tur seçimlerde, Yeltsin % 35, Züganov % 32, Lebed ise % 14,5 oranında oy elde edebilmiştir⁸¹¹. İlk tur sonucunda Yeltsin lehine seçimlerden çekilen Lebed, 18 Haziran 1996'da Güvenlik Konseyi'nin sekreterliğine getirilmiş ve Savunma Bakanlığı'na anlaşılamadığı Graçev'in yerine General Igor Rodinov'un atanmasını sağlamıştır⁸¹². Sonuçta 3 Temmuz 1996 tarihinde gerçekleştirilen ikinci tur seçimlerde % 40 oranında oy toplayan Züganov'a

kitlelerini örgütlemek yerine farklı yollara başvurmuştu. Bu yollardan biri de demiryolu ve çelik işçilerine maaş dağıtımını karşılığında zorla imza attırılmasıydı. Basında yer alan bu olayın ispatlanması, büyük bir skandal olarak yorumlanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yeltsin, **a.g.e.**, s. 40-41.

⁸⁰⁸ McFaul, **Russia's 1996 Presidential ...**, s. 17.

⁸⁰⁹ McFaul, **Russia's Unfinished Revolution ...**, s. 293-294. Yeltsin, 2 Nisan 1996'da yaptığı konuşmada Rus askerinin Çeçenya'dan çekilmesi için emir verdiğini ve savaşı sonlandırmak için görüşmelere başladığını açıklamıştır. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Çeçen direnişçi lideri Zelimkan Yandarbiyev ile Kremlin'de barış anlaşması imzalayan Yeltsin, bu anlaşmanın önemini göstermek amacıyla imzadan bir gün sonra Çeçenya'ya kısa bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ne var ki, bu barış anlaşması imzalandıktan sonra da çatışmalar devam etmiştir. Ancak medya üzerindeki gücünü kullanan Yeltsin, savaşın bittiği izlenimini yaratmıştır. McFaul, **Russia's 1996 Presidential ...**, s. 25. McFaul, "A Precarious Peace: ...", s. 30-31.

⁸¹⁰ Lebed'in ilk turda yarışması Züganov'un oylarını bölmesi açısından önem taşımaktaydı. Bundan dolayı Yeltsin'in ekibi ikinci turda ayrılması karşılığında, Lebed'in seçim kampanyasını finanse etmeyi kabullenmişti. Oluşturulan strateji gereğince, Züganov'un oylarını çeken Lebed, ikinci turda Yeltsin lehine seçimlerden çekilecek ve böylece Lebed'in oylarını da alan Yeltsin, Züganov'u geçecekti. McFaul, **Russia's Unfinished Revolution ...**, s. 294. Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 70.

⁸¹¹ Linda O. Valenty ve Eric Shiraev, "The 1996 Russian Presidential Candidates: a Content Analysis of Motivational Configuration and Conceptual/Integrative Complexity", Ofer Feldman ve Linda O. Valenty (der.), **Profiling Political Leaders: Cross Cultural Studies of Personality and Behavior**, Westport, Praeger Publishers, 2001, s. 39.

⁸¹² Bowker, **a.g.e.**, s. 182. Onay, **a.g.e.**, s. 118. Yeltsin, **a.g.e.**, s. 73-74.

karşı, Lebed'in oylarını da alan Yeltsin % 53 oranına ulaşmış, böylece ikinci kez RF başkanı olarak seçilmiştir⁸¹³.

Yeltsin'in başkan seçildikten sonra ilk işi Çeçenya Savaşı'nı sonlandırmak olmuştur. Seçimlerden bir ay sonra Aslan Maşadov komutasındaki Çeçen birliklerin Grozni'yi ele geçirerek buradaki federal kuvvetleri kuşatmaları, Rus Ordusu'nun içinde bulunduğu vahim durumu gözler önüne sermişti. Seçim kampanyası süresince Çeçenya Savaşı'nın sona erdirildiği izlenimini yaratmak için uğraşan Yeltsin'in, bu yenilgi karşısında teslimiyet anlaşmasını imzalamaktan başka çaresi kalmamıştı⁸¹⁴. Sonuçta Maşadov ile Lebed arasında imzalanan Hasavyurt Barışı uyarınca, taraflar aralarındaki çatışmayı sona erdirmişler ve beş senelik bir zaman dilimi içerisinde Çeçenya'nın statüsü konusunda bir anlaşma yapmaya karar vermişlerdi⁸¹⁵. Bu barış anlaşmasını takiben, Yeltsin ile Ocak ayında Çeçenya'nın başkanı olarak seçilen Maşadov arasında 12 Mayıs 1997 tarihinde Rusya Federasyonu ile İçkerya Çeçen Cumhuriyeti Arasındaki Barış ve İlişki Prensipleri Anlaşması imzalanmıştı⁸¹⁶. Hasavyurt Barışı'nın teyit edildiği bu anlaşma ile taraflar, aralarındaki düşmanlığın tamamen sona erdiğini açıklamışlardı⁸¹⁷.

1996 Başkanlık Seçimleri'nin hiç kuşkusuz en önemli sonucu, 1994-1996 yılları arasında başkan üzerinde etkili olan ordu ve güvenlik güçlerinin yerlerini

⁸¹³ Yeltsin ile Züganov arasındaki yaklaşık % 14'lük fark, 10 milyon oya denk düşmektedir. Brundy, **a.g.m.**, s. 270. Arthur H. Miller, William M. Reisinger ve Vicki L. Hesli, "The Russian 1996 Presidential Election: Referendum on Democracy or a Personality Contest?", **Electoral Studies**, Haziran 1998, c. 17, s. 2, s. 176.

⁸¹⁴ Kagarlitski'ye göre Çeçen birliklerine karşı Yeltsin'in generallerinin yapabileceği tek şey, şehri, orada abluka altına alınmış kendi askerleriyle birlikte yeryüzünden silme tehdidine başvurmaktır. Ancak bunu yapabilmek için gerekli teknik ve siyasi imkânların olmayışı, anlaşma seçeneğini zorunlu hale getirmişti. Boris Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon**, çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, İthaki, 2008, s. 231.

⁸¹⁵ John Arquilla ve Theodore Karasik, "Chechnya: a Glimpse of Future Conflict?", **Studies in Conflict and Terrorism**, Temmuz/Eylül 1999, c. 22, s. 3, s. 212.

⁸¹⁶ Uluslararası hukuk profesörü Francis A. Boyle'ye göre, bu anlaşma ile RF *de facto* (fili) olarak İçkerya Çeçen Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımıştır. Anlaşmaya verilen başlık, bunun en önemli kanıtıdır. Zira uluslararası hukukta anlaşma ancak iki bağımsız devlet arasında yapılabilir. Dolayısıyla başlıkta anlaşma kelimesi kullanılarak bu husus kabul edilmiştir. Şahin, **a.g.e.**, s. 125-126.

⁸¹⁷ Omar Ashour, "Security, Oil, and Internal Politics: the Causes of the Russo-Chechen Conflicts", **Studies in Conflict and Terrorism**, Mart/Nisan 2004, c. 27, s. 2, s. 127.

finansal-sanayi gruplarına yani oligarklara bırakmış olmasıydı⁸¹⁸. Yeltsin'in seçim kampanyasını finanse eden bu oligarklar, hükümet içerisinde çeşitli görevlere getirilirken, Çeçenya'da barışın sağlanmasında etkili olmuşlardı. Özellikle Lukoil'in kontrolünü üstlenen Alekperov, 1997 Mayıs'ındaki Rus-Çeçen Anlaşması'nın imzalanması için önemli bir çaba sarfetmişti. Başta Alekperov olmak üzere petrol oligarkları açısından Hazar Denizi'nden çıkarılan petrolün Çeçenya üzerinden Karadeniz kıyısındaki Novorisisk'e ve oradan da Batı'ya güvenli bir şekilde ulaştırılması için bu anlaşmanın imzalanması önemliydi⁸¹⁹. Bu bağlamda Güvenlik Konseyi'nin Çeçenya'dan sorumlu sekreter yardımcılığına getirilen bir diğer petrol oligarkı Berezovski de Çeçenya'da istikrarın sağlanmasına yönelik girişimlerde bulunmuştu⁸²⁰.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, başkanlık seçimleri oligarkların etkinliğini arttırırken, ordu ve güvenlik servislerini zayıflatmıştı. Bunun en açık göstergesi, Çeçenya Savaşı'nın arkasındaki güçlerin görevlerinden alınmasıydı. İlk olarak, Savunma Bakanı Pavel Graçev, Ulusal Güvenlik Danışmanı Yuri Baturin ve Güvenlik Konseyi Sekreteri Oleg Lobov görevden alınırken, Graçev ve Lobov'a destek veren pek çok general ve Güvenlik Konseyi yetkilisinin işine son verilmişti⁸²¹. İkinci aşamada ise Başkanlık Güvenlik Servisi Başkanı Aleksandr Korjakov, Federal

⁸¹⁸ Celeste A. Wallander, "The Economization, Rationalization, and Normalization of Russian Foreign Policy", **Ponars Policy Memo 1**, Ağustos 1997, s. 2.

⁸¹⁹ Aron, **a.g.m.**, s. 46. Lukoil'in en büyük yatırımcılarından biri olduğu Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu, Hazar Denizi'nden çıkan Kazak petrolünü Çeçenya üzerinden Novorisisk'e ulaştırmaktaydı. Hughes, **a.g.m.**, s. 24.

⁸²⁰ Kasım 1996'da Çeçenya ve Gürcistan'ı ziyaret eden Berezovski, Azerbaycan ve Kazakistan'dan çıkarılan petrolün güvenli bir şekilde transfer edilebilmesi için Maşadov ve Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze ile görüşmelerde bulunmuştur. Grozni üzerinden geçen ve savaş esnasında zarar gören Bakü-Novosibirsk hattının yeniden onarılması bu görüşmelerin temel noktasını oluşturmuştur. Duncan, **a.g.m.**, s. 6.

⁸²¹ 17-20 Temmuz 1996 tarihleri arasında görevden alınan söz konusu generaller ve güvenlik yetkilileri şu isimlerdi: Genelkurmay Başkan Yardımcıları General Viktor Barynkin, General Anatoli Bogdanov ve General Viyaçeslav Zerebtsov, Savunma Bakanlığı Eğitici Çalışmalar Dairesi Başkanı General Sergey Zdarikov, Uluslararası Askeri İşbirliği Dairesi Başkanı General Dimitri Harçenko, Savunma Bakanlığı İdari Personel Dairesi Başkanı General Valeri Lapşov, Kara Kuvvetleri Başkomutan Yardımcısı General Vladimir Şulikov, Güvenlik Konseyi Sekreter Yardımcıları Viladimir Rubanov ve Aleksandr Troşin. Stephen Blank ve Jacob Kipp, "Yeltsin's Newest Coup", **Demokratizatsiya**, Güz 1996, c. 4, s. 4, s. 474.

Güvenlik Servisi Başkanı Mikhail Barsukov ve Başbakan Yardımcısı Oleg Soskovets görevden alınarak, siyasi sistemin dışına itilmişlerdi⁸²². Ayrıca söz konusu askeri yetkililerin görevden alınmasında etkili olan bir diğer general Aleksandr Lebed'in Rus siyasetinde etkin olma çabaları da engellenmişti. Bu doğrultuda öncelikle Lebed'in kontrolü altındaki Güvenlik Konseyi'ne alternatif bir kurum olarak başkana bağlı Savunma Konseyi oluşturulmuş⁸²³, ardından Ekim 1996'da Lebed görevden alınarak yerine ılımlı Ivan Rybkin getirilmişti⁸²⁴.

Otoriter görüşe yakın bu askeri yetkililerin görevden alınmasına paralel bir şekilde, Temmuz 1996'da Başkanlık İdaresi'nin başına getirilen Çubais⁸²⁵, 1997 Martı'nda ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı ile görevlendirilmişti. 1997 yılında oluşturulan yeni hükümette enerjiden sorumlu başbakan yardımcılığına ise reformist Boris Nemtsov getirilmişti. Mart 1997'de Çubais ve Nemtsov'un başını çektiği reformist "rüya takımı"nın hükümete atanması⁸²⁶, ikinci bir "şok terapi" saldırısı olarak yorumlanmıştı⁸²⁷. Bu arada Duma seçimlerinin üzerinden bir yıl geçmiş olması, hükümet üzerinde başkanın yetkilerini arttırmış ve yeni hükümet oluşumunda Yeltsin'in bağımsız bir şekilde karar alabilmesini sağlamıştı. Üstelik ekonomi politikasının Atlantikçi bir ekibe bırakıldığı 1997 yılı itibarıyla, Duma

⁸²² Başkanlık seçim kampanyası için ilk başta bu isimleri görevlendiren Yeltsin, sonrasında söz konusu görevi Çubais ve oligarklara vermişti. Bu isimlerin görevden alınması Çubais ve ekibinin zaferi olarak yorumlanmıştır. Yeltsin, **a.g.e.**, s. 50. Çeçenya Savaşı'nın arkasındaki isimler olarak bilinen bu üç isim, sertlik yanlısı olmakla ve reformlara karşı gelmekle suçlanmışlardır. **Y.a.g.m.**, s. 474.

⁸²³ Vladimir Brovkin, "Russia: a Year into Yeltsin's Second Term", **Demokratizatsiya**, Güz 1997, c. 5, s. 4, s. 462. Bu kurum "güç bakanlıkları" olarak adlandırılan Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, güvenlik ve istihbarat birimleri üzerinde başkanlığın kontrol mekanizması olarak görev yapmıştır. Yüksek askeri rütbelere ve görevler üzerindeki kontrol Güvenlik Konseyi'nden bu kuruma geçirilmiştir. Richard F. Staar, "Decision Making in Russia", **Mediterranean Quarterly**, Bahar 2002, c. 13, s. 2, s. 18. Yeltsin, **a.g.e.**, s. 75.

⁸²⁴ Staar, **a.g.m.**, s. 18. Güvenlik Konseyi'ni askeri bir kurum haline dönüştürmeye çalışan Lebed'in tersine Rybkin, bu organı sivilleştirme çabası içine girmiştir. Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 144.

⁸²⁵ T. H. Rigby, "New Top Elites for Old in Russian Politics", **British Journal of Political Science**, Nisan 1999, c. 29, s. 2, s. 334.

⁸²⁶ Çubais, genç reformistlerden oluşan ekibini de beraberinde hükümete taşımıştı. Bu ekibin üyeleri arasında Aleksey Kudrin, Maksim Boyko ve Sergey Ignatyev gibi isimler yer almaktaydı. Nemtsov'un hükümete taşıdığı isimler arasında Sergey Kriyenko, Boris Brevnov ve Vitali Savalyev bulunmaktaydı. Yeltsin, **a.g.e.**, s. 92.

⁸²⁷ Peter Reddaway ve Dmitri Gliski, **The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy**, Washington, United States Institute of Peace Press, 2001, s. 234.

içerisindeki muhalefet de azalmış görülmekteydi. Jirinovski liderliğindeki LDP, hükümetin ekonomi politikalarını giderek daha fazla desteklemekte⁸²⁸, RFKP ise muhalefet partisi özelliğini yitirmekteydi⁸²⁹. Duma'da Başbakan Çernomırdin'e, daha sonra da neoliberal bütçeye güvenoyu veren komünist fraksiyon, hükümeti bir yandan eleştirirken, diğer yandan önemli konulardaki oylamalarda desteklemiş, özel şirketler ve yabancı iş çevreleri tarafından lobisi yapılan yasa taslaklarına destek vermişti.⁸³⁰ Böylece liberal ekonomi politikalarını rahatça uygulamaya geçiren hükümette, Atlantikçi yaklaşıma karşı direnen neredeyse bir tek Primakov kalmıştı.

c. 1997 Ulusal Güvenlik Konsepti

Merkezci grubun temsilcisi olarak görülen Dışişleri Bakanı Primakov⁸³¹, “denge”yi dış politikanın temel ilkesi olarak belirlemiş, hem Doğu hem de Batı ile ilişkilerin geliştirilmesine vurgu yapmıştır⁸³². Batı ile ortak çıkarlar doğrultusunda işbirliğinin mümkün olduğunu savunan Primakov, çok kutuplu bir dünya düzeninin yaratılması gerektiğini ileri sürmüştür. ABD'nin oluşturmaya çalıştığı tek kutuplu

⁸²⁸ Iulia Shevchenko ve Grigori V. Golosov, “Legislative Activism of Russian Duma Deputies, 1996-1999”, *Europe-Asia Studies*, Mart 2001, c. 53, s. 2, s. 245.

⁸²⁹ *Nezavisimaya Gazeta*, 1996 yılının sonlarında “Komünist Parti'yi muhalefet olarak kabul etmek zor” diye yazmıştı. Aslında RFKP'nin daha başkanlık seçimlerine yönelik propaganda çalışmaları esnasında muhalefet yapmayı bıraktığını söylemek mümkündür. Propaganda süresince hükümetin düşüncelerini ve tarzını taklit etmeye çalışan komünist liderler, özel mülkiyete saygı duydukları yönünde açıklamalarda bulunmuşlardı. Çeçenya'daki savaşı eleştirmekten vazgeçen Züganov, ılımlı bir yaklaşım sergileyerek yeni oluşan ekonomi seçkinlerine kendileriyle iş yapmanın mümkün olduğunu ispatlamaya çalışmıştı. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 232, 344. Kagarlitski, **Rusya'da Kapitalizm Neden ...**, s. 175.

⁸³⁰ Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 344. Başkanlık seçimleri sonrasında RFKP vekilleri başta olmak üzere muhalif vekillerin Çernomırdin'e güvenoyu vermesinde, Yeltsin'in kabul edilmesi daha güç bir aday atayabileceği endişesi etkili olmuştu. Üstelik Çernomırdin yerine böyle bir adayın atanması durumunda Duma'nın güvenoyu vermemesi, feshedilmesine yol açabilirdi. 1997 bütçesinin ilk taslağına karşı çıkan Duma, emekli aylıkları ve maaş ödemelerine ilişkin çeşitli tavizlerin koparılması sonrasında bütçeyi desteklemişti. Özellikle RFKP vekillerinin çoğunun desteklediği 1997 bütçesine tek ciddi muhalefet Yabloko'dan gelmişti. Robinson, “Classifying Russia's Party ...”, s. 169-170.

⁸³¹ P. L. Dash, “Rise and Fall of Yevgeny Primakov”, *Economic and Political Weekly*, 12-18 Haziran 1998, c. 34, s. 24, s. 1494. Primakov hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yevgeniy Primakov, **Politikannın Mayınlı Tarlası**, çev. Fatma Arıkan, İstanbul, Selis Kitaplar, 2008. Daniels, “Evgenii Primakov: Contender ...”, s. 29-30.

⁸³² Jeffrey Surovell, “Yevgenii Primakov: ‘Hard-Liner’ or Casualty of the Conventional Wisdom?”, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Haziran 2005, c. 21, s. 2, s. 232. Primakov'a göre “medeni Batı” ile yakınlaşmanın alternatifini cepheleşmek değildir. Rusya, kendisiyle ortak çıkarlara sahip her ülke ile işbirliği içine girebilir. Ortak çıkarların bulunmadığı durumlarda ise, Rusya için yaşamsal öneme sahip çıkarlara zarar vermeden, cepheleşmeye kaymayı önleyecek çözümlerin bulunmasına gayret edilmelidir. Primakov, **a.g.e.**, s. 197-198.

düzene karşı çıkan Primakov'a göre, Rusya, Çin ve Hindistan arasında oluşturulacak üçlü bir blok, bu devletin hegemonik gücünü dengeleyebilecektir⁸³³. Rusya'nın "büyük güç" statüsünün yeniden tesis edilmesi için, bir yandan ABD ve NATO ile ikili diyaloga devam edilmeli, diğer yandan Ortadoğu ve Asya'ya yönelik aktif politikalar izlenmeli, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile yakın ilişkiler kurulmalıdır⁸³⁴. Sonuçta merkezci grubun bir üyesi olarak Primakov, Rusya'nın "büyük güç" olma yeteneğini, ABD hegemonyasını dengeleyebilme ve çok kutuplu bir düzeni oluşturabilme kapasitesine bağlarken, çıkarlar gerektirdiğinde Batı ile eşitliğe dayalı bir işbirliğinin de mümkün olduğunu vurgulamıştır. Primakov'un Batı ile işbirliğine açık kapı bırakması, ekonomide yaşanan çöküşten dolayı Batı'nın finansal yardımına duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır⁸³⁵.

Primakov'un pragmatik dış politika yaklaşımı, 1997 yılında ilân edilen Ulusal Güvenlik Konsepti'nin⁸³⁶ şekillenmesinde etkili olmuştur⁸³⁷. 17 Aralık 1997'de Yeltsin tarafından imzalanarak yürürlüğe giren belge, NATO genişlemesinin Rusya'ya yönelik ciddi bir tehdit oluşturduğunu vurgulamakla beraber, Rus güvenliğini tehdit eden en önemli unsurun ülke içindeki istikrarsızlık, ekonomik ve toplumsal çöküş olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda dış tehditlerden çok iç tehditlere vurgu yapan belgede, güvenliğin askeri boyutu kadar ekonomik boyutunun

⁸³³ Samuel P. Huntington, "The Lonely Superpower", **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 1999, c. 78, s. 2, s. 44-45. Daha sonraları ABD hegemonyasına karşı oluşturulacak ittifakı genişleten Primakov, İran, Irak, Suriye, Sırbistan, BDT ülkeleri, hatta Fransa ve Almanya'yı bile bu ittifaka dâhil etmiştir. Mark N. Katz, "Primakov Redux? Putin's Pursuit of 'Multipolarism' in Asia", **Demokratizatsiya**, Kış 2006, c. 14, s. 1, s. 145.

⁸³⁴ Tatyana A. Shakleyina ve Aleksei D. Bogaturov, "The Russian Realist School of International Relations", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2004, c. 37, s. 1, s. 47.

⁸³⁵ McFaul, "Russia's Many Foreign Policies", s. 401.

⁸³⁶ 1997 Aralığı'nda ilân edilen Ulusal Güvenlik Konsepti'ne ilişkin çalışmalar, Mayıs 1996'da Yeltsin'in Güvenlik Konseyi'ne yeni bir güvenlik konseptinin taslağını hazırlama görevi vermesi ile başlamıştır. Taslak üzerindeki çalışmalar, Rybkin'in liderliği altında 7 Mayıs 1997'de tamamlanmış ve ilân edilen belge büyük ölçüde bu taslağa dayandırılmıştır. Jakub M. Godzimirski, "Russian National Security Concepts 1997 and 2000: a Comparative Analysis", **European Security**, Kış 2000, c. 9, s. 4, s. 76.

⁸³⁷ Kassinova, **a.g.m.**, s. 828.

da önemli olduğu belirtilmiştir⁸³⁸. Bu belgeye göre, RF'nin güvenliğine yönelik tehditlerin temel kaynağı, ekonomide yaşanan krizdir⁸³⁹.

Uluslararası sistemin çok kutuplu olarak tanımlandığı belgede, dünya politikasına ilişkin temel sorunların tek taraflı çözülemeyeceği, bu yöndeki girişimlerin kabul edilemeyeceği ileri sürülmüştür. Açıkça ifade edilmese de burada kastedilen ABD'nin tek kutuplu bir dünya yaratma çabasıdır⁸⁴⁰. Bu belgeye göre, uluslararası ilişkilerde işbirliği ve eşgüdüm ancak Rusya'nın da dâhil olduğu BM ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi örgütler aracılığıyla sağlanabilir. Ayrıca Rusya'nın "diğer süper güçler" ile ilişkileri "eşit ortaklık" prensibine göre yürütülmelidir. "Etkili bir Asya ve Avrupa gücü" olarak Rusya, Batı'nın gelişmiş devletlerine yönelik teknolojik bağımlılıktan kurtulmalı, bu ülkelerde Rus mallarına karşı uygulanan ayrımcı tedbirlere karşı önlemler almalıdır⁸⁴¹.

Söz konusu belge uyarınca, RF'nin çıkarlarını ve güvenliğini sağlamanın yolu, diğer ülkelerle ortaklıktır⁸⁴². Ancak bağımsız bir devlet olarak varlığını tehdit eden bir silahlı saldırı durumunda, Rusya'nın nükleer silahlar da dâhil olmak üzere tüm kuvvetlere başvurma hakkı bulunmaktadır⁸⁴³. RF sınırları dışında yaşayan Rus diasporasının korunması, önemli güvenlik sorunlarından biri olduğu için, Rus dış politikasında BDT coğrafyası öncelikli alanı oluşturmaktadır. BDT üye ülkelerinin gönüllülük esasında bütünleşecekleri bir oluşum yaratmak dış politikanın temel amaçlarından birisidir⁸⁴⁴.

⁸³⁸ Frank Umbach, "Russia as a 'Virtual Great Power': Implications for Its Declining Role in European and Eurasian Security", **European Security**, Güz 2000, c. 9, s. 3, s. 96. John O'Loughlin, "Geopolitical Fantasies, National Strategies and Ordinary Russians in the Post-Communist Era", **Geopolitics**, Kış 2001, c. 6, s. 3, s. 21.

⁸³⁹ Kassianova, **a.g.m.**, s. 831.

⁸⁴⁰ Light, "In Search of ...", s. 49-50.

⁸⁴¹ Kassianova, **a.g.m.**, s. 831.

⁸⁴² Celeste A. Wallander, "A Russian National Security Concept: a Liberal-Statist Synthesis", **Ponars Policy Memo 30**, Temmuz 1998, s. 3.

⁸⁴³ Light, "In Search of ...", s. 51. Umbach, **a.g.m.**, s. 101.

⁸⁴⁴ Godzimirski, **a.g.m.**, s. 82.

Görüldüğü üzere, çok kutuplu bir uluslararası sisteme ve BDT öncelikli bir dış politikaya vurgu yapan söz konusu konsept, güvenliğe yönelik en ciddi tehdit olarak gösterdiği ekonomik kriz nedeniyle Batı'yı bir düşman olarak takdim etmekten kaçınmıştır. Bunun aksine belgede “eşit ortaklık” temelinde Batı ile ilişkilerin geliştirilebileceği vurgulanmıştır. Bu yaklaşımın Primakov'un görüşleri ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Ancak bu konsept de tıpkı 1993 Dış Politika Konsepti ve Askeri Doktrin gibi, ekonomik koşullar nedeniyle kâğıt üzerinde kalmış, üstelik diğer belgeler, en azından ordu ve güvenlik servislerinin etkisini arttırdığı 1994-95 yıllarında uygulanma şansı bulabilirken, bu konsept oligarkların etkin olduğu bir sistemde uygulanamamıştır. 1996 yılında dış politika karar alma mekanizmasında Dışişleri Bakanlığı'nın rolünü arttıran bir kararnamenin çıkarılması⁸⁴⁵ bile, Primakov'un ekonomik koşullar ve oligarklar tarafından sınırlandırılmasını önleyememiş, böylece “Yakın Çevre” değil, Batı merkezli bir dış politika izlenmiştir.

ç. Yeltsin-Duma İlişkisi

Başkan ile 1995 Aralığı'nda seçilen Duma arasındaki ilişkiler, seçimleri takip eden ilk iki yıl içinde önemli bir gerginliğe sahne olmamıştı. Bu dönemde belki de tek kayda değer olay, komünistlerin etkin olduğu Duma'da 15 Mart 1996 tarihinde SSCB'nin halen yasal olarak devam ettiğini ileri süren bir kararın kabul edilmiş olmasıydı⁸⁴⁶. Bu karara göre, SSCB'nin resmen dağıldığını ilân eden 8 Aralık 1991 tarihli Minsk Anlaşması, o dönemde yürürlükte olan Sovyet ve Rus yasalarını

⁸⁴⁵ 1996 yılında Yeltsin'in çıkardığı bir kararname ile Dışişleri Bakanlığı'nın karar alma sürecindeki önceliği resmen kabul edilmiştir. Büyükakıncı, **a.g.m.**, s. 143. Graçev'in yerine Savunma Bakanlığı'na atanan Igor Rodinov'un dış güvenlik sorunlarına ilişkin kararları Primakov'a bırakması, Dışişleri Bakanlığı'nın ağırlığını daha da arttırmıştır. Pravda, “The Politics of Foreign Policy”, s. 224.

⁸⁴⁶ Wyman, **a.g.m.**, s. 84. Tolz, “Conflicting ‘Homeland Myths’...”, s. 285.

çığnediği için yasal değildi⁸⁴⁷. Söz konusu anlaşmanın geçerli olmadığını, dolayısıyla SSCB'nin dağılmasının da yasadışı olduğunu savunan bu karar, Yeltsin tarafından çıkarılan bir başkanlık kararnamesi ile kınanmıştı⁸⁴⁸.

Bu arada belirtilmesi gereken nokta, özellikle 1993 yılının sonlarından itibaren otoriter görüşün milliyetçi kanadında yaşanan değişimdir. Tıpkı komünist kanat gibi Rusya'nın eski SSCB toprakları üzerinde yeni bir imparatorluk kurmasını savunan milliyetçiler, bu tarihten itibaren Rusya'yı "Doğu Slav Birliği" olarak tanımlamaya başlamışlardır⁸⁴⁹. Rusya'nın Ukrayna ve Belarus ile birliğini savunan Rus yazar Aleksandr Soljenitsin'in⁸⁵⁰ etkisi altında kalan bu grup, geniş bir Slav devletinin oluşturulması gerektiğini ileri sürmüştür. Milliyetçi kanadın çoğunluğunu oluşturan bu gruba göre Rusya, RF, Belarus, Ukrayna ve çoğunluğunu Rusların oluşturduğu Kazakistan'ın kuzey ve doğu bölgelerinden meydana gelmektedir. Doğu Slavlarını biraraya getiren en önemli unsur ise Rus Ortodoks Kilisesi'dir. Milliyetçi kanadın büyük bir kesiminde yaşanan bu görüş değişikliğinin nedeni, SSCB tarzı yeni bir Rus İmparatorluğu oluşturmanın kolay olmadığını anlaşılmasıdır. Çeçen Savaşı'nın da etkisiyle Ruslar arasında Kafkasya ve Orta Asya kökenlilere karşı oluşan tepkiler⁸⁵¹ ve BDT'nin işleyişinde yaşanan zorluklar⁸⁵², imparatorluk

⁸⁴⁷ Bu kararı destekleyen Züganov, söz konusu utanç belgesini yürürlükten kaldırmanın kendi siyasi hakları ve görevleri olduğunu açıklamıştı. Richard Sakwa, "Left or Right? The CPRF and the Problem of Democratic Consolidation in Russia", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Mart 1998, c. 14, s. 1-2, s. 140. Tolz, "Conflicting 'Homeland Myths'...", s. 285. Smith, "The Masks of ...", s. 486.

⁸⁴⁸ Tolz, "Conflicting 'Homeland Myths'...", s. 285.

⁸⁴⁹ Tolz, "Forging the Nation ...", s. 1000.

⁸⁵⁰ Soljenitsin, 1990 tarihinde yayınladığı "How are we to reconstruct Russia?" (Rusya'yı Nasıl Yeniden İnşa Ederiz?) başlıklı makalesinde, Rusya, Ukrayna ve Belarus'un Rus Birliği adı altında biraraya gelmesi gerektiğini savunmuş, 1990'ların ortalarında yazdığı diğer makalelerinde bu önerisini yinelemiştir. Vera Tolz, "Rethinking Russian-Ukrainian Relations: a New Trend in Nation-Building in Post-Communist Russia", **Nations and Nationalism**, Nisan 2002, c. 8, s. 2, s. 239. Thomas Ambrosio, "The Geopolitics of Slavic Union: Russia, Belarus, and Multipolarity", **Geopolitics**, Kış 1999, c. 4, s. 3, s. 77, 87.

⁸⁵¹ Tolz, "Conflicting 'Homeland Myths'...", s. 274. 1990'ların ortalarında oluşan bu tepkilerin sonucunda, Rus halkının sadece küçük bir kesimi Kafkasya, Orta Asya ve Baltık Cumhuriyetleri ile yeniden bütünleşmeye olumlu bakmaktaydı. Ancak halk arasında Ukrayna ve Belarus'a yönelik yaklaşım farklıydı. 1997 yılında Moskova merkezli bir kamuoyu şirketinin yaptığı araştırmaya göre, katılımcıların % 64'ü Rusya'nın Ukrayna ile tek bir devlet altında birleşmesini savunurken, % 75'i Belarus ile birliği onaylamıştı. Araştırmanın sonucuna göre

hayallerinin giderek kaybolmasına yol açmıştır. Ancak LDP lideri Jirinovski, Soljenitsin'e karşı imparatorluk tezini savunmaya devam etmiş⁸⁵³ ve komünistlerin inisiyatifıyla hazırlanan 15 Mart 1996 tarihli karara destek vermiştir.

Çernomırdin Hükümeti'nin görevden alındığı 1998 Martı'ndan itibaren Yeltsin ile Duma arasındaki ilişkiler gerilmeye başlamıştır. Çernomırdin'in başbakanlığını onaylayan Duma, Yeltsin tarafından onun yerine önerilen Kriyenko'yu başkanın kuklası olarak görmüş ve atanmasını iki defa reddetmiştir. Ancak başbakan adayının üç defa reddedilmesi halinde, başkanın Duma'yı feshedebileceği gerçeği, Duma içerisindeki çoğunluğun üçüncü oylamada Kriyenko lehine oy kullanmasına neden olmuştur⁸⁵⁴. 1998 yazında patlak veren ekonomik kriz sonucunda Duma, RFKP vekillerinin inisiyatifıyla Yeltsin karşısında bir kez daha harekete geçmiş⁸⁵⁵ ve onu görevden almak için gerekli süreçleri başlatmıştır. 1998 Haziranı'nda Duma'da yapılan oylamada Yeltsin'e yönelik çeşitli suçlamaları araştıracak bir komisyonunun kurulmasına karar verilmiş, bu komisyon yaptığı incelemeler sonucunda 1999 Martı'nda Yeltsin'in beş ayrı suçtan⁸⁵⁶ yargılanmasını kabul etmiştir⁸⁵⁷.

katılımcıların büyük bir çoğunluğu Belarusları ve Ukraynalıları Rus ulusunun parçaları olarak görmekteydi. Tolz, "The Search for ...", s. 163.

⁸⁵² Gümrük birliğinin ve "ruble sahası"nın bile uygulanmadığı BDT'de tüm katılımcı ülkeleri kapsayan bir bütünleşmenin sağlanamaması, bu topluluk içerisinde Orta Asya Birliği gibi alt bölgesel oluşumların kurulmasına yol açmıştı. Ambrosio, **a.g.m.**, s. 77.

⁸⁵³ Rowley'e göre, Züganov ile beraber hareket eden Jirinovski, Soljenitsin'in tersine nostaljik Sovyet devletini savunmakta, bundan dolayı da "milliyetçi" sıfatından çok "emperyalist" sıfatını hak etmektedir. David G. Rowley, "Aleksandr Solzhenitsyn and Russian Nationalism", **Journal of Contemporary History**, Temmuz 1997, c. 32, s. 3, s. 322.

⁸⁵⁴ Avtonomov, **a.g.m.**, s. 65.

⁸⁵⁵ Ağustos ayında rublenin ani değer kaybıyla sonuçlanan ekonomik krizin başlangıç noktasını 1998 Mayıs ve Haziranı'ndaki emekçi eylemleri oluşturmuştur. Elleriindeki kızıl bayraklarla rayların üzerine çıkan madencilerin kendilerini desteklemeye gelen RFKP temsilcilerini kovmaları, "solcu" politikacıların itibarlarını kaybettiklerinin en açık göstergesi olmuştur. Bunun sonucunda RFKP, iktidar karşısında daha sert tavır sergilemeye ve seçmenleri muhalefet yaptığını ikna etmeye çalışmıştır. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 326-327, 340.

⁸⁵⁶ Bu suçlar şunlardır: 1991 Aralığı'ndaki anlaşmayı imzalayarak SSCB'yi dağıtmak, 1993 yılında Parlamento'yu yasa dışı olarak feshetmek, 1994 yılında yasa dışı bir şekilde Çeçenya Savaşı'nı başlatmak, Rusya'nın savunma kapasitesini yani orduyu yok etmek ve 1992 yılından itibaren hükümeti tarafından uygulanan ekonomi politikaları sonucunda Rus halkına karşı soykırım suçu işlemek. Jody C. Baumgartner, "Impeachment, Russian Style (1998-1999)", Jody C. Baumgartner ve Naoko Kada (der.), **Checking Executive Power:**

Bu arada 1998 yazında patlak veren ekonomik krizin bir diğ er sonucu, görevden alınan Kriyenko'nun yerine kimin atanacağı konusunda Duma ile başkan arasında yaşanan çekişme olmuştur. Yeltsin'in aday olarak gösterdiği Çernomırdin, Duma tarafından iki kez reddedilirken⁸⁵⁸, kararlı Duma karşısında bu kez başkan geri adım atmak zorunda kalmıştır. Karmaşa içinde bulunan ülkenin, Parlamento'nun feshedilmesi ile oluşacak bir siyasi krizi kaldıramayacağını düşünen Yeltsin, başbakanlığa Duma'nın onay vereceği Primakov'u aday göstermiş ve 12 Eylül 1998'de Duma'da yapılan oylama⁸⁵⁹ ile Primakov başbakanlığa getirilmiştir.

Duma tarafından görevlendirilen komisyonun Mart 1999'da başkanın yargılanabileceğine karar vermesi sonucunda, 13 Mayıs 1999'da Duma'da Yeltsin'in söz konusu beş ayrı suçtan yargılanması oylamaya sunulmuştur. Bu arada oylamadan bir gün önce başkanın Primakov'u görevden alarak, yerine İçişleri Bakanı Sergey Stepaşin'i önermesi, Duma'ya yönelik bir mesaj olarak algılanmıştır⁸⁶⁰. Sonuçta beş suç için ayrı ayrı yapılan oylamaların hiçbirinde gerekli 300 oya ulaşılammış⁸⁶¹, özellikle RFKP'nin başkana yönelik yaptırım çabaları sonuçsuz kalmıştır. Üstelik Yeltsin tarafından başbakanlık için önerilen Stepaşin, Duma tarafından onaylanarak başbakanlığa getirilmiştir. Vekillerin bu ismi onaylamalarında, sadece Duma'nın feshedilmesi tehdidi değil, yaklaşan seçimler de etkili olmuştur. Zira vekiller, başkan

Presidential Impeachment in Comparative Perspective, Westport, Greenwood Publishing Group, 2003, s. 104. Thomas F. Remington, "Parliamentary Politics in Russia", White, Gitelman ve Sakwa (der.), **a.g.e.**, s. 49.

⁸⁵⁷ Remington, **a.g.m.**, s. 515.

⁸⁵⁸ Duma'daki vekillerin Çernomırdin'in adaylığını reddetmeleri, halkta bu eski başbakana karşı oluşan tepkiden kaynaklanmıştı. Halk ekonomideki çöküşün Çernomırdin döneminde izlenen politikalarından kaynaklandığının, özellikle kısa vadeli devlet borçlarının o dönemde oluştuğunun farkındaydı. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 325.

⁸⁵⁹ Oylamadan anayasal çoğunluğun üzerinde, 317 evet oyu çıkmıştı ve bu neredeyse bir rekordu. Primakov, **a.g.e.**, s. 285.

⁸⁶⁰ Yeltsin, bu hareketi ile Duma'ya karşı hala önemli yetkilere sahip olduğunu göstermek istemiş ve bir anlamda vekillere gözdağı vermiştir. Remington, "The Evolution of ...", s. 515. Anders Aslund, "Russia's Collapse", **Foreign Affairs**, Eylül/Ekim 1999, c. 78, s. 5, s. 75.

⁸⁶¹ Yeltsin'in Çeçenya Savaşı'nı başlatmak suçundan yargılanmasına ilişkin yapılan oylamada 284 oy ile en yüksek oy oranına ulaşılmıştır. Diğ er suçlara ilişkin yapılan oylamalardaki oy oranları için bkz. Baumgartner, **a.g.m.**, s. 49.

tarafından muhalefet partilerinin yasaklanmasından ve seçim yasasında Kremlin karşıtlarının yeni Parlamento'ya girmesini önleyen değişikliklerin yapılmasından çekinmişlerdir⁸⁶².

Sonuçta, 1996-1999 yılları arasında Duma'nın başkan karşısındaki tek zaferi, Primakov'un başbakanlığa getirilmesi olmuştur ki, bunun sonucunda birinci bölümde de ifade edildiği gibi oligarklar ile mücadele hız kazanmıştır⁸⁶³. Ayrıca başbakanlığı süresince konumunu güçlendiren, özellikle de valilerin desteğini kazanan Primakov⁸⁶⁴, görevden alındıktan sonra yeni bir partinin kurulmasına liderlik etmiş ve 1999 Duma Seçimleri'nin temel belirleyicilerinden biri haline gelmiştir. Dolayısıyla Duma Primakov'un başbakanlığa getirilmesini sağlayarak, hem oligarkların kısa süreliğine de olsa siyasi sistemden dışlanmalarına, hem de söz konusu politikacının desteğini arttırarak yaklaşan seçimlerin temel aktörlerinden biri haline gelmesine neden olmuştur.

d. 1999 Duma Seçimleri: Merkeziliğin Yükselişi

19 Aralık 1999 tarihinde gerçekleştirilen Duma seçimlerine 26 parti katılmış, bunlardan altısı % 5 barajını aşmıştır⁸⁶⁵. Barajı aşan partiler şunlardır: RFKP (% 24,3), Birlik (% 23,3), Anavatan-Tüm Rusya (% 13,3), Sağ Güçler Birliği (% 8,5),

⁸⁶² Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 348.

⁸⁶³ Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 71-73.

⁸⁶⁴ Yeltsin, **a.g.e.**, s. 178. Ekonomi politikasından sorumlu başbakan yardımcılığına eski Sovyet Planlama Komitesi Başkanı Yuri Maslyukov'u getiren Primakov, hükümetine Sovyet deneyimine sahip muhafazakâr isimler kadar, yerel yönetimlerden isimleri de dâhil etmişti. Eski Leningrad Valisi Vadim Gustov ve Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov'un sağ kolu Georgi Boos bu isimler arasında yer almaktaydı. Özellikle Gustov'un kabinede yer alması, federal hükümet altında bölgesel liderleri güçlendirmek için atılmış bir adım olarak değerlendirilmisti. Pek çok bölgeyi biraraya getiren Bölgelerarası Birlikler'in başkanlığını üstlenen sekiz etkili valinin Primakov tarafından önemli yürütme kararlarının alındığı hükümet yönetim kuruluna çağırılması, bölgesel lobinin federal hükümet içerisinde artan etkinliğinin önemli bir kanıtıydı. Yevgeny Volk, "Who's Who in Primakov's New Russian Government", **The Heritage Foundation**, 06.11.2002, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1232.cfm>> (19.11.2008).

⁸⁶⁵ Richard Rose, Neil Munro ve Stephen White, "Voting in a Floating Party System: the 1999 Duma Election", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2001, c. 53, s. 3, s. 423.

LDP (% 6) ve Yabloko (% 5,9)⁸⁶⁶. Görüldüğü üzere, bu seçimlerde de 1995 Seçimleri'nde olduğu gibi birinciliği RFKP üstlenmiştir. Ancak bu sefer ikinci sıradaki partiyle arasındaki oy farkı % 1'e kadar gerilemiştir. 1995 Seçimleri'ne oranla daha parçalı bir Parlamento yapısına yol açan bu seçimlerde, barajı aşan partilerin yarısının seçimlerin öncesinde kurulmuş olan yeni partiler olduğu dikkati çekmektedir.

Bu seçimlerin en önemli özelliklerinden biri, bu zamana kadar siyasi partiler düzleminde etkili bir şekilde temsil edilemeyen merkezci görüşün yeni bir parti aracılığıyla Parlamento'da yer alma fırsatını yakalamış olmasıdır. Bu yeni partinin itici gücünü bölgeler oluşturmuştur. 1999 yılının ilk yarısında farklı siyasi gruplaşmalar içinde yer alan bölgesel liderler, ancak 1999 Ağustosunda Primakov'un liderliği altında birleşerek tek bir parti oluşturabilmişlerdir⁸⁶⁷.

Bölgesel liderlerin siyasi gruplaşma girişimlerinden ilki, 1998 Aralığı'nda Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov'un liderliğinde oluşturulan Anavatan (*Oteçestva*) Hareketi'dir⁸⁶⁸. Merkezci görüşü savunan bu hareket⁸⁶⁹, diğer bölgelerin Moskova'nın ekonomik üstünlüğüne karşı çıkmaları nedeniyle ancak az sayıdaki vali

⁸⁶⁶ Sarah Oates, "The 1999 Russian Duma Elections", **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 2000, c. 47, s. 3, s. 6.

⁸⁶⁷ Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", s. 161.

⁸⁶⁸ Richard Sakwa, "Russia's Permanent (Uninterrupted) Elections of 1999-2000", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2000, c. 16, s. 3, s. 89. Anavatan Hareketi'nin kuruluş toplantısına, Primakov Hükümeti tarafından desteklenen RSGB'nin Başkanı Arkadi Volski, 1996 yılının başlarında büyük Rus işletmelerinin devletleştirilmesi gerektiğini ileri süren eski İçişleri Bakanı Anatoli Kulikov, eski Güvenlik Konseyi Başkanı Andrey Kokoşin ve Duma'daki Rus Bölgeler Grubu'nun Başkanı Oleg Morozov katılmıştır. "Luzkov Launches His Promised Centrist Coalition", **The Jamestown Foundation**, 20.11.1998, c. 4, s. 216, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=21&&issue_id=1427> (19.11.2008).

⁸⁶⁹ Bu harekete göre, devletin ilk görevi vatandaşın kanuna uygun bir şekilde korunmasıdır. Sosyal güvenlik önceliklidir; piyasa ekonomisine paralel bir biçimde barınma, sağlık ve eğitime önemli miktarda fon aktarılmalıdır. Mary Buckley, "Russian Interpretations of Crisis", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2001, c. 17, s. 3, s. 15. Lujkov'un sahip olduğu 3. Kanal'da, Anavatan Hareketi'nin ideolojisini merkezçilik olarak tanımlayan Yeltsin'in vatani yabancı sermayeye sattığı, yolsuzluk sistemini oluşturduğu ve her yıl ülkeden çekilen milyarlarca doların sorumlusu olduğu ileri sürülmekteydi. Yeltsin, **a.g.e.**, s. 246. İmparatorluk retorikine vurgu yapan Lujkov, Ukrayna'dan Sivastopol'u geri vermesini talep etmişti. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 358.

tarafından desteklenmiştir⁸⁷⁰. Anavatan'ı takiben Ocak 1999'da Samara Valisi Konstantin Titov tarafından Rusya'nın Sesi (*Golos Rossii*) isimli bir hareket oluşturulmuş, liberal görüşü savunan bu hareket seçimlere Sağ Güçler Birliği altında katılmıştır⁸⁷¹. Bölge liderlerinin üçüncü girişimi ise, Nisan 1999'da Tataristan Başkanı Mintimer Şaymiyev ve St. Petersburg Valisi Vladimir Yakovlev tarafından başlatılan Tüm Rusya (*Vsya Rossiya*) Hareketi'dir⁸⁷². Lujkov'un güçlü bölgesel liderleri etrafında toplayan bu hareket ile birleşmek istemesi sonucunda, 1999 Ağustosunda Anavatan-Tüm Rusya Hareketi meydana gelmiş, bu hareketin başkanlığına 17 Ağustos tarihinde Primakov getirilmiştir. Halk nezdinde giderek popülaritesi artan Primakov⁸⁷³, bölge liderlerinin 2000 yılında gerçekleşecek başkanlık seçimlerindeki adayı olarak belirlemiştir⁸⁷⁴.

Birinci bölümde aktarıldığı üzere, 1998 Ekonomik Krizi sonrasında giderek güçlenen bölgesel liderler ya da baronlar, önceleri Kremlin'in kendi işlerine karışmamasından memnun olmakla yetinirken, artık devlet başkanlığına kendi adaylarının gelmesini istemekteydiler. Bu bölge liderlerinin önemli bir kısmı, merkezci fikirlerle ön plana çıkan Anavatan-Tüm Rusya Hareketi içerisinde yer alırken, Konstantin Titov örneğinde görüldüğü gibi bir kısmı da liberal kanadı desteklemekteydi. Anavatan-Tüm Rusya, piyasa reformlarını savunurken, aynı zamanda piyasayı düzenleyici bir mekanizma olarak devletin ekonomi üzerindeki

⁸⁷⁰ Sakwa, "Russia's Permanent (Uninterrupted) ...", s. 90. Her ne kadar Lujkov, federal hükümete hâkim olan oligarşiye karşı olduğunu ileri sürse de, pek çok vali, Moskova gibi zengin ve imtiyazlı bir şehrin belediye başkanı tarafından yürütülen bu harekete karşı kayıtsız kalmıştı. Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", s. 161.

⁸⁷¹ Sakwa, "Russia's Permanent (Uninterrupted) ...", s. 90. Simon Clarke, "Russian Trade Unions in the 1999 Duma Elections", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Haziran 2001, c. 17, s. 2, s. 55.

⁸⁷² Söz konusu hareketin 22-23 Mayıs 1999 tarihlerinde St. Petersburg'ta gerçekleştirilen kongresinde Şaymiyev, amaçlarının Duma'da bölgesel çıkarları kollayacak bir çoğunluğu oluşturmak olduğunu açıklamıştır. Bölge sanayilerinin gelişimini savunan bu hareket, siyasette pragmatik bir yaklaşım izlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Sakwa, "Russia's Permanent (Uninterrupted) ...", s. 90. Buckley, *a.g.m.*, s. 15.

⁸⁷³ Primakov'un Mayıs'ta % 20 olan kamuoyu desteği, Temmuz'da % 30'a yükselmiştir. Yeltsin, *a.g.e.*, s. 246.

⁸⁷⁴ Kimitaka Matsuzato, "From Communist Boss Politics to Post-Communist Caciquismo - the Meso-Elite and Meso-Governments in Post-Communist Countries", *Communist and Post-Communist Studies*, Haziran 2001, c. 34, s. 2, s. 175.

kontrolünü arttırması gerektiğini ileri sürmekteydi⁸⁷⁵. Kremlin'e muhalif bu parti, devlet otoritesinin sağlamaştırılmasını, federal devlet yapısının korunmasını⁸⁷⁶, Rusya'nın uluslararası statüsünün güçlendirilmesini⁸⁷⁷ ve anayasada başkanın yetkilerini sınırlayacak düzenlemelere gidilmesini savunmaktaydı⁸⁷⁸.

Bölge liderlerinin desteğini alan ve Primakov'un popülaritesine dayanan bu parti, yaklaşan başkanlık seçimleri göz önüne alındığında Yeltsin açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı. Zira Duma seçimlerinden elde edilecek bir zafer, Primakov ya da Lujkov'u Haziran 2000'de başkanlığa götürecekti. Kremlin, bu tehlikeyi önlemek için Eylül 1999'da kendine sadık bir partiyi, Birlik (*Yedinstvo*) Partisi'ni kurdu⁸⁷⁹. Liderliğini Acil Durumlar Bakanı Sergey Şoygu'nun üstlendiği Birlik Partisi, rakibi Anavatan-Tüm Rusya Partisi'ni zayıflatmak için onun kullandığı silahları kullanmış ve bölge liderlerini yanına çekmenin yollarını aramıştı⁸⁸⁰. Federal teşviklere bağımlı daha zayıf, küçük ve az nüfuslu bölgelerin desteğini alan bu parti⁸⁸¹, 1999 Ağustosunda Çeçen güçlerinin Dağıstan'a saldırısıyla başlayan II. Çeçenya Savaşı'nı seçim propagandasına dönüştürmüştü. Nitekim partinin

⁸⁷⁵ Vicki L. Hesli, "Parliamentary and Presidential Elections in Russia: the Political Landscape in 1999 and 2000", Vicki L. Hesli ve William M. Reisinger (der.), **The 1999-2000 Elections in Russia: Their Impact and Legacy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 15. Bu partinin programında şu hususlar yer almaktaydı: Yerli üreticinin desteklenmesi, iç pazarın korunması, devletin düzenleyici rolünün güçlendirilmesi, tarımın desteklenmesi, ülkenin gıda maddeleri açısından kendine yeterli hale gelmesi, özellikle kamu kesiminde çalışanların gelirinde artışa gidilmesi. "Political Groups and Parties: Fatherland-All Russia", **NUPI Centre for Russian Studies**, <<http://www2.nupi.no/cgi-win//Russland/polgrupp.exe?Fatherland-All+Russia>> (21.11.2008).

⁸⁷⁶ Federalizmin daha iyi işlemesi için Lujkov ve Primakov, merkezi gücün arttırılması gerektiğini ileri sürerken, bölge liderleri, adem-i merkezleşmenin arttırılmasını ve bölgesel özerkliğin genişletilmesini savunmaktaydı. Ancak güçlü ve bütüncül bir devlet konusunda parti içinde uzlaşımın sağlandığı görülmekteydi. Buckley, **a.g.m.**, s. 17. Sakwa, "Russia's Permanent (Uninterrupted) ...", s. 90.

⁸⁷⁷ Timothy J. Colton ve Michael McFaul, **Popular Choice and Managed Democracy: the Russian Elections of 1999-2000**, Washington, Brookings Institution Press, 2003, s. 90.

⁸⁷⁸ Anayasada değişiklik yapılarak, kabine ve Parlamento'ya başkan karşısında daha fazla yetki verilmesi hedeflenmekteydi. Buckley, **a.g.m.**, s. 17.

⁸⁷⁹ Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", s. 161.

⁸⁸⁰ Hans Oversloot ve Ruben Verheul, "Managing Democracy: Political Parties and the State in Russia", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2006, c. 22, s. 3, s. 397. Örneğin Kremlin, Rostov Valisi Vladimir Çub'u ekonomik baskı ve soruşturma tehdidi yoluyla Anavatan-Tüm Rusya'dan Birlik'e geçmeye ikna etmişti. Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", s. 162. Söz konusu partileri destekleyen valilerin listesi için bkz. Robert W. Ortung, Danielle N. Lussier ve Anna Paretskaya, **The Republics and Regions of the Russian Federation: a Guide to Politics, Policies and Leaders**, Armonk, M. E. Sharpe, 2000, s. xviii.

⁸⁸¹ Danielle N. Lussier, "The Role of Russia's Governors in the 1999-2000 Federal Elections", Cameron Ross (der.), **Regional Politics in Russia**, Manchester, Manchester University Press, 2002, s. 68.

sloganlarında Çeçen güçleri ile savaşı yürüten Başbakan Putin'i desteklemek için bu partiye oy atılması çağrısında bulunuluyordu⁸⁸². Putin, söz konusu partiye üye olmamakla beraber Ekim 1999'daki kongresine katılmış ve bu oluşuma destek verdiğini açıkça ifade etmişti⁸⁸³.

Birlik, Primakov'un popülaritesine dayanan Anavatan-Tüm Rusya'ya karşı, giderek halkın güvenini kazanan Putin'i ön plana çıkarmaktaydı. Dağıstan saldırısının ardından Eylül ayında Moskova ve küçük Rus şehirlerinde gerçekleştirilen apartman bombalama eylemleri⁸⁸⁴, toplumda büyük bir endişeye yol açmıştı. Arkasında Çeçen güçlerin olduğu iddia edilen bu saldırılar karşısında sergilediği kararlı tutum ve Çeçen topraklarının kontrolü için gerçekleştirdiği geniş çaplı askeri operasyon, Putin'in halk nezdinde popülaritesini arttırmıştı⁸⁸⁵.

Putin'e yönelik halk desteğinden faydalanma çabasındaki Birlik Partisi, kendinden önceki "hükümet partileri"ne, yani Rusya'nın Seçimi ve Evimiz Rusya'ya oranla daha merkezci bir yaklaşıma sahip olmuş, bu bağlamda Anavatan-Tüm Rusya'ya yakın bir çizgiyi takip etmiştir. Varolan mülkiyet rejiminin korunmasından yana olmakla beraber, Rusya'nın uluslararası kuruluşlarla ilişkilerine şüpheyle yaklaşan bu parti, öncüllerine oranla Batı yandaşlığının dozunu düşürmüştür. Özel mülkiyet rejiminin yeniden oluşturulması gerektiğini savunan Anavatan-Tüm Rusya merkezci görüşü temsil ederken, Birlik Atlantikçi görüş ile merkezci görüş arasında

⁸⁸² Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", s. 162.

⁸⁸³ Hesli, **a.g.m.**, s. 16.

⁸⁸⁴ 4 Eylül 1999 tarihinde Byunakske kentindeki apartman bombalama eyleminde 61 sivil, 8 Eylül 1999 tarihinde Moskova kentindeki apartman bombalama eyleminde 94 sivil, 13 Eylül 1999 tarihinde yine Moskova kentindeki apartman bombalama eyleminde 121 sivil ve 16 Eylül 1999 tarihinde Volgodonsk kentindeki apartman bombalama eyleminde 18 sivil hayatını kaybetmiştir. Sinan Oğan, "Matruşkalaşan Terörizm", **Stratejik Analiz**, Ekim 2004, c. 5, s. 34, s. 31.

⁸⁸⁵ Halkın önemli bir kısmı Çeçenya'ya yönelik askeri müdahaleye karşı olsa bile, güçlü bir lidere duyulan ihtiyaçtan ötürü büyük bir kararlılık sergileyen Putin'i desteklemişti. Ağustos 1999'da sadece % 2'lik bir kesim Putin'in başkanlığını destekleyeceğini söylerken, bu oran aynı yılın Aralık ayında % 51'e çıkmıştı. Henry E. Hale, "The Origins of United Russia and the Putin Presidency: the Role of Contingency in Party-System Development", **Demokratizatsiya**, Bahar 2004, c. 12, s. 2, s. 178-180.

bir çizgide yer almıştır⁸⁸⁶. Böylece 1998 Krizi sonrasında Primakov'un etkisiyle giderek etkin hale gelen merkezci görüş, 1999 Duma Seçimleri'nde Anavatan-Tüm Rusya tarafından temsil edilmiş ve bu partinin artan popüleritesi karşısında Birlik de bu görüşe yakın bir çizgi izlemek zorunda kalmıştır. Moskova merkezli oligarklara karşı devletin gücünün arttırılması gerektiğini savunan bölge liderleri de bu görüşün güçlenmesinde etkili olmuşlardır.

1999 Seçimleri'nde Atlantikçi kanadı temsil eden temel partiler Yabloko ve Sağ Güçler Birliği (*Soyuz Pravih Sil*) idi. Sağ Güçler Birliği, Yabloko dışında kalan önemli liberal grupların birleşme çabaları sonucunda 1999 yazında Anatoli Çubais tarafından oluşturulmuştu⁸⁸⁷. Pek çok siyasi hareketin⁸⁸⁸ katılımı ile oluşan bu parti, Sergey Kriyenko, Yegor Gaydar, Boris Nemtsov ve Irina Hakamada gibi liberal kanadın önde gelen isimlerini biraraya getirmişti⁸⁸⁹. Seçimleri RFKP, Birlik ve Anavatan-Tüm Rusya'nın ardından dördüncü sırada tamamlayan bu parti, Yabloko'nun tersine iktidar ile yakın bağlara sahipti. Bu farklılık dışında benzer eğilimleri taşıyan iki parti, 1999 Seçimleri'nde Atlantikçi grubun temsilcileri olarak toplam % 14,5 oranında oy elde etmişlerdi⁸⁹⁰. Bu grubun bir diğer temsilcisi ve 1995 Seçimleri'nin "hükümet partisi" Evimiz Rusya ise % 1,2'lik oy oranı ile seçimlerden büyük bir başarısızlıkla ayrılmıştı⁸⁹¹.

⁸⁸⁶ Smyth'e göre, devletin partisi olarak Birlik açıkça sağ eğilimli bir parti olmakla birlikte, öncüllerine oranla daha ılımlı bir yaklaşıma sahiptir. Merkez-sağ bir parti olarak tanımlanabilecek bu partinin karşısında, merkez-sol Anavatan-Tüm Rusya yer almaktadır. Regina Smyth, "Building State Capacity from the inside out: Parties of Power and the Success of the President's Reform Agenda in Russia", **Politics and Society**, Aralık 2002, c. 30, s. 4, s. 561-564.

⁸⁸⁷ Sakwa, "Russia's Permanent (Uninterrupted) ...", s. 89.

⁸⁸⁸ Bu partiye katılan siyasi hareketler şunlardır: Gaydar'ın başkanlığındaki Rusya'nın Demokratik Seçimi, Kriyenko'nun başkanlığındaki Yeni Güç (*Noviy Sil*), Nemtsov'un başkanlığındaki Genç Rusya (*Malodaya Rossiya*), Hakamada'nın başkanlığındaki Ortak Hedef (*Obşeye Delo*), Titov'un başkanlığındaki Rusya'nın Sesi, Konstantin Borovoy'un başkanlığındaki Ekonomik Özgürlük Partisi ve Vladimir Liyaşenko'nun başkanlığındaki Cumhuriyetçi Parti. **Y.a.g.m.**, s. 110.

⁸⁸⁹ Oates, **a.g.m.**, s. 8.

⁸⁹⁰ Mikhail Myagkov ve Peter C. Ordeshook, "The Trail of Votes in Russia's 1999 Duma and 2000 Presidential Elections", **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 2001, c. 34, s. 3, s. 355.

⁸⁹¹ Rose, Munro ve White, **a.g.m.**, s. 424.

Otoriter kanadın temsilcisi RFKP, bir önceki seçime kıyasla oy oranını % 2 arttırarak seçimleri birinci sırada tamamlarken, yine bu grubun temsilcisi LDP % 5'lik bir oy kaybı yaşayarak, seçimleri beşinci sırada tamamlayabilmiştir. Bu durumda oluşan yeni Parlamento'da merkezilerin ve onlara yakın ılımlı liberallerin güç kazandığını söylemek mümkündür⁸⁹². Zira Birlik ve Anavatan-Tüm Rusya toplam % 36.65'lik oy oranına ulaşırken, otoriterlerin oy oranı % 30'da kalmıştır. Atlantikçiler ise ancak % 15 civarında bir oy oranına sahip olmuşlardır⁸⁹³. Böylece Yeltsin karşıtı komünistlerin çoğunluğu oluşturduğu bir önceki Duma'nın aksine bu Duma'da, Putin Hükümeti'ni destekleyebilecek bir parlamenter çoğunluğun oluştuğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Anavatan-Tüm Rusya'nın beklenildiği ölçüde büyük bir başarı kazanamaması, yaklaşan başkanlık seçimlerinde Putin'in tek rakibinin Züganov olacağını göstermiştir⁸⁹⁴.

II. MUTLAK İKTİDAR

Duma seçimlerini takiben 31 Aralık 1999'da istifa eden Yeltsin, yerini veliahtı olarak gördüğü Putin'e bıraktığını açıklamıştı. Oligarkların ve Yeltsin'in güvenini kazanan Putin, anayasa gereğince bu tarihten başkanlık seçimlerinin gerçekleştirildiği 26 Mart 2000 tarihine kadar devlet başkanlığı görevini üstlenmiş⁸⁹⁵, böylece daha seçimleri kazanmadan üç ay önce başkanlık koltuğuna oturmuştu. Yani aslında Rusya'da Putin dönemi 2000 Ocağı'nda başlamıştı. Yeltsin'in görev süresi dolmadan istifa etmesinin nedeni, normal şartlarda Haziran ayında gerçekleştirilecek

⁸⁹² Sakwa'ya göre, seçimlerin gerçek galibi merkezci benzeri bir görüş olmuştur. Bu görüş, ekonomik liberalizmi devletçi büyük güç politikalarıyla birleştiren bir yaklaşıma sahiptir. Sakwa, "Russia's Permanent (Uninterrupted) ...", s. 104.

⁸⁹³ 1999 Seçimleri'nde partilerin oy dağılımı için bkz. **Y.a.g.m.**, s. 101. Michael McFaul, "Explaining Party Formation and Nonformation in Russia: Actors, Institutions and Chance", **Comparative Political Studies**, Aralık 2001, c. 34, s. 10, s. 1165.

⁸⁹⁴ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 99.

⁸⁹⁵ Seiffert, **a.g.e.**, s. 30.

seçimleri öne çekebilmektir. Zira Putin'in en popüler olduğu dönemde seçimlerin gerçekleştirilmesi amaçlanıyordu⁸⁹⁶.

26 Mart 2000 tarihinde gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinin sonucunda Putin, % 52,94 oy oranıyla başkan seçilmiştir⁸⁹⁷. Yeltsin iktidarından devraldığı “güçlü-başkanlık” sistemini devam ettiren Putin⁸⁹⁸, başkan üzerinde hâkimiyet kuran aktörleri etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Yeltsin döneminde başkanın yetkilerini sınırlandıran oligarklar ve bölge liderleri ile mücadele içine girmiş, gücün merkezileşmesi için çaba sarfetmiştir⁸⁹⁹. Ayrıca bir önceki dönemde başkan ile Duma arasında yaşanan gerilim, bu dönemde hem seçimler sonucunda Duma'da oluşan başkan yanlısı çoğunluk hem de Putin'in aldığı çeşitli siyasi tedbirler sayesinde ortadan kalkmıştır. Böylece Putin, kendi iktidarını sınırlandıran aktörleri ve kurumları etkisizleştirmiş ya da evcilleştirmiştir. Bunu yaparken de hukukun üstünlüğü söylemine ve anayasaya dayanmıştır⁹⁰⁰.

Demokrasinin hukukun üstünlüğü olduğunu ve devlet güçlendikçe bireyin özgürleşeceğini ileri süren Putin⁹⁰¹, merkezi yürütme erkini güçlendirirken vurgu yaptığı hukukun üstünlüğü ilkesi uyarınca çeşitli hukuk reformlarını uygulamaya geçirmiştir. Etkili ve adil bir hukuk sisteminin oluşturulması amacıyla 2001 Aralığı'nda kabul edilen çeşitli yasalar uyarınca, Rus Hükümeti'nin mahkemelere yönelik bütçe desteğinde artışa gidilmiş, arama, tutuklama, gözaltı ve yargılama süreçlerinde daha adil olarak nitelendirilen yeni uygulamalara geçilmiş, yargıların

⁸⁹⁶ McFaul, “Russia under Putin: One ...”, s. 25.

⁸⁹⁷ Seçimlerde Züganov % 29,21, Yavlinski % 5,8 ve Jirinovski % 2,7 oranında oy elde etmiştir. Seçim sonuçları için bkz. “Rassiya-Prezidentskiye Vıbori 2000”, <<http://www.electoralgeography.com/new/ru/countries/r/russia/russia-presidential-election-2000.html>> (22.11.2008).

⁸⁹⁸ 1993 Anayasası'nı değiştirmeyen ve önemli ölçüde ihlal etmeyen Putin, Yeltsin rejiminin kurumsal yapılanmasını da büyük oranda korumuştur. Timothy J. Colton ve Michael McFaul, “Russian Democracy under Putin”, **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 2003, c. 50, s. 4, s. 13.

⁸⁹⁹ Marc Fenichel, “Post-Soviet Russia and the Legacy of the Past”, **Sound Politicks**, Kış 2003, c. 9, s. 1, s. 25.

⁹⁰⁰ Richard Sakwa, “Politics in Russia”, White, Gitelman ve Sakwa (der.), **a.g.e.**, s. 13-14.

⁹⁰¹ Douglas A. Borer ve Jason J. Morrisette, “Russian Authoritarian Pluralism: a Local and Global Trend?”, **Cambridge Review of International Affairs**, Aralık 2006, c. 19, s. 4, s. 581.

sorumluluğu arttırılmıştır⁹⁰². Özellikle 2001 Aralığı'nda Federasyon Konseyi'nde onaylanan yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, hukuk sistemine getirdiği yenilikler ile büyük yankı toplamıştır. İçişleri Bakanlığı ile Federal Güvenlik Servisi'nin mahkeme kararı olmaksızın arama/tutuklama işlemlerini gerçekleştirmelerini engelleyen bu yasa, daha önceki yasadan farklı olarak her sanığın suçluluğu ispatlanana kadar masum olduğunu ileri sürmüştür. Böylece artık sanığın masumiyetini değil, iddia makamının suçluluğu ispat etmesi gerekmektedir. Ayrıca bu yasa ile şüphelilerin uzun süre gözaltında tutulmaları ve sorgulanmaları sırasında avukattan mahrum bırakılmaları engellenmiş, savcıların yargıçlar üzerinde oluşturduğu hâkimiyet sonlandırılmıştır⁹⁰³. Bu yasa ve beraberindeki uygulamalar, Putin'in hukukun üstünlüğü ilkesine bağlılığını kanıtlama çabasının sonuçlarıdır.

İktidarı boyunca merkezi otoriteyi güçlendirme çabası içine giren Putin, kendinden önceki dönemde başkan üzerinde etkili olan aktörleri etkisiz hale getirirken, bu aktörlerin yerine yenilerini yerleştirmiştir. Putin döneminde Rus siyasetinde etkili olan söz konusu aktörlerin başında, ordu ve güvenlik servisleri gelmektedir. Hükümete, Başkanlık İdaresi'ne ve bölge temsilciliklerine ordu ya da güvenlik servislerinden gelme kişileri yerleştiren Putin'in oluşturduğu bu sistem "militokrazi" olarak adlandırılmıştır⁹⁰⁴. Ordunun bu dönemde etkisini arttırdığının en temel göstergesi 2000 yılının Ocak ve Mart aylarında kabul edilen Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrin'dir⁹⁰⁵. Bu belgelerle beraber aynı yılın Temmuz ayında

⁹⁰² Peter H. Solomon, "Putin's Judicial Reform: Making Judges Accountable as well as Independent", **East European Constitutional Review**, Kış/Bahar 2002, c. 11, s. 1/2, s. 117. Putin iktidarının ilk döneminde uygulanan hukuk reformları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Peter H. Solomon, "Threats of Judicial Counterreform in Putin's Russia", **Demokratizatsiya**, Yaz 2005, c. 13, s. 3, s. 326.

⁹⁰³ Bu yasa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mark Kramer, "Out of Communism: Reforming the Russian Legal System", **Current History**, Ekim 2003, c. 102, s. 666, s. 327-332.

⁹⁰⁴ Olga Kryshstanovskaya ve Stephen White, "Putin's Militocracy", **Post-Soviet Affairs**, Ekim/Aralık 2003, c. 19, s. 4, s. 289.

⁹⁰⁵ Büyükkakıncı, **a.g.m.**, s. 158. Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 83.

yayınlanan Dış Politika Konsepti, Putin'in merkezci yaklaşımını açıkça gözler önüne sermiştir.

İktidarının ilk döneminde merkezi güçlendirmek için çeşitli uygulamalara girişen Putin, bu dönemde başta ABD olmak üzere Batı tarafından ciddi bir eleştiriye maruz kalmamıştır. Ancak iktidarının ikinci döneminde Beslan'da gerçekleştirilen Çeçen terörünün ardından Putin'in, merkezi otoriteyi güçlendirmek için aldığı tedbirler ABD tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Bu dönemde gerek ekonomi gerek siyasette devletin giderek elini güçlendirmesi, "Yakın Çevre"de gerçekleştirilen iktidar değişikliklerinden dolayı zaten bozulmaya başlayan ABD ile ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Bunun en açık göstergesi pek çok ABD'li yazar tarafından Putin'in "yönetilen demokrasi" (*managed democracy*)⁹⁰⁶ olarak adlandırılan bir siyasi sistem yaratmak ile suçlanmaya başlamış olmasıdır. Böylece *silovikin*in yönetim kadrolarında ağırlığını arttırdığı Putin iktidarının ikinci döneminde, Rusya'daki siyasi sistem ABD ile Rusya arasında bir tartışma konusu haline dönüşmüştür.

İktidarının ilk yılında Putin'in, Primakov benzeri bir çizgi izleyerek, merkezci görüşü uygulamaya geçirdiğini söylemek mümkündür⁹⁰⁷. Bu dönemde gerek Rusya'nın sınırları ve Rus kimliğine ilişkin yaklaşımı, gerekse de dış politika uygulamaları Putin'in bu görüşü temsil ettiğinin kanıtları olmuşlardır. Nitekim 2000

⁹⁰⁶ *Managed democracy* kavramı pek çok ABD'li yazar ve bilim adamı tarafından Putin dönemindeki Rus siyasi sistemini tanımlamak için kullanılmakta, bu tarz demokrasilerde, demokrasinin görünürde var olduğu, toplumun ise sıkı bir kontrol altında tutulduğu ileri sürülmektedir. "Yönetilen demokrasiler" in temel özellikleri olarak, güçlü bir başkanlığın ve zayıf kurumların varlığı, medya üzerinde devlet kontrolü ve seçimlerin denetim altında tutulması gösterilmektedir. Bu konuda bkz. "The Essence of Putin's Managed Democracy", <<http://www.carnegieendowment.org/events/index.cfm?fa=eventDetail&id=819>> (12.11.2007). Perry Anderson, "Russia's Managed Democracy", **London Review of Books**, 25 Ocak 2007, <http://www.lrb.co.uk/v29/n02/ande01_.html> (12.11.2007). Ariel Cohen, "Domestic Factors Driving Russia's Foreign Policy", **The Heritage Foundation**, <http://www.heritage.org/research/russiaandeurasia/upload/bg_2084.pdf> (13.11.2007). Stephen K. Wegren ve Andrew Konitzer, "Prospects for Managed Democracy in Russia", **Europe-Asia Studies**, Eylül 2007, c. 59, s. 6, s. 1025-1047.

⁹⁰⁷ Paradorn Rangsimaporn, "Interpretations of Eurasianism: Justifying Russia's Role in East Asia", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2006, c. 58, s. 3, s. 376. Katz, **a.g.m.**, s. 146.

yılında ilân edilen Dış Politika Konsepti'nde "Yakın Çevre"deki Ruslar ve Rusça konuşanlar Rus ulusuna dâhil edilirken, üzerine yeni sözler yazılan Sovyet marşı RF'nin milli marşı olarak kabul edilmiş, Sovyet döneminin sembolü olan kıvı yıldız ordunun resmi amblemi haline getirilmiştir⁹⁰⁸. 2000 Aralığı'nda kabul edilen yasalar ile devletin bayrağı Çarlık Rusyası'nın üç renkli bayrağı, ordunun bayrağı ise kıvı bayrak olarak tespit edilmiştir⁹⁰⁹. Atılan bu adımlar, Putin'in imparatorluk özlemini ortaya çıkarmış ve Ruslar için bir birlik kimliğinin oluşturulması olarak yorumlanmıştır⁹¹⁰.

Ancak 11 Eylül sonrasında başlayan ABD ile işbirliği süreci ve Rus kimliğine yönelik yeni yaklaşımlar, Putin'in çizgisinin merkezilikten Atlantikçiliğe doğru kaydığı şeklinde yorumlanmıştır⁹¹¹. Nitekim 2002 yılında yürürlüğe giren Yurttaşlık Yasası'nda, 1991 Yasası'nın tersine federasyon dışındaki eski Sovyet vatandaşlarına Rus vatandaşlığı alma konusunda herhangi bir öncelik tanınmamış, bu yeni yasa Rus ulusunun, vatandaşlığına bakılmaksızın Rusça konuşanların topluluğu olarak tanımlanmasını engellemiştir⁹¹².

2004 yılı itibariyle ekonomide artan devlet müdahalesi ve ABD'ye karşı sertleşen dış politika 2000 yılındaki çizgiye bir dönüş olarak yorumlanmıştır. Ancak her üç dönemde de Putin'in siyasi sistemde merkezi yürütme erkini güçlendirme çabaları devam etmiş, bu çabalar özellikle 2004 sonrasında artış göstermiştir. Üstelik Putin iktidarına göre, siyasi sistemde gerçekleştirilen düzenlemeler, Batı'nın iddia

⁹⁰⁸ "Orak-Çekiç'i Putin Kurtardı", **TürkRus**, <<http://www.turkrus.com/content/view/4331/160/>> (25.11.2008).

⁹⁰⁹ "The State Flag", <http://russia.rin.ru/guide_e/1/1.html> (25.11.2008).

⁹¹⁰ Tolz, "The Search for ...", s. 169-171.

⁹¹¹ Emre Erşen, "Neo-Eurasianism and Putin's 'Multipolarism' in Russian Foreign Policy", **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2004, s. 4, s. 136. Tsygankov, 11 Eylül sonrasında yaşanan bu dönüşümü, "büyük güç dengeleme" politikasından "büyük güç pragmatizmi"ne geçiş olarak adlandırmıştır. Tsygankov, **a.g.e.**, s. 127.

⁹¹² Tolz, "The Search for ...", s. 172. Ahoura Afshar, "Refugees in Russia: the Law on Refugees and Its Implementation", **Journal of Refugee Studies**, Aralık 2005, c. 18, s. 4, s. 476.

ettiği gibi demokrasiden sapma olarak yorumlanamaz; sadece demokrasiye ulaşmak için ülke koşullarına uygun farklı bir yol izlenmektedir⁹¹³.

A. “Güçlü-Başkanlık” Sisteminin Kuvvetlendirilmesi

1. Duma Üzerinde Artan Denetim

1999 Seçimleri sonucunda başkan yanlısı bir çoğunluğu içinde barındıran Duma, Putin’in politikalarını büyük ölçüde desteklemiş, böylece Yeltsin döneminde başkan ile Parlamento arasında yaşanan kutuplaşma bu dönemde aşılmıştır⁹¹⁴. Kanun hükmünde kararname çıkararak ülkeyi yönetmek zorunda kalan Yeltsin’in tersine, Putin’in Duma’nın onayını gerektiren olağan kanun yapma sürecine başvurması oluşan uzlaşının önemli bir kanıtıdır⁹¹⁵. Parlamento’nun kanun yapımında sahip olduğu önceliği tanıyan Putin, iktidarı süresince kanun hükmünde kararname çıkarma yoluna nadiren başvurmuştur⁹¹⁶. Bunun sonucunda Putin’in ekonomik reforma ilişkin kanun tasarıları Duma’nın onayından geçerek yasalaşmışlar⁹¹⁷, Yeltsin döneminde başkan ile Parlamento arasında sorun yaratan yıllık bütçeler, kolayca uygulamaya geçirilmişlerdir⁹¹⁸.

Putin döneminde Duma ile başkan arasında oluşan bu uzlaşının tek nedeni, 1999 Seçimleri sonucunda Duma’nın kompozisyonunda yaşanan değişim değildir.

⁹¹³ Rusya’da demokrasinin içselleştirilmesi için gerekli koşulların Batı’dakinden farklı olabileceğine dikkat çeken Rus yönetiminin yanı sıra kimi akademik çevreler, Putin’in demokratikleşme için gerekli olan yapısal reformları uygulayabilmek amacıyla devletin kapasitesini kuvvetlendirme yoluna gittiğini, yürütmenin gücünü arttırmasının otoriter bir sistem yaratma amacından değil, çıkarları dengeleme amacından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu çevrelere göre, “hukukun diktatörlüğü” çağrısı yapan Putin, liberal piyasa ekonomisini etkili bir yürütmeye sahip federal hükümet ile harmanlayarak, güçlü bir devlet yaratmayı amaçlamaktadır. John P. Willerton, Mikhail Beznosov ve Martin Carrier, “Adressing the Challenges of Russia’s ‘Failing State’: the Legacy of Gorbachev and the Promise of Putin”, **Demokratizatsiya**, Bahar 2005, c. 13, s. 2, s. 219-221.

⁹¹⁴ Timothy J. Colton ve Michael McFaul, “Putin and Democratization”, Herspring (der.), **a.g.e.**, s. 15-16.

⁹¹⁵ Mihai Varga, “Putin Running the Duma: a Quest for Stability, Regardless of Democratization”, **Romanian Journal of Political Science**, Kış 2004, c. 4, s. 2, s. 51.

⁹¹⁶ Yasalar kararnamelere oranla daha otoriter ve istikrarlıdır. Thomas F. Remington, “Putin, the Duma and Political Parties”, Herspring (der.), **a.g.e.**, s. 32.

⁹¹⁷ Bunlar vergi sistemi, toprak mülkiyeti, emeklilik sistemi, emek piyasası, federal ilişkiler ve ulusal tekellere ilişkin yasa tasarılarıdır. Remington, “Parliamentary Politics in ...”, s. 50-51.

⁹¹⁸ Putin döneminde yürütme erki, dengeli bütçelerin geçirilmesi konusunda Duma ile çalışmalarda bulunmuştur ki, böyle bir duruma Yeltsin döneminde rastlanmaz. Colton ve McFaul, “Russian Democracy under ...”, s. 14.

Bunda muhalif partileri etkisiz hale getirmek için Duma'daki Kremlin yanlısı grupların Putin önderliğinde izledikleri taktikler de etkili olmuştur. Bu taktiklerden ilki Birlik Bloğu'nun⁹¹⁹ 2000 yılı içerisinde RFKP ile anlaşarak, Duma içindeki önemli pozisyonların kontrolünü ele geçirmiş olmasıdır⁹²⁰. İki taraf arasında komite başkanlıklarının paylaşıldığı anlaşmaya Anavatan-Tüm Rusya, Sağ Güçler Birliği, Yabloko ve LDP dâhil edilmemiş, böylece önemli pozisyonlar RFKP ile Birlik arasında pay edilmiştir⁹²¹. Ayrıca Duma başkanlığına RFKP'den Putin'e yakınlığıyla bilinen Genadi Seleznev'in getirildiği bu pakt ile, çeşitli komite başkanlıklarını üstlenen RFKP'nin hükümete desteği sağlanmaya çalışılmıştır⁹²².

Duma içerisinde Kremlin yanlısı grupların etkisini arttırmak için izlenen ikinci taktik, birbirlerine yakın görüşleri benimseyen Birlik ile Anavatan-Tüm Rusya'nın 2001 Aralığı'nda tek bir parti olarak birleştirilmesidir. Bu birleşme sonucunda Birleşik Rusya (*Yedinaya Rossiya*) adı altında güçlü bir iktidar partisinin oluşturulması, partiler arasındaki bölünmüşlüğü ve rekabeti sonlandırarak, tek bir partinin Duma'da çoğunluğu ele geçirmesine neden olmuştur⁹²³.

Putin, Duma'nın başkan yanlısı bir kuruma dönüştürülmesi için gerçekleştirilen bu girişimlere paralel olarak, parti sistemine getirdiği düzenleme ile

⁹¹⁹ Kremlin yanlısı vekillerden oluşan Halkların Temsilcisi Grubu ve seçimlerden sonra Anavatan-Tüm Rusya'dan ayrılan vekillerin oluşturduğu Rusya'nın Bölgeleri Grubu ile ortaklık kuran Birlik, Duma'daki kilit güç haline gelmiştir. **Y.a.g.m.**, s. 14.

⁹²⁰ Paul Chaisty, "The Legislative Effects on Presidential Partisan Powers in Post-Communist Russia", **Government and Opposition**, Yaz 2008, c. 43, s. 3, s. 435.

⁹²¹ Graeme Gill, "The Failure of Democracy in Russia", **Perspectives on European Politics and Society**, Ağustos 2002, c. 3, s. 2, s. 186. Bu ittifak, komite başkanlıklarının partilerin oy oranları doğrultusunda dağıtılması geleneğini çiğnediği için diğer partiler tarafından eleştirilmiştir. Remington, "Putin, the Duma and ...", s. 40.

⁹²² Kâğıt üzerinde var olan ve işlerliği olmayan pek çok komitenin başkanlığı RFKP'ye verilerek, hem desteği kazanılmaya çalışılmış, hem de Duma içerisindeki etkisi azaltılmıştır. **Y.a.g.m.**, s. 40.

⁹²³ Vladimir Gel'man, "From 'Feckless Pluralism' to 'Dominant Power Politics'? The Transformation of Russia's Party System", **Democratization**, Ağustos 2006, c. 13, s. 4, s. 551. Oluşturulan bu yeni parti, yürütmenin önerdiği yasaların Duma'dan geçirilmesini sağlayacak çoğunluğu oluşturmuştur. Bu parti ve onu destekleyen küçük gruplar, 2002 yılı itibarıyla Duma'daki 450 sandalyenin 235'ini ele geçirmişlerdir. Andrey Kunov ve Dmitry Shakin, "The Third Russian Duma: Cleavages and Coalitions", **APSA Working Paper**, Ağustos 2005, s. 18. Vladimir Gel'man, "United Russia: Ruling Party or Emperor's New Clothes?", **Ponars Policy Memo 255**, Ekim 2002, s. 1.

meclisi daha da homojenleştirmenin yollarını aramıştır. Bu doğrultuda Putin tarafından önerilen ve 2001 Haziranı'nda Duma tarafından kabul edilerek yasalaştırılan Siyasi Partiler Kanunu, yeni partilerin oluşumu için gerekli şartları zorlaştırarak, az sayıda partiden oluşan bir siyasi sisteme yol açmıştır⁹²⁴. Bu kanun uyarınca üye sayısı 10.000'i bulmayan partilerin kayıt altına alınması yasaklanmış, böylece daha önce Duma seçimlerine katılma hakkı olan küçük partilerin iktidar partisi seçmenlerinden oy alma şansı önlenmiştir⁹²⁵. Kayıt altına alınabilmek için partilere getirilen bir diğer koşul, 89 federe birimin en azından yarısında bölge şubelerine⁹²⁶ sahip olmaktır. Bu bağlamda, yerel partilerin kurulması zorlaştırılarak, sadece ulusal çapta faaliyet gösteren partilerin etkin olmasına izin verilmiştir⁹²⁷.

Küçük ve yerel partilerin seçimlere katılmasını engelleyen bu kanun, aynı zamanda meslek, ırk, etnik köken ya da dine dayalı partilerin kurulmasını da yasaklamıştır. Ayrıca partilere yönelik özel sektörden gelen destekler sınırlandırılarak, seçimlerde % 3'ü aşan partilere oylarıyla orantılı olarak devlet desteğinin sağlanmasına karar verilmiştir⁹²⁸. Şeffaf bütçelere sahip olması gereken partiler, vergi otoritelerine gerekli belgeleri sunmak ve kendilerine yönelik finansal olan ya da olmayan tüm hibeleri açıklamak ile yükümlü kılınmışlardır⁹²⁹. Bu kanun, devlete finansal destekler aracılığıyla siyasi partileri kontrol etme olanağı sağladığı ve iktidar partisini güçlendirme amacına hizmet ettiği gerekçesiyle anti-demokratik

⁹²⁴ Oversloot ve Verheul, **a.g.m.**, s. 388. Putin 2000 Mayısı'nda yaptığı bir konuşmada, az sayıda siyasi partiden oluşan bir sistemi tercih ettiğini açıkça belirtmiştir. Ona göre, sadece az sayıda parti toplumda gerçekten etkili olabilmektedir. İşleyen bir parti sistemi iki ya da üç partiye dayanmaktadır. Edwin Bacon, "Russia's Law on Political Parties: Democracy by Decree?", Cameron Ross (der.), **Russian Politics under Putin**, Manchester, Manchester University Press, 2004, s. 40'dan <www.president.kremlin.ru/events/35.html>.

⁹²⁵ Andrey Ryabov, "The Evolution of the Multiparty System", Brundy, Frankel ve Hoffman (der.), **a.g.e.**, s. 221.

⁹²⁶ Partilerin federe birimlerdeki şubelerinin herbirinde en az 100 üyesi olmalıdır. Shevtsova, **a.g.e.**, s. 129.

⁹²⁷ **Y.a.g.e.**, s. 284-285. Ryabov, **a.g.m.**, s. 221.

⁹²⁸ Bacon, **a.g.m.**, s. 43.

⁹²⁹ Erik S. Herron, "Political Actors, Preferences and Election Rule Re-design in Russia and Ukraine", **Democratization**, Nisan 2004, c. 11, s. 2, s. 47-48.

olmakla eleştirilmiştir⁹³⁰. Ancak diğer yandan bu kanun ile birlikte, seçimler esnasında yaşanan parti enflasyonunun yerini, istikrarlı, oturmuş ve şeffaf partilerden oluşan bir sisteme bıraktığını söylemek mümkündür⁹³¹.

Siyasi Partiler Kanunu'nu takiben 2002 Haziranı'nda kabul edilen Seçim Kanunu ise, yerel meclisler üzerinde valilerin oluşturduğu egemenliği kırmayı amaçlamıştır. Bu kanun ile Temmuz 2003'ten itibaren Bölge Parlamentoları'na seçilecek vekillerin yarısının nisbi temsil sistemine göre belirlenmesine karar verilmiştir. Önceleri tüm vekiller dar bölgeyi çoğunluk sistemine göre seçilirken, bu kanun ile karma bir seçim sistemine gidilmesi otokratik valilere karşı bölge meclislerinin güçlendirilmesine yol açmıştır⁹³². Kremlin, nisbi temsil sisteminin uygulanması ile Birleşik Rusya'nın Bölge Parlamentoları'nda önemli sayıda koltuk elde edebileceğini, böylece bu meclislerde valilere karşı elini güçlendirebileceğini düşünmüştür⁹³³.

2. Federal Reformlar

Daha önce de ifade edildiği gibi 1994 yılı itibariyle Rusya'daki federasyon sistemini belirleyen temel unsurlar, anayasadan doğan boşlukları kapatmak için federe birimler ile federal hükümet arasında yapılan ikili anlaşmalar olmuştur. Bu anlaşmalardan ilki 1994 Şubatı'nda Tataristan Cumhuriyeti ile RF yönetimi arasında imzalanmıştır⁹³⁴. Taraflar arasında sorumluluk ve yetki paylaşımını belirleyen söz konusu anlaşmalar, federe birimlerin özerkliklerinde artışa sebep olurken, Rus federalizminin asimetrik yapısını da sürdürmüşlerdir. 1994 Şubatı ile 1998 Haziranı

⁹³⁰ Bu eleştiriler için bkz. Bacon, **a.g.m.**, s. 48-49. Shevtsova, **a.g.e.**, s. 129. Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 106'dan T.E. Vorozhnikova, "Gosudarstvo i Obşestva v Rossii: İşçerpaniye Gosudarstvotsentriçnoy Matritsı Razvitiya", **Polis Politiceskih Isledovaniı**, 2000, s. 4, s. 61.

⁹³¹ Bacon, **a.g.m.**, s. 44-47.

⁹³² Joel C. Moses, "Voting, Regional Legislatures and Electoral Reform in Russia", **Europe-Asia Studies**, Kasım 2003, c. 55, s. 7, s. 1049.

⁹³³ Michael McFaul, "Political Parties", McFaul, Petrov ve Ryabov (der.), **a.g.e.**, s. 134.

⁹³⁴ Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 24.

arasında 89 federe birimin 49'u ile imzalanan bu anlaşmalar, söz konusu birimlere geniş haklar sağlamıştır. Özellikle 1995-1997 arasında imzalanan anlaşmaların önemli bir kısmının Rus anayasasını çiğneyecek ölçüde federe birimlerin taleplerine öncelik tanıdığını söylemek mümkündür⁹³⁵. 1994-1995 yıllarında sadece ayrılıkçılık tehdidini elinde bulunduran etnik cumhuriyetler ile yapılan bu anlaşmalar, 1996 Ocağı'ndan itibaren yaklaşan başkanlık seçimlerinin etkisiyle bölgeler ile de yapılmaya başlamıştır⁹³⁶.

1996 Ocağı ile Haziranı arasında artış gösteren söz konusu anlaşmalar, federe birimlere federal merkezden bağımsız olarak yabancı devletler ile ilişkileri geliştirme, kendi bankalarını kurma, kendi siyasi ve yönetim organlarını oluşturma gibi haklar tanımıştır⁹³⁷. Bu anlaşmalara paralel olarak başkanlık seçimleri öncesinde bölge valilerinin atanarak değil, cumhuriyetlerdeki başkanlar gibi seçim yoluyla işbaşına gelmelerine karar verilmiş, 1996 yılının ilk aylarında 58 bölge ve yörede valilik seçimleri düzenlenmiştir⁹³⁸. Bu sayede giderek özerkliklerini arttıran bölgeler/bölgesel liderler, federal kanunlar ile çelişen kendi kanunlarını uygulamaya geçirmişler, hatta kendi güvenlik servislerini oluşturmuşlardır⁹³⁹. Sonuçta, Yeltsin döneminde federal kanunları ve anayasal normları ihlal eden federe birimler, bölge

⁹³⁵ Asimetrik federal yapıyı güçlendirdiği için bu anlaşmaları eleştiren pek çok bölge lideri, söz konusu kendi bölgeleri olduğunda bu tarz bir anlaşma yapma konusunda tereddüt göstermemişlerdir. Bölge liderlerinden oluşan ve Parlamento'nun üst kanadını oluşturan Federasyon Konseyi, 1997 Aralığı'nda tüm ikili anlaşmaların federal anayasaya uygun olmasını şart koşan yasayı defalarca reddetmiştir. Filippov ve Shvetsova, **a.g.m.**, s. 61-62.

⁹³⁶ 1994-1995 yıllarında anlaşma imzalanan cumhuriyetler şunlardır: Tataristan, Kabardin-Balkar, Başkurdistan, Kuzey Osetya, Saha, Buryatya, Udmurtya. Peter J. Söderlund, "The Significance of Structural Power Resources in the Russian Bilateral Treaty Process 1994-1998", **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 2003, c. 36, s. 3, s. 316. Lynn ve Novikov, **a.g.m.**, s. 199.

⁹³⁷ Ross, "Federalism and Democratization ...", s. 409.

⁹³⁸ Jensen, **a.g.m.**, s. 353. Valilerin 1995 Parlamento Seçimleri'ne oranla 1999 Parlamento Seçimleri'nde daha etkili ve bağımsız bir rol oynamalarının nedeni, atanarak değil seçilerek işbaşına gelmiş olmalarıdır. Lussier, **a.g.m.**, s. 58.

⁹³⁹ Yerel idareler tarafından yürürlüğe konulan mevzuatın önemli bir bölümü, federal anayasaya aykırılık teşkil etmiştir. Bunlar bölgesel vatandaşlık yasasından ve kamu görevlileri için lisans mecburiyetinden Başkurdistan'ın 1998'de aldığı kendi güvenlik servisini kurma kararına kadar uzanmaktadır. Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", s. 182. 1999 yılı RF Genel Savcılığı'nın verilerine göre, bölgesel yasa ve kararların % 70'i federal mevzuata uymamakta, % 30-40'ı ise açık olarak anayasa ve federal yasalar ile çelişmektedir. Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s. 24-25.

liderlerinin “kişisel etki alanları” haline dönüşmüşler ve otoriter yönetimlere sahne olmuşlardır⁹⁴⁰. Yeltsin’i seçimlerde desteklemeleri karşılığında önemli yetkileri ele geçiren valiler, kendi bölge topraklarındaki federal organların başkanlarını atayarak, federal hükümetin otoritesini sarsmışlardır⁹⁴¹.

Böyle bir ortamda iktidara gelen Putin, federal hükümetin bölgeler üzerindeki kontrolünü arttırmayı amaçlamış, bu doğrultuda bir dizi federal reformu uygulamaya geçirmiştir. Bu reformlardan ilki, 13 Mayıs 2000’de başkan tarafından kabul edilen bir kararname ile 89 federe birimden oluşan federasyonun yedi temel bölgeye⁹⁴² (bkz. Harita 2) ayrılmasıdır. Mevcut askeri bölgelerle örtüşen bu yedi bölge, etnik ya da ekonomik değil askeri sınırlar ile birbirinden ayrılmış⁹⁴³ ve her bir bölgenin başına çoğu silahlı kuvvetlerden veya güvenlik servislerinden gelme başkanlık temsilcileri atanmıştır. Bu idari değişikliğin başlıca amaçlarından biri, bölgelerde görev yapan binlerce federal memurun, cumhuriyet başkanları veya bölge valilerinin değil federal merkezin kontrolü altında kalmasının sağlanmasıdır⁹⁴⁴. Nitekim bu yedi bölgenin başına getirilen başkanlık temsilcileri, kendi bölgelerinde federal kanunların ve bütçe politikalarının uygulanmasından sorumlu tutulmuş ve söz konusu temsilcilerin federal atamalar üzerinde veto hakkına sahip olacakları kabul

⁹⁴⁰ Yeltsin döneminde özellikle cumhuriyetlerde otoriter rejimlerin istisnayı değil, geneli oluşturduğunu söylemek mümkündür. Medya özgürlüğünün en üst düzeyde sınırlandırıldığı Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Kalmukya ve Başkurdistan otoriter rejimlere sahip önde gelen cumhuriyetlerin arasında yer almışlardır. Gordon M. Hahn, “The Impact of Putin’s Federative Reforms on Democratization in Russia”, *Post-Soviet Affairs*, Nisan 2003, c. 19, s. 2, s. 115-116.

⁹⁴¹ Valilerin atanmalarında etkili olduğu önemli federal görevliler arasında şunlar yer almaktadır: Vergi teftiş ve mali denetleme kurumlarının başkanları, gümrük memurları, Merkezi Seçim Komisyonu’nun başkanı. Cameron Ross, “Putin’s Federal Reforms”, Ross (der.), *Russian Politics under Putin*, s. 157.

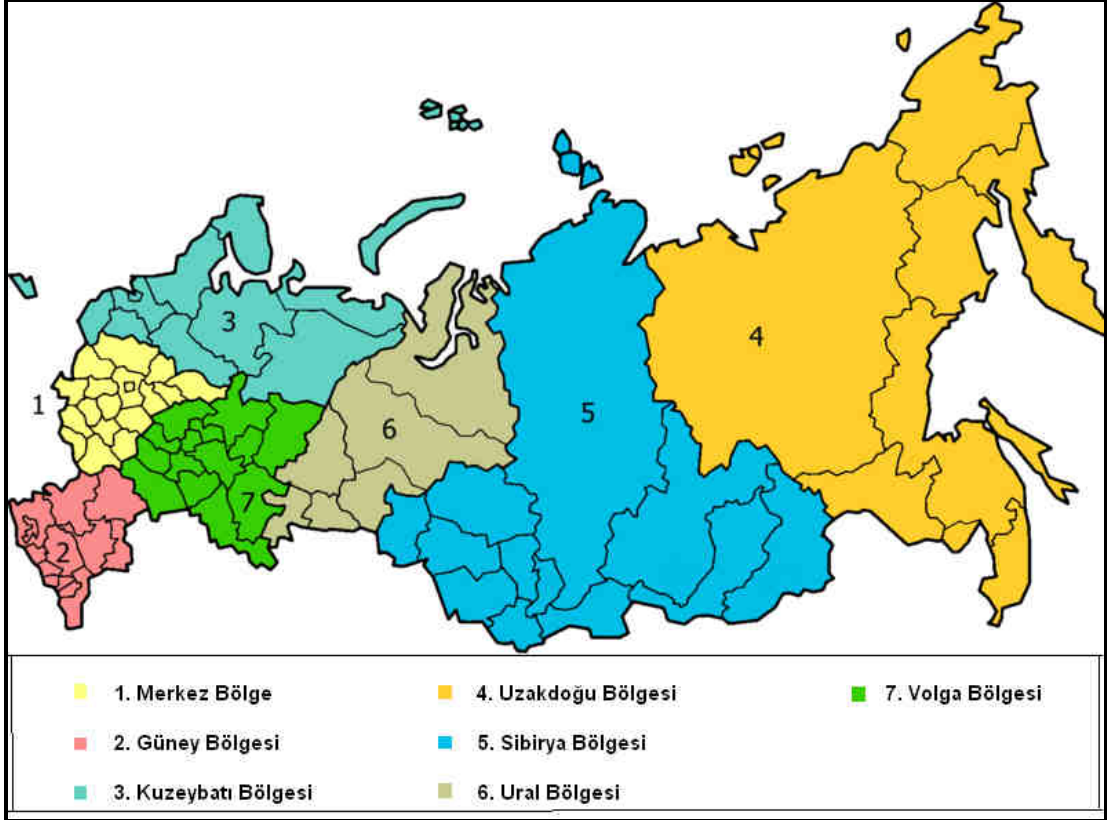
⁹⁴² Bu bölgeler şunlardır: Merkez, Kuzey-Batı, Güney, Volga, Ural, Sibirya, Uzak Doğu. Bu bölgeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nikolai Petrov, “Seven Faces of Putin’s Russia: Federal Districts as the New Level of State-Territorial Composition”, *Security Dialogue*, Mart 2002, c. 33, s. 1, s. 75-79.

⁹⁴³ Putin, etnik cumhuriyetlerin egemenlik iddiaları karşısında yeni bölgelerin sınırlarının etnik unsurlara göre belirlenmesinden kaçınmıştır. Pek çok etnik cumhuriyeti içeren her bir bölge coğrafi olarak tanımlanmıştır. Söz konusu bölgelerin hiçbirinin merkezinde bir etnik cumhuriyet yer almamıştır. Böylece yeni bölgelere dâhil edilen cumhuriyetlerin yetkileri sınırlandırılmıştır. Ross, “Putin’s Federal Reforms”, s. 158.

⁹⁴⁴ Archie Brown, “Vladimir Putin ve Merkezi Devlet Gücünün Yeniden Tesisi”, Tezkan (der.), *a.g.e.*, s. 195.

edilmiştir⁹⁴⁵. Doğrudan başkana bağlı olan bu temsilciler⁹⁴⁶, federal bürokrasinin bölge temsilciliklerinde yer alan personelin atamalarını kontrol etme görevini üstlenmişlerdir⁹⁴⁷.

Harita 2. RF'deki Yedi Temel Bölge

Kaynak: <http://images.absoluteastronomy.com/images/encyclopediainages/f/fe/federal_districts_of_russia.png> (09.12.2008).

Putin'in uygulamaya geçirdiği federal reformlardan ikincisi, Parlamento'nun üst kanadını oluşturan Federasyon Konseyi'nin yeniden yapılanmasına ilişkindir. Yeltsin döneminde bölge liderlerinin ulusal düzeyde temsil edildiği temel forum olan bu konsey, 89 federe birimin yürütme ve yasama organlarının başkanlarından oluşmaktaydı. Bölgesel yürütme gücünün temsilcileri, bu yasama organının içerisinde

⁹⁴⁵ Rutland, "Putin'in İktidar Yolu", s. 183.

⁹⁴⁶ Başkana karşı sorumlu olan bu temsilciler, Güvenlik Konseyi'ne getirilmişler ve başkan ile yakın bağlara sahip olmuşlardır. Bu temsilciler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Matthew Hyde, "Putin's Federal Reforms and Their Implications for Presidential Power in Russia", *Europe-Asia Studies*, Temmuz 2001, c. 53, s. 5, s. 723-725.

⁹⁴⁷ Ross, "Putin's Federal Reforms", s. 159.

yer alarak, hem önemli atamalarda söz sahibi olmakta hem de güçler ayrılığı ilkesini çiğneyerek, dokunulmazlık zırhını ellerinde bulundurmaktaydılar⁹⁴⁸. Bölge liderlerinin bu ayrıcalıklı pozisyonunu sonlandırmak isteyen Putin, bu kişilerin Federasyon Konseyi'ne üyeliğini iptal etmeyi amaçlamıştır. 2000 Ağustosunda Duma tarafından kabul edilen kanun⁹⁴⁹ ile bölgesel yürütme ve yasama başkanlarının Federasyon Konseyi üyeliklerine son verilmiş, bunların yerine söz konusu kuruma her federe birimden iki temsilcinin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece söz konusu kanunun öngördüğü gibi 2002 Ocağı'ndan itibaren Federasyon Konseyi'nde federe birimlerin yasama ve yürütme başkanları değil, onların seçtikleri iki temsilci yer almaya başlamıştır⁹⁵⁰. Ayrıca Putin, ellerinden üyelikleri alınan bölge liderlerinin tepkilerini yumuşatmak amacıyla bunların içinde yer alacakları yeni bir kurumun oluşturulması yoluna gitmiştir. 1 Eylül 2000 tarihinde oluşturulan bu kurum, başkanlık danışma kurumu niteliğindeki Devlet Konseyi'dir. Bölge liderlerinden oluşan ve her üç ayda bir Putin başkanlığında toplanmasına karar verilen bu yeni kurum⁹⁵¹, yasa yapma yetkisine sahip olmayan, istişari bir niteliğe sahiptir⁹⁵².

Federal reformlardan üçüncüsü, Duma tarafından kabul edilen bir kanun ile seçilmiş valileri görevden alma ve Bölge Parlamentoları'nı feshetme yetkisinin devlet başkanına tanınmış olmasıdır. 2000 Temmuzunda uygulamaya geçirilen bu kanuna göre, Rus anayasasını ve federal kanunları çiğnediği saptanan bölge

⁹⁴⁸ Cameron Ross, "Putin's Federal Reforms and the Consolidation of Federalism in Russia: One Step Forward, Two Steps Back", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2003, c. 36, s. 1, s. 38-39.

⁹⁴⁹ Duma tarafından kabul edilen Putin'in yasa tasarısı ilk başta bölge liderlerinin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Ancak Duma'da Federasyon Konseyi'nin vetosunu önlemeye yetecek çoğunluğun sağlanmış olması ve Kremlin'in bazı valileri Putin'in tasarılarını desteklemediği takdirde cezai soruşturma ile tehdit etmesi üzerine Federasyon Konseyi de bu yasa tasarılarını kabul etmek durumunda kalmıştır. Colton ve McFaul, "Russian Democracy under ...", s. 15.

⁹⁵⁰ Darrell Slider, "The Regions' Impact on Federal Policy: the Federation Council", Reddaway ve Ortung (der.), **a.g.e.**, s. 125.

⁹⁵¹ Bu kurum hakkında bkz. Elena Chebankova, "Putin's Struggle for Federalism: Structures, Operation and the Commitment Problem", **Europe-Asia Studies**, Mart 2007, c. 59, s. 2, s. 283-284.

⁹⁵² Ross, "Putin's Federal Reforms", s. 164.

meclisleri ile yürütme başkanları devlet başkanı tarafından görevden alınabilecektir⁹⁵³. Putin, ele geçirdiği bu yetkiyi aynı zamanda bölge liderlerine de tanımıştır. Nitekim Duma tarafından kabul edilen diğer bir kanun ile valiler, belediye başkanları gibi daha alt düzeydeki yönetim birimlerinin başkanlarını görevden alma konusunda yetkilendirilmişlerdir. Böylece bu kanun öncesinde söz konusu yetkiyi elinde tutan Bölge Parlamentoları'na karşı bölge liderlerinin eli güçlendirilmiş ve bunun karşılığında bu liderlerin federal reformlara yönelik desteğinin sağlanması amaçlanmıştır⁹⁵⁴.

3. Merkezi Yürütme Gücünde Değişen Dengeler

Duma'nın kontrol altında tutulması ve bölge liderlerinin etkisizleştirilmesi yoluna giden Putin, böylece merkezi yürütme gücünü sınırlandıran unsurları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Putin'in bu girişimlerine birinci bölümde detaylı bir şekilde incelenen oligarklar ile mücadelesini de eklemek mümkündür⁹⁵⁵. Uyguladığı politikalar ile merkezi yürütme erkini güçlendiren Putin, aynı zamanda bu erkin kompozisyonunda da bir değişime gitmiştir. Başkan, Başkanlık İdaresi ve hükümetten oluşan merkezi yürütme gücü, bu değişim sonucunda güvenlik servislerinden gelme kişilerin giderek artan sayıda yer aldığı bir mekanizma haline dönüşmüştür⁹⁵⁶.

İktidarının ilk yıllarında bakan kadrolarında önemli bir değişime gitmeyen Putin, daha alt kadroları güç yapılarından gelme isimler yani *siloviki* ile

⁹⁵³ Söz konusu yasaya göre, yetkili bir mahkeme tarafından bir bölge meclisinin anayasayı ihlâl ettiği saptanırsa, başkan öncelikle bu meclisi uyarmak ile yetinecektir. Aynı meclis tarafından yapılan ikinci bir ihlâl tespiti durumunda, başkan Duma'ya söz konusu meclisin feshedilmesine ilişkin bir yasa tasarısı gönderebilecektir. Yani başkan bölge meclislerini feshedebilmek için Duma'nın onayını almak zorundadır. Valilerin anayasa ya da federal yasaları ihlâl etmesi durumunda ise, bu ihlâl mahkeme kararınca tespit edilmesi koşuluyla başkanın önce uyarıda bulunması, ikinci bir ihlâl tespiti halinde ise söz konusu valiyi görevden alması olanaklıdır. Hyde, **a.g.m.**, s. 732.

⁹⁵⁴ **Y.a.g.m.**, s. 734-735. Ross, "Putin's Federal Reforms", s. 166.

⁹⁵⁵ Bu konuda bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 86-94.

⁹⁵⁶ Antje Kastner, "From Chaos to Pragmatism? The Domestic Dimension of Russian Foreign Policy 1991-2008", **DIE Research Project**, 2008, s. 19, s. 17-18.

doldurmuştur. Örneğin 2000-2003 yılları arasında bakan yardımcılığı kadrolarına atananların 1/3'ünün ordu ya da güvenlik servislerinden gelme kişiler olduğu dikkati çekmiştir⁹⁵⁷. Putin'in üst düzey kadrolarda yaptığı en önemli atama ise, *siloviki* içinde yer alan Sergey Ivanov'un Savunma Bakanlığı'na getirilmesi olmuştur. 2000 yılında Güvenlik Konseyi Sekreteri 2001 yılında ise Savunma Bakanı olarak görevlendirilen Ivanov, *silovikin*in önemli temsilcilerinden birisidir⁹⁵⁸.

Putin iktidarının ilk döneminde *siloviki* ile birlikte yönetim kadrolarını dolduran bir diğer grup St. Petersburg kökenli *liberal-teknokratlar* olmuştur. Ayrıca etkisi azalmakla birlikte oligarklar ile bağlantılı *aile* grubu da Kremlin'de yer almaya devam etmiştir. Birinci bölümde görüşleri detaylı bir şekilde açıklanan bu gruplardan⁹⁵⁹ *silovikin*in otoriter⁹⁶⁰, *liberal-teknokratların* merkezci, *ailenin* ise Atlantikçi akımı temsil ettiğini söylemek mümkündür. Putin iktidarının ilk döneminde *aile* ile *siloviki* arasında bir dengeleyici olarak görülen *liberal-teknokratlar* Kremlin içerisindeki en etkili grubu oluşturmuşlardır. Ancak *ailenin* tasfiye edildiği 2004 yılından itibaren bu grubun yerini *silovikin*in almaya başladığı gözlenmiştir.

İktidarının ilk yıllarından itibaren *silovikiyi* önemli görevlere getirme çabasında olan Putin, ordu, güvenlik servisleri, Savunma Bakanlığı gibi güç yapılarının karar alma mekanizmasındaki ağırlığını da arttırmıştır. Özellikle II.

⁹⁵⁷ Güvenlik güçlerinden gelme bu kişiler, özellikle Ekonomik İlerleme Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı ve İletişim Bakanlığı'nda çeşitli konulardan sorumlu bakan yardımcılığı görevlerine getirilmişlerdir. Ayrıca daha az sayıda olmak üzere Basın, Dışişleri, Ulaştırma, Mülkiyet İlişkileri ve Adalet Bakanlıkları'nda da bu kişilerin bakan yardımcılığı görevine getirildikleri gözlenmiştir. Kryshtanovskaya ve White, **a.g.m.**, s. 296.

⁹⁵⁸ Ivanov'un yanı sıra yedi bölgeden birini oluşturan Kuzeybatı Bölgesi'nde 2000-2003 yılları arasında başkanlık temsilcisi olarak görevlendirilen Viktor Çerkesov ile Putin yönetimindeki sekiz başkanlık danışmanından biri olarak görevlendirilen Viktor Ivanov, yapılan önemli *siloviki* atamaları arasında yer almaktadır. Edwin Bacon, Bettina Renz ve Julian Cooper, **Securitising Russia: the Domestic Politics of Putin**, Manchester, Manchester University Press, 2006, s. 33.

⁹⁵⁹ Bu grupların görüşleri için bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 110-115.

⁹⁶⁰ Stephen White, yazdığı bir makalede *silovikin*in fundamentalist milliyetçi grup içerisinde yer aldığını belirtmiştir. White, "Elite Opinion and ...", s. 154, 164.

Çeçen Savaşı'nın etkisiyle 2000 Başkanlık Seçimleri'nde Putin'i destekleyen ordu⁹⁶¹, seçimlerin hemen öncesinde ve sonrasında kabul edilen Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrin ile Rus siyasetindeki etkinliğini kanıtlamıştır.

a. Ulusal Güvenlik Konsepti

10 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe giren Ulusal Güvenlik Konsepti, 1997 yılında ilân edilen konseptin yeni bir versiyonudur. Bu belgede Rusya'nın uluslararası topluluk içindeki yeri, ulusal çıkarlarının tanımı ve bu çıkarlara yönelik tehditler ele alınmıştır⁹⁶². Konsept'e göre, ABD liderliğindeki gelişmiş ülkeler topluluğunun hâkimiyetinde tek kutuplu bir dünya düzeninin oluşma olasılığı mevcuttur ve bundan dolayı askeri kuvvetler önemini kaybetmemiştir⁹⁶³. RF'nin ulusal çıkarları, bağımsızlığın, egemenliğin ve ülke bütünlüğünün korunmasını, RF'ye ve müttefiklerine yönelik muhtemel bir askeri işgalin önlenmesini ve devletin demokratik gelişiminin barış koşullarında gerçekleştirilmesini öngörür⁹⁶⁴.

Söz konusu konseptte Rusya'nın güvenliğine yönelik uluslararası alanda beliren tehditler olarak şunlara yer verilmiştir: Kitle imha silahlarının ve balistik füzelerin yayılması, uluslararası barış ve istikrarı korumakla görevli temel kuruluşlardan BM ve AGİT'in etkinliğinin zayıflaması, NATO'nun Rusya sınırları yakınındaki bölgelere doğru genişlemesi ile bu bölgelerde yabancı askeri üslerin kurulması, BDT içinde ilişkilerinin zayıflaması ve bu ülkelerin sınırlarının hemen

⁹⁶¹ Putin II. Çeçen Savaşı'nı bir önceki savaşa katılan generaller ile birlikte planlamış, söz konusu generallerin Genelkurmay'ın yönetimini ele geçirmelerine olanak sağlamıştı. Tor Bukkvoll, "Putin's Strategic Partnership with the West: the Domestic Politics of Russian Foreign Policy", **Comparative Strategy**, Temmuz/Ağustos/Eylül 2003, c. 22, s. 3, s. 225.

⁹⁶² Bu belgenin tam metni için bkz. "Kontseptsiya Natsiyanalnoy Bezapasnosti Rassiskoy Federatsii", **Nezavisimaya**, <http://nvo.ng.ru/concepts/2000-01-14/6_concept.html> (22.11.2008).

⁹⁶³ Mustafa Kibaroglu, "Rusya'nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini", **Avrasya Dosyası**, Kış 2001, c. 6, s. 4, s. 100.

⁹⁶⁴ Öztürk, **a.g.e.**, s. 22.

ötesinde çatışmaların ivme kazanması, Rusya'dan toprak talebinde bulunulması, Rusya'nın uluslararası arenada politik, ekonomik ve askeri etkisinin zayıflaması⁹⁶⁵.

2000 yılında ilân edilen bu konsept, 1997 yılındaki öncülüne oranla NATO tehdidine daha fazla odaklanmıştır. Bunda 1999 yılında NATO'nun Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ni içerecek şekilde genişlemesinin ve gerçekleştirilen Kosova Operasyonu'nun etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zira söz konusu konseptte NATO'nun doğuya genişlemesi kadar, BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan sorumluluk sahası dışında güç kullanmasının da Rusya için önemli bir tehdit oluşturduğu belirtilmiştir⁹⁶⁶.

Askeri tehdidin giderek artmakta olduğuna vurgu yapılan belgede⁹⁶⁷, devletin temel görevlerinden biri olarak askeri güvenliğin sağlanması gösterilmiştir. Bu bağlamda devletin amacı, rasyonel savunma harcamaları ile 21. yüzyılda ortaya çıkabilecek tehditlere cevap verebilme yeteneğine kavuşmaktır⁹⁶⁸. RF'nin milli menfaatleri ülkenin savunması için yeterli bir askeri gücün devam ettirilmesini gerektirmektedir. Silahlı kuvvetler askeri güvenliği sağlamada temel unsurdur⁹⁶⁹.

Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan belgede askeri güçlerin önemi vurgulanırken, askeri reform ihtiyacından bahsedilmemiştir⁹⁷⁰. Bu durum tek amaçları orduya saygınlığını geri kazandırmak ve maaş artışı için daha fazla kaynak aktarımını sağlamak olan generallerin yaklaşımı ile uyumluluk arz etmiştir. Ordunun

⁹⁶⁵ Kibaroglu, **a.g.m.**, s. 100. "Rusya Federasyonu'nun Milli Güvenlik Konsepti", Tezkan (der.), **a.g.e.**, s. 216.

⁹⁶⁶ Light, "In Search of ...", s. 50.

⁹⁶⁷ "Rusya Federasyonu'nun Milli Güvenlik Konsepti", s. 217.

⁹⁶⁸ Godzimirski, **a.g.m.**, s. 87. Konsept'e göre, askeri alanda olumsuz eğilimlerin çoğalması, RF'nin savunma sanayisindeki ve askeri teşkilatındaki reformların savsaklanmasından, milli savunmanın yetersiz finansmanından ve yasal zeminin yetersizliğinden ötürü kolaylaşmıştır. **Y.a.g.m.**, s. 217.

⁹⁶⁹ "Rusya Federasyonu'nun Milli Güvenlik Konsepti", s. 221.

⁹⁷⁰ Bu konseptte göre, askeri reform ve dönüşüm Rusya'nın askeri güvenliğini garanti altına alamayacaktır. Böyle bir yargıya varılması o zamana kadarki askeri reform plan ve programlarının başarısız olduğunun kabul edilmesi anlamına gelmiştir. Marcin A. Piotrowski, "Russia's Security Policy", Janusz Bugajski ve Marek Michalewski (der.), **Toward an Understanding of Russia: New European Perspective**, New York, Council on Foreign Relations, 2002, s. 68.

yeniden yapılandırılmasına ilişkin askeri reformlara karşı duyarsız kalan generaller gibi Putin de iktidarının ilk aylarında bu konu ile ilgilenmemiştir⁹⁷¹. Bu durum söz konusu belgeye de yansımıştır.

Sonuç olarak, ülke içinden kaynaklanan ekonomik tehditler kadar askeri tehditlere de vurgu yapan ve askeri güçlerin önemine değinen bu konsept, ordunun artan siyasi ağırlığının bir göstergesi olarak yorumlanmıştır⁹⁷². Belgede bir yandan ABD liderliğinde tek kutuplu bir dünya düzeninin oluşma olasılığına karşı askeri unsurların önemi vurgulanırken, diğer yandan ekonomik gelişme için dünya ekonomisiyle bütünleşmenin önemine değinilmiştir⁹⁷³. Konseptte göre uluslararası ekonomik ve mali kurumlarla işbirliğini geliştirmesi gereken RF, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, uluslararası terörizm ile mücadele ve bölgesel ihtilafların çözümü gibi konularda diğer ülkelerle ortak çıkarlara sahiptir⁹⁷⁴. Böylece 1997 Konsepti'ne benzer biçimde bu konseptte de pragmatik bir anlayışa sahip olan merkezci görüşün hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bu konseptin bir öncekinden belki de tek farkı askeri tehdit ve unsurların daha fazla vurgulanmasıdır.

b. Askeri Doktrin

21 Nisan 2000 tarihinde başkanlık kararnamesi ile kabul edilen yeni Askeri Doktrin, Ulusal Güvenlik Konsepti'nde vurgu yapılan askeri tehditlere karşı nükleer güç kullanımının önemine değinmiştir. Bu konseptte göre RF, kendisi ya da müttefiklerine karşı nükleer silahlar ya da diğer kitle imha silahlarının kullanılması durumunda ya da ulusal güvenliğine yönelik konvansiyonel silahların kullanıldığı

⁹⁷¹ II. Çeçen Savaşı'nın patlak vermesi ile beraber siyasi iktidar askeri gündeme odaklanmıştır. Savunma bütçesini % 50 oranında artırma sözü veren Putin, ordunun üst kademelerinde ve toplumda popüler olmayan askeri reforma ilişkin herhangi bir söylemde bulunmamıştır. Pavel K. Baev, "The Russian Armed Forces: Failed Reform Attempts and Creeping Regionalization", *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Mart 2001, c. 17, s. 1, s. 29-30.

⁹⁷² Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 83.

⁹⁷³ Öztürk, **a.g.e.**, s. 21.

⁹⁷⁴ "Rusya Federasyonu'nun Milli Güvenlik Konsepti", s. 213.

büyük çaplı bir saldırı halinde, nükleer silah kullanma hakkına sahiptir⁹⁷⁵. ABD ve NATO başta olmak üzere dış tehditlere karşı nükleer caydırıcılık unsuruna vurgu yapan doktrin⁹⁷⁶, ülke içinde oluşan çatışma durumlarında silahlı güçlerin kullanılması konusuna da değinmiştir. Buna göre ülke içindeki problemleri çözmek için askeri güçlerin kullanılması yasal kural ve prosedürlerce düzenlenmelidir⁹⁷⁷.

Askeri-siyasi, askeri-stratejik ve askeri iktisadi olmak üzere üç bölümden oluşan doktrin⁹⁷⁸ ekonomiye ayrılmış olan üçüncü bölümünde savunma sanayisinin geliştirilmesi konusunda çalışmalarda bulunulacağı belirtilmiştir⁹⁷⁹. Askeri yapılanmanın mali ihtiyaçlarının karşılanması, askerlerin ve aile üyelerinin yaşam standartlarının yükseltilmesi, federal kanunlarda bu personel için öngörülen sosyal garantilerin sağlanması ve savunma sanayisinin devlet tarafından desteklenmesi konseptin söz konusu bölümünde değinilen hususlar arasında yer almaktadır. Ayrıca doktrinde, devlet başkanının askeri yapılanmanın tepesinde bulunduğu ve RF Hükümeti'nin askeri güvenliğe ilişkin işleri organize ettiği belirtilmiş⁹⁸⁰, Rus ordusunun geleceğine yönelik kararlarda Kremlin'in yetkili olduğu sonucuna varılmıştır⁹⁸¹.

⁹⁷⁵ Alexei G. Arbatov, "The Transformation of Russian Military Doctrine: Lessons Learned from Kosovo and Chechnya", **The Marshall Center Papers**, Temmuz 2000, s. 2, s. 15-16. Rose Gottemoeller, "Nuclear Weapons in Current Russian Policy", Steven E. Miller ve Dmitri Trenin (der.), **The Russian Military: Power and Policy**, Cambridge, MIT Press, 2004, s. 194. Öztürk, **a.g.e.**, s. 41.

⁹⁷⁶ Konvansiyonel silahlar konusunda Batı karşısında güçsüz durumda bulunan RF, nükleer silahlara dayanmak durumunda kalmıştır. Zira Rusya'nın nükleer gücü NATO ile rekabet edebilecek düzeydedir. 2001 yılı itibariyle Rusya 9196 nükleer savaş başlığına sahip iken, ABD 8876, Büyük Britanya 185, Fransa ise 348 nükleer başlığa sahiptir. Konvansiyonel silahlarda ise Rusya ancak NATO'nun sahip olduğu silahların 1/6'sına sahiptir. Leonid Polyakov, "Military Reforms in Russia", Bugajski ve Michalewski (der.), **a.g.e.**, s. 85.

⁹⁷⁷ Arbatov, "The Transformation of ...", s. 20.

⁹⁷⁸ Söz konusu doktrin⁹⁷⁸in tam metni için bkz. "Voyennaya Doktrina Rassiskoy Federatsii", <<http://www.scrf.gov.ru/documents/33.html>> (25.11.2008). "Russia's Military Doctrine", **Arms Control Association**, <http://www.armscontrol.org/act/2000_05/dc3ma00> (25.11.2008).

⁹⁷⁹ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 132-133.

⁹⁸⁰ Öztürk, **a.g.e.**, s. 42, 44.

⁹⁸¹ Herspring, **a.g.m.**, s. 21.

1993 Askeri Doktrini'ne oranla nükleer caydırıcılığı daha fazla ön plana çıkaran bu doktrin⁹⁸², RF'nin çok kutuplu bir dünya düzeninden yana olduğuna ilişkin ifadeler yer vermiştir. ABD'nin uluslararası politikada öne çıkmasından duyulan rahatsızlığın yansıtıldığı belgede BM Güvenlik Konseyi kararına dayanmayan müdahalelerin haksız ve hukuka aykırı olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca NATO genişlemesinin yarattığı tehdide vurgu yapılan doktrinde, ABD'nin geliştirdiği Ulusal Füze Savunma Sistemi'ne ilişkin eleştirilere de yer verilmiştir⁹⁸³. Söz konusu doktrine göre, Rus askeri güvenliğinin öncelikli alanlarından birisi BDT'dir ve topluluk ülkeleri ile işbirliği özellikle de ortak güvenlik anlaşması, bölgesel güvenliğin ve Rus çıkarlarının bir gereğidir⁹⁸⁴.

Hem Ulusal Güvenlik Konsepti'nde hem de Askeri Doktrin'de RF'nin hiçbir düşmanı olmadığı anlayışından uzaklaşarak ABD ve NATO'nun açıkça tehdit unsuru olarak gösterilmesi, bu belgelerin 90'lardaki öncüllerinden farkını yansıtmaktadır⁹⁸⁵. Ancak bölgesel ve küresel ölçekteki askeri tehditlerin ortadan kaldırılmasında askeri olmayan ve diplomatik çözüm yollarının tercih edildiğinin vurgulanması, tıpkı daha önceki belge ve doktrinler gibi söz konusu Askeri Doktrin'in de otoriter çizgiden çok merkezci çizgiye yakın olduğunu göstermektedir. Ayrıca doktrinde BM Şartı'na aykırı hareket etmeyen ülkeler ile RF'nin ulusal güvenliğine ve çıkarlarına zarar vermeyen ülkelerin RF'nin ortağı olarak kabul

⁹⁸² Nükleer caydırıcılığı daha fazla ön plana çıkartmış olsa da, bu doktrin 1993 Doktrini temel alınarak oluşturulmuş ve barışçıl politikalara da vurgu yapmıştır. Erişen, **a.g.m.**, s. 186. Manilov'a göre yeni doktrin 1993 tarihli eski metinden çok farklı değildir. Belki de tek önemli fark, yeni doktrinle sadece nükleer silahlar ve diğer kitle imha silahlarının Rusya'ya karşı kullanılması durumunda değil, Rusya'ya ve müttefiklerine yönelik konvansiyonel saldırılara karşı da Rusya'nın nükleer silahlar ile karşılık verebileceğinin ilân edilmesidir. Dağı, **a.g.e.**, s. 194'den Valery Manilov, "Russia's New Military Doctrine", **International Affairs (Moscow)**, 2000, c. 46, s. 4, s. 100-109.

⁹⁸³ Öztürk, **a.g.e.**, s. 45-46.

⁹⁸⁴ Dağı, **a.g.e.**, s. 194.

⁹⁸⁵ William D. Jackson, "Encircled Again: Russia's Military Assesses Threats in a Post-Soviet World", **Political Science Quarterly**, Güz 2002, c. 117, s. 3, s. 393-394.

edilmesi⁹⁸⁶, uluslararası ilişkilerde işbirliğinin olamayacağını öngören otoriter yaklaşıma ters düşmektedir.

Yukarıda açıklanan belgeler askeri güçlere verilen önemi yansıtmış, ancak Putin'in daha geniş kaynak aktarımı için söz verdiği ordu, 2000 yılında çökme noktasına gelmişti. Özellikle Yeltsin'in ikinci döneminden itibaren gerçekleştirilen yetersiz kaynak aktarımı sonucunda, bir yandan ordu içinde yaşanan yolsuzluklar artış gösterirken, diğer yandan askeri teçhizatın büyük bir çoğunluğu kullanılmaz hale gelmiş⁹⁸⁷ ve askeri tatbikatlar yok denilecek kadar azalmıştı⁹⁸⁸. Askeri güçlere ilişkin Putin'in karşılaştığı temel sorunlardan bir diğeri, Savunma Bakanı Igor Sergeyev ile Genelkurmay Başkanı Anatoli Kvaşnin arasında yaşanan yetki çatışmasıydı. 24 Nisan 1996'da kabul edilen Savunma Yasası, her iki yetkiliye de ordunun kontrolüne ilişkin benzer yetkiler tanıyarak söz konusu çatışmanın oluşmasına yol açmıştı⁹⁸⁹.

Rus siyasetinde varolan etkili bir kurum ve ülke güvenliğinin sağlanmasındaki temel aktör olarak ordunun önemli olduğunu belirten Putin, özellikle 2000 Ağustosunda Rus Nükleer Denizaltısı Kursk'un Barents Denizi'nde batması⁹⁹⁰ ile birlikte bu kurumun yeniden yapılandırılması gerekliliği üzerinde

⁹⁸⁶ Öztürk, **a.g.e.**, s. 41.

⁹⁸⁷ Savunma Bakanı Igor Sergeyev 1998 yılında yaptığı açıklamada, ordudaki askeri teçhizatın 1/3'ünün muharebeye hazır durumda olmadığını, Rus Donanması'ndaki gemilerin % 70'inin tamir edilmesi gerektiğini, Hava Kuvvetleri'nin 2/3'ünün uçmadığını ve 1998 yılı içerisinde yeni silah alımı yapılamadığını ifade etmiştir. Herspring, **a.g.m.**, s. 20.

⁹⁸⁸ Yetersiz kaynak aktarımı nedeniyle 1992-2000 yılları arasında Rus Ordusu, bir kere bile muharebe tatbikatı düzenleyememişti. 2003 Mayıs'ında bile Rus pilotları yılda ancak 6-8 saat muharebe tatbikatına katılabilirken, NATO pilotları için bu süre yılda 150 saat civarındaydı. Dale R. Herspring, "Vladimir Putin and Military Reform in Russia", **European Security**, Mart 2005, c. 14, s. 1, s. 139.

⁹⁸⁹ 1996 tarihli bu yasa, RF silahlı güçlerinin temel kontrolünü Savunma Bakanı'na, operasyonel kontrolü ise Genelkurmay Başkanı'na bırakmıştı. Bu durumda her iki aktör askeri konulara ilişkin karar alma mekanizmasında eşit konuma getirilmişlerdi. Bu bir anlamda komuta zincirinin yıkılması ve üst ile astın eşitlenmesi demektir. Herspring, "Putin and the Re-emergence ...", s. 18, 21. **Y.a.g.m.**, s. 150. Oluşan bu yetki karmaşasının faydalanmayı amaçlayan Kvaşnin, 2000 yazında bağlı olduğu Savunma Bakanı Sergeyev'i atlayarak askeri reformlara ilişkin planını doğrudan başkana sunmuştu. Shevtsova, **a.g.e.**, s. 130.

⁹⁹⁰ Kursk Denizaltısı'nın batması ve Rus siyasi ve askeri bürokrasinin bu olaya yönelik tepkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zoltan Barany, "The Tragedy of Kursk: Crisis Management in Putin's Russia", **Government and Opposition**, Yaz 2004, c. 39, s. 3, s. 476-503.

durmaya başlamıştı. Kursk Faciası, savunma bürokrasisine daha fazla para akıtmanın ordunun yapısal problemlerini çözmeye yetmeyeceğini, yapısal reformların uygulanmasının gerekli olduğunu göstermişti⁹⁹¹. Ancak bu reformların uygulanmasının önünde ekonomik olduğu kadar siyasi engeller de bulunmaktaydı. Zira başkan ve Savunma Bakanı tarafından uygulamaya geçirilecek askeri reformlara ordunun üst düzey kademesi karşı durmaktaydı⁹⁹².

Putin ve Mart 2001’de göreve getirdiği Savunma Bakanı Sergey Ivanov, ordunun profesyonelleşmesi gereği üzerinde durmuşlar, bu bağlamda sözleşmeye bağlı olarak çalışacak gönüllü askerlerden oluşan bir ordunun kurulmasını savunmuşlardır⁹⁹³. Buna karşılık üst düzey ordu mensupları, zorunlu askerliğe dayalı geniş bir ordudan yana olmuş⁹⁹⁴, sözleşmeli personel alımına hem maliyetli olduğu⁹⁹⁵ hem de kendi otoritelerini sarsacağı⁹⁹⁶ için karşı çıkmışlardır. Generallerin desteğini kaybetmemek için reform konusunda 2003 yılına kadar önemli bir girişimde bulunmayan Putin⁹⁹⁷, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de gerçekleştirilen terörist saldırılar ve özellikle de 2003 baharında ABD’nin Irak’a yönelik müdahalesinin ardından ordu personelini reformların gerekliliği konusunda ikna edebilmiştir. 11

⁹⁹¹ Pavel K. Baev, “The Trajectory of the Russian Military: Downsizing, Degeneration, and Defeat”, Miller ve Trenin (der.), **a.g.e.**, s. 44.

⁹⁹² Zoltan Barany, “The Politics of Russia’s Elusive Defence Reform”, **Political Science Quarterly**, Kış 2006, c. 121, s. 4, s. 598.

⁹⁹³ Herspring, “Putin and the Re-emergence ...”, s. 22. Herspring, “Vladimir Putin and Military ...”, s. 143.

⁹⁹⁴ Üst düzey ordu mensuplarının geniş bir ordudan ve zorunlu askerlik uygulamasından yana olmalarının birkaç nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında Rusya’nın sadece büyük bir ordu ile mücadele edebileceği küresel güvenlik tehditleri ile karşı karşıya olduğu düşüncesi yer almaktadır. İkincisi, üst ve orta düzey ordu mensuplarının, zorunlu askerlik uygulaması ile kendi evlerini inşa edecek ucuz işgücüne kavuşmaları, böylece bu sistemden maddi açıdan fayda sağlamalarıdır. Üçüncüsü ise, haklarını korumak için fazla seçenekleri olmayan zorunlu askerlere karşı üst düzey ordu personelinin diledikleri muameleyi rahatça sergilebilmeleridir. Zoltan Barany, “Civil-Military Relations and Institutional Decay: Explaining Russian Military Politics”, **Europe-Asia Studies**, Haziran 2008, c. 60, s. 4, s. 597-598.

⁹⁹⁵ Profesyonel bir ordunun zorunlu askerliğe dayalı bir ordudan daha maliyetli olduğu anlaşılmıştır. Zorunlu askerlik hizmetini yerine getiren bir askerin yıllık maliyeti 17.900 ruble iken, profesyonel bir askerin maliyeti 32.000 ruble civarındadır. Orduyu zorunlu ve gönüllü/sözleşmeli askerlerden oluşan karma bir yapıya dönüştürmenin maliyeti 135 milyar ruble yani 4.34 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Herspring, “Vladimir Putin and Military ...”, s. 144, 147.

⁹⁹⁶ Herspring, “Putin and the Re-emergence ...”, s. 22.

⁹⁹⁷ Putin’in ilk yıllarında askeri reform konusunda önemli bir başarı elde edememesinde, desteğini kaybetmek istemediği generallerin bu reforma karşı olması kadar, devam eden II. Çeçen Savaşı ve ekonomik kaynak yetersizliği de etkili olmuştur. Barany, “The Politics of Russia’s ...”, s. 620.

Eylül ile birlikte Putin iktidarı, Çeçen sorunuyla uğraşan RF için asıl tehdidin ABD ya da NATO'dan çok uluslararası terörizm olduğunu ve Rus silahlı güçlerinin bu yeni tehdit ile mücadeleye uyumlu hale getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁹⁹⁸. Soğuk Savaş mantığıyla hareket ederek ABD'nin RF'ye yönelik en önemli tehdidi oluşturduğunu savunan ve bu tehditle başedebilmek için zorunlu askerliğe dayalı geniş bir ordunun devamlılığından yana olan üst düzey ordu kademesi⁹⁹⁹, 11 Eylül sonrasında Putin iktidarının bu söylemlerinden etkilenmeye başlamıştır¹⁰⁰⁰.

Putin'in askeri reform çağrılarına karşı generallerin tepkilerini zayıflatan en önemli olay kuşkusuz ABD'nin Irak'a müdahalesi olmuştur. Bu müdahalenin hızı ve etkinliği uzun bir savaş beklentisi içinde olan Rus askeri liderliğini şaşırtmış, söz konusu müdahale öncesinde Sovyet dönemi generalleri tarafından Iraklılara verilen tavsiyelerin artık etkili olmadığı anlaşılmıştır¹⁰⁰¹. Böylece ordu içerisinde de askeri reform gerekliliği onaylanmaya başlamıştır. Bunu takiben 24 Nisan 2003 tarihinde Savunma Bakanlığı tarafından sunulan reform önerisi 10 Temmuz'da hükümet tarafından kabul edilmiştir¹⁰⁰². Söz konusu reform planına göre, 2008 yılından itibaren geçerli olmak üzere zorunlu askerlik süresi iki yıldan bir yıla indirilecek, ilk altı ay boyunca tatbikat merkezlerinde eğitim alacak olan bu askerlere, bu altı ayın sonunda sözleşmeli personel olma hakkı tanınacaktır. Bunu kabul etmeyen askerler,

⁹⁹⁸ Herspring, "Vladimir Putin and Military ...", s. 148.

⁹⁹⁹ Tehdit algılarından dolayı büyük bir ordudan yana olan generaller, yerel ve bölgesel çatışmalarda yer alacak göreceli olarak daha küçük, hızlı konuşlandırılabilen, iyi eğitilmiş ve teçhizatlı bir ordunun oluşturulmasına ve diğer tehditler ile nükleer caydırıcılık aracılığıyla mücadele edilmesine karşı çıkmışlardır. Zoltan Barany, "Resurgent Russia? A Still-Faltering Military", **Policy Review**, Şubat/Mart 2008, s. 147, s. 40-41.

¹⁰⁰⁰ 11 Eylül sonrasında ABD ile işbirliği sürecine giren Putin iktidarına önemli bir muhalefet sergilemeyen Genelkurmay Başkanlığı, Kasım 2002'de tüm askeri birim ve garnizonlara terörist saldırıların önlenmesi için acil durum planlarını sunmaları çağrısında bulunmuştur. Herspring, "Vladimir Putin and Military ...", s. 149.

¹⁰⁰¹ **Y.a.g.m.**, s. 149.

¹⁰⁰² Alexander Golts, "Military Reform in Russia and the Global War against Terrorism", **The Journal of Slavic Military Studies**, Mart 2004, c. 17, s. 1, s. 31-32.

ikinci altı aylık sürelerini olağan bir birimde tamamlayarak askerlik görevlerini sona erdirebileceklerdir¹⁰⁰³.

2004-2007 yılları arasında toplam 92 askeri birimin ve 166.000 askerin sözleşmeli statüye geçeceğini öngören bu plan, böylece ordunun gönüllü ve zorunlu askerlerden oluşan ikili bir yapıya kavuşturulacağını ileri sürmüştür. Buna göre sözleşmeli askerler, herhangi bir anda konuşlandırılabilir kapasiteye sahip olan ön cephe gücünü, zorunlu askerler ise acil durum halinde konuşlandırılacak rezerv gücünü oluşturmaktadır¹⁰⁰⁴. Ayrıca söz konusu plan uyarınca sözleşmeli personel olarak alınacak kalifiye eleman sıkıntısını aşabilmek için BDT'ye üye devletlerin vatandaşlarına da orduda yer verilebilecektir. Buna göre Rus Ordusu'na sözleşmeli personel olarak katılan herhangi bir BDT üyesi devlet vatandaşı, üç yıl hizmette kaldıktan sonra Rus vatandaşlığı alabilecektir¹⁰⁰⁵.

2003 Temmuzunda kabul edilen bu plan, Putin'in askeri reformlara ilişkin stratejisinin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Ancak bu planın uygulanıp uygulanmadığını görmek ve reformların diğer unsurlarını incelemek için Putin iktidarının ikinci dönemine bakmak gerekecektir. Sonuç olarak, yönetim kadrolarına güç yapılarından gelme kişileri taşıyan Putin'in iktidara geldiği ilk aylarda üst düzey ordu personelinin siyasi etkinliği artmış, ilân edilen belgeler de bunu kanıtlamıştır. Ancak özellikle Kursk Faciası'ndan sonra askeri reformların gerekli olduğunun anlaşılması, Putin'in yavaş yavaş orduyu etkisi altına alması ile sonuçlanmıştır.

¹⁰⁰³ Kris D. Beasley, **Russian Military Reform from Perestroika to Putin: Implications for U.S. Policy**, A Research Report Submitted to Air Force Fellows Cadre/AR, Alabama, 2004, s. 54.

¹⁰⁰⁴ Herspring, "Vladimir Putin and Military ...", s. 146.

¹⁰⁰⁵ Zoltan Barany, "Defence Reform, Russian Style: Obstacles, Options, Opposition", **Contemporary Politics**, Mart 2005, c. 11, s. 1, s. 42.

c. Dış Politika Konsepti

Yürütme erki içerisinde *siloviki* ve *liberal-teknokratlar*dan oluşan *anti-Atlantikçi* Petersburg ekibini yerleştiren Putin, merkezci görüşün takipçisi olarak pragmatik bir dış politikayı savunmuştur¹⁰⁰⁶. Özellikle *liberal-teknokratlar* tarafından desteklenen bu dış politika yaklaşımı, 28 Haziran 2000 tarihinde yürürlüğe giren Dış Politika Konsepti ile kendisini göstermiştir. Temmuz ayında yayınlanan söz konusu konsept, pragmatizm, ekonomik etkinlik ve ulusal önceliklere odaklanan Putin'in yaklaşımı ile birebir örtüşmüştür¹⁰⁰⁷.

1993 tarihli Dış Politika Konsepti'nin yerini alan bu belgede, çağdaş dünyanın etkili merkezlerinden biri ve büyük bir güç olarak tanımlanan Rusya'nın güvenlik, egemenlik ve toprak bütünlüğünün sağlanması dış politikanın temel hedefi olarak belirtilmiştir¹⁰⁰⁸. Çok kutuplu bir dünya düzenine ulaşma arzusunun vurgulandığı bu konseptte göre, bir Avrasya gücü olan Rusya bağımsız, yapıcı ve dengeli bir dış politika izlemelidir¹⁰⁰⁹. Jeopolitik konumu nedeniyle küresel ve bölgesel güvenliğin sağlanmasında sorumluluk sahibi olan RF, dış politika faaliyetlerini çok taraflılık esasına dayalı olarak gerçekleştirmelidir¹⁰¹⁰.

Putin'in ülke içindeki reform sürecini destekleyecek bir dış politikanın izlenmesine ilişkin görüşleri¹⁰¹¹ konsept belgesine yansıtılmıştır. Nitekim bu belgede,

¹⁰⁰⁶ BDT ülkelerine dış politikada öncelik tanıyan ancak Batı ile ilişkileri de normalleştirme çabası içine giren Putin ve hükümeti merkezci grubun temsilcisi olarak görülmektedir. Ella Akerman ve Graeme P. Herd, "Russian Foreign Policy: the CIS and the Baltic States", Ross (der.), **Russian Politics under Putin**, s. 272. Putin'in pragmatik dış politika yaklaşımı için bkz. Vitalii Tretiakov, "Putin's Pragmatic Foreign Policy", **International Affairs (Moscow)**, 2002, c. 48, s. 3, s. 17-22.

¹⁰⁰⁷ Ludmilla Selezneva, "Post-Soviet Russian Foreign Policy: between Doctrine and Pragmatism", Rick Fawn (der.), **Realignments in Russian Foreign Policy**, London, Routledge, 2003, s. 17. Oded Eran, "Russia in the Middle East: the Yeltsin Era and Beyond", Gabriel Gorodetsky (der.), **Russia between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-First Century**, London, Frank Cass, 2003, s. 166.

¹⁰⁰⁸ Richard F. Staar, "Russia Reenters World Politics", **Mediterranean Quarterly**, Güz 2000, c. 11, s. 4, s. 36.

¹⁰⁰⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁰¹⁰ "Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti", Tezkan (der.), **a.g.e.**, s. 227.

¹⁰¹¹ Putin, 31 Aralık 1999'da Rus seçmenlerine yönelik yaptığı yeni yıl konuşmasında ekonomik dönüşümün zaruri olduğunu, bu hedefin gerçekleşmesi için yabancı yatırımın kesinlikle ülkeye çekilmesi gerektiğini ifade etmişti. İçerideki ekonomik reformların başarılı olması amacıyla dış politikayı araçsallaştıran Putin'in bu

serbest piyasa eğilimli iç ekonomik düzen için uygun uluslararası koşulların oluşturulmasından ve yabancı yatırımların teşvik edilmesinden bahsedilmiştir¹⁰¹². Konseptte göre, Rusya'nın temel ekonomik ortaklarından olan Avrupa ülkeleri ile ilişkiler, Rus dış politikasının geleneksel önceliğinde yer almaktadır. Batı Avrupa ülkeleriyle özellikle Fransa, Almanya, İngiltere ve İtalya gibi etkili olanlarıyla karşılıklı ilişkiler, Rus ekonomisinin istikrarı ve büyümesi için önemli bir kaynaktır¹⁰¹³.

ABD eksenli tek kutuplu bir uluslararası düzenin RF'ye yönelik tehdit olarak değerlendirildiği belgede, ABD'nin öne çıkmasından ve BM Güvenlik Konseyi'nin onayı olmadan girişilen operasyonlardan duyulan rahatsızlık bir kez daha vurgulanmıştır¹⁰¹⁴. Söz konusu konsept uyarınca RF, 21. yüzyılda uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde merkezi bir rol üstlenen BM'nin ve ona bağlı bulunan Güvenlik Konseyi'nin etkisizleştirilmesi girişimlerine kararlılıkla direnecektir. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi'ni atlayarak tek taraflı kuvvet kullanılmasını haklı göstermek için uluslararası uygulamada “insani müdahale” ve “sınırlı egemenlik” gibi görüşlerin öne sürülmesi RF açısından kabul edilir bir durum değildir¹⁰¹⁵.

Konsepte göre ABD'nin füze savunma sistemi kurma planlarını uygulamaya geçirmesi, RF'yi ülke topraklarını savunmak için kaçınılmaz olarak uygun tedbirler

yaklaşımı, 1856 Kırım Savaşı sonrasında Çar II. Aleksandr'ın dışişlerini yürüten Şansölye Aleksandr Gorçakov'un politikalarını anımsatmaktadır. Temel amacı içerideki reformlar için en uygun dışsal koşulları yaratmak olan Gorçakov, Rusya'nın olağanüstü genişliği, Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan eşsiz coğrafi konumu ve dünyanın diğer önde gelen güçlerine oranla yetersiz ekonomik gelişimi nedeniyle maceracılıktan uzak, aktif ama sağduyulu bir dış politikayı savunmuştur. Bu bağlamda Putin'in, merkezci yaklaşımın Rus tarihindeki ilk temsilcisi Gorçakov'un izinden gittiğini söylemek mümkündür. Flemming Splidsboel-Hansen, “Past and Future Meet: Aleksandr Gorchakov and Russian Foreign Policy”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2002, c. 54, s. 3, s. 388. Igor Ivanov, “The New Russian Identity: Innovation and Continuity in Russian Foreign Policy”, **The Washington Quarterly**, Yaz 2001, c. 24, s. 3, s. 8-9. Tsygankov, **a.g.e.**, s. 6-7.

¹⁰¹² Michael McFaul, “Realistic Engagement: a New Approach to American-Russian Relations”, **Current History**, Ekim 2001, c. 100, s. 648, s. 315.

¹⁰¹³ Öztürk, **a.g.e.**, s. 31-32. “Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti”, s. 232-234.

¹⁰¹⁴ Dağı, **a.g.e.**, s. 190. Öztürk, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁰¹⁵ “Foreign Policy Conception of the Russian Federation (2000)”, Andrei Melville ve Tatiana Shakleina (der.), **Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities**, Budapest, Central European University Press, 2005, s. 93, 95.

almaya zorlayacaktır¹⁰¹⁶. ABD'nin yarattığı bu tehdide paralel biçimde NATO'nun giderek genişlemesi ve BM Güvenlik Konseyi'nin izni olmaksızın kuruluş anlaşmasında belirtilen sınırların ötesinde kuvvet kullanılmasına onay veren yeni bir stratejik konsepti kabul etmesi RF'nin güvenlik çıkarları ile çelişmektedir. RF'nin NATO ile işbirliğini yoğunlaştırması, NATO'nun bu tehdit unsurlarını ortadan kaldırmasına, yeni üyelerine nükleer silah, bunları fırlatma araçları ve konvansiyonel kuvvet konuşlandırmamasına bağlıdır¹⁰¹⁷.

Söz konusu konseptte, NATO ile olduğu kadar bir diğer tehdit unsuru ABD ile de ilişkilerin geliştirilebileceğine vurgu yapılmıştır. Özellikle silahsızlanma, silahların kontrolü, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi ve bölgesel ihtilafların çözümü konularında ABD ile işbirliğinin önemli olduğu belgede açıkça ifade edilmiştir¹⁰¹⁸. Böylece bir yandan NATO ve ABD'nin RF için oluşturduğu tehditlerden bahsedilirken, diğer yandan belli konularda ve koşullarda bu aktörler ile işbirliğinin mümkün olduğu vurgulanmıştır.

Konsepte göre, Avrupa devletleri ve Avrupa Birliği'nin (AB) yanı sıra BDT ülkeleri de Rus dış politikasında öncelikli bir konuma sahiptir¹⁰¹⁹. BDT coğrafyasında “bölgenin jandarması” rolünü üstlenmeye devam eden RF, ilk olarak topluluk üyesi ülkelerde yaşayan Rus nüfusun haklarının korunmasını hedeflemektedir¹⁰²⁰. Ayrıca bu ülkeler ile stratejik ortaklık ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine, özellikle de Belarus-RF bütünleşmesinin sağlanmasına önem verilmektedir¹⁰²¹. Yine küresel ve bölgesel istikrarın sağlanması açısından Çin,

¹⁰¹⁶ Y.a.g.m., s. 94. “Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti”, s. 228.

¹⁰¹⁷ Öztürk, a.g.e., s. 32. “Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti”, s. 233-234.

¹⁰¹⁸ “Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti”, s. 234.

¹⁰¹⁹ Akerman ve Herd, a.g.m., s. 274.

¹⁰²⁰ Dağı, a.g.e., s. 190. Charles E. Ziegler, “The Russian Diaspora in Central Asia: Russian Compatriots and Moscow's Foreign Policy”, *Demokratizatsiya*, Kış 2006, c. 14, s. 1, s. 117.

¹⁰²¹ Öztürk, a.g.e., s. 31.

Hindistan ve İran ile ilişkilerin geliştirilmesi önemlidir. Asya'daki pozisyonunu güçlendirmeyi amaçlayan RF, Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), Güneydoğu Asya Ülkeleri Teşkilatı (ASEAN) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi oluşumlardaki etkinliğini arttırmalıdır¹⁰²².

Sonuçta, dış politikadaki başarının hedefler ile onlara ulaşmada kullanılacak kaynaklar arasındaki dengeye bağlı olduğunu ifade eden Dış Politika Konsepti, RF'nin sınırlı kaynaklarını göz önüne alarak siyasi tavizlerde bulunmanın gerekliliğine işaret etmiştir¹⁰²³. Pragmatik ve çok yönlü bir dış politikanın önerildiği konseptte, ekonomik hassasiyetlerden dolayı RF'nin en önemli ticari ortağı olan Avrupa devletlerine ve AB'ye dış politikada öncelik tanınmış¹⁰²⁴, Yeltsin döneminde ABD merkezli olan dış politika Avrupa merkezli bir hale getirilmiştir. ABD'nin tek kutuplu bir dünya düzeni yaratma girişimlerine karşı, Avrupa ve Asya devletleri ile ilişkilerin geliştirilebileceğini ileri süren konsept, ABD ve NATO ile işbirliğinin de mümkün olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan "büyük güç" statüsüne sahip olan RF'nin BDT coğrafyasında etkinliğini devam ettirdiği belirtilmiş, bölge ülkelerindeki Rus diasporasının korunması temel hedef olarak saptanmıştır.

4. 2003 Duma Seçimleri: Birleşik Rusya'nın Zaferi

7 Aralık 2003 tarihinde düzenlenen Duma seçimlerine toplam 18 parti ve 5 blok katılmış, bunlardan sadece 4 parti % 5'lik ülke barajını aşabilmiştir. Bu partiler, sırasıyla % 37,57, % 12,61, % 11,45, % 9,02 oranlarında oy elde eden Birleşik

¹⁰²² Y.a.g.e., s. 32-33.

¹⁰²³ Sally N. Cummings, "Happier Bedfellows? Russia and Central Asia under Putin", *Asian Affairs*, Haziran 2001, c. 32, s. 2, s. 146. "Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti", s. 227.

¹⁰²⁴ Richard Sakwa, "Vladimir Putin and Russian Foreign Policy towards the West: towards a New Realism", Jackie Gower ve Graham Timmins (der.), *Russia and Europe in the Twenty-First Century: an Uneasy Partnership*, London, Anthem Press, 2007, s. 3-4.

Rusya, RFKP, LDP ve Anavatan (*Rodina*) partileridir¹⁰²⁵. Atlantikçi partilerin % 5 barajını aşamadığı seçimlerde, Yabloko % 4,3, Sağ Güçler Birliği ise % 3,97 oranında oy elde edebilmiştir. Liberal partilerin “küçük parti” statüsüne gerilediği¹⁰²⁶ bu seçimlerin galibi hiç kuşkusuz 222 sandalye elde eden Birleşik Rusya olmuştur. Ayrıca Kremlin’e yakın diğer iki parti LDP ile Anavatan da tahmin edilenin üzerinde oy elde etmişler, Duma’da Birleşik Rusya ile birlikte herhangi bir anayasa değişikliği için gerekli olan çoğunluğu sağlamışlardır¹⁰²⁷.

Atlantikçi partilerin yanı sıra bu seçimlerden en çok kayıpla çıkan parti RFKP olmuştur. 1995 ve 1999 Seçimleri’nin galibi RFKP, bir önceki seçimlerde % 24,3 oranında oy elde ederken bu seçimlerde % 12,6 oranında oy toplayabilmiş, böylece yaklaşık % 50’lik bir oy kaybına uğramıştır¹⁰²⁸. 1999 Seçimleri’nde nisbi temsil oranına göre 67, dar bölgeli çoğunluk sistemine göre 46, toplamda ise 113 sandalye elde eden söz konusu parti, bu seçimlerde her iki seçim sistemine göre 40 ve 12 olmak üzere toplam 52 sandalye elde edebilmiştir¹⁰²⁹. Böylece RFKP 2003 Seçimleri ile beraber 1993 Seçimleri sonucunda Duma’da elde ettiği pozisyona geri dönüş yapmıştır¹⁰³⁰.

RFKP’nin seçimlerde yaşadığı başarısızlıkta kampanya süresince izlediği yanlış strateji etkili olmuştur. Nitekim bu süreçte kapitalist iş dünyasına yakınlaştığı

¹⁰²⁵ Richard Sakwa, “The 2003-2004 Russian Elections and Prospects for Democracy”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2005, c. 57, s. 3, s. 371-372.

¹⁰²⁶ Jonathan W. Riggs ve Peter J. Schraeder, “Russia’s Political Party System as a (Continued) Impediment to Democratization: the 2003 Duma and 2004 Presidential Elections in Perspective”, **Demokratizatsiya**, Kış 2005, c. 13, s. 1, s. 148.

¹⁰²⁷ Michael McFaul ve Nikolai Petrov, “Russian Democracy in Eclipse: What the Elections Tell Us?”, **Journal of Democracy**, Temmuz 2004, c. 15, s. 3, s. 21.

¹⁰²⁸ William A. Clark, “The Russian Election Cycle, 2003-2004”, **Electoral Studies**, Eylül 2005, c. 24, s. 3, s. 514.

¹⁰²⁹ Riggs ve Schraeder, “Russia’s Political Party System as a (Continued) ...”, s. 143. William A. Clark, “Communist Devolution: the Electoral Decline of the KPRF”, **Problems of Post-Communism**, Ocak/Şubat 2006, c. 53, s. 1, s. 15.

¹⁰³⁰ 1993 Seçimleri’nde oyların % 12,4’ünü alan RFKP, 47 sandalye elde edebilmişti. Sakwa, “The 2003-2004 Russian ...”, s. 378. Stephen K. Wegren ve Andrew Konitzer, “The 2003 Russian Duma Election and the Decline in Rural Support for the Communist Party”, **Electoral Studies**, Aralık 2006, c. 25, s. 4, s. 678.

mesajını veren RFKP, pek çok muhalif işadamına parti listesinde yer vermiş¹⁰³¹, Kremlin tarafından oligark bağlantılı bir parti olmakla suçlanmıştır. Söz konusu partinin karşı olduğu oligarklar ile birlikte anılması, artık partileri tanımlayan unsurun ideolojik yaklaşımlarından çok¹⁰³² Putin'e destek verip vermedikleri olduğunu göstermiştir. 2001 yılında yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu'nun etkisiyle daha az parçalı bir hale gelen parti sisteminde, 2003 Seçimleri'nin gösterdiği üzere partiler Putin karşıtı ya da yandaş olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır¹⁰³³.

Oligark bağlantısı nedeniyle sol oyları kaybeden RFKP'nin seçimlerdeki başarısızlığında Züganov gibi silik bir lidere ve 10 yıldır yenilenmeyen, sürekli kendini tekrar eden bir programa sahip olması da etkili olmuştur¹⁰³⁴. Ancak RFKP'nin oy kaybında etkili olan belki de en önemli unsur, söz konusu partinin oylarını bölmek için Kremlin'in uyguladığı stratejidir. Zira RFKP'nin sol oylarını çekebilmek amacıyla Kremlin destekli olarak seçimlerden kısa bir süre önce kurulan Anavatan Partisi, seçimlerde yanlış bir strateji izleyen RFKP'ye karşı önemli bir alternatif oluşturmuş ve komünistlerden büyük oranda oy toplamıştır¹⁰³⁵.

Anavatan, eski RFKP milletvekili Sergey Glazev ve 1999-2003 yılları arasında Duma Uluslararası İlişkiler Komitesi'nin başkanı olarak görev yapan,

¹⁰³¹ William A. Clark, "Russia at the Polls: Potemkin Democracy", **Problems of Post-Communism**, Mart/Nisan 2004, c. 51, s. 2, s. 25. Hadarkovski'nin maddi yardımıyla bulunduğu iddia edilen RFKP, parti listesinde Yukos yönetim kurulunda yer alan önemli isimlere yer vermiştir. Ayrıca söz konusu partinin Berezovski ile yakın bağlara sahip olduğu ve seçim kampanyasının zengin işadamlarından Viktor Vidmanov tarafından finanse edildiği ileri sürülmüştür. Sakwa, "The 2003-2004 Russian ...", s. 377.

¹⁰³² RFKP'nin aday listesinde yer alan isimlerin % 24'ünün büyük işletmelerle özellikle de Yukos, TNK, Surgutneftegas, Yugneftprodukt gibi petrol şirketleri ile bağlantılı olması ve Berezovski ile Hadarkovski'nin partinin finansörleri olarak anılması, Lenin sevdalısı komünist seçmenlerin RFKP'nin sol ideallere bağlılığı konusunda şüphe duymasına yol açmıştır. Kenneth Wilson, "Party Finance in Russia: Has the 2001 Law 'on Political Parties' Made a Difference?", **Europe-Asia Studies**, Kasım 2007, c. 59, s. 7, s. 1096-1097. Henry E. Hale, Michael McFaul ve Timothy J. Colton, "Putin and the 'Delegative Democracy' Trap: Evidence from Russia's 2003-04 Elections", **Post-Soviet Affairs**, Ekim/Aralık 2004, c. 20, s. 4, s. 313.

¹⁰³³ Riggs ve Schraeder, "Russia's Political Party System as a (Continued) ...", s. 142-144.

¹⁰³⁴ Sakwa, "The 2003-2004 Russian ...", s. 378.

¹⁰³⁵ Zoe Knox, Pete Lentini ve Brad Williams, "Parties of Power and Russian Politics: a Victory of the State over Civil Society", **Problems of Post-Communism**, Ocak/Şubat 2006, c. 53, s. 1, s. 7-8.

Halkların Partisi üyesi Dmitri Rogozin tarafından 2003 Seçimleri'nden sadece dört ay önce kurulmuştur. Bu parti, Rus Bölgeleri Partisi, Halkların Dileği Partisi ve Rusya'nın Sosyalist Birleşik Partisi gibi üç ufak grubu biraraya getirmiştir¹⁰³⁶. Glazev'in temsil ettiği solculuk ile Rogozin'in temsil ettiği milliyetçiliğin bir karışımı olarak görülen parti¹⁰³⁷, sosyal güvenlik, oligarşi karşıtlığı ve Rus milliyetçiliğine dayalı bir seçim propagandası yürütmüştür¹⁰³⁸. Seçim kampanyası sırasında medyadan önemli ölçüde faydalanan Kremlin destekli bu parti, doğal kaynakların millileştirilmesi ve 1990'larda gerçekleştirilen büyük çaplı özelleştirmelerin iptal edilmesi çağrısında bulunmuştur¹⁰³⁹. Oligarşik kapitalizme karşı olduğunu ifade etmekle birlikte herhangi bir somut öneride bulunmayan RFKP'ye karşı, enerji üreticilerine yeni bir gelir vergisi uygulanması önerisinde bulunan Anavatan, daha genç ve dinamik liderliğinin de etkisiyle RFKP'den oy kapmayı başarmıştır¹⁰⁴⁰. Seçimlerin sonucunda % 9 oranında oy ve 37 sandalye elde eden bu parti¹⁰⁴¹, RFKP'nin tersine kampanya süresince Kremlin kontrollü medyada bolca yer almış, bu sayede oy potansiyelini arttırmıştır¹⁰⁴².

Sosyal adaletsizliğe karşı çıkan ve oligarkların etkisizleştirilmesini savunan Anavatan, dış politikada 11 Eylül sonrasında oluşan ABD ile işbirliği sürecini eleştirmiştir. Rusya'nın eşsiz bir medeniyet olduğunu savunan bu partiye göre giderek genişleyen NATO, RF güvenliğine yönelik en önemli tehditlerden birini oluşturmaktadır. "Yakın Çevre"yi RF'nin etki sahası olarak tanımlayan parti,

¹⁰³⁶ Sakwa, "The 2003-2004 Russian ...", s. 376.

¹⁰³⁷ Clark, "Communist Devolution: the ...", s. 22.

¹⁰³⁸ Luke March, "The Contemporary Russian Left after Communism: Into the Dustbin of History?", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Aralık 2006, c. 22, s. 4, s. 440.

¹⁰³⁹ Varga, **a.g.m.**, s. 66.

¹⁰⁴⁰ March, **a.g.m.**, s. 441.

¹⁰⁴¹ Clark, "Russia at the Polls: ...", s. 25.

¹⁰⁴² 1999 Seçimleri'nden farklı olarak 2003 Seçimleri'nde, gerçekleştirilen oligark operasyonlarının etkisiyle tüm büyük ulusal televizyon kanalları Kremlin'in kontrolü altında bulunmaktaydı. Birleşik Rusya ile birlikte Anavatan'a geniş söz hakkının tanındığı bu medya kuruluşlarında RFKP karşıtı bir kampanya yürütülmekteydi. McFaul ve Petrov, **a.g.m.**, s. 25.

Birleşik Rusya'nın aksine açıkça Batı karşıtı bir pozisyonda yer almış ve otoriter gruba yakın bir çizgiyi savunmuştur¹⁰⁴³.

2003 Seçimleri'nin belki de en önemli özelliği, ilk defa bu seçimlerde bir "hükümet partisi"nin sandalyelerin önemli kısmını ele geçirerek büyük bir zafer elde etmiş olmasıdır¹⁰⁴⁴. Hükümetin kaynaklarından faydalanan, medyayı dilediğince kullanan ve Putin tarafından desteklenen Birleşik Rusya¹⁰⁴⁵, oyların % 37,57'sini alarak seçimleri açık ara birinci olarak tamamlamıştır. Seçimleri gözlemleyen AGİT'in raporuna göre, kampanya döneminde medyadan faydalanma konusunda yaşanan ayrımcılık, diğer propaganda yöntemleri konusunda da yaşanmış, muhalefet parti adaylarının miting alanlarını kullanması engellenmiştir. Yine bu rapora göre, devletin kaynaklarından faydalanan Birleşik Rusya'nın hükümete ait ofis ve teçhizatı kullanmasına izin verilmiş, bazı maaşlı hükümet personeli bu parti adına hizmet vermiştir¹⁰⁴⁶.

Özellikle 1999 Duma Seçimleri'nde "hükümet partisi"nin yürütmenin kaynaklarından faydalandığı halde seçimleri ilk sırada tamamlayamadığı göz önüne alındığında¹⁰⁴⁷, Birleşik Rusya'nın birinciliğini etkileyen başka unsurların

¹⁰⁴³ Serbest piyasa ekonomisine tamamen karşı olmaması nedeniyle bu partinin "sert merkezci" bir çizgide olduğunu söylemek de mümkündür. O'Loughlin, Tuathail ve Kolossov, **a.g.m.**, s. 331.

¹⁰⁴⁴ Anders Aslund, "The December 2003 and March 2004 Elections in Russia: a Framing Comment", **Eurasian Geography and Economics**, Haziran 2004, c. 45, s. 4, s. 281. Wegren ve Konitzer, "The 2003 Russian ...", s. 678.

¹⁰⁴⁵ Putin, 27 Kasım 2003 tarihinde önemli televizyon kanallarından birine verdiği demeçte, üyesi olmadığı halde Birleşik Rusya'nın güvendiği ve desteklediği bir parti olduğunu açıklamıştır. Sakwa, "The 2003-2004 Russian ...", s. 371-373. Bu seçimlerde Putin yanlısı Birleşik Rusya'nın Kremlin tarafından desteklenmesi, Batılı yazarlar tarafından demokrasiye yönelik büyük bir darbe olarak yorumlanmıştır. Peter Rutland, "Who Comes after Socialism?", Brundy, Frankel ve Hoffman (der.), **a.g.e.**, s. 14-16.

¹⁰⁴⁶ Riggs ve Schraeder, "Russia's Political Party System as a (Continued) ...", s. 147. AGİT'in raporu için bkz. "International Election Observation Mission, Elections to the State Duma of the Russian Federation-7 December 2003, Statement of Preliminary Findings and Conclusions", <http://www.osce.org/documents/odihr/2003/12/16_29_en.pdf> (12.12.2007).

¹⁰⁴⁷ 1999 Duma Seçimleri'nde de yürütmenin seçim kampanyasına müdahalesi söz konusu olmuş, Anavatan-Tüm Rusya'ya karşı yarışan Kremlin destekli Birlik Partisi medyanın gücünden faydalanarak seçimleri RFKP'nin ardından ikinci sırada tamamlamıştı. Bu dönemdeki seçim kampanyası, iki partinin etrafında kümelenmiş oligarkların ve güçlü siyasi seçkinlerin yarışı haline dönüşmüş, diğer partiler yok sayılarak medyadan dışlanmışlardı. David White, "Victims of a Managed Democracy? Explaining the Electoral Decline of the Yabloko Party?", **Demokratizatsiya**, Bahar 2007, c. 15, s. 2, s. 214.

bulduğunu söylemek mümkündür. Bu unsurların başında daha önceki Duma seçimlerinde de seçmenleri etkilemek için medyanın gücünden çok kendi örgüt ağına dayanan RFKP'nin etkisiz bir muhalefete dönüşmesi ya da Anavatan aracılığıyla dönüştürülmesi yer almaktadır¹⁰⁴⁸. Ayrıca geçmişi arkasında bırakmak isteyen halkın büyük bir kısmı, Putin destekli Birleşik Rusya'yı istikrar ve ekonomik gelişmenin yaşandığı yeni bir dönemin sembolü olarak görmüş, bundan dolayı seçimlerde bu partiyi desteklemiştir. Bu bağlamda Sovyet döneminin sembolü RFKP ile 90'lı yıllarda yaşanan karmaşa ve yozlaşmanın sembolü liberal partilerin aldıkları düşük oy oranları, Putin döneminde yaşanan ekonomik büyüme ve istikrarın bir sonucu olarak görülebilir¹⁰⁴⁹.

Birleşik Rusya'nın seçimler sonucunda elde ettiği zaferde, Putin'in kontrolü altındaki bölge liderlerinin desteği de önemli bir rol oynamıştır. "Kremlin ve valilerin partisi" olarak adlandırılan parti, seçimlerde yaklaşık 30 valiyi listesinden aday olarak göstermiş, bölge seçkinlerinin kontrolü altındaki yerel medyadan aldığı destek sayesinde oy oranını arttırmıştır¹⁰⁵⁰. Bölgesel yürütme güçleri, yerel kaynaklarını tek adayın çıkacağı bölgelerde Birleşik Rusya adaylarını desteklemek için kullanmışlardır¹⁰⁵¹.

Başkanı ve politikalarını sorgulamadan desteklediği, açık ve bağımsız bir programa sahip olmadığı için eleştirilen Birleşik Rusya, kendisini ne sağ ne de sol, "realist" ve "merkezci" bir parti olarak tanımlamıştır. Düzen ve hukuka bağlılığı temel prensipleri olarak belirleyen parti, RF'nin kendi kendine yeten bir uygarlık olduğunu ve uluslararası toplulukta hak ettiği yeri alması gerektiğini ileri sürmüştür.

¹⁰⁴⁸ Sol oyların RFKP ile Anavatan arasında bölündüğü bu seçimlerde söz konusu iki partinin elde ettiği toplam sandalye sayısı, 1999 Seçimleri'nde RFKP'nin tek başına elde ettiği sayının altında kalmıştır. Aradaki fark 29 sandalyedir. Riggs ve Schraeder, "Russia's Political Party System as a (Continued) ...", s. 148.

¹⁰⁴⁹ Vladimir Ryzhkov, "The Liberal Debacle", *Journal of Democracy*, Temmuz 2004, c. 15, s. 3, s. 54.

¹⁰⁵⁰ Knox, Lentini ve Williams, *a.g.m.*, s. 7.

¹⁰⁵¹ McFaul ve Petrov, *a.g.m.*, s. 26.

RF'nin DTÖ'ye olabildiğince hızlı bir şekilde üye olmasını savunan bu partiye¹⁰⁵² göre, Rusya'nın bağımsız gelişimini tamamlaması ve Batı'yı yakalayabilmesi için otoriter modernleşme yolunu seçmesi gerekmektedir¹⁰⁵³. Merkezci görüşe yakın duran bu parti, genelde ideolojisiz ve sadece başkanı destekleyen bir parti olarak görülmüş, partiye oy verenler ise aslında Putin'in politikalarını destekleyenler olmuştur¹⁰⁵⁴.

Seçimlerin sonucunda 222 sandalye elde eden Birleşik Rusya, 29 Aralık 2003 tarihinde Duma'nın açılması ile birlikte tek adaylı bölgelerden çoğunluk sistemine göre seçilen bağımsız milletvekillerinin ve küçük parti temsilcilerinin kendi örgütlenmesine katılması ile sandalye sayısını 300'e çıkartmıştır¹⁰⁵⁵. Hatta seçimlerden sonra RFKP'den ayrılan vekiller bile Birleşik Rusya grubuna katılmışlar, böylece bu grubun Duma içerisindeki 2/3'lük çoğunluğu ele geçirmesini kolaylaştırmışlardır¹⁰⁵⁶. Ayrıca Kremlin yanlısı Anavatan ile LDP'nin aldıkları oy oranları göz önünde tutulursa Putin'in Duma'da yasa tasarılarını geçirmek için gerekli olan çoğunluğa zaten ulaşmış olduğunu söylemek mümkündür. LDP, 1999 Seçimleri'nde % 5,98 olan oy oranını bu seçimlerde Kremlin'den de aldığı destek ile¹⁰⁵⁷ % 11,5'e çıkartmış ve 36 sandalye elde etmiştir¹⁰⁵⁸.

¹⁰⁵² Sakwa, "The 2003-2004 Russian ...", s. 373.

¹⁰⁵³ O'Loughlin, Tuathail ve Kolosov, **a.g.m.**, s. 331.

¹⁰⁵⁴ Stephen White, "Russians and Their Party System", **Demokratizatsiya**, Kış 2006, c. 14, s. 1, s. 16.

¹⁰⁵⁵ Riggs ve Schraeder, "Russia's Political Party System as a (Continued) ...", s. 148. Clark, "The Russian Election ...", s. 514-515.

¹⁰⁵⁶ Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 461.

¹⁰⁵⁷ LDP 2003 Seçimleri'nde Kremlin tarafından komünist oyları çekebileceği için desteklenmiştir. Oligarşi karşıtı bir kampanya yürüten parti, Kremlin'den hem finansal destek hem de medya desteği görmüştür. Robert Coalson, "Kremlin Labors to Get 'A Just Russia' into the Next Duma", **RFE/RL**, 05.09.2007, <<http://www.rferl.org/content/article/1078537.html>> (22.12.2008). Simon Saradzhyan, "LDPR, Homeland Also Big Winners", **The Moscow Times**, 08.12.2003, <<http://www.rusnet.nl/news/2003/12/08/politics03.shtml>> (22.12.2008).

¹⁰⁵⁸ Clark, "Russia at the Polls: ...", s. 25. Sakwa, "The 2003-2004 Russian ...", s. 372.

Sonuç olarak, “hükümet partisi”nin zaferi ile sonuçlanan 2003 Seçimleri, Putin’in artan popülaritesinin bir göstergesi olarak algılanmıştır. Sağda liberal partilerin çöküşü Atlantikçi grubun yenilgisine işaret ederken, RFKP’nin güç

Tablo 7. Partilerin ve Temsil Ettikleri Siyasi Grupların Seçimlerdeki Oy Oranları (%)

	Parti	1993	1995	1999	2003
OTORİTERLER	Komünistler RFKP	12,4	22,3	24,3	12,6
	Tarım Partisi	8,0	3,8	-	3,6
	Anavatan (<i>Rodina</i>)	-	-	-	9,0
	Komünistler- Çalışan Rusya	-	4,6	2,2	-
	Milliyetçiler LDP	22,9	11,2	6,0	11,5
	Rus Cemaatleri Kongresi	-	4,3	0,6	-
	TOPLAM	43,3	46,2	33,1	36,7
ATLANTİKÇİLER	Rusya’nın Seçimi	15,5	3,9	-	-
	Yabloko	7,9	6,9	5,9	4,3
	Evimiz Rusya	-	10,1	1,2	-
	Rusya Birlik & İttifak Partisi	6,7	0,4	-	-
	Sağ Güçler Birliği	-	-	8,5	4,0
		TOPLAM	30,1	21,3	15,6
MERKEZCİLER	Rusya’nın Kadınları	8,1	4,6	2,1	-
	Rusya’nın Demokratik Partisi	5,5	-	-	-
	İşçilerin Özyönetim Partisi	-	4,1	-	-
	Birlik	-	-	23,3	-
	Anavatan Tüm Rusya	-	-	13,3	-
	Birleşik Rusya	-	-	-	37,6
		TOPLAM	13,6	8,7	38,7

Kaynak: William A. Clark, “The Russian Election Cycle, 2003-2004”, *Electoral Studies*, Eylül 2005, c. 24, s. 3, s. 515.

kaybına uğraması otoriter gruba darbe vurmuştur. Merkezci anlayışın yükselişe geçtiği bu seçimlerde, partiler daha çok Kremlin yanlısı ya da karşıtı olarak konumlandırılmışlar, Kremlin karşıtı otoriter ve Atlantikçi partiler seçimlerin kaybedeni olmuşlardır. Kremlin yanlısı partilerin içerisinde de otoriter gruba yakın partiler yer almış, ancak bunların “otoriterliği” Putin yandaşlığının gerisinde kalmıştır. Öte yandan “hükümet partisi”nin tek başına Duma’da hâkimiyeti ele geçirdiği bu seçimler, Rusya’da “yönetilen demokrasi” sisteminin hâkim olduğu tartışmalarını da beraberinde getirmiştir¹⁰⁵⁹.

B. “Yönetilen Demokrasi”

Duma seçimleri sonucunda Birleşik Rusya’nın elde ettiği zafer, 14 Mart 2004 tarihinde gerçekleştirilecek olan başkanlık seçimlerinde Putin’in galibiyetinin habercisi olmuştur¹⁰⁶⁰. Nitekim seçilmesine kesin gözüyle bakılan Putin¹⁰⁶¹, altı adayın yarıştığı seçimleri rekor düzeydeki % 71,31’lik oy oranıyla birinci olarak tamamlamıştır. Katılım oranının düşük kalmasından ve bundan dolayı seçimlerin iptal edilmesinden çekinen Kremlin’in¹⁰⁶² korktuğu başına gelmemiş ve seçmenlerin % 64,39’unun geçerli oyu ile Putin ilk turda başkan olarak seçilmiştir¹⁰⁶³.

Seçimler öncesinde muhalif parti ve örgütlenmeler tarafından yapılan seçimleri boykot çağrısı, Kremlin’in katılım oranı konusundaki endişesini

¹⁰⁵⁹ Sakwa, “The 2003-2004 Russian ...”, s. 385. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 460.

¹⁰⁶⁰ Seçimlerden birkaç ay önce yapılan anketlerin sonucuna ve uzmanların değerlendirmelerine göre, Putin’in ikinci bir dönem için tekrar seçilmesi garantiydi. Sergei Medvedev, “Putin’s Second Republic: Russian Scenarios”, **Internationale Politik und Gesellschaft**, 2004, s. 1, s. 96. Riggs ve Schraeder, “Russia’s Political Party System as a (Continued) ...”, s. 148.

¹⁰⁶¹ 2003 Aralığı’nda düzenlenen bir kamuoyu yoklamasında, 1600 katılımcının % 55’i Putin’in yeniden seçilmesinin kaçınılmaz olduğunu belirterek, başkanlık seçimlerinin iptal edilmesi ve boşuna masrafa girilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ryzhkov, **a.g.m.**, s. 55.

¹⁰⁶² RF’de seçimlerin geçerli sayılabilmesi için katılım oranının daha doğrusu geçerli oy oranının % 50’nin üzerinde olması gerekmektedir. Bundan dolayı halkın oy kullanma konusundaki ilgisizliği Kremlin’i endişelendirmiştir. Endru Kaçins, “Putin Mejdu Buşem i Kerri”, **Nezavisimaya Gazeta**, 27.02.2004, <http://www.ng.ru/politics/2004-02-27/2_between.html> (24.12.2008). Kagarlitski’ye göre, seçimlerin arifesinde iktidar halkı sandık başına gitmeye zorlamak için elinden gelen herşeyi yapmış, örneğin hastanelere sadece oy pusulası yanında olanlar alınmıştır. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 464.

¹⁰⁶³ Sakwa, “The 2003-2004 Russian ...”, s. 388.

arttırmıştır. Yabloko'nun Başkanı Yavlinski ile RFKP'nin Başkanı Züganov, adil olmadığına inandıkları için seçimlere katılmayacaklarını açıklarken, başta 2008 Özgür Seçim Komitesi¹⁰⁶⁴ olmak üzere liberal örgütlenmeler halkı adaletsiz bir ortamda gerçekleştirilen seçimlerde oy kullanmamaya çağırmıştır¹⁰⁶⁵. Ancak muhalefet bu çağrıda bulduktan sonra, kendisiyle çelişir biçimde seçimlere katılmış, böylece Putin'in zaferini kolaylaştırmıştır¹⁰⁶⁶.

2003 Duma Seçimleri'nde olduğu gibi bu seçimlerde de hükümetin kaynaklarından ve medyanın gücünden faydalanma açısından adil bir ortamın oluşmadığını söylemek mümkündür¹⁰⁶⁷. AGİT'in raporuna göre demokratik bir seçim için gerekli olan koşulların karşılanmadığı bu seçimlerde medya tamamıyla Putin'in hizmetinde çalışmış, muhalif adayların propaganda girişimleri engellenmiştir¹⁰⁶⁸. Ancak Putin'in muhalefeti engelleyerek zaferini kolaylaştırma çabaları, halk tarafından ciddi bir tepkiyle karşılanmadığı gibi destek de görmüştür¹⁰⁶⁹. Zira düzenin ve ekonomik refahın sağlanmasını çok partili seçimler ve siyasi çoğulculuktan daha fazla önemseyen Rus halkı, seçimlerin hangi koşulda gerçekleştiğinden çok, düzenin teminatı olarak gördükleri başkanın güçlenmesi ile ilgilenmişlerdir. Örneğin 2004 Şubatı'nda gerçekleştirilen bir kamuoyu

¹⁰⁶⁴ Ünlü satranç ustası Gari Kasparov başkanlığındaki bir grup liberal tarafından 19 Ocak 2004'te kurulan bu hareketin amacı, 2008 yılındaki başkanlık seçimlerinde liberal bir adayın kazanmasını sağlamaktır. Bu harekete göre, 2008 yılı itibariyle ülke yönetiminin başına geçecek olan yeni başkan, Putin'den bağımsız biri olmalıdır. Bu hareket hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Garry Kasparov, "Are the Reforms Proposed by Vladimir Putin Necessary to Combat Terrorism?", **International Debates**, Ekim 2004, c. 2, s. 7, s. 215-219.

¹⁰⁶⁵ Sakwa, "The 2003-2004 Russian", s. 386-387.

¹⁰⁶⁶ Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 464-465.

¹⁰⁶⁷ Sergei Borisov, "Russia: Putin's Landslide", **Transitions Online**, 22.03.2004, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=101&sid=38addeed-e693-40c5-bf7a-8fb5c3111598%40sessionmgr103&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=12859009>> (24.12.2008).

¹⁰⁶⁸ Joel M. Ostrow, Georgiy A. Satarov ve Irina M. Khakamada, **The Consolidation of Dictatorship in Russia: an Inside View of the Demise of Democracy**, Westport, Praeger Security International, 2007, s. 113. Riggs ve Schraeder, "Russia's Political Party System as a (Continued) ...", s. 147.

¹⁰⁶⁹ Richard Pipes, "Flight from Freedom: What Russians Think and Want?", **Foreign Affairs**, Mayıs/Haziran 2004, c. 83, s. 3, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=6&hid=101&sid=fec4f38e-7b79-4d73-9523-33c0770863c9%40sessionmgr108&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#db=khh&AN=12845783>> (24.12.2008).

yoklamasında katılımcıların % 74'ü Başkanlık İdaresi'nin Duma faaliyetleri üzerinde kontrol sağlaması gerektiğini belirtirken, bir ay sonra yapılan bir diğer araştırmada ise katılımcıların % 68'i tüm gücün Putin'de toplanmasının Rusya'nın refahı için olumlu olacağını ifade etmiştir¹⁰⁷⁰. Demokrasiyi zengin ve güçlü çevrelerce kontrol edilen bir hükümet ile özdeşleştiren Rus halkına göre çok partili seçimler faydadan çok zarar getirmekte, düzeni sağlamak için medya üzerinde sansür uygulanması gerekmektedir¹⁰⁷¹.

Sonuçta Putin'in başkanlık seçiminde elde ettiği başarıda Kremlin'in müdahaleleri etkili olmuşsa da, Rus halkı arasındaki popülaritesi belirleyici olmuştur. İktidarının ilk döneminde merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik girişimleri ve ekonomide sağladığı istikrar¹⁰⁷² halkın Putin'e yönelik desteğini arttırmıştır¹⁰⁷³. Seçimlerde % 71 oranında oy elde eden Putin'in kontrolünü geniş ülke topraklarının her köşesine yaydığı açık bir şekilde ortaya çıkmış, pek çok bölgede Putin'e verilen destek % 90'ı aşmıştır¹⁰⁷⁴. Yaklaşık 50 milyon seçmenin oyunu alan Putin'i % 13,69'luk oy oranıyla RFKP'nin adayı Nikolay Haratinov takip etmiş, bağımsız adaylar Sergey Glazyev¹⁰⁷⁵ ve İrina Hakamada¹⁰⁷⁶ % 4 civarındaki oylarıyla üçüncü ve dördüncülüğü paylaşmışlardır¹⁰⁷⁷.

¹⁰⁷⁰ Bu kamuoyu yoklamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yuri A. Leveda, "What the Polls Tell Us?", **Journal of Democracy**, Temmuz 2004, c. 15, s. 3, s. 44-51.

¹⁰⁷¹ Pipes, **a.g.m.**, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=6&hid=101&sid=fec4f38e-7b79-4d73-9523-33c0770863c9%40sessionmgr108&bdata=JnNpdGU9ZWVhc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=khh&AN=12845783>> (24.12.2008).

¹⁰⁷² Putin iktidarının ilk döneminde ekonomide yaşanan % 30'luk büyüme ve yaşama standartlarında yaşanan % 40'lik artış, halkın gözünde Putin'in popülaritesini önemli ölçüde arttırmıştır. Sakwa, "The 2003-2004 Russian ...", s. 386.

¹⁰⁷³ Putin'in oligarklar ile mücadelesi, medyayı kontrol altına alma çabası ve bölgeler karşısında merkezi yönetimi güçlendirmesi kamuoyu tarafından desteklenmiştir. Borer ve Morrissette, **a.g.m.**, s. 581-583.

¹⁰⁷⁴ Çeçenya, Dağıstan ve Kabardin Balkar'ın da içinde bulunduğu 16 etnik bölgeden % 80'in üzerinde oy alan Putin, en yüksek oyu % 98 ile İnguşetya'dan almıştır. Detaylı oy oranları için bkz. Christopher Marsh, Helen Albert ve James W. Warhola, "The Political Geography of Russia's 2004 Presidential Election", **Eurasian Geography and Economics**, Haziran 2004, c. 45, s. 4, s. 262-279.

¹⁰⁷⁵ Kremlin destekçisi Anavatan'ın kurucularından Glazyev, parti içindeki ortaklarıyla anlaşmazlığa düşerek seçimlere bağımsız aday olarak katılmış, böylece Kremlin ile başkanlık seçimlerine katılmayacağına ilişkin yaptığı anlaşmayı çiğnemiştir. Sakwa, "The 2003-2004 Russian ...", s. 387.

Başkanlık koltuğuna bir kez daha oturan Putin, iktidarının ikinci döneminde ilk olarak, Beslan Faciası ile doruk noktasına varan ve Çeçen güçlerle ilişkilendirilen terör olaylarıyla yüzleşmek durumunda kalmıştır. İktidarının ilk döneminde aldığı önlemlerin bu terörü sonlandıramadığını anlayan Putin, ülke siyasetinde önemli sonuçlar doğuracak yeni uygulamalara yönelmiştir. Bu uygulamalar 2003-2004 Seçimleri'yle başlayan “yönetilen demokrasi” tartışmalarını daha da alevlendirmiş, RF'nin Batı ve özellikle de ABD ile ilişkilerinde bir gerilim kaynağı haline gelmiştir.

1. Beslan Faciası: Rusya'nın 11 Eylülü

1999 yılında silahlı bir grubun Dağıstan'a saldırması, ardından Rusya'da düzenlenen terör eylemlerinden Çeçenlerin sorumlu tutulması, Çeçenya Sorunu'nun RF tarafından bir terör sorunu olarak sunulma sürecini hızlandırmıştı¹⁰⁷⁸. 1996'dan sonra Suudi Arabistan'dan bu bölgeye savaşmak için gelen komutanların¹⁰⁷⁹ Vahhabi akımının¹⁰⁸⁰ temsilcileri olması, bu bağlamda Çeçen ayrılıkçı gruplar ile radikal İslam arasında kurulan bağlantılar da bu sorununun terör sorunu haline dönüştürülmesini kolaylaştırmıştı. Nitekim 1999 yılında Dağıstan Cumhuriyeti'ne saldırarak, Dağıstan İslam Cumhuriyeti'ni kurduğunu açıklayan Çeçen gerilla

¹⁰⁷⁶ 2003 yılına kadar Sağ Güçler Birliği'nin vekili olarak Parlamento'da yer alan Hakamada, bu partinin başkanlık seçimlerine yönelik boykot çağrısına uymayarak seçimlere bağımsız vekil olarak katılmış, seçimler sonrasında ise kendi partisi Özgür Rusya'yı kurmuştur. Vladimir I. Gelman, “Political Opposition in Russia: Is It Becoming Extinct?”, **Russian Social Science Review**, Temmuz/Ağustos 2005, c. 46, s. 4, s. 20. Clark, “The Russian Election ...”, s. 517.

¹⁰⁷⁷ Seçim sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://pr2004.cikrf.ru/etc/prot_eng.doc> (26.12.2008).

¹⁰⁷⁸ Yapıcı, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁰⁷⁹ Bu komutanların başında Afganistan'da SSCB'ye karşı Usame Bin Laden ile birlikte savaşmış olan Ürdün kökenli İbn-ül Hattab yer almaktaydı. Çeçenya'da El-Kaide'nin adamı olarak ünlenen Hattab, 1995 yılında Çeçenya'ya gelirken pek çok Arap savaşçısı da beraberinde getirmiş, I. Çeçen Savaşı'ndan sonra bölgede terörist eğitim kampları oluşturmuştu. Nabi Abdullaev, “Chechnya Ten Years Later”, **Current History**, Ekim 2004, c. 103, s. 675, s. 333.

¹⁰⁸⁰ Muhammed Bin Abdulvahhab tarafından 1700'lü yılların ortalarında kurulan Vahhabilik akımı, bütün Müslümanların kardeş ve bir olduğunu, mallarının da ortak ve Vahhabilik için olduğunu savunan bir anlayışa sahiptir. Gerçek İslamın ilk Müslümanların temsil ettiği İslam olduğunu savunan bu akıma göre, bugünkü Şeriat uygulamalarının İslam diniyle ilgisi kalmamıştır. Gösteriştenden uzak bir yaşam biçimini öneren Vahhabilik, günümüzdeki İslam uygulamalarının yüzeysel ve özden yoksun olduğunu ileri sürmektedir. Seyid Tuğul, “Çeçenya, Dağıstan ve Vahhabilik”, **Kafkasya Yazıları**, İlkbahar/Yaz 2000, s. 8, s. 72-73. Vahhabilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Cemal Kutlu, “Vahhabilik Suçlaması ve Şura Hareketi”, **Kafkas Vakfı**, <http://www.kafkas.org.tr/bgkafkas/bukaf_cec_vahsuc.html> (28.12.2008).

liderlerinden Şamil Basayev, bu komutanlar aracılığıyla Vahhabilik akımının etkisi altında kalmış¹⁰⁸¹, cephe savaşı kaybedilmeye başlayınca çeşitli terörist eylemlere girişmişti¹⁰⁸². 1997 yılında Çeçenya Cumhuriyeti'nin Başkanı olarak seçilen Aslan Maşadov, Vahhabilik akımına ve Dağıstan saldırısını gerçekleştiren gerilla güçlerine karşı tepki gösterse de, bu güçler üzerinde herhangi bir kontrol tesis edememişti¹⁰⁸³. Basayev ve Hattab gibi radikal İslami güçleri kontrol etmekte zorlanan Maşadov, Batı'da "ılımlı seküler" bir kişi olarak tanınmaktaydı. Ancak Çeçenya'da artan İslami radikalizmin etkisiyle o da giderek radikalleşmiş, 1999 Şubatı'nda Şeriat'ı ilân ederken¹⁰⁸⁴, 4 Temmuz 2002'de gerçekleştirilen konferansta Devlet Askeri Komitesi'nin başına Basayev'i getirmişti. Ayrıca yine bu konferansta Şeriat kanunlarına uyumlaştırılacak şekilde anayasada yapılan düzenlemeleri kabul ederek uygulamaya geçirmiş ve Çeçenya'ya özgürlüğün İslam yasaları altında geleceğini ilân etmişti¹⁰⁸⁵.

Çeçenya'da ayrılıkçılıkla değil uluslararası terörizmle mücadele ettiğini ileri süren Putin iktidarı, 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleştirilen terörist saldırıların ardından bu mücadelesi için uluslararası destek aramaya başlamıştı. Ekim 2002'de Çeçen teröristler tarafından Moskova'da gerçekleştirilen Tiyatro Baskını, uluslararası destek konusunda Putin'in işini kolaylaştırmıştı¹⁰⁸⁶. İslami radikalizmin yükselişini önleyemeyen Maşadov'un yerine 2000 Haziranı'nda Çeçenya Müftüsü Ahmed

¹⁰⁸¹ Abdullaev, **a.g.m.**, s. 333.

¹⁰⁸² Oğan, **a.g.m.**, s. 27.

¹⁰⁸³ Evangelista, **a.g.e.**, s. 2-4. Trenin ve Malashenko, **a.g.e.**, s. 13. Maşadov'un Vahhabilik ile mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Murphy, **The Wolves of Islam: Russia and the Faces of Chechen Terrorism**, Washington, Brassey Publishers, 2004, s. 41-44.

¹⁰⁸⁴ Robert Bruce Ware, "Will Southern Russian Studies Go to the Way of Sovietology", **The Journal of Slavic Military Studies**, Aralık 2003, c. 16, s. 4, s. 170. Mary Holland, "Chechnya's Internally Displaced and the Role of Russia's Non-Governmental Organizations", **Journal of Refugee Studies**, Eylül 2004, c. 17, s. 3, s. 335.

¹⁰⁸⁵ Ralph Davis ve Robert Bruce Ware, "Was Aslan Maskhadov Involved in the Moscow Hostage Crisis?", **The Journal of Slavic Military Studies**, Eylül 2003, c. 16, s. 3, s. 67.

¹⁰⁸⁶ 11 Eylül ile Tiyatro Baskını arasındaki süreçte, Batı'nın Çeçen Sorunu'na ilişkin tavrında önemli bir değişim yaşanmamış, RF insan hakları açısından baskı altında tutulmaya devam etmiştir. Matthew Evangelista, "Chechnya's Russia Problem", **Current History**, Ekim 2003, c. 102, s. 666, s. 315.

Kadirov'u Çeçen yönetiminin liderliğine atayan Putin yönetimi¹⁰⁸⁷, Tiyatro Baskını¹⁰⁸⁸ ile birlikte Maşadov'u terörist olarak ilân ederek, arananlar listesine eklemiş ve onunla görüşmeyi reddetmişti¹⁰⁸⁹.

Rusya yönetimi, terörist olarak nitelediği Maşadov'un "seçilmiş devlet başkanı" olma konusundaki ayrıcalığını da elinden almaya, böylelikle meşruiyetini ortadan kaldırmaya çalışmıştı¹⁰⁹⁰. Bu doğrultuda ilk olarak Çeçen bağımsızlığını savunan tüm partilerin yasaklanmasını öngören¹⁰⁹¹ ve Çeçenya Cumhuriyeti'nin RF'nin bir parçası olduğunu kabul eden¹⁰⁹² yeni bir anayasa için 2003 baharında Çeçenya'da referanduma gidilmesine karar verilmişti. Bu karar sonucunda 23 Mart 2003'te gerçekleştirilen referandum ile yeni anayasa katılımcıların büyük bir kısmı tarafından onaylanmış¹⁰⁹³, böylece Çeçenya'nın RF'nin bir parçası olduğu kabul edilmişti. Şaibeli olduğu ileri sürülen bu referandumu¹⁰⁹⁴ takiben Putin iktidarının

¹⁰⁸⁷ John Russell, "Terrorists, Bandits, Spooks and Thieves: Russian Demonisation of the Chechens before and since 9/11", **Third World Quarterly**, Şubat 2005, c. 26, s. 1, s. 110. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 445.

¹⁰⁸⁸ Moskova Dubrovka Tiyatrosu baskını, 23 Ekim 2002'de 53 silahlı Çeçenin Nord-Ost Müzikali sırasında tiyatroyu ele geçirmesi ile başlamıştır. 979 kişinin rehini alındığı baskın, 58 saat sürmüş ve 26 Ekim'de 128 rehinenin ölümüne yol açan kurtarma operasyonu ile son bulmuştur. Aglaya Snetkov, "The Image of the Terrorist Threat in the Official Russian Press: the Moscow Theatre Crisis (2002) and the Beslan Hostage Crisis (2004)", **Europe-Asia Studies**, Aralık 2007, c. 59, s. 8, s. 1352.

¹⁰⁸⁹ Yapıcı, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁰⁹⁰ **Y.a.g.e.**, s. 147.

¹⁰⁹¹ Russell, **a.g.m.**, s. 112.

¹⁰⁹² Yeni anayasa geniş bir özerkliğe sahip olan Çeçenya'nın RF'nin bir parçası olduğunu ileri sürmekteydi. Mike Bowker, "Russia and Chechnya: the Issue of Secession", **Nations and Nationalism**, Ekim 2004, c. 10, s. 4, s. 472. Oysa 1992 Martı'nda Çeçen Parlamentosu tarafından kabul edilen önceki anayasada, İçkerya Çeçen Cumhuriyeti "Çeçen halkının kendi kaderini belirlemesi sonucunda kurulmuş olan, egemen ve bağımsız demokratik hukuk devleti" olarak tanımlanmaktaydı. Liz Fuller, "Chechen Leadership in Exile Seeks to Salvage Legitimacy", **RFE/RL**, 15.11.2007, <<http://www.rferl.org/content/article/1079136.html>> (30.12.2008). "Çeçenistan Anayasası", **Kafkas Vakfı**, <http://www.kafkas.org.tr/bgkafkas/bukaf_cec_anayasa.html> (30.12.2008).

¹⁰⁹³ Alfred Misson, "Chechnya-Will Peace Ever Come?", Gerald Hinteregger ve Hans-Georg Heinrich (der.), **Russia - Continuity and Change**, New York, Springer, 2004, s. 108.

¹⁰⁹⁴ Referandumdan bir hafta önce yapılan bir kamuoyu yoklamasında 656 katılımcıdan % 68'i referanduma katılmayacağını, % 20'si kararsız olduğunu, % 12'si ise oy kullanacağını açıklamıştı. Aynı araştırmada katılımcıların sadece % 4'ü Çeçenya'da serbest ve adil seçimler için gerekli şartların var olduğunu belirtirken, yine sadece % 6'sı bu referandumun Çeçenya'daki durumda olumlu bir değişikliğe yol açacağını ileri sürmüştü. Ancak referandum sonuçları bu araştırmadan çok farklı bir tabloyu ortaya çıkarmıştı. Resmi verilere göre % 89'luk bir katılım oranının yaşandığı referandumda katılımcıların % 96,3'ü anayasayı onaylamıştı. Ancak seçimleri gözlemleyen yabancı gazeteciler ve delegasyonlar, resmi verilerin gerçekliği yansıtmadığını, referanduma katılım oranının gerçekte çok düşük olduğunu ve bu referandumun yasallığının tartışmalı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Emil Souleimanov, "The Pitfalls of the Normalization Process in the Chechen Republic", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Güz 2006, c. 5, s. 3, s. 20-22.

attığı ikinci adım, yeni başkanlık seçimlerinin yapılması ve bu seçimlere Maşadov'un katılımının engellenmesi olmuştur. Kendisine sadık bir rejimi tesis etmek amacıyla Moskova tarafından 5 Ekim 2003'te düzenlenen seçimleri¹⁰⁹⁵ 2000 yılından itibaren fiilen Çeçenya yönetimini elinde tutan Kadırov kazanmıştı. Kremlin'in desteklediği Kadırov'un % 82 oy oranıyla başkan olarak seçildiği bu seçimler, tıpkı referandum gibi Batı tarafından şüpheyle karşılanmış, söz konusu seçimlerin adil ve serbest bir ortamda gerçekleşmediği iddia edilmişti¹⁰⁹⁶.

Putin yönetiminin terörist ilân ettiği Maşadov'un iktidarına son vererek Çeçenya'da kendi yandaşı bir siyasi oluşuma gitmesi, Çeçen kaynaklı terörizmi sonlandırmaya yetmemiştir. 9 Mayıs 2004'te Grozni'de Zafer Bayramı kutlamaları sırasında Başkan Kadırov öldürülmüş¹⁰⁹⁷, bunu takiben 22 Haziran 2004 gecesi İnguşetya İçişleri Bakanlığı, 300 Çeçen tarafından basılmış ve bu eylem sonucunda 100 kişi hayatını kaybetmiştir¹⁰⁹⁸. Suikast sonucu hayatını kaybeden Kadırov'un yerine 29 Ağustos 2004 tarihinde Kremlin tarafından desteklenen eski Çeçenya İçişleri Bakanı Ali Alkanov seçilirken¹⁰⁹⁹, terörist eylemler Beslan Faciası ile doruk noktasına ulaşmıştır¹¹⁰⁰.

¹⁰⁹⁵ Kenneth Yalowitz ve Svante E. Cornell, "The Critical but Perilous Caucasus", **Orbis**, Kış 2004, c. 48, s. 1, s. 107. Bu seçimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Oğan, "Çeçenistan'da İstikrar Uğruna İstikrarsız Seçim: Tebrikler Kadırov!", **Stratejik Analiz**, Ekim 2003, c. 4, s. 42, s. 6-8.

¹⁰⁹⁶ Başkanlık seçimlerinin adil bir ortamda gerçekleşmediğinin en önemli göstergesi, Kadırov'un muhaliflerinden Aslanbek Aslakhanov ve Malik Saydullaev'in seçimlerden çekilmeye zorlanması olmuştur. Bowker, "Russia and Chechnya: the ...", s. 472. Seçimler öncesinde yapılan bir kamuoyu yoklamasında, katılımcıların önemli bir kısmı Malik Saydullaev ile Aslanbek Aslakhanov'a güvendiğini belirtmiş, % 66,5'i Kadırov'a kesinlikle oy atmayacağını ifade etmişti. Souleimanov, **a.g.m.**, s. 22-23.

¹⁰⁹⁷ James Hughes, **Chechnya: from Nationalism to Jihad**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2007, s. 121-122.

¹⁰⁹⁸ Bu eylem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 491. Oğan, "Matruşkalaşan Terörizm", s. 31.

¹⁰⁹⁹ Yapıcı, **a.g.e.**, s. 147-148.

¹¹⁰⁰ 24 Ağustos'ta Moskova'dan havalanan iki yolcu uçağı, uçuş halinde iken bombalanmış ve 89 yolcu bu eylem sonucunda hayatını kaybetmiştir. 30 Ağustos'ta ise Moskova'daki bir metro istasyonuna düzenlenen bombalı intihar saldırısı sonucunda 10 sivil hayatını kaybetmiştir. Ağustos ayında yoğunlaşan terörist saldırıların patlama noktası ise Beslan olmuştur. Dov Lynch, "The Enemy is at the Gate: Russia after Beslan", **International Affairs**, Ocak 2005, c. 81, s. 1, s. 141.

1 Eylül 2004 tarihinde Çeçen ve İnguş kökenli 33 silahlı saldırgan, Kuzey Osetya Cumhuriyeti'nin İnguşetya sınırına yakın bölgesinde yer alan Beslan kentinde 1 numaralı ortaokula baskın düzenlemiş, öğrenciler, veliler ve öğretmenlerden oluşan 1300'den fazla kişiyi rehin almıştır. Yaklaşık 52 saat süren bu eylem, 3 Eylül'de okul binasının içinde patlayan bir bomba sonucunda kanlı bir şekilde sonuçlanmış, en az 200'ü çocuk olmak üzere 400'ün üzerinde insan hayatını kaybederken¹¹⁰¹, yaklaşık 700 kişi yaralanmıştır¹¹⁰². Putin, RF'nin 11 Eylül'ü olarak nitelendirilen bu facia sonrasında, yeni bir Beslan'ın oluşmasını önlemek söylemiyle merkezi yürütme erkini güçlendirecek yeni uygulamaları yürürlüğe koymuştur¹¹⁰³.

2. İkinci Reform Paketi

Terörizm ile etkili bir mücadele için devletin güçlendirilmesi gerektiğini ileri süren Putin¹¹⁰⁴, Beslan Faciası'nın hemen ertesinde 13 Eylül 2004 tarihinde, iktidarının ilk döneminde gerçekleştirdiği siyasi ve federal reformların bir devamı olarak sayılabilecek ikinci bir reform paketini açıklamıştır¹¹⁰⁵. Bu pakette yer alan önerilerden ilki, bölge valilerinin ve cumhuriyet başkanlarının halk tarafından doğrudan seçilmesi yerine atanarak göreve gelmeleridir¹¹⁰⁶. 29 Ekim tarihinde Duma'dan geçerek yasalaşan bu öneri uyarınca, Bölge Parlamentoları Putin'in adayını¹¹⁰⁷ onaylamak ile görevlendirilmişlerdir. Eğer Bölge Parlamentosu, başkanın adayını üst üste iki kez reddederse, başkanın bu Parlamento'yu feshetme ve yeni bir

¹¹⁰¹ 338 kişinin öldüğü kesin olarak tespit edilirken, 70'den fazla kayıp kişinin de öldüğü tahmin edilmiştir. Mark Kramer, "Guerilla Warfare, Counterinsurgency and Terrorism in the North Caucasus: the Military Dimension of the Russian-Chechen Conflict", *Europe-Asia Studies*, Mart 2005, c. 57, s. 2, s. 249.

¹¹⁰² *Y.a.g.m.*, s. 248-249.

¹¹⁰³ Roemer Lemaitre, "The Rollback of Democracy in Russia after Beslan", *Review of Central and East European Law*, Aralık 2006, c. 31, s. 4, s. 369-370.

¹¹⁰⁴ Oversloot ve Verheul, *a.g.m.*, s. 387.

¹¹⁰⁵ Cameron Ross, "Federalism and Electoral Authoritarianism under Putin", *Demokratizatsiya*, Yaz 2005, c. 13, s. 3, s. 359.

¹¹⁰⁶ Steven Rosefielde ve Romana Hlouskova, "Why Russia is Not a Democracy?", *Comparative Strategy*, Mayıs 2007, c. 26, s. 3, s. 215.

¹¹⁰⁷ Yasaya göre federal bölgelerdeki başkanlık temsilcileri, Başkanlık İdaresi'ne en az iki adaydan oluşan bir liste sunmaktadırlar. Başkan bu liste içinden bir kişiyi Bölge Parlamentosu'na kendi adayı olarak sunabileceği gibi listedeki adayların tümünü reddetme hakkına da sahiptir. Lemaitre, *a.g.m.*, s. 374-375.

Parlamento seçilinceye kadar görev yapacak bölge valisini atama hakkı bulunmaktadır. Yine söz konusu yasaya göre, başkanın herhangi bir bölge valisini ya da cumhuriyet başkanını görevlerini yerine getirmediği ya da kendisine olan güvenini sarstığı gerekçesiyle görevden alma hakkı bulunmaktadır¹¹⁰⁸. 2005 yılında 40'tan fazla bölge liderini atayan Putin, bunların sadece 11'ini daha önce bu görevde bulunmayan yeni isimlerden seçmiştir. Böylece başkan, bölge liderleri içerisinde Kremlin'e sadık olan bir çoğunluğu, yeniden aynı göreve atamıştır¹¹⁰⁹.

Merkezin bölgeler üzerindeki kontrolünü arttırmak için uygulanan bu yeni düzenleme, özellikle cumhuriyetlerde düzenin sağlanması için gerekli görülmüştür. Kuzey Osetya ve İnguşetya gibi aralarında etnik gerilimlerin bulunduğu cumhuriyetlerde yerel siyasi yapılar üzerinde güçlü bir elin bulunması, Çeçen Sorunu'nun tetikleyeceği yeni çatışmaların oluşumunu engelleyebilecektir. Ayrıca Moskova'ya göre, bu yeni uygulama daha profesyonel yöneticilerin işbaşına gelmesine neden olacaktır¹¹¹⁰.

Putin'in reform paketinde yer alan önerilerden ikincisi, seçim sistemine ilişkindir. Duma seçimlerinin tamamen nisbi temsil sistemine göre gerçekleştirilmesi, bu bağlamda dar bölgeli çoğunluk sistemine son verilmesi, seçimlerdeki ülke barajının % 5'ten % 7'ye çıkartılması ve küçük grupların Parlamento'da yer almasını sağlayan parti bloklarının yasaklanması bu önerinin unsurları arasında yer almıştır¹¹¹¹. 2002 tarihli Seçim Kanunu'nun 21 Temmuz 2005'te onaylanan yeni

¹¹⁰⁸ Ross, "Federalism and Electoral ...", s. 360.

¹¹⁰⁹ James M. Goldgeier ve Michael McFaul, "What to Do about Russia", **Policy Review**, Ekim/Kasım 2005, s. 133, s. 49. Görevdeki bölge liderlerinin Putin tarafından yeniden atanmadığı federe birimler arasında Saratov, Tula, Nijniy-Novgorod, Irkutsk, Ivanovo ve Kaliningrad bölgeleri yer almıştır. Lemaitre, **a.g.m.**, s. 376. Putin'in yeniden atadığı görevdeki bölge liderlerine örnek olarak şu isimleri vermek mümkündür: Sergey Darkin (Primorski yöresi), Konstantin Titov (Samara bölgesi), Viktor Şerşunov (Kostroma bölgesi), Petr Sumin (Çelyabinski bölgesi), Aman Tulyev (Kemerovo bölgesi) ve Yegor Stroyev (Orel bölgesi). Ross, "Federalism and Electoral ...", s. 361.

¹¹¹⁰ Lynch, **a.g.m.**, s. 155.

¹¹¹¹ Leon Aron, "What Does Putin Want?", **Commentary**, Aralık 2006, c. 122, s. 5, s. 20.

versiyonu ile söz konusu öneri yasalaşarak, uygulamaya geçirilmiştir. Böylece Duma'daki tüm vekillerin parti listelerinden seçilmesine, bağımsız vekil statüsünün iptaline ve küçük partilerin seçimleri kazanma şansının zorlaştırılmasına onay verilmiştir¹¹¹². Yine Seçim Kanunu'nda 2005 yılında yapılan değişiklik ile Duma'da sandalye kazanan partilere yönelik devlet fonunun arttırılması yoluna gidilmiştir¹¹¹³.

Seçim sisteminde yapılan bu değişiklikler sonucunda 2007 Duma Seçimleri'nde sandalyeler, % 7 barajını aşan partilerin oy oranları doğrultusunda dağıtılacaktır. Dar bölgesel çoğunluk sisteminin kaldırılması ve tüm adayların parti listelerinden seçilmesi, vekilleri Kremlin'e sadık hale getirmek için yapılan bir düzenleme olarak yorumlanmıştır¹¹¹⁴. Zira dar bölgesel çoğunluk sistemine göre seçilen vekiller genellikle Kremlin'den çok bölge liderlerinin kontrolü altında olmakta, seçilebilmek için adaylıklarını koydukları seçim bölgelerinin önde gelen isimleriyle yakın ilişkiler kurmaktaydılar. Tüm vekillerin parti listelerinden seçileceği bu yeni sistem ile Moskova'daki parti liderleri vekiller üzerinde daha geniş bir denetim olanağı elde etmişlerdir¹¹¹⁵. Ayrıca bağımsız vekilliğe son veren bu sistem ile seçimlere katılma tekeli verilen siyasi partiler güçlendirilmiştir¹¹¹⁶. Ancak parti bloklarının yasaklanması ve barajın % 7'ye çıkartılması ufak partilerin Duma'da yer alma şansını azaltmıştır.

¹¹¹² Cameron Ross, "Municipal Reform in the Russian Federation and Putin's Electoral Vertical", **Demokratizatsiya**, Bahar 2007, c. 15, s. 2, s. 199-200.

¹¹¹³ Bryon Moraski, "Electoral System Reform in Democracy's Grey Zone: Lessons from Putin's Russia", **Government and Opposition**, Güz 2007, c. 42, s. 4, s. 537.

¹¹¹⁴ Michael McFaul, "Russia: State of Siege", **Hoover Digest**, 2004, s. 4, <<http://www.hoover.org/publications/digest/3009896.html>> (02.01.2008).

¹¹¹⁵ Ross, "Federalism and Electoral ...", s. 361.

¹¹¹⁶ Jim Nichol, "Democracy in Russia: Trends and Implications for U.S. Interests", **CRS Report for Congress**, 29.08.2006, s. 17, <<http://www.usembassy.it/pdf/other/RL32662.pdf>> (02.01.2008). Lemaitre, **a.g.m.**, s. 389. Putin, parti sisteminin güçlendirilmesini güvenlik ile bağlantılandırmıştır. Ona göre, toplum ile siyasi otoriteler arasında terörizme karşı mücadele konusunda gerçek bir diyalog ve işbirliğini sağlamanın yolu ulusal partilerin kurulmasından geçer. Siyasi sistemin güçlendirilmesi için Duma seçimlerinin nisbi temsil sistemine dayandırılması gerekmektedir. Bacon, Renz ve Cooper, **a.g.e.**, s. 123.

Reform paketinde yer alan üçüncü öneri siyasi partiler ile ilgilidir. Nisan 2005'te Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile yasalaşan bu öneri uyarınca, bir partinin sahip olması gereken asgari üye sayısı 10.000'den 50.000'e çıkartılmış, partilere RF'de var olan federe birimlerin en az yarısında bölge ofislerine ve bu ofislerde en az 500 üyeye sahip olma zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca bu şartları 1 Ocak 2006 tarihine kadar yerine getirmeyen partilerin seçimlere katılması yasaklanmıştır¹¹¹⁷. Bölge partilerinin seçimlere katılmasını engelleyen bu yasa ile, bölge liderlerinin kendi meclisleri üzerinde kontrol sağlamak için yerel siyasi mekanizmalar oluşturmalarının önüne geçilmiştir¹¹¹⁸.

Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılan bu düzenlemeler, kaçınılmaz olarak seçimlerde mücadele edecek parti sayısında bir azalmaya yol açacaktır. Böylece Birleşik Rusya'nın Duma'daki baskın konumu korunacak, üstelik bu partinin Bölge Parlamentoları'nda da etkili bir kontrol sağlamasına olanak tanınacaktır¹¹¹⁹. Ayrıca 2005 yılında yürürlüğe konan yeni bir yasa gereğince, Bölge Parlamentoları'nda en fazla sandalyeye sahip olan partiye bölge valileri için başkana bir aday önerme şansının verilmesi, Birleşik Rusya'nın valileri belirleme olanağına kavuşması şeklinde yorumlanmıştır¹¹²⁰.

Reform paketinde yer alan önerilerden dördüncüsü, federe birimler arasında gerçekleştirilecek birleşmeler sonucunda bu birimlerin sayısında bir azalmanın

¹¹¹⁷ Ross, "Federalism and Electoral ...", s. 361-362. Lemaitre, **a.g.m.**, s. 389.

¹¹¹⁸ Ross, "Municipal Reform in the ...", s. 199.

¹¹¹⁹ Ross, "Federalism and Electoral ...", s. 362. Lemaitre, **a.g.m.**, s. 389. Yeni parti oluşumunu zorlaştıran bu düzenlemeler, ülkedeki parti sisteminde dikey iktidarın sağlanması olarak yorumlanmıştır. "Putin to Cut the Russian Political System, Leaving Minimum Number of Parties", **Pravda**, 15.04.2005, <http://english.pravda.ru/main/18/88/350/15299_party.html> (03.01.2009).

¹¹²⁰ Birleşik Rusya, Ekim 2005 itibariyle 47 Bölge Parlamentosu'nda sandalyelerin yarısından fazlasını kontrolü altında tutmaktaydı. Söz konusu parti, 2004 yılında gerçekleştirilen Bölge Parlamentoları seçimlerinden sadece 5'inde başarı elde edememişti. Laura Belin, "Pro-Kremlin Party May Gain Voice in Appointing Governors", **RFE/RL**, 10.10.2005, <<http://www.rferl.org/content/Article/1061991.html>> (03.01.2009).

sağlanmasıdır¹¹²¹. Beslan öncesinde de tartışılan bu öneri, söz konusu birleşmeler için gerekli olan prosedürlerin karmaşıklığına vurgu yapan 2001 tarihli bir yasa ile sonuçlanmıştı. Bu yasaya göre, tüm birleşmeler gönüllülük esasına dayanmalı ve birleşmeye dâhil olacak bölgelerden bu yönde bir talep gelmeliydi. Öncelikle söz konusu bölgelerde yaşayan vatandaşlar birleşmeyi bir referandum ile onaylamalı, sonrasında ise Duma'daki 2/3'lük ve Federasyon Konseyi'ndeki 3/4'lük çoğunluk söz konusu birleşmeyi kabul etmeliydi. Beslan sonrasında açıkladığı reform paketinde bu konuya değinen Putin'in Duma'da elde ettiği anayasal çoğunluktan faydalanarak birleşmeleri kolaylaştıran yeni bir yasa tasarısını gündeme getirmesi beklenmiştir¹¹²².

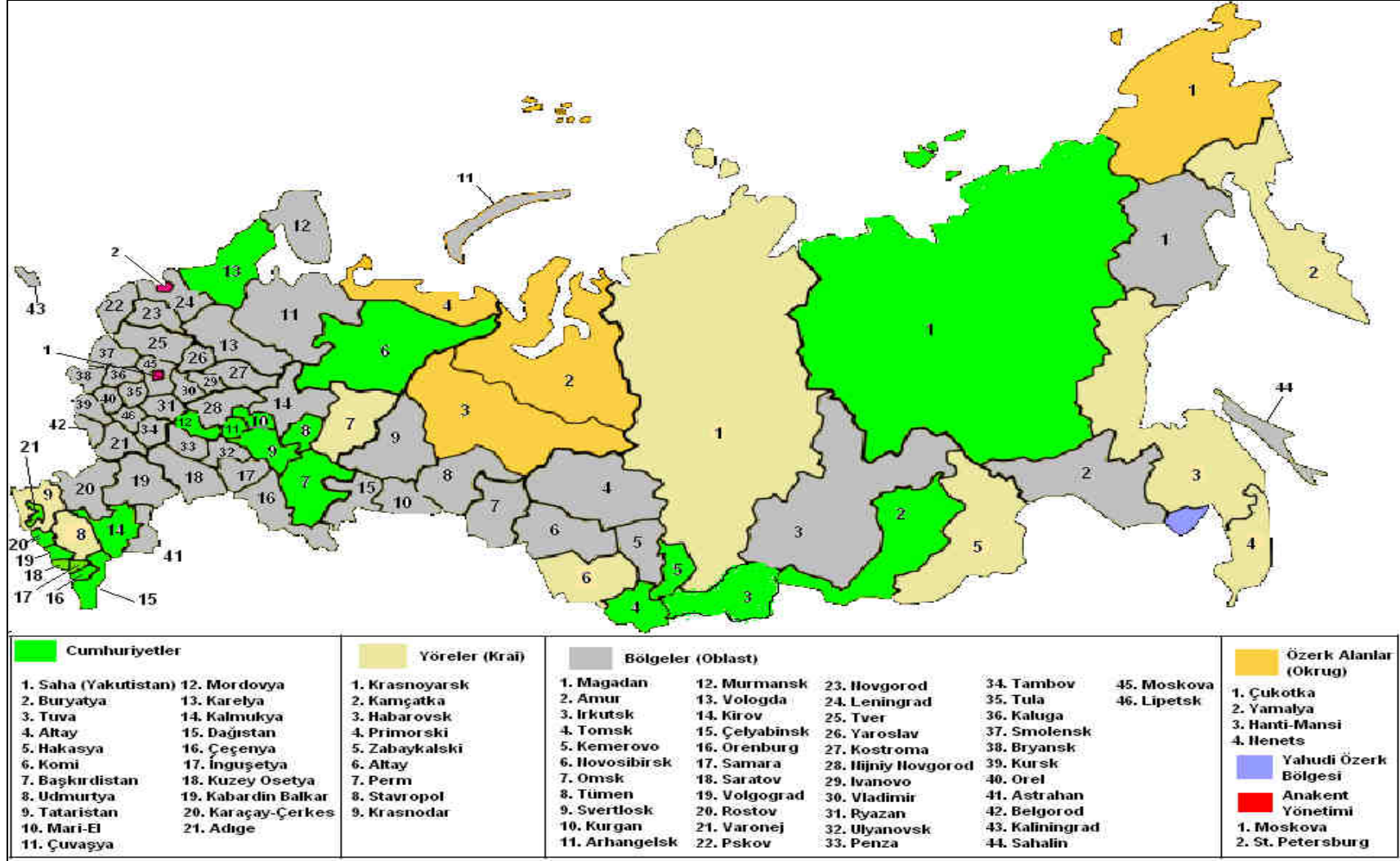
Böyle bir yasa girişiminde bulunmayan Putin, çeşitli federe birimler arasında yaşanması beklenen birleşme sürecini Beslan sonrasında hızlandırmış ve 2005'te 89 olan federe birim sayısını 2008'de 83'e düşürmüştür (bkz. Harita 3). Zira Mart 2008'e gelindiğinde Komi-Permyak, Evenk, Taymir, Koryak, Ust-Orda Buryat ve Agin Buryat özerk alanları (*okrug*), gerçekleştirilen birleşmeler¹¹²³ sonucunda

¹¹²¹ Putin, özellikle özerk alanlar (*okrug*) ile onlara sınırdaş yöre (*krai*) ve bölgelerin (*oblast*) birleştirilmesini savunmuştur. Helge Blakkisrud, "Russian Regionalism Redefined? Nation-Building, Values, and Federal Discourse", Pal Kolsto ve Helge Blakkisrud (der.), **Nation-Building and Common Values in Russia**, Lanham, Rowman&Littlefield, 2005, s. 252.

¹¹²² Ross, "Federalism and Electoral ...", s. 362.

¹¹²³ 7 Aralık 2003'te gerçekleştirilen referandum sonucunda Perm bölgesi ile Komi-Permyak özerk alanının birleştirilmesine karar verilmiş ve bu iki birim Perm yöresi adı altında 1 Aralık 2005 tarihinde birleştirilmiştir. 17 Nisan 2005 tarihinde gerçekleştirilen referandumda Krasnoyarsk yöresi, Evenk özerk alanı ve Taymir özerk alanının birleştirilmesine karar verilmiş ve bu karar sonucunda 1 Ocak 2007'de bu üç birim Krasnoyarsk yöresi adı altında birleştirilmiştir. Kamçatka bölgesi ve Koryak özerk alanının birleştirilmesine 23 Ekim 2005 tarihindeki referandum ile karar verilmiş ve söz konusu birleşme Kamçatka yöresi adı altında 1 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Irkutsk bölgesi ile Ust-Orda Buryat özerk yöresinin birleştirilmesine 16 Nisan 2006 tarihindeki referandum ile karar verilmiş, söz konusu birleşme Irkutsk bölgesi adı altında 1 Ocak 2008 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Son olarak, 11 Mart 2007 tarihinde yapılan referandum ile Çita bölgesi ile Agin-Buryat özerk yöresinin birleştirilmesine karar verilmiş ve bu iki birim Zabaykalski yöresi adı altında 1 Mart 2008 tarihinde birleştirilmiştir. "Federal Subjects of Russia", **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Federal_subjects_of_Russia#cite_note-Constitution-0> (03.01.2008).

Harita 3. 2008 Yılı İtibariyle RF Federe Birimleri

varlıklarını yitirmişlerdir¹¹²⁴. Ancak etnik özerk cumhuriyetlerin birleşmeler yoluyla ortadan kaldırılmasını hedefleyen Putin, cumhuriyetlerin bu tarz birleşmelere karşı çıkması nedeniyle amacına ulaşamamıştır¹¹²⁵. Yine de federe birimlerin sayısında bir düşüş sağlayarak, bu birimlerin merkez tarafından kontrol edilmesini kolaylaştırmıştır.

Sonuçta Putin, Beslan Faciası'nı takiben federe birimler üzerinde merkezin kontrolünü arttıran çeşitli önlemler almış, bu önlemler aracılığıyla gerek Duma'da gerekse Bölge Parlamentoları'nda "hükümet partisi" Birleşik Rusya'nın konumunu güçlendirmiştir¹¹²⁶. Ancak Putin iktidarının ikinci dönemindeki yeni uygulamalar, bu önlemlerle sınırlı kalmamıştır. Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da 2003-2005 yılları arasında gerçekleştirilen iktidar değişiklikleri¹¹²⁷, Putin'i devletin güçlendirilmesini sağlayacak yeni tedbirler almaya yöneltmiştir. Özellikle Gürcistan ile Ukrayna'da halkın gerçekleştirilen başkanlık seçimlerini protesto ederek ABD yanlısı yönetimleri iktidara getirmesi, Putin yönetimi tarafından dış kaynaklı sivil toplum örgütlerinin bir oyunu olarak yorumlanmıştır. Söz konusu olaylarda, Batı'dan fonlanan ülke içindeki sivil toplum örgütlerinin ellerindeki maddi gücü kullanarak

¹¹²⁴ Dmitri Mitin, "From Rebellion to Submission: the Evolution of Russian Federalism under Putin", **Problems of Post-Communism**, Eylül/Ekim 2008, c. 55, s. 5, s. 53.

¹¹²⁵ Leon Aron, "Putin's Risks", **Russian Outlook**, Kış 2005, s. 4, <http://www.aei.org/docLib/20050112_PutinsRisknewCCg.pdf> (04.01.2008). J. Paul Goode, "The Puzzle of Putin's Gubernatorial Appointments", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2007, c. 59, s. 3, s. 392.

¹¹²⁶ 2003-2007 yıllarında Duma'daki sandalyelerin 2/3'ünü elinde bulunduran Birleşik Rusya, 2008 yılı itibarıyla tüm Bölge Parlamentoları'ndaki sandalyelerin çoğunluğuna sahipti. 83 federe birimden 78'inin başında bu parti üyelerinden isimler yer almaktaydı. Ora John Reuter ve Thomas F. Remington, "Dominant Party Regimes and the Commitment Problem: the Case of United Russia", **Comparative Political Studies**, Nisan 2009, c. 42, s. 4, s.502.

¹¹²⁷ 2 Kasım 2003 tarihinde Gürcistan'da yapılan genel seçimlerin ardından protesto gösterilerinin yaşanması üzerine 23 Kasım'da Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze istifa etmiş ve yerine ABD yanlısı Mikhail Saakaşvili geçmişti. Ukrayna'da ise 31 Ekim 2004'te yapılan devlet başkanlığı seçimlerine hile karıştırıldığı gerekçesiyle meydanlara dökülen halk, 26 Aralık'ta seçimlerin yeniden yapılmasını sağlamış ve Rusya destekli Viktor Yanukoviç'in yerine ABD destekli Viktor Yuşçenko'yu devlet başkanlığı koltuğuna oturtmuştu. Son olarak Kırgızistan'da 27 Şubat'ta ve 13 Mart'ta yapılan iki turlu genel seçim sonuçlarına halkın itiraz etmesi, Devlet Başkanı Askar Akayev'in ülkeyi terk etmesi ile sonuçlanmış ve yerine Kurmanbek Bakiyev getirilmiştir. Erel Tellal, "Eski Sovyet Coğrafyasında 'Devrimler'", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2005, c. 60, s. 2, s. 273. Bu iktidar değişiklikleri için bkz. Sinan Oğan (der.), **Turuncu Devrimler**, İstanbul, Birharf Yayınları, 2004.

halk üzerinde etkili olmaları¹¹²⁸, Putin'in sivil toplum örgütlerine karşı yaklaşımını sertleştirmesine neden olmuştur¹¹²⁹.

Putin, ülke dışından gelen fonları kabul ederek yabancı merkezlerin siyasi çıkarlarını yansıtmakla suçladığı sivil toplum örgütlerinin siyaset dışında tutulması gerektiğini savunmuştur¹¹³⁰. 10 Ocak 2006'da onaylanan ve 15 Nisan 2006 itibariyle yürürlüğe konan yasa¹¹³¹, Putin'in bu örgütler konusunda artan hassasiyetinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ülkede faaliyet gösteren yerli ve yabancı sivil toplum örgütleri üzerindeki kontrolün artırılmasını öngören bu yasa, söz konusu örgütlerin gizlilik prensibi çerçevesinde faaliyet göstermelerini yasaklamıştır. İçinde buldukları her projeyi hükümete bildirmek ile sorumlu tutulan örgütlerin kayıt koşulları zorlaştırılmış, üyelik şartlarına yeni sınırlandırmalar getirilmiştir¹¹³². Ayrıca bu yasayı takiben Kremlin'e muhalif bazı sivil toplum örgütleri, kayıt şartlarını yerine getirmedikleri gerekçesiyle kapatılmış, devlet kontrollü ve destekli yeni örgütlerin oluşturulması için girişimde bulunulmuştur. ABD merkezli Soros Vakfı'nın Rusya'daki ofislerine baskınlar düzenlenirken, Çeçenya'daki AGİT büroları kapatılmıştır¹¹³³. AGİT'in RF ve komşu ülkelerindeki seçimleri gözlemleme

¹¹²⁸ ABD'den Ukrayna'daki sivil toplum örgütlerine akan mali yardım ve bunun seçimlere etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Andrew Wilson, "Ukraine's Orange Revolution, NGO's and the Role of the West", **Cambridge Review of International Affairs**, Mart 2006, c. 19, s. 1, s. 21-32.

¹¹²⁹ Andrey S. Makarychev, "Politics, the State and De-Politicization: Putin's Project Reassessed", **Problems of Post-Communism**, Eylül/Ekim 2008, c. 55, s. 5, s. 63.

¹¹³⁰ **Y.a.g.m.**, s. 63.

¹¹³¹ Bu yasa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alison Kamhi, "The Russian NGO Law: Potential Conflicts with International, National and Foreign Legislation", **The International Journal of Not-for-Profit Law**, Aralık 2006, c. 9, s. 1, <http://www.icnl.org/knowledge/ijnl/vol9iss1/art_6.htm> (04.01.2009).

¹¹³² Thomas Carothers, "The Backlash against Democracy Promotion", **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 2006, c. 85, s. 2, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=2&hid=17&sid=0dc22bae-c41c-4f4a-8c29-6d1139ebf340%40sessionmgr109&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#db=khh&AN=19895477>> (04.01.2009).

¹¹³³ Goldgeier ve McFaul, **a.g.m.**, s. 50.

faaliyetini eleştiren Putin, böylece ülkesinde görev yapan ve otoritesine yönelik tehdit oluşturan yabancı dernek ve kuruluşlara da gözdağı vermiştir¹¹³⁴.

Sivil toplum örgütleri üzerinde sıkı bir denetim tesis eden Putin, aynı zamanda RF vatandaşlarının ülke kararlarının alınmasında etkili olmasını sağlayacak, bu bağlamda da sivil toplumu ön plana çıkaracak yeni bir mekanizma geliştirmiştir¹¹³⁵. Ancak Halk Meclisi olarak adlandırılan bu mekanizmanın Kremlin'den bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira bu meclisin üyelerinin sivil toplumdaki çok devlet kurumları tarafından belirlenmesine, özellikle Putin'in atamalarda belirleyici olmasına karar verilmiştir¹¹³⁶. Vatandaşların devlet yönetimine ilişkin önerilerinin tartışıldığı bir forum olarak tasarlanan bu meclis, hükümete tavsiye niteliğinde kararlar almaktadır. Ancak Putin'in kompozisyonunu belirlediği ve bu bağlamda denetim altında tuttuğu bu meclis, kukla bir sivil toplumun oluşturulmasına yönelik bir girişim olarak yorumlanmıştır¹¹³⁷. Öte yandan Çeçenya politikasını eleştiren gazeteci Anna Politkovskaya¹¹³⁸ ve eski KGB Ajanı Aleksandr Litvinenko¹¹³⁹ başta olmak üzere iktidara muhalif pek çok gazeteci, işadamı ve siyasetçinin özellikle Putin iktidarının ikinci döneminde faili meçhul

¹¹³⁴ Carothers, **a.g.m.**, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=2&hid=17&sid=0dc22bae-c41c-4f4a-8c29-6d1139ebf340%40sessionmgr109&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=khh&AN=19895477>> (04.01.2009).

¹¹³⁵ Maria Lipman, "Putin's Chosen Public", **The Washington Post**, 16.09.2005, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/09/15/AR2005091502140.html>> (04.01.2009).

¹¹³⁶ **Y.a.g.m.**, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/09/15/AR2005091502140.html>> (04.01.2009). Viktor Martjanov, "The Decline of Public Politics in Russia: from Public Politics to Political Administration", **Russian Politics and Law**, Eylül/Ekim 2007, c. 45, s. 5, s. 71.

¹¹³⁷ Alfred B. Evans, "Vladimir Putin's Design for Civil Society", Alfred B. Evans, Laura A. Henry ve Lisa McIntosh Sundstrom (der.), **Russian Civil Society: a Critical Assessment**, Armonk, M. E. Sharpe, 2005, s. 151.

¹¹³⁸ 7 Ekim 2006'da Moskova'da yaşadığı apartmanın asansöründe ölü olarak bulunan Politkovskaya, Çeçenya'daki Rus askerlerinin insan hakları ihlallerinde bulunduğunu ileri sürmekte ve Putin'i Çeçenya politikasından dolayı eleştirmektedir. "Chechen War Reporter Found Dead", **BBC News**, 07.10.2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5416218.stm>> (05.01.2009). Pavel Felgenhauer, "Politkovskaya and Litvinenko Murder Cases Remain Controversial", **Eurasia Daily Monitor**, 06.09.2007, c. 4, s. 164, <[http://www.james town.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32972](http://www.james town.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32972)> (05.01.2009).

¹¹³⁹ Putin muhalifi Litvinenko, 23 Kasım 2006 tarihinde İngiltere'de polonyum 210 maddesi ile zehirlenerek öldürülmüştü. "Litvinenko Cinayetinde Rus Sanık", **BBC Turkish**, 22.05.2007, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/05/070522_litvinenko.shtml> (05.01.2009).

cinayetlere kurban gitmesi¹¹⁴⁰, Kremlin'in ülke içindeki muhalefeti tamamen sonlandırma çabası olarak değerlendirilmiştir¹¹⁴¹.

3. “Yönetilen Demokrasi”/“Egemen Demokrasi” Tartışmaları

2003-2004 Seçimleri'nden itibaren Rusya'da “yönetilen demokrasi”nin hâkim olduğunu ileri süren söylemler, Beslan sonrasında Putin'in uygulamaya geçirdiği yeni önlemler ile artış göstermiştir. Aynı süreçte RF'nin pek çok konuda ABD yönetiminin çıkarlarına ters düşen bir dış politika izlemesi, birçok ABD'li yazar tarafından RF'nin demokrasi eksikliği ve otokrasiye yönelimi¹¹⁴² ile bağlantılandırılmıştır¹¹⁴³. Böylece özellikle Batı tarafından “yönetilen demokrasi” olarak adlandırılan RF'deki siyasi sistem, ABD ile RF arasında bir dış politika konusu haline dönüşmüş, iktidarını giderek güçlendiren Putin'in izlediği dış politikadan rahatsız olan ABD, RF'ye karşı “demokrasi” ve “insan hakları” silahını kullanmaya başlamıştır.

Beslan Faciası'ndan birkaç hafta sonra ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell ve Başkan George W. Bush, Putin'i yanlış kararlar almakla eleştirirken¹¹⁴⁴, Putin iktidarının insan hakları, demokrasi ve sivil toplumu gözardı ettiğine ilişkin suçlamaların başta ABD'de olmak üzere Batı'da artmakta olduğu gözlenmiştir¹¹⁴⁵.

¹¹⁴⁰ Öldürülen bu kişilerin listesi için bkz. Brzezinski, “Putin's Choice”, s. 102-103.

¹¹⁴¹ “Putin Muhafifleri Öldürülüyor”, **24 Haber**, 21.11.2006, <<http://www.24haber.com/?newstype=normal&newsid=10033>> (05.01.2009).

¹¹⁴² Pek çok Batılı yazar, Putin'in 2004 Başkanlık Seçimleri'nde kazandığı zaferi ve Beslan Faciası sonrasında aldığı önlemleri RF'nin otokrasiye geçişi olarak değerlendirmiştir. Graeme Gill, “A New Turn to Authoritarian Rule in Russia?”, **Democratization**, Şubat 2006, c. 13, s. 1, s. 58. Eski ABD Başkanı Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, yazdığı bir makalede Putin ile Mussolini'yi karşılaştırırken, *Wall Street Journal*'da yayınlanan bir makalede, Lenin gibi Putin'in de gerçek bir diktatör olduğu vurgulanmıştır. Stephen Boykewich, “Russia after Beslan”, **Virginia Quarterly Review**, Kış 2005, c. 81, s. 1, s. 157.

¹¹⁴³ Goldgeier ve McFaul, **a.g.m.**, s. 46.

¹¹⁴⁴ Boykewich, **a.g.m.**, s. 157.

¹¹⁴⁵ ABD'li Rusya uzmanı Michael McFaul, Rus siyasetinin 2005 yılında 2000 yılına oranla çok daha az çoğulcu olduğunu belirtirken, yine aynı dönem içerisinde insan haklarında bir geriye gidiş yaşandığını belirtmiştir. Michael McFaul, “Russia and the West: a Dangerous Drift”, **Current History**, Ekim 2005, c. 104, s. 684, s. 309. Bu süreç içerisinde Avrupa ve ABD'de, Rus seçkinlerinin muhafazakâr devlet kurumlarının gücünü arttırmak pahasına demokrasi ve sivil toplumun zayıf kalmasına göz yumduğu şeklindeki suçlamaların arttığı gözlenmiş, Rusya, liberal ilkeleri benimsemesi konusunda Batı'dan gelen baskılar ile karşı karşıya kalmıştır. Derek Averre, “‘Sovereign Democracy’ and Russia's Relations with the EU”, **Demokratizatsiya**, Bahar 2007, c. 15, s. 2, s. 180.

Hatta Washington'da Rusya'nın demokrasi karşıtı bir ülke olduğuna ve bundan dolayı da G-8'den çıkarılması gerektiğine ilişkin görüşlerin giderek ağırlık kazanması sonucunda, Şubat 2005'te ABD Senatosu'nda RF'nin G-8 üyeliğine son verilmesine ilişkin karar tasarısı görüşülmüştür. Söz konusu tasarıda, Rusya'nın demokrasi ölçütlerinin asgarisini dahi yerine getirmediği, ülkede insan haklarının ihlal edildiği ve Çeçenya'da siyasi istikrarın bir türlü sağlanamadığı ileri sürülmüştür¹¹⁴⁶. Bunu takiben Şubat ayının sonlarında Slovakya'da gerçekleştirilen Bush-Putin Zirvesi'nde Bush, Rusya'da demokrasinin gelişimini sağlayamadığı gerekçesiyle Putin'i eleştirmiş¹¹⁴⁷, bağımsız medyanın engellenmesini, Yukos'un yeniden devletleştirilmesini, Parlamento üzerinde kontrol tesis edilmesini ve valilerin atanmasını demokrasi eksikliğinin kanıtları olarak sunmuştur¹¹⁴⁸.

2006 Temmuzunda St. Petersburg'ta gerçekleştirilen G-8 Zirvesi'nde Rusya'da demokratik kurumların yerleştirilmesi gereğine vurgu yapan Bush, Putin'i sivil toplumu ve insan haklarını göz ardı etmekle eleştirmiştir¹¹⁴⁹. Yine 2007 Haziranı'nda Prag'ta düzenlenen Demokrasi ve Özgürlük Konferansı'nda konuşan ABD Başkanı Bush, füze kalkanı projesine karşı çıkan Putin'e "demokrasi kılıcı" ile saldırmış, Rusya'daki demokratik reformların raydan çıktığını ifade etmiştir¹¹⁵⁰. Başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, Rusya'yı "yönetilen demokrasi" olmakla suçlarken, Putin iktidarı bu suçlamalara "egemen demokrasi" (*sovereign democracy*) kavramı ile cevap vermiştir. "Yönetilen demokrasi", demokrasilerde varolan

¹¹⁴⁶ İlyas Kamalov, "Rusya'nın Rol Arayışı ve ABD'yle İlişkiler", **Stratejik Analiz**, Nisan 2007, s. 84, s. 36.

¹¹⁴⁷ Margot Light, "Russian-American Relations under George W. Bush and Vladimir Putin", **Irish Studies in International Affairs**, 2008, c. 19, s. 30.

¹¹⁴⁸ Michael Mainville, "Bush Confronts Putin, Face to Face, Over Democracy", **New York The Sun**, 25.02.2005, <<http://www.nysun.com/foreign/bush-confronts-putin-face-to-face-over-democracy/9697/>> (06.01.2009).

¹¹⁴⁹ "Bush in Russia ahead of G8 Summit", **BBC News**, 14.07.2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5179390.stm>> (06.01.2009).

¹¹⁵⁰ "Putin'e Karşı Demokrasi Kalkanı", **Radikal**, 06.06.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=223359>> (06.01.2009).

Parlamento, yargı, parti sistemi, düzenli seçimler, bağımsız medya ve sivil toplum gibi unsurları içermekle birlikte, bu unsurların merkezi otorite tarafından düzenlendiği, kontrol altında tutulduğu ve sınırlandırıldığı bir sistemi tanımlamak için kullanılmaktadır¹¹⁵¹. Putin iktidarı tarafından ileri sürülen “egemen demokrasi” kavramı ise, dışarıdan yönetilemeyecek egemen bir devlet olarak Rusya’nın kendine özgü ihtiyaçlarına cevap veren, Batı modelinden farklı bir siyasi sistemi ifade etmektedir¹¹⁵². Bu kavram ile Rusya’nın demokrasiye giden yolu kendisinin belirleyeceği vurgulanmış¹¹⁵³, devletin güçlendirilmesinin ve düzenin sağlanmasının Rusya’da demokrasinin yerleştirilmesi için gerekli olduğu belirtilmiştir¹¹⁵⁴.

Batı’dan gelen eleştirilere karşı bir yandan “egemen demokrasi” kavramını ileri süren Moskova, diğer yandan bazı Batılı devletleri, insan haklarını bahane ederek uluslararası hukukun egemenlik ve içişlerine karışmama prensiplerine aykırı davranmakla suçlamıştır¹¹⁵⁵. Putin yönetimi özellikle “Yakın Çevre”de gerçekleştirilen iktidar değişikliklerini Batılı müdahalelerin bir sonucu olarak görmüş ve komşu ülkelerdeki Rus etkinliğini zayıflatmak için Batılı seçkinlerin demokrasi

¹¹⁵¹ Rusya’da belirli aralıklarla düzenlenen ve pek çok siyasi partinin mücadele ettiği seçimler, serbest olarak nitelendirilse bile, adil bir ortamda gerçekleştirilmemektedir. Parti ve seçmenler üzerinde açık bir zorlama ve baskı olmasa da, hükümet kaynaklarının başkanlık yanlısı parti lehine kullanılması, muhalif partilerin güçsüzleşmesine yol açmakta, seçimlerin adil olmadığı yargısını güçlendirmektedir. David White, **a.g.m.**, s. 211.

¹¹⁵² Conor Sweeney, “Sovereign Democracy Suits Russia’s Special Needs”, **Dawn e-Paper**, 23.11.2007, <<http://www.dawn.com/2007/11/23/int14.htm>> (07.01.2009).

¹¹⁵³ Rosefielde ve Hlouskova, **a.g.m.**, s. 219.

¹¹⁵⁴ Yapılan kamuoyu araştırmalarına göre, Rusların serbest seçimlerden çok düzenin, sosyal güvenliğin, eğitim ve iş bulma hakkının, sosyal adaletin sağlanmasına öncelik verdiği belirlenmiş, ancak Yeltsin döneminde ABD tarafından pompalanan “sahte demokrasi”nin bunları sağlayamadığı düşünülmüştür. Demokrasinin önemli bir parçası olması gereken bu hakların eksik kalması, bir sistem olarak “liberal demokrasi”nin halkın gözünden düşmesine neden olmuş, Rus siyasi seçkinleri, Batılı teorilere ideolojik bağımlılığın aşılması ve Anglo-Sakson “liberal demokrasi” teorisine karşı “egemen demokrasi” kavramının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Kimi yazarlara göre Batı, aslında dünyaya gerçek demokrasiyi değil, “düşük yoğunluklu demokrasi”yi enjekte etmekte, bu tarz demokrasilerin enjekte edildiği ülkelerde halkın sosyo-ekonomik ve kültürel gelişim ihtiyaçları geri plana itilerek, söz konusu ülkeler dışarıdan yönetilir hale gelmektedir. Bu anlayışa direnen Rus halkı için kendi devlet başkanı tarafından yönetilen demokrasi, ABD ve diğer devletler tarafından yönetilen demokrasiden daha caziptir. Anar Somuncuoğlu, “ABD-Rusya İlişkilerinde Demokrasi Söylemi”, **Tusam**, 21.08.2006, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=615&sayfa=40>> (07.01.2009). Yeltsin dönemini nitelendiren “sahte demokrasi”nin tanımını için bkz. Ivan Krastev, “‘Sovereign Democracy’, Russian Style”, **Open Democracy**, 16.11.2006, <http://www.opendemocracy.net/globalization-institutions_government/sovereign_democracy_4104.jsp> (07.01.2006).

¹¹⁵⁵ Averre, **a.g.m.**, s. 180.

hilekârlığına sığındıklarını iddia etmiştir¹¹⁵⁶. Yine Irak'a yönelik ABD müdahalesini eleştiren Putin, Temmuz 2006'daki G-8 Zirvesi öncesinde demokrasi konusunda Irak'ı örnek gösteren Bush'a karşı, Irak'taki gibi bir demokrasiye karşı olduklarını açıklamıştır¹¹⁵⁷.

Sonuçta 11 Eylül sonrasında Moskova ile oluşan terörizme karşı işbirliğinin etkisiyle Rusya'daki iç siyasi gelişmeleri gündeme getirmekten kaçınan ve bu konuların Rusya'nın iç meselesi olduğunu ileri süren ABD yönetimi, Rusya ile ilişkilerin gerginleştiği ikinci Putin döneminde Moskova'yı "demokrasi" ve "insan hakları" söylemleriyle baskı altında tutmaya çalışmıştır. Ayrıca ABD yönetimi, Soğuk Savaş sona ererken zaferini ilân eden "Batı tipi liberal demokrasi" karşısında, Çin ve Rusya gibi devletlerin temsil ettiği, otoriter siyasi yapılar ile kapitalist ekonomik yapıların harmanlanmasından oluşan "üçüncü yol"un güçlenmesinden ve küresel bir etki yaratmasından endişe duymaktadır¹¹⁵⁸. Nitekim söz konusu model, dünyanın pek çok bölgesindeki yönetimlere cazip gelmekte, giderek Batı'nın demokrasi modeline bir alternatif olarak algılanmaktadır¹¹⁵⁹.

RF'nin özellikle 2004 sonrasında Batı'ya karşı daha bağımsız ve sert bir tavır sergilemesinde, "Yakın Çevre"de gerçekleştirilen iktidar değişiklikleri gibi dış etkenlerin yanı sıra, ekonomide yaşanan düzelme ve Çeçen terörünün büyük ölçüde sonlandırılması gibi iç etkenler de etkili olmuştur. Beslan sonrasında merkezi iktidarın gücünü arttırmak için çeşitli siyasi önlemler alan Putin, Çeçen terörünü

¹¹⁵⁶ Robert Legvold, "Introduction", Robert Legvold (der.), **Russian Foreign Policy in the 21. Century and the Shadow of the Past**, New York, Columbia University Press, 2007, s. 9.

¹¹⁵⁷ Osman Ulagay, "Putin'den Bush'a Güçlenme Dersi", **Milliyet**, 17.07.2006, <<http://www.milliyet.com.tr/2006/07/17/yazar/ulagay.html>> (07.01.2006).

¹¹⁵⁸ Anar Somuncuoğlu, "Büyük Küresel Pazarlık", **Cumhuriyet Strateji**, 12.11.2007, c. 4, s. 176, s. 14.

¹¹⁵⁹ Kapitalist bir ekonomi ile merkezileşmiş siyasi kontrolün karmasından oluşan bu sistem, özellikle Sovyet coğrafyası, Doğu ve Güneydoğu Asya, Ortadoğu ve Latin Amerika'daki pek çok ülke yönetimine cazip gelmektedir. Örneğin Venezüela Devlet Başkanı Hugo Chavez, "Bolivaryan demokrasi"nin tercih edilebilir bir siyasi alternatif olduğu iddiasında bulunmaktadır. Thomas Carothers, **U.S. Democracy Promotion during and after Bush**, Washington, Carnegie Endowment, 2007, s. 12-13.

sonlandırmak amacıyla askeri önlemler alma gereğini de hissetmiştir. Bu bağlamda 2004 yazında Genelkurmay Başkanı Kvaşnin başta olmak üzere ordu ve güvenlik servislerindeki üst düzey yetkilileri görevden alarak, yerlerine askeri reform yanlısı isimleri getirmiştir¹¹⁶⁰. Ayrıca yine 2004 yazında Savunma Kanunu'na getirilen değişiklik ile Savunma Bakanı ile Genelkurmay Başkanı arasındaki yetki çatışması, Savunma Bakanı lehine sonlandırılmış, silahlı kuvvetlere ilişkin alınan her karardan Savunma Bakanı sorumlu hale getirilmiştir¹¹⁶¹.

Putin'in Beslan sonrasında aldığı güvenlik tedbirlerinden bir diğeri, yedi temel bölgeden biri olan Güney Federal Bölge'deki terörizm karşıtı mücadelenin İçişleri Bakanlığı aracılığıyla güçlendirilmesidir. İçişleri Bakanı Raşid Nurgaliyev, söz konusu bölgenin her biriminde üst düzey bir İçişleri Bakanlığı yetkilisinin komutası altında olan, Savunma Bakanlığı'na, Federal Güvenlik Servisi'ne ve Acil Durumlar Bakanlığı'na bağlı güçleri biraraya getiren "terörist karşıtı gruplar"ın oluşturulduğunu açıklamıştır¹¹⁶². Bu açıklamadan bir sene sonra Ağustos 2006'da bölgedeki terörizm karşıtı operasyonların sona erdiği, bu operasyonların yürütüldüğü üslerin kapatıldığı ancak bunların yerine kalıcı olarak görev yapacak yeni operasyonel üslerin kurulduğu yine İçişleri Bakanı tarafından duyurulmuştur¹¹⁶³.

2006 Ağustosunda Kuzey Kafkasya'daki terörizm karşıtı mücadelenin sona erdiğinin açıklanmasında hiç kuşkusuz Temmuz ayında ayrılıkçı lider Basayev'in

¹¹⁶⁰ Herspring, "Vladimir Putin and Military ...", s. 151.

¹¹⁶¹ Bu değişiklik ile Genelkurmay Başkanı, Savunma Bakanı'na bağlanmıştır. **Y.a.g.m.**, s. 151. Herspring, "Putin and the Re-emergence ...", s. 21.

¹¹⁶² Lynch, **a.g.m.**, s. 156.

¹¹⁶³ "Raşid Nurgaliyev Vzal Çeçnu Pod Kontrol", **Kommersant**, 22.08.2006, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=699254>> (09.01.2009). Böylece geçici olarak bölgede bulunan Savunma ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı silahlı güçlerin bölgeden çekilmesine onay verilse bile, bölge güvenliği üzerindeki operasyonel kontrolün İçişleri Bakanlığı'nda kalmasına karar verilmiştir. Bu durumda bölgedeki güvenlik Çeçen Hükümeti'nin değil, merkezi hükümetin sorumluluğu altında kalmıştır. Andrew Mc Gregor, "Russia Reorganizes Its War on Terrorism", **North Caucasus Weekly**, 21 Eylül 2006, c. 7, s. 36, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32066](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32066)> (09.01.2009).

öldürülmesi¹¹⁶⁴ ve Çeçenya'da istikrarın sağlanması etkili olmuştur¹¹⁶⁵. İçişleri Bakanlığı'nın koordinasyonu ile oluşturulan söz konusu terör timleri, Basayev'den önce 2005 Martı'nda Aslan Maşadov'u, 2006 Haziranı'nda da Maşadov'dan sonra Çeçen ayrılıkçıların başına geçen Abdullahim Sadullayev'i öldürmüşler, böylece Çeçen ayrılıkçılığının önde gelen isimlerini sırayla etkisiz hale getirmişlerdir¹¹⁶⁶.

Çeçen Sorunu'nun çözümü için kurumlar arasında koordinasyona dayalı etkili terör timleri yaratan Putin iktidarı, aynı zamanda bütçeden terörizme karşı mücadele için ayrılan fonlarda da artışa gitmiştir. Nitekim 2005 bütçesinden 158.4 milyar rublelik bir kaynak terörizm ile mücadeleye aktarılmıştır. Bunun 50 milyar rublelik kısmı teçhizat alımı ve tatbikatlar için İçişleri Bakanlığı ile Federal Güvenlik Servisi'ne aktarılırken, 107 milyarlık kısmı yeniden silahlanma programı ve sözleşmeli personel sistemine geçiş için Savunma Bakanlığı'na aktarılmıştır¹¹⁶⁷.

Alınan bu askeri tedbirlere paralel olarak, Çeçenya Cumhuriyeti'nin yönetiminde de bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Aslında bu değişiklikler Putin iktidarının Beslan sonrasında uygulamaya geçirdiği ikinci reform paketinin sonuçları olarak görülebilir. Zira parti ve seçim sistemlerine getirilen yeniliklerin de etkisiyle, 2005 Kasımı'nda düzenlenen Parlamento seçimlerinde Birleşik Rusya, sandalyelerin yarısından fazlasını elde etmiş¹¹⁶⁸, bölge liderlerini atama yetkisini eline geçiren Putin, 15 Şubat 2007'de Rus yanlısı Ramazan Kadirov'u Çeçen Cumhuriyeti'nin Başkanı olarak atamıştır¹¹⁶⁹. Böylece bir yandan Çeçen ayrılıkçı liderlerini askeri yollarla

¹¹⁶⁴ Rus NTV televizyonuna göre, Usame Bin Laden'in öldürülmesi ABD için ne anlama geliyorsa, Basayev'in öldürülmesi de Rusya için o anlama gelmektedir. David Holley, "Rebel Leader Dies in Russia", **Los Angeles Times**, 11.07.2006, <<http://articles.latimes.com/2006/jul/11/world/fg-basayev11>> (09.01.2009).

¹¹⁶⁵ "Raşid Nurgaliev Vzal ...", <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=699254>> (09.01.2009).

¹¹⁶⁶ Yapıcı, **a.g.e.**, s. 148-149.

¹¹⁶⁷ Lynch, **a.g.m.**, s. 157.

¹¹⁶⁸ Yapıcı, **a.g.e.**, s. 148.

¹¹⁶⁹ Cumhurbaşkanı Ali Alkanov'un istifası üzerine Putin, eski Cumhurbaşkanı Ahmed Kadirov'un oğlu ve aynı zamanda Başbakan olan Ramazan Kadirov'u bu göreve atamıştır. Çeçenya'nın başına Kadirov'u geçirmek isteyen Putin, yaş engelinden dolayı bu amacına 2007 yılına kadar ulaşamamış, Kadirov'un 5 Ekim 2006

etkisizleştiren Kremlin, öte yandan aldığı siyasi tedbirlerle Çeçen bölgesel yönetimi üzerindeki kontrolünü güçlendirmiştir.

Sonuç olarak, Beslan Faciası ülke içinde merkezi kontrolün artırılması için çeşitli önlemlerin alınmasına yol açarken, bu önlemler Rusya ile ilişkileri gerginleşen ABD tarafından Rusya'yı eleştirmek için araçsallaştırılmıştır. Ancak alınan bu önlemlerin bir sonucu olarak Çeçen Sorunu'nu büyük oranda halleden Rusya, bu sayede ABD ve diğer Batı ülkelerinden gelen eleştirilere karşı daha sert bir duruş sergileyebilmiştir. Zira artık Rusya'nın mücadele için uluslararası destek aradığı bir Çeçen Sorunu bulunmamakta, ülke içinde sağlanan istikrar ve ekonomide yaşanan düzelme daha bağımsız bir dış politika anlayışına neden olmaktadır. Üstelik 2 Aralık 2007 tarihinde gerçekleştirilen Duma seçimlerinin, alınan önlemlerin de bir sonucu olarak, % 64,3 oranında oy elde eden Birleşik Rusya'nın zaferi ile sonuçlanması, rakipsiz kalan Putin yönetiminin dış politika yapımındaki etkinliğini arttırmıştır.

4. 2007 Duma Seçimleri: Putin Planı'nın Zaferi

Daha önceki seçimlerden farklı olarak tüm vekillerin % 7 barajını aşan partilerin listelerinden belirlendiği bu seçimlere, kayıt koşullarını yerine getiren 11 parti katılmış¹¹⁷⁰, bunlardan sadece dördü % 7 barajını aşmıştır. Barajı aşan partiler, sırasıyla % 64,3, % 11,57, % 8,14, % 7,74 oranında oy elde eden Birleşik Rusya, RFKP, LDP ve Adil Rusya/Anavatan partileridir¹¹⁷¹. 1993, 1995 ve 2003 Parlamento Seçimleri'nde % 34,21, % 27,1 ve % 8,5 oranında oy elde eden Atlantikçi blok,

tarihinde 30 yaşını doldurması, Putin'in bu atamayı gerçekleştirmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda Alkanov'un cumhurbaşkanlığı görevini aslında "vekâleten" yürüttüğünü söylemek mümkündür. John Russell, "Ramzan Kadyrov: the Indigenous Key to Success in Putin's Chechenization Strategy?", **Nationalities Papers**, Eylül 2008, c. 36, s. 4, s. 659.

¹¹⁷⁰ Seçimlere katılan 11 parti şunlardır: Birleşik Rusya, RFKP, LDP, Adil Rusya/Anavatan, Tarım Partisi, Yabloko, Yurttaşlık Gücü, Sağ Güçler Birliği, Rus Vatandaşlar, Sosyal Adalet Partisi, Rusya Demokrat Parti. Stephen White, "The Duma Election in Russia, December 2007", **Electoral Studies**, Mart 2009, c. 28, s. 1, s. 171.

¹¹⁷¹ Ian McAllister ve Stephen White, "It's the Economy, Comrade! Parties and Voters in 2007 Russian Duma Election", **Europe-Asia Studies**, Ağustos 2008, c. 60, s. 6, s. 947.

Yabloko ve Sağ Güçler Birliği ile temsil edildiği bu seçimlerde ancak % 2,6 oranında oy elde edebilmiş, bu bağlamda siyasi arenadan neredeyse tamamen silinmiştir¹¹⁷².

Parlamento'da temsil hakkı kazanan dört partiden üçü bir önceki seçimlere oranla bu seçimlerde oy kaybına uğrarken, Birleşik Rusya oy oranını yaklaşık % 27 oranında arttırmıştır¹¹⁷³. Katılım oranının % 63 olduğu bu seçimlerde Putin, üyesi olmadığı Birleşik Rusya'nın vekil listesinde ilk sırayı almış, böylece seçimlerin bir anlamda "Putin referandumuna dönüşmesine yol açmıştır¹¹⁷⁴. Nitekim seçimlerin sonucunda "Putin Planı zafere giden yoldur" sloganını benimseyen Birleşik Rusya'nın elde ettiği zafer, devlet başkanlığı koltuğunu üç ay içinde bırakacak olan Putin'e yönelik bir "güvenoyu" olarak yorumlanmıştır¹¹⁷⁵.

Putin'in listesinden vekil olarak seçildiği bu partinin başarısında, ülkede yaşanan ekonomik gelişme, halkın yaşam standartlarında sağlanan düzelmeye, oligarkların etkisizleştirilmesi, Yeltsin dönemindeki hukuksuzluk ve başıboşluğa karşı devletin güçlendirilmesi, daha bağımsız bir dış politika yaklaşımının benimsenmesi ve tüm bunlara bağlı olarak Putin iktidarına duyulan güvenin etkili olduğunu söylemek mümkündür¹¹⁷⁶. Üstelik seçimlerde % 7 barajını aşan diğer partilerin, özellikle de Adil Rusya/Anavatan ile LDP'nin muhalefet partisinden çok Putin yandaşı partiler olmaları¹¹⁷⁷, önemli bir rakipten yoksun olan Birleşik Rusya'nın zaferini kolaylaştırmıştır. Genç kesimden destek bulamayan ve yaş

¹¹⁷² Nicklaus Laverty, "Limited Choices: Russian Opposition Parties and the 2007 Duma Election", **Demokratizatsiya**, Güz 2008, c. 16, s. 4, s. 369.

¹¹⁷³ 2003 Seçimleri'ne oranla bu seçimlerde RFKP % 1,04, LDP % 3,31 ve Adil Rusya: Anavatan % 1,5'lik bir oy kaybına uğramıştır. Bu oranlar için bkz. McAllister ve White, "It's the Economy ...", s. 946-947.

¹¹⁷⁴ "Seçim Değil, Putin Referandumu", **Zaman**, 01.12.2007, <<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=619850>> (21.04.2009).

¹¹⁷⁵ Taşansu Türker, "Rusya Başkanlık Seçimleri: Putin Planı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Ocak/Mart 2008, c. 63, s. 1, s. 290.

¹¹⁷⁶ McAllister ve White, "It's the Economy ...", s. 948-954.

¹¹⁷⁷ Türker, **a.g.m.**, s. 290. Jim Nichol, "Russia's December 2007 Legislative Election: Outcome and Implications", **CRS Report for Congress**, 10.12.2007, <<http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS22770.pdf>> (21.04.2009).

ortalaması yüksek bir seçmen kitlesine sahip olan RFKP ise¹¹⁷⁸, “hükümet partisi”ne alternatif oluşturmakta başarılı olamamış, bu seçimlerde oy kaybına uğramıştır.

Yasal olarak üçüncü bir dönem daha başkanlık yapma olanağı bulunmayan Putin, Duma seçimleri öncesinde bir sonraki dönemde başbakanlığa gelebileceğinin sinyallerini vermiştir. 2008 Martı’ndaki başkanlık seçimlerinde “kendisi ile çalışabilecek yetenekli, nazik ve etkili bir başkanın seçilmesi durumunda” başbakan olabileceğine dair açıklamalarda bulunan Putin¹¹⁷⁹, bunun gerçekleşmesi için öncelikle Birleşik Rusya’nın zaferini ilân etmesi gerektiğini ileri sürmüştür¹¹⁸⁰. Duma seçimleri ile bu ön koşulun gerçekleşmesi üzerine, 17 Aralık 2007 tarihinde Putin’in desteklediği bir isim olan Başbakan Birinci Yardımcısı Dimitri Medvedev, yaklaşan başkanlık seçimleri için Birleşik Rusya’dan aday olarak gösterilmiştir. Bunun hemen ardından da Medvedev, seçildiği takdirde başbakanlığa Putin’in getirileceği yönünde açıklamalarda bulunmuştur¹¹⁸¹. Böylece yeni bir anayasa değişikliği yoluyla üçüncü kez devlet başkanlığı koltuğuna oturmaya yanaşmayan Putin, 2007 Duma Seçimleri ile sağladığı güvenoyunun desteklediği adayı başkanlığa taşıyacağıının bilinciyle başbakanlık koltuğuna oturmayı planlamış ve 2008 Martı’nda gerçekleşen seçimler ile birlikte planında başarıya ulaşmıştır.

2 Mart 2008 tarihinde gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde Putin destekli Medvedev, ilk turda yarışan diğer üç adayı geride bırakarak aldığı % 70,28 oy oranıyla başkan olarak seçilmiştir. Seçimlerde Medvedev’in rakiplerinden RFKP’nin adayı Züganov % 17,72, LDP’nin adayı Jirinovski % 9,34 oranında oy elde ederken, Putin yanlısı Demokrat Parti’nin adayı Andrey Bogdanov oyların sadece % 1,29’unu

¹¹⁷⁸ McAllister ve White, “It’s the Economy ...”, s. 939-940.

¹¹⁷⁹ **Y.a.g.m.**, s. 939’dan Rossiiskaya Gazeta, 03.10.2007, s. 1.

¹¹⁸⁰ Nichol, **a.g.m.**, <<http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS22770.pdf>> (21.04. 2009).

¹¹⁸¹ White, “The Duma Election ...”, s. 173.

alabilmiştir¹¹⁸². Seçim kampanyaları sırasında destekçisi Putin ile birlikte medyada bolca yer alan Medvedev, seçmenlere Putin'in izinden yürüyeceği ve politikalarını devam ettireceği mesajını vermiş, onun söylemlerine benzer söylemler kullanarak halkı etkilemeye çalışmıştır¹¹⁸³.

Medvedev'in devlet başkanlığı koltuğuna oturduğu 7 Mayıs 2008 tarihinde başbakanlık makamına yerleşen Putin, ülke siyaseti üzerindeki etkinliğini korumuştur. Hatta Rusya'nın 8 Ağustos 2008'de Güney Osetya'ya gerçekleştirdiği operasyon sırasında Medvedev'den önce Putin'in açıklamalarda bulunması ve bu krizin yönetimini üstlenmesi, Rusya'da halen Putin döneminin devam ettiğine ilişkin yorumların yapılmasına neden olmuştur¹¹⁸⁴. Her ne kadar Medvedev, Rusya'da son kararları Putin'in değil kendisinin aldığı iddia etse de, eski başkanın politikalarını takip etmiş, özellikle füze kalkanı projesi nedeniyle ABD'ye yönelik muhalefeti devam ettirmiştir¹¹⁸⁵. *Silovikiye* karşı *liberal-teknokrat* grubun içerisinde yer alan ve Batı tarafından daha ılımlı bir dış politika izlemesi beklenen Medvedev'in Batı'ya muhalefeti sürdürmesi, isimler değişse de Putin döneminin devam ettirildiğini göstermektedir¹¹⁸⁶.

¹¹⁸² Jim Nichol, "Russia's March 2008 Presidential Election: Outcome and Implications", **CRS Report for Congress**, 13.03.2008, <<http://fpc.state.gov/documents/organization/103693.pdf>> (21.04.2009).

¹¹⁸³ Kathryn Stoner-Weiss, "It Is Still Putin's Russia", **Current History**, Ekim 2008, c. 107, s. 711, s. 316.

¹¹⁸⁴ **Y.a.g.m.**, s. 315.

¹¹⁸⁵ "Medvedev: Patron Sahiden Benim", **Hürriyet**, 30.03.2009, <<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/11317756.asp>> (22.04.2009).

¹¹⁸⁶ Türker, **a.g.m.**, s. 295.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DIŞ POLİTİKA

I. SÜPER GÜCÜN ÇÖKÜŞÜ

1991 Aralığı'nda SSCB'nin dağılması ile birlikte uluslararası sistemde yerini alan RF'de ülke ekonomisinde ve siyasetinde yaşanan gelişmeler, dış politikanın şekillenmesinde belirleyici olmuştur. RF'nin kurulmasından 2000 yılına kadar geçen süreci kapsayan Yeltsin döneminde, ekonomik kırılganlıklar, borçlanmaya dayalı ekonomi politikaları ve bu politikalar sonucunda oligarkların siyaset üzerinde artan etkinlikleri Batı yanlısı bir dış politikanın hâkimiyetine yol açmıştır. Ancak ülke içindeki siyasi gruplar arasında değişen güç dengelerine, gerçekleştirilen seçimlere ve ordunun artan etkinliğine bağlı olarak zaman zaman bu Batı yanlısı eğilimin dozunun azaldığı gözlenmiştir. Ülke içinde yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler de dış politikanın belirlenmesinde etkili olmuş, bu iç ve dış faktörlere bağlı olarak Yeltsin iktidarında izlenen dış politika alt dönemlere ayrılmıştır. Tıpkı ekonomik ve siyasi sistemde olduğu gibi dış politikada da Gorbaçov'un Yeltsin'in öncülü olduğu göz önüne alınırsa, Yeltsin iktidarının ilk yıllarındaki dış politika eğilimini anlamak açısından Gorbaçov dönemine bakmak gerekecektir.

A. Batı Yanlısı Dış Politika

1. Dış Politikada “Yeni Düşünce”

1980'lerin ortalarından itibaren *perestroyka*, *glasnost* ve *demokratizatsiya* politikalarını uygulamaya geçiren Gorbaçov, içerideki bu reform sürecini tamamlayacak bir dış politika anlayışı geliştirmişti. “Yeni Düşünce” (*Novoye Mışleniye*) olarak adlandırılan bu yaklaşım, *perestroyka* ve *glasnostun* uluslararası

ilişkiler ayağını oluşturmaktaydı¹¹⁸⁷. Bu dış politika anlayışı çeşitli unsurları içermekteydi ki, bu unsurların başında kapitalist ve sosyalist devletlerin birbirlerine tehdit oluşturdukları ve uzlaşma yollarının kapalı olduğu şeklindeki Leninist doktrinin reddi yer almaktaydı. “Yeni Düşünce” anlayışına göre olası bir nükleer savaşı önlemek gibi ortak insani çıkarlar, sınıf temelli çıkarlardan çok daha önemliydi¹¹⁸⁸.

Ortak insani değerlere vurgu yapan “Yeni Düşünce” anlayışının diğer unsurları arasında küresel karşılıklı bağımlılık, devletlerin siyasi rejimlerini seçme özgürlüğü ve silahsızlanma prensipleri yer almaktaydı¹¹⁸⁹. Doğu Avrupa’ya kendi rejimlerini seçme özgürlüğünün tanınması gerektiğini savunan Gorbaçov’a göre, bir toplumsal sistemin ya da yaşam tarzının dışarıdan zorla dayatılması, geçmişin de gösterdiği üzere tehlikeli sonuçlara yol açmaktaydı¹¹⁹⁰. Bu bağlamda 1989 yılında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan siyasal dönüşümlere müdahil olmama kararı alan Sovyet yönetimi, Almanya’nın birleşmesine ve 1990 yılında birleşik Almanya’nın NATO üyeliğine ses çıkarmamıştı¹¹⁹¹. Güvenliğin askeri güçten çok siyasi uzlaşma yoluyla sağlanabileceğini ileri süren Gorbaçov, nükleer caydırıcılığın yerini nükleer silahsızlanmanın alması gerektiğini savunmuş¹¹⁹², bu doğrultuda çeşitli silahsızlanma anlaşmalarına taraf olmuştu. 1987 yılında Washington ile Avrupa’daki tüm orta ve kısa menzilli füzelerin imhasını öngören Orta Menzilli Nükleer Silahlar Anlaşması’na imza atan Gorbaçov yönetimi, 1989 yılında

¹¹⁸⁷ Tellal, “SSCB ile İlişkiler”, s. 160-161. Peter Zwick, “New Thinking and New Foreign Policy under Gorbachev”, **PS: Political Science and Politics**, Haziran 1989, c. 22, s. 2, s. 215.

¹¹⁸⁸ Celeste A. Wallander, “Lost and Found: Gorbachev’s ‘New Thinking’”, **The Washington Quarterly**, Kış 2002, c. 25, s. 1, s. 118-119.

¹¹⁸⁹ Deborah Welch Larson ve Alexei Shevchenko, “Shortcut to Greatness: the New Thinking and the Revolution in Soviet Foreign Policy”, **International Organization**, Kış 2003, c. 57, s. 1, s. 77.

¹¹⁹⁰ Vernon Aspaturian, “Gorbachev’s ‘New Political Thinking’ and Foreign Policy”, Jiri Valenta ve Frank Cibulka (der.), **Gorbachev’s New Thinking and Third World Conflicts**, New Brunswick, Transaction Publishers, 1990, s. 9.

¹¹⁹¹ Adomeit, “Russia as a ‘Great Power’ in ...”, s. 42.

¹¹⁹² Zwick, **a.g.m.**, s. 216-217.

Afganistan'daki askerlerini geri çekmiş, 1990 yılında Avrupa'daki konvansiyonel güçlerin büyük bir kısmının kaldırılmasını öngören Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'nı (AKKA) imzalamıştı¹¹⁹³.

Gorbaçov'un içeride uyguladığı reformları yetersiz bulan Yeltsin, 1990 yılında RSFSC Yüce Sovyeti'nin Başkanı olarak seçilmesinin ardından RSFSC'nin egemenliğini ilân etmiş ve SSCB'den farklı bir dış politika uygulamasını gündeme getirmişti. Gorbaçov'a oranla ekonomide daha hızlı bir liberalleşmenin sağlanmasını ve cumhuriyetlere daha fazla yetki aktarımını savunan Yeltsin, dış politikada da daha Batı yanlısı bir duruşu benimsemişti¹¹⁹⁴. Dış politikayı Gorbaçov ile mücadelesinin bir parçası haline getiren Rus lider, 1990 Eylülü'nde RSFSC Dışişleri Bakanlığı'nı oluşturmuş ve Kozirev'i Dışişleri Bakanı olarak atamıştı¹¹⁹⁵.

Yeltsin'in temel amacı, Batı tarafından SSCB'den ayrı olarak Rusya Cumhuriyeti'nin ve kendi liderliğinin tanınmasını sağlamaktı¹¹⁹⁶. Bu doğrultuda 1991 Nisanı'nda Strazburg'taki Avrupa Parlamentosu'nu, Mayıs ve Haziran aylarında Prag ve Washington'u ziyaret etmişti. Yine 1991 baharında RSFSC Yüce Sovyet Güvenlik Komitesi Başkanı Sergey Stepaşin Brüksel'deki NATO Karargâhı'na bir ziyaret düzenlemiş, bu ziyaret sırasında NATO içerisinde RSFSC'ye gözlemci statüsü verilmesi önerisini gündeme getirmişti¹¹⁹⁷. Ancak Batılı hükümetler SSCB'ye paralel olarak RSFSC yönetimi ile ilişkileri geliştirme konusunda çekimser kalmışlar, Yeltsin iktidarını ancak Ağustos Darbe Girişimi'nden sonra muhatap olarak almışlardır¹¹⁹⁸. Bu bağlamda “Yeni Düşünce” anlayışının

¹¹⁹³ “New Thinking: Foreign Policy under Gorbachev”, <<http://countrystudies.us/russia/17.htm>> (14.01.2009).

¹¹⁹⁴ Adomeit, “Russia as a ‘Great Power’ in ...”, s. 43.

¹¹⁹⁵ Victor Israelyan, **On the Battlefields of the Cold War: a Soviet Ambassador's Confession**, Pennsylvania, Penn State Press, 2003, s. 287.

¹¹⁹⁶ Andrew Felkay, **Yeltsin's Russia and the West**, Westport, Praeger, 2002, s. 85.

¹¹⁹⁷ Adomeit, “Russia as a ‘Great Power’ in ...”, s. 43.

¹¹⁹⁸ **Y.a.g.m.**, s. 44.

uzantısı olan Atlantikçi dış politika anlayışını SSCB çatısı altında etkili bir şekilde uygulama şansı bulamayan Yeltsin, SSCB'nin dağılması ile birlikte bu anlayışı uygulamaya geçirecektir.

2. Atlantikçi Dış Politika

Parlamentodan aldığı yetkiler ile 1992 yılının başlarından itibaren “şok terapi”yi uygulamaya geçiren Yeltsin ve ekibi, sahip oldukları Atlantikçi anlayışı dış politika uygulamalarına yansıtılmışlardır. Ülkeye yönelik herhangi bir dış tehdidin var olmadığını, temel tehdidin ülke içindeki ekonomik çöküşten kaynaklandığını ileri süren Yeltsin Yönetimi, bu tehditle mücadele edebilmek amacıyla özellikle 1992 yılı boyunca Batı yanlısı bir dış politika izlemiştir. Bu dış politika, SSCB'nin emperyalist yapısının ortadan kaldırılmasını, ABD ile nükleer alandaki rekabetin sona erdirilmesini ve stratejik işbirliğine gidilmesini, NATO ile ilişkilerin geliştirilmesini, BM Güvenlik Konseyi'ndeki diğer daimi üyeler ve Avrupalı müttefikler ile işbirliğinin sağlanmasını, DTÖ ve G-7 gibi uluslararası kurumlara üyeliği öngörmüştür¹¹⁹⁹.

Rusya'nın NATO'ya üyeliğinin bile tartışıldığı bu dönemde¹²⁰⁰, Yeltsin'in dış politika açılımları doğal olarak Batı'ya yönelik olmuştur. 1991 yılının sonundan 1992 yılının ortalarına kadar Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere, ABD, Kanada ve BM Güvenlik Konseyi'ne ziyaretlerde bulunan Yeltsin, Japonya ve Güney Kore'ye gitmeyi planlamış ve Münih'teki G-7 ekonomi zirvesine katılmıştır¹²⁰¹. Rusya'nın

¹¹⁹⁹ Kamalov, **a.g.e.**, s. 2-3.

¹²⁰⁰ Aurel Braun, “Russian Policy towards Central Europe and the Balkans”, Kanet ve Kozhemiakin (der.), **a.g.e.**, s. 58. Yeltsin, 20 Aralık 1991 tarihinde NATO'ya gönderdiği mektupta Rusya'da NATO üyeliğinin tartışılmakta olduğunu ve gelecekte üyeliğin gerçekleşmesinin hedeflendiğini belirtmiştir. Hannes Adomeit, “Inside or Outside? Russia's Policies towards NATO?”, Elena Wilson Rowe ve Stina Torjesen (der.), **The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy**, New York, Routledge, 2009, s. 99. Thomas L. Friedman, “Soviet Disarray; Yeltsin Says Russia Seeks to Join NATO”, **The New York Times**, 21.12.1991, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D0CEED61731F932A15751C1A967958260&n=Top%2FReference%2FTimes%20Topics%2FSubjects%2FT%2FTreaties>> (15.01.2009).

¹²⁰¹ Adomeit, “Russia as a ‘Great Power’ in ...”, s. 44.

“büyük güç” statüsüne kavuşmasını, Batı ile işbirliğine ve uluslararası örgütlere üyeliğe bağlayan Yeltsin, 1992 yılının başlarında BM’de yaptığı konuşmada, Rusya’nın Batılı ülkeleri “müttefik” olarak gördüğünü açıklamıştır¹²⁰². Bu açıklama, 1992 Haziranı’nda Washington’da gerçekleştirilen Rus-ABD Zirvesi ile uygulamaya geçirilmiş, söz konusu zirvede Boris Yeltsin ile George Bush “sınırlı balistik füze saldırıları”na karşı küresel bir koruma sisteminin geliştirilmesi konusunda işbirliği yapma kararına varmışlardır¹²⁰³. Bu arada NATO ile ilişkileri güçlendirme çabası içine giren Yeltsin iktidarı, 10 Mart 1992’de bu örgüte bağlı olan Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi’ne üye olmuştur¹²⁰⁴. NATO tarafından eski Varşova Paktı ülkeleri ile özellikle güvenliğe ilişkin konularda diyalogun sağlanması amacıyla oluşturulan bu forum¹²⁰⁵, Rusya’nın NATO ülkeleri ile yakınlaşmasının temel aracı olmuştur.

Batı ile ilişkileri geliştirebilmek için çeşitli girişimlerde bulunan Yeltsin Hükümeti, Yugoslavya, Irak ve Libya üzerinde uygulanan BM yaptırımlarına ses çıkarmadığı gibi¹²⁰⁶, Hindistan ve İran’a gerçekleştirdiği silah ve silah teknolojisi ihracatına ABD’nin getirdiği kısıtlamaları da kabul etmiştir¹²⁰⁷. Dışişleri Bakanı Kozirev’in izlediği “evet politikası”, her durumda Batı’nın özellikle ABD’nin

¹²⁰² Dimitris Bourantonis ve Ritsa A. Panagiotou, “Russia’s Attitude towards the Reform of the United Nations Security Council, 1990-2000”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Aralık 2004, c. 20, s. 4, s. 84.

¹²⁰³ Sumner Benson, “Will NATO Deploy European Missile Defenses”, **Comparative Strategy**, Ekim/Aralık 1997, c. 16, s. 4, s. 392. Bu zirvede imzalanan anlaşma ile taraflar nükleer savaş başlıklarında indirime gitmeyi kabul etmişlerdir. Ancak eşit oranda gerçekleştirilecek olan indirimler, ABD’nin avantajına olacak şekilde tasarlanmıştır. Zira Rusya’nın sahip olduğu en güçlü silahlar olan karada konuşlanmış çoklu savaş başlıklarına sahip füzelerin imhasına karar verilirken, ABD’nin en güçlü silahları olan denizde konuşlanmış balistik füzeleri elinde bulundurmasına onay verilmiştir. Bu zirve hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas L. Friedman, “Summit in Washington; Reducing the Russian Arms Threat”, **The New York Times**, 17.06.1992, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E0CEEDD1531F934A25755C0A964958260&sec=&spon=&pagewanted=1>> (17.01.2009).

¹²⁰⁴ Marek Menkizsak, “Relations between Russia and NATO before and after the 11th of September”, **CES Studies**, Mayıs 2002, s. 4, s. 36.

¹²⁰⁵ Robert Weaver, “NATO’s Evolving Partnerships: Building Security through Partnership”, **NATO Review**, Güz 2001, c. 49, s. 3, <<http://www.nato.int/docu/review/2001/0103-01.htm>> (18.01.2009).

¹²⁰⁶ Milica Delevic, “Economic Sanctions as a Foreign Policy Tool: the Case of Yugoslavia”, **The International Journal of Peace Studies**, Ocak 1998, c. 3, s. 1, <http://www.gmu.edu/academic/ijps/vol3_1/Delvic.htm> (18.01.2009).

¹²⁰⁷ Arbatov, “Russia’s Foreign Policy ...”, s. 21. Ocak 1991’den itibaren Hindistan’a uzay teknolojisi ve füze satışında bulunan Rusya, ABD’nin tepkisi sonucunda Nisan 1992’de bu ülkeye yönelik teknoloji arzını durdurmuştur. Malcolm, **a.g.m.**, s. 141.

yaklaşımlarını desteklerken, diğer bölge ve ülkeleri gözardı etmiş, “Yakın Çevre”ye karşı duyarsız kalan iktidar, özellikle Orta Asya’yı Rusya’nın sırtındaki ekonomik bir yük olarak değerlendirmiştir¹²⁰⁸. 1992 yılının başlarından itibaren Baltık Cumhuriyetleri’ndeki Sovyet askerinin geri çekilmesi konusuna olumlu yaklaşan Yeltsin iktidarı¹²⁰⁹, Eylül 1992’de bu cumhuriyetlerden Litvanya ile çekilme konusunda resmi bir anlaşmaya imza atmış, bu anlaşma uyarınca 1993 Ağustosuna kadar çekilmenin tamamlanmasına onay vermiştir¹²¹⁰. Ayrıca Rus yönetimi, Baltık Cumhuriyetleri’ndeki Rus nüfusun haklarının uluslararası hukuk ve örgütler aracılığıyla korunması gerektiğini ileri sürerek, bu konu ile askeri çekilme arasında bağlantı kurmaktan kaçınmıştır. Bu tutum Batı yanlısı dış politikanın bir uzantısı olarak yorumlanmıştır¹²¹¹.

Ekonomide beklenen düzelmeye gerçekleşmemesi sonucunda Parlamento’daki otoriter ve merkezci grupların Batı yanlısı dış politikaya karşı artan tepkileri ve 1992 yazında hükümet içinde gerçekleştirilen değişiklikler ile sanayi lobisinin yani merkezci grubun ülke siyaseti üzerinde artan etkinliği, 1992 yılının ikinci yarısından itibaren dış politikadaki Batı yanlısı eğilimin az da olsa sınırlandırılmasına neden olmuştur¹²¹². Muhalefetin dış politika üzerinde artan etkisi, kendisini Batı’nın Asya’daki temsilcisi Japonya ile ilişkilerde göstermiştir.

¹²⁰⁸ Lena Jonson, **Vladimir Putin and Central Asia: the Shaping of Russian Foreign Policy**, London, I.B. Tauris, 2004, s. 43.

¹²⁰⁹ Sovyet askerinin Baltık Cumhuriyetleri’nden çekilmesine ilişkin görüşmeler Eylül 1991’de Gorbaçov’un yönetimi altında başlamış, bu görüşmelerde Sovyet tarafı, önce Doğu Almanya ve Polonya’daki askerlerin çekileceğini, bu çekilmenin tamamlanmasının ardından 1994 yılında Baltık Cumhuriyetleri’ndeki çekilmenin başlayacağını taahhüt etmişti. Ocak 1992’de Sovyet askeri güçlerinin denetimini ele geçiren Rusya yönetimi, Baltık Cumhuriyetleri’ndeki askerlerin hemen çekilmesi konusuna olumlu yaklaşmıştı. Laura Eleonoora Kauppila, “The Baltic Puzzle: Russia’s Policy towards Estonia and Latvia”, (Pro Gradu Thesis in Political History, University of Helsinki), Helsinki, 1999, s. 21.

¹²¹⁰ Ancak bu anlaşmanın öncesinde Şubat 1992’de Litvanya ve Letonya’daki Sovyet askeri geri çekilmeye başlamıştır. **Y.a.g.e.**, s. 21.

¹²¹¹ **Y.a.g.e.**, s. 23-25. Arbatov, “Russia’s Foreign Policy ...”, s. 21.

¹²¹² Light, 1992 Haziranı’na kadar tamamen Batı yanlısı bir dış politika izleyen Yeltsin iktidarının, ülke içinde artan muhalif güçlerin etkisiyle bu tarihten sonra dış politika çizgisini sertleştirmeye başladığını ileri sürmüştür. Light, “Foreign Policy Thinking”, s. 33.

1992 yılının başlarında Japonya, Tayvan ve Güney Kore gibi kapitalist ekonomileri kendine model alan ve bu ülkelere Doğu Asya politikasında öncelik tanıyan Yeltsin¹²¹³, Şubat 1992’de Japonya Başbakanı Kiçi Miyazawa’ya Japonya’yı “potansiyel bir müttefik” olarak gördüğünü belirten bir mektup göndermişti¹²¹⁴. Bu dönemde “Yabloko”nun kurucusu Grigori Yavlinski başta olmak üzere Atlantikçi grubun önde gelen isimleri, Japonya’nın Rusya’ya büyük bir ekonomik yardım yapacağı beklentisiyle, dört Güney Kuril adasının Japonya’ya geri verilmesi¹²¹⁵ çağrısında bulunmaktaydılar¹²¹⁶. Bunu takiben Ağustos 1992’de Başbakan Yardımcısı Mikhail Poltoranin Tokya’daki bir konferansta, Yeltsin’in Rus-Japon ilişkilerini normalleştirmek amacıyla iki ufak Kuril adasını Japonya’ya vermeye niyetli olduğunu açıklamıştı¹²¹⁷. Bu arada Japon Hükümeti, “kuzey toprakları” olarak adlandırdığı Güney Kuril adaları üzerinde yaşanan anlaşmazlık çözülmedikçe Rusya’ya ekonomik yardımda bulunmayacağını ve Rusya’daki Japon yatırımcılara yönelik desteğini genişletmeyeceğini ilân etmiş¹²¹⁸, bu sorun nedeniyle Rusya’yı üyesi olduğu G-7’ye dâhil etme konusunda çekingen davranmıştı¹²¹⁹.

1992 Ağustosundan itibaren Rus gazetesi *İzvestiya*’da Yeltsin’in iki küçük adayı Japonya’ya geri vereceğine dair çıkan haberler, özellikle Parlamento ve

¹²¹³ Roger E. Kanet ve Susanne M. Birgeron, “The Domestic-Foreign Policy Linkage in Russian Politics: Nationalist Influences on Russian Foreign Policy”, **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1997, c. 30, s. 4, s. 341.

¹²¹⁴ Adomeit, “Russia as a ‘Great Power’ in ...”, s. 46.

¹²¹⁵ 1904 Rus-Japon Savaşı’ndan II. Dünya Savaşı’na kadar Japonya’ya bağlı bulunan bu adalar, söz konusu savaşta Sovyet askerleri tarafından ele geçirilmişti. II. Dünya Savaşı’nın ardından 1956 yılında iki taraf arasında imzalanan deklarasyon ile taraflar arasında bir barış anlaşmasının imzalanması durumunda iki küçük adanın Japonya’ya geri verileceği kabul edilmişti. Peggy Falkenheim Meyer, “Russo-Japanese Relations: Opportunity for a Rapprochement?”, **Demokratizatsiya**, Bahar 1998, c. 6, s. 2, s. 364. İlyas Kamalov, “Japonya Kuril Adaları Konusunda Geri Adım Atacak mı?”, **ASAM**, 02.10.2006, <<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1166&kat1=57&kat2=>> (20.01.2009).

¹²¹⁶ Leszek Buszynski, “Russia and Northeast Asia: Aspirations and Reality”, **The Pasific Review**, Ağustos 2000, c. 13, s. 3, s. 407.

¹²¹⁷ Kozhemiakin, “Democratization and Foreign ...”, s. 69.

¹²¹⁸ Gennady Chufirin, “Russia’s Economic and Strategic Interests in North-East Asia”, **Asia Europe Journal**, Mayıs 2003, c. 1, s. 2, s. 256-257.

¹²¹⁹ Charles E. Ziegler, “Russo-Japanese Relations: a New Start for the Twenty-First Century?”, **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 1999, c. 46, s. 3, s. 17.

Güvenlik Konseyi'nde yer alan otoriter ve merkezci grupların Yeltsin ve Kozirev'e karşı muhalefetlerini sertleştirmelerine neden olmuştur. Ekim 1992'de Rusya'ya yönelik ekonomik yardımların kararlaştırılacağı uluslararası bir konferansa ve 1993 yılında G-7 Zirvesi'ne ev sahipliği yapacak olan Tokyo, bu toplantılar öncesinde Yeltsin'den taviz koparmanın yollarını aramış, toprak sorununun çözülmesine karşı bu toplantıları bir koz olarak ileri sürmüştür¹²²⁰. Bunun üzerine 1992 Eylülü'nde Tokyo'ya gitmeyi planlayan Yeltsin, ekonomik yardıma karşılık Rus toprağının feda edilemeyeceğini ileri süren muhalefet tarafından çok sert bir şekilde eleştirilmiş¹²²¹, üstelik Parlamento ve Güvenlik Konseyi'nden yükselen bu eleştirilere bölge valileri¹²²² ve ordu mensuplarından¹²²³ da destek gelmiştir. 1992 Temmuzunda gerçekleştirilen Parlamento oturumlarında otoriter ve merkezci grubun temsilcileri¹²²⁴ Yeltsin'in Tokyo ziyaretini ertelemesi ya da en azından bu ziyaret sırasında herhangi bir tavizde bulunmayacağına dair taahhütte bulunması gerektiği konusunda fikir birliğine varmışlardır¹²²⁵.

Sonuçta Parlamento, Güvenlik Konseyi, ordu ve hatta yürütme erki¹²²⁶ içerisinde gelen yoğun muhalefet karşısında Yeltsin, Tokyo ziyaretini

¹²²⁰ Peggy Falkenheim Meyer, "Moscow's Relations with Tokyo: Domestic Obstacles to a Territorial Agreement", *Asian Survey*, Ekim 1993, c. 33, s. 10, s. 956.

¹²²¹ *Y.a.g.m.*, s. 958.

¹²²² Örneğin, yetki alanına üzerinde tartışılan adaların da girdiği Sahalin Valisi Valentin Federov, Japonya'ya toprak tavizinde bulunulması durumunda Rusya'nın Uzak Doğusu'nu RF'den ayırma tehdidinde bulunmuştur. Otoriterlerin Parlamento'daki temsilcisi Rus Birliği Bloğu'ndan Nikolay Pavlov ve Sergey Baburin ile yakın bağlara sahip olan Federov, Kuril Adaları'nın Rusya'ya ait olduğunu ve olacağını, Yeltsin'in Tokyo ziyaretini ertelemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Joseph Ferguson, *Japanese-Russian Relations, 1907-2007*, New York, Routledge, 2008, s. 73. Michael Richardson, "View from Sakhalin: Kuril Islands Should Remain Russian", *International Herald Tribune*, 31.08.1992, <http://www.iht.com/articles/1992/08/31/qand_3.php> (20.01.2009).

¹²²³ Genelkurmay Başkanı General Viktor Dubynin başkanlığındaki bir grup general, Yeltsin'e Tokyo ziyaretini ertelemesi konusunda baskı yapmıştır. Yeltsin'in ziyaretini görüşmek üzere düzenlenen Parlamento oturumlarına katılan Dubynin, adaların gözden çıkarılması durumunda büyük bir stratejik hata yapılacağını ileri sürmüştür. Ferguson, *a.g.e.*, s. 74.

¹²²⁴ Merkezci grup içerisinde özellikle Oleg Rummyantsev, Yevgeni Ambartsumov, Sergey Stankeviç ve Ruslan Hasbulatov gibi isimler Yeltsin'i haretle eleştirmişlerdir. *Y.a.g.m.*, s. 73.

¹²²⁵ Meyer, "Moscow's Relations with ...", s. 958.

¹²²⁶ Güvenlik Konseyi üyesi de olan Başbakan Yardımcısı Aleksandr Rutskoy, Savunma Bakanı Pavel Graçev ve İçişleri Bakanı Viktor Baranikov, Yeltsin'i eleştiren grup içerisinde yer almışlardır. Ferguson, *a.g.e.*, s. 73.

gerçekleşmesine dört gün kala, 9 Eylül’de iptal etmek durumunda kalmıştır¹²²⁷. Tokyo ziyaretini ancak 1993 Ekimi’nde gerçekleştirebilen Yeltsin’in¹²²⁸ ülke içinden gelen baskılar sonucunda tamamen Batı yanlısı bir dış politikadan geri adım attığının ilk kanıtı bu ziyaretin ertelenmesi olmuştur¹²²⁹. Bu olayı, Dışişleri Bakanı Kozirev’in 1992 Aralığı’nda Stockholm’deki AGİT toplantısında yaptığı konuşma takip etmiştir. Batı’ya yönelik sert eleştirileri ile herkesi şaşkırtan Kozirev, Baltık devletlerine müdahale etmek ile suçladığı Batı’yı Sovyet coğrafyasından uzak durması konusunda uyarılmış, AGİT kurallarının geçerli olmadığı bu coğrafyada Rusya’nın kendi çıkarlarını gerek askeri gerek ekonomik tüm yollarla koruyacağını açıklamıştır. Ayrıca Sırbistan’a yönelik BM yaptırımlarının sona erdirilmesini talep eden Kozirev, Rusya’nın Belgrad’a askeri yardım yapmaya hazır olduğunu ifade etmiştir¹²³⁰.

Bu konuşma, Rusya’da muhaliflerin iktidara gelmesi durumunda nasıl bir politika izleneceğini konusunda Kozirev’in Batı dünyasını uyarma çabası olarak yorumlansa da¹²³¹, Dışişleri Bakanı’nın 1993 ve 1994 yıllarında benzer söylemleri tekrar etmesi, söz konusu konuşmanın bir taktikten çok bir politika değişikliği olduğunu göstermiştir¹²³². Böylece 1992 yılının ikinci yarısından itibaren ülke içinde artan muhalefetin hükümetin içine sızarak, dış politika eğilimini değiştirmeye başladığını ve merkezci bir isim olarak bilinen Çernomırdin’in başbakanlığa

¹²²⁷ Adomeit, “Russia as a ‘Great Power’ in ...”, s. 46.

¹²²⁸ Hiroshi Kimura, “Politics and Economics in Russo-Japanese Relations”, Ted Hopf (der.), **Understandings of Russian Foreign Policy**, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1999, s. 229.

¹²²⁹ Arbatov, “Russia’s Foreign Policy ...”, s. 24. Kozhemiakin, “Democratization and Foreign ...”, s. 69.

¹²³⁰ Adomeit, “Russia as a ‘Great Power’ in ...”, s. 45. William Safire, “Kozyrev’s Wake-up Slap”, **The New York Times**, 17.12.1992, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E0CE7DC1131F934A25751C1A964958260&sec=&spon=&pagewanted=all>> (21.01.2009).

¹²³¹ Bu tarz yorumların yer aldığı pek çok makalenin yanı sıra, Kozirev 1993 Şubatı’nda NATO Dergisi’nde yayınlanan makalesinde, iki ay önce yaptığı bu konuşmanın sadece ülke içi muhalefetin yarattığı tehdidi Batı’ya göstermek amacıyla gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür. Bu konuda bkz. Andrei Kozyrev, “The New Russia and the Atlantic Alliance”, **NATO Review**, Şubat 1993, s. 1, <<http://www.nato.int/docu/review/1993/9301-1.htm>> (21.01.2009).

¹²³² Kozirev, 1993 ve 1994 yıllarında yaptığı açıklamalarda Rusya’nın Avrasya jeopolitik alanında özel bir sorumluluğa sahip olduğunu ve burada yaşayan Rusça konuşan nüfusun haklarının Rus Hükümeti tarafından korunacağını ileri sürmüştür. Dimitri K. Simes, “The Return of Russian History”, **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat 1994, c. 73, s. 1, s. 79-80. Adomeit, “Russia as a ‘Great Power’ in ...”, s. 45.

getirildiği 1992 Aralığı'na gelindiğinde bu değişimin açık bir şekilde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu gelişmeleri takiben 1993 yılında ilân edilen Dış Politika Konsepti ile dış politikaya pragmatik milliyetçi anlayış hâkim olmuş ve bu durum 1995 yılına kadar sürekliliğini korumuştur.

B. Atlantikçilikten Merkezçiliğe Kayış

1993 yılından itibaren pragmatik milliyetçi çizginin dış politika üzerinde etkisini arttırdığının en önemli kanıtı, 1993 Nisanı'nda ilân edilen Dış Politika Konsepti olmuştur. “Yakın Çevre” Doktrini olarak da bilinen bu belge, daha önce de ifade edildiği gibi, Rus dış politikasının önceliğine BDT ülkelerini yerleştirmiş, Batı ile Rusya arasındaki çıkar farklılıklarına vurgu yapmıştır¹²³³. Ancak ülke içinde kurumlar arası mücadelenin yaşandığı, merkezçilerin giderek güç kaybına uğradığı ve özellikle Nisan ayındaki referandum sonrasında liberal ekonomi politikalarının hız kazandığı 1993 yılı¹²³⁴, dış politikaya belirgin bir gruptan öte dengesizliğin hâkim olduğu bir yıl olmuştur. Bu bağlamda “Yakın Çevre” Doktrini'nin, 1993 Seçimleri sonucunda ekonomi ve siyasette artan muhafazakârlaşmanın etkisiyle¹²³⁵ 1994 yılında daha etkili bir şekilde uygulandığını söylemek mümkündür. Ancak “Yakın Çevre” politikasını incelemeyen önce Moskova'nın Bosna Savaşı'na yönelik politikasına bakmak gerekir. Zira 1992 yılının sonlarından itibaren Rus dış politikasında yaşanan dönüşüm kendisini ilk olarak Bosna Savaşı'na yönelik politikada göstermiştir.

1. Bosna Savaşı

1992 yılı boyunca Rusya'nın Bosna'daki çatışmaya yönelik politikası, Batı yanlısı bir çizgiyi takip etmiştir. BM'de aktif bir şekilde görev alan Rus yönetimi,

¹²³³ Bkz. Çalışmanın ikinci bölümü, s. 163.

¹²³⁴ Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 41-47.

¹²³⁵ Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 50-54. Çalışmanın ikinci bölümü, s. 185-188.

ülkeyi parçalara ayıran Vance-Owen Planı'nı desteklemiş, Sırların koruyuculuğu rolünü reddederek Yugoslavya'ya uygulanan BM yaptırımlarına destek vermiştir¹²³⁶. Yeltsin iktidarının bu politikası karşısında, Parlamento'daki muhalif gruplar eleştirilerini arttırmışlar¹²³⁷, özellikle otoriter görüşü savunan vekiller Kozirev'i Rusya'nın geleneksel müttefiki olan Ortodoks Sırları yalnız bırakmak ile suçlamışlardır¹²³⁸.

Parlamento'da artan muhalefetin en önemli göstergesi, çıkarılan çeşitli kararlar olmuştur. İlk olarak Yeltsin Hükümeti'nin Mayıs 1992'de Batı tarafından Belgrad'a uygulanacak ekonomik yaptırımlara Parlamento'ya danışmadan katılması üzerine¹²³⁹, Yüce Sovyet'te yaptırımlara ilişkin moratoryum çağrısında bulunan bir karar alınmıştır¹²⁴⁰. Bu kararı Aralık 1992'de BM Güvenlik Konseyi'nin Bosna Krizi'ne yönelik herhangi bir askeri müdahale kararına Dışişleri Bakanı Kozirev'in veto uygulaması gerektiğini vurgulayan diğer bir karar takip etmiştir¹²⁴¹. Aynı kararda BM yaptırımlarının sadece Sırlara değil, çatışan tüm taraflara uygulanması gerektiğinin altı çizilmiştir¹²⁴². Şubat 1993'te çıkarılan bir başka kararda ise, BM'nin Hırvatistan'a yaptırımlarda bulunması, bunun gerçekleştirilmemesi durumunda Sırbistan'a yönelik yaptırımların da kaldırılması gerektiği ileri sürülmüştür¹²⁴³.

¹²³⁶ Paul Kubicek, "Russian Foreign Policy and the West", **Political Science Quarterly**, Kış 1999/2000, c. 114, s. 4, s. 551.

¹²³⁷ Yüce Sovyet Uluslararası İlişkiler Komitesi Başkanı Ambartsumov, Kozirev'i Rusya'nın Balkanlar'a yönelik tarihi politikasına ihanet etmekle suçlamış, Rus Parlamentosu'nun Sırlara yönelik desteğini göstermek amacıyla 1992 yazında Belgrad turuna çıkmıştır. John Scott Masker, "Signs of a Democratized Foreign Policy?", **World Affairs**, Bahar 1998, c. 160, s. 4, s. 180.

¹²³⁸ Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 551.

¹²³⁹ 30 Mayıs 1992'de Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne yaptırım uygulanmasını içeren 757 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına Yeltsin iktidarı da katılmıştır. Jim Headley, "Sarajevo, February 1994: the First Russia-NATO Crisis of the Post-Cold War Era", **Review of International Studies**, Nisan 2003, c. 29, s. 2, s. 211.

¹²⁴⁰ Pravda, "The Public Politics ...", s. 216.

¹²⁴¹ Kozhemiakin, "Democratization and Foreign ...", s. 69.

¹²⁴² Eric Shiraev ve Deone Terrio, "Russian Decision-Making Regarding Bosnia: Indifferent Public and Feuding Elites", Richard Sobel ve Eric Shiraev (der.), **International Public Opinion and the Bosnia Crisis**, Lanham, Lexington Books, 2003, s. 159-160.

¹²⁴³ "Legislators in Russia Urge Tilt toward Serbs", **The New York Times**, 19.02.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE7D91F38F93AA25751C0A965958260>> (22.01.2009). Bu karar ile Yeltsin,

Bağlayıcı olmayan bu Parlamento kararlarını takiben Kozirev, 24 Şubat 1993'te Bosna'da çatışan her üç tarafa da silah ambargosu uygulanması¹²⁴⁴ ve Hırvatlar Bosna'daki Sırp bölgelerini bombalamaya devam ettiği sürece Hırvatistan'a BM ekonomik yaptırımlarının uygulanması çağrısında bulunmuştur¹²⁴⁵. Bosna Savaşı'na yönelik politikada yaşanan değişimin ilk göstergesi olan bu çağrının ardından Moskova, Nisan 1993'te Bosna'daki Sırp kuvvetlerine karşı askeri güç kullanımını içeren ABD önerisinin¹²⁴⁶ karşısında yer almış, 17 Nisan 1993'te Belgrad'a karşı uygulanan ticari yaptırımların sıkılaştırılmasına ilişkin BM Güvenlik Konseyi'nde yapılan oylamaya katılmaktan kaçınmıştır¹²⁴⁷. 25 Nisan 1993'te Rusya'da gerçekleştirilen referandum öncesinde Boris Yeltsin'i rakipleri karşısında zayıf düşürme kaygısıyla hareket eden Clinton yönetimi de, Sırlara karşı sert tedbirler alınmasına ilişkin çağrısından bir süreliğine de olsa vazgeçmiştir¹²⁴⁸.

Referandum öncesinde Sırp yanlısı bir tutum sergileyen Yeltsin iktidarı, zaferle çıktığı referandum sonrasında Sırlara karşı daha eleştirel bir tavır takınmaya başlamıştır¹²⁴⁹. IMF ile anlaşma imzaladığı 1993 Mayıs'ında Bosnalı Sırları Vance-Owen Planı'nı reddettikleri için sert bir şekilde eleştiren Rus Hükümeti, Sırbistan'a yönelik yaptırımların sertleştirilmesine destek vereceğini açıklamıştır¹²⁵⁰. Bu

Sırbistan'a uygulanan ekonomik yaptırımlara Rusya'nın katılımını sonlandırması konusunda uyarılmıştır. Masker, **a.g.m.**, s. 182.

¹²⁴⁴ Alan F. Fogelquist, "Russia, Bosnia and the Near Abroad", **Global Geopolitics Viewpoints**, 24.08.2008, <<http://globalgeopolitics.net/ed/2008/08/24/russia-bosnia-and-the-near-abroad/>> (22.01.2009).

¹²⁴⁵ Adomeit, "Russia as a 'Great Power' in ...", s. 46.

¹²⁴⁶ 1993 Nisanı'na gelindiğinde Clinton yönetimi, Bosna şehirlerine yönelik bombardımanı durdurması ve Vance-Owen Planı'nı kabul etmesi için Sırlara yönelik baskısını arttırmaya başlamıştır. ABD'nin Bosna'daki Sırp mevzilerine karşı hava saldırısına hazır olduğunu açıklayan Clinton, Bosna'ya karşı uygulanan silah ambargosunun kaldırılması çağrısında bulunmuştur. Alan F. Fogelquist, "The Yugoslav Breakup and the War in Bosnia-Herzegovina: Implications for Kosovo?", **Eurasia Research Center**, <<http://eurasia-research.com/000327BHKosova.htm>> (22.01.2009).

¹²⁴⁷ Pravda, "The Public Politics ...", s. 217.

¹²⁴⁸ Tanıl Bora, **Bosna Hersek: Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1999, s. 247.

¹²⁴⁹ Pavel Baev, "The Impact on Relations between Russia and Central Europe", Mathias Jopp (der.), **The Implications of the Yugoslav Crisis for Western Europe's Foreign Relations**, Paris, Institute for Security Studies, Chaillot Paper 17, 1994, <<http://aei.pitt.edu/468/01/chai17e.html#chap2>> (22.01.2009).

¹²⁵⁰ Fogelquist, "Russia, Bosnia and the Near Abroad", <<http://globalgeopolitics.net/ed/2008/08/24/russia-bosnia-and-the-near-abroad/>> (22.01.2009).

dönemde bir yandan Bosna'daki çatışmanın sonlandırılmasına ilişkin uluslararası çabaları destekleyen Yeltsin iktidarı¹²⁵¹, diğer yandan Avrupalı devletlerle birlikte Sırlara yönelik olası bir NATO müdahalesinin karşısında yer almıştır¹²⁵². Sırp tarafı lehine bu savaşa dâhil olma konusunda yeterli askeri güce ve siyasi iradeye sahip olmayan Moskova, Batı ile ilişkilerini Sırp lar uğruna riske atmak istememiştir. Nitekim 1993 baharında Rusya'nın Eski Yugoslavya Özel Temsilcisi Vitali Çurkin, Moskova'nın Bosna konusunda uluslararası toplum ile hiçbir şekilde zıtlasma içine girmeyeceğini açıklamıştır¹²⁵³. Böylece 1993 yılının başlarında Bosna Savaşı'na yönelik politikasında değişimler gösteren Moskova, özellikle Nisan ayındaki referandumdan sonra bu değişimlerin Batı merkezli dış politika anlayışını yıkmadığını kanıtlamıştır.

1993 yılında Bosna politikasında yaşanan ufak çaplı değişimler, Aralık ayında gerçekleştirilen seçimler sonrasında giderek büyümüş, 1994 yılı Sırp yanlısı tavrın kendisini açıkça hissettirdiği bir yıl olmuştur¹²⁵⁴. Siyasi kadrolara otoriter gruptan isimlerin yerleştirildiği, Savunma Bakanlığı, Güvenlik Konseyi ve ordunun karar alma mekanizmalarında ön plana çıkarıldığı 1994 yılında, Yeltsin iktidarı Bosnalı Sırlara karşı NATO hava saldırılarının kabul edilemeyeceğine ilişkin açık bir tavır sergilemiştir. Rusya'nın Bosna politikasında özellikle 1993 Seçimleri

¹²⁵¹ Önceleri Vance-Owen Planı'nı destekleyen Yeltsin iktidarı, bu planın Sırp lar tarafından kabul edilmemesi üzerine BM Güvenlik Konseyi tarafından ortaya atılan Güvenli Bölgeler Planı'na destek vermiştir. Headley, **a.g.m.**, s. 214. Rus Hükümeti 1993 Ağustosunda ilân edilen Owen-Stoltenberg Planı'nı da Sırlara karşı askeri müdahalede bulunulmaması şartıyla desteklemiştir. Fogelquist, "Russia, Bosnia and the Near Abroad", <<http://globalgeopolitics.net/ed/2008/08/24/russia-bosnia-and-the-near-abroad/>> (22.01.2009).

¹²⁵² Özellikle Fransa, Almanya ve Rusya ABD'nin Sırp güçlerini bombalama önerisine karşı çıkmışlardır. Rasmir Mahmutsehajic, "The International Community and the Former Yugoslavia", **East European Constitutional Review**, Bahar/Yaz 2001, c. 10, s. 2/3, <http://www1.law.nyu.edu/eecr/vol10num2_3/features/mahmutcehajic.html> (22.01.2009). Michael O. Beale, **Bombs over Bosnia: the Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina**, A Thesis Presented to the Faculty of the School of Advanced Airpower Studies, Air University, Alabama, 1996, <<http://www.fas.org/man/eprint/beale.htm>> (22.01.2009).

¹²⁵³ Mike Bowker, "The Wars in Yugoslavia: Russia and the International Community", **Europe-Asia Studies**, Kasım 1998, c. 50, s. 7, s. 1257.

¹²⁵⁴ Fogelquist, "Russia, Bosnia and the Near Abroad", <<http://globalgeopolitics.net/ed/2008/08/24/russia-bosnia-and-the-near-abroad/>> (22.01.2009).

sonrasında yaşanan bu değişimde, iç etkenler kadar dış etkenlerin de etkili olduğunu gözardı etmemek gerekir. Nitekim Bosna politikası konusunda kendi içinde parçalanmış olan Batı ittifakının bu çatışmanın çözümünde uzun süre etkili olamaması, bu bağlamda bölgesel ve küresel güvenilirliğini kaybetmesi, bir yandan Bosnalı Sırpıları güçlendirirken öte yandan Rusya'ya daha aktif bir Balkan politikası konusunda önemli bir avantaj sağlamıştır¹²⁵⁵.

1993 Mayıs'ında ilân edilen Güvenli Bölgeler Planı'nın BM askeri gücünün inisiyatifıyla uygulanmasına¹²⁵⁶ ve bu doğrultuda Rus askerinin BM Barışı Koruma Gücü'ne katkıda bulunmasına onay veren Rus iktidarı, 1994 yılı itibariyle güvenli bölgelere saldıran Sırp güçlerine karşı gerek BM gerekse de NATO kuvvetlerinin kullanılmasına karşı çıkmıştır¹²⁵⁷. Rusya'nın bu konudaki ilk tepkisi, Şubat 1994'te NATO'nun Sırp güçlerine yönelik yayınladığı ultimatodan sonra gelmiştir. 5 Şubat 1994'te güvenli bölgelerden biri olan Saraybosna'daki bir pazar yerinin bombalanması ve 68 kişinin hayatını kaybetmesi üzerine NATO, Sırpıların ağır silahlarını Saraybosna'dan çekmemesi ya da bu silahları BM kontrolüne bırakmaması durumunda hava saldırılarına başlayacağını bildiren bir ultimatoy yayınlamıştır¹²⁵⁸. Yeltsin, bu ultimatoy öncesinde NATO'nun kendisine danışmadığını ve bundan dolayı şaşkınlık yaşadığını belirtirken, Parlamento'da en fazla sandalyeye sahip olan LDP'nin başkanı Vladimir Jirinovski, Sırpıları

¹²⁵⁵ *Nezavisimaya Gazeta*'da 1 Aralık 1993 tarihinde çıkan bir haberde, Batı'nın tepkisizliği sayesinde Rusya'nın bölgede "özel ilişkiler" geliştirebilmesine fırsat doğduğu belirtiliyordu. Rus liderliği de Bosna Savaşı'nı "büyük güç" statüsünü yeniden sağlayabilmek ve NATO'yu AGİT ve BM gibi diğer örgütlerin arkasına çekebilmek açısından bir şans olarak görmekteydi. Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 552.

¹²⁵⁶ 4 Haziran 1993 tarihinde çıkarılan 836 sayılı BM kararı ile güvenli bölge ilan edilen altı yerleşim biriminin BM güçleri tarafından korunmasına karar verilmiştir. Olumlu oy verdiği bu karar sonrasında bir açıklama yapan Rusya BM Güvenlik Konseyi Temsilcisi Yuli Vorontsev, barışın sağlanmasına katkı yapacağını düşündükleri bu kararı sonuna kadar destekleyeceklerini belirtmiştir. Headley, **a.g.m.**, s. 214.

¹²⁵⁷ Fogelquist, "Russia, Bosnia and the Near Abroad", <<http://globalgeopolitics.net/ed/2008/08/24/russia-bosnia-and-the-near-abroad/>> (22.01.2009).

¹²⁵⁸ Merve İrem Yapıcı, "Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 2006, c. 2, s. 8, s. 7

bombalamanın tüm Slavlara karşı bir savaş ilânı anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Başkanlık Danışmanı Sergey Stankeviç ise, NATO hava saldırılarının Batı'nın Rusya tarafından bir ortak olarak algılanma olasılığını ortadan kaldıracığını ifade etmiştir¹²⁵⁹.

Rus Dışişleri Bakanlığı'na göre, henüz Sırpların yaptığı kesinleşmeyen bu katliamın sorumlusu ortaya çıkarılıncaya kadar uluslararası toplumun herhangi bir adım atmaması gerekiyordu. Ültimatomun amacı yani güvenli bölgelerin askersizleştirilmesi desteklense bile, bu amaca ulaşmak için askeri güç kullanma tehdidine başvurulması ve Rusya'nın dışarıda bırakıldığı bir çözüm yolunun tercih edilmesi kabul edilemezdi. Bu bağlamda Bosna Krizi'nin çözülmesine ilişkin sorumluluk NATO'dan çok BM Güvenlik Konseyi'nde olmalıydı¹²⁶⁰.

Bu görüşlerle hareket eden Rus Dışişleri Bakanlığı, büyük bir diplomasi atağı gerçekleştirerek soruna tek taraflı bir müdahalede bulunmuştur. Rusya'nın bölge temsilcisi Vitali Çurkin, Sırp liderler Slobodan Miloseviç ve Radovan Karadžić ile görüşerek, Bosnalı Sırpların bölgeden geri çekilmelerini sağlamış, BM Gücü'nde yer alan 400 Rus askerini bu çekilmeyi denetlemek için Saraybosna'ya göndermiştir¹²⁶¹. Batı'dan bağımsız olarak böyle bir girişimde bulunan Rus yönetimi, bu sayede hem olası bir NATO saldırısını önlemeyi hem de Batı'ya Rusya'nın eşit bir ortak olduğunu göstermeyi amaçlamıştır¹²⁶². Ancak Rusya'nın Sırp'lara yönelik olası bir NATO saldırısını önleme çabası, 1994 Nisanı'nda Sırp güçlerinin güvenli

¹²⁵⁹ Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 552.

¹²⁶⁰ Headley, **a.g.m.**, s. 217-219.

¹²⁶¹ Çurkin'in arabuluculuğu Rus diplomasisinin Soğuk Savaş sonrasındaki ilk büyük başarısı olmuştur. Predrag Simic, "Russia and the Conflicts in the Former Yugoslavia", **Southeast European and Black Sea Studies**, Eylül 2001, c. 1, s. 3, s. 103.

¹²⁶² Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 552. Rusya yönetimi bu girişimi ile ultiyatoma, ABD'ye ve bir bütün olarak Batı'ya direnen Sırp'lara sadece geleneksel ortakları Rusların görüşlerini dinlediklerini, bu bağlamda Rusya'nın hesaba katılması gereken bir güç olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. R. Craig Nation, "Russia and the Balkans", Michael H. Crutcher (der.), **Russian National Security: Perceptions, Policies and Prospects**, Carlisle Barracks, U.S. Army War College, 2001, s. 98.

bölgelerden bir diğeri Goradze'yi bombalaması ile sonuçsuz kalmıştır. Zira bu bombardımanın ardından NATO, Sırp kuvvetlerine yönelik hava saldırılarına başlamıştır. Bu saldırıları eleştiren Moskova¹²⁶³, söz konusu NATO müdahalesinden önce kendisine danışılmadığı için NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) girişimine Rusya'nın katılımını erteleme kararı almıştır¹²⁶⁴.

Ancak Rusya'nın bu eleştirileri gerek NATO müdahalesinin zayıflığı, gerekse Bosnalı Sırp larla yaşadığı anlaşmazlık¹²⁶⁵ neticesinde çok uzun sürmemiştir. Goradze saldırısından sonra Bosnalı Sırp larla Sırbistan'ın birbirinden ayrılması gerektiğini ileri süren Rus yönetimi¹²⁶⁶, ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya ile birlikte yer aldığı Temas Grubu'nda ortaya atılan yeni bir barış planına¹²⁶⁷ destek vermiştir. Bosnalı Sırp ların lideri Karadziç tarafından reddedilen bu plana Sırbistan lideri Miloseviç'in destek vermesi sonucunda, Rus yönetimi Miloseviç ile giderek yakınlaşmış, hatta bu yakınlaşma Kozirev'in Miloseviç'i "barış partisinin lideri" olarak ilân etmesine kadar varmıştır¹²⁶⁸. Ayrıca Rusya, Temas Grubu aracılığıyla Batı'ya Bosnalı Sırp lara daha geniş yaptırımlar getirilmesi karşılığında Sırbistan üzerindeki ekonomik ambargonun kaldırılması konusunda baskı yapmaya başlamıştır¹²⁶⁹. Böylece Miloseviç ile Karadziç arasındaki anlaşmazlıktan faydalanan Rus yönetimi, 1994 Mayıs'ından

¹²⁶³ Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 552. Kendisine danışılmadan gerçekleştirilen bu operasyonları sert bir dille eleştiren Moskova, Sırp ların tek taraflı olarak cezalandırılmasına ilişkin politikaları kabul edemeyeceğini açıklamıştır. Nation, **a.g.m.**, s. 99. Rusya'daki siyasi seçkinler, hava saldırısını Moskova'nın stratejik etki sahasına ABD'nin sızma girişimi olarak değerlendirmişlerdir. Bowker, "The Wars in Yugoslavia ...", s. 1252.

¹²⁶⁴ Kozirev, bu müdahalenin ardından söz konusu NATO girişimine imza atacağı Brüksel gezisini iptal etmiştir. Frederick Bonnart, "Bosnia: an Emerging Russian View Might Want War to Go On", **International Herald Tribune**, 20.04.1994, <<http://www.iht.com/articles/1994/04/20/edfred.php>> (24.01.2009).

¹²⁶⁵ Goradze'ye saldırarak, krizi sonlandırmaya yönelik Rus girişimlerini etkisiz hale getiren, bundan dolayı da Rus yönetimini zor durumda bırakan Sırp lar, Çurkin'in bir kez daha arabuluculuk yapma teklifini reddetmişlerdir. Böylece Bosnalı Sırp lar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduklarına ilişkin Rus iddiaları da Sırp lar tarafından çürütülmüştür. Bowker, "The Wars in Yugoslavia ...", s. 1253. Simic, **a.g.m.**, s. 103-104.

¹²⁶⁶ Allen C. Lynch, "The Realism of Russia's Foreign Policy", **Europe-Asia Studies**, Ocak 2001, c. 53, s. 1, s. 15.

¹²⁶⁷ Temas Grubu'nun ileri sürdüğü plana göre, Bosna topraklarının % 51'i yeni oluşturulan Müslüman-Hırvat Federasyonu'na % 49'u ise Bosnalı Sırp lara verilecektir. Yapıcı, **a.g.m.**, s. 7.

¹²⁶⁸ Bowker, "The Wars in Yugoslavia ...", s. 1253.

¹²⁶⁹ Lynch, "The Realism of Russia's ...", s. 16.

itibaren tek muhatabının Miloseviç olduğunu ilân ederek, Bosnalı Sırlarla arasındaki ilişkiyi dondurmuş¹²⁷⁰, Bosna Sorunu'nun, barış planına sıcak bakan Sırp liderliği ile görüşmeler yoluyla halledilmesini savunmuştur.

1994 yılı boyunca Temas Grubu içerisinde sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini savunan Rusya'nın, bu çabasında başarılı olduğunu söylemek mümkündür¹²⁷¹. Zira Sırlar 1995 yılının ortalarına kadar ciddi bir askeri müdahale ile karşılaşmamışlardır¹²⁷². Ancak daha önce de ifade edildiği gibi Sırlara yönelik caydırıcı bir müdahalenin gerçekleşmemesinde, Batı'nın tepkisizliği ve kuvvet kullanma konusundaki kararsızlığı da etkili olmuştur. 1995 Temmuzunda Sırp güçlerinin güvenli bölgelerden Srebrenika ve Zepa'yı bombalamaları, ardından Bosna'daki ABD'li müzakerecilerden üçünü öldürmeleri ABD'nin Bosna konusundaki inisiyatifi ele geçirmesine ve kuvvet kullanma konusundaki kararsızlığa bir son vermesine neden olmuştur. Bu bağlamda NATO, Ağustos ve Eylül aylarında geniş çaplı hava saldırılarına başlamış, bu saldırılar Rus Hükümeti tarafından soykırım olarak nitelendirilerek, sert bir dille eleştirilmiştir¹²⁷³. Ayrıca Duma'da NATO'yu kınayan ve Rusya'nın eski Yugoslavya'ya karşı uygulanan yaptırımlardan tek tarafı olarak çekilmesini öngören bir karar çıkartılmıştır¹²⁷⁴. Ancak Rusya'nın NATO müdahalesine yönelik tepkileri etkili olamamış, NATO'nun sertlik yanlısı

¹²⁷⁰ Bowker, "The Wars in Yugoslavia ...", s. 1253.

¹²⁷¹ 1994 Aralığı'nın ortalarında Rus Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Bosna Sorunu'nun siyasi ve diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğine ilişkin görüşleri konusunda Temas Grubu içerisinde bir uzlaşının oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Lynch, "The Realism of Russia's ...", s. 16.

¹²⁷² NATO, 1994 Kasımı'nın sonlarında Hırvatistan'daki Udbina Sırp Hava Üssü'ne bir saldırıda bulunmuş, ancak bu, geniş çaplı bir saldırıdan çok küçük hava vuruşları şeklinde gerçekleşmiştir. Nitekim basının "iğne delikleri" ismini taktığı bu saldırıda, Sırp savaş uçaklarından hiçbiri tam olarak tahrip edilememiştir. **Y.a.g.m.**, s. 16. Richard Holbrooke, **Bir Savaşı Bitirmek**, çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 86.

¹²⁷³ Savunma Bakanı Pavel Graçev, ABD'li meslektaşı William Perry'e krizin çözümünde Rusya'yı gözardı eden yollara başvurmamanın kabul edilemez olduğunu iletmıştır. Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 553.

¹²⁷⁴ Roland Dannreuther, **Russian Perceptions of the Atlantic Alliance**, Final Report for the NATO Fellowship 1995-1997, s. 18, <<http://www.nato.int/acad/fellow/95-97/dannreut.pdf>> (25.01.2009). Duma'daki bazı vekiller, Rus Hükümeti'ni Bosnalı Sırları silahlandırmaya çağırarak kadar eleştirilerinin dozunu arttırmışlardır. **Y.a.g.m.**, s. 553.

politikası ABD diplomasisinin zaferi olarak gösterilen Dayton Anlaşması'nın imzalanması ile son bulmuştur.

Sonuç olarak, 1992 yılı boyunca Batı'dan bağımsız bir Bosna politikası oluşturamayan Yeltsin iktidarı, 1993 yılında Sırp tarafının lehine olacak bazı düzenlemeleri dile getirmeye başlamış, ancak Batı'nın çizgisinden genel olarak ayrılmamıştır. 1993 Aralığı'ndaki seçimlerden sonra Sırp tarafının haklarını daha fazla gözetilen bir politikaya geçiş yapan Rus yönetimi, özellikle Sırlara yönelik güç kullanımının karşısında yer almış ve Temas Grubu'nda bulunarak Batılı devletleri diplomatik çözüm yollarına ikna etmeye çalışmıştır¹²⁷⁵. 1995 yılının ortalarına kadar Batı'nın kararsızlık içinde olması Rusya'nın işini kolaylaştırırken, bu tarihten sonra askeri müdahale konusunda Batı'da oluşan uzlaşma Rusya'nın Balkanlar'daki rolünü sınırlandırmıştır¹²⁷⁶. Böylece Batı'nın pasifliğinden faydalanarak 1994 sonrasında daha aktif bir politika izleyen Rusya, gerekli askeri ve ekonomik güçten yoksun olduğu için 1995 yılının ikinci yarısında Bosna üzerindeki tüm inisiyatifi ABD'ye bırakmak durumunda kalmıştır. Eleştirdiği NATO bombardımanları sonrasında Bosna'da ateşkesin sağlanması ve yeni bir düzenin kurulması için Temas Grubu'nun çalışmalarına katılan Rusya¹²⁷⁷, Dayton Anlaşması'nın uygulanması için görev yapacak NATO liderliğindeki askeri güç IFOR'a (Uygulama Gücü) asker göndermiştir¹²⁷⁸.

¹²⁷⁵ Sharyl Cross, "Russia and NATO toward the Twenty-First Century: Conflicts and Peacekeeping in Bosnia-Herzegovina and Kosovo", **The Journal of Slavic Military Studies**, Haziran 2002, c. 15, s. 2, s. 12.

¹²⁷⁶ Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 553-554.

¹²⁷⁷ Lynch, "The Realism of Russia's ...", s. 17.

¹²⁷⁸ Balkanlar'da barışı koruma ve kriz yönetimine ilişkin NATO-Rusya işbirliği 1995 yılında IFOR'un kurulması ile başlamış, 1996 Ocağı'nda yaklaşık 1400 Rus askeri bu güce katılmıştır. Helena Khotkova, "The Russian View: Problems and Perspectives in the Balkans", **National Security and the Future**, Bahar/Yaz 2002, c. 3, s. 1-2, s. 18. Bowker, "The Wars in Yugoslavia ...", s. 1254-1255.

2. “Yakın Çevre” Politikası

Rusya’da 1993 yılı itibariyle dış politikada yaşanan dönüşüm, kendisini en belirgin olarak eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerde göstermiştir. 1992 yılı boyunca BDT ülkeleri ile ilişkileri gözardı etmekle eleştirilen Yeltsin ve Kozirev¹²⁷⁹, 1993 yılından itibaren ilân edilen Dış Politika Konsepti uyarınca “Yakın Çevre”yi dış politika önceliklerinin arasına yerleştirmişlerdir. BDT coğrafyasına yönelik yaşanan politika değişikliğinde, ülke içindeki siyasi çekişmeler kadar dış etkenler de belirleyici olmuştur. Transdinyester’in bağımsızlığını açıklaması, Estonya ve Letonya’da Rus nüfusun haklarının kısıtlanması, Tacikistan ve Gürcistan’daki iç savaşlar Rusya’nın bölgeye yönelik daha aktif bir politika izlemesi gerektiği konusunda ülke içinde uzlaşının oluşmasını kolaylaştırmıştır¹²⁸⁰.

Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkiler pek çok nedenle Rusya için önem taşımaktadır. Bu nedenlerin başında söz konusu devletlerde yaşanan çatışmaların Rusya’ya sıçrayabileceği endişesi yer almaktadır. Bu güvenlik unsurunu, bölge ülkeleri ile ekonomik bağların devamlılığına dayanan ekonomik unsur takip etmektedir. Son olarak da, bölgede yaşayan 25 milyon Rus diasporasının haklarının korunması açısından bölge ülkeleri ile ilişkilerin Rusya için önem taşıdığını söylemek mümkündür¹²⁸¹. Ancak bölgenin taşıdığı bu önem, Moskova tarafından 1992 yılı boyunca gözardı edilmiş, izlenen Batı merkezli dış politikada BDT ülkeleri arka plana itilmiştir¹²⁸². Özellikle 1992 yılının ilk yarısında Yeltsin, Baltık devletleri ve Azerbaycan’dan askeri çekilmeyi desteklerken, Gaydar, Rusya’nın diğer devletlere müdahil olmak için yeterli kaynağa sahip olmadığını ve kendi

¹²⁷⁹ Shearman, **a.g.m.**, s. 9. Smith, “The Mask of Proteus ...”, s. 488. Kanet ve Birgeron, **a.g.m.**, s. 338.

¹²⁸⁰ Aron, “The Foreign Policy Doctrine ...”, s. 23.

¹²⁸¹ Kubicek, “Russian Foreign Policy ...”, s. 553–554.

¹²⁸² Mart 1992’ye kadar BDT işlerinden sorumlu bir birime sahip olmayan Rusya Dışişleri Bakanlığı’nda, bu dönemde “Yakın Çevre” üzerine uzmanlaşmış personel sayısı yok denecek kadar azdır. Jackson, **a.g.e.**, s. 56, 58.

modernleşme sürecine zarar vermek pahasına diğer devletlerin yükünü üstlenemeyeceğini ileri sürmüştür¹²⁸³. Böylece bu dönemde BDT ülkeleri ile eski Sovyet bağlarını yeniden oluşturma konusunda önemli bir çaba sarfedilmemiş, bu devletlerin pek çoğu kendisini terkedilmiş olarak hissetmiştir.

1992 baharında Moldova, Tacikistan ve Gürcistan'da patlak veren çatışmalar, içeride hükümete muhalif siyasi grupların BDT politikasına yönelik eleştirilerini arttırmalarına neden olmuştur. Özellikle Nisan 1992'deki 6. Halk Temsilcileri Kongresi'nde dile getirilen bu eleştiriler¹²⁸⁴, aynı yılın Haziran ayında hükümet içinde gerçekleştirilen değişiklikler sonucunda ülke siyasetinde daha fazla etkili olmaya başlamıştır. Nitekim 1992 yılının ikinci yarısından itibaren bir yandan Dış Politika Konsepti'ne ilişkin hazırlık çalışmalarına girilirken, öte yandan Kozirev'in söylemlerinde bazı değişiklikler göze çarpmıştır¹²⁸⁵. Ayrıca 1992 Kasım'ında Kırım'ın Ukrayna toprağı olduğunu savunan, Yeltsin'in etnik konulara ilişkin danışmanı Galina Starovoytova görevden alınarak yerine daha muhafazakâr bir isim olarak nitelendirilen Sergey Şakray getirilmiştir¹²⁸⁶. Ancak 1992 yılı boyunca bölgeye yönelik önemli bir adımın atıldığını söylemek mümkün değildir.

¹²⁸³ Y.a.g.e., s. 59.

¹²⁸⁴ 1992 baharından itibaren Yüce Sovyet Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Yevgeni Ambartsumov, Rusya'nın Sovyet coğrafyasını etki sahası olarak tanımlayacak yeni bir dış politika doktrinine ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür. Yeltsin'in danışmanı Sergey Stankeviç ise, Moskova'nın BDT ülkeleri ile ilişkilerini, diğer ülkelerle olduğu gibi Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla değil, BDT işlerinden sorumlu yeni bir bakanlık aracılığıyla yürütmesi gerektiğini vurgulamıştır. Temmuz 1992'de Parlamento'da gerçekleştirilen üç günlük toplantıda, Dışişleri Bakanlığı "Yakın Çevre"deki Rus diasporasını korumamakla eleştirilmiş, BDT'ye ilişkin ayrı bir bakanlığın oluşturulması tartışılmıştır. Bu toplantı esnasında Yüce Sovyet Başkanı Hasbulatov, BDT'nin, bu topluluğa üye ülkeleri daha çok yakınlaştıracak yeni bir "Avrupa-Asya Birliği"ne dönüştürülmesi önerisini getirmiştir. Y.a.g.e., s. 60-61. Paul A. Goble, "Russia and Its Neighbors", **Foreign Policy**, Bahar 1993, s. 90, s. 83. Bobo Lo, **Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking**, New York, Palgrave, 2002, s. 49.

¹²⁸⁵ Kozirev, 1992 Ekim'inde Yüce Sovyet'te yaptığı konuşmada tamamen Avrasya merkezli bir dış politika anlayışına karşı olmakla beraber, Rusya'nın "Yakın Çevre" ile daha fazla ilgilenmesi ve eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde "barışı koruma" faaliyetlerini üstlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu konuşma sonrasında Kozirev'in "Yakın Çevre"de askeri güç kullanımına artık sıcak baktığı yorumları yapılmıştır. Jackson, a.g.e., s. 67.

¹²⁸⁶ Karen Dawisha and Bruce Parrott, **Russia and the New States of Eurasia: the Politics of Upheaval**, New York, Cambridge University Press, 1994, s. 203.

Bu arada bölgeye karşı hükümetin ilgisizliği sonucunda oluşan boşluğu Rus askeri doldurmaya çalışmış, hükümetten bağımsız olarak Moldova, Gürcistan ve Tacikistan'daki iç çatışmalara müdahil olan ordu, kendi dış politikasını oluşturmuştur¹²⁸⁷. 1992 Mayısı'na kadar dış politika yapımında sorgulanmaz bir üstünlüğe sahip olan Atlantikçi Hükümet, bu tarihte oluşturulan ordu ve Güvenlik Konseyi tarafından sınırlandırılmaya başlamış, Savunma Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı arasında “Yakın Çevre” politikasına ilişkin bir rekabetin olduğu gözlenmiştir. Bunun sonucunda Moldova, Tacikistan ve Gürcistan'daki çatışmalara yönelik askeri birimlerin milliyetçi tavrı ile Dışişleri Bakanlığı'nın liberal tavrı arasında bir boşluk oluşmuş, bu boşluk 1993 yılında tarafların pragmatik milliyetçi çizgi doğrultusunda uzlaşması sonucunda ortadan kalkmıştır¹²⁸⁸.

1992 yılı boyunca Rus Hükümeti'nin Sovyet coğrafyasına yönelik tek adımı 15 Mayıs 1992'de Taşkent Zirvesi'nde imzalanan BDT Ortak Güvenlik Anlaşması olmuştur. Sadece Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan oluşan altı ülkenin imzaladığı bu anlaşmaya¹²⁸⁹ göre, imzacı devletlerden birine yönelik bir silahlı saldırı ya da silahlı saldırı tehdidi, tüm katılımcı devletlere yönelik bir saldırı olarak değerlendirilecektir¹²⁹⁰. BDT içerisinde savunma politikalarının koordinasyonu için ortak bir güvenlik konseyinin

¹²⁸⁷ Malcolm ve Pravda, **a.g.m.**, s. 546. Kozirev, sık sık orduyu özellikle “Yakın Çevre”de kendi dış politikasını oluşturmakla suçlamıştır. Steven Erlanger, “In Ex-Soviet Lands, Russian Army Can Be a Protector or an Occupier”, **The New York Times**, 30.11.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE1DB1F3FF933A05752C1A965958260&sec=&spon=&pagewanted=3>> (27.01.2009).

¹²⁸⁸ Andrew Bennett, **Condemned to Repetition?: the Rise, Fall and Reprise of Soviet-Russian Military Interventionism, 1973-1996**, Cambridge, MIT Press, 1999, s. 310-311.

¹²⁸⁹ Flemming Splidsboel-Hansen, “The Official Russian Concept of Contemporary Central Asian Islam: the Security Dimension”, **Europe-Asia Studies**, Aralık 1997, c. 49, s. 8, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=15&sid=1d1063ba-b7a7-412d-aa46-03a62d109324%40sessionmgr103&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=206036>> (27.01.2009).

¹²⁹⁰ Gregory Gleason, “Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 2001, c. 53, s. 7, s. 1088. Taraf devletlerin birbirlerine karşı oluşturulan ittifak ve gruplara girmesini yasaklayan bu anlaşma uyarınca, söz konusu devletler güvenlik ve egemenliklerini tehdit altında hissettikleri durumlarda birbirlerine danışacaklar, dışarıdan gelen bir silahlı saldırı durumunda ise askeri yardımda bulunacaklardır. Michael Fredholm, “Russia and Central Asian Security”, Birgit N. Schlyter (der.), **Prospects for Democracy in Central Asia**, İstanbul, Swedish Research Institute in İstanbul, 2005, s. 102.

oluşturulmasını öngören anlaşma, imzalanmasından birkaç ay sonra benzer nitelikte farklı anlaşmaların imzalanmasına yol açmıştır¹²⁹¹. Söz konusu anlaşma, bölgede hiçbir gücün baskın bir etkiye sahip olmadığını, hiç bir devletin tek başına bölge güvenliğinin garantörü olarak görülemeyeceğinin ve Rusya'nın tüm yeni cumhuriyetlerin "koruyucusu" rolünü benimsemediğinin kanıtı olarak yorumlanmıştır¹²⁹². Zamanla bağlayıcı bir ittifaktan çok siyasi bir sembole dönüşen anlaşmaya¹²⁹³ imza sırasında onbir BDT üyesinden sadece altısının katılmış olması, BDT içerisinde Rusya'nın sınırlı bir etkinliğe sahip olduğunu göstermiştir¹²⁹⁴. Ayrıca 1992 yılı içerisinde imzalanan bu anlaşma ile takip eden anlaşmalar, ortak savunma bütçesi ve ortak askeri planlamaya ilişkin tedbirler konusunda yetersiz kalmışlar, ulusal askeri oluşumların hızlanmasına neden olmuşlardır¹²⁹⁵.

1993 yılına gelindiğinde, Rus yönetiminin Sovyet coğrafyasına yönelik politikasında yaşanan dönüşüm, kendisini ilk olarak Yeltsin'in söylemlerinde göstermiştir. Şubat 1993'te Yurttaşlık Birliği'nin kongresinde konuşan Yeltsin, Sovyet coğrafyasındaki tüm silahlı çatışmaların durdurulmasının Rusya'nın çıkarları açısından önemli olduğunu ve BM başta olmak üzere saygın uluslararası örgütlerin bölgedeki barış ve istikrarın garantörü olarak Rusya'ya özel yetkiler vermesi gerektiğini ileri sürmüştür¹²⁹⁶. Bu açıklamaları Nisan ve Kasım aylarında ilân edilen

¹²⁹¹ Bu anlaşmaların arasında çokuluslu barışı koruma güçlerinin oluşturulmasına ilişkin anlaşma ile ortak güvenlik anlaşmasını kapsayan sınırların BDT sınırları olarak tanımlandığı protokol yer almıştır. Adam Weinstein, "Russian Phoenix: the Collective Security Treaty Organization", **The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations**, Kış/Bahar 2007, c. 8, s. 1, s. 169.

¹²⁹² Gregory Gleason ve Marat E. Shaihtudinov, "Collective Security and Non-State Actors in Eurasia", **International Studies Perspectives**, Mayıs 2005, c. 6, s. 2, s. 277.

¹²⁹³ Söz konusu ülkelere yönelik bir dış tehdit durumunda diğer devletlerin yardımını öngören bu anlaşma, kâğıt üzerinde kalmış ve Özbekistan'ın 1999 yılında çekilmesi ile bir süreliğine rafa kaldırılmıştır. Krzysztof Strachota, "New Regional In-Security System in Central Asia", **CES Studies**, s. 39, <http://pdc.ceu.hu/archive/00002221/01/in-security_sys.pdf> (27.01.2009).

¹²⁹⁴ Mustafa Aydın, "Taşkent Anlaşması", Oran (der.), **a.g.e.**, s. 389. Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 138-139.

¹²⁹⁵ Richard Sakwa ve Mark Webber, "The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 1999, c. 51, s. 3, s. 383.

¹²⁹⁶ Adomeit, "Russia as a 'Great Power' in ...", s. 47-48. Kozhemiakin, "Democratization and Foreign ...", s. 71.

ve Rusya'nın bölgedeki rolünü güçlendiren Dış Politika Konsepti ile Askeri Doktrin takip etmiştir. Ancak bu doktrinlerin ne ölçüde uygulandığını görmek açısından bölge ülkelerine yönelik Rus girişimlerine bakmak gerekir. Bölge ülkeleri dört grup altında toplanmıştır: Kafkas Cumhuriyetleri, Baltık Cumhuriyetleri, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa Cumhuriyetleri.

a. Kafkas Cumhuriyetleri

Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan oluşan Kafkas Cumhuriyetleri, içinde barındırdıkları etnik ve coğrafi çatışmalar nedeniyle Moskova karşısında kırılgan bir yapıya sahiptirler. SSCB'nin dağılması ile birlikte Azerbaycan ile Ermenistan Dağlık Karabağ nedeniyle savaşa tutuşurken¹²⁹⁷, Gürcistan kendi içindeki ayrılıkçı bölgeler ile mücadeleye girişmiştir. 1993 sonrasında Yeltsin iktidarı, bu çatışmaları kullanarak bölge devletleri üzerinde etkili olmanın yollarını aramıştır. Rusya'yı bu konuda en az zorlayan devlet, Ermenistan olmuştur. Dağlık Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'a karşı geleneksel müttefiki Rusya'nın desteğini arayan Ermenistan, Moskova'nın askeri, ekonomik ve siyasi yardımına karşılık 1993 Ocağı'nda imzalanan BDT Sözleşmesi'ni ilk onaylayan devletlerden biri olmuştur. Ayrıca topraklarında Rus askeri güçlerinin konuşlanmasına onay veren ilk devlet de Ermenistan'dır¹²⁹⁸.

¹²⁹⁷ Ermeni nüfusun çoğunlukta bulunduğu Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan bağımsızlığını ilân etmesi ile başlayan bu savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erik Melander, "The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited: Was the War Inevitable?", *Journal of Cold War Studies*, Bahar 2001, c. 3, s. 2, s. 48-75. Moorad Mooradian ve Daniel Druckman, "Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh, 1990-95", *Journal of Peace Research*, Kasım 1999, c. 36, s. 6, s. 709-727.

¹²⁹⁸ Nicolai N. Petro ve Alvin Z. Rubinstein, *Russian Foreign Policy: from Empire to Nation-State*, New York, Longman, 1997, s. 116-117.

Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı destekleyerek¹²⁹⁹ çeşitli tavizler koparan Yeltsin iktidarı, bu sayede Azerbaycan üzerinde de etkili olmuştur. Ermenistan'a havuç, Azerbaycan'a sopa göstermek olarak algılanan bu strateji, Azerbaycan'da iktidar değişikliği ile sonuçlanmıştır. Zira 1993 yılında Rus yardımları ile Ermenistan'ın savaşta öne geçmesi, Azerbaycan'daki Elçibey iktidarının düşürülmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca 1993 Mayıs'ında Azerbaycan'da Sovyet döneminden kalan askeri güçleri tamamen çeken Rus yönetimi, ülke üzerinde azalan askeri etkisini ülke içi siyasi gelişmelere müdahil olarak telafi etmeye çalışmış¹³⁰⁰, 1993 Haziran'ında Elçibey'in devrilmesi ile sonuçlanan askeri darbeyi desteklemiştir¹³⁰¹.

Rus karşıtı ve Türk yanlısı Azerbaycan Halk Cephesi'nin Başkanı Ebulfeyz Elçibey, Mayıs 1992'de devlet başkanı olarak seçilmiş ve bir yıllık iktidarı boyunca Rusya'ya muhalif politikalar izlemiştir. 1992 tarihli BDT Ortak Güvenlik Anlaşması'na katılmayan Elçibey iktidarı, 1993 BDT Sözleşmesi'ni imzalamamış, hatta BDT'nin kurucu anlaşması olan 1991 Almaata Anlaşması'nı onaylamayarak, BDT üyeliğini reddetmişti¹³⁰². Batılı şirketlerle petrol anlaşmaları yapan Elçibey¹³⁰³, Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümünde AGİT'in etkili bir rol oynaması gerektiğini savunmuş ve Mayıs 1993'te Sovyet döneminden kalma Rus askerinin

¹²⁹⁹ Mayıs 1993'te Azerbaycan'dan çekilen Sovyet/Rus askeri, çekilmeden önce 1992 ve 1993 yıllarında Dağlık Karabağ'daki Ermeni kökenli savaşçılara destek olmuştur. 1993 Aralığı'nda ise, Rus menşeli silahlar Laçın Koridoru aracılığıyla Karabağlı savaşçılara ulaştırılmıştır. Yine aynı dönemde hava savunma füzelerini de içeren Rus askeri teçhizatı Ermenistan'a gönderilmiştir. Rajan Menon, "After Empire: Russia and the Southern 'Near Abroad'", Mandelbaum (der.), **a.g.e.**, s. 129.

¹³⁰⁰ Lena Jonson ve Clive Archer, "Russia and Peacekeeping in Eurasia", Lena Jonson ve Clive Archer (der.), **Peacekeeping and the Role of Russia in Eurasia**, Colorado, Westview Press, 1996, s. 14.

¹³⁰¹ Jim MacDougall, "Russian Policy in the Transcaucasian 'Near Abroad': the Case of Azerbaijan", **Demokratizatsiya**, Kış 1997, c. 5, s. 1, s. 92.

¹³⁰² Shireen T. Hunter, "The Evolution of the Foreign Policy of the Transcaucasian States", Gary K. Bertsch, Cassidy Craft, Scott A. Jones v.d. (der.), **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, New York, Routledge, 2000, s. 40. Elçibey, BDT bütünleşmesi yerine Azerbaycan-Gürcistan-Ukrayna ekonomik işbirliğinin oluşturulması gerektiğini ileri sürmüştür. Nasib Nassibli, "Azerbaijan: Policy Priorities towards the Caspian Sea", Shirin Akiner (der.), **The Caspian Politics, Energy and Security**, New York, Routledge, 2004, s. 160.

¹³⁰³ MacDougall, **a.g.m.**, s. 92.

Azerbaycan'dan çekilmesinde etkili olmuştu¹³⁰⁴. 1993 Haziranı'ndaki darbe ile Elçibey'in yerine iktidara getirilen Haydar Aliyev, Rusya'ya daha yakın politikalar izleyerek, 1993 Eylülünde BDT üyeliğini onaylamış ve BDT Ortak Güvenlik Anlaşması'na katılmıştır¹³⁰⁵. Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümünde inisiyatifi ele geçirmek isteyen Yeltsin iktidarına destek veren Aliyev, Azerbaycan ile Ermenistan arasında Rusya'nın arabuluculuğunda doğrudan görüşmeler yapılmasını önermiş, AGİT'in devre dışı bırakılmasını istemiştir¹³⁰⁶. Ayrıca Aliyev, 1994 yılında Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe yer alan Azeri-Çırac-Güneşli petrol havzasının işletilmesine yönelik projenin % 10'luk hissesini Lukoil'e vermeyi kabul etmiştir¹³⁰⁷.

1993 Haziranı'nda gerçekleştirilen darbe ile Azerbaycan üzerindeki etkinliğini arttıran Moskova, Karabağ Sorunu'nun çözümüne yönelik inisiyatifi AGİT'ten devralarak, 1994 Mayısı'nda taraflar arasında ateşkesin sağlanmasına önayak olmuştur. Rusya'nın arabuluculuğu sonucunda 5 Mayıs 1994 tarihinde Ermenistan, Azerbaycan ve Karabağlı Ermeniler arasında Bişkek Protokolü imzalanmış, bu protokolü takiben 12 Mayıs'ta tarafların Savunma Bakanlarınca ateşkes imzalanarak yürürlüğe girmiştir¹³⁰⁸. Ancak bölgeye barış gücü adı altında kendi askerlerini yerleştirmek isteyen, çatışmanın çözülmesindeki inisiyatifi de bu

¹³⁰⁴ Jonson ve Archer, **a.g.m.**, s. 14. Rusya'nın Ermenistan ile sıkı bir askeri işbirliği içinde olması, Bakü'nün Karabağ Sorunu'nda Moskova'nın arabuluculuğuna itiraz etmesine neden olmuştur. Kamalov, **a.g.e.**, s. 109. Rusya'nın Elçibey iktidarının bu muhalif politikalarına yönelik tavrı, 1992 yılı boyunca ılımlı olmuştur. Ancak 1993 Ocağı'ndan itibaren Rus dış politikasında yaşanan dönüşüm, Azerbaycan ile ilişkilere de yansımış, Ermenilere yönelik Rus desteği bu dönemde artış göstermiştir. Hatta 26 Mayıs 1993'te Azerbaycan'ı terkeden Rus tümeni, ayrılmadan önce Azerbaycan Savunma Bakanlığı'na bırakması gereken silahları Elçibey'i iktidardan indiren darbe liderlerine bırakmıştır. Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, İlkbahar 2001, c. 7, s. 1, s. 292-293.

¹³⁰⁵ Menon, **a.g.m.**, s. 131.

¹³⁰⁶ Jonson ve Archer, **a.g.m.**, s. 15.

¹³⁰⁷ Timothy L. Thomas ve John Shull, "Russian National Interests and the Caspian Sea", **Perceptions**, Aralık 1999/Şubat 2000, c. 4, s. 4, <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume4/December1999-February2000/thomas_schull.PDF> (30.01.2009). Ali Granmayeh, "Legal History of the Caspian Sea", Akiner (der.), **a.g.e.**, s. 23.

¹³⁰⁸ Dmitiry Furman ve Carl Johan Asenius, "The Case of Nagorno-Karabakh (Azerbaijan)", Jonson ve Archer (der.), **a.g.e.**, s. 148-149.

yüzden ele geçirmeye çalışan Rusya, amacına ulaşamamıştır¹³⁰⁹. Dağlık Karabağ bölgesinde Rus ya da Rus kontrollü BDT barışı koruma güçlerinin yer almasına karşı çıkan Aliyev, sadece AGİT güçlerinin ülkesinde görev yapabileceğini ileri sürmüştür¹³¹⁰. Rus kontrollü barışı koruma güçlerine karşı çıkan Aliyev, aynı zamanda Azerbaycan topraklarında Rus askeri üslerinin kurulması taleplerine de direnmiştir. Gebele Radar İstasyonu¹³¹¹ dışında başka bir Rus askeri varlığına izin vermeyen Aliyev iktidarı, böylece tamamen Rus yanlısı bir dış politikadan çok dengeli bir dış politika izlediğini kanıtlamıştır¹³¹².

Rusya'nın Azerbaycan üzerinde etkili olma çabasının altında yatan en önemli nedenlerden biri, Azeri petroleri üzerinde kontrol tesis edebilmektir. Nitekim Rusya'yı devre dışı bırakarak Batılı şirketler ile petrol anlaşmasına ilişkin görüşmelerde bulunan Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılmasında, bu unsur etkili olmuştur. Rusya'ya karşı ılımlı bir politika izleyen Aliyev, Rus yönetiminin bu endişesini Batılı şirketler ile Hazar petrolü konusunda 1994 Eylülü'nde imzaladığı anlaşmaya Lukoil'i de dâhil ederek aşmaya çalışmıştır. Ayrıca Aliyev, izlediği bu strateji ile Başbakan Çernomırdin'in de aralarında bulunduğu Rusya'daki enerji lobisini Rus dış politika yapımında etkili olan silahlı kuvvetlere karşı bir müttefik

¹³⁰⁹ Cafersoy, **a.g.m.**, s. 295-297.

¹³¹⁰ Joseph L. Noguee, "Russian Peacekeeping", Stuart S. Nagel (der.), **Handbook of Global International Policy**, New York, M. Dekker, 2000, s. 216. 1994 Temmuzunda açıklama yapan Aliyev, Rus askerlerinin bölgeye ancak AGİT Barış Gücü içerisinde ve çok uluslu barış kuvvetleri ile birlikte girmesini kabul edebileceklerini belirtmiştir. Cafersoy, **a.g.m.**, s. 297.

¹³¹¹ SSCB'nin dağılması sonrasında tüm Rus askeri varlığını ülkeden çıkaran ve üsleri kapatan Azerbaycan, bir tek Gebele Radar İstasyonu'nun Rusya'nın kullanımında kalmasına onay vermiştir. Andrei V. Zagorski, "Traditional Security Interests in Caucasus and Central Asia: Perceptions and Realities", Rajan Menon, Yuri E. Federov ve Ghia Nodia (der.), **Russia, the Caucasus and Central-Asia: the 21st Century Security Environment**, New York, M.E. Sharpe, 1999, s. 70. Sim Li-Chen, "In Search of Security: Azerbaijan and the Role of Oil in the Caspian Sea", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 1999, c. 15, s. 3, s. 35. Gebele Radar İstasyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Oğan, "Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi Gözetliyor", **Türksam**, 19.09.2007, <<http://www.turksam.org/tr/a1286.html>> (30.01.2009).

¹³¹² Pek çok Batılı araştırmacı, Aliyev'in tamamen Rus yanlısı bir dış politika izleyeceği tahmininde bulunmuş, ancak Aliyev, Rusya, İran ve Türkiye arasında dengeli bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Bu tercih özellikle 1994 yılında Aliyev'in Batı konsorsiyumu ile 8 milyar dolarlık bir petrol anlaşmasını imzalaması ile belirginleşmiştir. Jayhun Molla-Zade, "Azerbaijan and Caspian Basin: Pipelines and Geopolitics", **Demokratizatsiya**, Kış 1998, c. 6, s. 1, s. 31-32.

olarak kazanmayı amaçlamıştır¹³¹³. Rusya'daki petrol lobisinin söz konusu anlaşmanın tanınması konusunda yaptığı baskılara rağmen, Batı'yı bölgeden uzak tutmayı amaçlayan Yeltsin iktidarı, anlaşmayı tanımamıştır. Hazar'ın statüsü gereğince bu petrol kaynaklarının kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına açık olduğunu ileri süren Moskova, Azerbaycan'ı Hazar'ın hukuki statüsüne aykırı olarak tek taraflı davranmakla suçlamıştır¹³¹⁴. Rus askerine geçit vermeyen ve Batı ile petrol anlaşması imzalayan Aliyev'in bu politikalarına karşı Moskova'nın tepkisi, 1994 sonlarında gerçekleştirilen darbe girişimi olmuştur. Tıpkı Elçibey'in 1993 yılında Rusya'yı devre dışı bırakarak, Türkiye ile Bakü-Ceyhan boru hattı konusunda anlaşmaya varmasına cevaben darbe ile düşürülmesi gibi, Aliyev'in de söz konusu anlaşma neticesinde devrilmesi planlanmıştır¹³¹⁵.

Görüldüğü üzere, askeri ve ekonomik olarak Azerbaycan'ı kontrol altında tutmak isteyen Kremlin, 1993 ve 1994 yıllarında bu devletin içişlerine müdahale ederek amacına ulaşmaya çalışmıştır¹³¹⁶. Bu doğrultuda ilk olarak Rusya muhalifi Elçibey'in düşürülmesini desteklemiş, BDT üyeliğini kabul eden Aliyev'i iktidara taşımıştır. Aliyev'in desteğiyle Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümünde AGİT'i devre dışı bırakarak tüm inisiyatifi üzerine almıştır. Ancak askeri konuşlanma ve Hazar kaynakları konusunda Aliyev'i ikna edemeyen Yeltsin iktidarı, bu defa da Aliyev'i düşürmeyi denemiş, fakat bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dönemin Moskova destekli Başbakanı Süret Hüseyinov denetiminde gerçekleştirilen

¹³¹³ Y.a.g.m., s. 32. Cafersoy, a.g.m., s. 303-305.

¹³¹⁴ Cafersoy, a.g.m., s. 305. Kamalov, a.g.e., s. 110. Molla-Zade, a.g.m., s. 32.

¹³¹⁵ Murat Gül, "Russia and Azerbaijan: Relations after 1989", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Yaz/Güz 2008, c. 7, s. 2/3, s. 59. Stephen Blank, "Russia's Real Drive to the South", **Orbis**, Yaz 1995, c. 39, s. 3, <<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=9507112226&site=ehost-live>> (01.02.2009).

¹³¹⁶ Elçibey'in düşürülmesi, siyasi mahkûmların firarı, üst düzey devlet yetkililerine yönelik cinayetler ve 1994 Eylülünde Aliyev'e yönelik başarısız darbe girişimi, Rusya'nın Azerbaycan'ın içişlerine yönelik müdahalesinin örnekleri olarak sunulmaktadır. Blank, "Russia's Real Drive ...", <<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=9507112226&site=ehost-live>> (01.02.2009).

bu darbe girişimi, İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir grup silahlı gücün ayaklanması ile patlak vermiştir. Bu girişime karşı hızlı bir şekilde önlem alan Aliyev, ordunun yardımıyla ayaklanan güçleri kısa sürede etkisiz hale getirmiştir¹³¹⁷.

Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde savaş aracılığıyla etkinliğini arttıran Yeltsin iktidarı, aynı stratejiyi iç çatışmaların hâkim olduğu Gürcistan'da da uygulamıştır. 1991 yılında bağımsızlığını ilân ettiği andan itibaren Rusya karşıtı politikalar izleyen Gürcistan, Baltık devletleri ile birlikte 1991 BDT kurucu anlaşmalarını imzalamayan tek ülkeydi¹³¹⁸. 1992-1993 yıllarında Güney Osetya ve Abhazya bölgelerindeki ayrılıkçı hareketler ile mücadele eden Gürcistan, Rusya'yı kendisine karşı bu bölgelere destek vermek ile suçlamıştı¹³¹⁹. Nitekim Azerbaycan'a karşı Ermenilere askeri destek sağlayan Rus yönetimi, bu defa söz konusu ayrılıkçı bölgeleri destekleyerek, Gürcistan Hükümeti'ni zayıflatmak, böylece bu ülke üzerindeki kontrolünü arttırmak amacındaydı¹³²⁰. Güney Osetya sınırına barışı koruma güçleri gönderen Rusya, bölgedeki etnik Rusları ve askeri ekipmanları koruma gerekçesiyle Abhazya'ya asker yığmıştı¹³²¹. SSCB'nin dağılması sonucunda Gürcistan topraklarında kalan Rus askeri güçlerinin Abhazya güçleri lehine çatışmaya müdahil olmasına 1992 yılında karşı çıkan Rusya Dışişleri Bakanlığı, 1993 yılı itibariyle bu müdahaleleri onaylar bir tavır takınmıştı¹³²². Bu arada Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze'ye karşı eski Başkan Zviad

¹³¹⁷ Hugh Pope, "Coup Off at Half Cock Fails to Impress Long-Suffering Azeris: the Latest Struggle for Power in Caucasus Republic Centres on Rebel Opposition to BP-led Oil Deal", **The Independent**, 05.10.1994, <<http://www.independent.co.uk/news/world/coup-off-at-half-cock-fails-to-impress-longsuffering-azeris-the-lates-t-struggle-for-power-in-caucasus-republic-centres-on-rebel-opposition-to-bpled-oil-deal-writes-hugh-pope-in-bak-u-1440977.html>> (01.02.2009).

¹³¹⁸ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 194. Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 563.

¹³¹⁹ Kamalov, **a.g.e.**, s. 104.

¹³²⁰ Jonson ve Archer, **a.g.m.**, s. 16.

¹³²¹ Kathleen J. Hancock, "Russia: Great Power Image versus Economic Reality", **Asian Perspective**, Kış 2007, c. 31, s. 4, s. 77.

¹³²² Ted Hopf, "Identity, Legitimacy and the Use of Military Force: Russia's Great Power Identities and Military Intervention in Abkhazia", **Review of International Studies**, Aralık 2005, c. 31, s. 1, s. 226. Jackson, **a.g.e.**, s. 114.

Gamsahurdiya'nın başlattığı mücadele, ülkeyi yeni bir iç savaşa doğru sürüklemiş, ayrılıkçı bölgeler ile mücadele sonucu zayıflayan Gürcü Hükümeti'ni daha da zor durumda bırakmıştı¹³²³. İktidarını devam ettirebilmek için dış askeri yardımın zorunlu olduğunu hisseden Şevardnadze, Rus askerinin yardıma gelmesi karşılığında BDT üyeliğini kabul edeceğini açıklamıştı¹³²⁴.

3 Şubat 1994 tarihinde Rusya ile Gürcistan arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması uyarınca, Gamsahurdiya'ya bağlı güçler ve Abhazya'daki ayrılıkçılar karşısında Şevardnadze'ye yardım amacıyla 23.000 Rus askerinin Gürcistan'a gönderilmesine karar verilmiştir¹³²⁵. Gürcistan yönetimi, Rusya'nın bu askeri yardımı karşılığında topraklarındaki üç adet askeri üsün Ruslara verilmesini, Poti de dâhil olmak üzere Karadeniz'deki limanların Rusya'ya açılmasını ve BDT üyeliğini kabul etmiştir¹³²⁶. Ayrıca bu anlaşmayı takiben 14 Mayıs 1994 tarihinde Abhazya'daki çatışmaya ilişkin imzalanan ateşkes ile, bölgeye BM gözetimi altında BDT barışı koruma güçlerinin yerleştirilmesine onay vermiştir¹³²⁷. Böylece Şevardnadze yönetimi büyük bir çoğunluğu Ruslardan oluşacak 3000 kişilik BDT gücünün Abhazya'da konuşlanmasını kabul etmiştir¹³²⁸.

¹³²³ "Zviadist" olarak adlandırılan Gamsahurdiya yanlısı güçler, Abhazya'daki ayrılıkçı güçler ile mücadele eden hükümetin bu zor durumundan yararlanarak, Batı Gürcistan'daki Amagrela kentini ele geçirmişlerdi. Abhazyalılar ve "Zviadistler" ile aynı anda mücadele eden hükümet, Ağustos 1993'te Abhazya'da yenilgiye uğramıştı. Bunu takiben hükümet güçlerinin yorgunluğu ve moralsizliğinden faydalanmayı amaçlayan "Zviadistler" saldırılarını yoğunlaştırmışlardı. Spyros Demetriou, "Rising from the Ashes? The Difficult (Re)Birth of the Georgian State", **Development and Change**, Kasım 2002, c. 33, s. 5, s. 872-873.

¹³²⁴ Darrell Slider, "Georgia", Glenn E. Curtis (der.), **Armenia, Azerbaijan and Georgia: Country Studies**, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1995, s. 225. 8 Ekim 1993'te Moskova'ya giden Şevardnadze, Yeltsin iktidarına BDT'ye katılma sözü vermiş ve 22 Ekim'de BDT Anlaşması'nı imzalamıştı. Bundan bir gün sonra yani 23 Ekim 1993'te ise Yeltsin, Gürcistan'daki demiryollarının güvenliğini sağlamak amacıyla bölgeye Rus askerini yollamıştı. Catherine Dale, "The Case of Abkhazia (Georgia)", Jonson ve Archer (der.), **a.g.e.**, s. 128.

¹³²⁵ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 196. Bu anlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Celestine Bohlen, "Russia and Georgia Sign Military Cooperation Treaty", **The New York Times**, 04.02.1994, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9803E1DD1139F937A35751C0A962958260&sec=&spon=&pagewanted=2>> (02.02.2009).

¹³²⁶ Adomeit, "Russia as a 'Great Power' in ...", s. 47. Petro ve Rubinstein, **a.g.e.**, s. 118. Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 196. 1993 Ekim'inde Şevardnadze'nin imzaladığı BDT Anlaşması, Mart 1994'te Gürcistan Parlamentosu tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Menon, **a.g.m.**, s. 140.

¹³²⁷ Dale, **a.g.m.**, s. 130.

¹³²⁸ Menon, **a.g.m.**, s. 139.

Rusya'nın Gürcistan'daki askeri varlığını resmileştiren bu anlaşmaları, iki ülke arasındaki işbirliği ortamını yansıtan politikalar takip etmiştir. Gürcistan yönetimi 1994 yılı sonlarında Rusya'nın Çeçenya müdahalesini resmen desteklerken¹³²⁹, Rusya da Abhazya'ya yönelik çeşitli yaptırımları gündeme getirmiştir¹³³⁰. 1994 yılında imzalanan Rusya-Gürcistan Anlaşması'nın askeri üsler konusunda belirgin hükümler taşımaması nedeniyle, 1995 yılında taraflar arasında yeni bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ile, 25 yıllık bir süre boyunca dört askeri üsün¹³³¹, 25.000 Rus askerinin kullanımına tesis edileceği kararına varılmış, ne var ki bu anlaşma Gürcistan Parlamentosu tarafından onaylanmamıştır¹³³². Sonuçta, ayrılıkçı güçlerle ve hükümet karşıtı gruplarla mücadele içinde olan Şevardnadze'nin bu zor durumundan yararlanan Rusya, Gürcistan'ı hem BDT üyesi olmaya ikna etmiş, hem de bu ülkedeki askeri varlığını meşrulaştırmıştır. Ancak 1993 yılından itibaren Gürcistan üzerinde artan Rus etkisi, 1995 yılından sonra azalmaya başlayacak, üslere ilişkin anlaşmayı onaylamayan Gürcistan yönetimi, Rus askerini topraklarından çekilmeye zorlayacaktır.

b. Baltık Cumhuriyetleri

Estonya, Letonya ve Litvanya'dan oluşan Baltık Cumhuriyetleri, eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde Rus kontrolüne en fazla direnen cumhuriyetler olmuşlardır.

Bu devletler, sadece BDT üyeliğini reddetmekle kalmamış, Batı Avrupa ile

¹³²⁹ Şevardnadze, 1994 yılında patlak veren I. Çeçen Savaşı'nda Rusya'nın Grozni'ye yönelik büyük ölçekli bombardımanını desteklemiş, bunun ayrılıkçılığa karşı yasal bir tepki olduğunu iddia etmiştir. Bu müdahalenin uluslararası hukuka aykırı olduğunu iddia eden Batılı hükümetlerin karşısında yer almıştır. Bruno Coppieters, "The August War: from Political Confrontation to Military Escalation", **Caucas**, 31.10.2008, <http://www.caucas.com/home_eng/breve_contenu.php?id=348> (02.02.2009). Şevardnadze, BDT içerisinde Rusya'nın müdahalesini açıkça destekleyen tek lider olmuştur. Pavel Baev, "Georgia", <<http://www.prio.no/files/osce-pdf/osce-georgia.pdf>> (02.02.2009).

¹³³⁰ Inal Khashig, "Lessons to the West: Abkhazian Independence is a Fact", <<http://www.opendemocracy.net/Russia/article/lesson-to-the-West-Abkhazian-independence-is-a-fact>> (02.02.2009).

¹³³¹ Bu üsler şunlardır: Acarya'da Batum, Tiflis yakınlarında Vaziani, Abhazya'da Gudauta ve Samstkhe-Javakheti bölgesinde Akhalkalaki askeri üsleri. Menon, **a.g.m.**, s. 140. Dennis Sammut, "Love and Hate in Russian-Georgian Relations", **Helsinki Monitor**, Ocak 2003, c. 14, s. 1, s. 35.

¹³³² Kamer Kasım, "Georgia: an Important State for the Stability in the Caucasus", **USAK Stratejik Gündem**, 03.02.2007, <<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=48&id=600>> (02.02.2009).

ekonomik ve siyasi bütünleşmeyi amaçlamışlardır¹³³³. Söz konusu devletlerin Rusya ile ilişkilerinde beliren temel sorunlar, SSCB'nin dağılması sonrasında bu topraklarda kalan Rus askerlerinin geri çekilmesine ve Rus nüfusun durumuna ilişkindir¹³³⁴.

Topraklarında Sovyet döneminden kalma toplam 200.000 Rus askerini barındıran bu devletlerin¹³³⁵ askerleri çekme çağrısına, daha önce de ifade edildiği gibi Yeltsin iktidarı 1992 yılı boyunca ılımlı bir tavır sergilemişti¹³³⁶. Bunun sonucunda Litvanya ile çekilme takvimini belirleyen bir anlaşma imzalanmış, bu anlaşma uyarınca 1993 Ağustos'u'nun sonuna kadar Rus askerinin çekilme işlemi tamamlanmıştı. Diğer iki devlete göre Litvanya ile bu kadar hızlı bir uzlaşya varılmasının nedeni, bu ülkedeki Rus nüfusunun az sayıda olması ve söz konusu ülke topraklarında Rusya'ya göre stratejik öneme sahip üslerin bulunmamasıydı¹³³⁷. Üstelik % 8'lik bir Rus nüfusa sahip olan Litvanya'da, bağımsızlığın hemen sonrasında kabul edilen yasa ile ülke topraklarındaki tüm yerleşiklere otomatik olarak yurttaşlık hakkı tanınmıştı¹³³⁸.

1992 yılının ortalarından itibaren Estonya ve Letonya'da Rus nüfusa yönelik insan hakları ihlallerinde bulunduğu iddiasıyla BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşlara başvuran Yeltsin iktidarı¹³³⁹, bu sorunu çekilme konusu ile

¹³³³ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 212. Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 386.

¹³³⁴ Carl Bildt, "The Baltic Litmus Test", **Foreign Affairs**, Eylül/Ekim 1994, c. 73, s. 5, s. 76.

¹³³⁵ Rita Putins Peters, "Russia, the Baltic States and the West", **Demokratizatsiya**, Güz 1994, c. 2, s. 4, s. 623.

¹³³⁶ 1992 Temmuzunda AGİT'in Helsinki'deki konferansında Rusya, Baltık devletlerinden "hızlı, düzenli ve tamamen" çekilmeyi taahhüt etmişti. Bildt, **a.g.m.**, s. 76.

¹³³⁷ Peters, **a.g.m.**, s. 624.

¹³³⁸ **Y.a.g.m.**, s. 625. Mare Haab, "Estonia and Europe: Security and Defence", Peter van Ham (der.), **The Baltic States: Security and Defence after Independence**, Paris, Institute for Security Studies, Chaillot Paper 19, 1995, <<http://aei.pitt.edu/470/01/chai19e.html#chap2>> (03.02.2009). Heather F. Hurlburt, "Gaining Leverage for International Organizations: Incentives and Baltic-Russian Relations, 1992-1994", David Cortright (der.), **The Price of Peace: Incentives and International Conflict Prevention**, Lanham, Rowman&Littlefield, 1997, s. 233.

¹³³⁹ Rus yönetimi, 1992 Mayıs'ında Avrupa Konseyi'nde, aynı yılın Eylül ayında BM'de ve Aralık ayında da AGİT toplantısında Estonya ve Letonya'daki Rus nüfusa yönelik insan hakları ihlalleri iddiasında bulunan birer muhtıra sunmuştur. Bu girişimlerin sonucunda iddia edilen ihlalleri gözlemlemek için pek çok heyet Estonya ve Letonya'ya gönderilmiştir. Kauppila, **a.g.e.**, s. 23-24.

bağlantılandırmaktan kaçınmıştı¹³⁴⁰. Ancak 1993 yılı itibariyle söz konusu ülkelere karşı daha sert bir politika izlemeye başlayan Moskova, iki sorunu birbiriyle bağlantılandırarak, Rus nüfusun haklarına saygı duyulmadığı sürece askeri çekilmenin tamamlanmasına ilişkin bir takvimi kabul etmeyeceğini açıklamıştır¹³⁴¹. Ayrıca Yeltsin, içeride muhalefetin artan baskıları sonucunda 1992 Aralığı'nda ilk defa bu iki ülkeden gerçekleştirilen askeri çekilmeyi durdurmuştur¹³⁴².

Başta Yeltsin ve Savunma Bakanı Graçev olmak üzere pek çok Rus yetkili, Letonya ve Estonya'daki Rus ve Rusça konuşan nüfusu korumak için oralardaki askeri varlığın devamlılığını savunmaya başlamışlardır¹³⁴³. II. Dünya Savaşı sırasında imzalanan Nazi-Sovyet Paktı ile SSCB'ye dâhil olan, fakat bu katılımın hiçbir zaman hukuken geçerli olmadığını savunan söz konusu devletler, topraklarındaki Rus nüfusa yurttaşlık verme konusunda çekimser davranmışlar¹³⁴⁴, bu nüfusa yurttaşlık verilmesine ilişkin koşulları zorlaştırmışlardır¹³⁴⁵. Rusya'nın temel amacı, bu ülkelerde yerleşik Rus nüfusa koşulsuz yurttaşlık ve kıdemli ya da terhis edilmiş Rus askerlerine sürekli yerleşik statüsünün verilmesini sağlamak olmuştur¹³⁴⁶. 1993 yılı boyunca yapılan ikili görüşmelerde Rusya, Estonya ve Letonya'ya Rus nüfusa yönelik ayrımcılığa devam ettikleri sürece, bu ülkelerdeki

¹³⁴⁰ Hurlburt, **a.g.m.**, s. 227-228.

¹³⁴¹ Peters, **a.g.m.**, s. 623. Øyvind Jaeger, "Securitizing Russia: Discursive Practices of the Baltic States", **Peace and Conflict Studies**, Kasım 2000, c. 7, s. 2, s. 25.

¹³⁴² Hurlburt, **a.g.m.**, s. 228.

¹³⁴³ Peters, **a.g.m.**, s. 624.

¹³⁴⁴ SSCB'nin dağılması sonucunda bağımsızlığını kazanan devletlerin büyük bir çoğunluğu, toprakları üzerinde sürekli yerleşik olanlara otomatik olarak vatandaşlık hakkı tanıırken, Estonya ve Letonya sadece SSCB işgaline uğradıkları 16 Haziran 1940 tarihinde yurttaşı olanlara ve onların soyundan gelenlere bu hakkı tanımışlardır. Yani başta Rus nüfus olmak üzere bu tarihten sonra söz konusu ülkelere yerleşen kişilere otomatik olarak vatandaşlık hakkı tanınmamıştır. Lowell W. Barrington, "Understanding Citizenship Policy in the Baltic States", T. Alexander Aleinikoff ve Douglas Klusmeyer (der.), **From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2000, s. 261. Aadne Aasland, "Citizenship Status and Social Exclusion in Estonia and Latvia", **Journal of Baltic Studies**, Bahar 2002, c. 33, s. 1, s. 59.

¹³⁴⁵ Donaldson ve Nogee, **a.g.e.**, s. 212. Örneğin 1992 tarihli Estonya Yurttaşlık Yasası'na göre, 1940 sonrasında Estonya'ya gelenler, 30 Mart 1990 tarihinden itibaren iki yıl Estonya'da ikamet etmeleri koşuluyla Estonya yurttaşlığına başvurabilecekler, müracaatlarından bir yıllık bir süre geçtikten sonra girecekleri dil sınavındaki başarılarına göre yurttaşlık kazanabileceklerdir. W. Rogers Brubaker, "Citizenship Struggles in Soviet Successor States", **International Migration Review**, Yaz 1992, c. 26, s. 2, s. 282.

¹³⁴⁶ Peters, **a.g.m.**, s. 625.

“stratejik” üsleri terketmeyeceğini, askerlerini hiçbir zaman geri çekmeyeceğini ve bu ülkeler ile ticareti durduracağını ileri sürmüştür¹³⁴⁷.

Uzun ve gergin görüşmeler 1994 yılında sonuç vermiş, Letonya ile 30 Nisan, Estonya ile 26 Temmuz’da anlaşmalar imzalanmıştır. Her iki anlaşmaya göre, Rusya bu ülkelerden 1994 Ağustosunda askeri çekilmesini tamamlayacaktır. Bunun karşılığında Letonya’daki Skrunda Radar Üssü beş yıl daha Rus askerinin kontrolü altında kalacak, Letonya ve Estonya Rus emekli askerlerine sürekli yerleşik statüsü tanıyarak, sosyal haklarını garanti altına alacaktır. Ayrıca her iki ülke söz konusu anlaşmalar ile Rus ordusunun yarattığı ekolojik zararın maddi olarak tazmin edilmesine ilişkin iddialarından vazgeçmişlerdir¹³⁴⁸. Ancak bu anlaşmalar, söz konusu ülkelerde yerleşik Rus nüfusa otomatik olarak yurttaşlık verilmesine ilişkin herhangi bir hüküm taşımamaktadırlar. Her ne kadar bu ülkeler 1993 yılı içerisinde yurttaşlık yasalarına getirdikleri yeni düzenlemeler ile yurttaşlık verilmesine ilişkin koşulları yumuşatsalar da¹³⁴⁹, otomatik olarak bu hakkın verilmesine izin vermemişlerdir. Sonuçta, 1993 yılı boyunca bu iki ülkeye karşı askeri varlığını koz olarak ileri süren Moskova, araya ABD’nin girmesiyle bazı tavizler karşılığında askeri çekilmeyi kabullenmiş ve 1994 Ağustosunda az sayıda birlik dışında

¹³⁴⁷ Özellikle 1993 Mayıs’ında Estonya ile yapılan görüşmeler çıkmaza girince, Rusya Savunma Bakanı Graçev, bu ülkede bulunan askerlerine takviye yapılabileceğini belirtmiştir. **Y.a.g.m.**, s. 623.

¹³⁴⁸ Alexander A. Sergounin, “Russia’s Security Policies in the Baltic Sea Area”, Lars Hedegaard ve Bjarne Lindström (der.), **The Nebi Yearbook 1998**, Berlin, Springer, 1998, s. 473.

¹³⁴⁹ Batılı kurumlara üyeliği amaçlayan Estonya ve Letonya, AGİT ve Avrupa Konseyi’nden gelen tavsiyelerin etkisiyle, 1993 yılı içerisinde vatandaşlık yasalarında bazı değişikliklere gitmişlerdir. Bu bağlamda 18 Şubat 1993’te Estonya’da 1990 Martı’nda gerçekleştirilen Estonya Kongresi seçimleri öncesinde yurttaşlık müracaatında bulunanlar için yurttaşlık prosedürlerini kolaylaştıran bir yasa çıkartılmıştır. Bu koşula uyanların dil testinden ve bir yıllık bekleme süresinden muaf tutulmalarına karar verilmiştir. Böylece 34.000 kişinin Estonya yurttaşlığına sahip olmasının önü açılmıştır. Andrus Park, “Ethnicity and Independence: the Case of Estonia in Comparative Perspective”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1994, c. 46, s. 1, s. 73. Letonya’da ise 1993 Kasımı’nda Yurttaşlık Yasası’nda yapılan değişiklik ile vatandaş olmayanların vatandaşlığa geçirilmesi için yıllık kotalardan oluşan bir sisteme geçilmiştir. Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 214.

çekilmesini tamamlamıştır. Moskova'nın askeri çekilmeyi kabullenmesinde ABD'nin kredilerde kesintiye gideceğine ilişkin tehdidi etkili olmuştur¹³⁵⁰.

c. Orta Asya Cumhuriyetleri

Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşan Orta Asya Cumhuriyetleri, merkezi planlamanın hayatın her safhasına egemen olduğu Sovyet sistemi içerisinde Moskova'ya aşırı bağımlı hale getirilmişler¹³⁵¹, bundan dolayı da Birliğin dağılmasına yönelik herhangi bir talepte bulunmayarak, bağımsızlık konusunda çaba sarfetmemişlerdi¹³⁵². 1991 öncesinde bağımsızlık geçmişleri olmayan bu devletler, Gorbaçov'un 1991 yılında düzenlediği referandumda SSCB'nin devamlılığını en fazla destekleyen cumhuriyetler olmuşlardı. Bağımsızlığa hazırlıklı olmayan bu cumhuriyetler¹³⁵³, SSCB'nin dağılmasıyla BDT üyeliğini tereddütsüz kabul etmişler¹³⁵⁴ ve Rusya ile eski bağların sürdürülmesini savunmuşlardı¹³⁵⁵. Buna karşılık Orta Asya'yı Rusya'nın gelişimine engel ekonomik, siyasi ve askeri bir kambur olarak gören Yeltsin iktidarı, 1992 yılı

¹³⁵⁰ Estonya ile Temmuz 1994'te imzalanan anlaşmadan iki hafta önce ABD Başkanı Clinton ile biraraya gelen Yeltsin, Estonya'da oturmayı seçen emekli askerlere daha geniş haklar tanınmadığı sürece çekilme için bir takvimin belirlenmeyeceğini ifade etmişti. İki taraf arasında arabuluculuk rolüne soyunan ABD yönetimi de, bir yandan Estonya'ya Rus taleplerine karşı daha toleranslı olması yönünde telkinde bulunurken, diğer yandan Moskova'yı askerlerini çekmemesi durumunda kredilerde kesintiye gideceği tehdidiyle baskı altına almıştı. Alessandra Stanley, "Russia Agrees to Full Withdrawal of Troops in Estonia by Aug. 31", **The New York Times**, 27.07.1994, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9404E5D8113EF934A15754C0A962958260&sec=&spon=&pagewanted=all>> (04.02.2009).

¹³⁵¹ Sovyet döneminde Orta Asya'dan sağlanan petrol, doğalgaz, pamuk gibi zenginliklerin karşılığında bu bölgeye eğitim, sağlık gibi hizmetler veriliyor, fakir cumhuriyetlerin bütçelerine merkezden katkı yapılıyordu. Fırat Purtaş, "Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri", M. Turgut Demirtepe (der.), **Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası**, Ankara, USAK Yayınları, 2008, s. 44. Genelde hammadde çıkarımı ve tarım ile uğraşan bu cumhuriyetler, SSCB'nin son yılında Moskova tarafından GSYİH'larının büyük bir kısmını sağlayacak ölçüde finanse edilmişlerdi. Merkezden gelen teşviklerin GSYİH içindeki oranı Tacikistan'da % 22, Özbekistan'da % 42, Türkmenistan'da % 44 idi. Ella Akerman, "Central Asia in the Mind of Russia: Some Political Considerations", **The Review of International Affairs**, Yaz 2003, c. 2, s. 4, s. 25.

¹³⁵² Fırat Purtaş, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü", Çomak (der.), **a.g.e.**, s. 164.

¹³⁵³ SSCB'nin dağılması sonrasında gelen bağımsızlık, Orta Asya'ya "istenilmemiş bir hediye"nin verilmesi olarak yorumlanmıştır. Anthony Hyman, "Moving out of Moscow's Orbit: the Outlook for Central Asia", **International Affairs**, Nisan 1993, c. 69, s. 2, s. 295.

¹³⁵⁴ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 201.

¹³⁵⁵ Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov, bağımsızlık ilânından kısa bir süre sonra yaptığı açıklamada, Rusya'nın bölgedeki barış ve istikrarın garantörü olduğunu, Özbekistan'ın Rusyasız bir gelecek düşünemediğini belirtmiştir. Petro ve Rubinstein, **a.g.e.**, s. 118-119.

boyunca bölgeyle ilişkilere fazla önem vermemiştir. Dışişleri Bakanı Kozirev, Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Afrika, Ortadoğu ve Uzak Doğu ziyaretlerinden sonra ancak Mart 1992’de Orta Asya ülkelerine gitmiştir. Ayrıca bu cumhuriyetlerdeki Rus elçilikleri Türkiye, İran, Çin ve ABD büyükelçiliklerinden sonra açılmıştır¹³⁵⁶.

Ancak 1993 yılı itibariyle Rusya’nın Orta Asya politikası daha aktif bir hal almaya başlamıştır. Bunda içeride artan muhalefet kadar, Türkiye ve İran’ın bölge ülkeleri üzerinde giderek artan etkisi, bölgede her geçen gün daha fazla hissedilen askeri, ekonomik, politik istikrarsızlıklar ve İslami fundamentalizm tehlikesi de etkili olmuştur¹³⁵⁷. Ayrıca merkezci grubun ekonomik temelini oluşturan sanayi lobisinin, dünya pazarlarında alıcı bulamayan Rus malları için eski pazarını koruma amacı bu bölgeye yeniden dönülmesini zorunlu kılmıştır¹³⁵⁸. Özellikle Çernomırdin’in başbakanlığa gelmesi ile etkinliği artan enerji lobisinin, bölgedeki enerji kaynaklarına yönelik ilgisi, söz konusu yönelimi hızlandırmıştır.

Bu devletler arasında Rusya’nın en yakın ilişkilere sahip olduğu ülke Kazakistan’dır. Rusya ile 7200 kilometre uzunluğunda bir sınıra sahip olan ve nüfusunun % 30’u Ruslardan oluşan Kazakistan¹³⁵⁹, bağımsızlığının ilk yıllarında Moskova ile ilişkilerini geliştirme çabası içine girmişti¹³⁶⁰. Bunun sonucunda 25 Mayıs 1992’de iki ülke arasında “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” imzalanmış, bu

¹³⁵⁶ Purtaş, “Rusya’nın Orta Asya’ya ...”, s. 164-165.

¹³⁵⁷ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 201-202. Lo, **Russian Foreign Policy...**, s. 83.

¹³⁵⁸ Purtaş, “Rusya’nın Orta Asya’ya ...”, s. 165.

¹³⁵⁹ SSCB’nin dağılmaya yüz tuttuğu günlerde, ünlü Rus yazarı Soljenitsin’in Rusya, Belarus, Ukrayna ve Rus yoğunluklu Kuzey Kazakistan’ın biraraya gelerek yeni bir birlik oluşturmaya ilişkin önerisi, ciddi bir bölünme tehdidi altına giren Kazakistan’da endişeyle karşılanmıştı. Soljenitsin’e göre, Kazakistan’ın kuzeyini oluşturan Rus yoğun geniş topraklar tarihsel olarak Rusya’ya aitti; bu nedenle komünizm tarafından “şuursuzca” çizilmiş sınırların değiştirilmesi gerekmekteydi. Sinan Oğan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, Kış 2001/2002, c. 7, s. 4, s. 127-128. Edward A. D. Schatz, “Framing Strategies and Non-Conflict in Multi-Ethnic Kazakhstan”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Yaz 2000, c. 6, s. 2, s. 71. Her ne kadar bu iddialar, Rus resmi yetkilileri tarafından ifade edilmese de, geniş Rus kitlelerinde ciddi yankılar bulmuştu. Mikhail Alexandrov, **Uneasy Alliance: Relations between Russia and Kazakhstan in the Post Soviet Era, 1992–1997**, Westport, Greenwood Press, 1999, s. 39. Oğan, “Demografinin Gölgesi Altında ...”, s. 128.

¹³⁶⁰ Kamalov, **a.g.e.**, s. 121.

anlaşma ile ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda işbirliğinin sağlanması amaçlanmıştı¹³⁶¹. 1992 yılında Kazakistan'ın çabaları ile gelişen ilişkiler, 1993 yılında Rusya'nın inisiyatifi ele alması ile farklı bir yöne doğru kaymıştır. Zira Moskova, söz konusu ülkedeki Rus nüfusu ve ikili ekonomik ilişkileri kullanarak Kazakistan üzerinde etki sağlamaya çalışmış¹³⁶², bu politikası Rus nüfusa yönelik önemli hakların tanınması, Baykonur Uzay Üssü'nün Moskova tarafından kiralanması ve Sovyet döneminden kalma nükleer silahların Rusya'ya devredilmesi ile sonuçlanmıştır.

1989 Nüfus Sayımı'na göre Kazakistan nüfusunun % 39,7'sini Kazaklar oluştururken, % 37,8'ini sayıları 6.300.000'i bulan etnik Ruslar oluşturmaktaydı. 1993 yılından itibaren Kazakistan'da yaşayan Ruslara çifte vatandaşlık hakkının tanınması konusunda baskı yapmaya başlayan Moskova¹³⁶³, Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in direnişiyle karşılaşmıştı¹³⁶⁴. Nazarbayev'in karşı çıkışı, bu hakkın tanınması durumunda Rusya'nın ülkesine yönelik müdahalesi için hukuki zeminin yaratılmış olacağı kaygısına dayanmaktaydı¹³⁶⁵. Moskova'nın bu çifte vatandaşlık politikası ise, Rus ulusuna "Yakın Çevre"deki Rus diasporasını da dâhil eden merkezci görüşün dış politika uygulamalarındaki hâkimiyetini göstermekteydi ki, bu hâkimiyet kendisini teorik olarak 1993 Dış Politika Konsepti ile kanıtlamıştı.

¹³⁶¹ Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyetleri'nden biri ile imzaladığı ilk anlaşma olan bu anlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alexandrov, **a.g.e.**, s. 68.

¹³⁶² Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 563.

¹³⁶³ Yeltsin, Aralık 1993'te 12 BDT ülkesinin liderini biraraya getiren bir toplantıda eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin sınırları içerisinde yaşayan Ruslara özel bir statü verilmesini önermiştir. Bu öneride kastedilen özel statü, bu ülkelerde yaşayan Rus uyruklulara çifte vatandaşlık hakkının tanınmasıdır. Gidon Gottlieb, "Nations without States", **Foreign Affairs**, Mayıs/Haziran 1994, c. 73, s. 3, s. 109.

¹³⁶⁴ Akerman, **a.g.m.**, s. 21. Nazarbayev, 1993 Kasımı'nda verdiği bir demeçte Rusya'nın Kazakistan'daki Rus nüfusa ilişkin baskısını, Hitler'in Südet Almanlarına yönelik politikasına benzetmiştir. Brzezinski, "The Premature Partnership", s. 76. Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 563.

¹³⁶⁵ Gottlieb, **a.g.m.**, s. 109.

Moskova'nın çifte vatandaşlık talebini kabul etmeyen Nazarbayev, baskılar karşısında¹³⁶⁶ tavrını yumuşatmak durumunda kalmış ve 1995 yılında ülkesindeki Rusların ve Rusça konuşanların haklarını koruyan anlaşmalara imza atmıştır. 1995 Ocağı'nda iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar uyarınca, Kazakistan'da yerleşik Rus nüfusa vatandaşlık verilmesine ilişkin şartlar kolaylaştırılmış ve bu nüfusa mülkiyet hakkı başta olmak üzere bazı önemli haklar tanınmıştır¹³⁶⁷. Ancak bu durum, Kazakistan'daki Rusları orada tutmayı amaçlayan Yeltsin iktidarını amacına ulaştıramamış, giderek daha fazla sayıda Rus nüfus, ekonomik sıkıntılar ve ayrımcılık nedenleriyle Rusya'ya göç etmeye başlamıştır. Ayrıca ekonomik darboğaz içinde olan Rusya'nın buradaki Rus nüfusu finanse edememesi bu göçün hızlanmasında önemli bir etken olmuştur¹³⁶⁸.

Kazakistan, içinde barındırdığı geniş Rus nüfusunun yanı sıra Orta Asya Cumhuriyetleri içerisinde nükleer güce ve uzay üssüne sahip olan tek cumhuriyet olması nedeniyle de Rusya açısından önem arz etmiştir. 28-30 Mart 1994 tarihlerinde Rusya'ya ilk defa resmi ziyarette bulunan Nazarbayev, bu ziyaret sırasında Yeltsin ile toprakları üzerinde bulunan Baykonur Uzay Üssü'nün statüsünü belirleyen bir anlaşmaya imza atmıştır. Bu anlaşma uyarınca söz konusu üs, yıllık 115 milyon dolar karşılığında 20 yıllığına RF'ye kiralanmış¹³⁶⁹, ancak Yeltsin dönemi boyunca Rusya bu bedeli hiçbir zaman tam olarak ödememiştir¹³⁷⁰. Öte yandan, SSCB'nin dağılması

¹³⁶⁶ Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev, 1994 baharında çıktığı Orta Asya turunda söz konusu devletlerden Rus ve Rusça konuşan nüfusa çifte vatandaşlık hakkının verilmesini talep etmiştir. Kozirev'in bu talebinin yanı sıra Kazak Parlamentosu'nda Kazak milliyetçiliğine karşı Rusya ile bütünleşmeyi savunan çok sayıdaki vekilin de Nazarbayev üzerinde baskı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Cengiz Sürücü, "Modernity, Nationalism, Resistance: Identity Politics in Post-Soviet Kazakhstan", **Central Asian Survey**, Aralık 2002, c. 21, s. 4, s. 389.

¹³⁶⁷ Vitaly V. Naumkin, "Russian Policy towards Kazakhstan", Robert Legvold (der.), **Thinking Strategically: the Major Powers, Kazakhstan and the Central Asian Nexus**, Cambridge, MIT Press, 2003, s. 47. Ziegler, "The Russian Diaspora ...", s. 114.

¹³⁶⁸ Cummings, **a.g.m.**, s. 145.

¹³⁶⁹ Gulnara Omarova ve Zhuldis Omarova, "Kazakhstan's Space Policy in a Changing National and Global Context", **Space Policy**, Ağustos 2006, c. 22, s. 3, s. 201.

¹³⁷⁰ Oğan, "Demografinin Gölgesi Altında ...", s. 147.

sonucunda Rusya, Ukrayna ve Belarus ile birlikte nükleer silahlara sahip olan Kazakistan, Moskova'nın talebi üzerine bu silahları Rusya'ya devretmiştir. 1993 Aralığı'nda Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması'nı (START I) onaylayan Kazakistan, nükleer silahlar üzerindeki hakkından feragat etmiş, 21 Nisan 1995'te tüm nükleer silahların Rusya'ya devrini tamamlamıştır¹³⁷¹.

Görüldüğü üzere, Rusya geniş bir sınıra sahip olduğu Kazakistan üzerinde 1993 yılı itibariyle etkinliğini arttırmıştır. Ülkedeki Rus nüfusun yanı sıra ikili ekonomik ilişkiler, Rusya'nın Kazakistan politikasının araçlarını oluşturmuşlardır. 1994 yılı itibariyle Kazakistan'ın ihracatında ve ithalatında % 45,4 ve % 44,5'lik oranlar ile ilk sırada yer alan Rusya¹³⁷², sahip olduğu boru hatları sayesinde Kazak enerji kaynaklarının ihracatında söz sahibi olmuştur. Kazakistan'ın boru hatları konusunda Rusya'ya olan bağımlılığı¹³⁷³, Moskova karşısındaki kırılganlığını arttırarak çeşitli tavizler vermesine yol açmıştır. Örneğin, Batı Kazakistan'daki Tengiz petrol sahasının işletilmesine ilişkin konsorsiyumdaki payının arttırılması için 1993 yılından itibaren Kazakistan'a baskı yapan Rusya, bu baskı politikasında boru hatlarına ulaşımı bir koz olarak kullanmıştır¹³⁷⁴. 1994 Mayısı'ndan Ağustosuna

¹³⁷¹ Y.a.g.m., s. 144. Hekimoğlu, a.g.e., s. 144.

¹³⁷² Serik Akhanov ve Liazat Buranbayeva, "Foreign Investment and Trade in Kazakhstan", Bartłomiej Kaminski (der.), **Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia**, New York, M. E. Sharpe, 1996, s. 146-147. Zengin enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen Kazakistan'ın 1994 yılı toplam ithalatında enerji % 32'lik bir paya sahipti ve özellikle petrol ithalatında Kazakistan'ın Rusya'ya bağımlı olduğu gözlenmekteydi. Ayrıca Kazakistan'da çıkarılan gaz ve petrol işlenmek için Rusya'daki rafinerilere gönderilmekteydi. Pınar İpek, "The Role of Oil and Gas in Kazakhstan Foreign Policy: Looking East or West?", **Europe-Asia Studies**, Kasım 2007, c. 59, s. 7, s. 1180-1181.

¹³⁷³ Söz konusu dönemde Kazak petrolünü dünya pazarlarına ulaştıracak tek boru hattı, Rusya topraklarından geçen Atrou-Samara Boru Hattı idi. 1993 yılında Kazak petrollerini Rusya'nın Karadeniz limanı Novosibirsk'e taşıyacak yeni bir boru hattını oluşturmak üzere Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu oluşturulmuştur. Söz konusu hat, Rusya'nın çabaları ile 2001 yılında tamamlanmıştır. Oğan, "Demografinin Gölgesi Altında ...", s. 152.

¹³⁷⁴ Brent Griffith, "Back Yard Politics: Russia's Foreign Policy toward the Caspian Basin", **Demokratizatsiya**, Bahar 1998, c. 6, s. 2, s. 436. ABD firması Chevron ile Kazakistan Hükümeti arasında Tengiz petrol sahasının geliştirilmesine ilişkin imzalanan anlaşma uyarınca 1993 yılında Tengizchevroil Konsorsiyumu oluşturulmuş, aynı yıl içerisinde Rusya da bu konsorsiyuma dâhil edilmişti. Ancak Moskova bu tarihten itibaren petrol hatlarının kullanımını karşılığında petrol ve gaz projelerinden daha fazla pay alabilmek için Kazakistan'a baskı yapmaya başlamıştı. Bu bağlamda Moskova zaman zaman boru hatlarının kullanımını sınırlandırmakta ya da tamamen engellemekteydi. Süha Bölükbaşı, "The Controversy over the Caspian Sea Mineral Resources:

kadar boru hatları aracılığıyla Kazakistan'ın petrol ihracatını durduran Moskova, 1 milyon ton ham petrol karşılığında Kazakistan'ın ihracatını yeniden başlatmıştır¹³⁷⁵.

Ele alınan dönemde Rusya'nın Orta Asya politikasında, Kazakistan'ın yanı sıra öne çıkan bir diğer devlet Tacikistan olmuştur. Kazakistan'ın Rusya'ya karşı hassasiyeti onu Moskova açısından öncelikli hedef haline getirirken, Tacikistan'da artan İslami fundamentalizm tehdidi ve iç savaş, Moskova'nın bu devlete yönelimini hızlandırmıştır. Tacikistan'da Mayıs 1992'de patlak veren iç savaş¹³⁷⁶ karşısında, Rus Hükümeti ilk başta tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Ancak Tacikistan toprakları üzerinde Sovyet döneminden kalma Rus askeri birliklerinin, çatışmada İslamcı güçlere karşı komünistlere silah yardımı yaptığı ve Aralık 1992'de komünist İmomalı Rahmanov'u başbakanlığa taşıdığı yönünde iddialar ortaya atılmıştır¹³⁷⁷. Bu iddialar, söz konusu Rus askerlerinin 1993 Temmuzunda İslami güçler tarafından saldırıya uğraması ile bir anlamda doğrulanmış, saldırıda 25 Rus askeri hayatını kaybetmiştir¹³⁷⁸. Bu saldırı üzerine Rus Hükümeti tarafsızlığı bir kenara bırakarak, Tacikistan'da istikrarın sağlanmasının Rusya'nın temel sorumluluğu olduğunu ileri sürmüş ve Tacikistan'a ek güç gönderme kararı almıştır¹³⁷⁹. Her ne kadar Rusya Hükümeti, askeri güçlerin Tacikistan'a Afgan sınırının güvenliğini sağlamak

Conflicting Perceptions, Clashing Interests”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 1998, c. 50, s. 3, <<http://search.ebsco.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=766083&site=ehost-live>> (06.02.2009).

¹³⁷⁵ Griffith, **a.g.m.**, s. 437.

¹³⁷⁶ Tacikistan'daki iç savaş, 1991 Başkanlık Seçimleri sonrasında iktidara gelen Moskova destekli Rahmon Nabiyeve karşı, etnik ve bölgesel gruplardan oluşan örgütlü muhalefetin gösterileri ile başlamıştır. Liberal demokratik reformistler ve İslamcılar olarak iki ayrı kanattan oluşan muhalefet, Birleşik Tacikistan Muhalefeti adı altında bütüncül bir mücadele sergilemiştir. Muhalefet ile iktidar arasındaki bu mücadelenin kaynağı, ideolojik farklılıklar ve bu farklılıklarla örtüşen bölgesel ayrımlaşmalardır. Zira Sovyet döneminden itibaren Leninabadi ve Kulyab bölgelerinden isimlerin siyasi iktidara hâkim olması, Garm ve Garmo-Badakhstan bölgelerindeki muhalefeti şiddetlendirmiş, ülke yönetimi üzerine bir güç mücadelesinin yaşanmasına yol açmıştır. Bu iç savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dov Lynch, “The Tajik Civil War and Peace Process”, **Civil Wars**, Kış 2001, c. 4, s. 4, s. 49-72. Iver B. Neumann ve Sergei Solodovnik, “The Case of Tajikistan”, Jonson ve Archer (der.), **a.g.e.**, s. 83-101.

¹³⁷⁷ Jonson ve Archer, **a.g.m.**, s. 13.

¹³⁷⁸ Lena Jonson, “Russian Policy and Tajikistan: a Dilemma to Russian Policy?”, **Central Asia and Caucasus**, 1997, c. 2, s. 8, <http://www.ca-c.org/dataeng/st_03_jonson.shtml> (06.02.2009).

¹³⁷⁹ Kamalov, **a.g.e.**, s. 122. Temmuz ve Ağustos'ta sınır koruma amacıyla gönderilen ek Rus askerinin sayısı 10.000 civarındadır. Bennett, **a.g.e.**, s. 318.

amacıyla gönderildiğini ileri sürse de, gerçekte bu güçlerin görevi silahlı muhalefete karşı Duşanbe'deki Rus yanlısı Rahmanov Hükümeti'ni korumak olmuştur¹³⁸⁰.

Rus askeri güçlerinin gönderilmesinin ardından, 24 Eylül 1994 tarihinde Türkmenistan hariç tüm Orta Asya devletleri ile Rusya arasında imzalanan anlaşma uyarınca Tacikistan'da görevlendirilmek üzere bir BDT barışı koruma gücünün oluşturulmasına karar verilmiştir¹³⁸¹. Tüm katılımcı devletlerin asker göndereceği bu barışı koruma gücü, çoğunluğu Rus olmak üzere 25.000 askerden oluşmuş ve komutasını Rusya üstlenmiştir. Tacikistan'da var olan tüm Rus askerlerinin dâhil olduğu bu çok uluslu güç, Nisan 1994'te göreve başlamıştır¹³⁸². Böylece Rusya BDT barışı koruma gücü altında Tacikistan'da önemli oranda asker bulundurmaya başlamıştır.

“Büyük güç” statüsüne kavuşmak için bölge güvenliğini sağlamanın gerekli olduğu düşüncesi ve Tacikistan Savaşı'nda ortaya çıkan İslami fundamentalizm tehdidinin güneydeki komşulara, oradan da Rusya'ya sızabileceği endişesi, Yeltsin iktidarını bu savaşta aktif bir rol oynamaya teşvik etmiştir. Tacikistan'da kontrol sağlamak için barışı koruma güçlerini kullanmakla eleştirilen Rusya, savaşa müdahalesinden ancak dört yıl sonra Haziran 1997'de çatışmanın tarafları arasında bir barış anlaşmasının imzalanmasını sağlayabilmiştir¹³⁸³.

Askeri varlığı sayesinde Tacikistan üzerindeki etkinliğini arttıran Rusya, güvenlik endişesi taşıyan diğer Orta Asya devletlerini de benzer şekilde kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan

¹³⁸⁰ Kanet ve Birgeron, **a.g.m.**, s. 338-339.

¹³⁸¹ Anthony Kellett, “Soviet and Russian Peacekeeping 1948-1998: Historical Overview and Assessment”, **The Journal of Slavic Military Studies**, Haziran 1999, c. 12, s. 2, s. 27. Roy Allison, **Peacekeeping in the Soviet Successor States**, Paris, Institute for Security Studies, Chaillot Paper 18, 1994, <<http://aei.pitt.edu/469/01/chai18e.html>> (06.02.2009).

¹³⁸² Neumann ve Solodovnik, **a.g.m.**, s. 93.

¹³⁸³ Donalson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 192-193.

ile yapılan ikili anlaşmalar sonucunda sınırlarının korunması amacıyla söz konusu ülkelere Rus askerinin gönderilmesine karar verilmiştir. Böylece 1994 Aralığı itibariyle Tacikistan’da varolan 24.000 Rus askerinin yanı sıra Kırgızistan’da 3.500, Özbekistan’da 5.000 ve Türkmenistan’da 15.000 Rus askeri sınır koruma amacıyla görevlendirilmiştir¹³⁸⁴.

Görüldüğü üzere, Rusya’nın bu dönemde Orta Asya devletleri ile “yeniden bütünleşme” politikasının temel aracı Rus ordusu olmuştur. 1993 Askeri Doktrini’ni uygulamaya geçiren generaller, Rus siyaseti üzerinde artan etkilerini “Yakın Çevre” politikası üzerinden göstermişlerdir. Rus ordusu, yeterli kaynaktan yoksun olmasına rağmen Rus diasporasını ve BDT’nin dış sınırları korumak amacıyla Azerbaycan ile Baltık ülkeleri haricinde Sovyet coğrafyasının tamamına yayılmıştır¹³⁸⁵. Ancak Kazakistan’ın çifte vatandaşlığı, Estonya ve Letonya’nın ise Rus nüfusa otomatik vatandaşlık hakkının tanınmasını reddetmeleri karşısında Rus Hükümeti’nin askeri müdahale seçeneğine uzak durması¹³⁸⁶, diasporanın barışçıl yollardan korunmasına ilişkin bir politikanın izlendiğini kanıtlamıştır¹³⁸⁷. Tek istisnasını Moldova’nın oluşturduğu bu politika, Rusya’nın ekonomik ve askeri zayıflığının zorunlu bir sonucudur.

ç. Doğu Avrupa Cumhuriyetleri

Ukrayna, Belarus ve Moldova’dan oluşan bu grubun içerisinde, ele alınan dönemde Rusya’nın ilişkilerde en çok sorun yaşadığı ülke Ukrayna’dır.

¹³⁸⁴ Jan S. Adams, “The Dynamics of Integration: Russia and the Near Abroad”, **Demokratizatsiya**, Kış 1998, c. 6, s. 1, s. 51.

¹³⁸⁵ Richard Pipes, “Is Russia Still an Enemy?”, **Foreign Affairs**, Eylül/Ekim 1997, c. 76, s. 5, s. 71-72.

¹³⁸⁶ Kuzey Kazakistan’da çifte vatandaşlık verilmesi ve Rus okullarına daha fazla yatırım yapılması için gösteriler düzenleyen Rus milliyetçi gruplar, kendilerine destek vermesi ve koruma sağlaması için Rus Hükümeti’ne çağrıda bulunmuşlardı. Ancak bu çağrılarını duymazdan gelen Yeltsin iktidarı, Kazak Hükümeti’nin Rus grupların siyasi gücünü sınırlandırmaya yönelik girişimleri karşısında sınırlı düzeyde bir muhalefet sergilemişti. David Rivera, “Engagement, Containment, and the International Politics of Eurasia”, **Political Science Quarterly**, Bahar 2003, c. 118, s. 1, s. 89-90.

¹³⁸⁷ **Y.a.g.m.**, s. 90.

Ukraynalıların tarih, kültür ve etnik kimlik açısından Rus ulusuna yakınlığı, Rusya'daki otoriter grupların bu devletin bağımsızlığını kabul etmekte zorlanmalarına neden olmuştur¹³⁸⁸. Daha önce de ifade edildiği gibi, özellikle RFKP'nin temsil ettiği "modernleşmeci" kanat, Ukraynalıları ve Belarusları Rus ulusunun bileşenleri olarak tanımlarken¹³⁸⁹, milliyetçi kanat içerisinde Soljenitsin'in etkisi altında kalan bir grup, Rusya'nın RF, Belarus ve Ukrayna'dan oluştuğunu ileri sürmekteydi¹³⁹⁰. Bu bağlamda söz konusu grupların yer aldığı Rus Parlamentosu'nda, 1992 yılından itibaren Ukrayna'nın bağımsızlığı tartışmaya açılmış ve bu devletten toprak talebinde bulunan çeşitli kararlar çıkartılmıştı¹³⁹¹.

Bağımsızlığının ilk yıllarında Ukrayna ile Rusya arasındaki temel sorunlar, Ukrayna'daki nükleer silahların sökülmesi ve Rusya'ya nakli, Karadeniz Filosu'nun paylaşılması ve Kırım'ın hukuki statüsü ile ilgiliydi¹³⁹². Sovyet döneminden kalma nükleer silahların Rusya'ya devri konusunda, ABD Moskova'ya destek vermektedir. Zira Washington'a göre, nükleer silahların dört farklı ülkeye yayılması önemli bir tehdit oluşturmakta, söz konusu silahların tek bir elde toplanması gerekmektedir¹³⁹³. Böylece hem Sovyet sonrası coğrafyada nükleer savaş tehdidi engellenecek hem de ABD yönetimi, dört farklı nükleer güç yerine tek bir nükleer güç ile muhatap olacaktı. Üstelik SSCB'nin varisi olan RF, 1968 Nükleer Silahların Yayılmasını

¹³⁸⁸ Vera Tolz, "Rethinking Russian-Ukrainian Relations: a New Trend in Nation-Building in Post-Communist Russia?", **Nations and Nationalism**, Nisan 2002, c. 8, s. 2, s. 238–239.

¹³⁸⁹ Bkz. Çalışmanın ikinci bölümü, s. 154.

¹³⁹⁰ Bkz. Çalışmanın ikinci bölümü, s. 202.

¹³⁹¹ Tolz, "Rethinking Russian-Ukrainian ...", s. 239.

¹³⁹² Erhan Büyükkakıncı, "Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri", Büyükkakıncı (der.), **a.g.e.**, s. 409-410.

¹³⁹³ Graham T. Allison, Owen R. Cote, Richard A. Falkenrath v.d., **Avoiding Nuclear Anarchy: Containing the Threat of Loose Russian Nuclear Weapons and Fissile Material**, Cambridge, MIT Press, 1996, s. 5.

Önleme Anlaşması'na doğrudan taraf iken, diğer üç ülkenin Parlamentolarında bu anlaşmanın onaylanması gerekmektedir¹³⁹⁴.

1992 yılında nükleer silahlara sahip Kazakistan, Belarus ve Ukrayna'nın START I'i imzalamaları ve bu bağlamda 1968 Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı kabul etmeleri ABD'nin girişimleri sonucunda gerçekleşmişti¹³⁹⁵. Ancak START I'in imzacı devletler tarafından onaylanması, farklı zamanlarda gerçekleşmiş¹³⁹⁶, anlaşmayı en son onaylayan devlet Ukrayna olmuştur. Bunun nedeni Ukrayna'daki Leonid Kravçuk iktidarının, ülke içindeki milliyetçi gruplar tarafından nükleer silahları elinde bulundurma konusunda baskı altında tutulmasıydı. Ukrayna milliyetçileri, bu silahları Rusya ve ABD'ye karşı önemli bir pazarlık aracı olarak görmekteydiler¹³⁹⁷. Bunun sonucunda topraklarında 176 adet Kıtalararası Balistik Füze bulunan Kravçuk yönetimi, ABD'den mali yardım ve güvenlik garantileri alıncaya kadar anlaşmayı onaylamayı reddetmiştir¹³⁹⁸.

Yeltsin iktidarı, Ukrayna'nın gaz ve petrol konusunda kendisine olan bağımlılığından faydalanarak, Kravçuk yönetiminin bu direnişini kırmayı amaçlamıştır. İlk olarak 1993 Ağustosunun sonlarında Gazprom, borçlarını ödemediği gerekçesiyle Ukrayna'ya yönelik gaz arzının % 25'ini durdurmuştur¹³⁹⁹.

Ardından 3 Eylül 1993 tarihinde Kırım'da gerçekleştirilen Massandra Zirvesi'nde Yeltsin Kravçuk'a, topraklarındaki nükleer silahları iade etmesi karşılığında

¹³⁹⁴ Barbara Crosette, "4 Ex-Soviet States and U.S. in Accord on 1991 Arms Pact", *The New York Times*, 24.05.1992, <<http://www.nytimes.com/1992/05/24/world/4-ex-soviet-states-and-us-in-accord-on-1991-arms-pact.html>> (09.02.2009).

¹³⁹⁵ Donaldson ve Noguee, *a.g.e.*, s. 182.

¹³⁹⁶ Bu üç devlet arasında START I'i onaylayarak Nükleer Silahsızlanma Anlaşması'na katılan ilk devlet Belarus olmuştur. Onu, söz konusu anlaşmayı Aralık 1993'te onaylayan Kazakistan takip etmiştir. Elizabeth Sherwood, "Revolution and Evolution in Russia, Ukraine and Eurasia", *Defense*, 1995, s. 6, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=3&hid=117&sid=3631433b-b071-475c-a3ad-328e99d7bef3%40SRCSM1&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9604241577>> (09.02.2009).

¹³⁹⁷ Donaldson ve Noguee, *a.g.e.*, s. 182.

¹³⁹⁸ Ronald E. Powaski, *Return to Armageddon: the United States and the Nuclear Arms Race, 1981-1999*, Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 166.

¹³⁹⁹ Paul J. D'Anieri, *Economic Interdependence in Ukrainian-Russian Relations*, New York, Suny Press, 1999, s. 78-79.

Ukrayna'nın gaz alımından doğan borçlarının iptal edilmesine ilişkin bir teklifte bulunmuştur¹⁴⁰⁰. Rus lider, Kravçuk'u bu teklifi kabul etmemesi durumunda, Ukrayna'ya yönelik gaz arzını tamamen durdurmakla tehdit etmiştir¹⁴⁰¹. Bunun üzerine iki lider arasında imzalanan protokol uyarınca, Rusya'nın borçları silmesi ve Ukrayna'daki nükleer santrallere zenginleştirilmiş uranyum göndermesi karşılığında, Ukrayna'nın tüm nükleer savaş başlıklarını Rusya'ya göndermesine ve Karadeniz Filosu'ndaki hakkını Rusya'ya devretmesine karar verilmiştir. Massandra Protokolü, ekonomik baskı uygulayarak Ukrayna'nın kendisiyle uzlaşmasını sağlayan Yeltsin iktidarının başarısı olarak yorumlanmıştır¹⁴⁰².

Ancak Kravçuk'un enerji borçlarının silinmesine karşılık Karadeniz Filosu'ndan ve nükleer silahlardan vazgeçerek bu protokole imza atması, Ukrayna'da özellikle Parlamento tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Savunma Bakanı Konstantin Morozov ile Çevre Bakanı Yuri Kostenko'yu istifaya götüren bu tepkiler¹⁴⁰³ sonucunda geri adım atmak durumunda kalan Kravçuk, Yeltsin ile sadece söz konusu öneriyi gözden geçirmek konusunda anlaşacağını açıklamıştır¹⁴⁰⁴. Böylece Yeltsin'e karşı herhangi bir taahhütte bulunduğunu reddeden Kravçuk, Massandra Protokolü'nü inkâr etmiştir¹⁴⁰⁵.

Massandra görüşmelerinin sonuçsuz kalması üzerine harekete geçen ABD yönetimi¹⁴⁰⁶, nükleer silahlara ilişkin anlaşmazlığı çözmek üzere 14 Ocak 1994'te

¹⁴⁰⁰ Tor Bukkvoll, "Off the Cuff Politics-Explaining Russia's Lack of a Ukraine Strategy", **Europe-Asia Studies**, Aralık 2001, c. 53, s. 8, s. 1144.

¹⁴⁰¹ D'Anieri, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁴⁰² Peter van Ham, **Ukraine, Russia and European Security: Implications for Western Policy**, Paris, Institute for Security Studies, Chaillot Paper 13, 1994, <<http://aei.pitt.edu/465/01/cha13e.html#>> (09.02.2009).

¹⁴⁰³ Taras Kuzio, **Ukrainian Security Policy**, Washington, Praeger/Greenwood, 1995, s. 33.

¹⁴⁰⁴ Marc Nordberg, "Domestic Factors Influencing Ukrainian Foreign Policy", **European Security**, Güz 1998, c. 7, s. 3, s. 82.

¹⁴⁰⁵ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 182.

¹⁴⁰⁶ Clinton yönetimi, Ukrayna'yı nükleer silahlar konusunda ikna edebilmek için 1993 Eylülünden itibaren Kravçuk yönetimi ile ikili görüşmelerde bulunmuştur. Eylül, Ekim ve Aralık aylarında gerçekleştirilen bu görüşmelerin sonucunda, taraflar ABD'nin vereceği güvenlik garantilerinin karşılığında Ukrayna'daki nükleer

Moskova’da üçlü bir toplantı düzenlemiştir. Nükleer silahlara ilişkin anlaşmazlığa son veren bu toplantının en önemli özelliği, Rusya’daki enerji sektörünün ABD ile işbirliği sonucunda gerçekleştirilmiş olmasıdır. Zira bu toplantının yapılmasına Aralık 1993’te Moskova’da ABD Başkan Yardımcısı Al Gore ile Rusya’da enerji sektörünün temsilcisi Başbakan Çernomırdin arasında yapılan görüşmelerden sonra karar verilmiştir¹⁴⁰⁷. Enerji alanında teknolojik işbirliğinin sağlanması amacıyla 1993 yılında kurulan Gore-Çernomırdin Komisyonu çerçevesinde 15-16 Aralık 1993 tarihlerinde gerçekleştirilen ve Ukrayna konusunun ele alındığı bu görüşmeler, Kremlin tarafından desteklenmiştir¹⁴⁰⁸. Böylece “Yakın Çevre”ye karşı daha sert bir politika izlemeye çalışan Yeltsin iktidarı ile ABD iktidarının Ukrayna konusundaki yaklaşımları birbiriyle örtüşmüş, iki ülke arasındaki uzlaşımın aracılığını enerji sektörü üstlenmiştir. Özellikle 1994 yılından itibaren, Azerbaycan örneğinde de görüldüğü üzere “Yakın Çevre” konusunda farklı yaklaşımları savunan enerji sektörü ile savunma sektörü (ve ordu), Ukrayna konusunda aynı tarafta yer almışlardır. Üstelik Ukrayna’nın Rusya karşısındaki ekonomik bağımlılığı, savunma sektörünün etkin olduğu Rus Hükümeti’nin bu ülkeye karşı enerji unsurunu ileri sürmesine, ABD ile yakın ilişkilere sahip enerji sektörünün ise Ukrayna’ya yönelik bu stratejiyi desteklemesine neden olmuştur.

Clinton, Kravçuk ve Yeltsin’i biraraya getiren bu toplantı sonucunda taraflar, Rusya’nın savaş başlıklarındaki zenginleştirilmiş uranyum için tazminat ödemesi ve Rusya ile ABD’nin Ukrayna’ya güvenlik garantisi vermesi karşılığında Ukrayna topraklarındaki tüm nükleer silah başlıklarının Rusya’ya devredilmesi konusunda

silahların sökülmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır. James E. Goodby, **Europe Undivided: the New Logic of Peace in U.S.-Russian Relations**, Washington, U.S. Institute of Peace Press, 1998, s. 83.

¹⁴⁰⁷ Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ashton B. Carter ve William J. Perry, **Preventive Defense: a New Security Strategy for America**, Washington, Brookings Institution Press, 1999, s. 3-4.

¹⁴⁰⁸ Goodby, **a.g.e.**, s. 86.

anlaşmaya varmışlardır¹⁴⁰⁹. Ayrıca Kiev, bu anlaşma ile START I'i ve 1968 Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı en kısa zamanda onaylama konusunda yükümlülük altına girmiştir¹⁴¹⁰. Bunun sonucunda Ukrayna Parlamentosu, Şubat 1994'te üçlü anlaşma ile START I'i, Kasım 1994'te ise Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı onaylamıştır¹⁴¹¹. Üçlü anlaşma uyarınca Ukrayna'nın Rusya'ya yönelik nükleer silah devrini Haziran 1996'da tamamlaması ile bu konudaki anlaşmazlık tamamen sona ermiştir¹⁴¹².

Karadeniz Filosu konusunda taraflar arasında yaşanan anlaşmazlık, bu dönemde çözülememiştir. Sivastopol'de konuşlandırılmış olan Sovyet döneminden kalma Karadeniz Filosu'na ilişkin sorun aslında üç ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlar, savaş gemilerinin Rusya ile Ukrayna arasında paylaşılması, Sivastopol'deki Rus Üssü'nün statüsü ve Kırım Yarımadası'nın egemenliği sorunudur¹⁴¹³. 1992 yılının başlarından itibaren Kravçuk yönetimi, toprakları üzerindeki Karadeniz Filosu'nun tamamı üzerinde hak iddia etmiş, Yeltsin iktidarı bu iddialar karşısında sessiz kalmıştır. 16 Ocak 1992'de Yeltsin, Kravçuk ile imzaladığı protokol uyarınca, Ukrayna donanmasının bir parçası olacak Karadeniz Filosu haricinde SSCB'den kalma tüm deniz güçlerinin BDT komutası altına alınmasını kabul etmiş¹⁴¹⁴, böylece Ukrayna'nın filo üzerindeki iddialarını onaylamıştır. Nisan 1992'de Kravçuk'un donanmayı millileştirmesi ve kontrolünü Ukrayna Savunma

¹⁴⁰⁹ Y.a.g.e., s.182. Amy F. Woolf, "The Nuclear Arms Control: the U.S.-Russian Agenda", Frank Columbus (der.), **Russia in Transition Vol. 1**, New York, Nova Publishers, 2003, s. 118.

¹⁴¹⁰ Paul D'Anieri, "Nationalism and International Politics: Identity and Sovereignty in the Russian-Ukrainian Conflict", **Nationalism and Ethnic Politics**, Yaz 1997, c. 3, s. 2, s. 20-21.

¹⁴¹¹ Woolf, a.g.m., s. 118. Thomas Graham, **Disarmament Sketches: Three Decades of Arms Control and International Law**, Seattle, University of Washington Press, 2002, s. 142. Kalpana Chittaranjan, "A Russian Perspective of the START Process and NMD", **Strategic Analysis**, Ağustos 2001, c. 25, s. 5, s. 676.

¹⁴¹² "Ukraine Special Weapons", <<http://www.fas.org/nuke/guide/ukraine/>> (10.02.2009). "Russia, Ukraine, Kazakhstan and Belarus", <<http://www.fas.org/irp/threat/prolif97/fsu.html>> (10.02.2009).

¹⁴¹³ Günhan Turan, "Bağımsız Ukrayna'nın Dış Politika Seçenekleri", *Büyükakıncı* (der.), a.g.e., s. 379.

¹⁴¹⁴ N. A. Kryukov, "Evolution of Russian-Ukrainian Relations: the Legal Status of the Black Sea Fleet", **Military Thought**, Nisan/Haziran 2006, c. 15, s. 2, s. 121. Yuri Dubunin, "Historical Struggle for the Black Sea Fleet", **Russia in Global Affairs**, Ocak/Mart 2007, s. 1, <<http://eng.globalaffairs.ru/numbers/18/1095.html>> (10.02.2009).

Bakanlığı'na bırakması üzerine¹⁴¹⁵, Yeltsin yine ılımlı bir yaklaşım sergilemiş, Kravçuk'un donanma üzerindeki iddiasını reddetmekle birlikte bu sorunu tartışmaya açmaktan kaçınmıştır¹⁴¹⁶. Ancak özellikle ordu ve Parlamento'dan yükselen muhalefet, sorunun çözülmesi konusunda Yeltsin'i girişimde bulunmaya zorlamış, bunun sonucunda 1992 yazında Odessa, Dagomys ve Yalta'da Rusya ve Ukrayna liderleri arasında filonun paylaşılmasına ilişkin çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır¹⁴¹⁷. Sorunu çözmeye konusunda yetersiz kalan ve uygulanamayan bu anlaşmaları takiben 17 Haziran 1993 tarihinde biraraya gelen Yeltsin ile Kravçuk filonun yarı yarıya paylaşılması konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Bu uzlaşmaya göre, 1993 Eylülü'nde başlayacak olan paylaşım, 1995 yılının sonuna kadar tamamlanacak, bu geçiş döneminde filo BDT'nin komutası altında olacaktır¹⁴¹⁸.

Söz konusu uzlaşmayı tepkiyle karşılayan RF Yüce Sovyeti, 9 Temmuz 1993'te filonun bulunduğu Sivastopol'un Rus kenti olduğuna ilişkin bir karar çıkartmış¹⁴¹⁹, dolayısıyla Rusya'ya ait olan filonun paylaşılamayacağını ima etmiştir. Parlamento'nun bu kararına tepki gösteren Yeltsin, sorunun kademeli olarak çözülmesi gerektiğini vurgularken, Kravçuk söz konusu kararı uluslararası hukukun çiğnenmesi ve Ukrayna'nın içişlerine ve toprak bütünlüğüne müdahale olarak yorumlamıştır¹⁴²⁰. Bu kararı takiben Eylül 1993'teki Massandra Zirvesi'nde Yeltsin'in enerji borçlarının silinmesi karşılığında Ukrayna'nın filodaki payını talep

¹⁴¹⁵ **Y.a.g.m.**, s. 121. Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 558.

¹⁴¹⁶ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 183.

¹⁴¹⁷ Bu anlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tyler Felgenhauer, "Ukraine, Russia and the Black Sea Fleet Accords", **Woodrow Wilson School Case Study**, Şubat 1999, s. 5-7.

¹⁴¹⁸ Victor Zaborsky, "Crimea and the Black Sea Fleet in Russian-Ukrainian Relations", <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/disc_paper_95_11.pdf> (10.02.2009). Natalia Belitser ve Oleg Bodruk, "Conflicting Loyalties in the Crimea", Michael Waller, Bruno Coppieters ve Alexei Malashenko (der.), **Conflicting Loyalties and the State in Post-Soviet Russia and Eurasia**, New York, Routledge, 1998, s. 71.

¹⁴¹⁹ Serge Schmemmann, "Russian Parliament Votes a Claim to Ukrainian Port of Sevastopol", **The New York Times**, 10.07.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE0D6103DF933A25754C0A965958260>> (10.02.2009).

¹⁴²⁰ Büyükkakıncı, "Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna ...", s. 415-416.

etmesi sorunun çözülmesini daha da zorlaştırmıştır¹⁴²¹. Zira Yeltsin'in yarı yarıya paylaşım fikrinden vazgeçerek filonun tamamını talep etmeye başlaması, Ukrayna'daki milliyetçi grupların tepkisine neden olmuştur. Bunun sonucunda baskı altında kalan Kravçuk, daha önce de ifade edildiği gibi, Massandra Protokolü'nü reddetmek zorunda kalmıştır. Böylece giderek tavrını sertleştiren ve taleplerini genişleten Yeltsin iktidarı ile Ukrayna yönetimi arasındaki bu sorun, 1996 yılı itibariyle Rus dış politikasında yaşanan değişimin sonucu olarak ancak 1997 yılında çözülebilmiştir.

Taraflar arasında Karadeniz Filosu ile bağlantılı bir diğer sorun, Kırım'ın statüsüne ilişkindir. Kırım, Karadeniz Filosu'nu barındıran stratejik konumu, sahip olduğu yoğun Rus nüfusu ve Rusya ile olan tarihsel bağları nedeniyle Moskova açısından önem arz etmektedir¹⁴²². 1954 yılına kadar RSFSC'nin egemenliğinde olan¹⁴²³ ve 1989 Nüfus Sayımı'na göre nüfusunun % 67'si Ruslardan oluşan Kırım'ın Rus toprağı olduğuna ilişkin söylemler, otoriter ve merkezci grupların hâkimiyeti altında olan Rusya Yüce Sovyeti'nde giderek artış göstermiştir. 1992 yılı başlarında Kırım bölgesi ve Sivastopol şehri ile ilgili Parlamento'da başlayan tartışmalar¹⁴²⁴, aynı yılın Mayıs ayında Kırım'ın Ukrayna'ya devrine ilişkin 1954 tarihli kararı reddeden bir kararın alınması ile sonuçlanmıştır¹⁴²⁵. Bu kararı takiben

¹⁴²¹ Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 558.

¹⁴²² Solchanyk, **a.g.e.**, s. 160-161.

¹⁴²³ 1919 Nisanı'ndan 1945 Haziranı'na kadar geçen süreçte RSFSC içerisinde özerk bir cumhuriyet olarak yer alan Kırım, bu tarihten sonra Tatarların bölgeden gönderilmesi ile birlikte bölge statüsü almıştır. 1954 yılında Hruşov, Ukrayna topraklarını Rusya'ya açan 1654 Pereyaslav Anlaşması'nın 300. yıldönümü nedeniyle Kırım'ı Ukrayna'ya vermiştir. Kuzio'ya göre Kırım'ın verilmesinde bu bölgenin Rusya ile karadan bağlantısının olmaması etkili olmuştur. Taras Kuzio, **Ukraine: State and Nation Building**, London, Routledge, 1998, s. 106-107.

¹⁴²⁴ Bu tartışmalar için bkz. Taras Kuzio, "Borders, Symbolism and Nation-State Building: Ukraine and Russia", **Geopolitics**, Güz 1997, c. 2, s. 2, s. 46-47.

¹⁴²⁵ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 184.

Aralık 1992’de Halk Temsilcileri Kongresi’nde Sivastopol şehrinin statüsünün incelenmesi konusunda Yüce Sovyeti yetkilendiren bir başka karar alınmıştır¹⁴²⁶.

Parlamento’dan yükselen toprak taleplerine rağmen Yeltsin bu konuya temkinli yaklaşmış, Ocak 1993’te yaptığı bir açıklamada BDT içerisinde yer aldığı sürece Ukrayna’nın sınırlarının Rusya tarafından tanınacağını belirtmiştir¹⁴²⁷. Böylece Yeltsin, toprak taleplerini ve buna bağlı olarak sınır sorununu Ukrayna’nın BDT üyeliği ile bağlantılandırmıştır. Buna karşılık Kravçuk’un Ukrayna’nın BDT üyeliğini sonlandırmaya niyeti olmadığını açıklaması, iki ülke arasında toprak talebi konusunu bu dönemde bir sorun olmaktan çıkarmıştır¹⁴²⁸. Hatta 1994 Haziranı’nda Ukrayna’ya karşı yardım almak amacıyla Moskova’ya gelen Kırım Başkanı Yuri Maşlukov, resmi düzeyde hiçbir yetkili tarafından kabul edilmemiş, yapılan gayri resmi görüşmelerde Rusya’dan Kiev’e ters düşecek bir yardımın beklenilmemesi gerektiği kendisine ifade edilmiştir¹⁴²⁹. Böylece Yeltsin, Kırım’ın Rusya’ya eklenmesi tartışmasına uzak durarak, diasporanın korunması için sınır değişimlerine gidilmesini reddeden pragmatik milliyetçi çizgiyi¹⁴³⁰ takip etmiştir. Moldova hariç diğer BDT ülkelerinde olduğu gibi burada da Rus diasporasını korumak amacıyla askeri tedbirlere başvurmaktan kaçınmış, ancak ayrılıkçılık tehdidini kullanarak Ukrayna’nın BDT üyeliğini garanti altına almıştır.

Azerbaycan, Gürcistan ve Tacikistan’ın yanı sıra Rusya’nın askeri müdahalede bulunduğu bir diğer BDT ülkesi Moldova’dır. Etnik Rusların ve Rusça konuşanların yoğun olarak bulunduğu Transdinyester bölgesinin (bkz.Harita 1),

¹⁴²⁶ Roman Wolczuk, **Ukraine’s Foreign and Security Policy 1991–2000**, New York, Routledge Curzon, 2003, s. 29.

¹⁴²⁷ Kubicek, “Russian Foreign Policy ...”, s. 558.

¹⁴²⁸ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 185.

¹⁴²⁹ Anatol Lieven, “The Weakness of Russian Nationalism”, **Survival**, Yaz 1999, c. 41, s. 2, s. 59.

¹⁴³⁰ Bkz. Çalışmanın ikinci bölümü, s. 160.

Romanya ile birleşeceğinden endişelendiği Moldova'dan ayrılma talepleri¹⁴³¹ ve bu doğrultuda 1991 Ağustos Darbe Girişimi sonrasında Moldova'daki hükümet ile bölgedeki ayrılıkçı gruplar arasında ortaya çıkan çatışma, Rusya'nın askeri müdahalesine zemin hazırlamıştır. Moldova'da bulunan Sovyet döneminden kalma 14. Ordu, 1991 yılının sonlarından itibaren Moskova'nın kontrolünden bağımsız olarak Moldova Hükümeti karşısında ayrılıkçı grupları desteklemiştir¹⁴³². 1992 yılının ilk yarısında 14. Ordu'nun ayrılıkçılara yönelik desteğini eleştiren Rus Hükümeti, 1 Nisan 1992 tarihinde BDT silahlı güçlerine bağlı olan bu orduyu Rus kontrolü altına geçirmiş ve aynı yılın Haziran ayında ordunun komutasına General Lebed'i getirmiştir¹⁴³³.

Ancak 14. Ordu'yu Rus egemenliğine geçiren Yeltsin iktidarının Lebed'in komutasındaki bu ordu üzerinde tam bir kontrol tesis ettiği söylenemez¹⁴³⁴. Ordu, askeri müdahale yoluyla sorunu çözmeye çalışırken, Dışişleri Bakanı Kozirev sorunun diplomatik görüşmeler yoluyla çözülmesinden yana olmuştur¹⁴³⁵. Nitekim

¹⁴³¹ Dinyester Nehri'nin doğusunda yer alan Transdinyester, nehrin batısında kalan Moldova topraklarının aksine tarih boyunca Romanya'nın egemenliğinde bulunmamış, buradaki Rus etkisi diğer bölgeye oranla çok daha güçlü olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1918'de Batı Dinyester, Romanya'nın egemenliği altına girerken, Transdinyester Sovyet egemenliğinde kalmış, 1924 yılında burada Moldova Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1940 yılında SSCB'nin Batı Dinyester'i de ele geçirmesi ile birlikte, bu bölge Transdinyester ile birleştirilmiştir. Sovyet döneminde Transdinyester'de kurulan sanayi bölgelerine gerçekleştirilen büyük çaplı Rus göçü ile bölgenin demografik yapısı Batı Dinyester'den farklılaşmış, bölge nüfusunun % 25'ini oluşturan Ruslar, siyasi ve ekonomik yapıların kontrolünü üstlenmişlerdir. 1989 yılında Moldova Hükümeti'nin, Romence'yi devlet dili olarak kabul eden ve Kiril alfabesinin yerine Latin alfabesini getiren yasa değişiklikleri, Transdinyester'de tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle buradaki Ruslar söz konusu yasalar ile kendi statülerinin geri plana itildiğini ileri sürmüşler, Moldova'nın Romanya ile birleştirileceği endişesini taşımışlardır. Moldova'nın "Romanyalılaştırılması"na karşı Transdinyester'de 1989 yılında başlayan protestolar, 1990 yılında ayaklanmaya, 1991 Ağustos Darbe Girişimi sonrasında ise ayrılıkçı bir harekete dönüşmüştür. Jeff Chinn, "The Case of Transdniestra (Moldova)", Jonson ve Archer (der.), **a.g.e.**, s. 103-106. Jeff Chinn ve Steven D. Roper, "Ethnic Mobilization and Reactive Nationalism: the Case of Moldova", **Nationalities Papers**, 1995, c. 23, s. 2, s. 296-297.

¹⁴³² 14. Ordu, eğittiği ayrılıkçı güçlere askeri personel ve teçhizat temin etmiştir. Bu ordunun yardımcıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Claus Neukirch, "Transdniestra and Moldova: Cold Peace at the Dniestr", **Helsinki Monitor**, Nisan 2001, c. 12, s. 2, s. 124-125.

¹⁴³³ Vlada Tkach, "Moldova and Transdniestra: Painful Past, Deadlocked Present, Uncertain Future", **European Security**, Yaz 1999, c. 8, s. 2, s. 150.

¹⁴³⁴ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 206.

¹⁴³⁵ 1992 baharında Kişinev'e giden Kozirev, sorunun çözümüne ilişkin Moldova Hükümeti'ne bazı önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerin başında Moldova'nın toprak bütünlüğünün sağlanması amacıyla Moldova, Romanya, Ukrayna ve Rusya'dan oluşacak bir barışı koruma gücünün oluşturulması gelmektedir. Bir diğer öneri, gelecekte

Harita 4. Moldova-Transdinyester

Kaynak: <http://blog.kievukraine.info/uploaded_images/2913-738625.jpg> (11.02.2009).

1992 Haziranı'nda 14. Ordu'nun ayrılıkçı güçler lehine çatışmalara katılması üzerine Dışişleri Bakanı Kozirev, ordunun bu tavrını kınayarak, siyasi kararları ihlâl ettiğini ileri sürmüştür¹⁴³⁶. Transdinyester'in bağımsızlığını savunan Lebed'in bölgedeki ayrılıkçı güçlere destek vermeye devam etmesi sonucunda Temmuz ayındaki çatışmada Kişinev Hükümeti ayrılıkçı güçler karşısında yenilgiye uğrayarak, bölgeye Rus barışı koruma güçlerinin gönderilmesi konusunda Moskova ile anlaşmak durumunda kalmıştır¹⁴³⁷. Böylece askeri müdahale seçeneğine uzak duran Moskova, ordunun girişimleri sayesinde Moldova'da asker bulundurma hakkını elde etmiştir.

21 Temmuz 1992 tarihinde Moldova Devlet Başkanı Mircea Sinegur ile Yeltsin arasında imzalanan ateşkes anlaşması uyarınca, Dinyester Nehri boyunca

Moldova'nın statüsünün değişmesi yani Romanya ile birleşmesi durumunda Transdinyester'e self-determinasyon hakkının tanınmasına ilişkindir. Ancak bu öneriler kabul görmemiştir. Chinn ve Roper, **a.g.m.**, s. 308.

¹⁴³⁶ Lynch, "The Realism of Russia's ...", s. 13.

¹⁴³⁷ Viladimir Solonari, "Transdnestria: Old Problems, New Developments", Iris Kempe (der.), **Prospects and Risks beyond EU Enlargement: Challenges of a Pan-European Policy**, Opladen, Leske&Budrich, 2003, s. 197.

güvenli bir bölgenin oluşturulmasına ve ateşkesin uygulanmasını sağlamak için Rus, Moldova ve Transdinyester askeri birimlerinden oluşacak üçlü bir barışı koruma gücünün kurulmasına karar verilmiştir. Bu barışı koruma güçlerini kontrol edecek ve güvenli bölge üzerinde yetki sahibi olacak üçlü bir Ortak Kontrol Komisyonu'nun oluşturulması konusunda uzlaşmaya varılmıştır¹⁴³⁸. Ayrıca Moldova'nın toprak bütünlüğünü tanıyan bu anlaşma ile Moldova'nın Romanya ile birleşmesi durumunda Transdinyester'e self determinasyon hakkının tanınmasına karar verilmiştir¹⁴³⁹.

Söz konusu anlaşmayı takiben 1992 Ağustosunda Transdinyester'den iki, Moldova'dan iki ve Rusya'dan beş taburun katılımıyla oluşturulan 2000 kişilik barışı koruma gücü bölgede görev yapmaya başlamıştır¹⁴⁴⁰. Bu gücün konuşlandırılmasıyla birlikte çatışmalar sona ermiş gibi görülse de, Moldova topraklarında varlığını devam ettiren 14. Ordu, 1993 yılı boyunca ayrılıkçılığı kışkırtmaya ve Transdinyester'deki yerleşik halkı askere çağırma ve devam etmiştir¹⁴⁴¹. Transdinyester'in mutlaka Rusya'ya katılması gerektiğini ileri süren Lebed'in ve askerlerinin bu faaliyetleri karşısında Moskova bu kez ılımlı bir tavır sergilemiştir. Transdinyester Yüce Sovyeti Seçimlerinde vekillik için yarışan Lebed, adaylığını ilk olarak 1993 Ağustosunda Moskova'da açıklarken, aynı yılın Ekim ayında düzenlenen bir törenle 14. Ordu'da görev yapan ve 1992 yılında Moldova Hükümeti'ne karşı düzenlenen operasyonda yer alan 200 askere devlet madalyası verilmiştir¹⁴⁴². Bu olaylar, Moskova'nın Lebed'in ve ordunun arkasında durduğunu kanıtlar niteliktedir.

¹⁴³⁸ William Hill, "Making İstanbul a Reality: Moldova, Russia and Withdrawal from Transdniestra", **Helsinki Monitor**, Nisan 2002, c. 13, s. 2, s. 132.

¹⁴³⁹ Chinn ve Roper, **a.g.m.**, s. 309.

¹⁴⁴⁰ Chinn, **a.g.m.**, s. 110.

¹⁴⁴¹ Tkach, **a.g.m.**, s. 150. Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 205-206.

¹⁴⁴² Bruce D. Porter ve Carol R. Saivetz, "The Once and Future Empire: Russia and the 'Near Abroad'", **The Washington Quarterly**, Yaz 1994, c. 17, s. 3, <http://www.lexisnexis.com/us/lnacademic/results/docview/docview.do?docLinkInd=true&risb=21_T5771964210&format=GNBFI&sort=&startDocNo=1&resultsUrlKey=29_T5771973137&cisb=22_T5771973136&treeMax=true&treeWidth=0&csi=8068&docNo=1> (11.02.2009).

Ancak 3-4 Ekim Olayları'nda Transdinyester yönetiminin ve bölgedeki Rusların Yeltsin karşısında Rutskoy ve Hasbulatov'u desteklemesi, Moldova yönetiminin ise Yeltsin'in yanında yer alması¹⁴⁴³ Moskova'nın Moldova karşısındaki tavrını yumuşatmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda bir yandan Transdinyester'deki Rusların haklarına vurgu yapan Yeltsin iktidarı, öte yandan Ekim 1994'te Kişinev ile 14. Ordu'nun Moldova'dan üç yıl içinde çekilmesine ilişkin bir anlaşmaya imza atmıştır. Ancak Duma'nın bu anlaşmayı onaylamayı reddetmesi nedeniyle anlaşma yürürlüğe girememiştir¹⁴⁴⁴. Böylece gerek ordu gerekse Parlamento'nun Moskova üzerinde yarattığı baskı sonucu, Rus askeri uzun bir süre boyunca Moldova'daki varlığını devam ettirecektir.

Bölge ülkeleri içinde Rusya'nın üzerinde en fazla kontrol sağladığı ülke Belarus olmuştur. Bunun nedeni, etnik ve kültürel olarak Ruslara yakın olan Belarusların, bağımsız bir devlet geçmişlerinin olmayışı ve buna bağlı olarak milli kimlik algılarının zayıf kalmış olmasıdır. Ayrıca Belarus'un ekonomi ve güvenlik açısından Rusya'ya bağımlı olması, onu Rus etkisine açık hale getirmiştir¹⁴⁴⁵. Bu etkenlerin sonucunda 1993 yılından itibaren Rusya ile Belarus arasında ekonomik bütünleşme yolunda önemli adımlar atılmış, askeri alanda işbirliği sağlanmıştır. Eylül 1993'te "yeni bir ruble sahası" oluşturmak üzere anlaşmaya varan iki ülke, 1994 Nisanı'nda para sistemlerini bütünleştirmişler, Mayıs 1995'te Rusya-Belarus Gümrük Birliği'nin kurulduğunu ilân etmişlerdir¹⁴⁴⁶. Buna paralel olarak 1994

¹⁴⁴³ Y.a.g.m., <http://www.lexisnexis.com/us/lnacademic/results/docview/docview.do?docLinkInd=true&risb=21_T5771964210&format=GNBFI&sort=&startDocNo=1&resultsUrlKey=29_T5771973137&cisb=22_T5771973136&treeMax=true&treeWidth=0&csi=8068&docNo=1> (11.02.2009). Donaldson ve Noguee, a.g.e., s. 206.

¹⁴⁴⁴ Trevor Waters, "The Republic of Moldova: Armed Forces and Military Doctrine", **The Journal of Slavic Military Studies**, Haziran 1998, c. 11, s. 2, s. 90. Steven Eke, "Russia: Potential Flashpoints", **BBC News**, 08.09.2008, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/7596169.stm> (11.02.2009).

¹⁴⁴⁵ Donaldson ve Noguee, a.g.e., s. 209.

¹⁴⁴⁶ Sherman W. Garnett, "Europe's Crossroads: Russia and the West in the New Borderlands", Mandelbaum (der.), a.g.e., s. 73. Stephen R. Burant, "Foreign Policy and National Identity: a Comparison of Ukraine and Belarus", **Europe-Asia Studies**, Kasım 1995, c. 47, s. 7, s. 1135.

yılında imzalanan askeri işbirliği anlaşması ile Belarus'un sınırlarının ortaklaşa korunmasına karar verilmiş, bu bağlamda 25.000-30.000 Rus askeri Belarus'a gönderilmiştir¹⁴⁴⁷. Böylece Belarus, BDT Cumhuriyetleri içerisinde en fazla Rus askerini topraklarında barındıran ülke olmuştur.

Sonuç olarak, özellikle 1993 Nisanı'nda ilân edilen Dış Politika Konsepti'ni takiben, Moskova'nın "Yakın Çevre"de daha aktif bir politika izlediğini söylemek mümkündür. 1993 yılının sonlarından itibaren ordunun ve savunma sanayinin Rus siyasetinde artan etkinliği sonucunda, Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasının en önemli aracını Rus askeri oluşturmuştur. Ancak bu politika, tamamen Batı karşıtı bir anlayışın yansıması olarak yorumlanamaz. Çünkü bu dönemde başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, Rusya'nın Transdinyester, Gürcistan ve Tacikistan'daki müdahalelerine karşı çıkmayarak, "Yakın Çevre" stratejisini üstü kapalı olarak kabul etmişlerdir. Bu durum, 1990'ların ortalarına kadar Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik ABD dış politikasında hâkim olan "önce Rusya" (*Russia First*)¹⁴⁴⁸ yaklaşımının bir sonucudur¹⁴⁴⁹. Böylece Rusya'nın, "Yakın Çevre" politikasını Batı'ya rağmen izlediğini söylemek mümkün değildir.

3. Batı Dünyası ile İlişkiler

Rusya, 1993 yılı itibariyle Batı'ya özellikle ABD'ye koşulsuz destek politikasından vazgeçmiş, Irak ve Libya'ya yönelik ABD yaptırımlarını eleştirirken,

¹⁴⁴⁷ Adams, "The Dynamics of...", 51.

¹⁴⁴⁸ Rusya'da 1993 Seçimleri sonucunda reform muhaliflerinin giderek güçlenmesi karşısında ABD'li yetkililer, özellikle Başkan Yardımcısı Al Gore ve Clinton'un Rusya konusundaki danışmanı Strobe Talbott, reform karşıtlarını bertaraf edebilmek için ABD yönetiminin Rusya ile ilişkilerini öncelikli olarak ele alması gerektiğini savunmuşlardır. Michael Cox, "The Necessary Partnership? The Clinton Presidency and Post-Soviet Russia", **International Affairs**, Ekim 1994, c. 70, s. 4, s. 650-651. 1994 yılı itibariyle Talbott'un başını çektiği Dışişleri ekibi, Rusya'nın Batı tarzı demokratik piyasa modeline geçişine katkı yapılması, Yeltsin gibi ılımlı reformcuların aşırı milliyetçiler ve komünistler karşısında desteklenmesi ve bunun için de Rusya'nın "anlaşılabilir güvenlik sorunlarına" saygı gösterilmesi gerektiğini ileri sürerek, eski Sovyet coğrafyasının ihmal edilmesine yol açmışlardır. Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", **Stradigma**, Ekim 2003, s. 9, <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf> (19.02.2009). *Russia First* politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Truscott, **Russia First: Breaking with the West**, London, I.B. Tauris, 1997.

¹⁴⁴⁹ Purtaş, "Rusya'nın Orta Asya'ya ...", s. 166.

İran'a yönelik daha bağımsız bir politika izlemeye başlamıştır¹⁴⁵⁰. Moskova, ABD'nin baskılarına rağmen 1993-1994 yıllarında nükleer reaktör satışı konusunda İran yönetimi ile görüşmelerde bulunmuştur¹⁴⁵¹. Bu görüşmeler 1995 Ocağı'nda İran'daki Buşehr Nükleer Santrali'nin Moskova tarafından tamamlanmasına ilişkin bir anlaşmanın imzalanması ile sonuçlanmıştır¹⁴⁵². Ayrıca 1994 yılı itibariyle ordunun ve savunma sanayisinin Rus siyasetinde artan etkinliği sonucunda, Rusya'nın silah ticaretinde giderek düşen payını ve silah ticaretinden elde ettiği geliri arttırmak amacıyla İran, Suriye ve Çin'e yönelik silah satışında artışa gittiği gözlenmiştir¹⁴⁵³.

Ele alınan dönemde Rusya, bir yandan Washington'un sorun yaşadığı ülkeler ile silah ticaretine dayalı ilişkilerini geliştirirken, öte yandan olası bir NATO genişlemesine karşı ciddi bir muhalefet sergilemeye başlamıştır. Moskova'nın NATO'nun Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ı içerecek şekilde Doğu Avrupa'ya genişleme çabalarına 1993 yılının sonlarından itibaren giderek artan tepkisi¹⁴⁵⁴, 1994 Ocağı'nda gerçekleştirilen NATO'nun Brüksel Zirvesi'nde BİO

¹⁴⁵⁰ Marantz, **a.g.m.**, s. 347.

¹⁴⁵¹ Robert O. Freedman, "Russian-Iranian Relations in the 1990s", **Middle East Review of International Affairs**, Haziran 2000, c. 4, s. 2, s. 70. 1993 Martı'nda Tahran'a giden Kozirev, Washington'un "kanunsuz devlet" olarak tanımladığı İran ile ticari ilişkileri geliştirme çabası içinde olmuştur. Adam Tarock, "Iran and Russia in 'Strategic Alliance'", **Third World Quarterly**, Haziran 1997, c. 18, s. 2, s. 218.

¹⁴⁵² Vladimir A. Orlov ve Alexander Vinnikov, "The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue", **The Washington Quarterly**, Bahar 2005, c. 28, s. 2, s. 50.

¹⁴⁵³ Bu dönemde Moskova, Suriye'ye T-72 tankları, İran'a SU-24 ve MİG-29 uçakları ile denizaltılar, Çin'e S-300 füzeleri ve SU-27 avcı uçakları ihraç etmiştir. Adomeit, "Russia as a 'Great Power' in ...", s. 48-49.

¹⁴⁵⁴ Yeltsin, 1993 yazında gerçekleştirdiği Varşova ziyaretinde Polonya'nın NATO üyeliği konusunda ılımlı bir yaklaşım sergilemiş olsa da, başta Savunma Bakanı Graçev olmak üzere üst düzey siyasi ve askeri yetkililerin baskısı sonucunda NATO genişlemesi konusundaki tavrında değişikliğe gitmiş ve 1993 Eylülü'nde ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya liderlerine NATO genişlemesine yönelik muhalefetini sergileyen birer mektup göndermiştir. Gerald B. Solomon, **The NATO Enlargement Debate, 1990-1997: Blessing of Liberty**, Westport, Greenwood Publishing Group, 1998, s. 23-24. 1993 Ekimi'nde Kozirev'in Londra'da yaptığı konuşmada NATO'nun Varşova Paktı ülkelerini içine alacak şekilde genişlemesine karşı olduğunu belirtmesinin ardından, aynı ay içerisinde ABD Savunma Bakanı Les Aspin BİO projesini ortaya atmıştır. Fergus Carr ve Paul Flenley, "NATO and the Russian Federation in the New Europe: the Founding Act on Mutual Relations", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Haziran 1999, c. 15, s. 2, s. 92. Aynı yılın Kasım ayında Rusya Dış İstihbarat Servisi Başkanı Yevgeni Primakov'un NATO genişlemesine yönelik eleştirileri yayınlanmış, bu eleştirilerde NATO'nun Rusya'ya doğru genişlemesinin Rusya açısından olumsuz bir jeopolitik durum yaratacağı ifade edilmiştir. Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 243.

Programı'nın oluşturulması ile sonuçlanmıştır¹⁴⁵⁵. Rusya'nın tepkisini yumuşatmak amacıyla ortaya atılan BİO Programı ile eski Varşova Paktı ülkeleri ile askeri alanda işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır¹⁴⁵⁶. Ancak genişlemeye karşı bir alternatif olarak sunulan BİO Programı, Rusya'nın eleştirilerini önleyememiştir. Zira Kozirev 1994 Ocağı'nda NATO'nun AGİT'e bağlı bir örgüte dönüştürülmesi çağrısında bulunurken, Moskova, NATO'nun Bosna'ya yönelik müdahalesinin de etkisiyle BİO'ya dâhil olmaktan kaçınmıştır¹⁴⁵⁷.

1994 yılı boyunca Rusya'nın NATO politikasının dengesiz bir seyir izlediğini belirtmek gerekir. İlk başlarda BİO'ya dâhil olmaktan kaçınan Yeltsin iktidarı, bu girişimin genişlemeye alternatif yarattığı düşüncesiyle 1994 Haziranı'nda BİO çerçeve belgesini imzalamıştır. Bu belgenin imzalanmasında Bosna'daki kısa süreli NATO müdahalesinin sona erdirilmesi etkili olmuştur. Ancak 1994 Kasımı'nda gerçekleştirilen ABD Kongre Seçimleri'nin NATO genişlemesinden yana olan cumhuriyetçilerin zaferi ile sonuçlanması ve ABD'de genişleme yanlısı söylemlerin artış göstermesi üzerine Kozirev, 1994 Aralığı'nda Brüksel'deki NATO Zirvesi'nde Rusya'nın BİO'ya katılma kararından vazgeçtiğini açıklamıştır¹⁴⁵⁸. Bu kararı takiben yine Aralık ayı içerisinde Yeltsin, Budapeşte'deki AGİT Zirvesi'nde NATO'nun Rusya sınırlarına kadar genişlemesinin “soğuk barış” ortamına zemin hazırladığını

¹⁴⁵⁵ K. M. Fierke ve Antje Wiener, “Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement”, **Journal of European Public Policy**, Aralık 1999, c. 6, s. 5, s. 735.

¹⁴⁵⁶ BİO Programı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **NATO Handbook**, Brussels, NATO Office of Information and Press, 2001, s. 67-70.

¹⁴⁵⁷ Carr ve Flenley, **a.g.m.**, s. 92.

¹⁴⁵⁸ Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 244-245. Tuomas Forsberg, “Russia's Relationship with NATO: a Qualitative Change or Old Wine in New Bottles?”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2005, c. 21, s. 3, s. 335. Kasım ayından itibaren NATO'nun genişleme yönünde bir karar alması durumunda Rusya'nın BİO Programı'na katılmayacağını açıklayan Kozirev, söz konusu toplantıda imzalaması beklenen BİO Anlaşması'nı imzalamamış ve eski Varşova Paktı ülkelerinin 1995 yılının sonu itibariyle ittifaka dâhil olması konusunda NATO müttefiklerinin başlattığı tartışmayı eleştirmiştir. Kanet ve Birgeron, **a.g.m.**, s. 340. Felkay, **a.g.e.**, s. 111.

ileri sürmüştür¹⁴⁵⁹. Yeltsin'in bu konuşması, söz konusu dönemde Rusya'nın Batı ile ilişkilerinde yaşadığı gerilimin doruk noktası olarak kabul edilmiştir¹⁴⁶⁰.

Rusya'nın NATO genişlemesine karşı artan tepkisinin ABD'nin politikaları ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Nitekim 1994 yılının ikinci yarısından itibaren eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski önderliğindeki bir grubun Clinton'un "önce Rusya" yaklaşımına artan eleştirileri ve NATO genişlemesini savunan yaklaşımları¹⁴⁶¹, ardından Kasım ayındaki Parlamento seçimlerini "önce Rusya" politikasına karşı çıkan cumhuriyetçilerin kazanması, ABD'nin Rusya'ya karşı NATO genişlemesini ön plana çıkaran bir politika izlemesine yol açmıştır. Buna karşılık Moskova, bir yandan söz konusu genişlemeye muhalif bir politikayı takip ederken, öte yandan ABD ile işbirliği olanaklarını devam ettirmeye özen göstermiştir. Bu bağlamda 1994 Eylülü'nde ABD Başkanı Clinton ile biraraya gelen Yeltsin, iki ülke arasında özellikle güvenlik sorunları konusunda varolan işbirliğinin devamlılığına vurgu yapmıştır. Bu toplantıda her iki lider de, START I Anlaşması'nın uygulanmasının hızlandırılması ve START II Anlaşması'nın bir an önce onaylanması konusunda uzlaşmaya varmışlar, 1994 Ocağı'nda Ukrayna, ABD ve Rusya arasında gerçekleştirilen üçlü anlaşmanın önemine vurgu yapmışlardır¹⁴⁶².

Görüldüğü üzere, 1993-1994 yıllarında başta NATO genişlemesi olmak üzere çeşitli konularda ABD'ye muhalefet eden Moskova, özellikle silahsızlanma

¹⁴⁵⁹ Bu konuşma hakkında bkz. George J. Church, Sally B. Donnelly ve Ann M. Simmons, "Next, a Cold Peace?", **Time**, 19.12.1994, <<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,982016-1,00.html>> (21.02.2009).

¹⁴⁶⁰ Felkay, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁴⁶¹ Brzezinski bir yandan NATO genişlemesini savunurken, diğer yandan Rusya'nın "Yakın Çevre"ye yönelik askeri girişimlerinin karşısında yer almış ve söz konusu coğrafyaya yönelik ABD'nin daha aktif bir siyaset izlemesi gerektiğini savunmuştur. Michael Cox, "From the Cold War to Strategic Partnership? US-Russian Relations since the End of the USSR", Bowker ve Ross (der.), **a.g.e.**, s. 268-270. Martin A. Smith, **Russia and NATO since 1991: from Cold War through Cold Peace to Partnership**, New York, Routledge, 2006, s. 64-65.

¹⁴⁶² Felkay, **a.g.e.**, s. 107.

konusunda bu ülke ile işbirliğini devam ettirme çabası içinde olmuştur. Rusya'nın Washington ile işbirliğini geliştirmeye çalıştığı bir diğer konu enerjidir. Clinton yönetiminin 1993 yılının ilk yarısında sanayi lobisinin temsilcisi Başbakan Çernomyrdin'i Batı yanlısı bir çizgiye çekebilmek amacıyla enerji konusunda gerçekleştirdiği girişimler sonuç vermiş¹⁴⁶³, 1993 baharında oluşturulan Gore-Çernomyrdin Komisyonu aralıklarla toplanmaya devam etmiştir. Clinton ile Yeltsin arasında 1993 Nisanı'nda gerçekleştirilen Vancouver Zirvesi'nde oluşturulmasına karar verilen Gore-Çernomyrdin Komisyonu ile iki ülke arasında enerji sektöründeki yatırım ve ticaret ilişkisinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır¹⁴⁶⁴. Rus doğalgaz ve petrol kaynaklarının çıkarılmasına yönelik ABD yatırımlarını arttırmayı hedefleyen bu komisyon¹⁴⁶⁵, Rusya'da Çernomyrdin liderliğindeki enerji sektörünün desteğiyle 1993-1994 yıllarında toplantılarına devam etmiştir. Bu toplantıların sonucunda ele alınan dönemde Rus enerji sektörüne yönelik Batı yatırımlarında bir artış gözlenmiş, 1995 yılının ilk yarısında Rus ekonomisine yapılan yabancı yatırımın % 29'u enerji sektöründe gerçekleştirilmiştir¹⁴⁶⁶. Yine bu dönemde pek çok uluslararası ekonomi kuruluşu, Rus enerji sektörünün modernleşmesi için önemli oranda kredi aktarımında bulunmuşlardır¹⁴⁶⁷. Enerji sektörünün ABD başta olmak üzere Batı ile ilişkileri

¹⁴⁶³ James M. Goldgeier ve Michael McFaul, **Power and Purpose: U.S. Policy toward Russia after the Cold War**, Washington, Brookings Institution Press, 2003, s. 105.

¹⁴⁶⁴ Geoffrey Allen Pigman, "The New Aerospace Diplomacy: Reconstructing Post-Cold War US-Russian Economic Relations", **Diplomacy and Statecraft**, Aralık 2004, c. 15, s. 4, s. 690, 695.

¹⁴⁶⁵ Ute Reissner, "Between the IMF and Russian Nationalism: Chernomyrdin, Gazprom and Moscow's Role in the Kosovo War", <<http://www.wsws.org/articles/1999/may1999/russ-m18.shtml>> (22.02.2009).

¹⁴⁶⁶ Igor Khripunov ve Mary M. Matthews, "Russia's Oil and Gas Interest Group and Its Foreign Policy Agenda", **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 1996, c. 43, s. 3, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=7&sid=3c719259-486b-4a7b-b78d-3cb4b4ac17ed%40sessionmgr3&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9605260655>> (22.02.2009).

¹⁴⁶⁷ 1993 yılında Dünya Bankası, rafineri inşası, boru hatlarının tamiri ve yeni kuyuların oluşturulması için 610 milyon dolarlık kredi sağlarken, Avrupa Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası sondaj ve ulaştırma kapasitesinin artırılmasına yönelik ortak yatırım programlarına 464.5 milyon dolarlık kredi tahsis etmiştir. Ticaret ve Kalkınma Ajansı ve Denizaşırı Özel Yatırım Ortaklığı gibi çeşitli ABD kuruluşları da Rus enerji sektörüne yönelik mali yardımlarda bulunmuştur. **Y.a.g.m.**, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=7&sid=3c719259-486b-4a7b-b78d-3cb4b4ac17ed%40sessionmgr3&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9605260655>> (22.02.2009).

geliştirme çabası, liberal ekonomi politikalarının uygulamaya geçirildiği 1995 yılı itibariyle artış gösterecektir.

Sonuçta, 1992 yılının ortalarından itibaren Batı'yı her koşulda destekleyen bir politikadan daha dengeli bir politikaya geçiş yapan, özellikle 1993 itibariyle “Yakın Çevre”de daha aktif bir politika izleyen Yeltsin iktidarının, bu dönemde ABD'yi gözardı ettiğini söylemek mümkün değildir. Zira Clinton'un izlediği Rusya öncelikli dış politika, Rus enerji lobisinin ABD ile işbirliği çabaları ve Rus ekonomisinin içinde bulunduğu zorluklar iki ülke arasında bir kutuplaşmanın yaşanmasını engellemiştir. Bundan dolayı bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin bazı çevrelerde iddia edildiği gibi “yeni bir Soğuk Savaş”ın doğmakta olduğu izlenimini yarattığını¹⁴⁶⁸ söylemek zordur¹⁴⁶⁹.

C. Yeniden Atlantikçilik

1994 Ekimi'nde yaşanan “Kara Salı” olayından sonra hükümetin liberal ekonomi politikalarının uygulanmasına hız vermesi, bütçe açığını kapatmak için dış borçlanmaya yönelmesi ve ikinci tur özelleştirme programı ile oligarkların oluşumuna öncülük etmesi, dış politikada Batı yanlısı eğilimin güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda 1994 yılının sonlarından 1996 Başkanlık Seçimleri'ne kadar olan dönem Atlantikçi dış politikaya geçiş dönemi olarak kabul edilebilir. Bu dönem boyunca ekonomide liberalleşmenin hız kazanmasına rağmen, I. Çeçenya Savaşı dolayısıyla generallerin Rus siyasetinde devam eden etkinliği tamamen Batı yanlısı bir politikanın izlenmesini engellemiştir.

¹⁴⁶⁸ Marantz, **a.g.m.**, s. 347.

¹⁴⁶⁹ Stephen M. Walt, “Two Cheers for Clinton's Foreign Policy”, **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 2000, c. 79, s. 2, s. 70.

1. Batı'ya Yönelik Muhalefetin Sınırlandırılması

1995 yılının özellikle ikinci yarısından itibaren Rusya'nın ABD ile daha yakın ilişkiler kurma çabası içine girmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu yeni yaklaşım kendisini ilk olarak NATO politikasında göstermiştir. 1995 Mayıs'ında BİO Ortaklık Dokümanı'nı imzalayarak resmen bu programa dâhil olan Rusya, aynı zamanda Rusya-NATO diyalogunu başlatan bir başka belgeye¹⁴⁷⁰ de imza atmıştır¹⁴⁷¹. Rusya'nın BİO üyeliğini kabul etmesinde, içeride yaşanan gelişmeler kadar, NATO müttefiklerinin Rusya'daki 1995 Parlamento ve 1996 Başkanlık Seçimleri sonuçlanıncaya kadar genişleme konusunu gündeme getirmekten kaçınma konusunda uzlaşya varmaları da etkili olmuştur¹⁴⁷². Bu arada Clinton iktidarı, Rusya ile NATO arasında özel bir ilişkinin kurulması gerekliliğine vurgu yapmaya başlamış¹⁴⁷³, NATO içerisinde Rusya'ya söz hakkı verilmesine ilişkin bir öneriyi gündeme getirmiştir¹⁴⁷⁴.

Moskova, NATO politikasının yanı sıra, 1995 yılı içerisinde İran ile ilişkilerinde de ABD talepleri doğrultusunda bazı düzenlemelere gitmiştir. İlk olarak ani bir kararla Atom Enerjisi Bakanı'nı görevden alan Yeltsin, 10 Mayıs 1995 tarihinde Clinton ile yaptığı görüşme sonucunda Tahran'a uranyum zenginleştirici santrifüj¹⁴⁷⁵ satışını iptal etmiştir¹⁴⁷⁶. Clinton yönetimine verilen bu tavizi, 30

¹⁴⁷⁰ Bu belge "Rusya ile NATO Arasında Derin ve Geniş Diyalog ve İşbirliği Alanı" başlığını taşımaktaydı. Joseph Laurence Black, **Russia Faces NATO Expansion: Bearing Gifts or Bearing Arms?**, Lanham, Rowman&Littlefield, 2000, s. 12.

¹⁴⁷¹ Forsberg, **a.g.m.**, s. 335.

¹⁴⁷² Martin A. Smith, "A Bumpy Road to an Unknown Destination? NATO-Russia Relations, 1991-2002", Fawn (der.), **a.g.e.**, s. 59. 1995 yılının ikinci yarısından itibaren özellikle Almanya, Fransa ve ABD, NATO genişlemesine yönelik Rusya'da oluşan tepkileri en aza indirmek için ilişkileri onarma çabası içine girmişlerdir. Oksana Antonenko, "Russia, NATO and European Security after Kosovo", **Survival**, Kış 1999/2000, c. 41, s. 4, s. 127.

¹⁴⁷³ Felkay, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁴⁷⁴ NATO'nun ABD Temsilcisi Robert Hunter, 1995 yazında Londra'da yaptığı bir konuşmada NATO içerisinde Rusya'ya söz hakkı tanımaya hazır olduklarını açıklamıştır. Smith, "A Bumpy Road ...", s. 59.

¹⁴⁷⁵ Santrifüj, merkezkaç kuvvetten yararlanarak bir karışımın taşıdığı çökebilir öğeleri ayırmakta kullanılan bir laboratuvar aletidir. **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, c. 2, Ankara, Türk Dil Kurumu Basımevi, 1998, s. 1906.

Haziran 1995 tarihinde imzalanan ve Moskova'nın varolan satış kontratlarının sona erdiği 31 Aralık 1999 tarihinden itibaren Tahran'a yönelik silah satışını sonlandıracağını öngören Gore-Çernomırdin Anlaşması takip etmiştir¹⁴⁷⁷. Böylece Moskova, söz konusu anlaşma uyarınca Tahran ile yeni bir silah kontratı yapmama konusunda yükümlülük altına girmiştir¹⁴⁷⁸. Ayrıca ABD ile yakınlaşma çabası içindeki Yeltsin iktidarı, Gore-Çernomırdin Anlaşması ile Buşehr Nükleer Santrali'nin yapımı konusundaki çalışmaları yavaşlatma kararı almıştır¹⁴⁷⁹.

Rusya'nın 1995 yılı itibariyle "Yakın Çevre" üzerindeki etkinliğini kaybetmeye başladığını söylemek mümkündür. Bunun en önemli nedeni, ABD'nin 90'lı yılların ortalarına kadar izlediği "önce Rusya" stratejisinden uzaklaşarak, BDT ülkeleri, özellikle de Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile doğrudan ilişkileri geliştirme çabası içine girmesidir¹⁴⁸⁰. Washington'un bölge stratejisinde yaşanan bu değişimin en önemli nedeni, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde daha etkin olma isteğidir. 1990'ların ikinci yarısında Hazar enerji rezervlerinin ve ihracat güzergâhlarının ABD'nin ekonomik güvenliği için taşıdığı önem giderek daha fazla vurgulanmaya başlamıştır¹⁴⁸¹. Clinton yönetimi, AB'nin Hazar petrollerinin taşınmasına ilişkin ortaya attığı projelerin¹⁴⁸² ve söz konusu enerji güzergâhları

¹⁴⁷⁶ Robert O. Freedman, "Putin, Iran and Nuclear Weapons Issue", **Problems of Post-Communism**, Mart/Nisan 2006, c. 53, s. 2, s. 40. Koji Oshima, "Iranian Nuclear Weapons Development", <<http://www.drc-jpn.org/AR-6E/ohshima-e02.htm>> (24.02.2009).

¹⁴⁷⁷ Robert O. Freedman, "Putin and the Middle East", **Middle East Review of International Affairs**, Haziran 2002, c. 6, s. 2, s. 2. Gore-Çernomırdin Anlaşması hakkında bkz. John M. Broder, "Despite a Secret Pact by Gore in '95, Russian Arms Sales to Iran Go on", **The New York Times**, 13.10.2000, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9A00EEDB153FF930A25753C1A9669C8B63&sec=&spon=&pagewanted=2>> (24.02.2009).

¹⁴⁷⁸ Lo, **Russian Foreign Policy ...**, s. 140.

¹⁴⁷⁹ Mark N. Katz, "Russian-Iranian Relations in the Putin Era", **Demokratizatsiya**, Kış 2002, c. 10, s. 1, s. 70. Mark N. Katz, "Russian-Iranian Relations in the Ahmadinejad Era", **Middle East Journal**, Bahar 2008, c. 62, s. 2, s. 204.

¹⁴⁸⁰ Purtaş, "Rusya'nın Orta Asya'ya ...", s. 167.

¹⁴⁸¹ S. Neil MacFarlane, "The United States and Regionalism in Central Asia", **International Affairs**, Mayıs 2004, c. 80, s. 3, s. 451.

¹⁴⁸² AB, 1993 yılından itibaren Orta Asya ve Kafkasya'yı Avrupa'ya bağlayan enerji güzergâhları konusunda TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Orta Asya Taşıma Koridoru) ve INOGATE (Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşıma) projelerini ortaya atmıştır. Bu projeler hakkında bkz. Neil MacFarlane, "European Strategy toward Kazakhstan", Legvold (der.), **Thinking Strategically: the Major ...**, s. 149-150.

üzerindeki Rus hâkimiyetinin karşısında bölgedeki enerji kaynaklarına yönelik daha aktif bir politikayı zorunlu görmüştür¹⁴⁸³. Böylelikle 90'ların başlarından itibaren önce Irak'ın Kuveyt'i işgali, sonrasında Bosna Savaşı ile meşgul olan ve Sovyet coğrafyasına ikincil bir önem atfeden Washington¹⁴⁸⁴, 1995 yılından itibaren bölgede aktif bir siyaset izlemeye başlamıştır.

Clinton yönetiminin 1995 yılı itibariyle bölgeye yönelik ilk girişimi, Hazar petrolünün Rusya'yı dışarıda bırakacak şekilde Türkiye üzerinden Batı'ya ulaştırılmasını desteklemek olmuştur¹⁴⁸⁵. Moskova'nın bölge üzerindeki etkinliğini kırmayı amaçlayan Washington, boru hattı diplomasisinin yanı sıra Orta Asya ülkeleri ile diyaloga geçerek bu ülkeleri Rusya'ya karşı kazanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda petrol vanalarını Moskova'ya kapatması durumunda Kazakistan'a destek garantisi veren ABD yönetimi, diğer Orta Asya ülkelerini önemli enerji üreticileri olarak İran ve Rusya'ya rakip oldukları konusunda ikna etmeye çalışmıştır¹⁴⁸⁶. Bu arada bölgedeki enerji kaynakları ihracatının ve bu kaynaklara yönelik ABD yatırımlarının güvenliği için istikrarın ve askeri güçlerin önemine vurgu yapan Washington, BİO programına dâhil olan Orta Asya ülkelerine yönelik askeri işbirliği programlarını uygulamaya geçirmiştir¹⁴⁸⁷. 1995 yılından itibaren Kazak, Kırgız ve Özbek güçleri BİO çerçevesinde gerçekleştirilen tatbikatlara katılırken, söz konusu üç Orta Asya ülkesinin askerlerinden oluşacak "Orta Asya Taburu" (*Centrasbat*)

¹⁴⁸³ Stephen Blank, "The United States and Central Asia", Roy Allison ve Lena Jonson (der.), **Central Asian Security: the New International Context**, Washington, Brookings Institution Press, 2001, s. 130.

¹⁴⁸⁴ Erhan, **a.g.m.**, <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf> (19.02.2009).

¹⁴⁸⁵ Amy Myers Jaffe ve Ronald Soligo, "Re-evaluating US Strategic Priorities in the Caspian Region: Balancing Energy Resource Initiatives with Terrorism Containment", **Cambridge Review of International Affairs**, Temmuz 2004, c. 17, s. 2, s. 262.

¹⁴⁸⁶ 1995 Mayısı'nda Orta Asya turuna çıkan ABD Enerji Bakanlığı Müsteşarı William White, bölge ülkelerini İran ve Rusya aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır. Blank, "The United States ...", s. 131.

¹⁴⁸⁷ MacFarlane, "The United States ...", s. 452.

projesi Washington tarafından gündeme getirilmiştir¹⁴⁸⁸. 1995 Aralığı'nda Orta Asya'daki barış ve istikrarı sağlamak amacıyla barışı koruma birimi olarak oluşturulan *Centrasbat*'ın BM barışı koruma operasyonlarına katılması hedeflenmiştir¹⁴⁸⁹. 1997 yılında ABD ordusu bir yandan Orta Asya bölgesini “yetki sahası” olarak tanımlarken¹⁴⁹⁰, diğer yandan *Centrasbat* tatbikatlarına düzenli olarak katılmaya devam etmiştir¹⁴⁹¹.

Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından 1994 yılında kurulan ve Sovyet coğrafyasında Rusya'nın yer almadığı ilk bütünleşme girişimi olan Orta Asya Birliği, 1995 yılından itibaren ABD tarafından desteklenmeye başlamıştır. 1997 yılında Orta Asya Ekonomik Topluluğu'na dönüşen bu oluşum¹⁴⁹², Washington'un desteği ile özellikle enerji ve su konularında katılımcılar arasında işbirliği anlaşmaları ile sonuçlanan toplantılar düzenlemiştir¹⁴⁹³. Böylece Orta Asya ülkeleri üzerindeki Rus etkisini kırmak için çeşitli girişimlerde bulunan Clinton iktidarı, Rusya'nın yer almadığı mevcut işbirliği girişimlerine de destek vermiştir. ABD'nin 1995 yılı itibariyle özellikle Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri üzerinde artan bu etkinliği, Rusya'nın “Yakın Çevre”deki baskın konumunu zayıflatmıştır. Bunun en açık göstergesi, Dağlık Karabağ Sorunu'nda yaşanmıştır. Zira 1994 Aralığı itibariyle söz konusu sorunun çözümündeki inisiyatif Rusya'dan AGİT'e geçmiştir¹⁴⁹⁴. Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü için AGİT bünyesinde oluşturulan Minsk Grubu'nda daimi eşbaşkanlık statüsü verilen Rusya, buna karşılık sorunun AGİT aracılığıyla

¹⁴⁸⁸ Evgeny F. Troitskiy, “US Policy in Central Asia and Regional Security”, **Global Society**, Temmuz 2007, c. 21, s. 3, s. 420.

¹⁴⁸⁹ Kenley Butler, “U.S. Military Cooperation with the Central Asian States”, <<http://cns.miis.edu/research/wtc01/uscamil.htm>> (25.02.2009).

¹⁴⁹⁰ Ilan Berman, “The New Battleground: Central Asia and the Caucasus”, **The Washington Quarterly**, Kış 2004/2005, c. 28, s. 1, s. 60.

¹⁴⁹¹ Troitskiy, **a.g.m.**, s. 420.

¹⁴⁹² Purtaş, “Orta Asya'nın Bütünlüğü ...”, s. 41.

¹⁴⁹³ Pauline Jones Luong ve Erika Weinthal, “New Friends, New Fears in Central Asia”, **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 2002, c. 81, s. 2, s. 70.

¹⁴⁹⁴ Cafersoy, **a.g.m.**, s. 295.

çözülmesini ve bu örgütün oluşturacağı çok uluslu barışı koruma güçlerinin bölgede konuşlandırılmasını kabul etmiştir¹⁴⁹⁵. Bu durum başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin Dağlık Karabağ'da AGİT aracılığıyla etkin olma çabalarının bir sonucudur¹⁴⁹⁶.

Moskova, 1995 yılı itibariyle Dağlık Karabağ'ın yanı sıra Gürcistan üzerindeki etkinliğini de kaybetmeye başlamıştır. 90'ların ikinci yarısından itibaren Batı yanlısı bir çizgiye kayan Gürcistan yönetimi, ilk başta Rusya'nın Çeçenya müdahalesini desteklerken, Çeçen güçlerine karşı Moskova'nın işbirliği çağrısını reddetmiştir¹⁴⁹⁷. Özellikle 1996 yılı itibariyle Grozni ile ilişkilerini sıkılaştıran Gürcistan yönetimi, Tiflis'te "İçkerya Temsilciliği"nin faaliyet göstermesine onay vermiştir¹⁴⁹⁸. Bu yakınlaşmanın sonucunda Çeçenya Cumhuriyeti'nin Başkanı olarak seçilen Aslan Maşadov, 1997 Mayıs'ında Tiflis'e bir ziyaret düzenleyerek, Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze ile Çeçenlerin dâhil olacağı AGİT benzeri bir Kafkasya Güvenlik Örgütü'nün oluşturulması konusunda görüşmelerde bulunmuştur¹⁴⁹⁹.

Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri üzerindeki etkinliğini kaybetmeye başlayan Yeltsin iktidarı, daha önce de ifade edildiği gibi, 1995 Duma Seçimleri'nin sonucunda 1996 Ocağı'nda Yevgeni Primakov'u Dışişleri Bakanlığı'na getirmiştir¹⁵⁰⁰. Bu değişikliği takiben Yeltsin'in, 1996 yazında gerçekleştirilecek başkanlık seçimlerinde Züganov karşısında oy kazanabilmek amacıyla "Yakın

¹⁴⁹⁵ Furman ve Asenius, **a.g.m.**, s. 150.

¹⁴⁹⁶ Ariel Cohen, "The New 'Great Game': Oil Politics in the Caucasus and Central Asia", **The Heritage Foundation**, 25.01.1996, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1065.cfm?renderforprint=1>> (25.02.2009). Bu dönemde ABD, AGİT çerçevesinde Dağlık Karabağ'da görev yapacak çok uluslu barışı koruma gücüne asker gönderme çabası içinde olmuştur. Blank, "The United States ...", s. 132.

¹⁴⁹⁷ Sammut, **a.g.m.**, s. 33.

¹⁴⁹⁸ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 172-173.

¹⁴⁹⁹ "Chechen President Visit Georgia", **RFE/RL Newline**, 01.09.1997, c. 1, s. 107, <<http://www.hri.org/news/balkans/rferl/1997/97-09-01.rferl.html#03>> (25.02.2009).

¹⁵⁰⁰ Bkz. Çalışmanın ikinci bölümü, s. 192-193.

Çevre”ye yönelik bazı girişimlerde bulunduğu gözlenmiştir. Primakov destekli bu girişimlerin merkezinde, Rusya ile yakın ilişkilere sahip olan Belarus yer almıştır. Nitekim Yeltsin, başta Züganov olmak üzere otoriter grubun adaylarını zayıflatmak amacıyla 1996 Nisanı’nda Belarus Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenka ile iki devlet arasında bir topluluğun kurulmasını öngören anlaşmaya imza atmıştır¹⁵⁰¹. Taraflar arasında konfederasyon benzeri siyasi düzenlemeyi öngören bu anlaşmanın¹⁵⁰² imzalanmasında NATO genişlemesine karşı Rusya-Belarus bütünleşmesini zorunlu gören Primakov etkili olmuştur¹⁵⁰³. Bu anlaşmanın yanı sıra Moskova, 1996 baharında Belarus, Kazakistan ve Kırgızistan ile gümrük birliğinin ve ekonomik işbirliğinin sağlanmasına ilişkin dördü bir anlaşmaya imza atmıştır¹⁵⁰⁴.

Görüldüğü üzere “Yakın Çevre” üzerindeki etkinliğini yavaş yavaş kaybeden Moskova, 1996 Seçimleri öncesinde oy toplama kaygısıyla hareket ederek bölgeye yönelik bir takım girişimlerde bulunmuştur. Ancak bu girişimler Belarus ve Kazakistan gibi Rusya’ya yakın olma çabasındaki ülkeler ile sınırlı kalmıştır. Öte yandan bu dönemde güç yapılarının dış politika üzerindeki etkinliği, ekonomik nedenlerle Batı’ya yaklaşan Rusya’nın özellikle NATO genişlemesi konusunda suskun kalmasını engellemiştir. BİO’ya dâhil olan ve Bosna’daki IFOR gücüne asker gönderen Moskova, 1995-1996 yıllarında devamlı olarak NATO genişlemesine karşı olduğunu ifade etmiştir. Yeltsin iktidarı, NATO üyeliğine sıcak bakan Polonya, Macaristan ve Baltık devletlerine, NATO güçlerinin bu bölgelere girmesi durumunda

¹⁵⁰¹ Thomas Ambrosio, “The Political Success of Russia-Belarus Relations: Insulating Minsk from a Color Revolution”, **Demokratizatsiya**, Yaz 2006, c. 14, s. 3, s. 413. Taras Kuzio, “National Identities and Virtual Foreign Policies among Eastern Slavs”, **Nationalities Papers**, Aralık 2003, c. 31, s. 4, s. 438.

¹⁵⁰² Oleksandr Sushko, “The Dark Side of Integration: Ambitions of Domination in Russia’s Backyard”, **The Washington Quarterly**, Bahar 2004, c. 27, s. 2, s. 122.

¹⁵⁰³ Ariel Cohen ve Yevgeny Volk, “Russia’s Union with Belarus: Expensive and Troubling”, **The Heritage Foundation**, 21.04.1997, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/EM476.cfm>> (25.02.2009).

¹⁵⁰⁴ Rivera, **a.g.m.**, s. 97. Donaldson ve Nogee, **a.g.e.**, s. 210. Roza Zhalimbetova ve Gregory Gleason, “Eurasian Economic Community (EEC) Comes into Being”, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/216/print>> (25.02.2009).

Rusya'nın kendisini savunacağını ve Orta Avrupa'da bir nükleer savaşın çıkabileceğini ileri sürerek baskı uygulamıştır¹⁵⁰⁵. Hatta 1995 Eylülünde Rusya Savunma Bakanı Graçev'in olası bir NATO genişlemesine karşı Rusya'nın batısına, Belarus'a ve Baltık filosundaki gemilere nükleer silah konuşlandırılmasına ilişkin önerisi basında yer almıştır¹⁵⁰⁶. Bu olayı takiben 1996 Şubatı'nda Graçev'in danışmanları General Dimitri Harçenko ve General Genadi Ivanov, NATO'nun doğuya doğru genişlemesi durumunda Rusya'nın AKKA'dan çekileceğine, START I'in uygulanmasını yavaşlatacağına ve START II'yi onaylamayacağına ilişkin demeçlerde bulunmuşlardır¹⁵⁰⁷.

Sonuç olarak, 1996 yazına kadar olan dönem, bir yandan İran ve NATO ile ilişkilerin ABD talepleri doğrultusunda şekillendirildiği ve “Yakın Çevre”deki etkinliğin ABD lehine yavaş yavaş azaldığı, diğer yandan NATO genişlemesine yönelik muhalefetin devam ettirildiği bir dönem olmuştur. Rusya'nın Batı'ya yönelik muhalefeti bu dönemde NATO genişlemesi ile sınırlı kalmıştır. Ancak 1996 Seçimleri sonrasında oligarkların generallerin yerini alması ile bu muhalefet noktası da ortadan kalkacaktır.

2. Primakov'a Karşı Oligarkların Zaferi

1996 Başkanlık Seçimleri sonucunda oligarkların Rus siyasetinde artan etkinliği, Rus dış politikasında varolan Batı yanlısı eğilimi güçlendirmiştir. 1998 Ağustosunda yaşanan ekonomik krize kadar ülke yönetimi üzerinde söz sahibi olan oligarklar, genel olarak Atlantikçi çizgiyi savunmuşlar ve NATO genişlemesinin Batı

¹⁵⁰⁵ “Russia: the NATO Issue”, <http://www.russiansabroad.com/russian_history_339.html> (27.02.2009).

¹⁵⁰⁶ Peter Szyszlo, “Countering NATO Expansion: a Case Study of Belarus-Russia Rapprochement”, **NATO Research Fellowship 2001-2003 Final Report**, Haziran 2003, s. 9, <<http://www.nato.int/acad/fellow/01-03/szyslo.pdf>> (27.02.2009).

¹⁵⁰⁷ Richard F. Staar, “Beyond the Unipolar Moment: Moscow's Plans to Restore Its Power”, **Orbis**, Yaz 1996, c. 40, s. 3, s. 380. “Russia: the NATO Issue”, <http://www.russiansabroad.com/russian_history_339.html> (27.02.2009).

ile olumlu ilişkileri engellememesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir¹⁵⁰⁸. Dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi, Batı pazarına ve sermayesine ulaşmayı amaçlayan oligarklar, söz konusu amaçlarını gerçekleştirebilmek için NATO genişlemesine yönelik muhalefeti ortadan kaldırmaya çaba göstermişlerdir¹⁵⁰⁹. Gerçi 1997 yazına kadar dış politika tercihleri konusunda ortak paydada birleşen oligarklar, daha önce de ifade edildiği gibi, bu tarihten itibaren Berezovski ve Potanin başkanlığında iki gruba ayrılmışlar¹⁵¹⁰ ve farklı dış politika eğilimlerini savunmaya başlamışlardır. Örneğin, özelleştirme ihalelerinin yabancı sermaye bağlantılı Potanin'e verilmesi karşısında milli sermayenin önceliğine vurgu yapan Berezovski¹⁵¹¹, sahibi olduğu *Nezavisimaya Gazeta* aracılığıyla giderek NATO genişlemesine ve Batı'ya yönelik eleştirel bir tavır sergilemeye başlamıştır¹⁵¹². Buna karşılık Soros destekli Potanin'in sahip olduğu *Izvestiya*'da tamamen Batı yanlısı bir dış politika propagandasının yapıldığı gözlenmiştir¹⁵¹³.

Başbakan Yardımcıları Çubais ile Nemtsov'un desteklediği Potanin, 1997 Kasımı'nda Güvenlik Konseyi Sekreter Yardımcılığı görevinden alınan Berezovski karşısında 1998 Ağustosuna kadar etkili olmuş, özellikle Kriyenko Hükümeti'nin Potanin ile yakın bağlar kurduğu gözlenmiştir¹⁵¹⁴. Bunun sonucunda Batı'yı koşulsuz destekleyen bir dış politikanın izlenmesi kolaylaşmıştır. Üstelik NATO genişlemesine yönelik muhalefetini arttırsa da Berezovski'nin temel hedefi,

¹⁵⁰⁸ McFaul, "Russia's Many Foreign ...", s. 403.

¹⁵⁰⁹ Michael McFaul, "Domestic Politics and NATO Expansion in Russia: Implications for American Foreign Policy", *Ponars Policy Memo 5*, Ekim 1997, s. 2.

¹⁵¹⁰ Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 64-67.

¹⁵¹¹ Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 66.

¹⁵¹² Vladimir Shlapentokh, "'Old', 'New' and 'Post' Liberal Attitudes toward the West: from Love to Hate", *Communist and Post-Communist Studies*, Eylül 1998, c. 31, s. 3, s. 208. Steven Erlanger, "For Albright in Moscow, a Chorus of NATO Nyets", *The New York Times*, 21.02.1997, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9803E5DA153EF932A15751C0A961958260&n=Top%2FReference%2FTimes%20Topics%2FSubjects%2FI%2FInternational%20Relations>> (27.02.2009).

¹⁵¹³ Duncan, *a.g.m.*, s. 9.

¹⁵¹⁴ Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 69.

Rusya'nın DTÖ üyeliğinin sağlanması olmuş, bu bağlamda genişlemeye yönelik muhalefeti sembolik bir düzeyde kalmıştır. Böylece generallerin yerini oligarklara bıraktığı bu dönemde, bir yandan NATO ve Batı dünyası ile ilişkiler geliştirilirken, diğer yandan “Yakın Çevre”deki Rus etkinliği iyice sınırlandırılmıştır.

a. NATO ile İlişkilerde Yeni Açılım: Kurucu Senet

Yeltsin'in tekrar başkanlığa seçilmesini takiben Rusya'ya karşı daha sert bir politika izlemeye başlayan Clinton yönetimi, 1996 yılının sonlarından itibaren NATO genişlemesine dış politikada öncelik vermeye başlamıştır¹⁵¹⁵. Rusya'da hükümeti oluşturan Çubais liderliğindeki “reformistler” ve oligarklar, Batı ile ekonomik bütünleşme amacı doğrultusunda Clinton'un NATO politikasında yaşanan bu değişime karşı ılımlı bir tavır sergilemişlerdir. Yeltsin üzerinde etkili olan bu Atlantikçi grup, 27 Mayıs 1997 tarihinde imzalanan NATO-Rusya Kurucu Senedi'nin itici gücünü oluşturmuşlardır¹⁵¹⁶.

Söz konusu dönemde Dışişleri Bakanı Primakov, karşı çıktığı NATO genişlemesinin olumsuz sonuçlarını en aza indirme çabası içinde olmuştur¹⁵¹⁷. Bu bağlamda, NATO ile Rusya arasında Avrupa güvenliği ile ilgili tüm konularda müşterek karar alma şartını koyan, hukuken bağlayıcı, yeni üyelerin topraklarında nükleer silahların ve askeri güçlerin konuşlandırılmasını yasaklayan bir anlaşmanın imzalanmasını amaçlamıştır¹⁵¹⁸. Özellikle 1996 sonbaharında ve 1997 kışında NATO Genel Sekreteri Javier Solana ve çeşitli ABD'li yetkililer ile görüşmelerde bulunan

¹⁵¹⁵ Kubicek, “Russian Foreign Policy ...”, s. 555. Donaldson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 246. James M. Goldgeier, “NATO Expansion: the Anatomy of a Decision”, **The Washington Quarterly**, Kış 1998, c. 21, s. 1, s. 97.

¹⁵¹⁶ Aron, “The Foreign Policy Doctrine ...”, s. 45.

¹⁵¹⁷ Bu dönemde Primakov, bir yandan NATO genişlemesine yönelik muhalefeti devam ettirme, diğer yandan olası bir NATO genişlemesinin Rusya'nın güvenliğine yönelik olumsuz sonuçlarını en aza indirmek amacıyla görüşmeler yürütme şeklinde ikili bir politika izlemeyi amaç edinmiştir. Primakov, **a.g.e.**, s. 208.

¹⁵¹⁸ Steven Woehrel, “NATO Enlargement and Russia”, **CRS Report**, Nisan 1998, 97-477 F, <<http://digital.library.unt.edu/govdocs/crs/permalink/meta-crs-610:1>> (27.02.2009). Petr Lunak, “Limits of Personal Diplomacy”, **NATO Review**, Güz 2003, s. 28.

Primakov, ABD yönetimini bu tarz bir NATO-Rusya Anlaşması'nın imzalanması konusunda ikna etmeye çalışmıştır¹⁵¹⁹. Primakov, özellikle barışı koruma ve kriz yönetimi ile ilgili NATO kararlarında Rusya'ya söz hakkı tanıyan etkili bir işbirliği mekanizmasının oluşturulmasını hedeflemiştir¹⁵²⁰.

Ancak Nisan 1997'de Alman Şansölyesi Helmut Kohl ile yaptığı görüşmeden sonra, Kurucu Senet'in taslak planı konusunda anlaşmaya vardıklarını belirten Yeltsin, yaptığı bu açıklama ile Primakov'un pazarlık gücünü kırmış ve onu devre dışı bırakmıştır¹⁵²¹. Bu arada Primakov'un hukuken bağlayıcı anlaşma talebinden geri adım atan Yeltsin, NATO ülkelerinin devlet başkanları tarafından imzalanacak siyasi bir belge konusunda Clinton ile uzlaşmaya varmıştır¹⁵²². Böylece 1997 Mayıs'ında imzalanan ve hukuken bağlayıcılığı bulunmayan Kurucu Senet¹⁵²³, bir an önce NATO ile uzlaşma çabasında olan, bundan dolayı da ABD'nin önüne getirdiği koşulları kabul eden oligarkların¹⁵²⁴ Primakov karşısındaki üstünlüğünü kanıtlamıştır.

27 Mayıs 1997 tarihinde Yeltsin, NATO müttefiklerinin devlet başkanları ve NATO Genel Sekreteri Solana tarafından imzalanan Kurucu Senet, ortak çıkarlara sahip olan Rusya ile NATO'nun birbirlerini düşman olarak görmediklerini ilân etmiştir¹⁵²⁵. Taraflar arasında çatışmaları önleme, kriz yönetimi, barışı koruma, silahların kontrolü, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme, nükleer güvenliği

¹⁵¹⁹ Primakov, **a.g.e.**, s. 214-224.

¹⁵²⁰ Vyacheslav Gorskii, "Problems and Prospects of NATO-Russia Relationship: the Russian Debate", **NATO – EAPC Research Fellowships 1999-2001**, Haziran 2001, s. 40, <<http://www.nato.int/acad/fellow/99-01/gorskii.pdf>> (27.02.2009).

¹⁵²¹ Coit D. Blacker, "Russia and the West", Mandelbaum (der.), **a.g.e.**, s. 186-187.

¹⁵²² Woehrel, **a.g.m.**, <<http://digital.library.unt.edu/govdocs/crs/permalink/meta-crs-610:1>> (27.02.2009).

¹⁵²³ Marianne Hanson, "Russia and NATO Expansion: the Uneasy Basis of the Founding Act", **European Security**, Yaz 1998, c. 7, s. 2, s. 14.

¹⁵²⁴ Batı ile yakın ilişkilerin sağlanmasını ve ekonominin yeniden askerileşmesinin önlenmesini amaçlayan Çubais ve finans seçkinleri başta olmak üzere oligarkların bu belgenin imzalanmasında etkili oldukları ileri sürülmüştür. Aron, "The Foreign Policy Doctrine ...", s. 45, 62'den David Hoffman, "For Yeltsin, Business Prospect Outweighed NATO Threat", **Washington Post**, 27 Mayıs 1997.

¹⁵²⁵ Nikolai N. Afanasievskii, "On the NATO-Russia Founding Act", Anton A. Bebler (der.), **The Challenge of NATO Enlargement**, Westport, Praeger, 1999, s. 77.

sağlama, terörizmle ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele gibi konularda işbirliğine vurgu yapan bu belge, söz konusu işbirliğinin yeni kurulacak olan Daimi Ortaklık Konseyi aracılığıyla yürütülmesini öngörmüştür¹⁵²⁶. Bu senet sonucunda kurulan konsey, taraflar arasında danışma mekanizmasının işletildiği bir forum olarak, ilk defa NATO içerisinde Rusya'ya söz hakkı tanımıştır¹⁵²⁷. Ancak bu söz hakkının sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Zira NATO müttefikleri Rusların da dâhil olduğu bir sorunda önce ortak bir pozisyon belirleyecekler, ancak bundan sonra söz konusu sorunu konseyde tartışmaya açabileceklerdir¹⁵²⁸.

Böylece Daimi Ortaklık Konseyi, Primakov'un talebine aykırı bir biçimde, müşterek karar alma mekanizmasının kullanıldığı bir forum olarak değil, müttefiklerin konumlarını daha Rusya ile diyaloga başlamadan belirledikleri bir platform olarak kullanılmıştır¹⁵²⁹. Kurucu Senet'e karşı çıkan Primakov'a göre, bu konsey NATO-Rusya ilişkilerinin gelişimine herhangi bir katkı sağlamamakta, aksine Rusya'yı izole etmektedir¹⁵³⁰. Ayrıca Kurucu Senet'te NATO'nun yeni üye ülkelerin topraklarına nükleer silah ve askeri güç konuşlandırma gibi bir niyeti, planı ve gerekçesi olmadığı açıklansa da, bu deklarasyonun sadece siyasi açıdan bağlayıcılığının bulunması, Rusya'ya herhangi bir hukuki garantinin verilmediği anlamına gelmiştir. NATO müttefikleri isterlerse bu açıklamaya aykırı bir politika

¹⁵²⁶ "Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation", **NATO Basic Texts**, <<http://www.nato.int/docu/basicxt/indact-a.htm>> (01.03.2009).

¹⁵²⁷ Frederic Labarre, "NATO-Russia Relations and NATO Enlargement in the Baltic Sea Region", **Baltic Defence Review**, Haziran 2001, c. 6, s. 2, s. 46.

¹⁵²⁸ Ayla Göl, "The New NATO and Opportunities for Establishing Security in the Caucasus after 11 September", **Insight Turkey**, Temmuz/Eylül 2002, c. 4, s. 3, s. 111.

¹⁵²⁹ Paul Fritch, "New Beginnings", **NATO Review**, Yaz 2002, s. 2, s. 33.

¹⁵³⁰ Jeff Michaels, "Examining the NATO-Russia Relationship in Context", <http://www.ashburninstitute.org/pdfs/jeff_michaels.pdf> (01.03.2009). Primakov'a göre, Rusya açısından Kurucu Senet ve Daimi Ortaklık Konseyi, NATO-Rusya ilişkilerini geliştirmek için değil, sadece "kirpinin dikenlerinin Rusya'yı çok fazla rahatsız etmesini önlemek" için kullanılacak araçlar olarak tasarlanmışlardır. Lunak, **a.g.m.**, s. 28.

izleyebileceklerdir¹⁵³¹. Böylece bir kez daha Primakov'un çabaları sonuçsuz kalmış, Moskova bu konuda herhangi bir güvence elde edememiştir.

Sonuç olarak, muhalefet ettiği NATO genişlemesinin kaçınılmazlığını farkederek Primakov, söz konusu genişlemeye karşılık NATO'dan çeşitli tavizler koparmanın yollarını aramış, Rusya lehine önemli kazanımların elde edildiği bir anlaşmanın imzalanmasını amaçlamıştır. Buna karşılık oligarkların talepleri doğrultusunda hareket eden Yeltsin, NATO müttefikleri ile en kısa sürede uzlaşmak amacıyla Primakov'un bu çabalarını engelleyerek kazanımların düşük kaldığı Kurucu Senet'e imza atmıştır. Ülke içindeki otoriter gruplar tarafından eleştirilen bu belge¹⁵³² ile birlikte NATO müttefiklerinin amaçlarına uygun olarak, Moskova'nın NATO genişlemesine yönelik muhalefeti bir süreliğine de olsa dindirilmiştir¹⁵³³. Bu belgenin imzalanmasından yaklaşık iki ay sonra Madrid'deki NATO Zirvesi'nde Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin 1999 yılında ittifaka üye olarak alınmasına karar verilmiştir¹⁵³⁴.

b. Rusya'nın G-7'ye Katılımı

Ele alınan dönemde Rusya ile ABD arasında NATO genişlemesinin yanı sıra başta silah indirimleri olmak üzere farklı konularda işbirliğinin sağlandığı gözlenmiştir. Mart 1997'de biraraya gelen Yeltsin ile Clinton START II Anlaşması'nı bir an önce uygulamaya geçirme ve START III Anlaşması üzerinde görüşmelere başlama konusunda anlaşmaya varmışlardır. Ayrıca iki lider arasında

¹⁵³¹ Forsberg, **a.g.m.**, s. 336. Marianne Hanson, **a.g.m.**, s. 22. S. Neil MacFarlane, "NATO in Russia's Relations with the West", **Security Dialogue**, Eylül 2001, c. 32, s. 3, s. 288.

¹⁵³² Rusya'daki Yeltsin muhalifleri, imzalanan bu belgeyi "Rusya'nın NATO'ya koşulsuz teslimiyet belgesi" olarak yorumlamışlardır. RFKP lideri Züganov, Kurucu Senet'in Batı'nın Soğuk Savaş'taki zaferini kesinleştirdiğini ve Yeltsin'in dış politikasında yaşanan çöküşe işaret ettiğini ileri sürmüştür. Gorski, **a.g.m.**, s. 41, <<http://www.nato.int/acad/fellow/99-01/gorskii.pdf>> (27.02.2009).

¹⁵³³ Stuart Croft, "Guaranteeing Europe's Security? Enlarging NATO Again", **International Affairs**, Ocak 2002, c. 78, s. 1, s. 110.

¹⁵³⁴ Marianne Hanson, **a.g.m.**, s. 13.

varılan uzlaşısı sonucunda, START II doğrultusunda alınacak önlemlerin yani stratejik nükleer silahlarda belirli bir tavan doğrultusunda gerçekleştirilecek indirimlerin 31 Aralık 2007 tarihine kadar tamamlanmasına karar verilmiştir¹⁵³⁵. Böylece daha önce 1 Ocak 2003 olan START II'nin tamamlanma tarihi, beş yıl ileriye atılmış, böyle bir kararın alınmasında söz konusu anlaşmanın onaylanmasındaki gecikme etkili olmuştur¹⁵³⁶. 1997 Eylülü'nde 1972 tarihli Anti Balistik Füze Anlaşması'na (*Anti Ballistic Missile Treaty – ABM*) ilişkin bazı belgelere imza atan ABD ve Rusya yönetimleri, bu belgeler aracılığıyla orta menzilli füze savunma sistemlerinin belirli sınırlamalar dâhilinde geliştirilmesini ve test edilmesini onaylamışlardır¹⁵³⁷. Böylelikle Yeltsin iktidarı, Washington'un orta menzilli füze savunma sistemleri konuşlandırma planına destek vermiştir¹⁵³⁸.

Moskova'nın bu dönemde ABD ile işbirliği yaptığı bir diğer konu İran politikasıdır. Washington'un talepleri doğrultusunda İran ile ilişkilerini gözden geçiren Yeltsin iktidarı, 1997 yılının sonlarında bir İran diplomatını füze teknolojisi konusunda bilgi sızdırdığı gerekçesiyle sınır dışı etmiş ve 1998 Ocağı'nda Tahran'a yönelik çift kullanımlı (*dual use*) teçhizat satışını durduracağı konusunda ABD yönetimine taahhütte bulunmuştur¹⁵³⁹. Şubat 1998'de İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin Rusya ziyareti sırasında yeni bir silah anlaşması konusunda görüşmelerde bulunmayacağını açıklayan Primakov, böylece İran'ın S-300 füzeleri

¹⁵³⁵ Sumner Benson, "Competing Views on Strategic Arms Reduction", *Orbis*, Güz 1998, c. 42, s. 4, s. 600-601.

¹⁵³⁶ Igor S. Ivanov, *The New Russian Diplomacy*, Washington, Brookings/Nixon Center, 2002, s. 113.

¹⁵³⁷ "The ABM Treaty Demarcation Agreement", <http://www.ucsusa.org/nuclear_weapons_and_global_security/missile_defense/policy_issues/the-abm-treaty-demarcation.html> (01.03.2009). Bu belgeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mark T. Clark, "The Clinton Legacy on Ballistic Missile Defense", *Comparative Strategy*, Temmuz/Eylül 2000, c. 19, s. 3, s. 205-206.

¹⁵³⁸ Michael Nacht, "The Politics: How Did We Get Here?", *The Washington Quarterly*, Yaz 2000, c. 23, s. 3, s. 91.

¹⁵³⁹ Robert O. Freedman, "Russia and the Middle East: the Primakov Era", *Middle East Review of International Affairs*, Mayıs 1998, c. 2, s. 2, s. 4-5.

konusundaki talebini geri çevirmiştir¹⁵⁴⁰. Primakov'un bu talebi geri çevirmesinde, Washington'un baskıları kadar İran'ın yaşadığı ekonomik zorluklar ve ödeme güçlüğü de etkili olmuştur ki, bunun sonucunda Rusya ile İran arasındaki ticaret hacmi 1997 yılında 400 milyon dolara kadar düşmüştür¹⁵⁴¹. 1998 Mayıs'ında nükleer ve füze alanlarında faaliyet gösteren tüm şirketlere ihracat kontrolü getiren Moskova, aldığı bu önleme rağmen ABD Senatosu'nun İran'ın nükleer programına yardım etmek ile suçlanan Rus şirketlerine yönelik yaptırım kararını önleyememiştir. Dokuz Rus şirketi hakkında çıkarılan bu kararın hemen ertesinde Moskova, söz konusu şirketlerin faaliyetlerine yönelik adli soruşturma açılacağını duyurmuştur¹⁵⁴².

1996 yazından 1998 yazına kadar geçen dönemde bir yandan ABD ile özellikle İran ve silahsızlanma konularında işbirliğine giden Yeltsin iktidarı, öte yandan Batı politikasının bir diğer ayağını oluşturan AB ile ilişkilerini geliştirme çabası içine girmiştir¹⁵⁴³. Bu bağlamda 1994 yılında AB ile Rusya arasında imzalanan ancak I. Çeçenya Savaşı nedeniyle gerek Rusya gerekse AB ülkeleri tarafından onaylanmayan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması¹⁵⁴⁴, 1997 yılında taraflarca onaylayarak yürürlüğe girmiştir¹⁵⁴⁵. Rusya'yı AB'nin hukuki, ekonomik ve ticari standartlarına yaklaştırma amacı güden bu anlaşma, taraflar arasındaki ilişkinin hukuki temelini oluşturmuştur. 2007 yılının sonuna kadar geçerli olacak söz konusu anlaşma ile taraflar birbirlerine karşılıklı olarak "en çok gözetilen ulus" statüsünü

¹⁵⁴⁰ Alain Gresh, "Russia's Return to the Middle East", **Journal of Palestine Studies**, Güz 1998, c. 28, s. 1, s.73.

¹⁵⁴¹ Bu dönemde Rusya'nın İsrail ile ticaret hacmi, İran ile olan ticaret hacminden fazladır. Freedman, "Russia and the Middle ...", s. 4.

¹⁵⁴² Gresh, **a.g.m.**, s. 73.

¹⁵⁴³ Mangott, **a.g.m.**, s. 88.

¹⁵⁴⁴ Anlaşmanın tam metni için bkz. <[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A1128\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A1128(01):EN:HTML)> (02.03.2009).

¹⁵⁴⁵ Margot Light, Stephen White ve John Löwenhardt, "A Wider Europe: the View from Moscow and Kyiv", **International Affairs**, Ocak 2000, c. 76, s. 1, s. 78. Duma'nın Kasım 1996'da onayladığı bu anlaşma, AB ülkeleri tarafından 1997 yılının son aylarında onaylanarak, 1 Aralık 1997'de yürürlüğe girmiştir. "Partnership and Cooperation Agreement (PCA, 1997)", **The European Commission Delegation to Russia**, <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/p_243.htm> (02.03.2009).

tanımayı ve Rusya-AB serbest ticaret bölgesinin oluşumu için ortaklaşa çalışmayı kabul etmişlerdir¹⁵⁴⁶. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile birlikte AB ile Rusya, aralarındaki ekonomik ve siyasi işbirliğinin güçlendirilmesine yönelik önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Taraflar, anlaşma uyarınca kurulan İşbirliği Konseyi ve İşbirliği Komisyonu gibi mekanizmalar aracılığıyla yasaların uyumlaştırılması, mülkiyet hakkı, doğrudan yabancı yatırım, tarifelere yönelik işbirliği, bilim, teknoloji ve uzay aktiviteleri, nükleer güvenlik, çevreyi koruma, kara para aklama ve örgütlü suçlar ile mücadele gibi konularda 1998 yılını kapsayan bir çalışma programı konusunda uzlaşmaya varmışlardır¹⁵⁴⁷. Ayrıca her iki taraf, 1998 Martı'nda 1 Mayıs 1998 tarihi itibarıyla tekstil ticaretindeki tüm kotaları kaldırmayı kabul etmişlerdir¹⁵⁴⁸ ki, bu durum Rusya'ya büyük oranda tekstil ihraç eden AB'ye fayda sağlamıştır.

1996 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olan Rusya'nın¹⁵⁴⁹, bu dönemde Batı ile yakınlaşma çabaları karşılıksız kalmamış ve Moskova "Zenginler Kulübü" olarak adlandırılan G-7 forumuna¹⁵⁵⁰ üye olarak kabul edilmiştir. Özellikle Kurucu Senet'i imzalaması, Rusya'nın 1997 yılındaki Denver Zirvesi'nde G-7 üyeliğine kabul edilmesini kolaylaştırmıştır¹⁵⁵¹. 1998 yılında gerçekleştirilen Birmingham Zirvesi'nde Rusya'nın resmen üye olması ile G-7 yerini G-8'e bırakmıştır¹⁵⁵². Bu foruma katılım, Rus mallarının dünya pazarı içindeki payının genişlemesine ve

¹⁵⁴⁶ David Gowan, **How the EU Can Help Russia?**, London, Centre for European Reform, 2000, s. 9.

¹⁵⁴⁷ Hans-Hermann Höhmann ve Christian Meier, "Conceptual, Internal, and International Aspects of Russia's Economic Security", Alexei G. Arbatov, Karl Kaiser ve Robert Legvold (der.), **Russia and the West: the 21st Century Security Environment**, Armonk, M.E. Sharpe, 1999, s. 91-92.

¹⁵⁴⁸ **Y.a.g.m.**, s. 92.

¹⁵⁴⁹ Olga Belova, "Did Russian Membership in the Council of Europe Make a Difference in the Second Chechen Conflict?", <<http://www.ca-c.org/dataeng/belova.shtml>> (02.03.2009).

¹⁵⁵⁰ G-7 diğer bir tabirle 7'ler Grubu, gelişmiş Batı devletlerinin ulusal ve uluslararası düzeyde karşı karşıya kaldıkları sorunları tartışmak, bunların üstesinden gelebilmek ve ortak tavır alabilmek için oluşturdukları bir platformdur. ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya ve İtalya'dan oluşan bu grup, küresel üretimin 2/3'ünü elinde tutmaktadır. Erel Tellal, "7+'1': Rusya Federasyonu 8'lerin Neresinde?", **Mülkiye**, Eylül/Ekim 2001, c. 25, s. 230, s. 288.

¹⁵⁵¹ Black, **a.g.e.**, s. 58. Wallander, "The Economization, Rationalization ...", s. 3.

¹⁵⁵² Martin Gilman, "Balşaya Vasmerka' i Internatsiyonalizatsiya Rublya", **Rassiya v Globalnoy Politike**, Mayıs/Haziran 2007, s. 3, <<http://www.globalaffairs.ru/numbers/26/7706.html>> (03.03.2009).

ABD'nin çelik sektöründe Rusya'ya uyguladığı kotayı kaldırmasına yol açarak büyük iş çevrelerinin çıkarına hizmet etmiştir¹⁵⁵³. Ayrıca Moskova, bu forum aracılığıyla borç ödemelerine ilişkin takvimin gözden geçirilmesini ve yeni borçların elde edilmesini sağlamıştır¹⁵⁵⁴.

Batı ile ekonomik bütünleşme yolunda önemli bir adımı oluşturan bu üyeliği takiben Moskova, gelişmekte olan ülkelerin zengin ülkelere yönelik borçlarını düzenleyen Paris Kulübü'ne¹⁵⁵⁵ dâhil edilmiştir¹⁵⁵⁶. Rusya'nın kredi veren devletler tarafından oluşturulan bu foruma katılımı ile, tarihte ilk defa Paris Kulübü'ne tam üye olan bir devletin diğer üyelere borçlarını ödemekte geciktiği görülmüştür¹⁵⁵⁷. Bu kulübe üyelik, küresel ekonomiye katılım için gerekli olan uluslararası finansal güvenilirliği sağlaması nedeniyle Moskova açısından önem taşımıştır. Ayrıca Yeltsin iktidarı, bu kulübe üye olarak Vietnam, Küba, Irak ve Libya gibi kendisine yaklaşık 140 milyar dolarlık borcu olan ülkelere, bu borcu geri alabileceğini umut etmiştir¹⁵⁵⁸. Böylece dış politikada Atlantikçi bir çizgiyi takip eden Yeltsin iktidarı, 1997 yılı itibariyle Batı ile ekonomik bütünleşme amacı doğrultusunda önemli bir aşama kaydetmiş, söz konusu forumlara katılım DTÖ üyeliğine giden yolda kilometre taşları olarak kabul edilmiştir.

c. “Yakın Çevre”de Değişen Dengeler

1995 yılının özellikle ikinci yarısından itibaren “Yakın Çevre”deki aktif politikasından geri adım atmaya başlayan Yeltsin iktidarı, 1997-1998 yıllarında bu

¹⁵⁵³ Caşın, **a.g.e.**, s. 422.

¹⁵⁵⁴ Tellal, “7+1’: Rusya Federasyonu ...”, s. 297.

¹⁵⁵⁵ 19 ülkeden oluşan ve gayri resmi bir örgütlenme olarak nitelendirilen Paris Kulübü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. “Portre: Paris Kulübü”, **BBC Turkish**, 12.01.2005, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/01/050112_paris_club.shtml> (03.03.2009). Mahfi Eğilmez, “Paris ve Londra Kulüpleri”, **Radikal**, 26.11.2006, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=205617>> (03.03.2009).

¹⁵⁵⁶ Black, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁵⁵⁷ Sergey Storchak, “Russia’s Role in Evolution of Paris Club”, <http://www.clubdeparis.org/sections/50-ans/discours_storchak_angla/downloadFile/file/discours_storchak_anglais.pdf?nocache=1175506474.25> (03.03.2009).

¹⁵⁵⁸ Wallander, “The Economization, Rationalization ...”, s. 3.

coğrafyadaki etkinliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bunun en açık göstergesi, Rusya karşıtlığı temelinde biraraya gelen bölge devletlerinin ABD'nin desteğiyle yeni bir oluşum meydana getirmeleridir. 1996 yılında Viyana'daki AKKA Konferansı'nda ortak bir deklarasyon yayınlayarak kendi ülkelerindeki Rus askerinin çekilmesini talep eden Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova, daha sonra aralarındaki işbirliğini ekonomi düzlemine kaydırılmışlar, ortak petrol ve gaz projelerine katılımı amaçlamışlardır¹⁵⁵⁹. Bu amaçlar doğrultusunda biraraya gelen söz konusu ülkeler, 10 Ekim 1997 tarihinde Strazburg'ta gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirvesi'nde isimlerinin baş harflerini simgeleyen GUAM örgütünü¹⁵⁶⁰ oluşturmuşlardır. Bu örgüt Rusya'nın BDT içinde sahip olduğu siyasi ağırlığı dengelemek ve enerji dağıtımını için alternatif kaynakları koruyarak üye devletlerin Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltmak amacıyla kurulmuştur¹⁵⁶¹. Nisan 1999'da Washington'da NATO'nun 50. yıl toplantısına paralel olarak yapılan bir toplantıda Özbekistan'ın da katılımıyla GUAM yerini GUUAM'a bırakmıştır¹⁵⁶².

ABD'nin Sovyet coğrafyasındaki jeopolitik etkinliğinin bir aracı olarak görülen GUUAM'ın¹⁵⁶³, BDT içinde ve dışında barışın korunması, ihtilafların çözümü, bir Avrasya enerji ulaşım koridorunun oluşturulması, başta NATO olmak üzere uluslararası örgütler ve Batı ile yakın ilişkilerin tesis edilmesi konularında faaliyet göstermesi amaçlanmıştır¹⁵⁶⁴. NATO'yu istikrarın ve güvenliğin kaynağı

¹⁵⁵⁹ Khatuna Giorgadze, "Russia: Regional Partner or Aggressor?", *The Review of International Affairs*, Güz 2002, c. 2, s. 1, s. 69.

¹⁵⁶⁰ Bu örgüt için bkz. <<http://www.guam.org/>> (04.03.2009).

¹⁵⁶¹ Igor Torbakov, "GUUAM's Loss in Russia's Gain", *Eurasia Insight*, 18.04.2001, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav041801.shtml>> (04.03.2009).

¹⁵⁶² Mustafa Aydın, "Kafkasya'da İstikrar Arayışları", *Oran* (der.), **a.g.e.**, s. 418.

¹⁵⁶³ Çaşın, **a.g.e.**, s. 579. GUUAM, Sovyet coğrafyasındaki Rusya merkezli BDT oluşumuna karşı bir denge unsuru oluşturmak amacıyla ABD tarafından teşvik edilmiştir. Nazım Cafersoy, "Turuncu Prenses İşbaşında", *Türksam*, 09.02.2005, <<http://www.turksam.org/tr/yazdir149.html>> (04.03.2009).

¹⁵⁶⁴ Taras Kuzio, "Geopolitical Pluralism in CIS: the Emergence of GUUAM", *European Security*, Yaz 2000, c. 9, s. 2, s. 92. Oleksandr Pavliuk, "GUUAM: the Spillover of Politics into Economics?", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yılığ*, 1998, s. 28, s. 4.

olarak gören, bu bağlamda ittifak üyeliğine sıcak bakan GUUAM ülkeleri, BİO içerisinde aktif olarak yer almışlar¹⁵⁶⁵, hatta Ukrayna örneğinde görüldüğü üzere BİO tatbikatlarına ev sahipliği yapmışlardır. 1996 yılından itibaren BİO tatbikatlarına toprağını açan Ukrayna yönetimi¹⁵⁶⁶, ülkenin batısındaki Yavoriv Askeri Tatbikat Sahası'nı BİO faaliyetleri için NATO'ya kiralamış¹⁵⁶⁷, bundan dolayı Moskova tarafından BDT içindeki ilk NATO Üssü'ne onay vermekle suçlanmıştır¹⁵⁶⁸. Bir yandan BİO aracılığıyla NATO ile ikili ilişkilerini geliştirme çabası içinde olan GUUAM ülkeleri, diğer yandan söz konusu ittifak ile GUUAM arasındaki ilişkileri kurumsallaştırmak amacıyla “16+4” (NATO+GUAM) olarak tanımlanan bir mekanizma önermişler, ancak NATO ülkelerine bu öneriyi kabul ettirememişlerdir¹⁵⁶⁹.

NATO ile işbirliğinin yanı sıra kendi aralarındaki askeri işbirliğini de arttırmayı amaçlayan GUUAM ülkeleri, BDT güvenlik yapılanmasına alternatif bir barışı koruma gücünün oluşturulmasını planlamışlardır. 1997 Aralığı'nda enerji boru hatlarının korunması için GUUAM çatısı altında üçlü bir barış gücü oluşturmaya karar veren Azerbaycan, Ukrayna ve Gürcistan, 1999 yılında açılışı yapılan Bakü-Supsa petrol boru hattını terörist eylemlerden korumak amacıyla GUUAM çatısı altında ortak askeri tatbikatlar düzenlemişlerdir¹⁵⁷⁰. 1999 Ocağı'nda kurulan üçlü

¹⁵⁶⁵ Kuzio, “Geopolitical Pluralism in ...”, s. 105.

¹⁵⁶⁶ Ukrayna 1996 yılında Peaceshield-96, Kozatskiy Step-96, Karpaty Security-96, 1997 yılında Cooperative Neighbour-97, Sea Breeze-97, 1998 yılında Peaceshield-98, Sea Breeze-98 ve 1999 yılında Peaceshield-99, Cooperative Support-99 tatbikatlarına ev sahipliği yapmıştır. “Participation of Armed Forces of Ukraine in PfP Program”, **Ministry of Defence of Ukraine**, <<http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=en&part=cooperation&sub=participation>> (04.03.2009).

¹⁵⁶⁷ Taras Kuzio, “Ukraine and NATO”, <<http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-ukr-nato.htm>> (04.03.2009).

¹⁵⁶⁸ Kuzio, “Geopolitical Pluralism in ...”, s. 106.

¹⁵⁶⁹ Oleksandr Pavliuk, “GUUAM: the Maturing of a Political Grouping into Economic Cooperation”, Renata Dwan ve Oleksandr Pavliuk (der.), **Building Security in the New States of Eurasia: Subregional Cooperation in the Former Soviet Space**, Armonk, M.E. Sharpe, 2000, s. 42.

¹⁵⁷⁰ Mark Eaton, “Major Trends in Military Expenditure and Arms Acquisitions by the States of the Caucasus Region”, Gennady Chufirin (der), **The Security of the Caspian Sea Region**, Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 113-114.

barış gücünün Rusya'nın katılımı olmadan 1999 Nisanı'nda düzenlediği ilk askeri tatbikat¹⁵⁷¹, Moskova tarafından yeni bir askeri ittifak oluşturmaya yönelik ABD destekli düşmanca bir eylem olarak yorumlanmıştır¹⁵⁷². Bu arada 1999 baharında GUUAM ülkelerinden Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan, bölgesel çatışmalara çözüm getiremediği gerekçesiyle BDT Ortak Güvenlik Anlaşması'ndan ayrılmışlardır¹⁵⁷³. Böylece BDT içerisinde bir yanda Ortak Güvenlik Anlaşması'nın diğer yanda GUUAM'ın yer aldığı ikili bir güvenlik yapısının oluştuğunu söylemek mümkündür.

GUUAM içerisinde ikili düzeyde askeri işbirliği çabaları da yaygındır. Örneğin, Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan ile ikili askeri ve teknik işbirliği anlaşmaları imzalayan Ukrayna, söz konusu ülkelere askeri yardım sağlamıştır. Ayrıca Gürcistan ile Ukrayna, sınırların korunmasına ve hava güçlerine ilişkin işbirliği anlaşmalarına imza atmışlardır¹⁵⁷⁴. GUUAM ülkeleri arasındaki bu işbirliği, sadece askeri konularla sınırlı kalmamış, özellikle enerji kaynakları ve taşıması alanında GUUAM içerisinde geniş bir uzlaşımın sağlandığı görülmüştür. Bu bağlamda tüm üye devletler Hazar petrolünün Rusya'yı devre dışı bırakacak şekilde Bakü-Supsa-Karadeniz-Odessa-Brody-Gdansk boru hattı aracılığıyla Gürcistan ve Ukrayna üzerinden Polonya'ya oradan da Batı'ya ulaştırılmasını desteklemişlerdir¹⁵⁷⁵.

GUUAM ülkelerinin bu dönemde Rusya ile ikili ilişkilerine bakılacak olursa, Moskova'nın tavizkâr bir tutum içinde olduğu görülecektir. Buna verilebilecek en iyi

¹⁵⁷¹ Mark A. Smith, "Geopolitical Challenges to Moscow in the Transcaucasus", **Conflict Studies Research Center**, <http://www.globalsecurity.org/military/library/report/1999/f67-mas.htm#_edn13> (04.03.2009).

¹⁵⁷² Kuzio, "Geopolitical Pluralism in ...", s. 87.

¹⁵⁷³ Maria Utyaganova, "Fallout of the Collective Security Treaty Yerevan Summit", **Central Asia-Caucasus Institute**, 20.06.2001, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/462>> (04.03.2009).

¹⁵⁷⁴ Pavliuk, "GUUAM: the Maturing ...", s. 44.

¹⁵⁷⁵ **Y.a.g.m.**, s. 45.

örnek, Ukrayna ile Rusya arasında 31 Mayıs 1997 tarihinde imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'dır. Tarafların devlet başkanları tarafından Kiev'de imzalanan söz konusu anlaşma ile, her iki devlet birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini, sınırların değişmezliği, karşılıklı saygı, egemen eşitlik ve çatışmaların barışçıl yollardan çözümü gibi ilkelere bağlı kalacaklarını taahhüt etmişlerdir¹⁵⁷⁶. Böylece Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü tanıyan Moskova, Kırım ve Sivastopol'un Ukrayna'nın bir parçası olduğunu kabul etmiş¹⁵⁷⁷, iki ülke arasında bu yerlerin statüsüne ilişkin yaşanan tartışmayı sona erdirmiştir. 1993 yılından itibaren Ukrayna ile yaşanan sınır sorununu ve bu ülkeye yönelik toprak taleplerini, Kiev'in BDT üyeliği ile bağlantılandıran Yeltsin, söz konusu anlaşma ile bu politikasından geri adım atmıştır. Bunun sonucunda Moskova'nın baskısından kurtulan Ukrayna yönetimi, BDT ile bağlarını gevşetme yolunda GUUAM'ın oluşumuna öncülük etmiş, hatta 1997 yılında BDT için Ukrayna'nın üyeliğini gözlemci statüsüne düşürecek "11+1" mekanizmasını önermiştir¹⁵⁷⁸.

Rusya'nın altı yıllık bir gecikme sonucunda Ukrayna sınırını tanıdığı bu anlaşmaya paralel olarak, iki devletin başbakanları arasında Karadeniz Filosu'nun paylaşımına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşmalar uyarınca filonun yarı yarıya paylaşılmasına, Sivastopol Üssü'nün yirmi yıllık bir süre için yıllık 97.75 milyon dolar karşılığında Rusya'ya kiralanmasına ve Rusya'nın Ukrayna'ya nükleer silah nakli için 200 milyon dolarlık kredi açmasına karar

¹⁵⁷⁶ Aron, "The Foreign Policy Doctrine ...", s. 42. Bu taahhütlerin sıralandırıldığı anlaşmanın ilk üç maddesi için bkz. Yaroslav Bilinsky, **Endgame in NATO's Enlargement: the Baltic States and Ukraine**, Westport, Praeger, 1999, s. 57.

¹⁵⁷⁷ Rusya Başkan Yardımcısı ve Hükümet Sözcüsü Sergey Yastryzhembskiy, Sivastopol ve Kırım'ın Ukrayna toprağı olduğunu bu anlaşma ile kabul ettiklerini ve artık bu toprakların iki ülke arasında bir sorun olmaktan çıktığını açıklamıştır. James Sherr, "Russia-Ukraine Rapprochement?: the Black Sea Fleet Accords", **Survival**, Güz 1997, c. 39, s. 3, s. 39.

¹⁵⁷⁸ Kubicek, "Russian Foreign Policy ...", s. 560. Paul Kubicek, "Ukraine", Patrick Heenan ve Monique Lamontagne (der.), **The CIS Handbook**, London, Fitzroy Dearborn, 1999, s. 78.

verilmiştir¹⁵⁷⁹. Ayrıca iki ülke, aralarındaki ticaret engellerini kaldırma ve “tarife savaşı”na son verme konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Ukrayna, toprakları üzerinden transit geçen Rus mallarını engellemeyeceği, Rus doğalgaz ve petrolünün boru hatları aracılığıyla geçişine uyguladığı tarifeleri yükseltmeyeceği garantisini vermiştir¹⁵⁸⁰. Bu garantiler, Batı’ya yönelik petrol ve gaz ihracatını Ukrayna üzerinden gerçekleştiren Rus oligarkları açısından önem taşımıştır.

İmzalanan bu anlaşmaların Rusya’dan çok Ukrayna’ya fayda sağladığını söylemek mümkündür¹⁵⁸¹. Zira bu anlaşmalar sonucunda Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü tanıyan Yeltsin iktidarı, 1993 Massandra Zirvesi’nden itibaren tamamı üzerinde hak iddia ettiği Karadeniz Filosu’nun yarı yarıya paylaşımını kabul etmiş, bundan dolayı da içerideki otoriter gruplar tarafından eleştirilmiştir¹⁵⁸². Gerçi Rusya’nın Sivastopol Üssü’nü yirmi yıllığına kiralaması, bu bağlamda Ukrayna topraklarında geçici olarak da olsa varlığını sürdürmesi, Ukrayna’nın kazanımlarını sınırlandırmıştır¹⁵⁸³. Ancak Moskova’ya toprakları üzerinde üs hakkı tanınması, Ukrayna’ya ekonomik kazanç olarak geri dönmüş, nitekim üssün kirası Ukrayna’nın enerji borçlarından düşülmüştür¹⁵⁸⁴. Bundan dolayı Ukrayna’nın topraklarını Rusya’ya açarken borçlarından kurtulma amacı taşıdığını gözardı etmemek gerekir.

Rusya’nın bir diğer GUUAM ülkesi olan Azerbaycan üzerinde ele alınan dönemde etkinliğini kaybettiğini söylemek mümkündür. 1994 Aralığı’ndan itibaren

¹⁵⁷⁹ Büyükkacı, “Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna ...”, s. 418. Sherr, “Russia-Ukraine Rapprochement?: ...”, s. 43.

¹⁵⁸⁰ Margarita Mercedes Balmaceda, “Gas, Oil and the Linkages between Domestic and Foreign Policies: the Case of Ukraine”, **Europe-Asia Studies**, Mart 1998, c. 50, s. 2, s. 265.

¹⁵⁸¹ Kubicek, “Russian Foreign Policy ...”, s. 560.

¹⁵⁸² RFKP Merkez Komitesi Başkanlığı, 1997 Haziranı’nda yayınladığı “Utandırıcı Bir Rolü Kabullemiyoruz” başlıklı bildiri, “genç reformistler” olarak adlandırılan Çubais ve Nemtsov’u eleştirmiş, NATO genişlemesine, Karadeniz Filosu’nun paylaşımına ve nükleer güçlerde indirime gidilmesine onay verilmesinin Rusya’nın bağımsızlık ve prestij kaybına yol açacağını ileri sürmüştür. Black, **a.g.e.**, s. 57’den “Zaiavlenie Prezidiuma TsK KPRF: ‘Ne Soglasimsia Na Postydnuu Rol’”, **Sovestkaia Rossiia**, 5 June 1997.

¹⁵⁸³ Wolczuk’a göre, bu anlaşma ile toprak bütünlüğünün Moskova tarafından koşulsuz olarak tanınması, Ukrayna açısından önemli bir zafer olarak kabul edilse bile, bu zafer büyük bir kayıp sonucunda elde edilmiş bir zaferdir. Bu kayıp, Rusya’ya Ukrayna topraklarında üs hakkının tanınmış olmasıdır. Wolczuk, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁵⁸⁴ Turan, **a.g.m.**, s. 379. Wallander, “The Economization, Rationalization ...”, s. 3.

Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümüne yönelik inisiyatifi AGİT'e bırakan ancak bu örgütün içerisinde oluşturulan eş başkanlık sayesinde etkinliğini koruyan Rusya, 1997 Ocak'ta AGİT içerisindeki başat konumunu da kaybetmiştir. 1994 Aralık'tan 1996 yılının sonuna kadar Azerbaycan ile Ermenistan arasında siyasi bir anlaşmanın imzalanması için AGİT çerçevesinde girişimlerde bulunan ancak başarıya ulaşamayan Rusya¹⁵⁸⁵, 1996 Aralık'ta Lizbon'da yapılan AGİT Zirvesi¹⁵⁸⁶ sonucunda Minsk Grubu içerisindeki daimi eşbaşkanlık statüsünü ABD ve Fransa ile paylaşmaya başlamıştır¹⁵⁸⁷. Böylece Rusya'nın Minsk Grubu içerisindeki ayrıcalıklı konumu, diğer iki Batılı devlet tarafından dengelenmiş, Moskova, Karabağ Sorunu'nun çözümüne yönelik görüşmelerde tutumunu diğer eşbaşkanlarla uyumlu hale getirmek zorunda kalmıştır¹⁵⁸⁸.

Dağlık Karabağ Sorunu'ndaki etkinliğini kaybeden Rusya, boru hatları aracılığıyla Azerbaycan üzerinde hâkimiyet kurma şansını da kaybetmiştir. Azeri petrolünün Rusya üzerinden Batı'ya ulaştırılmasını amaçlayan Moskova, Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) gibi alternatif boru hatlarının (bkz. Harita 5) ABD tarafından desteklenmesi sonucunda amacına ulaşamamıştır. Azerbaycan'dan çıkarılan "erken petrol"ün¹⁵⁸⁹ yalnızca Bakü-Novorosisk hattı ile taşınması yönünde girişimlerde bulunan Rusya, bölgede faaliyet gösteren uluslararası konsorsiyumun

¹⁵⁸⁵ Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında ...", s. 298-299.

¹⁵⁸⁶ Bu zirve sonucunda ilân edilen Lizbon Deklarasyonu'nun tam metni için bkz. "OSCE Lisbon Document 1996", <http://www.osce.org/documents/mcs/1996/12/4049_en.pdf> (06.03.2009).

¹⁵⁸⁷ Svante E. Cornell, **The Nagorno-Karabakh Conflict**, Uppsala, Department of East European Studies, 1999, s. 120, <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/1999_NK_Book.pdf> (06.03.2009). Levon Zourabian, "The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?", **Demokratizatsiya**, Bahar 2006, c. 14, s. 2, s. 257.

¹⁵⁸⁸ Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında ...", s. 299.

¹⁵⁸⁹ "Erken petrol" uygulaması, geleceğe yönelik ihracat şansını test etmek amacıyla Azeri-Çırac-Güneşli havzasından çıkarılan ham petrolün yıllık 5 milyon ton gibi nispeten küçük bir miktarının yabancı pazarlara gönderilmesini içermektedir. Büyük yatırımlar yapmadan, kısa mesafeli boru hatları aracılığıyla gönderilen "erken petrol" için uzun mesafeli ve büyük yatırım içeren BTC uygun bir seçenek olarak görülmektedir. Temel İskit, "Turkey: a New Actor in the Field of Energy Politics?", **Perceptions**, <<http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volumel/March-May1996/TURKEYANEWACTORINTHEFIELDENERGYPOLITICS.pdf>> (06.03.2009). Ercan Yavuz, "Petrol Ceyhan'a İnecek Ama ...", **Aksiyon**, 13.12.1997, s. 158, <<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=17589>> (06.03.2009).

1995 Ekimi'nde “erken petrol”ün Bakü-Novorosisk ve Bakü-Supsa hatları ile taşınması yönündeki kararı¹⁵⁹⁰ sonucunda hayal kırıklığına uğramıştır¹⁵⁹¹. “Erken petrol”ün taşınması konusunda tekel oluşturamayan Moskova, “ana petrol”ün taşınması konusunda da BTC'nin yarattığı alternatif nedeniyle benzer biçimde başarısızlığa uğramıştır.

Harita 5. Azeri Petrollerinin Taşınmasında Kullanılan Boru Hatları

Kaynak: <http://www.azer.com/aiweb/categories/caucasus_crisis/index/cc_articles/maps_html/baku_oil_all_map.html> (06.03.2009).

“Erken petrol” konusunda Bakü-Supsa hattına destek veren ABD yönetimi¹⁵⁹², 1998 yılından itibaren BTC'nin “bölge petrolünün uluslararası pazarlara ulaşabilmesi için en iyi yol olduğu” şeklinde açıklamalarda

¹⁵⁹⁰ Zeyno Baran, “The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey”, S. Frederick Starr ve Svante E. Cornell (der.), **The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West**, Washington, Central Asia - Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005, s. 105.

¹⁵⁹¹ Emre Erşen, “The Impact of Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline on Turkey-U.S. Relations”, **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2003, s. 3, s. 85.

¹⁵⁹² Uluslararası konsorsiyumun Bakü-Supsa hattına karar vermesinde, Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'i arayarak, “erken petrol” için Gürcistan üzerinden geçen güzergâhı seçmesi konusunda telkinde bulunan ABD Başkanı Clinton'un etkili olduğu ileri sürülmektedir. Bakü-Supsa'nın güçlü bir ABD desteğine sahip olduğunun bir diğer göstergesi, bu hattın ilk olarak 1995 Nisanı'nda bir ABD şirketinin raporunda önerilmiş olmasıdır. **Y.a.g.m.**, s. 86'dan Lale Sarıbrahimoğlu, **Kurt Kapanında Kısır Siyaset**, Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 53. 1997 Kasımı'nda Bakü'de düzenlenen “erken petrol” projesinin açılış törenine ABD Enerji Bakanı Frederico Pena da katılmış, bu törenin ardından Washington'un Azeri boru hatları projelerine aktif bir şekilde dâhil olduğu gözlenmiştir. Zeyno Baran, “Turkey and the Caucasus”, İdris Bal (der.), **Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era**, Florida, BrownWalker Press, 2004, s. 276.

bulunmuştur¹⁵⁹³. Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu'nda yer alan Batılı petrol şirketlerinin, maliyetli olması nedeniyle BTC hattına temkinli yaklaşımları karşısında konsorsiyumu ikna edebilmek için çeşitli girişimlerde bulunan Washington¹⁵⁹⁴, 1999 Kasımı'nda BTC Boru Hattı Anlaşması'nın imzalanmasına önyak olmuştur. İstanbul'daki AGİT Zirvesi sırasında Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan ve Türkmenistan arasında imzalanan BTC Anlaşması'na Clinton da gözlemci statüsünde dâhil olmuş ve bu anlaşmanın 1999 yılında gerçekleştirdiği en büyük dış politika başarısı olduğunu ileri sürmüştür¹⁵⁹⁵. İmzalanan bu hükümetlerarası anlaşmaya paralel olarak projeye yatırım yapan şirketler ile Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye Hükümetleri arasında BTC'nin faaliyete geçirilmesine ilişkin bir başka anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar sonucunda Bakü-Ceyhan Projesi, hattın Ermenistan'dan değil Gürcistan'dan geçirilmesine karar verilmesiyle BTC olarak adlandırılmaya başlamıştır¹⁵⁹⁶.

Moskova, Azerbaycan ve Ukrayna'nın yanı sıra diğer bir GUUAM üyesi Moldova üzerindeki etkinliğini de bu dönemde kaybetmiştir. Kendi içinde ayrılıkçılık sorunu yaşayan Azerbaycan ve Gürcistan gibi, ülkesinde bulunan barışı koruma güçlerinin uluslararası statüye sahip olmasını talep eden Moldova, barış gücü dışında Sovyet döneminden kalma Rus askerlerinin topraklarından çekilmesini

¹⁵⁹³ Erhan, **a.g.m.**, <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf> (19.02.2009).

¹⁵⁹⁴ 1998 Ekimi'nde ABD'nin aracılığıyla biraraya gelen Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan ve Kazakistan Devlet Başkanları BTC'ye destek verdiklerini ilân eden "Ankara Deklarasyonu"na imza atmışlardır. Bu deklarasyona Kazakistan'ın katılımı, BTC için Azeri petrolünün yeterli olmadığını, bundan dolayı Kazakistan'ın da projede yer alması gerektiğini savunan uluslararası konsorsiyum tarafından olumlu karşılanmıştır. Zaten Kazakistan'ın varlığı diğer devletlerin söz konusu deklarasyona imza atmalarının temel nedeni olmuştur. Ancak BTC'ye desteklerini gösteren devletler, bu deklarasyon ile söz konusu proje için bir tarih belirlemekten kaçınmışlardır. Liz Fuller, "Caucasus: the BTC – Settling on a Route", **RFE/RL**, 12.07.2006, <<http://www.rferl.org/content/article/1069792.html>> (06.03.2009). Baran, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan ...", s. 106.

¹⁵⁹⁵ Baran, "Turkey and the Caucasus", s. 278. Radiye Funda Çamkıran, "From a Dream to a Reality: Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline Project and Its Role in Turkish-American Relations", **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2006, s. 6, s. 20-21.

¹⁵⁹⁶ Baran, "Turkey and the Caucasus", s. 278. Baran, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan ...", s. 107.

istemekteydi¹⁵⁹⁷. 1994 Ekimi'nde 14. Ordu'nun Moldova'dan çekilmesine ilişkin Moskova ile Kişinev arasında imzalanan anlaşma, Duma'nın onaylamaması nedeniyle yürürlüğe girmemiş, Rus askeri Moldova'daki varlığını devam ettirmişti. 1996 Lizbon Zirvesi'nden itibaren AGİT ülkeleri ve Moldova, 1994 Anlaşması'nın uygulanması için Rusya'ya baskı yapmaya başlamışlar, hatta 1998 yılındaki Oslo Zirvesi'nde bazı AGİT ülkeleri askeri geri çekilme konusunda Moskova'ya maddi yardımda bulunma kararı almışlardır¹⁵⁹⁸. Bu arada Ukrayna, 1990'ların ortalarından itibaren Rusya ve AGİT'in yanı sıra üçüncü bir arabulucu olarak Transdinyester Sorunu'na dâhil olmuş¹⁵⁹⁹, 1997 Mayıs'ında Moldova'nın talebi üzerine bölgeye barışı koruma birlikleri göndermeye karar vermiştir. Moldova'nın toprak bütünlüğünü savunan Ukrayna'yı barışı koruma güçlerine dâhil ederek sorunu uluslararasılaştırmaya çalışan Kişinev, amacına ulaşmış, 1998 yazında Ukrayna'nın bölgeye az sayıda da olsa askeri araç ve gözlemci göndermesini sağlamıştır¹⁶⁰⁰.

GUUAM çatısı altında Moldova ile işbirliği yapan Ukrayna'nın ve AGİT'in giderek soruna daha fazla dâhil olması, Moskova'nın büyük oranda asker bulundurduğu Transdinyester'de etkinliğini sınırlandırmış, barış gücü dışında kalan askerlerini ve teçhizatlarını geri çekmesine neden olmuştur. Nitekim 1999 yazından itibaren Moldova'daki cephaneliklerin ve ağır silahların önemli bir kısmını imha eden ya da geri çeken Moskova¹⁶⁰¹, aynı yılın Kasım ayında İstanbul'da gerçekleştirilen AGİT Zirvesi'nde 2002 yılının sonuna kadar Moldova'dan askeri

¹⁵⁹⁷ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 211.

¹⁵⁹⁸ William Hill, **a.g.m.**, s. 137-138.

¹⁵⁹⁹ Marius Vahl ve Michael Emerson, "Moldova and Transnistrian Conflict", Bruno Coppieters, Michael Emerson, Michel Huyseune v.d. (der.), **Europeanization and Conflict Resolution: Case Studies from the European Periphery**, Gent, Academia Press, 2004, s. 164.

¹⁶⁰⁰ Kuzio, "Geopolitical Pluralism in ...", s. 91.

¹⁶⁰¹ William Hill, **a.g.m.**, s. 138.

çekilmesini tamamlayacağı yönünde bir belgeye imza atmıştır¹⁶⁰². Üstelik Transdinyester'deki barış gücüne Ukrayna askerinin dâhil olmasına paralel biçimde bu güç içerisinde yer alan Rus askerinin oranı giderek azalmış, başlarda 2500 olan asker sayısı 1998 yılına gelindiğinde 500'e kadar düşmüştür¹⁶⁰³.

1999 Kasımı'nda gerçekleştirilen AGİT İstanbul Zirvesi, Moldova'nın yanı sıra Gürcistan'daki Rus askeri varlığının azaltılması yönünde de önemli bir adımı teşkil etmiştir. Özellikle 1998-1999 yıllarında ABD'den geniş bir ekonomik ve askeri yardım alan Gürcistan¹⁶⁰⁴, İstanbul Zirvesi'nde topraklarındaki Rus üslerinin kapatılması konusunda Moskova'dan taahhüt almayı başarmıştır. Söz konusu zirvede Yeltsin iktidarı, 31 Aralık 2000 tarihine kadar Gürcistan toprakları üzerindeki askeri teçhizatını AKKA uyarınca belirlenen sınırlara çekmek, 1 Temmuz 2001 tarihine kadar Vaziani ve Gudauta Üslerini boşaltmak ve 2000 yılı içerisinde Gürcistan ile Batumi ve Akhalkalaki Askeri Üsleri'nin faaliyet şekli ve süresi konusundaki görüşmeleri tamamlamak konusunda yükümlülük altına girmiştir¹⁶⁰⁵. Böylece Gürcistan toprakları üzerindeki dört Rus Üssü'nden ikisinin kapatılması konusunda belirli bir tarih üzerinde anlaşmaya varılırken, diğer iki üssün akıbeti taraflar arasındaki görüşmelere bırakılmıştır¹⁶⁰⁶. Rusya, AGİT ülkelerinin II. Çeçenya

¹⁶⁰² Bu belge bağlamında Rusya, 2001 yılının sonuna kadar AKKA Anlaşması uyarınca sınırlandırılan konvansiyonel silahlarını ve teçhizatını, 2002 yılı sonuna kadar da askeri birliklerini Moldova'dan tamamen çekecekti. Victor-Yves Ghebali, "Growing Pains at the OSCE: the Rise and Fall of Russia's Pan-European Expectations", **Cambridge Review of International Affairs**, Ekim 2005, c. 18, s. 3, s. 378. Claus Neukirch, "Coming Closer to a Solution in Moldova?", **Helsinki Monitor**, Ekim 2003, c. 14, s. 4, s. 340.

¹⁶⁰³ Jason Cooper, "Moldova and Russia at Odds over Trans-Dniester Peacekeepers", **The Tiraspol Times**, 07.12.2007, <http://www.tiraspoltimes.com/news/moldova_and_russia_at_odds_over_trans_dniester_peacekeepers.html> (07.03.2009).

¹⁶⁰⁴ 1998-1999 yıllarında Gürcistan ordusunun gelişimi için 20 milyon dolarlık yardımda bulunan Washington, 1999 yılı içerisinde mürettebatın eğitimi, teçhizat yardımı ve ortak tatbikatları içeren bir askeri yardım programını uygulamaya geçirmiştir. Kuzio, "Geopolitical Pluralism in ...", s. 107.

¹⁶⁰⁵ Victor-Yves Ghebali, "The OSCE Mission to Georgia (1992-2004): the Failing Art of Half-Hearted Measures", **Helsinki Monitor**, Ekim 2004, c. 15, s. 4, s. 289.

¹⁶⁰⁶ Esra Hatipoğlu, "After Empire: Georgia-Russia Relations and the Prospects for Stability in the South Caucasus", **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2004, s. 4, s. 176.

Savaşı'nda dolayı Moskova'ya destek vermeleri¹⁶⁰⁷ ve yenilenmiş AKKA Anlaşması'nı imzalamaları karşılığında Gürcistan ve Moldova'ya yönelik bu askeri yükümlülükleri kabullenmiştir¹⁶⁰⁸.

Moskova'nın etki sahasından büyük ölçüde çıkan ve ABD ile yakınlaşan GUUAM ülkelerinin yanı sıra, Baltık devletleri de bu dönemde Rusya'nın baskısından kurtulmuş görünmektedir. 1997 yılında Washington'un Baltık devletlerinin NATO üyeliğini desteklemeye başlaması¹⁶⁰⁹, Moskova'nın bu devletlere karşı ılımlı bir politika izlemesini beraberinde getirmiştir. 5-6 Eylül 1997 tarihlerinde Litvanya'nın başkenti Vilnius'ta Rusya Başbakanı Çernomyrdin ile biraraya gelen Estonya, Letonya ve Litvanya Devlet Başkanları, yakın bir zaman içinde Rusya ile sınır anlaşmaları imzalayacaklarını açıklamışlardır¹⁶¹⁰. Bu açıklama, önceleri sınır anlaşması yapılmasını söz konusu devletlerde yaşayan Rusların hakları ile bağlantılandıran Moskova'nın¹⁶¹¹ bu politikasından geri adım attığını göstermiştir¹⁶¹². Yeltsin iktidarı, Baltık devletlerine karşı politikasını değiştirerek ve

¹⁶⁰⁷ İstanbul Deklarasyonu'nun 18. maddesinde katılımcı devletler, Rusya'nın toprak bütünlüğünü tanıdıklarını ifade etmişler, Moskova'ya yönelik herhangi bir suçlamada bulunmadan Çeçenya'daki terörizmi eleştirmişlerdir. Ghebali, "The OSCE Mission ...", s. 289.

¹⁶⁰⁸ **Y.a.g.m.**, s. 289.

¹⁶⁰⁹ 1996 yılında NATO ilk genişleme dalgasına hazırlanırken ABD Savunma Bakanı William Perry, "Baltık devletlerinin NATO'ya katılmak için hazır olmadıklarını, bu devletlerin ittifakın standartlarını karşılamaktan uzak olduklarını" açıklamıştı. Mark Kramer, "NATO, the Baltic States and Russia: a Framework for Sustainable Enlargement", **International Affairs**, Ekim 2002, c. 78, s. 4, s. 740'tan Philip Shenon, "US Says Baltic Nations 'not Ready' for NATO Membership", **New York Times**, 28.09.1996, s. 7. Ancak bu açıklamadan sadece birkaç ay sonra yeni Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın göreve gelmesiyle birlikte, ABD'nin Baltık devletlerine yönelik politikasında bir değişim yaşanmıştır. Bu değişimin ilk göstergesi Mart 1997'de Dışişleri Bakanlığı'nın "NATO'nun kapılarının üyelik için gerekli şartları sağladıkları sürece Baltık devletlerine açık olduğunu" belirten deklarasyonu olmuştur. Kramer, "NATO, the Baltic States...", s. 740'tan US Information Agency, "Report on State Department Briefing", 28 Mart 1997, State Department Report no. 97-03-28. Bunu 1998 Ocağı'nda ABD ile Baltık devletleri arasında imzalanan Baltık Ortaklık Şartı izlemiştir. Her ne kadar bu şart, Baltık devletlerinin NATO'ya üye olacakları konusunda bir garanti vermese de, bu devletlerin NATO'ya katılımı için gereken koşulların oluşturulmasını amaçlamıştır. Seda Manav, "Baltık Güvenliği ve Rusya", **Büyükakıncı (der.)**, **a.g.e.**, s. 214.

¹⁶¹⁰ Paul Goble, "Analysis From Washington: the Spirit of Vilnius", **RFE/RL**, 09.09.1997, <<http://www.rferl.org/content/Article/1086359.html>> (09.03.2009).

¹⁶¹¹ 1997 Şubatı'nda ilân edilen Rusya'nın Baltık Stratejisi'nde, bu devletlerinin NATO üyeliğine karşı bulunduğu ve söz konusu ülkelerde yaşayan Rus nüfusun hakları garanti altına alınmadığı sürece bu ülkelerle olan sınırların tanınmayacağı ifade edilmişti. Graeme P. Herd, "Russia's Baltic Policy after the Meltdown", **Security Dialogue**, Haziran 1999, c. 30, s. 2, s. 200-201.

¹⁶¹² Aron, "The Foreign Policy Doctrine ...", s. 41-42.

bu devletlere güvenlik garantileri vererek NATO üyeliklerini engellemeye çalışmış¹⁶¹³, Washington'un desteği karşısında sert duruşundan vazgeçmek durumunda kalmıştır.

Vilnius Zirvesi'nde Polonya ile Litvanya arasında yer alan ve Rusya'ya ait olan Kaliningrad bölgesinde sadece savunma amaçlı tatbikatlar yapacağı ve bölgedeki geniş çaplı askeri tatbikatlardan önce Baltık devletlerine bildirimde bulunacağı yönünde taahhütte bulunan Moskova, bu güvenlik garantilerini NATO üyeliğine alternatif olarak sunmuştur. Çünkü Moskova'ya göre söz konusu garantiler, Baltık devletlerinin NATO'nun dışında kalmaları durumunda verilecektir¹⁶¹⁴. Vilnius Zirvesi'ni takiben 24 Ekim 1997 tarihinde Litvanya ile sınır anlaşmasına¹⁶¹⁵ imza atan Moskova, 1998 Ekimi'nde Skruna Radar Üssü'nün kapatılması¹⁶¹⁶ ile birlikte Letonya topraklarından tamamen çekilmiştir. 1999 Ekimi'nde bu istasyonda kalan son Rus personelin de dönmesi ile birlikte, Baltık ülkelerindeki Rus askeri varlığı sona ermiştir¹⁶¹⁷.

Rusya, Gürcistan, Moldova ve Letonya'yı takiben 1999 yılı itibariyle Kırgızistan ve Türkmenistan'dan askeri birliklerini çekmeye başlamıştır. ABD'nin bölgede artan etkinliğine paralel biçimde her iki ülkeden de sınır birliklerini çeken Moskova¹⁶¹⁸, sadece Kazakistan ve Tacikistan'da birliklerini bulundurmaya devam

¹⁶¹³ "Russia Offers Guarantees to Baltic States", **Jane's Defense Weekly**, 10.09.1997, <<http://www.janes.com/articles/Janes-Defence-Weekly-97/RUSSIA-OFFERS-GUARANTEES-TO-BALTIC-STATES.html>> (09.03.2009).

¹⁶¹⁴ Garnett, **a.g.m.**, s. 83.

¹⁶¹⁵ Bu anlaşma için bkz. Darius Mereckis ve Rimantas Morkvenas, "The 1991 Treaty as a Basis for Lithuanian-Russian Relations", **Lithuanian Foreign Policy Review**, 1998, s. 1, <http://www.lfpr.lt/uploads/File/1998-1/Mereckis_Morkvenas.pdf> (09.03.2009).

¹⁶¹⁶ Rusya, bu radar istasyonunun kira kontratlarının yenilenmesini ve süresinin uzatılmasını talep etmiş ancak bu talep Letonya tarafından reddedilmiştir. Böylece daha önce uzlaşmaya varıldığı biçimde 1998 yılında söz konusu istasyonun faaliyetine son verilmiştir. Donalson ve Noguee, **a.g.e.**, s. 215.

¹⁶¹⁷ Kramer, "NATO, the Baltic States...", s. 733. Andrew C. Winner, "The Baltic States: Heading West", **The Washington Quarterly**, Kış 2002, c. 25, s. 1, s. 209.

¹⁶¹⁸ Purtaş, "Rusya'nın Orta Asya'ya ...", s. 167.

etmiştir¹⁶¹⁹. Bu dönemde Rusya'nın Sovyet coğrafyasındaki etkinliği bu iki devlet ve Belarus ile sınırlı kalmıştır. 1997 yılında Belarus ile birlik anlaşmasına imza atan Yeltsin iktidarı¹⁶²⁰, Rus doğalgaz ve petrolünün Batı Avrupa'ya ulaştırılmasında Belarus'un taşıdığı önem nedeniyle Berezovski başkanlığındaki oligarklar ve özellikle Gazprom tarafından desteklenmiştir¹⁶²¹. Buna karşılık Çubais'in önderliğindeki "reformistler", iki ülke ekonomisinin birleşmesi ve ortak para biriminin kabul edilmesi durumunda düzene girmemiş Belarus ekonomisinin getireceği büyük mali bedelden dolayı bu anlaşmaya karşı çıkmışlardır¹⁶²².

Tablo 8. 1990'lar Boyunca Sovyet Coğrafyasında Görev Yapan Rus Askeri

	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96	1996/97	1997/98	1998/99	1999/00
Gürcistan	20.000	20.000	20.000	22.000	8.500	8.500	8.000	5.000
Ermenistan	23.000	10.000	5.000	5.000	5.500	---	4.100	3.100
Azerbaycan	62.000	---	---	---	---	---	---	---
Moldova	11.000	11.000	10.400	10.000	10.000	5.400	3.000	3.100
Tacikistan	6.000	8.500	6.500	6.500	23.000	20.500	17.000	17.000
Türkmenistan	34.000	34.000	28.000	11.000	---	---	---	---
Özbekistan	15.000	---	---	---	---	---	---	---
Kırgızistan	8.000	---	---	---	---	---	---	---

Kaynak: Lena Jonson, "Russia, NATO and the Handling of Conflicts at Russia's Southern Periphery: at a Crossroads?", **European Security**, Kış 2000, c. 9, s. 4, s. 48-49.

¹⁶¹⁹ Lena Jonson, "Russia, NATO and the Handling of Conflicts at Russia's Southern Periphery: at a Crossroads?", **European Security**, Kış 2000, c. 9, s. 4, s. 50.

¹⁶²⁰ "Russia and Belarus Agree on a New Union", **The New York Times**, 24.05.1997, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9802E2DD113BF937A15756C0A961958260&n=Top/Reference/Times%20Topics/Subjects/E/Economic%20Conditions%20and%20Trends>> (09.03.2009).

¹⁶²¹ Duncan, **a.g.m.**, s. 8. Rosaria Puglisi, "The 'Normalisation' of Russian Foreign Policy: the Role of Pragmatic Nationalism and Big Business", Graeme P. Herd ve Jennifer D.P. Moroney (der.), **Security Dynamics in the Former Soviet Bloc**, London, Routledge, 2003, s. 77.

¹⁶²² Mangott, **a.g.m.**, s. 78. Adams, "The Dynamics of...", s. 53.

Sonuç olarak, 1996 yılının ikinci yarısından itibaren Rusya, Sovyet coğrafyasındaki askeri kontrolünü kaybetmiş, üslerini kapatarak askerlerinin önemli bir kısmını geri çekmiştir (bkz. Tablo 8). Askeri güvenliğe ilişkin konularda tavizkâr bir tutum sergileyen Yeltsin iktidarı, özellikle enerji kaynaklarını Avrupa'ya ulaştıran Ukrayna ve Belarus ile ilişkilerinde ekonomik kazanç elde etmenin peşinde olmuştur. Ancak oligarkların etkisini yansıtan bu politika, “Yakın Çevre”de giderek etkin hale gelen ABD'nin Hazar petrollerinin dağıtımını için farklı güzergâhları desteklemesi ile sınırlandırılmıştır. Zira Hazar petrollerinin dağıtımını konusunda tekel konumunu yitiren Moskova, bölgedeki askeri kontrolünü olduğu kadar ekonomik kontrolünü de kaybetmeye başlamıştır. Fakat Batı ile ekonomik ilişkileri geliştirmeyi öncelikli hedef olarak belirleyen oligarkların etkinliği ve dış borca dayalı ekonomi politikası, bu kayıpların Moskova tarafından gözardı edilmesine yol açmıştır.

Ç. Primakov'un Oligarklar ile Mücadelesi

1998 Ağustosunda meydana gelen ekonomik kriz ile birlikte başbakanlık koltuğuna oturan Primakov, daha önce de ifade edildiği gibi oligarklar ile mücadele içine girmişti. Haklarında yolsuzluk soruşturmaları açılan oligarklar, krizin yol açtığı enflasyon nedeniyle iflasın eşiğine gelmişler, özellikle finans oligarkları güç kaybına uğrayarak sistemin dışına itilmişlerdi¹⁶²³. Oligarkların etkinliğinin azalmasına paralel biçimde merkezci görüşün temsilcisi Primakov, dış politika yapımında temel aktör olarak belirmişti. Ekonomik kriz ile birlikte daha önceleri tamamen başkanda ve yandaşı oligarklarda toplanan siyasi güç, *de facto* olarak Parlamento, bölge yöneticileri ve hükümete doğru kaymış¹⁶²⁴, nitekim Primakov'un başbakanlığa

¹⁶²³ Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 72-73.

¹⁶²⁴ Michael McFaul, “Authoritarian and Democratic Responses to the Financial Meltdown in Russia”, **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 1999, c. 46, s. 4, s. 23.

getirilmesinde Duma'nın kararı etkili olmuştu¹⁶²⁵. Başbakanlığı döneminde ekonomide yaşanan düzelmeye etkisiyle popülaritesini arttıran Primakov, ülke siyaseti üzerinde giderek daha etkili hale gelmiş ve “*de facto* başkan” olarak anılmaya başlamıştı¹⁶²⁶.

Primakov ve muhafazakâr isimlerden oluşan hükümeti, merkezci bir dış politika yaklaşımını uygulamaya geçirme çabası içinde olmuştur. NATO'nun 1999 Martı'nda Kosova'ya gerçekleştirdiği müdahale, Primakov Hükümeti'nin bu çabalarını kolaylaştırmıştır. Rus toplumunda büyük bir tepkiyle karşılanan Kosova Müdahalesi¹⁶²⁷, Primakov'un Atlantik üzerindeki uçağını geri döndürerek ABD gezisini son anda iptal etmesine neden olmuştur¹⁶²⁸. Bu tepkinin ardından Primakov Hükümeti, Kurucu Senet ve BİO çerçevesinde yürüttüğü faaliyetleri askıya almış¹⁶²⁹, NATO nezdindeki tüm temsilcilerini Brüksel'den geri çekmiş, Moskova'daki NATO Dokümantasyon Merkezi'ni ve NATO Temsilciliği'ni kapatmış, yapılması planlanan ABD-Rusya ortak askeri tatbikatını iptal etmiş¹⁶³⁰ ve Daimi Ortaklık Konseyi'nden çekilmiştir¹⁶³¹. 1999 Nisanı'nda Washington'da düzenlenen NATO Zirvesi'ne katılmayı reddeden Moskova, bu zirvede kabul edilen ve NATO kuvvetlerinin alan dışı kullanılmasına olanak sağlayan Yeni Stratejik Konsepti¹⁶³² eleştirmiştir. Hatta

¹⁶²⁵ Bkz. Çalışmanın ikinci bölümü, s. 204-205.

¹⁶²⁶ Ariel Cohen, “The Watershed in US-Russian Relations: beyond ‘Strategic Partnership’”, **The Heritage Foundation**, 17.02.1999, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/bg1252es.cfm>> (10.03.2009).

¹⁶²⁷ Kosova Müdahalesi, Rus toplumundaki ABD karşıtı ruh halinin boyutlarını ortaya çıkarmıştır. ABD Büyükelçiliği binasına çürük yumurta ve mürekkep hokkaları atılırken, Rus “hacker”lar ABD resmi sitelerine yönelik saldırılarda bulunmuşlar, haftalık dergiler Clinton ile Miloseviç'in portrelerini “hapsi boylayacaklar” sloganıyla yayınlamışlardır. Bu eylemler, güçsüzlük ve kendilerinden utanma duygusundan yorgun düşen Rus halkının övünebilecekleri bir şey yapma isteklerinin bir sonucu olarak yorumlanmıştır. Kagarlitski, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm ...**, s. 341.

¹⁶²⁸ Primakov, **a.g.e.**, s. 373-376.

¹⁶²⁹ Hikmet Erdoğan, **Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 221.

¹⁶³⁰ Dov Lynch, “Walking the Tightrope: the Kosovo Conflict and Russia in European Security, 1998-August 1999”, **European Security**, Kış 1999, c. 8, s. 4, s. 68-69.

¹⁶³¹ Javier Solana, “NATO's Success in Kosovo”, **Foreign Affairs**, Kasım/Aralık 1999, c. 78, s. 6, s. 119.

¹⁶³² Bu konseptin 24, 31, 36 ve 38. maddelerinde NATO Anlaşması'nın 5. maddesinde yer almayan “krizlere yanıt operasyonları” ile ilgili hususlara yer verilmiştir. Bu maddelerle, NATO'nun hem alan dışı harekâtlarda görevlendirilmesine, hem de BM kararlarına bağlı kalmaksızın askeri harekât kararları almasına olanak

Rus ordusu, bu konsepte ve Kosova'daki müdahaleye misilleme olarak muharebe gücünü arttıracak önlemler almaya başlamış ve çeşitli tatbikatlar düzenlemiştir¹⁶³³.

Bir yandan Kosova'ya yönelik NATO müdahalesini eleştiren Primakov, diğer yandan ülke içinde giderek artan Batı karşıtlığının dış politikayı yönlendirmesine izin vermemiş, bu sorunun savaş değil diplomasi yoluyla çözülmesini savunmuştur. Rusya'nın IMF kredilerine olan bağımlılığı, pragmatik bir anlayışı benimseyen Primakov'un NATO ile askeri çatışma seçeneğine uzak durmasına yol açmıştır¹⁶³⁴. Nitekim sembolik olarak Adriyatik Denizi'ne bir Rus istihbarat gemisi gönderilse bile, Primakov Hükümeti, Kosova Savaşı'na askeri olarak dâhil olmayacağını açıklamıştır¹⁶³⁵. Bu bağlamda Primakov, uluslararası hukukun ve BM'nin savunuculuğunu yaparak NATO'yu sıkıştırmanın yollarını aramış, Kosova'ya yönelik "yüksek sesle konuşma ve küçük sopa taşıma" politikası izlemiştir¹⁶³⁶. NATO'nun BM kararı olmaksızın gerçekleştirdiği bu operasyonu hukuk dışı olarak nitelendiren Moskova, ittifakın BM Şartı'nı ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Moskova'ya göre, hukuk dışı olan bu müdahalenin insani açıdan da haklılığı şüphelidir; çünkü AGİT veya BM mekanizmaları tarafından herhangi bir soykırım olgusu saptanmamıştır¹⁶³⁷.

Kosova Savaşı nedeniyle NATO ve ABD ile ilişkilerde yaşanan gerilime paralel biçimde, Primakov Hükümeti Çin'in stratejik silahlarının modernleştirilmesine katkı sağlama çabası içine girmiş, İran'a yönelik balistik füze ve nükleer teknoloji satışına yönelmiş, BM Güvenlik Konseyi'nde ABD'ye karşı Irak

sağlanmıştır. Erol Bilbilik, **İçyüzü ve Perde Arkasıyla NATO-İstanbul Zirvesi ve Geniş Ortadoğu Stratejisi**, İstanbul, Otopsi, 2004, s. 32-35.

¹⁶³³ Lynch, "Walking the Tightrope": ...", s. 69. Labarre, **a.g.m.**, s. 47.

¹⁶³⁴ McFaul, "Russia's Many Foreign ...", s. 405.

¹⁶³⁵ Lynch, "The Realism of Russia's ...", s. 20.

¹⁶³⁶ McFaul, "Russia's Many Foreign ...", s. 405.

¹⁶³⁷ Alexander Nikitin, "Partners in Peacekeeping", **NATO Review**, Kış 2004, s. 4, <<http://www.nato.int/docu/review/2004/issue4/english/special.html>> (11.03.2009).

lideri Saddam Hüseyin'i savunmuştur¹⁶³⁸. İran, Irak ve Çin ile ilişkilerin geliştirilmesini savunan Primakov, 1998 Aralığı'nda ABD hegemonyasına karşı Rusya, Çin ve Hindistan'dan oluşacak stratejik üçgen projesini ortaya atmıştır¹⁶³⁹. Irak'taki çeşitli tesislerde kitle imha silahlarına yönelik arama yapmak amacıyla oluşturulan BM Özel Komisyonu'nun Saddam yönetimi tarafından reddedilmesi üzerine, ABD ve İngiltere'nin Irak'a gerçekleştirdikleri Çöl Tilkisi Operasyonu¹⁶⁴⁰, Primakov'un bu önerisinin altında yatan temel neden olmuştur. Özellikle Çin ve Rusya bu müdahaleye karşıtlık noktasında biraraya gelmişler, ortak bir hava savunma sisteminin kurulması konusunda anlaşmaya varmışlardır¹⁶⁴¹. 1996 yılında Dışişleri Bakanlığı'na geldiği andan itibaren Çin ile ilişkilerin geliştirilmesine önem veren Primakov'un¹⁶⁴² özellikle 1998 yılının son aylarında bu çabasında başarıya ulaştığını söylemek mümkündür. Zira 1998 Ekimi itibariyle iki ülke arasında NATO genişlemesi, Kosova Sorunu ve ABD ile Japonya'nın ortak füze savunma sistemi kurma çabaları konusunda bir işbirliğinin sağlandığı gözlenmiştir¹⁶⁴³.

¹⁶³⁸ Ariel Cohen, "The Collapsing US-Russia Partnership", **The Heritage Foundation**, 15.04.1999, <<http://www.heritage.org/press/commentary/ed041599.cfm>> (10.03.2009).

¹⁶³⁹ "Russia Favours 'Strategic Triangle' among India, Russia and China", <<http://www.rediff.com/news/1998/dec/21rus.htm>> (11.03.2009).

¹⁶⁴⁰ "Desert Fox 16-19 December 1998", **BBC News**, <http://news.bbc.co.uk/1/shared/spl/hi/middle_east/02/iraq_events/html/desert_fox.stm> (11.03.2009). "Çöl Tilkisinin Bilançosu", **Hürriyet**, 21.12.1998, <<http://dosyalar.hurriyet.com.tr/hur/turk/98/12/21/dunya/12dun.htm>> (11.03.2009).

¹⁶⁴¹ Alexander Nemets, "Russia and China: the Mechanics of an Anti-American Alliance", **The Journal of International Security Affairs**, Güz 2006, s. 11, <<http://www.securityaffairs.org/issues/2006/11/nemets.php>> (11.03.2009).

¹⁶⁴² Primakov'un Dışişleri Bakanlığı'na getirildiği 1996 yılından itibaren Rusya-Çin ilişkileri ivme kazanmıştır. 1996 Nisanı'nda devlet başkanları düzeyinde gerçekleştirilen zirvede taraflar arasında Stratejik Ortaklık Deklarasyonu imzalanırken, yine bu zirve sırasında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında beşli bir sınır güvenliği anlaşmasına imza atılmıştır. Ayrıca 1996 yılı itibariyle iki ülke arasındaki ekonomik ve askeri ilişkilerde artışın yaşandığı gözlenmiştir. **Y.a.g.m.**, <<http://www.securityaffairs.org/issues/2006/11/nemets.php>> (11.03.2009). A. Fırat İnce, "Rusya Federasyonu-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerine Kısa Bir Bakış: Stratejik Ortaklık Perspektifleri", **Büyükakıncı** (der.), **a.g.e.**, s. 269. Gilbert Rozman, "Sino-Russian Relations: Will the Strategic Partnership Endure?", **Demokratizatsiya**, Bahar 1998, c. 6, s. 2, s. 401. 1997 yılında ise her iki devlet birlikte hazırladıkları "Çok Kutuplu Dünya Düzeni İçin Bildiri"ye imza atmışlardır. Bu bildiri, iki ülke arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Bobo Lo, "The Long Sunset of Strategic Partnership: Russia's Evolving China Policy", **International Affairs**, Mart 2004, c. 80, s. 2, s. 295.

¹⁶⁴³ Julie M. Rahm, "Russia, China, India: a New Strategic Triangle for a New Cold War?", **Parameters**, Kış 2001/2002, c. 31, s. 4, s. 90.

Görüldüğü üzere Primakov, 1998 Eylülü'nden 1999 Mayısı'na kadar süren başbakanlığı döneminde ABD hegemonyasına karşı farklı güç odakları ile ilişkileri geliştirme çabası içine girmiş, bu dönemde gerçekleştirilen Kosova ve Irak Müdahaleleri işini kolaylaştırmıştır. Ancak IMF kredilerine duyulan gereksinimden dolayı, söz konusu dönemde Washington ile görüşmelere devam edilmiş, NATO ile askeri mücadele içine girmekten kaçınılmıştır. Ne var ki, sistem içerisinde hâlâ etkili olan oligarkların baskıları sonucunda Primakov'un başbakanlıktan alınması ile dış politikada, özellikle de Kosova politikasında bazı değişimlerin yaşandığı gözlenmiştir. Batı yanlısı "reformistler" in ve oligarkların yoğun lobicilik faaliyetleri sonrasında Yeltsin, Çernomırdin'i Kosova'dan sorumlu temsilci olarak atamış, bu atama Primakov'un uluslararası hukuk ve BM'yi ileri sürerek NATO'yu engelleme çabalarını sona erdirmiştir¹⁶⁴⁴. NATO ve ABD yönetimi tarafından son derece olumlu karşılanan Çernomırdin'in arabuluculuk faaliyetleri ile Moskova'nın rolü, Batı merkezlerinin mesajlarını Belgrad'a ileten bir aracı konumuna indirgenmiştir¹⁶⁴⁵. Kremlin, Kosova Sorunu'nun çözümüne yönelik herhangi bir öneride bulunmayan Çernomırdin'in arabuluculuk girişimleri öncesinde bir ön koşul olarak NATO hava saldırılarının durdurulması talebinde bulunmamış, yani arabuluculuk daha doğrusu aracılık görevini koşulsuz üstlenmiştir¹⁶⁴⁶.

Kosova politikasının yönetimine Primakov'un yerine Washington'a yakın Çernomırdin'in getirilmesinin ardından Moskova, ABD'ye yönelik çeşitli tavizlerde bulunmaya devam etmiştir. 1999 Haziranı'nda ABD Savunma Bakanı William Cohen ile Rusya Savunma Bakanı Igor Sergejev arasında imzalanan anlaşma

¹⁶⁴⁴ McFaul, "Russia's Many Foreign ...", s. 406.

¹⁶⁴⁵ Nadia Alexandrova Arbatova, "European Security after the Kosovo Crisis: the Role of Russia", **Southeast European and Black Sea Studies**, Mayıs 2001, c. 1, s. 2, s. 68.

¹⁶⁴⁶ **Y.a.g.m.**, s. 68-69.

sonucunda, Rusya'nın Kosova'daki uluslararası barışı koruma gücü KFOR'a asker göndermesine karar verilmiştir¹⁶⁴⁷. Ancak bu anlaşma uyarınca NATO bünyesindeki güce katılacak Rus birliği, önceden talep edildiği gibi kendi bağımsız mıntıkasında değil, NATO ülkelerinin mıntıklarında konuşlandırılacaktır¹⁶⁴⁸. Yani Moskova, barış gücüne katılacak Rus askerinin NATO komutası altında kalmasına onay vermiştir¹⁶⁴⁹. Sonuç olarak Kosova örneğinde görüldüğü üzere, Primakov sonrasında ABD ve NATO karşısında daha tavizkâr bir politika izlenmeye başlamıştır.

Putin dönemine geçmeden önce belirtilmesi gereken son nokta, özellikle 1998 Ekonomik Krizi sonrasında bölge liderlerinin dış politika yapımında artan etkinlikleridir. 1999 yılının ortalarına gelindiğinde 11 federe birimin diğer devletlerde Rusya'dan bağımsız olarak kendi temsilciliklerini oluşturduğu görülmüştür¹⁶⁵⁰. 1990'ların ikinci yarısından itibaren yabancı devletler ve uluslararası örgütler ile 130'dan fazla anlaşmaya imza atan bölgeler, ekonomik kriz sonrasında dış borçlarını yeniden düzenleme çabası içine girmişlerdir¹⁶⁵¹. Özellikle ihraç sektörlerine yönelik üretim yapan bölgeler, ekonomilerini güçlendirmek amacıyla diğer devletler ile çeşitli ekonomi anlaşmalarına imza atmışlar¹⁶⁵² ve bütüncül bir dış politikanın izlenmesini zorlaştırmışlardır. Örneğin, Mari El Cumhuriyeti'nin Başkanı Viyaçeslav Kislitsin, 1999 Ocağı'nda Kuveyt Başbakanı'na bölgesinde üretilen hava savunma sistemlerini ve çeşitli askeri teçhizatı satmayı önermiş, buna karşılık federe hükümetlerin silah satışı

¹⁶⁴⁷ "Agreement on Russian Participation in KFOR", U.S. Department of Defense, <<http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid=2130>> (11.03.2009).

¹⁶⁴⁸ McFaul, "Russia's Many Foreign ...", s. 406-407.

¹⁶⁴⁹ "Agreed Points on Russian Participation in KFOR", NATO Basic Documents, <<http://www.nato.int/koSovo/docu/a990618a.htm>> (11.03.2009).

¹⁶⁵⁰ Jeronim Perovic, **Internationalization of Russian Regions and the Consequences for Russian Foreign and Security Policy**, Zurich, Center for Security Studies and Conflict Research, 2000, s. 41.

¹⁶⁵¹ Charap, "Inside out: Domestic ...", s. 338.

¹⁶⁵² Perovic, **a.g.e.**, s. 41.

yapamayacağını ileri süren Genelkurmay Başkanlığı'nın tepkisi ile karşılaşmıştır. Öte yandan Tataristan Cumhuriyeti, Moskova'nın İran ile ilişkilerine mesafe koyduğu 1996 yılından itibaren Tahran ile ticari ve ekonomik anlaşmalar imzalamış, BM yaptırımlarının uygulandığı Irak ile petrol çıkarılması konusunda işbirliğine gitmiştir¹⁶⁵³. Sonuç olarak, federe birimlerin giderek artan uluslararası faaliyetleri, Rusya'nın aynı anda pek çok dış politika eğilimine sahip olmasına, yani dış politikada parçalanmanın oluşmasına yol açmıştır.

II. AYAĞA KALKAN RUSYA

Merkezi otoriteyi güçlendirme çabası içine giren Putin, dış politika yapımında etkili olan bölge liderleri ve oligarkların etkinliğini sınırlandırırken, yürütme erki içerisine dâhil ettiği Petersburg ekibi ile birlikte merkezci dış politika anlayışını uygulamaya geçirmiştir. 1999 yılından itibaren artan enerji fiyatlarının etkisiyle ekonomide yaşanan düzelmeye Putin'in işini kolaylaştırmıştır. Aslında 1998 Ekonomik Krizi sonrasında Primakov'un başbakanlık yaptığı dönem, dış politika açısından Putin döneminin öncülü olarak değerlendirilebilir¹⁶⁵⁴. Her ne kadar Primakov'un başbakanlıktan ayrılmasından sonra Batı yanlısı eğilim dış politikada güç kazanmaya başlamışsa da, bu değişim kısa süreli olmuş, Putin'in 2000 yılında başkanlık koltuğuna oturması ile birlikte Primakov dönemindeki dış politika anlayışının devam ettirildiği gözlenmiştir. Nitekim 2000 yılında ilan edilen Dış Politika Konsepti, Primakov'un çok kutuplu uluslararası sistem yaklaşımına vurgu yapmaktadır¹⁶⁵⁵. Ancak bu, her ikisi de merkezci grubun temsilcisi olarak görülen ve istihbarat

¹⁶⁵³ Charap, "Inside out: Domestic ...", s. 338'den Andrei S. Makarychev ve Vasili N. Valuev, **External Relations of Tatarstan: Neither Inside, nor Outside, but Alongside Russia**, Zurich, Center for Security Studies and Conflict Research, 2003, s. 12.

¹⁶⁵⁴ Katz, "Primakov Redux? Putin's ...", s. 144.

¹⁶⁵⁵ Büyükkakıncı, "Vladimir Putin Dönemi ...", s. 160.

birimlerinde çalışmış olan Putin ile Primakov'un¹⁶⁵⁶ dış politika yaklaşımları arasında hiçbir farkın olmadığı anlamına gelmemektedir.

Primakov, ABD'nin gücünü dengeleyebilmek amacıyla Çin ve Hindistan gibi Batılı olmayan güç odakları ile işbirliğine gidilmesini önerirken, Putin bu tarz bir işbirliğine gidilmeden önce ülke siyasetinde ve ekonomisinde istikrarın sağlanması gerektiğini savunmuş, bunun için de Primakov'a oranla Batılı devletler ile ilişkilere daha fazla önem vermiştir. Ülke ekonomisi güçlenmeden Batı'ya direnmenin zor olduğunu ileri süren Putin'e göre, öncelikle Batılı devletler ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi sağlanmalıdır. ABD liderliğindeki tek kutupluluğa karşı Asya ülkeleriyle ittifaktan çok, Avrupa ülkeleriyle ekonomik işbirliğine gidilmelidir¹⁶⁵⁷. Batı özellikle de Avrupa ülkeleri ile ilişkiler konusunda Primakov'dan daha ılımlı bir yaklaşım sergileyen Putin, 2000 yılında ilân edilen Dış Politika Konsepti'nde ileri sürüldüğü gibi¹⁶⁵⁸ BDT ve Asya coğrafyasını da gözardı etmemiş, çok yönlü bir dış politika yaklaşımını savunmuştur¹⁶⁵⁹.

Türkiye ile ilişkiler de özellikle ekonomik açıdan Putin iktidarı için önem taşımıştır. Gerek Yeltsin, gerek Putin dönemlerinde Türkiye-RF ilişkilerinin öne çıkan boyutunu ticari ilişkiler oluşturmuştur. Taraflar arasında 25 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan ve 19 Temmuz 1994 tarihinde yürürlüğe giren "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki

¹⁶⁵⁶ Putin 1975-1990 yılları arasında KGB'de görev alırken, Primakov 1991 yılından 1996 yılına kadar Dış İstihbarat Servisi'nin başında bulunmuştur. Victor Yasmann, "Whither Russian Foreign Intelligence?", **Asia Times**, 06.06.2000, <<http://www.atimes.com/c-asia/BF06Ag02.html>> (12.03.2009). Putin'in KGB geçmişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. David Hoffman, "Putin's Career Rooted in Russia's KGB", **The Washington Post**, 30.01.2000, <<http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/russiagov/putin.htm>> (12.01.2009).

¹⁶⁵⁷ Paradorn Rangsimaporn, "Russian Perceptions and Policies in a Multipolar East Asia under Yeltsin and Putin", **International Relations of the Asia Pacific**, 13.12.2008, s. 8-9.

¹⁶⁵⁸ Bkz. Çalışmanın ikinci bölümü, s. 235-238.

¹⁶⁵⁹ Maria Raquel Freire, "Triangulating Power: Russia, Europe, and the United States Security Policies and Interests Projection in a Globalizing World", Yannis A. Stivachtis (der.), **International Order in a Globalizing World**, Aldershot, Ashgate Publishing, 2007, s. 70. Stanislav Secieru, Primakov'un çok kutupluluk anlayışına karşı Putin'in çok taraflı dış politika anlayışını benimsediğini ileri sürmektedir. Stanislav Secieru, "Russia's Foreign Policy under Putin: 'CIS Project' Renewed", **UNISCI Discussion Papers**, Ocak 2006, s. 10, s. 289.

Antlaşma” ilişkilerin kurucu belgesi niteliğindedir¹⁶⁶⁰. Bu anlaşmanın yanı sıra, iki ülke arasında ekonomik ilişkileri düzenleyen birçok anlaşma imzalanmış, özel sektörün eşgüdümüne yönelik olarak çok sayıda girişimde bulunulmuştur¹⁶⁶¹. Sözkonusu girişimlerin ticareti geliştirici etkileri istatistikî verilere de yansımıştır. TÜİK verilerine göre Türkiye’nin 2008 yılı toplam ithalatının % 15,5’i (31.3 milyar dolar)¹⁶⁶², toplam ihracatının % 4,9’u (6.5 milyar dolar)¹⁶⁶³ RF ile yapılmıştır.

RF-Türkiye ticari ilişkilerinde RF lehine görülen ticaret fazlası, büyük ölçüde enerji ürünlerine dayanmaktadır. Nitekim RF’den Türkiye’ye doğalgaz satışı 1986’da başlamış, 1990’larda yapılan anlaşmalarla¹⁶⁶⁴ ve özellikle de 2005 yılında Rus doğalgazını Karadeniz’in altından Türkiye’ye ulaştıran Mavi Akım’ın tamamlanmasıyla büyük artış göstermiştir. Ayrıca Türkiye’nin yıllık petrol tüketiminin yaklaşık % 20’si RF’den ithalat yoluyla karşılanmaktadır¹⁶⁶⁵.

Putin iktidarı süresince izlenen dış politikayı üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. Hem ülke içinde hem de uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak dış politikada yaşanan değişimler, bu alt dönemlerin belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda ilk dönem, Putin’in başkanlık koltuğuna oturmasından 11 Eylül terör saldırılarına kadar geçen dönemdir. ABD ile ilişkilerde gerilimlerin yaşandığı bu dönemde Putin iktidarı, bir yandan ekonomik kalkınmayı sağlama amacıyla Avrupa ülkelerine yönelirken, diğer yandan BDT coğrafyasındaki etkinliğini yeniden tesis etmeye çalışmıştır. 11 Eylül ile başlayan ikinci dönem, ilk

¹⁶⁶⁰ Tellal, “Rusya’yla İlişkiler”, s. 546.

¹⁶⁶¹ **Y.a.g.m.**, s. 547.

¹⁶⁶² “En Çok İthalat Yapılan 50 Ülke, Ocak-Aralık 2008”, **Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet Sitesi**, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=3994&tb_id=8> (10.05.2009).

¹⁶⁶³ “En Çok İhracat Yapılan 50 Ülke, Ocak-Aralık 2008”, **Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet Sitesi**, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=3994&tb_id=7> (10.05.2009).

¹⁶⁶⁴ Tellal, “Rusya’yla İlişkiler”, s. 547.

¹⁶⁶⁵ “Mavi Akım Vanası Resmen Açıldı”, **BBC Turkish**, 17.11.2005, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml> (10.05.2009)

dönemden farklı olarak ABD ile özellikle terörizme karşı mücadele konusunda işbirliğinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Son dönem ise 2003 yılının sonlarından başlayarak Putin'in iktidardan ayrıldığı 2008 yılına kadar geçen dönemdir ki, bu dönemde Rusya dış politikada daha bağımsız hareket ederek ve enerjiyi bir dış politika aracı haline dönüştürerek dünya siyasetinde önemli bir güç olduğunu kanıtlama çabası içine girmiştir.

A. ABD'ye Karşı Avrupa Merkezli Dış Politika

Dış politikanın temel amacının, ülke içindeki ekonomik kalkınmayı hızlandırmak olduğunu ileri süren¹⁶⁶⁶, bu bağlamda ekonomik amaçlar doğrultusunda dış politikanın araçsallaştırılması yoluna giden Putin, iktidara geldiği andan itibaren diğer ülkelerle ekonomik bağlarını güçlendirme yolunda adımlar atmıştır. 2000 Mayıs'ında başkanlık koltuğuna oturur oturmaz Avusturya, Kanada, Küba, Fransa, Almanya, Hindistan, İtalya, Japonya, Kuzey Kore, Polonya, Sırbistan, Slovenya, İsveç, İngiltere ve Vietnam gibi dünyanın çok farklı ülkelerine ziyaretler düzenleyen Putin, gittiği her ülkede ekonomik ilişkileri temel alan görüşmelerde bulunmuştur¹⁶⁶⁷. Dış yardımdan ziyade ticaret ve yatırım aracılığıyla ekonomik kalkınmanın sağlanmasını amaçlayan Putin¹⁶⁶⁸, bu bağlamda Rusya'nın temel ticaret ortağı olan Avrupa ülkeleri ile ilişkilere öncelik tanımıştır¹⁶⁶⁹. Ekonomik çıkarlar doğrultusunda Avrupa'ya yönelen Putin, bu dönemde BDT ve Asya coğrafyasına yönelik çeşitli açılımlarda bulunmuş, Rusya'yı Avrupa ile Asya arasında bir enerji köprüsü haline getirmeyi amaçlamıştır¹⁶⁷⁰.

¹⁶⁶⁶ Charap, "The Petersburg Experience ...", s. 56-57.

¹⁶⁶⁷ Robert Legvold, "Russia's Unformed Foreign Policy", *Foreign Affairs*, Eylül/Ekim 2001, c. 80, s. 5, s. 69.

¹⁶⁶⁸ Lo, *Vladimir Putin and the Evolution ...*, s. 55.

¹⁶⁶⁹ McFaul, "Realistic Engagement: a New ...", s. 315. Sakwa, *Putin: Russia's Choice*, s. 210.

¹⁶⁷⁰ Matthew Schmidt, "Is Putin Pursuing a Policy of Eurasianism?", *Demokratizatsiya*, Kış 2005, c. 13, s. 1, s. 93.

1. Temel Ticaret Ortağı AB ile İlişkiler

2000 Mayıs'ında gerçekleştirilen AB-Rusya Zirvesi'nde "Rusya'nın coğrafi konumu, kültürü ve ekonomik bütünleşme çabaları ile geçmişte ve günümüzde bir Avrupa ülkesi olduğunu, gelecekte de bir Avrupa ülkesi olmaya devam edeceğini" ileri süren Putin¹⁶⁷¹, Rus ekonomisinde büyümenin sadece Batı Avrupa ile ekonomik bütünleşme yoluyla sağlanabileceğini savunmuştur¹⁶⁷². AB ile ortak bir ekonomi ve güvenlik alanının oluşturulmasını ve DTÖ üyeliği konusunda Brüksel'in desteğinin sağlanmasını amaçlayan Putin iktidarının¹⁶⁷³, AB ile ilişkilere verdiği önem iki taraf arasındaki ticaret hacmine bakılınca daha iyi anlaşılacaktır. 2000'li yılların başlarında Rus dış ticaretinde sahip olduğu % 35'lik pay ile Rusya'nın en önemli ticaret ortağı haline gelen AB¹⁶⁷⁴, Rus enerji kaynakları için en büyük pazarı teşkil etmiştir. Nitekim 2000 yılında Rus doğalgaz ihracatının % 63'ü, petrol ihracatının ise % 53'ü Avrupa'ya gerçekleştirilmiştir¹⁶⁷⁵. 2004 yılında gerçekleşen AB genişlemesi sonucunda, Rus ticaretindeki AB payında büyük bir artış gözlenmiş, 2007 yılında bu oran % 52'ye ulaşmıştır¹⁶⁷⁶ (bkz. Tablo 9-10). Ticaret kadar Rusya'ya yönelik yabancı yatırım konusunda da AB, 2003 yılı itibariyle % 60'luk pay ile ilk sırada yer almıştır¹⁶⁷⁷.

¹⁶⁷¹ Rangsimaporn, "Interpretations of Eurasianism: ...", s. 376.

¹⁶⁷² Jackie Gower, "Russian Foreign Policy towards the European Union", Ross (der.), **Russian Politics under Putin**, s. 237.

¹⁶⁷³ Derek Averre, "Russia and the European Union: Convergence or Divergence?", **European Security**, Haziran 2005, c. 14, s. 2, s. 189.

¹⁶⁷⁴ 2000 yılında AB'nin Rus ihracatındaki payı % 36 iken, ithalatındaki payı % 33'dür. Ivan Samson, "Obşeye Yevropeyskaye Ekonomičeskaye Prostranstva Rassii i ES: İnstitutsiyonalniy Yakor i Uskoreniye Rassiskih Reform", **Abzor Ekonomiki Rassii**, 2002, c. 1, s. 3, s. 22.

¹⁶⁷⁵ Dov Lynch, "Russia's Strategic Partnership with Europe", **The Washington Quarterly**, Bahar 2004, c. 27, s. 2, s. 101.

¹⁶⁷⁶ 2007 yılı itibariyle AB'nin dış ticaretinde ABD ve Çin'den sonra Rusya üçüncü sıraya yerleşmiş, taraflar arasındaki ticaret hacmi 200 milyar doların üzerine çıkmıştır. Rusya-AB ticaretine ilişkin veriler için bkz. <http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/countries/russia/index_en.htm> (13.03.2009). <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf> (13.03.2009).

¹⁶⁷⁷ Yuri Antonoviç Borko, **Ot Yevropeiskoy İdei – K Yedinoy Yevrope**, Moskva, Delovaya Literatura, 2003, s. 318.

Tablo 9. 2003–2007 Dönemi Rus Dış Ticaretinde AB Payı (Milyon Euro)

Yıl	İthalat	Yıllık Değişim %	Toplam İthalatta AB Payı	İhracat	Yıllık Değişim %	Toplam İhracatta AB Payı	Denge	İthalat + İhracat
2003	23.186		46,49	61.002		52,82	37.817	84.188
2004	27.575	18,9	49,92	73.171	19,9	55,36	45.595	100.746
2005	35.285	28,0	45,29	111.468	52,3	58,31	76.184	146.753
2006	48.666	37,9	46,54	140.661	26,2	61,04	91.994	189.327
2007	90.007	84,9	52,57	131.790	-6,3	53,35	41.783	221.797
Yıllık Ortalama Artış		40,4			21,2			27,4

Kaynak: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf> (13.03.2009).

Tablo 10. 2007 Yılı Rus Dış Ticaretindeki Temel Ortaklar**Önemli İthalat Ortakları**

Ortaklar	Milyon euro	%
Toplam	173005	100,0
1 AB	90007	52,0
2 Çin	21602	12,5
3 Ukrayna	8892	5,1
4 Japonya	8482	4,9
5 Belarus	6999	4,0

Önemli İhracat Ortakları

Ortaklar	Milyon euro	%
Toplam	250111	100,0
1 AB	131790	52,7
2 Türkiye	15142	6,1
3 Ukrayna	12656	5,1
4 Çin	12534	5,0
5 ABD	12115	4,8

Önemli Ticaret Ortakları

Ortaklar	Milyon euro	%
Toplam	423116	100,0
1 AB	221797	52,4
2 Çin	34136	8,1
3 Ukrayna	21548	5,1
4 Türkiye	18707	4,4
5 Belarus	18611	4,4

Kaynak: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf> (13.03.2009).

Henüz başbakan iken AB ile ilişkilerin önemini farkederek Putin, 1999 Ekimi'nde açıkladığı “AB ile İlişkilerin Geliştirilmesine Yönelik Rusya'nın Orta Dönemli Stratejisi”¹⁶⁷⁸ ile, ilişkilerde önemli bir açılım sağlamıştır. Kendi iç ve dış politikasını belirlemede özgür olan Rusya'nın AB üyeliğini amaçlamadığını ileri süren bu belgede, Rusya-AB işbirliğinin Avrupa kolektif güvenlik sisteminin oluşumu açısından önemli olduğu ifade edilmiştir. Belgede Avrupa güvenliğindeki NATO merkezliliği dengelemek amacıyla AB kriz yönetiminde taraflar arasında işbirliğine gidilmesi gerektiği vurgulanmıştır¹⁶⁷⁹. Güvenlik alanındaki işbirliğinin yanı sıra ekonomi alanındaki işbirliğine de değinen bu belge, taraflar arasında serbest ticaret bölgesinin oluşturulması gerektiğini ve Rusya'nın DTÖ üyeliği için AB'den destek beklendiğini ileri sürmüştür. Ayrıca bu belge aracılığıyla AB'nin BDT ülkelerine yönelik teknik yardım programı TACIS'in (*Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States*) genişletilmesine ve Rusya'nın AB ülkelerine yönelik borçlarının kısmen silinmesine ilişkin önerilerde bulunulmuştur¹⁶⁸⁰.

1999 Ekimi'nde gerçekleştirilen AB-Rusya Helsinki Zirvesi'nde dönemin Başbakanı Putin tarafından ilân edilen bu belge, 1999 Haziranı'nda AB Konseyi tarafından ilân edilen “Rusya'ya Yönelik Ortak Strateji” belgesine bir cevap niteliğindedir¹⁶⁸¹. AB'nin Ortak Stratejisi'nde Rusya'da sivil toplumun gelişimine vurgu yapılırken, Rusya'nın AB Stratejisi'nde çok kutuplu bir dünya düzeninin oluşturulması ve ulusal ekonomik çıkarların korunması amacıyla taraflar arasında

¹⁶⁷⁸ Bu belge için bkz. “Russian Middle Term Strategy towards the EU (2000-2010)”, **The European Commission's Delegation to Russia**, <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/p_245.htm> (13.03.2009).

¹⁶⁷⁹ Dov Lynch, **Russia Faces Europe**, Paris, Institute for Security Studies, Chaillot Paper 60, 2003, s. 58-59.

¹⁶⁸⁰ Gowan, **a.g.e.**, s. 11-12.

¹⁶⁸¹ Margot Light, John Löwenhardt ve Stephen White, “Russia and the Dual Expansion of Europe”, Gorodetsky (der.), **a.g.e.**, s. 62.

işbirliğine gidilmesi gerekliliği vurgulanmıştır¹⁶⁸². Ayrıca AB'nin stratejisinde Rusya'nın eşit bir ortaktan çok Avrupa değerleri ve kurallarını benimsemesi gereken bir devlet olarak yansıtılması, Moskova'nın kendi stratejisinde bağımsızlığına vurgu yaparak eşitliğe dayalı bir ortaklıktan bahsetmesine yol açmıştır¹⁶⁸³. Rusya, söz konusu belgede Baltık devletlerindeki Rus nüfusa yönelik ayrımcılığın kaldırılmasına ve Rusya'nın BDT coğrafyasındaki çıkarlarının AB tarafından tanınmasına vurgu yaparak, "Yakın Çevre"nin kendi etki sahası olduğunu göstermeye çalışmıştır¹⁶⁸⁴.

Bu strateji belgesi ile ilişkilerde sağlanan açılım, Putin'in başkanlık koltuğuna oturduğu 2000 yılında atılan adımlar ile devam ettirilmiştir. Ekim 2000'de Paris'te gerçekleştirilen 6. AB-Rusya Zirvesi'nde taraflar arasında enerji diyalogunun başlatılması konusunda karara varılırken¹⁶⁸⁵, Kasım 2000'de AB Komisyonu tarafından yayınlanan Yeşil Kitap'ta AB'nin gelecekteki enerji güvenliği açısından Rusya ile stratejik ortaklığın önemi vurgulanmıştır. Taraflar arasında enerji konusuna yapılan bu vurguda, artan enerji fiyatları ve AB'nin enerji ithalatında Rusya'nın

¹⁶⁸² Konstantin Khudoley, "Russia and the European Union: New Opportunities, New Challenges", Arkady Moshes (der.), **Rethinking the Respective Strategies of Russia and the European Union**, Moscow, Carnegie Moscow Center, 2003, s. 16.

¹⁶⁸³ Cynthia A. Roberts, **Russia and the European Union: the Sources and Limits of "Special Relationships"**, Carlisle, Strategic Studies Institute U.S. Army War College, 2007, s. 33. Timofei V. Bordachev, "Strategy and Strategies", Moshes (der.), **a.g.e.**, s. 36.

¹⁶⁸⁴ James Hughes, "EU Relations with Russia: Partnership or Asymmetric Interdependency?", Nicola Casarini ve Costanza Musu (der.), **European Foreign Policy in an Evolving International System: the Road towards Convergence**, London, Palgrave, 2007, s. 85.

¹⁶⁸⁵ Başlatılan bu enerji diyalogu, yıllık AB-Rusya zirvelerinde gerçekleştirilecek üst düzey siyasi tartışmalar kadar, uzmanlar arasında gerçekleştirilecek düzenli toplantıları kapsamaktadır. Her iki taraf, deneyimli yetkilileri bu diyalogu yürütmekle görevlendirmiştir. Charles Grant ve Katinka Barysch, "The EU-Russia Energy Dialogue", **Center for European Reform**, <http://www.cer.org.uk/pdf/briefing_eu_russia.pdf> (14.03.2009). Bu enerji diyalogunun temel amacı, enerji sektörüne ilişkin ortak sorunların tartışıldığı ve taraflar arasındaki işbirliğinin güçlendirildiği bir forumu oluşturmaktır. Enerji arz ve talebinin güvenliğini sağlamak, üretim ve ulaşım altyapılarını modernleştirmek, yatırımı kolaylaştırmak ve enerji tasarrufuna yönelik işbirliğini güçlendirmek bu diyalogun amaçları arasında yer almıştır. Andrew Monaghan ve Lucia Montanaro-Jankovski, "EU-Russia Energy Relations: the Need for Active Engagement", **EPC Issue Paper**, Mart 2006, s. 45, s. 9.

giderek yükselen payı etkili olmuştur¹⁶⁸⁶. 2001 Mayıs'ında taraflar arasında gerçekleştirilen 7. Zirve'de ise AB ile Rusya arasında tek bir pazarın oluşturulması amacına hizmet eden "Ortak Avrupa Ekonomik Alanı" kavramı ortaya atılmış, bu kavram üzerinde çalışmalar yapmak üzere üst düzey yetkililerden meydana gelen bir grubun oluşturulmasına karar verilmiştir¹⁶⁸⁷. Zirvede alınan kararlar uyarınca bu grup, Ekim 2003 tarihine kadar söz konusu kavramın uygulanmasına yönelik çalışmalarını tamamlayacaktır¹⁶⁸⁸. Görüldüğü üzere ele alınan dönemde AB ile Rusya arasında güvenlikten çok ekonomi, özellikle de enerji alanında işbirliğinin sağlanması yolunda adımlar atılmıştır.

AB ile kurumsal ilişkiler bir yana, Putin iktidarı ele alınan dönemde AB üye devletleri özellikle de Almanya ile ikili ilişkileri geliştirme çabası içinde olmuştur. 1990'ların başlarından itibaren Rusya ile yakın ilişkiler içinde olan Almanya, Moskova'nın G-7 ve DTÖ üyeliğini savunmuş, büyük meblağlı krediler ile Yeltsin iktidarını desteklemişti¹⁶⁸⁹. KGB görevlisi olarak Almanya'da uzun bir dönem çalışan Putin¹⁶⁹⁰, 2000'li yılların başlarında AB ile ticarete ilk sırada yer alan bu ülke ile (bkz. Tablo 11-12) geçmişten gelen olumlu ilişkileri devam ettirme çabası içinde olmuştur. Bu bağlamda 2000 ve 2001 yıllarında iki devlet başkanı sık sık

¹⁶⁸⁶ Kapa Sodupe ve Eduardo Benito, "Pan-European Energy Cooperation: Opportunities, Limitations, and Security of Supply to the EU", **Journal of Common Market Studies**, Mart 2001, c. 39, s. 1, s. 172. **Y.a.g.m.**, s. 9.

¹⁶⁸⁷ Christer Pursianinen, "The Ambiguity of the Common European Economic Space: a Strength or a Weakness?", **Russian-European Centre for Economic Policy**, <http://www.recep.ru/en/group-eurf-docs.php?subaction=showfull&id=1090829218&archive=&start_from=&ucat=19&> (14.03.2009). Hughes, "EU Relations with ...", s. 87.

¹⁶⁸⁸ Pekka Sutela, "EU, Russia and Common Economic Space", **BOFIT**, 2005, s. 3, s. 27, <<http://www.suomenpankki.fi/NR/rdonlyres/72D29959-BA8B-47D5-AA2B-DC4BA404E752/0/bon0305.pdf>> (14.03.2009).

¹⁶⁸⁹ Alexander Rahr, "Germany and Russia: a Special Relationship?", **The Washington Quarterly**, Bahar 2007, c. 30, s. 2, s. 138. 1990'lı yıllarda hiçbir ülke Rusya'da Almanya'nın açtığı kadar şirket temsilciliği açmamıştır. Alman şirketlerinin Rusya'ya yönelik yatırımlarına, BMW'nin Kaliningrad'ta kurduğu otomobil fabrikası ve Ruhrgas'ın Gazprom'un % 5'lik hissesini satın alması örnek gösterilebilir. Bu dönemde iki ülke arasında doğalgaz ihracat-üretimine ve uluslararası kriminal suçlarla mücadelede işbirliğine yönelik projeler faaliyete geçirilmiştir. 1990'lar boyunca taraflar arasındaki olumlu ilişkiler için bkz. Taşar, **a.g.m.**, s. 145.

¹⁶⁹⁰ Alman siyasetinde etkili olan kişileri yakından tanıyan Putin, Alman sempatisi ile bilinmektedir. Nitekim Putin, yakın çevresine Alman kökenli isimleri taşımıştır. Ekonomi Bakanı German Gref, Ulaştırma Bakanı Sergey Frank, İletişim Bakanı Leonid Reimann, Adalet Bakan Yardımcısı Eduard Renov ve danışmanlardan Maksim Meier ile Eugen Gontmacher bu isimlerden bazılarıdır. Taşar, **a.g.m.**, s. 146.

biraraya gelerek özellikle enerji dağıtımının ve Rusya'nın Almanya'ya olan borçlarının konu edildiği çeşitli görüşmelerde bulunmuşlardır¹⁶⁹¹.

Tablo 11. Rusya'nın AB'ye İhracatında İlk Beş Sırada Yeralan Ülkeler (milyon dolar)

Ülke	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Almanya	9.232	9.194	8.060	10.420	13.302	19.736	24.493
İtalya	7.254	7.401	7.441	8.514	12.086	19.053	25.111
Hollanda	4.349	4.695	7.529	8.664	15.272	24.614	35.862
İngiltere	4.670	4.283	3.803	4.819	5.640	8.280	10.362
Polonya	4.452	4.200	3.720	4.619	5.700	8.623	11.479

Kaynak: <http://www.gks.ru/free_doc/2007/b07_12/25-05.htm> (14.01.2009).

Tablo 12. Rusya'nın AB'den İthalatında İlk Beş Sırada Yeralan Ülkeler (milyon dolar)

Ülke	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Almanya	3.898	5.808	6.598	8.112	10.556	13.272	18.436
İtalya	1.212	1.715	2.228	2.407	3.199	4.416	5.719
Fransa	1.187	1.538	1.896	2.347	3.071	3.673	5.852
Finlandiya	958	1.285	1.519	1.854	2.336	3.100	3.998
İngiltere	861	1.003	1.120	1.443	2.067	2.776	3.671

Kaynak: <http://www.gks.ru/free_doc/2007/b07_12/25-05.htm> (14.01.2009).

2001 Nisanı'nda St. Petersburg'taki Rus-Alman Zirvesi'nde biraraya gelen Putin ile Almanya Başbakanı Gerhard Schröder, aralarındaki ilişkiyi “ortaklık” düzeyine çıkarma konusunda anlaşmaya varmışlar ve Rusya'nın Almanya'ya olan borçları üzerinde görüşmelerde bulunmuşlardır. Almanya'ya yönelik hem Sovyet hem de Yeltsin döneminden kalan borçları devralan Putin iktidarı, bu borçların bir kısmının silinmesini talep etmiş, ancak bu talep Schröder iktidarı tarafından geçiştirilmiştir¹⁶⁹². Ayrıca bu zirvede ABD'nin Ulusal Füze Savunma Sistemi'ne

¹⁶⁹¹ Robert Legvold, “Russian Foreign Policy Ten Years after the Fall”, **Congressional Program of the Aspen Institute**, 19-26 Ağustos 2001, s. 9, <<http://www.columbia.edu/~rhl1/Aspen.8-01.pdf>> (14.03.2009).

¹⁶⁹² Peter Schwarz, “German-Russian Summit in St. Petersburg: Big Expectations, Little Achieved”, 14.04.2001, <<http://www.wsws.org/articles/2001/apr2001/germ-a14.shtml>> (24.01.2008). Schröder'den SSCB döneminden kalan borçların Almanya'ya yatırım imtiyazları verilmesi karşılığında silinmesini isteyen Putin, beklediği cevabı alamamıştır. Schröder, sadece SSCB döneminden kalma borçlarla ilgili sorunu değerlendireceklerini açıklamakla yetinmiştir. “Schröder Rusya'da”, **NTVMSNBC**, <<http://www.ntvmsnbc.com/news/76055.asp>> (24.01.2008).

karşı işbirliğine gidilmesi ve Avrupa ile Rusya arasında ortak bir füze savunma sistemi kurulması konusunda görüşmelerde bulunulmuştur¹⁶⁹³. Böylece Putin iktidarı, ilişkilerde gerginlik yaşadığı ABD'ye karşı, başta Almanya olmak üzere Avrupa devletlerini yanına çekmenin yolunu aramıştır. Borçlar konusunda yaşanan pürüzlere rağmen bu buluşma, tarafların ilişkileri geliştirme konusundaki iradelerini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu buluşmanın ardından 2001 Eylülü'nde Putin'in Almanya'ya gerçekleştirdiği ziyaret, ilişkileri bir üst noktaya taşımıştır. Bu ziyareti sırasında Almanya Parlamentosu Bundestag'ta Almanca konuşan Rus lider, Almanya ve Rusya'yı "birleşmiş büyük Avrupa"nın inşası için birlikte çalışmaya çağırması¹⁶⁹⁴, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için öncelikli hedefleri saptamıştır. Bu hedefler, Rus bölgelerinin kalkınması amacıyla bölgesel düzeyde ekonomik işbirliğinin sağlanması, ileri teknoloji aktarımı konusunda Alman yardımının elde edilmesi ve Doğu Alman firmaları ile işbirliğinin geliştirilmesi olarak sıralandırılmıştır¹⁶⁹⁵. Sonuçta taraflar arasındaki ilişkilerin gelişimi için atılan bu adımlar etkisini göstermiş, 2001 yılı itibariyle Rusya'ya yönelik Alman yatırımlarında artış gözlenmiştir¹⁶⁹⁶.

2. BDT Coğrafyasına Yönelik Açılımlar

Putin iktidarının ilk yıllarında Avrupa'nın yanı sıra dış politikada öncelik tanınan bir diğer alan BDT coğrafyası olmuştur. 1999 yılının sonlarında "Yakın Çevre" üzerindeki etkinliğini büyük ölçüde kaybeden Moskova, 2000 yılı itibariyle

¹⁶⁹³ "Putin-Schroeder Summit Coverage", *The Russia Journal*, 09.04.2001, <<http://www.russiajournal.com/node/6954>> (15.03.2009). "Schröder Rusya'da", <<http://www.ntvmsnbc.com/news/76055.asp>> (24.01.2008).

¹⁶⁹⁴ Ivanov, **a.g.e.**, s. 96. Gower, **a.g.m.**, s. 238.

¹⁶⁹⁵ Vladislav Belov, "A Russian at the Bundestag", *International Affairs (Moscow)*, 2002, c. 48, s. 1, s. 83.

¹⁶⁹⁶ 2001 yılında Almanya'nın Rusya'ya yatırımı, 1.5 milyar doları doğrudan yatırım olmak üzere 6.3 milyar doları bulmuştur. Sergei Krylov, "Germany: Main Economic Partner", *International Affairs (Moscow)*, 2002, c. 48, s. 5, s. 55.

bu coğrafyaya yeniden dönüş yapmış¹⁶⁹⁷, bölge ülkeleri ile özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Rus yönetimi, ilk olarak Ekim 2000’de gümrük birliğine dayalı Avrasya Ekonomik Topluluğu’nun¹⁶⁹⁸ (AET) oluşumuna öncülük etmiştir¹⁶⁹⁹. Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından 10 Ekim 2000 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile kurulan AET’ye 2002 yılında Ukrayna ve Moldova, 2003 yılında Ermenistan gözlemci üye olarak dâhil olmuşlardır. 1996 yılında Rusya, Belarus, Kazakistan ve Kırgızistan arasında imzalanan ve 1999 yılında Tacikistan’ın dâhil olduğu gümrük birliği anlaşması, bu örgütün çekirdeğini oluşturmuştur¹⁷⁰⁰. Ocak 2006’da Özbekistan’ın tam üye olduğu bu örgüt, bölge devletlerinin tek bir ekonomik çatı altında toplanmasını amaçlamış ve Rusya’nın “Yakın Çevre”deki ekonomik ayağını oluşturmuştur¹⁷⁰¹. Rusya, Orta Asya pazarlarında büyük ölçüde yitirdiği rekabet gücünü bu yapının sağladığı ayrıcalıklar sayesinde arttırmayı hedeflemiştir¹⁷⁰².

Putin’in “Yakın Çevre”ye yönelik ekonomik açılımlarının merkezini Hazar bölgesi oluşturmuştur. 2000 Nisanı’nda gerçekleştirilen Güvenlik Konseyi toplantısında henüz devlet başkanı seçilmiş olan Putin, Hazar bölgesini “Rusya’nın çıkar alanı” olarak tanımlamış, bu bölgeye yönelik özel bir temsilci atamıştır. Petrol şirketlerinin faaliyetlerini kontrol etmek ve bölge devletleri ile güvenlik ve ticaret alanında güçlü bir işbirliğini tesis etmek üzere eski Enerji Bakanı Viktor Kaluzny

¹⁶⁹⁷ Purtaş, “Rusya’nın Orta Asya’ya ...”, s. 163-164. Jeronim Perovic, “From Disengagement to Active Economic Competition: Russia’s Return to the South Caucasus and Central Asia”, **Demokratizatsiya**, Kış 2005, c. 13, s. 1, s. 61-62.

¹⁶⁹⁸ Bu topluluk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <<http://www.evrazes.com/>> (15.03.2009).

¹⁶⁹⁹ Cummings, **a.g.m.**, s. 147.

¹⁷⁰⁰ Annette Bohr, “Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order”, **International Affairs**, Mayıs 2004, c. 80, s. 3, s. 487.

¹⁷⁰¹ Kıyalbek Akmoldoev, “Avrasya Ekonomik Topluluğu: Rusya’nın Orta Asya’daki Ekonomik Ayağı mı?”, **Tasam**, 28.08.2006, <<http://www.tasam.org/index.php?altid=1397>> (15.03.2009).

¹⁷⁰² Purtaş, “Rusya’nın Orta Asya’ya ...”, s. 183’ten Andrey Şarafov, “Rossiya Mojet İzvleç Vıgodu iz Evraziskovo Ekonomičeskovo Soobşestva”, **Nezavisimaya Gazeta**, 26 Ocak 2006.

temsilci olarak atanmıştır¹⁷⁰³. BTC Anlaşması'nın imzalanması ile birlikte bölgede artan ABD etkisine karşı daha aktif bir siyasetin izlenmesi gerektiğini vurgulayan Putin, Kaluzny'i bölgedeki ekonomik kaynakların kullanımına ilişkin görüşmelerde bulunmak üzere kıyıdaş devletlere göndermiştir¹⁷⁰⁴. Ayrıca Rus enerji şirketlerini bölgede daha fazla rekabete girmeleri konusunda teşvik eden Rus lider, 2000 Temmuzunda Lukoil, Yukos ve Gazprom'un biraraya gelerek Hazar Petrol Şirketi'ni oluşturmalarına önyak olmuştur¹⁷⁰⁵. Kuzey Hazar'daki Rus sektöründe yer alan olası rezervleri araştırmak amacıyla kurulan bu şirketin¹⁷⁰⁶, Rusya'nın bölgedeki konumunu güçlendirmeye katkı sağlayacağı düşünülmüştür¹⁷⁰⁷.

Rus yönetimi, bu dönemde bölge devletleri ile ikili ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Yeltsin döneminde olduğu gibi bu dönemde de Rusya'nın Orta Asya ülkeleri içerisinde en yakın ilişkilere sahip olduğu ülke Kazakistan'dır. 2000 Haziranında Nazarbayev'in Moskova ziyareti sırasında iki taraf arasında Baykonur Uzay Üssü'nün kullanımına ilişkin bir memorandum imzalanmış¹⁷⁰⁸, Rusya'nın 1990'lar boyunca biriken kira borçlarının savaş uçağı ve S-300 füzeleri karşılığında silinmesi kararlaştırılmıştır¹⁷⁰⁹. Aynı ziyarette Kazak petrolünün Rusya üzerinden dağıtımı konusunda bir anlaşmaya daha

¹⁷⁰³ Habibollah Abolhassan Shirazi, "Russian and Iranian National Interests and Their Policies in the Caspian Geopolitical Region", Sally N. Cummings (der.), **Oil, Transition and Security in Central Asia**, London, Routledge Curzon, 2003, s. 240-241.

¹⁷⁰⁴ Carol R. Saivetz, "Caspian Geopolitics: the View from Moscow", **The Brown Journal of World Affairs**, Yaz/Güz 2000, c. 7, s. 2, s. 58.

¹⁷⁰⁵ Perovic, "From Disengagement to Active ...", s. 64.

¹⁷⁰⁶ Angeliki Spatharou, "The Political Role of Oil in Azerbaijan, 1989-1994", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Mayıs 2002, c. 4, s. 1, s. 29.

¹⁷⁰⁷ Gawdat Bahgat, "Pipeline Diplomacy: the Geopolitics of the Caspian Sea Region", **International Studies Perspectives**, Ağustos 2002, c. 3, s. 3, s. 316.

¹⁷⁰⁸ "Russia, Kazakhstan Agree to Share Baikonur Cosmodrome", **Peoples Daily**, 20.06.2000, <http://english.peopledaily.com.cn/english/200006/20/eng20000620_43435.html> (15.03.2009). Sergei Blagov, "Security Concerns Color Post-Soviet Ties", **Asia Times**, 23.06.2000, <<http://www.atimes.com/c-asia/BF23Ag01.html>> (15.03.2009).

¹⁷⁰⁹ Oğan, "Demografinin Gölgesi Altında ...", s. 147.

imza atılmıştır¹⁷¹⁰. Taraflar arasında işbirliğine varılan bir diğer konu, Hazar kaynaklarının paylaşımı olmuştur. 9 Ekim 2000 tarihinde Astana’da Putin ile Nazarbayev arasında imzalanan deklarasyon ile Hazar’ın statüsünün belirlenmesinde “ortay hat” prensibinin uygulanmasına karar verilmiştir¹⁷¹¹. Bu prensip uyarınca taraflar arasında deniz dibi ulusal sektörlere bölünürken, su yüzeyi ortak kullanıma açılacaktır¹⁷¹².

Kazakistan’ın yanı sıra bu dönemde Putin iktidarının yakın ilişkilere sahip olduğu bir diğer devlet Kırgızistan’dır. Mayıs 2000’de Rusça’ya “resmi dil” statüsü tanıyan Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev, Temmuz ayında gerçekleştirdiği Moskova ziyareti sırasında Putin’den büyük övgüler almıştır¹⁷¹³. Taraflar arasında yaşanan bu yakınlaşma, 2000-2009 yıllarını kapsayan bir ekonomi anlaşmasının ve Kırgızistan’ın Rusya’ya olan borçlarını düzenleyen ve ortaklaşa uranyum çıkarımını öngören anlaşmaların¹⁷¹⁴ imzalanması ile sonuçlanmıştır¹⁷¹⁵. Özellikle imzalanan ekonomik işbirliği anlaşması kısa süre içerisinde olumlu sonuçlar vermiş, 2001 yılında taraflar arasındaki ticaret hacmi 144 milyon dolara ulaşmıştır¹⁷¹⁶.

Putin, Yeltsin döneminden itibaren Moskova ile yakın ilişkiler gözeten Kazakistan ve Kırgızistan’ın yanı sıra Rus etkisinin nispeten daha zayıf olduğu Özbekistan ve Türkmenistan ile ilişkilerin geliştirilmesine de önem vermiştir. Bu doğrultuda 2000 Mayıs’ında her iki devleti ziyaret eden Putin, bu devletlerin liderleri

¹⁷¹⁰ Cummings, **a.g.m.**, s. 147.

¹⁷¹¹ Aslında bu deklarasyon, 1998 yılında taraflar arasında Hazar’ın kuzey kısmının paylaşılmasına ilişkin imzalanan anlaşmanın taahhütü niteliğindedir. Rustam Mamedov, “International Legal Status of the Caspian Sea: Issues of Theory and Practice”, **Milletlerarası Münasebetler Türk Yılı**, 2001, s. 32, s. 249. Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 148. 1998 tarihli anlaşma için bkz. Gawdat Bahgat, “The Caspian Sea: Potentials and Prospects”, **Governance**, Ocak 2004, c. 15, s. 1, s. 123.

¹⁷¹² Oğan, “Demografinin Gölgesi Altında ...”, s. 154.

¹⁷¹³ Elnur Soltan, “Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği”, **Avrasya Dosyası**, Kış 2001/2002, c. 7, s. 4, s. 194-196.

¹⁷¹⁴ “Kyrgyzstan: Export Control System”, <<http://www.nti.org/db/nisprofs/kyrgyz/excon.htm>> (16.03.2009). “Kyrgyzstan: Uranium Mining and Milling”, <<http://www.nti.org/db/nisprofs/kyrgyz/mining.htm>> (16.03.2009).

¹⁷¹⁵ Cummings, **a.g.m.**, s. 148.

¹⁷¹⁶ Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 155.

ile doğalgaz anlaşmalarına imza atmıştır¹⁷¹⁷. İlk olarak Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ile 5 milyar metreküp Özbek gazının Rusya'ya gönderilmesi konusunda anlaşmaya varan Putin¹⁷¹⁸, ardından gittiği Türkmenistan'da yıllık 50 milyar metreküp Türkmen gazını 30 yıllığına Rusya'ya bağlama konusunda görüşmelerde bulunmuştur¹⁷¹⁹. Bu görüşmelerin sonucunda Rusya'ya yıllık 10 milyar metreküp daha fazla Türkmen gazı satılmasına, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine karar verilmiştir¹⁷²⁰.

Ele alınan dönemde Moskova, özellikle Ukrayna ve Gürcistan üzerinde ekonomik yollarla etkisini tesis etme çabası içine girmiştir. Örneğin Ekim 2000'de Soçi'de Ukrayna Devlet Başkanı Kuçma ile biraraya gelen Putin, gaz temini ve boru hatlarının modernleştirilmesi konularında verdiği garantiler karşılığında Ukrayna'daki doğalgaz taşıma sisteminin özelleştirme sürecine katılma ve hisse elde etme hakkına sahip olmuştur¹⁷²¹. Yine 2000'li yılların başında Rus enerji şirketi İtera, Gürcistan'ın doğalgaz borcuna karşılık Rustavi'deki Azot Kimya Fabrikası'nı devralmış, böylece Gürcistan sanayisinde önemli bir yer teşkil eden bu tesis Rus kontrolüne bırakılmıştır¹⁷²².

Putin iktidarı, söz konusu dönemde sadece ekonomi değil güvenlik düzleminde de bölgeye yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Özellikle II. Çeçen Savaşı'nın patlak verdiği sırada Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da artan

¹⁷¹⁷ Cummings, **a.g.m.**, s. 148. "Putin to Tashkent, Ashkhabad", **BBC News**, 18.05.2000, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/753072.stm>> (16.03.2009). "Putin Visits Central Asia", **The New York Times**, 20.05.2000, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D0DE4DD133AF933A15756C0A9669C8B63>> (16.03.2009).

¹⁷¹⁸ "Putin Visits Uzbekistan", **Eurasianet**, 19.05.2000, <<http://www.eurasianet.org/resource/uzbekistan/hypermail/200005/0016.html>> (16.03.2009).

¹⁷¹⁹ Sergei Blagov, "Turkmenbashi Reaches out", **Asia Times**, 24.01.2002, <<http://www.atimes.com/c-asia/DA24Ag01.html>> (16.03.2009). "Putin Orta Asya Turunu Tamamladı", **NTVMSNBC**, 23.05.2000, <<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/6289.asp>> (16.03.2009).

¹⁷²⁰ Cummings, **a.g.m.**, s. 148.

¹⁷²¹ Dale R. Herspring ve Peter Rutland, "Putin and Russian Foreign Policy", Herspring (der.), **a.g.e.**, s. 247. Roman Woronowycz, "Kuchma and Putin Meet in Sochi, Discuss Provision of Natural Gas", **The Ukrainian Weekly**, 22.10.2000, s. 43, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/2000/430007.shtml>> (16.03.2009).

¹⁷²² Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 175.

radikal İslami hareketler, Orta Asya ülkeleri arasında bir güvenlik kaygısının oluşmasına yol açmış ve Moskova'nın güvenlik işbirliği çabalarını hızlandırmıştır¹⁷²³. 1999 Ağustosunda Güney Kırgızistan'ın Batken bölgesinde Özbek İslami Hareketi'ne bağlı militanların gerçekleştirdikleri terörist eylemler¹⁷²⁴ sonucunda Putin, bölgeye yönelik politikasında terörizmle mücadele konusunu ön plana çıkarmıştır¹⁷²⁵. BDT Ortak Güvenlik Anlaşması'na taraf devletler arasında 7 Eylül 1999 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda "uluslararası terörizm" olarak nitelendirilen Batken Olayları, o dönemde başbakanlık görevinde bulunan Putin'in 1999 sonlarında Tacikistan ve Özbekistan'a terörizmle mücadele konusunu tartışmak üzere çeşitli ziyaretlerde bulunmasına neden olmuştur. Rusya Başbakanı'nın Aralık 1999'da Özbekistan'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında taraflar arasında askeri-teknik ve güvenlik alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır¹⁷²⁶.

Kırgızistan-Tacikistan-Özbekistan sınırları arasında yer alan Fergana Vadisi'nde bir İslam devleti kurmayı amaçlayan ve El-Kaide terör örgütü ile bağlantıları olduğu bilinen Özbek İslami Hareketi'nin Batken Olayları'nın ardından 2000 yılında bölgede gerçekleştirdiği silahlı eylemler¹⁷²⁷, Putin önderliğinde bölge devletleri arasındaki işbirliği çabalarını hızlandırmıştır. Bu doğrultuda 25 Ocak 2000 tarihinde gerçekleştirilen BDT Zirvesi'nde terörizmle mücadele konusunda ortak önlemlerin alınmasına yönelik bir programın hazırlanmasına karar verilmiş, Mart

¹⁷²³ Lena Jonson, "The Security Dimension of Russia's Policy in South Central Asia", Gorodetsky (der.), **a.g.e.**, s. 124. Cummings, **a.g.m.**, s. 149.

¹⁷²⁴ 1999 Ağustosunda Tacikistan'dan Güney Kırgızistan'ın Batken bölgesine geçiş yapan militanlar, burada dört Japon jeologu, çevirmenlerini ve bir kısım Kırgız askeri görevlisini kaçırmak, bu kişilerin salıverilmesi karşılığında Kırgız yetkililerden fidye ve Özbekistan'a güvenli geçiş için bir koridorun oluşturulmasını talep etmişlerdi. Rehine krizi ancak iki aylık görüşme süreci sonucunda fidye ve güvenli geçiş olanağının oluşturulması karşılığında rehinelere bırakılması ile çözüme kavuşmuştu. Gülnara Kasmali, "Will Fighting Return to Batken, Kyrgyzstan This Spring?", <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/533>> (17.03.2009). Askar Aytmatov, "The Shade of Extremism over Central Asia", **Perceptions**, Aralık 2000/Şubat 2001, c. 5, s. 4, s. 116.

¹⁷²⁵ Jonson, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁷²⁶ **Y.a.g.e.**, s. 65.

¹⁷²⁷ Svante E. Cornell ve Regine A. Spector, "Central Asia: More than Islamic Extremists", **The Washington Quarterly**, Kış 2002, c. 25, s. 1, s. 196. Roy Allison, "Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia", **International Affairs**, Mayıs 2004, c. 80, s. 3, s. 474.

2000'deki BDT İçişleri Bakanları Toplantısı'nda Rusya'nın Terörizmle Mücadele Merkezi kurulması önerisi tartışmaya açılmıştır¹⁷²⁸. Bunun sonucunda 2000 Haziranı'nda gerçekleştirilen zirvede 2003 yılına kadar geçerli olacak Uluslararası Terörizmle Mücadele Programı ilân edilirken¹⁷²⁹, aynı yılın Aralık ayındaki zirvede BDT Terörizmle Mücadele Merkezi oluşturulmuştur¹⁷³⁰. Ayrıca 2000 Haziranı'ndaki BDT Zirvesi'nde Tacikistan'daki BDT barışı koruma güçlerinin çekilmesine, ancak Rus üslerinin varlığını devam ettirmesine karar verilmiştir. Aynı ay içerisinde Tacikistan Devlet Başkanı Rahmanov, Rusya ile Tacikistan arasında Rusya'ya Tacikistan topraklarında askeri üsler kurma hakkı tanıyan bir anlaşmanın imzalandığını açıklamıştır¹⁷³¹.

BDT içerisinde gerçekleştirilen bu açılımları, BDT Ortak Güvenlik Anlaşması'na taraf devletlerin Rusya öncülüğündeki girişimleri takip etmiştir. Bu anlaşmaya taraf olan devletler, 11 Ekim 2000 tarihinde Bişkek'te gerçekleştirdikleri zirvede terörizmle mücadele amacıyla ortak bir askeri güç oluşturma kararı almışlardır. Bu karar doğrultusunda 2001 Mayısı'nda gerçekleştirilen bir sonraki zirvede Rus, Kazak, Kırgız ve Tacik güçlerinden oluşan bir acil müdahale gücü oluşturulmuş¹⁷³², ancak fiiliyatta askeri yeteneklerden yoksun olan bu çokuluslu güç, sadece kâğıt üzerinde kalmıştır¹⁷³³. Bunun yanı sıra 2000 yılı içerisinde söz konusu anlaşmaya taraf olan devletler ve Özbekistan arasında ortak askeri tatbikatlar

¹⁷²⁸ Jonson, "The Security Dimension ...", s. 127. Bruce Pannier, "Terrorism Forges Bond between Moscow and Central Asia", **RFE/RL**, 26.01.2000, <<http://www.rferl.org/content/article/1093156.html>> (17.03.2009).

¹⁷²⁹ Bu program terörizmle mücadele konusundaki ulusal yasaların uyumlaştırılmasını, istihbarat alanında işbirliğinin sağlanmasını ve ortak araştırma projelerinin gerçekleştirilmesini öngörmektedir. Jonson, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁷³⁰ "The CIS Holds a Pauper's Summit", **The Jamestown Foundation**, 15.12.2000, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=29406&tx_ttnews\[backPid\]=207](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=29406&tx_ttnews[backPid]=207)> (17.03.2009).

¹⁷³¹ Cummings, **a.g.m.**, s. 146.

¹⁷³² Jonson, **a.g.e.**, s. 68-69. Jim Nichol, "Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests", **CRS Issue Brief for Congress**, 13.06.2003, s. 5, <http://assets.opencrs.com/rpts/IB93108_20030613.pdf> (17.03.2009).

¹⁷³³ Kathleen A. Collins ve William C. Wohlforth, "Central Asia: Defying 'Great Game' Expectations", Richard J. Ellings, Aaron L. Friedberg ve Michael Wills (der.), **Strategic Asia 2003-2004: Fragility and Crisis**, Seattle, The National Bureau of Asian Research, 2003, s. 302.

düzenlenmiş, özellikle Nisan ayında Afganistan'daki militanların Orta Asya devletlerine yönelik olası saldırılarına karşı mücadele amacıyla gerçekleştirilen BDT Güney Kalkanı 2000 (*CIS Southern Shield 2000*) tatbikatı büyük ses getirmiştir¹⁷³⁴.

Ele alınan dönemde Putin iktidarının bölgedeki askeri etkinliğinin tek aracı BDT ve ona bağlı olan Ortak Güvenlik Anlaşması değildir. 1996 yılında sınır güvenliğinin sağlanması amacıyla Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın biraraya gelmesi ile oluşan Şangay Beşlisi platformu, 2001 Haziranı'nda Özbekistan'ın da katılımıyla ŞİÖ'ye dönüştürülmüş ve bu oluşum, bölgede ABD'ye karşı artan Rus ve Çin etkisinin bir kanıtı olarak yorumlanmıştır¹⁷³⁵. ŞİÖ'nün kurulmasından hemen sonra katılımcıları arasında imzalanan ilk belge “Terörizm ve Ayrılıkçılıkla Mücadele Konvansiyonu” olmuştur¹⁷³⁶. Ortak güvenlik vurgusuna dayanan bu örgüt aracılığıyla 2003 yılından itibaren üye devletler arasında ortak askeri tatbikatlar düzenlenmiştir¹⁷³⁷.

Putin iktidarı askeri işbirliği konusunda bölge ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirmeye de özen göstermiştir. Bu bağlamda özellikle 2000 yılı içerisinde Rusya ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında çeşitli askeri işbirliği anlaşmalarının imzalandığı görülmüştür. Bu ikili anlaşmalar ile bölge ülkelerinin ordu mensuplarının Rus askeri okullarında eğitim görmelerine, taraflar arasında ortak askeri tatbikatların düzenlenmesine ve savunma alanındaki ticaretin arttırılmasına

¹⁷³⁴ Jonson, “The Security Dimension ...”, s. 127. Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'dan büyük oranda askeri güçlerin, Belarus ve Ermenistan'dan ise Savunma Bakanlıkları'nda görevli yetkililerin katıldığı bu tabikat, Tacikistan ve Özbekistan'ın Afgan sınırına yakın bölgelerinde gerçekleştirilmiştir. Bruce Pannier, “Joint Military Exercise Practices Common Defense”, **RFE/RL**, 29.03.2000, <<http://www.rferl.org/content/article/1093626.html>> (17.03.2009).

¹⁷³⁵ Esra Hatipoğlu, “11 Eylül Sonrası Rusya ve ABD'nin Orta Asya Politikası”, *Büyükakıncı* (der.), **a.g.e.**, s. 284.

¹⁷³⁶ Purtaş, “Orta Asya'nın Bütünlüğü ...”, s. 49.

¹⁷³⁷ Mark N. Katz, “Russia and the Shanghai Cooperation Organization: Moscow's Lonely Road from Bishkek to Dushanbe”, **Eurasia Insight**, 09.03.2008, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp090308f.shtml>> (17.03.2009).

ilişkin kararlar alınmıştır¹⁷³⁸. Söz konusu anlaşmalar içerisinde belki de en önemlisi, Kazakistan ile Haziran 2000’de imzalanan Askeri Poligonların Kullanımına İlişkin Anlaşma’dır. Bu anlaşma çerçevesinde Sarı Şagan Askeri Poligonu’nun kiralama usulü ile 10 yıllığına Rusya’nın kullanımında kalmaya devam etmesi kararlaştırılmış¹⁷³⁹, böylece Kazakistan’daki Rus askeri varlığı sürekliliğini korumuştur.

Sonuç olarak, 1990’ların ikinci yarısından itibaren GUUAM’ın kurulmasıyla birlikte bölgedeki etkinliğini ABD’ye kaptıran Rusya, 2000’lerin başlarında artan İslami radikalizmin etkisiyle terörizmle mücadele söylemini kullanarak bölge üzerinde etkisini yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Bu amaçla bölge devletlerini biraraya getiren BDT mekanizmasını kullanmıştır. Özellikle Moskova ile mesafeli olan Özbekistan üzerindeki Rus etkisinin bu dönemde arttığı gözlenmiştir. Bunda radikal İslami grupların tehdidi altında olduğunu ileri süren Özbek iktidarının, bu tehdide karşı ABD’den beklediği desteği alamaması da etkili olmuştur¹⁷⁴⁰. Putin iktidarı, Orta Asya’nın yanı sıra Kafkasya’ya yönelik politikasında da güvenlik düzleminde çeşitli açılımlarda bulunmuştur. Hazar petrollerinin dünya piyasalarına çıkışının hızlandırılması için bölgedeki çatışmaların sonlandırılması gerekliliği, Putin yönetimini harekete geçirmiş, 2000 yılı içerisinde Moskova’nın önderliğinde Dağlık Karabağ Sorunu’nun çözümüne yönelik çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir¹⁷⁴¹. Diğer yandan II. Çeçen Savaşı’nın patlak vermesiyle birlikte Gürcistan ve

¹⁷³⁸ Jonson, **a.g.e.**, s. 68, 71.

¹⁷³⁹ Oğan, “Demografinin Gölgesi Altında ...”, s. 142.

¹⁷⁴⁰ Hatipoğlu, “11 Eylül Sonrası ...”, s. 284. Svante E. Cornell, “America in Eurasia: One Year After”, **Current History**, Ekim 2002, c. 101, s. 657, s. 330.

¹⁷⁴¹ 2000 yılının Ocak ve Haziran aylarında Kremlin’de biraraya gelen Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya liderleri sorunun çözümüne yönelik Moskova’nın önerilerini tartışmışlardır. Bu görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hekimoğlu, **a.g.e.**, s. 168. “Rus’un Barış Oyunu”, **Aksam**, 25.01.2000, <<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2000/01/25/dunya/dunya2.html>> (18.03.2009). “Moskova’da Kafkas Zirvesi”, **Hürriyet**, 25.01.2000, <<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/01/25/175094.asp>> (17.03.2009). “Moskova’da Karabağ Zirvesi”, **Milliyet**, 21.06.2000, <<http://www.milliyet.com.tr/2000/06/21/dunya/dun04.html>> (17.03.2009).

Azerbaycan'ı, topraklarını Çeçen silahlı güçlerine açmakla suçlayan Moskova, bu suçlamalarını söz konusu dönemde de devam ettirmiştir. Hatta Putin iktidarı, 2001 yılında Çeçenya ile sınır bölgelerini kontrol altında tutamadığını ileri sürerek Gürcistan'a karşı vize rejimi uygulamasını başlatmıştır¹⁷⁴².

3. ABD ile Sorunlu İlişkiler

Putin'in iktidara gelmesinden 11 Eylül'e kadar geçen süreçte, ABD ile Rusya arasındaki ilişkilere gerginliğin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bunda her iki ülkede 2000 yılında işbaşına gelen yönetimlerin, öncüllerine oranla farklı dış politika yaklaşımlarını savunmaları etkili olmuştur. Yani taraflar arasında oluşan gerginlikte Putin'in ABD hegemonyasına karşı çok kutupluluğu savunan merkezci yaklaşımı kadar ABD'de iktidara gelen George W. Bush yönetiminin Rusya'ya karşı izlediği sert politika da belirleyici olmuştur. ABD'de 2000 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimleri sırasında Clinton yönetimini Rusya'ya karşı tavizkâr olmakla eleştiren Bush ve ekibi¹⁷⁴³, dış politikada Rusya'ya herhangi bir öncelik tanınmayacağına ve çıkarların farklılaşması durumunda Moskova ile mücadeleden kaçınılmayacağına ilişkin demeçlerde bulunmuştur¹⁷⁴⁴.

Bu dönemde taraflar arasında sorun yaratan konulardan ilki, Putin iktidarının ABD liderliğindeki tek kutupluluğa karşı farklı güç odakları ile yakınlaşma çabasıdır. Özellikle Moskova'nın İran ile ilişkileri geliştirme yolunda attığı adımlar,

¹⁷⁴² Kamalov, a.g.e., s. 104.

¹⁷⁴³ Tomas Valasek, "President George W. Bush and the 'Other' Europe", **Foreign Policy in Focus**, Aralık 2000, <http://www.fpif.org/commentary/2000/0012ceurope_body.html> (18.03.2009). Seçim kampanyaları sırasında Clinton'un Rusya politikasını büyük bir başarısızlık olarak değerlendiren Bush'un dış politika ekibi, Clinton ve ekibini Rusya'yı içeriden dönüştürebilmek amacıyla çok fazla zaman ve kaynak harcamak ile suçlanmışlardır. Bu gruba göre, önemli olan "ulusal çıkarlar"dır. Bu çıkarları tehdit edebilecek ülkelerin başında hâlâ büyük bir güç olan Rusya gelmektedir. Rusya ile ilişkilerde yapıcı olma çabası bir kenara bırakılarak, bu devletin ABD'nin "ulusal çıkarlar"ına aykırı olabilecek politikalarının engellenmesine çalışılmalıdır. Bunun için de Rus iç politikasından çok uluslararası sistemdeki güç dengesinden etkilenen Rus dış politikasına odaklanılmalıdır. James Goldgeier ve Michael McFaul, "George W. Bush and Russia", **Current History**, Ekim 2002, c. 101, s. 657, s. 313-314.

¹⁷⁴⁴ Celeste A. Wallander, "US-Russian Relations: between Realism and Reality", **Current History**, Ekim 2003, c. 102, s. 666, s. 308.

Washington'un tepkisini çekmiştir. Moskova ile Tahran arasında askeri ve nükleer alandaki işbirliğini sınırlandıran 1995 tarihli Gore-Çernomırdin Anlaşması'nı 2000 yılının sonlarında reddeden Putin, İran ile kârlı ticari ilişkilerin kapısını aralamıştır¹⁷⁴⁵. Putin'in bu kararı almasında, ordu ile birlikte Rus siyaseti üzerinde ağırlığını hissettirmeye başlayan savunma sanayisinin etkili olduğunu söylemek mümkündür¹⁷⁴⁶. Ancak bu dönemde karar alma mekanizmaları üzerinde etkinliğini arttıran savunma sanayisinin devlet kontrolü altına geçirildiğini belirtmek gerekir. Nitekim Putin, Kasım 2000'de silah ihracatı ile uğraşan iki büyük şirket Rosvooruzhenie ve Promeksport'u birleştirerek, silah ihracatında tekel yaratan devlet kontrollü Rosoboroneksport şirketini kurdurmuş, bu şirketin başına eski bir KGB görevlisi olan Andrey Belyaninov'u getirmiştir¹⁷⁴⁷. Böylece Putin, ordu üzerindeki kontrolünü tesis etmesine benzer biçimde savunma sanayisinin özellikle ihracat kesiminde devlet kontrolünü arttırmıştır.

2000 yılının sonlarından itibaren Tahran'a yönelik silah satışını arttıran Moskova, Buşehr'deki nükleer santralin tamamlanmasına ilişkin vaatlerini yinelemiş ve İran'da daha fazla reaktör inşa etmek istediğini açıklamıştır. Bu dönemde Putin iktidarı, ABD'nin muhalefetine rağmen, Tahran'ın uyguladığı nükleer enerji programının sadece barışçıl amaçlara yönelik olduğu şeklindeki iddiayı desteklemiştir¹⁷⁴⁸. 2001 Martı'nda İran Devlet Başkanı Muhammed Hatemi'nin Moskova ziyareti sırasında iki ülke arasında imzalanan ekonomik işbirliği

¹⁷⁴⁵ Mark N. Katz, "Exploiting Rivalries for Prestige and Profit: an Assessment of Putin's Foreign Policy Approach", **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 2005, c. 52, s. 3, s. 30.

¹⁷⁴⁶ James Owen, "Russia and Iran: Old Neighbours, New Rivals", **Open Democracy**, 30.03.2006, s. 2, <<http://www.opendemocracy.net/content/articles/PDF/3407.pdf>> (18.03.2009).

¹⁷⁴⁷ "Vaenno-Promışlenniy Kompleks", **Kommersant Vlast**, 24.05.2004, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=476700>> (18.03.2009). Bukkvoll, "Putin's Strategic Partnership ..." s. 228.

¹⁷⁴⁸ Mark N. Katz, "Losing Balance: Russian Foreign Policy toward Iraq and Iran", **Current History**, Ekim 2003, c. 102, s. 666, s. 344.

anlaşmasını¹⁷⁴⁹ takiben aynı yılın Ekim ayında taraflar arasında silah ticaretinin arttırılmasına ilişkin bir başka anlaşma imzalanmıştır¹⁷⁵⁰. İmzalanan bu iki anlaşma ile, taraflar arasında yaklaşık 7 milyar dolarlık silah ticareti konusunda uzlaşmaya varılmıştır¹⁷⁵¹.

Ele alınan dönemde Putin iktidarının ilişkileri arttırma çabası içine girdiği bir diğer devlet Çin'dir. 1996 yılında Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Primakov'un çabaları ile özellikle 1998 yılından itibaren olumlu bir seyir izleyen Rusya-Çin ilişkileri, 2001 Temmuzunda taraflar arasında imzalanan "İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" ile stratejik ortaklık seviyesine yükselmiştir.¹⁷⁵² Bu anlaşma ile iki ülke, ABD hegemonyasının dengelenmesi, aralarındaki 4.300 kilometrelik sınırın hukuken belirlenmesi, silah satışı, teknoloji transferi, enerji ve hammadde tedariki ve Orta Asya'daki İslami akımların yayılmasının önlenmesi konularında işbirliği yapma kararına varmışlardır¹⁷⁵³. 1950 tarihli Mao-Stalin Anlaşması'ndan itibaren iki ülke arasında imzalanan en önemli anlaşma olarak nitelendirilen bu anlaşma¹⁷⁵⁴ ile, taraflar birbirlerine karşı herhangi bir örgüt, blok ya da ittifaka katılmayacaklarını, topraklarında diğerinin egemenlik, toprak bütünlüğü ve güvenliğini tehdit edebilecek bir örgütlenmenin oluşturulmasına izin vermeyeceklerini ve ilişkilerinde kuvvet

¹⁷⁴⁹ Bu anlaşma ile Rusya'nın İran'a 4-5 milyar dolarlık konvansiyonel silah satışında bulunması karara bağlanmıştır. "Russia", **The Military Balance**, 2001, c. 101, s. 1, s. 111.

¹⁷⁵⁰ 2001 Ekimi'nde imzalanan anlaşma ile Rusya'nın İran'a yıllık 300-400 milyon dolar civarında silah ihracatında bulunmasına karar verilmiştir. Sergei Blagov, "Russia Insists on Economic Partnership with Iran", **Eurasia Daily Monitor**, 23.02.2005, c. 2, s. 38, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=27593](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=27593)> (18.03.2009).

¹⁷⁵¹ Carol R. Saivetz, "Moscow's Iranian Policies: Opportunities and Dangers", **Middle East Brief**, Ocak 2007, s. 15, s. 2, <<http://www.brandeis.com/crown/publications/meb/MEB15.pdf>> (18.03.2009).

¹⁷⁵² 1996 yılında ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine çıkarma hedefini vurgulayan taraflar, bu hedefe söz konusu anlaşma ile ulaşmışlardır Chien-pen Chung, "The Shanghai Co-operation Organization: China's Changing Influence in Central Asia", **The China Quarterly**, Aralık 2004, s. 180, s. 1005-1006.

¹⁷⁵³ Ariel Cohen, "The Russia-China Friendship and Cooperation Treaty: a Strategic Shift in Eurasia", **The Heritage Foundation**, 18.07.2001, <<http://www.heritage.org/research/russiaandeurasia/bg1459.cfm>> (19.03.2009).

¹⁷⁵⁴ Nicklas Norling, "China and Russia: Partners with Tensions", **Policy Perspectives**, 2007, c. 4, s. 1, s. 36.

kullanma yoluna gitmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir¹⁷⁵⁵. Ayrıca iki ülke söz konusu anlaşma ile, çok kutuplu bir dünya düzenine yönelik çağrıda bulunmuşlar, ABD'nin füze savunma sistemi kurma planlarına ve NATO'nun Kosova Müdahalesi'nde ileri sürülen "insani müdahale" kavramına karşı olduklarını açıklamışlardır¹⁷⁵⁶.

İmzalanan bu anlaşmadan bir ay önce ŞİÖ'nün kuruluşuna öncülük eden bu iki devletin işbirliği çabaları güvenlik alanı ile sınırlı kalmamıştır. Nitekim bu dönemde taraflar arasındaki ticaret hacminde önemli bir artışın yaşandığı gözlenmiştir. 1998 yılı itibariyle 5.5 milyar dolar olan iki devlet arasındaki toplam ticaret hacmi, 2000 yılında 8 milyar dolara¹⁷⁵⁷, 2001 yılında 10.7 milyar dolara ulaşmıştır¹⁷⁵⁸. Bu ticaretin büyük bir kısmını oluşturan silah satışları, ABD dış politika çevrelerinde endişeyle karşılanmıştır. Çünkü Moskova'nın silah satışları ve iki devlet arasındaki geniş kapsamlı savunma ve teknolojik işbirliği, Washington'un etkin olmak istediği Doğu ve Güneydoğu Asya'da bölgesel askeri dengeleri değiştirebilecek, Çin'in askeri yeteneklerinin artırılması, ABD'ye ve bölgesel müttefiklerine ek bir yük getirebilecektir¹⁷⁵⁹. 2000 yılında silah satışının % 70'ini Çin'e gerçekleştiren Moskova¹⁷⁶⁰, Washington'un bu endişelerine rağmen silah ticaretinde ilk sırayı alan bu ülke ile ticari ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Üstelik taraflar arasındaki ekonomik ilişkiler, silah ticareti ile sınırlı kalmamış, enerji sektörünü de kapsamıştır. 2001 Eylülü'nde Çin Başbakanı'nın Moskova ziyareti

¹⁷⁵⁵ Ren Dongfeng, "The Central Asia Policies of China, Russia and the USA, and the Shanghai Cooperation Organization Process: a View from China", **Stockholm International Peace Research Institute**, Ekim/Aralık 2003, <<http://editors.sipri.se/pubs/CentralAsiaSCO.pdf>> (19.03.2009). R. Kutay Karaca, **Dünyadaki Yeni Güç Çin: Tek Kutuptan Çift Kutuba**, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2003, s. 160.

¹⁷⁵⁶ Frank Umbach, "The Wounded Bear and the Rising Dragon. The Sino-Russian Relationship at the Beginning of the 21st Century: a View from Europe", **Asia-Europe Journal**, Ocak 2004, c. 2, s. 1, s. 44, 46.

¹⁷⁵⁷ **Y.a.g.m.**, s. 50.

¹⁷⁵⁸ İnce, **a.g.m.**, s. 271.

¹⁷⁵⁹ Shermann Garnett, "Çin-Rusya Stratejik Ortaklığının Tehlikeleri", Yılmaz Tezkan (der.), **Uzak ve Eski Komşumuz Çin**, Ankara, Ülke Kitapları, 2002, s. 131.

¹⁷⁶⁰ Michael J. Barron, "China's Strategic Modernization: the Russian Connection", **Parameters**, Kış 2001/2002, c. 31, s. 4, s. 73.

sırasında iki ülkenin başbakanları arasında Sibirya'dan Çin'e dönecek doğalgaz ve petrol boru hattı projesinin fizibilite çalışmalarına başlanmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır¹⁷⁶¹.

İran ve Çin'in yanı sıra Putin iktidarı, Hindistan, Küba, Kuzey Kore ve Vietnam gibi ülkelerle bu dönemde özellikle ekonomik ilişkileri geliştirme çabası içinde olmuştur. Silah ihracatında Çin'den sonra ikinci sırada yer alan Hindistan ile silah ticaretinin artırılması yönünde girişimlerde bulunan Moskova, bu ülkede iki yeni nükleer reaktör inşa etme kararı almıştır¹⁷⁶². Putin'in 2000 Ekimi'nde gerçekleştirdiği Hindistan ziyareti sırasında taraflar arasında nükleer ve askeri konulardaki işbirliğinin yanı sıra, ABD'nin tek taraflı eylemlerine karşı bir ortaklığın kurulduğu gözlenmiştir. Zira bu ziyaret sırasında imzalanan ortak deklarasyonda, çok kutuplu bir dünya düzeninin tercih edildiğine vurgu yapılırken, NATO'nun Kosova Müdahalesi ima edilerek BM Şartı'nın ihlali anlamına gelen tek taraflı güç kullanımına karşı olunduğu açıklanmıştır¹⁷⁶³. İki ülke arasında stratejik ortaklık belgesinin imzalandığı bu ziyarette, terörizmle mücadele konusunda işbirliği kararına varılmıştır. Taraflar, sorunlu olan Çeçenya ve Keşmir bölgelerindeki İslami fundamentalizm ve ayrılıkçılık hareketlerinin Afganistan'daki Taliban rejimi tarafından kışkırtıldığını ileri sürmüşler, Afganistan ile mücadele amacıyla ortak bir çalışma grubu oluşturmaya karar vermişlerdir¹⁷⁶⁴. Ayrıca bu ziyaret sırasında

¹⁷⁶¹ "Russia, China to Explore Major Pipeline Proposal", **VOA News**, 08.09.2001, <<http://www.voanews.com/english/archive/2001-09/a-2001-09-08-24-Russia.cfm>> (19.03.2009). Sabrina Tavernise, "Putin Will Focus on Energy in Visit to China this Week", **The New York Times**, 02.12.2002, <<http://www.nytimes.com/2002/12/02/business/putin-will-focus-on-energy-in-visit-to-china-this-week.html>> (19.03.2009).

¹⁷⁶² Richard Sakwa, "Putin's Foreign Policy: Transforming 'the East'", Gorodetsky (der.), **a.g.e.**, s. 190.

¹⁷⁶³ Sarath Kumar, "Putin's Visit to India Highlights Significant Strategic Shifts", 25.11.2000, <<http://www.wsws.org/articles/2000/nov2000/rusi-n25.shtml>> (20.03.2009).

¹⁷⁶⁴ Syed Adnan Ali Shah, "Indo-Russia Relations: Prospects in the 21st Century", <http://www.issi.org.pk/journal/2003_files/no_4/article/3a.htm> (20.03.2009).

imzalanan savunma alanında işbirliği anlaşması ile, Rusya'nın Hindistan'a 3 milyar dolarlık askeri teçhizat satışında bulunması konusunda uzlaşmaya varılmıştır¹⁷⁶⁵.

Silah ihracatında ilk sıralarda yer alan Çin ve Hindistan ile ABD hegemonyasına karşı işbirliği çabalarını arttıran, Washington'un karşı çıktığı İran'ın nükleer faaliyetlerini destekleyen, her üç ülke ile nükleer ve savunma alanlarındaki işbirliğini geliştiren Putin iktidarı, bu girişimleri ile doğal olarak ABD'nin tepkisini çekmiştir. Üstelik Putin'in hem ekonomik hem de siyasi kazanç sağladığı bu ilişkiler, Küba, Vietnam ve Kuzey Kore gibi Sovyet uydusu ülkelere kadar sıçramıştır. 2000 Aralığı'nda Küba'yı ziyaret eden Putin, bu ziyaret sırasında Küba lideri Fidel Kastro ile birlikte Washington'u tek kutuplu bir dünya düzeni oluşturmaya çalışmak ile suçlamıştır¹⁷⁶⁶. ABD'nin Küba'ya uyguladığı ticari ambargoyu eleştiren Putin¹⁷⁶⁷, Küba lideri ile “şekere karşı petrol”e dayanan ticari ilişkilerin diğer ürünleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi konusunda bir anlaşmaya imza atmıştır¹⁷⁶⁸. Bu ziyaretten iki ay sonra Şubat 2001'de Vietnam ve Kuzey Kore'ye giden Rus lider, söz konusu ülkelerde Rus firmaları için iş olanaklarının oluşturulması konusunda görüşmelerde bulunmuştur¹⁷⁶⁹.

Putin'in ekonomik maksimizasyonu sağlama ve ABD liderliğindeki tek kutupluluğu aşma çabasıyla izlediği bu dış politikaya karşılık olarak Bush yönetiminin izlediği sertlik yanlısı politika, ABD ile Rusya arasındaki ilişkilere gerginliğin hâkim olmasını kolaylaştırmıştır. 2001 baharında Rusya ile ilişkilerin dış

¹⁷⁶⁵ Bu anlaşma sonucunda Rusya'nın Hindistan'a T-90 tankları ve SU-30 uçakları göndermesine karar verilmiştir. B. M. Jain, “India and Russia: Reassessing the Time-Tested Ties”, *Pacific Affairs*, Güz 2003, c. 76, s. 3, s. 384.

¹⁷⁶⁶ “Castro, Putin Denounce U.S.”, *Cubamet*, 15.12.2000, <<http://www.cubamet.org/CNews/y00/dec00/15e6.htm>> (20.03.2009).

¹⁷⁶⁷ “Putin's Attempt to Revive Cuba Ties Offends America”, *Cubamet*, 13.12.2000, <<http://www.cubamet.org/CNews/y00/dec00/13e6.htm>> (20.03.2009).

¹⁷⁶⁸ Herspring ve Rutland, *a.g.m.*, s. 248.

¹⁷⁶⁹ *Y.a.g.m.*, s. 249-250. “Russian President Begins Official Visits to Vietnam”, *People's Daily*, 28.02.2001, <http://english.peopledaily.com.cn/english/200102/28/eng20010228_63683.html> (20.03.2009).

politikada öncelikli bir yeri olmadığı kanısına varan yeni ABD yönetimi, bir yandan casusluk ile suçlanan 50 Rus diplomatı ABD'den sınır dışı ederken, diğer yandan Clinton döneminde Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Yeni Bağımsız Devletler Bürosu'nu feshederek, dış politikada Rusya'nın konumunu aşağılara çekmiştir. Zira Dışişleri Bakanlığı'nın yeni kurumsal yapısı içerisinde RF, Avrupa ve Avrasya Bürosu'ndaki 54 ülkeden biri haline gelmiştir¹⁷⁷⁰.

Bush iktidarının füze savunma sistemi kurmak amacıyla 1972 tarihli Anti-Balistik Füze Anlaşması'ndan çekileceğini açıklaması, iki ülke arasındaki gerginliği en üst noktaya taşımıştır. Söz konusu anlaşmanın START I ve START II Anlaşmalarına bağlı olduğunu ileri süren Putin, Washington'un böyle bir adım atması durumunda bu anlaşmalardan, hatta yürürlükte olan tüm silah indirim anlaşmalarından çekilebileceklerini ifade etmiştir¹⁷⁷¹. Ayrıca Bush iktidarının Çeçenya Müdahalesi nedeniyle Moskova'yı suçlaması, taraflar arasındaki ilişkileri daha da sorunlu hale getirmiştir. 2001 Martı'nda ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili, Çeçenya'daki Maşadov Hükümeti'nde yer alan çeşitli isimlerle bir araya gelmiş, böylece Washington Moskova'nın görüşlerine bakmaksızın kiminle isterse görüşebileceğini kanıtlamaya çalışmıştır¹⁷⁷².

İki ülke arasında oluşan sorunlu ilişkilerin üçüncü ama belki de en önemli nedeni Rus ekonomisinde yaşanan gelişmelerdir. Ekonomide yaşanan düzelmeye, IMF kredilerinin ve ABD mali yardımının önemini azaltırken, ekonomik kalkınmayı hızlandıracak ticaret ve yatırım ilişkilerindeki düşük ABD payı, ekonomik kalkınmayı temel amaç edinen Rus liderin Washington'u ikinci plana atmasını

¹⁷⁷⁰ Goldgeier ve McFaul, "George W. Bush and ...", s. 316.

¹⁷⁷¹ Jack Mendelsohn, "America, Russia, and the Future of Arms Control", **Current History**, Ekim 2001, c. 100, s. 648, s. 326-327.

¹⁷⁷² Ian Bremmer, "Defining the Limits of Terrorism: the United States, Russia and Chechnya", **Eurasia Insight**, 03.01.2002, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav030102.shtml>> (20.03.2009).

kolaylaştırmıştır. Rus enerji ihracatında Avrupa, silah satışında ise İran, Çin ve Hindistan önemli pazarlar olarak belirirken, ABD, Rus malları için kayda değer bir pazar olamamış, üstelik yatırım konusunda da Avrupa'nın epeyce gerisinde kalmıştır¹⁷⁷³. Yani hem ekonomik kalkınma amacına ulaşmada, hem de kısmen sağlanan ekonomik kalkınma¹⁷⁷⁴ sonucunda Moskova nezdinde Washington'un öneminin azaldığını söylemek mümkündür.

B. 11 Eylül: Pragmatik Dış Politikanın Sürekliliği

11 Eylül öncesinde sorunlu ilişkilere sahip olan Rusya ile ABD, 11 Eylül sonrasında terörizmle mücadelede işbirliği doğrultusunda yakınlaşmışlardır. Putin iktidarının bu dönemde gerçekleştirdiği ABD ile işbirliği, uzun dönemli bir strateji olmaktan çok, güney sınırındaki güvenlik problemini çözmek için giriştiği taktik bir hareket niteliğindedir¹⁷⁷⁵. Rus yönetimi, terörizme karşı küresel mücadelede yer alarak, Çeçenya'daki "terörizm karşıtı kampanya"sına uluslararası destek sağlamayı amaçlamıştır. Üstelik Taliban rejimine karşı gerçekleştirilen ABD operasyonu, Afganistan'dan Orta Asya ve Kafkasya'ya yayılan radikal İslam tehdidini azaltması bakımından Kremlin açısından yeni bir şans olarak görülmüştür¹⁷⁷⁶.

11 Eylül, taraflar arasındaki yakınlaşmayı hızlandırırken, bazı çevrelerde iddia edildiği gibi¹⁷⁷⁷ Putin'in dış politika çizgisinde keskin bir dönüşüme neden

¹⁷⁷³ Celeste A. Wallander, "Russian Foreign Policy: the Implications of Pragmatism for U.S. Policy", <http://www.globalsecurity.org/military/library/congress/2002_hr/wall0227.htm> (20.03.2009).

¹⁷⁷⁴ 2000 yılında % 8,3, 2001 yılında % 5,2 oranında büyüyen Rus ekonomisi, 2001 yılında 51.1 milyar dolar ticaret fazlası vermiş, hükümet bütçesinde GSYİH'nın % 2,4'ü kadar bir fazlalık oluşmuştur. 2001 yılında sanayi üretimi % 4,9 oranında artarken, yatırımlarda % 8,7'lik bir artış meydana gelmiş, ülkeden sermaye çıkışında önemli bir azalma gözlenmiştir. Celeste A. Wallander, "Silk Road, Great Game or Soft Underbelly? The New US-Russia Relationship and Implications for Eurasia", Shireen Hunter (der.), **Strategic Developments in Eurasia after 11 September**, London, Routledge, 2004, s. 94.

¹⁷⁷⁵ Secieru, **a.g.m.**, s. 291-292. Jeffrey Mankoff, "Russia and the West: Taking the Longer View", **The Washington Quarterly**, Bahar 2007, c. 30, s. 2, s. 131-132. Derek S. Reveron, "Old Allies, New Friends: Intelligence-Sharing in the War on Terror", **Orbis**, Yaz 2006, c. 50, s. 3, s. 455.

¹⁷⁷⁶ Secieru, **a.g.m.**, s. 292.

¹⁷⁷⁷ 11 Eylül'ün Rus dış politikasında dönüşüme yol açtığını ileri süren akademisyenlerin başında Michael McFaul gelmektedir. Bu konuda bkz. "US-Russia Relations after September 11, 2001", **Carnegie Endowment**, <<http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=840&prog=zru>> (21.03.2009). Hatta

olmamıştır. Zira pragmatizm, gerek 11 Eylül öncesinde gerekse 11 Eylül sonrasında Putin'in dış politika uygulamalarına hâkim olmuştur. İlk dönemde Avrupa, ikinci dönemde ise ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi çabası bu pragmatik anlayışı yansıtmaktadır. 11 Eylül sonrasında ABD ile olduğu kadar, Avrupa ve “Yakın Çevre” ülkeleri ile ilişkiler de geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, ele alınan dönemde dış politikaya Atlantikçilik hâkim gibi görünse de, aslında merkezci çizgi sürekliliğini korumuştur. Tek fark, oluşan koşulların sonucunda ortak çıkarlar bağlamında ABD ile işbirliğinin sağlanmasıdır. Ancak bu işbirliği 2003 sonlarından itibaren yaşanan gelişmelerin göstereceği üzere, kalıcı bir işbirliği olmayacaktır.

11 Eylül, Putin ile Bush'un aralarındaki sorunları aşmak amacıyla görüşmelere başladıkları ve kişisel bağlarını geliştirme yolunda adım attıkları bir döneme denk gelmiştir¹⁷⁷⁸. İlk defa 2001 Haziranı'nda Slovenya'da biraraya gelen iki lider, Washington'un füze savunma sistemi kurma planına ilişkin görüşmelerde bulunmuşlar¹⁷⁷⁹, bir ay sonra Cenova'da tekrar biraraya gelerek füze savunma sistemi konusunda anlaşmaya vardıklarını açıklamışlardır. Putin ile Bush, stratejik saldırı füzelerinin stoğunda indirimine gidilmesi karşılığında ulusal füze savunma sisteminin kurulabileceği konusunda uzlaşmaya varmışlardır¹⁷⁸⁰. Bu görüşmelere paralel olarak iki liderin birbirleri hakkında olumlu demeçlerde bulunması¹⁷⁸¹, taraflar arasındaki ilişkilerde yeni bir açılım olarak yorumlanırken, liderler arasındaki

bu süreçte Rus dış politikasında bir devrimin yaşandığını ileri süren siyasetçiler ve akademisyenler bile olmuştur. Bu konuda bkz. “Revolution in US-Russian Relationship after September 11”, **VOA News**, 05.09.2002, <<http://www.voanews.com/english/archive/2002-09/a-2002-09-05-25-Revolution.cfm>> (21.03.2009).

¹⁷⁷⁸ Hatipoğlu, “11 Eylül Sonrası ...”, s. 288.

¹⁷⁷⁹ Patrick Cockburn, “Bush and Putin Make Friends in Slovenia”, **The Independent**, 17.06.2001, <<http://www.independent.co.uk/news/world/americas/bush-and-putin-make-friends-in-slovenia-674355.html>> (21.03.2009).

¹⁷⁸⁰ Ewen MacAskill, “Bush, Putin Link Shield to Arms Cuts”, **The Guardian**, 23.07.2001, <<http://www.guardian.co.uk/world/2001/jul/23/usa.russia>> (21.03.2009).

¹⁷⁸¹ Putin, verdiği demeçlerde Bush'u “güvenilir ve daimi bir ortak” olarak tanımlarken, Bush'un da Putin için aynı tanımlamaları kullandığı görülmüştür. Patrick E. Tyler, “Putin, Sizing up Bush, Says the Retinue ‘Makes the King’”, **The New York Times**, 03.09.2001, <<http://www.nytimes.com/2001/09/03/world/putin-sizing-up-bush-says-the-retinue-makes-the-king.html>> (21.03.2009). Goldgeier ve McFaul, “George W. Bush and ...”, s. 317.

kişisel bağlara dayalı bu yeni açılım 11 Eylül sonrasında daha da güçlenmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrasında Beyaz Saray'ı arayan ilk dünya lideri olarak Putin, bundan sonraki dönemde ABD ile ilişkilerini Bush ile doğrudan iletişim yoluyla şekillendirmiştir¹⁷⁸².

1. Terörizme Karşı İşbirliği Bağlamında ABD ile İlişkiler

Çeçenya'dan Moskova'ya yönelen tehdidi 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleştirilen terörist saldırılar ve bu saldırıların arkasında yer alan terörist gruplar ile bağlantılandıran Putin iktidarı, saldırılardan sadece birkaç hafta sonra terörizmle mücadelede Washington'a desteğini açıkça ifade etmiştir¹⁷⁸³. Nitekim Putin, 24 Eylül 2001'de beş maddeli Washington'a destek planını açıklamıştır. Bu plana göre, Rusya ABD'ye istihbarat paylaşımı konusunda yardım edecek, insani yardım amaçlı olarak ABD uçaklarına hava sahasını açacak, terörizmle mücadele operasyonlarının yürütüldüğü alanlarda arama kurtarma çalışmalarına katılacak, askeri yardım da dâhil olmak üzere Afganistan'daki muhalefete yardım sağlayacak ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ABD askerine hava sahaslarını ve üslerini açmalarını destekleyecektir¹⁷⁸⁴. Bu planı uygulamaya geçiren Moskova, 2001 Ekimi'nde ABD'nin inisiyatifiyle başlatılan NATO'nun Afganistan Operasyonu'na hem istihbarat hem de lojistik anlamda destek olmuş¹⁷⁸⁵, Afganistan kaynaklı uyuşturucu

¹⁷⁸² Alex Pravda, "Putin's Foreign Policy after 11 September: Radical or Revolutionary?", Gorodetsky (der.), **a.g.e.**, s. 41-42.

¹⁷⁸³ Light, "Russian-American Relations ...", s. 29.

¹⁷⁸⁴ "Russia Outlines How It Will Cooperate with U.S.", **CNN**, 24.09.2001, <<http://archives.cnn.com/2001/WORLD/europe/09/24/ret.russia/index.html>> (22.03.2009). "Russia to Cooperate with Taleban Opposition", **VOA News**, 25.09.2001, <<http://www.voanews.com/english/archive/2001-09/a-2001-09-25-1-Russia.cfm>> (22.03.2009).

¹⁷⁸⁵ Paolo Pasicolan ve Balbina Y. Hwang, "The Vital Role of Alliances in the Global War on Terrorism", **The Heritage Foundation**, 24.10.2002, <<http://www.heritage.org/Research/HomelandSecurity/bg1607.cfm>> (22.03.2009). David J. Gerleman, Jennifer E. Stevens ve Steven A. Hildreth, "Operation Enduring Freedom: Foreign Pledges of Military and Intelligence Support", **CRS Report for Congress**, 17 Ekim 2001, <<http://www.globalsecurity.org/military/library/report/crs/RL31152.pdf>> (22.03.2009).

kaçakçılığını önlemek amacıyla geniş kapsamlı bir plan hazırlamıştır¹⁷⁸⁶. Ayrıca Putin iktidarı, Washington'un 2002 yılının başlarında Özbekistan'ın güneyinde yer alan Hanabad'ta ve Kırgızistan'ın başkenti Bişkek yakınlarındaki Manas'ta iki askeri üs elde etmesine¹⁷⁸⁷ tepki göstermemiştir¹⁷⁸⁸.

Terörizmle mücadele amacıyla Washington'un Orta Asya'da artan etkinliğine göz yuman Putin iktidarı, oluşan işbirliği ortamında ABD'nin talepleri doğrultusunda Küba ve Vietnam'daki üslerini kapatmış¹⁷⁸⁹, Bush iktidarının ABM'den çekilmesini kabullenmiştir¹⁷⁹⁰. Ancak Moskova'nın verdiği bu tavizler, tek taraflı değildir. Putin, bu dönemde terörizme karşı oluşturulan koalisyona katılarak ABD ile ilişkilerini eşitlik prensibi temelinde geliştirme fırsatını elde etmiştir¹⁷⁹¹. Zira Putin iktidarı söz konusu tavizlerin karşılığında hem Çeçenya'daki müdahalesine ABD'nin desteğini sağlamış¹⁷⁹², hem NATO içindeki konumunu güçlendirerek yeni bir NATO-Rusya Konseyi'nin oluşumunu sağlamış¹⁷⁹³, hem de nükleer silahlarda indirim konusunda Bush yönetimi ile yeni bir anlaşmaya imza atmıştır. 13 Aralık 2001 tarihinde Bush yönetiminin altı aylık bir süre içinde ABM'den çekileceğini açıklamasının ardından stratejik silahlarda indirimi öngören bağlayıcı bir anlaşmanın imzalanmasını talep

¹⁷⁸⁶ Andrey Kelin, "Russia-NATO: toward a New Stage of Interaction?", **International Affairs (Moscow)**, 2005, c. 51, s. 1, s. 41.

¹⁷⁸⁷ Svante E. Cornell, "The United States and Central Asia: in the Steppes to Stay?", **Cambridge Review of International Affairs**, Temmuz 2004, c. 17, s. 2, s. 239.

¹⁷⁸⁸ Purtaş, "Rusya'nın Orta Asya'ya ...", s. 168. Kamalov, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁷⁸⁹ Putin iktidarı Küba'daki Lourdes Radar ve Elektronik İstihbarat Merkezi ile Vietnam'daki Cam Ran Bay Deniz Üssü'nü 2002 yılında kapatmıştır. "Russia May Eventually Retrieve Its Military Presence in Cuba and Vietnam", **Pravda**, 05.08.2008, <http://english.pravda.ru/russia/politics/05-08-2008/105998-russia_cuba-0> (22.03.2009).

¹⁷⁹⁰ Elizabeth Wishnick, **Growing U.S. Security Interests in Central Asia**, Carlisle, Strategic Studies Institute, 2002, s. 23.

¹⁷⁹¹ Nadia Alexandrova Arbatova, "Russian-Western Relations after 11 September: Selective Cooperation versus Partnership (a Russian View)", **The Political Quarterly**, Ağustos 2002, c. 73, s. 1, s. 157.

¹⁷⁹² Moskova'nın Çeçenya politikasına yönelik eleştirilerini sonlandıran Washington, bazı Çeçen örgütlerini uluslararası terörist örgütler listesine eklemiştir. Sharon LaFraniere, "How Jihad Made Its Way to Chechnya", **Washington Post**, 26.04.2003, <<http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A39482-2003Apr25?language=printer>> (22.03.2009).

¹⁷⁹³ ABD'nin Afganistan'a yönelik askeri müdahalesine yardım karşılığında NATO ile ilişkilerin yeni bir zemine kaydırılmasını öneren Rus yönetimi, söz konusu örgüt içerisinde Rusya'nın ağırlığını arttıran NATO-Rusya Konseyi'nin oluşumuna önayak olmuştur. Paul Starobin, Catherina Belton ve Stan Crock, "Vladimir Putin, Washington's Pal", **Business Week**, 08.10.2001, s. 3752, s. 56.

eden Putin iktidarı¹⁷⁹⁴, 24 Mayıs 2002 tarihinde imzalanan anlaşma ile isteğine kavuşmuştur. Moskova'daki zirvede Bush ile Putin arasında imzalanan Stratejik Saldırı Silahlarının Sınırlandırılması Anlaşması'na göre, taraflar 31 Aralık 2012 tarihine kadar stratejik nükleer silah başlıklarında belli bir tavan doğrultusunda indirime gideceklerdir¹⁷⁹⁵. İmzalanan bu anlaşma ile birlikte Putin iktidarı, ABD'nin 13 Haziran 2002 tarihinde ABM'den çekilmesi karşısında sessiz kalmıştır¹⁷⁹⁶.

Bu dönemde Moskova'nın Washington'a verdiği tavizlerin karşılığında elde ettiği bir diğer kazanç, NATO-Rusya Konseyi olmuştur. İmzalanan silahsızlanma anlaşmasından dört gün sonra 28 Mayıs 2002'de Roma'da gerçekleştirilen NATO-Rusya Zirvesi'nde oluşturulan bu konsey, NATO müttefikleri ile Rusya'nın ortak çıkarlara ilişkin konularda eşit ortaklar olarak biraraya gelecekleri bir mekanizma olarak tasarlanmıştır. Taraflar, ortak çıkar alanına giren terörizmle mücadele ve kitle imha silahlarının önlenmesi gibi konularda bu mekanizma aracılığıyla ortak kararlar alıp, ortak eylemler gerçekleştirebileceklerdir¹⁷⁹⁷. Uzlaşma ilkesi uyarınca faaliyet gösterecek olan bu konsey, Daimi Ortaklık Konseyi'nin yerini almış¹⁷⁹⁸, böylece ortak çıkar alanlarında karar alma mekanizmalarına dâhil edilen Rusya'nın NATO içerisindeki konumu güçlendirilmiştir.

Putin iktidarı, ABD'ye verdiği tavizlerin karşılığında ekonomik kazançlar da elde etmenin peşinde olmuştur. Ekonomik atılımı sağlamak amacıyla 11 Eylül öncesi

¹⁷⁹⁴ Rose Gottemoeller, "Arms Control in a New Era", **The Washington Quarterly**, Bahar 2002, c. 25, s. 2, s. 45, 48.

¹⁷⁹⁵ Jack Mendelsohn, "America and Russia: Make-Believe Arms Control", **Current History**, Ekim 2002, c. 101, s. 657, s. 325. Philip C. Bleeck, "U.S., Russia Sign Treaty Cutting Deployed Nuclear Forces", **Arms Control Association**, <http://www.armscontrol.org/act/2002_06/sortjune02> (22.03.2009).

¹⁷⁹⁶ "Arms Control Experts Fault U.S. Withdrawal from ABM Treaty: Effective Missile Defense Deployment Still Years Away", **Arms Control Association**, <<http://www.armscontrol.org/pressroom/2002/abmadvjune02>> (22.03.2009).

¹⁷⁹⁷ Linda D. Kozayrn, "Bush Marks NATO-Russia Partnership", **U.S. Department of Defense**, <<http://www.defenselink.mil/news/newsarticle.aspx?id=44008>> (22.03.2009). "NATO-Russia Summit to Seal New Era in European Relations", **VOA News**, 27.05.2002, <<http://www.voanews.com/english/archive/2002-05/a-2002-05-27-15-NATO-Russia.cfm>> (22.03.2009).

¹⁷⁹⁸ Oluşturulan bu konsey ile "NATO+1" olarak adlandırılan yapı yerini "27'ler" olarak adlandırılan yapıya bırakmıştır. "NATO-Russia Council", <<http://www.nato.int/issues/nrc/index.html>> (22.03.2009).

dönemde dış politikada Avrupa ve Asya merkezli bir yol izleyen Putin iktidarı, bu dönemde ABD ile sağlanan yakınlaşmayı ekonomik ilişkilere yansıtmak istemiş, ekonomik amaçlarını gerçekleştirebilmek için bu işbirliği ortamından faydalanmayı hedeflemiştir. Özellikle DTÖ'ye üyelik ve Rusya'nın Jackson-Vanik düzenlemesinden¹⁷⁹⁹ çıkarılması konularında Bush'un desteğini almaya çaba gösteren Putin, ABD'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme arayışına girmesi ile beraber, bu ülkeye yönelik enerji arzını arttırma şansını elde etmiştir¹⁸⁰⁰. Nitekim Mayıs 2002'de Moskova'da gerçekleştirilen Bush-Putin Zirvesi'nde taraflar arasında enerji alanında işbirliğinin oluşturulmasına karar verilmiş, "yeni enerji diyalogu" adı altında başlatılan işbirliği sürecinde ABD'nin Ortadoğu petrolüne bağımlılığını azaltmak için Rusya'dan alım yapması gündeme getirilmiştir. Ayrıca ABD'nin, Batı Sibirya ve Pasifik bölgesindeki Rus petrol ve doğalgaz havzalarına yatırım yapması ve Rusya'nın giderek eskiyen boru hatlarının modernizasyonunu üstlenmesi konusunda uzlaşya varılmıştır¹⁸⁰¹.

ABD'ye yönelik petrol ihracatının arttırılmasını isteyen petrol oligarklarının, iki ülke arasındaki enerji işbirliğinin geliştirilmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde oligarkların siyasete müdahalesini engelleyen Putin, daha önce de ifade edildiği gibi, özellikle dış politika konusunda bu grubun görüş ve çıkarlarını dikkate almaya özen göstermiştir¹⁸⁰². Kasım 2002'de Rusya'nın en büyük dört petrol şirketi Lukoil, Yukos, TNK ve Sibneft, ABD'ye yönelik ihracatı arttırmak için Barents Denizi'nin kıyısında bulunan Murmansk'ta yeni bir ihracat terminali

¹⁷⁹⁹ Bu düzenleme hakkında bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 103.

¹⁸⁰⁰ Wallander, "US-Russian Relations ...", s. 309.

¹⁸⁰¹ "Araplara Petrol Şoku", **Hürriyet**, 25.05.2002, <<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/05/25/130530.asp>> (23.03.2009). Muriel Mirak-Weissbach, "What Did 'Energy Dialogue' at Bush-Putin Summit Mean?", **Executive Intelligence Review**, 07.06.2002, <http://www.larouchepub.com/other/2002/2922us-russ_engy.html> (23.03.2009). Andrei Denisov, "The Gains and Failures of the Energy Superpower", **Russia in Global Affairs**, Nisan/Haziran 2008, s. 2, <<http://eng.globalaffairs.ru/numbers/23/1197.html>> (23.03.2009).

¹⁸⁰² Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 94.

kuracaklarını açıklamışlar¹⁸⁰³ ve ABD’li şirketler ile enerji konusunda çeşitli anlaşmalara imza atmışlardır¹⁸⁰⁴. Diğer yandan iki ülke arasında oluşturulmasına karar verilen enerji diyalogunun ilk adımı olarak, Ekim 2002’de Teksas Houston’da tarafların ticaret ve enerji bakanlarının başkanlığında gerçekleştirilen 1. Enerji Zirvesi’ne enerji sektöründen 450’nin üzerinde temsilci katılmış, bu zirvede enerji alanındaki ticaret ve yatırımın önündeki engellerin kaldırılmasına ve iş dünyasındaki ortaklıkların geliştirilmesine ilişkin kararlar alınmıştır¹⁸⁰⁵. İki ülkenin hükümetleri arasında enerji işbirliğinin sağlanmasına yönelik ortak bir çalışma grubunun oluşturulduğu bu zirvede¹⁸⁰⁶, taraf devletlerin şirketlerini biraraya getirecek yeni bir forumun oluşturulmasına karar verilmiştir.

1. Enerji Zirvesi’ni takiben Eylül 2003’te St. Petersburg’ta 2. Enerji Zirvesi düzenlenmiş, pek çok ABD’li petrol üreticisinin katıldığı bu zirvede Batı Sibirya’dan Murmansk’a boru hattı döşenmesi ve Murmansk’ta terminal inşa edilmesine ilişkin 7 milyar dolarlık proje ile Barents Denizi’nden doğalgaz çıkarımına ilişkin önemli projeler görüşülmüştür¹⁸⁰⁷. Ancak bu zirveden bir ay sonra Putin iktidarı tarafından gerçekleştirilen Yukos Operasyonu, ABD petrol devi Exxon Mobil’in Yukos’un

¹⁸⁰³ Bukkvoll, “Putin’s Strategic Partnership ...”, s. 232. Etnik ve dinsel çatışma bölgelerinden uzakta olan bu terminal, ABD’ye ulaşım açısından Basra Körfezi’nden çok daha yakın bir mesafede yer almakta, bu sayede buradan yapılan petrol nakli çok daha ucuz gelmektedir. Bundan dolayı Washington, bu projeyi desteklemiştir. Ariel Cohen, “A Private Russian Oil Pipeline is Good for U.S. Energy Security”, **The Heritage Foundation**, 14. 03.2003, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/em865.cfm>> (23.03.2009).

¹⁸⁰⁴ Örneğin Lukoil, Finlandiya Körfezi’nde bir liman terminali kurmak için ABD Denizaşırı Özel Yatırım Şirketi ile kredi anlaşmasına imza atarken, Rus konsorsiyumu Stroitransgaz, ABD Ana Enerji Hizmetleri Şirketi ile ABD topraklarında boru hatları inşası için personel değişimi ve işbirliği anlaşması imzalamıştır. 2000 yılında ABD’nin doğu vilayetlerindeki 1300 petrol istasyonunu kontrol eden ABD şirketi Getty Petrol’ü satın alan Lukoil, 2004 yılında Conoco Philips’ten 375 milyon dolar karşılığında New Jersey ve Pennsylvania’daki 800 petrol istasyonunu devralmıştır. Böylece ABD’nin doğu yakasındaki petrol üretiminin % 8’i Lukoil’in kontrolü altına girmiştir. Buna karşılık Conoco Philips, Lukoil’in devlet hisselerinin % 7,6’sını 1.9 milyar dolara satın almıştır. Alexander Todorov, “Energy Dialogue between Russia and the US”, **Global Politician**, 10.09.2005, <<http://www.globalpolitician.com/21271-russia-america-oil-energy>> (23.03.2009).

¹⁸⁰⁵ “US-Russia Commercial Energy Summit (September 27, 2003)”, **Embassy of the United States in Moscow**, <http://moscow.usembassy.gov/fact_09272003f.html> (23.03.2009).

¹⁸⁰⁶ David G. Victor ve Nadejda M. Victor, “Axis of Oil?”, **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 2003, c. 82, s. 2, s. 47.

¹⁸⁰⁷ Edward C. Chow, “US-Russia Energy Dialogue: Policy, Projects, or Photo Op?”, **Foreign Service Journal**, Aralık 2003, s. 31-32. “US, Russia Move Forward with Oil Spill Accord”, **Environment News Service**, 22.09.2003, <<http://www.ens-newswire.com/ens/sep2003/2003-09-22-02.asp>> (23.03.2009).

büyük hisselerini ele geçirme planlarını engellemiş ve ABD yönetiminin eleştirilerine neden olmuştur¹⁸⁰⁸. Hadarkovski'nin Putin'in devletler düzeyinde yürütmeye çalıştığı ABD-Rusya enerji işbirliğini kendi lehine çevirmeye çalışması ve ABD pazarında tek başına etkinlik sağlama noktasına gelmesi, Putin'in bu operasyona girişmesine neden olurken¹⁸⁰⁹, bu olayın ardından gerçekleştirilen devletleştirmeler ile ABD ile enerji işbirliğini savunan petrol lobisi¹⁸¹⁰ sessizliğe gömülmüş, bundan sonraki dönemde Rusya'nın enerji politikası tamamen devlet tarafından belirlenmeye başlamıştır.

Yukos Operasyonu ABD ile Rusya arasındaki enerji işbirliğini sekteye uğratarken, Bush iktidarının Jackson-Vanik düzenlemesi ve DTÖ üyeliği konularında Moskova'nın beklentilerine cevap verememesi Putin iktidarının ABD ile ilişkilerini gözden geçirmesine neden olmuştur. Ele alınan dönemde Jackson-Vanik düzenlemesinden Rusya'nın çıkarılması konusunda Bush iktidarının verdiği vaatlere rağmen, ABD Kongresi'nin bu talebi reddetmesi¹⁸¹¹ nedeniyle bu konuda bir ilerleme sağlanamamış, buna bağlı olarak taraflar arasındaki ticaret hacminde önemli bir değişim yaşanmamıştır. Üstelik Yukos Operasyonu'nun bir ay sonrasında Kasım 2003'te Gürcistan'da gerçekleştirilen iktidar değişikliği, ABD'nin Irak Müdahalesi

¹⁸⁰⁸ S. Neil MacFarlane, "The 'R' in BRICS: Is Russia an Emerging Power?", **International Affairs**, Ocak 2006, c. 82, s. 1, s. 51.

¹⁸⁰⁹ Fırat Gazel, "Petrodolar Kısılcındaki Rusya", <http://www.emo.org.tr/ekler/b5040a8a5baf3e0_ek.pdf> (23.03.2009).

¹⁸¹⁰ ABD ile enerji işbirliği konusunda özellikle Hadarkovski'nin ciddi çabalar gösterdiğini ve ABD yönetimi ile bu konuda üst düzey görüşmeler yaptığını söylemek mümkündür. Ayrıca Hadarkovski'nin kendi kontrolünde boru hatları yapma planları ve ancak devlet başkanı sıfatı ile Putin'in yetkili olduğu konularda uluslararası alanda ortaklar bularak görüşmeler yapması onu hedef yapan sebepler arasında yer almıştır. Sinan Oğan, "Rusya'da Oligarşinin Millileştirilmesi Arzuları", **Rutam**, <<http://tr.rutam.org/content/view/29/26/>> (23.03.2009).

¹⁸¹¹ Kongre, özellikle ABD'nin Irak Müdahalesine karşı muhalefet eden Rusya'yı cezalandırmak amacıyla bu düzenlemeden çıkarılmasını kabul etmemiştir. "Bush Wants to Lift Russia-Iraq Trade Restrictions", **The Russia Journal**, 26.04.2003, <<http://www.russiajournal.com/node/15214>> (23.03.2009). Wallender, "US-Russian Relations ...", s. 311.

ile sarsılan iki devlet arasındaki işbirliği sürecini sonlandırmış, taraflar arasındaki ilişkilere rekabetin hâkim olduğu yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur¹⁸¹².

2. Avrupa Devletleri ile Geliştirilen Ekonomik İlişkiler

11 Eylül sonrası dönemde bir yandan ABD ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışan Putin iktidarı, diğer yandan başta Almanya ve Fransa olmak üzere Avrupa devletleri ile ekonomik bağlarını güçlendirmenin yollarını aramıştır. Moskova bu dönemde bir kurum olarak AB ile ilişkilerini geliştirmekten çok, Avrupa ülkeleri ile ikili ilişkileri geliştirmeye odaklanarak AB içindeki ayrılıkları derinleştirmeyi planlamıştır¹⁸¹³. ABD'nin Irak'a yönelik müdahalesinde Rusya'nın hedeflediği AB içi ayrımlaşma gerçekleşmiş, "eski Avrupa" olarak adlandırılan Almanya, Fransa ve Belçika gibi devletler Rusya ile beraber bu müdahalenin karşısında yer alırlarken, "yeni Avrupa" olarak adlandırılan Orta ve Doğu Avrupa devletleri ABD'nin yanında yer almışlardır¹⁸¹⁴.

AB devletleri ile enerji ve ekonomi konularındaki ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik Putin iktidarı, özellikle Almanya, İtalya, İngiltere, Hollanda ve Belçika ile görüşmelerde bulunurken, AB'nin bir bütün olarak Rusya karşısında etkili bir politika oluşturamadığı gözlenmiştir¹⁸¹⁵. Rusya'nın temel ekonomik ortağı olmaya devam eden Almanya, bu dönemde Moskova'nın Avrupa politikasında öncelikli bir yere sahip olmuştur. 2000-2004 yılları arasında 28 defa biraraya gelen Putin ile Schröder, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için yoğun bir çaba

¹⁸¹² Celeste A. Wallander, "Suspended Animation: the US and Russia after the G-8", **Current History**, Ekim 2006, c. 105, s. 693, s. 315.

¹⁸¹³ Angela Stent, "Reluctant Europeans: Three Centuries of Russian Ambivalence toward the West", Legvold (der.), **Russian Foreign Policy ...**, s. 426-427. Dmitri Trenin, "Russia Redefines Itself and Its Relations with the West", **The Washington Quarterly**, Bahar 2007, c. 30, s. 2, s. 98. Celeste A. Wallander, "Russian Transimperialism and Its Implications", **The Washington Quarterly**, Bahar 2007, c. 30, s. 2, s. 107-108.

¹⁸¹⁴ Vitaly Merkushev, "Relations between Russia and the EU: the View from across the Atlantic", **Perspectives on European Politics and Society**, Ağustos 2005, c. 6, s. 2, s. 363-364.

¹⁸¹⁵ Sinem Kara, "Rusya-AB Enerji Diyalogu", **Tusam**, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=609&sayfa=26>> (24.03.2009). McFaul, "Russia and the West: ...", s. 312.

sarfetmişlerdir. Bunun sonucunda taraflar arasındaki ticaret hacmi, 2004 yılı itibariyle 35 milyar dolara ulaşmış, Almanya 10 milyar dolarlık yatırımla Rusya'nın en büyük dış yatırımcısı konumuna yükselmiştir¹⁸¹⁶.

Bu dönemde AB ülkeleri içerisinde Rusya ile ticarete Almanya'nın ardından ikinci sırada yer alan İtalya¹⁸¹⁷, Putin iktidarının ilişkileri geliştirmeye çalıştığı diğer bir devlet olmuştur. 2002 Nisanı'nda İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi'nin Moskova ziyareti sırasında, iki devlet arasında hükümet başkanları ve bakanlar düzeyinde gerçekleştirilecek “genişletilmiş zirveler” sisteminin oluşturulmasını karara bağlayan “İtalya-Rusya Ortak Deklarasyonu” imzalanmıştır. Aynı sene içerisinde Rusya'ya yönelik İtalyan yatırımları 170 milyon dolardan 283 milyon dolara yükselmiş¹⁸¹⁸, iki devlet başkanı arasında doğrudan telefon hattı kurulmuştur¹⁸¹⁹. Ayrıca iki ülkenin gaz şirketleri Gazprom ile ENI, Rus doğalgazının Karadeniz'in altından geçecek bir boru hattı ile Türkiye'ye ulaştırılmasına ilişkin Mavi Akım Projesi'nde ortaklık yapmışlardır¹⁸²⁰.

Almanya ve İtalya'nın yanı sıra ABD'nin Avrupa'daki müttefiki İngiltere de Putin'in ilişkileri geliştirmek istediği ülkeler arasında yer almıştır. 2003 yılında

¹⁸¹⁶ Resmi verilere göre 1 Ocak 2003'te Rusya'daki toplam yabancı yatırımlar 43.93 milyar dolara ulaşmıştı. 8.15 milyar dolar ile Almanya yabancı yatırımcılar arasında ilk sırada yer almaktaydı. ABD ise 5.52 milyar dolar ile üçüncü sıradaydı. ABD yatırımlarının aksine Alman yatırımları doğrudan üretime gidiyordu. Boris Kagarlitsky, **Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi**, çev. Esin Soğancılar, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007, s. 489. 2004 yılı itibariyle Rusya, Almanya'nın petrol ihtiyacının % 31'ini, doğalgaz ihtiyacının % 38'ini karşılamaktadır. “Putin'in Almanya Ziyareti”, **Tusam**, <<http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=146&sayfa=13>> (24.03.2009).

¹⁸¹⁷ İtalya-Rusya arasındaki ticaret hacmi 2003 yılında 12 milyar euroya, 2004 yılında 14 milyar euroya ve 2005 yılında 20 milyar euroya ulaşmıştır. Rusya'nın Avrupa'ya yönelik doğalgaz ihracatında Almanya'nın ardından ikinci sırada yer alan İtalya, 2005 yılında gaz ithalatının 1/3'ünü Rusya'dan gerçekleştirmiştir. İtalya bu oranı 2010 yılına kadar % 40'a çıkarmayı hedeflemektedir. Saymon Arolof, “Vıbori v İtali: Druzuya Maskvi Astayutsa u Vlasti”, **Axis**, 11.04.2006, <<http://www.axisglobe-ru.com/article.asp?article=206>> (24.03.2009). “Guide to Russia's Key Energy Clients”, **BBC News**, 11.07.2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5167062.stm>> (24.03.2009).

¹⁸¹⁸ “Italian Vector of the Russian Politics”, **Axis**, 14.06.2005, <<http://www.axisglobe.com/article.asp?article=165>> (24.03.2009).

¹⁸¹⁹ Çiğdem Toker, “Putin ve Berlusconi Mavi Akım'ı Kutlamaya Geliyor”, **Hürriyet**, 02.01.2003, <<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/01/02/229531.asp>> (24.03.2009).

¹⁸²⁰ Vladilen Kashchavtsev, “Russian-Italian Oil and Gas Cooperation: Past, Present and Future”, **Oil of Russia**, 2004, s. 2, <<http://www.oilru.com/or/16/194/>> (24.03.2009).

İngiltere'yi ziyaret eden Putin, bu ziyareti sırasında Rus gazının İngiltere'ye satışı konusunda görüşmelerde bulunmuştur¹⁸²¹. Ayrıca bu dönemde önemli İngiliz şirketlerinin Rusya'da ciddi yatırımlarda buldukları gözlenmiştir. Örneğin İngiliz enerji devi British Petroleum (BP), Rus ortakları Alfa Grup ve Acces-Renova ile TNK-BP adlı bir şirket kurmuş¹⁸²², Eylül 2003'te kurulan bu şirket, Rusya'nın ikinci büyük petrol şirketi konumuna yükselmiştir¹⁸²³.

AB devletleri ile ikili ekonomi ilişkilerini geliştirme yolunda adımlar atan Moskova, bu sayede ekonomik çıkarlarına ters düştüğü için onaylamadığı AB Enerji Şartı konusunda oluşması muhtemel AB baskısını engellemiştir. Zira Moskova ile kârlı ekonomik ilişkilere sahip olan devletler, AB içinde bütüncül bir enerji politikasının izlenmesini zorlaştırmışlardır. Böylece Moskova, enerji piyasasını liberalleştirme ve toprakları üzerindeki boru hatlarını AB ile ticaret yapan üçüncü taraflara ayrımcılık yapmaksızın açma yükümlülüğü getiren Enerji Şartı'nı kabul etmemiş¹⁸²⁴ ve ciddi bir AB tepkisiyle karşılaşmamıştır¹⁸²⁵. Ancak AB ülkeleri ile ikili ilişkilere öncelik verilmesi ve AB'nin Rusya karşısında bütüncül bir politika izlemekte zorlanması, Rusya'nın AB ile kurumsal ilişkileri tamamen gözardı ettiği anlamına gelmemiştir. Nitekim Mayıs ve Kasım 2002'de Moskova ve Brüksel'de gerçekleştirilen AB-Rusya Zirveleri ile taraflar arasında güvenlik ve savunma, içişleri ve adalet, ticaret ve yatırım, çevre, enerji, bilim, teknoloji ve uzay alanlarında

¹⁸²¹ İngiltere'nin eski Enerji Bakanlarından Brian Wilson'un açıklamalarına göre, İngiltere 2020 yılına kadar elektriğinin % 70'ini gazdan elde edecek, bu gazın % 90'ını da ithal edecektir. Böylece giderek gaza bağımlı hale gelen ve Kuzey Denizi enerji kaynaklarının tükenmeye başlaması ile ithalata yüklenen İngiltere, gaz tedarikinde Rusya'ya önem vermek zorundadır. Paul Reynolds, "Oil and Gas Grease Putin's Visit", **BBC News**, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3018268.stm>> (24.03.2009).

¹⁸²² "BP'den Rusya'ya Dev Yatırım", **Aksam**, 30.08.2003, <<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/08/30/ekonomi/ekonomi14.html>> (24.03.2009).

¹⁸²³ Jerome R. Corsi, "Russia's Largest Field is Far from Depleted", **WorldNetDaily**, 04.11.2005, <http://www.worldnetdaily.com/news/article.asp?ARTICLE_ID=47219> (24.03.2009).

¹⁸²⁴ Rusya'nın Enerji Şartı'na ilişkin çekinceleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sergei Kolchin, "Why Russia Refuses to Ratify Energy Charter", <<http://www.bilkent.edu.tr/~crs/energycharter.htm>> (25.03.2009).

¹⁸²⁵ Zeyno Baran, "EU Energy Security: Time to End Russian Leverage", **The Washington Quarterly**, Güz 2007, c. 30, s. 4, s. 141.

işbirliğinin geliştirilmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır¹⁸²⁶. Bu zirvelerin en önemli özelliği taraflar arasındaki Kaliningrad Sorunu'nun ele alınmış ve çözümüne yönelik adımların atılmış olmasıdır¹⁸²⁷.

Harita 6. Kaliningrad Bölgesi

Kaynak: <<http://www.inkaliningrad.com/english/wp-content/uploads/2008/03/map-kaliningrad.JPG>> (26.03.2009).

Kaliningrad, Baltık Denizi kıyısında Polonya ile Litvanya arasında sıkışmış olan, Rusya'ya ait bir bölgedir (bkz. Harita 6). 2004 yılında gerçekleşecek genişleme dalgası sonucunda Polonya ve Litvanya'nın AB üyesi olması ile birlikte, bu bölge AB tarafından çevrelenmiş olacaktır. Moskova, bu çevrelenmeyle birlikte söz konusu bölgedeki vatandaşların Rusya'ya vizesiz geçiş olanaklarının ortadan kalkmasından kaygı duymuştur. Zira Schengen alanına dâhil olan bu ülkeler, iki Rus toprağı arasındaki vizesiz geçiş engel olacaklardır¹⁸²⁸. 2002 Kasımı'ndaki AB-Rusya Zirvesi'nde taraflar arasında sorun yaratan bu konu çözüme bağlanmış, Kaliningrad

¹⁸²⁶ "Kaliningrad Dominates EU-Russian Summit Agenda", **EurActiv**, 29.05.2002, <<http://www.euractiv.com/en/enlargement/kaliningrad-dominates-eu-russian-summit-agenda/article-116446>> (26.03.2009). "EU-Russian Summit Brussels, 11 November 2002", <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/02/228&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>> (26.03.2009).

¹⁸²⁷ 2002 yılı boyunca AB ile Rusya arasındaki en önemli gündem maddesini Kaliningrad Sorunu oluşturmuştur. Paul Holtom, "The Kaliningrad Test in Russian-EU Relations", **Perspectives on European Politics and Society**, Mayıs 2005, c. 6, s. 1, s. 38.

¹⁸²⁸ Romuald J. Misiunas, "Rootless Russia: Kaliningrad – Status and Identity", **Diplomacy and Statecraft**, Haziran 2004, c. 15, s. 2, s. 385. Christopher S. Browning ve Pertti Joenniemi, "Contending Discourses of Marginality: the Case of Kaliningrad", **Geopolitics**, Güz 2004, c. 9, s. 3, s. 713.

ile Rusya arasında seyahat edecek Rus vatandaşlarına vize yerine kolaylaştırılmış geçiş izni verilmesi kararlaştırılmıştır¹⁸²⁹. Çoklu geçiş vizesine benzer bu özel geçiş belgesi ile her iki tarafı da memnun eden bir çözüm yolu sağlanmıştır¹⁸³⁰.

2002 yılındaki bu zirvelerin ardından Mayıs 2003'te St. Petersburg'ta gerçekleştirilen AB-Rusya Zirvesi'nde¹⁸³¹ taraflar arasında dört ortak alanın oluşturulmasına ilişkin çalışmalara başlanmasına karar verilmiştir¹⁸³². Ortak ekonomi alanı, ortak özgürlük, güvenlik ve adalet alanı, ortak araştırma ve eğitim alanı ve ortak dış güvenlik alanından oluşan dört ortak alan inisiyatifi Moskova açısından Brüksel ile ilişkileri eşitlikçi bir anlayışla geliştirmenin teminatı olarak görülmüştür¹⁸³³.

Sonuç olarak, ele alınan dönemde daha çok AB devletleri ile ikili ekonomik ilişkileri geliştirmeye odaklanan Moskova, birlik ile kurumsal ilişkileri de ihmal etmemiş, özellikle Kaliningrad Sorunu'nun çözüme kavuşturulması için çaba sarfetmiştir. Putin iktidarının Enerji Şartı ve Kaliningrad gibi sorunlu konularda AB karşısında etkili bir politika izleyebilmesi, kurduğu ikili ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

3. Rusya ve ABD Arasında Mücadele Sahası: “Yakın Çevre”

Yukarıda da ifade edildiği üzere ABD, 11 Eylül sonrası dönemde terörizmle mücadele söylemi altında başta Orta Asya olmak üzere “Yakın Çevre” üzerindeki

¹⁸²⁹ “Vilnius Tarihi Misyonunu Tamamladı”, NTVMSNBC, 20.06.2005, <<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/270548.asp>> (26.03.2009).

¹⁸³⁰ “Russia, EU Leaders Reach Agreement on Kaliningrad Dispute”, VOANews, 11.11.2002, <<http://www.voanews.com/english/archive/2002-11/a-2002-11-11-16-Russia.cfm>> (26.03.2009). “Russia, EU Agree on Kaliningrad, Debate Chechnya”, Gazeta.Ru, 12.11.2002, <<http://www.gazeta.ru/2002/11/12/RussiaEUagre.shtml>> (26.03.2009).

¹⁸³¹ Zirve sonuç bildirgesi için bkz. “31 May 2003, St. Petersburg”, The European Commission Delegation to Russia, <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/p_234.htm> (26.03.2009).

¹⁸³² Lynch, “Russia’s Strategic Partnership ...”, s. 105.

¹⁸³³ Roberts, a.g.e., s. 39.

etkinliği arttırmıştır¹⁸³⁴. Moskova'nın ABD'nin faaliyetleri karşısında sessiz kalması, bu coğrafyadan ABD lehine çekildiği anlamına gelmemiştir. Tam tersine bölgede artan ABD varlığına paralel olarak, Moskova'nın gerek ekonomik gerekse güvenlik düzleminde bölgeye yönelik yeni açılımlarda bulunduğu ve etkinliğini artırma çabası içine girdiği gözlenmiştir¹⁸³⁵. Putin iktidarının ekonomi düzleminde attığı en önemli adım, 2003 Eylülünde Belarus, Ukrayna ve Kazakistan ile başlattığı “tek ekonomik saha” projesi olmuştur¹⁸³⁶. Ticaretteki engellerin kaldırılmasını, merkezi ticaret komisyonunun kurulmasını ve ortak enerji ulaştırma politikalarının izlenmesini amaçlayan bu proje, 19 Eylül 2003 tarihinde Yalta'da taraflar arasında imzalanan anlaşma ile uygulamaya geçirilmiştir¹⁸³⁷. 2000 yılında oluşturulan AET'nin, ekonomik işbirliğini istenilen düzeye getirememesi sonucunda başlatılan bu girişim, AET çalışmalarını bir süre geri plana itmiştir¹⁸³⁸. Ancak özellikle Ukrayna'nın da yer alması bakımından önem arzeden bu girişim¹⁸³⁹, 2004 yılının sonlarında Ukrayna'da gerçekleşen yönetim değişikliği sonucunda yeni yönetimin desteğini çekmesi ile beraber etkinliğini kaybetmiştir¹⁸⁴⁰.

Bölge devletlerinin enerji ihracatının kendi topraklarından geçen boru hatları aracılığıyla gerçekleşmesini, Rus petrol ve doğalgaz şirketlerinin bölgedeki projelerde büyük oranlarda pay elde etmesini ve çıkarlarına aykırı enerji projelerinin

¹⁸³⁴ ABD'nin bu dönemde Orta Asya Cumhuriyetleri'nin yanı sıra özellikle Gürcistan ve Azerbaycan üzerinde askeri etkisini arttırdığını söylemek mümkündür. Gürcistan askeri 2002 yılından itibaren ABD tarafından uygulanan eğit-donat programına tabi tutulmuştur. Cornell, “The United States and ...”, s. 239. “Yakın Çevre” üzerinde artan ABD askeri etkisi için bkz. Cornell, “America in Eurasia: ...”, s. 332-336.

¹⁸³⁵ Purtaş, “Rusya'nın Orta Asya'ya ...”, s. 168.

¹⁸³⁶ Tsygankov, “If Not by Tanks ...”, s. 1082. Sushko, **a.g.m.**, s. 125.

¹⁸³⁷ Robert Jellinek, “A Soviet Reunion: toward a Single Economic Space”, **Harvard International Review**, Kış 2004, c. 25, s. 4, s. 9.

¹⁸³⁸ Purtaş, “Orta Asya'nın Bütünlüğü ...”, s. 46.

¹⁸³⁹ Altay Atlı, “Rusya ile Rekabetten İşbirliğine”, **NTVMSNBC**, 03.09.2004, <<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/285474.asp>> (26.03.2009).

¹⁸⁴⁰ Purtaş, “Orta Asya'nın Bütünlüğü ...”, s. 46. Alec Rasizade, “Putin's Mission in the Russian Thermidor”, **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2008, c. 41, s. 1, s. 16.

engellenmesini amaçlayan Putin iktidarı¹⁸⁴¹, bölge devletleri ile ikili ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. Bu doğrultuda ilk olarak 2002 Haziranı'nda Kazakistan ile Kazak petrolünün dağıtımına ilişkin bir anlaşmaya imza atılmıştır. Bu anlaşma ile Moskova, Hazar'daki petrol cenneti Kurmangazy'nin Kazakistan'a ait olduğunu kabul ederken, bunun karşılığında Kazakistan ile ortak yatırım yapma ve buradan çıkarılan petrolün Rusya üzerinden Tengiz-Novorosisk hattı ile Batı piyasalarına ulaştırılması konusunda garantiler elde etmiştir¹⁸⁴². Ayrıca bölge devletleri ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynayan devlet kontrollü gaz devi Gazprom, Mayıs 2002'de Kazak gaz şirketi KazMunayGaz ile Kazak gazının çıkarımını ve satışını gerçekleştirecek KazRosGaz adlı bir şirket kurmuştur¹⁸⁴³. Gazprom'un böyle bir yatırıma yönelmesindeki temel amaç, Kazak doğalgazının Rusya üzerinden ulaştırılmasını sağlayarak, Nazarbayev'i ABD'nin önerdiği Hazar'ın altından geçecek, dolayısıyla Rusya'yı dışarıda bırakacak doğalgaz boru hattı inşasından vazgeçirmektir¹⁸⁴⁴.

Ele alınan dönemde Moskova'nın bir diğer girişimi, Türkmenistan ile 2003 Nisanı'nda büyük oranda Türkmen gazının alımına ilişkin imzalanan anlaşma¹⁸⁴⁵ olmuş, bu anlaşma ile rakip Türkmenistan'ın Rus dış pazarlarına yönelik gaz ihracatı

¹⁸⁴¹ Roy Allison, "Strategic Reassertion in Russia's Central Asia Policy", **International Affairs**, Mart 2004, c. 80, s. 2, s. 290'dan Dmitry Trofimov, "Russia and the United States in Central Asia: Problems, Prospects and Interests", **Central Asia and the Caucasus**, 2003, c. 19, s. 1, s. 77-78.

¹⁸⁴² Vladimir Socor, "Major Russia-Kazakhstan Oil Production-Sharing Agreement Signed", **Eurasia Daily Monitor**, 07.07.2005, c. 2, s. 131, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=30623](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=30623)> (26.03.2009).

¹⁸⁴³ % 50'sini KazMunayGaz'ın, % 30'unu Gazprom'un ve % 20'sini de Rosneft'in kontrol ettiği KazRosGaz, Kazak gazını Rusya üzerinden Avrupa'ya ihraç etmekte ve 2015 yılına kadar ihraç ettiği gaz oranını üçe katlamayı hedeflemektedir. "Kazakh-Russian Joint Venture to Export 35-40 bn cm of Gas by 2015", **Alexander's Gas and Oil Connections**, <<http://www.gasandoil.com/goc/company/cnc30418.htm>> (26.03.2009).

¹⁸⁴⁴ Secieru, **a.g.m.**, s. 297.

¹⁸⁴⁵ Bu anlaşma uyarınca Türkmenistan Rusya'ya 2010 yılından itibaren yıllık 100 milyar metreküp ya da 25 yıl içinde toplam 2 trilyon metreküp gaz temin edecektir. Rusya toplam 2 trilyon metreküp gaz için 300 milyar dolarlık ödeme yapacaktır. Sergei Blagov, "Russia's Gas Dreams", **Asia Times**, 13.01.2005, <http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/GA13Ag01.html> (27.03.2009). "Russia, Turkmenistan Sign Strategic Gas Agreement", **Central Asia-Caucasus Institute**, 04.10.2003, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/1099>> (27.03.2009). Sergei Blagov, "Turkmenistan Explores Export Alternatives for Its Natural Gas", **Eurasia Daily Monitor**, 04.08.2005, c. 2, s. 152, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=30754](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=30754)> (27.03.2009).

sınırlandırılmıştır¹⁸⁴⁶. Böylece Rus gazına alternatif olarak Türkmen gazına yönelen başta Ukrayna olmak üzere pek çok bölge devletinin Rusya'ya bağımlılığı arttırılmıştır¹⁸⁴⁷. 25 yıllık bir süreyi kapsayan bu anlaşma ile Türkmen gazını kendi gazının Avrupa'ya ihraç fiyatının yarısına satın alan Gazprom¹⁸⁴⁸, bu ucuz gazı Rus iç pazarlarında kullanırken, Rusya'daki rezervlerini dışarıya ihraç etmiştir¹⁸⁴⁹.

Moskova, Türkmen gazının yanı sıra Özbek gazının alımı konusunda da girişimlerde bulunmuştur. 2002 Aralığı'nda devlet kontrollü Özbekneftegaz şirketi ile 2012 yılına kadar Özbek gazının satın alınması konusunda anlaşan Gazprom, Özbekistan'daki doğalgaz üretim projelerinde bu şirket ile işbirliği içine girmiştir¹⁸⁵⁰. Diğer yandan Rus doğalgaz devi, Kırgızistan ve Tacikistan Hükümetleri ile 2003 Mayısı'nda anlaşmalar imzalayarak, bu devletlerin Özbek gazına olan bağımlılıklarını azaltmaya çalışmıştır¹⁸⁵¹. Gazprom bu anlaşmalar ile söz konusu ülkelerdeki gaz sahalarının araştırılması ve geliştirilmesi, boru hatlarının tamir edilmesi ve bu ülkelere gönderilen gazda artışa gidilmesi konularında yükümlülük üstlenmiştir¹⁸⁵². Böylece Rusya söz konusu ülkelerin gaz piyasalarında Özbekistan ve Türkmenistan aleyhine etkinliğini arttırmıştır. Bu arada Gazprom'un yanı sıra Rus petrol şirketi Lukoil'in de bölge devletlerine yönelik yatırımlarda bulunduğu,

¹⁸⁴⁶ Gawdat Bahgat, "Central Asia and Energy Security", *Asian Affairs*, Mart 2006, c. 37, s. 1, s. 10.

¹⁸⁴⁷ Gazprom bu anlaşma ile Türkmen gazını Rus gazına alternatif olarak kullanan Ukrayna'nın 2006'dan sonra Türkmenistan'dan alacağı bütün gazı satın almayı hedefleyerek, başta Ukrayna olmak üzere bölge devletlerinin kendisine olan bağımlılığını arttırmak istemiştir. Anar Somuncuoğlu, "Rusya'dan Enerji Diplomasisi Atağı", *Cumhuriyet Strateji*, 10.10.2005, c. 2, s. 67, s. 14.

¹⁸⁴⁸ Türkmen gazının 1000 metreküpü için 44 dolara anlaşan Gazprom, kendi gazını Avrupa'ya bunun iki katı fiyattan satmıştır. Secrieru, *a.g.m.*, s. 297.

¹⁸⁴⁹ Kamalov, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁸⁵⁰ "Gazprom Signs Strategic Cooperation Agreement with Uzbekistan's Uzbekneftegaz", *Pravda*, 18.12.2002, <<http://english.pravda.ru/comp/2002/12/18/40996.html>> (27.03.2009).

¹⁸⁵¹ Allison, "Strategic Reassertion in ...", s. 291.

¹⁸⁵² Bruce Pannier, "Kyrgyzstan, Tajikistan Hope Gazprom Deals Will Make Their Winters Warmer", *RFE/RL*, 22.05.2003, <<http://www.rferl.org/content/Article/1103316.html>> (27.03.2009). "Kyrgyz Government Signs Agreement with Gazprom", *Central Asia-Caucasus Institute*, 16.05.2003, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/1180>> (27.03.2009).

özellikle Hazar Denizi'nin Kazak bölümündeki petrolerin çıkarılması konusunda yaklaşık 3 milyar dolarlık projelere imza attığını¹⁸⁵³ belirtmek gerekir.

Doğalgazda Rusya'ya bağımlılığı arttırma amacındaki Gazprom, Orta Asya'nın yanı sıra Kafkasya'ya da yönelmiş, 2003 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile imzaladığı beş yıllık anlaşma ile Azerbaycan'ın yıllık doğalgaz ihtiyacının büyük bir bölümünün Moskova tarafından karşılanmasını garanti altına almıştır¹⁸⁵⁴. Yine 2003 yılı içerisinde Gürcistan Hükümeti ile Gazprom arasında imzalanan anlaşma sonucunda, Gürcistan'a yönelik doğalgaz arzında Gazprom'un hâkimiyeti korunmuş ve Rusya'dan Gürcistan üzerinden Ermenistan'a ve Türkiye'ye uzanan boru hatlarının tamiri konusunda uzlaşmaya varılmıştır¹⁸⁵⁵. Bu anlaşma ABD tarafından Azeri gazının Türkiye-Gürcistan sınırından Erzurum'a gönderilmesini öngören Şahdeniz Projesi'ne yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır¹⁸⁵⁶. Diğer yandan Gürcistan'ın elektrik enerjisi alanında da Rusya'ya bağımlı hale getirilmesi amacıyla Moskova'nın girişimlerde bulunduğu gözlenmiştir. Örneğin hisselerinin % 52,3'üne devletin sahip olduğu Rus Birleşik Enerji Sistemleri Şirketi, 2003 yılında Gürcü elektrik şirketi Telasi'nin % 75'ini ABD'li AES şirketinden satın almıştır¹⁸⁵⁷. Gürcistan'daki üç elektrik santralının 25 yıllık işletme hakkını elde eden Rus şirket,

¹⁸⁵³ Sergei Blagov, "Economic Union Slips from View at Russia-Kazakhstan Summit", **Eurasianet**, 15.01.2004, <<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav011504.shtml>> (27.03.2009).

¹⁸⁵⁴ Gazprom'a bağlı olan Gazexport ile Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi arasında imzalanan bu anlaşma gereğince, Gazprom 2008 yılının sonuna kadar Azerbaycan'a yıllık 4.5-5.5 milyar metreküp doğalgaz ihracatında bulunacaktır. Azerbaycan'ın yıllık doğalgaz ihtiyacının 7-8 milyar metreküp olduğu gözönüne alınırsa, bu rakamın ne derecede yüksek olduğu anlaşılacaktır. "Azerbaijan Mulls Stopping Russian Gas Imports if Price too High", **Central Asia-Caucasus Institute**, 12.10.2006, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/4272>> (27.03.2009). "Azerbaijan Leader to Visit Russia Nov. 8-10 ahead of Gas Talks", **RIA Novosti**, 07.11.2006, <<http://en.rian.ru/world/20061107/55425923.html>> (27.03.2009). Cavid Veliev, "Rusya'nın Güney Kafkasya'da Enerji Varlığı", **Tusam**, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=157&sayfa=64>> (27.03.2009).

¹⁸⁵⁵ Dima bit-Suleiman, "Georgia: Russian Hands on the Switches", **Johnson's Russia List**, 11.08.2003, <<http://www.cdi.org/russia/johnson/7285-15.cfm>> (27.03.2009).

¹⁸⁵⁶ Jaba Devdariani, "Potential Deal with Russian Gas Conglomerate Sparks Controversy in Georgia", **Eurasianet**, 06.06.2003, <<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav060603.shtml>> (27.03.2009). "Georgia Fears Upcoming Agreement Could Give Gazprom Control", **Alexander's Gas and Oil Connections**, <<http://www.gasandoil.com/goc/company/cnr32855.htm>> (27.03.2009).

¹⁸⁵⁷ "Gürcistan'ı da Elektrik Çarptı", **Radikal**, 19.08.2003, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=85644>> (27.03.2009).

Tiflis'in elektrik enerjisinin % 80'ini sağlamakta ve bu oranı % 100'e çıkarmayı hedeflemektedir¹⁸⁵⁸. Putin iktidarı enerji aracılığıyla Ermenistan üzerindeki kontrolünü de genişletmeye çalışmıştır. 2003 yılında bu devlet ile yapılan anlaşma ile, Erivan'ın Rusya'ya olan borçlarına karşılık, Ermenistan'ın enerji üretim kapasitesinin önemli bir kısmını gerçekleştiren bir nükleer ve iki hidroelektrik santral Moskova'ya devredilmiştir¹⁸⁵⁹.

Görüldüğü üzere, bu dönemde Moskova, enerji arzı, boru hatları ve yatırım projeleri aracılığıyla bölge devletleri üzerindeki etkinliğini artırma çabası içine girmiştir. Çoğunluğu Gazprom tarafından gerçekleştirilen bu girişimlerin sonucunda, enerji alanında Moskova'ya bağımlılığın oluşturulması amaçlanmıştır. Ancak bu dönemde Putin iktidarı, sadece ekonomi değil, güvenlik düzleminde de bölgedeki etkinliğini arttırmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda Moskova tarafından atılan ilk adım, 1992 BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) dönüştürülmesi olmuştur. Mayıs 2002'de söz konusu anlaşmaya taraf olan Rusya, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan¹⁸⁶⁰ Devlet Başkanları tarafından imzalanan anlaşma ile KGAÖ kurulmuştur¹⁸⁶¹. Terörist saldırılar ya da rehine krizi gibi acil durumlarda devreye girmesi amacıyla kurulan bu örgüt, Mayıs 2001'de taraf devletler tarafından oluşturulan acil müdahale gücünün

¹⁸⁵⁸ Veliev, **a.g.m.**, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=157&sayfa=64>> (27.03.2009). Rus elektrik şirketi, 2003 yılı itibarıyla Gürcistan elektrik üretim piyasasının % 20'sini, elektrik dağıtım sistemlerinin % 35'ini elde etmiştir. Denis Pinchuk, "Buy, Russia, Buy", **Alexander's Gas and Oil Connections**, <<http://www.gasandoil.com/goc/news/ntr34254.htm>> (27.03.2009).

¹⁸⁵⁹ Ömer Kocaman, "Rusya'nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru", **Türksam**, <<http://www.turksam.org/tr/a797.html>> (27.03.2009). Secieru, **a.g.m.**, s. 299.

¹⁸⁶⁰ 15 Mayıs 1992 tarihinde Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan tarafından imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşması'na 1993 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Belarus dâhil olmuşlardı. 1999 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan'ın söz konusu anlaşmadan ayrılması ile üye sayısı tekrar altıya düşmüştü. Kamalov, **a.g.e.**, s. 129.

¹⁸⁶¹ Richard Weitz, "The CIS Is Dead: Long Live the CSTO", **Central Asia-Caucasus Institute**, 02.08.2006, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/3725>> (28.03.2009).

idaresini üstlenmiş ve ulusal orduların koordinasyonunu sağlamak ile görevlendirilmiştir¹⁸⁶².

2004 yılından itibaren bünyesindeki acil müdahale güçlerinin tatbikatlar düzenlediği KGAÖ, Putin iktidarı tarafından Rusya'nın Orta Asya'daki askeri varlığını meşrulaştırmak amacıyla kullanılmıştır. Örneğin Moskova, 2003 Ekimi'nde Kırgızistan'ın Kant şehrinde açılan Rus Hava Üssü'nün, KGAÖ'nün operasyonlarına havadan destek sağlamak amacıyla oluşturulduğunu ileri sürmüştür¹⁸⁶³. Kırgızistan'da yer alan ABD'nin Manas Üssü'ne misilleme olarak açıldığı iddia edilen Kant Üssü¹⁸⁶⁴, Afganistan'daki uluslararası güce destek olmak amacıyla geçici olarak kurulan Manas Üssü'nün tersine, süreklilik arz etmektedir¹⁸⁶⁵. Kant Üssü'nü takiben, Tacikistan'da bulunan Rus 201. Motorize Piyade Birliği'ne askeri üs statüsü verilmiş, bu üs Rusya'nın sınırları dışındaki en büyük askeri üssünü oluşturmuştur¹⁸⁶⁶. Bunun yanında Moskova, Tacikistan'da Tacik-Afgan sınırını koruma amacıyla görev yapan sınır muhafız birliklerini orada bulundurmaya devam etmiştir¹⁸⁶⁷.

¹⁸⁶² Gregory Gleason ve Marat E. Shaihtudinov, "Collective Security and Non-State Actors in Eurasia", **International Studies Perspectives**, Mayıs 2005, c. 6, s. 2, s. 281. Richard Weitz, "Averting a New Great Game in Central Asia", **The Washington Quarterly**, Yaz 2006, c. 29, s. 3, s. 163.

¹⁸⁶³ Roger McDermott, "Russia Strengthens Its Airbase in Kyrgyzstan", **Eurasia Daily Monitor**, 10.08.2004, c. 1, s. 71, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=26742](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=26742)> (28.03.2009). Weitz, "The CIS Is Dead: ...", <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/3725>> (28.03.2009). Allison, "Strategic Reassertion in Russia's ...", s. 287. Bohr, **a.g.m.**, s. 489.

¹⁸⁶⁴ "Kyrgyzstan Will Not Allow U.S to Use Airbase against Iran", **RIA Novosti**, 24.05.2007, <<http://en.rian.ru/world/20070524/66031484.html>> (28.03.2009). Kant Üssü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. William D. O'malley ve Roger N. McDermott, "Kyrgyzstan's Security Tightrope: Balancing Its Relations with Moscow and Washington", **The Journal of Slavic Military Studies**, Eylül 2003, c. 16, s. 3, s. 92-95.

¹⁸⁶⁵ Sergei Blagov, "Russia Drops an Anchor in Central Asia", **Asia Times**, 25.10.2003, <http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/EJ25Ag01.html> (28.03.2009). Vladimir Socor, "Russia Augmenting Air Base in Kyrgyzstan", **Eurasia Daily Monitor**, 21.02.2006, c. 3, s. 35, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=31407](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=31407)> (28.03.2009).

¹⁸⁶⁶ Sergei Blagov, "Cementing Russia's Central Asian Clout", **Asia Times**, <http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/FJ20Ag01.html> (28.03.2009). Hooman Peimai, "Russian Military Base in Tajikistan Inaugurated", **Central Asia-Caucasus Institute**, 20.10.2004, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/2529>> (28.03.2009). Allison, "Strategic Reassertion in Russia's ...", s. 287.

¹⁸⁶⁷ Zhu Zhenghong, "Regional Security in Central Asia and Russia after 9/11", **Far Eastern Affairs**, 2005, c. 33, s. 1, s. 24-25.

Putin iktidarı bu dönemde Kafkasya Cumhuriyetleri üzerinde de askeri yollarla etkinliğini sağlama çabası içine girmiştir. 2002 Ocağı'nda Azerbaycan lideri Haydar Aliyev ile Putin arasında imzalanan anlaşma uyarınca, Gebele Radar Üssü'nün 10 yıllığına yıllık 7 milyon dolar karşılığında Moskova'ya kiralanması kabul edilmiştir¹⁸⁶⁸. Bu anlaşma ile Azerbaycan'daki tek askeri varlığını devam ettiren Moskova, 2002 Ağustosunda Çeçen silahlı güçlerinin barındığı gerekçesiyle Gürcistan sınırları içindeki Pankisi Vadisi'ni bombalamıştır¹⁸⁶⁹.

Görüldüğü üzere, Moskova bu dönemde hem ekonomik hem de askeri yollarla bölgedeki hâkimiyetini arttırma çabası içinde olmuştur. ABD'nin bölgede artan askeri varlığına paralel olarak gerçekleştirilen bu girişimler, Putin iktidarının ikinci döneminde sonuçlarını gösterecektir. Zira bu dönemde oluşturulan enerji bağımlılığı, 2004 yılından itibaren enerjinin bir dış politika aracına dönüştürülmesine yol açacak ve Putin iktidarının elini güçlendirecektir. Üstelik ABD'nin 2005 yılı itibariyle Orta Asya'dan askerini çekmeye başlaması, Rusya'nın bölgedeki askeri kontrolünü güçlendirecektir. Böylece bu dönemde bölgeye yönelik atılan adımların bir sonraki dönemde Moskova'nın hâkimiyetini kolaylaştırdığı söylenebilir.

C. Merkezcilikten Otoriterliğe Kayış

2003 Ekimi'nde gerçekleştirilen Yukos Operasyonu ile birlikte *silovikin* Rus siyasetinde artan etkisi, buna paralel olarak oligarkları temsil eden *aile* grubunun Kremlin'deki varlığına son verilmesi, bu gelişmelerin sonucunda özellikle enerji sektöründe gerçekleştirilen devletleştirmeler ve oligarkların yerini "silovark"lara

¹⁸⁶⁸ "Azerbaycan Radar Anlaşmasını Onayladı", **VOA News**, 19.03.2002, <<http://www.voanews.com/turkish/archive/2002-03/a-2002-03-19-2-1.cfm?moddate=2002-03-19>> (28.03.2009).

¹⁸⁶⁹ "Rus Uçakları Pankisi'ye Saldırdı", 24.08.2002, <<http://habermerkezi.wordpress.com/2002/08/24/rus-ucaklari-pankisiye-saldirdi/>> (28.03.2009). Blanka Hancilova, "Russia's Grab for Pankisi: Domestic Diversion or Oil Politics", **CDI Russia Weekly**, 25.09.2002, <<http://www.cdi.org/russia/224-5.cfm>> (28.03.2009).

devretmesi¹⁸⁷⁰, dış politika üzerinde hiç kuşkusuz etkili olmuştur. Zira otoriter görüşe yakın olan *siloviki*, Batı'ya karşı daha sert bir dış politikanın izlenmesi konusunda etkili olurken, yaşanan devletleştirmeler Moskova'nın enerjiiyi bir dış politika aracı haline dönüştürmesini kolaylaştırmıştır¹⁸⁷¹. 2003 yılının sonlarından itibaren bir yandan ekonomide devlet kontrolü arttırılırken, diğer yandan merkezi yürütme erkinin giderek güçlendirildiği, Batı tarafından “yönetilen demokrasi” olarak adlandırılan bir siyasi sistemin oluşturulduğu gözlenmiştir. Federe birimler üzerindeki merkezi kontrolün kuvvetlendirildiği, Duma'nın giderek homojenleştirildiği, sivil toplumun devletin denetimi altında tutulduğu bu dönemde, kadrolarını *silovikin* doldurduğu merkezi yürütme erkinin ülke yönetiminde ve dış politika yapımında tek etkin güç olduğunu söylemek mümkündür. Üstelik, enerji fiyatlarında yaşanan artışa bağlı olarak ekonomide sağlanan istikrar¹⁸⁷² ve Çeçenya Sorunu'nun büyük ölçüde sonlandırılması, Putin iktidarının dış politikada elini güçlendirmiştir. Nitekim bu dönemde diğer dönemlerden farklı olarak Moskova'nın hem ABD hem de AB ile ilişkilerine belli bir mesafe koyduğunu söylemek mümkündür¹⁸⁷³.

¹⁸⁷⁰ Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 110-117.

¹⁸⁷¹ Enerji politikaları ile boru hatları stratejilerinin merkezi karar alma organlarıncı belirlenmesi, söz konusu sektörün dış politika aracına dönüştürülmesinden önce gerçekleştirilmesi gereken bir aşamadır. Nitekim Putin döneminde enerji şirketlerinin özerkliğinin sınırlandırılması bu amaca hizmet etmiştir. Büyükkıncı, “Vladimir Putin Dönemi ...”, s. 161.

¹⁸⁷² Bkz. Çalışmanın birinci bölümü, s. 120. 2005 yılında Rusya'da kişi başına düşen gelir, bir önceki yıla göre % 8,8 oranında artarken, ekonomik büyüme % 6 oranında gerçekleşmiştir. 250 milyar dolarlık rezervlere sahip olan ülkede ekonomik büyüme 2006 ve 2007 yıllarında da devam etmiş, büyüme oranı 2006 yılında % 7,4, 2007 yılında % 7,8 olarak gerçekleşmiştir. Wallander, “Suspended Animation: the U.S. ...”, s. 316. “Russia Economic Growth Close to 8 Per Cent”, 30.01.2008, <<http://www.eer-magazine.com/en/archive/832.html>> (29.03.2009).

¹⁸⁷³ Dmitri Trenin, “Russia Leaves the West”, **Foreign Affairs**, Temmuz/Ağustos 2006, c. 85, s. 4, <<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=khh&AN=21326412&site=ehost-live>> (29.03.2009). McDonald'a göre, Putin'in bu dönemde izlediği ABD muhalifi politikalar, Rus dış politikasındaki bağımsızlığı gözler önüne sermiş, bu bağımsızlığın arkasında söz konusu dönemde devletin gücünün arttırılması yer almıştır. Zira devletin gücü arttırıldııkça, bağımsız bir dış politikanın izlenmesi kolaylaşmaktadır. David McDonald, “Domestic Conjunctions, the Russian State, and the World Outside, 1700-2006”, Legvold (der.), **Russian Foreign Policy ...**, s. 147.

Ülke içinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra, uluslararası sistemde yaşanan gelişmeler de bu dönemde dış politikanın belirlenmesinde etkili olmuştur. Özellikle 2003 Ekimi'nde Gürcistan'da, 2004 Aralığı'nda Ukrayna'da gerçekleştirilen iktidar değişiklikleri ve 2004 yılında AB ile NATO'nun eş zamanlı olarak Baltık ülkelerini içerecek şekilde genişleme girişimleri Moskova'nın tepkisini çekmiş, Batı ile sorunlu bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir¹⁸⁷⁴. Ayrıca bu dönemde Rusya'nın izlediği ABD muhalifi dış politikayı ülke içinde yaşanan gelişmelere, yani devletin güçlendirilmesine bağlayan Washington, Rusya'yı demokrasi ve insan hakları söylemleriyle baskı altında tutmaya çalışmıştır. Böylece daha önce de ifade edildiği gibi, Rusya'daki siyasi sistem iki devlet arasında sorunlu bir dış politika konusu haline dönüşmüştür¹⁸⁷⁵.

1. Rusya ile ABD Arasında Yaşanan Kutuplaşma

2004 yılı itibariyle ülke içinde ve uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin sonucunda Rusya-ABD ilişkilerine gerginliğin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Ülke içindeki konumunu giderek güçlendiren Putin iktidarı, “Yakın Çevre”de Washington tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürdüğü iktidar değişikliklerine¹⁸⁷⁶ tepki olarak, ABD yönetiminin çıkarlarına aykırı dış politika hamlelerinde bulunmuş, bunun sonucunda iki ülke arasında bir kutuplaşmanın oluştuğu gözlenmiştir. Bu dönemde bir yandan ABD'nin kara listesinde yer alan Suriye ve İran gibi devletlerle ilişkilerini geliştiren Moskova, diğer yandan ABD karşıtı politikalar izleyen Latin Amerika ülkeleri ile temaslarını arttırmış, enerji alanında ABD ile gizli bir rekabetin içine girmiştir¹⁸⁷⁷.

¹⁸⁷⁴ Kamalov, **a.g.e.**, s. 25. Purtaş, “Rusya’ya ve Rus Dış ...”, **a.g.m.**, s. 26.

¹⁸⁷⁵ Bkz. Çalışmanın ikinci bölümü, s. 262.

¹⁸⁷⁶ Bkz. Çalışmanın ikinci bölümü, s. 264-265.

¹⁸⁷⁷ Kamalov, **a.g.e.**, s. 10, 28-30.

11 Eylül sonrası dönemde oluşan ABD ile işbirliği ortamı, Moskova'nın İran ile ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti. Özellikle Moskova'nın rızasıyla ABD'nin Orta Asya'da üsler elde etmesi ve İran'ın nükleer programı konusunda Putin iktidarının Washington ile birlikte hareket etmesi Tahran'ın tepkisini çekmişti. 2003 Mayıs'ında İran'ın nükleer programının Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun gözetimi altında olması gerektiğini ileri süren Moskova, Washington'un talepleri doğrultusunda İran'a kullanılmış nükleer yakıtı geri vermesi konusunda baskı uygulamış, aksi takdirde Buşehr Nükleer Santrali'nin yapım çalışmalarını durduracağını ilân etmişti¹⁸⁷⁸. Ancak 2003 yılının sonlarından itibaren ABD ile ilişkilerine mesafe koymaya başlayan Putin iktidarı, buna paralel olarak İran ile nükleer işbirliğini hızlandırmıştır. 2005 yılında iki ülke arasında imzalanan anlaşma ile İran'ın silah yapımında kullanılabilecek olan kullanılmış yakıtı Moskova'ya vermesi karşılığında, Rusya'nın Buşehr Nükleer Santrali için İran'a nükleer yakıt göndermesine karar verilmiştir¹⁸⁷⁹. Bu süreçte bir yandan Buşehr Nükleer Santrali'nin yapımına devam eden Moskova, diğer yandan İran'ı nükleer silah geliştirmekle suçlayan ve bu ülkeye karşı ağır yaptırımların uygulanmasını talep eden Washington'a karşı İran'ın nükleer programına destek vermiştir¹⁸⁸⁰.

2007 Ekimi'nde Hazar'a Kıyıdaş Devletler Zirvesi'ne katılmak amacıyla Tahran'a giden Putin, Stalin'den sonra İran'a giden ilk Rus lider ve ele alınan dönemde G-8 ülkelerinin devlet başkanları içerisinde İran'ı ziyaret eden tek devlet

¹⁸⁷⁸ Robert O. Freedman, "Russian Policy toward the Middle East under Putin: the Impact of 9/11 and the War in Iraq", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Yaz 2003, c. 2, s. 2, s. 79-82.

¹⁸⁷⁹ Jim Heintz, "Russia Delivers Nuclear Fuel to Iranian Plant", **The New York Sun**, 17.12.2007, <<http://www.nysun.com/foreign/russia-delivers-nuclear-fuel-to-iranian-plant/68201/>> (29.03.2009). "Russia, Iran Sign Nuclear Deal", **FoxNews**, 27.02.2005, <<http://www.foxnews.com/story/0,2933,148861,00.html>> (29.03.2009).

¹⁸⁸⁰ ABD'nin İran konusunda ileri sürdüğü suçlamaları kanıtlayacak "tarafsız" verilerin olmadığını ileri süren Putin, İran'a yönelik askeri müdahale seçeneğinin karşısında yer almış ve nükleer çalışmalara ilişkin sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerekliliğini savunmuştur. "Merkel, Putin Talks to Focus on Iran's Nuclear Aspirations", **FoxNews**, 15.10.2007, <<http://www.foxnews.com/story/0,2933,301716,00.html>> (29.03.2009). Arzu Celalifer Ekinci, "Putin'in İran Ziyareti", **USAK Stratejik Gündem**, 17.10.2007, <<http://www.usakgundem.com/yazar/807/putin%E2%80%99in-iran-ziyareti.html>> (29.03.2009).

başkanı olmuştur¹⁸⁸¹. İran'ın nükleer programının desteklendiği bu zirvede kıyıdaş devletler, birbirlerine saldırmayacaklarını ve herhangi bir Hazar devletine yönelik saldırıda topraklarını yabancı güçlere kullanılmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Böylece ABD'nin İran'a yönelik olası bir harekâtında Hazar devletlerinin özellikle de Azerbaycan'ın topraklarını kullanması engellenmiştir¹⁸⁸². ABD'nin tek taraflı girişimlerinin eleştirildiği bu zirve¹⁸⁸³ sırasında, İran ile Rusya arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmış, taraflar arasındaki ticaret hacminin 10 yıllık bir sürede 200 milyar dolara çıkarılması hedeflenmiştir¹⁸⁸⁴. Böylece bu zirve ile ABD'nin muhalefetine rağmen nükleer alanda olduğu kadar silah satışına dayalı ticari ilişkilerde¹⁸⁸⁵ de işbirliğinin güçlendirildiğini söylemek mümkündür.

Ele alınan dönemde silah ticareti İran ile olduğu kadar Çin ile ilişkilerde de belirleyici olmuştur. Giderek artış gösteren silah ticaretinin¹⁸⁸⁶ yanı sıra iki ülke arasında 2005 yılında gerçekleştirilen ilk ortak askeri tatbikat, taraflar arasındaki askeri ilişkilerin gelişimine önemli katkı sağlamıştır. ABD'nin uluslararası sistemdeki hâkimiyetine karşı ortak duruş sergileyen bu iki ülkenin¹⁸⁸⁷ gerçekleştirdiği ortak tatbikat, Washington tarafından askeri bir birliğin

¹⁸⁸¹ "Putin's Visit to Iran to Go Ahead", **BBC News**, 15.10.2007, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7044611.stm>> (29.03.2009). Merve İrem Yapıcı, "Putin'den İran'a Nükleer Destek-ABD'ye Hazar'dan Mesaj", **Cumhuriyet Strateji**, 29.10.2007, c. 4, s. 174, s. 16.

¹⁸⁸² Mitat Çelikpala, "Hazar'da Çok Boyutlu Bölgesel Girişim", **Cumhuriyet Strateji**, 29 Ekim 2007, c. 4, s. 174, s. 15. "Putin Warns US against Military Action on Iran", **The Guardian**, 16.10.2007, <<http://www.guardian.co.uk/world/2007/oct/16/russia.iran>> (29.03.2009).

¹⁸⁸³ "Rus Lideri İran'a Kalkan Oluyor", **Radikal**, 17.10.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=235953&tarih=17/10/2007>> (30.03.2009).

¹⁸⁸⁴ "Putin, Ahmadinejad Agree to Continue Nuclear Cooperation (4th Roundup)", <http://www.monstersandcritics.com/news/europe/news/article_1365937.php> (30.03.2009).

¹⁸⁸⁵ Rusya-İran silah ticareti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Lionel Beehner, "Russia-Iran Arms Trade", **Council on Foreign Relations**, <http://www.cfr.org/publication/11869/russiairan_arms_trade.html> (30.03.2009).

¹⁸⁸⁶ 2004 yılında Çin, Rusya ile 2 milyar dolarlık silah anlaşmalarına imza atmıştır. Bu anlaşmalar uyarınca Rusya'nın Çin'e satacağı askeri ekipman arasında savaş gemileri, denizaltılar, füze sistemleri ve uçaklar yer almaktadır. Jephraim P. Gundzik, "The Ties That Bind China, Russia and Iran", **Asia Times**, 04.06.2005, <<http://www.atimes.com/atimes/China/GF04Ad07.html>> (30.03.2009).

¹⁸⁸⁷ 2005 Temmuzunda Çin ve Rusya Devlet Başkanları, imzaladıkları ortak deklarasyon ile ABD'nin uluslararası sistemdeki hâkimiyetine karşı işbirliği içinde olduklarını vurgulamışlardır. "Russia-China Security Cooperation", **PINR**, 27.11.2006, <http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=588&language_id=1> (30.03.2009).

oluşturulmasına yönelik bir girişim olarak yorumlanmış, bundan dolayı endişe ile karşılanmıştır¹⁸⁸⁸. Üstelik Rusya-Çin ilişkileri sadece askeri boyut ile sınırlı kalmamış, enerji alanına da taşınmıştır. Bu bağlamda 2006 Martı'nda Putin'in gerçekleştirdiği Pekin ziyareti önemlidir. Zira 29 anlaşmanın imzalandığı bu ziyaret sırasında taraflar 2011 yılından itibaren Doğu ve Batı Sibirya'dan geçecek iki boru hattı ile yıllık 60-80 milyar metreküp Rus doğalgazının Çin'e gönderilmesi konusunda uzlaşmaya varmışlardır¹⁸⁸⁹.

Bu dönemde İran ve Çin'in yanı sıra Latin Amerika ülkeleri ile geliştirilen silah ticareti de ABD'nin tepkisini çekmiştir. Washington, "arka bahçesi" olarak gördüğü bu coğrafyada Moskova'nın artan etkinliğinden tedirgin olmuş, özellikle de ABD'ye muhalif politikalar izleyen Venezüela ile Moskova arasındaki askeri işbirliğini her fırsatta eleştirmiştir. 2005 ve 2006 yıllarında Venezüela ile 3 milyar dolarlık silah anlaşmalarına imza atan Putin iktidarı, 2006 Temmuzunda Venezüela Devlet Başkanı Hugo Chavez'in Rusya ziyareti sırasında bu ülkede Kalaşnikof fabrikası kurma konusunda anlaşmaya varmıştır¹⁸⁹⁰.

Moskova'nın ABD muhalifi ülkeler ile nükleer ve silah ticareti alanlarında geliştirdiği yakın ilişkiler, Washington ile ekonomik ilişkilerinin bozulmasını beraberinde getirmiştir. ABD'nin DTÖ üyeliğine destek vermesi için çabalayan Putin iktidarı, bu konuda Washington'un engellemeleri ile karşılaşırken¹⁸⁹¹, ABD Dışişleri

¹⁸⁸⁸ Claire Bigg, "Joint Military Exercises with China a Result of New Strategic Partnership", **RFE/RL**, 18.08.2005, <<http://www.rferl.org/content/article/1060767.html>> (30.03.2009).

¹⁸⁸⁹ John Chan, "A Closer Russia-China 'Strategic Partnership' Cemented with Oil and Gas", 04.04.2006, <<http://www.wsws.org/articles/2006/apr2006/puti-a04.shtml>> (30.03.2009).

¹⁸⁹⁰ Jeremy Wolland, "Venezuela, Russia Sign Weapons Deal", **Arms Control Association**, <http://www.armscontrol.org/act/2006_09/VenRussia> (30.03.2009).

¹⁸⁹¹ 2006 baharında Putin iktidarı DTÖ üyeliğinin önündeki tek engelin ABD olduğunu açıklamıştır. Michael Scollon, "Obstacles to WTO Membership Remain", **RFE/RL**, 16.06.2006, <<http://www.rferl.org/content/article/1069226.html>> (30.03.2009).

Bakanlığı, 2000 yılında kabul edilen “İran Yayılmama Yasası”nı¹⁸⁹² çiğnedikleri gerekçesiyle 2006 Ağustosunda iki Rus şirketi Rosoboroneksport ve Suhoi’ya yaptırım uygulama kararı almıştır¹⁸⁹³. Rusya’nın silah satışlarını engelleme çabasındaki Bush iktidarının aldığı bu yaptırım kararlarının ardından Moskova, ABD’den alacağı Boeing uçaklarının sayısında indirim gitmiş, Rus Aeroflot Havayolları, iptal edilen Boeing alımlarının yerine Avrupa ortak üretimi olan Airbus uçaklarına yönelmiştir¹⁸⁹⁴. Ayrıca Putin, Barents Denizi’nin altındaki Stokman rezervlerinden elde edilen gazın daha önceden planlandığı gibi ABD’ye değil, onun yerine Almanya’ya ihraç edileceğini açıklamış¹⁸⁹⁵ ve söz konusu rezervlerin işletilmesi için açılan ihalede Gazprom, ABD’li Conoco-Philips şirketi yerine ikinci seçenek olarak görülen Norveçli StatoilHydro şirketi ile anlaşmaya varmıştır¹⁸⁹⁶.

Taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerde yaşanan bu aksaklıklara, özellikle Hazar bölgesindeki enerji kaynakları üzerinde yaşanan rekabeti eklemek gerekir. Rusya’nın Hazar kaynaklarının çıkarımı ve dağıtımını konusunda elde ettiği üstünlüğü kırmayı amaçlayan Washington, bu dönemde Rusya’nın dışarıda bırakıldığı boru hattı projelerine destek vermiştir. Örneğin, Hazar’dan çıkarılan Azeri gazının BTC’ye paralel bir boru hattı ile Erzurum’a, oradan da Avrupa’ya ulaştırılmasını

¹⁸⁹² Söz konusu yasa, İran’a yönelik kitle imha silahı satışını yasaklamaktaydı. “‘Rosoboroneksport’ i ‘Suhoi’ Popalı Pod Amerikanskie Sanktsii”, **Kommersant**, 05.08.2006, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=695422>> (30.03.2009).

¹⁸⁹³ Rusya’nın İran’ın yanı sıra Suriye, Cezayir ve Venezüela ile silah satışına ilişkin anlaşmalara imza atması, ABD yönetiminde tepkiye neden olmuş, bu tepki sonucunda söz konusu yaptırım uygulamaya konulmuştur. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü’nün verilerine göre, dünyada 2000-2004 yılları arasında silah ve askeri teçhizat satışında ilk sırada yer alan Rusya, bu konudaki liderliği ABD’nin elinden almış, silah satışı tıpkı enerji ihracatı gibi Kremlin’in temel gelir kaynaklarından biri haline gelmiştir. “Rusya’nın Silah İhracatına Vetosu”, **Cumhuriyet**, 19.08.2006.

¹⁸⁹⁴ Nikolai Sokov, “Russia Reacts Angrily to U.S. Sanctions on Two Russian Arms Companies?”, **WMD Insights**, Ekim 2006, <http://www.wmdinsights.com/19/19_R3_Sukhoi.htm> (30.03.2009). Anton Doroshev, “Update 2- Aeroflot Picks Airbus A350s, Boeing Frozen”, **Reuters**, 15.03.2007, <<http://www.reuters.com/article/tBasicIndustries-SP/idUSL1512992920070315>> (30.03.2009). “Aeroflot Will Buy 22 Big Jets from Airbus”, **RFE/RL Newsline**, 16.03.2007, <<http://www.rferl.org/content/Article/1143833.html>> (30.03.2009).

¹⁸⁹⁵ “Putin Threatens to Bar America from Promised Shtokman Gas”, 25.09.2006, <http://www.bellona.org/news/news_2006/shkok_gas-europe> (30.03.2009).

¹⁸⁹⁶ “Şelf Tranulsa”, **Kommersant**, 26.10.2007, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=818952>> (30.03.2009).

öngören Şahdeniz Projesi, Rusya'ya devre dışı bıraktığı için ABD tarafından hararetle desteklenmiştir¹⁸⁹⁷. Üstelik Washington, Şahdeniz Hattı'nın Türkmen gazı ile takviye edilmesini, bundan dolayı da Hazar'ın altından geçerek Türkmenistan ile Azerbaycan'ı birleştirecek bir boru hattının inşa edilmesini savunmuştur. Washington, Trans-Hazar Projesi olarak adlandırılan bu projeye daha sonradan Hazar'ın altından geçecek diğer bir hat ile Kazak gazının da dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür¹⁸⁹⁸. Buna karşılık Moskova, Hazar'ın doğu kıyısı boyunca Türkmenistan'dan yukarıya uzanan, Kazakistan ve Özbekistan'ın da dâhil olacağı Hazar Sahili Projesi'ni savunmuş, bu hattan gelen Türkmen, Kazak ve Özbek gazlarının Rusya üzerinden Batı pazarlarına ulaştırılmasını amaçlamıştır¹⁸⁹⁹ (bkz. Harita 7).

Harita 7. ABD ve Rusya'nın Desteklediği Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: <<http://www.radikal.com.tr/veriler/2007/12/02/harita.gif>> (30.03.2009).

¹⁸⁹⁷ Paul Kubicek, "Russian Energy Policy in the Caspian Basin", *World Affairs*, Bahar 2004, c. 166, s. 4, s. 209. Bruce Pannier, "Russian President's Caspian Tour All about Gas and Oil", *Johnson's Russia List*, 03.07.2008, <<http://www.cdi.org/russia/johnson/2008-126-42.cfm>> (30.03.2009).

¹⁸⁹⁸ Michael Kuser, "US Flip-Flops on Caspian Gas", *Business Week Online*, 26.09.2007, s. 17.

¹⁸⁹⁹ Murat Yetkin, "Gazda Rekabet Fiyatı", *Radikal*, 02.12.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=240418>> (31.03.2009).

2007 Mayıs'ında Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan arasında imzalanan anlaşma sonucunda Hazar Sahili Projesi'nin gerçekleştirilmesine karar verilmiş, böylece ABD'nin Orta Asya gazını Rusya'ya dışarıda bırakarak Avrupa'ya ulaştırma çabası, Moskova tarafından engellenmiştir¹⁹⁰⁰. Gaz boru hatlarında yaşanan bu ABD-Rusya rekabeti, petrol boru hatlarında da yaşanmıştır. BTC'yi destekleyen Washington, tıpkı Trans-Hazar Projesi gibi Hazar altından geçecek bir boru hattı ile Kazak petrolünün BTC'ye aktarılmasını savunmuş, Moskova ise söz konusu Aktau-Bakü petrol boru hattı projesine karşı çıkmıştır¹⁹⁰¹.

İki ülke arasında enerji kaynaklarının denetimine ilişkin yaşanan mücadele, sadece Hazar bölgesi ile sınırlı kalmayarak Kuzey Kutbu'na kadar sıçramış, Rusya'nın 2007 Ağustosunda enerji zengini bu bölgede deniz yatağına kendi bayrağını dikmesi yeni bir tartışmayı başlatmıştır. Bayrak dikilen alanın kendi kıta sahanlığı olduğunu ileri süren ve buradaki enerji kaynakları üzerinde hak iddia eden Moskova¹⁹⁰², Kuzey Buz Denizi'ne kıyısı olan ABD ve Kanada tarafından eleştirilmiştir¹⁹⁰³. Hatta Washington 2008 yılında Kuzey Kutbu yakınlarındaki Alaska'da bir askeri tatbikat gerçekleştirerek Moskova'ya gözdağı vermiştir¹⁹⁰⁴. Diğer yandan Rusya'nın Venezüela ile enerji alanında yakın işbirliğine girmesi,

¹⁹⁰⁰ Ilan Greenberg, "Russia to Get Central Asian Pipeline", **The New York Times**, 13.05.2007, <<http://www.nytimes.com/2007/05/13/world/europe/13putin.html>> (31.03.2009). "Russia, Kazakhstan and Turkmenistan Agree on Caspian Gas Pipe-2", **RIA Novosti**, 12.05.2007, <<http://en.rian.ru/world/20070512/65373780.html>> (31.03.2009).

¹⁹⁰¹ Petrolünün bir kısmını BTC üzerinden ihraç etmeye karar veren Kazakistan, bu hatta vereceği yıllık 7.5 milyon ton petrolün Bakü'ye kadar tankerlerle taşınmasını, ileriki aşamalarda ise Hazar'ın altından geçecek bir boru hattının inşa edilmesini talep etmiştir. Kazak petrolünün bir kısmının BTC'ye yönlendirilmesi, daha önce Kazak petrolünün % 60'ının gönderildiği Novorosisk'e yönelik akışta zorunlu olarak bir azalmaya yol açacaktır. Grigori Hodilov, "Stanet Li Djeihan Ratterdamom?", **Krasnaya Zvezda**, 21.07.2006, <http://www.redstar.ru/2006/07/21_07/3_05.html> (31.03.2009).

¹⁹⁰² "Rusya Gözünü Kutup'taki Enerjiye Dikti", **Radikal**, 29.06.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=225452>> (30.03.2009). "Rusya'nın Kuzey Kutbu Stratejisi", **BBC Turkish**, 27.03.2009, <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/03/090327_russia_arctic.shtml> (31.03.2009).

¹⁹⁰³ "Tarihi Dalış...Rusya Kuzey Kutbu'nun Dibine Bayrak Dikti", **Milliyet**, 03.08.2007, <<http://www.milliyet.com.tr/2007/08/03/son/sonyas06.asp>> (30.03.2009). "Sub Plants Flag under North Pole", **The St. Petersburg Times**, 03.08.2007, <http://www.sptimes.ru/index.php?action_id=2&story_id=22515> (31.03.2009).

¹⁹⁰⁴ "Kuzey Kutbu'nda Savaş Hazırlığı", **Hürriyet**, 11.08.2008, <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.asp?x?id=9263132&tarih=2008-08-11>> (31.03.2009).

Washington’u oldukça rahatsız etmiştir. Bu dönemde Gazprom ve Lukoil başta olmak üzere Rus enerji şirketleri, Venezüela enerji piyasasında giderek etkin hale gelmişlerdir. Gazprom, 2005 Ağustosunda Venezüela Körfezi’ndeki gaz sahalarının araştırılması ve geliştirilmesine ilişkin projeye dâhil olmuş¹⁹⁰⁵, 2006 Ocak’ında Venezüela, Brezilya ve Arjantin arasında inşa edilmesine karar verilen doğalgaz boru hattına ilişkin projeye katılmak istediği açıklamıştır¹⁹⁰⁶. Aynı yılın Temmuz ayında Moskova’yı ziyaret eden Venezüela Devlet Başkanı Hugo Chavez, bu boru hattı projesine Rus şirketlerinin katılabileceğini ifade etmiş¹⁹⁰⁷, bir anlamda Gazprom’un talebine olumlu yanıt vermiştir. Ayrıca bu ziyaret sırasında Rus Stroitransgaz şirketinin Venezüela’da bu boru hattı projesi için boru üretecek bir fabrika inşa etmesine karar verilmiştir¹⁹⁰⁸.

Bu dönemde ABD ile Rusya arasında sorun yaratan konulardan bir diğeri, Bulgaristan ve Romanya’ya asker yerleştiren ABD’nin İran’dan ya da Kuzey Kore’den gelebilecek saldırıları öne sürerek, Polonya ve Çek Cumhuriyeti’ne füze savunma sistemi kurma planları olmuştur¹⁹⁰⁹. Bunun üzerine 2007 Şubatı’nda gerçekleştirilen Münih Güvenlik Konferansı’nda yaptığı konuşmada NATO genişlemesini ve ABD’nin politikalarını keskin bir dille eleştiren Putin¹⁹¹⁰, söz konusu füze savunma sistemlerinin İran ya da Kuzey Kore’ye karşı değil, Rusya’ya

¹⁹⁰⁵ M. K. Bhadrakumar, “Venezuela, Russia: Comrades in Arms”, **Asia Times**, 02.08.2006, <http://www.atimes.com/atimes/central_Asia/HH02Ag01.html> (31.03.2009).

¹⁹⁰⁶ Mark N. Katz, “The Putin-Chavez Partnership”, **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 2006, c. 53, s. 4, s. 6.

¹⁹⁰⁷ İlyas Kamalov, “ABD’ye Karşı Rus-Latin Ekseni”, **Stratejik Analiz**, Eylül 2006, s. 77, s. 13.

¹⁹⁰⁸ **Y.a.g.m.**, s. 13. Bhadrakumar, **a.g.m.**, <http://www.atimes.com/atimes/central_Asia/HH02Ag01.html> (31.03.2009).

¹⁹⁰⁹ Purtaş, “Rusya’ya ve Rus Dış ...”, s. 27.

¹⁹¹⁰ “Münih’te Güvenlik Konferansı”, **VOA News**, 10.02.2007, <<http://www.voanews.com/turkish/archive/2007-02/2007-02-10-voa5.cfm?moddate=2007-02-10>> (31.03.2009).

karşı planlandığını ileri sürmüştür¹⁹¹¹. 2007 Haziranı'nda Almanya'da düzenlenen G-8 Zirvesi sırasında Avrupa'da füze kalkanı oluşturma planlarına karşı ABD'ye Azerbaycan'daki Gebele Radar Üssü'nü ortaklaşa kullanmayı öneren Putin, Washington'dan olumlu yanıt alamamıştır¹⁹¹². Bunun üzerine Moskova, söz konusu projeye karşı önlem olarak 1990 yılında imzalanan, 1999 yılında değiştirilen ve Rusya'nın Gürcistan ile Moldova'daki askerlerini çekmesini öngören AKKA'yı 2007 Aralığı'nda askıya almıştır¹⁹¹³. NATO devletlerinin, Gürcistan ve Moldova'dan Rus askeri çekilmesi tamamlanmadığı sürece yenilenmiş AKKA Anlaşması'nı onaylamaya yanaşmamaları, bunun sonucunda ABD'nin Doğu Avrupa'da askeri varlığını arttırması, Moskova'nın bu kararı almasında temel etken olmuştur¹⁹¹⁴.

Görüldüğü üzere, Putin iktidarının ikinci dönemi ABD ile ilişkilerde sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur. Ancak bu durum, Moskova'nın Washington ile bağlarını tamamen kopardığı anlamına gelmemektedir. ABD enerji piyasasında daha fazla yer edinmenin yollarını arayan Moskova, Gazprom aracılığıyla¹⁹¹⁵ 2005 yılında ABD'ye doğalgaz ihracatına başlamış, iki sıkıştırılmış gaz tankerini söz konusu ülkeye ulaştırmıştır. Ayrıca Gazprom, 2006-2009 yılları arasında ABD'nin doğu kıyısında ve Meksika Körfezi'nde varolan terminallerden

¹⁹¹¹ "Putin ABD'ye Rest Çekti", **Deutsche Welle**, 04.06.2007, <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,2576162,00.html>> (31.03.2009). Marshall I. Goldman, "Russia and the West: Mutually Assured Distrust", **Current History**, Ekim 2007, c. 106, s. 702, s. 315.

¹⁹¹² Anar Somuncuoğlu, "Rusya'dan ABD'ye Sürpriz Öneri: Azerbaycan'daki Üssü Birlikte Kullanalım", **Tusam**, 08.06.2007, <<http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=400&sayfa=1>> (31.03.2009).

¹⁹¹³ "Rusya AKKA'yı Askıya Aldı", **BBC Turkish**, 12.12.2007, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/12/071212_akka.shtml> (01.04.2009).

¹⁹¹⁴ Anar Somuncuoğlu, "Rusya AKKA'yı Askıya Aldı: Avrasya'da Değişen Askeri Dengeler", **Tusam**, 24.12.2007, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=1139&sayfa=17>> (01.04.2009). Putin, Münih Güvenlik Konferansı'nda yaptığı konuşmada Rusya'nın Gürcistan'dan asker çektiğini, buna rağmen ABD'nin Bulgaristan ve Romanya'da asker konuşlandırdığını ileri sürmüştü, Kremlin yetkilisi Dimitri Piskov, Rusya'nın anlaşmayı uygularken ortaklarının uygulamamasının kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. "Putin'den ABD'ye Yayılım Ateşi", **Deutsche Welle**, 10.02.2007, <<http://www.deutsche-welle.de/dw/article/0,,2519775,00.html>> (01.04.2009). "Rusya AKKA'yı Askıya Aldı", **ABHaber**, 14.07.2007, <<http://www.abhaber.com/haber.php?id=18154>> (01.04.2009).

¹⁹¹⁵ 2004 yılı itibariyle Gazprom, "hedef pazar" olarak tanımladığı ABD'ye gaz ihracatı yapmayı planlamış, bu doğrultuda ABD yönetimi ile çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. "Gazprom to Deliver Russian Natural Gas to USA", **Pravda**, 24.08.2004, <<http://english.pravda.ru/russia/economics/24-08-2004/6667-gazprom-0>> (01.04.2009).

birinde sıkıştırılmış doğalgaz için yer kiralamayı ya da hisse sahibi olmayı ve uzun süreli kontratlara dayalı olarak ABD'ye sıkıştırılmış gaz göndermeyi planlamıştır¹⁹¹⁶. Böylece dünyanın dört bir yanında ekonomik kazancını en üst düzeye çıkarmak ve enerji tekeli oluşturmak için uğraşan Putin, bu amaç doğrultusunda sık sık eleştirdiği ABD'nin enerji pazarında etkili olmanın yollarını aramıştır.

2. “Yakın Çevre” ile İlişkilerde Enerjinin Araçsallaştırılması

İktidarının ilk döneminde uyguladığı politikalar ile “Yakın Çevre” ülkelerini enerji alanında Moskova'ya bağlayan Putin, bu dönemde bu bağımlılığı kullanarak dış politika amaçlarına ulaşmayı planlamıştır. Enerjinin araçsallaştırıldığı böyle bir dış politika yaklaşımının benimsenmesinde hiç kuşkusuz söz konusu sektörün 2003 sonlarından itibaren büyük oranda devlet kontrolüne geçirilmesi etkili olmuştur. Moskova bu dönemde başta Ukrayna ve Gürcistan gibi Batı ile yakın ilişkilere sahip devletler olmak üzere bölge devletleri üzerinde enerji silahını kullanarak etkili olmanın yollarını aramıştır¹⁹¹⁷. Bu doğrultuda da genellikle ya enerji ihracat fiyatlarında artışa ya da enerji arzında kısıntıya gitmiştir¹⁹¹⁸.

2004 Ağustosunda Ukrayna'ya gazın 1000 metrekübü için 50 dolar gibi ucuz bir fiyat veren Gazprom, bu teklifiyle Ukrayna'da yaklaşan başkanlık seçimlerinde ABD destekli Viktor Yuşçenko'ya karşı Moskova yanlısı Viktor Yanukoviç'in elini güçlendirmeyi amaçlamıştır¹⁹¹⁹. Ancak Ukrayna'da gerçekleştirilen iktidar

¹⁹¹⁶ “Gazprom Paluçil Registratsiyu v ŞŞA”, **Kommersant**, 14.08.2006, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=697359>> (01.04.2009). 2006 Eylülünde Gazprom ile BP Atlantik havzası ülkelerine sıkıştırılmış gaz sevkiyatı konusunda anlaşmaya varmışlardır. Buna göre BP, sıkıştırılmış gazı Gazprom'a teslim edecek, Gazprom ise gazı Atlantik havzası ülkelerinin piyasalarına sunacaktır. İlk tanker, 2006 Eylülünde Trinidad-Tobago'nun Poynt-Fortin Limanı'nda yüklenmiş ve ABD'nin Maryland eyaletinin Kouy-Poynt Limanı'na ulaştırılmıştır. Kamalov, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁹¹⁷ Andreas Goldthau, “Resurgent Russia? Rethinking Energy Inc.”, **Policy Review**, Şubat/Mart 2008, s. 147, s. 53.

¹⁹¹⁸ Lionel Beehner, “Russia's Energy Disputes”, **Council on Foreign Relations**, 03.01.2007, <<http://www.cfr.org/publication/12327/#7>> (01.04.2009).

¹⁹¹⁹ Robert F. Price, “Energy Reform in Russia and the Implications for European Energy Security”, **Demokratizatsiya**, Güz 2007, c. 15, s. 4, s. 396.

değişikliği sonrasında ABD yanlısı Yuşçenko'nun yönetime gelmesi ve Batı yanlısı bir dış politika izlemeye başlaması ile birlikte Rusya'nın politikasında bir değişimin yaşandığı gözlenmiştir¹⁹²⁰. 2005 yılının başlarında Gazprom, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile yapılan gaz anlaşmalarında "piyasa kuralları"na uyulacağını, yani gazın bu ülkelere artık ucuz fiyattan değil Batı Avrupa'ya verilen fiyattan gönderileceğini açıklamıştır. Bu açıklamayı Ukrayna'ya 1000 metreküp gaz için önerilen 50 dolarlık fiyatın, önce 160 dolara, sonra 230 dolara çıkarılması takip etmiştir¹⁹²¹. Üstelik 2004'te yapılan anlaşmaya göre Avrupa'ya Ukrayna üzerinden gönderilen gazın geçiş ücreti olarak Kiev'e gaz vermeyi kabul eden Rusya, 2005 sonrasında bu ödemenin gaz değil nakit para olarak yapılacağını açıklamış, böylece Ukrayna'nın ciddi anlamda gaz sıkıntısı çekmesine yol açmıştır¹⁹²². Moskova'nın fiyat artışına gitmesinde Batı yanlısı bir politika izleyen Ukrayna'yı cezalandırma amacı kadar ekonomik kazancı en üst düzeye çıkarma hedefi de etkili olmuştur.

2006 Ocağı'nda fiyat artışını kabul etmeyen Ukrayna'ya yönelik gaz akışı kesilirken, Ukrayna boru hatlarından Avrupa ülkelerine ihraç edilen Rus doğalgazı pompalanmaya devam etmiştir. Ancak Avrupa ülkeleri kendilerine ulaşan gazda önemli miktarlarda azalma olduğunu belirterek, Rusya'ya şikâyetlerini iletmışlerdir¹⁹²³. Bu azalmadan dolayı Ukrayna'yı suçlayan Gazprom, AB'nin devreye girmesiyle birlikte 4 Ocak 2006'da söz konusu sorunun çözümüne ilişkin

¹⁹²⁰ Jo Reville, "Fresh Rise in Gas Bills Feared as Ukraine Rejects Putin Deal", **The Guardian**, 01.01.2006, <<http://www.guardian.co.uk/world/2006/jan/01/russia.oil>> (01.04.2009).

¹⁹²¹ Gawdat Bahgat, "Europe's Energy Security: Challenges and Opportunities", **International Affairs**, Ekim 2006, c. 82, s. 5, s. 961. Putin, verdiği bir demeçte "eğer Ukrayna artık kendisinin Avrupa'ya ait olduğunu hissediyorsa, gazı da Avrupa fiyatından alır" şeklinde bir ifade kullanmıştır. İlyas Kamalov, "Rusya'nın Enerji Zaferi ve Siyasi Mağlubiyeti", **ASAM**, 04.01.2006, <<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1007&kat1=60&kat2=>>> (01.04.2009).

¹⁹²² Teklif edilen transit geçiş ücreti, Ukrayna'nın gaz alımını karşılamaya yetmemektedir. Nikolai Sokov, "The Ukrainian Gas Crisis Revisited", **Current History**, Ekim 2006, c. 105, s. 693, s. 348.

¹⁹²³ 2 Ocak 2006'da Rusya'dan gelen gaz oranında Macaristan % 40'luk, Fransa % 25-30'luk, İtalya % 25'lik, Polonya % 14'lük bir düşüş olduğundan yakınırken, Avusturya, Slovakya ve Romanya 1/3 oranında bir azalma meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Jonathan Stern, "The Russian-Ukrainian Gas Crisis of January 2006", **Oxford Institute for Energy Studies**, 2006, s. 8-9.

Ukrayna gaz dağıtım firması Naftogaz ile anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşma uyarınca Ukrayna'nın Rus doğalgazını 230 dolardan, Rusya üzerinden gelen Türkmenistan ve Kazakistan doğalgazını daha düşük fiyattan almasına, böylece 1000 metreküp gaz için ortalama 95 dolar ödemesine karar verilmiştir¹⁹²⁴.

Doğalgaz krizi 2007–2008 kışında da tekrarlamış, Gazprom, Ekim 2007'de ve Ocak-Şubat 2008'de Ukrayna yönetimini, 1 milyar doları aşan doğalgaz borcunu ödememesi durumunda, doğalgaz arzını kesmekle tehdit etmiştir¹⁹²⁵. Ukrayna ile doğalgaz fiyatı konusunda anlaşmaya varılamaması üzerine 31 Aralık 2008 tarihinde Gazprom, Ukrayna'ya gaz arzını bir kez daha kesmiştir¹⁹²⁶. Bu kesintide Moskova'nın 2008 Ağustosunda gerçekleştirdiği Güney Osetya Müdahalesi'nde Ukrayna'nın izlediği Gürcistan yanlısı politika da etkili olmuştur¹⁹²⁷. Sonuçta gaz arzındaki kesintiden etkilenen AB ülkelerinin baskılarıyla, RF ve Ukrayna Başbakanları Vladimir Putin ile Yulia Timoşenko arasındaki görüşmelerde bir anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma uyarınca Ukrayna'nın 2008 yılı için RF'ye Avrupa devletlerinin ödediğinden % 20 daha az ödeme yapmasına, ancak 2010 yılında RF'nin belirlediği miktarı kabul etmesine karar verilmiştir¹⁹²⁸.

¹⁹²⁴ Gaz için önerdiği fiyatı Ukrayna'ya kabul ettiren Rusya, karşılığında Ukrayna'ya ödediği transit geçiş ücretini 1000 metreküp gazın her 100 kilometrelik geçişi için 1.09 dolardan 1.65 dolara çıkarmıştır. Peter Finn, "Russia and Ukraine Reach Deal on Gas, Ending Dispute", **Washington Post**, 05.01.2006, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/04/AR2006010400462.html>> (01.04.2009). "Rusya ile Ukrayna Doğalgaz Krizinde Anlaşta", **Hürriyet**, 04.01.2006, <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=3737433&tarikh=2006-01-04>> (01.04.2009).

¹⁹²⁵ "Gazprom May Cut Gas to Ukraine", **BBC News**, 03.10.2007, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7024294.stm>> (02.04.2009). "Gazprom Threatens Ukraine Gas Cut", **BBC News**, 07.02.2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7233401.stm>> (02.04.2009).

¹⁹²⁶ "Ukrayna'da Doğalgaz Krizi Aşıldı", **Radikal**, 12.01.2009, <<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=916575&Date=12.01.2009&CategoryID=101>> (02.04.2009)

¹⁹²⁷ Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yuşçenko, bu müdahale sırasında Gürcistan yönetimine desteğini açıklamış, Rusya'nın aldığı tanıma kararının ardından Karadeniz Filosu'nun bulunduğu Sivastopol Üssü'nün kirasında bir artışa gidileceğini belirtmiştir. Corey Flintoff, "Georgia Crisis Stirs Concer in Ukraine", 18.08.2008, <<http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=93718872>> (02.04.2009). Elizabeth Piper ve Yuri Kulikov, "Ukraine Condemns Russia's Move on Georgia Regions", **Reuters**, 27.08.2009, <<http://www.reuters.com/article/newsOne/idUKLR66952420080827>> (02.04.2009).

¹⁹²⁸ "Rusya-Ukrayna Doğalgazda Anlaşta", **Milliyet**, 18.01.2009, <<http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1048528>> (02.04.2009).

Putin iktidarının Ukrayna'nın yanı sıra enerji silahını kullandığı bir diğer devlet Belarus'tur. 2006 yılı sonlarında Moskova, Avrupa'ya yönelik enerji akışında önemli güzergâhlardan bir diğeri olan Belarus'a yönelik gaz ihracatında fiyat artışına gitmiştir. Böyle bir hamlede bulunmasının nedeni Belarus'un enerji sektöründe etkin olma ve boru hatlarının mülkiyetini ele geçirme niyetidir.

Belarus'un iç tüketimi için gönderilen Rus gazının ulaşımını sağlayan Rusya-Belarus boru hattının mülkiyeti Belarus gaz şirketi Beltransgaz'a aitti. Putin iktidarı, Beltransgaz'ın hisselerinden pay edinmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş, ancak bu girişimler, önceleri bu konuda taahhütte bulunan Belarus Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko tarafından engellenmişti¹⁹²⁹. Bunun üzerine Moskova, bu ülkeye yönelik gaz satışını gözden geçirmiş, sattığı gazın fiyatını 50 dolardan 110 dolara çıkarmıştır¹⁹³⁰. 110 dolarlık ödemenin 80 dolarının nakit, kalan 30 dolarlık kısmınınsa Beltransgaz'ın hisselerinden karşılanmasını talep eden Gazprom, böylece dört yılda, her yıl fiyat arttırarak Beltransgaz'ın yarısına sahip olmayı hedeflemiştir¹⁹³¹. Bu arada fiyat arttırma kararına tepki olarak Belarus, kendi petrol boru hattı kanalıyla Avrupa ülkelerine giden Rus petrolüne ton başına 45 dolar vergi koyduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine Rusya, bu ödemeyi reddederek Belarus'a petrol sevkıyatını durdurmuştur¹⁹³².

¹⁹²⁹ 2004 Ocağı'nda Lukaşenko'nın, Beltransgaz hisselerine karşılık 600 milyon dolar öneren Gazprom'u, bu fiyatın çok düşük olduğu gerekçesiyle reddetmesi sonucunda, Rusya Belarus'a yönelik gaz ihracatını bir süreliğine durdurmuştu. Secieru, **a.g.m.**, s. 302. Anar Somuncuoğlu, "Doğalgaz Savaşına İki Dakika Kala Rusya Beyaz Rusya İlişkilerinin Perde Arkası", **Tusam**, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=790&sayfa=19>> (02.04.2009).

¹⁹³⁰ Moskova'daki Troika Dialog Yatırım Bankası'ndan petrol ve doğalgaz uzmanı Oleg Maximov, Gazprom'un ücret arttırma politikasının Belarus'un boru hattı işletmecisi Beltransgaz üzerinde kontrole sahip olmak için yaptığı bir hamle olduğunu açıkça ifade etmiştir. "Gazprom'dan Belarus'a Fiyat Artışı", **BBC**, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/03/060331_belarus_russia.shtml> (02.04.2009).

¹⁹³¹ "Gazprom Avrupa'yı Titretiyor", **Radikal**, 01.01.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=208851>> (02.04.2009).

¹⁹³² Tom Parfitt, "Russian-Belarus Oil Row Rattles EU Nerves", **Guardian Unlimited**, <<http://www.guardian.co.uk/russia/article/0,,1985683,00.html>> (03.04.2009). "Rusya Petrol Vanalarını Yeniden Açtı", **Sabah**, 11.01.2007, <<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/01/11/eko94.html>> (03.04.2009).

Avrupa'ya yönelik sevkıyatın sekteye uğraması sonucunda, tıpkı Ukrayna örneğinde olduğu gibi AB-Rusya ilişkilerinde gerilimli bir hava kendisini hissettirmiştir. Bunun üzerine 12 Ocak 2007 tarihinde Rusya ile Belarus arasında imzalanan anlaşma sonucunda, Belarus üzerinden Avrupa'ya uzanan petrol boru hattına yeniden petrol pompalanmaya başlamıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki gaz anlaşmazlığı aşıl原因arak, 1000 metreküp için 100 dolarlık fiyatta uzlaşmaya varılmış, Beltransgaz'ın yarısının dört yıl içerisinde Rusya'ya devredilmesi konusunda karara varılmıştır¹⁹³³. Böylece enerji silahını kullanan Rusya, boru hatları üzerindeki kontrolünü güçlendirerek Belarus'u içten kontrol etme yolunda önemli bir adım atmış, bütünleşme konusunda kendisini oyaladığını düşündüğü Lukaşenko yönetimine gözdağı vermiştir¹⁹³⁴.

Rusya, bölge ülkeleri arasında en çok sorun yaşadığı Gürcistan ile ilişkilerinde de enerjiyi araçsallaştırma yoluna gitmiştir. Moskova tarafından sınırları içindeki Pankisi Vadisi'nde Çeçen teröristleri barındırmak ve desteklemekle suçlanan Gürcü yönetimi, ülkesindeki Rus askeri üslerinin kapatılmasını ve Rus askerlerinin çekilmesini istemekte, Moskova'yı bağımsızlık iddiasındaki Güney Osetya ve Abhazya bölgelerine destek olmakla suçlamaktaydı¹⁹³⁵. 2003 yılında ABD destekli Mihail Saakaşvili'nin iktidara gelmesiyle birlikte Rusya'ya karşı muhalefetini arttıran Gürcistan, AB ve NATO üyeliğini temel hedef olarak belirlemiştir. Gürcistan'ın artan muhalefetine cevaben bu ülkeye yönelik enerji fiyatlarında artışa giden Moskova, 2005 yılı sonunda Gürcistan'a ihraç ettiği doğalgazın fiyatını 63 dolardan 110 dolara çıkarmıştır. 2006 Eylülü'nde meydana

¹⁹³³ David Marples, "Is Russia-Belarus Friendship over?", **Eurasia Daily Monitor**, 15.01.2007, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32392](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32392)> (03.04.2009).

¹⁹³⁴ Anar Somuncuoğlu, "Rusya-Belarus 'Petrol Savaşı'", **Tusam**, 08.01.2007, <<http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=396&sayfa=0>> (03.04.2009).

¹⁹³⁵ İlyas Kamalov, "Sonu Olmayan Rus-Gürcü Gerginliği", **ASAM**, 02.11.2007, <<http://www.asam.org.tr/tr/yazi-goster.asp?ID=1835&kat1=42&kat2=>>> (03.04.2009).

gelen “casus krizi”¹⁹³⁶ Moskova’nın bir kez daha fiyat artışına gitmesine neden olmuş, bu kez 110 dolarlık fiyat, 230 dolara çıkartılmıştır¹⁹³⁷. Böylece Gürcistan, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında en yüksek fiyat teklif edilen ülke olmuştur¹⁹³⁸.

AB üyesi olan, Rusya’ya muhalif Baltık Cumhuriyetleri Putin iktidarının enerji silahını doğrulttuğu ülkeler arasında yer almışlardır. Moskova, ilk olarak 2005 yılında doğalgazda Rusya’ya tamamen bağımlı olan bu ülkelere yönelik gaz fiyatlarında artışa gitmiş, ardından çeşitli durumlarda petrol kesintilerini gündeme getirmiştir. 2007 ilkbaharında Estonya yönetiminin Tallinn’deki Sovyet dönemine ait Bronz Asker Anıtı’nı kaldırması üzerine patlak veren kriz¹⁹³⁹, Putin iktidarının bu ülkeye yönelik petrol sevkiyatını durdurmasına neden olmuştur¹⁹⁴⁰. Moskova, benzer stratejiyi farklı bir durumda Litvanya’ya karşı da uygulamıştır. Litvanya’daki Mazeikiu Petrol Rafinerisi için açılan ihalede Rus şirketleri yerine Polonya şirketinin tercih edilmesi, Moskova’nın petrol şalterlerini indirmesine neden olmuştur¹⁹⁴¹.

Görüldüğü üzere Moskova, enerji alanında kendisine bağlı olup farklı konularda muhalif politikalar izleyen bölge devletlerine karşı enerjiyi bir dış politika aracı olarak kullanma yoluna gitmiştir. Ancak bu dönemde Putin iktidarının bölgeye yönelik politikası enerji yaptırımlarından ibaret değildir. Zira Moskova, Orta

¹⁹³⁶ Gürcistan’da güvenlik birimleri dört Rus subayını casusluk yaptıkları gerekçesiyle tutuklamış, bunun üzerine Rusya Gürcistan’a karşı diplomatik ve siyasi yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Putin iktidarı Gürcistan ile tüm ulaşım yollarını kesmiş, ülkedeki Gürcü sermayesi üzerindeki denetimleri arttırmış, Gürcistan’dan tarım ürünleri ve şarap ithalatına engel getirmiş, üstelik bu yaptırımlara, dört subayın Rus yetkililerine teslim edilmesi sonrasında da devam etmiştir. Yapıcı, **a.g.e.**, s. 98.

¹⁹³⁷ “Gazprom, Gürcistan’a Sattığı Doğalgaza Zam Yaptı”, **CNN Türk**, 02.11.2006, <<http://www.cnnturk.com/2006/ekonomi/dunya/11/02/gazprom.gurcistana.sattigi.dogalgaza.zam.yapti/254069.0/index.html>> (03.04.2009).

¹⁹³⁸ Ivar Indans, “Relations of Russia and Georgia: Developments and Future Prospects”, **Baltic Security and Defence Review**, 2007, s. 9, s. 133.

¹⁹³⁹ Bu kriz hakkında bkz. Victor Yasmann, “Russia: Monument Dispute with Estonia Gets Dirty”, **RFE/RL**, 04.05.2007, <<http://www.rferl.org/featuresarticle/2007/05/b5afa165-b97b-465a-ab63-9904470f6e59.html>> (03.04.2009).

¹⁹⁴⁰ “Rusya Heykel Krizi Sonrasında Petrolü Kesti”, **Sabah**, 04.05.2007, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/05/04/haber_B4695D80F33447648D3D05D0B4A2BC56.html> (03.04.2009)

¹⁹⁴¹ Goldman, “Russia and the West: ...”, s. 318.

Asya'ya yönelik ekonomik işbirliği çabalarına hız vermiş, giderek güçlenen AET çatısı altında yeni uygulamaları gündeme getirmiştir.

1994 yılında Rusya'dan bağımsız olarak Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan tarafından kurulan, Tacikistan'ın 1998 yılında üyesi olduğu Orta Asya İşbirliği Örgütü (OAIÖ)¹⁹⁴², 2005 yılında AET ile birleşme kararı almış¹⁹⁴³, böylece Rusya'nın liderliğindeki AET, bölge devletlerini ekonomik amaçlar doğrultusunda biraraya getiren tek oluşum haline gelmiştir. Moskova'nın 2004 yılında OAIÖ'ye üye olması¹⁹⁴⁴, bu örgütü anlamsızlaştırarak AET'ye katılma kararının alınmasını kolaylaştırmıştır¹⁹⁴⁵. Üstelik 2005 yılında gerçekleşen Andican Olayları¹⁹⁴⁶ sonrasında Rusya ile yakınlaşmaya başlayan Özbekistan'ın 2006 yılının başlarında bu örgüte üye olması¹⁹⁴⁷, AET'yi daha da güçlendirmiştir. 2005 Martı'nda AET bünyesinde yatırımları desteklemek üzere bir banka kurulmuş, 2006 ve 2007 yıllarında yapılan zirvelerde taraf devletler arasında gümrük birliğinin oluşturulması yolunda kararlar alınmıştır¹⁹⁴⁸.

¹⁹⁴² 1994 yılında Orta Asya Birliği olarak adlandırılan bu oluşum, 1998 yılında Orta Asya Ekonomik Topluluğu'na, 2001 yılında ise Orta Asya İşbirliği Örgütü'ne dönüştürülmüştür. Purtaş, "Orta Asya'nın Bütünlüğü ...", s. 39.

¹⁹⁴³ Farkhad Tolipov, "CACO Merges with EEC: the Third Strike on Central Asia's Independence", **Central Asia-Caucasus Institute**, 19.10.2005, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/3479>> (03.04.2009).

¹⁹⁴⁴ Farkhad Tolipov, "The Expansion of CACO: a Russian Offensive or a Central Asian Surrender?", **Central Asia-Caucasus Institute**, 01.12.2004, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/2612>> (03.04.2009).

¹⁹⁴⁵ Purtaş, "Orta Asya'nın Bütünlüğü ...", s. 42.

¹⁹⁴⁶ Özbekistan'ın Fergana Vadisi bölgesinde yer alan Andican şehrinde Hizb-ut Tahrir'in bir kolu olan Ekremiye grubuna mensup oldukları iddia edilen 23 işadaminin suç örgütü kurmak ve kamu güvenliğini tehdit eden aşırı dini akımlara mensup olmak gerekçesiyle tutuklanarak yargılanması bu olayların patlak vermesine yol açmıştır. Nitekim 12 Mayıs 2005 tarihinde silahlı bir grup, Andican Hapishanesi'ni basarak tutuklu 23 sanıkla birlikte mahkûmların bir kısmını serbest bırakmış, daha sonra şehir merkezine inerek resmi binaları kontrol altına almaya çalışmıştır. Silahlı eylemciler ile hükümet yetkilileri arasında yaşanan çatışmalar sonucunda isyancılar binadan çıkarılarak, eylem bastırılmıştır. Ancak bu çatışmalar 173 kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Batı tarafından bu olaylar sırasında orantısız güç kullanmakla eleştirilen Özbek Hükümeti, Andican davası sanıklarının yargılanma sürecine uluslararası müdahaleyi kabul etmemiş, bundan dolayı Batı'nın, özellikle de ABD'nin tepkisini çekmiştir. Gökçen Oğan, "Andican Olayları Sonrasında Özbekistan Dış Politikası", **Stratejik Analiz**, Ocak 2006, c. 6, s. 69, s. 73-74.

¹⁹⁴⁷ "Uzbekistan Joins Eurasian Economic Community", **RFE/RL**, 25.01.2006, <<http://www.rferl.org/content/article/1065067.html>> (03.04.2009).

¹⁹⁴⁸ "Eurasian Economic Community (EAEC)", <<http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=3&pid=25>> (03.04.2009). Purtaş, "Rusya'nın Orta Asya'ya ...", s. 173-174.

AET aracılığıyla bölge üzerindeki ekonomik etkinliğini arttıran Moskova, askeri etkinliğini arttırma yolunda da çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ocak 2004'te Baykonur Uzay Üssü'nün 2050 yılına kadar Rusya'ya kiralanması konusunda Kazakistan ile anlaşmaya varan Putin iktidarı¹⁹⁴⁹, Andican Olayları sonrasında Batı tarafından eleştirilen Özbekistan ile askeri ilişkilerini geliştirme çabası içine girmiştir. Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov'un Andican Olayları'nın arkasında dış güçlerin olduğu şeklindeki iddiasına destek veren Putin¹⁹⁵⁰, 2005 Kasımı'nda Kerimov ile ittifak anlaşmasına imza atarak, Moskova'nın güvenlik, barış ve istikrarı sağlamak amacıyla Özbekistan'da üs elde edebilmesinin önünü açmıştır¹⁹⁵¹. İmzalanan bu ittifak anlaşması, iki ülkeden birine üçüncü bir taraftan gelecek silahlı saldırı durumunda diğerinin yardım etmesini, tarafların birbirlerine topraklarında askeri üs ya da benzeri kolaylıkları sağlamasını öngörmüştür¹⁹⁵².

Andican Olayları sonucunda bir yandan Rusya ile yakınlaşan Özbekistan, diğer yandan ABD ile ilişkilerine mesafe koymuş ve 5 Mayıs 2005 tarihinde 2002 yılından itibaren fiilen çalışmalarına iştirak etmediği GUUAM'dan ayrıldığını açıklamıştır¹⁹⁵³. 5 Temmuz 2005 tarihinde Kazakistan'da gerçekleştirilen ŞİÖ Zirvesi'nde Afganistan'daki askeri operasyonların büyük ölçüde tamamlandığı gerekçe gösterilerek ABD'nin Özbekistan ve Kırgızistan'daki birliklerini geri çekmesi ve bu çekilmeye ilişkin bir takvim belirlemesi istenmiştir¹⁹⁵⁴. Bu kararı

¹⁹⁴⁹ "Russia Extends Space Site Lease", **BBC News**, 09.01.2004, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3384501.stm>> (03.04.2009).

¹⁹⁵⁰ Mark Kramer, "Russian Policy toward the Commonwealth of Independent States: Recent Trends and Future Prospects", **Problems of Post-Communism**, Kasım/Aralık 2008, c. 55, s. 6, s. 5-6.

¹⁹⁵¹ Daniel Kimmage, "Uzbekistan: between East and West", **RFE/RL**, 17.11.2005, <<http://www.rferl.org/content/article/1063018.html>> (03.04.2009).

¹⁹⁵² "Russia, Uzbekistan Signs Alliance Treaty to Boost Ties", **People's Daily**, 15.11.2005, <http://english.people.com.cn/200511/15/eng20051115_221288.html> (04.04.2009).

¹⁹⁵³ Gökçen Oğan, "Özbekistan-ABD Gerilimi Tırmanıyor", **Stratejik Analiz**, Eylül 2005, c. 6, s. 65, s. 12.

¹⁹⁵⁴ Yu Bin, "The 'Not an Anti-American' Bloc", **Asia Times**, 08.12.2006, <<http://www.atimes.com/atimes/China/HL08Ad01.html>> (04.04.2009). Vladimir Socor, "SCO Asks Washington to Set Date for Withdrawal of

takiben 30 Temmuz 2005 tarihinde Taşkent'teki ABD Büyükelçiliğine bir nota gönderen Özbekistan Dışişleri Bakanlığı, Hanabad Üssü'ndeki ABD askeri varlığının 180 gün içerisinde çekilmesini talep etmiştir¹⁹⁵⁵. Bu gelişmelerin üzerine ABD askeri Özbekistan'dan çekilmeye başlamış ve 21 Kasım 2005 tarihi itibarıyla son ABD uçağı Hanabad Üssü'nden ayrılmıştır¹⁹⁵⁶. ABD askerinin boşalttığı yeri doldurmaya heveslenen Moskova, 2005 Kasımı'nda Özbekistan ile imzaladığı anlaşmayı temel olarak, bu ülkede üs elde etmenin yollarını aramış, nitekim 2006 yılının sonlarında Navoi Hava Üssü'nden faydalanma imkânını elde etmiştir. İki ülke arasında varılan uzlaşa sonucunda, Rusya acil durumlarda Navoi Hava Üssü'nü kullanabilecek, buna karşılık Özbekistan'a modern donanma ve hava savunma sistemleri sağlayacaktır¹⁹⁵⁷.

Moskova'nın üzerinde etkinliğini arttırdığı Özbekistan, 2006 Haziranı'nda KGAÖ'ye üye olmuştur. Böylece üye sayısı yediye çıkan KGAÖ, bölgedeki güvenliğin sağlanmasında temel aktör haline gelmiş ve Moskova tarafından NATO'nun bölgedeki alternatifi olarak gösterilmiştir¹⁹⁵⁸. Bu örgüt çerçevesinde 2004 yılında Kırgızistan, 2006 yılında Kazakistan, 2005 ve 2007 yıllarında Tacikistan topraklarında "sınır" adı altında ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirilmiştir¹⁹⁵⁹. Ayrıca Çin'in Orta Asya üzerindeki etkinliğini sınırlandırmayı amaçlayan Putin iktidarı, 2007 Ekimi'nde ŞİÖ ile KGAÖ arasında bir işbirliği anlaşmasının imzalanmasına önyak olmuş, böylece Pekin'i kendi

Forces", **Eurasia Daily Monitor**, 6 Temmuz 2005, c. 2, s. 130, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=30617](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=30617)> (04.04.2009).

¹⁹⁵⁵ Purtaş, "Rusya'nın Orta Asya'ya ...", s. 175.

¹⁹⁵⁶ Eugene Rumer, "The U.S. Interests and Role in Central Asia after K2", **The Washington Quarterly**, Yaz 2006, c. 29, s. 3, s. 141.

¹⁹⁵⁷ Stephen Blank, "An Uzbek Air Base: Russia's Newest Achievement in Central Asia", **Eurasia Insight**, 11.01. 2007, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav011107a.shtml>> (04.04.2009).

¹⁹⁵⁸ Roger McDermott, "Russia Using CSTO to Counterbalance NATO", **Eurasia Daily Monitor**, 6 Mart 2007, c. 4, s. 45, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32556](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32556)> (04.04.2009).

¹⁹⁵⁹ Purtaş, "Orta Asya'nın Bütünlüğü ...", s. 48.

liderliğindeki KGAÖ'nün bir parçası haline getirmeyi ve Orta Asya'daki çok taraflı faaliyetlerin temel koordinatörü olmayı amaçlamıştır¹⁹⁶⁰.

Orta Asya'daki askeri etkinliğini arttıran Moskova, Kafkasya'daki askeri varlığını da devam ettirmiştir. Moskova, bu dönemde Azerbaycan'daki Gebele Radar İstasyonu'nun ve Ermenistan'daki askeri üslerin kontrolünü elinde bulundurmaya devam etmiştir. 1999 yılında gerçekleştirilen İstanbul AGİT Zirvesi'nde üstlendiği yükümlülüklerle bağlı olarak Gürcistan'daki Vaziani ve Gudauta Üslerinden askerlerini 2000 yılının sonuna kadar çeken Moskova, Batum ve Akhalkalaki Üsleri'nin kapatılması ile ilgili görüşmeleri kesintiye uğratmıştır. Bu hamle, boşaltılan iki üssün NATO kontrolü altına geçirilmesine yönelik bir cevap olarak algılanmıştır. Nitekim 2003 yazından itibaren iki NATO ülkesi Türkiye ile ABD Vaziani Üssü'nü modernize etmeye başlamışlardır¹⁹⁶¹. Gürcistan yönetimi ile kalan iki üssün boşaltılması konusunda ancak 2005 Mayıs'ında anlaşmaya varan Putin iktidarı¹⁹⁶², 2007 yılının sonlarında söz konusu iki üssü boşaltmış¹⁹⁶³, fakat Güney Osetya ve Abhazya'daki Rus barışı koruma güçlerini orada tutmaya devam etmiştir. Üstelik Rus ordusu tarafından kapatıldığı ilân edilen Gudauta Üssü Gürcülere devredilmemiş Abhazya'daki Rus barışı koruma güçleri tarafından kullanılmaya devam etmiştir¹⁹⁶⁴. Sonuç olarak, Putin iktidarının ikinci döneminde Moskova, gerek enerji silahını kullanarak, gerek ekonomik bütünleşme çabalarını hızlandırarak,

¹⁹⁶⁰ Marcin Kaczmarek, "Russia Attempts to Limit Chinese Influence by Promoting CSTO-SCO Cooperation", **Central Asia-Caucasus Institute**, 17.10.2007, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/4716>> (04.04.2009).

¹⁹⁶¹ Oktay F. Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerinde Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu Mu?", **Stradigma**, Ağustos 2007, s. 7, <http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_08.html> (04.04.2009).

¹⁹⁶² "Gürcistan ile Rusya Arasında Üsler Konusunda Protokol İmzalandı", **Tusam**, 17.06.2005, <<http://www.tusam.net/print.asp?id=235&tbl=MAKALELER&fld=makale>> (04.04.2009).

¹⁹⁶³ Akhalkalaki Üssü'nü 2007 Haziran'ında boşaltan Moskova, aynı yılın Kasım ayında Batum Üssü'nden çekilmiştir. "Russia to Close Last Military Base in Georgia ahead of Time", **RIA Novosti**, 07.11.2007, <<http://en.rian.ru/russia/20071107/87037401.html>> (04.04.2009). "Rusya Batum Üssünü Gürcistan'a Devretti", **Hürriyet**, 14.11.2007, <<http://www.hurriyet.com.tr/sondakika/7690421.asp?gid=71&sz=67428>> (04.04.2009).

¹⁹⁶⁴ Pavel Felgenhauer, "Russian Soldiers Leave South Georgia, Others Deployed in the North", **Eurasia Daily Monitor**, 14.11.2007, c. 4, s. 212, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=33164](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33164)> (04.04.2009).

gerekse bölgedeki güvenlik oluşumlarına öncülük ederek etkinliğini sürdürme çabası içinde olmuştur. Bu süreçte bölgedeki askeri varlığını koruyan Moskova, Gürcistan'da kaybettiği üslerini Özbekistan'daki yeni üssü ile telafi etmiştir.

3. AB ile Sorunlu İlişkiler

Putin iktidarının ikinci dönemi ilk döneminden farklı olarak AB ile ilişkilerde sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur. Beslan Faciası sırasında Putin iktidarının aldığı tedbirleri eleştiren Brüksel¹⁹⁶⁵, Gürcistan ve Ukrayna'daki iktidar değişikliklerini desteklemiş¹⁹⁶⁶, bundan dolayı Moskova'nın tepkisini çekmiştir. Üstelik bu dönemde NATO'ya paralel olarak AB'nin Baltık ülkelerini içerecek şekilde genişlemesi ve Moskova'nın AB'ye karşı enerji silahını kullanması taraflar arasındaki ilişkileri daha da sorunlu hale getirmiştir.

AB ile Rusya arasında bu dönemdeki en önemli sorun, enerji krizidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Rusya'nın Belarus ve Ukrayna ile yaşadığı gaz krizi, bu iki ülke üzerinden Rus gazı ve petrolünü ithal eden Avrupa ülkeleri için sorun teşkil etmiş ve AB içerisinde Rusya'ya yönelik enerji bağımlılığının¹⁹⁶⁷ sorgulanmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda ortaya atılan Nabucco Projesi (bkz. Harita 8), Azeri, İran, Irak ve Mısır gazının Türkiye üzerinden Bulgaristan, Romanya ve Macaristan güzergâhını izleyerek Avrupa'ya ulaştırılmasını öngörmektedir.

¹⁹⁶⁵ Söz konusu dönemde AB dönem başkanlığını yürüten Hollanda Dışişleri Bakanı Bernard Bot'un Beslan olayına ilişkin Rusya'yı sorgulayıcı tavrı Moskova tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Ahto Lobjakas, "Beslan Hostage Tragedy Leads to Spat with EU", **RFE/RL**, 06.09.2004, <<http://www.rferl.org/content/article/1054701.html>> (04.04.2009).

¹⁹⁶⁶ Vladimir Papava, "The Political Economy of Georgia's Rose Revolution", **Orbis**, Güz 2006, c. 50, s. 4, s. 657. Patrick Richter, "Two Mysterious Deaths in Georgia's 'Rose Revolution' Regime", 16.02.2005, <<http://www.wsws.org/articles/2005/feb2005/geor-f16.shtml>> (04.04.2009). Averre, "Russia and the European Union: ...", s. 186.

¹⁹⁶⁷ AB'nin ithal ettiği doğal gazın yarısı, petrolün de % 30'u Rusya'dan gelmekte, özellikle Slovakya, Finlandiya, Bulgaristan, Yunanistan, Çek Cumhuriyeti, Avusturya ve Macaristan'ın tükettikleri gazın çok büyük bir oranı Rusya'dan temin edilmektedir. Bu oranlar için bkz. Ariel Cohen, "Europe's Strategic Dependence on Russian Energy", **The Heritage Foundation**, 05.11.2007, <<http://www.heritage.org/Research/Europe/bg2083.cfm>> (04.04.2009).

Alternatif kaynaklara ulaşımı sağlayan bu proje ile Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığının sınırlandırılması amaçlanmıştır.

Harita 8. Nabucco Projesi

Kaynak: <<http://www.hisse.net/forum/attachment.php?attachmentid=79898&stc=1&d=1227006018>> (04.04.2009).

Rusya kendisini devre dışı bırakan AB destekli Nabucco Boru Hattı Projesi'ne karşı elini güçlendirmek için Rus doğalgazını Karadeniz'in altından Bulgaristan'a ve oradan da Avrupa'ya ulaştıracak, böylece Türkiye'yi devre dışı bırakacak Güney Akım Projesi'ni ortaya atmıştır¹⁹⁶⁸. Hatta Gazprom, İtalyan destekli bu proje üzerinde Bulgaristan ve Sırbistan ile anlaşmaya varmıştır¹⁹⁶⁹. Üstelik, İran gazı konusunda ABD'nin sorun çıkarması, Mısır rezervlerinin sınırlı olması ve Türkmen gazının büyük ölçüde Rusya'ya bağlanmış bulunması, Nabucco'nun uygulanabilirliği konusunda şüpheler doğurmakta¹⁹⁷⁰ ve Fransa'dan da destek alan Güney Akım Projesi'nin¹⁹⁷¹ şansını arttırmaktadır.

Enerji konusunda Avrupa'nın kendisine olan bağımlılığını devam ettirmeyi ve kendisini devre dışı bırakan projeleri etkisiz hale getirmeyi amaçlayan Moskova,

¹⁹⁶⁸ Deniz seviyesinin 2000 metre altından döşenecek ve 900 km uzunluğunda olacak bu hat, İtalyan Eni ve Rus Gazprom'un ortak projesidir. "Bulgaristan Güney Akım Projesine Giriyor", **CNN Türk**, 18.01.2008, <http://www.cnnturk.com/EKONOMI/DUNYA/haber_detay.asp?PID=39&haberID=420804> (04.04.2009).

¹⁹⁶⁹ "Sırbistan da Güney Akım Projesine Dâhil Oldu", **CNN Türk**, 22.01.2008, <http://www.cnnturk.com/EKONOMI/DUNYA/haber_detay.asp?PID=39&haberID=421833> (04.04.2009).

¹⁹⁷⁰ "Nabucco Önemini Yitiriyor mu?", **Milliyet**, 16.07.2007, <<http://www.milliyet.com.tr/2007/07/16/son/sonsiy29.asp>> (05.04.2009).

¹⁹⁷¹ "Fransiya Hoçit Vlitsya v Yujnyj Patok", **Kommersant**, 08.02.2008, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=850544>> (05.04.2009).

tıpkı “Yakın Çevre” ülkelerine olduğu gibi sorun yaşadığı AB ülkelerine karşı da enerji silahını kullanmıştır. Bu doğrultuda Putin iktidarının attığı en önemli adım, 2005 Eylülü’nde Baltık Denizi’nin altından geçecek bir boru hattı ile Rus gazının Almanya’ya ve Batı Avrupa pazarlarına doğrudan ulaştırılması konusunda Almanya ile imzaladığı anlaşma olmuştur¹⁹⁷². Böylece Kuzey Avrupa ülkelerine yönelik Rus gazının sevkiyatında temel geçiş ülkesi olan Polonya devre dışı bırakılmıştır (bkz. Harita 9). Putin iktidarı ilişkilerde sorun yaşadığı, özellikle Ukrayna’daki iktidar değişikliğine müdahalesinden¹⁹⁷³ ve Belarus’a yönelik ABD destekli politikasından¹⁹⁷⁴ dolayı eleştirdiği Polonya yönetimine böylelikle gözdağı vermiştir. Bu anlaşma ile Avrupa enerji merkezi olarak belirli bir ağırlığa sahip olan Polonya’nın eli zayıflatılmış, bu ülke, Moskova’nın kendisine yönelik enerji arzını durdurması tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır¹⁹⁷⁵. Zira Rusya’nın Polonya’ya doğalgaz akışını sınırlandırması durumunda, inşa edilmesi planlanan hat yardımıyla

¹⁹⁷² Putin ile Schröder arasında imzalanan anlaşma sonucunda, 1200 km uzunluğunda olması planlanan bu hattın 2010 yılına kadar bitirilmesine karar verilmiş, Baltık devletleri, özellikle Litvanya ile Estonya, Baltık Denizi’nin ekolojik sistemine zarar vereceğini ve kirlenmeye yol açacağını ileri sürerek bu hatta karşı çıkmışlardır. Liina Muring ve Daniel Schaer, “The Effects of the Russian Energy Sector on the Security of the Baltic States”, **Baltic Security and Defence Review**, 2006, s. 8, s. 75.

¹⁹⁷³ ABD Başkanı George W. Bush, Litvanya Devlet Başkanı Valdas Adamkus ile Polonya Devlet Başkanı Alexander Kwasniewski’ye Ukrayna’daki siyasi krizin çözümüne yapmış oldukları katkılardan dolayı teşekkür etmiş, AB içerisindeki ABD yanlısı devletlerden biri olarak Polonya, AB’nin Ukrayna karşısındaki ihmalkâr politikasını eleştirerek, Ukrayna’nın AB üyeliğini hararetle desteklemiştir. Rusya’yı emperyalist bir tehdit olarak algılayan Polonya siyasi seçkinleri, ülkeleri ile Rusya arasında yer alan bağımsız ve demokratik bir Ukrayna’nın Rusya’nın emperyal eğilimlerine karşı önemli bir kalkan olacağını savunmuşlardır. Taras Kuzio, “Poland Plays Strategic Role in Ukraine’s ‘Orange Revolution’”, **Eurasia Daily Monitor**, 09.12.2004, c. 1, s. 144, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=27278](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=27278)> (05.04.2009).

¹⁹⁷⁴ ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice’in Mayıs 2005’te Vilnius’daki konuşmasında Belarus’u Avrupa’daki son diktatörlük olarak ilân etmesinin hemen ardından, Belaruslu bir diplomati ülkesinden sınır dışı eden ve bu ülke ile gerilimli ilişkiler içine giren Polonya’nın, tıpkı Ukrayna’da olduğu gibi burada da iktidar değişikliği için Washington ile işbirliği içine girdiği iddia edilmiştir. Hatta Batılı kaynaklarda, Belarus’ta Rusya yanlısı yönetimi devirmeye kararlı muhalefetin finanse edilmesinde ve eğitilmesinde Polonya’nın kullanılacağı ileri sürülmüştür. Belarus Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenka, yaptığı bir konuşmada ülkesindeki Polonyalıların kendi yönetimini devirmek amacıyla dış güçler tarafından kullanıldığını ifade etmiştir. Frederico Bordonaro, “The Poland-Belarus Controversy and the Battle for Eastern Europe”, **PINR**, 08.08.2005, <http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=342> (05.04.2009). Anar Somuncuoğlu, “Polonya-Rusya Krizi”, **Cumhuriyet Strateji**, 05.09.2005, c. 2, s. 62, s. 18.

¹⁹⁷⁵ Frederico Bordonaro, “German-Russian Pipeline Plans Upset Neighbors”, **ISN Security Watch**, 28.09.2005, <<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=12971>> (05.04.2009).

Almanya ve Batı Avrupa ülkeleri bundan etkilenmeyecek, böylece Rusya'nın Polonya'ya karşı enerji kozunu rahatça oynamasının önü açılacaktır¹⁹⁷⁶.

Harita 9. Rusya'nın Avrupa'ya Uzan Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: <<http://www.radikal.com.tr/veriler/2007/01/01/boruhat.gif>> (05.04.2009).

Moskova, Polonya'nın yanı sıra diğer geçiş ülkeleri Ukrayna ve Belarus'un da tepkisini çeken bu anlaşma ile AB içindeki ayrılaşmayı daha da derinleştirmiştir. Söz konusu anlaşmadan ötürü Almanya'yı AB bütünleşmesine aykırı davranmak ile suçlayan Polonya¹⁹⁷⁷, Baltık devletlerinin de desteğini arkasına alarak, 2006 Martı'ndaki AB Zirvesi'nde enerji konusunda ortak bir Avrupa Stratejisi için çözüm önerilerinde bulunmuş, ancak bu öneriler özellikle Almanya ve

¹⁹⁷⁶ Yapıcı, a.g.e., s. 135. "Poland Calls Baltic Gas Pipeline Russian-Germany Conspiracy", **Alexander's Gas and Oil Connections**, 17.08.2005, <<http://www.gasandoil.com/goc/news/nte53362.htm>> (05.04.2009). "Rus-Alman Doğalgaz Diplomasisi", **BBC Turkish**, 08.09.2005, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/09/050908_russia_germany.shtml> (05.04.2009).

¹⁹⁷⁷ Rusya ile Almanya arasında imzalanan bu boru hattı anlaşmasını, II. Dünya Savaşı öncesinde Polonya'yı bölme amaçlı Nazi-Sovyet Paketi'ne benzeten Polonya Savunma Bakanı Radek Sikorski, Almanya'yı Polonya'ya danışmadan onun hakkında bir karar almakla ve AB'nin dış politika konusundaki işbirliği çabalarına aykırı davranmakla suçlamıştır. "Russia-German Gas Deal Irks Poland", **BBC**, 30.04.2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4961186.stm>> (05.04.2009).

Fransa tarafından reddedilmiştir.¹⁹⁷⁸ Öte yandan Moskova, başta Polonya olmak üzere Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden yönelen eleştirilere karşı Almanya'nın desteğini sürdürebilmek amacıyla eski Almanya Başbakanı Schröder'i Gazprom'a ait Kuzey Avrupa Gaz Boru Hattı Şirketi'nin danışmanlık kurulunun başına getirmiştir¹⁹⁷⁹. Böylece Baltık Denizi'nin altından geçecek Kuzey Boru Hattı Projesi'nin, AB içerisinde Almanya ve Fransa'nın önderliğindeki "eski Avrupa" devletleri ile eski Varşova Paktı üyelerinden oluşan "yeni Avrupa" devletlerini karşı karşıya getirdiğini söylemek mümkündür¹⁹⁸⁰.

Bu dönemde enerjinin yanı sıra taraflar arasında sorun yaratan bir diğer konu AB genişlemesi olmuştur. 2004 yılında Baltık devletlerinin eşzamanlı olarak NATO ve AB'ye katılmaları, Moskova'da endişe ile karşılanmıştır. Zira söz konusu genişlemeler ile AKKA'yı imzalamamış bu devletlerde NATO'nun sınırsız bir şekilde askeri teçhizat konuşlandırma olanağı ortaya çıkmış¹⁹⁸¹, Estonya ve Letonya'daki Rus nüfusun hakları gözardı edilmiştir. Moskova'ya göre, söz konusu ülkelerdeki Rus nüfusa yönelik ayrımcılık ortadan kaldırılmadan bu ülkelerin NATO ve AB'ye üye kabul edilmeleri, bu nüfusun gözardı edildiği anlamına gelmiştir¹⁹⁸². Üstelik AB üyesi olduktan sonra bu ülkelerdeki Rus nüfusa ilişkin sorunların devam etmesi, Moskova ile Brüksel arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. 2007 yılında gerçekleştirilen AB-Rusya Zirvesi'nde AB heyeti Putin iktidarını, insan hakları ve

¹⁹⁷⁸ Polonya'nın ileri sürdüğü enerji inisiyatifi, Avrupa'nın ihraç ettiği petrol ve gaz kaynaklarının çeşitlendirilmesini ve Rusya'ya bu alandaki bağımlılığın azaltılmasını öngörmekteydi. Saymon Araloff, "Yevrosammit 2006: 'Staraya Yevropa' Predpaçitaet Polşe, Rassiya", *Axis*, 23.03.2006, <<http://www.axisglobe.ru.com/article.asp?article=185>> (05.04.2009). Ayrıca Polonya söz konusu zirvede, enerji alanında NATO'daki dayanışma benzeri bir uygulamaya gidilmesini ve zorda kalan üyelere diğer üyelerin destek olması gerektiğini ileri sürmüştü, ancak bu görüşleri kabul görmemiştir. "Doğalgaz Rusya'nın Baskı Aracı", *Deutsche Welle*, 03.04.2006, <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,2527725,00.html>> (05.04.2009).

¹⁹⁷⁹ "Gazprom Schröder'i Maaşa Bağladı", *Milliyet*, 14.12.2005, <<http://www.milliyet.com.tr/2005/12/14/ekonomi/eko01.html>> (05.04.2009).

¹⁹⁸⁰ Kamalov, *a.g.e.*, s. 300.

¹⁹⁸¹ Wade Boose, "NATO Expands, Russia Grumbles", *Arms Control Association*, <http://www.armscontrol.org/act/2004_05/NATO> (05.04.2009).

¹⁹⁸² Saulius Girnius, "The Baltic States' Rocky Road to the EU", *RFE/RL*, 04.05.2004, <<http://www.rferl.org/content/Article/1052611.html>> (05.04.2009).

demokrasiye aykırı önlemler almak ile eleştirirken, Putin bu eleştirilere Baltık Cumhuriyetlerindeki Rus nüfusa yönelik ayrımcılık suçlaması ile karşılık vermiştir¹⁹⁸³. Diğer yandan Kosova'nın Sırbistan'dan bağımsızlığını ilân etme girişimi, iki tarafı karşı karşıya getirmiş, AB Kosova'ya bağımsızlık tanınmasını desteklerken, Rusya buna karşı çıkmıştır¹⁹⁸⁴.

Kosova'nın AB ve ABD'den gelen destek ile 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilân etmesi, RF tarafından tepkiyle karşılanmış, Rusya Dışişleri Bakanlığı bu ilânı kınadığını açıklayarak, BM Güvenlik Konseyi'ni acilen toplanmaya çağırmıştır¹⁹⁸⁵. Kosova ile Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgeleri arasında bağlantı kuran Putin iktidarı, bu bağımsızlık ilânının Güney Osetya ve Abhazya'ya örnek teşkil edeceğini ileri sürmüştür¹⁹⁸⁶. Nitekim 7 Ağustos 2008 tarihinde Gürcistan Ordusu'nun Güney Osetya'ya girmesi sonucunda bölgeye yönelik askeri müdahalede bulunan Moskova¹⁹⁸⁷, Güney Osetya üzerinde askeri denetimini tesis etmiş ve 26 Ağustos'ta Güney Osetya ile Abhazya'nın tek taraflı bağımsızlık ilânlarını tanıdığını açıklamıştır¹⁹⁸⁸. Böylece bir anlamda Kosova'ya misilleme yapan Moskova, bu tanıma kararı ile AB ve ABD'nin eleştirilerine maruz kalmıştır. Özellikle Almanya, Fransa ve İngiltere'nin tepkiyle karşıladığı bu karar

¹⁹⁸³ "Putin de Avrupa da Eteklerindeki Taşları Ortaya Döktü", **Radikal**, 19.05.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=221668>> (05.04.2009).

¹⁹⁸⁴ "Sancılı AB-Rusya Zirvesi", **BBC Turkish**, 18.05.2007, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/05/070518_russia_eu.shtml> (06.04.2009).

¹⁹⁸⁵ "Kosova ile Aynı Anda Abhazya ve Güney Osetya da Bağımsızlıklarını İlân Etti", 18.02.2008, <<http://www.nethaber.com/Dunya/55438/Kosova-ile-ayni-anda-Abhazya-ve-Guney>> (06.04.2009).

¹⁹⁸⁶ Mirzet Mujezinovic, "ABD ve Rusya'nın Kosova ve Güney Osetya Politikaları", **USAK Stratejik Gündem**, <<http://www.usakgundem.com/yorum/224/abd-ve-rusya%E2%80%99nin-kosova-ve-g%C3%BCney-osetya-politi>> (06.04.2009).

¹⁹⁸⁷ Güney Osetya'da bulunan Rus nüfusu ve barışı koruma güçlerini koruma gerekçesiyle Rusya'nın gerçekleştirdiği askeri müdahale için bkz. Svante E. Cornell, "War in Georgia, Jitters All Around", **Current History**, Ekim 2008, c. 107, s. 711, s. 307-314.

¹⁹⁸⁸ Utku Yapıcı, "Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Temmuz/Eylül 2008, c. 63, s. 3, s. 189.

sonrasında¹⁹⁸⁹, AB dönem başkanı Fransa'nın Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner, AB'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunduğunu ve Rusya'ya karşı yaptırım uygulanmasının gündemde olduğunu açıklamıştır¹⁹⁹⁰.

Sonuç olarak Putin iktidarının ikinci döneminde Rusya ile AB arasındaki ilişkilere gerginlik hâkim olmuş, özellikle Moskova'nın enerjiyi araçsallaştırması “yeni Avrupa” ülkeleri ile ilişkileri sorunlu hale getirmiştir. Enerji, Kosova ve insan hakları üzerinden yaşanan tartışmalar Birlik ile Rusya'yı karşı karşıya getirirken, Moskova, başta Almanya olmak üzere “eski Avrupa” ülkeleri ile ikili ekonomik ilişkilerini korumaya özen göstermiştir. Tıpkı ABD ile ilişkilerde olduğu gibi, yaşanan gerginlik Putin iktidarını ekonomik çıkar odaklı politikasından vazgeçirememiştir. Yani bu dönemde gerek Avrupa, gerekse ABD ile ilişkilere mesafe konulsa da, özellikle Almanya, Fransa, Hollanda ve İtalya gibi Avrupa ülkeleri ve ABD ile enerji ticaretini arttırmanın yolları aranmıştır. Bu bağlamda, bir önceki dönemde izlenen merkezci politikadan otoriter anlayışa doğru bir kayma olduğu görülse bile, otoriter anlayışın tamamen hâkim olduğunu söylemek zordur.

¹⁹⁸⁹ “AB'den Rusya'nın Kararına Tepki”, **Euractiv**, 27.08.2008, <<http://www.euractiv.com.tr/genisleme-ve-komsular/article/abden-rusyanin-kararina-tepki>> (06.04.2009).

¹⁹⁹⁰ “Rusya, NATO'dan Sonra AB ile de Restleşti”, **ABHaber**, 28.08.2008, <<http://www.abhaber.com/haber.php?id=22980>> (06.04.2009).

SONUÇ

Önemli bir uluslararası aktör olan RF'nin dış politika eğilimlerini anlamak için ülke içinde yaşanan gelişmeleri incelemek gerekir. 1990'lar boyunca Batı'ya bağımlı bir görüntü sergileyen RF'nin 2000'li yıllarda uluslararası sistemin etkili aktörlerinden biri olarak belirmesinde hiç kuşkusuz ülke içi faktörlerin etkisi büyüktür. RF dış politikasında yaşanan dönüşümün, ülke ekonomisi ve siyasetinde yaşanan dönüşümler ile örtüşmesi, bu yargının en önemli göstergesi olmuştur. Bu çalışmada 1990'lı yıllarda RF'de yaşanan karmaşa ve çöküşü temsil eden Yeltsin iktidarı ile 2000'li yıllardaki düzen ve istikrarı temsil eden Putin iktidarı iç etkenler ve bunlara bağlı olarak değişen dış politika yönelimleri açısından analiz edilmiş, böylece kuruluşundan itibaren RF'nin iç ve dış politikada geçirdiği dönüşümün ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

RF'nin uluslararası arenada yerini aldığı 1991 Aralığı'ndan 1999 Aralığı'na kadar devam eden sekiz yıllık Yeltsin dönemi, kapitalist ekonomik sisteme geçiş doğrultusunda uygulanan "şok terapi" reform programı ve bu program sonucunda ekonomide yaşanan çöküşe sahne olmuştur. Gorbaçov döneminde uygulanan *perestroyka* reformlarının ekonomik refahı sağlama konusundaki yetersizliği, daha radikal reformlara duyulan ihtiyacı arttırırken, Atlantikçi görüşün temsilcisi olarak piyasa ekonomisine hızlı bir geçişi savunan Yeltsin'in iktidara gelmesi, ihtiyaç duyulan reformların gerçekleşmesi için uygun siyasi zemini yaratmıştır. Üstelik ekonomik reform programının uygulanması için güçlü bir yürütme erkine duyulan ihtiyaçtan ötürü SSCB'den devralınan yarı başkanlık sisteminde geçici yöntemlerle başkan lehine düzenlemelere giden Yeltsin, 1991 yılının sonlarında bir yıllık bir süre

için ülkeyi kararnamelerle yönetme ve hükümeti bağımsız bir şekilde oluşturma yetkisini Parlamento'dan almayı başarmıştır. Böylece “şok terapi” reform programı Yeltsin ve liberal ekonomistlerden oluşan hükümeti tarafından rahatlıkla uygulamaya geçirilmiştir.

1992 yılının ilk altı ayı boyunca ülke siyasetine egemen olan Atlantikçilerin uygulamaya geçirdiği “şok terapi” reform programı, hızlı bir şekilde piyasa ekonomisine geçilmesini amaçlamış, bunun için de fiyatlar ve ticaretin serbestleştirilmesini, hızlı bir özelleştirme programı ile mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesini, oluşan enflasyonu engellemek için sıkı para politikalarının izlenmesini, bütçe açığının devlet teşviklerinde kısıntıya gidilerek ve dış borçlanma yoluyla kapatılmasını öngörmüştür. Batının ekonomik yardımı ile gerçekleştirilmesi düşünülen bu plan, doğal olarak Batı eğilimli bir dış politikayı beraberinde getirmiştir.

Bu süreçte başkan ve hükümetini etkisi altına alan Atlantikçiler, demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve insan hakları gibi Batı değerlerinin Rusya'da uygulanması gerektiğini ileri sürmüşler, Rusya'yı Batı tarih ve kültürünün bir parçası olarak tanımlamışlardır. Rusya'ya yönelik herhangi bir dış tehdidin bulunmadığını ileri süren bu gruba göre, ülkeye yönelik temel tehditler ülke içinden gelmekte, bu tehditlerle başedebilmek için modern bir ekonomi ile demokratik bir siyasi sistemin oluşturulması gerekmektedir. İçerideki bu reform sürecini kolaylaştırmak için Batılı ülkeler ile ilişkiler geliştirilmeli, “Yakın Çevre”deki sorunlar dahi Batılı devlet ve kurumlar ile işbirliği yoluyla çözümlenmelidir. Hükümet içerisinde Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev, Ekonomi Bakanı Yegor Gaydar, Özelleştirme Bakanı Anatoli Çubais ve Başbakan Yardımcısı Genadi Burbulis gibi isimler tarafından temsil edilen

bu grup, BDT ülkeleriyle ilişkilerin dış politikada ikinci planda yer alması gerektiğini ileri sürmüştür. Zira bu gruba göre, BDT ülkelerine yönelik geliştirilecek “özel bir misyon” Rusya’nın emperyal anlayışa dönmesi anlamına gelecek, bu durum ülkenin uluslararası ekonomik sistem ile bütünleşmesini geciktirecektir.

Atlantikçilerin uygulamaya geçirdikleri “şok terapi” reform programının doğal sonucu Batı merkezli dış politika olmuştur. Yeltsin iktidarı, özellikle 1992 yılının ilk altı ayı boyunca ABD, Avrupa ülkeleri ve NATO ile ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusunda çeşitli adımlar atmıştır. “Yakın Çevre”ye karşı duyarsız kalan iktidar, Yugoslavya, Irak ve Libya üzerinde uygulanan BM yaptırımlarına ses çıkarmazken, Hindistan ve İran’a gerçekleştirdiği silah ve silah teknolojisi ihracatına ABD’nin getirdiği kısıtlamaları kabullenmiştir.

1992 yılının ikinci yarısından itibaren “şok terapi” reform programına karşı Parlamento aracılığıyla etkili bir muhalefet sergileyen sanayi lobisi, elinde bulundurduğu sermaye birikimi sayesinde hükümeti etki altına alarak dış politikadaki Batı yanlısı eğilimin sınırlandırılmasına neden olmuştur. Fiyatların serbest bırakılması sonrasında ürünlerine yönelik talebin azalması ve aldıkları devlet teşvikinin sınırlandırılması nedeniyle uygulanan ekonomi programına tepki gösteren devlet işletmelerinin yöneticileri, oluşturdukları Yurttaşlık Birliği Bloğu ile muhalefetlerini siyasi arenaya taşımışlardır. Oluşan bu muhalefet sonucunda 1992 Haziranı’nda yapılan değişiklikler ile sanayi lobisinden üç isim hükümete dâhil edilirken, Merkez Bankası’nın başına sanayi lobisine yakınlığıyla bilinen Viktor Geraşenko getirilmiştir. Ayrıca 1992 Aralığı’nda Parlamento’nun oluşturduğu baskılar sonucunda sanayi lobisinin temsilcisi olarak görülen Viktor Çernomırdin başbakanlığa getirilmiştir.

Başkanlık yönetimindeki Atlantikçilere karşı Parlamento’da çoğunluğu oluşturan merkezçiler ile otoriterlerin ekonomi politikasına karşı artan tepkileri sonucunda 1992 Aralığı’nda Parlamento’nun Yeltsin’e bir yıllık bir süre için verdiği yetkileri sonlandırması, 1993 yılı boyunca Parlamento ile başkan arasında bir güç mücadelesinin yaşanmasına neden olmuştur. Ekonomik tabanını sanayi lobisinin oluşturduğu merkezçiler, 1992 yılının ikinci yarısından itibaren ülke siyaseti üzerindeki etkilerini arttırırken, 1993 Nisanı’nda ilân edilen Dış Politika Konsepti’nin arkasındaki gücü oluşturmuşlardır. Batı tarzı liberal demokrasiyi benimsemekle beraber piyasa ekonomisine yönelik yavaş bir geçişi savunan bu grup, devletin ekonomideki etkinliğine hızlı bir şekilde son verilmesine karşı çıkmış, ürün düzeyindeki istikrarın mali düzeydeki istikrardan daha önemli olduğunu savunmuştur. Bu gruba göre, Batı’dan farklı eşsiz bir uygarlık olarak Rusya, ABD’nin üstünlüğüne dayanan tekkutupluluğa karşı farklı güç odakları ile ittifak yoluna gitmeli, ancak çıkarları gerektirdiğinde ABD ve diğer Batılı ülkeler ile işbirliğini göz ardı etmemelidir. Rusya’nın etkili bir güç olmasını Batı karşıtlığı ya da yandaşlığından çok eski Sovyet Cumhuriyetleri ile gönüllülük esasında bütünleşmesine bağlayan söz konusu grup, “Yakın Çevre”deki Rus diasporasının korunması açısından eski Sovyet Cumhuriyetleri’nin Rus dış politikasındaki önceliğine vurgu yapmıştır.

Merkezçilerin yanı sıra Parlamento’da büyük oranda temsil edilen otoriterler de “şok terapi”nin beklenen ekonomik düzelmeyi sağlayamaması nedeniyle hükümete yönelik eleştirilerini arttırmışlardır. Komünistler ile radikal milliyetçilerin “Batı karşıtlığı” temelinde biraraya gelmeleri sonucunda oluşan bu grup, devletçi bir ekonomiyi ve otoriter bir siyasi sistemi savunmuş, Rusya’nın büyük güç statüsüne

kavuşmasını ABD ve müttefiklerine karşı durma yeteneğine bağlamıştır. Rus kimliğini Batı karşıtlığı üzerinden oluşturma çabası içine giren söz konusu grup, kendine özgü Avrasyalı bir medeniyet olarak Rusya'nın çatışmacı uluslararası ortamda varlığını sürdürmesini yeniden imparatorluk tesis etmesine bağlamıştır.

1993 yılı boyunca Atlantikçilerin hâkim olduğu başkanlık yönetimi ile merkeziler ve otoriterlerin hâkim olduğu Parlamento arasında yaşanan ülkeyi yönetme mücadelesi aynı yılın Ekim ayında Yeltsin tarafından Parlamento'nun güç kullanılarak feshedilmesi ile sonuçlanmıştır. Aralık ayında gerçekleştirilen Parlamento seçimlerinde otoriterler büyük zafer elde ederken, Atlantikçiler ve sanayi lobisinin parçalanması neticesinde güç kaybeden merkeziler hezimet uğramışlardır. Ayrıca bu seçimler sonucunda onaylanan yeni anayasa ile birlikte yarı başkanlık sistemi yerini “güçlü-başkanlık” sistemine bırakmış, başkana geniş yetkiler veren bu sistem diğer devlet kurumlarını kendi üstünlüğüyle gölgeleyen etkin bir yürütme gücüne dayandırılmıştır. “Delegatif demokrasi” olarak da adlandırılan bu sistemde seçimleri otoriter yönetimini yasallaştırmak için kullanan başkan, kurumlara karşı değil sadece seçmenlere karşı sorumluluk üstlenmektedir. Ancak bu durum, başkanın çeşitli aktörler tarafından sınırlandırılmasını engelleyememiştir ki, bu aktörlerin başında ordu, bölge liderleri ve oligarklar gelmektedir.

Parlamentonun feshedilmesi sırasında Yeltsin'e yardımcı olan ordu, 1993 yılının sonlarından itibaren ülke siyaseti üzerindeki etkisini arttırmış, bu etki artışının en temel göstergeleri 1993 Kasımı'nda ilân edilen Askeri Doktrin ile 1994 Aralığı'nda gerçekleştirilen 1. Çeçenya müdahalesi olmuştur. Atlantikçi karşıtı bir çizgiyi takip eden ordunun; daha doğrusu üst düzey generallerin inisiyatifiyle hazırlanan Askeri Doktrin, merkezci görüşü yansıtan 1993 Dış Politika Konsepti'nin

tamamlayıcısı olmuş, Moskova'nın kendisini tehdit altında hissettiği her durumda "Yakın Çevre"ye askeri müdahalede bulunabilmesinin önünü açmıştır. Bu arada Parlamento seçimlerinden otoriterlerin zaferle çıkması, Yeltsin'i imajında ve söylemlerinde değişiklik yapmaya itmiştir. Nitekim Yeltsin'in 1996 yılında gerçekleştirilecek başkanlık seçimlerini kazanabilmek için milliyetçi ve sertlik yanlısı bir eğilime kaydığı gözlenmiştir.

1993 Seçimleri sonucunda bir önceki dönemin gözde reformistleri hükümetten ayrılırken, yeni hükümete askeri sanayi kompleksin ve tarım sektörünün temsilcileri olarak otoriter gruptan isimler dâhil edilmiştir. "Şok terapi" uygulamalarının tamamen rafa kaldırıldığı bu dönemde tarım ve savunma sanayilerine devlet teşviki sağlanmış, para ve kredi kontrollerinin gevşetilmesi ile enflasyon giderek korkunç boyutlara ulaşmıştır. Bunun sonucunda "Kara Salı" olarak tabir edilen 11 Ekim 1994 tarihinde ruble % 27 oranında değer kaybetmiştir.

1992 yılının ortalarında sanayi lobisinin etkisiyle merkezciğe doğru kayma eğilimi gösteren dış politika, 1993 Seçimleri sonucunda gerek ordunun gerekse otoriterlerin siyaset üzerinde artan etkileri sonucunda 1994 Ekimi'ndeki Kara Salı Krizi'ne kadar bu eğilimini korumuştur. Özellikle 1993 Seçimleri sonrasında siyaset ve ekonomide yaşanan muhafazakârlaşma, 1993 Nisanı'nda ilan edilen Dış Politika Konsepti'nin tam anlamıyla uygulamaya geçirilmesini kolaylaştırmıştır. 1992 yılının ilk yarısında Bosna Savaşı'na yönelik politikasında Batı yanlısı bir çizgiyi takip ederek Yugoslavya'ya uygulanan BM yaptırımlarına destek veren Yeltsin iktidarı, 1993 yılı itibariyle Sırp tarafının lehine olacak bazı düzenlemeleri dile getirmeye başlamış, özellikle 1993 Aralığı'ndaki seçimlerden sonra Sırlara yönelik güç kullanımının karşısında yer almıştır.

Bu dönemde 1993 Dış Politika Konsepti ile Askeri Doktrini'ni uygulamaya geçiren Yeltsin iktidarı, bölgedeki çatışmaları da kullanarak “Yakın Çevre” ülkeleri üzerinde etkisini tesis etme çabası içine girmiş, bu politikasının en önemli aracını Rus askeri oluşturmuştur. Ancak ülkenin içinde bulunduğu askeri ve ekonomik zorluklar, Moldova hariç bölge ülkelerindeki Rus diasporasının askeri yollardan korunmasını engellemiştir. Üstelik izlenen “Yakın Çevre” politikası, tamamen Batı karşıtı bir anlayışın yansıması olarak yorumlanamaz. Zira başta “önce Rusya” yaklaşımına sahip olan ABD olmak üzere Batılı ülkeler, Rusya'nın “Yakın Çevre” politikasını üstü kapalı olarak kabul etmişlerdir.

1992 yılının ortalarından itibaren Batı'yı her koşulda destekleyen bir politikadan daha dengeli bir politikaya geçiş yapan Yeltsin iktidarı, Irak ve Libya'ya yönelik ABD yaptırımlarını eleştirirken, başta İran olmak üzere Washington'un sorun yaşadığı ülkeler ile silah ticaretine dayalı ilişkileri geliştirme yoluna gitmiş ve olası bir NATO genişlemesine karşı ciddi bir muhalefet sergilemeye başlamıştır. Ancak özellikle silahsızlanma ve enerji konularında ABD ile işbirliğini de gözardı etmeyen RF yönetimi, Rus ekonomisinin içinde bulunduğu zorluklar nedeniyle bu ülke ile bir kutuplaşmaya gitmekten kaçınmıştır.

1994 Ekimi'nde yaşanan “Kara Salı”, merkezciğe doğru kayma gösteren dış politika yönelimini Atlantikçi çizgiye geri çekmiştir. Bu ruble krizinden sonra reformist isimlerin yeniden dâhil edildiği hükümet, liberalleşme politikalarına hız vererek, sıkı bir maliye ve para politikası izlemeye başlamıştır. Yeni hükümetin bütçe açığını kapatmak için Merkez Bankası kredileri yerine iç ve dış borçlanmaya yönelmesi, bir yandan Batılı finans kuruluşları ile daha yakın ilişkilerin kurulmasına yol açarken, diğer yandan “kredi karşılığı hisse” yöntemi ile ikinci tur özelleştirme

programının uygulanmasına neden olmuştur. Bütçeye kaynak yaratmak amacıyla gerçekleştirilen bu özelleştirme uygulamaları ile birkaç büyük bankaya kredi karşılığında özelleştirilen şirketlerin hisseleri devredilmiş, bu sayede söz konusu bankalar önemli işletmeleri değerlerinin çok altından ele geçirmiştir. Böylece oluşan finansal-sınai gruplar ve bunların başındaki oligarklar, özellikle 1996 Başkanlık Seçimleri'nden sonra Rus iç ve dış politikasının temel belirleyicileri haline gelmişlerdir. Yeltsin'in seçim kampanyasını finanse eden oligarklar, bu desteklerinin karşılığında Yeltsin iktidarının ikinci döneminde siyasete diledikleri gibi müdahale etmişler, hatta siyasi kadronun içinde yer almışlardır. Bunun sonucunda başkan üzerinde etkili olan üst düzey generallerin 1996 yazından itibaren yerlerini oligarklara bıraktıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu arada başkanlık seçimlerinin hemen öncesinde gerçekleştirilen Parlamento seçimlerinden otoriterlerin yeniden zaferle çıkması, Yeltsin'i hükümette değişiklik yapmaya itmiş ve 1996 yılında Dışişleri Bakanlığı'na merkezci görüşleri ile bilinen Yevgeni Primakov getirilmiştir. Ne var ki başkanlık seçimleri sonrasında oluşturulan yeni hükümette oligarklar ve "rüya takımı" olarak tabir edilen reformistlere yer verilmesi sonucunda Primakov'un etkinliği sınırlı kalmıştır. Nitekim Primakov'un girişimleriyle 1997 yılında ilân edilen ve BDT öncelikli dış politikaya vurgu yapan Ulusal Güvenlik Konsepti, Batı yardımına dayalı ekonomi politikası ve Batı ile ilişkilere önem veren oligarklar nedeniyle uygulamaya geçirilememiştir.

Dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi, Batı pazarına ve sermayesine ulaşmayı amaçlayan oligarklar, bu amaçlarına ulaşabilmek için Batı merkezli dış politikanın izlenmesini zorunlu görmüşler, NATO genişlemesine yönelik muhalefeti ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Oligarkların çabaları sonucunda 1997 Mayısı'nda

Primakov'u devre dışı bırakarak NATO ile Kurucu Senet belgesine imza atan Yeltsin, RF'nin kazanımlarının düşük kaldığı bu belge ile birlikte NATO genişlemesine yönelik muhalefetini sona erdirmiştir. NATO ile ilişkilerin yanı sıra İran politikası ve silahsızlanma konularında ABD ile işbirliğine giden Yeltsin iktidarının Batı ile yakınlaşma çabaları karşılıksız kalmamış, RF, 1998 yılında resmen G-7 forumuna dâhil edilmiştir. Bu foruma katılım, Rus mallarının dünya pazarı içindeki payının genişletilmesine yol açtığı için büyük iş çevrelerinin yani oligarkların çıkarlarına hizmet etmiştir. Diğer yandan Yeltsin iktidarı, aynı dönemde "Yakın Çevre" üzerindeki etkinliğini büyük ölçüde kaybetmiş, bölgedeki üslerinin bir kısmını kapatarak önemli sayıda askerini geri çekmiştir. ABD'nin söz konusu bölgede artan etkinliğine paralel olarak RF'nin bölgeden önemli ölçüde geri çekilmesi, uygulanan Atlantikçi dış politikanın doğal bir sonucu olmuştur.

1994 Ekimi'ndeki ruble krizinden itibaren Atlantikçi çizgiye dönüşün yaşandığı RF dış politikasında, 1996 Başkanlık Seçimleri sonucunda generallerin yerini oligarkların alması ile birlikte Batı yanlısı eğilim daha da kuvvetlenmiştir. Ancak 1998 Ağustosunda patlak veren ekonomik kriz, bu eğilimi sınırlandırmıştır. Bütçe açığının kapatılamaması ve ödeme krizinin giderek yükselmesi sonucunda meydana gelen ekonomik kriz, Primakov'un başbakanlığında yeni bir hükümetin göreve getirilmesine yol açarken, oligarkları güç kaybına uğratmıştır. Zira rublenin ani devalüasyonu pekçok bankayı iflasa götürmüş, Primakov'un açtığı yolsuzluk soruşturmaları ekonomik açıdan zayıflayan oligarkları zor durumda bırakmıştır. Oligarkların etkinliğinin azalmasına paralel biçimde merkezci görüşün temsilcisi olarak görülen Primakov, dış politika yapımında temel aktör olarak belirmiştir.

1998 Ekonomik Krizi sonrasında Primakov ve muhafazakâr isimlerden oluşan hükümeti, merkezci bir dış politika yaklaşımını uygulamaya geçirme çabası içinde olmuştur. NATO'nun 1999 Martı'nda gerçekleştirdiği Kosova müdahalesi, hükümetin bu çabalarını kolaylaştırmıştır. Söz konusu müdahaleye tepki olarak RF'nin BİO ve Kurucu Senet bağlamında yürüttüğü faaliyetleri askıya alan ve NATO-Rusya Daimi Ortaklık Konseyi'nden çekilen Primakov Hükümeti, ABD hegemonyasına karşı başta Çin, İran ve Irak olmak üzere farklı güç odakları ile ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve askeri zorluklar, Washington ile açık bir cepheleşme içine girilmesini engellemiş, Kosova Sorunu'na yönelik askeri müdahale seçeneğini dışlamıştır. Bu arada ekonomik kriz sonrasında özerkliklerini giderek genişleten federe birimlerin kendi dış politikalarını izlemeleri, RF dış politikasında parçalanmanın oluşmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak Yeltsin döneminde ülke ekonomisinin içinde bulunduğu zorluklar Batı'ya muhalif bir dış politikanın izlenmesini zorlaştırmıştır. 1993 Anayasası ile ülke yönetiminde temel aktör olarak beliren başkan, ülke içindeki ekonomik koşulların etkisiyle giderek güç kaybına uğramış, sanayi lobisi, oligarklar, otoriter grupların hâkimiyetindeki Parlamento ve bölge liderleri tarafından sınırlandırılmıştır. Üstelik ülke içinde yaşanan siyasi gerginliklerin bir sonucu olarak üst düzey generaller de, belli dönemlerde başkanın etki altına alarak dış politikanın şekillenmesinde belirleyici olmuşlardır. Atlantikçi eğilime sahip olan Yeltsin'in söz konusu aktörler tarafından sınırlandırılması, zaman zaman dış politikadaki Batı yanlısı eğilimin dozunda değişikliklere neden olsa da, ekonomik ve askeri sınırlılıklar Batı ile bir cepheleşme içine girilmesini engellemiştir.

1999 Ağustosunda başbakanlık, 2000 Ocagında başkanlık koltuğuna oturan Putin, Rusya'da düzen ve istikrarı sağlamayı hedeflemiş, bunun için de bir yandan ekonomik atılımı gerçekleştirme diğer yandan bölge liderlerinin ve oligarkların artan gücüne karşı merkezi otoriteyi tesis etme yani devleti güçlendirme yoluna gitmiştir. Üstelik 1999 yılı itibariyle ekonomide yaşanan dönüşüm ve enerji kaynaklarının fiyatlarında yaşanan artış Putin'in işini kolaylaştırmıştır. 1998 Ekonomik Krizi sonucunda rublenin değer kaybetmesi ile ithal malların pahalılaşması, ithal ikameci politikaların izlenmesine ve yerli sanayi üretiminde artışa neden olurken, ithalatta % 50 oranında bir azalmayı beraberinde getirmiştir. İthalatta kısıntıya ihracatta artışa gidilmesi ve petrol, doğalgaz gibi temel ihraç ürünlerinin piyasa fiyatlarının yükselmesi, doğal olarak ticaret dengesinde bir fazlanın oluşmasına neden olmuş, bunun sonucunda 2000 yılında GSYİH yaklaşık % 9 oranında artış göstermiştir.

Ekonomide olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönemde iktidara gelen Putin, uyguladığı politikalar ile bu olumlu gidişatı güçlendirmeye çalışmıştır. Örneğin fiyat artışına bağlı olarak enerji gelirlerinde yaşanan artışı daha da yükseltmek için enerji üretiminde artışa gidilmiş, 1999 yılından 2004 yılına kadar Rusya'nın petrol üretimi % 48 oranında arttırılarak günde 9 milyon varile çıkartılmıştır. Ayrıca bu dönemde GSYİH'daki artışa paralel biçimde kamu harcamalarında artışa gitmekten kaçınılmış, petrol fiyatlarının yükselmesinden kaynaklanan gelirlerin önemli bir kısmı, devlet borçlarının kapatılması için oluşan İstikrar Fonu'na aktarılmıştır. Bu fon sayesinde devletin dış borcu 2007 yılı itibariyle GSYİH'nin % 5'inin altına düşürülmüştür. Ancak Putin döneminde ekonomide yaşanan büyümeye rağmen enerjiden elde edilen gelirlerin diğer sektörlerde üretime dönüştürülememesi, buna bağlı olarak ithalatın giderek artacağı beklentisi ve enerji fiyatlarındaki değişimlerin temel ekonomik

belirleyiciler haline gelmesi tek bir sektöre dayalı Rus ekonomisinin kırılğan bir yapı kazandığını göstermektedir.

Piyasa reformlarının uygulanmasından yana olan Putin'in temel amaçları arasında, ekonomideki oligarşik yapıyı kırmak, yabancı sermayeyi ÷lkeye çekmek, diğer ÷lkeler ile ticari ilişkileri geliştirmek ve Rusya'nın DTÖ'ye üyeliğini sağlamak yer almıştır. Özellikle iktidarının ilk döneminde güçlü bir devlet yaratma çabası ile ekonomik liberalizasyonu harmanlayan Putin, bir yandan yabancı sermayeyi ÷lkeye çekmek amacıyla çeşitli yapısal reformlara girişirken, öte yandan oligarklar ve bölge liderleri ile geniş çaplı bir mücadeleye başlamıştır. Başkanlık seçimleri öncesinde desteğini kazandığı oligarkları iktidara gelir gelmez etkisiz hale getirmeyi amaçlayan Putin, tüm oligarklara karşı cephe almak yerine siyasete soyunarak iktidarın gücünü sarsan eylemlere girişenleri safdışı etmeye çalışmıştır. Bunun için de ilk olarak sahip oldukları etkili medya araçları ile iktidara muhalefet eden Boris Berezovski ile Vladimir Gusinski'nin üzerine yürümüştür. Hükümetin Çeçenya politikasını eleştiren her iki oligark da haklarında açılan yolsuzluk soruşturmaları ve tutuklama kararları neticesinde ÷lkeyi terketmek zorunda kalmışlar, devlet tarafından el konulan mal varlıklarını kaybetmişlerdir.

Bu mücadele ile diğer oligarklara da gözdağı veren Putin, 2000 Temmuzunda düzenlediği bir toplantı ile vergilerini ödedikleri ve siyasete müdahil olmadıkları sürece, 1990'larda şaibeli bir şekilde elde ettikleri mal varlıkları hakkında soruşturmaya tabi tutulmayacaklarına ilişkin oligarklara güvence vermiştir. Böylece Putin'in oligarkların mal varlıklarını kamulaştırmaktan ziyade "oligarkları millileştirmeyi" daha doğrusu iktidarın çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini sağlamayı hedeflediğini söylemek mümkündür. İktidarın politikalarıyla uyumlu

hareket ettikleri sürece oligarklara ve mülkiyetlerine dokunmayan Putin, bu sayede hem yabancı yatırımcıyı caydırmamış, hem de devlet kontrolünü tesis etmiştir. Üstelik Rus lider, bu dönemde dış ekonomi politikası konusunda oligarkların görüşlerini dikkate almaya özen göstermiştir.

Putin, oligarkların yanı sıra bölge liderleri ile ilişkilerini gözden geçirmiş, merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla ekonomik ve siyasi tedbirler almıştır. Bölgelerin ekonomik özerkliklerini daraltmak amacıyla çeşitli önlemlerin uygulamaya geçirildiği 2000 yılında 89 federe birimden oluşan federasyon yedi temel bölgeye ayrılmış, her bir bölgenin başına çoğu silahlı kuvvetlerden ya da güvenlik servislerinden gelme başkanlık temsilcileri atanmıştır. Doğrudan başkana bağlı olan bu temsilciler aracılığıyla bölge liderleri üzerinde merkezi kontrolün artırılması hedeflenmiştir. Öte yandan 2000 yılında bölge liderlerinin Parlamento'nun üst kanadını oluşturan Federasyon Konseyi'ne üyelikleri iptal edilmiş, Putin'e Rus Anayasası'nı ve federal kanunları çiğnediği saptanan bölge meclisleri ile valileri görevden alma hakkı tanınmıştır.

Yeltsin döneminden devraldığı “güçlü-başkanlık” sistemini devam ettiren Putin, başkan üzerinde etkili olan aktörleri etkisizleştirmeye çalışırken, Duma üzerindeki kontrolünü arttırabilmek amacıyla çeşitli uygulamaları gündeme getirmiştir. 1999 Aralığı'nda gerçekleştirilen seçimlerin sonucunda merkezilerin en büyük siyasi grubu oluşturduğu Duma'da Kremlin'in kontrolünü güçlendirmek için alınan tedbirlerden en önemlisi, birbirlerine yakın görüşleri benimseyen Birlik ile Anavatan-Tüm Rusya Partileri'nin birleştirilmesi olmuştur. Merkezci çizgiye yakın bu iki partinin birleştirilmesi sonucunda, “Birleşik Rusya” adı altında Duma'daki çoğunluğu tek başına ele geçiren, güçlü bir iktidar partisi oluşturulmuştur. Atılan bu

adımı takiben 2001 Haziranı'nda meclisi daha da homojenleştirmek amacıyla yeni bir Siyasi Partiler Kanunu kabul edilmiş, partilerin kayıt altında alınması için gerekli şartları zorlaştıran, küçük ve yerel partilerin seçimlere katılmasını engelleyen bu yasa ile az sayıda partiden oluşan bir siyasi sistemin tesis edilmesi amaçlanmıştır.

Uyguladığı politikalar ile merkezi yürütme erkini güçlendiren Putin, aynı zamanda bu erkin kompozisyonunda bir değişime gitmiştir. Başkan, Başkanlık İdaresi ve hükümetten oluşan merkezi yürütme erki, bu değişimin sonucunda güvenlik servislerinden gelme kişilerin giderek artan sayıda yer aldığı bir mekanizma haline dönüşmüştür. Diğer yandan Putin, ordu, güvenlik servisleri ve savunma bakanlığı gibi güç yapılarının karar alma mekanizmasındaki ağırlığını arttırmıştır ki, bunun en açık kanıtı 2000 yılı içerisinde ilân edilen ve dış tehditlere karşı askeri unsurların önemini vurgulayan Ulusal Güvenlik Konsepti ile Askeri Doktrin'dir. Ancak özellikle 2000 Ağustosundaki Kursk Faciası'ndan sonra askeri reformların gerekli olduğunun anlaşılması, Putin'in giderek artan biçimde orduyu da etkisi altına alması ile sonuçlanmıştır.

Merkezi yürütme erkini güçlendiren ve başkan üzerinde etkili olan tüm aktörleri etkisiz hale getiren Putin, bunları yaparken "hukukun üstünlüğü" söylemine dayanmıştır. Demokrasinin hukukun üstünlüğü olduğunu ve devlet güçlendikçe bireyin özgürleşeceğini ileri süren Putin, vurgu yaptığı bu ilke uyarınca çeşitli hukuk reformlarını uygulamaya geçirmiştir. Merkezci çizginin temsilcisi olarak görülen Putin, içeride devleti güçlendirecek uygulamalara yönelirken dış politikada pragmatik, ekonomik etkinliğe ve ulusal önceliklere odaklanan bir yaklaşımı savunmuştur. 2000 yılında ilân edilen Dış Politika Konsepti'nde ana hatları belirlenen bu dış politika yaklaşımı, ekonomik hassasiyetlerden dolayı RF'nin en

önemli ticaret ortağı olan AB'ye öncelik tanımıştır. Böylece Yeltsin döneminde ABD merkezli olan dış politika bu dönemde AB merkezli hale gelmiştir. Söz konusu konseptte, "büyük güç" statüsüne sahip olan RF'nin bölge ülkelerindeki Rus diasporasını korumak amacıyla "Yakın Çevre"de aktif bir siyaset izlemesi gerektiği belirtilmiş, RF'ye yönelik temel tehditler olarak beliren ABD ve NATO ile belirli şartlarda işbirliğinin mümkün olduğu vurgulanmıştır.

Merkezci görüşü yansıtan bu konsept, yürütme erkinin güçlendirilmesi sonucunda Putin ve ekibi tarafından kolaylıkla uygulamaya geçirilmiştir. Özellikle 11 Eylül öncesi dönemde ABD ile ilişkilerinde sorunlar yaşayan Putin iktidarı, dış politikadaki önceliği tamamen AB'ye ve "Yakın Çevre" ülkelerine vermiş, İran, Çin, Hindistan ve Küba gibi ülkelerle ABD hegemonyasına karşı ilişkileri geliştirme çabası içine girmiştir. 2007 yılı itibariyle % 52,4'lük pay ile Rus dış ticaretinde ilk sırada yer alan AB, Rus ekonomisi için taşıdığı önemden dolayı Putin iktidarının önceliğinde yer almış, bu birlik ile RF arasında tek bir pazarın oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çeşitli adımlar atan RF yönetimi, AB ile kurumsal ilişkiler bir yana, başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri ile ikili ekonomik ilişkileri geliştirmeye de özen göstermiştir. Diğer yandan gerek ekonomi gerekse güvenlik düzleminde attığı adımlar ile "Yakın Çevre" üzerindeki etkisini yeniden tesis etmeye çalışmış, İran, Çin ve Hindistan ile silah ticaretini ve nükleer alandaki işbirliğini yoğunlaştırmıştır.

Putin'in ekonomik maksimizasyonu sağlama ve ABD liderliğindeki tek kutupluluğu aşma çabasıyla izlediği bu dış politikaya karşılık Bush yönetiminin izlediği sertlik yanlısı politika, ABD ile Rusya arasındaki ilişkilere gerginliğin hâkim olmasına yol açmıştır. Üstelik Rus ekonomisinde yaşanan düzelleme, IMF kredilerinin

ve ABD mali yardımının önemini azaltırken, ekonomik kalkınmayı hızlandıracak ticaret ve yatırım ilişkilerindeki düşük ABD payı, ekonomik kalkınmayı temel amaç edinen Rus liderin Washington’u ikinci plana atmasını kolaylaştırmıştır. Ancak 11 Eylül ile birlikte Putin iktidarı, terörizme karşı işbirliği bağlamında ABD ile yakınlaşmaya başlamıştır. Putin’in pragmatik anlayışının yansıması olarak değerlendirilebilecek bu yakınlaşma, uzun dönemli bir strateji olmaktan çok taktik bir hareket niteliğindedir. Rus yönetimi, terörizme karşı küresel mücadelede yer alarak, Çeçenya’daki “terörizm karşıtı kampanyası”na uluslararası destek sağlamayı hedeflemiştir.

11 Eylül’den 2003 yılının sonlarına kadar geçen süreçte RF, ABD ile olduğu kadar Avrupa ve “Yakın Çevre” ülkeleri ile de ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. Bu bağlamda söz konusu dönemde dış politikaya Atlantikçilik hâkim gibi görünse de, aslında merkezci çizgi sürekliliğini korumuştur. Üstelik ABD’nin Afganistan’a yönelik hareketini destekleyen ve Orta Asya’da üsler kurmasına ses çıkarmayan Rus iktidarı, bu tavizlerinin karşılığında hem Çeçenya’daki müdahalesine ABD’nin desteğini sağlamış, hem NATO içindeki konumunu güçlendirerek yeni bir NATO-Rusya Konseyi’nin oluşumunu sağlamış, hem de nükleer silahlarda indirim konusunda Bush yönetimi ile yeni bir anlaşmaya imza atmıştır. Ayrıca bu dönemde taraflar arasında enerji alanında işbirliğinin sağlanması konusunda çeşitli adımlar atıldığı gözlenmiştir. Bu süreçte Avrupa ülkeleri ile ikili ekonomik ilişkilerini geliştirmeye özen gösteren Moskova, AB ile arasındaki Kaliningrad Sorunu’nun sonlandırılması için çaba sarfetmiştir. Öte yandan enerji arzı ve boru hatları konusunda “Yakın Çevre” ülkelerinin Moskova’ya bağımlılığını arttırmak için çeşitli girişimlerde bulunan Putin iktidarı, açtığı yeni üsler ve

oluşturduğu güvenlik örgütlenmeleri ile ABD'nin bölgede artan etkinliğini dengeleme çabası içinde olmuştur.

Putin'in 11 Eylül öncesinde ve sonrasında izlediği merkezci dış politika 2003 Ekimi'nde gerçekleştirilen Yukos Operasyonu ile birlikte otoriter bir çizgiye doğru kayma göstermiştir. Rus petrol devi Yukos'un başındaki Hadarkovski'nin iktidara muhalif eylemlerde bulunması, vergilerini ödememesi ve şirketteki çoğunluk hisselerini ABD petrol şirketi Exxon-Mobil'e satma girişimleri sonucunda gerçekleştirilen bu operasyon ile hem ABD'nin petrol piyasasına hâkim olma çabalarına son verilmiş, hem de devletin enerji sektöründeki konumu kuvvetlendirilmiştir. Zira Hadarkovski ve şirketin üst düzey çalışanlarının dolandırıcılık ve vergi kaçırma suçlarından hapse atılması ile sonuçlanan operasyon ile Hadarkovski'nin şirketteki % 44'lük hissesi millileştirilmiştir. İktidar ile oligarklar arasında varolan uzlaşmayı sonlandıran bu operasyonun sonucunda devletin ekonomiye yönelik müdahalesinde bir artış gözlenmiş, “oligarşik kapitalizm”in yerini “*siloviki* kapitalizmi”ne bıraktığı iddia edilmiştir.

Yukos Operasyonu sonrasında devletin büyük iş çevreleri üzerinde tam hâkimiyeti sağlanmıştır. Bu dönemde bir yandan devlet işletmeleri güçlendirilirken, diğer yandan özel işletmelerdeki devlet hisselerinde artışa gidilmiş ve pek çok özel işletmenin başına iktidara yakın isimler getirilmiştir. İş dünyasının yürütme erkinin içine sızdığı Yeltsin döneminin tersine Putin iktidarının ikinci döneminde yürütme iş dünyasına nüfuz etmeye başlamıştır. Ekonomide artan devlet müdahaleciliği ilk olarak kendisini enerji sektöründe göstermiş, gerçekleştirilen hisse satışları sonucunda 2007 yılında petrol piyasasındaki mülkiyetin yarısından fazlası devletin eline geçmiştir. Benzer biçimde Gazprom'un çoğunluk hisselerini ele geçiren devlet, gaz

piyasasındaki konumunu da güçlendirmiştir. Enerji sektörü dışında havacılık, madencilik ve otomotiv gibi sektörlerde de devlet kontrollü işletmelerin kurulması yoluna gidilmiş, bu uygulamalar söz konusu sektörlerdeki yabancı yatırımı sınırlandıran hukuki düzenlemeler ile tamamlanmıştır.

Gerek Yukos Operasyonu'nun gerekse bu operasyon sonrasında gerçekleştirilen devletleştirme girişimlerinin perde arkasında önemli bir güç bulunmaktadır ki, bu güç Kremlin'de giderek etkinliğini arttıran *siloviki*dir. Güvenlik yapılarından gelme siyasetçiler olarak tanımlanan bu grup, daha çok otoriter görüşe yakın fikirleriyle ön plana çıkmış ve Putin iktidarının ikinci döneminden itibaren gerek ülke siyasetinde gerekse ekonomisinde ağırlığını hissettirmiştir. 2004-2005 yıllarında pekçok devlet işletmesinin başına geçen *siloviki*, Rusya'nın yeni milyarderleri olarak anılmaya başlanmıştır. Özelleştirmeler sonrasında zenginleşen oligarkların tersine, servetlerini şirketlerin kamulaştırılması sonrasında elde eden ve "silovark" olarak adlandırılan bu yeni nesil işadamları, Rus ekonomisinin neredeyse yarısını ele geçirmişlerdir.

Oligarkların "silovark"lara dönüştüğü bu süreçte en zengin ile en fakir arasındaki gelir dengesizliği varlığını korumuş, ancak halkın gelir düzeyinde yaşanan yükselme ve yoksulluk oranında yaşanan düşüş, bu dengesizliğin gözardı edilmesini kolaylaştırmıştır. Putin iktidarının ikinci döneminde artan enerji fiyatlarının da etkisiyle ülke ekonomisi sürekli olarak büyümeye devam etmiş, RF, 2008 yılında dünyanın en büyük onuncu ekonomisi haline gelmiştir. Ne var ki, enflasyon oranında yaşanan artışın durdurulamaması, hammaddeye dayalı bir ekonominin oluşturulması ve özellikle gıdada ithalata bağımlı hale gelmesi söz konusu dönemde ekonomide beliren olumsuzluklar olarak göze çarpmaktadır.

Yukos Operasyonu sonrasında ekonomide devletin eli güçlendirilirken ve oligarklar tasfiye edilirken, siyasete “yönetilen demokrasi” tartışmaları hâkim olmuştur. 2003 Aralığı’nda gerçekleştirilen Parlamento seçimlerinde “hükümet partisi” Birleşik Rusya’nın önemli bir zafer elde etmesi, arkasından 2004 Martı’ndaki başkanlık seçimlerinde Putin’in % 71 gibi rekor düzeyde oy oranıyla yeniden başkan olarak seçilmesi, Rusya’da “yönetilen demokrasi”nin hâkim olduğuna ilişkin söylemlere yol açmıştır. 2004 Eylülü’nde Beslan’da gerçekleştirilen terör eylemlerinin ardından Putin’in merkezi yürütme erkini güçlendirecek yeni bir reform paketini uygulamaya geçirmesi, bu söylemleri daha da fazlalaştırmıştır. Söz konusu reform paketi uyarınca federe birimlerin başkanlarının seçilerek değil atanarak göreve gelmelerine karar verilmiş, seçim ve parti sistemlerinde yapılan değişiklikler ile Birleşik Rusya’nın Duma’daki baskın konumunun korunmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan’da gerçekleştirilen iktidar değişiklikleri sonrasında ülkede faaliyet gösteren yerli ve yabancı sivil toplum örgütleri üzerinde devletin kontrolü artırılmış, ABD merkezli Soros Vakfı’nın Rusya’daki ofislerine baskınlar düzenlenmiştir.

Devletin güçlendirilmesine yönelik alınan bu tedbirlerden dolayı RF’yi “yönetilen demokrasi” olmakla eleştiren ABD yönetimi, dış politikada daha bağımsız bir çizgi izleyen Putin iktidarını demokrasi ve insan hakları söylemleriyle baskı altında tutmaya çalışmıştır. Bu suçlamalara “egemen demokrasi” kavramı ile yanıt veren Putin, Rusya’nın demokrasiye giden yolu özgürce belirleyeceğini ifade etmiş, Rusya’da demokrasinin tesisi için devletin güçlendirilmesinin ve düzenin sağlanmasının zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Bu arada alınan askeri ve siyasi tedbirlerin sonucunda Çeçen Sorunu’nu büyük oranda halleden Putin iktidarı, bu

sayede ABD ve diğ er Batı ÷lkelerinden gelen eleştirilere karşı daha kararlı bir duruş sergileyebilmiştir. Zira artık Rusya'nın m¼cadele için destek aradığı bir een Sorunu bulunmamakta, ÷lke içinde sağlanan istikrar ve ekonomide yaşanan d¼zelme daha bağımsız bir dış politika anlayışına yol açmaktadır.

Nitekim ekonomide devlet kontrol¼n¼n arttırıldığı ve *siloviki* ağırlıklı merkezi y¼r¼tme erkinin ÷lke y¼netiminde tek g¼ haline getirildiği Putin iktidarının ikinci d¼neminde, ¼nceki d¼nemlerden farklı olarak hem ABD hem de AB ile ilişkilere mesafe konulmuştur. ÷lke içinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra, “Yakın evre”de gerçekleşen iktidar değişiklikleri ve 2004 yılında AB ile NATO'nun eş zamanlı olarak Baltık ÷lkelerini içerecek şekilde genişleme girişimleri, dış politikada yaşanan sertleşmede etkili olmuştur. Bu d¼nemde bir yandan İnan, Çin ve Venez¼ela gibi ABD'ye muhalif politikalar izleyen ÷lkeler ile silah ve enerji alanındaki ilişkileri geliştirmeye y¼nelen Moskova, diğ er yandan ABD ile enerji alanında gizli bir rekabetin içine girmiştir. Devletin ÷zerindeki kontrol¼n¼ arttırdığı enerji sekt¼r¼n¼n bir dış politika aracı haline d¼n¼řt¼r¼lmesi, başta “yeni Avrupa” ÷lkeleri olmak ÷zere AB ÷lkeleri ile ilişkileri sorunlu hale getirmiş, birlik içerisinde Rusya'ya y¼nelik enerji bağımlılığın sorgulanmasına yol açmıştır. Ayrıca s¼z konusu d¼nemde AB ile RF arasında Kosova'nın bağımsızlığı ve insan hakları ÷zerinden tartışmaların yaşandığı g¼zlenmiřtir.

İktidarının ilk d¼neminde uyguladığı politikalar ile “Yakın evre” ÷lkelerini enerji alanında Moskova'ya bağlayan Putin, ikinci d¼nemde bu bağımlılığı kullanarak dış politika amaçlarına ulaşmayı planlamıştır. Başta Ukrayna ve G¼rcistan gibi Batı ile yakın ilişkilere sahip olan devletler olmak ÷zere b¼lge devletleri ÷zerinde enerji silahını kullanarak etkili olmanın yollarını arayan Moskova, bu

doğrultuda ya enerji ihracat fiyatlarında artışa ya da enerji arzında kısıntıya gitmiştir. Ancak bu dönemde Putin iktidarının bölgeye yönelik politikası enerji yaptırımlarından ibaret değildir. Zira bir yandan bölgedeki ekonomik işbirliği çabalarını hızlandıran Rus yönetimi, diğer yandan güvenlik oluşumlarına öncülük ederek ve askeri üs olanaklarını genişleterek etkinliğini koruma çabası içinde olmuştur.

Görüldüğü üzere, Putin iktidarının ilk döneminde merkezci bir çizgiyi takip eden Rus dış politikası, 2004 yılı itibariyle ülke içinde ve dışında yaşanan gelişmelerin etkisiyle otoriter bir çizgiye kayma eğilimi göstermiştir. Ancak ekonomide varolan kırılmalıklar ve Putin iktidarının ekonomik çıkar odaklı politikası, ABD ve Avrupa ülkeleri ile özellikle enerji alanındaki ilişkilerin devam ettirilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda önceki döneme göre Batı'ya karşı daha sert bir politika izlense de, ilişkiler tamamen kopma noktasına gelmemiştir.

Çalışmadan çıkarılan sonuç, Yeltsin ve Putin dönemlerinde varolan farklı ülke içi koşulların dış politikada değişime yol açtığıdır. Brecher'in dış politika modelinde tanımlanan iç etkenler, ele alınan dönemde RF'nin dış politika eğilimlerinin belirlenmesinde etkili olmuşlardır. Yeltsin ve Putin dönemlerinde bu etkenlerde yaşanan farklılaşma, dış politika eğilimlerinde değişimi beraberinde getirmiştir. Nitekim ekonomik ve askeri çöküşün yaşandığı, merkezi iktidarın giderek güç kaybına uğradığı ve başta oligarklar olmak üzere çıkar gruplarının karar alma mekanizmasında ön plana çıkarıldığı Yeltsin döneminde genel olarak Batı merkezli bir dış politika izlenirken, ekonomide yaşanan düzelmeye, askeri gücün ve merkezi kontrolün tesisine bağlı olarak Putin döneminde daha dengeli bir dış politika izlenmiştir. Üstelik Yeltsin döneminden farklı olarak bu dönemde dış politika

üzerinde etkili olan aktör sayısında yaşanan düşüş, dış politikanın daha istikrarlı bir seyir izlemesine yol açmıştır. Ancak “enerji süper gücü” olarak tanımlanan RF’nin enerji ihracatına dayalı ekonomi politikası, dış politika tercihlerini sınırlandırmakta, özellikle temel ticaret ortağı olan “eski Avrupa” ülkelerini gözardı etmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda Putin döneminde yükselen bir RF göze çarpsa da, bu yükselişin sürekli olup olmayacağı üretimde yaşanacak sektörel çeşitlenmeye bağlıdır.

EK I

Boris Nikolayeviç Yeltsin (1931–2007)

1 Şubat 1931’de Sibiry Sverdlovsk’ta doğdu. 1955’te Ural Politeknik Enstitüsü’nden inşaat mühendisi olarak mezun oldu. Bir inşaat işletmesinde çalıştıktan sonra 1961’de SBKP’ye giren Yeltsin, parti içinde hızla yükselerek 1976 yılında Sverdlovsk bölgesi Parti Birinci Sekreterliği’ne getirildi. Mikhail Gorbaçov’un 1985 yılında SBKP Genel Sekreterliği’ne gelmesinden sonra Moskova’ya çağrıldı ve aynı yılın Nisan ayında SBKP Merkez Komitesi’ne seçildi. Bu süreçte SBKP’nin en üst karar organı olan ve üyeleri Merkez Komite tarafından belirlenen Politbüro’ya girdi. Gorbaçov’un sağ kolu olarak nitelendirilen Yegor Ligaçev ile anlaşmazlığa düşünce 1987 yılında görevden uzaklaştırıldı. Şubat 1988’de parti ile ilgili bütün yetkileri elinden alındı ve İnşaat Bakan Yardımcılığı’na tayin edildi.

Mart 1989’da Moskova’da % 89,6 oranında oy alarak SSCB Halk Temsilcileri Kongresi’ne, 1990 yılında RSFSC Halk Temsilcileri Kongresi’ne seçildi. 1990 Mayıs’ında RSFSC Yüce Sovyeti’nin başkanlığına getirildi. Haziran 1991’de RSFSC Başkanı olarak seçildi. 19 Ağustos 1991 tarihinde Gorbaçov’a karşı sertlik yanlıları tarafından düzenlenen darbeyi şiddetle protesto etti; darbecilere karşı halkı direnişe çağırdı. Ordu ve KGB içinde darbeye karşı çıkanların da yardımıyla RSFSC Parlamento binasını direnişin merkezi haline dönüştürdü. Darbenin başarısızlığa uğratılmasında ve Gorbaçov’un yeniden göreve dönmesinde en önemli rolü oynadı.

Darbecilere karşı gösterdiği kararlı tutumuyla büyük bir prestij kazandı. Gorbaçov’un göreve dönmesinden sonra asıl liderin kendisi olduğunu kanıtladı.

Anayasaya aykırı kararnameleler çıkardı ve Gorbaçov'dan bağımsız uygulamalara girişti. Komünist Parti'yi yasakladı; partinin bütün mallarına el koydu. RSFSC Parlamentosu'ndan olağanüstü yetkileri devralan Yeltsin, 8 Aralık 1991 tarihinde Ukrayna ve Belarus Cumhuriyetleri'nin Başkanları ile BDT'nin kuruluşuna öncülük etti. 25 Aralık 1991'de Gorbaçov'un istifası ile birlikte onun Kremlin'deki bürosuna taşındı; ordunun komutasını ele aldı. RF'nin ilk devlet başkanı olan Yeltsin, 1999 yılının son gününe kadar bu görevi sürdürdü. 31 Aralık 1999 akşamı istifa ederek yerini Başbakan Putin'e bıraktı. 23 Nisan 2007 tarihinde kalp yetmezliği sebebiyle hayatını kaybetti.

EK II

Vladimir Vladimiroviç Putin (1952-...)

7 Ekim 1952’de eski adı Leningrad olan St.Petersburg’ta doğdu. 1975 yılında Leningrad Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu ve aynı yıl SSCB gizli istihbarat teşkilatı KGB’de çalışmaya başladı. Henüz 23 yaşındayken KGB’nin Dış İstihbarat Servisi’nde görevlendirilen Putin, üniversitede aldığı Almanca eğitimi sayesinde 1990 yılına kadar bu kurumun Almanca konuşulan ülkelerden sorumlu 4. Seksiyonu’nda çalıştı. Bu süreçte Almanya’da, özellikle Bonn, Dresden, Leipzig ve Erfurt şehirlerinde görev yaptı; İngilizcenin yanında aksansız bir Almancaya sahip oldu. Almanya dışında Avusturya ve İsviçre’de de bulunan Putin, Doğu Almanya, Federal Almanya ve Avusturya’daki KGB ağının koordinasyonunu üstlendi. 1987 yılında Doğu Almanya Demokratik Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı tarafından Rus-Alman Dostluk Derneği Şeref Madalyası ile ödüllendirildi.

KGB üyesi olarak 23 yaşından 38 yaşına kadar Almanya’da geçirdiği yıllar, Putin’in görüşlerini derinden etkiledi. Parçalanmış Almanya’nın insanlarını, siyasi ve ekonomik yapısını yakından tanıma fırsatı bulan Putin, Goethe ve Schiller de dâhil Alman edebiyatının önde gelen eserlerini okudu. Burada geçirdiği yıllardan edindiği deneyim ile SSCB’nin ileri teknoloji alanındaki geri kalmışlığının ancak Batı’nın yardımı ve yatırımı ile aşılabileceğini farkettiler.

İki Almanya’nın birleşmesi ile 1990 yılında ülkesine dönen Putin, Yarbay rütbesine kadar yükseldiği KGB’den ayrılarak, Leningrad Devlet Üniversitesi Dış İlişkiler Müdürlüğü’nde çalışmaya başladı. Üniversitede reformcu kimliği ile ön plana çıkan Hukuk Profesörü Anatoli Sobçak ile yakın ilişkiler kuran Putin, Sobçak’ın Leningrad Sovyeti Başkanlığı görevine yükselmesi ile birlikte onun

danışmanlığını üstlendi. 12 Haziran 1991'deki seçimlerde Sobçak'ın Belediye Başkanı olarak seçilmesi sonucunda Putin, önce St. Petersburg Belediyesi Dış İlişkiler Komitesi Başkanlığı, ardından St.Petersburg Belediye Başkan Yardımcılığı görevlerini yürüttü. St. Petersburg Belediyesi'nde görev yaptığı süre boyunca Alman firmalarını şehre çekmek ve Alman bankalarının şehirde şube açmalarını sağlamak için uğraş verdi.

Haziran 1996'da Sobçak'ın belediye başkanlığı seçimlerinden başarısız çıkması ile birlikte belediye yönetiminden ayrılan Putin, 1996 Ağustosunda Kremlin Sarayı Mülkiyet İdaresi Başkan Yardımcılığı görevini üstlendi. 1997 Martı'nda Devlet Başkanlığı Denetim İdaresi Ana Kontrol Bölümü'nün başına getirildi. Burada yasaların yürürlüğe konması ve tüm başkanlık genelgelerinin ülke genelinde uygulanmasından sorumlu idi. Aynı dönemde Güvenlik Konseyi'nin ekonomik güvenlikten sorumlu üyesi oldu. 1998 Mayısından Temmuzuna kadar Devlet Başkanlığı Bölgelerle İlişkiler İdaresi'nde başkan yardımcısı olarak görev yaptı.

Kremlin'de üstlendiği bu görevlerin ardından 25 Temmuz 1998'de, Yeltsin tarafından Rusya İç İstihbarat Servisi FSB'nin başkanlığına getirildi. 1999 yılının Mart ve Ağustos ayları arasında FSB Başkanlığı görevinin yanı sıra Rusya Güvenlik Konseyi'nin sekreterliğini üstlendi. Sergey Stepaşin'in başbakanlıktan azledilmesi sonucunda 9 Ağustos 1999'da Anatoli Çubais'in önerisi ile Yeltsin tarafından başbakanlığa getirildi. Yeltsin'in 31 Aralık 1999'da istifa etmesi ile vekâleten başkanlık koltuğuna oturan Putin, 2000 Martı'nda gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde devlet başkanı seçildi. 7 Mayıs 2008'de yerini Dimitri Medvedev'e bırakarak başbakanlık koltuğuna oturdu.

EK III

Züganov ve Primakov

Gennadi Züganov (1944-...)

26 Haziran 1944'te güney batı Rusya'daki Oryol Bölgesi'ne bağlı bir çiftçi köyü olan Mymrino'da doğdu. 1966 yılında SBKP'ye katıldı. Yerel düzeyde önemli parti kademelerinde görevler üstlendi. Gorbaçov'un *perestroyka* ve *glasnost* politikalarına karşı gösterdiği muhalefet ile adından söz ettirdi. SBKP'nin kapatılmasının ardından RFKP'nin kurulmasında önemli rol oynadı. Züganov, 1993 yılından bugüne RFKP Birinci Sekreterliği görevini yürütmektedir. Son olarak 1 Aralık 2008 tarihinde Moskova'da gerçekleşen RFKP Kongresi'nde yeniden parti liderliğine seçilmiştir.

Yevgeni Primakov (1929-...)

29 Ekim 1929'da Kiev'de doğdu. Çocukluk ve gençlik yılları Tiflis'te geçti. 1953 yılında Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nden mezun oldu. 1970–1977 döneminde SSCB Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde Müdür Yardımcılığı, 1977–1985 döneminde aynı akademinin Şarkiyat Enstitüsü'nde Müdürlük görevlerinde bulundu. 1991–1996 arasında RF Dış İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı yaptı. 1996–1999 döneminde kabineye girerek Dışişleri Bakanlığı, 1998–1999 döneminde ise Başbakanlık görevlerini yürüttü.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Ahdieh, Robert B., **Russia's Constitutional Revolution: Legal Consciousness and the Transition to Democracy**, Philadelphia, Pennsylvania State University Press, 1997.

Akiner, Shirin (der.), **The Caspian Politics, Energy and Security**, New York, Routledge, 2004.

Aldis, Anne C. ve McDermott, Roger N. (der.), **Russian Military Reform 1992–2002**, London, Frank Cass, 2003.

Aleinikoff, T. Alexander ve Klusmeyer, Douglas (der.), **From Migrants to Citizens: Membership in a Changing World**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2000.

Alexandrov, Mikhail, **Uneasy Alliance: Relations between Russia and Kazakhstan in the Post Soviet Era, 1992–1997**, Westport, Greenwood Press, 1999.

Allison, Graham T.; Cote, Owen R.; Falkenrath, Richard A. v.d., **Avoiding Nuclear Anarchy: Containing the Threat of Loose Russian Nuclear Weapons and Fissile Material**, Cambridge, MIT Press, 1996.

Allison, Roy, **Peacekeeping in the Soviet Successor States**, Paris, Institute for Security Studies, Chaillot Paper 18, 1994, <<http://aei.pitt.edu/469/01/chai18e.html>> (06.02.2009).

Allison, Roy ve Jonson, Lena (der.), **Central Asian Security: the New International Context**, Washington, Brookings Institution Press, 2001.

Arbatov, Alexei G.; Kaiser, Karl ve Legvold, Robert (der.), **Russia and the West: the 21st Century Security Environment**, Armonk, M. E. Sharpe, 1999.

Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri – Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, İstanbul, Alfa, 2002.

Aslund, Anders, **How Russia Became a Market Economy**, Washington DC, Brookings Institution Press, 1995.

Aydın, Mustafa ve Erhan, Çağrı (der.), **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2006.

Bacon, Edwin; Renz, Bettina ve Cooper, Julian, **Securitising Russia: the Domestic Politics of Putin**, Manchester, Manchester University Press, 2006.

Baev, Pavel K., **The Russian Army in a Time of Troubles**, London, Sage Publications, 1996.

Bal, İdris (der.), **Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era**, Florida, BrownWalker Press, 2004.

Baranovsky, Vladimir (der.), **Russia and Europe: the Emerging Security Agenda**, Stockholm, SIPRI-Oxford University Press, 1997.

Barylski, Robert V., **The Soldier in Russian Politics: Duty, Dictatorship, and Democracy under Gorbachev and Yeltsin**, New Brunswick, Transaction Publishers, 1998.

Baumgartner, Jody C. ve Kada, Naoko (der.), **Checking Executive Power: Presidential Impeachment in Comparative Perspective**, Westport, Greenwood Publishing Group, 2003.

Beasley, Kris D., **Russian Military Reform from Perestroika to Putin: Implications for U.S. Policy**, A Research Report Submitted to Air Force Fellows Cadre/AR, Alabama, 2004.

Bebler, Anton A. (der.), **The Challenge of NATO Enlargement**, Westport, Praeger, 1999.

Belin, Laura ve Orttung, Robert W., **The Russian Parliamentary Elections of 1995: the Battle for the Duma**, Armonk, M. E. Sharpe, 1997.

Bennett, Andrew, **Condemned to Repetition?: the Rise, Fall and Reprise of Soviet-Russian Military Interventionism, 1973-1996**, Cambridge, MIT Press, 1999.

Bergson, Abram ve Levine, Herbert S. (der.), **The Soviet Economy: toward the Year 2000**, London, Allen & Unwin, 1983.

Bertsch, Gary K.; Craft, Cassidy; Jones, Scott A., v.d. (der.), **Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia**, New York, Routledge, 2000.

Bilbilik, Erol, **İçyüzü ve Perde Arkasıyla NATO-İstanbul Zirvesi ve Geniş Ortadoğu Stratejisi**, İstanbul, Otopsi, 2004.

Bilinsky, Yaroslav, **Endgame in NATO's Enlargement: the Baltic States and Ukraine**, Westport, Praeger, 1999.

Black, Joseph Laurence, **Russia Faces NATO Expansion: Bearing Gifts or Bearing Arms?**, Lanham, Rowman&Littlefield, 2000.

Blasi, Joseph R.; Kroumova, Maya ve Kruse, Douglas, **Kremlin Capitalism: the Privatization of the Russian Economy**, New York, Cornell University Press, 1997.

Bonnell, Victoria E. ve Breslauer, George W., (der.), **Russia in the New Century: Stability and Disorder?**, Oxford, Westview Press, 2001.

Bonnell, Victoria E.; Cooper, Ann ve Freidin, Gregory (der.), **Russia at the Barricades: Eyewitness Accounts of the August 1991 Coup**, Armonk, M. E. Sharpe, 1994.

Bora, Tanıl, **Bosna Hersek: Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1999.

Borko, Yuri Antonoviç, **Ot Yevropeiskoy İdei – K Yedinoy Yevrope**, Moskva, Delovaya Literatura, 2003.

Bowker, Mike, **Russian Foreign Policy and the End of the Cold War**, Aldershot, Dartmouth, 1997.

Bowker, Mike ve Ross, Cameron, **Russia after the Cold War**, Harlow, Longman, 2000.

Bozoki, Andras ve Ishiyama, John T. (der.), **The Communist Successor Parties of Central and Eastern Europe**, Armonk, M. E. Sharpe, 2002.

Brecher, Michael, **Decisions in Israel's Foreign Policy**, London, Oxford University Press, 1974.

Brecher, Michael, **The Foreign Policy System of Israel: Setting, Images, Process**, London, Oxford University Press, 1972.

Breslauer, George W., **Gorbachev and Yeltsin as Leaders**, New York, Cambridge University Press, 2002.

Brown, Archie, **The Gorbachev Factor**, New York, Oxford University Press, 1996.

Brubaker, Rogers, **Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Brundy, Yitzhak; Frankel, Jonathan ve Hoffman, Stefani (der.), **Restructuring Post-Communist Russia**, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Brzezinski, Zbigniew ve Sullivan, Paige, **Russia and the Commonwealth of Independent States: Documents, Data, and Analysis**, New York, M. E. Sharpe, 1997.

Bugajski, Janusz ve Michalewski, Marek (der.), **Toward an Understanding of Russia: New European Perspective**, New York, Council on Foreign Relations, 2002.

Büyükakıncı, Erhan (der.), **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004.

Carothers, Thomas, **U.S. Democracy Promotion during and after Bush**, Washington, Carnegie Endowment, 2007.

Carter, Ashton B. ve Perry, William J., **Preventive Defense: a New Security Strategy for America**, Washington, Brookings Institution Press, 1999.

Casarini, Nicola ve Musu, Costanza (der.), **European Foreign Policy in an Evolving International System: the Road towards Convergence**, London, Palgrave, 2007.

Çaşın, Mesut Hakkı, **Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2006.

Chufrin, Gennady (der.), **The Security of the Caspian Sea Region**, Oxford, Oxford University Press, 2001.

Columbus, Frank (der.), **Russia in Transition Vol. 1**, New York, Nova Publishers, 2003.

Colton, Timothy J. ve Hough, Jerry F. (der.), **Growing Pains: Russian Democracy and the Election of 1993**, Washington, Brookings Institution Press, 1998.

Colton, Timothy J. ve McFaul, Michael, **Popular Choice and Managed Democracy: the Russian Elections of 1999–2000**, Washington, Brookings Institution Press, 2003.

Coppieters, Bruno; Emerson, Michael; Huysseune, Michel v.d. (der.), **Europeanization and Conflict Resolution: Case Studies from the European Periphery**, Gent, Academia Press, 2004.

Cornell, Svante E., **The Nagorno-Karabakh Conflict**, Uppsala, Department of East European Studies, 1999, <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/publications/1999_NK_Book.pdf> (06.03.2009).

Cortright, David (der.) **The Price of Peace: Incentives and International Conflict Prevention**, Lanham, Rowman&Littlefield, 1997.

Crutcher, Michael H. (der.), **Russian National Security: Perceptions, Policies and Prospects**, Carlisle Barracks, U.S. Army War College, 2001.

Cummings, Sally N. (der.), **Oil, Transition and Security in Central Asia**, London, Routledge Curzon, 2003.

Curtis, Glenn E. (der.), **Armenia, Azerbaijan and Georgia: Country Studies**, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1995.

Çomak, İhsan (der.), **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006.

Dabrowski, Marek; Mau, Vladimir; Yanovskiy, Konstantin vd., **Russia: Political and Institutional Determinants of Economic Reforms**, Moscow, Case Reports, 2004.

D'Anieri, Paul J., **Economic Interdependence in Ukrainian-Russian Relations**, New York, Suny Press, 1999.

Dağı, İhsan D. (der.), **Türk Dış Politikasında Gelenek ve Değişim**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998.

Dağı, Zeynep, **Rusya'nın Dönüşümü: Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika**, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002.

Dawisha, Karen and Parrott, Bruce, **Russia and the New States of Eurasia: the Politics of Upheaval**, New York, Cambridge University Press, 1994.

Demirtepe, M. Turgut (der.), **Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası**, Ankara, USAK Yayınları, 2008.

Diamond, Larry Jay ve Plattner, Marc F. (der.), **Civil-Military Relations and Democracy**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1996.

Donaldson, Robert H. ve Noguee, Joseph L., **The Foreign Policy of Russia - Changing Systems, Enduring Interests**, New York, M. E. Sharpe, 2002.

Dougherty, James E. ve Pfaltzgraff, Robert L., **Contending Theories of International Relations**, 5. Baskı, New York, Longman, 2001.

Dugin, Aleksandr, **Rus Jeopolitiği-Avrasyacı Yaklaşım**, çev. Vügar İmanov, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.

Dwan, Renata ve Pavliuk, Oleksandr (der.), **Building Security in the New States of Eurasia: Subregional Cooperation in the Former Soviet Space**, Armonk, M. E. Sharpe, 2000.

Dyker, David A., **Restructuring the Soviet Economy**, London, Routledge, 1992.

Ellings, Richard J.; Friedberg, Aaron L. ve Wills, Michael (der.), **Strategic Asia 2003-2004: Fragility and Crisis**, Seattle, The National Bureau of Asian Research, 2003.

Eralp, Atila (der.), **Devlet, Sistem ve Kimlik – Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Eralp, Atila (der.), **Devlet ve Ötesi - Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Erdoğan, Hikmet, **Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

Evangalista, Matthew, **The Chechen Wars: Will Russia Go the Way of the Soviet Union?**, Washington, Brookings Institution Press, 2002.

Evans, Alfred B.; Henry, Laura A. ve Sundstrom, Lisa McIntosh (der.), **Russian Civil Society: a Critical Assessment**, Armonk, M. E. Sharpe, 2005.

Farazmand, Ali (der.), **Handbook of Comparative and Development Public Administration**, 2. Baskı, New York, Marcel Dekker, 2001.

Fawn, Rick (der.), **Realignments in Russian Foreign Policy**, London, Routledge, 2003.

Feldman, Ofer ve Valenty, Linda O. (der.), **Profiling Political Leaders: Cross Cultural Studies of Personality and Behavior**, Westport, Praeger Publishers, 2001.

Felkay, Andrew, **Yeltsin's Russia and the West**, Westport, Praeger, 2002.

Ferguson, Joseph, **Japanese-Russian Relations, 1907–2007**, New York, Routledge, 2008.

Friedgut, Theodore H. ve Hahn, Jeffrey W. (der.), **Local Power and Post-Soviet Politics**, New York, M. E. Sharpe, 1994.

Gaidar, Yegor (der.), **The Economics of Russian Transition**, Cambridge, MIT Press, 2003.

German, Tracey C., **Russia's Chechen War**, New York, Routledge Curzon, 2003.

Ginsburgs, George; Rubinstein, Alvin Z. ve Smolansky, Oles M. (der.), **Russia and America: From Rivalry to Reconciliation**, New York, M. E. Sharpe, 1993.

Goldgeier, James M. ve McFaul, Michael, **Power and Purpose: U.S. Policy toward Russia after the Cold War**, Washington, Brookings Institution Press, 2003.

Goodby, James E., **Europe Undivided: the New Logic of Peace in U.S.-Russian Relations**, Washington, U.S. Institute of Peace Press, 1998.

Gorodetsky, Gabriel (der.), **Russia between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-First Century**, London, Frank Cass, 2003.

Gowan, David, **How the EU Can Help Russia?**, London, Centre for European Reform, 2000.

Gower, Jackie ve Timmins, Graham (der.), **Russia and Europe in the Twenty-First Century: an Uneasy Partnership**, London, Anthem Press, 2007.

Göka, Erol ve Yılmaz, Murat (der.), **Uygarlığın Yeni Yolu Avrasya**, İstanbul, Kızıl Elma Yayıncılık, 1998.

Graham, Thomas, **Disarmament Sketches: Three Decades of Arms Control and International Law**, Seattle, University of Washington Press, 2002.

Gustafson, Thane, **Capitalism Russian-Style**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Haass, Richard N., **The Reluctant Sheriff: the United States after the Cold War**, New York, Council on Foreign Relations, 1997.

Hahn, Gordon M., **Russian Revolution from Above, 1985-2000: Reform, Transition, and Revolution in the Fall of the Soviet Communist Regime**, London, Transaction, 2002.

Hanson, Philip, **The Rise and Fall of the Soviet Economy: an Economic History of the USSR from 1945**, London, Longman, 2003.

Hedegaard, Lars ve Lindström, Bjarne (der.), **The Nebi Yearbook 1998**, Berlin, Springer, 1998.

Hedlund, Stefan, **Russia's "Market" Economy: a Bad Case of Predatory Capitalism**, London, UCL Press, 1999.

Heenan, Patrick ve Lamontagne, Monique (der.), **The CIS Handbook**, London, Fitzroy Dearborn, 1999.

Hekimoğlu, Asem Naşabay, **Rusya'nın Dış Politikası I**, Ankara, Vadi Yayınları, 2007.

Herd, Graeme P. ve Aldis, Anne (der.), **Russian Regions and Regionalism: Strength through Weakness**, London, Routledge Curzon, 2003.

Herd, Graeme P. ve Moroney, Jennifer D.P. (der.), **Security Dynamics in the Former Soviet Bloc**, London, Routledge, 2003.

- Herspring, Dale R. (der.), **Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain**, Lanham, Rowman and Littlefield Publishers, 2003.
- Hesli, Vicki L. ve Reisinger, William M. (der.), **The 1999–2000 Elections in Russia: Their Impact and Legacy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Hewett, Ed. A. ve Winston, Victor H. (der.), **Milestones in Glasnost and Perestroika: Politics and People**, Washington, The Brookings Institute, 1991.
- Hinteregger, Gerald ve Heinrich, Hans-Georg (der.), **Russia - Continuity and Change**, New York, Springer, 2004.
- Hoffman, David E., **The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia**, New York, Public Affairs, 2003.
- Holbrooke, Richard, **Bir Savaşı Bitirmek**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Hopf, Ted (der.), **Understandings of Russian Foreign Policy**, Pennsylvania, Pennsylvania State University Press, 1999.
- Hough, Jerry F., **Democratization and Revolution in the USSR 1985–1991**, Washington, Brookings Institution Press, 1997.
- Hough, Jerry F., **The Logic of Economic Reform in Russia**, Washington, Brookings Institution Press, 2001.
- Hough, Jerry F.; Davidheiser, Evelyn ve Goodrich, Susan Lehmann, **The 1996 Russian Presidential Election**, Washington, Brookings Institution Press, 1996.
- Hughes, James, **Chechnya: from Nationalism to Jihad**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2007.
- Hunter, Shireen (der.), **Strategic Developments in Eurasia after 11 September**, London, Routledge, 2004.
- Huskey, Eugene, **Presidential Power in Russia: the New Russian Political System**, London, M. E. Sharpe, 1999.
- Israelyan, Victor, **On the Battlefields of the Cold War: a Soviet Ambassador's Confession**, Pennsylvania, Penn State Press, 2003.
- Ivanov, Igor S., **The New Russian Diplomacy**, Washington, Brookings/Nixon Center, 2002.
- Jackson, Nicole J., **Russian Foreign Policy and the CIS: Theories, Debates and Actions**, London, Routledge, 2003.
- Jonson, Lena, **Vladimir Putin and Central Asia: the Shaping of Russian Foreign Policy**, London, I. B. Tauris, 2004.
- Jonson, Lena ve Archer, Clive (der.), **Peacekeeping and the Role of Russia in Eurasia**, Colorado, Westview Press, 1996.
- Jopp, Mathias (der.), **The Implications of the Yugoslav Crisis for Western Europe's Foreign Relations**, Paris, Institute for Security Studies, Chaillot Paper 17, 1994, <<http://aei.pitt.edu/468/01/chai17e.html#chap2>> (22.01.2009).

Kagarlitski, Boris, **Bugünkü Rusya: Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon**, çev. Fatma Arıkan ve Serdar Arıkan, İstanbul, İthaki, 2008.

Kagarlitski, Boris, **Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?**, çev. Kaya Şahin, İstanbul, Metis Yayınları, 1996.

Kagarlitsky, Boris, **Çevrenin İmparatorluğu: Rusya ve Dünya Sistemi**, çev. Esin Soğancılar, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007.

Kalantaridis, Christos, **Understanding the Entrepreneur: an Institutional Perspective**, Aldershot, Ashgate, 2004.

Kamalov, İlyas, **Putin Dönemi Rus Dış Politikası: Moskova'nın Rövanşı**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008.

Kaminski, Bartłomiej (der.), **Economic Transition in Russia and the New States of Eurasia**, New York, M. E. Sharpe, 1996.

Kanet, Roger ve Kozhemiakin, Alexander V. (der.), **The Foreign Policy of Russian Federation**, London, Macmillan, 1997.

Karaca, R. Kutay, **Dünyadaki Yeni Güç Çin: Tek Kutuptan Çift Kutuba**, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2003.

Kempe, Iris (der.), **Prospects and Risks beyond EU Enlargement: Challenges of a Pan-European Policy**, Opladen, Leske&Budrich, 2003.

Kolsto, Pal ve Blakkisrud, Helge (der.), **Nation-Building and Common Values in Russia**, Lanham, Rowman&Littlefield, 2005.

Kuchins, Andrew C. (der.), **Russia after the Fall**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2002.

Kuzio, Taras, **Ukraine: State and Nation Building**, London, Routledge, 1998.

Kuzio, Taras, **Ukrainian Security Policy**, Washington, Praeger/Greenwood, 1995.

Lane, David, **Soviet Society under Perestroika**, New York, Routledge, 1992.

Legvold, Robert (der.), **Russian Foreign Policy in the 21. Century and the Shadow of the Past**, New York, Columbia University Press, 2007.

Legvold, Robert (der.), **Thinking Strategically: the Major Powers, Kazakhstan and the Central Asian Nexus**, Cambridge, MIT Press, 2003.

Lin, Shuanglin ve Song, Shunfeng (der.), **The Revival of Private Enterprise in China**, Aldershot, Ashgate Publishing, 2007.

Lo, Bobo, **Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking**, New York, Palgrave, 2002.

Lo, Bobo, **Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy**, London, The Royal Institute of International Affairs, 2003.

Lynch, Dov, **Russia Faces Europe**, Paris, Institute for Security Studies, Chaillot Paper 60, 2003.

Makarychev, Andrei S. ve Valuev, Vasili N., **External Relations of Tatarstan: Neither Inside, nor Outside, but Alongside Russia**, Zurich, Center for Security Studies and Conflict Research, 2003.

Malcolm, Neil; Pravda, Alex; Allison, Roy ve Light, Margot (der.), **Internal Factors in Russian Foreign Policy**, Oxford, Oxford University Press, 1996.

Mandelbaum, Michael (der.), **The New Russian Foreign Policy**, New York, Council on Foreign Relations Book, 1998.

March, Luke, **The Communist Party in Post-Soviet Russia**, Manchester, Manchester University Press, 2002.

Mau, Vladimir, **The Political History of Economic Reform in Russia, 1985–1994**, London, The Centre for Research into Communist Economies, 1996.

McFaul, Michael, **Russia's 1996 Presidential Election: the End of Polarized Politics**, Stanford, Hoover Institution Press, 1997.

McFaul, Michael, **Russia's Unfinished Revolution: Political Change from Gorbachev to Putin**, Ithaca, Cornell University Press, 2002.

McFaul, Michael; Petrov, Nikolai ve Ryabov, Andrei (der.), **Between Dictatorship and Democracy: Russian Post-Communist Political Reform**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2004.

McFaul, Michael ve Markov, Sergei, **The Troubled Birth of Russian Democracy: Parties, Personalities and Programs**, Stanford, Hoover Institution Press, 1993.

Medvedev, Roy, **Post Soviet Russia: a Journey Through the Yeltsin Era**, New York, Columbia University Press, 2000.

Melville, Andrei ve Shakleina, Tatiana (der.), **Russian Foreign Policy in Transition: Concepts and Realities**, Budapest, Central European University Press, 2005.

Menon, Rajan; Federov, Yuri E. ve Nodia, Ghia (der.), **Russia, the Caucasus and Central-Asia: the 21st Century Security Environment**, New York, M. E. Sharpe, 1999.

Miller, Steven E. ve Trenin, Dmitri (der.), **The Russian Military: Power and Policy**, Cambridge, MIT Press, 2004.

Moshes, Arkady (der.), **Rethinking the Respective Strategies of Russia and the European Union**, Moscow, Carnegie Moscow Center, 2003.

Murphy, Paul, **The Wolves of Islam: Russia and the Faces of Chechen Terrorism**, Washington, Brassey Publishers, 2004.

Nagel, Stuart S. (der.), **Handbook of Global International Policy**, New York, M. Dekker, 2000.

NATO Handbook, Brussels, NATO Office of Information and Press, 2001.

Nelson, Lynn D. ve Kuzes, Irina Y., **Property to the People: the Struggle for Radical Economic Reform in Russia**, Armonk, M. E. Sharpe, 1994.

Nichols, Thomas M., **Russian Presidency: Society and Politics in the Second Russian Republic**, Basingstoke, Macmillan, 1999.

Oğan, Sinan, **Rusya'da Siyaset ve Oligarşı**, Ankara, ASAM Yayınları, 2003.

Oğan, Sinan (der.), **Turuncu Devrimler**, İstanbul, Birharf Yayınları, 2004.

Onay, Yaşar, **Rusya ve Değişim**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2002.

Oran, Baskın (der.), **Türk Dış Politikası Cilt II: 1980–2001**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Orttung, Robert W.; Lussier Danielle N. ve Paretskaya, Anna, **The Republics and Regions of the Russian Federation: a Guide to Politics, Policies and Leaders**, Armonk, M. E. Sharpe, 2000.

Ostrow, Joel M.; Satarov, Georgiy A. ve Khakamada, Irina M., **The Consolidation of Dictatorship in Russia: an Inside View of the Demise of Democracy**, Westport, Praeger Security International, 2007.

Özcan, Gencer ve Kut, Şule (der.), **En Uzun On Yıl**, İstanbul, Buke Yayınları, 2000.

Öztürk, Osman Metin, **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini**, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.

Perinçek, Doğu, **Stalin'den Gorbaçov'a**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1991.

Perovic, Jeronim, **Internationalization of Russian Regions and the Consequences for Russian Foreign and Security Policy**, Zurich, Center for Security Studies and Conflict Research, 2000.

Petro, Nicolai N. ve Rubinstein, Alvin Z., **Russian Foreign Policy: from Empire to Nation-State**, New York, Longman, 1997.

Powaski, Ronald E., **Return to Armageddon: the United States and the Nuclear Arms Race, 1981-1999**, Oxford, Oxford University Press, 2003.

Primakov, Yevgeniy, **Politikannın Mayınlı Tarlası**, çev. Fatma Arıkan, İstanbul, Selis Kitaplar, 2008.

Prizel, Ilya, **National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Ra'anan, Uri (der.), **Flawed Succession: Russia's Power Transfer Crises**, Lanham, Lexington Books, 2006.

Reddaway, Peter ve Gliski, Dmitri, **The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy**, Washington, United States Institute of Peace Press, 2001.

Reddaway, Peter ve Orttung, Robert W. (der.), **The Dynamics of Russian Politics: Putin's Reform of Federal-Regional Relations Volume II**, Lanham, Rowman and Littlefield, 2005.

- Roberts, Cynthia A., **Russia and the European Union: the Sources and Limits of “Special Relationships”**, Carlisle, Strategic Studies Institute U.S. Army War College, 2007.
- Ross, Cameron, **Federalism and Democratisation in Russia**, Manchester, Manchester University Press, 2002.
- Ross, Cameron (der.), **Regional Politics in Russia**, Manchester, Manchester University Press, 2002.
- Ross, Cameron (der.), **Russian Politics under Putin**, Manchester, Manchester University Press, 2004.
- Rowe, Elena Wilson ve Torjesen, Stina (der.), **The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy**, New York, Routledge, 2009.
- Sakwa, Richard, **Gorbachev and His Reforms 1985–1990**, London, Philip Allan, 1990.
- Sakwa, Richard, **Putin: Russia’s Choice**, London, Routledge, 2004.
- Sakwa, Richard, **Russian Politics and Society**, London, Routledge, 2002.
- Sarıbrahimoğlu, Lale, **Kurt Kapanında Kısır Siyaset**, Ankara, İmge Kitabevi, 1997.
- Schleifman, Nurit (der.), **Russia at the Crossroads: History, Memory and Political Practice**, London, Frank Cass, 1998.
- Schlyter, Birgit N. (der.), **Prospects for Democracy in Central Asia**, İstanbul, Swedish Research Institute in Istanbul, 2005.
- Seiffert, Wolfgang, **Vladimir V. Putin**, İstanbul, Gendaş Kültür, 2004.
- Seymour, Michel (der.), **The Fate of the Nation-State**, Montreal, McGill-Queen’s University Press, 2004.
- Shevchenko, Iulia, **The Central Government of Russia: From Gorbachev to Putin**, Aldershot, Ashgate, 2004.
- Shevtsova, Lilia, **Putin’s Russia**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 2005.
- Shleifer, Andrei ve Treisman, Daniel, **Without a Map: Political Tactics and Economic Reform in Russia**, Cambridge, MIT Press, 2000.
- Silverman, Bertram ve Yanowitch, Murray, **New Rich, New Poor, New Russia: Winners and Losers on the Russian Road to Capitalism**, New York, M. E. Sharpe, 2000.
- Smith, Alan (der.), **Challenges for Russian Economic Reform**, Washington, Brookings Institution, 1995.
- Smith, Gordon B. (der.), **State-Building in Russia: the Yeltsin Legacy and the Challenge of the Future**, New York, M. E. Sharpe, 1999.
- Smith, Martin A., **Russia and NATO since 1991: from Cold War through Cold Peace to Partnership**, New York, Routledge, 2006.

- Sobel, Richard ve Shiraev, Eric (der.), **International Public Opinion and the Bosnia Crisis**, Lanham, Lexington Books, 2003.
- Solchanyk, Roman, **Ukraine and Russia: the Post-Soviet Transition**, Lanham, Rowman and Littlefield, 2001.
- Solomon, Gerald B., **The NATO Enlargement Debate, 1990-1997: Blessing of Liberty**, Westport, Greenwood Publishing Group, 1998.
- Sperling, Valerie (der.), **Building the Russian State: Institutional Crisis and the Quest for Democratic Governance**, Boulder, Westview Press, 2000.
- Staar, S. Frederick ve Cornell, Svante E. (der.), **The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West**, Washington, Central Asia - Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005.
- Stern, Jonathan P., **The Future of Russian Gas and Gazprom**, Oxford, Oxford University Press, 2005.
- Stivachtis, Yannis A. (der.), **International Order in a Globalizing World**, Aldershot, Ashgate Publishing, 2007.
- Stoner-Weiss, Kathryn, **Local Heroes: the Political Economy of Russian Regional Governance**, Princeton, Princeton University Press, 1997.
- Szporluk, Roman (der.), **National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia**, New York, M. E. Sharpe, 1994.
- Şahin, Mustafa, **Avrupa Birliği'nin Self-Determinasyon Politikası**, Ankara, Nobel, 2000.
- Tezkan, Yılmaz (der.), **Kadim Komşumuz Yeni Rusya**, İstanbul, Ülke Kitapları, 2001.
- Tezkan, Yılmaz (der.), **Uzak ve Eski Komşumuz Çin**, Ankara, Ülke Kitapları, 2002.
- Tikhomirov, Vladimir, **The Political Economy of Post-Soviet Russia**, New York, Palgrave, 2000.
- Tompson, William, **Putin and the "Oligarchs": a Two-Sided Commitment Problem**, London, Chatnam House, 2004.
- Treisman, Daniel S., **After the Deluge: Regional Crises and Political Consolidation in Russia**, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999.
- Trenin, Dmitri V. ve Malashenko, Aleksei, **Russia's Restless Frontier: the Chechnya Factor in Post-Soviet Russia**, Washington, Carnegie, 2004.
- Trochev, Alexei, **Judging Russia: Constitutional Court in Russian Politics 1990–2006**, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- Truscott, Peter, **Russia First: Breaking with the West**, London, I. B. Tauris, 1997.
- Tsygankov, Andrei P., **Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity**, Lanham, Rowman&Littlefield Publishers, 2006.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, c. 2, Ankara, Türk Dil Kurumu Basımevi, 1998.

Urban, Michael; Igrunov, Vyacheslav ve Mitrokhin, Sergei, **The Rebirth of Politics in Russia**, New York, Cambridge University Press, 1997.

Valenta, Jiri ve Cibulka, Frank (der.), **Gorbachev's New Thinking and Third World Conflicts**, New Brunswick, Transaction Publishers, 1990.

Van Ham, Peter (der.), **The Baltic States: Security and Defence after Independence**, Paris, Institute for Security Studies, Chaillot Paper 19, 1995, <<http://aei.pitt.edu/470/01/chai19e.html#chap2>> (03.02.2009).

Van Ham, Peter, **Ukraine, Russia and European Security: Implications for Western Policy**, Paris, Institute for Security Studies, Chaillot Paper 13, 1994, <<http://aei.pitt.edu/465/01/chai13e.html#>> (09.02.2009).

Waller, Michael; Coppieters, Bruno ve Malashenko, Alexei (der.), **Conflicting Loyalties and the State in Post-Soviet Russia and Eurasia**, New York, Routledge, 1998.

Weigle, Marcia A., **Russia's Liberal Project: State-Society Relations in the Transition from Communism**, University Park, Pennsylvania State University Press, 2000.

Weimar, David L. (der.), **The Political Economy of Property Rights: Institutional Change and Credibility in the Reform of Centrally Planned Economies**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

White, Stephen; Gill, Graeme ve Slider, Darrell, **The Politics of Transition: Shaping a Post-Soviet Future**, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

White, Stephen; Gitelman, Zvi ve Sakwa, Richard (der.), **Developments in Russian Politics 6**, New York, Palgrave, 2005.

White, Stephen; Pravda, Alex ve Gitelman, Zvi (der.), **Developments in Russian Politics 4**, Durham, Duke University Press, 1997.

Wishnick, Elizabeth, **Growing U.S. Security Interests in Central Asia**, Carlisle, Strategic Studies Institute, 2002.

Wolczuk, Roman, **Ukraine's Foreign and Security Policy 1991–2000**, New York, Routledge Curzon, 2003.

Yapıcı, Utku, **Yeni Soğuk Savaş – Putin, Rusya ve Avrasya**, İstanbul, Başlık Yayınları, 2007.

Yeltsin, Boris, **Geceyarısı Günlükleri**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

Yınanç, Refet ve Taşdemir, Hakan (der.), **Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2002.

Woo, Wing Tyhe; Parker, Stephen ve Sachs, Jeffrey D. (der.), **Economies in Transition: Comparing Asia and Eastern Europe**, Cambridge, The MIT Press, 1997.

Zuganov, Gennadi, **Za Gorizontom**, Moscow, Informpechat, 1995.

MAKALELER

Aasland, Aadne, "Citizenship Status and Social Exclusion in Estonia and Latvia", **Journal of Baltic Studies**, Bahar 2002, c. 33, s. 1, s. 57-77.

Abdullaev, Nabi, "Chechnya Ten Years Later", **Current History**, Ekim 2004, c. 103, s. 675, s. 332-336.

Abdurakhmanov, Yusupzhon, "Ideological Orientations of the Russian Electorate in State Duma Elections", **Perspectives on European Politics and Society**, Mayıs 2005, c. 6, s. 2, s. 209-235.

Adams, Jan S., "Russia's Gas Diplomacy", **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 2002, c. 49, s. 3, s. 14-22.

Adams, Jan S., "The Dynamics of Integration: Russia and the Near Abroad", **Demokratizatsiya**, Kış 1998, c. 6, s. 1, s. 50-64.

Adomeit, Hannes, "Russia as a 'Great Power' in World Affairs: Images and Reality", **International Affairs**, Ocak 1995, c. 71, s. 1, s. 35-68.

Afanasyev, Yuri N., "Russian Reform is Dead: Back to Central Planning", **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 1994, c. 73, s. 2, s. 21-26.

Afshar, Ahoura, "Refugees in Russia: the Law on Refugees and Its Implementation", **Journal of Refugee Studies**, Aralık 2005, c. 18, s. 4, s. 468-491.

Akerman, Ella, "Central Asia in the Mind of Russia: Some Political Considerations", **The Review of International Affairs**, Yaz 2003, c. 2, s. 4, s. 19-31.

Akın, Ebru Kunt ve Bayram, Çağdaş, "Rusya'da Seçim Rüzgârları ile Yüze Çıkan İç Çekişmeler", **Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz Bülteni**, Aralık 2007, s. 8, s. 1-17.

Akmoldoev, Kıyalbek, "Avrasya Ekonomik Topluluğu: Rusya'nın Orta Asya'daki Ekonomik Ayağı mı?", **Tasam**, 28.08.2006, <<http://www.tasam.org/index.php?altid=1397>> (15.03.2009).

Alexander, James, "Federal Reforms in Russia: Putin's Challenge to the Republics", **Demokratizatsiya**, Bahar 2004, c. 12, s. 2, s. 233-263.

Allison, Roy, "Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia", **International Affairs**, Mayıs 2004, c. 80, s. 3, s. 463-483.

Allison, Roy, "Strategic Reassertion in Russia's Central Asia Policy", **International Affairs**, Mart 2004, c. 80, s. 2, s. 277-293.

Ambrosio, Thomas, "The Geopolitics of Slavic Union: Russia, Belarus, and Multipolarity", **Geopolitics**, Kış 1999, c. 4, s. 3, s. 73-90.

Ambrosio, Thomas, "The Political Success of Russia-Belarus Relations: Insulating Minsk from a Color Revolution", **Demokratizatsiya**, Yaz 2006, c. 14, s. 3, s. 407–434.

Ames, Mark, "Carving Up Moscow's Property Pie", **The Guardian**, 10.08.2006, <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2006/aug/10/markamesonmoscow>> (15.08.2008).

Ames, Mark, "The Kremlin's Clan Warfare: the Putin Era Ends", **The Exile**, <http://www.exile.ru/articles/detail.php?ARTICLE_ID=13442&IBLOCK_ID=35&PAGE=1> (20.05.2008).

Anderson, Perry, "Russia's Managed Democracy", **London Review of Books**, 25 Ocak 2007, <http://www.lrb.co.uk/v29/n02/ande01_.html> (12.11.2007).

Andriole, Stephen J.; Wilkenfeld, Jonathan ve Hopple, Gerald W., "A Framework for the Comperative Analysis of Foreign Policy Behavior", **International Studies Quarterly**, Haziran 1975, c, 19, s. 2, s. 160-198.

Antonenko, Oksana, "Russia, NATO and European Security after Kosovo", **Survival**, Kış 1999/2000, c. 41, s. 4, s. 124–144.

Appel, Hillary, "Voucher Privatisation in Russia: Structural Consequences and Mass Response in the Second Period of Reform", **Europe-Asia Studies**, Aralık 1997, c. 49, s. 8, s. 1433–1449.

Araloff, Saymon, "Yevrosammit 2006: 'Staraya Yevropa' Predpaçitaet Polşe, Rassiyu", **Axis**, 23.03.2006, <<http://www.axisglobe-ru.com/article.asp?article=185>> (05.04.2009).

Arbatov, Alexei, "Russian Foreign Policy Alternatives", **International Security**, Güz 1993, c. 18, s. 2, s. 5–43.

Arbatov, Alexei G., "The Transformation of Russian Military Doctrine: Lessons Learned from Kosovo and Chechnya", **The Marshall Center Papers**, Temmuz 2000, s. 2, s. 1-48.

Arbatova, Nadia Alexandrova, "European Security after the Kosovo Crisis: the Role of Russia", **Southeast European and Black Sea Studies**, Mayıs 2001, c. 1, s. 2, s. 64–79.

Arbatova, Nadia Alexandrova, "Russian-Western Relations after 11 September: Selective Cooperation versus Partnership (a Russian View)", **The Political Quarterly**, Ağustos 2002, c. 73, s. 1, s. 154–171.

Arolof, Saymon, "Vıbori v İtalii: Druzya Maskvı Astayutsa u Vlasti", **Axis**, 11.04.2006, <<http://www.axisglobe-ru.com/article.asp?article=206>> (24.03.2009).

Aron, Leon, "Putin's Risks", **Russian Outlook**, Kış 2005, s. 4, <http://www.aei.org/docLib/20050112_PutinsRisknewCCg.pdf> (04.01.2008).

Aron, Leon, "What Does Putin Want?", **Commentary**, Aralık 2006, c. 122, s. 5, s. 19–24.

Arquilla, John ve Karasik, Theodore, “Chechnya: a Glimpse of Future Conflict?”, **Studies in Conflict and Terrorism**, Temmuz-Eylül 1999, c. 22, s. 3, s. 207–229.

Ashour, Omar, “Security, Oil, and Internal Politics: the Causes of the Russo-Chechen Conflicts”, **Studies in Conflict and Terrorism**, Mart/Nisan 2004, c. 27, s. 2, s. 127–143.

Aslund, Anders, “Purge or Coup?”, **Moscow Times**, 09.01.2008, <<http://www.iie.com/publications/opeds/oped.cfm?ResearchID=865>> (05.09.2008).

Aslund, Anders, “Russia’s Collapse”, **Foreign Affairs**, Eylül/Ekim 1999, c. 78, s. 5, s. 64–77.

Aslund, Anders, “Russia’s Success Story”, **Foreign Affairs**, Eylül/Ekim 1994, c. 73, s. 5, s. 58–71.

Aslund, Anders, “The December 2003 and March 2004 Elections in Russia: a Framing Comment”, **Eurasian Geography and Economics**, Haziran 2004, c. 45, s. 4, s. 280–284.

Atli, Altay, “Rusya ile Rekabetten İşbirliğine”, **NTVMSNBC**, 03.09.2004, <<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/285474.asp>> (26.03.2009).

Averre, Derek, “Russia and the European Union: Convergence or Divergence?”, **European Security**, Haziran 2005, c. 14, s. 2, s. 175–202.

Averre, Derek, “‘Sovereign Democracy’ and Russia’s Relations with the EU”, **Demokratizatsiya**, Bahar 2007, c. 15, s. 2, s. 173–190.

Aydın, Mustafa, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs”, **Middle Eastern Studies**, Ekim 1999, c. 35, s. 4, s. 152–186.

Aytmatov, Askar, “The Shade of Extremism over Central Asia”, **Perceptions**, Aralık 2000/Şubat 2001, c. 5, s. 4, s. 116–120.

Baev, Pavel, “Georgia”, <<http://www.prio.no/files/osce-pdf/osce-georgia.pdf>> (02.02.2009).

Baev, Pavel K., “The Russian Armed Forces: Failed Reform Attempts and Creeping Regionalization”, **The Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Mart 2001, c. 17, s. 1, s. 23–42.

Bahgat, Gawdat, “Central Asia and Energy Security”, **Asian Affairs**, Mart 2006, c. 37, s. 1, s. 1–16.

Bahgat, Gawdat, “Europe’s Energy Security: Challenges and Opportunities”, **International Affairs**, Ekim 2006, c. 82, s. 5, s. 961–975.

Bahgat, Gawdat, “Pipeline Diplomacy: the Geopolitics of the Caspian Sea Region”, **International Studies Perspectives**, Ağustos 2002, c. 3, s. 3, s. 310–327.

Bahgat, Gawdat, “The Caspian Sea: Potentials and Prospects”, **Governance**, Ocak 2004, c. 15, s. 1, s. 115–126.

Bakshi, Jyotsna, “Moscow Grapples with Political and Economic Crises: Implications for Foreign Policy”, **Strategic Analysis**, Mayıs 1999, c. 23, s. 2, s. 313–323.

Balmaceda, Margarita Mercedes, “Gas, Oil and the Linkages between Domestic and Foreign Policies: the Case of Ukraine”, **Europe-Asia Studies**, Mart 1998, c. 50, s. 2, s. 257–286.

Baran, Zeyno, “EU Energy Security: Time to End Russian Leverage”, **The Washington Quarterly**, Güz 2007, c. 30, s. 4, s. 131–144.

Barany, Zoltan, “Civil-Military Relations and Institutional Decay: Explaining Russian Military Politics”, **Europe-Asia Studies**, Haziran 2008, c. 60, s. 4, s. 581–604.

Barany, Zoltan, “Defence Reform, Russian Style: Obstacles, Options, Opposition”, **Contemporary Politics**, Mart 2005, c. 11, s. 1, s. 33–51.

Barany, Zoltan, “Resurgent Russia? A Still-Faltering Military”, **Policy Review**, Şubat/Mart 2008, s. 147, s. 39–51.

Barany, Zoltan, “Superpresidentialism and the Military: the Russian Variant”, **Presidential Studies Quarterly**, Mart 2008, c. 38, s. 1, s. 14–38.

Barany, Zoltan, “The Politics of Russia’s Elusive Defence Reform”, **Political Science Quarterly**, Kış 2006, c. 121, s. 4, s. 597–627.

Barany, Zoltan, “The Tragedy of Kursk: Crisis Management in Putin’s Russia”, **Government and Opposition**, Yaz 2004, c. 39, s. 3, s. 476–503.

Barber, John, “Opposition in Russia”, **Government and Opposition**, Güz 1997, c. 32, s. 4, s. 598–613.

Barnes, Andrew, “Property, Power, and the Presidency: Ownership Policy Reform and Russian Executive-Legislative Relations, 1990–1999”, **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2001, c. 34, s. 1, s. 39–61.

Barrington, Lowell, “The Domestic and International Consequences of Citizenship in the Soviet Successor States”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1995, c. 47, s. 5, s. 731–764.

Barron, Michael J., “China’s Strategic Modernization: the Russian Connection”, **Parameters**, Kış 2001/2002, c. 31, s. 4, s. 72–86.

Barter, Sheila, “Putin Moves Against Old Guard”, **BBC News**, 24.02.2004, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3517867.stm>> (13.08.2008).

Battle, John M., “Uskorenie, Glasnost and Perestroika: the Pattern of Reform under Gorbachev”, **Soviet Studies**, Temmuz 1988, c. 40, s. 3, s. 367–384.

Beehner, Lionel, “Russia-Iran Arms Trade”, **Council on Foreign Relations**, <http://www.cfr.org/publication/11869/russiairan_arms_trade.html> (30.03.2009).

Beehner, Lionel, “Russia’s Energy Disputes”, **Council on Foreign Relations**, 03.01.2007, <<http://www.cfr.org/publication/12327/#7>> (01.04.2009).

Beichelt, Timm, “Autocracy and Democracy in Belarus, Russia and Ukraine”, **Democratization**, Aralık 2004, c. 11, s. 5, s. 113–132.

Beliaev, Mikhail, “Putin’s Russia: Is It a Doable Project?”, **Demokratizatsiya**, Kış 2004, c. 12, s. 1, s. 13–39.

Belin, Laura, “Pro-Kremlin Party May Gain Voice in Appointing Governors”, **RFE/RL**, 10.10.2005, <<http://www.rferl.org/content/Article/1061991.html>> (03.01.2009).

Belov, Vladislav, “A Russian at the Bundestag”, **International Affairs (Moscow)**, 2002, c. 48, s. 1, s. 78–85.

Belova, Olga, “Did Russian Membership in the Council of Europe Make a Difference in the Second Chechen Conflict?”, <<http://www.ca-c.org/dataeng/belova.shtml>> (02.03.2009).

Benson, Sumner, “Competing Views on Strategic Arms Reduction”, **Orbis**, Güz 1998, c. 42, s. 4, s. 587–604.

Benson, Sumner, “Will NATO Deploy European Missile Defenses”, **Comparative Strategy**, Ekim/Aralık 1997, c. 16, s. 4, s. 385–398.

Berman, Ilan, “The New Battleground: Central Asia and the Caucasus”, **The Washington Quarterly**, Kış 2004/2005, c. 28, s. 1, s. 59–69.

Bhadrakumar, M. K., “Venezuela, Russia: Comrades in Arms”, **Asia Times**, 02.08.2006, <http://www.atimes.com/atimes/central_Asia/HH02Ag01.html> (31.03.2009).

Bigg, Claire, “Joint Military Exercises with China a Result of New Strategic Partnership”, **RFE/RL**, 18.08.2005, <<http://www.rferl.org/content/article/1060767.html>> (30.03.2009).

Bildt, Carl, “The Baltic Litmus Test”, **Foreign Affairs**, Eylül/Ekim 1994, c. 73, s. 5, s. 72–85.

Bin, Yu, “The ‘Not an Anti-American’ Bloc”, **Asia Times**, 08.12.2006, <<http://www.atimes.com/atimes/China/HL08Ad01.html>> (04.04.2009).

Bit-Suleiman, Dima, “Georgia: Russian Hands on the Switches”, **Johnson’s Russia List**, 11.08.2003, <<http://www.cdi.org/russia/johnson/7285-15.cfm>> (27.03.2009).

Biyanova, Natalia, “Increasing Income Differentiation Could Lead to a Social Explosion”, **Gazeta**, 08.02.2005.

Blagov, Sergei, “Cementing Russia’s Central Asian Clout”, **Asia Times**, <http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/FJ20Ag01.html> (28.03.2009).

Blagov, Sergei, “Economic Union Slips from View at Russia-Kazakhstan Summit”, **Eurasianet**, 15.01.2004, <<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav011504.shtml>> (27.03.2009).

Blagov, Sergei, "Russia Drops an Anchor in Central Asia", **Asia Times**, 25.10.2003, <http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/EJ25Ag01.html> (28.03.2009).

Blagov, Sergei, "Russia Insists on Economic Partnership with Iran", **Eurasia Daily Monitor**, 23.02.2005, c. 2, s. 38, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=27593](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=27593)> (18.03.2009).

Blagov, Sergei, "Russia's Gas Dreams", **Asia Times**, 13.01.2005, <http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/GA13Ag01.html> (27.03.2009).

Blagov, Sergei, "Security Concerns Color Post-Soviet Ties", **Asia Times**, 23.06.2000, <<http://www.atimes.com/c-asia/BF23Ag01.html>> (15.03.2009).

Blagov, Sergei, "Turkmenbashi Reaches out", **Asia Times**, 24.01.2002, <<http://www.atimes.com/c-asia/DA24Ag01.html>> (16.03.2009).

Blagov, Sergei, "Turkmenistan Explores Export Alternatives for Its Natural Gas", **Eurasia Daily Monitor**, 04.08.2005, c. 2, s. 152, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=30754](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=30754)> (27.03.2009).

Blank, Stephen, "An Uzbek Air Base: Russia's Newest Achievement in Central Asia", **Eurasia Insight**, 11.01.2007, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav011107a.shtml>> (04.04.2009).

Blank, Stephen, "Ivanov, Chemezov and State Capture of the Russian Defence Sector", **Problems of Post-Communism**, Ocak-Şubat 2008, c. 55, s. 1, s. 49–60.

Blank, Stephen, "Russia's Real Drive to the South", **Orbis**, Yaz 1995, c. 39, s. 3, <<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=9507112226&site=ehost-live>> (01.02.2009).

Blank, Stephen ve Kipp, Jacob, "Yeltsin's Newest Coup", **Demokratizatsiya**, Güz 1996, c. 4, s. 4, s. 474–494.

Bleek, Philip C., "U.S., Russia Sign Treaty Cutting Deployed Nuclear Forces", **Arms Control Association**, <http://www.armscontrol.org/act/2002_06/sortjune02> (22.03.2009).

Bohlen, Celestine, "Russia and Georgia Sign Military Cooperation Treaty", **The New York Times**, 04.02.1994, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9803E1DD1139F937A35751C0A962958260&sec=&spon=&pagewanted=2>> (02.02.2009).

Bohr, Annette, "Regionalism in Central Asia: New Geopolitics, Old Regional Order", **International Affairs**, Mayıs 2004, c. 80, s. 3, s. 485–502.

Bonnart, Frederick, "Bosnia: an Emerging Russian View Might Want War to Go On", **International Herald Tribune**, 20.04.1994, <<http://www.ihrt.com/articles/1994/04/20/edfred.php>> (24.01.2009).

Boose, Wade, "NATO Expands, Russia Grumbles", **Arms Control Association**, <http://www.armscontrol.org/act/2004_05/NATO> (05.04.2009).

Bordonaro, Frederico, “German-Russian Pipeline Plans Upset Neighbors”, **ISN Security Watch**, 28.09.2005, <<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=12971>> (05.04.2009).

Bordonaro, Frederico, “The Poland-Belarus Controversy and the Battle for Eastern Europe”, **PINR**, 08.08.2005, <http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=342> (05.04.2009).

Borer, Douglas A. ve Morrissette, Jason J., “Russian Authoritarian Pluralism: a Local and Global Trend?”, **Cambridge Review of International Affairs**, Aralık 2006, c. 19, s. 4, s. 571-588.

Borisov, Sergei, “Russia: Putin’s Landslide”, **Transitions Online**, 22.03.2004, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=101&sid=38addeed-e693-40c5-bf7a-8fb5c3111598%40sessionmgr103&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=12859009>> (24.12.2008).

Bourantonis, Dimitris ve Panagiotou, Ritsa A., “Russia’s Attitude towards the Reform of the United Nations Security Council, 1990–2000”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Aralık 2004, c. 20, s. 4, s. 79-102.

Bova, Russell, “Political Dynamics of the Post-Communist Transition: a Comparative Perspective”, **World Politics**, Ekim 1991, c. 44, s. 1, s. 113–138.

Bowker, Mike, “Russia and Chechnya: the Issue of Secession”, **Nations and Nationalism**, Ekim 2004, c. 10, s. 4, s. 461–478.

Bowker, Mike, “The Wars in Yugoslavia: Russia and the International Community”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 1998, c. 50, s. 7, s. 1245–1262.

Boykewich, Stephen, “Russia after Beslan”, **Virginia Quarterly Review**, Kış 2005, c. 81, s. 1, s. 156–188.

Bölükbaşı, Süha, “The Controversy over the Caspian Sea Mineral Resources: Conflicting Perceptions, Clashing Interests”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 1998, c. 50, s. 3, <<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=766083&site=ehost-live>> (06.02.2009).

Brecher, Michael, “Images, Process and Feedback in Foreign Policy: Israel’s Decisions on German Reparations”, **The American Political Science Review**, Mart 1973, c. 67, s. 1, s. 73–102.

Brecher, Michael, “Inputs and Decisions for War and Peace: the Israel Experience”, **International Studies Quarterly**, Haziran 1974, c. 18, s. 2, s. 131–177.

Brecher, Michael; Steinberg, Blema ve Stein, Janice, “A Framework for Research on Foreign Policy Behavior”, **The Journal of Conflict Resolution**, Mart 1969, c. 13, s. 1, s. 75–101.

Bremmer, Ian, “Defining the Limits of Terrorism: the United States, Russia and Chechnya”, **Eurasia Insight**, 03.01.2002, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav030102.shtml>> (20.03.2009).

Bremmer, Ian, "The Russian Roller Coaster", **World Policy Journal**, Kış 2003/2004, c. 20, s. 4, s. 22–29.

Bremmer, Ian ve Charap, Samuel, "The Siloviki in Putin's Russia: Who They Are and What They Want", **The Washington Quarterly**, Kış 2006/2007, c. 30, s. 1, s. 83–92.

Broder, John M., "Despite a Secret Pact by Gore in '95, Russian Arms Sales to Iran Go on", **The New York Times**, 13.10.2000, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9A00EEDB153FF930A25753C1A9669C8B63&sec=&spon=&pagewanted=2>> (24.02.2009).

Brovkin, Vladimir, "Russia: a Year into Yeltsin's Second Term", **Demokratizatsiya**, Güz 1997, c. 5, s. 4, s. 461–467.

Brovkin, Vladimir N., "The Making of Elections to the Congress of People's Deputies (CPD) in March 1989", **The Russian Review**, Ekim 1990, c. 49, s. 4, s. 417-442.

Browning, Christopher S. ve Joenniemi, Pertti, "Contending Discourses of Marginality: the Case of Kaliningrad", **Geopolitics**, Güz 2004, c. 9, s. 3, s. 699–730.

Brubaker, W. Rogers, "Citizenship Struggles in Soviet Successor States", **International Migration Review**, Yaz 1992, c. 26, s. 2, s. 269–291.

Bruce, Chloe, "Fraternal Friction or Fraternal Fiction? The Gas Factor in Russian-Belarusian Relations", **Oxford Institute for Energy Studies**, Mart 2005, s. 1–24.

Brundy, Yitzhak M., "In Pursuit of the Russian Presidency: Why and How Yeltsin Won the 1996 Presidential Election", **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 1997, c. 30, s. 3, s. 255-275.

Brzezinski, Zbigniew, "Putin's Choice", **The Washington Quarterly**, Bahar 2008, c. 31, s. 2, s. 95–116.

Brzezinski, Zbigniew, "The Premature Partnership", **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 1994, c. 73, s. 2, s. 67–82.

Buchs, Thierry D., "Financial Crisis in the Russian Federation: Are the Russians Learning to Tango?", **Economics of Transition**, Kasım 1999, c. 7, s. 3, s. 687-715.

Buckley, Mary, "Russian Interpretations of Crisis", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2001, c. 17, s. 3, s. 1–31.

Budberg, Alexander, "The Great Watershed Year", **Russia in Global Affairs**, Ocak-Mart 2005, c. 3, s. 1, s. 82–90.

Bukkvoll, Tor, "Off the Cuff Politics-Explaining Russia's Lack of a Ukraine Strategy", **Europe-Asia Studies**, Aralık 2001, c. 53, s. 8, s. 1141–1157.

Bukkvoll, Tor, "Putin's Strategic Partnership with the West: the Domestic Politics of Russian Foreign Policy", **Comparative Strategy**, Temmuz/Ağustos/Eylül 2003, c. 22, s. 3, s. 223–242.

Burant, Stephen R., “Foreign Policy and National Identity: a Comparison of Ukraine and Belarus”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 1995, c. 47, s. 7, s. 1125-1144.

Buszynski, Leszek, “Russia and Northeast Asia: Aspirations and Reality”, **The Pasific Review**, Ağustos 2000, c. 13, s. 3, s. 399–420.

Butler, Kenley, “U.S. Military Cooperation with the Central Asian States”, <<http://cns.miis.edu/research/wtc01/uscamil.htm>> (25.02.2009).

Butler, Vera, “George Soros-Mr. Lucifer”, <<http://www.northstarcompass.org/nsc0209/soros.htm>>. (22.05.2008).

Cafersoy, Nazım, “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, İlkbahar 2001, c. 7, s. 1, s. 286–318.

Cafersoy, Nazım, “Turuncu Prenses İşbaşında”, **Türksam**, 09.02.2005, <<http://www.turksam.org/tr/yazdir149.html>> (04.03.2009).

Carr, Fergus ve Flenley, Paul, “NATO and the Russian Federation in the New Europe: the Founding Act on Mutual Relations”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Haziran 1999, c. 15, s. 2, s. 88–110.

Carothers, Thomas, “The Backlash against Democracy Promotion”, **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 2006, c. 85, s. 2, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=2&hid=17&sid=0dc22bae-c41c-4f4a-8c29-6d1139ebf340%40sessionmgr109&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#db=khh&AN=19895477>> (04.01.2009).

Chafetz, Glenn, “The Struggle for a National Identity in Post-Soviet Russia”, **Political Science Quarterly**, Kış 1996–1997, c. 111, s. 4, s. 661–688.

Chaisty, Paul, “The Legislative Effects on Presidential Partisan Powers in Post-Communist Russia”, **Government and Opposition**, Yaz 2008, c. 43, s. 3, s. 424–453.

Chan, John, “A Closer Russia-China ‘Strategic Partnership’” Cemented with Oil and Gas”, 04.04.2006, <<http://www.wsws.org/articles/2006/apr2006/puti-a04.shtml>> (30.03.2009).

Chang, Duckjoon, “Federalism at Bay: Putin’s Political Reforms and Federal-Regional Relations in Russia”, **Hokkaido University Slavic Research Center**, 2005, <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/pdf_seminar/20050516/ChangDukJoon.pdf> (02.07.2008).

Charap, Samuel, “Inside out: Domestic Political Change and Foreign Policy in Vladimir Putin’s First Term”, **Demokratizatsiya**, Yaz 2007, c. 15, s. 3, s. 335–352.

Charap, Samuel, “The Petersburg Experience: Putin’s Political Career and Russian Foreign Policy”, **Problems of Post-Communism**, Ocak/Şubat 2004, c. 51, s. 1, s. 55–62.

Chebankova, Elena, “Putin’s Struggle for Federalism: Structures, Operation and the Commitment Problem”, **Europe-Asia Studies**, Mart 2007, c. 59, s. 2, s. 279–302.

Chinn, Jeff ve Roper, Steven D., “Ethnic Mobilization and Reactive Nationalism: the Case of Moldova”, **Nationalities Papers**, 1995, c. 23, s. 2, s. 291-325.

Chiodo, Abbigail J. ve Owyang, Michael T., “A Case Study of a Currency Crisis: the Russian Default of 1998”, **Federal Reserve Bank of St. Louis Review**, Kasım-Aralık 2002, c. 84, s. 6, s. 7–17.

Chittaranjan, Kaplana, “A Russian Perspective of the START Process and NMD”, **Strategic Analysis**, Ağustos 2001, c. 25, s. 5, s. 675–688.

Chow, Edward C., “US-Russia Energy Dialogue: Policy, Projects, or Photo Op?”, **Foreign Service Journal**, Aralık 2003, s. 31-39.

Chufrin, Gennady, “Russia’s Economic and Strategic Interests in North-East Asia”, **Asia Europe Journal**, Mayıs 2003, c. 1, s. 2, s. 251–262.

Chung, Chien-pen, “The Shanghai Co-operation Organization: China’s Changing Influence in Central Asia”, **The China Quarterly**, Aralık 2004, s. 180, s. 989–1009.

Church, George J.; Donnelly, Sally B. ve Simmons, Ann M., “Next, a Cold Peace?”, **Time**, 19.12.1994, <<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,982016-1,00.html>> (21.02.2009).

Clark, Mark T., “The Clinton Legacy on Ballistic Missile Defense”, **Comparative Strategy**, Temmuz/Eylül 2000, c. 19, s. 3, s. 201-220.

Clark, Terry D., “A House Divided: a Roll-Call Analysis of the First Session of the Moscow City Soviet”, **Slavic Review**, Kış 1992, c. 51, s. 4, s. 674-690.

Clark, William A., “Communist Devolution: the Electoral Decline of the KPRF”, **Problems of Post-Communism**, Ocak/Şubat 2006, c. 53, s. 1, s. 15-25.

Clark, William A., “Russia at the Polls: Potemkin Democracy”, **Problems of Post-Communism**, Mart/Nisan 2004, c. 51, s. 2, s. 22-29.

Clark, William A., “The Russian Election Cycle, 2003–2004”, **Electoral Studies**, Eylül 2005, c. 24, s. 3, s. 511-519.

Clarke, Simon, “Russian Trade Unions in the 1999 Duma Elections”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Haziran 2001, c. 17, s. 2, s. 43–69.

Clemens, Walter C., “Who or What Killed the Soviet Union? How Three Davids Undermined Goliath?”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Bahar 1997, c. 3, s. 1, s. 136–158.

Clover, Charles, “Dreams of the Eurasian Heartland: the Emergence of Geopolitics”, **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 1999, c. 78, s. 2, s. 9–13.

Coalson, Robert, “Kremlin Labors to Get ‘A Just Russia’ into the Next Duma”, **RFE/RL**, 05.09.2007, <<http://www.rferl.org/content/article/1078537.html>> (22.12.2008).

Cockburn, Patrick, “Bush and Putin Make Friends in Slovenia”, **The Independent**, 17.06.2001, <<http://www.independent.co.uk/news/world/americas/bush-and-putin-make-friends-in-slovenia-674355.html>> (21.03.2009).

Cohen, Ariel, “A Private Russian Oil Pipeline is Good for U.S. Energy Security”, **The Heritage Foundation**, 14.03.2003, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/em865.cfm>> (23.03.2009).

Cohen, Ariel, “Domestic Factors Driving Russia’s Foreign Policy”, **The Heritage Foundation**, <http://www.heritage.org/research/russiaandeurasia/upload/bg_2084.pdf> (13.11.2007).

Cohen, Ariel, “Europe’s Strategic Dependence on Russian Energy”, **The Heritage Foundation**, 05.11.2007, <<http://www.heritage.org/Research/Europe/bg2083.cfm>> (04.04.2009).

Cohen, Ariel, “Russia’s Presidential Transition: Vladimir Putin Remains in Charge”, **The Heritage Foundation**, 06.05.2008, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/wm1917.cfm>> (10.08.2008).

Cohen, Ariel, “The Collapsing US-Russia Partnership”, **The Heritage Foundation**, 15.04.1999, <<http://www.heritage.org/press/commentary/ed041599.cfm>> (10.03.2009).

Cohen, Ariel, “The New ‘Great Game’: Oil Politics in the Caucasus and Central Asia”, **The Heritage Foundation**, 25.01.1996, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1065.cfm?renderforprint=1>> (25.02.2009).

Cohen, Ariel, “The Russia-China Friendship and Cooperation Treaty: a Strategic Shift in Eurasia”, **The Heritage Foundation**, 18.07.2001, <<http://www.heritage.org/research/russiaandeurasia/bg1459.cfm>> (19.03.2009).

Cohen, Ariel, “The Watershed in US-Russian Relations: beyond ‘Strategic Partnership’”, **The Heritage Foundation**, 17.02.1999, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/bg1252es.cfm>> (10.03.2009).

Cohen, Ariel ve Volk, Yevgeny, “Russia’s Union with Belarus: Expensive and Troubling”, **The Heritage Foundation**, 21.04.1997, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/EM476.cfm>> (25.02.2009).

Cohen, Ariel ve Volk, Yevgeny, “Yeltsin Gambit: Political Crisis in Moscow”, **The Heritage Foundation**, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/em522.cfm>> (23.05.2008).

Colton, Timothy J. ve McFaul, Michael, “Russian Democracy under Putin”, **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 2003, c. 50, s. 4, s. 12–21.

Colton, Timothy J. ve Skach, Cindy, “The Russian Predicament”, **Journal of Democracy**, Temmuz 2005, s. 16, s. 3, s. 113–126.

Cooper, Jason, “Moldova and Russia at Odds over Trans-Dniester Peacekeepers”, **The Tiraspol Times**, 07.12.2007, <<http://www.tiraspoltimes.com/>>

news/moldova_and_russia_at_odds_over_trans_dniester_peacekeepers.html> (07.03.2009).

Coppieters, Bruno, “The August War: From Political Confrontation to Military Escalation”, **Caucas**, 31.10.2008, <http://www.caucas.com/home_eng/breve_contenu.php?id=348> (02.02.2009).

Cornell, Svante E., “America in Eurasia: One Year After”, **Current History**, Ekim 2002, c. 101, s. 657, s. 330-336.

Cornell, Svante E., “The United States and Central Asia: in the Steppes to Stay?”, **Cambridge Review of International Affairs**, Temmuz 2004, c. 17, s. 2, s. 239-254.

Cornell, Svante E., “War in Georgia, Jitters All Around”, **Current History**, Ekim 2008, c. 107, s. 711, s. 307-314.

Cornell, Svante E. ve Spector, Regine A., “Central Asia: More than Islamic Extremists”, **The Washington Quarterly**, Kış 2002, c. 25, s. 1, s. 193-206.

Corsi, Jerome R., “Russia’s Largest Field is Far from Depleted”, **WorldNetDaily**, 04.11.2005, <http://www.worldnetdaily.com/news/article.asp?ARTICLE_ID=47219> (24.03.2009).

Cox, Michael, “The Necessary Partnership? The Clinton Presidency and Post-Soviet Russia”, **International Affairs**, Ekim 1994, c. 70, s. 4, s. 635–658.

Cox, Sean M., “The Politics of Russia’s Financial-Industrial Groups”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 2000, s. 1, s. 28-42.

Croft, Stuart, “Guaranteeing Europe’s Security? Enlarging NATO Again”, **International Affairs**, Ocak 2002, c. 78, s. 1, s. 97–114.

Crosette, Barbara, “4 Ex-Soviet States and U.S. in Accord on 1991 Arms Pact”, **The New York Times**, 24.05.1992, <<http://www.nytimes.com/1992/05/24/world/4-ex-soviet-states-and-us-in-accord-on-1991-arms-pact.html>> (09.02.2009).

Cross, Sharyl, “Russia and NATO toward the Twenty-First Century: Conflicts and Peacekeeping in Bosnia-Herzegovina and Kosovo”, **The Journal of Slavic Military Studies**, Haziran 2002, c. 15, s. 2, s. 1–58.

Cummings, Sally N., “Happier Bedfellows? Russia and Central Asia under Putin”, **Asian Affairs**, Haziran 2001, c. 32, s. 2, s. 142–152.

Çamkiran, Radiye Funda, “From a Dream to a Reality: Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline Project and Its Role in Turkish-American Relations”, **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2006, s. 6, s. 5–45.

Çelikpala, Mitat, “Hazar’da Çok Boyutlu Bölgesel Girişim”, **Cumhuriyet Strateji**, 29 Ekim 2007, c. 4, s. 174, s. 14–15.

Daniels, Robert V., “Evgenii Primakov: Contender by Chance”, **Problems of Post-Communism**, Eylül/Ekim 1999, c. 46, s. 5, s. 27-36.

Daniels, Robert V., “Gorbachev’s Reforms and the Reversal of History”, **The History Teacher**, Mayıs 1990, c. 23, c. 3, s. 237-254.

D'Anieri, Paul, "Nationalism and International Politics: Identity and Sovereignty in the Russian-Ukrainian Conflict", **Nationalism and Ethnic Politics**, Yaz 1997, c. 3, s. 2, s. 1–28.

Dannreuther, Roland, **Russian Perceptions of the Atlantic Alliance**, Final Report for the NATO Fellowship 1995–1997, <<http://www.nato.int/acad/fellow/95-97/dannreut.pdf>> (25.01.2009).

Dargin, Justin, "The Birth of Russia's New Energy Class", **Asia Times**, 06.12.2007, <http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/IL06Ag01.html> (04.06.2008).

Dash, P. L., "Rise and Fall of Yevgeny Primakov", **Economic and Political Weekly**, 12–18 Haziran 1998, c. 34, s. 24, s. 1494-1502.

Davis, Ralph ve Ware, Robert Bruce, "Was Aslan Maskhadov Involved in the Moscow Hostage Crisis?", **The Journal of Slavic Military Studies**, Eylül 2003, c. 16, s. 3, s. 66–71.

Delevic, Milica, "Economic Sanctions as a Foreign Policy Tool: the Case of Yugoslavia", **The International Journal of Peace Studies**, Ocak 1998, c. 3, s. 1, <http://www.gmu.edu/academic/ijps/vol3_1/Delvic.htm> (18.01.2009).

Demetriou, Spyros, "Rising from the Ashes? The Difficult (Re)Birth of the Georgian State", **Development and Change**, Kasım 2002, c. 33, s. 5, s. 859–884.

Denisov, Andrei, "The Gains and Failures of the Energy Superpower", **Russia in Global Affairs**, Nisan/Haziran 2008, s. 2, <<http://eng.globalaffairs.ru/numbers/23/1197.html>> (23.03.2009).

Derbilova, Yekaterina ve Safranov, Boris, "'Rosneft' Vıruçil Vneşniy Dolg", **Vedomosti**, 15.08.2005, <<http://www.vedomosti.ru/newspaper/article.shtml?2005/08/15/95809>> (15.08.2008).

Desai, Padma, "Russian Retrospectives on Reforms from Yeltsin to Putin", **Journal of Economic Perspectives**, Kış 2005, c. 19, s. 1, s. 87–106.

Desai, Padma, "Why Did the Ruble Collapse in August 1998?", **The American Economic Review**, Mayıs 2000, c. 90, s. 2, (Papers and Proceedings of the One Hundred Twelfth Annual Meeting of the American Economic Association), s. 48–52.

Devdariani, Jaba, "Potential Deal with Russian Gas Conglomerate Sparks Controversy in Georgia", **Eurasianet**, 06.06.2003, <<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav060603.shtml>> (27.03.2009).

Dongfeng, Ren, "The Central Asia Policies of China, Russia and the USA, and the Shanghai Cooperation Organization Process: a View from China", **Stockholm International Peace Research Institute**, Ekim/Aralık 2003, <<http://editors.sipri.se/pubs/CentralAsiaSCO.pdf>> (19.03.2009).

Doroshev, Anton, “Update 2- Aeroflot Picks Airbus A350s, Boeing Frozen”, **Reuters**, 15.03.2007, <<http://www.reuters.com/article/tnBasicIndustries-SP/idUSL1512992920070315>> (30.03.2009).

Doyle, Michael, “Liberalism and World Politics”, **American Political Science Review**, Aralık 1986, c. 80, s. 4, s. 1151–1169.

Dubunin, Yuri, “Historical Struggle for the Black Sea Fleet”, **Russia in Global Affairs**, Ocak/Mart 2007, s. 1, <<http://eng.globalaffairs.ru/numbers/18/1095.html>> (10.02.2009).

Dugin, Aleksandr, “The Magic Disillusion of a Nationalist Intellectual: Discussions and Interviews”, <<http://arctogaia.com/public/eng-inter1.htm>>.

Duncan, Peter J. S., “‘Oligarchs’, Business and Russian Foreign Policy: From El’tsin to Putin”, **SSEES UCL Centre for the Study of Economic and Social Change in Europe: Economics Working Paper**, Ekim 2007, s. 83, s. 1-24.

Dunlop, John B., “Russia: Confronting a Loss of Empire, 1987-1991”, **Political Science Quarterly**, Kış 1993/1994, c. 108, s. 4, s. 603-634.

Dunlop, John B., “The August 1991 Coup and Its Impact on Soviet Politics”, **Journal of Cold War Studies**, Kış 2003, c. 5, s. 1, s. 94-127.

Eğilmez, Mahfi “Paris ve Londra Kulüpleri”, **Radikal**, 26.11.2006, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=205617>> (03.03.2009).

Eke, Steven, “Russia: Potential Flashpoints”, **BBC News**, 08.09.2008, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/7596169.stm> (11.02.2009).

Eke, Steven, “Rusya Ekonomisi ‘Mutlu Azınlığın’”, **BBC Turkish**, 27.07.2005, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/07/050727_russia_economy.shtml> (14.08.2008).

Ekinci, Arzu Celalifer, “Putin’in İran Ziyareti”, **USAK Stratejik Gündem**, 17.10.2007, <<http://www.usakgundem.com/yazar/807/putin%E2%80%99in-iran-ziyareti.html>> (29.03.2009).

Ellman, Michael, “The Russian Economy under Yeltsin”, **Europe-Asia Studies**, Aralık 2000, c. 52, s. 8, s. 1417–1432.

Erhan, Çağrı, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, **Stradigma**, Ekim 2003, s. 9, <http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf> (19.02.2009).

Ericson, Richard E., “The Russian Economy”, **Columbia University Department of Economics Discussion Paper Series**, Şubat 2002, s. 0102-07, s. 1-36.

Erlanger, Steven, “For Albright in Moscow, a Chorus of NATO Nyets”, **The New York Times**, 21.02.1997, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9803E5DA153EF932A15751C0A961958260&n=Top%2FReference%2FTimes%20To pics%2FSubjects%2FI%2FInternational%20Relations>> (27.02.2009).

Erlanger, Steven, “In Ex-Soviet Lands, Russian Army Can Be a Protector or an Occupier”, **The New York Times**, 30.11.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE1DB1F3FF933A05752C1A965958260&sec=&spon=&pagewanted=3>> (27.01.2009).

Erlanger, Steven, “New Promises, Familiar Drift, in the Kremlin”, **The New York Times**, 07.08.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE6D6173EF934A3575BC0A965958260&sec=&spon=&pagewanted=all>> (13.04.2008).

Erlanger, Steven, “Russian Aide Says Central Bank is Trying to Undermine Reforms”, **New York Times**, 15 Eylül 1992.

Erlanger, Steven, “West is Welcoming Reformer’s Return in Moscow”, **The New York Times**, 18.09.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE3DE163DF93BA2575AC0A965958260&sec=&spon=&pagewanted=1>> (17.04.2008).

Erşen, Emre, “Neo-Eurasianism and Putin’s ‘Multipolarism’ in Russian Foreign Policy”, **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2004, s. 4, s. 135–172.

Erşen, Emre, “The Impact of Baku-Tbilisi-Ceyhan Oil Pipeline on Turkey-U.S. Relations”, **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2003, s. 3, s. 73–116.

Ertan, Fikret, “Esrarengiz Şirket İtera”, **Zaman**, 25.04.2001, <<http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=-4430>> (28.06.2008).

Ertan, Fikret, “Mihail Hadorkovski”, **Zaman**, 29.10.2003, <<http://arsiv.zaman.com.tr/2003/10/29/yazarlar/fikretertan.htm>> (02.04.2008).

Ertan, Fikret, “Yukos, Putin ve Şaron”, **Zaman**, 11.11.2003, <<http://arsiv.zaman.com.tr/2003/11/11/yazarlar/butun.htm>> (08.07.2008).

Evangelista, Matthew, “Chechnya’s Russia Problem”, **Current History**, Ekim 2003, c. 102, s. 666, s. 313–319.

Farnham, Barbara, “Impact of the Political Context on Foreign Policy Decision-Making”, **Political Psychology**, Haziran 2004, c. 25, s. 3, s. 441–463.

Feifer, Gregory, “Russia’s Real Rulers”, **World Policy Journal**, Güz 2000, c. 17, s. 3, s. 79–90.

Felgenhauer, Pavel, “Politkovskaya and Litvinenko Murder Cases Remain Controversial”, **Eurasia Daily Monitor**, 06.09.2007, c. 4, s. 164, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32972](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32972)> (05.01.2009).

Felgenhauer, Pavel, “Russian Soldiers Leave South Georgia, Others Deployed in the North”, **Eurasia Daily Monitor**, 14.11.2007, c. 4, s. 212, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=33164](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33164)> (04.04.2009).

Felgenhauer, Tyler, “Ukraine, Russia and the Black Sea Fleet Accords”, **Woodrow Wilson School Case Study**, Şubat 1999, s. 1–30.

Fenichel, Marc, "Post-Soviet Russia and the Legacy of the Past", **Sound Politicks**, Kış 2003, c. 9, s. 1, s. 23–29.

Fierke, K. M. ve Wiener, Antje, "Constructing Institutional Interests: EU and NATO Enlargement", **Journal of European Public Policy**, Aralık 1999, c. 6, s. 5, s. 721–742.

Fildes, Nic, "BP Cedes Kovykta Gas Field Stake to Gazprom", **The Independent**, 23.06.2007, <<http://www.independent.co.uk/news/business/news/bp-cedes-kovykta-gas-field-stake-to-gazprom-454352.html>> (04.08.2008).

Filippov, Mikhail ve Shvetsova, Olga, "Asymmetric Bilateral Bargaining in the New Russian Federation: a Path Dependence Explanation", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 1999, c. 32, s. 1, s. 61–76.

Finn, Peter, "Kremlin Inc. Widening Control Over Industry", **Washington Post**, 19.11.2006, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/11/18/AR2006111801012_pf.html> (06.08.2008).

Finn, Peter, "Russia and Ukraine Reach Deal on Gas, Ending Dispute", **Washington Post**, 05.01.2006, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/04/AR2006010400462.html>> (01.04.2009).

Fish, M. Steven, "The Predicament of Russian Liberalism: Evidence from the December 1995 Parliamentary Elections", **Europe-Asia Studies**, Mart 1997, c. 49, s. 2, s. 191–220.

Flikke, Geir, "From External Success to Internal Collapse: the Case of Democratic Russia", **Europe-Asia Studies**, Aralık 2004, c. 56, s. 8, s. 1207–1234.

Flikke, Geir, "Party Organization in Transitional Parliaments: the Case of the Russian State Duma", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Haziran 2002, c. 18, s. 2, s. 28–52.

Flintoff, Corey, "Georgia Crisis Stirrs Concer in Ukraine", 18.08.2008, <<http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=93718872>> (02.04.2009).

Fogelquist, Alan F., "Russia, Bosnia and the Near Abroad", **Global Geopolitics Viewpoints**, 24.08.2008, <<http://globalgeopolitics.net/ed/2008/08/24/russia-bosnia-and-the-near-abroad/>> (22.01.2009).

Fogelquist, Alan F., "The Yugoslav Breakup and the War in Bosnia-Herzegovina: Implications for Kosovo?", **Eurasia Research Center**, <<http://eurasia-research.com/000327BHKosova.htm>> (22.01.2009).

Forsberg, Tuomas, "Russia's Relationship with NATO: a Qualitative Change or Old Wine in New Bottles?", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2005, c. 21, s. 3, s. 332–353.

Frankel, Joseph, "Towards a Decision-Making Model in Foreign Policy", **Political Studies**, Şubat 1959, c. 7, s. 1, s. 1–11.

Freedman, Michael, "Boris Berezovsky Is Giving Russian Democracy a Bad Name", **Forbes**, 21.05.2007, <<http://www.forbes.com/business/global/2007/0521/046.html>> (24.06.2008).

Freedman, Robert O., "Putin and the Middle East", **Middle East Review of International Affairs**, Haziran 2002, c. 6, s. 2, s. 1-16.

Freedman, Robert O., "Putin, Iran and Nuclear Weapons Issue", **Problems of Post-Communism**, Mart/Nisan 2006, c. 53, s. 2, s. 39-48.

Freedman, Robert O., "Russia and the Middle East: the Primakov Era", **Middle East Review of International Affairs**, Mayıs 1998, c. 2, s. 2, s. 1-8.

Freedman, Robert O., "Russian-Iranian Relations in the 1990s", **Middle East Review of International Affairs**, Haziran 2000, c. 4, s. 2, s. 64-78.

Freedman, Robert O., "Russian Policy toward the Middle East under Putin: the Impact of 9/11 and the War in Iraq", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Yaz 2003, c. 2, s. 2, s. 66-97.

Friedman, Thomas L., "Soviet Disarray; Yeltsin Says Russia Seeks to Join NATO", **The New York Times**, 21.12.1991, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D0CEED61731F932A15751C1A967958260&n=Top%2FReference%2FTimes%20Topics%2FSubjects%2FT%2FTreaties>> (15.01.2009).

Friedman, Thomas L., "Summit in Washington; Reducing the Russian Arms Threat", **The New York Times**, 17.06.1992, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E0CEEDD1531F934A25755C0A964958260&sec=&spon=&pagewanted=1>> (17.01.2009).

Fritch, Paul, "New Beginnings", **NATO Review**, Yaz 2002, s. 2, s. 32–35.

Fukuyama, Francis, "The End of History?", **The National History**, Yaz 1989, c. 16, s. 3–18.

Fuller, Liz, "Caucasus: the BTC – Settling on a Route", **RFE/RL**, 12.07.2006, <<http://www.rferl.org/content/article/1069792.html>> (06.03.2009).

Fuller, Liz, "Chechen Leadership in Exile Seeks to Salvage Legitimacy", **RFE/RL**, 15.11.2007, <<http://www.rferl.org/content/article/1079136.html>> (30.12.2008).

Ganske, Christian, "The Impact of Putin's Regional Policy on the Political Economy of Partial Economic Reform in Russia's Regions", **Weltpolitik**, Kasım 2003, <<http://www.weltpolitik.net/texte/russland/ganske.pdf>> (03.07.2008).

Garcelon, Marc, "The Estate of Change: the Specialist Rebellion and the Democratic Movement in Moscow, 1989–1991", **Theory and Society**, Şubat 1997, c. 26, s. 1, s. 39–85.

Gazel, Firat, "Petrodolar Kışkıracındaki Rusya", <http://www.emo.org.tr/ekler/b5040a8a5baf3e0_ek.pdf> (23.03.2009).

Gel'man, Vladimir, "From 'Feckless Pluralism' to 'Dominant Power Politics'? The Transformation of Russia's Party System", **Democratization**, Ağustos 2006, c. 13, s. 4, s. 545–561.

Gel'man, Vladimir, "United Russia: Ruling Party or Emperor's New Clothes?", **Ponars Policy Memo 255**, Ekim 2002, s. 1–4.

Gelman, Vladimir I., "Political Opposition in Russia: Is It Becoming Extinct?", **Russian Social Science Review**, Temmuz/Ağustos 2005, c. 46, s. 4, s. 5–30.

Gerber, Theodore P., "Market, State, or Don't Know? Education, Economic Ideology, and Voting in Contemporary Russia", **Social Forces**, Aralık 2000, c. 79, s. 2, s. 477–521.

Gerber, Theodore P. ve Hout, Michael, "More Shock than Therapy: Market Transition, Employment, and Income in Russia, 1991–1995", **The American Journal of Sociology**, Temmuz 1998, c. 104, s. 1, s. 1–50.

Gerleman, David J.; Stevens, Jennifer E. ve Hildreth, Steven A., "Operation Enduring Freedom: Foreign Pledges of Military and Intelligence Support", **CRS Report for Congress**, 17 Ekim 2001, <<http://www.globalsecurity.org/military/library/report/crs/RL31152.pdf>> (22.03.2009).

Ghebali, Victor-Yves, "Growing Pains at the OSCE: the Rise and Fall of Russia's Pan-European Expectations", **Cambridge Review of International Affairs**, Ekim 2005, c. 18, s. 3, s. 377–388.

Ghebali, Victor-Yves, "The OSCE Mission to Georgia (1992–2004): the Failing Art of Half-Hearted Measures", **Helsinki Monitor**, Ekim 2004, c. 15, s. 4, s. 280–292.

Gill, Graeme, "A New Turn to Authoritarian Rule in Russia?", **Democratization**, Şubat 2006, c. 13, s. 1, s. 58–77.

Gill, Graeme, "The Failure of Democracy in Russia", **Perspectives on European Politics and Society**, Ağustos 2002, c. 3, s. 2, s. 169–197.

Gilman, Martin, "‘Başaya Vasmerka’ i Internatsiyonalizatsiya Rublya", **Rassiya v Globalnoy Politike**, Mayıs/Haziran 2007, s. 3, <<http://www.globalaffairs.ru/numbers/26/7706.html>> (03.03.3009).

Giorgadze, Khatuna, "Russia: Regional Partner or Aggressor?", **The Review of International Affairs**, Güz 2002, c. 2, s. 1, s. 64–79.

Girnius, Saulius, "The Baltic States' Rocky Road to the EU", **RFE/RL**, 04.05.2004, <<http://www.rferl.org/content/Article/1052611.html>> (05.04.2009).

Gleason, Gregory, "Inter-State Cooperation in Central Asia from the CIS to the Shanghai Forum", **Europe-Asia Studies**, Kasım 2001, c. 53, s. 7, s. 1077–1095.

Gleason, Gregory ve Shaihutdinov, Marat E., "Collective Security and Non-State Actors in Eurasia", **International Studies Perspectives**, Mayıs 2005, c. 6, s. 2, s. 274–284.

Gleisner, Jeffrey; Byzov, Leonti; Biryukov, Nikolai v.d., "The Parliament and the Cabinet: Parties, Factions and Parliamentary Control in Russia (1990-1993)", **Journal of Contemporary History**, Temmuz 1996, c. 31, s. 3, s. 427-461.

Goble, Paul, "Analysis From Washington: the Spirit of Vilnius", **RFE/RL**, 09.09.1997, <<http://www.rferl.org/content/Article/1086359.html>> (09.03.2009).

Goble, Paul A., "Russia and Its Neighbors", **Foreign Policy**, Bahar 1993, s. 90, s. 79-88.

Godzimirski, Jakub M., "Russian National Security Concepts 1997 and 2000: a Comparative Analysis", **European Security**, Kış 2000, c. 9, s. 4, s. 73-91.

Gold, Hyam, "Foreign Policy Decision-Making and the Environment: the Claims of Snyder, Brecher, and the Sprouts", **International Studies Quarterly**, Aralık 1978, c. 22, s. 4, s. 569-586.

Goldgeier, James M., "NATO Expansion: the Anatomy of a Decision", **The Washington Quarterly**, Kış 1998, c. 21, s. 1, s. 85-102.

Goldgeier, James ve McFaul, Michael, "George W. Bush and Russia", **Current History**, Ekim 2002, c. 101, s. 657, s. 313-324.

Goldgeier, James M. ve McFaul, Michael, "What to Do about Russia", **Policy Review**, Ekim/Kasım 2005, s. 133, s. 45-62.

Goldman, Marshall I., "Render Unto Caesar: Putin and the Oligarchs", **Current History**, Ekim 2003, c. 102, s. 666, s. 320-326.

Goldman, Marshall I., "Russia and the West: Mutually Assured Distrust", **Current History**, Ekim 2007, c. 106, s. 702, s. 314-320.

Goldman, Marshall I., "Russia's Middle Class Muddle", **Current History**, Ekim 2006, c. 105, s. 693, s. 321-326.

Goldman, Marshall I., "The Yukos Affair", **Current History**, Ekim 2004, c. 103, s. 675, s. 319-323.

Goldthau, Andreas, "Resurgent Russia? Rethinking Energy Inc.", **Policy Review**, Şubat/Mart 2008, s. 147, s. 53-63.

Golosev, Grigorii V., "Who Survives? Party Origins, Organizational Development, and Electoral Performance in Post-Communist Russia", **Political Studies**, Eylül 1998, c. 46, s. 3, s. 511-543.

Golts, Alexander, "Military Reform in Russia and the Global War against Terrorism", **The Journal of Slavic Military Studies**, Mart 2004, c. 17, s. 1, s. 29-41.

Goode, J. Paul, "The Puzzle of Putin's Gubernatorial Appointments", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2007, c. 59, s. 3, s. 365-399.

Gorskii, Vyacheslav, "Problems and Prospects of NATO-Russia Relationship: the Russian Debate", **NATO-EAPC Research Fellowships 1999-2001**, Haziran 2001, <<http://www.nato.int/acad/fellow/99-01/gorskii.pdf>> (27.02.2009).

Gottemoeller, Rose, “Arms Control in a New Era”, **The Washington Quarterly**, Bahar 2002, c. 25, s. 2, s. 45–58.

Gottlieb, Gidon, “Nations without States”, **Foreign Affairs**, Mayıs/Haziran 1994, c. 73, s. 3, s. 100–112.

Gould-Davies, Nigel ve Woods, Ngaire, “Russia and the IMF”, **International Affairs**, Ocak 1999, c. 75, s. 1, s. 1–21.

Göl, Ayla, “The New NATO and Opportunities for Establishing Security in the Caucasus after 11 September”, **Insight Turkey**, Temmuz/Eylül 2002, c. 4, s. 3, s. 103–118.

Grant, Charles ve Barysch, Katinka, “The EU-Russia Energy Dialogue”, **Center for European Reform**, <http://www.cer.org.uk/pdf/briefing_eu_russia.pdf> (14.03.2009).

Greenberg, Ilan, “Russia to Get Central Asian Pipeline”, **The New York Times**, 13.05.2007, <<http://www.nytimes.com/2007/05/13/world/europe/13putin.html>> (31.03.2009).

Gregor, Andrew Mc, “Russia Reorganizes Its War on Terrorism”, **North Caucasus Weekly**, 21 Eylül 2006, c. 7, s. 36, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32066](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32066)> (09.01.2009).

Gresh, Alain, “Russia’s Return to the Middle East”, **Journal of Palestine Studies**, Güz 1998, c. 28, s. 1, s. 67–77.

Griffith, Brent, “Back Yard Politics: Russia’s Foreign Policy toward the Caspian Basin”, **Demokratizatsiya**, Bahar 1998, c. 6, s. 2, s. 426–441.

Groner, Chris, “The Post-Communist Media: Comparative ‘Oligarchisation’ and After”, **Slovo**, Bahar 2006, c. 18, s. 1, s. 5–41.

Gundzik, Jephraim P., “The Ties That Bind China, Russia and Iran”, **Asia Times**, 04.06.2005, <<http://www.atimes.com/atimes/China/GF04Ad07.html>> (30.03.2009).

Guriev, Sergei ve Rachinsky, Andrei, “Oligarchs: the Past or the Future of Russian Capitalism?”, **New Economic School Center for Economic and Financial Research: Working Paper Series**, Temmuz 2004, s. 9, <http://pdc.ceu.hu/archive/00001893/01/OwnershipConcentration_Aug2004.pdf> (27.06.2008).

Guriev, Sergei ve Rachinsky, Andrei, “The Role of Oligarchs in Russian Capitalism”, **Journal of Economic Perspectives**, Kış 2005, c. 19, s. 1, s. 131–150.

Gül, Murat, “Russia and Azerbaijan: Relations after 1989”, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Yaz/Güz 2008, c. 7, s. 2/3, s. 47–66.

Güneş, Hakan, “Orta Asya Ülkeleri Siyasal Kültür ve Dış Politikasında Avrasyacılık”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2004/2005, c. 6, s. 23, s. 217–234.

Hahn, Gordon M., “From Chernomyrdin to Krienko: the Rise of the Nizhnii Novgorod Group”, **Problems of Post-Communism**, Eylül/Ekim 1998, c. 45, s. 5, s. 3-16.

Hahn, Gordon M., "Opposition Politics in Russia", **Europe-Asia Studies**, Ocak 1994, c. 46, s. 2, s. 305-335.

Hahn, Gordon M., "Russia's Polarized Political Spectrum", **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 1996, c. 43, s. 3, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=6&hid=103&sid=e5c636dd-b2df-4ce5-a92fb133b7588469%40sessionmgr8&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9605260651>> (24.04.2008).

Hahn, Gordon M., "The Impact of Putin's Federative Reforms on Democratization in Russia", **Post-Soviet Affairs**, Nisan 2003, c. 19, s. 2, s. 114-153.

Hale, Henry E., "The Origins of United Russia and the Putin Presidency: the Role of Contingency in Party-System Development", **Demokratizatsiya**, Bahar 2004, c. 12, s. 2, s. 169-194.

Hale, Henry E.; McFaul, Michael ve Colton, Timothy J., "Putin and the 'Delegative Democracy' Trap: Evidence from Russia's 2003-04 Elections", **Post-Soviet Affairs**, Ekim/Aralık 2004, c. 20, s. 4, s. 285-319.

Hancilova, Blanka, "Russia's Grab for Pankisi: Domestic Diversion or Oil Politics", **CDI Russia Weekly**, 25.09.2002, <<http://www.cdi.org/russia/224-5.cfm>> (28.03.2009).

Hancock, Kathleen J., "Russia: Great Power Image versus Economic Reality", **Asian Perspective**, Kış 2007, c. 31, s. 4, s. 71-98.

Hanson, Marianne, "Russia and NATO Expansion: the Uneasy Basis of the Founding Act", **European Security**, Yaz 1998, c. 7, s. 2, s. 13-29.

Hanson, Philip, "Putin and Russia's Economic Transformation", **Eurasian Geography and Economics**, Eylül 2004, c. 45, s. 6, s. 421-428.

Hanson, Philip, "The Russian Economic Crisis and the Future of Russian Economic Reform", **Europe-Asia Studies**, Kasım 1999, c. 51, s. 7, s. 1141-1166.

Hanson, Philip, "The Russian Economic Puzzle: Going Forwards, Backwards or Sideways?", **International Affairs**, Eylül 2007, c. 83, s. 5, s. 869-889.

Hanson, Philip ve Teague, Elizabeth, "Big Business and the State in Russia", **Europe-Asia Studies**, Temmuz 2005, c. 57, s. 5, s. 657-680.

Hardt, John, "Putin's Window of Economic Opportunity", **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 2005, c. 52, s. 4, s. 14-21.

Hashim, Syed Mohsin, "KPRF Ideology and Its Implications for Democratization in Russia", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 1999, c. 32, s. 1, s. 77-89.

Hashim, Syed Mohsin, "Putin's *Etatization* Project and Limits to Democratic Reforms in Russia", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2005, c. 38, s. 1, s. 25-48.

Haspel, Moshe; Remington, Thomas F. ve Smith, Steven S., “Electoral Institutions and Party Cohesion in the Russian Duma”, **The Journal of Politics**, Mayıs 1998, c. 60, s. 2, s. 417-439.

Hatipoğlu, Esra, “After Empire: Georgia-Russia Relations and the Prospects for Stability in the South Caucasus”, **Turkish Review of Eurasian Studies**, 2004, s. 4, s. 173–192.

Headley, Jim, “Sarajevo, February 1994: the First Russia-NATO Crisis of the Post-Cold War Era”, **Review of International Studies**, Nisan 2003, c. 29, s. 2, s. 209–227.

Hedlund, Stefan, “Rents, Rights, and Service: Boyar Economics and the Putin Transition”, **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 2008, c. 55, s. 4, s. 29–41.

Hedlund, Stefan, “Russia and the IMF: a Sordid Tale of Moral Hazard”, **Demokratizatsiya**, Kış 2001, c. 9, s. 1, <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_200101/ai_n8944035/pg_13> (08.04.2008).

Hedlund, Stefan ve Sundstrom, Niclas, “The Russian Economy after Systemic Change”, **Europe-Asia Studies**, Eylül 1996, c. 48, s. 6, s. 887–914.

Heintz, Jim, “Russia Delivers Nuclear Fuel to Iranian Plant”, **The New York Sun**, 17.12.2007, <<http://www.nysun.com/foreign/russia-delivers-nuclear-fuel-to-iranian-plant/68201/>> (29.03.2009).

Heleniak, Timothy, “Migration of the Russian Diaspora after the Breakup of the Soviet Union”, **Journal of International Affairs**, Bahar 2004, c. 57, s. 2, s. 99–117.

Helf, Gavin ve Hahn, Jeffrey W., “Old Dogs and New Tricks: Party Elites in the Russian Regional Elections of 1990”, **Slavic Review**, Güz 1992, c. 51, s. 3, s. 511-530.

Helmer, John, “Aleksperov’s Ace-Is It Diamonds or Clubs?”, **The Russia Journal**, 20.04.2005, <<http://www.russiajournal.com/node/19421>> (15.05.2008).

Helque, Eric, “The Oligarchs and the President”, **Russian Life**, Mart/Nisan 2004, c. 47, s. 2, s. 22–28.

Herd, Graeme P., “Russia and the Politics of ‘Putinism’”, **Journal of Peace Research**, Ocak 2001, c. 38, s. 1, s. 107-112.

Herd, Graeme P., “Russia’s Baltic Policy after the Meltdown”, **Security Dialogue**, Haziran 1999, c. 30, s. 2, s. 197-212.

Hernandez-Cata, Ernesto, “Russia and the IMF”, **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 1995, c. 42, s. 3, s. 19–26.

Herron, Erik S., “Political Actors, Preferences and Election Rule Re-design in Russia and Ukraine”, **Democratization**, Nisan 2004, c. 11, s. 2, s. 41-59.

Herspring, Dale R., “Putin and the Re-emergence of the Russian Military”, **Problems of Post-Communism**, Ocak/Şubat 2007, c. 54, s. 1, s. 17-27.

Herspring, Dale R., "Vladimir Putin and Military Reform in Russia", **European Security**, Mart 2005, c. 14, s. 1, s. 137-155.

Hill, Fiona, "Moscow Discovers Soft Power", **Current History**, Ekim 2006, c. 105, s. 693, s. 341–347.

Hill, Fiona ve Fee, Florence, "Fueling the Future: the Prospects for Russian Oil and Gas", **Demokratizatsiya**, Güz 2002, c. 10, s. 4, s. 462–487.

Hill, Ronald J., "The CPSU: From Monolith to Pluralist?", **Soviet Studies**, 1991, c. 43, s. 2, s. 217-235.

Hill, William, "Making İstanbul a Reality: Moldova, Russia and Withdrawal from Transdnistria", **Helsinki Monitor**, Nisan 2002, c. 13, s. 2, s. 129–145.

Hodilov, Grigorii, "Stanet Li Djeyhan Ratterdamom?", **Krasnaya Zvezda**, 21.07.2006, <http://www.redstar.ru/2006/07/21_07/3_05.html> (31.03.2009).

Hoffman, David, "For Yeltsin, Business Prospect Outweighed NATO Threat", **Washington Post**, 27 Mayıs 1997.

Hoffman, David, "Putin's Career Rooted in Russia's KGB", **The Washington Post**, 30.01.2000, <<http://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/russiagov/putin.htm>> (12.01.2009).

Hoffman, David, "Tycoons Take the Reins in Russia", <<http://www.radioislam.org/islam/english/jewishp/russia/tycoon.htm>> (28.05.2008).

Holland, Mary, "Chechnya's Internally Displaced and the Role of Russia's Non-Governmental Organizations", **Journal of Refugee Studies**, Eylül 2004, c. 17, s. 3, s. 334–346.

Holley, David "Rebel Leader Dies in Russia", **Los Angeles Times**, 11.07.2006, <<http://articles.latimes.com/2006/jul/11/world/fg-basayev11>> (09.01.2009).

Holmes, Stephen, "Superpresidentialism and Its Problems", **East European Constitutional Review**, Güz 1993/Kış 1994, c. 3, s. 1, s. 123–126.

Holtom, Paul, "The Kaliningrad Test in Russian-EU Relations", **Perspectives on European Politics and Society**, Mayıs 2005, c. 6, s. 1, s. 31–54.

Hopf, Ted, "Identity, Legitimacy and the Use of Military Force: Russia's Great Power Identities and Military Intervention in Abkhazia", **Review of International Studies**, Aralık 2005, c. 31, s. 1, s. 225–243.

Hopkins, Mark, "The Challenge Facing Chernomyrdin", **New Leader**, 14.02.1994, c. 77, s. 2, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=10&hid=12&sid=e5c636dd-b2df-4ce5-a92f-b133b7588469%40sessionmgr8&bdata=JnNpdGU9ZW hvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9405316319>> (29.04.2008).

Hudson, Valerie M., "Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations", **Foreign Policy Analysis**, Mart 2005, c. 1, s. 1, s. 1-30.

Hudson, Valerie M. ve Vore, Christopher S., “Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow”, **Mershon International Studies Review**, Ekim 1995, c. 39, s. 2, s. 209-238.

Hughes, James, “Chechnya: the Causes of a Protracted Post-Soviet Conflict”, **Civil Wars**, Kış 2001, c. 4, s. 4, s. 11–48.

Huntington, Samuel P., “The Lonely Superpower”, **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 1999, c. 78, s. 2, s. 35-49.

Huskey, Eugene, “Democracy and Institutional Design in Russia”, **Demokratizatsiya**, Güz 1996, c. 4, s. 4, s. 453–473.

Hyde, Matthew, “Putin’s Federal Reforms and Their Implications for Presidential Power in Russia”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 2001, c. 53, s. 5, s. 719–743.

Hyman, Anthony, “Moving out of Moscow’s Orbit: the Outlook for Central Asia”, **International Affairs**, Nisan 1993, c. 69, s. 2, s. 288–304.

Indans, Ivar, “Relations of Russia and Georgia: Developments and Future Prospects”, **Baltic Security and Defence Review**, 2007, s. 9, s. 131–149.

Ingram, Alan, “Alexander Dugin: Geopolitics and Neo-Fascism in Post-Soviet Russia”, **Political Geography**, Kasım 2001, c. 20, s. 8, s. 1029–1051.

Isaev, Pavel, “Regional Aspects of Putin’s Social Policy”, **East West Institute Russian Regional Report**, Şubat 2002, s. 27.

Ishiyama, John T. “Strange Bedfellows: Explaining Political Cooperation between Communist Successor Parties and Nationalists in Eastern Europe”, **Nations and Nationalism**, Ocak 1998, c. 4, s. 1, s. 61–85.

Ishiyama, John T., “The Russian Proto-Parties and the National Republics: Integrative Organizations in a Disintegrating World?”, **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1996, c. 29, s. 4, s. 395-411.

Islam, Shafiqul, “Russia’s Rough Road to Capitalism”, **Foreign Affairs**, Bahar 1993, c. 72, s. 2, s. 57–66.

Ivanov, Igor, “The New Russian Identity: Innovation and Continuity in Russian Foreign Policy”, **The Washington Quarterly**, Yaz 2001, c. 24, s. 3, s. 7–13.

İpek, Pınar, “The Role of Oil and Gas in Kazakhstan Foreign Policy: Looking East or West?”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 2007, c. 59, s. 7, s. 1179–1199.

İskit, Temel, “Turkey: a New Actor in the Field of Energy Politics?”, **Perceptions**, <<http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume1/March-May1996/TURKEYANEWACTORINTHEFIELDOFENERGYPOLITICS.pdf>> (06.03.2009).

Jackson, William D., “Encircled Again: Russia’s Military Assesses Threats in a Post-Soviet World”, **Political Science Quarterly**, Güz 2002, c. 117, s. 3, s. 373-400.

Jaeger, Øyvind, “Securitizing Russia: Discursive Practices of the Baltic States”, **Peace and Conflict Studies**, Kasım 2000, c. 7, s. 2, s. 18–35.

Jaffe, Amy Myers ve Soligo, Ronald, “Re-evaluating US Strategic Priorities in the Caspian Region: Balancing Energy Resource Initiatives with Terrorism Containment”, **Cambridge Review of International Affairs**, Temmuz 2004, c. 17, s. 2, s. 255–268.

Jain, B. M., “India and Russia: Reassessing the Time-Tested Ties”, **Pacific Affairs**, Güz 2003, c. 76, s. 3, s. 375-397.

Jellinek, Robert, “A Soviet Reunion: toward a Single Economic Space”, **Harvard International Review**, Kış 2004, c. 25, s. 4, s. 9–10.

Jensen, Donald N., “How Russia Is Ruled?-1998”, **Demokratizatsiya**, Yaz 1999, c. 7, s. 3, s. 341-369.

Jonson, Lena, “Russia, NATO and the Handling of Conflicts at Russia’s Southern Periphery: at a Crossroads?”, **European Security**, Kış 2000, c. 9, s. 4, s. 45–72.

Jonson, Lena, “Russian Policy and Tajikistan: a Dilemma to Russian Policy?”, **Central Asia and Caucasus**, 1997, c. 2, s. 8, <http://www.ca-c.org/dataeng/st_03_jonson.shtml> (06.02.2009).

Kaczmariski, Marcin, “Russia Attempts to Limit Chinese Influence by Promoting CSTO-SCO Cooperation”, **Central Asia-Caucasus Institute**, 17.10.2007, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/4716>> (04.04.2009).

Kaçins, Endru, “Putin Mejdu Buşem i Kerri”, **Nezavisimaya Gazeta**, 27.02.2004, <http://www.ng.ru/politics/2004-02-27/2_between.html> (24.12.2008).

Kahn, Jeff, “The Parade of Sovereignties: Establishing the Vocabulary of the New Russian Federalism”, **Post Soviet Affairs**, Ocak-Mart 2000, c. 16, s. 1, s. 58–89.

Kamalov, İlyas, “ABD’ye Karşı Rus-Latin Ekseni”, **Stratejik Analiz**, Eylül 2006, s. 77, s. 12–13.

Kamalov, İlyas, “Japonya Kuril Adaları Konusunda Geri Adım Atacak mı?”, **ASAM**, 02.10.2006, <<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1166&kat1=57&kat2=>>> (20.01.2009).

Kamalov, İlyas, “Rusya’nın Enerji Zaferi ve Siyasi Mağlubiyeti”, **ASAM**, 04.01.2006, <<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1007&kat1=60&kat2=>>> (01.04.2009).

Kamalov, İlyas, “Rusya’nın Rol Arayışı ve ABD’yle İlişkiler”, **Stratejik Analiz**, Nisan 2007, s. 84, s. 31–39.

Kamalov, İlyas, “Sonu Olmayan Rus-Gürcü Gerginliği”, **ASAM**, 02.11.2007, <<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1835&kat1=42&kat2=>>> (03.04.2009).

Kamhi, Alison, “The Russian NGO Law: Potential Conflicts with International, National and Foreign Legislation”, **The International Journal of Not-for-Profit Law**, Aralık 2006, c. 9, s. 1, <http://www.icnl.org/knowledge/ijnl/vol9_iss1/art_6.htm> (04.01.2009).

Kanet, Roger E. ve Birgeron, Susanne M., "The Domestic-Foreign Policy Linkage in Russian Politics: Nationalist Influences on Russian Foreign Policy", **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1997, c. 30, s. 4, s. 335-344.

Kara, Sinem, "Rusya-AB Enerji Diyalogu", **Tusam**, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=609&sayfa=26>> (24.03.2009).

Kashchavtsev, Vladilen, "Russian-Italian Oil and Gas Cooperation: Past, Present and Future", **Oil of Russia**, 2004, s. 2, <<http://www.oilru.com/or/16/194/>> (24.03.2009).

Kasım, Kamer, "Georgia: an Important State for the Stability in the Caucasus", **USAK Stratejik Gündem**, 03.02.2007, <<http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?type=48&id=600>> (02.02.2009).

Kasmali, Gülnara, "Will Fighting Return to Batken, Kyrgyzstan This Spring?", <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/533>> (17.03.2009).

Kasparov, Garry, "Are the Reforms Proposed by Vladimir Putin Necessary to Combat Terrorism?", **International Debates**, Ekim 2004, c. 2, s. 7, s. 214-222.

Kassianova, Alla, "Russia: Still Open to the West? Evolution of the State Identity in the Foreign Policy and Security Discourse", **Europe-Asia Studies**, Eylül 2001, c. 53, s. 6, s. 821-839.

Kastner, Antje, "From Chaos to Pragmatism? The Domestic Dimension of Russian Foreign Policy 1991-2008", **DIE Research Project**, 2008, s. 19, s. 1-61.

Katz, Mark N., "Exploiting Rivalries for Prestige and Profit: an Assessment of Putin's Foreign Policy Approach", **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 2005, c. 52, s. 3, s. 25-36.

Katz, Mark N., "Losing Balance: Russian Foreign Policy toward Iraq and Iran", **Current History**, Ekim 2003, c. 102, s. 666, s. 341-345.

Katz, Mark N., "Primakov Redux? Putin's Pursuit of 'Multipolarism' in Asia", **Demokratizatsiya**, Kış 2006, c. 14, s. 1, s. 144-152.

Katz, Mark N., "Russia and the Shanghai Cooperation Organization: Moscow's Lonely Road from Bishkek to Dushanbe", **Eurasia Insight**, 09.03.2008, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp090308f.shtml>> (17.03.2009).

Katz, Mark N., "Russian-Iranian Relations in the Ahmadinejad Era", **Middle East Journal**, Bahar 2008, c. 62, s. 2, s. 202-216.

Katz, Mark N., "Russian-Iranian Relations in the Putin Era", **Demokratizatsiya**, Kış 2002, c. 10, s. 1, s. 69-82.

Katz, Mark N., "The Putin-Chavez Partnership", **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 2006, c. 53, s. 4, s. 3-9.

Kelin, Andrey, "Russia-NATO: toward a New Stage of Interaction?", **International Affairs (Moscow)**, 2005, c. 51, s. 1, s. 34-42.

Kellett, Anthony, "Soviet and Russian Peacekeeping 1948–1998: Historical Overview and Assessment", **The Journal of Slavic Military Studies**, Haziran 1999, c. 12, s. 2, s. 1–47.

Kerr, David, "The New Eurasianism: the Rise of Geopolitics in Russia's Foreign Policy", **Europe-Asia Studies**, Eylül 1995, c. 47, s. 6, s. 977–988.

Kharas, Homi; Pinto, Brian ve Ulatov, Sergei, "An Analysis of Russia's 1998 Meltdown: Fundamentals and Market Signals", **Brookings Paper on Economic Activity**, 2001, s. 1, s. 1–50.

Khashig, Inal, "Lessons to the West: Abkhazian Independence is a Fact", <<http://www.opendemocracy.net/Russia/article/lesson-to-the-West-Abkhazian-independence-is-a-fact>> (02.02.2009).

Khotkova, Helena, "The Russian View: Problems and Perspectives in the Balkans", **National Security and the Future**, Bahar/Yaz 2002, c. 3, s. 1–2, s. 17–22.

Khripunov, Igor ve Matthews, Mary M., "Russia's Oil and Gas Interest Group and Its Foreign Policy Agenda", **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 1996, c. 43, s. 3, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=7&sid=3c719259-486b-4a7b-b78d-3cb4b4ac17ed%40sessionmgr3&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9605260655>> (22.02.2009).

Khrushchev, Sergei, "Russia after Yeltsin: a Duel of Oligarchs", **Mediterranean Quarterly**, Yaz 2000, c. 11, s. 3, s. 1–29.

Kibaroglu, Mustafa, "Rusya'nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrini", **Avrasya Dosyası**, Kış 2001, c. 6, s. 4, s. 95–106.

Kimmage, Daniel, "Uzbekistan: between East and West", **RFE/RL**, 17.11.2005, <<http://www.rferl.org/content/article/1063018.html>> (03.04.2009).

Kireev, Alex, "Russia April Referendum 1993", **Electoral Geography**, <<http://www.electoralgeography.com/new/en/countries/r/russia/russia-april-referendum-1993.html>> (11.04.2008).

Knox, Zoe; Lentini, Pete ve Williams, Brad, "Parties of Power and Russian Politics: a Victory of the State over Civil Society", **Problems of Post-Communism**, Ocak/Şubat 2006, c. 53, s. 1, s. 3–14.

Kocaman, Ömer, "Rusya'nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru", **Türksam**, <<http://www.turksam.org/tr/a797.html>> (27.03.2009).

Kolchin, Sergei, "Why Russia Refuses to Ratify Energy Charter", <<http://www.bilkent.edu.tr/~crs/energycharter.htm>> (25.03.2009).

Kolossov, Vladimir ve Turovsky, Rostislav, "Russian Geopolitics at the Fin-de-siecle", **Geopolitics**, Yaz 2001, c. 6, s. 1, s. 141–164.

Kortunov, Andrei ve Shoumikhin, Andrei, “The Chechen Crisis in Evolution: Implications for Russian Statehood”, **Comparative Strategy**, Temmuz 1996, c. 15, s. 3, s. 261–273.

Kotz, David M., “End of the Market Romance”, **The Nation**, 28 Şubat 1994, s. 263-265.

Kozayrn, Linda D., “Bush Marks NATO-Russia Partnership”, **U.S. Department of Defense**, <<http://www.defenselink.mil/news/newsarticle.aspx?id=44008>> (22.03.2009).

Kozhemiakin, Alexander V., “Democratization and Foreign Policy Change: the Case of the Russian Federation”, **Review of International Studies**, Ocak 1997, c. 23, s. 1, s. 66–67.

Kozyrev, Andrei “The New Russia and the Atlantic Alliance”, **NATO Review**, Şubat 1993, s. 1, <<http://www.nato.int/docu/review/1993/9301-1.htm>> (21.01.2009).

Kömürcü, Güler, “Kaçırdınız, Moskova’da Önemli Bir Operasyon Oldu”, **Akşam**, 04.11.2003, <<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/11/04/yazarlar/yazarlar154.html>> (07.07.2008).

Kramer, Andrew E., “Mikhail Gutseriev, the Owner of Russneft, Accuses Putin of Forcing a Sale”, **International Herald Tribune**, 30.07.2007, <<http://www.iht.com/articles/2007/07/30/business/ruble.php>> (02.08.2008).

Kramer, Andrew E., “The Kremlin Flexes, and a Tycoon Reels”, **International Herald Tribune**, 08.07.2007, <<http://www.iht.com/articles/2007/07/08/business/russia.php>> (13.06.2008).

Kramer, Mark, “Guerilla Warfare, Counterinsurgency and Terrorism in the North Caucasus: the Military Dimension of the Russian-Chechen Conflict”, **Europe-Asia Studies**, Mart 2005, c. 57, s. 2, s. 209–290.

Kramer, Mark, “NATO, the Baltic States and Russia: a Framework for Sustainable Enlargement”, **International Affairs**, Ekim 2002, c. 78, s. 4, s. 731–756.

Kramer, Mark, “Out of Communism: Reforming the Russian Legal System”, **Current History**, Ekim 2003, c. 102, s. 666, s. 327–332.

Kramer, Mark, “Russian Policy toward the Commonwealth of Independent States: Recent Trends and Future Prospects”, **Problems of Post-Communism**, Kasım/Aralık 2008, c. 55, s. 6, s. 3–19.

Kranz, Patricia, “Fall of an Oligarch: Can Vladimir Potanin Save His Empire?”, **BusinessWeek**, <http://www.businessweek.com/1999/99_09/b3618098.htm> (30.05.2008).

Krastev, Ivan. “‘Sovereign Democracy’, Russian Style”, **Open Democracy**, 16.11.2006, <http://www.opendemocracy.net/globalization-institutions_government/sovereign_democracy_4104.jsp> (07.01.2006).

Krawitz, Avi, "VTB Sells 10% Stake in ALROSA for \$377M", **Rapaport News**, 15.07.2008, <<http://www.diamonds.net/news/NewsItem.aspx?ArticleID=22356>> (10.08.2008).

Krylov, Sergei, "Germany: Main Economic Partner", **International Affairs (Moscow)**, 2002, c. 48, s. 5, s. 55–57.

Kryshtanovskaya, Olga ve White, Stephen, "From Soviet Nomenklatura to Russian Elite", **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1996, c. 48, s. 5, s. 711–733.

Kryshtanovskaya, Olga ve White, Stephen, "Inside the Putin Court: a Research Note", **Europe-Asia Studies**, Kasım 2005, c. 57, s. 7, s. 1065–1075.

Kryshtanovskaya, Olga ve White, Stephen, "Putin's Militocracy", **Post-Soviet Affairs**, Ekim/Aralık 2003, c. 19, s. 4, s. 289–306.

Kryshtanovskaya, Olga ve White, Stephen, "The Rise of the Russian Business Elite", **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 2005, c. 38, s. 3, s. 293–307.

Kryukov, N. A., "Evolution of Russian-Ukrainian Relations: the Legal Status of the Black Sea Fleet", **Military Thought**, Nisan/Haziran 2006, c. 15, s. 2, s. 120–132.

Kubicek, Paul, "Civil Society, Trade Unions and Post-Soviet Democratisation: Evidence from Russia and Ukraine", **Europe-Asia Studies**, Ocak 2002, c. 54, s. 4, s. 603–624.

Kubicek, Paul, "Delegative Democracy in Russia and Ukraine", **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1994, c. 27, s. 4, s. 423–441.

Kubicek, Paul, "Russian Energy Policy in the Caspian Basin", **World Affairs**, Bahar 2004, c. 166, s. 4, s. 207–217.

Kubicek, Paul, "Russian Foreign Policy and the West", **Political Science Quarterly**, Kış 1999/2000, c. 114, s. 4, s. 547–568.

Kumar, Sarath, "Putin's Visit to India Highlights Significant Strategic Shifts", 25.11.2000, <<http://www.wsws.org/articles/2000/nov2000/rusi-n25.shtml>> (20.03.2009).

Kunov, Andrey ve Shakin, Dmitry, "The Third Russian Duma: Cleavages and Coalitions", **APSA Working Paper**, Ağustos 2005, s. 1–29.

Kuser, Michael, "US Flip-Flops on Caspian Gas", **Business Week Online**, 26.09.2007, s. 17.

Kutlu, Tarık Cemal, "Vahhabilik Suçlaması ve Şura Hareketi", **Kafkas Vakfı**, <http://www.kafkas.org.tr/bgkafkas/bukaf_cec_vahsuc.html> (28.12.2008).

Kuzio, Taras, "Borders, Symbolism and Nation-State Building: Ukraine and Russia", **Geopolitics**, Güz 1997, c. 2, s. 2, s. 36–56.

Kuzio, Taras, "Geopolitical Pluralism in CIS: the Emergence of GUUAM", **European Security**, Yaz 2000, c. 9, s. 2, s. 81–114.

Kuzio, Taras, “National Identities and Virtual Foreign Policies among Eastern Slavs”, **Nationalities Papers**, Aralık 2003, c. 31, s. 4, s. 431–452.

Kuzio, Taras, “Poland Plays Strategic Role in Ukraine’s ‘Orange Revolution’”, **Eurasia Daily Monitor**, 09.12.2004, c. 1, s. 144, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=27278](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=27278)> (05.04.2009).

Kuzio, Taras, “Ukraine and NATO”, <<http://www.ualberta.ca/~cius/stasiuk/st-articles/an-ukr-nato.htm>> (04.03.2009).

Kuznetsova, Olga ve Kuznetsov, Andrei, “The State as a Shareholder: Responsibilities and Objectives”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 1999, c. 51, s. 3, s. 433–445.

Labarre, Frederic, “NATO-Russia Relations and NATO Enlargement in the Baltic Sea Region”, **Baltic Defence Review**, Haziran 2001, c. 6, s. 2, s. 46–69.

LaFraniere, Sharon, “How Jihad Made Its Way to Chechnya”, **Washington Post**, 26.04.2003, <<http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A39482-2003Apr25?language=printer>> (22.03.2009).

Lambeth, Benjamin S., “Russia’s Wounded Military”, **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 1995, c. 74, s. 2, s. 86-98.

Land, Thomas, “Putin Pursues Russia’s Oil Oligarchs”, **Contemporary Review**, Ağustos 2004, c. 285, s. 1663, s. 65–73.

Larson, Deborah Welch ve Shevchenko, Alexei, “Shortcut to Greatness: the New Thinking and the Revolution in Soviet Foreign Policy”, **International Organization**, Kış 2003, c. 57, s. 1, s. 77–109.

Lavelle, Peter, “What Does Putin Want?”, **Current History**, Ekim 2004, c. 103, s. 675, s. 314–318.

Lavery, Nicklaus, “Limited Choices: Russian Opposition Parties and the 2007 Duma Election”, **Demokratizatsiya**, Güz 2008, c. 16, s. 4, s. 363–381.

Lebras, Elizabeth, “Itera’s Success Raises Suspicions”, **The St.Petersburg Times**, 14.11.2000, <http://www.sptimes.ru/index.php?action_id=2&story_id=13241> (28.06.2008).

Lee, Pak K., “China’s Quest for Oil Security: Oil (Wars) in the Pipeline”, **The Pacific Review**, Haziran 2005, c. 18, s. 2, s. 265-301.

Legvold, Robert, “Russian Foreign Policy Ten Years after the Fall”, **Congressional Program of the Aspen Institute**, 19–26 Ağustos 2001, <<http://www.columbia.edu/~rhl1/Aspen.8-01.pdf>> (14.03.2009).

Legvold, Robert, “Russia’s Unformed Foreign Policy”, **Foreign Affairs**, Eylül/Ekim 2001, c. 80, s. 5, s. 62–75.

Lemaitre, Roemer, “The Rollback of Democracy in Russia after Beslan”, **Review of Central and East European Law**, Aralık 2006, c. 31, s. 4, s. 369–411.

Lesage, Michel, “The Crisis of Public Administration in Russia”, **Public Administration**, Bahar/Yaz 1993, c. 71, s. 1/2, s. 121–133.

Leveda, Yuri A., "What the Polls Tell Us?", **Journal of Democracy**, Temmuz 2004, c. 15, s. 3, s. 44-51.

Li-Chen, Sim, "In Search of Security: Azerbaijan and the Role of Oil in the Caspian Sea", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 1999, c. 15, s. 3, s. 24-53.

Lieven, Anatol, "The Weakness of Russian Nationalism", **Survival**, Yaz 1999, c. 41, s. 2, s. 53-70.

Light, Margot, "In Search of an Identity: Russian Foreign Policy and the End of Ideology", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2003, c. 19, s. 3, s. 42-59.

Light, Margot, "Russian-American Relations under George W. Bush and Vladimir Putin", **Irish Studies in International Affairs**, 2008, c. 19, s. 25-32.

Light, Margot; White, Stephen ve Löwenhardt, John, "A Wider Europe: the View from Moscow and Kyiv", **International Affairs**, Ocak 2000, c. 76, s. 1, s. 77-88.

Lipman, Maria, "Putin's Chosen Public", **The Washington Post**, 16.09.2005, <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/09/15/AR2005091502140.html>> (04.01.2009).

Lloyd, John, "The First Second Election: Russia at the Polls", **The Political Quarterly**, Ocak/Mart 1997, c. 68, s. 1, s. 9-22.

Lo, Bobo, "The Long Sunset of Strategic Partnership: Russia's Evolving China Policy", **International Affairs**, Mart 2004, c. 80, s. 2, s. 295-309.

Lobjakas, Ahto, "Beslan Hostage Tragedy Leads to Spat with EU", **RFE/RL**, 06.09.2004, <<http://www.rferl.org/content/article/1054701.html>> (04.04.2009).

Lohr, Eric, "Arkadii Volsky's Political Base", **Europe-Asia Studies**, Ocak 1993, c. 45, s. 5, s. 811-829.

Lomagin, Nikita, "Democratization and Foreign Policy of Russia", <<http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/lomagin.pdf>> (11.09.2007).

Lowe, Felix, "Russian Government Increases Its Stake in Diamond Miner Alrosa", **Daily Telegraph**, 25.06.2008, <<http://www.telegraph.co.uk/money/main.jhtml?xml=/money/2008/06/24/bcnalrosa124.xml>> (09.08.2008).

Lukin, Alexander, "Putin's Regime: Restoration or Revolution?", **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 2001, c. 48, s. 4, s. 38-48.

Lukin, Aleksandr V., "The Transitional Period in Russia: Democratization and Liberal Reforms", **Russian Social Science Review**, Temmuz/Ağustos 2000, c. 41, s. 4, s. 5-31.

Lunak, Petr, "Limits of Personal Diplomacy", **NATO Review**, Güz 2003, s. 26-29.

Luong, Pauline Jones ve Weinthal, Erika, "New Friends, New Fears in Central Asia", **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 2002, c. 81, s. 2, s. 61-70.

Lynch, Allen C., “The Realism of Russia’s Foreign Policy”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 2001, c. 53, s. 1, s. 7-31.

Lynch, Dov, “Russia’s Strategic Partnership with Europe”, **The Washington Quarterly**, Bahar 2004, c. 27, s. 2, s. 99–118.

Lynch, Dov, “The Enemy is at the Gate: Russia after Beslan”, **International Affairs**, Ocak 2005, c. 81, s. 1, s. 141–161.

Lynch, Dov, “The Tajik Civil War and Peace Process”, **Civil Wars**, Kış 2001, c. 4, s. 4, s. 49–72.

Lynch, Dov, “‘Walking the Tightrope’: the Kosovo Conflict and Russia in European Security, 1998-August 1999”, **European Security**, Kış 1999, c. 8, s. 4, s. 57–83.

Lynn, Nicholas J. ve Novikov, Alexei V., “Refederalizing Russia: Debates on the Idea of Federalism in Russia”, **Publius**, Bahar 1997, c. 27, s. 2, s. 187-203.

MacAskill, Ewen, “Bush, Putin Link Shield to Arms Cuts”, **The Guardian**, 23.07.2001, <<http://www.guardian.co.uk/world/2001/jul/23/usa.russia>> (21.03.2009).

MacDougall, Jim, “Russian Policy in the Transcaucasian ‘Near Abroad’: the Case of Azerbaijan”, **Demokratizatsiya**, Kış 1997, c. 5, s. 1, s. 89–101.

MacFarlane, Neil, “NATO in Russia’s Relations with the West”, **Security Dialogue**, Eylül 2001, c. 32, s. 3, s. 281–296.

MacFarlane, S. Neil, “The ‘R’ in BRICs: Is Russia an Emerging Power?”, **International Affairs**, Ocak 2006, c. 82, s. 1, s. 41–57.

MacFarlane, S. Neil, “The United States and Regionalism in Central Asia”, **International Affairs**, Mayıs 2004, c. 80, s. 3, s. 447–461.

Mahmutsehajic, Rusmir, “The International Community and the Former Yugoslavia”, **East European Constitutional Review**, Bahar/Yaz 2001, c. 10, s. 2/3, <http://www1.law.nyu.edu/eecr/vol10num2_3/features/mahmutsehajic.html> (22.01.2009).

Maillet, Lynda L., “Russia’s ‘Black Tuesday’ Political Fallout from the Ruble’s Crash”, **East/West Letter**, Eylül/Ekim 1994, c. 3, s. 5, <<http://www.okno.com/ewltr/archive/vol3/ru-ruble.html>> (02.05.2008).

Mainville, Michael, “Bush Confronts Putin, Face to Face, Over Democracy”, **New York The Sun**, 25.02.2005, <<http://www.nysun.com/foreign/bush-confronts-putin-face-to-face-over-democracy/9697/>> (06.01.2009).

Makarychev, Andrey S., “Politics, the State and De-Politicization: Putin’s Project Reassessed”, **Problems of Post-Communism**, Eylül/Ekim 2008, c. 55, s. 5, s. 62-71.

Makinen, Sirke, “On the Geopolitical Discourses of the Russian Yabloko Association, 1993–2001”, **Geopolitics**, Bahar 2003, c. 8, s. 1, s. 149–180.

Malcolm, Neil ve Pravda, Alex, “Democratization and Russian Foreign Policy”, **International Affairs**, Temmuz 1996, c. 72, s. 3, s. 537–552.

Mamedov, Rustam, "International Legal Status of the Caspian Sea: Issues of Theory and Practice", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yılığ**, 2001, s. 32, s. 217–259.

Manilov, Valery, "Russia's New Military Doctrine", **International Affairs (Moscow)**, 2000, c. 46, s. 4, s. 100–109.

Mankoff, Jeffrey, "Russia and the West: Taking the Longer View", **The Washington Quarterly**, Bahar 2007, c. 30, s. 2, s. 123–135.

Marantz, Paul, "Russian Foreign Policy During Yeltsin's Second Term", **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1997, c. 30, s. 4, s. 345–351.

March, Luke, "The Contemporary Russian Left after Communism: Into the Dustbin of History?", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Aralık 2006, c. 22, s. 4, s. 431–456.

Marples, David, "Is Russia-Belarus Friendship over?", **Eurasia Daily Monitor**, 15.01.2007, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32392](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32392)> (03.04.2009).

Marsh, Christopher; Albert, Helen ve Warhola, James W., "The Political Geography of Russia's 2004 Presidential Election", **Eurasian Geography and Economics**, Haziran 2004, c. 45, s. 4, s. 262-279.

Martianov, Viktor, "The Decline of Public Politics in Russia: from Public Politics to Political Administration", **Russian Politics and Law**, Eylül/Ekim 2007, c. 45, s. 5, s. 67–82.

Masker, John Scott, "Signs of a Democratized Foreign Policy?", **World Affairs**, Bahar 1998, c. 160, s. 4, s. 179–191.

Matsuzato, Kimitaka, "From Communist Boss Politics to Post-Communist Caciquismo - the Meso-Elite and Meso-Governments in Post-Communist Countries", **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 2001, c. 34, s. 2, s. 175–201.

Mau, Vladimir, "Perestroika: Theoretical and Political Problems of Economic Reforms in the USSR", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 1995, c. 47, s. 3, s. 387–411.

Mau, Vladimir, "The Ascent of the Inflationists", **Journal of Democracy**, Nisan 1994, c. 5, s. 2, s. 32–35.

Mauring, Liina ve Schaer, Daniel, "The Effects of the Russian Energy Sector on the Security of the Baltic States", **Baltic Security and Defence Review**, 2006, s. 8, s. 66–80.

McAllister, Ian ve White, Stephen, "It's the Economy, Comrade! Parties and Voters in 2007 Russian Duma Election", **Europe-Asia Studies**, Ağustos 2008, c. 60, s. 6, s. 931–957.

McAllister, Ian ve White, Stephen, "Split Ticket Voting in the 1995 Russian Duma Elections", **Electoral Studies**, Aralık 2000, c. 19, s. 4, s. 563–576.

McDermott, Roger, "Russia Strengthens Its Airbase in Kyrgyzstan", **Eurasia Daily Monitor**, 10.08.2004, c. 1, s. 71, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=26742](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=26742)> (28.03.2009).

McDermott, Roger, "Russia Using CSTO to Counterbalance NATO", **Eurasia Daily Monitor**, 6 Mart 2007, c. 4, s. 45, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=32556](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=32556)> (04.04.2009).

McFaul, Michael, "A Precarious Peace: Domestic Politics in the Making of Russian Foreign Policy", **International Security**, Kış 1997–1998, c. 22, s. 3, s. 5–35.

McFaul, Michael, "Authoritarian and Democratic Responses to the Financial Meltdown in Russia", **Problems of Post-Communism**, Temmuz/Ağustos 1999, c. 46, s. 4, s. 22–32.

McFaul, Michael, "Domestic Politics and NATO Expansion in Russia: Implications for American Foreign Policy", **Ponars Policy Memo 5**, Ekim 1997, s. 1–6.

McFaul, Michael, "Eurasia Letter: Russian Politics after Chechnya", **Foreign Policy**, Yaz 1995, s. 99, s. 149–165.

McFaul, Michael, "Explaining Party Formation and Nonformation in Russia: Actors, Institutions and Chance", **Comparative Political Studies**, Aralık 2001, c. 34, s. 10, s. 1159–1187.

McFaul, Michael, "Lessons from Russia's Protracted Transition from Communist Rule", **Political Science Quarterly**, Bahar 1999, c. 114, s. 1, s. 103–130.

McFaul, Michael, "Realistic Engagement: a New Approach to American-Russian Relations", **Current History**, Ekim 2001, c. 100, s. 648, s. 313–322.

McFaul, Michael, "Russia and the West: a Dangerous Drift", **Current History**, Ekim 2005, c. 104, s. 684, s. 307–312.

McFaul, Michael, "Russia: State of Siege", **Hoover Digest**, 2004, s. 4, <<http://www.hoover.org/publications/digest/3009896.html>> (02.01.2008).

McFaul, Michael, "Russia under Putin: One Step Forward, Two Steps Back", **Journal of Democracy**, Temmuz 2000, c. 11, s. 3, s. 19–33.

McFaul, Michael, "Russian Democracy: Still Not a Lost Cause", **The Washington Quarterly**, Kış 2000, c. 23, s. 1, s. 135–144.

McFaul, Michael, "Russia's Many Foreign Policies", **Demokratizatsiya**, Yaz 1999, c. 3, s. 7, s. 393–412.

McFaul, Michael, "State Power, Institutional Change, and the Politics of Privatization in Russia", **World Politics**, Ocak 1995, c. 47, s. 2, s. 210–243.

McFaul, Michael, "Thwarting the Specter of a Russian Dictator", **Demokratizatsiya**, Kış 1993, c. 1, s. 2, s. 1–17.

McFaul, Michael, “Why Russia’s Politics Matter?”, **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat 1995, c. 74, s. 1, s. 87–99.

McFaul, Michael ve Petrov, Nikolai, “Russian Democracy in Eclipse: What the Elections Tell Us?”, **Journal of Democracy**, Temmuz 2004, c. 15, s. 3, s. 20–31.

McFaul, Michael ve Stoner-Weiss, Kathryn, “Putin’s Russia”, **Foreign Affairs**, Mayıs/Haziran 2008, c. 87, s. 3, s. 163–164.

Medvedev, Sergei, “Putin’s Second Republic: Russian Scenarios”, **Internationale Politik und Gesellschaft**, 2004, s. 1, s. 96–113.

Meek, James, “The Three Men Named Boris”, **Indian Express**, 05.09.1998, <<http://www.indianexpress.com/res/web/pl/e/daily/19980905/24850654.html>> (20.05.2008).

Melander, Erik, “The Nagorno-Karabakh Conflict Revisited?: Was the War Inevitable?”, **Journal of Cold War Studies**, Bahar 2001, c. 3, s. 2, s. 48-75.

Mendelsohn, Jack, “America and Russia: Make-Believe Arms Control”, **Current History**, Ekim 2002, c. 101, s. 657, s. 325–329.

Mendelsohn, Jack, “America, Russia, and the Future of Arms Control”, **Current History**, Ekim 2001, c. 100, s. 648, s. 323–329.

Menkizsak, Marek, “Relations between Russia and NATO before and after the 11th of September”, **CES Studies**, Mayıs 2002, s. 4, s. 33–47.

Mereckis, Darius ve Morkvenas, Rimantas, “The 1991 Treaty as a Basis for Lithuanian-Russian Relations”, **Lithuanian Foreign Policy Review**, 1998, s. 1, <http://www.lfpr.lt/uploads/File/1998-1/Mereckis_Morkvenas.pdf> (09.03.2009).

Merkushev, Vitaly, “Relations between Russia and the EU: the View from across the Atlantic”, **Perspectives on European Politics and Society**, Ağustos 2005, c. 6, s. 2, s. 353–371.

Meyer, Peggy Falkenheim, “Moscow’s Relations with Tokyo: Domestic Obstacles to a Territorial Agreement”, **Asian Survey**, Ekim 1993, c. 33, s. 10, s. 953–967.

Meyer, Peggy Falkenheim, “Russo-Japanese Relations: Opportunity for a Rapprochement?”, **Demokratizatsiya**, Bahar 1998, c. 6, s. 2, s. 363–379.

Michaels, Jeff, “Examining the NATO-Russia Relationship in Context”, <http://www.ashburninstitute.org/pdfs/jeff_michaels.pdf> (01.03.2009).

Mikoyan, Sergo A., “Russia, the US and Regional Conflict in Eurasia”, **Survival**, Güz 1998, c. 40, s. 3, s. 112-126.

Millar, James R., “The Russian Economy: Putin’s Pause”, **Current History**, Ekim 2001, c. 100, s. 648, s. 336-342.

Miller, Arthur H.; Reisinger, William M. ve Hesli, Vicki L., “The Russian 1996 Presidential Election: Referendum on Democracy or a Personality Contest?”, **Electoral Studies**, Haziran 1998, c. 17, s. 2, s. 175-196.

Mirak-Weissbach, Muriel, “What Did ‘Energy Dialogue’ at Bush-Putin Summit Mean?”, **Executive Intelligence Review**, 07.06.2002, <http://www.larouchepub.com/other/2002/2922us-russ_engy.html> (23.03.2009).

Misiunas, Romuald J., “Rootless Russia: Kaliningrad – Status and Identity”, **Diplomacy and Statecraft**, Haziran 2004, c. 15, s. 2, s. 385-411.

Mitin, Dmitri, “From Rebellion to Submission: the Evolution of Russian Federalism under Putin”, **Problems of Post-Communism**, Eylül/Ekim 2008, c. 55, s. 5, s. 49–61.

Molla-Zade, Jayhun, “Azerbaijan and Caspian Basin: Pipelines and Geopolitics”, **Demokratizatsiya**, Kış 1998, c. 6, s. 1, s. 28–34.

Monaghan, Andrew ve Montanaro-Jankovski, Lucia, “EU-Russia Energy Relations: the Need for Active Engagement”, **EPC Issue Paper**, Mart 2006, s. 45, s. 1–29.

Mooradian, Moorad ve Druckman, Daniel, “Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh, 1990–95”, **Journal of Peace Research**, Kasım 1999, c. 36, s. 6, s. 709–727.

Moraski, Bryon, “Electoral System Reform in Democracy’s Grey Zone: Lessons from Putin’s Russia”, **Government and Opposition**, Güz 2007, c. 42, s. 4, s. 536–563.

Morgan-Jones, Edward ve Schleiter, Petra, “Governmental Change in a President-Parliamentary Regime: the Case of Russia 1994–2003”, **Post-Soviet Affairs**, Nisan/Haziran 2004, c. 20, s. 2, s. 132–163.

Moser, Robert G., “Independents and Party Formation: Elite Partisanship as an Intervening Variable in Russian Politics”, **Comparative Politics**, Ocak 1999, c. 31, s. 2, s. 147-165.

Moses, Joel C., “Democratic Reform in the Gorbachev Era: Dimensions of Reform in the Soviet Union, 1986–1989”, **Russian Review**, Temmuz 1989, c. 48, s. 3, s. 235-269.

Moses, Joel C., “Voting, Regional Legislatures and Electoral Reform in Russia”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 2003, c. 55, s. 7, s. 1049-1075.

Mujezinovic, Mirzet, “ABD ve Rusya’nın Kosova ve Güney Osetya Politikaları”, **USAK Stratejik Gündem**, <<http://www.usakgundem.com/yorum/224/abd-ve-rusya%E2%80%99nin-kosova-ve-g%C3%BCney-osetya-politikaları.html>> (06.04.2009).

Myagkov, Mikhail ve Ordeshook, Peter C., “The Trail of Votes in Russia’s 1999 Duma and 2000 Presidential Elections”, **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 2001, c. 34, s. 3, s. 353-370.

Nacht, Michael, “The Politics: How Did We Get Here?”, **The Washington Quarterly**, Yaz 2000, c. 23, s. 3, s. 87–94.

Nelan, Bruce W., “You’re Fired! You’re Hired”, **Time**, 06.04.1998, <<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,988085-2,00.html>> (23.05.2008).

Nemets, Alexander, “Russia and China: the Mechanics of an Anti-American Alliance”, **The Journal of International Security Affairs**, Güz 2006, s. 11, <<http://www.securityaffairs.org/issues/2006/11/nemets.php>> (11.03.2009).

Neukirch, Claus, “Coming Closer to a Solution in Moldova?”, **Helsinki Monitor**, Ekim 2003, c. 14, s. 4, s. 333–342.

Neukirch, Claus, “Transdniestra and Moldova: Cold Peace at the Dniestr”, **Helsinki Monitor**, Nisan 2001, c. 12, s. 2, s. 122–135.

Nichol, Jim, “Central Asia’s New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests”, **CRS Issue Brief for Congress**, 13.06.2003, s. 5, <http://assets.opencrs.com/rpts/IB93108_20030613.pdf> (17.03.2009).

Nichol, Jim, “Democracy in Russia: Trends and Implications for U.S. Interests”, **CRS Report for Congress**, 29.08.2006, <<http://www.usembassy.it/pdf/other/RL32662.pdf>> (02.01.2008).

Nichol, Jim, “Russia’s December 2007 Legislative Election: Outcome and Implications”, **CRS Report for Congress**, 10.12.2007, <<http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS22770.pdf>> (21.04.2009).

Nichol, Jim, “Russia’s March 2008 Presidential Election: Outcome and Implications”, **CRS Report for Congress**, 13.03.2008, <<http://fpc.state.gov/documents/organization/103693.pdf>> (21.04.2009).

Nichols, Thomas M., “Putin’s First Two Years: Democracy or Authoritarianism?”, **Current History**, Ekim 2002, c. 101, s. 657, s. 307-312.

Nicholson, Martin, “Putin’s Russia: Slowing the Pendulum without Stopping the Clock”, **International Affairs**, Ekim 2001, c. 77, s. 4, s. 867–884.

Nikitin, Alexander, “Partners in Peacekeeping”, **NATO Review**, Kış 2004, s. 4, <<http://www.nato.int/docu/review/2004/issue4/english/special.html>> (11.03.2009).

Nordberg, Marc, “Domestic Factors Influencing Ukrainian Foreign Policy”, **European Security**, Güz 1998, c. 7, s. 3, s. 63–91.

Norling, Nicklas, “China and Russia: Partners with Tensions”, **Policy Perspectives**, 2007, c. 4, s. 1, s. 33–48.

Oates, Sarah, “The 1999 Russian Duma Elections”, **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 2000, c. 47, s. 3, s. 3–14.

Odling-Smee, John, “The IMF and Russia in the 1990s”, **IMF Staff Papers**, 2006, c. 53, s. 1, s. 151–194.

Oğan, Gökçen, “Andican Olayları Sonrasında Özbekistan Dış Politikası”, **Stratejik Analiz**, Ocak 2006, c. 6, s. 69, s. 71–76.

Oğan, Gökçen, “Özbekistan-ABD Gerilimi Tırmanıyor”, **Stratejik Analiz**, Eylül 2005, c. 6, s. 65, s. 11–12.

Oğan, Sinan, “Çeçenistan’da İstikrar Uğruna İstikrarsız Seçim: Tebrikler Kadırov!”, **Stratejik Analiz**, Ekim 2003, c. 4, s. 42, s. 6–8.

Oğan, Sinan, “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, Kış 2001/2002, c. 7, s. 4, s. 127–161.

Oğan, Sinan, “Gebele Radar İstasyonu: Biri Bizi Gözetliyor”, **Türksam**, 19.09.2007, <<http://www.turksam.org/tr/a1286.html>> (30.01.2009).

Oğan, Sinan, “Kremlin’in Oligarşi Savaşı ve Rus İç Politikasında Beklentiler”, **Stradigma**, <http://www.stradigma.com/turkce/aramlik2003/makale_06.html> (21.12.2007).

Oğan, Sinan, “Matruşkalaşan Terörizm”, **Stratejik Analiz**, Ekim 2004, c. 5, s. 34, s. 26–40.

Oğan, Sinan, “Rusya’da Oligarşinin Millileştirilmesi Arzuları”, **Rutam**, <<http://tr.rutam.org/content/view/29/26/>> (23.03.2009).

O’Loughlin, John, “Geopolitical Fantasies, National Strategies and Ordinary Russians in the Post-Communist Era”, **Geopolitics**, Kış 2001, c. 6, s. 3, s. 17–48.

O’Loughlin, John ve Talbot, Paul F., “Where in the World is Russia? Geopolitical Perceptions and Preferences of Ordinary Russians”, **Eurasian Geography and Economics**, 2005, c. 46, s. 1, s. 23–50.

O’Loughlin, John; Tuathail, Gearoid O. ve Kolossov, Vladimir, “Russian Geopolitical Culture and Public Opinion: the Masks of Proteus Revisited”, **Transactions of the Institute of British Geographers**, Eylül 2005, c. 30, s. 3, s. 322–335.

Orlov, Vladimir A. ve Vinnikov, Alexander, “The Great Guessing Game: Russia and the Iranian Nuclear Issue”, **The Washington Quarterly**, Bahar 2005, c. 28, s. 2, s. 49–66.

O’malley, William D. ve McDermott, Roger N., “Kyrgyzstan’s Security Tightrope: Balancing Its Relations with Moscow and Washington”, **The Journal of Slavic Military Studies**, Eylül 2003, c. 16, s. 3, s. 72-111.

Omarova, Gulnara ve Omarova, Zhuldis, “Kazakhstan’s Space Policy in a Changing National and Global Context”, **Space Policy**, Ağustos 2006, c. 22, s. 3, s. 200–204.

Orttung, Robert W., “Business and Politics in the Russian Regions”, **Problems of Post-Communism**, Mart/Nisan 2004, c. 51, s. 2, s. 48-60.

Orttung, Robert W., “Business and State in the Russian Regions”, **Ponars Policy Memo 305**, Kasım 2003, s. 1-4.

Oshima, Koji, “Iranian Nuclear Weapons Development”, <<http://www.drc-jpn.org/AR-6E/ohshima-e02.htm>> (24.02.2009).

Oversloot, Hans ve Verheul, Ruben, “Managing Democracy: Political Parties and the State in Russia”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2006, c. 22, s. 3, s. 383–405.

Owen, James, "Russia and Iran: Old Neighbours, New Rivals", **Open Democracy**, 30.03.2006, <<http://www.opendemocracy.net/content/articles/PDF/3407.pdf>> (18.03.2009).

Owen, John M., "How Liberalism Produces Democratic Peace?", **International Security**, Güz 1994, c. 19, s. 2, s. 87-125.

Özüğurlu, Hilmiye Yasemin, "Eski Merkezi Planlı Ekonomilerde Özelleştirme: Rusya Örneği", **Usak Stratejik Gündem**, <<http://www.stratejikgundem.com/makale.php?id=323>> (22.03.2008).

Pannier, Bruce, "Joint Military Exercise Practices Common Defense", **RFE/RL**, 29.03.2000, <<http://www.rferl.org/content/article/1093626.html>> (17.03.2009).

Pannier, Bruce, "Kyrgyzstan, Tajikistan Hope Gazprom Deals Will Make Their Winters Warmer", **RFE/RL**, 22.05.2003, <<http://www.rferl.org/content/Article/1103316.html>> (27.03.2009).

Pannier, Bruce, "Russian President's Caspian Tour All about Gas and Oil", **Johnson's Russia List**, 03.07.2008, <<http://www.cdi.org/russia/johnson/2008-126-42.cfm>> (30.03.2009).

Pannier, Bruce, "Terrorism Forges Bond between Moscow and Central Asia", **RFE/RL**, 26.01.2000, <<http://www.rferl.org/content/article/1093156.html>> (17.03.2009).

Papava, Vladimir, "The Political Economy of Georgia's Rose Revolution", **Orbis**, Güz 2006, c. 50, s. 4, s. 657-667.

Parfitt, Tom, "Russian-Belarus Oil Row Rattles EU Nerves", **Guardian Unlimited**, <<http://www.guardian.co.uk/russia/article/0,,1985683,00.html>> (03.04.2009).

Park, Andrus, "Ethnicity and Independence: the Case of Estonia in Comparative Perspective", **Europe-Asia Studies**, Ocak 1994, c. 46, s. 1, s. 69-87.

Pasicolan, Paolo ve Hwang, Balbina Y., "The Vital Role of Alliances in the Global War on Terrorism", **The Heritage Foundation**, 24.10.2002, <<http://www.heritage.org/Research/HomelandSecurity/bg1607.cfm>> (22.03.2009).

Pavliuk, Oleksandr, "GUUAM: the Spillover of Politics into Economics?", **Milletlerarası Münasebetler: Türk Yılığ**, 1998, s. 28, s. 1-27.

Peimai, Hooman, "Russian Military Base in Tajikistan Inaugurated", **Central Asia-Caucasus Institute**, 20.10.2004, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/2529>> (28.03.2009).

Peregudov, Sergei, "Biznes i Vlast v Rassii: K Novıy Modeli Atnaşenii", <<http://www.politcom.ru/2004/pvz379.php>> (12.07.2008).

Perovic, Jeronim, "From Disengagement to Active Economic Competition: Russia's Return to the South Caucasus and Central Asia", **Demokratizatsiya**, Kış 2005, c. 13, s. 1, s. 61-85.

Peters, Rita Putins, “Russia, the Baltic States and the West”, **Demokratizatsiya**, Güz 1994, c. 2, s. 4, s. 623–631.

Petkov, Radoslav K. ve Shklyar, Natan M., “Russian Regions after the Crisis: Coping with Economic Troubles Governors Reap Political Rewards”, **Demokratizatsiya**, Güz 1999, c. 7, s. 4, s. 527-543.

Petrov, Nikolai, “Seven Faces of Putin’s Russia: Federal Districts as the New Level of State-Territorial Composition”, **Security Dialogue**, Mart 2002, c. 33, s. 1, s. 73–91.

Pigman, Geoffrey Allen, “The New Aerospace Diplomacy: Reconstructing Post-Cold War US-Russian Economic Relations”, **Diplomacy and Statecraft**, Aralık 2004, c. 15, s. 4, s. 683–723.

Pinchuk, Denis, “Buy, Russia, Buy”, **Alexander’s Gas and Oil Connections**, <<http://www.gasandoil.com/goc/news/ntr34254.htm>> (27.03.2009).

Piper, Elizabeth ve Kulikov, Yuri, “Ukraine Condemns Russia’s Move on Georgia Regions”, **Reuters**, 27.08.2009, <<http://www.reuters.com/article/newsOne/idUKLR66952420080827>> (02.04.2009).

Pipes, Richard, “Flight from Freedom: What Russians Think and Want?”, **Foreign Affairs**, Mayıs/Haziran 2004, c. 83, s. 3, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=6&hid=101&sid=fec4f38e-7b79-4d73952333c0770863c9%40sessionmgr108&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#db=khh&AN=12845783>> (24.12.2008).

Pipes, Richard, “Is Russia Still an Enemy?”, **Foreign Affairs**, Eylül/Ekim 1997, c. 76, s. 5, s. 71–72.

Pope, Hugh, “Coup Off at Half Cock Fails to Impress Long-Suffering Azeris: the Latest Struggle for Power in Caucasus Republic Centres on Rebel Opposition to BP-led Oil Deal”, **The Independent**, 05.10.1994, <<http://www.independent.co.uk/news/world/coup-off-at-half-cock-fails-to-impress-longsuffering-azeris-the-latest-struggle-for-power-in-caucasus-republic-centres-on-rebel-opposition-to-bpled-oil-deal-writes-hugh-pope-in-baku-1440977.html>> (01.02.2009).

Porter, Bruce D. ve Saivetz, Carol R., “The Once and Future Empire: Russia and the ‘Near Abroad’”, **The Washington Quarterly**, Yaz 1994, c. 17, s. 3, <http://www.lexisnexis.com/us/lnacademic/results/docview/docview.do?docLinkInd=true&risb=21_T5771964210&format=GNBFI&sort=&startDocNo=1&resultsUrlKey=29_T5771973137&cisb=22_T5771973136&treeMax=true&treeWidth=0&csi=8068&docNo=1> (11.02.2009).

Price, Robert F., “Energy Reform in Russia and the Implications for European Energy Security”, **Demokratizatsiya**, Güz 2007, c. 15, s. 4, s. 390-407.

Puffer, Sheila M. ve McCarthy, Daniel J., “Can Russia’s State-Managed, Network Capitalism Be Competitive? Institutional Pull versus Institutional Push”, **Journal of World Business**, 2007, c. 42, s. 1, s. 1–13.

Pursianinen, Christer, "The Ambiguity of the Common European Economic Space: a Strength or a Weakness?", **Russian-European Centre for Economic Policy**, <http://www.recep.ru/en/group-eurf-docs.php?subaction=showfull&id=1090829218&archive=&start_from=&ucat=19> (14.03.2009).

Purtaş, Fırat, "Rusya'ya ve Rus Dış Politikasına Panoramik Bir Bakış", **Stratejik Analiz**, Nisan 2007, s. 84, s. 22–30.

Putnam, Robert D., "Diplomacy and Domestic Politics", **International Organizations**, Yaz 1988, c. 42, s. 3, s. 427-460.

Quast, Oliver ve Locatelli, Catherine, "Russian Natural Gas Policy and Its Possible Effects on European Gas Market", **Energy Policy**, Şubat 1997, c. 25, s. 2, s. 125–133.

Rahm, Julie M., "Russia, China, India: a New Strategic Triangle for a New Cold War?", **Parameters**, Kış 2001/2002, c. 31, s. 4, s. 87-97.

Rahr, Alexander, "Germany and Russia: a Special Relationship?", **The Washington Quarterly**, Bahar 2007, c. 30, s. 2, s. 137–145.

Rahr, Alexander, "Russia's Future: with or without Yeltsin", **RFL/Research Report**, 29 Nisan 1994, c. 3, s. 17, s. 1–7.

Rangsimaporn, Paradorn, "Interpretations of Eurasianism: Justifying Russia's Role in East Asia", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2006, c. 58, s. 3, s. 371–389.

Rangsimaporn, Paradorn, "Russian Perceptions and Policies in a Multipolar East Asia under Yeltsin and Putin", **International Relations of the Asia Pacific**, 13.12.2008, s. 1–38.

Rasizade, Alec, "Putin's Mission in the Russian Thermidor", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2008, c. 41, s. 1, s. 1–25.

Rasizade, Alec, "The Historic Significance of Putin's Revanchism", **Contemporary Review**, Yaz 2006, c. 288, s. 1681, s. 137–156.

Reissner, Ute, "Between the IMF and Russian Nationalism: Chernomyrdin, Gazprom and Moscow's Role in the Kosovo War", <<http://www.wsws.org/articles/1999/may1999/russ-m18.shtml>> (22.02.2009).

Remington, Thomas F., "The Evolution of Executive-Legislative Relations in Russia since 1993", **Slavic Review**, Güz 2000, c. 59, s. 3, s. 499-520.

Remington, Thomas F. ve Smith, Steven S., "The Development of Parliamentary Parties in Russia", **Legislative Studies Quarterly**, Kasım 1995, c. 20, s. 4, s. 457-489.

Renz, Bettina, "Putin's Militocracy? An Alternative Interpretation of Siloviki in Contemporary Russian Politics", **Europe-Asia Studies**, Eylül 2006, c. 58, s. 6, s. 903–924.

Reuter, Ora John ve Remington, Thomas F., "Dominant Party Regimes and the Commitment Problem: the Case of United Russia", **Comparative Political Studies**, Nisan 2009, c. 42, s. 4, s. 501-526.

Reveron, Derek S., “Old Allies, New Friends: Intelligence-Sharing in the War on Terror”, **Orbis**, Yaz 2006, c. 50, s. 3, s. 453-468.

Revell, Jo, “Fresh Rise in Gas Bills Feared as Ukraine Rejects Putin Deal”, **The Guardian**, 01.01.2006, <<http://www.guardian.co.uk/world/2006/jan/01/russia.oil>> (01.04.2009).

Reynolds, Paul, “Oil and Gas Grease Putin’s Visit”, **BBC News**, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3018268.stm>> (24.03.2009).

Richardson, Michael, “View from Sakhalin: Kuril Islands Should Remain Russian”, **International Herald Tribune**, 31.08.1992, <http://www.iht.com/articles/1992/08/31/qand_3.php> (20.01.2009).

Richter, Patrick, “Two Mysterious Deaths in Georgia’s ‘Rose Revolution’ Regime”, 16.02.2005, <<http://www.wsws.org/articles/2005/feb2005/geor-f16.shtml>> (04.04.2009).

Rigby, T. H., “New Top Elites for Old in Russian Politics”, **British Journal of Political Science**, Nisan 1999, c. 29, s. 2, s. 323-343.

Riggs, Jonathan W. ve Schraeder, Peter J., “Russia’s Political Party System as a (Continued) Impediment to Democratization: the 2003 Duma and 2004 Presidential Elections in Perspective”, **Demokratizatsiya**, Kış 2005, c. 13, s. 1, s. 141-151.

Riggs, Jonathan W. ve Schraeder, Peter J., “Russia’s Political Party System as an Impediment to Democratization”, **Demokratizatsiya**, Bahar 2004, c. 12, s. 2, s. 265-293.

Rigi, Jakob, “State and Big Capital in Russia”, **Social Analysis**, Bahar 2005, c. 49, s. 1, s. 198–205.

Risen, Clay, “Will the US Normalize Trade with Russia?”, **The New Republic**, 01.03.2007, <http://www.ncsj.org/AuxPages/010307TNR_PNTR.shtml> (16.08.2008).

Risse-Kappen, Thomas, “Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policy in Liberal Democracies”, **World Politics**, Temmuz 1991, c. 43, s. 4, s. 479–512.

Rivera, David, “Engagement, Containment, and the International Politics of Eurasia”, **Political Science Quarterly**, Bahar 2003, c. 118, s. 1, s. 81–106.

Robinson, Neil, “Classifying Russia’s Party System: the Problem of ‘Relevance’ in a Time of Uncertainty”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Mart 1998, c. 14, s. 1–2, s. 159–177.

Robinson, Neil, “The Economy and the Prospects for Anti-Democratic Development in Russia”, **Europe-Asia Studies**, Aralık 2000, c. 52, s. 8, s. 1391–1416.

Robinson, Neil, “The Politics of Russia’s Partial Democracy”, **Political Studies Review**, Nisan 2003, c. 1, s. 2, s. 149–166.

Rose, Richard; Munro, Neil ve White, Stephen, "Voting in a Floating Party System: the 1999 Duma Election", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2001, c. 53, s. 3, s. 419–443.

Rose, Richard; Tikhomirov, Evgeny ve Mishler, William, "Understanding Multi-Party Choice: the 1995 Duma Election", **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1997, c. 49, s. 5, s. 799–823.

Rosefielde, Steven ve Hlouskova, Romana, "Why Russia is Not a Democracy?", **Comparative Strategy**, Mayıs 2007, c. 26, s. 3, s. 215–229.

Ross, Cameron, "Federalism and Democratization in Russia", **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 2000, c. 33, s. 4, s. 403–420.

Ross, Cameron, "Federalism and Electoral Authoritarianism under Putin", **Demokratizatsiya**, Yaz 2005, c. 13, s. 3, s. 347–371.

Ross, Cameron, "Municipal Reform in the Russian Federation and Putin's Electoral Vertical", **Demokratizatsiya**, Bahar 2007, c. 15, s. 2, s. 191–208.

Ross, Cameron, "Putin's Federal Reforms and the Consolidation of Federalism in Russia: One Step Forward, Two Steps Back", **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2003, c. 36, s. 1, s. 29–47.

Rothschild, Michael, "Bankers Scramble to Tap Russian Contacts", **International Herald Tribune**, 24.11.2005, <<http://www.iht.com/articles/2005/11/23/business/ruble.php?page=1>> (05.08.2008).

Rowley, David G., "Aleksandr Solzhenitsyn and Russian Nationalism", **Journal of Contemporary History**, Temmuz 1997, c. 32, s. 3, s. 321–337.

Rozman, Gilbert, "Sino-Russian Relations: Will the Strategic Partnership Endure?", **Demokratizatsiya**, Bahar 1998, c. 6, s. 2, s. 396–415.

Rumer, Eugene B. ve Wallander, Celeste A., "Russia: Power in Weakness", **The Washington Quarterly**, Kış 2003/2004, c. 27, s. 1, s. 57–73.

Rumer, Eugene, "The U.S. Interests and Role in Central Asia after K2", **The Washington Quarterly**, Yaz 2006, c. 29, s. 3, s. 141–154.

Russell, John, "Ramzan Kadyrov: The Indigenous Key to Success in Putin's Chechenization Strategy?", **Nationalities Papers**, Eylül 2008, c. 36, s. 4, s. 659–687.

Russell, John, "Terrorists, Bandits, Spooks and Thieves: Russian Demonisation of the Chechens before and since 9/11", **Third World Quarterly**, Şubat 2005, c. 26, s. 1, s. 101–116.

Rutland, Peter, "Privatisation in Russia: One Step forward: Two Steps Back?", **Europe-Asia Studies**, Ocak 1994, c. 46, s. 4, s. 1109–1131.

Ryzhkov, Vladimir, "The Liberal Debacle", **Journal of Democracy**, Temmuz 2004, c. 15, s. 3, s. 52–58.

Sachs, Jeffrey, "Betrayal", **The New Republic**, 31.01.1994, c. 210, s. 5, s. 14–18.

Sachs, Jeffrey, “Moscow Meltdown”, **The New Republic**, 23–30 Ağustos 1993, c. 209, s. 8/9, s. 26–28.

Safire, William, “Kozyrev’s Wake-up Slap”, **The New York Times**, 17.12.1992, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E0CE7DC1131F934A25751C1A964958260&sec=&spon=&pagewanted=all>> (21.01.2009).

Safire, William, “On Language; Crony Capitalism”, **The New York Times**, 01.02.1998, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F00EFDA103BF932A35751C0A96E958260>> (12.05.2008).

Saivetz, Carol R., “Caspian Geopolitics: the View from Moscow”, **The Brown Journal of World Affairs**, Yaz/Güz 2000, c. 7, s. 2, s. 53-62.

Saivetz, Carol R., “Moscow’s Iranian Policies: Opportunities and Dangers”, **Middle East Brief**, Ocak 2007, s. 15, <<http://www.brandeis.com/crown/publications/meb/MEB15.pdf>> (18.03.2009).

Sakwa, Richard, “Left or Right? The CPRF and the Problem of Democratic Consolidation in Russia”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Mart 1998, c. 14, s. 1–2, s. 128–158.

Sakwa, Richard, “Putin and the Oligarchs”, **New Political Economy**, Haziran 2008, c. 13, s. 2, s. 185–191.

Sakwa, Richard, “Russia’s Permanent (Uniterrupted) Elections of 1999–2000”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Eylül 2000, c. 16, s. 3, s. 85–112.

Sakwa, Richard, “The 2003–2004 Russian Elections and Prospects for Democracy”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2005, c. 57, s. 3, s. 369–398.

Sakwa, Richard, “The Russian Elections of December 1993”, **Europe-Asia Studies**, Mart 1995, c. 47, s. 2, s. 195–227.

Sakwa, Richard ve Webber, Mark, “The Commonwealth of Independent States, 1991–1998: Stagnation and Survival”, **Europe-Asia Studies**, Mayıs 1999, c. 51, s. 3, s. 379–415.

Salzberger, Eli M. ve Voight, Stefan, “On the Delegation of Powers: with Special Emphasis on Central and Eastern Europe”, **Constitutional Political Economy**, Mart 2002, c. 13, s. 1, s. 25–52.

Sammut, Dennis, “Love and Hate in Russian-Georgian Relations”, **Helsinki Monitor**, Ocak 2003, c. 14, s. 1, s. 28–37.

Samson, Ivan, “Obşeye Yevropeyskaye Ekonomičeskaye Prostranstva Rassii i ES: İnstitutsiyonalniy Yakor i Uskoreniye Rassiskih Reform”, **Abzor Ekonomiki Rassii**, 2002, c. 1, s. 3, s. 22.

Saradzhyan, Simon, “LDPR, Homeland Also Big Winners”, **The Moscow Times**, 08.12.2003, <<http://www.rusnet.nl/news/2003/12/08/politics03.shtml>> (22.12.2008).

Schatz, Edward A. D., “Framing Strategies and Non-Conflict in Multi-Ethnic Kazakhstan”, **Nationalism and Ethnic Politics**, Yaz 2000, c. 6, s. 2, s. 71-94.

Schleiter, Petra, “Mixed Constitutions and Political Instability”, **Democratization**, Bahar 2003, c. 10, s. 1, s. 1–26.

Schmemann, Serge, “Constitutional Conference Backs Draft of a New Charter for Russia”, **The New York Times**, 13.07.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE6DB1F3FF930A25754C0A965958260&n=Top%2FReference%2FTimes%20Topics%2FSubjects%2FR%2FReform%20and%20Reorganization>> (20.10.2008).

Schmemann, Serge, “Russian Parliament Votes a Claim to Ukrainian Port of Sevastopol”, **The New York Times**, 10.07.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE0D6103DF933A25754C0A965958260>> (10.02.2009).

Schmidt, Matthew, “Is Putin Pursuing a Policy of Eurasianism?”, **Demokratizatsiya**, Kış 2005, c. 13, s. 1, s. 87–99.

Schroder, Hans-Henning, “El’tsin and the Oligarchs: the Role of Financial Groups in Russian Politics between 1993 and July 1998”, **Europe-Asia Studies**, Eylül 1999, c. 51, s. 6, s. 957–988.

Schwarz, Peter, “German-Russian Summit in St. Petersburg: Big Expectations, Little Achieved”, 14.04.2001, <<http://www.wsws.org/articles/2001/apr2001/germ-a14.shtml>> (24.01.2008).

Scollon, Michael, “Obstacles to WTO Membership Remain”, **RFE/RL**, 16.06.2006, <<http://www.rferl.org/content/article/1069226.html>> (30.03.2009).

Secieru, Stanislav, “Russia’s Foreign Policy under Putin: ‘CIS Project’ Renewed”, **UNISCI Discussion Papers**, Ocak 2006, s. 10, s. 289–308.

Sergunin, Alexander A., “Discussions of International Relations in Post-Communism Russia”, **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2004, c. 37, s. 1, s. 19-35.

Sestanovich, Stephen, “Russia Turns the Corner”, **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat 1994, c. 73, s. 1, s. 83–98.

Shah, Syed Adnan Ali, “Indo-Russia Relations: Prospects in the 21st Century”, <http://www.issi.org.pk/journal/2003_files/no_4/article/3a.htm> (20.03.2009).

Shakleyina, Tatyana A. ve Bogaturov, Aleksei D., “The Russian Realist School of International Relations”, **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2004, c. 37, s. 1, s. 37-51.

Sharlet, Robert, “The Prospects for Federalism in Russian Constitutional Politics”, **Publius**, Bahar 1994, c. 24, s. 2, s. 115–127.

Shenon, Philip, “US Says Baltic Nations ‘not Ready’ for NATO Membership”, **New York Times**, 28.09.1996, s. 7.

Sherr, James, “Russia-Ukraine Rapprochement?: the Black Sea Fleet Accords”, **Survival**, Güz 1997, c. 39, s. 3, s. 33-50.

Sherr, James, “Yeltsin Rolls the Dice”, **National Review**, 12 Nisan 1993, c. 45, s. 7, s. 36–40.

Sherwood, Elizabeth, “Revolution and Evolution in Russia, Ukraine and Eurasia”, **Defense**, 1995, s. 6, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=3&hid=117&sid=3631433b-b071-475c-a3ad-328e99d7bef3%40SRCSM1&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtG12ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=9604241577>> (09.02.2009).

Shevchenko, Iulia ve Golosov, Grigorii V., “Legislative Activism of Russian Duma Deputies, 1996–1999”, **Europe-Asia Studies**, Mart 2001, c. 53, s. 2, s. 239-261.

Shevtsova, Lilia, “Think Again: Vladimir Putin”, **Foreign Policy**, Ocak/Şubat 2008, s. 164, s. 34–40.

Shlapentokh, Vladimir, “‘Old’, ‘New’ and ‘Post’ Liberal Attitudes toward the West: from Love to Hate”, **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 1998, c. 31, s. 3, s. 199–216.

Siemaszko, Corky, “Power Play Risks Chaos”, **Daily News**, 03.09.1998, <http://www.nydailynews.com/archives/news/1998/09/03/1998-09-03_power_play_risks_chaos.html> (09.11.2008).

Simes, Dimitri, “Russia Reborn”, **Foreign Policy**, Kış 1991/1992, s. 85, s. 41–62.

Simes, Dimitri K., “The Return of Russian History”, **Foreign Affairs**, Ocak/Şubat 1994, c. 73, s. 1, s. 67-82.

Simic, Predrag, “Russia and the Conflicts in the Former Yugoslavia”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Eylül 2001, c. 1, s. 3, s. 95–114.

Simonsen, Sven Gunnar, “Nationalism and the Russian Political Spectrum: Locating and Evaluating the Extremes”, **Journal of Political Ideologies**, Ekim 2001, c. 6, s. 3, s. 263–288.

Singer, J. David, “The Level-of-Analysis Problem in International Relations”, **World Politics**, Ekim 1961, c. 14, s. 1, s. 77–92.

Slater, Wendy, “The Orthodox Ethic: Thoughts on the Russian Economy from the Nationalist Opposition”, **Journal of Contemporary History**, Temmuz 1999, c. 34, s. 3, s. 383–397.

Sleivyte, Janina, “Putin’s Regime and Consolidation of the State”, **Baltic Defence Review**, 2004, c. 2, s. 12, s. 60–75.

Slider, Darrell, “Embattled Entrepreneurs: Soviet Cooperatives in an Unreformed Economy”, **Soviet Studies**, Ekim 1991, c. 43, s. 5, s. 797–821.

Slider, Darrell; Gimpel’son, Vladimir ve Chugrov, Sergei, “Political Tendencies in Russia’s Regions: Evidence from the 1993 Parliamentary Elections”, **Slavic Review**, Güz 1994, c. 53, s. 3, s. 711–732.

Slocum, John W., “A Sovereign State within Russia? The External Relations of the Republic of Tatarstan”, **Global Society**, Ocak 1999, c. 13, s. 1, s. 49–75.

Smith, Graham, “The Masks of Proteus: Russia, Geopolitical Shift and the New Eurasianism”, **Transactions of the Institute of British Geographers**, Aralık 1999, c. 24, s. 4, s. 481–494.

Smith, Graham, “Transnational Politics and the Politics of the Russian Diaspora”, **Ethnic and Racial Studies**, Mayıs 1999, c. 22, s. 3, s. 500–523.

Smith, Mark A., “Geopolitical Challenges to Moscow in the Transcaucasus”, **Conflict Studies Research Center**, <http://www.globalsecurity.org/military/library/report/1999/f67-mas.htm#_edn13> (04.03.2009).

Smyth, Regina, “Building State Capacity from the inside out: Parties of Power and the Success of the President’s Reform Agenda in Russia”, **Politics and Society**, Aralık 2002, c. 30, s. 4, s. 555–578.

Snetkov, Aglaya, “The Image of the Terrorist Threat in the Official Russian Press: the Moscow Theatre Crisis (2002) and the Beslan Hostage Crisis (2004)”, **Europe-Asia Studies**, Aralık 2007, c. 59, s. 8, s. 1349–1365.

Socor, Vladimir, “Major Russia-Kazakhstan Oil Production-Sharing Agreement Signed”, **Eurasia Daily Monitor**, 07.07.2005, c. 2, s. 131, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=30623](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=30623)> (26.03.2009).

Socor, Vladimir, “Russia Augmenting Air Base in Kyrgyzstan”, **Eurasia Daily Monitor**, 21.02.2006, c. 3, s. 35, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=31407](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=31407)> (28.03.2009).

Socor, Vladimir, “SCO Asks Washington to Set Date for Withdrawal of Forces”, **Eurasia Daily Monitor**, 6 Temmuz 2005, c. 2, s. 130, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=30617](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=30617)> (04.04.2009).

Sodupe, Kepa ve Benito, Eduardo, “Pan-European Energy Cooperation: Opportunities, Limitations, and Security of Supply to the EU”, **Journal of Common Market Studies**, Mart 2001, c. 39, s. 1, s. 165–177.

Sokolowski, Alexander, “Bankrupt Government: Intra-Executive Relations and the Politics of Budgetary Irresponsibility in El’tsin’s Russia”, **Europe-Asia Studies**, Haziran 2001, c. 53, s. 4, s. 541–572.

Sokov, Nikolai, “Russia Reacts Angrily to U.S. Sanctions on Two Russian Arms Companies?”, **WMD Insights**, Ekim 2006, <http://www.wmdinsights.com/I9/I9_R3_Sukhoi.htm> (30.03.2009).

Sokov, Nikolai, “The Ukrainian Gas Crisis Revisited”, **Current History**, Ekim 2006, c. 105, s. 693, s. 348–351.

Solana, Javier, “NATO’s Success in Kosovo”, **Foreign Affairs**, Kasım/Aralık 1999, c. 78, s. 6, s. 114–120.

Solnick, Steven L., “The Political Economy of Russian Federalism”, **Problems of Post-Communism**, Kasım/Aralık 1996, c. 43, s. 6, s. 13-25.

Solomon, Peter H., “Putin’s Judicial Reform: Making Judges Accountable as well as Independent”, **East European Constitutional Review**, Kış/Bahar 2002, c. 11, s. 1/2, s. 117-124.

Solomon, Peter H., “Threats of Judicial Counterreform in Putin’s Russia”, **Demokratizatsiya**, Yaz 2005, c. 13, s. 3, s. 325-345.

Solomon, Peter H., “Vladimir Putin’s Quest for a Strong State”, **International Journal on World Peace**, Haziran 2005, c. 22, s. 2, s. 3-12.

Solov’ev, Eduard, “The Foreign Policy Priorities of Liberal Russia”, **Russian Politics and Law**, Mayıs/Haziran 2006, c. 44, s. 3, s. 52–72.

Soltan, Elnur, “Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği”, **Avrasya Dosyası**, Kış 2001/2002, c. 7, s. 4, s. 177–204.

Somuncuoğlu, Anar, “ABD-Rusya İlişkilerinde Demokrasi Söylemi”, **Tusam**, 21.08.2006, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=615&sayfa=40>> (07.01.2009).

Somuncuoğlu, Anar, “Büyük Küresel Pazarlık”, **Cumhuriyet Strateji**, 12.11.2007, c. 4, s. 176, s. 14.

Somuncuoğlu, Anar, “Doğalgaz Savaşına İki Dakika Kala Rusya Beyaz Rusya İlişkilerinin Perde Arkası”, **Tusam**, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=790&sayfa=19>> (02.04.2009).

Somuncuoğlu, Anar, “Polonya-Rusya Krizi”, **Cumhuriyet Strateji**, 05.09.2005, c. 2, s. 62, s. 18.

Somuncuoğlu, Anar, “Rusya AKKA’yı Askıya Aldı: Avrasya’da Değişen Askeri Dengeler”, **Tusam**, 24.12.2007, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=1139&sayfa=17>> (01.04.2009).

Somuncuoğlu, Anar, “Rusya-Belarus ‘Petrol Savaşı’”, **Tusam**, 08.01.2007, <<http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=396&sayfa=0>> (03.04.2009).

Somuncuoğlu, Anar, “Rusya’dan ABD’ye Sürpriz Öneri: Azerbaycan’daki Üssü Birlikte Kullanalım”, **Tusam**, 08.06.2007, <<http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=400&sayfa=1>> (31.03.2009).

Somuncuoğlu, Anar, “Rusya’dan Enerji Diplomasisi Atağı”, **Cumhuriyet Strateji**, 10.10.2005, c. 2, s. 67, s. 14.

Souleimanov, Emil, “The Pitfalls of the Normalization Process in the Chechen Republic”, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Güz 2006, c. 5, s. 3, s. 18–31.

Söderlund, Peter J., “The Significance of Structural Power Resources in the Russian Bilateral Treaty Process 1994-1998”, **Communist and Post-Communist Studies**, Eylül 2003, c. 36, s. 3, s. 311-324.

Spatharou, Angeliki, "The Political Role of Oil in Azerbaijan, 1989–1994", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Mayıs 2002, c. 4, s. 1, s. 29–36.

Splidsboel-Hansen, Flemming, "Past and Future Meet: Aleksandr Gorchakov and Russian Foreign Policy", **Europe-Asia Studies**, Mayıs 2002, c. 54, s. 3, s. 377–396.

Splidsboel-Hansen, Flemming, "The Official Russian Concept of Contemporary Central Asian Islam: the Security Dimension", **Europe-Asia Studies**, Aralık 1997, c. 49, s. 8, <<http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=4&hid=15&sid=1d1063ba-b7a7-412d-aa46-03a62d109324%40sessionmgr103&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=206036>> (27.01.2009).

Staar, Richard F., "Beyond the Unipolar Moment: Moscow's Plans to Restore Its Power", **Orbis**, Yaz 1996, c. 40, s. 3, s. 375-390.

Staar, Richard F., "Decision Making in Russia", **Mediterranean Quarterly**, Bahar 2002, c. 13, s. 2, s. 9-26.

Staar, Richard F., "Russia Reenters World Politics", **Mediterranean Quarterly**, Güz 2000, c. 11, s. 4, s. 23-39.

Stanley, Alessandra, "Russia Agrees to Full Withdrawal of Troops in Estonia by Aug. 31", **The New York Times**, 27.07.1994, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9404E5D8113EF934A15754C0A962958260&sec=&spon=&pagewanted=all>> (04.02.2009).

Starobin, Paul ve Belton, Catherine, "Gazprom on the Grill", **BusinessWeek**, 20.11.2000, <http://www.businessweek.com/2000/00_47/b3708212.htm> (28.06.2008).

Starobin, Paul; Belton, Catherine ve Crock, Stan, "Vladimir Putin, Washington's Pal", **Business Week**, 08.10.2001, s. 3752, s. 56–57.

Staun, Jorgen, "Siloviki versus Liberal-Technocrats: the Fight for Russia and Its Foreign Policy", **DIIS Report**, Temmuz 2007, s. 9, s. 1–70.

Stent, Angela ve Shevtsova, Lilia, "Russia's Election: No Turning Back", **Foreign Policy**, Yaz 1996, s. 103, s. 70–110.

Stern, Jonathan, "The Russian-Ukrainian Gas Crisis of January 2006", **Oxford Institute for Energy Studies**, 2006, s. 1–17.

Stoner-Weiss, Kathryn, "It Is Still Putin's Russia", **Current History**, Ekim 2008, c. 107, s. 711, s. 315–321.

Stoner-Weiss, Kathryn, "The Limited Reach of Russia's Party System: Underinstitutionalization in Dual Transition", **Politics and Society**, Eylül 2001, c. 29, s. 3, s. 385–414.

Storchak, Sergey, "Russia's Role in Evolution of Paris Club", <http://www.clubdeparis.org/sections/50-ans/discours_stortchak_angla/downloadFile/file/discours_stortchak_anglais.pdf?nocache=1175506474.25> (03.03.2009).

Stowe, Robert, “Foreign Policy Preferences of the New Russian Business Elite”, **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 2001, c. 48, s. 3, s. 49–58.

Strachota, Krzysztof, “New Regional In-Security System in Central Asia”, **CES Studies**, <http://pdc.ceu.hu/archive/00002221/01/in-security_sys.pdf> (27.01.2009).

Surovell, Jeffrey, “Gorbachev’s Last Year: Leftist or Rightist?”, **Europe-Asia Studies**, Ocak 1994, c. 46, s. 3, s. 465–487.

Surovell, Jeffrey, “Yevgenii Primakov: ‘Hard-Liner’ or Casualty of the Conventional Wisdom?”, **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Haziran 2005, c. 21, s. 2, s. 223–247.

Sushko, Oleksandr, “The Dark Side of Integration: Ambitions of Domination in Russia’s Backyard”, **The Washington Quarterly**, Bahar 2004, c. 27, s. 2, s. 119–131.

Sutela, Pekka, “EU, Russia and Common Economic Space”, **BOFIT**, 2005, s. 3, <<http://www.suomenpankki.fi/NR/rdonlyres/72D29959-BA8B-47D5-AA2B-DC4BA404E752/0/bon0305.pdf>> (14.03.2009).

Sürücü, Cengiz, “Modernity, Nationalism, Resistance: Identity Politics in Post-Soviet Kazakhstan”, **Central Asian Survey**, Aralık 2002, c. 21, s. 4, s. 385–402.

Sweeney, Conor, “Sovereign Democracy Suits Russia’s Special Needs”, **Dawn e-Paper**, 23.11.2007, <<http://www.dawn.com/2007/11/23/int14.htm>> (07.01.2009).

Szyszlo, Peter, “Countering NATO Expansion: a Case Study of Belarus-Russia Rapprochement”, **NATO Research Fellowship 2001–2003 Final Report**, Haziran 2003, <<http://www.nato.int/acad/fellow/01-03/szyszlo.pdf>> (27.02.2009).

Şarafov, Andrey, “Rossiya Mojet İzvleç Vıgodu iz Evraziskovo Ekonomičeskovo Soobşestva”, **Nezavisimaya Gazeta**, 26 Ocak 2006.

Tanrıseven, Oktay F., “Rusya-Gürcistan İlişkilerinde Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu Mu?”, **Stradigma**, Ağustos 2007, s. 7, <http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_08.html> (04.04.2009).

Tarock, Adam, “Iran and Russia in ‘Strategic Alliance’”, **Third World Quarterly**, Haziran 1997, c. 18, s. 2, s. 207–223.

Tavernise, Sabrina, “Putin Will Focus on Energy in Visit to China this Week”, **The New York Times**, 02.12.2002, <<http://www.nytimes.com/2002/12/02/business/putin-will-focus-on-energy-in-visit-to-china-this-week.html>> (19.03.2009).

Taylor, Brian D., “The Soviet Military and the Disintegration of the USSR”, **Journal of Cold War Studies**, Kış 2003, c. 5, s. 1, s. 17-66.

Tellal, Erel, “7+‘1’: Rusya Federasyonu 8’lerin Neresinde?”, **Mülkiye**, Eylül/Ekim 2001, c. 25, s. 230, s. 285–300.

Tellal, Erel, “Eski Sovyet Coğrafyasında ‘Devrimler’”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2005, c. 60, s. 2, s. 273–278.

Tellal, Erel, “Rusya Federasyonu’ndaki Gelişmeler Nasıl Değerlendirilmeli?”, **Mülkiye Dergisi**, c. 24, s. 220, s. 211–220.

Tellal, Erel, “Soğuk Savaş Neden Yeniden Sona Erdi?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Nisan/Haziran 2002, c. 57, s. 2, s. 203–207.

Tennenbaum, Jonathan, “The Ishayev Report: an Economic Mobilization Plan for Russia”, **Executive Intelligence Review**, 02.03.2001, <<http://www.larouchepub.com/other/2001/2809ishayevreportintro.html>> (17.06.2008).

Thomas, Timothy L. ve Shull, John, “Russian National Interests and the Caspian Sea”, **Perceptions**, Aralık 1999/Şubat 2000, c. 4, s. 4, <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume4/December1999-February2000/thomas_schull.PDF> (30.01.2009).

Thorson, Carla, “Why Politicians Want Constitutional Courts: the Russian Case”, **Communist and Post-Communist Studies**, Haziran 2004, c. 37, s. 2, s. 187–211.

Tikhomirov, Vladimir, “The Second Collapse of the Soviet Economy: Myths and Realities of the Russian Reform”, **Europe-Asia Studies**, Mart 2000, c. 52, s. 2, s. 207–236.

Tkach, Vlada, “Moldova and Transdnierstra: Painful Past, Deadlocked Present, Uncertain Future”, **European Security**, Yaz 1999, c. 8, s. 2, s. 130–159.

Todorov, Alexander, “Energy Dialogue between Russia and the US”, **Global Politician**, 10.09.2005, <<http://www.globalpolitician.com/21271-russia-america-oil-energy>> (23.03.2009).

Toker, Çiğdem, “Putin ve Berlusconi Mavi Akım’ı Kutlamaya Geliyor”, **Hürriyet**, 02.01.2003, <<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/01/02/229531.asp>> (24.03.2009).

Tolipov, Farkhad, “CACO Merges with EEC: the Third Strike on Central Asia’s Independence”, **Central Asia-Caucasus Institute**, 19.10.2005, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/3479>> (03.04.2009).

Tolipov, Farkhad, “The Expansion of CACO: a Russian Offensive or a Central Asian Surrender?”, **Central Asia-Caucasus Institute**, 01.12.2004, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/2612>> (03.04.2009).

Tolz, Vera, “Conflicting ‘Homeland Myths’ and Nation-State Building in Postcommunist Russia”, **Slavic Review**, Yaz 1998, c. 57, s. 2, s. 267–294.

Tolz, Vera, “Forging the Nation: National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia”, **Europe-Asia Studies**, Eylül 1998, c. 50, s. 6, s. 993–1022.

Tolz, Vera, “Rethinking Russian-Ukrainian Relations: a New Trend in Nation-Building in Post-Communist Russia”, **Nations and Nationalism**, Nisan 2002, c. 8, s. 2, s. 235–253.

Tolz, Vera ve Busygina, Irina, “Regional Governors and the Kremlin: the Ongoing Battle for Power”, **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1997, c. 30, s. 4, s. 401–426.

Tompson, William, “Old Habits Die Hard: Fiscal Imperatives, State Regulation and the Role of Russia’s Banks”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 1997, c. 49, s. 7, s. 1159–1185.

Tompson, William, “Putin’s Challenge: the Politics of Structural Reform in Russia”, **Europe-Asia Studies**, Eylül 2002, c. 54, s. 6, s. 933–957.

Torbakov, Igor, “GUUAM’s Loss in Russia’s Gain”, **Eurasia Insight**, 18.04.2001, <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav041801.shtm>> (04.03.2009).

Treisman, Daniel, “After Yeltsin Comes...Yeltsin”, **Foreign Policy**, Kış 1999-2000, s. 117, s. 74-86.

Treisman, Daniel, “Putin’s Silovarchs”, **Orbis**, Kış 2007, c. 51, s. 1, s. 141–153.

Treisman, Daniel, “Russia Renewed?”, **Foreign Affairs**, Kasım/Aralık 2002, c. 81, s. 6, s. 58–72.

Treisman, Daniel, “The Politics of Intergovernmental Transfers in Post-Soviet Russia”, **British Journal of Political Science**, Temmuz 1996, c. 26, s. 3, s. 299–335.

Trenin, Dmitri, “Russia Leaves the West”, **Foreign Affairs**, Temmuz/Ağustos 2006, c. 85, s. 4, <<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=khh&AN=21326412&site=ehost-live>> (29.03.2009).

Trenin, Dmitri, “Russia Redefines Itself and Its Relations with the West”, **The Washington Quarterly**, Bahar 2007, c. 30, s. 2, s. 95–105.

Tretyakov, Vitalii, “Putin’s Pragmatic Foreign Policy”, **International Affairs (Moscow)**, 2002, c. 48, s. 3, s. 17–22.

Trofimov, Dmitry, “Russia and the United States in Central Asia: Problems, Prospects and Interests”, **Central Asia and the Caucasus**, 2003, c. 19, s. 1, s. 72–82.

Troitskiy, Evgeny F., “US Policy in Central Asia and Regional Security”, **Global Society**, Temmuz 2007, c. 21, s. 3, s. 415-428.

Tsygankov, Andrei, “From International Institutionalism to Revolutionary Expansionism: the Foreign Policy Discourse of Contemporary Russia”, **Mershon International Studies Review**, Kasım 1997, c. 41, s. 2, s. 247–268.

Tsygankov, Andrei P., “Hard-Line Eurasianism and Russia’s Contending Geopolitical Perspectives”, **East European Quarterly**, Güz 1998, c. 32, s. 3, s. 315-334.

Tsygankov, Andrei P., “If Not by Tanks, then by Banks? The Role of Soft Power in Putin’s Foreign Policy”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 2006, c. 58, s. 7, s. 1079–1099.

Tsygankov, Andrei, “Manifestations of Delegative Democracy in Russian Local Politics: What Does It Mean for the Future of Russia?”, **Communist and Post-Communist Studies**, Aralık 1998, c. 31, s. 4, s. 329–344.

Tsygankov, Andrei P., “Mastering Space in Eurasia: Russia’s Geopolitical Thinking after the Soviet Break-up”, **Communist and Post-Communist Studies**, Mart 2003, c. 36, s. 1, s. 101-127.

Tsygankov, Andrei P., “Zhirinovsky’s Strategy to Succeed Yeltsin and How to Thwart it?”, **Demokratizatsiya**, Güz 1994, c. 2, s. 4, s. 537-547.

Tuğul, Seyid, “Çeçenya, Dağıstan ve Vahhabilik”, **Kafkasya Yazıları**, İlkbahar/Yaz 2000, s. 8, s. 69–87.

Tuncer, İdil, “The Security Policies of the Russian Federation: the ‘Near Abroad’ and Turkey”, **Turkish Studies**, Güz 2000, c. 1, s. 2, s. 95–112.

Türker, Taşansu, “Rusya Başkanlık Seçimleri: Putin Planı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Ocak/Mart 2008, c. 63, s. 1, s. 289–295.

Tyler, Patrick E., “Putin, Sizing up Bush, Says the Retinue ‘Makes the King’”, **The New York Times**, 03.09.2001, <<http://www.nytimes.com/2001/09/03/world/putin-sizing-up-bush-says-the-retinue-makes-the-king.html>> (21.03.2009).

Tyler, Patrick E., “Russian Media Mogul Says Kremlin Is Trying to Silence Him”, **The New York Times**, 05.09.2000, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9405E6DF1F30F936A3575AC0A9669C8B63>> (24.06.2008).

Ulagay, Osman, “Putin’den Bush’a Güçlenme Dersi”, **Milliyet**, 17.07.2006, <<http://www.milliyet.com.tr/2006/07/17/yazar/ulagay.html>> (07.01.2006).

Umbach, Frank, “Russia as a ‘Virtual Great Power’: Implications for Its Declining Role in European and Eurasian Security”, **European Security**, Güz 2000, c. 9, s. 3, s. 87–122.

Umbach, Frank, “The Wounded Bear and the Rising Dragon. The Sino-Russian Relationship at the Beginning of the 21st Century: a View from Europe”, **Asia-Europe Journal**, Ocak 2004, c. 2, s. 1, s. 43–62.

Urban, Michael E., “Boris El’tsin, Democratic Russia and the Campaign for the Russian Presidency”, **Soviet Studies**, 1992, c. 44, s. 2, s. 187-208.

Utyaganova, Maria, “Fallout of the Collective Security Treaty Yerevan Summit”, **Central Asia-Caucasus Institute**, 20.06.2001, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/462>> (04.03.2009).

Valasek, Tomas, “President George W. Bush and the ‘Other’ Europe”, **Foreign Policy in Focus**, Aralık 2000, <http://www.fpif.org/commentary/2000/0012ceurope_body.html> (18.03.2009).

Varga, Mihai, “Putin Running the Duma: a Quest for Stability, Regardless of Democratization”, **Romanian Journal of Political Science**, Kış 2004, c. 4, s. 2, s. 47–70.

Vedev, Alexei, “Key Economic Trends in Russia in 1996–1997”, <<http://www.ier.hit-u.ac.jp/COE/Japanese/Newsletter/No.4.english/vedev.html>> (06.05.2008).

Veliev, Cavid, “Rusya’nın Güney Kafkasya’da Enerji Varlığı”, **Tusam**, <<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=157&sayfa=64>> (27.03.2009).

Victor, David G. ve Victor, Nadejda M., “Axis of Oil?”, **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 2003, c. 82, s. 2, s. 47-61.

Volk, Yevgeny, “Who’s Who in Primakov’s New Russian Government”, **The Heritage Foundation**, 06.11.2002, <<http://www.heritage.org/Research/RussiaandEurasia/BG1232.cfm>> (19.11.2008).

Voorhees, James, “Russian Federalism and Reform”, **Demokratizatsiya**, Güz 1994, c. 2, s. 4, s. 549–564.

Vorojeynika, T. E., “Gosudarstvo i Obşestva v Rossii: İşçerpaniye Gosudarstvotsentriçnoy Matritsı Razvitiya”, **Polis Politiceskih Isledovanii**, 2000, s. 4, s. 61.

Walayat, Nadeem, “Shell Sells Controlling Block of Shares in Sakhalin-2 to Gazprom for \$7.5 Billion”, **The Market Oracle**, 22.12.2006, <<http://www.marketoracle.co.uk/Article174.html>> (03.08.2008).

Wallander, Celeste A., “A Russian National Security Concept: a Liberal-Statist Synthesis”, **Ponars Policy Memo 30**, Temmuz 1998, s. 1-4.

Wallander, Celeste A., “Institutional Assets and Adaptability: NATO after the Cold War”, **International Organization**, Güz 2000, c. 54, s. 4, s. 705-735.

Wallander, Celeste A., “Lost and Found: Gorbachev’s ‘New Thinking’”, **The Washington Quarterly**, Kış 2002, c. 25, s. 1, s. 117-129.

Wallander, Celeste A., “Russian Foreign Policy: the Implications of Pragmatism for U.S. Policy”, <http://www.globalsecurity.org/military/library/congress/2002_hr/wall0227.htm> (20.03.2009).

Wallander, Celeste A., “Russian Transimperialism and Its Implications”, **The Washington Quarterly**, Bahar 2007, c. 30, s. 2, s. 107-122.

Wallander, Celeste A., “Suspended Animation: the US and Russia after the G-8”, **Current History**, Ekim 2006, c. 105, s. 693, s. 315-320.

Wallander, Celeste A., “The Economization, Rationalization, and Normalization of Russian Foreign Policy”, **Ponars Policy Memo 1**, Ağustos 1997, s. 1-6.

Wallander, Celeste A., “US-Russian Relations: between Realism and Reality”, **Current History**, Ekim 2003, c. 102, s. 666, s. 307-312.

Walt, Stephen M., “Two Cheers for Clinton’s Foreign Policy”, **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 2000, c. 79, s. 2, s. 63-79.

Walters, Greg ve Writer, Staff, “Study: Siloviki’s Struggle for Assets Not Over”, **Johnson’s Russia List**, <<http://www.cdi.org/russia/johnson/9185-10.cfm>> (12.08.2008).

Ware, Robert Bruce, “Will Southern Russian Studies Go to the Way of Sovietology”, **The Journal of Slavic Military Studies**, Aralık 2003, c. 16, s. 4, s. 157–181.

Waters, Trevor, “The Republic of Moldova: Armed Forces and Military Doctrine”, **The Journal of Slavic Military Studies**, Haziran 1998, c. 11, s. 2, s. 80–97.

Weaver, Robert, “NATO’s Evolving Partnerships: Building Security through Partnership”, **NATO Review**, Güz 2001, c. 49, s. 3, <<http://www.nato.int/docu/review/2001/0103-01.htm>> (18.01.2009).

Wegren, Stephen K. ve Konitzer, Andrew, “Prospects for Managed Democracy in Russia”, **Europe-Asia Studies**, Eylül 2007, c. 59, s. 6, s. 1025–1047.

Wegren, Stephen K. ve Konitzer, Andrew, “The 2003 Russian Duma Election and the Decline in Rural Support for the Communist Party”, **Electoral Studies**, Aralık 2006, c. 25, s. 4, s. 677–695.

Weigle, Marcia A., “Political Participation and Party Formation in Russia, 1985–1992: Institutionalizing Democracy?”, **Russian Review**, Nisan 1994, c. 53, s. 2, s. 240-270.

Weinstein, Adam, “Russian Phoenix: the Collective Security Treaty Organization”, **The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations**, Kış/Bahar 2007, c. 8, s. 1, s. 167–180.

Weitz, Richard, “Averting a New Great Game in Central Asia”, **The Washington Quarterly**, Yaz 2006, c. 29, s. 3, s. 155–167.

Weitz, Richard, “The CIS Is Dead: Long Live the CSTO”, **Central Asia-Caucasus Institute**, 02.08.2006, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/3725>> (28.03.2009).

White, David, “Victims of a Managed Democracy? Explaining the Electoral Decline of the Yabloko Party?”, **Demokratizatsiya**, Bahar 2007, c. 15, s. 2, s. 209–229.

White, Stephen, “‘Democratization’ in USSR”, **Soviet Studies**, Ocak 1990, c. 42, s. 1, s. 3–24.

White, Stephen, “Elite Opinion and Foreign Policy in Post-Communist Russia”, **Perspectives on European Politics and Society**, Haziran 2007, c. 8, s. 2, s. 147–167.

White, Stephen, “Russia, Elections and Democracy”, **Government and Opposition**, Yaz 2000, c. 35, s. 3, s. 302–324.

White, Stephen, “Russians and Their Party System”, **Demokratizatsiya**, Kış 2006, c. 14, s. 1, s. 7–22.

White, Stephen, “The Duma Election in Russia, December 2007”, **Electoral Studies**, Mart 2009, c. 28, s. 1, s. 171–173.

White, Stephen; McAllister, Ian ve Kryshstanovskaya, Olga, “El’tsin and His Voters: Popular Support in the 1991 Russian Presidential Elections and after”, **Europe-Asia Studies**, 1994, c. 46, s. 2, s. 285–303.

White, Stephen; Oates, Sarah ve McAllister, Ian, “Media Effects and Russian Elections, 1999–2000”, **British Journal of Political Sciences**, Nisan 2005, c. 35, s. 2, s. 191–208.

White, Stephen; Wyman, Matthew ve Oates, Sarah, “Parties and Voters in the 1995 Russian Duma Elections”, **Europe-Asia Studies**, Temmuz 1997, c. 49, s. 5, s. 767–798.

Whitmore, Brian, “Inside the Corporation: Russia’s Power Elite”, **RFE/RL**, 15.10.2007, <<http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/russia/2007/russia-071015-rferl03.htm>> (14.08.2008).

Willerton, John P.; Beznosov, Mikhail ve Carrier, Martin, “Adressing the Challenges of Russia’s ‘Failing State’: the Legacy of Gorbachev and the Promise of Putin”, **Demokratizatsiya**, Bahar 2005, c. 13, s. 2, s. 219-239.

Williams, David Cratis; Ishiyama, John T.; Young, Marilyn J. v.d., “The Role of Public Argument in Emerging Democracies: a Case Study of the 12 December 1993 Elections in the Russian Federation”, **Argumentation**, Mayıs 1997, c. 11, s. 2, s. 179-194.

Wilson, Andrew, “Ukraine’s Orange Revolution, NGO’s and the Role of the West”, **Cambridge Review of International Affairs**, Mart 2006, c. 19, s. 1, s. 21–32.

Wilson, Kenneth, “Party Finance in Russia: Has the 2001 Law ‘on Political Parties’ Made a Difference?”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 2007, c. 59, s. 7, s. 1089–1113.

Winner, Andrew C., “The Baltic States: Heading West”, **The Washington Quarterly**, Kış 2002, c. 25, s. 1, s. 207-219.

Woehrel, Steven, “NATO Enlargement and Russia”, **CRS Report**, Nisan 1998, 97–477 F, <<http://digital.library.unt.edu/govdocs/crs/permalink/meta-crs-610:1>> (27.02.2009).

Wolland, Jeremy, “Venezuela, Russia Sign Weapons Deal”, **Arms Control Association**, <http://www.armscontrol.org/act/2006_09/VenRussia> (30.03.2009).

Wolosky, Lee S., “Putin’s Plutocrat Problem”, **Foreign Affairs**, Mart/Nisan 2000, c. 79, s. 2, s. 18-31.

Woodruff, David M., “Khodorkovsky’s Gamble: From Business to Politics in the Yukos Conflict”, **Ponars Policy Memo 308**, Kasım 2003, s. 1-7.

Woronowycz, Roman, “Kuchma and Putin Meet in Sochi, Discuss Provision of Natural Gas”, **The Ukrainian Weekly**, 22.10.2000, s. 43, <<http://www.ukrweekly.com/old/archive/2000/430007.shtml>> (16.03.2009).

Wyman, Matthew, “The Russian Elections of 1995 and 1996”, **Electoral Studies**, Mart 1997, c. 16, s. 1, s. 79–86.

Yakovlev, Andrei, “The Evolution of Business - State Interaction in Russia: From State Capture to Business Capture”, **Europe-Asia Studies**, Kasım 2006, c. 58, s. 7, s. 1033–1056.

Yakovlev, Andrei, “Government, Business and the Driving Forces Behind Economic Development in Russia: Before and After the ‘Yukos Case’”, **Social Sciences**, 2005, c. 36, s. 3, s. 45–55.

Yalowitz, Kenneth ve Cornell, Svante E., “The Critical but Perilous Caucasus”, **Orbis**, Kış 2004, c. 48, s. 1, s. 105-116.

Yapıcı, Merve İrem, “Bosna Hersek’te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 2006, c. 2, s. 8, s. 1–24.

Yapıcı, Merve İrem, “Putin’den İran’a Nükleer Destek-ABD’ye Hazar’dan Mesaj”, **Cumhuriyet Strateji**, 29.10.2007, c. 4, s. 174, s. 16–17.

Yapıcı, Utku, “Gürcistan Savaşı: Öncesi ve Sonrası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Temmuz/Eylül 2008, c. 63, s. 3, s. 185–190.

Yasin, Yevgeny, “A Battle between Business and Bureaucracy”, **Russia in Global Affairs**, Temmuz/Eylül 2004, c. 2, s. 3, s. 52–66.

Yasin, Yevgeny, “Putin’s Undercover Liberalism”, **Project Syndicate**, <<http://www.project-syndicate.org/commentary/yasin1>> (17.06.2008).

Yasmann, Victor, “New Russian, Banks and the Election Campaign”, **Prism**, 01.12.1995, c. 1, s. 5, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=1&issue_id=100&article_id=1214> (02.04.2008).

Yasmann, Victor, “Russia: Monument Dispute with Estonia Gets Dirty”, **RFE/RL**, 04.05.2007, <<http://www.rferl.org/featuresarticle/2007/05/b5afa165-b97b-465a-ab63-9904470f6e59.html>> (03.04.2009).

Yasmann, Victor, “Russia: the Kremlin’s Evolving Foreign-Policy Stance”, **RFE/RL**, 29.02.2008, <<http://www.rferl.org/content/article/1079560.html>> (15.08.2008).

Yasmann, Victor, “Whither Russian Foreign Intelligence?”, **Asia Times**, 06.06.2000, <<http://www.atimes.com/c-asia/BF06Ag02.html>> (12.03.2009).

Yavlinsky, Grigory, “Russia’s Phony Capitalism”, **Foreign Affairs**, Mayıs/Haziran 1998, c. 77, s. 3, s. 67–79.

Yavliyanski, Igor, “Rassiya-Glavnaya Ugroza Bezapasnosti SŞA”, **Izvestiya**, 08–10.02.2008, s. 1–2.

Yavuz, Ercan, "Petrol Ceyhan'a İnecek Ama ...", **Aksiyon**, 13.12.1997, s. 158, <<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=17589>> (06.03.2009).

Yetkin, Murat, "Gazda Rekabet Fiyatı", **Radikal**, 02.12.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=240418>> (31.03.2009).

Yıldırım, Nuri, "Yeltsin 'Aile'si Seçime Hazırlanıyor", **Milliyet**, 12.08.1999, <<http://www.milliyet.com.tr/1999/08/12/entel/ent.html>> (06.06.2008).

Zaborsky, Victor, "Crimea and the Black Sea Fleet in Russian-Ukrainian Relations", <http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/disc_paper_95_11.pdf> (10.02.2009).

Zhalimbetova, Roza ve Gleason, Gregory, "Eurasian Economic Community (EEC) Comes into Being", <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/216/print>> (25.02.2009).

Ziegler, Charles E., "Russo-Japanese Relations: a New Start for the Twenty-First Century?", **Problems of Post-Communism**, Mayıs/Haziran 1999, c. 46, s. 3, s. 15-25.

Ziegler, Charles E., "The Russian Diaspora in Central Asia: Russian Compatriots and Moscow's Foreign Policy", **Demokratizatsiya**, Kış 2006, c. 14, s. 1, s. 103-126.

Zhengong, Zhu, "Regional Security in Central Asia and Russia after 9/11", **Far Eastern Affairs**, 2005, c. 33, s. 1, s. 21-28.

Zlotnik, Marc, "Yeltsin and Gorbachev: the Politics of Confrontation", **Journal of Cold War Studies**, Kış 2003, c. 5, s. 1, s. 128-164.

Zourabian, Levon, "The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?", **Demokratizatsiya**, Bahar 2006, c. 14, s. 2, s. 252-265.

Zubkov, Constantin I., "Russian Federalism Today: Strong Federation or Twilight of the Federalist Choice?", **Perspectives on European Politics and Society**, Ağustos 2005, c. 6, s. 2, s. 283-303.

Zudin, Aleksei Iu., "Oligarchy as a Political Problem of Russian Postcommunism", **Russian Social Science Review**, Kasım/Aralık 2000, c. 41, s. 6, s. 4-33.

Zwick, Peter, "New Thinking and New Foreign Policy under Gorbachev", **PS: Political Science and Politics**, Haziran 1989, c. 22, s. 2, s. 215-224.

TEZLER

Beale, Michael O., "Bombs over Bosnia: The Role of Airpower in Bosnia-Herzegovina", (yayınlanmamış doktora tezi, Air University, School of Advanced Airpower Studies), Alabama, 1996, <<http://www.fas.org/man/eprint/beale.htm>> (22.01.2009).

Kauppila, Laura Eleonoora, “The Baltic Puzzle: Russia’s Policy towards Estonia and Latvia”, (Pro Gradu Thesis in Political History, University of Helsinki), Helsinki, 1999.

Soltanov, Elnur, “A Political Economy of Russian Foreign Policy: the Effects of Natural Resorce-Financial Sectors on the Formation of Russian Foreign Policy in the Context of the International Market”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2004.

KONFERANS TEBLİĞLERİ

Dabla-Norris, Era; Martinez-Vazquez, Jorge ve Norregaard, John, “Fiscal Decentralization in Russia: Economic Performance and Reform”, **Conference on Post-Election Strategy**, Moscow, 2000.

Özügürlü, H. Yasemin, “Rusya’da Kapitalist Dönüşüm ve İstikrar Sorunu”, **VI. ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi**, Ankara, ODTÜ, 11–14 Eylül 2002, <<http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/P310.pdf>> (01.03.2008).

DİĞER KAYNAKLAR

“31 May 2003, St. Petersburg”, **The European Commission Delegation to Russia**, <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/p_234.htm> (26.03.2009).

“A Guide to the Oil Majors”, **The Moscow Times**, 20.06.2000, <<http://internal.moscowtimes.ru/stories/2000/06/20/045.html>> (15.05.2008).

“A Putin Era Retrospective”, **The Exile**, 21.12.2007, <http://www.exile.ru/articles/detail.php?ARTICLE_ID=15282&IBLOCK_ID=35> (09.06.2008).

“AB’den Rusya’nın Kararına Tepki”, **Euractiv**, 27.08.2008, <<http://www.euractiv.com.tr/genisleme-ve-komsular/article/abden-rusyanin-kararina-tepki>> (06.04.2009).

“Azerbaycan Radar Anlaşmasını Onayladı”, **VOA News**, 19.03.2002, <<http://www.voanews.com/turkish/archive/2002-03/a-2002-03-19-2-1.cfm?moddate=2002-03-19>> (28.03.2009)

“Aeroflot Will Buy 22 Big Jets from Airbus”, **RFE/RL Newsline**, 16.03.2007, <<http://www.rferl.org/content/Article/1143833.html>> (30.03.2009).

“Agreed Points on Russian Participation in KFOR”, **NATO Basic Documents**, <<http://www.nato.int/koSovo/docu/a990618a.htm>> (11.03.2009).

“Agreement on Russian Participation in KFOR”, **U.S. Department of Defense**, <<http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid=2130>> (11.03.2009).

“Araplara Petrol Şoku”, **Hürriyet**, 25.05.2002, <<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/05/25/130530.asp>> (23.03.2009).

“Arms Control Experts Fault U.S. Withdrawal from ABM Treaty: Effective Missile Defense Deployment Still Years Away”, **Arms Control Association**, <<http://www.armscontrol.org/pressroom/2002/abmadvjune02>> (22.03.2009).

“Asnovi Kanstitutsiyonna Straya-Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii”, <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-3.htm>> (28.10.2008).

“Azerbaijan Leader to Visit Russia Nov. 8-10 ahead of Gas Talks”, **RIA Novosti**, 07.11.2006, <<http://en.rian.ru/world/20061107/55425923.html>> (27.03.2009).

“Azerbaijan Mulls Stopping Russian Gas Imports if Price too High”, **Central Asia-Caucasus Institute**, 12.10.2006, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/4272>> (27.03.2009).

“BP’den Rusya’ya Dev Yatırım”, **Akşam**, 30.08.2003, <<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/08/30/ekonomi/ekonomi14.html>> (24.03.2009).

“Bulgaristan Güney Akım Projesine Giriyor”, **CNN Türk**, 18.01.2008, <http://www.cnnturk.com/EKONOMI/DUNYA/haber_detay.asp?PID=39&haberID=420804> (04.04.2009).

“Bush in Russia ahead of G8 Summit”, **BBC News**, 14.07.2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5179390.stm>> (06.01.2009).

“Bush Wants to Lift Russia-Iraq Trade Restrictions”, **The Russia Journal**, 26.04.2003, <<http://www.russiajournal.com/node/15214>> (23.03.2009).

“Castro, Putin Denounce U.S.”, **Cubanet**, 15.12.2000, <<http://www.cubanet.org/CNews/y00/dec00/15e6.htm>> (20.03.2009).

“Channel One”, **Wikipedia**, <<http://en.wikipedia.org/wiki/C1R>> (25.06.2008).

“Chaos Gives Russian Lobbyist Power”, **The New York Times**, 02.08.1992, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E0CE7DB153BF931A3575BC0A964958260>> (09.03.2008).

“Chechen President Visit Georgia”, **RFE/RL Newline**, 01.09.1997, c. 1, s. 107, <<http://www.hri.org/news/balkans/rferl/1997/97-09-01.rferl.html#03>> (25.02.2009).

“Chechen War Reporter Found Dead”, **BBC News**, 07.10.2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5416218.stm>> (05.01.2009).

“Chubais on Stepashin and the Irreversibility of Russian Reform”, **Carnegie Endowment**, <<http://www.carnegieendowment.org/events/index.cfm?fa=eventDetail&id=118&>> (06.06.2008).

“Civic Accord Signed”, **NUPI Centre for Russian Studies**, <<http://www2.nupi.no/cgi-win//Russland/krono.exe?2953>> (04.11.2008).

“Civic Alliance-Different Views but the Same Interests”, **Nezavisimaya Gazeta**, 22.07.1992, s. 2.

“Congress of Soviets of RSFSR”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Congress_of_People's_Deputies> (17.04.2008).

“Çeçenistan Anayasası”, **Kafkas Vakfı**, <http://www.kafkas.org.tr/bgkafkas/bukaf_cec_anayasa.html> (30.12.2008).

“Çöl Tilkisinin Bilançosu”, **Hürriyet**, 21.12.1998, <<http://dosyalar.hurriyet.com.tr/hur/turk/98/12/21/dunya/12dun.htm>> (11.03.2009).

“Desert Fox 16-19 December 1998”, **BBC News**, <http://news.bbc.co.uk/1/shared/spl/hi/middle_east/02/iraq_events/html/desert_fox.stm> (11.03.2009).

“Doğalgaz Rusya'nın Baskı Aracı”, **Deutsche Welle**, 03.04.2006, <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,2527725,00.html>> (05.04.2009).

“Economy of Russia”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia> (25.02.2008).

“Economy of Russia”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Russia#1994> (30.04.2008).

“En Çok İhracat Yapılan 50 Ülke, Ocak-Aralık 2008”, **Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet Sitesi**, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=3994&tb_id=7> (10.05.2009).

“En Çok İthalat Yapılan 50 Ülke, Ocak-Aralık 2008”, **Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet Sitesi**, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=3994&tb_id=8> (10.05.2009).

“EU-Russia Summit Brussels, 11 November 2002”, <<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/02/228&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>> (26.03.2009).

“Eurasia' Movement to Conduct Founding Congress”, **Strana.ru**, 19.04.2001, <<http://strana.ru/politics/parties/2001/04/19/987683190.html>>.

“Eurasian Economic Community (EAEC)”, <<http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=3&pid=25>> (03.04.2009).

“Federal Subjects of Russia”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Federal_subjects_of_Russia#cite_note-Constitution-0> (03.01.2008).

“Federalnaye Sabraniye-Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii”, <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-7.htm>> (27.10.2008).

“Federativnaye Ustroistva-Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii”, <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-5.htm>> (28.10.2008).

“Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation”, **NATO Basic Texts**, <<http://www.nato.int/docu/basicxt/fndact-a.htm>> (01.03.2009).

“Frantsiya Hoçit Vlitsya v Yujnyy Patok”, **Kommersant**, 08.02.2008, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=850544>> (05.04.2009).

“Gaidar vs. Gaidar?”, **New Times**, Nisan 1993, s. 17, s. 18.

“Gasudarstva Skupaet Zolata”, **RIA Novosti**, 21.08.2007, <<http://rian.ru/analytics/20070821/72767133.html>> (10.08.2008).

“Gazprom Aktivna İgral Protif Nas”, **Kommersant Vlast**, 28.01.2008, s. 3 (756), <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=845604>> (13.05.2008).

“Gazprom Avrupa’yı Titretiyor”, **Radikal**, 01.01.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=208851>> (02.04.2009).

“Gazprom, Gürcistan’a Sattığı Doğalgaza Zam Yaptı”, **CNN Türk**, 02.11.2006, <<http://www.cnnturk.com/2006/ekonomi/dunya/11/02/gazprom.gurcistan.sattigi.dogalgaza.zam.yapti/254069.0/index.html>> (03.04.2009).

“Gazprom May Cut Gas to Ukraine”, **BBC News**, 03.10.2007, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7024294.stm>> (02.04.2009).

“Gazprom Paluçil Registratsiyu v SŞA”, **Kommersant**, 14.08.2006, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=697359>> (01.04.2009).

“Gazprom’ Paluçil Tsennaye Ukazanie”, **Kommersant**, 31.05.2005, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=581654>> (05.08.2008).

“Gazprom Schröder’i Maaşa Bağladı”, **Milliyet**, 14.12.2005, <<http://www.milliyet.com.tr/2005/12/14/ekonomi/eko01.html>> (05.04.2009).

“Gazprom Signs Strategic Cooperation Agreement with Uzbekistan’s Uzbekneftegaz”, **Pravda**, 18.12.2002, <<http://english.pravda.ru/comp/2002/12/18/40996.html>> (27.03.2009).

“Gazprom Threatens Ukraine Gas Cut”, **BBC News**, 07.02.2008, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7233401.stm>> (02.04.2009).

“Gazprom to Deliver Russian Natural Gas to USA”, **Pravda**, 24.08.2004, <<http://english.pravda.ru/russia/economics/24-08-2004/6667-gazprom-0>> (01.04.2009).

“Gazprom’dan Belarus’a Fiyat Artışı”, **BBC**, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/03/060331_belarus_russia.shtml> (02.04.2009).

“General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union”, <http://www.absoluteastronomy.com/topics/General_Secretary_of_the_Communist_Party_of_the_Soviet_Union> (07.09.2008).

“Georgia Fears Upcoming Agreement Could Give Gazprom Control”, **Alexander’s Gas and Oil Connections**, <<http://www.gasandoil.com/goc/company/cnr32855.htm>> (27.03.2009).

“German Gref – O Sberbanke: ‘Nauçu Slona Tantsevat’”, **Izvestiya**, 29.11.2008, <<http://www.izvestia.ru/economic/article3110790/>>, (12.08.2008).

“Glasnost”, **Wikipedia**, <<http://en.wikipedia.org/wiki/Glasnost>> (22.08.2008).

“Gorbachev Endorses a Proposal for Free Enterprise in 500 Days”, **The New York Times**, 12.09.1990, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9C0CE0D6163CF931A2575AC0A966958260&sec=&spon=&pagewanted=1>> (23.02.2008).

“Guide to Russia’s Key Energy Clients”, **BBC News**, 11.07.2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5167062.stm>> (24.03.2009).

“Gürcistan ile Rusya Arasında Üsler Konusunda Protokol İmzalandı”, **Tusam**, 17.06.2005, <<http://www.tusam.net/print.asp?id=235&tbl=MAKALELER&fld=makale>> (04.04.2009).

“Gürcistan’ı da Elektrik Çarptı”, **Radikal**, 19.08.2003, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=85644>> (27.03.2009).

“High Oil Prices Bring Russia Extra \$475 Bln in Past 8 Years”, **RIA Novosti**, 01.04.2008, <<http://en.rian.ru/russia/20080401/102669349.html>> (16.08.2008).

“Hollanda Hastalığı”, **Vikipedi**, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Hollanda_hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1> (13.10.2007).

<http://blog.kievukraine.info/uploaded_images/2913-738625.jpg> (11.02.2009).

<<http://countrystudies.us/russia/68.htm>> (23.02.2008).

<http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/countries/russia/index_en.htm> (13.03.2009).

<[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A1128\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21997A1128(01):EN:HTML)> (02.03.2009).

<http://images.absoluteastronomy.com/images/encyclopediainages/f/fe/federal_districts_of_russia.png> (09.12.2008).

<http://pr2004.cikrf.ru/etc/prot_eng.doc> (26.12.2008).

<<http://thebreakthrough.org/blog/2008/05/02/russia%20map.gif>> (23.04.2009).

<http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf> (13.03.2009).

<<http://www.answers.com/topic/civic-union>> (11.03.2008).

<http://www.azer.com/aiweb/categories/caucasus_crisis/index/cc_articles/maps_html/baku_oil_all_map.html> (06.03.2009).

<<http://www.evrases.com/>> (15.03.2009).

<http://www.gks.ru/free_doc/2007/b07_12/25-05.htm> (14.01.2009).

<<http://www.guam.org/>> (04.03.2009).

<<http://www.hisse.net/forum/attachment.php?attachmentid=79898&stc=1&d=1227006018>> (04.04.2009).

<<http://www.inkaliningrad.com/english/wp-content/uploads/2008/03/map-kaliningrad.JPG>> (26.03.2009).

<http://www.photius.com/countries/russia/economy/russia_economy_monetary_and_fiscal_~1320.html> (25.02.2008).

<<http://www.radikal.com.tr/veriler/2007/01/01/boruhah.gif>> (05.04.2009).

<<http://www.radikal.com.tr/veriler/2007/12/02/harita.gif>> (30.03.2009).

“International Election Observation Mission, Elections to the State Duma of the Russian Federation–7 December 2003, Statement of Preliminary Findings and Conclusions”, <http://www.osce.org/documents/odihr/2003/12/1629_en.pdf> (12.12.2007).

“International Reserves of the Russian Federation in 2007”, **The Central Bank of the Russian Federation**, <http://www.cbr.ru/Eng/statistics/credit_statistics/print.asp?file=inter_res_07_e.htm> (16.08.2008).

“Italian Vector of the Russian Politics”, **Axis**, 14.06.2005, <<http://www.axisglobe.com/article.asp?article=165>> (24.03.2009).

“Jackson-Vanik Amendment”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Jackson-Vanik_amendment> (08.07.2008).

“Kak Natsionaliziruyut Rassiya: Bezgraniçnyy ‘Rosoboroneksport’”, **Kommersant**, 15.10.2007, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=813945>> (08.08.2008).

“Kak Natsionaliziruyut Rassiya: Neftegazovyy Sektor”, **Kommersant**, 17.09.2007, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=804680>> (12.07.2008).

“Kaliningrad Dominates EU-Russian Summit Agenda”, **EurActiv**, 29.05.2002, <<http://www.euractiv.com/en/enlargement/kaliningrad-dominates-eu-russian-summit-agenda/article-116446>> (26.03.2009).

“Kazakh-Russian Joint Venture to Export 35-40 bn cm of Gas by 2015”, **Alexander’s Gas and Oil Connections**, <<http://www.gasandoil.com/goc/company/cnc30418.htm>> (26.03.2009).

“Klebanov, İlya”, **Lenta.ru**, <<http://www.lenta.ru/lib/14160982/>> (12.08.2008).

“Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii”, <<http://www.gov.ru/main/konst/konst14.html>> (27.10.2008).

“Kontsepsiya Natsiyanalnoy Bezapasnosti Rassiskoy Federatsii”, **Nezavisimaya**, <http://nvo.ng.ru/concepts/2000-01-14/6_concept.html> (22.11.2008).

“Kosova ile Aynı Anda Abhazya ve Güney Osetya da Bağımsızlıklarını İlân Etti”, 18.02.2008, <<http://www.nethaber.com/Dunya/55438/Kosova-ile-ayni-anda-Abhazya-ve-Guney>> (06.04.2009).

“Kudrin Aleksey Leonidoviç: Zamestitel Predsedatelya Pravitelstva – Ministr Finansov”, **Rusya Federasyonu Maliye Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi**, <<http://www1.minfin.ru/ru/ministry/structure/management/?id4=8>> (12.08.2008).

“Kuzey Kutbu’nda Savaş Hazırlığı”, **Hürriyet**, 11.08.2008, <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=9263132&tarikh=2008-08-11>> (31.03.2009).

“Kyrgyz Government Signs Agreement with Gazprom”, **Central Asia-Caucasus Institute**, 16.05.2003, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/1180>> (27.03.2009).

“Kyrgyzstan: Export Control System”, <<http://www.nti.org/db/nisprofs/kyrgyz/excon.htm>> (16.03.2009).

“Kyrgyzstan: Uranium Mining and Milling”, <<http://www.nti.org/db/nisprofs/kyrgyz/mining.htm>> (16.03.2009).

“Kyrgyzstan Will Not Allow U.S to Use Airbase against Iran”, **RIA Novosti**, 24.05.2007, <<http://en.rian.ru/world/20070524/66031484.html>> (28.03.2009).

“Legislators in Russia Urge Tilt toward Serbs”, **The New York Times**, 19.02.1993, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE7D91F38F93AA25751C0A965958260>> (22.01.2009).

“Leonid Dododjanoviç Reiman – Biografiçeskaya Spravka”, **RIA Novosti**, 12.05.2008, <<http://www.rian.ru/spravka/20080512/107151268.html>> (12.08.2008).

“Liberal Democratic Party of Russia”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Liberal_Democratic_Party_of_Russia> (20.04.2008).

“Litvinenko Cinayetinde Rus Sanık”, **BBC Turkish**, 22.05.2007, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/05/070522_litvinenko.shtml> (05.01.2009).

“Luzkov Launches His Promised Centrist Coalition”, **The Jamestown Foundation**, 20.11.1998, c. 4, s. 216, <http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=21&&issue_id=1427> (19.11.2008).

“Mavi Akım Vanası Resmen Açıldı”, **BBC Turkish**, 17.11.2005, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml> (10.05.2009)

“Medvedev: Patron Sahiden Benim”, **Hürriyet**, 30.03.2009, <<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/11317756.asp>> (22.04.2009).

“Merkel, Putin Talks to Focus on Iran’s Nuclear Aspirations”, **FoxNews**, 15.10.2007, <<http://www.foxnews.com/story/0,2933,301716,00.html>> (29.03.2009).

“Mikhail Gorbachev”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Mikhail_Gorbachev> (26.08.2008).

“Monetary and Fiscal Policies”, <http://www.photius.com/countries/russia/economy/russia_economy_monetary_and_fiscal_~1320.html> (25.02.2008).

“Moskova’da Kafkas Zirvesi”, **Hürriyet**, 25.01.2000, <<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2000/01/25/175094.asp>> (17.03.2009).

“Moskova’da Karabağ Zirvesi”, **Milliyet**, 21.06.2000, <<http://www.milliyet.com.tr/2000/06/21/dunya/dun04.html>> (17.03.2009).

“Münih’te Güvenlik Konferansı”, **VOA News**, 10.02.2007, <<http://www.voanews.com/turkish/archive/2007-02/2007-02-10-voa5.cfm?moddate=2007-02-10>> (31.03.2009).

“Nabucco Önemini Yitiriyor mu?”, **Milliyet**, 16.07.2007, <<http://www.milliyet.com.tr/2007/07/16/son/sonsiy29.asp>> (05.04.2009).

“NATO-Russia Council”, <<http://www.nato.int/issues/nrc/index.html>> (22.03.2009).

“NATO-Russia Summit to Seal New Era in European Relations”, **VOA News**, 27.05.2002, <<http://www.voanews.com/english/archive/2002-05/a-2002-05-27-15-NATO-Russia.cfm>> (22.03.2009).

“New Kremlin Team Raises Questions on Yeltsin’s Aim”, **The New York Times**, 14.06.1992, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E0CE2DC1630F937A25755C0A964958260&sec=&spon=&pagewanted=all>> (12.03.2008).

“New Thinking: Foreign Policy under Gorbachev”, <<http://countrystudies.us/russia/17.htm>> (14.01.2009).

“Novaya Nomenklatura ili Novaya Kadrovaya Politika?”, **Rossiiskie Vesti**, 23.09.1994, s. 1.

“Oil and Gas in Russian Federation”, <<http://www.mbendi.com/indy/oilg/as/ru/p0005.htm>> (23.04.2009).

“Orak-Çekiç’i Putin Kurtardı”, **TürkRus**, <<http://www.turkrus.com/content/view/4331/160/>> (25.11.2008).

“OSCE Lisbon Document 1996”, <http://www.osce.org/documents/mcs/1996/12/4049_en.pdf> (06.03.2009).

“Our Home is Russia”, <<http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Our-Home-Is-Russia>> (09.11.2008).

“Participation of Armed Forces of Ukraine in PfP Program”, **Ministry of Defence of Ukraine**, <<http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=en&part=cooperation&sub=participation>> (04.03.2009).

“Partnership and Cooperation Agreement (PCA, 1997)”, **The European Comission Delegation to Russia**, <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/p_243.htm> (02.03.2009).

“Poland Calls Baltic Gas Pipeline Russian-Germany Conspiracy”, **Alexander’s Gas and Oil Connections**, 17.08.2005, <<http://www.gasandoil.com/goc/news/nte53362.htm>> (05.04.2009).

“Political Groups and Parties: Fatherland-All Russia”, **NUPI Centre for Russian Studies**, <<http://www2.nupi.no/cgi-win//Russland/polgrupp.exe?Fatherland-All+Russia>> (21.11.2008).

“Political Groups and Parties”, **NUPI Center for Russian Studies**, <<http://www.nupi.no/cgi-win/Russland/polgrupp.exe?Civic+Union>> (09.03.2008).

“Political Groups and Parties-Yabloko”, **NUPI Centre for Russian Studies**, <<http://www2.nupi.no/cgi-win//Russland/polgrupp.exe?Yabloko>> (06.10.2008).

“Portre: Paris Kulübü”, **BBC Turkish**, 12.01.2005, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/01/050112_paris_club.shtml> (03.03.2009).

“Pravitelstva Rassiskoy Federatsii-Konstitutsiya Rassikoy Federatsii”, <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-8.htm>> (28.10.2008).

“Prezident Rassii - Dmitriy Anatolyeviç Medvedev”, **Kremlin Resmi Internet Sitesi**, <http://www.kremlin.ru/articles/D_Medvedev.shtml> (12.08.2008).

“Prezident Rassiskoy Federatsii-Konstitutsiya Rassiskoy Federatsii”, <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-6.htm>> (27.10.2008).

“Programma”, **LDP Resmi Internet Sitesi**, <<http://www.ldpr.ru/partiya/prog/965/>> (20.04.2008).

“Putin ABD’ye Rest Çekti”, **Deutsche Welle**, 04.06.2007, <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,2576162,00.html>> (31.03.2009).

“Putin, Ahmadinejad Agree to Continue Nuclear Cooperation (4th Roundup)”, <http://www.monstersandcritics.com/news/europe/news/article_1365937.php> (30.03.2009).

“Putin de Avrupa da Eteklerindeki Taşları Ortaya Döktü”, **Radikal**, 19.05.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=221668>> (05.04.2009).

“Putin’den ABD’ye Yaylım Ateşi”, **Deutsche Welle**, 10.02.2007, <<http://www.deutsche-welle.de/dw/article/0,,2519775,00.html>> (01.04.2009).

“Putin Muhalifleri Öldürülüyor”, **24 Haber**, 21.11.2006, <<http://www.24haber.com/?newstype=normal&newsid=10033>> (05.01.2009).

“Putin Orta Asya Turunu Tamamladı”, **NTVMSNBC**, 23.05.2000, <<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/6289.asp>> (16.03.2009).

“Putin-Schroeder Summit Coverage”, **The Russia Journal**, 09.04.2001, <<http://www.russiajournal.com/node/6954>> (15.03.2009).

“Putin Threatens to Bar America from Promised Shtokman Gas”, 25.09.2006, <http://www.bellona.org/news/news_2006/shkok_gas-europe> (30.03.2009).

“Putin to Cut the Russian Political System, Leaving Minimum Number of Parties”, **Pravda**, 15.04.2005, <http://english.pravda.ru/main/18/88/350/15299_party.html> (03.01.2009).

“Putin to Tashkent, Ashkhabad”, **BBC News**, 18.05.2000, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/753072.stm>> (16.03.2009).

“Putin Visits Central Asia”, **The New York Times**, 20.05.2000, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D0DE4DD133AF933A15756C0A9669C8B63>> (16.03.2009).

“Putin Visits Uzbekistan”, **Eurasianet**, 19.05.2000, <<http://www.eurasianet.org/resource/uzbekistan/hypermail/200005/0016.html>> (16.03.2009).

“Putin Warns US against Military Action on Iran”, **The Guardian**, 16.10.2007, <<http://www.guardian.co.uk/world/2007/oct/16/russia.iran>> (29.03.2009).

“Putin’e Karşı Demokrasi Kalkanı”, **Radikal**, 06.06.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=223359>> (06.01.2009).

“Putin’in Almanya Ziyareti”, **Tusam**, <<http://www.tusam.net/degerlendirme.asp?id=146&sayfa=13>> (24.03.2009).

“Putin’s Attempt to Revive Cuba Ties Offends America”, **Cubanet**, 13.12.2000, <<http://www.cubanet.org/CNews/y00/dec00/13e6.htm>> (20.03.2009).

“Putin’s Visit to Iran to Go Ahead”, **BBC News**, 15.10.2007, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7044611.stm>> (29.03.2009).

“Rassiya-Prezidentskiye Vıbori 1991”, **Elektoralnaya Geografiya**, <<http://www.electoralgeography.com/ru/countries/r/russia/1991-presidential-elections-russia.html>> (03.09.2008).

“Rassiya-Prezidentskiye Vıbori 2000”, <<http://www.electoralgeography.com/new/ru/countries/r/russia/russia-presidential-election-2000.html>> (22.11.2008).

“Raşid Nurgaliev Vzal Çeçnu Pod Kontrol”, **Kommersant**, 22.08.2006, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=699254>> (09.01.2009).

“Results of Previous Elections to the Russian State Duma”, **Russia Votes**, <http://www.russiavotes.org/duma/duma_elections_93-03.php?PHPSESSID=577dfbfa3e357d2b4e638830191a24ef> (19.04.2008).

“Revolution in US-Russian Relationship after September 11”, **VOA News**, 05.09.2002, <<http://www.voanews.com/english/archive/2002-09/a-2002-09-05-25-Revolution.cfm>> (21.03.2009).

“Rezultatı Vserassiiskova Referenduma 25 Aprelya 1993 Goda”, **Elbrusoid**, <<http://www.elbrusoid.org/content/kbr/p515.shtml>> (11.04.2008).

“Rezultatı Vserassiiskova Referenduma 25 Aprelya 1993 Goda”, <<http://vibor.arsvest.ru/referendum/ref25ap1993.htm>> (11.04.2008).

RFE/RL Newslıne, Ekim 1997, c. 1, s. 3, <<http://www.friends-partners.org/friends/news/omri/1997/10/971002I.html>> (22.05.2008).

“‘Rosoboroneksport’ i ‘Suhoy’ Popalı Pod Amerıkanskie Sanktsii”, **Kommersant**, 05.08.2006, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=695422>> (30.03.2009).

“Rosoboronexport Raises Stake in VSMPO-Avisma”, <<http://www.metal.com.ru/analytics/publication/publication.php?id=442>> (08.08.2008).

“Rossiya v Novom Mire”, **Mezhdunarodnaya Zhizn**, 1992, s. 3–4.

“Rostehnologii”, **InvestingRussia**, <<http://www.investinginrussia.ru/rus/ppp/rostehnologii/>> (06.08.2008).

“Rus-Alman Doğalgaz Diplomasısı”, **BBC Turkish**, 08.09.2005, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/09/050908_russia_germany.shtml> (05.04.2009).

“Rus Lideri İran’a Kalkan Oluyor”, **Radikal**, 17.10.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=235953&tarih=17/10/2007>> (30.03.2009).

“Rus Uçakları Pankisi’ye Saldırdı”, 24.08.2002, <<http://habermerkezi.worldpress.com/2008/08/24rus-ucaklari-pankisiye-saldirdi/>> (28.03.2009)

“Russia 2007 Trade Surplus \$ 152.8 bln-Customs”, **Reuters**, <<http://in.reuters.com/article/asiaCompanyAndMarkets/idINL0754820420080207>> (15.08.2008).

“Russia and Belarus Agree on a New Union”, **The New York Times**, 24.05.1997, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9802E2DD113BF937A15756C0A961958260&n=Top/Reference/Times%20Topics/Subjects/E/Economic%20Conditions%20and%20Trends>> (09.03.2009).

“Russia-China Security Cooperation”, **PINR**, 27.11.2006, <http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=588&language_id=1> (30.03.2009).

“Russia, China to Explore Major Pipeline Proposal”, **VOA News**, 08.09.2001, <<http://www.voanews.com/english/archive/2001-09/a-2001-09-08-24-Russia.cfm>> (19.03.2009).

“Russia Economic Growth Close to 8 Per Cent”, 30.01.2008, <<http://www.eer-magazine.com/en/archive/832.html>> (29.03.2009).

“Russia”, **Energy Information Administration**, <<http://www.eia.doe.gov/cabs/Russia/Background.html>> (23.04.2009).

“Russia, EU Agree on Kaliningrad, Debate Chechnya”, **Gazeta.Ru**, 12.11.2002, <<http://www.gazeta.ru/2002/11/12/RussiaEUagre.shtml>> (26.03.2009).

“Russia, EU Leaders Reach Agreement on Kaliningrad Dispute”, **VOANews**, 11.11.2002, <<http://www.voanews.com/english/archive/2002-11/a-2002-11-11-16-Russia.cfm>> (26.03.2009).

“Russia Extends Space Site Lease”, **BBC News**, 09.01.2004, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3384501.stm>> (03.04.2009).

“Russia Favours ‘Strategic Triangle’ among India, Russia and China”, <<http://www.rediff.com/news/1998/dec/21rus.htm>> (11.03.2009).

“Russia Freezes Russneft’s Shares”, **International Herald Tribune**, 08.08.2007, <<http://www.ihf.com/articles/2007/08/08/business/rusoil.php>> (02.08.2008).

“Russia-German Gas Deal Irks Poland”, **BBC**, 30.04.2006, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4961186.stm>> (05.04.2009).

“Russia Has Paid off IMF Debts”, <http://www.upi.com/Business_News/2005/02/01/Russia-has-paid-off-IMF-debts/UPI-66111107283700/> (16.08.2008).

“Russia, Iran Sign Nuclear Deal”, **FoxNews**, 27.02.2005, <<http://www.foxnews.com/story/0,2933,148861,00.html>> (29.03.2009).

“Russia, Kazakhstan Agree to Share Baikonur Cosmodrome”, **Peoples Daily**, 20.06.2000, <http://english.peopledaily.com.cn/english/200006/20/eng20000620_43435.html> (15.03.2009).

“Russia, Kazakhstan and Turkmenistan Agree on Caspian Gas Pipe-2”, **RIA Novosti**, 12.05.2007, <<http://en.rian.ru/world/20070512/65373780.html>> (31.03.2009).

“Russia May Eventually Retrieve Its Military Presence in Cuba and Vietnam”, **Pravda**, 05.08.2008, <http://english.pravda.ru/russia/politics/05-08-2008/105998-russia_cuba-0> (22.03.2009).

“Russia Offers Guarantees to Baltic States”, **Jane’s Defense Weekly**, 10.09.1997, <<http://www.janes.com/articles/Janes-Defence-Weekly-97/RUSSIA-OFFERS-GUARANTEES-TO-BALTIC-STATES.html>> (09.03.2009).

“Russia Outlines How It Will Cooperate with U.S.”, **CNN**, 24.09.2001, <<http://archives.cnn.com/2001/WORLD/europe/09/24/ret.russia/index.html>> (22.03.2009).

“Russia Pays off USSR’s Entire Debt, Sets to Become Crediting Country”, **Pravda**, 22.08.2006, <<http://english.pravda.ru/russia/economics/22-08-2006/84038-paris-club-0>> (16.08.2008).

“Russia Slams U.S. over Sanctions”, **RFE/RL Newsline**, 09.01.2007, <<http://www.hri.org/cgi-bin/brief/?news/balkans/rferl/2007/07-01-09.rferl.html>> (09.08.2008).

“Russia”, **The Military Balance**, 2001, c. 101, s. 1, s. 105–118.

“Russia: the NATO Issue”, <http://www.russiansabroad.com/russian_history_339.html> (27.02.2009).

“Russia to Close Last Military Base in Georgia ahead of Time”, **RIA Novosti**, 07.11.2007, <<http://en.rian.ru/russia/20071107/87037401.html>> (04.04.2009).

“Russia to Cooperate with Taleban Opposition”, **VOA News**, 25.09.2001, <<http://www.voanews.com/english/archive/2001-09/a-2001-09-25-1-Russia.cfm>> (22.03.2009).

“Russia, Turkmenistan Sign Strategic Gas Agreement”, **Central Asia-Caucasus Institute**, 04.10.2003, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/1099>> (27.03.2009).

“Russia, Ukraine, Kazakhstan and Belarus”, <<http://www.fas.org/irp/threat/prolif97/fsu.html>> (10.02.2009).

“Russia, Uzbekistan Signs Alliance Treaty to Boost Ties”, **People’s Daily**, 15.11.2005, <http://english.peopledaily.com.cn/200511/15/eng20051115_221288.html> (04.04.2009).

“Russian Budget Surplus Reaches \$ 56 bln Jan-Aug”, **RIA Novosti**, 11.09.2007, <<http://en.rian.ru/business/20070911/78010350.html>> (15.08.2008).

“Russian Central Bank Chief Quits over Ruble”, **The New York Times**, 15 Ekim 1994, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D02E3DB153CF936A25753C1A962958260>> (21.03.2008).

“Russian Law to Limit Investment”, **BBC News**, 05.05.2008, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/7384358.stm>> (11.08.2008).

“Russian Middle Term Strategy towards the EU (2000–2010)”, **The European Commission’s Delegation to Russia**, <http://www.delrus.ec.europa.eu/en/p_245.htm> (13.03.2009).

“Russian President Begins Official Visits to Vietnam”, **People’s Daily**, 28.02.2001, <http://english.peopledaily.com.cn/english/200102/28/eng20010228_63683.html> (20.03.2009).

“Russia’s Economy under Vladimir Putin: Achievements and Failures”, **RIA Novosti**, 01.03.2008, <<http://en.rian.ru/analysis/20080301/100381963.html>> (16.08.2008).

“Russia’s Military Doctrine”, **Arms Control Association**, <http://www.armscontrol.org/act/2000_05/dc3ma00> (25.11.2008).

“Russia’s New Robber Barons Act Up”, **World Bank**, <<http://worldbank.org/html/prddr/trans/apr97/pgs11-12.htm>> (16.05.2008).

“Russia’s Road to Ruin”, **Economist**, 06.02.1993, c. 326, s. 7797, s. 51–52.

“Russia under Putin: the Making of a Neo-KGB State”, **Economist**, 23.08.2007, <http://www.economist.com/world/displaystory.cfm?story_id=9682621> (11.08.2008).

“Rus’un Barış Oyunu”, **Akşam**, 25.01.2000, <<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2000/01/25/dunya/dunya2.html>> (18.03.2009).

“Rusya AKKA’yı Askıya Aldı”, **ABHaber**, 14.07.2007, <<http://www.abhaber.com/haber.php?id=18154>> (01.04.2009).

“Rusya AKKA’yı Askıya Aldı”, **BBC Turkish**, 12.12.2007, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/12/071212_akka.shtml> (01.04.2009).

“Rusya Batum Üssünü Gürcistan’a Devretti”, **Hürriyet**, 14.11.2007, <<http://www.hurriyet.com.tr/sondakika/7690421.asp?gid=71&sz=67428>> (04.04.2009).

“Rusya Devletçiliğe Dönüyor”, **Rusya.Ru**, 13.10.2007, <<http://rusya.ru/tur/index/news?id=3828>> (06.08.2008).

“Rusya Federasyonu Anayasası”, çev. Alesker Aleskerli, <<http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>> (28.10.2008).

“Rusya Gözünü Kutup’taki Enerjiye Dikti”, **Radikal**, 29.06.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=225452>> (30.03.2009).

“Rusya Gündemi”, <http://www.turkrus.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=161> (01.04.2008).

“Rusya Heykel Krizi Sonrasında Petrolü Kesti”, **Sabah**, 04.05.2007, <<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/05/04/haber,B4695D80F33447648D3D05D0B4A2BC56.html>> (03.04.2009)

“Rusya IMF’ye Borcunu Bitirdi”, **Radikal**, 04.02.2005, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=142401>> (16.08.2008).

“Rusya ile Ukrayna Doğalgaz Krizinde Anlaştı”, **Hürriyet**, 04.01.2006, <<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=3737433&tarih=2006-01-04>> (01.04.2009).

“Rusya, NATO’dan Sonra AB ile de Restleşti”, **ABHaber**, 28.08.2008, <<http://www.abhaber.com/haber.php?id=22980>> (06.04.2009).

“Rusya Petrol Vanalarını Yeniden Açtı”, **Sabah**, 11.01.2007, <<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/01/11/eko94.html>> (03.04.2009).

“Rusya-Ukrayna Doğalgazda Anlaştı”, **Milliyet**, 18.01.2009, <<http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1048528>> (02.04.2009).

“Rusya’nın Kuzey Kutbu Stratejisi”, **BBC Turkish**, 27.03.2009, <http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/03/090327_russia_arctic.shtml> (31.03.2009).

“Rusya’nın Silah İhracatına Vetosu”, **Cumhuriyet**, 19.08.2006.

“Sabrı Taşan Putin’den Sert Mesaj, BP’nin Doğalgaz Lisansı İptal mi Ediliyor?”, **TürkRus**, <<http://www.turkrus.com/content/view/4575/160/>> (04.08.2008).

“Sancılı AB-Rusya Zirvesi”, **BBC Turkish**, 18.05.2007, <http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/05/070518_russia_eu.shtml> (06.04.2009).

“Sberbank Approves Gref as New Head”, **The Moscow Times**, 29.11.2007, <<http://www.moscowtimes.ru/article/1009/42/352013.htm>> (12.08.2008).

“Schröder Rusya’da”, **NTVMSNBC**, <<http://www.ntvmsnbc.com/news/76055.asp>> (24.01.2008).

“Seçim Değil, Putin Referandumu”, **Zaman**, 01.12.2007, <<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=619850>> (21.04.2009).

“Seçin, Igor”, **Lenta.ru**, <<http://lenta.ru/lib/14160890/full.htm>> (12.08.2008).

“Sergey Viktoroviç Çemezov”, <http://www.peoples.ru/state/statesmen/sergey_chemezov/> (14.08.2008).

“Sırbistan da Güney Akım Projesine Dâhil Oldu”, **CNN Türk**, 22.01.2008, <http://www.cnnturk.com/EKONOMI/DUNYA/haber_detay.asp?PID=39&haberID=421833> (04.04.2009).

“Sub Plants Flag under North Pole”, **The St. Petersburg Times**, 03.08.2007, <http://www.sptimes.ru/index.php?action_id=2&story_id=22515> (31.03.2009).

“Sudebnaya Vlast-Konstitutsiya Rassikoy Federatsii”, <<http://www.constitution.ru/10003000/10003000-9.htm>> (28.10.2008).

“Şelf Tranulsa”, **Kommersant**, 26.10.2007, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=818952>> (30.03.2009).

“Tarihi Dalış...Rusya Kuzey Kutbu'nun Dibine Bayrak Dikti”, **Milliyet**, 03.08.2007, <<http://www.milliyet.com.tr/2007/08/03/son/sonyas06.asp>> (30.03.2009).

“The ABM Treaty Demarcation Agreement”, <http://www.ucsusa.org/nuclear_weapons_and_global_security/missile_defense/policy_issues/the-abm-treaty-demarcation.html> (01.03.2009).

“The CIS Holds a Pauper's Summit”, **The Jamestown Foundation**, 15.12.2000, <[http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=29406&tx_ttnews\[backPid\]=207](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=29406&tx_ttnews[backPid]=207)> (17.03.2009).

“The Essence of Putin's Managed Democracy”, <<http://www.carnegieendowment.org/events/index.cfm?fa=eventDetail&id=819>> (12.11.2007).

“The Parliament”, <<http://countrystudies.us/russia/70.htm>> (04.11.2008).

“The Piratization of Russia: an Interview with Marshall Goldman”, **Johnson's Russia List**, 13.05.2003, <<http://www.cdi.org/russia/johnson/7179-9.cfm>> (02.04.2008).

“The Reformer Who Came Back?”, **Economist**, 25.09.1993, c. 328, s. 7830, s. 59–60.

“The Siloviki March: Power Play in Kremlin”, 04.03.2005, <http://www.earlywarning.com/articles/2005_03_04_russia_silovki> (13.08.2008).

“The State Flag”, <http://russia.rin.ru/guide_e/1/1.html> (25.11.2008).

“The Tycoon and the President”, **Economist**, 21.05.2005, c. 375, s. 8427, s. 25–27.

“Twelve Who Have Putin's Ear”, **RFE/RL**, 15.10.2007, <<http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/russia/2007/russia-071015-rferl02.htm>> (15.08.2008).

“Ukraine Special Weapons”, <<http://www.fas.org/nuke/guide/ukraine/>> (10.02.2009).

“Ukrayna'da Doğalgaz Krizi Aşıldı”, **Radikal**, 12.01.2009, <<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=916575&Date=12.01.2009&CategoryID=101>> (02.04.2009).

“US-Russia Commercial Energy Summit (September 27, 2003)”, **Embassy of the United States in Moscow**, <http://moscow.usembassy.gov/fact_09272003f.html> (23.03.2009).

“US, Russia Move Forward with Oil Spill Accord”, **Environment News Service**, 22.09.2003, <<http://www.ens-newswire.com/ens/sep2003/2003-09-22-02.asp>> (23.03.2009).

“US-Russia Relations after September 11, 2001”, **Carnegie Endowment**, <<http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=840&prog=zru>> (21.03.2009).

“Uzbekistan Joins Eurasian Economic Community”, **RFE/RL**, 25.01.2006, <<http://www.rferl.org/content/article/1065067.html>> (03.04.2009).

“Vaenno-Promıŝlenny Kompleks”, **Kommersant Vlast**, 24.05.2004, <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=476700>> (18.03.2009).

“Vagit Alekperov”, **Global Business Leaders**, <<http://globalbusinessleaders.org/WebPage/LeaderBio.aspx?leaderCd=l003&levelcd=c03r039>> (17.05.2008).

“Vagit Alekperov-Oil Magnate”, **Frontline World**, <<http://www.pbs.org/frontlineworld/stories/moscow/alekperov.html>> (13.05.2008).

“Victor Chernomyrdin”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Viktor_Chernomyrdin> (11.03.2008).

“Viktor Ivanov”, **Wikipedia**, <http://en.wikipedia.org/wiki/Viktor_Ivanov> (12.08.2008).

“Vilnius Tarihi Misyonunu Tamamladı”, **NTVMSNBC**, 20.06.2005, <<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/270548.asp>> (26.03.2009).

“Vladimir Ivanoviç Yakunin”, <http://www.peoples.ru/finans/manager/ya_kunin/> (14.08.2008).

“Voyennaya Doktrina Rassiskoy Federatsii”, <<http://www.scrf.gov.ru/documents/33.html>> (25.11.2008).

“Vserassiskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda”, <<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>> (24.04.2009).

“Yegor Gaidar, Former Acting Prime Minister”, **Kommersant-Daily**, 12.05.1993, s. 10.

“Yeltsin Decrees ‘Special Rule’”, **Time**, 29.03.1993, c. 141, s. 13, s. 13.

“Yukos Rusya’yı Sarstı”, **Radikal**, 29.10.2003, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=93688>> (11.07.2008).

“Zaiavlenie Prezidiuma TsK KPRF: ‘Ne Soglasimsia Na Postydnuiu Rol’”, **Sovestkaia Rossiia**, 5 June 1997.

ÖZET

Devletlerin dış politika yönelimlerinin belirlenmesinde iç etkenler önemli bir rol oynamaktadır. Dış politikanın şekillenmesinde etkili olan bu etkenler, dış politika analizine katkıda bulunan yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmışlardır. Bu noktada iç etkenleri farklı yönleriyle ele alan Michael Brecher'in dış politika modeli önem kazanmaktadır. Söz konusu modelde ekonomik kapasite, askeri kapasite, siyasi yapı, çıkar grupları, siyasi seçkinler ve bu faktörlerden etkilenen karar vericiler iç etkenler olarak sıralanmaktadır. Michael Brecher'in dış politika modelini RF üzerinde uygulayan bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemde Rus dış politikasında yaşanan dönüşümleri söz konusu iç etkenler bağlamında açıklamaktadır.

Çalışmanın temel tezi, 1990'ların Rusyası'nı simgeleyen Yeltsin dönemi ile 2000–2008 arası süreci kapsayan Putin döneminde ülke içinde yaşanan gelişmelerin farklı dış politika yönelimlerine yol açtığıdır. 1990'lar boyunca Batı'ya bağımlı bir görüntü sergileyen RF'nin 2000'li yıllarda uluslararası sistemin etkili aktörlerinden biri olarak belirmesinde Brecher'in tanımladığı ülke içi faktörler etkili olmuştur. Ekonomik çöküşün yaşandığı, başkanın oligarklar, bölge liderleri, üst düzey generaller ve Parlamento tarafından sınırlandırılarak güç kaybına uğradığı Yeltsin döneminde, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, askeri ve siyasi koşullar Batı merkezli bir dış politikanın izlenmesini zorunlu kılmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde enerji fiyatlarında yaşanan artışın da etkisiyle ülke ekonomisinde yaşanan düzelmeye ve merkezi kontrolün tesisi Putin döneminde daha dengeli bir dış politikaya geçilmesini kolaylaştırmıştır.

ABSTRACT

Internal factors play an important role in determining states' foreign policy orientations. Those factors, which are effective in foreign policy making, have been defined in different ways by the scholars that contribute to the foreign policy analysis. At this point, Michael Brecher's foreign policy model - that takes into consideration different aspects of internal factors - gains importance. According to the Brecher's model, economic and military capability, political structure, interest groups, competing elites and finally the decision makers that are influenced by these factors are classified as internal factors. The study, that applies Brecher's foreign policy model to the Russian Federation, explains Post-Cold War transformations in Russian foreign policy in the context of aforementioned internal factors.

This paper's basic argument is that in both the Yeltsin (which symbolizes Russia in the 1990s) and the Putin periods (2000-2008), domestic developments paved the way for different foreign policy orientations in the Russian Federation. During the 1990s, Russian Federation displayed an image dependent on the West, and during the 2000s it has become one of the important actors of the international system. Internal factors that are defined by Brecher were influential in that transformation. During the Yeltsin period, economic collapse was experienced and the presidential power was restricted by oligarchs, senior generals and the Parliament. Economic, military and political conditions within the country obliged the implementation of a Western-oriented foreign policy. However, during the 2000s the increase in energy prices, the general improvement of economy and the establishment of central control has enabled a shift to a more balanced foreign policy.